PROCESUL COMUNISMULUI

BORIS SOUVARINE

STALIN

HUMANITAS

BORIS SOUVARINE (n. 1895) a fost corespondentul la Paris al ziarului *Novaia Jizn* (publicat de Gorki la Petrograd), unul din întemeietorii partidului comunist din Franța, apoi secretar al celei de-a III-a Internaționale comuniste; în această calitate, a colaborat cu Lenin, Troțki, Zinoviev, Buharin, Clara Zetkin, Gramsci și alții pînă la excluderea lui din organizație pentru „indisciplină". A fost apoi corespondent al Institutului Marx-Engels la Paris; exclus din acest institut, devine corespondent al Institutului de Istorie Socială de la Amsterdam. A colaborat la *Encyclopaedia Britannica* și la *Encyclopaedia of the Social Sciences*. Este fondatorul publicațiilor *La Critique Sociale* și *Contrat Social*.

BORIS SOUVARINE

STALIN

STUDIU ISTORIC AL BOLȘEVISMULUI

Traducere din franceză de
DOINA JELA DESPOIS

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta

IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
SOUVARINE, BORIS
Stalin: studiu istoric al bolşevismului / Boris Souvarine; trad.: Doina Jela Despois. — Bucureşti; Humanitas, 1999
624 p.; 22 cm — (Procesul comunismului)
Tit. orig. (fre); Staline.
Bibliogr.
Index.
ISBN 973-28-0936-1

I. Jela Despois, Doina (trad.)

I. Stalin, Iosif Visarionovič

329, 15(47) Stalin, I. V.
929 Stalin, I. V.

BORIS SOUVARINE
STALINE
Aperçu historique du bolchévisme
(ediţie revăzută de autor)
© Editions Champ Libre, Paris, 1977
© Editions Gérard Lebovici, Paris, 1985
© Editions Ivrea, Paris, 1992

© HUMANITAS, 1999, pentru prezenta versiune românească

ISBN 973-28-0936-1

PREFAȚĂ

Această carte a fost scrisă, între 1930 și 1935, la cererea, însoțită de condiții foarte defavorabile, a unui editor american. Trebuia să o trimit, capitol cu capitol la New York, pentru a fi tradusă, deci să renunț la a o reciti și, *a fortiori*, la a o parcurge din nou, întreagă. Mai multe capitole le-am scris chiar în timpul derulării evenimentelor, fără o minimă distanțare. Bibliotecile franceze nu-mi erau, la vremea respectivă, de nici un ajutor în tema abordată, și nu puteam conta decît pe mine însumi. Documentația asupra subiectului era aproape inexistentă și căutarea ei laborioasă necesita mai mult timp decît redactarea propriu-zisă. N-am avut posibilitatea să văd, pentru o necesară punere la punct, versiunea engleză.

Am aflat, în timp ce lucram, că editorul Alfred Knopf — sub influența unui „expert" britanic adept al stalinismului vremii respective, Raymond Postgate — renunțase sub un pretext mincinos la publicarea lucrării. Se debarasase, fără să mă consulte, de contract, pe care-l cedase la Martin Secker and Warburg Publishers, din Londra, ducînd în paralel tratative pentru ediția americană cu o mică editură efemeră, Alliance Book Corporation, care, după patru ediții, a cedat drepturile de publicare, în 1939, unei alte edituri, de care nu am auzit niciodată. N-am aflat toate aceste lucruri decît doi ani mai tîrziu, din întîmplare. Cît despre Secker și Warburg, nu mi-au dat niciodată nici un semn cu privire la soarta ediției engleze.

Între timp, manuscrisul fusese prezentat la Gallimard de către Brice Parain, un rusofil pasionat, foarte competent în chestiuni sovietice; a recomandat publicarea, iar alți consilieri l-au susținut. După o așteptare care a părut lungă micului meu cerc de prieteni de atunci, unul dintre ei, pe nume Georges Bataille, și-a asumat misiunea de a interveni pe lîngă André Malraux, membru în comitetul de lectură. Malraux i-a răspuns că nu va susține manuscrisul și a adăugat textual: „Cred că aveți dreptate, dumneavoastră, Suvarin și prietenii dumneavoastră, dar eu o să vă susțin atunci cînd o să fiți cei mai tari." La puțin timp după aceea, manuscrisul a fost respins la intervenția unui anume Bernard Groethuysen, care, disimulîndu-și înclinația prostalinistă, a recurs la un argument care se poate rezuma astfel: vă veți strica relațiile cu Moscova, în detrimentul intereselor editurii.

După aceea, cartea s-a bucurat de o primire favorabilă la Plon, dar s-a lovit de opoziția lui Gabriel Marcel, etichetat drept filozof „existențial" și care-i nega lucrării mele dreptul de a exista. Și-a schimbat, se pare, opinia, dar după război. Totuși, o convorbire între prietenul meu, Auguste Detœuf și Maurice Bourdelle, patron la Plon, a dus la ridicarea interdicției și lucrarea a apărut în 1935, comentată favorabil de presă, sub presiunea actualității. A trebuit să-i adaug un „ultim capitol" și un „post-scriptum" de ultimă oră la cea de-a opta ediție, însoțită de un indice, în 1940. Ocuparea Franței de armata germană a pus punct final acestei ediții.

O ediție olandeză a ieșit de sub tipar în 1940, publicată la Amsterdam, de editura Querido. Nu știu nimic de soarta ei. Nici măcar nu-l cunoșteam pe traducător, Edgar Du Perron, știam doar că era cunoscut în țara lui și prieten apropiat al lui Malraux. A murit în mai 1940, puțin înainte de invadarea Olandei de către Hitler. Dintr-un articol semnat de Mechtilt Meijer Greiner, am aflat că Du Perron, mare scriitor olandez, romancier, poet, eseist, critic, făcuse mult pentru literatura franceză în Olanda. Același articol îl cita pe Malraux, care spusese despre Du Perron: „Nu a crezut în politică, dar a crezut în dreptate..." și: „socotea neavenită orice politică și cred că și istoria. Era prietenul meu cel mai bun ..." Pascal Pia spune și el despre Du Perron: „Păstrez despre el o amintire minunată. Era un om de o calitate atît de rară încît nu cred să fi întîlnit un altul care să-l egaleze..." Mă simt prin urmare foarte onorat de a-l fi avut drept traducător dezinteresat pe acest scriitor de excepție care a considerat cartea mea ca pe un serviciu adus adevărului și justiției.

Teribilul an 1940 a avut urmări nefaste asupra multor destine individuale, asupra oamenilor și asupra operelor, fie spus, fără să uităm totuși nenorocirile victimelor și familiilor lor. GPU și Gestapo, care acționau în Franța împreună, mi-au confiscat biblioteca, arhiva și toată documentația. La Marsilia, micul tiran local, de Rodellec du Porzic, ofițer de marină, demn executant al superiorului său ierarhic, amiralul Platon, nazist notoriu, m-a arestat și m-a închis la „episcopie", denumire plină de complezență a locului respectiv de detenție. Intervenția unui prieten, Henri Rollin, căpitan de corvetă, colaborator al amiralului Darlan la Vichy, m-a salvat la timp. (În momentul respectiv Franța se afla sub autoritatea marinei.) A trebuit să mă expatriez. În Statele Unite, alte surprize neplăcute aveau să aștepte cartea aceasta și pe autorul ei.

Într-adevăr, agresiunea germană asupra Rusiei sovietice, în iunie 1941, a produs la Washington mai întîi, și apoi în Statele Unite, o stupefiantă revizuire a ierarhiei valorilor. Stalin, a cărui alianță cu Hitler azvîrlise Europa și pe urmă întreaga lume în oroarea celui de-al doilea război mondial, apărea brusc ca un model al democrației, un campion al civilizației și umanitarismului. Cartea mea a fost efectiv pusă la index, a dispărut din vitrine și modesta mea persoană a fost țintuită la stîlpul infamiei. Mi se refuza

orice lucrare. Ironia sorții: există o scrisoare a unui anume Warburg, văr al editorului meu de la Londra, în care acesta explică directorului de la *New Leader* din New York că sînt indezirabil ca autor al unei cărți despre Stalin.

Georges Kennan, diplomat american de o rară competență și de o mare integritate morală, provenind dintr-o familie unde cunoașterea Rusiei devenise tradiție, a scris în termeni moderați: „Roosevelt nu cunoștea deloc Rusia și foarte puțin Europa... Mai rău era însă că nu căuta și nici nu ținea la părerea celor care știau cîte ceva. Cel mai apropiat dintre consilierii lui, Harry Hopkins, nu știa nici el mai multe, la început..." (*Survey*, Londra, nr. 94).

Cei care-au venit după ei nu au știut și nu știu nici ei mai mult. Pentru cine este cît de cît la curent cu ignoranța enciclopedică a politicienilor și ziariștilor americani, în general, faptul că opinia publică din Statele Unite era atît de dezorientată încît să poată vedea în Stalin un binefăcător al omenirii nu constituie o ciudățenie. Eticheta „liberal" în politică a devenit atunci sinonimă cu a fi comunist în sensul stalinist al termenului și au existat o mulțime de „tovarăși de drum". Erau foarte numeroși în administrația Roosevelt. Cîteva excepții totuși: cartea mea a fost elogiată, recomandată, printre alții, de cunoscutul filozof și pedagog John Dewey, de Max Eastman, Sidney Hook, Eugene Lyons, Ferdinand Lundberg, James Farrell, William Henry Chamberlin. Un ambasador a declarat că această carte a devenit „Biblia corpului diplomatic" acreditat la Moscova. Profesorul Sidney Hook scria că autorul făcuse o *spade work* (deșțelenire) meritorie și s-a putut constata, într-adevăr, că mulți literați au profitat de ea fără să facă trimiteri explicite, semn de consacrare tacită și involuntară.

Revenit în Franța unde a trebuit să reîncep, luînd totul de la zero, bietele știri privitoare la... *spade work* mi-au dat mai puțină bătaie de cap decît revelațiile despre suferințele îngrozitoare ale victimelor războiului și decît pierderea ireparabilă a unor prieteni de neînlocuit uciși de Hitler, fostul aliat al lui Stalin și discipolul lui în materie de perfidie. Partidul comunist de inspirație stalinistă, odinioară în ilegalitate, participa acum la guvernare, „tovarășii săi de drum" mișunau în toate mediile, cultul lui Stalin era la modă. Apologeții atrocităților fără număr comise de Stalin și acoliții lui erau numiți, nu se știe pentru ce, „existențialiști" și „intelectuali de stînga". Toate astea sub privirile îngăduitoare ale autorității constituite a celei de-a patra republici, pe urmă a celei de-a cincea și cu aprobarea „lumii bune" a *establishment*-ului. Era imposibil să te exprimi contra curentului, pentru a spune adevărul, altfel decît cu prudență, în publicații aproape confidențiale. Milioane de inconștienți votau în alegeri pentru GPU și pentru Gulag, căruia nu i se știa pe atunci numele, dar se știa foarte bine ce reprezintă.

Am aflat că versiunea germană a cărții mele, apărută la Rowohlt, editorul lui Kafka, Faulkner, Hemingway și alții, în traducerea doamnei Rudolf Hilferding, dispăruse din librării. Traducătoarea — soția eminentului

socialist și economist, fost ministru de finanțe al Reichului, autor al lucrării *Das Finanzkapital*, care suscitase la vremea ei vii controverse teoretice — a murit în Statele Unite, unde se refugiase, în timp ce Rudolf Hilferding a dispărut, predat călăilor naziști de către guvernul francez. O traducere spaniolă a fost distrusă de chiar traducătorul ei, socialistul Luis Portela, în momentul în care trupele generalului Franco au intrat în Barcelona. În sfîrșit, nu mai știu nimic despre o traducere suedeză care ar fi trebuit să apară la Fahlerantz și Gumelius la Stockholm. În schimb, am știut de existența unei traduceri rusești, într-un singur exemplar, în exclusivitate pentru Stalin; o revistă americană, care preluase informația de la ziarul parizian al lui Paul Miliukov, adăugase de la ea: „Nu se știe ce s-a întîmplat cu traducătorul..."

Și cum realitatea depășește de foarte multe ori ficțiunea, este cazul să ne oprim un pic asupra ediției engleze. Despre aceasta, editorul Warburg a refuzat întotdeauna să dea cea mai mică informație cu privire la difuzare și la tiraj. Totuși, întîmplarea a făcut să citesc, vreo zece ani mai tîrziu, un extras dintr-o carte intitulată *An Occupation for Gentlemen*, de Fredric Warburg (Londra, 1959), în care neobișnuitul „*gentleman*" se exprima astfel:

„La sfîrșitul lui septembrie (1939), am publicat un important volum de 704 pagini scris de Boris Souvarine, intitulat simplu *Stalin*.

Autorul, fost membru al Internaționalei comuniste, a studiat operele și întortocheata gîndire a maestrului Stalin cu o pietate de îndrăgostit sau, mai exact poate, cu atenția pe care ți-o dă ura. Traducerea, făcută de C. L. R. James, a necesitat luni, iar întîrzierea s-a dovedit norocoasă. La apariția cărții, o lună după semnarea pactului germano-sovietic, publicul s-a năpustit asupra ei. Perfect documentată, scrisă într-un stil narativ agreabil, mărturie de primă mînă asupra subiectului, cartea a fost și rămîne probabil cea mai bună relatare a vieții politice a lui Stalin pînă în 1936. Din nefericire, cartea este epuizată. Mii de persoane, care în mod sigur ar fi primit-o cu doar două luni în urmă cu huiduieli și injurii, au luat-o acum ca literă de evanghelie și ca revelația unei injustiții pînă nu demult ascunse. Nu mă pot împiedica să-mi spun că Hrușciov însuși i-ar fi apreciat utilitatea, în urmă cu un an sau doi, cînd și-a rostit faimosul raport [secret] asupra lui Stalin, la cel de-al XX-lea Congres.

Primele vînzări au fost modeste: numai 348 exemplare. Dar, pînă la sfîrșitul lui 1939, se vînduseră deja mai mult de 1 700 de exemplare și în iunie 1940 mai mult de 2 000. Semnasem un contract avantajos cu un editor american pentru drepturile în Statele Unite, iar cartea s-a tipărit și-n Australia, unde s-a vîndut foarte bine. Nu există nici o îndoială că lucrarea s-ar fi vîndut de trei ori mai prost dacă James nu ne-ar fi predat traducerea în timpul convenit, ceea ce ilustrează importanța momentului cînd se publică o carte. Beneficiile noastre au fost substanțiale, în ciuda unui preț de cost ridicat.

Souvarine, care actualmente trăiește la Paris, era catalogat drept troțkist, ceea ce era cît sînt eu însumi. Iată ultimele fraze ale cărții lui, scrise în cel de-al doilea semestru al anului 1939:

« Mersul lucrurilor și comportamentul oamenilor au contrazis toate previziunile optimiste ale lui Lenin, atît speranțele sale într-o democrație superioară, cît și concepțiile sale semianarhiste, enunțate în *Statul și revoluția* și alte scrieri din aceeași epocă, în ajunul revoluției. Din tezele lui Troțki — la fel — nimic n-a rezistat experienței, în special noțiunea verbioasă și abstractă de ,revoluție permanentă'. Lenin a murit prea devreme pentru a apuca să tragă concluziile despre moartea prematură a bolșevismului. Troțki n-a știut să profite de calmul exilului pentru un adevărat examen de conștiință: memoriile lui nu aduc istoriei nici măcar contribuția documentară pe care am fi fost îndreptățiți s-o așteptăm de la un protagonist de talia lui, articolele și broșurile lui parafrazează în gol o argumentare reluată mereu fără să clarifice nici o problemă. Eșecul bolșevismului în Rusia este însoțit de acela, iremediabil, al comunismului în Internațională și învățămintele trase din experiență depășesc cu mult terenul războiului civil. Socialismul democratic în diferitele sale forme s-a lăsat aproape peste tot antrenat, înșelat și compromis în numele legitimei apărări împotriva fascismului, de către comunismul totalitar. Agonia speranței socialiste în lume deschide astfel o criză ideologică greu previzibilă. Le va reveni prin urmare epigonilor generației neputincioase sarcina de a face bilanțul bolșevismului național, al comunismului internațional și al socialismului tradițional pentru a trage învățămintele necesare. În mod logic, aceasta ar trebui să-i determine să examineze ce mai rămîne viu și ce este mort în doctrina mamă, destul de prost cunoscută deși foarte celebră sub numele de ,marxism'. »"

Considerațiile „*gentleman*"-ului cu pricina nu mai au nevoie de comentarii. În așteptarea momentului cînd titlul cărții lui va avea o justificare, rămîne să explicăm de ce cartea de față nu s-a mai reeditat în Franța de la război încoace. În afară de jaful efectuat în 1941, de Gestapo și GPU împreună, care l-au privat pe autor de documentația esențială și de instrumentele sale de lucru, au mai fost nefericitele condiții materiale care nu i-au permis să aducă la zi lucrarea oprită la consecințele pactului Hitler–Stalin. Necesitatea de a avea pîinea cea de toate zilele nu mai lăsa răgazul pentru a scrie istoria lui Stalin în timpul războiului și după război, nici pentru a analiza dezvăluirile asupra domniei lui făcute după momentul cînd, în numele conducerii colective a partidului, urmașul lui, Hrușciov, a dezvăluit cu țîrîita un număr infim de crime comise sub despotismul „magnificului georgian", dezvăluiri care au luat forma unui raport secret prezentat cu ușile închise la cel de-al XX-lea Congres al partidului comunist la Moscova, în 25 februarie 1956. Încă și mai teribile s-au dovedit a fi dezvăluirile auzite cinci ani mai tîrziu, la cel de-al XXII-lea Congres, din 17–30 octombrie

1961, în care principalii vorbitori au denunțat fărădelegile sinistre ce puteau fi imputate celor mai apropiați colaboratori ai lui Stalin.

Nu există precedent istoric pentru o asemenea suită de mărturisiri asupra unor lucruri de nemărturisit. A urmat un torent de atestări pe care toți supraviețuitorii marii terori care puteau ține în mînă un creion au încercat să le facă publice. Ele sînt prea multe chiar și numai pentru a le menționa aici. Cele mai importante sînt, evident, cele trei volume ale cărții lui Soljenițîn, *Arhipelagul Gulag* (Paris, 1973–1976), și impozanta, înfiorătoarea necrologie al lui Roy Medvedev, *Stalinismul* (Paris, 1972), care justifică și completează prezenta lucrare dincolo de orice așteptări. Masa de materiale de distilat pentru redactarea unei eventuale „Vieți a lui Stalin", adusă pînă la sfîrșitul ei, a devenit atît de enormă, încît ar necesita probabil un al doilea volum masiv. Aflat la o vîrstă prea înaintată, autorul acestei cărți n-ar putea-o face, mulțumindu-se să o îmbogățească pe aceasta cu cîteva note și cu un scurt „*addendum*" cu titlu de sugestii, în vederea unor lecturi complementare.

Cu acestea, am spus ceea ce era esențial; nu voi încheia însă înainte de a le mulțumi tinerilor profesori, istorici, sociologi și editori care au considerat că această carte nu este depășită și merită să fie reeditată ca atare păstrîndu-și nealterată valoarea cu aproape o jumătate de secol după ce autorul ei a scris primul rînd.

B.S.
aprilie 1977

P.S. Autorul acestei cărți nu s-a considerat îndreptățit să modifice sau să corecteze textul apărut în 1935–1940. În mod sigur, astăzi nu l-ar scrie așa cum l-a scris atunci. De-a lungul unei elaborări atît de îndelungate, el a învățat multe. A învățat chiar și mai multe după ce a terminat cartea. Nici nu se putea altfel: este suficient să spun, de exemplu, că *Operele* lui Lenin, la început în 20 de volume, pe urmă în 32, erau departe de a fi complete, întrucît *Operele complete*, în 55 de volume, n-au apărut decît între 1958 și 1965 (fără să fie de altfel complete). *Operele* lui Stalin, în 13 volume, datează din anii 1946–1952; ele sînt amputate, aranjate, falsificate, dar să trecem peste acest amănunt; trei volume suplimentare au fost publicate de Hoover Institution, în California, în 1967. Toate acestea vin deci foarte tîrziu, după terminarea cărții, în 1940, ca să nu mai vorbim de o cantitate enormă de documente, materiale, mărturii, contribuții diverse etc. ieșite la lumină după război și după moartea lui Stalin. Este deci normal ca autorul însuși să nu mai fie cel care era cînd s-a apucat de lucru, adică un „comunist" în sensul în care Jaurès se dădea drept comunist la începutul secolului, termenul fiind atunci sinonim cu socialist și social-democrat. Este normal pentru un observator atent, studios, conștiincios să profite de o experiență atît de amplă, atît de plină de semnificații, atît de tragică, ce a co-

stat atîtea vieți omenești și atîtea valori morale și materiale acumulate secole de-a rîndul. Ceea ce mi se pare anormal este să continui să reciți lecții învățate pe dinafară mult înainte de a face experiența asta și să repeți formule abstracte fără nici o legătură cu realitatea. De aceea îmi iau permisiunea de a încheia *pro domo sua*, urmînd exemplul acelui faimos gînditor care, o sută zece ani înaintea mea, își luase drept deviză vorba marelui florentin: „*Urmează-ți calea și lasă-i pe oameni să vorbească!*“

PREAMBUL

„Djugaşvili, I. V., ţăran din ţinutul şi din districtul Tbilisi, satul Didi-Lolo, ortodox, contabil. Conform cu decizia Ministerului de Interne, trimis în exil sub supraveghere, pentru doi ani, începînd cu 29 septembrie 1908, la Solvicegodsk, ţinutul Vologda, de unde fuge. Exilat din nou în ţinutul Vologda, fuge iarăşi în 29 februarie 1912. Prin hotărîrea Ministerului de Interne, exilat sub supraveghere pentru 3 ani, începînd din 8 iunie 1912, în ţinutul Narîm, de unde fuge din nou la 1 septembrie 1912."

Aceste cîteva rînduri constituiau, la începutul revoluţiei ruse, toată biografia găsită la departamentul moscovit al poliţiei şi publicată la Moscova în 1918, a unui bolşevic obscur care răspundea la numele de Stalin. Generalul A. I. Spiridovici, unul dintre şefii Ohranei vechiului regim (poliţia politică secretă), o preia aproape textual în *Istoria bolşevismului în Rusia*, scrisă în 1922. Dar nimeni nu acorda atenţie atunci acestor informaţii; numele lui Stalin era încă neînsemnat, semianonim, ignorat nu numai de popor, în Rusia, dar mai ales de către membrii partidului bolşevic, şi cu atît mai mult în străinătate. Putem completa această fişă de poliţie cu o notă a jandarmeriei locale referitoare la anul 1903 şi reprodusă de către tovarăşii apropiaţi lui Stalin în *Zaria Vostoka*, din Tbilisi, organul oficial al bolşevicilor în Georgia:

„După informaţiile primite recent de agenţii noştri, Djugaşvili era cunoscut în organizaţie sub poreclele Sosso şi Koba, a activat în partidul social-democrat din anul 1902, mai întîi menşevic, pe urmă bolşevic, ca propagandist şi conducător al primului raion (căi ferate)."

Prima notiţă biografică consacrată lui Stalin de către partidul comunist din Rusia, mai puţin anodină, dar la fel de scurtă ca aceea redactată de Ohrana, se găseşte în notele explicative sau documentare adăugate la *Operele* lui Lenin:

„I. Stalin, născut în 1879, membru de partid din 1898, unul dintre cei mai de seamă organizatori şi conducători bolşevici. Adeseori închis, de şase ori deportat; din 1912, fără întrerupere, membru al Comitetului Central; în 1917, redactor la *Pravda*; după Revoluţia din Octombrie, comisar al poporului pentru Naţionalităţi; în 1921–1923, comisar al poporului pentru Inspecţia muncitorească şi ţărănească; membru al Comitetului

Executiv Central panrus, secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist."

În timpul vieții lui Lenin, deși Stalin era deja secretar al partidului bolșevic, se dădea relativ puțină atenție viitorului stăpîn al Rusiei. Numele lui nu figura în nici o lucrare clasică de istorie a socialismului, a mișcării muncitorești, a revoluției ruse. În primele zece volume ale operelor lui Lenin, unde este vorba despre faptele, ideile și oamenii unei întregi epoci, nu este menționat nici o singură dată; este rareori menționat și în următoarele zece, fără relief, ca figurant. Nenumăratele volume de memorii și amintiri tipărite timp de zece ani erau mute în privința lui. În *Marea Răsturnare*, carte în care Lunacearski creionează o serie de *Siluete revoluționare*, reunite ulterior sub acest titlu în broșură, nu se vorbește de Stalin. Urma sa este de negăsit în publicațiile centrale și imperceptibilă în cele locale. Trecutul lui pare să semene cu cel al altor sute de revoluționari de diverse orientări: arestări, deportări și evadări sub vechiul regim, înalte funcții politice și administrative sub cel nou. La prima vedere biografia lui este chiar mai ștearsă decît multe altele, lipsită de acte remarcabile, de episoade memorabile, de momente marcate în calendarul revoluției și nu înregistrează nici o contribuție la opera colectivă a concepției socialiste. Într-un alt volum din aceeași culegere a lui Lenin, putem semnala în *Anexe* cîteva detalii complementare, de altminteri insignifiante pentru profani: „Stalin, I. V. Djugașvili, poreclă revoluționară Koba, de origine țăran, ținutul Tbilisi. Arestat și deportat frecvent. Participant la o serie de congrese și conferințe. Unul dintre cei mai de seamă organizatori și conducători bolșevici. La începutul anului 1912 a fost cooptat în Comitetul Central al partidului social-democrat muncitoresc din Rusia; după conferința generală de la Praga, a intrat în biroul rus al Comitetului Central și a militat ilegal în Rusia, unde curînd a fost arestat și apoi deportat la Turuhansk. Se întoarce din exil după Revoluția din Februarie. Colaborator apropiat al lui Lenin, în perioada de pregătire și de conducere a revoluției din Octombrie. Membru al Comitetului Central fără întrerupere, începînd din 1912, și al Consiliului comisarilor poporului, începînd din 1917."

Note identice în alte volume ale lui Lenin și în *Operele* lui Zinoviev. Originea țărănească a lui Stalin este menționată de fiecare dată. Articolul „Djugașvili" în lucrarea neterminată a lui Nevski: *Materiale pentru un dicționar biografic al social-democraților*, va fi ceva mai întins și detaliat, dar cu inexactități. După moartea lui Lenin s-a întreprins o nouă ediție revăzută și adăugită a operelor sale, dar, cu tot zelul lor în fața noilor stăpîni, istoriografii oficiali nu i-au putut consacra lui Stalin, după zece ani de revoluție, în 1927, decît 10 rînduri. Constatăm aici cîteva variante:

„Militant social-democrat rus din 1896. Organizează în 1902, la Baku, diferite manifestații muncitorești, este exilat în Siberia orientală, evadează în 1904 și trece la acțiune ilegală... Exilat în 1912 în ținutul Narîm; exilat

în 1913, după o nouă evadare și revenire la Petersburg, de data asta la Turuhansk..."

Dar în ediția următoare, apărută în 1928, tonul se schimbă. Substanța biografiei lui Stalin se modifică și se dezvoltă. Intenția apologetică străpunge învelișul documentar. Bolșevismul era atunci prins în încrîncenate lupte intestine și *curriculum vitae* al fiecărui protagonist devenea o armă. Fiecare scotocea în trecutul adversarului pentru a descoperi o pată, o eroare, un pas greșit. Și fiecare încerca să-și pună în valoare propriul drept la încrederea partidului conducător și a noii clase dominante. De data aceasta Stalin și-a dictat el însuși sau a inspirat propria notă biografică:

„Stalin, I.V. (Djugașvili), născut în 1879. Fiu al unui muncitor cizmar din Tbilisi, militant din 1897, unul dintre primii bolșevici; întemnițat în 1901 pentru că a condus greve la Baku, deportat în Siberia orientală, a evadat și s-a întors în Caucaz pentru a participa la lupta ilegală a partidului. A asistat în 1905 la conferința de la Tampere; delegat la congresele social-democrației din Rusia, la Stockholm și Londra, a făcut din organizația din Baku, în 1907, bastionul bolșevismului în Caucaz. Arestat și deportat în 1908 și în 1910; militant în ilegalitate la Petersburg, arestat din nou, ales în Comitetul Central în 1912. A participat la redactarea documentelor legale ale partidului în 1912–1913, a fost deportat în 1913 la Turuhansk, unde a rămas pînă la revoluție. Membru în Biroul Politic al Partidului, cînd Lenin se afla în ilegalitate după zilele din iulie 1917, a condus împreună cu Sverdlov cel de-al șaselea Congres al Partidului, a făcut parte din Comitetul celor Cinci și Comitetul celor Șapte care au organizat insurecția din Octombrie. Comisar al poporului pentru Naționalități, apoi pentru Inspecția muncitorească, a participat la războiul civil în Armata Roșie (apărarea Țarițînului, frontul din Polonia, campania împotriva lui Vranghel etc.). Între 1920 și 1923, membru al Consiliului revoluționar de război. Secretar general al Partidului din 1922. Membru al Comitetului executiv al Internaționalei comuniste din 1925. Autor al unei serii de lucrări despre leninism și despre problema națională."

Țăranul din Didi-Lolo a devenit astfel muncitor cizmar din Tbilisi, iar fiul lui, Sosso, cum era numit familiar în Georgia, mai tîrziu Koba[1] și în sfîrșit Stalin, își făcea cunoscute meritele ignorate pînă atunci de om de condei, om politic, războinic, om de stat, și chiar de gînditor și teoretician. Aceleași date vor servi drept tramă la articolul redactat de secretarul lui pentru dicționarul enciclopedic *Granat*, reprodus în abundență în broșuri și în toate ziarele din țară.

---

[1] Abreviere a numelui *Iakoba* (Iacob). Nume preluat de la eroul popular al unui roman patriotic georgian, *Paricidul*, al scriitorului Alexander Kazbeghi (1848–1893), foarte cunoscut în Caucaz și de care Stalin a fost foarte îndrăgostit în tinerețea lui.

Dar asta nu este nimic pe lîngă evenimentul neașteptat din 21 decembrie 1929, ziua celei de-a cincizecea aniversări a nașterii lui Stalin. Întreaga presă sovietică a ieșit atunci cu titluri enorme, cu portrete enorme și cu articole enorme. Elogiile dedicate lui Stalin nu erau nici ele mai puțin enorme. Totalitatea calităților omenești și multe virtuți supraomenești ar fi fost întrupate în persoana lui Stalin, omul de oțel, după spusele apologeților din anturajul lui. Modestia, curajul lui, devotamentul lui față de cauză nu erau egalate decît de știința și de clarviziunea lui. El fusese organizatorul partidului bolșevic, conducătorul revoluției din octombrie, comandantul Armatei Roșii și învingător în războiul civil ca și în războaiele cu dușmanii din afară. El era, în plus, conducătorul proletariatului mondial. Practicianul era tot atît de valoros ca și teoreticianul și amîndoi erau infailibili: nu se putea cita nici o singură greșeală a lui Stalin. Și revine fără încetare printre ditirambi un laitmotiv: om de fier, soldat de oțel, aluzii la numele pe care și-l dăduse singur, cu variații pe tema invariabilă a oțelului și a fierului: leninist de bronz, bolșevic de granit. Aceleași formule, aceleași hiperbole, expresia excesivă a aceleiași admirații și supuneri, urmînd cu strictețe modelele trimise de la Moscova, se regăsesc în miile de mesaje, scrisori, telegrame primite din toate colțurile Rusiei și care umplu pagini întregi de ziare, apoi mai multe coloane pe zi, timp de cîteva săptămîni. Editura de Stat răspîndește cu milioanele de exemplare culegeri în care panegiricele ocupă mai bine de 250 de pagini, fără să mai punem la socoteală nenumăratele mesaje de salut enumerate, indicîndu-li-se doar expeditorul. Este fabricat în serie și distribuit la ordin un bust oficial. Numele lui Stalin, dat deja mai multor orașe, este atribuit acum uzinelor, centralelor electrice, colhozurilor, unităților militare și școlilor...

Sub titlul „Enigma Stalin", un colaborator al *Pravdei*, organ oficial al bolșevismului la Moscova, se răsfață (21 decembrie 1929) trecînd în revistă termenii în care este caracterizat în afara Rusiei omul zilei: „Stalin, gazda misterioasă de la Kremlin", „Stalin, stăpîn peste a șasea parte a globului", „Stalin, învingătorul oricărei opoziții", „Stalin, personalitate impenetrabilă", „Stalin, sfinxul comunist", „Stalin, enigmă". Mister insolubil, enigmă indescifrabilă sînt într-adevăr clișeele cel mai des folosite, desigur fiindcă Stalin a apărut fără zgomot și fără strălucire dintr-un trecut obscur și dintr-un prezent aparent banal și fiindcă nimeni — cu excepția cîtorva inițiați — nu-și explică în ce fel s-a născut atotputernicia lui.

Unul dintre cei mai vechi tovarăși de arme ai lui Stalin, venit ca și el din Caucaz și ajuns ca și el pînă la vîrful puterii, Serghei Ordjonikidze, spune, cu ocazia aceleiași zile aniversare: „Lumea întreagă scrie astăzi despre Stalin", ca și cum indicațiile dictaturii bolșevice ar fi avut putere de lege pentru presa din toate țările, ca și cum circularele secretariatului partidului lui s-ar fi putut propaga și impune dincolo de granițele sovietice, ca undele luminoase. El adaugă, de astă dată cu mai multă îndreptățire:

„Se va scrie mult despre el și în viitor.“ Și în simplismul lui, precizează: „Dușmanii vor scrie cu ură, prietenii cu dragoste“, fiindu-le cu totul necunoscută posibilitatea de a scrie „fără ură și fără teamă“, în deplină conștiință și cu ceva spirit critic, într-un efort susținut îndreptat spre examenul imparțial și spre adevărul istoric.

Cu zece ani înainte, în 23 aprilie 1920, se sărbătoriseră la Moscova cei cincizeci de ani ai lui Lenin — adevărat inițiator al bolșevismului, adevărat fondator al partidului comunist, adevărat învingător din Octombrie, creatorul real al statului sovietic. Fusese o serată aproape intimă la Comitetul moscovit al Partidului. Din amintirile depănate de vechi prieteni rămîne o modestă broșură de treizeci de pagini... De la 1920 pînă la 1930 revoluția rusă a suferit o schimbare profundă. Bolșevismul de azi nu mai este cel de ieri. Este tocmai ceea ce conferă persoanei lui Stalin, întruchipînd de acum o putere dictatorială fără echivalent în lume și fără precedent în istorie, un interes excepțional.

BIBLIOGRAFIE

Pentru a reduce dimensiunile acestui volum, autorul a trebuit să sacrifice o mare parte din bibliografie și din indicele de nume, după ce renunțase (în primele ediții) la notele și trimiterile din interiorul lucrării. Nu se vor găsi prin urmare menționate aici nici lucrări de istorie generală, nici lucrări ale teoreticienilor anteriori bolșevismului, nici biografii de revoluționari de alte orientări, nici monografii ale grevelor, nici anuare statistice, texte diplomatice, culegeri de legi și, cu atît mai puțin, nenumăratele broșuri, articole din reviste și ziare care i-au servit autorului — cu excepția materialelor citate sau invocate mai mult sau mai puțin direct. Din același motiv a trebuit, cu cîteva excepții, să renunț la a indica sursele în limba engleză. În sfîrșit, nu se punea problema să semnalez relatările turistice sau jurnalistice contemporane, a căror cantitate impresionantă nu le compensează superficialitatea.

Ca regulă generală, un text este înregistrat o singură dată, în ciuda modificărilor de titlu. Dar se poate întîmpla ca el să apară reprodus cînd sub o altă formă, cînd în culegeri unde materialul adunat comportă variante și chiar elemente noi (prefețe, glose etc.).

Diferențele în scrierea numelor proprii se datoresc diferitelor traduceri. Nonconcordanța unor prenume și inițiale ține de variația pseudonimelor.

Abrevieri:

L., Leningrad; M., Moscova; P., Paris; St-P., Sankt-Petersburg; Pg., Petersburg (cuvîntul „sfînt“ nefiind folosit de fiecare dată).

Bull. Com., Buletinul comunist; *Bull. Op.*, Buletinul opoziției; *Corr. Int.*, Corespondența internațională; *Comintern.*, Internaționala Comunistă; *Kr. Liet.*, Krasnaia Lietopis; *Prol. Rev.*, Proletarskaia revoluția; *Soc. V.*, Soțialisticeski Vestnik.

B.I.M., Biroul Internațional al Muncii; C.C., Comitetul Central; P.C.R., Partidul Comunist Rus; P.C.U.S., Partidul Comunist al Uniunii Sovietice; P.M.S.D.R., Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Rusia; P.S.R., Partidul Socialist-Revoluționar; S.D., Social-democrație sau social-democrat; U.S.,Uniunea Sovietică.

Celelalte abrevieri se deduc cu ușurință.

LENIN

Opera lui Lenin constituie principala documentație pentru studierea bolșevismului. Dar o enumerare detaliată ar fi dat bibliografiei dimensiuni prea mari. Mă voi mărgini să semnalez existența unei *Leniniane* în 5 volume masive in octavo, editată de Institutul Lenin din Moscova, numai pentru perioada 1924–1928 (Editura de Stat, M.-L.,1926–1930), continuată cu un *Anuar* (Editura Partidului, L., 1932) pentru anul 1929. Trebuie la fel să ne limităm la mențiunea că autorul a recurs fie la publicațiile originale, cărți, broșuri, reviste și ziare, fie la: N. Lenin (V. Ulianov), *Opere* (incomplete) în 20 de tomuri și în 26 de volume, Editura de Stat, M.-L., 1920–1926, la care trebuie adăugate *Leninski Sbornik* (culegere Lenin), 27 volume apărute, M.-L., 1924–1934 și *Zapiski Instituta Lenina* (Analele institutului Lenin), 3 volume, M.-L., 1927–1928.

Autorul n-a putut să se folosească de cea de-a doua ediție de *Opere* (incomplete) în curs de publicare în timpul redactării lucrării, dar s-a servit, în mod excepțional, pentru nevoile introducerii la ediția franceză, de două tomuri din această ediție, cu erorile pe care aceasta le comportă: V. I. Lenin, *Opere* (incomplete), vol. XX, P., 1928; vol. XXI, P., 1930.

Un *Predmetni Ukazatel* (Indice tematic) pentru prima ediție de *Opere*, M.-L., 1930, facilitează cercetarea. La fel un *Ukazatel* pentru *Leninski Sbornik*, vol. I–VII, M.-L., 1928.

STALIN

Am crezut util să grupez aici principalele referințe bibliografice. Restul figurează în ordinea utilizării sau în ordine cronologică, și alfabetică, la finele fiecărui capitol.

M. Aldanov, Contemporani, Berlin, 1928. — Alexandrov, Este Stalin un dictator? f.l., f.d. — Arestarea tov. Stalin la Baku, în 1910. Extras din documentele jandarmeriei din Baku, *Bakinski Rabocii*, nr. 298, Baku, 20 dec. 1929. — B. Bajanov, Avec Staline dans le Kremlin, P., 1930. — R. N. Coudenhove-Kalerghi, Stalin și ceilalți, Viena, 1932. — J. Davis, Joseph Stalin, Russia's Ruler today, *Current History*, nr. 6, New York, martie, 1929. — S. Dmitrievski, Stalin, Berlin, 1931. — Dosarul de la poliție al lui Stalin, *Katorga i Silka* nr.1 (22) M., 1926. — W. Duranty, Stalin, Man, Mouthpiece, Machine, *New York Times Magazine*, 18 ian. 1931. — M. Efendiev, Acțiunea tov. Stalin la Baku, *Bakinski Rabocii*, nr. 298, Baku, 20 dec. 1929. — I. Hessen, Staline et ses ennemis, *Le monde slave*, nr. 6, P., iunie 1933. — J. Iremaschwili, Stalin und die Tragödie Georgiens, Berlin, 1932. — A. Kakoian, Cu Stalin la Congres, *Rabociaia Pravda*, nr. 292, Tbilisi, 21 dec. 1929. — N. Karganov, Despre trecutul lui Stalin, *Vozrojdenie*, P., 13 ian.

1929 (după *Aurora din Şanhai*). — H. R. KNICKERBOCKER, Stalin, mistery man even to his mother, *New York, Evening Post*, 1 dec. 1930. — N. KORNATOVSKI, Stalin şi apărarea Petrogradului, *Leningradskaia Pravda*, 15 iunie 1933. — S. KRIVHOV, I. V. Stalin, *Pod Znameniem Marxisma*, nr. 2 şi 3, M., 1930. — I. LEVIN, Stalin, New York, 1931. — E. LUDWIG, Staline, maître absolu de la Russie des Soviets, *Le mois*, nr. 21, P., 1932. — F. MAHARADZE, Cel mai bun elev al lui Lenin, *Zaria Vostoka*, nr. 293, Tbilisi, 21 dec. 1929. — N. MARKIN, „Staline et l'Armée Rouge", ou comment on écrit l'histoire, *Bulletin de l'Opposition*, nr. 12–13, P., iunie–iulie 1930. — G. PIATAKOV, Pentru o direcţie, *Pravda*, nr. 303, M., 23 dec. 1929. — A. RAEVSKI, Activitatea în Caucaz, *Bakinski Rabocii*, nr. 298, Baku, 20 dec. 1929. — P. SCHEFFER, Stalin's Power, *Foreign Affairs*, nr. 4, New York, iulie 1930. — V. SCHWEITZER, În ilegalitate, la Piter, *Komsomolskaia Pravda*, nr. 294, M., 21 dec. 1929. — Stalin-Djugaşvili, *Brdzolis Khma*, nr. 3, P., 1930. — Stalin, Culegere de articole la aniversarea a cincizeci de ani (M. Kalinin, V. Kuibîşev, L. Kaganovici, K. Voroşilov, D. Manuilski, O. Kuusinen, G. Krumin, V. Adoraţki, N. Popov, S. Ordjonikidze, E. Iaroslavski, A. Mikoian, A. Bubnov, M. Savelev, A. Enukidze, D. Bednîi), M., 1929. — A. STOPANI, Despre trecutul organizaţiei din Baku, Baku, 1923. — Sur la biographie politique de Staline, *Bulletin de l'Opposition*, nr. 14, P., august 1930. — E. ŞCEADENKO, Sosirea lui Stalin la prima armată de cavalerie, *Pravda*, nr. 318, M., 19 noiembrie 1934. — I. ŞIPOV, Despre Stalin, *Uralski Komunist*, nr. 24, Sverdlovsk, 1929. — I. ŞUMIATSKI, La Cercul polar, *Komsomolskaia Pravda*, nr. 294, M., 21 dec. 1929. — E. TETZLAFF, Stalin, evoluţia lui intelectuală, *Frankfurter Zeitung*, 20 apr. 1930. — Tovarăşul Stalin în viaţa subterană la Baku. Amintiri ale foştilor conspiratori, *Bakinski Rabocii*, nr. 298, Baku, 20 dec. 1929. — I. TOVSTUHA, Iosif Vissarionovici Stalin, M., 1927. — L. TROTSKY, Staline, comme théoricien, *Bulletin de l'Opp.*, nr. 14, P., august 1930. — M. THAKAIA, Din trecut, *Zaria Vostoka*, nr. 293, Tbilisi, dec. 1929. — S. VERECHTCHAK, Staline en prison. Souvenirs d'un détenu politique, *Dni*, P., 22 şi 24 ian. 1928.

Bolşeviki, Documente asupra istoriei bolşevismului de la 1903 la 1916, ale fostului departament moscovit al Poliţiei, îngrijite şi prefaţate de M. A. ŢIAVLOVSKI, M., 1918. — Cea de-a 50-a aniversare a lui Vladimir Ilici Ulianov-Lenin, 1870–23 aprilie 1920, M., 1920. — Dicţionar enciclopedic *Granat*, ediţia a VII-a, Fascicolele 1 şi 2 din partea a III-a a celui de-al 41-lea tom, M., f.d. — V. NEVSKI, Materiale pentru un dicţionar biografic al social-democraţilor etc., Fasc., M., 1923, — *Pravda*, nr. 301; *Izvestia*, nr. 301, *Trud*, nr. 293 etc. M., 21 dec. 1929. — Gen. A. SPIRIDOVITCH, Histoire du bolchévisme en Russie, depuis sa naissance jusqu'à la prise du pouvoir, 1883–1903–1917, P., 1922. — *Zaria Vostoka*, Tbilisi, 23 dec. 1925.

I
SOSSO

Nașterea lui Stalin. Familia, ținutul natal. Copilăria și tinerețea. Caucazul și Georgia. Mediul și moravurile. Bandiți și gentilomi. Stare economică și socială. Seminarul din Tbilisi. Calea ferată din Transcaucazia. Primii social-democrați georgieni. Aderarea lui Stalin la mișcarea socialistă.

Stalin, pe adevăratul lui nume Iosif Vissarionovici Djugașvili, s-a născut deci în 1879, la Gori, în Georgia, și nu la Didi-Lolo (în realitate Didi-Lilo), satul natal al bunicului său. Troțki (Leon Davidovici Bronstein) vine pe lume în același an. Cei mai mulți dintre conducătorii revoluției de la 1917 fac parte din aceeași generație a anilor '80 ai secolului trecut. Cel mai vîrstnic dintre ei, Lenin (Vladimir Ilici Ulianov), s-a născut cu aproximativ zece ani mai devreme.

Tatăl lui Stalin, Vissarion, era, ca și bunicul lui, țăran, dar un țăran artizan, la fel ca numeroși cultivatori *kustari* din diverse regiuni ale vechiului imperiu. Din tată-n fiu, Djugașvilii făceau meseria de cizmari, rămînînd în același timp legați de pămînt, iar micul Iosif ar fi perpetuat tradiția familiei dacă n-ar fi rămas orfan de timpuriu. După biograful oficial, Vissarion Djugașvili ar fi lucrat chiar în mica fabrică de încălțăminte Adelhanov, din Tbilisi, singurul oraș de prin preajmă.

Țăranul cizmar a murit lăsînd în urma lui un fiu unic în vîrstă de 11 ani. Alți trei copii nu trăiseră pînă la nașterea ultimului. Mama, Ecaterina, în vîrstă de 76 de ani în 1935, a trăit la Tbilisi într-o modestă locuință din castelul fostului vicerege, bineînțeles naționalizat. Își iubea unicul copil și l-a înscris la școala religioasă din Gori cu intenția de a-l face preot[1].Tînărul Sosso a primit aici primele rudimente de învățătură și a învățat multe rugăciuni.

Sosso: căci tradiția georgiană, egalitară și simplă transformă în diminutive tandre numele din calendar, așa cum l-a generalizat pe „tu". Aceste nume de alint se păstrează, între apropiați, toată viața, iar cîteodată prietenii

---

[1] Pînă la moarte, în 1937, a rămas credincioasă și evlavioasă, regretînd că fiul ei nu s-a făcut preot (după mărturia nepoatei sale, Svetlana Allilueva, fiica lui Stalin, în *Vingt lettres à un ami*, Paris, 1967).

nu știu de unde vine exact Cito sau Zakro, Valico sau Kote. Pentru intimi, Stalin a rămas mereu Sosso.

Gori era un tîrg mare situat pe malul stîng al Kurei (în grecește Kuros, în franceză Cyrus), la șaptezeci de verste de Tbilisi, capitala Georgiei și a Transcaucaziei. Fluviul, torențial și bogat în pește, poartă la izvoarele lui turcești nume poetice: „apa de coral“ sau „rîul de perle“. „Orașul“ avea 5 000 de locuitori cînd s-a născut Stalin, iar astăzi are cam de două ori pe atît. Dubois de Montpéreux, în trecerea lui prin ținut, înregistrase o majoritate armeană „aproape toți ocupîndu-se cu meseriile și comerțul“, dar ponderea lor a scăzut mult, mai tîrziu. Populația tătară s-a amestecat cu georgienii în această vale. Gori se află în mijlocul unei cîmpii de origine lacustră, unde pămîntul este fertil, iar clima foarte favorabilă agriculturii; țăranii fac vinuri bune și cel mai bun grîu din Caucaz. „Nimic mai pitoresc — spune un călător, decît fortăreața veche de zece secole care de pe vîrful unei coline domină valea, înălțîndu-se, izolată, în mijlocul unei întinderi înconjurate de munți înalți, deasupra cărora se zărește în depărtare creasta înzăpezită a Kazbecului.“ Dealurile sînt acoperite de păduri. Regiunea nu este industrializată. La 8 kilometri se găsește orașul troglodiților, Uplis-Țihe, pe care legenda greacă îl atribuie lui Ulise și ale cărui peșteri păstrează vestigii ale civilizațiilor antice.

Pînă la vîrsta de 14 ani, Sosso trăiește printre țăranii georgieni și tătari din Gori. În 1893 el intră la seminarul din Tbilisi, unde învățămîntul corespunde nivelului din liceele rusești, mai puțin ponderea religiei creștin ortodoxe. (Seminariștii sînt în general destinați de către autoritatea episcopală să primească ranguri bisericești sau să devină membri ai clerului inferior.) A deprins, se pare, elemente din vechea slavonă bisericească și turnúrile rituale ale stilului care vor reveni mai tîrziu în cele mai semnificative dintre scrierile sale.

Camaradul lui apropiat, Baron Bibineișvili, i-a consacrat un scurt capitol din memoriile lui publicate la Tbilisi în 1930 sub titlul *Într-un sfert de secol*. Pentru anii de școală, el se folosește de articolele foștilor elevi ai seminarului, Bakuradze și Parkadze, apărute în revista *Droșa* (Drapelul) în 1924, dar scoate de aici puține informații. Unul povestește că Stalin putea fi văzut jucîndu-se plin de energie, de-a caii, pe coridoarele școlii, unde pe spinarea unuia dintre colegii lui, Mișko Davitașvili, striga: *„Ia stal! Ia stal!“* (eu sînt oțelul). Considerînd autentică această anecdotă de neverificat, întrucît Davitașvili a fost omorît în Franța, în 1916, Stalin trebuie să fi fost foarte de timpuriu conștient de propria-i forță. Ecaterina Djugașvili crede, înșelîndu-se în mod sigur, că fiul ei a primit acest supranume „metalic“ de la Lenin. Se pare, de asemenea, că Sosso a scris versuri dintre care unele au fost chiar tipărite, sub pseudonimul de Sosselo, în *Iveria*, publicație naționalistă locală, condusă de I.Ceavceavadze, fără să fie niciodată reeditate.

Despre copilăria și tinerețea lui nu prea există deci elemente de apreciere demne de crezare, nici amintiri ale rudelor, nici memorii ale martorilor, nici documente de familie, nici scrisori intime, nici note de școală, nici încercări adolescentine. Reale, dar inutilizabile, nu sînt decît prudentele confidențe ale unor camarazi de altădată. Broșura lui I. Iremașvili, editată în Germania: *Stalin und die Tragödie Georgiens* este prea îndoielnică pentru a putea servi înainte de a-i verifica prin martori serioși conținutul. Așa-zișii psihanaliști care pretind să explice marile evenimente istorice și sociale prin criza de pubertate a unui viitor om mare riscă să nu prea găsească teren pentru a-și exersa talentele în cazul de față.

O singură dată Ecaterina Djugașvili a vorbit în public, cu sobrietate: „A fost întotdeauna un copil bun, niciodată n-am avut motive să-l pedepsesc. Învăța sîrguincios, tot timpul îl vedeai citind sau discutînd, încerca să înțeleagă tot. A mers la școală de la vîrsta de opt ani." Mărturia orală a bolșevicilor georgieni, foștii lui colegi la care ea face aluzie aici, contrazice vorbele materne. Ei au cunoscut un Sosso deja dur, insensibil, lipsit de tandrețe față de mama sa și citează în sprijinul amintirilor lor fapte destul de penibile. Dar mama este mamă, iar colegii din adolescență indiscreți sînt în închisoare sau în exil.

Sosso citea, dar în georgiană, adică povești populare, basme care sînt zestrea literaturii naționale din ținutul lui și în mod sigur marele poem liric și epic al lui Rustavelli, *Viteazul în piele de tigru*. Georgia opunea o rezistență înverșunată rusificării, iar poporul își păstra limba maternă. Încă și astăzi, Stalin vorbește o rusă incorectă, cu acel puternic accent caucazian care stîrnește ironia un pic disprețuitoare a „adevăraților ruși". Mama lui nu poate vorbi fără interpret decît cu un interlocutor georgian. Nu putem să nu ne gîndim, ajunși aici, la corsicanul Bonaparte a cărui limbă maternă era italiana și care înainte de a stăpîni Franța a urît-o așa cum caucazianul Stalin trebuie să fi guvernat Rusia, după ce-i detestase tutela imperială.

Lecturile lui, ca și instrucția școlară, i-au dat o cultură elementară; ele nu au lăsat urme vizibile nici în scrierile și nici în discursurile lui. Prin asta este diferit de toți revoluționarii eminenți ai epocii moderne. Reminiscențe din Montesquieu, Rousseau, Mably, aluzii la eroi, episoade faimoase cu Sparta și Roma revin fără încetare în discursurile oamenilor Revoluției franceze, evocînd ascendența lor spirituală. Gîndirea lui Karl Marx și Friedrich Engels impregnează în epoca noastră limbajul revoluției viitorului, în care se amestecă de asemenea formule din Lassalle și Blanqui, din Proudhon și Bakunin și idei ale epigonilor lor, cu referințe la precedente istorice, la iacobinism, babuvism, cartism, revoltele anului 1848, ale Comunei din 1871. Nimic din toate acestea la Stalin. Filiația care se afirmă de-a lungul epocilor și face încă viu în zilele noastre numele lui Spartacus nu se exprimă în cuvîntările lui, chiar dacă se prelungește în actele lui. Dar la un moment dat, nu va mai vorbi și nu va mai scrie decît citîndu-l în toate ocaziile pe Lenin

și nu va mai părea îndatorat decît unei singure cărți, unei singure opere în 50 de volume — așa cum Cromwell pare să nu fi citit decît *Biblia*. Dacă invocă uneori un alt autor, o face prin citate la mîna a doua, pentru a-și crea aparența unei erudiții discrete, pe care nu-i place s-o etaleze.

După unul dintre compatrioții lui, A. Enukidze, înalt funcționar devotat în a-l servi, „Stalin, încă elev la seminar, citea cărți de științe naturale, sociologie, mișcarea muncitorească, dar în secret, ca un conspirator. În ciuda tuturor precauțiilor, aceasta n-a scăpat ochiului vigilent al inspectorilor, supravegherii monahale și Djugașvili a fost dat afară din seminar". Este puțin plauzibil ca lectura lucrărilor strict științifice, supusă de altfel unei cenzuri severe, să fi fost atunci considerată un delict, chiar și la seminarul din Tbilisi; zelosul adept, inabil, vrea aici să dovedească prea mult. Mama, în ce-o privește, neagă foarte categoric exmatricularea lui Sosso: „N-a fost eliminat. L-am retras din cauza stării sănătății lui. Cînd a intrat la seminar avea cincisprezece ani și era unul dintre cei mai vînjoși băieți de vîrsta lui. Dar munca excesivă pînă la nouăsprezece ani l-a deprimat și doctorii mi-au spus că se poate îmbolnăvi de tuberculoză. L-am retras deci de la școală. El nu voia să plece. Eu l-am retras. Era singurul meu copil." Și Ecaterina Djugașvili insistă cu tărie, în mai multe rînduri: „Nu l-au eliminat; eu l-am retras."

Astfel că puținele date referitoare la tinerețea lui sînt inexacte sau contradictorii. Dacă e să găsim cu orice preț analogii istorice, tot modesta asemănare cu Cromwell rămîne un model. Și putem presupune, și într-un caz, și în celălalt, că această fază obscură n-ar avea probabil nimic prea prețios să ne reveleze. Pentru a înțelege caracterul lui Stalin nu este absolut necesar să-i cunoaștem semnele prevestitoare; și nici, pentru a-i aprecia rolul, să-i cunoaștem impresiile din copilărie, curiozitățile incipiente, nici sentimentele precoce care l-au putut anima. Desigur, n-a fost obsedat de eroii lui Plutarh, de marile figuri ale Antichității, cărora anumiți conducători de oameni au voit să le urmeze exemplul. Ceea ce va realiza mai tîrziu nu va fi fructul meditațiilor inițiale, punerea în aplicație a unui plan premeditat. Psihologia țărănească a mediului social și a familiei, educația teologică elementară — acestea sînt primele elemente care vor intra în alcătuirea acestei vieți și deja atrag atenția. Celelalte trebuie căutate în condițiile generale ale locului și timpului, „în penumbra subsolului istoric", înainte de a găsi influențe mai directe.

Pînă să intre în istorie, Caucazul aparținea legendei. Dar mitologia, geografia, etnologia și lingvistica se amestecau confuz în amintirea îndepărtată a oamenilor în momentul cînd marele război de la 1914–1918 a zguduit raporturile internaționale stabilite, a pus în joc interesele statelor sau ale coalițiilor și a pus în discuție frontierele, trezind interesul pentru teritorii

contestate și pentru popoarele care le locuiau. Lecții populare improvizate în grabă de către propagandele rivale pentru a aduce în actualitate „drepturile seculare“ adormite, cu ocazia tratativelor de pace, au favorizat inițierea sumară a unui public larg în analele popoarelor uitate. Și cum revoluția rusă a adus în primul plan problemele Caucazului, în particular pe cele ale Georgiei, au apărut cursuri abreviate de istorie și geografie tipărite în broșuri minuscule care să completeze cunoștințele curente de preistorie legendară. Dar din toate astea, ce rămîne în mintea contemporanilor lui Stalin?

Este minunatul ținut al Colhidei, unde Iason i-a dus pe argonauți în căutarea lînii de aur, simbol al bogăției regiunii după unii, aluzie probabil la firele de metal galben rămase în blana oilor care servește la spălarea nisipurilor aurifere din Ingur și Rion, după alții. Înainte deja, evreii credeau că arca lui Noe acostase pe muntele Ararat. Se pare că grecii, și în special Aristotel, au fost fascinați de lanțul grandios al vîrfurilor de peste 5 000 de metri ale munților, ca un meterez natural între două lumi. Ei vedeau în ele leagănul rasei lor, originea civilizației. Mitul lui Prometeu, simbol al umanității revoltate, transmis din secol în secol și intrat în gîndirea revoluționară modernă ca vestitor al furtunii care trebuia să se ridice între Orient și Occident, este strîns legat de aceste locuri.

Caucazul este în Europa sau în Asia? Istorici și geografi s-au disputat îndelung, de la Herodot și Strabon, dar incertitudinile sînt acum înlăturate. „Nu se mai poate pune la îndoială apartenența Caucazului la Asia“, spune Elisée Reclus, urmîndu-l pe Humboldt care-l urma la rîndul lui pe Pallas. Geologia este confirmată prin istorie și etnografie. Populațiile indigene, fixate în special pe versantul sudic, fac parte din lumea asiatică: înainte de cucerirea rusă ele erau legate din toate punctele de vedere de Asia Mică și de Persia. În fine „prin floră, ca și prin faună, Transcaucazia aparține deja lumii subtropicale asiatice“, scrie Reclus rezumînd toate observațiile savante notate pînă la el. Asiatic deci: acest calificativ, spontan aplicat lui Stalin în Rusia în încercarea de a-l caracteriza, este exact, mai puțin nuanța peiorativă pe care i-o adaugă unii.

Relieful regiunii a fost descris pînă la saturație: munți înalți și văi strîmte, mai puțin bazinul Kurei care se lărgește continuu, pînă la Marea Caspică. Pante abrupte, vîrfuri colțuroase, rîpe și prăpăstii, torente alimentate de zăpezile veșnice ale ghețarilor. Vegetația este splendidă, mai ales în partea occidentală și pădurile cu varietăți numeroase de arbori acoperă, în ciuda unor tăieri barbare, mai bine de jumătate din ținut. „Poate că vița de vie este originară din aceste meleaguri, unde tradiția evreiască povestește că un patriarh a stors primul strugure și a cunoscut primul beția cu vin. Se crede de asemenea că nucul este originar din valea Imeriei. În nici o țară din lume nu se găsește o asemenea cantitate de arbori ale căror fructe au sîmburi și boabe.“ Vînătoarea n-a reușit să extermine o faună perpetuîndu-se din timpuri imemoriale. Mai exista odinioară aici bourul, linxul, tigrul,

pantera, hiena, ursul brun, antilopa, vulturul, zăganul și specii rare de păsări ca graurul roz și mierla albastră.

Strabon înregistra șaptezeci de populații în Caucaz vorbind tot atîtea limbi diferite. După Pliniu, negustorii din piețele Colhidei se înțelegeau în 30 de idiomuri. Arabii numeau Muntele Limbilor această enormă masă de piatră ale cărei cute adăpostesc resturile migrației preistorice. Reclus, mai tîrziu, evalua la șaptezeci numărul de dialecte și graiuri locale, dar reducîndu-le la cîteva grupe principale. Această varietate de limbi reflectă fărîmițarea populației în triburi diferențiate prin configurația terenului, despărțite de obstacole naturale. Influența conservatoare a munților, constatată în nenumărate rînduri, se verifică în Caucaz mai bine decît oriunde în altă parte. Specialiștii găsesc aici teme inepuizabile pentru controversele lor legate de rase și limbi. Ca să nu-i amintim decît pe georgienii (sau *cartveli*) din care a ieșit Stalin, specialiștii sînt de acord că ei ar fi descendenți ai iberilor. Se împart în gruzini propriu-ziși, svani, imeretieni, mingrelieni, xevsuri, pșhavi, tushi, lazi, amestecați un pic cu ceceni, oseți și lezghini. Coeziunea lor etnică s-a păstrat totuși timp de două mii de ani, ca și puritatea limbii lor. Lucrări de lingvistică recentă tind să limpezească originea poemului lui Tristan și Isolda prin intermediul limbii georgiene țintind să lege Caucazul de Bretagne...

Încrucișarea acestor populații ne scutește să-i căutăm lui Stalin caracteristici definite ale rasei sale. Înconjurat de diverse vestigii de populații mongole, slave și ariene, poporul georgian s-a amestecat cu tătari, perși, armeni, kurzi și diverse populații mediteraneene. Referindu-se la Herodot, Maspéro semnalează chiar în Colhida niște urmași ai egiptenilor aduși aici de către Sesostris. Extrăgînd esențialul din observațiile făcute despre georgieni, Reclus a scris aceste rînduri surprinzătoare pentru cine-l cunoaște pe Stalin: „Sînt considerați în medie mai puțin inteligenți decît restul caucazienilor; în școlile în care învață alături de tătari și de armeni, le sînt inferiori acestora în darul învățării cu ușurință a limbilor străine, în studiul științei și ușurința în exprimare.“ Dar dacă ar trebui să luăm *ad litteram* opiniile care-i prezintă pe georgieni ca afabili, deschiși, nepăsători, drepți, sociabili și pașnici, ar trebui să presupunem că în venele lui Stalin curge mult sînge mongol, transmis de un turc sau de un tătar. Numeroși militanți socialiști din Caucaz sînt siguri că Ecaterina Djugașvili este o osetă (*osetinka)* și acordă acestui detaliu o mare importanță: nu numai că oseții sînt mai puțin cizelați, mai grosolani decît georgienii, dar Rusia și-a recrutat întotdeauna printre ei o mare parte dintre jandarmii și gardienii ei.

Nici una din istoriile altor popoare n-o egalează în orori pe cea a țării acesteia. Acum douăzeci și cinci de secole Georgia se ridicase la o civilizație superioară celei mai mari părți a Europei. Grecii colonizaseră țărmul de la Pontul Euxin; pe rînd evreii, romanii, perșii și mai tîrziu genovezii au străbătut-o de la Marea Neagră la Marea Caspică. Principală cale pe

uscat spre Asia Centrală, a suferit invazii frecvente, a fost cucerită de Alexandru cel Mare, supusă de Mitridate Eupator, înainte de a suporta trecerea devastatoare a hunilor. Creștinismul a devenit aici religie oficială aproape în același timp ca în Grecia și mult înaintea Europei. Biserica din Iberia a făcut legătura cu Bizanțul. „... A luat aici naștere un climat foarte cultivat caracterizat printr-o sinteză deosebită între civilizația bizantină și influențele Orientului arab și iranian." Momentul de apogeu al acestei culturi a fost atins în secolul al XII-lea sub regele David, apoi sub regina Tamara, grație războaielor între turci și perși care au lăsat Georgiei un răgaz de scurtă durată. Hoardele mongole ale lui Genghis-Han, apoi ale lui Tamerlan, au trecut țara prin foc și sabie: a fost o devastare totală a satelor și orașelor și o exterminare aproape completă a locuitorilor.

În următoarele cinci secole, rîvnită și disputată de vecini războinici, de mai multe ori invadată, împărțită, jefuită, pustiită, decimată de armatele persane și turce și de incursiunile urmate de vînători de animale umane (mai ales femei destinate haremurilor), Georgia a apelat zadarnic la protecția rusă. În 1801, anexarea de către Romanovi a pus capăt nenorocirilor sale seculare, rezervîndu-i soarta, puțin invidiată, dar relativ suportabilă, a celorlalte popoare ale Rusiei. Pierduse șase milioane de suflete din șapte. Încă o jumătate de secol după aceea, a urmat un război de gherilă în zonele muntoase unde georgieni recalcitranți la rusificarea violentă sfidau din adăposturile lor inaccesibile trupele țarului și dădeau atacuri curajoase.

Acest lung șir de calamități sîngeroase alternînd cu momentele de letargie care veneau după marile vărsări de sînge au lăsat în urmă o Georgie în stare de mizerie, în ciuda bogățiilor naturale, și înapoiată, în ciuda vechimii sale culturale. Din considerații strategice, rușii au construit drumuri, ușurînd astfel circulația și schimburile, au încurajat viticultura care nu le făcea concurență și au contribuit la repopularea țării trimițînd aici militari, funcționari, negustori, turiști, exilați politici, deportați pe motive religioase. Un secol de pace a redat viață sărmanei țări, fără ca totuși să-i ridice vizibil nivelul material și spiritual, nici să o facă să progreseze din punct de vedere tehnic.

În perioada cînd se naște Stalin, Reclus constata: „Tradiția veche în construirea locuințelor georgiene se menține de două mii de ani. Sate întregi nu sînt alcătuite decît din gropi săpate în pămînt sau în stîncă și nu se observă din afară decît după grămezile de crengi sau prin acoperișuri de lut pe care, în răcoarea serii, se așază femeile. În cea mai mare parte a orașelor georgiene, un mare număr de case sînt încă, urmînd tradiția, acoperite nu de un acoperiș, ci de un strat de pămînt bătătorit..."

Uneltele pentru arat erau rudimentare și puțin eficace. În 1900, un raport oficial le descria încă în acești termeni: „Plugul georgian... este un utilaj foarte voluminos, foarte scump și foarte greoi, a cărui muncă nu e satisfăcătoare și care necesită folosirea unei mîini de lucru foarte numeroase;

el trebuie tras, după felul pămîntului și alte considerații, de trei pînă la douăsprezece perechi de boi sau de bivoli." Pentru a alcătui un asemenea atelaj, țăranii formau *artel*-uri temporare, punînd în comun brăzdarele, harnașamentele, lemnul unii, animalele alții. Drept grapă, o simplă scîndură; peste tot, secera pentru culesul cerealelor; transportul recoltei, adesea cu spinarea.

Industria era, ca să spunem așa, inexistentă, resursele subsolului lăsate în paragină, transporturile arhaice; extracția manganului în provincia Kutais, prelucrarea naftului la Baku, în regiunea vecină, erau abia la începuturi. O mică industrie artizanală acoperea nevoile domestice, abia satisfăcînd necesarul de îmbrăcăminte și de înarmare. Calea ferată nu acoperise încă surpăturile drumurilor, desfundate de *arba*-urile greoaie trase de bivoli. Uneltele de muncă rămîneau primitive.

Trecutul apăsa greu asupra vieții familiale și sociale a poporului georgian. Părinții lui Stalin au cunoscut starea de șerbie, abolită în Transcaucazia abia pe la 1865. „... Seniorii feudali, rămași în continuare mari proprietari, n-au pierdut încă toți deprinderea de a-i trata pe țărani ca pe niște animale supuse capriciilor lor și obiceiurile generate de sclavie chiar în sînul poporului n-au dispărut." Același autor, Reclus, prezintă astfel situația la țară: „În ciuda fertilității solului georgian și a densității relativ mici a populației care își împarte aici roadele pămîntului, țăranii din bazinul Kurei sînt în general foarte săraci și nu au decît cîteva animale slabe, vaci jigărite și oi a căror lînă seamănă cu oricare altă blană de animal." Mlaștinile și lipsa de igienă transformau regiuni întregi în locuri insalubre.

Chiar și regiunea privilegiată a litoralului, „riviera caucaziană", cunoștea o mizerie cumplită; un fost ministru al agriculturii scria în 1907: „Pentru a vedea asemenea minuni, trebuia să străbați sute de kilometri de păduri virgine, de terenuri necultivate, să petreci nopți întregi în sărăcăcioasele colibe ale unor țărani care se plîngeau de nefericirea lor și cîteodată mureau din cauza febrei, să auzi urletele șacalilor, să aduni plîngerile locuitorilor despre ravagiile pe care le făceau urșii și mistreții în culturile lor de porumb..., în sfîrșit, să vezi o țară săracă, dezolantă, în mijlocul unei naturi luxuriante..." La cealaltă extremitate, mai sus de Tbilisi, valea Kurei, ca și cea a Araxei inferioare devin aride sub vînturile arzătoare ale Asiei. Sărăcia nu e nici aici mai mică.

Aceasta este ambianța în care a trăit Stalin primii săi ani de viață. În jurul lui urme de barbarie, ruine, pustietate, uneori foamete (a fost o foamete în 1891–1892 și alta în 1897–1898). Tradițiile patriarhale, numeroase obiceiuri medievale impregnau încă atmosfera. Religia avea o influență puternică asupra populației, analfabetă în proporție de trei sferturi, proporție încă și mai mare în afara orașelor: „Nu există o altă țară în lume mai bogată în biserici decît aceasta", scria Dubois de Montpéreux; Gori, adăuga el, „are două biserici moderne, una catolică, cealaltă armeană, și alte cîteva mai

mici, grecești, opt în total". Între alte rămășițe ale Evului Mediu, Stalin, copil, putea întîlni, fără să se mire, în munți, kevsuri, adevărată curiozitate etnică, îmbrăcați cu tunici de zale, scuturi, brasarde și tot felul de ciudățenii care i-au făcut mult timp să treacă drept descendenți ai Cruciaților. Costumul local împrumutat de la cerchezi, minusculul arsenal ambulant compus dintr-o pereche de pistoale, pumnal, sabie și centură cu cartușe, cu rol, de atunci, mai degrabă decorativ, păstra amprenta feudală. Practica brigandajului întreținută de înclinația naturală a muntenilor înarmați de a se năpusti asupra produselor de la cîmpie se continua sub diverse forme, de la agresiunea pe drumuri pînă la banditismul politic. Gori, spune Dubois de Montpéreux, se găsea în centrul unei zone de banditism intens. Și urile naționale opunîndu-i pe armeni georgienilor, pe tătari armenilor, atîțate de rușii colonizatori, interesați să mențină aceste antagonisme, continuau să se ciocnescă vizibil sub ochii micului Stalin.

Locuitorii (23 pe kilometrul pătrat, după recensămîntul din 1897) erau de cinci ori mai numeroși la țară decît la orașe. Marea majoritate era alcătuită din țărani lipsiți de pămînt și din mici arendași exploatați de o nobilime rurală numeroasă, dar săracă. Toate relatările de călătorie în Caucaz exprimă uimirea occidentalilor în fața acestei viermuieli de aristocrație rurală în mizerie, în fața unui servitor care e de fapt un nobil mingrelian sau a unui îngrijitor de cai, de fapt, un prinț imeretian. În țara asta prinții sînt tot așa de numeroși ca găinile — nota von Thielmann. Un alt călător spune despre georgieni: „Cei mai mulți sînt nobili și săraci și nu este singura lor trăsătură de caracter care-i apropie de spanioli", adăugînd la această analiză un pic sumară remarci juste asupra trîndăviei localnicilor, consumului nemăsurat de vin în Kahetia și propensiunii lor spre banditism: „Tineri aparținînd celor mai vechi familii și-au cîștigat la drumul mare o reputație care nu dăunează cu nimic respectului pe care-l inspiră, dar care adesea îi duce în Siberia." Proprietatea asupra a 5 pînă la 10 hectare putea implica un titlu princiar. Artizanii, confundați la țară sau în munți cu țăranii, și la oraș cu micii negustori, nu alcătuiau o clasă cu contururi precise. Muncitorii propriu-ziși, foarte puțin numeroși, rămîneau legați de satul natal. Nu exista nici proletariat industrial, nici burghezie capitalistă în accepția modernă a termenului. Intelighenția, restrînsă, și micul cler erau foarte amestecați cu poporul. Puținii nobili mai răsăriți, mari proprietari de pămînturi, se lăsau cumpărați de Curtea din Petersburg sau înrolați în corpurile ofițerești. Birocrația rusă domina totul.

În momentul cînd Stalin vine aici la școală, Tbilisi era un oraș oriental de vreo 150 000 de locuitori în rapidă creștere, cu un cartier european oarecare, construit de ruși. Georgienii alcătuiau aici o minoritate, populația cuprinzînd armeni, slavi, tătari, perși, germani, evrei, greci, oseți. Principalele puncte de animație erau bazarul persan, cel armean și cel tătar cu alei forfotind de o gloată asiatică pestriță, îmbrîncită de sacagii, de cămile și de

măgari încărcați de unelte și de pachete; se vindeau aici covoare persane și din Kurdistan, lîneturi și țesături de bumbac în culori vii, oale și obiecte încrustate, săbii de Daghestan și arme meșterite pe loc. Marele comerț urban se afla în mîinile burgheziei armene. Vechiul Tbilisi georgian, vizibil marcat de stăpînirea persană, era o îngrămădire încremenită de case cenușii cu terase, întretăiată de labirintice străduțe abrupte unde gunoaiele se uscau la soare.

Această aglomerație medievală, plină de superstiții religioase și naționale, acest mediu arierat, tot timpul străbătut de nomazi, nu era locul unde Stalin adolescent să poată găsi idei noi, să suporte o influență europeană. Și nici cetatea administrativă și militară unde despotismul țarist se adăpostea sub o arhitectură cu aspect occidental. Dar la seminar el a intrat într-un mediu nou și chiar în timp ce primea învățămîntul clerical, lua pentru prima dată contact cu spiritul de revoltă.

Căci tineretul universitar, la Tbilisi ca „în toate Rusiile", avea deja sub cnutul disciplinei religioase o embrionară tradiție a nesupunerii. Rezistența generației de tineri care treceau pragul vîrstei adulte la opresiunea vechiului regim, avînd timp îndelungat un caracter pur național în ce-i privește pe alogeni, se colora treptat cu opinii liberale, apoi socialiste. Încă de la începutul secolului al XIX-lea, adică de la începutul ocupației rusești în Georgia, în țară se infiltraseră, aduse de exilații condamnați la domiciliu forțat la granițele Imperiului, idei subversive. Politica de rusificare brutală a viceregelui Caucazului, Ermolov, a dus la răscoale populare de protest, violent reprimate de cazaci. Pînă la abolirea șerbiei, neîncetate răzmerițe populare însîngerează satele. Seminarul din Tbilisi devine un centru intelectual de opoziție la puterea rusească. În fine, se va produce un fapt nou și decisiv care va muta, sub aspect social, centrul luptei insurecționale: în 1867 se începe construcția primei căi ferate, de la Tbilisi la Marea Neagră.

Capitalismul își clădea bastionul în Caucaz. Pe șantiere, țărani georgieni deveniți muncitori la terasamente și muncitori ruși fără calificare au început, sub presiunea condiției lor sociale, să se organizeze ca proletariat. În acel moment începe să se dezvolte exploatarea magneziului în Ciaturi și a petrolului la Baku. Țăranii de dincolo de Caucaz ies din izolarea provincială, scoși la rîndul lor din vizuina economiei primitive de dezvoltarea generală a producției capitaliste.

În 1873, douăzeci de ani înainte de venirea lui Stalin, au izbucnit tulburări la seminarul din Tbilisi unde tineretul se simțea oprimat în sentimentele lui naționale. Numeroși studenți excluși în urma represiunilor reveneau în sate și se transformau în propagandiști spontani ai ideilor avansate. Zece ani mai tîrziu, a izbucnit o rebeliune în aceeași școală; fiindcă rectorul vorbise în termeni insultători despre limba georgiană, un elev sărise să-l

lovească. Tînărul acesta se numea Silvestr Djibladze. El se simțea încurajat de colegii lui și chiar de profesorii georgieni. A fost condamnat la trei ani de pedeapsă într-o unitate disciplinară, iar seminarul a fost închis. În 1886 rectorul, arhiereul Ciudnețki, este ucis cu lovituri de cuțit de un seminarist de 19 ani. „Abia jumătate din elevi condamnă crima, mulți își ascund satisfacția răutăcioasă...", îi scria exarhul Georgiei procurorului Sfîntului Sinod, Pobiedonoștev. „Profesorii ruși sînt demoralizați; cei georgieni se plimbă cu un aer feroce. Unii merg pînă la a-l scuza pe asasin, aprobîndu-l în forul lor interior." Seminarul a fost din nou închis. Noi valuri de studenți s-au răspîndit și acum în sate, propagînd convingeri explozive.

În acel moment se termina al doilea tronson al căii ferate, de la Tbilisi la Marea Caspică. Linia traversează astfel de la vest la est tot Caucazul, prin valea Rionului și a rîului Kura, de-a lungul lanțului principal, legînd Marea Neagră de Marea Caspică, Baku de Batumi. Extracția petrolului, deservită de un nou mijloc de transport, primește brusc un impuls puternic: de la 800 000 tone în 1883 ea ajunge la 1 370 000 tone în 1885, pentru a continua să crească. Proletariatul, lucrînd în puțuri și la calea ferată, crește numeric. În același an, se constituie primele grupări socialiste, conduse de elevi ai seminarului și alcătuite mai ales din intelectuali, georgieni sau ruși în exil; în primul plan se remarcă Silvestr Djibladze, Noi Jordania, Nikolai Ciheidze, Ninoșvili. Este „nucleul" inițial al social-democrației georgiene. Se traduce *Manifestul Partidului Comunist* de Marx și Engels; revoltații din Caucaz se înscriu în linia școlii culturii europene.

Astfel încît, în 1893, cînd ajunge în micuța capitală, Stalin găsește aici o mișcare revoluționară socialistă în germene și imediat, prin pereții groși ai seminarului, poate să perceapă ecourile înfundate ale unei efervescențe muncitorești: prima grevă a muncitorilor feroviari are loc în 1869 la Tbilisi. Lupta de clasă cîștigă prioritate față de lupta națională. Problema georgiană se estompează în fața problemei sociale. Unul și același resort îi animă pe feroviarii din Tbilisi, lucrătorii în puțuri din Bacu, minerii din Ciaturi. Și punerea simultană în mișcare a proletarilor în toată Transcaucazia nu mai este un episod de istorie locală. Masivul gigantic al Marelui Caucaz, după ce de-a lungul secolelor oprise la marginile stepei atîtea invazii și după ce reținuse în cutele lui atîtea populații migratoare, nu mai poate să separe două lumi solidare prin legătura capitalului și prin soarta comună a muncitorilor. Forța împrejurărilor face din revoluționarii caucazieni un detașament al numeroasei armate a revoluției socialiste care se călește în focurile luptei în Rusia.

Despre originea conversiunii lui la socialism, Stalin a spus odată: „Am devenit marxist datorită, ca să spun așa, poziției mele sociale — tatăl meu era muncitor într-o fabrică de încălțăminte și maică-mea era și ea muncitoare —, dar și pentru că auzeam revolta fierbînd în mediul care mă înconjura, în starea socială a părinților mei, în fine din cauza aspreі intoleranțe

și a disciplinei de tip iezuit care domneau în seminarul ortodox în care am petrecut cîțiva ani." Și a adăugat: „Atmosfera în care am trăit era saturată de ura împotriva opresiunii țariste și m-am azvîrlit cu tot sufletul în acțiunea revoluționară."

În 1898, cînd Ecaterina Djugașvili își retrage copilul din seminarul unde fermentează discuții și grupuri de tot felul, Sosso este prins în vîrtejul care-i atrage pe tinerii viteji din generația lui. A citit, ca toți autodidacții socialismului, broșuri de propagandă, rezumate, scheme. Este suficient pentru a adera la gruparea social-democrată din Tbilisi. În atelierele căii ferate unde a trudit salahorul Aleksei Peșkov care va deveni într-o zi celebru sub numele de Maxim Gorki, intră în legătură cu proletarii: cîțiva ani mai devreme îl întîlnise pe Serghei Alliluev, lăcătuș, și doi ani mai tîrziu pe strungarul Mihail Kalinin. În acea epocă, cercurile muncitorești de avangardă, *krujki* clandestine, răspîndite în toată Rusia de douăzeci de ani, încercau să se constituie într-o organizație generală și să creeze un centru conducător. În același an se ține la Minsk o mică reuniune de 9 delegați care se intitulează pretențios „Congresul partidului social-democrat muncitoresc din Rusia". Într-o provincie a Ucrainei, aproape de Nicolaev, un adolescent de vîrsta lui Sosso era deja arestat, mutat din închisoare în închisoare și-și aștepta deportarea în Siberia: se va numi mai tîrziu Troțki. Iar în Siberia orientală, un deportat de 29 de ani lucra la un studiu documentat despre dezvoltarea capitalismului în Rusia, scria un altul despre „romantismul economic" al lui Sismondi, traducea *Istoria trade-unionismului* de Sydney și Beatrice Webb; acesta se va numi mai tîrziu Lenin.

Social-democrația incipientă își începuse lupta înverșunată împotriva țarismului. Și, cu hotărîrea simplă și liniștită a voluntarilor din războiul civil, Sosso s-a pus în slujba noului partid, secțiunea rusă a Internaționalei muncitorești; și este viitorul Stalin.

BIBLIOGRAFIE

W. ALLEN, The mountain of languages, *The Asiatic Review*, Londra, ian.1925; The ancient Caucasus and the origin of the Georgians, *The Asiatic Review*, Londra, oct. 1928. — V. BABET, Les richesses naturelles de la Géorgie, P., 1920. — J. DE BAYE, En Iméréthie, P., 1902. — R. BERNOVILLE, Suanetia liberă, P., 1875. — J. Ch. DE BESSE, Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, etc., P., 1838. — B. BIBINEIȘVILI, Într-un sfert de secol, Tbilisi, 1930. — BODENSTEDT, Popoarele din Caucaz etc., două volume, f.e., 1859. — G. BROCHER, Essais sur les principales nationalités de la Russie, Lausanne, 1918. — BROSSET, Istoria Georgiei, 3 vol. St-P., 1844–1858; Raport despre o călătorie arheologică în Transcaucazia etc., 3 vol. St-P., 1849–1851; Chronique géorgienne, trad. Brosset – fiul, P., 1830. — J. BRYCE, Transcaucasia and Ararat, Londra, f.d. — E. CHANTRE, Recherches

anthropologiques dans le Caucase, 4 vol., P., 1885–1887; Recherches, etc., Missions scientifiques en Transcaucasie, etc., Lyon, 1895. — DECHY, Călătorie în Caucaz, Budapesta, 1885; Svanetia liberă, Budapesta, 1866. — DEFREMERY, Fragments de géographes et d'historiens arabes et persans relatifs aux anciens peuples du Caucase, P., 1849. — DUBOIS DE MONTPÉREUX, Voyage autour du Caucase, chez les Tchérkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, etc., 6 vol., P., 1839–1843. — Baronul ERNOUF, Le Caucase, etc., d'après la relation de M. le baron de Thielmann, P., 1876. — Cavalerul de GAMBA, Voyage, etc., dans les provinces situées au-delà du Caucase, 2 vol., Paris, 1826. — DE GILLES, Lettres sur le Caucase et la Crimée, P., 1859. — C. GULBEKIAN, La Transcaucasie et la Péninsule d'Apchéron, P., 1891. — HIPPEAU, Les Rép. du Caucase, Géorgie, Azerbaïdjan, P., 1920. — X. HOMMAIRE DE HELL, Les steppes de la mer Caspienne, le Caucase, etc., 3 vol., Paris-Strasbourg, 1843–1845. — INORODETZ, La Russie et les peuples allogènes, Berna, 1917. — R. ISARLOV, Istoria Georgiei etc. — A. HAHANOV, Prezentare geografică și compendiu de istorie și de literatură georgiană, Paris-Tbilisi, 1900. — KER PORTER, Travels in Georgia etc., 2 vol., Londra, 1822. — J. KLAPROTH, Voyage au mont Caucase et en Géorgie, 2 vol., P., 1823; Tableau historique, géographique, éthnographique et politique du Caucase, Paris-Lepzig, 1827. — KŒCHLIN-SCHWARTZ, Un touriste au Caucase, P., f.d. — M. KOVALEVSKI, Legea și obiceiurile în Caucaz, 2 vol., M. 1890. — M. W. DE KOVALEVSKI, La Russie à la fin du XIXe siècle, P., 1900. — L. LANIER, L'Asie, prima parte, P., 1889. — J. LECLERCQ, Du Caucase aux monts Alaï, P., 1890. — FR. LENORMANT, Hist. ancienne de l'Orient, 6 vol., P., 1881–1888. — LEVIER, A travers le Caucase, Neuchâtel, 1895. — G. MASPÉRO, Hist. ancienne des peuples de l'Orient, P., 1886. — L. MÉNARD, Hist. des anciens peuples de l'Orient, P., 1883. — M. DE MORGAN, Missions scientifiques au Caucase, 2 vol., P., 1889. — J. MOURIER, L'art au Caucase, 2 vol., Bruxelles, 1912; Batoum et le bassin du Tchorok, P., 1887; Muzeul din Tbilisi etc., Tbilisi, 1885. — Cavalerul d'OLISSON, Des peuples du Caucase, P. 1827. — E. ORSOLLE, Le Caucase et la Perse, P., 1855. — USLAR, Istoria veche a Caucazului, Tbilisi, 1881; Etnografia Caucazului, Tbilisi, 1887. — P. S. PALLAS, Second voyage de Pallas, ou voyages entrepris dans les gouvernements méridionaux de l'Empire de Russie, etc., 4 vol., P., 1811. — C. POBIEDONOSTSEV, Procureur général du Saint-Synode., P., 1927. — A. POIDEBARD, Le Transcaucase et la Rép. d'Armenie, etc., P., 1924. — Contele POTOCKI, Voyage dans les steppes d'Astrakan et du Caucase, Hist. primitive des peuples, etc., 2 vol., P., 1829. — G. RADDE, Călătorii în Alpii mingrelieni și în văile rîurilor Rion, Țkeim-Țgali și Ingur, Tbilisi, 1866; Considerații fizico-geografice asupra regiunii Caucaz, Tbilisi, 1885. — E. RECLUS, L'Asie Russe (Nouvelle Géographie Universelle, cartea a VI-a), P., 1881. — Culegere de materiale descriptive ale locurilor și triburilor din Caucaz, 2 fascicole, Tbilisi, 1882. — CH. SEIGNOBOS, Histoire narrative des anciens peuples de l'Orient, P., 1891. — M. P. DE SEMENOV, La Russie extraeuropéenne et polaire, Sibérie, Caucase, etc., P., 1900. — Seminarul ecleziastic din Tbilisi între 1886–1893, *Revoliuțiis Matiane*, nr.1 (11), Tbilisi, 1925; Prințul SULHAN BARATOV, Istoria Georgiei (adaptată) de J. MOURIER, Tbilisi, 1886. — STRABON, Géographie, trad. Am.Tardieu, 4 vol., P., 1887–1890. — TAITBOUT DE MARIGNY, Voyage en Circassie, Bruxelles, 1826. — J. B. TELFER, The Crimea and Transcaucasia,

Being the narrative of a journey in the Kouban, in Gouria, Georgia, etc., 2 vol., Londra, 1877. — DE VILLENEUVE, La Géorgie, P., 1870. — VIVIEN DE SAINT-MARTIN, Recherches sur les populations primitives et les plus anciennes traditions du Caucase, P., 1847. — A. YERMOLOFF, La Russie agricole devant la crise agraire, P., 1907.

II
ANII DE UCENICIE

Socialismul în Rusia. Muncitori și țărani. Industria în timpul țarismului. Capitalism întîrziat și burghezie slabă. Inteligheanția. Pionierii revoluției. Teoreticieni și doctrine. Herzen, Bakunin, Neceaev, Tkacev. Populism și terorism. Intrarea proletariatului în scenă. Marxismul. Plehanov. Cercuri muncitorești și socialiste. Primul congres al partidului social-democrat. Stalin la Tbilisi. Autobiografie în racursiu. Lenin. *Iskra*. Originile bolșevismului. Revoluționarii de profesie. Stalin militant. Arestarea, primul exil. Troțki. Ideile fundamentale ale lui Lenin.

În Rusia, socialismul s-a născut pe la jumătatea secolului trecut, ca o ideologie complexă și încă imprecisă, o dată cu formarea proletariatului industrial și s-a consolidat, încetul cu încetul, diversificîndu-se. Dar încă de la origine, acest socialism ca și acest proletariat au prezentat trăsături specifice care aveau să dea destinului lor o direcție originală, fără identitate istorică.

Pentru înțelegerea bolșevismului și a reprezentanților săi în diversele stadii de evoluție, de la Lenin la Stalin, este necesară o privire de ansamblu asupra începuturilor mișcării social-democrate ruse, asupra înaintașilor, precursorilor și adepților ei.

În Rusia, s-a dezvoltat încet, în centrele unde apar primele filaturi, topitorii, manufacturi, o clasă muncitoare săracă. Orașele Moscova, Kazan, Iaroslavl, Tambov, Kaluga, Voronej, Tula au fost martorele primelor greve rudimentare, provocate de condițiile grele de muncă. În timpul țarului Alexandru I, din 200 000 de muncitori, aproximativ jumătate erau șerbi, trimiși în fabrică din voința stăpînului. Ceilalți, „liberi" să muncească șaisprezece ore și chiar mai mult pe zi, să fie striviți de pedepse, privațiuni, persecuții, abia dacă erau mai bine tratați. Nicolae I, supranumit cîteodată „țarul de fier" — căci în materie de regim politic Rusia a cunoscut înaintea oțelului, fierul — a dat chiar o lege care pedepsea ridicarea la grevă drept crimă de drept comun. Acești țărani, luați cu forța din satul lor și trimiși în fabrică rămîneau țărani, muncind o parte a anului la cîmp. Păstrau toți o legătură strînsă cu locurile de origine și-și păstrau psihologia țărănească mult timp după ce-și schimbaseră rolul în producție.

O dată cu dezvoltarea rapidă a industriei care progresa aproape fără tranziție grație aportului străin de capital și de tehnică, recrutările de muncitori au absorbit, în mai puțin de 40 de ani după abolirea șerbiei, mai bine de un milion și jumătate de țărani. Astfel, proletariatul rus, în majoritatea lui, vine direct de la țară, în timp ce în Occident el îi are ca nucleu de bază pe descendenții breslelor de artizani din Evul Mediu, de la care a moștenit cultura urbană și anumite tradiții proprii. Este principala lui trăsătură distinctivă.

Chiar în practica ei revoluționară timpurie, clasa muncitoare rusă este vizibil marcată de originea ei rurală. Începînd din secolul al XVI-lea, constată istoricul M. Pokrovski, Rusia a fost se pare țara cea mai agitată de revolte din Europa. Celelalte țări mari au avut fiecare războaiele lor țărănești; Rusia a suferit patru în decurs de două secole: cel din „Timpul frămîntărilor", cel al lui Bogdan Hmelnițki, cel al lui Stenka Razin și cel al lui Pugaciov. Reprimat sîngeros, spiritul de revoltă n-a fost în nici unul din aceste războaie complet zdrobit. Și, de la emanciparea șerbilor (1861), s-au mai înregistrat încă două mii de răzmerițe locale, pînă la marea insurecție din 1905. Poporul rus, scrie A. Leroy-Beaulieu, „poartă în el, ca să spunem așa, revoluția în stare latentă". Acesta este trecutul care și-a exercitat presiunea asupra evenimentelor contemporane. Puternice trăsături ale mentalității țărănești s-au transmis mișcării muncitorești: resemnare pasivă întreruptă de rebeliuni violente, neîncredere individuală și credulitate colectivă, simplism în idei, misticism în sentimente și fanatism în prejudecăți, toate îi vin de la această clasă puțin evoluată care, după Karl Marx, reprezintă barbaria în civilizație.

Cu capitalismul ei întîrziat și lipsit de vlagă, Rusia nu a avut o burghezie capabilă să devină clasă conducătoare. Petru cel Mare a creat el însuși primele fabrici, Ecaterina a II-a i-a urmat exemplul și, mai tîrziu, inițiativa Coroanei a fost necesară pentru construirea primelor căi ferate. Nicăieri în lume puterea nu a putut decide asupra atîtor întreprinderi productive, între care cele de distilare a alcoolului nu erau deloc puține. Deși cu dificultate, industria a prins rădăcini, grație unor tarife vamale protecționiste. O burghezie debilă din punct de vedere economic nu putea aspira politic la rolul de „starea a treia". Rusia n-a cunoscut echivalentul a ceea ce a fost în Anglia *Magna Charta Libertatum*, nici o Declarație a drepturilor omului. Intelighenția, elită generoasă și instruită a aristocrației, a micii nobilimi rurale, a armatei și a burgheziei cultivate este cea care, după ce a încercat în van să răstoarne absolutismul, va furniza căpetenii revoluției muncitorilor și țăranilor.

În ciuda unor trăsături pronunțat naționale, absolutismul acesta nu este deloc lipsit de similitudini. „Tipul de dominație exercitat de Romanovi este absolut identic cu cel exercitat de casa de Valois sau de Tudori" arată Pokrovski. Inițiatorii liberalismului provin din francmasonerie, în două rînduri desființată. Novicov și Radișcev au fost primii care au plătit, unul în

închisoare, celălalt în exil, pentru umanitarismul lor avangardist, prin bunăvoința Ecaterinei a II-a, marea prietenă a lui Voltaire și a enciclopediștilor. Încercarea revoluționară a „decembriștilor", în 1825, la moartea lui Alexandru I, nu a fost decît un complot militar fără legături cu poporul; dar cele mai radicale dintre căpetenii gîndeau deja ca niște republicani cu tendințe puțin socialiste. Printre rebeli, care proveneau din loji și din alte societăți secrete, se găseau mai ales ofițeri pătrunși de ideile Revoluției Franceze și cîțiva intelectuali plasați la conducerea întreprinderilor capitaliste. Supliciul principalilor responsabili: Pestel, Rîleev, Kahovskoi, Muraviev-Apostol, Bestujev-Riumin și deportarea a 150 de conjurați au pus capăt pentru mult timp visurilor de libertate, egalitate și fraternitate. Domnia lui Nicolae I începea sub auspiciile spînzurătorii.

Sub Țarul de Fier a apărut totuși o viață spirituală intensă și variată care a găsit forme de expresie împotriva opresiunii unui despotism bine consolidat. Alungată din teritoriul politic, gîndirea liberă și-a căutat refugiul în literatură și filozofie. Cei mai mari scriitori ai Rusiei, de la Pușkin la Tolstoi, ilustrează această epocă, Lermontov înaintea lui Nekrasov, Dostoievski după Gogol, înainte Goncearov și Turgheniev, curînd Ostrovski și Șcedrin. În lipsa unor tribune publice, poezia și romanul, teatrul și satira critică șerbia, satirizează birocrația și înșală vigilența cenzurii. Belinski ridică critica literară la rangul de critică socială și întemeiază tradiția pe care o vor urma Dobroliubov, Cernîșevski, Pisarev. Tineretul luminat este pasionat de Fichte și Schelling, de Hegel, de Feuerbach, mai tîrziu de Stuart Mill și Spencer, de Büchner și Darwin. În cercul lui Petrașevski se studiază Saint-Simon și Fourier, Cabet și Proudhon, Louis Blanc și Lamennais, ceea ce atrage pentru membrii săi pedepse cu închisoare, și apoi ocna, după o condamnare la pedeapsa capitală, comutată în ultimul moment. Puțin a lipsit în 1825 ca pana lui Pușkin să se frîngă în aventura decembriștilor, dar a lipsit încă și mai puțin, în 1849, ca Dostoievski să nu piară pe eșafod o dată cu *petrașevții*, după ce va fi îndurat chinurile îndelungate povestite în *Amintiri din casa morților*.

În anii '40, două curente cu origini mai vechi îi împart pe intelectuali în „slavofili" și „occidentalizanți". Ca reacție împotriva reformelor brutale ale lui Petru cel Mare, impuse prin violență pentru a copia mai repede evoluția europeană, ostili influenței exterioare și imitării străinătății, slavofilii idealizau trecutul rus, justificau teoretic întîrzierea „sfintei Rusii" ca superioritate asupra „Occidentului putred", propovăduiau conservarea cu grijă și sfințenie a autocrației, a ortodoxiei, a trăsăturilor naționale, repudiau ca produse ale unei civilizații epuizate raționalismul, știința și democrația. Occidentalizanții voiau să ridice propria țară la nivelul Europei cultivate, să laicizeze societatea rusă, să descătușeze geniul popular, să instaureze drepturile omului. Cu Aleksandr Herzen se conturează o nouă tendință, aceea a unui socialism rus original care încearcă o sinteză. Sub forme din

ce în ce mai diferite și disparate, realizate de epigonii lui, acest curent se va numi mai tîrziu *narodnicestvo* (narodnicism).

Într-o doctrină eclectică, Herzen reconciliază credința lui în misiunea subversivă universală a țăranilor slavi cu împrumuturi din teoriile revoluționare ale Occidentului, în special din Proudhon. El elaborează concepția care trebuie să rezolve în același timp „problema rusă și problema socială", prezice sfîrșitul Europei burgheze în urma unui război devastator, anunță venirea comunismului în lume la un semnal dat din Rusia, ai cărei țărani vor arăta întregii omeniri calea de urmat. Fiindcă poporul rus, crede Herzen și discipolii lui influențați de slavofili, are asupra tuturor celorlalte popoare ascendentul vechimii instituțiilor sale: comunitatea sătească *(obșcina* sau *mir)* tinde firesc spre socialism prin chiar natura ei intimă și constituie embrionul organizării federaliste și cooperatiste a viitorului. Rusia țărănească va deschide deci era revoluției sociale și calea spre comunism.

Despre forma de proprietate colectivă și de exploatare agricolă din *mir* care inspira atîtea speranțe lui Herzen, discipolului lui, Bakunin, continuatorilor și criticilor lui, Cernîșevski și Lavrov, adevărați teoreticieni ai populismului în anii '60, se știu destul de multe lucruri și în afara granițelor Rusiei prin intermediul lui Haxthausen în Germania, Mackensie Wallace în Anglia, Leroy-Beaulieu în Franța. Pentru narodnicii de toate nuanțele, adepți ai acțiunii directe, ca Bakunin, sau ai propagandei, ca Lavrov, evoluția burgheză nu este un progres, ci un regres, iar economia rusă rămasă în urmă este un ideal care trebuie perfecționat. Pe fundamentele originare ale *mir*-ului, completate de *artel*-uri, sau bresle de meșteșugari, se va dezvolta o civilizație unică evitînd neajunsurile capitalismului, cu condiția ca pămînturile să fie atribuite țăranilor și fabricile muncitorilor. Dar din tendința generală a narodnicilor se desprind mai multe școli, influențate de științele naturale, de economia politică și de sociologie. Între anarhismul țărănesc al lui Bakunin, radical și exploziv, și socialismul evoluționist al lui Lavrov, pedagogic și ponderat, este o mare distanță. Urmașii lui Herzen i-au repudiat mesianismul panslavist, misticismul, utopismul, adoptîndu-i totuși programul rezumat în formula: „Pămînt și libertate", urmîndu-i totuși faimosul sfat „Întoarceți-vă către popor". Mulți îl urmează și în altă privință: emigrarea în Occident; acolo, pentru a combate mai bine țarismul, el a publicat *Polarnaia Zviezda* (Steaua polară) și *Kolokol* (Clopotul).

Bakunin, „apostol al răsturnării universale", percepea la poporul rus o aspirație spontană de a acapara pămîntul, la cei care-l fac să rodească, și o tendință firească a acestora către autonomia comunală, în opoziție cu orice guvernare. Propovăduia revolta țărănească permanentă, fie și parțială, fie și sortită eșecului, visînd în același timp o răscoală generalizată ai cărei precursori au fost Stenka Razin și Pugaciov. Acorda la fel o mare atenție briganzilor, acești „revoluționari instinctivi". El este cel care a lansat în rîndul tineretului studios, ca pe un cuvînt de ordine imperativ,

ideea „întoarceți-vă către popor“, enunțată de Herzen și reluată de Lavrov, și care a suscitat o mare emulație în acest sens: „Lepădați-vă cît mai repede de lumea asta sortită pieirii, aceste universități, aceste academii, aceste școli… Mergeți în mijlocul poporului… Știința trebuie să moară o dată cu lumea a cărei expresie este.“ Un nou Stenka Razin se află pe aproape, adăuga el, dar de data asta nu unul singur, ci unul multiplu și deci de neînvins. Revolta generală trebuie să ducă la o federație anarhică de comune libere, fără putere centrală, fără stat.

În vederea zilei celei mari în care se va aprinde incendiul irezistibil pe care-l vor grăbi răscoalele locale, Bakunin se gîndește să pregătească instrumentele, adică indivizi inițiați și hotărîți la orice. El scrie pentru ei o culegere de reguli, din care vor trebui să se inspire, document straniu, care contrastează cu înalta moralitate a tineretului narodnicist și făcut parcă mai degrabă să-i îndepărteze decît să-i seducă.

Acest *Catehism al revoluționarului*, introdus în Rusia de către discipolul lui Bakunin, Neceaev, este alcătuit din mai multe părți. În prima dintre ele, intitulată „Atitudinea revoluționarului față de sine însuși“, Bakunin prescrie renunțarea la orice interes, sentiment, legături personale; ruperea oricăror relații cu lumea civilizată, legile, convențiile; deprinderea unei singure științe, cea a distrugerii; disprețul pentru opinia publică, ura față de moravurile și obiceiurile admise; știința de a fi nemilos, de a nu aștepta în schimb compasiune, de a fi tot timpul pregătit să mori, antrenamentul pentru a putea îndura tortura; înăbușirea în propriul suflet a oricărui sentiment de rudenie, de prietenie, de dragoste, de recunoștință și de onoare; a nu avea altă satisfacție decît biruința revoluției; a nimici tot ce poate dăuna acestui scop. În cea de-a doua parte, „Atitudinea revoluționarului în fața tovarășilor săi“, catehismul recomandă solidaritatea între catiheți, în măsura utilității fiecăruia pentru cauza comună; orice tovarăș trebuie să aibă la îndemînă cîțiva revoluționari de a doua și a treia categorie, ca un capital de cheltuit cu economie; în caz de pericol să nu salvezi un camarad aflat în primejdie decît dacă salvarea lui merită cheltuiala necesară de forțe revoluționare. În cea de-a treia parte, „Atitudinea revoluționarului față de societate“, Bakunin recomandă infiltrarea în toate mediile, inclusiv în poliție, Biserică și Curte; întocmirea unei liste de condamnați la moarte în ordinea corespunzătoare a urgenței execuțiilor și o alta cu persoanele de păstrat înaintea execuției, dacă atitudinea lor negativă față de societate poate incita poporul la revoltă; exploatarea persoanelor aflate în poziții înalte, bogate și influente, supunerea lor prin aflarea secretelor; simularea unei colaborări în conspirație cu liberalii pentru a-i induce în eroare, pentru a-i manipula și a-i compromite; incitarea și antrenarea doctrinarilor, a conspiratorilor guralivi pentru a le grăbi pierderea creditului în fața majorității, în cazul unora, pentru a-i instrui și căli, în cazul altora; folosirea femeilor după gradul lor de utilitate, sacrificarea celor mediocri, considerarea celor mai buni

ca „avuția cea mai prețioasă". În fine, în cea de-a patra parte, „Atitudinea asociației față de popor", autorul preconizează agravarea prin toate mijloacele a suferințelor și nenorocirilor poporului pentru a-l aduce la limita răbdării și a-l obliga la revolta generalizată; lucrarea de realizat constă într-o distrugere teribilă, completă și inexorabilă; trebuie de aceea realizată unirea cu bandiții, „singurii revoluționari autentici în Rusia", și creată o forță compactă, care va distruge tot în calea ei... Nu e posibil un rezumat în stare să redea încărcătura de ură rece, de cinism explicit al faimosului catehism anonim pe care nici un studiu asupra originilor bolșevismului nu poate să-l treacă sub tăcere.[1]

Herzen spusese: „Toate bogățiile Occidentului, toate moștenirile ne lipsesc. Nimic roman, nimic antic, nimic catolic, nimic feudal, nimic cavaleresc, aproape nimic burghez în amintirile noastre. Astfel că nici un regret, nici un respect, nici o relicvă nu ne pot opri." Bakunin o demonstrează prin scrisul lui, fără să-și asume răspunderea, iar Neceaev o va demonstra prin actele lui, care-l vor face să bată în retragere, dezgustat și înspăimîntat, pe Bakunin însuși. Prin minciună și impostură, viclenie și intimidare, intrigă și șantaj, pentru că toate mijloacele sînt bune, dar și printr-o muncă înverșunată și o extraordinară energie, moștenitorul confidențial al *Catehismului* organizează și conduce o grupare secretă care sfîrșește rău, *Narodnaia Rasprava* (Vindicta Poporului): unul dintre membri este asasinat de un altul la instigarea lui Neceaev, care, pentru a se debarasa de el, a răspîndit pe nedrept bănuiala de trădare și afacerea duce la sute de arestări și la un proces răsunător. În Europa și în America, drama aceasta halucinantă este cunoscută mulțumită *Posedaților* lui Dostoievski. O dată divulgat *Catehismul*, el provoacă scandal printre revoluționari și Bakunin se abține să-și revendice paternitatea, care-i va fi atribuită mult timp lui Neceaev. Refugiat

---

[1] Timp de mai bine de un secol, Bakunin a fost considerat autorul acestui catehism, atît de către cei mai apropiați dintre prietenii lui, M. Sajin (Armand Ross) și Z. Ralli, cît și de către *narodovolțî* (membri ai organizației Voința Poporului), A. Uspenskaia, sora lui, V. Zasulici, S. Perovskaia și de către istoricii cei mai calificați: M. Dragomanov, A. Tun, G. Stieklov, B. Kozmin, F. Mehring, B. Nicolaevski, F. Venturi. Chiar și Max Nettlau, prieten și biograf al lui Bakunin, a sfîrșit prin a se convinge că acesta e adevărul. Cît despre Bakunin, el a păstrat asupra subiectului o tăcere enigmatică. În 1966, publicarea unei scrisori inedite — adresată lui Neceaev de către Bakunin — pune totul în discuție: ea critica „catehismul dumneavoastră". Totuși, fragmente dintr-o „confesiune", și ea inedită, publicate la Moscova în 1968, aveau să reveleze că autorul acesteia, Gheorghi Enișerlov, își atribuia paternitatea *Catehismului*, confirmînd indicația anterioară a unui arhivist, care trecuse neobservată la apariția ei, în 1938. Rămîne un semn de întrebare: singurul text manuscris al catehismului, văzut și distrus de către Sajin și alți bakuniști înflăcărați, era scris de mîna lui Bakunin. Motiv de a ne pierde în ipoteze (Vezi „Catehismul revoluționarului" de B. Souvarine, în *Dostoïevski*, Editions de l'Herne, Paris, 1973 și scrisoarea lui Boris Souvarine în *Novîi Jurnal*, nr. 121, New York, dec. 1975; urmată de un erratum în nr. 122 al aceleiași reviste).

în Elveția, acesta din urmă uzează împotriva primului de respingătoarele metode înscrise în legile revoltatului perfect și condensate în formula: „Cu toată viteza prin noroi..." Maestrul se desparte de discipolul fanatic și pervers, căruia îi admiră devotamentul nelimitat pentru cauza poporului, desigur, dar pe care-l socotește prea lipsit de scrupule. Termenul de *neceaevscina* va desemna de acum înainte imoralismul pseudo-revoluționar. Dar trebuie notat că Neceaev s-a dovedit în Rusia primul „practician" veritabil al organizației subversive și primul revoluționar de profesie pentru care scopul declarat justifică mijloace condamnabile. Pe urmele lui vor merge numeroși imitatori.

„Idealiștilor" anilor patruzeci le vor urma „realiștii" anilor șaizeci, care-i vor avea drept succesori pe oamenii de acțiune ai anilor șaptezeci. Împotriva adepților lui Bakunin, anarhiști răsculați, și a lavriștilor, propagandiști educatori, se formează în 1875, în jurul lui Piotr Tkacev, un grup foarte puțin numeros, cu o ideologie complet diferită, cea a iacobinismului rus, a cărui importanță simptomatică nu va deveni evidentă decît un secol mai tîrziu. Tkacev rămîne un narodnic, fiindcă împărtășește credința comună în *mir* și în capacitățile creatoare ale țăranului, dar, prin concepția lui asupra căilor și mijloacelor revoluției, se declară iacobin și strîns înrudit spiritual cu Blanqui. O revoluție, explică el în *Nabat* (Clopotul), presupune mai întîi a lua puterea, preludiu indispensabil al realizărilor definitive. Propaganda nu-și va da rezultatele decît după luarea puterii, ea trebuie să urmeze și nu să preceadă lovitura de stat. Lovitura de stat va fi rezultatul unei conjurații, operă a unei minorități conștiente și nu e posibilă decît prin violență, ceea ce presupune existența unui partid centralizat, selecționat, disciplinat, ierarhizat, apt să vegheze asupra securității militanților săi, să exercite represalii împotriva persecutorilor săi și să-și răzbune martirii. „Nici în prezent și nici în viitor, poporul nu este capabil prin el însuși să înfăptuiască revoluția socială. Numai noi, minoritatea revoluționară, putem și trebuie s-o facem cît mai repede... Singur, poporul nu se poate salva... nu-și poate hotărî soarta potrivit cu nevoile lui reale, nu poate să dea chip și viață ideilor revoluției sociale." Cu cît există în popor mai puține elemente revoluționare, cu atît mai insignifiant trebuie să fie rolul lui în răsturnarea socială și cu atît mai multă autoritate revine minorității conștiente care va introduce comunismul. „Poporul lipsit de conducători nu este în stare să edifice o lume nouă pe ruinele celei vechi... Acest rol și această misiune revin exclusiv minorității revoluționare." Tkacev anunță apropiatul terorism și viitorul bolșevism.

O primă tentativă de asasinat împotriva împăratului avusese loc în 1866, gest izolat al studentului Karakozov. În ultimii ani ai deceniului șapte, violența opoziției este o reacție la violența tiraniei. La persecuții, la deportări, la execuții, la abuzurile din închisori se răspunde cu revolverul, cu bombele, cu pumnalul. Dezamăgiți de mișcarea lor pașnică „către popor", narodnicii

se apără împotriva poliției cu armele și declară război guvernanților și teroriii. Ei au creat în 1876, la îndemnul lui Aleksandr Mihailov, primul partid socialist și revoluționar din Rusia, asociația *Zemlia i Volia* (Pămînt și Libertate) care cuprinde fostele cercuri de intelectuali și individualități revoluționare dispersate, care convoacă la Petersburg prima manifestație muncitorească de stradă în timpul căreia un student se adresează mulțimii. Se regăsesc aici membri ai cercului Ceaikovski, înființat cu cîțiva ani înainte, cu Marc Natanson, Sofia Perovskaia, Stepniak, Kropotkin. Organizația are un comitet central, secțiuni de lucru, un grup de luptă. În 1878, Vera Zasulici îl împușcă pe generalul Trepov, care a condamnat la biciuire un deținut politic, iar Stepniak îl atacă cu lovituri de pumnal pe generalul de jandarmerie Mezențev. În 1879, guvernatorul Harkovului, un prinț Kropotkin, văr al precedentului, este asasinat, iar Soloviev este cît pe ce să reușească în tentativa lui de asasinat asupra țarului Alexandru al II-lea. Seria de atentate este deschisă, *Pămînt și libertate* revendică pentru toate responsabilitatea deplină. Sub loviturile dezlănțuite ale represiunii, teroriștii își perfecționează tehnicile, își pregătesc revanșe sîngeroase. Dar cei mai buni dintre oamenii lor cad, Ossinski, Lizogub, Vittenberg. Printre membrii organizației *Zemlia i Volia*, încep să existe disensiuni asupra tacticii; unii sînt pentru terorismul sistematic, cu Aleksandr Jeliabov, alții înclină, cu Gheorghi Plehanov, pentru propaganda persuasivă; partidul se scindează la congresul secret de la Voronej în 1879 în două partide — *Narodnaia Volia* (Voința Poporului) și *Ciornîi Peredel* (Împărțire Generală).

Comitetul executiv al Voinței Poporului reia imediat lupta și cîteva luni mai tîrziu Sofia Perovskaia, fiica generalului guvernator al Petersburgului, asistată de Mihailov și Hartman, încearcă să arunce în aer trenul imperial. Prietenul ei, Jeliabov, camarazii ei, Kibalcici și Vera Figner, încearcă același lucru în alte puncte ale căii ferate, fără succes. În 1880 muncitorul Halturin reușește să facă să explodeze o șarjă de dinamită la Palatul de Iarnă și este cît pe ce să-l ucidă pe țar. În fine, în 1881, Sofia Perovskaia conduce atentatul în care pier Alexandru al II-lea și Grinevețki, ucigașul lui, dar care costă viața tuturor regicizilor, Perovskaia, Jeliabov, Mihailov, Rîsakov și Kibalcici, spînzurați o lună mai tîrziu. Împotriva așteptărilor lor, evenimentul nu produce nici o reacție în rîndurile populației rurale, care rămîne inertă. Noul țar, sfătuit de Pobiedonoștev, refuză să asculte rugămințile Voinței Poporului, al cărei comitet executiv, prin pana lui Mihailovski și Tihomirov, promite să înceteze orice activitate teroristă dacă puterea permite funcționarea unei Constituante și atribuie unele libertăți. Imediat după moartea lui Alexandru al II-lea este creată Ohrana și aparatul represiv al autocrației lovește în *narodovolțî*, „avangardă fără armată", al căror efort disperat slăbește în intensitate. Renegarea lui Tihomirov, trădarea lui Degaev și arestarea lui Lopatin precipită declinul. Ultimele conspirații eșuează, Voința Poporului agonizează după execuția celor cinci studenți

implicați în complotul împotriva lui Alexandru al III-lea. Printre ei se număra și Aleksandr Ilici Ulianov, al cărui frate mai mic, Vladimir, va fi mai tîrziu Lenin.

Lecțiile tragediei nu sînt zadarnice și exemplul dat de *narodovolțî* a intrat pentru totdeauna în tradiția revoluționară națională. Karl Marx nu se înșela scriind fiicei sale, în chiar anul în care Voința Poporului era decapitată: „Sînt cu toții oameni admirabili, lipsiți de poză melodramatică, plini de simplitate, adevărați eroi. A striga și a acționa sînt două lucruri opuse și ireconciliabile. Comitetul Executiv din Petersburg, care acționează cu atîta hotărîre, publică manifeste de o extremă moderație... Comitetul Executiv se adresează Europei pentru a o convinge că al său *modus operandi* este o modalitate de a acționa specific rusă, de altfel inevitabilă istoric, asupra căreia se poate moraliza pentru și contra tot atît de puțin ca asupra masacrului din Chios." *Modalitate de acțiune specific rusească*, este exact caracteristica ce trebuie subliniată în atitudinea acestor oameni cărora terorismul li se impunea ca o „tristă și teribilă necesitate" și care au protestat cu convingere împotriva asasinării președintelui Garfield, declarînd: „Violența nu se justifică decît ca răspuns la violență."

Oboseala, pesimismul care urmează sacrificiului voluntar al elitei revoluționare nu puteau împiedica dezvoltarea și întărirea adevăratei forțe capabile să învingă țarismul. Sub presiunea războaielor și a exigențelor pieței externe, evoluția economică angajase pe calea capitalismului modern această țară agrară, modificîndu-i structura socială. Micii producții rurale i se substituie marea industrie, uzina gigantică concurează micile ateliere, sărind peste etapele intermediare și procurîndu-și mîna de lucru dintre șerbii eliberați și complet lipsiți de mijloace. Mult timp necesitățile militare au făcut din stat principalul client al industriei. Căile ferate au dat un impuls decisiv metalurgiei, ajungîndu-se de la 2 000 kilometri exploatați în 1860 la 10 000 în 1870, cifra crescînd apoi cu mai bine de 1 500 de kilometri pe an, în medie. Progresul transporturilor stimula toată producția și toate schimburile într-o țară imensă lipsită de drumuri practicabile. În anii șaizeci, pe care unii i-au numit un „scurt secol al XVIII-lea" din cauza inițierii în „iluminism" a unei minorități privilegiate, doar o zecime din populație locuia la oraș și mai puțin de o sutime frecventa școala. Paralel cu aglomerarea proletariatului în centrele industriale unde capitalismul primitiv, prin excese monstruoase, realiza — cu un utilaj necorespunzător și asuprindu-i cu sălbăticie pe muncitori, cazați în barăci sau îngrămădiți în subsoluri — profituri de 60%, masa țărănească, împovărată de dări pe loturile din ce în ce mai mici, a căzut într-o mizerie indescriptibilă. Țarismul înăbușea brutal grevele din orașe și revoltele din sate. Dar, în timp ce intelectualii se risipesc în acte individuale și merg spre înfrîngere, prinde contur o nouă mișcare. De la Petersburg la Odesa, iau ființă cercuri muncitorești care înaintează revendicări politice din ce în ce mai conforme cu programele

socialismului european. Pe măsură ce antagonismul între muncă și capital din industrie preia ponderea față de lupta țăranilor împotriva moșierilor, se produce o selecție a proletarilor și se pregătesc elementele unui nou partid. În anii deceniului opt și în cei care urmează se multiplică semnele prevestitoare ale social-democrației. Mai mulți narodnici de ieri, care au tras învățăminte de pe urma eșecurilor, se convertesc la marxism.

Primul și cel mai important dintre ei este Plehanov, studentul care a luat parte, în 1876, la manifestația de la Petersburg, în fața bisericii Kazan, unde 250 de muncitori îndrăzneau pentru prima oară să iasă în stradă, care s-a separat de narodovolți pentru a constitui grupul efemer *Ciornîi Peredel.* În 1882 el traduce și prefațează *Manifestul Partidului Comunist.* Într-o scrisoare către Lavrov, el critică fără menajamente proudhonismul lui Stepniak, unul din supraviețuitorii narodnicismului terorist și se declară gata să „facă din *Capitalul* lui Marx un pat al lui Procust pentru toți colaboratorii *Mesagerului Voinței poporului*". În 1863, cu Axelrod, Leo Deutsch și Vera Zasulici, bakuniștii de pînă mai ieri, creează la Geneva, la puțin timp după moartea lui Marx, grupul Eliberarea Muncii care profesează marxismul. Broșurile lui, *Socialism și luptă politică*, pe urmă *Dezacordurile noastre*, fac senzație, îl consacră ca teoretician înainte chiar ca pana și cuvîntul lui de polemist inegalabil să facă din el figura centrală a social-democrației ruse. În 1889, la Congresul socialist internațional, nu ezită să afirme că revoluția va învinge în țara lui grație clasei muncitoare sau va fi învinsă.

În Rusia, cercurile socialiste deveneau mai numeroase, grevele mai frecvente. O mare criză economică în anii optzeci ascute lupta de clasă; muncitorii obțin primele legi care limitează exploatarea muncii lor. Foametea din 1891, urmată de un avînt industrial puternic, accentuează mișcarea. Unele grupuri fuzionează, altele se constituie în „uniuni de luptă". O nouă generație de intelectuali revoluționari își face apariția, apar alți răzvrătiți: la Petersburg, Lenin și Martov, la Odessa, Riazanov; la Nikolaev, Troțki. În 1898 are loc la Minsk primul congres social-democrat, precedat cu un an de către Bund (partidul socialist muncitoresc evreiesc), care adoptă textul unui manifest redactat de Piotr Struve. Cei nouă participanți sînt arestați sau siliți să dispară, dar fusese astfel plantat un jalon.

Într-unul din aceste cercuri muncitorești, conduse de intelectuali devotați intereselor poporului, a intrat Stalin, sosind la Tbilisi. Ce rol a avut el aici, în timp ce în străinătate principalii protagoniști ai partidului se lansau în primele lor controverse doctrinare? Asupra acestei epoci avem propria lui mărturie. Într-un discurs pe care l-a ținut în 1926 în fața muncitorilor din Tbilisi, el răspunde funcționarilor servili care deja începuseră să-l tămîieze pentru a intra în grațiile puterii:

„... Jumătate dintre elogiile pe care le-am auzit aici la adresa mea nu le-am meritat. Se pare că aş fi eroul din Octombrie şi conducătorul partidului comunist al Uniunii Sovietice şi şeful Internaţionalei comuniste şi un cavaler neînfricat şi tot ce vreţi. Acestea nu sînt decît braşoave, tovarăşi, şi o exagerare absolut inutilă.

Tovarăşul Arakel (A. Okuaşvili) a spus aici că el se considera altădată unul dintre dascălii mei şi pe mine ca pe unul dintre discipolii lui. Este absolut exact, tovarăşi. Efectiv, am fost şi rămîn unul dintre discipolii muncitorilor din avangarda atelierelor de la calea ferată din Tbilisi."

Chiar dacă această aparentă modestie nu era decît afectare iar omagiul adresat feroviarilor, o abilă demagogie, tonul este demn şi e posibil ca în acel moment Stalin să fi spus ceea ce gîndea. În continuarea discursului autobiografic, oratorul se exprimă în următorii termeni:

„Permiteţi-mi să mă întorc spre trecut. Îmi amintesc anul 1898, cînd pentru prima dată muncitorii din atelierele căii ferate mi-au încredinţat un cerc. Au trecut de atunci 28 de ani. Îmi amintesc cum în locuinţa tovarăşului Sturua, în prezenţa lui Silvestr Djibladze (şi el era atunci printre maeştrii mei), a lui Zakro Ciodrişvili, a lui Gheorghi Ciheidze, a lui Miha Bociorişvili, a lui Ninua şi alţi muncitori înaintaţi din Tbilisi, am primit lecţii de acţiune *practică*. Pe lîngă aceşti tovarăşi eu eram atunci unul cu caş la gură.

Poate că la vremea respectivă ştiam un pic mai multă carte decît mulţi dintre aceşti tovarăşi, dar ca *practică* militantă, eram fără îndoială un începător. Aici, în mijlocul acestor tovarăşi, am primit atunci primul meu *botez* în lupta revoluţionară. Aici, în mijlocul acestor tovarăşi, am devenit un ucenic al revoluţiei. Cum vedeţi, primii mei dascăli au fost muncitorii din Tbilisi. Daţi-mi voie să-mi exprim aici sincera mea recunoştinţă faţă de aceşti tovarăşi.

Îmi amintesc apoi anii 1905–1907, cînd, din voinţa partidului, am fost *azvîrlit* în acţiune la Baku. Doi ani de activitate revoluţionară printre muncitorii din industria petrolului m-au călit ca luptător *practic* şi ca unul dintre conducătorii *practici*. Dar în tovărăşia unor muncitori înaintaţi din Baku, printre care Vaţec, Saratoveţ şi alţii, pe de o parte, şi în furtuna conflictelor celor mai adînci între muncitorii şi patronii industriei petrolului, pe de altă parte, am învăţat pentru prima dată ce înseamnă să conduci mari mase de muncitori. Acolo, la Baku, am primit astfel cel de-al doilea *botez* în lupta revoluţionară. Acolo am devenit eu un muncitor revoluţionar. Daţi-mi voie să exprim acum dascălilor mei de la Baku sincera mea recunoştinţă tovărăşească."

În acest stil intenţionat frust, cu termeni cîteodată improprii, cu metafore simpliste şi cu repetiţii monotone, apar caracteristicile omului: formă de gîndire clericală tradusă în stilul litaniilor, comparaţia insistentă cu „botezul", modestia sinceră sau simulată a unui credincios în timpul unei confesiuni publice; aluzii repetate la o anumită acţiune „practică", veritabilă vocaţie

de conducător care va ști să se impună fără a fi nici scriitor, nici orator, nici teoretician; în fine, preocuparea de a se coborî la nivelul inferior al auditoriului, fără a încerca vreodată să-l ridice, dar nici să facă efortul să se ridice el însuși; Stalin ține de asemenea să se arate în trecut ca aflîndu-se exclusiv în societatea proletarilor, la fel cum va ține mai tîrziu să treacă drept fiu de muncitor. Sfîrșitul discursului îngroașă toate trăsăturile tabloului:

„În sfîrșit, îmi amintesc de anul 1917, cînd, la chemarea partidului, după ce trecusem din închisori în deportare, am fost *azvîrlit* la Leningrad. Acolo, în mijlocul muncitorilor ruși, în imediata apropiere a marelui învățător al proletarilor din toate țările, tovarășul Lenin, în furtuna marilor lupte dintre proletariat și burghezie, în timpul războiului mondial, am învățat pentru prima dată să înțeleg ce înseamnă să fii unul din conducătorii marelui partid al clasei muncitoare. Acolo, în mijlocul muncitorilor ruși liberatori ai popoarelor oprimate și franctirori ai luptei proletariatului tuturor țărilor și popoarelor, am primit cel de-al treilea *botez* al luptei revoluționare. Acolo, în Rusia, sub conducerea lui Lenin, am devenit unul dintre îndrumătorii-muncitori ai revoluției. Permiteți-mi să exprim aici învățătorilor mei ruși sincera mea recunoștință de tovarăș și să-mi plec capul în fața îndrumătorului meu, Lenin.

De la titlul de ucenic (Tbilisi), la cel de muncitor (Baku), la cel de îndrumător-muncitor al revoluției noastre (Leningrad), aceasta este, tovarăși, școala uceniciei mele revoluționare. Aceasta este, tovarăși, imaginea autentică a ceea ce am fost și a ceea ce am devenit, dacă vorbim fără exagerare, cu sinceritate."

Dacă este adevărat că nu putem judeca un individ după ideea pe care el însuși și-o face despre sine, și mai puțin încă după impresia pe care vrea s-o lase, personalitatea individului în discuție dezvăluie totuși, fără știrea lui, unele aspecte. În măsura în care „stilul este omul însuși", Stalin se prezintă deja într-o lumină destul de șocantă. Cît despre faptele susceptibile de a ilustra și clarifica începuturile carierei lui politice, ele lipsesc aproape cu desăvîrșire în textele care se referă la această perioadă: documente istorice, publicații ale vremii, literatură apologetică sau polemică. Dar nu este atît de necesar să explicăm această lacună aparentă, cît este să o punem în evidență ca fiind chiar explicația.

De la primii săi pași în social-democrație, Stalin a dovedit calități care aveau să atragă în perioada ce a urmat atenția conducătorilor partidului și să-i aducă o avansare neîntreruptă. Devotamentul față de cauză, dorința de a se face util, dăruirea de sine nu-l distingeau de miile de revoluționari de aceeași calitate; dar simțul acțiunii „practice", capacitatea de a acționa cînd alții sînt înclinați spre a vorbi, un sînge rece destul de rar și o fermitate excepțională fac din el un executant de prima mînă.

Aspectul „practic" al acțiunii era munca obscură și ingrată, eficientă și lipsită de glorie a conspiratorului hăituit; era organizarea răbdătoare,

meticuloasă, mereu contracarată sau distrusă de către poliție și mereu luată de la capăt, a propagandei clandestine și a manifestelor; este ceea ce în toate partidele din lume se numește „bucătăria“, foarte grea în Rusia timpului. Stalin se afla aici în elementul lui.

El are calitățile defectelor sale. Puțin înzestrat pentru activitatea intelectuală, teoretică sau științifică, el trebuie să se lase absorbit de miile de detalii ale problemelor locale, corvezile vieții subterane și riscurile intervențiilor în plină zi. Orizontul lui de provincial rămîne limitat, rolul de instrument nu-l ajută să și-l lărgească, nici nu-i favorizează maturizarea. Din fericire, dacă se poate spune asta, lui Stalin ca și tuturor revoluționarilor, închisoarea avea să-i asigure o odihnă forțată, permițîndu-i să-și completeze instrucția.

Cu toate astea, tocmai unele dintre slăbiciunile lui îi servesc în mediul și împrejurările al căror rezultat este. Ca să se facă înțeles de țăranii georgieni și tătari, fie ei de curînd îmbrăcați în salopeta de muncitor sau șerbi și fii de șerbi recent eliberați, opaci la idei generale și abrutizați de mizerie, era nevoie de un limbaj elementar, un pic grosolan, adresîndu-se intereselor celor mai imediate, potrivit cu mentalitatea regională, etnică și socială. Această limbă, Stalin o vorbea. Muncitorii de la calea ferată și de la fabricile de tutun, cizmarii și salahorii îl înțelegeau. Dar la discuțiile de doctrină, importante atunci pentru viitorul social-democrației și orientarea mișcării revoluționare, el nu participă cîtuși de puțin. Și nu avem cum să-i găsim urma acolo unde n-a lăsat nici o urmă.

În momentul de care vorbim, la răscrucea a două secole, partidul lui Plehanov era încă inconsistent, cu o doctrină ezitantă și cu contururi imprecise.

Marxismul își croia calea împotriva influenței ideologiilor anterioare și suferea la rîndu-i interpretări deformatoare. În Rusia, Marx era foarte citit și apreciat de către intelectuali înainte de a avea aici discipoli și Voința poporului i-a adus un omagiu public. *Capitalul*, apărut la Petersburg în 1872 înainte de orice altă traducere, a servit de temă centrală în controversele dintre adepții diferitelor curente socialiste. Opiniile lui Marx și Engels asupra comunităților rurale au alimentat mai apoi o dezbatere permanentă. Plehanov și Eliberarea muncii au editat în străinătate o literatură marxistă care stîrnea în Rusia o atenție mai vie decît nicăieri în altă parte. „Se puteau vedea apărînd unele după altele lucrări de marxism, înființîndu-se reviste și ziare marxiste, toată lumea se convertea în masă la marxism, îi adula pe marxiști, le făcea curte marxiștilor, editorii se entuziasmau de tirajul extraordinar al cărților de marxism...“, scria Lenin.

„Marxismul legal“, numit astfel fiindcă cenzura nu înțelegea nimic din terminologia savantă a studiilor economice și permitea publicarea lor fără să le bănuiască semnificațiile, nesesizînd decît critica narodnicismului, a hrănit o vreme inteligheția avidă de cunoștințe noi și a lăsat curînd

locul marxismului revoluționar, acesta în afara legii. Una lîngă alta și ignorîndu-se reciproc se dezvoltau gîndirea socialistă și mișcarea muncitorească spontană, în așteptarea momentului cînd aveau să se întîlnească.

Lenin numește perioada care ține de la crearea grupului Eliberarea muncii pînă la venirea pe tron a lui Nicolae al II-lea perioada „intrauterină" a Partidului; programul social-democrat nu avea atunci decît cîțiva adepți. Apoi, pînă la 1898, este „copilăria" partidului. Se constată o agitație spontană a maselor populare, au loc numeroase greve; intelectualii se adresează acum muncitorilor, o nouă generație se inițiază în marxism, se călește în luptă; este înființat partidul (după istoricul V. Nevski, avea, poate, în jur de 500 de membri). Începe din acest moment „adolescența" și se produce o criză de creștere; „adolescentul are vocea în schimbare", spune Lenin, și „vocea social-democrației, și ea în schimbare, începe să sune fals".

Marxiștii-legali, cu Piotr Struve, Berdiaev, Bulgakov, Tugan-Baranovski, evoluează într-o direcție cînd liberală și burgheză, cînd spiritualistă și religioasă. Alți social-democrați, ca Martînov și Kricevski, renunță la politica revoluționară și devin sindicaliști și trade-unioniști sub numele de „economiști". Încep polemicile între purtătorii de cuvînt ai diverselor tabere și ele nu se vor încheia chiar repede. Clasa muncitoare, bineînțeles, nu putea să urmărească argumentele, nici să înțeleagă miza, și-și căuta propria-i cale. Prea inteligenți pentru a se mulțumi cu formule gata făcute, marxiștii-revoluționari nu-și găsiseră încă propria formulă. În 1899, Lenin scrie: „Noi nu privim deloc teoria lui Marx ca pe ceva perfect și inatacabil; dimpotrivă, sîntem convinși că ea a dat numai bazele științei pe care socialiștii trebuie cu necesitate să le perfecționeze în toate direcțiile dacă nu vor să fie în întîrziere în fața vieții... Socialiștii ruși trebuie în mod special să interpreteze independent teoria lui Marx, căci ea nu dă decît directive generale..."

Social-democrații cei mai hotărîți la acțiune metodică au trecut atunci la organizarea temeinică a partidului lor, la dotarea lui cu un organ director. Lenin și Martov, întorși din exilul lor siberian unde meditase fiecare la problemele momentului, pleacă în străinătate în acest scop; alături de Potresov ei se vor asocia cu „bătrînii" din Eliberarea muncii. „Lupta revoluționară este adesea imposibilă fără emigrație revoluționară", era de părere Lenin, inspirat de exemplul lui Herzen, Bakunin, Tkacev și Lavrov. Cu Plehanov, Axelrod și Vera Zasulici, cei trei tineri fondează în 1900, la München, *Iskra* (Scînteia) — ziar al partidului muncitoresc social-democrat. Redacția, afirmînd continuitatea tradiției revoluționare ruse, își punea pe frontispiciu următoarele cuvinte, adresate lui Pușkin de decembriștii martiri: „Din scînteie se va aprinde flacăra." Articolul program și editorialul erau semnate de Lenin.

Situația momentului n-ar putea fi schițată mai bine decît în aceste rînduri scrise de viitorul conducător al revoluției: „Ultimii ani se caracterizează

printr-o răspîndire uimitor de rapidă a ideilor social-democrate în rîndurile intelectualității noastre, iar în întîmpinarea acestui curent de gîndire socială pășește mișcarea — care a luat naștere în mod de sine stătător — a proletariatului industrial, care începe să se unească și să lupte împotriva asupritorilor săi, începe să manifeste o năzuință fierbinte spre socialism. Pretutindeni apar cercuri de muncitori și de intelectuali social-democrați, se difuzează foi locale de agitație, cererea de literatură social-democrată crește întruna, depășind mereu oferta, iar prigoana cruntă dezlănțuită de guvern nu este în stare să stăvilească această mișcare. Închisorile gem de deținuți, locurile de deportare sînt arhipline, aproape nu e lună în care să nu se audă că au avut loc « căderi » în toate colțurile Rusiei, că au fost interceptate transporturi, că s-au consfiscat publicații și tipografii, iar mișcarea crește neîncetat."* Cît despre social-democrație, Lenin o critică pentru dispersia ei, pentru fărîmițarea în cercuri adesea efemere, fără legături, nici tradiție, cu idei confuze și contradictorii. „Înainte de a ne uni și pentru a ne uni trebuie mai întîi să ne diferențiem."

Anunțîndu-și apariția, *Iskra* îi denunță pe social-democrații pur reformiști, influențați de „revizionistul" german E. Bernstein. Ea revendică „spiritul unei tendințe bine definite", cea a marxismului revoluționar, anunțînd în același timp în paginile revistei „polemica între tovarăși". Ziarul își propune să lucreze la realizarea unui program comun întregului partid, la crearea unui mecanism de legătură, de informare și de difuzare a literaturii socialiste. În acest scop face apel nu numai la muncitori și la socialiști, ci și la „toți cei asupriți și striviți de regimul nostru politic", la „toate elementele democratice".

Dar ideile cele mai îndrăznețe din organul social-democrației se găsesc încă de la primul număr în articolul de fond al lui Lenin. Asupra concepțiilor generale ale socialismului autorul anonim nu pretinde să aducă nimic nou și enunțul său este conform cu marxismul clasic, al cărui interpret recunoscut de la moartea lui Engels era Karl Kautsky — dar cu o înțelegere extrem de limpede a condițiilor specifice din Rusia. După exemplul lui Plehanov, el respinge mai ales teza sindicalistă tinzînd să restrîngă mișcarea muncitorească la lupta economică și o condamnă ca opusă intereselor proletariatului în totalitatea lui. Preconizează unificarea mișcării socialiste cu cea muncitorească, insistînd asupra caracterului național al unei asemenea necesități: „Pretutindeni această unificare a fost produsul istoriei, s-a înfăptuit pe căi originale în funcție de condițiile de timp și de loc." În fine, subliniază urgența unei organizații politice de luptă ținută energic în mînă: „Niciodată o clasă n-a venit la putere fără să-și fi găsit în sînul ei conducători politici, oameni de avangardă capabili să organizeze mișcarea și s-o conducă."

---

* Lenin, *Opere complete*, vol. IV, Editura Politică, 1961, p. 346 (*n.t.*).

Axelrod, eminentul tactician al primei generații social-democrate ruse al cărei teoretician a fost Plehanov, scria că acest articol a avut asupra lui „efectul înviorător al unui jet de apă rece“. Un conducător de mare anvergură se afirma în persoana noului venit. Printre *iskriști*, el va dobîndi, între 1900 și 1903, un rol din ce în ce mai important. „În acești ani anume a devenit Lenin, Lenin“, va spune Troțki.

Încă de pe cînd trăia la Petersburg, tovarășii lui îl numiseră „bătrînul“ din cauza siguranței și a autorității lui precoce. Cunoștințele lui deja considerabile se îmbogățesc continuu. Atît asupra unor teme economice și istorice de mare însemnătate, cît și a unor probleme curente de politică sau tactică aduce mereu o contribuție serioasă. În afară de asta, are darul de a scoate în relief liniile directoare, pe un fond încărcat de fapte și de cifre și de a pune accentul pe esențial. Lucrarea lui, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, demonstrează cu cîtă seriozitate cercetează statisticile, cît de scrupulos le confruntă, și tensiunea cu care încearcă să degajeze din ele perspectivele de viitor.

Ca toți socialiștii vremii sale este înainte de toate un democrat fervent. Socialismul lui vizează cucerirea democrației politice pentru a o completa cu democrația economică. „Între revendicările politice ale democrației muncitorești și cele ale democrației burgheze diferența nu este de principiu, ci de grad“, va scrie el în *Iskra*. Asemenea reflecții vor abunda în scrisul lui, ca și altele în spiritul celei care urmează: „Fără libertăți politice, toate formele de reprezentativitate muncitorească vor rămîne o înșelătorie vană, proletariatul va rămîne în închisoare, ca și pînă acum, lipsit de aerul, de lumina și de spațiul indispensabile emancipării lui complete.“ În legătură cu naționalizarea pămîntului cerută de descendenții narodnicilor el va prezice că aceasta va conduce gîndirea la „experiența absurdă a unui socialism de stat“, în absența „instituțiilor democratice profund înrădăcinate și pe deplin consolidate“.

La Plehanov se raportează ca un elev, mai ales în privința chestiunilor teoretice și a filozofiei și îl consultă cu deferență pe Axelrod, schimbă frecvent păreri cu Martov și Potresov. Dar în același timp capătă sentimentul propriei superiorități în probleme de comandă și vede, cu îndreptățire sau nu, sosind momentul în care-și va depăși maeștrii, își înțelege dinainte menirea de a organiza o avangardă și de a antrena masele în viitoarele lupte sociale. Pentru el, totul este să intre repede în luptă și să învingă. Începe să-și schițeze cu prudență jocul personal în vederea sarcinilor grele din viitor.

Articolele lui din *Iskra* și din *Zaria*, broșurile și scrisorile lasă să se întrevadă ideile care aveau, dezvoltîndu-se, să-l detașeze singur din prima falangă social-democrată și să-l antreneze pe o cale originală. În 1902 publică o cărticică intitulată *Ce-i de făcut?*, în care însușirile lui de conducător în războiul civil se afirmă cu o tărie extraordinară; se pot vedea aici schițate numeroase din elementele doctrinei care-i va purta numele și, sub forma

cea mai închegată, concepția lui specific rusească despre „revoluționarul de profesie".

În cuvintele citate mai sus, Stalin spunea în termeni proprii: „Am fost *azvîrlit* în acțiune la Baku", „am fost *azvîrlit* la Leningrad". Prin această expresie el amintește că Partidul a putut dispune de el ca de un soldat la dispoziția superiorilor lui și utilizabil, după caz, în cutare loc și în cutare misiune. Căci în acest fel s-a ajuns la organizarea unei fracțiuni a Partidului, conform cu punctul de vedere al lui Lenin asupra necesității de a opune armatei represiunii absolutiste o armată de revoluționari de profesie. În fișa deja citată, poliția atribuia recidivistului Djugașvili meseria de „contabil" și este posibil ca Stalin să o fi exercitat, după plecarea de la seminar, sau după ce a lucrat cîteva luni la Observatorul din Tbilisi, căci trebuia să trăiască fără să conteze pe sprijinul părinților. Totuși, pe măsură ce acțiunea politică devenea mai acaparantă, trebuia să i se dedice mai mult pînă la a deveni un revoluționar de profesie în sensul deplin al termenului. De aceea este important să cunoaștem noțiunea așa cum a definit-o chiar inițiatorul ei.

„Trebuie să formăm oameni care să consacre revoluției nu serile lor libere, ci întreaga lor viață", scria Lenin încă din primul număr din *Iskra*. Concepția lui despre organizarea partidului se află aici în germene. În *Ce-i de făcut?** el reia, cu insistența-i cunoscută, aceeași idee care, prin repetare, se precizează și, respingînd contraargumentele, se completează. „Lupta împotriva poliției politice cere calități speciale, cere revoluționari de profesie"; ea trebuie organizată „după toate regulile artei". În paralel cu acțiunea generală se va desfășura acțiunea oamenilor selecționați, antrenați, pregătiți în vederea unor obiective precise. „Studenți sau muncitori, nu contează: vor ști să formeze ei înșiși revoluționari de profesie." Orice distincție între proletari și intelectuali dispare în sînul grupării restrînse și clandestine care „trebuie să cuprindă în primul rînd și cu prioritate oameni a căror profesie este acțiunea revoluționară", în vreme ce organizația muncitoresc-sindicală este în chip necesar vastă și publică. Raționamentul nu este aplicabil peste tot și nici tot timpul; el nu este valabil decît pentru Rusia aflată „sub jugul autocrației", în care orice revendicare este interzisă.

În rezumat, Lenin spune: nu există mișcare revoluționară serioasă fără o organizare temeinică a unor conducători, capabili să-i asigure continuitatea; organizarea aceasta este urgentă și trebuie să fie solidă; ea va consta din revoluționari de profesie, în număr restrîns; nu va include decît militanți care și-au făcut deja ucenicia în înfruntarea cu poliția și, ca urmare, capabili să-i scape. „Există o mulțime de oameni, dar nu și de bărbați", adică sînt mulți nemulțumiți, mulți revoltați, dar nu „conducători, căpetenii politice, talente". Se pune problema formării lor. „Fără vreo zece oameni

---

* În ediția românească folosită, textul se află în vol. VI, pp. 3–190 (*n.t.*).

de talent (talentele nu apar cu sutele) încercați, pregătiți din punct de vedere profesional și posesori ai unei experiențe îndelungate, în deplin acord unii cu alții, nici o clasă din societatea contemporană nu poate duce cu hotărîre lupta.“ Este aproape concepția lui Tkacev, preluată de la Blanqui, dar mai precisă și aprofundată.

Acestea spuse, problema nu este rezolvată și Lenin se gîndește la tot. În ce fel va fi asigurată existența materială a revoluționarului de profesie? „Trebuie să ne organizăm astfel încît el să trăiască pe cheltuiala partidului, să poată trece liber la acțiunea clandestină, să se poată muta ușor dintr-o localitate în alta, dacă nu, el nu va dobîndi mare experiență, nu-și va lărgi orizontul, nu va rezista mai mulți ani, cel puțin în înfruntarea cu jandarmii.“ Sînt indispensabili specialiști bine antrenați: „Cînd vom avea detașamente de muncitori revoluționari special pregătiți printr-o lungă ucenicie (și bineînțeles, « în toate armele » acțiunii revoluționare), nici o poliție din lume nu ne va dovedi.“

O asemenea organizație n-ar putea fi democratică, condițiile autocrației nu permit nici publicitatea, nici alegeri, condiții *sine qua non* ale democrației, pe bună dreptate realizată în partidele socialiste care se bucură de libertate politică. „Secret riguros, selecție minuțioasă a membrilor“, în fine o „încredere frățească totală între revoluționari“, iată ce se impune în Rusia. Regăsim aici tradiția membrilor organizației *Zemlia i Volia* și a narodovolților. Ceea ce ridică numeroase obiecții, la care Lenin răspunde însă. „Este mult mai greu să prinzi zece deștepți decît o sută de proști“ (*op. cit.*, 121), răspunde el celor care se plîng de ușurința cu care ar putea fi decapitată o mișcare condusă de o mînă de profesioniști. „Concentrarea tuturor funcțiilor clandestine în mîinile unui cît mai mic număr posibil de revoluționari de profesie nu înseamnă deloc că aceștia « gîndesc pentru toți », că mulțimea nu va participa activ la mișcare.“ Este o problemă de diviziune a muncii. Și în sfîrșit, categoric și franc: „Ceea ce ne trebuie este o organizare militară.“

Astfel, în vederea revoluției viitoare, Lenin prevedea formarea unei adevărate armate, puternică prin disciplina sa militară și expertă în manevre. Stalin a fost unul dintre primii recruți și i s-au recunoscut curînd calitățile de subofițer. Ca și camarazii lui din aceeași tabără, ia parte la greve, la manifestații, distribuie foi volante, răspîndește broșuri redactate de alții. Un democrat radical, Gheorghi Țeretelli, publica atunci în georgiană, la Tbilisi, o revistă de extremă stîngă: *Kvali* (Urma) cu colaborarea lui N. Jordania, F. Maharadze, care au făcut din ea o publicație socialistă. De la propagandă, partidul trece la agitație, adică, după Plehanov, în loc de a îndoctrina cu multe idei puțini indivizi, ei răspîndesc mai puține idei într-o masă mai mare de indivizi. Se conturează astfel o largă acțiune publică.

În ziua de 1 mai 1900, muncitorii din Tbilisi se adună pentru prima oară la periferia orașului, cu un drapel roșu pe care erau scrise aceste trei nume: Marx, Engels, Lassalle. Măsurile luate, sub formă de concedieri, au avut drept efect că au trimis la țară agitatori voluntari care încep să-i convertească pe țărani la socialism. În 1 mai al anului următor, muncitorii manifestează la Tbilisi în stradă: atac din partea cazacilor, morți și răniți. Comitetul social-democrat este dispersat, militanții urmăriți și Sosso, alertat de o percheziție la domiciliu, intră în ilegalitate, își schimbă în cîteva rînduri numele. Va fi cînd David, cînd Nijeradze, cînd Cijikov, va purta mult timp porecla de Koba, care i se mai dă cîteodată. (Unii au văzut în această ultimă alegere un împrumut din romanele poetului georgian Aleksandr Kazbeghi, denotînd un puternic sentiment național, ceea ce nu este sigur[1], deoarece Koba este un nume destul de frecvent în Georgia.) În fine, va participa la congrese sub pseudonimul de Ivanovici, înainte de a-și lua definitiv pseudonimul de Stalin.

În dosarele jandarmeriei locale, s-au descoperit scurte rapoarte: „Iosif Djugașvili, funcționar la Observatorul din Tbilisi, intelectual, are legături cu muncitorii de la calea ferată“, informare redactată în 28 martie 1901 la departamentul poliției. „Duminică, 28 octombrie, la ora 9 dimineața, în strada gării a avut loc o reuniune a muncitorilor progresiști de la Căile Ferate, cu participarea intelectualului Iosif Djugașvili.“ Alte denunțuri ulterioare se referă la plecări și veniri, la corespondența pe care-o primește și semnalează prudența lui extremă. Cel mai apropiat prieten al lui, R. Kaladze, n-a găsit nimic de scris despre relațiile lor din acea perioadă. Bibineișvili notează că „tovarășul Sosso“ a cunoscut atunci un tînăr armean, Ter-Petrossian, revoluționar fără doctrină, și l-a angajat să servească partidul. Noul recrut va cîștiga mai tîrziu o oarecare celebritate sub numele de Kamo.

La sfîrșitul anului 1901, Stalin părăsește brusc Tbilisi. Despre această plecare ciudată, revista social-democrată georgiană *Brdzolis Khma* (Ecoul luptei) dă singura explicație cunoscută: „Încă din primele zile ale activității sale în cercurile muncitorești, Djugașvili a atras atenția *prin intrigile sale* împotriva principalului șef al organizației, S. Djibladze. Pentru acest motiv a primit un avertisment de care n-a ținut cont, continuînd să răspîndească calomnii cu scopul de a-i denigra pe reprezentanții autentici și recunoscuți ai mișcării și a ajunge el însuși la conducerea ei. Deferit unui tribunal al Partidului, recunoscut vinovat de calomnii nedemne la adresa lui Djibladze, a fost exclus în unanimitate din organizația din Tbilisi.“ După această versiune, setea de putere și intrigile pentru a ajunge să și-o satisfacă i-au fost denunțate încă de la începuturile carierei. Excluderea l-ar

---

[1] De la prima ediție a acestei cărți îndoiala asupra acestei probleme a fost spulberată. A se vedea mai sus nota de la p. 15.

fi silit să plece să se învestească în altă parte. A plecat la Batumi, port la Marea Neagră.

Batumi era un orășel de vreo 35 000 de locuitori, într-o regiune nesănătoasă, vechi sat de pescari și lăcaș de pirați a cărui populație crescuse în douăzeci de ani de mai bine de zece ori datorită traficului de petrol de la Baku; a devenit principalul port comercial al Caucazului și în același timp nod de cale ferată. Uzinele Rothschield și Mantașev grupau aici cele mai puternice nuclee muncitorești. Stalin lucrează printre ei, incită la grevă, participă la o manifestație de stradă în februarie 1902. Măsura disciplinară luată împotriva lui la Tbilisi nu-i interzicea să militeze în altă parte, în starea primitivă în care se găsea social-democrația. Dar, nefiind făcut să suporte comparația cu șefii locali, N. Ciheidze, I. Ramișvili etc., creează un cerc aparte în care nimeni să nu-l poată umbri. Amintirile tipografului S. Todria îl numesc pe C. Kandelaki ca pe singura individualitate marcantă a grupului. Arestarea recentă a principalilor reprezentanți ai Partidului lăsa momentan cîmp liber. Stalin profită pentru a-i incita pe ascuns pe muncitorii fără arme să atace închisoarea și aventura costă viața mai multor atacatori. Muncitorii din Batumi nu-i vor ierta niciodată această inutilă vărsare de sînge.

În urma acestei încăierări soldate cu morți și răniți, cea mai mare parte a militanților activi sînt arestați, printre ei Kandelaki și Stalin. Acesta din urmă va petrece optsprezece luni în închisoare. Colonelul de jandarmerie Ceabelski transmite în 17 iunie 1902 următoarea fișă asupra deținutului Djugașvili: „*Talia*: doi arșini, patru verșoki și jumătate. *Corpolența*: mijlocie. *Vîrsta*: Douăzeci și trei de ani. *Semne particulare*: degetul al doilea și al treilea de la piciorul stîng lipite. *Aspect exerior*: obișnuit. *Păr*: castaniu închis. *Barba și mustața*: negre. *Nasul*: drept și lung. *Fruntea*: dreaptă, dar îngustă. *Fața*: lungă, oacheșă, ciupită de vărsat." Acesta era numele pe care i-l dădea poliția: Ciupitul. După unii medici, defectul de la picior, la care se adăuga o semiparalizie a brațului drept, neînregistrate de jandarmerie, par să confirme ereditatea alcoolică pe linie paternă semnalată de unele persoane.[1]

Publicînd aceste informații, B. Bibineișvili aduce și el (în 1930) o mărturie personală asupra atitudinii exterioare a lui Stalin. Era, spune el, un om calm, de neclintit și mai ales „implacabil" (cuvîntul revine de mai multe

[1] Ipoteză în întregime justificată, devenită certitudine de cînd fiica lui Stalin a scris în *Vingt lettres à un ami* (Paris, 1967) că bunicul ei a murit înjunghiat într-o încăierare între bețivi. Nu este inutil să știm că Stalin era fiul unei brute alcoolice.

ori), foarte riguros în privința disciplinei, a punctualității. În timpul unei reuniuni de comitet, i-a administrat o săpuneală „implacabilă“ unui camarad care întîrziase încheind astfel: „Nu trebuie să te lași așteptat, nici chiar dacă mama dumitate este pe moarte.“

Condamnat la trei ani de exil administrativ în Siberia, Stalin a fost trimis pe etape într-un mic sătuc, Novaia Uda, din provincia Irkuțsk. Toți revoluționarii înzestrați cît de cît cu caracter și devotați cauzei cunoșteau aceleași alternative, aceleași încercări, aceeași soartă.

În acest timp, din partea asiatică a Rusiei, unde coloniile de deportați se umpleau fără încetare cu nou-veniți, un reflux în sens invers îi reda revoluției, prin mii de căi neștiute, indivizii cei mai energici. Printre evadați, un tînăr marxist se grăbea să contacteze organizația de la *Iskra*, cu care a intrat în contact direct la Samara. După ce învățase multe în închisoare și în timpul deportării, Lev Troțki își făcuse deja debutul de publicist, iar convingerile lui socialiste se clarificaseră, se precizaseră, se consolidaseră. La sfîrșitul anului 1902, sosește la Londra și bate la ușa lui Lenin; în drum făcuse cunoștință cu Victor Adler, la Viena, și cu Axelrod, la Zürich.

Iskra își găsea în acest adept de 23 de ani un strălucit colaborator și propagandist, însetat de cultură, pasionat de doctrină, scriitor și orator care s-a impus imediat în emigrație. Curînd, Lenin a propus redacției să-l adopte ca al șaptelea membru. „Este incontestabil un om înzestrat cu cele mai mari calități, convins, energic, și care va mai face progrese“, i-a scris el lui Plehanov. Intuind dezacordurile care aveau să intervină, se preocupa să aibă o majoritate stabilă de „tineri“ împotriva „bătrînilor“. Plehanov a simțit manevra și a rezistat. Se pregătea atunci cel de-al doilea congres al social-democrației și, cum apropierea marelui eveniment necesita o intervenție activă, disensiunile nemărturisite se elaborau surd.

Nu era deocamdată vorba decît de diferențe de temperament, divergențe de vederi în anumite modalități de aplicare a principiilor comune, asupra chestiunilor de tactică sau de organizare. Pînă la congres nimic nu a transpirat în coloanele ziarului. *Iskra* se ridicase dintr-o dată la un nivel intelectual superior și redacția ei, cu prețul unei munci intense, dădea dovadă în fața cititorilor de o rară coeziune. De unde prestigiul și influența ei asupra revoluționarilor ruși din acea epocă. În culise, Lenin și Plehanov se înfruntau violent pe marginea proiectului de program al partidului. Nimeni nu se gîndea încă la opoziții ireductibile.

Dar Lenin, avertizat de cel de-al șaselea simț al său în legătură cu iminența unei mari coliziuni politice și sociale, se grăbea să accelereze transformarea cercurilor social-democrate în unități de luptă. „Dați-ne o organizație revoluționară și vom răsturna Rusia“, spunea el, parafrazîndu-l pe Arhimede. Nimeni nu era obsedat ca el de necesitatea și urgența acestei realizări practice și în forul lui interior era ferm hotărît să meargă

cît mai departe în această direcție, fără să știe exact cît de departe. Pe plan doctrinar, nimic nu-l despărțea de ceilalți *iskriști*. Totuși, în toate privințele, opinia lui se deosebea prin caracterul ei net, tonul categoric, spiritul combativ.

Încă din primele lui scrieri există cîteva idei directoare, care, fără să-i aparțină propriu-zis, îi vădesc luciditatea, îi formulează certitudinile. Atenția lui era în mod special îndreptată către înțelegerea realității ruse: „Mizeria fără scăpare, ignoranța, inegalitatea și umilința în care se zbate țărănimea dau regimului nostru o amprentă asiatică." El consideră țarismul ca pe „cel mai puternic meterez al reacțiunii europene", idee împrumutată de la Karl Marx, dar adaugă „și al reacțiunii asiatice". Vede în Rusia „un stat aservit din punct de vedere politic, în care 999‰ din populație este profund pervertită de supunerea politică". Aceste considerații nu sînt străine de concepția lui despre manipularea și organizarea oamenilor, reacție brutală împotriva servituții și a pervertirii moștenite din epocile șerbiei. Moravurile rezultate din două secole și jumătate de supunere pasivă aveau o mare contribuție la starea de inerție politică. Lenin știa, citîndu-l din nou pe Karl Marx, că „moștenirea tuturor generațiilor trecute apasă ca un coșmar pe creierele celor prezente".

Importanța tradițiilor în dezvoltarea istorică ne obligă să dăm cel puțin acest scurt citat din Kropotkin: „... Apăruseră o serie întreagă de deprinderi de sclavie domestică, de dispreț exterior față de personalitatea individuală, de despotism al taților și de ipocrită supunere a femeilor, a fiilor și fiicelor. La începutul secolului, despotismul domestic domnea peste tot în Europa într-o foarte mare măsură — așa cum o dovedesc scrierile lui Thackeray și ale lui Dickens —, dar nicăieri în așa de mare măsură ca în Rusia. Întreaga viață rusească, de familie, relațiile între șefi și subordonați, ofițeri și soldați, patroni și salariați îi purtau amprenta. S-a format încetul cu încetul un întreg univers de deprinderi și de moduri de gîndire, de prejudecăți și lașitate morală, de obiceiuri generate de o viață de lene..." Ceea ce Turgheniev a numit „nihilism", greșit identificat în Occident cu terorismul și anarhismul, ceea ce Mihailovski socotea a fi „boala copilăriei" mișcării revoluționare, a fost în anii '60 o negare a acestor obișnuințe, reacție raționalistă extremă specific rusă împotriva minciunilor convenționale, a ipocriziei familiale și sociale, a politeții și a modei, a prejudecăților și rutinei, dogmelor și religiei. Dar nihilismul teoretizat de către Pisarev, doctrină a „realismului reflexiv", hrănit cu cunoștințe din domeniul științelor fizice și naturale, pozitivist și materialist, iconoclast și ateu, a rămas un curent de individualism intelectual pur, fără legătură cu poporul.

Lenin atribuia muncitorilor o pondere importantă în lichidarea acestui trecut greu: „Singur proletariatul industrial este capabil să combată în masă și fără șovăială autocrația." Dar nu uita nici revendicările țărănești „cu scopul de a folosi, pentru cauza democrației și a luptei politice pentru li-

bertate, legăturile pe care le au la sate un mare număr de intelectuali și de muncitori devotați democrației". Țăranul, scria el, „suferă la fel de mult, dacă nu mai mult, din pricina regimului precapitalist, a rămășițelor feudale, decît din cauza capitalismului"; de aceea preconiza exproprierea proprietății feudale și naționalizarea pămîntului. În același timp nu se teme să le amintească muncitorilor că au nevoie de intelectuali pentru a-i călăuzi. Ca și Blanqui, acordă un rol revoluționar primordial declasaților. „Demagogii sînt dușmanii cei mai răi ai clasei muncitoare", repetă el la adresa sindicaliștilor. Combate ignoranța pseudo-plebeiană: „Fără teorie revoluționară, nu există mișcare revoluționară" și îngustimea națională: „Tînăra noastră mișcare nu poate da roade decît dacă-și însușește experiența altor state."

Concepția sa asupra relațiilor între muncitori și intelectuali trebuie să rețină atenția: „Istoria tuturor țărilor arată că *prin forțele ei proprii clasa muncitoare nu poate ajunge decît la o conștiință trade-unionistă*, adică la convingerea că este nevoie să se unească în sindicate, să ducă lupta împotriva patronilor, să ceară de la guvernanți o lege sau alta necesară muncitorilor etc. Cît despre doctrina socialistă, ea a luat naștere din teorii filozofice, istorice, economice elaborate de către reprezentanți instruiți ai claselor avute: intelectualii. Prin situația lor socială, întemeietorii socialismului științific contemporan, Marx și Engels, erau intelectuali burghezi. La fel, în Rusia, doctrina social-democrată a luat naștere independent de avîntul spontan al mișcării muncitorești; ea a fost rezultatul natural și inevitabil al *dezvoltării gîndirii* la intelectualii revoluționari socialiști." Bineînțeles, muncitorii pot contribui la această elaborare: „Dar nu participă ca muncitori, participă în calitate de Proudhon și de Weitling", deci „în măsura în care ajung la cunoașterea mai mult sau mai puțin perfectă a epocii lor și o fac să meargă înainte", în măsura în care își însușesc o anumită cultură generală. „Numai cîțiva bieți intelectuali cred că muncitorilor este destul să le vorbești despre viața din uzină și să le repeți ceea ce ei știu deja de mult." Marxiștii trebuie să inoculeze poporului „bacilul revoluționar".

Lenin ține mult la această idee și revine asupra ei în mai multe rînduri: „Dezvoltarea *spontană* a mișcării muncitorești sfîrșește prin a o subordona pe aceasta burgheziei." De ce? „Pentru simplul motiv că, cronologic, ideologia burgheză este mult mai veche decît ideologia socialistă, mult mai matură sub toate aspectele..." În consecință: „Conștiința politică de clasă nu-i poate fi adusă muncitorului *decît din exterior*, din afara luptei economice." Și ea nu poate fi dedusă decît din relațiile *tuturor* claselor între ele și cu statul. Citează o pagină din Kautsky, ale cărui cuvinte sînt „profund juste și grave". Astfel: „Socialismul și lupta de clasă se nasc paralel și nu sînt generate una de cealaltă." Proletariatul nu poate crea nici știința economică, nici tehnica modernă. „Purtătorul științei nu este proletariatul, ci clasa intelectualilor burghezi: căci în mințile cîtorva dintre ei s-a născut

socialismul..." Toate acestea trebuie avute în vedere de către cel care vrea să-i judece pe discipolii lui Lenin după gîndirea maestrului lor.

În fine, realismul politic, supleţea tactică, pe care i le vor elogia mai tîrziu pînă şi duşmanii, sînt deja vizibile: „Social-democraţia nu-şi leagă singură mîinile, nu se limitează la un plan sau la o metodă fixată o dată pentru totdeauna; ea admite toate mijloacele dacă ele corespund forţelor disponibile ale mişcării şi permit atingerea unui maximum de rezultate în condiţiile date." Se preocupă să utilizeze mişcarea studenţească, atunci în avangardă, şi să o asocieze la cea muncitorească. Este de părere să susţină opoziţia liberală împotriva statului reacţionar, „să împingă înainte orice opoziţie democratică", să răspîndească „în toate straturile populaţiei" activitatea social-democratică. Fără să se lase impresionat de falsul purism sindicalist, preconizează alianţe cu liberalii burghezi. „Se pot teme de alianţele temporare, fie ele şi cu elemente nesigure, numai aceia care nu au încredere în ei înşişi. Fără aceste alianţe nici un partid politic n-ar putea exista." Intuiţia lui de conducător se exprimă de minune în această frază: „Întreaga viaţă politică este un lanţ fără sfîrşit compus dintr-un număr infinit de verigi. Întreaga artă a omului politic constă tocmai în a găsi şi a prinde cu putere veriga cea mai greu de smuls, cea mai importantă la momentul respectiv şi care garantează posesia întregului lanţ."

În momentul cînd se pregătea să-şi asume responsabilitatea unei revoluţii în partidul lui aşteptînd revoluţia în toată ţara, Lenin îşi atinsese deplina maturitate a mijloacelor. Siguranţa lui de sine era întărită de încrederea nelimitată în Marx şi Engels, de acordul lui intelectual cu Plehanov şi Kautsky, cu iniţiatorul lui direct mai ales, în ciuda fricţiunilor personale, cu acelaşi Plehanov care lansase în *Iskra* un fel de avertisment profetic. „Vedem pătrunzînd în marea mişcare socialistă două tendinţe diferite şi — cine ştie — lupta revoluţionară a secolului al XX-lea va duce la o ruptură între montagnarzii şi girondinii social-democraţiei." Dar pentru Plehanov asemenea previziuni rămîneau un exerciţiu de inteligenţă. Pentru Lenin realismul ideilor trebuia să comande seriozitatea actelor.

BIBLIOGRAFIE

Pentru Plehanov ca şi pentru Lenin nu se pune problema unei bibliografii detaliate. De consultat: V. VAGANIAN, *Încercare bibliografică asupra lui Plehanov*, prefaţă de D. RIAZANOV, M., 1923, lucrare comportînd multe lacune, ca orice primă încercare de acest fel. A trebuit să ne limităm aici la scurte menţiuni din culegerea de *Opere*, publicată la Moscova sub îndrumarea lui D. RIAZANOV începînd cu 1923.

V. AKIMOV, Au sujet de travaux du deuxième Congrès du P.O.S.D.R., Geneva, 1904; Schiţa dezvoltării social-democraţiei în Rusia, St-P., 1906. — N. ANCIARSKI,

Marxismul legal în Rusia, M., 1925. — S. ARCOMÈDE, Le mouvement ouvrier et social-démocrate au Caucase, Geneva, 1910. — A. ARGUNOV, Precursorii noştri, Petr., 1917. — J. B. ARNAUDO, Le nihilisme et les nihilistes, P., f.d. — V. ASTROV, „Economiştii", precursori ai menşevicilor, M., 1923. — P. AXELROD, Clasa muncitoare şi mişcarea revoluţionară în Rusia, St-P., 1907; Lupta dintre tendinţele socialiste şi burgheze în mişcarea revoluţionară rusă, St-P., 1907; Ceea ce am trăit şi am meditat, Berlin, 1923. — D. BAEVSKI, Istoria presei muncitoreşti în Rusia, M., 1923. — N. BATURIN, Schiţă a istoriei mişcării muncitoreşti în anii '70 şi '80, ed. a II-a, M., 1925; Schiţă a istoriei social-democraţiei în Rusia, ed. a X-a, L., 1925. — B. BAZILEVSKI, Les crimes politiques en Russie au XIXe siècle, 3 vol. şi 3 suplimente, Stuttgart–Paris, 1903–1905. — V. BÉRARD, L'Empire russe et le tsarisme, P., 1905. — A. BOGDANOV, Despre psihologia societăţii, St-P., 1904. — A. BUBNOV, Momentele esenţiale în dezvoltarea P. C. în Rusia, f.l., 1921. — S. BULGAKOV, Capitalism şi agricultură, 2 vol., St-P., 1900; De la marxism la idealism, St-P., 1904. — V. BURŢEV, În 100 de ani, Londra, 1897. — V. CERNOV, Jurnalul unui socialist-revoluţionar, Berlin, 1922. — M. CIODRIŞVILI, Autobiografia mea, *Revoliuţiis Matiane*, nr. 4–5 (9–10), Tbilisi, 1924 şi I (11), 1925. — COMBES DE LESTRADE, La Russie économique et sociale, etc., P., 1896. — Corespondenţa lui G. V. Plehanov cu P. B. Axelrod, M., 1925. — Culegere istorico-revoluţionară (V. NEVSKI), vol. II, L., 1924. — L. DEUTSCH, Seize ans en Sibérie, P., 1904; Cum ne îndreptăm spre popor, Davos, 1910. — N. DRUJININ, Schiţă asupra vieţii sociale a ţăranilor, St-P., 1905. — M. EASTMAN, Leon Trotski, The portrait of a Youth, Londra, 1926. — B. EIDELMAN, Primul congres al P.M.S.D.R., M., 1926. — ENGELS, (Lettres de) sur la Russie, trad. de V. Zasulici, Geneva, 1894. — V. FLEROVSKI, Situaţia clasei muncitoare în Rusia, St-P., 1869. — G. GIORGADZE, Autocraţie şi revoluţie, Materiale pentru istoria mişcării revoluţionare în Georgia, Tbilisi, 1829. — B. GOREV, Din trecutul Partidului, Amintiri, L.,1924. — I. GURVICI, Situaţia economică în satele ruseşti, M.,1896. — Grupul *Eliberarea muncii*, Extrase din arhivele lui G. Plehanov, V. Zasulici, L. Deutsch, vol. I, II, III, M., 1923–1925. — (De la) Grupul lui Blagoev la *Uniunea de Luptă*, Culegere, Rostov pe Don, 1921. — Istoria P.C.R. în documente, vol. 1 1883–1916, L., 1926. — E. IAROSLAVSKI, Viaţa şi opera lui V. I. Lenin, ed. a IV-a, M., 1925. — JBANKOV şi IAKOVENKO, Pedepsele corporale în Rusia de astăzi, M., 1889. — N. JORDANIA, Bolşevismul, Berlin, f.d. — M. KAMENSKAÏA, Georges Plekhanoff (G. Plekhanoff, *Anarchisme et Socialisme*), P., 1924. — G. KOUKLINE, Résultats du mouvement révolutionnaire en Russie pour quarante années, Geneva, 1903; La Révolution en Russie, vol. I, Geneva, 1905. — M. KOVALEVSKI, Le régime économique de la Russie, P., 1898; Le droit seigneurial, etc., P., 1902; Le clan, etc., P., 1905; Institutions politiques de la Russie, P., 1903; La crise russe, P., 1906. — P. KROPOTKINE, Autour d'une vie, ed. a 9-a, P. 1907. — E. LAVIGNE, Intr. à l'hist. du nihilisme russe, P., 1880. — P. LEPECINSKI, Cotitura, Pg., 1922. — M. LIADOV, Cum a început să se constituie P.C.R., ed. a 2-a, M., 1925; 25 de ani de P.C.R., f.l., 1923. — ROSA LUXEMBURG, Dezvoltarea industrială a Poloniei, St-P., 1899. — F. MAHARADZE, Asupra istoriei P.C. în Transcaucazia, (*25 de ani de luptă pentru socialism*), Tbilisi, 1923. — F. MAHARADZE şi G. LACEAPURIDZE, Schiţe ale istoriei mişcării muncitoreşti şi ţărăneşti în Georgia, M., 1932. — L. MARTOV, Dezvoltarea marii industrii şi a mişcării muncitoreşti în Rusia, St-P., 1903; Le drapeau rouge en Russie,

Geneva, 1903; Istoria social-democrației ruse, f.l. (Petr.), 1918; Jurnalul unui social-democrat, Cartea I, Berlin, 1922. — K. MARX și F. ENGELS (Scrisori) către Nicolas-On, St-P., 1908. — Masacrul de la Batumi, f.l., 1902. — P. MASLOV, Condițiile dezvoltării agriculturii în Rusia, St-P., 1903. — Mișcarea socială în Rusia la începutul secolului XX, (L. Martov, P. Maslov și A. Potresov), 4 vol., St-P., 1909–1910–1912–1914. — Despre mișcarea muncitorească la Tbilisi, f.l., f.d. — V. NEVSKI, Schițe de istorie a P.C.R. vol. I, L., 1924. — G. NEVZOROV, Refusons-nous l'héritage?, Geneva, 1902. — B. NICOLAEVSKI, Programul primului cerc social-democrat în Rusia, *Bîloie*, nr. 13, 1918. — NICOLAS-ON, Hist. du dévelt. économique de la Russie depuis l'affranchissement des serfs, P., 1902. — M. OLMINSKI, Trei ani în celulă, ed. a 2-a, M., 1923. — P. ORLOVSKI (V. VOROVSKI), Despre istoria marxismului în Rusia (Culegere: În memoria lui Marx), Petr., 1918. — P. PASCAL, Introductions et notes aux « Pages choisies » de Lénine, vol. 1, P., 1926. — GH. PLEHANOV, Opere, vol. II, III, IV, VII, VIII, IX, XI, XII, M., 1923 sau fără dată. — M. POKROVSKI, Schițe de istorie a mișcării revoluționare în Rusia în secolele al XIX-lea și al XX-lea, M., 1924. — A. POTRESOV, Studiu despre intelighenția rusă, St-P., f.d. — Repere esențiale ale vieții lui V. I. Ulianov (Lenin), L., 1924. — Revoluția și P.C.R. în materiale și documente, vol. I, 1870–1900, vol. II, 1901–1904., M., f.d.; D. RIAZANOV, Matériaux pour l'élaboration d'un programme du Parti, 3 fascicole, Geneva, 1902–1903; Illusions brisées, Geneva, 1904; Grupul *Eliberarea muncii*, ed. a 2-a, St-P., 1906; Karl Marx și rușii anilor '40, Petr., 1918; G. Plehanov și grupul *Eliberarea muncii*, ed. a 3-a, Petr., 1918. — N. ROJKOV, Orașul și satul în istoria rusă, St-P., 1902. — D. SHEDO-FERROTI, Le nihilisme, ediția a III-a, Bruxelles, 1880. — N. SERGHIEVSKI, Partidul social-democraților ruși, M., 1929. — STEPNIAK, La Russie souterraine, P., 1885; Le tsarisme et la Révolution, P., 1886; La Russie sous les Tsars, 1887. — A. STOPANI, În ajunul și după cel de-al doilea congres al P.M.S.D.R., *Prol. Rev.*, nr. 1 (48), M., 1926. — P. STRUVE, Observații critice asupra dezvoltării economice a Rusiei, St-P., 1894; Pe diverse teme, St-P., 1902. — K. ȘELAVIN, Clasa muncitoare și partidul ei, Istoria P.C.R., Petr., 1923. — K. TAHTAREV, Schiță a mișcării muncitorești petersburgheze, L., 1924. — Tactica subterană a bolșevicilor, culegere, 2 vol., M., f.d. — E. THÉRY, La transformation économique de la Russie, P., 1914. — A. THUN, Istoria mișcării revoluționare în Rusia, f.l., 1903; L. TIKHOMIROV, La Russie politique et sociale, P., 1888. — S. TODRIA, Amintiri personale, *Revoliuțiis Matiane*, nr. 3, Tbilisi, 1923. — TUGAN-BARANOVSKI, Fabrica rusă în trecut și în prezent, St-P., 1898; Reforma agrară, St-P., 1905. — L. TROȚKI, Despre Lenin, M., 1924. — Uniunea muncitorească a Rusiei de Sud, culegere, M., 1924. — B. VESELOVSKI, Problema țărănească și mișcarea țărănească în Rusia, St-P., 1908. — G. ZINOVIEV, Opere, vol. XV, L., 1924.

III
PROLOG DE REVOLUȚIE

Stalin și Lenin. Al doilea Congres al social-democrației. „Durii" și „slabii". Bolșevici și menșevici. Sciziunea. Lenin iacobinul. Stalin bolșevicul. Lupte interne în partid. Izolarea lui Lenin. Discuții și polemici. Rosa Luxemburg. Profeția lui Plehanov. Primii leniniști. Războiul ruso-japonez. Partidul socialist-revoluționar. Grevele și mișcarea muncitorească. Duminică sîngeroasă la Sankt-Petersburg. Revoluția din 1905. Al treilea Congres social-democrat ținut de bolșevici. Sovietele deputaților muncitorești. Dezacorduri între socialiști. Lenin văzut de Stalin.

„L-am cunoscut pe Lenin mai întîi în 1903. Am făcut cunoștință, ce-i drept, nu personal, ci prin corespondență. Dar evenimentul mi-a lăsat o impresie de neșters care nu m-a părăsit tot timpul cît am activat în Partid. Eram atunci în Siberia, exilat." Aceste cuvinte, rostite după moartea lui Lenin, constituie singura aluzie a lui Stalin la primul lui exil.

Asupra acestei scurte etape din viața lui agitată nu pare să subziste nici un document, interesatul avînd mare grijă să facă în așa fel încît să dispară totul. Nici din prolixele memorii ale foștilor deportați și prizonieri politici, nici din voluminoasele lucrări istoriografice asupra partidului social-democrat nu se poate afla nimic în privința asta. Arhivele poliției, unde s-au păstrat prețioase materiale de istorie revoluționară, au fost epurate de orice urmă a lui Stalin, în timp ce mai multe reviste mari publică tot ce se referă la reprezentanții mai mult sau mai puțin remarcabili sau remarcați ai bolșevismului. Trebuie, oare, să conchidem că scrierile lui Stalin de atunci, ale lui Koba, i-ar compromite reputația, cum crede Troțki? Răspunsul se va desprinde din expunerea faptelor și din analiza textelor.

Deja urmarea discursului ne permite să-i judecăm veracitatea: „Cunoașterea acțiunii revoluționare a lui Lenin de la sfîrșitul anilor '90 și mai ales după 1901, după apariția *Iskrei*, m-a dus la convingerea că avem în Lenin un om extraordinar. La vremea aceea el nu era pentru mine un simplu conducător al Partidului. Era creatorul lui efectiv, căci era singurul care-i înțelegea substanța internă și necesitățile urgente. Cînd îl comparam cu alți conducători ai partidului nostru, mi se părea întotdeauna că tovarășii lui de arme — Plehanov, Martov, Axelrod și alții — erau toți cu un cap mai jos de Lenin, că, în comparație cu ei, Lenin nu era pur și simplu unul dintre

conducători, ci un conducător de tip superior, un vultur de piscuri care nu cunoaște frica în luptă și conduce cu îndrăzneală partidul înainte pe drumurile nemaiîncercate ale mișcării revoluționare ruse. Această impresie mi-a pătruns atît de adînc în suflet încît am simțit nevoia să scriu pe această temă unuia dintre prietenii mei apropiați, aflat atunci în emigrație, așteptînd de la el un răspuns."

Este evident că avem de-a face aici cu o versiune ulterioară, construită pentru nevoile unei anumite probleme de elucidat. Într-adevăr, lucrările lui Lenin în anii '90 rămîn anonime sau semnate cu nume încă necunoscute. În *Iskra*, articolele se publicau fără semnătură; în afară de cîțiva inițiați de la Londra sau din Elveția, nimeni în Rusia, cu excepția prietenilor foarte apropiați și, mai ales, nimeni în Caucaz nu știa care era contribuția lui Lenin în redactare. Martov era principala resursă a ziarului prin fecunditate, Plehanov prin vastitatea cunoștințelor și autoritatea în Internațională. În *Zaria*, în afară de combaterea unor critici la adresa lui Marx în problema agrară, Lenin semna sub diverse inițiale, mai puțin cele ale propriului nume. Cartea lui asupra dezvoltării capitalismului în Rusia, inaccesibilă unui tînăr seminarist ignorant în economie politică, dovedea erudiția, capacitățile critice și analitice ale autorului, iar nu clarviziunea și îndrăzneala viitorului șef. Numai contactul direct cu Lenin în activitatea curentă lăsa să i se vadă adevărata fire, să i se bănuiască importanța și acesta este motivul pentru care un revoluționar așa de experimentat ca Alekseev, care-l frecventa pe Lenin la Londra, putea să-i spună lui Troțki: „Cred că pentru revoluție Lenin este mai important decît Plehanov." Pentru a aprecia — și cu 20 de ani de recul — contribuția personală a lui Lenin la presa social-democrată anonimă, a fost necesară ediția de *Opere*; chiar și așa, soției lui, surorilor și celor mai intimi colaboratori le-a fost imposibil să-i atribuie cu certitudine paternitatea anumitor articole. Clarviziunea cu care Stalin a putut să se laude în situația dată nu trebuie să ne iluzioneze, ci mai curînd să ne atragă atenția asupra motivelor ascunse care au inspirat-o.

„Ceva mai tîrziu, continuă Stalin, cînd eram deja deportat în Siberia, era la sfîrșitul anului 1903, am primit un răspuns entuzist din partea prietenului meu și o scrisoare simplă, dar profund substanțială din partea lui Lenin, care aflase de scrisoarea mea prin intermediul prietenului meu. Biletul lui Lenin era relativ scurt, dar conținea o critică îndrăzneață, perspicace a activității partidului nostru și o expunere extraordinar de clară și de concisă a întregului plan de muncă al partidului pentru perioada imediat următoare. Numai Lenin putea să scrie despre lucrurile cele mai încîlcite cu atîta simplitate și limpezime, concis și îndrăzneț, astfel ca fiecare frază să nu vorbească, ci să lovească la țintă ca un proiectil. Acest bilet simplu și îndrăzneț m-a întărit și mai mult în convingerea că avem în persoana lui Lenin acel vultur de pisc din partidul nostru. Nu pot să-mi iert că, dintr-o deprindere de vechi conspirator, am pus pe foc această scrisoare a lui Lenin,

o dată cu multe alte scrisori." (Traducere literală, lăsîndu-i lui Stalin întreaga răspundere a metaforelor ca și pe cea a gîndirii.)

Neverosimilul intervine în faptul că, după toți biografii consacrați, Stalin n-a stat în Siberia decît o lună, în timpul primului exil; or, schimbul de scrisori între zonele mai vestice și Baikal ar fi necesitat mult mai mult timp, în epoca respectivă. În plus, el a evadat în drum, înainte de a ajunge la destinație, cel puțin dacă ne luăm după dicționarul lui V. Nevski; prin urmare, n-a putut lăsa o adresă și nici primi scrisori. Cît despre pretinsa deprindere de vechi conspirator, ea n-a privat institutul Lenin de mii de manuscrise, scrisori, copii, ciorne, proiecte, fragmente etc., moștenire asupra căreia apasă un control riguros. Tot ce reținem de aici este că Stalin a crezut necesar să împingă relațiile lui cu Lenin la o dată anterioară celei adevărate, ca pentru a para, preventiv, un atac.

Oricît de fastidioasă ar părea, în afara cercului restrîns al specialiștilor, examinarea unui detaliu așa de mărunt, nu o putem evita, căci este vorba de acele pretexte care la Moscova servesc la alimentarea celor mai dure lupte intestine. În afară de asta, dispariția deloc întîmplătoare a datelor biografice esențiale despre Stalin, imposibilitatea absolută pentru locuitorii regiunii lui natale de a aduce mărturii și de a stabili prin confruntare faptele ne obligă să punem cap la cap fărîme, chiar dacă le interpretăm în cunoștință de cauză. Se întîmplă cu Stalin ca și cu alte personaje controversate în timpul vieții sau puse în discuție de posteritate: nu putem nici să-l credem pe cuvînt, nici să-l contrazicem sistematic. Scrupulul istoric ne impune doar să-i verificăm spusele și să căutăm, în cazul că ele se produc, motivele unei alterări.

Social-democrația nu avea o existență efectivă în Rusia în momentul în care Koba trăia primele sale luni de închisoare. Înființarea ei formală în micul comitet de la Minsk, cinci ani înainte, se reducea, din motive de circumstanță, la un simulacru, gest de pionierat a cărui valoare simbolică nu înlocuia realitatea unui partid. Dar progresele continue ale industriei, dezvoltarea proletariatului, repetarea grevelor, multiplicarea cercurilor făceau din ce în ce mai necesară o organizație centrală reunind toate grupurile izolate, coordonînd eforturile lor dispersate, un partid în stare să mobilizeze mulțimile, să le canalizeze în acțiunile lor instinctive. Această organizație avea să intre curînd în scenă.

Adevăratul congres de constituire a „partidului social-democrat muncitoresc din Rusia", precedat de lungi tratative pregătitoare, s-a deschis la Bruxelles în iulie 1903, dar, prigonit de poliție, a trebuit să se mute la Londra. Printre cei 58 de delegați, dintre care 14 cu vot consultativ, nu existau decît patru muncitori și aceștia aduși cu greu. Detaliul este important, căci după mărturia ulterioară a principalilor protagoniști, pletora de

intelectuali explică în mare parte epuizanta subtilitate a discuțiilor interminabile ale emigrației socialiste.

Congresul durează nu mai puțin de treizeci și șapte de ședințe, plus nenumărate conciliabule între ele. Ordinea de zi conținea douăzeci de probleme dintre care mai multe, ca aceea a programului, implicau multe altele și cereau diferite voturi, fără a mai pune la socoteală scrutinurile de procedură. Din complexitatea infinită a acestor controverse cîteodată elevate, din aceste clasificări adesea efemere în care chiar și inițiații se orientează cu greu și pe care o literatură istorico-polemică considerabilă (cantitativ) le-au încurcat și le-au făcut și mai obscure prin mii de variante, erori și omisiuni, unde lipsește exactitatea în stenografiere și unde abundă subînțelesurile, mobilurile ascunse — trebuie să încercăm să extragem strictul necesar pentru înțelegerea frazelor.

Iskriștii, majoritari în adunare, au făcut la început bloc mai ales împotriva celor din Bund, care voiau să-și păstreze independența într-o organizație federativă. Dar asupra primului articol din statut ei se divizează în două fracțiuni aproape egale, 28 de voturi de partea lui Martov și 23 pentru Lenin. Din lipsa de definiție politică valabilă, aceștia din urmă au fost numiți „durii", iar ceilalți „slabii", fiind astfel caracterizați după temperament. Cu o diferență de cîteva voturi, majoritatea oscila cînd spre dreapta, cînd spre stînga. În final, cînd alegerea organelor directoare a pus problema persoanelor, datorită plecării congresmanilor celor mai moderați, Lenin a luat conducerea cu 19 voturi pentru, 17 contra și 3 abțineri, dar minoritatea a refuzat să se încline. Partidul era virtual scindat. De acum, social-democrația va fi constituită din două mari fracțiuni distincte, cea a majoritarilor (bolșevici) și cea a minoritarilor (menșevici) fără a-i pune la socoteală pe cei ce rămîneau în afară, ca Riazanov.

Dacă rolul lui Lenin avea să fie hotărîtor pentru soarta congresului și viitorul lui, Plehanov domina din punct de vedere intelectual dezbaterile. La comisia programului, pe care a prezidat-o, el „lumina numeroasa adunare ca un viu foc de scîntei de cunoaștere și inteligență", citim în memoriile lui Troțki. „Salvarea revoluției este legea supremă", spune el în ședința plenară, comentînd programul partidului în care figurau ca revendicări esențiale Adunarea constituantă aleasă prin sufragiu universal, libertatea de conștiință, libertatea cuvîntului, a presei, a întrunirilor, dreptul la grevă, inviolabilitatea persoanei. „Dacă salvarea revoluției ar cere limitarea temporară a unuia sau altuia dintre principiile democratice, ar fi o crimă să ezităm... Ipoteza ca noi, social-democrații, să fim împotriva sufragiului universal este admisibilă... Proletariatul revoluționar ar putea limita drepturile politice ale claselor suprapuse, tot așa cum acestea le-au limitat pe ale sale." Ca și cum ar fi prevăzut soarta viitoarei Constituante, a declarat: „Dacă poporul, într-un elan de entuziasm revoluționar, ar alege un Parlament foarte bun, noi ar trebui să încercăm să facem din el un *Long Parliament*; dar

dacă alegerile s-ar dovedi nepotrivite, va trebui să încercăm să-l dizolvăm, nu în doi ani, ci în două săptămîni, dacă s-ar putea." Aceste cuvinte s-au întipărit în mintea lui Lenin. Asupra pedepsei cu moartea, în fine, Plehanov a avertizat congresul împotriva unei poziții prea radicale, evocînd posibilitatea că revoluția ar trebui să-l suprime pe țar și cîțiva mari nobili...

Într-una din primele ședințe, Troțki a avut o intervenție foarte apreciată în spiritul *Iskrei*; Riazanov îl numea atunci „măciuca lui Lenin". Ulterior, deși era în chip spontan un „dur", el a înclinat din ce în ce spre „slabi". N-a fost probabil străină de această schimbare aversiunea instinctivă pe care Plehanov i-o purta. Fidelitatea lui față de membrii tradiționali ai redacției, în special față de Axelrod și Vera Zasulici, îl lega de minoritate. Dar, fără îndoială, atitudinea lui se explică și prin simplul fapt că un om politic nu poate fi, la douăzeci și patru de ani, ceea ce va fi în plină maturitate. Plehanov avea atunci patruzeci și șapte de ani, Lenin treizeci și trei. Știința și experiența întăreau ascendentul personalității lor strălucite. Nu era puțin lucru să-i înfrunți cu o argumentație originală.

Programul partidului prevedea deja dictatura proletariatului definită astfel: „Revoluția socială are drept condiție indispensabilă dictatura proletariatului, *ceea ce înseamnă cucerirea de către proletariat a unei puteri care să-i permită să zdrobească orice rezistență a exploatatorilor*." Pentru Troțki această dictatură nu devenea posibilă decît dacă social-democrația și clasa muncitoare erau gata să se identifice: „Nu va fi luarea puterii de către conspiratori, ci dominația politică a clasei muncitoare organizate și formînd majoritatea națiunii." Concepție evident inacceptabilă pentru „duri"... În vederea unor acorduri tactice cu liberalii, Troțki era împotriva lui Lenin și pentru o formulă mai largă, cea a lui Potresov.

Cînd s-a produs demarcația între bolșevici și menșevici, Troțki i-a susținut hotărît pe aceștia din urmă. Primul articol al statutului propus de Lenin admitea ca membru de Partid „pe oricine profesează programul și susține Partidul, nu numai material, ci și prin participarea personală la una din organizații". Martov i-a opus un text identic, cu această nuanță: „... și îi aduce un sprijin personal regulat sub conducerea uneia dintre organizațiile sale." Antagonismul s-a declanșat asupra acestor cuvinte. Axelrod se referea la exemplul organizației Voința Poporului pentru a susține că elementele cele mai devotate trebuiau să se înconjoare de o categorie de membri mai puțin activi. Altfel spus, Partidul îi putea considera ca ai săi pe „simpatizanții" neafiliați formal la organizație. „Sîntem interpreții conștienți ai unui proces inconștient", spunea Martov pentru a defini Partidul. „Cu cît va fi mai larg răspîndit titlul de membru de partid, cu atît va fi mai bine. Nu putem decît să ne bucurăm dacă fiecare grevist, fiecare manifestant responsabil de acțiunea lui poate să se numească membru de partid."

Plehanov a fost întru totul de partea lui Lenin. Nu aveam idei preconcepute, spune el în substanță, dar cu cît mă gîndesc mai bine la cuvintele

care s-au spus aici, cu atît sînt mai ferm convins că „adevărul este de partea lui Lenin“. Nu există obstacol insurmontabil la intrarea în Partid a unui adevărat revoluționar. „Cît despre domnii care nu vor să adere, nu avem nevoie de ei.“ Doar intelectualii, din individualism, vor ezita să intre în Partid, dar cu atît mai bine, fiindcă ei sînt de obicei oportuniști... Troțki a dat replica în sensul lui Martov: „Nu știam că împotriva oportunismului se poate inventa un exorcism statutar... Sînt departe de a da statutului o semnificație mistică.“

Răspunzînd celor care-l contraziceau, Lenin a făcut mai întîi o constatare liniștitoare: „Nu consider deloc dezacordurile noastre atît de esențiale încît de ele să depindă viața sau moartea Partidului. Nu o să murim de pe urma unui articol de statut rău întocmit.“ Ceea ce nu-l împiedică să-și mențină cu energie textul. „Troțki n-a înțeles nimic din gîndirea fundamentală a lui Plehanov“ afirmă el, precizînd în acești termeni: „Formula mea restrînge sau lărgește noțiunea de membru de partid? Ea o restrînge, în vreme ce cea a lui Martov o face elastică.“ La fel, Troțki „a interpretat foarte greșit ideea fundamentală a cărții mele *Ce-i de făcut?*, spunînd că Partidul nu este o organizație de conspiratori... A uitat că eu propuneam o serie întreagă de organizații de diferite tipuri, de la cele mai conspirative pînă la cele mai relativ largi și laxe (*löse*).“ Clasa muncitoare, adaugă el, trebuie să acționeze „sub controlul și conducerea“ Partidului, nu să se identifice cu acesta. „Sarcina noastră este să grupăm un cerc clandestin de conducători și să punem în mișcare cea mai mare masă posibilă.“

Lui Axelrod și lui Martov le răspunde: „Ne este foarte greu, aproape imposibil, să-i deosebim pe cei care doar pălăvrăgesc de cei care muncesc. În mod sigur nu există o țară în care aceste două categorii să fie atît de amestecate, cauzînd atîta confuzie și prejudicii, ca în Rusia. Atît în rîndurile clasei muncitoare, cît și în ale inteligenției, suferim cumplit de pe urma acestui defect și formula lui Martov legalizează răul.“ În concluzie: „Fiecare membru de partid este răspunzător de Partid și Partidul este răspunzător de fiecare membru.“

Învins la diferență de cinci voturi, Lenin nu s-a descurajat nici un moment, și-a urmărit cu tenacitate scopul și a reușit, în fine, să obțină două voturi de majoritate relativă pentru a reduce la trei membri redacția *Iskrei*. Martov a refuzat să facă parte, cu Plehanov și Lenin, din acest triumvirat, minoritatea nu a luat parte la alegerea Comitetului Central: ireparabilul se produsese. Lenin n-a vrut să se resemneze. Pentru el, ca pentru toți, sciziunea era o surpriză și o nenorocire. Dar intransigența lui, intactă asupra fondului, nu lăsa nici o speranță de înțelegere. A început deja să se vorbească despre starea de asediu în Partid, despre acapararea conducerii, despre dictatură. La care Lenin răspunde cu răceală că aceste vorbe mari nu-l sperie: „Față de elemente instabile și șovăitoare avem nu numai dreptul, dar chiar datoria de a crea o stare de asediu.“ Bătrînilor, stupefiați

și indignați de îndrăzneala discipolului emancipat, Plehanov le spunea: „Din acest aluat sînt făcuți Robespierii."

Cum a reacționat Koba, aflat în închisoarea din Batumi, la vestea rupturii produse la Londra? Notița poliției, citată mai sus după *Zaria Vostoka*, îl clasează printre menșevicii de primă oră; Stalin nu a dezmințit-o și Troțki găsește aici un argument împotriva lui. Mai întîi, ipoteza pare puțin verosimilă, căci cei trei delegați la congres veniți din Caucaz, Topuridze (din Tbilisi), Zurabov (din Batumi), Knunianț (din Baku), se situaseră de la început de partea bolșevicilor. Jordania, menșevic de primă oră, era la Londra cu vot consultativ, dar a rămas doi ani în străinătate. Totuși, Koba, spirit lent și prudent, a putut fi influențat de Kandelaki, tovarășul lui apropiat, menșevic dintotdeauna, sau a putut ezita înainte de a trece în tabăra „durilor", de partea cărora înclina prin caracterul lui; posibilitatea nu este exclusă. De altfel, simplii militanți erau lipsiți de informații. Și este poate cazul să ne întrebăm dacă istoria dubioasă cu scrisoarea de la Lenin, arsă, nu avea drept scop să acopere o dificultate printr-o ficțiune de neverificat. În tot cazul, ezitarea a fost de scurtă durată.

Bolșevicii dau unor asemenea detalii o importanță extraordinară, fără să o justifice. În 1903, nimeni nu-și dădea seama cu exactitate de natura conflictului și Lenin însuși, străduindu-se să unească fracțiuni separate, stăruind să le asocieze în muncă și în acțiune, a arătat destul de convingător că nu considera ruptura ca definitivă și pozițiile luate ca ireconciliabile. Evoluția Partidului avea să-i regrupeze în continuare de mai multe ori pe conducători, să provoace despărțiri neprevăzute, apropieri imprevizibile. În Rusia, controversele emigrației apăreau confuze și zadarnice. În Caucaz mai ales, sciziunea a fost mult timp de neînțeles. Pretutindeni, unitatea aparentă ascundea social-democratului de rînd adevărul. Adevărata piatră de încercare — revoluția —, care să pună la probă oamenii și să verifice ideile, lipsea. În plus, nu este oare arbitrară pretenția de a judeca oamenii comparîndu-i între ei, fără a ține cont de vîrstă, de origine, de mediu, de educația primită și de diferitele influențe cărora le-au fost supuși?

Pentru a arăta inconsistența acestor criterii retrospective nu lipsesc exemplele istorice, mai ales printre precedentele pe care bolșevicii le apreciază în mod deosebit. Marat n-a intrat în Revoluția Franceză ca republican; înainte de căderea Bastiliei, participa la iluziile generale, spera un despotism luminat, limitat; primele numere din *l' Ami du peuple* sînt marcate de monarhism liberal; pînă la jumătatea anului 1790 el continuă să aibă încredere în rege; pe urmă se pronunță împotriva ereditătii și în 1791, pentru o restrîngere a prerogativelor tronului; în 10 august el este încă pentru o monarhie electivă; în fine, acceptă Republica drept un fapt împlinit; și Robespierre admitea în 1792 diferite forme de suveranitate: „Îmi place mai mult să văd o adunare reprezentativă populară și cetățeni liberi, respectați cu un rege, decît un popor în sclavie și umilit sub conducerea unui senat

aristocratic și a unui dictator. Nu-mi place Cromwell mai mult decît Carol I și nu accept mai ușor jugul decemvirilor decît pe cel al lui Tarquinius." Un an înaintea răscoalei armate din America de Nord împotriva Angliei și a Războiului de Independență, Washington scria, în 1774: „Independența nu este nici dorința, nici interesul acestei colonii și a nici uneia de pe continent..." Iar Jefferson, în 1775: „Nu există în tot Imperiul Britanic un om care să dorească atît cît doresc eu unirea cu Marea Britanie." Cromwell, înaintea celui de-a doilea război civil, era încă favorabil monarhiei constituționale avîndu-l pe Carol ca suveran... Numai în cursul evenimentelor, în înlănțuirea cauzelor și a efectelor se oferă soluțiile și problemele de rezolvat și se afirmă oamenii capabili să le rezolve. Lenin, căruia-i plăcea formula napoleoniană „Ne angajăm și pe urmă vedem", o știa.

Este prin urmare puțin important că Stalin a fost mai întîi menșevic, că Troțki n-a fost întotdeauna bolșevic. Și unul, și altul și-au asumat mai tîrziu destule răspunderi pentru a-i putea judeca mai bine după acestea decît după tatonările lor de tinerețe. Mai mult, există diferite moduri de a participa: între altele, în calitate de conducător sau de protagonist, din convingere sau din calcul. Koba nu putea să fie încă decît un executant. Totul ne lasă să presupunem că nu s-a angajat pentru ceva, ci împotriva cuiva. Cînd l-a urmat pe Lenin, i-ar fi fost greu să-și motiveze deschis opțiunea.

În 1904, fugind din Siberia, Stalin revine la Tbilisi. Anonimatul îi permite să treacă mult timp neobservat și să activeze în organizația regională din Transcaucazia. O întreagă serie de autori de panegirice îi atribuie ca merit principal în această perioadă „o luptă înverșunată împotriva menșevicilor". În realitate, menșevismul nu exista încă, iar social-democrația georgiană „își păstra unitatea, neînregistrînd nici lupte intestine, nici sciziune", scrie F. Maharadze, istoric comunist al revoluției din Caucaz. Afirmație foarte imprudentă în altă privință, dacă judecăm după rezultate, căci eforturile lui Koba aveau să ducă la rezultatele cele mai negative: tocmai în Georgia au înregistrat menșevicii cele mai mari succese ale lor; au cîștigat de partea lor, chiar fără opoziție, majoritatea populației.

Pe de altă parte, este suficient să consultăm memorialistica, relatările și documentele referitoare la socialismul din Transcaucazia pentru a ne convinge că nici prin prezența, nici prin absența lui, Stalin n-a influențat niciodată, prin nimic, mersul evenimentelor. Nici măcar n-a avut, în vreun moment al lor, un rol cît de cît vizibil. Deosebit de semnificativ este minuțiosul „raport" întocmit de Enukidze la clubul vechilor bolșevici, în 1923, asupra tipografiilor ilegale din Caucaz: în 60 de pagini numele lui Stalin apare o singură dată și fără cel mai mic elogiu. (Șase ani mai tîrziu, același Enukidze avea să scrie „fragmente de amintiri", special menite să afirme că superiorul său ierarhic „purtase literalmente pe umerii lui întreaga luptă

împotriva menșevicilor în Caucaz, între anii 1904 și 1908".) Amintirile lui Alliluev, militant activ în Transcaucazia și devenit socrul lui Stalin, îl menționează în treacăt pe acesta o singură dată, într-o simplă enumerare. Mai mulți subalterni ai lui Stalin, în memoriile lor, au mari dificultăți în a-i invoca acestuia numele fără să-i atribuie o idee originală, un act marcant și am încerca zadarnic să găsim în ele o însușire, cît de infimă a personajului. Capitolele copioaselor *Istorii* ale Partidului, care mai de care mai oficiale, referitoare la această epocă și această regiune, sînt absolut mute în ce-l privește.

Existau atunci bolșevici și menșevici, destul de asemănători „chartiștilor forței fizice" și, respectiv, „chartiștilor forței morale", dar încă nu se putea vorbi de bolșevism și nici de menșevism.[1] Un simplu dezacord, fie el și ireductibil, asupra numelui unui text, nu este suficient pentru stabilirea existenței unor doctrine incompatibile. Principiile erau împărtășite, programul tocmai fusese adoptat de comun acord. Dar antagonismul nu va întîrzia să se agraveze și concepțiile fiecărei părți să se diferențieze.

Congresul a fost punctul de pornire al unor dezacorduri și al unor dispute extrem de complicate. Timp de mai bine de cincisprezece ani, vor urma sciziuni, joncțiuni, demisii și diferite combinații. Ar trebui o altă lucrare pentru a relata incidentele acestei perioade, fie și rezumate la maximum. Numai adevărații experți s-ar putea descurca printre toate aceste comitete, consilii, birouri de fracțiuni, grupări disidente, ligi, uniuni, cooptări, conferințe unde minoritarii sînt în majoritate, congrese unde majoritarii sînt în minoritate, fracționări ale fracțiunilor — bolșevici de dreapta, menșevici de stînga, unitari, conciliatori, extremiști de dreapta, ultra-stîngiști —, sprijin sau dezaprobare din partea partidelor naționale (polonez, leton, evreiesc), apariții și dispariții de ziare de diferite nuanțe și cu nume asemănătoare, puzderie de porecle. Sîntem nevoiți să renunțăm deliberat la mulțimea detaliilor pentru a nu reține aici decît liniile mari.

La prima vedere, fărîmițarea partidului părea să-l condamne la o neputință definitivă. Dar această fărîmițare constituia un *efect* înainte de a deveni o *cauză* și putea să ia sfîrșit într-o împrejurare nouă. „Un partid se dovedește un partid victorios scindîndu-se și fiind capabil să suporte scindarea", scria Engels cu treizeci de ani înainte, explicînd de ce „solidaritatea proletariatului se realizează peste tot în grupări de partide diferite care se dedau unor înfruntări pe viață și pe moarte ca sectele creștine în Imperiul Roman în timpul celor mai rele persecuții". Nici o secțiune a Internaționalei comuniste nu s-a dedat la asemenea lupte fratricide ca aceea din Rusia, fără

---

[1] În mișcarea populară de revendicări democratice numită chartism, în anii '30–'40 ai secolului trecut, în Anglia, se distingeau două curente principale: cel al „forței morale", care tindea să convingă prin persuasiune, și cel al „forței fizice", care spera să învingă printr-o acțiune violentă.

îndoială fiindcă nici una nu era așa de aproape de momentul trecerii de la teorie la practică.

Războiul acesta intern nu s-a purtat cu inima ușoară și protagoniștii lui, împinși ca de o forță impersonală, au fost primii care-au suferit de pe urma lui. Lenin în special era profund afectat de urmările propriei tactici. Destrămarea prieteniei cu Martov a fost foarte greu de suportat pentru el, iar disensiunile ulterioare cu Plehanov l-au îndurerat cu adevărat. După mărturia soției lui, Krupskaia, chiar sănătatea i-a fost zdruncinată. S-a îndîrjit însă în certitudinea lui că are dreptate și și-a înfruntat adversarul, admițînd uneori compromisuri pentru a cîștiga timp, dar fără să renunțe la nimic esențial. A trecut prin momente de descurajare și s-a gîndit chiar să plece în America. Bolșevicii își interzic orice aluzie la acest gen de episoade ca și cum importanța lui Lenin ar putea să fie astfel diminuată. Este inutil să căutăm o explicație istorică pentru oboseala individuală, dar la nevoie cel puțin două cazuri ne vin în minte: Marat, în plină revoluție, crezînd partida pierdută, a părăsit Franța și a doua oară a fost cît pe ce să plece din nou; Cromwell avea intenția, în cazul că *Grand Remonstrance* n-ar fi fost votată, să părăsească Anglia...

În ce fel majoritatea devine minoritate și invers este ușor de explicat: menșevicii erau mai numeroși în emigrație, bolșevicii avînd cîțiva partizani în plus în Rusia. Proporțiile aveau să se modifice ulterior. Lenin a trecut prin momente dificile la Geneva în comitetele unde a rămas singur cu propriile opinii. A vrut să restabilească înțelegerea între cele două fracțiuni; Plehanov înclina în același sens, Martov la fel, ca și Troțki. Dar fiecare înțelegea pacea în felul lui, eforturile fiecăruia au dat rezultate contrare: excedat, Lenin a sfîrșit prin a demisiona de la *Iskra*, care a trecut în mîinile menșevicilor, sprijiniți provizoriu de Plehanov. „Robespierre a căzut", spune acesta din urmă. „Între fosta și actuala *Iskra* este o prăpastie", scrie Troțki. Plehanov se desparte de bolșevici așa cum, un an mai tîrziu, Troțki avea să se despartă de menșevici. Era deja atitudinea lui Riazanov și a altora, mai puțin cunoscuți, numiți simplu social-democrați. Plehanov se considera „deasupra fracțiunilor", Troțki, mai modest la vremea aceea, „în afara fracțiunilor".

Martov dorea un partid „strict centralizat", dar nu alcătuit din membri „care renunță de bunăvoie sau nu la a mai gîndi". Credea că regăsește la Lenin ideile organizatorice ale lui Lassalle, din care s-ar naște o dictatură ocultă, a teoreticienilor. În broșurile lui, el denunță obediența mecanică, starea de asediu și teroarea în partid, îl acuză pe Lenin de formalism birocratic, de absolutism, de iacobinism, de bonapartism. În foiletoanele lui din

Iskra și în altele, Axelrod îi relua argumentele, vorbea de centralism autocratic, îi imputa lui Lenin „înfrînarea sistematică a inițiativei individuale", îi reproșa transformarea oamenilor în „roți și șuruburi" ale unei mașini. Lenin, repliindu-se pe poziții, îi răspunde în broșura *Un pas înainte, doi înapoi*,* unde se apără atacînd.

După el, „birocratismul împotriva democratismului înseamnă centralismul împotriva autonomismului, înseamnă principiul organizării revoluționare opus organizării oportuniste"**. Toate acuzațiile menșevicilor ascund o corupție oportunistă sau anarhistă... Or, spune el, citîndu-l pe Kautsky, autorul lui preferat după Marx și Engels: „Democrația nu înseamnă deloc absența puterii; ea nu înseamnă anarhie; este supremația masei asupra mandatarilor ei, în timp ce sub celelalte forme de putere, pseudo-slujitorii poporului sînt în realitate stăpînii lui." Iacobinism? „Dacă Axelrod protestează împotriva iacobinilor, n-o face oare pentru că se găsește în tabăra girondinilor?" Și nu se sperie de epitet, fiindcă este în măsură să-i dea un conținut: „Iacobinul legat indisolubil de organizația proletariatului și conștient de interesele de clasă ale acestuia — este social-democratul revoluționar."***

Această definiție va alimenta timp îndelungat polemicile, depășind cadrul național. A slujit în special drept temă Rosei Luxemburg, una dintre cele mai puternice personalități ale socialismului, în contraargumentația ei din noua *Iskra* (nr. 69). Inspirînd partidul social-democrat din Polonia și Lituania (întemeiat înaintea celui din Rusia), Rosa Luxemburg participa activ la mișcarea muncitorească din Germania și din Rusia. Prin importanța lucrărilor ei de economie politică, de critică istorică, de strategie și tactică revoluționară, prin tăria ei de caracter, talentul scriitoricesc, valoarea de propagandist, putea să arunce în controverse argumente solide. Criticînd formula lui Lenin, îi reproșează o concepție de social-democrat iacobin exterior organizației proletariatului, în timp ce „social-democrația este tocmai mișcarea clasei muncitoare". Nu cu ajutorul unui statut, oricît de sever, poate fi combătut oportunismul: „Nimic nu expune mai ușor și mai sigur o mișcare muncitorească încă tînără capriciilor intelectualilor decît închistarea lui în cuirasa unui centralism birocratic." Kautsky, foarte interesat de problemele rusești, se pronunța și el în același spirit, la fel ca și unul dintre cei mai importanți scriitori marxiști ai momentului, Parvus.

Dar loviturile cele mai violente, dacă nu cele mai eficiente, vor fi cele date de Troțki a cărui broșură intitulată *Sarcinile noastre politice* îl tratează pe Lenin drept „șeful aripii reacționare a partidului nostru" și denunță „caricatura plată a intransigenței tragice a iacobinismului". Metodele lui

* În ediția românească folosită textul se află în vol. VIII, pp. 189–414 (*n.t.*).
** *Op. cit.*, p. 194 (*n.t.*).
*** *Op. cit.*, p. 198 (*n.t.*).

Lenin duc la o situație în care „organizația de partid se substituie Partidului, Comitetul Central se substituie organizației și, în fine, dictatorul se substituie Comitetului Central". Ele trebuie, în timp, să le impună socialiștilor disciplina de cazarmă, apoi regimul de fabrică: „Rigorismul în materie de organizare, opus oportunismului nostru, nu este nimic altceva decît reversul stupidității politice." Fosta „măciucă a lui Lenin" lovea cu forță în cel care o mînuise odinioară.

După Troțki, problemele de organizare a proletariatului se rezolvă spontan în toiul luptei politice. Iacobinii, scrie el, „erau utopiști și noi vrem să fim numai expresia tendințelor obiective. Ei erau idealiști de la picioare pînă la cap, noi sîntem materialiști din cap pînă-n picioare. Ei erau raționaliști, noi sîntem dialecticieni... Ei tăiau capetele, noi vrem să le luminăm prin conștiință de clasă." Lenin vrea să ghilotineze în loc să convingă. „Prin tactica iacobin-bolșevicilor, întreaga mișcare internațională a proletariatului ar fi acuzată de moderantism la tribunalul revoluționar și capul leonin al lui Marx ar cădea primul sub cuțitul ghilotinei." Troțki protestează împotriva intimidării în materie de teorie, împotriva adevărului ortodox preconceput. „Cel care-l neagă trebuie înlăturat. Cel care se îndoiește este aproape de negație. Cel care se întreabă este aproape de îndoială..." În materie de dictatură a proletariatului, „Maximilian Lenin" și bolșevicii și-o reprezintă ca pe o „dictatură asupra proletariatului".

Controversa, la care Koba ar fi avut dificultăți să participe și a cărei sarcină Lenin și-a asumat-o singur împotriva unei pleiade de doctrinari și scriitori serioși, nu și-a pierdut actualitatea: aceleași argumente au fost schimbate și dezvoltate de-a lungul unei jumătăți de secol și se regăsesc în dezbaterile ulterioare, mai mulți preopinenți schimbînd tabăra. Se constată încă de la originile bolșevismului o obsesie a Revoluției Franceze la care bolșevicii s-au raportat constant, fie pentru a o lua drept exemplu, fie pentru a-i evita cursul. Distingem în germene și ceea ce va deveni slăbiciunea și în același timp forța partidului lui Lenin: tendința de a se organiza și de a acționa ca o armată disciplinată aptă să execute împreună un imperativ, dar mereu expusă unei erori a conducătorului ei și riscului unei pasivități intelectuale contrare misiunii sale teoretice de avangardă exemplară.

În cele din urmă, Plehanov a luat cu hotărîre poziție împotriva lui Lenin. Nu pentru că ar fi optat propriu-zis pentru menșevicii constituiți în fracțiune; alegerea nu se prezenta ca dilemă, diferendele rămîneau între generali fără trupe, sciziunea nu era declarată deschis, deși cele două grupări principale — cu idei distinctive încă imprecise și constituite mai ales pe afinități personale — acționau deja total independent. Dar el vedea în Lenin un teoretician condamnat la izolare, primejdios prin înțelegerea îngustă și rigidă a marxismului. Dincolo de acordul lor la recentul congres, presimțea o accentuare extremă a centralismului bolșevic, tot așa de nefastă ca și excesul contrar la menșevici. După ce condusese *Iskra* împreună cu Lenin, apoi

împreună cu Martov, va scoate singur propriul ziar, *Jurnalul unui social-democrat*, și va critica aspru cele două fracțiuni rivale, „frații învrăjbiți“. Aici va prevesti el bolșevicilor evoluția spre o situație în care „la sfîrșitul sfîrșitului, totul va gravita în jurul unui singur om, care, *ex providentia*, va concentra în el întreaga putere“...

Afectat profund de această despărțire pe care n-o credea definitivă, Lenin și-a recăpătat curajul după ce s-a asigurat de noi aliați. Cel mai important este Aleksandr Bogdanov, scriitor și savant, economist și filozof de mare cultură și cu o înaltă conștiință, sprijinit de prietenii lui Bazarov, Stepanov, Lunacearski. Rămînea printre fideli Leonid Krasin, organizator al acțiunii ilegale și conspirator încercat sub acoperirea meseriei lui de inginer, prețios în multe privințe, dar mai ales prin relațiile lui în rîndurile burgheziei liberale de la care obținea subvenții pentru Partid; Vorovski, Olminski, Litvinov, de mai mică anvergură, dar ajutoare devotate. Cu sprijinul lor, Lenin se decide pentru o luptă de lungă durată, creează ziarul *Vperiod!*, apelează la militanții modești din Rusia împotriva străluciților lideri ai emigrației, cere un nou congres. Văzuse deja vechi marxiști, în frunte cu Piotr Struve, autor al primului manifest al Partidului, îndepărtîndu-se de socialism: Bund, partidul inițiator al social-democrației în Rusia, se despărțise de partidul comun; întreaga redacție a ziarului *Iskra* se întorsese împotriva lui. Se simțea neînțeles în Internațională. Dar putea, trebuia să se pună pe treabă; poporul dispunea încă de imense resurse, viitorul oferea încă posibilități incalculabile. Semnele prevestitoare de furtună se repetau în Rusia unde proletarii, fără să se sinchisească de laboratoarele de științe sociale, treceau de la rezistență la ofensivă și ieșeau din ce în ce mai des în stradă.

Greva din Batumi, în care a fost amestecat Stalin în 1902, și urmările ei violente — manifestații și represiuni — avuseseră ecouri în mai multe orașe, pînă la Nijni, în nord. O puternică criză industrială și comercială, însoțită de un șomaj intens, grăbea efervescența revoluționară. Fiecare mișcare economică lua un caracter politic, suscitînd revendicări republicane și socialiste. La sfîrșitul anului, la Rostov izbucneșe o grevă fără precedent, antrenînd toți muncitorii. În vara lui 1903, muncitorii petroliști din Baku opresc lucrul și exemplul lor contaminează proletariatul, de la Tbilisi la Batumi; greva se generalizează la Odesa, la Kiev, în tot sudul. Peste tot ciocniri cu jandarmii, cu soldații, cu cazacii. Asociațiile muncitorești create de polițistul Zubatov cu scopul de a deturna mișcarea de la orice opoziție față de regim scapă de sub influența păstorilor răi (Lenin o prevestise în *Ce-i de făcut?*). Social-democrații de rînd, în ciuda disensiunilor din cercurile conducătoare și fără să le pese de primul articol din statut, încep să se implice în conflictele sociale, preluînd uneori conducerea și imprimîndu-le o anume orientare politică.

În sate, incendii puse la cale cu bună știință, luminau nefericirea țăranilor striviți de impozite și de datorii, condamnați la o semi-foamete permanentă și periodic decimați de inaniție. Abolirea șerbiei se înfăptuise astfel încît îi ținea practic pe țăranii emancipați la dispoziția celui care stăpînea pămînturile. Subzista un fel de feudalism cu forme particulare. Răscoalele disperate înăbușite cu sălbăticie de armată nu erau rare. Pedepsele corporale se mențineau încă la sate și în cazărmi. Nivelul tehnicii agricole nu promitea recolte mai bune pe viitor, decît dacă s-ar fi restituit țăranilor pămînturile aflate în proprietatea celor privilegiați. Sărăcia acestor mase de consumatori, slaba lor putere de cumpărare limitau drastic piața interioară și împiedicau astfel progresul industriei, deja frînat de drasticele exigențe fiscale.

Țarismul paraliza astfel forțele productive ale națiunii și, cu excepția unor mici caste care parazitau Coroana, toate clasele erau interesate în răsturnarea lui. Statul, principalul antreprenor capitalist, cu băncile lui, cu căile ferate, monopolul asupra votcii, avea fără încetare nevoie de noi împrumuturi externe, de noi resurse bugetare. Dobînzile pe datorii și cheltuielile militare absorbeau mai mult de jumătate din venitul Tezaurului. Economia Rusiei, plină de contraste, întîrziată în ansamblul ei, în ciuda importului unei tehnici superioare pentru tînăra industrie, mai concentrată decît în oricare altă țară, nu se putea dezvolta fără o reînnoire. Aceasta a fost adusă de războiul ruso-japonez.

În trecut, autocrația rezolvase destule dificultăți prin cuceriri. Dar după ce-i întîlnise pe englezi în Asia Centrală, s-a izbit în Extremul Orient de Japonia, legată de altfel prin tratate de Anglia. Războiul a impus mișcării revoluționare o scurtă perioadă de stagnare, dar a pus curînd în evidență barbaria regimului, neputința și putreziciunea lui. „Defetismul“, apărut deja pe timpul războiului din Crimeea, s-a afirmat de astă dată cu o mare amploare în rîndurile burgheziei liberale, al naționalităților oprimate, al partidelor socialiste și printre muncitori și țărani. Împotriva Rusiei imperiale, suferind înfrîngere după înfrîngere, tînărul imperialism japonez aproape că făcea figură de campion al civilizației. Opinia aceasta, foarte răspîndită în Europa, și-a găsit o expresie extremă în Internațională sub pana englezului H. M. Hyndman, care situa victoria Japoniei printre cele mai mari evenimente ale istoriei și o socotea un eveniment decisiv pentru viitorul socialismului...

Dezastrele din Manciuria au zguduit „societatea“ rusă, adică burghezia. Curentul democratic, impulsionat de puternicele mișcări muncitorești, a încercat să se manifeste în adunările de *zemstvo* (consilii consultative regionale), în congrese, în banchete. Puternica critică evanghelizatoare a lui Tolstoi submina regimul despotic învechit. Dar, lipsit în Rusia de o bază socială solidă și reprezentat mai ales de o inteligheție timorată, liberalismul s-a recunoscut învins înainte de a începe să lupte. Intelectualii radicali

și studenții curajoși s-au raliat mișcării muncitorești, principala forță coerentă pe care țarismul a avut-o de înfruntat.

Social-democrația nu era singura pretendentă la conducerea elementelor populare. „Partidul socialist-revoluționar", constituit în străinătate în 1901 și alcătuit din diverse grupări, ligi și uniuni autonome, urma să-și țină primul lui congres. Tendința sa generală era aceea a vechiului populism revizuit de Lavrov și Mihailovski, influențată și de socialismul occidental și principala sa caracteristică era lupta teroristă. În 1902, „organizația" sa „de luptă" inaugurase o serie de atentate individuale, dezaprobate în principiu de social-democrați, care întrețineau totuși o atmosferă revoluționară, exaltau și stimulau opoziția față de regimul țarist. Printre figurile sale reprezentative, Mihail Gotz, Gherșuni, Natanson și teroriști precum Karpovici, Balmașev, Sazonov, Kaliaev s-au dovedit demni continuatori ai tradiției resuscitate a Voinței Poporului. Marxiștii îi considerau pe acești socialiști-revoluționari, dintre care cei mai energici aveau să evolueze către extreme opuse — Savinkov la dreapta, Spiridonova la stînga —, drept niște liberali exasperați, drept democrați înarmați cu bombe.

În Polonia, alături de un partid social-democrat al luptei de clasă, se dezvolta mai rapid „partidul socialist polonez" de luptă națională, destul de înrudit cu socialist-revoluționarii prin ideologia confuză și metodele teroriste. În diverse regiuni cu alogeni supuși Imperiului, grupări revoluționare naționaliste sprijineau mișcarea muncitorească și țărănească: „activiști" în Finlanda, „socialiști-federaliști" în Georgia, ca și, mai tîrziu, *dacinaki* în Armenia, *musavatiștî* în Azerbaidjan. Guvernul japonez, pentru a slăbi Rusia în spatele frontului încurajînd tulburările interne, a propus arme și subvenții tuturor partidelor subversive; singurii care au acceptat au fost activiștii finlandezi, socialist-federaliștii georgieni și fracțiunea cea mai naționalistă a partidului socialist polonez al cărei lider, Pilsudski, s-a dus chiar în Japonia pentru a pactiza aici cu dușmanii rușilor opresori.

În decembrie 1904, izbucnește la Baku o nouă grevă datorită căreia social-democrații sînt stăpîni pe situație timp de mai multe săptămîni și care dă un impuls recrudescenței acțiunii muncitorești. În ianuarie 1905, un incident la uzinele Putilov declanșează o grevă de solidaritate care contaminează întregul proletariat al capitalei. Și aici, asociația legală a lui Zubatov depășise intențiile fondatorului ei. În 22 ianuarie, 200 000 de muncitori îl urmează pe preotul Gapon, pentru a-i înmîna țarului o petiție conținînd revendicările lor. Această procesiune pașnică exprimînd solidaritatea cu cauza proletară, mitraliată de soldați, hărțuită de cazaci, se termină cu un masacru și se transformă în răscoală. Au fost mii de victime. „Duminica însîngerată" de la Petersburg provoacă atunci o răscoală generală, o grevă grandioasă care a cuprins mai mult de o sută de orașe. Revoluția așteptată de mai multe generații, atît de des profetizată și pentru care

își dăduseră viața atîția eroi, începuse fără să aștepte semnalul revoluționarilor de profesie.

Social-democrația a fost luată prin surprindere și savantele considerații ale specialiștilor ei au fost dejucate de spontaneitatea exploziei populare. Militanții din Rusia, fără deosebire de orientare, s-au aruncat în mișcarea lăsată pînă atunci în voia ei, încercînd să o organizeze, să-i dea un program socialist. Teoreticienii din emigrație și-au reluat controversele cu și mai mare ardoare.

Lenin rezuma obiectivele de moment propunînd să se treacă la pregătirea insurecției armate, fixîndu-i-se chiar și data. Ne pregătim pentru insurecție, răspunde Martov, în substanță, dar insurecția nu se pregătește. Pentru Lenin, revoluția nu putea fi hotărîtă dinainte, insurecția însă putea fi dacă „cei care o hotărăsc au influență asupra maselor și știu să aprecieze just momentul". Raționamentelor abstracte ale menșevicilor el le opune un laitmotiv concret: „Arme!" Ziarul lui, *Vperiod!*, publică sfaturile practice către insurgenți ale lui Cluseret, general în timpul Comunei din Paris din 1871, instrucțiuni tehnice cu privire la ridicarea baricadelor. Datorită lecturilor și studiilor lui aprofundate, Lenin era întrucîtva avizat în strategia insurecțională, în tactica luptelor de stradă. Înaintea lui, Plehanov, elev la colegiul militar din Voronej, pe urmă la școala de iuncheri de la Petersburg, publicase deja un articol pe această temă. Amîndoi îi erau îndatorați lui Marx și mai ales lui Engels în privința noțiunilor despre războiul civil. La rîndul lor, menșevicii, grație colaborării lui Mihail Pavlovici, au tipărit în *Iskra* scheme de baricade, tranșee, cu explicații ajutătoare; Troțki, abandonînd teoriile și supozițiile, trecuse granița pentru a lua parte la acțiune.

În vreme ce în Rusia, socialiști necunoscuți se învesteau fără tergiversări în greve, mitinguri, demonstrații de protest, conducătorii, în străinătate, rămîneau pe poziții ireconciliabile. În aprilie–mai 1905, bolșevicii țin la Londra un mic congres al „durilor", numărînd 20 de delegați cu mandat, iar menșevicii țin la Geneva o conferință. Cele două reuniuni își contestă reciproc și cu argumente dreptul de a reprezenta Partidul: „N-au existat muncitori la Congresul al III-lea, în tot cazul nici unul cît de cît mai important", spune Krupskaia în *Amintiri despre Lenin*. Krasin a avut o intervenție în înțelegere cu Troțki, ceea ce arată că demarcațiile erau încă arbitrare. Stalin nu făcea parte din delegația Caucazului care-i includea pe Kamenev și Nevski și pe georgienii Țhakaia și Djaparidze; dacă ar fi avut rolul pe care atît de tîrziu i-l atribuie Enukidze, această absență ar fi inexplicabilă. Congresul, sub influența lui Lenin, s-a pronunțat pentru greva generală, transformată în insurecție armată și instaurarea unui guvern revoluționar democratic cu participarea bolșevicilor. El recunoștea implicit

caracterul factice și prematur al sciziunii și ajungea la concluzia necesității reunirii grupărilor și fracțiunilor social-democrate.

Unificarea grupărilor partidului ar fi fost cu atît mai firească cu cît Lenin nu se dezisese niciodată de democratismul lui intransigent. În 1904 scrisese: „Sîntem datori să sprijinim orice democrat, chiar și burghez, în măsura în care se supune democratismului; dar sîntem obligați să demascăm fără milă orice democrat, fie el și socialist-revoluționar, în măsura în care se îndepărtează de democratism." În broșura lui *Două tactici**, datînd din 1905, se poate citi: „Cine vrea să meargă spre socialism pe altă cale decît aceea a democratismului politic ajunge în mod inevitabil la consecințe absurde și reacționare atît din punct de vedere economic cît și din punct de vedere politic."** În același an își va defini astfel concepția: „Fiecare este liber să scrie și să spună ce vrea, fără cea mai mică îngrădire... Libertatea cuvîntului și a presei trebuie să fie totală." Menșevicii n-ar fi putut merge mai departe; dar divergențele de căi și mijloace primau asupra acordului de principiu.

Rezervele de energie revoluționară, îndelung înăbușite, izbucneau peste tot în Rusia, fără plan și fără lozinci: greve după greve în orașe, răzmerițe și jafuri în sate, răscoale în armată și în flotă, atentate cu arma-n mînă, cam peste tot. Împotriva reacțiunii și a ligilor sale patriotice, a bandelor sale naționaliste, a Sutelor Negre antisemite autoare de pogromuri, asasinate de femei și de copii, muncitorii organizează detașamente de protecție și de luptă. În mulțimea revoluționarilor fără etichetă sînt în frunte social-democrați, socialiști-revoluționari membri în Bund, anarhiști fără a-și putea coordona activitățile, dar, în ciuda diferențelor de tactică, ei se întrajutorează la întîmplare sau din instinct de apărare împotriva dușmanului comun. Social-democrații formează comitete mixte sau federative fără a cere nici o aprobare liderilor propriei fracțiuni.

Puterea, neputînd să respingă toate atacurile, să pareze toate loviturile, își concentra forțele pentru a păstra pozițiile esențiale ale regimului. Armatele învinse pe fronturile Extremului Orient erau încă bune pentru a zdrobi un popor neînarmat. Greva se stingea într-o serie de centre industriale pentru a se reaprinde în altele. Țăranii, risipiți pe un teritoriu nesfîrșit își limitau acțiunile la sate. O revoltă militară, în care s-a remarcat menșevicul Antonov-Ovseenko, în tabăra de la Nova Alexandria, a fost repede înăbușită, la fel ca și răscoalele de la Sevastopol, al căror conducător improvizat, un socialist moderat, locotenentul Schmidt, și-a pierdut viața, la fel cum a rămas izolată, în Marea Neagră, revolta crucișătorului Potemkin, pusă la cale de menșevici, sau cum a fost zdrobită apoi o tentativă la Kronstadt. Revoluția se lăsa puțin cîte puțin învinsă.

---

* În ediția românească, textul se află în vol. XI, pp. 1–128, cu titlul *Două tactici ale social-democrației în revoluția democratică* (*n.t.*).

** *Op. cit.*, p. 16 (*n.t.*).

Stimulată de sentimentul național opresat, revoluția a atins punctul culminant la început în Polonia și la sfîrșit în Caucaz. Greva de la Varșovia, replică a masacrelor de la Petersburg din ianuarie, a lăsat mai bine de 100 de morți pe baricade și aproape o mie de răniți și de prizonieri. La Lodz, mai tîrziu, luptele de stradă au lăsat pe caldarîm cinci sute de morți. *Bojowka* lui Pilsudski (organizație de luptă), prin detașamente de cinci oameni hotărîți, îi hărțuia pe polițiști și pe cazaci, dădea atacuri armate eficace.

În Georgia, greva generală declanșată ca răspuns la „duminica sîngeroasă" a cuprins toate păturile populației și s-a transformat în insurecție la țară. Autoritățile țariste nu au putut face față decît în orașele de garnizoană și de-a lungul rețelei de cale ferată. Acolo mișcarea era condusă de partidul social-democrat. Sub conducerea comitetelor lui, țăranii și-au putut crea adunări locale, au putut să confiște pămînturile, să înlocuiască funcționari, să organizeze o poliție, să-și constituie grupuri de luptători înarmați: Sutele Roșii. La Tbilisi, muncitorii, răspunzînd la provocările cazacilor, au ripostat metodic cu bombe, la ora hotărîtă de Partid. În decembrie, întreaga provincie Guria, cea mai revoluționară, se afla în mîinile poporului răsculat. Social-democrația, singura forță care se bucura de încrederea poporului, a reușit să se interpună între armenii și tătarii fanatici, asmuțiți de către ruși să se omoare între ei și să prevină un masacru la Tbilisi, așa cum Partidul reușise să-l împiedice în februarie pe cel de la Baku.

Și în aceste evenimente memorabile ale revoluției din Transcaucazia, cu greu găsim vreo urmă a lui Stalin. Cea mai mare parte a lucrărilor speciale nu-l menționează. Abia dacă îi întîlnim numele și atunci în enumerări unde nu se distinge prin nimic de numele vecine; ca în monografia lui F. Maharadze, publicată totuși în 1927. Din această carte, pentru care istoricul bolșevist a putut folosi materiale din revista *Revoliuțiis Matiane* din Tbilisi (Analele Revoluției) și arhivele guvernamentale inedite, rezultă în chip evident că pînă în 1905 Koba era încă în arrierplan. Broșura lui, *Notă asupra divergențelor în Partid*, simplă parafrază în georgiană a formulărilor lui Lenin, a trecut neobservată și după aceea n-a mai fost reeditată, ceea ce, într-o țară unde cei aflați la putere au tendința de a-și aduna scrierile cele mai obscure, nu lasă nici o îndoială asupra propriei opinii a autorului asupra ei.

În plus, din lipsă de adversari de marcă, menșevicii dominau lejer în Georgia. Maharadze constată cu amărăciune faptul: „La începutul lui 1905, organizația social-democrată, pînă atunci unită, s-a scindat, ca și în Rusia. Totuși, aceasta nu era decît o parte a răului. Nenorocirea a fost că organele conducătoare ale partidului au trecut pe poziții menșeviste. Această împrejurare predetermina trecerea maselor la aceleași poziții. Este ceea ce s-a întîmplat." Atitudinea proleninistă a delegaților din Caucaz la congresul din 1903 a rămas deci fără urmări. La întoarcerea lui Jordania, partidul în

totalitatea lui și-a orientat poziția după poziția sa. Urmînd exemplul lui Topuridze, „durii“ Zurabov și Knunianț au devenit menșevici unul după altul. Stalin își pierdea timpul degeaba.

Înainte de scindare, Lenin trimisese în Caucaz un camarad din deportare, Kurnatovski, propagandist de valoare a cărui activitate a fost curmată de o nouă întemnițare; evadînd, Kurnatovski s-a expatriat și a murit departe de țară; toți bolșevicii sînt unanimi în a-l omagia, Stalin în schimb se abține să vorbească în amintirile lui despre el, ca și cum nici nu l-ar cunoaște. Nici pe Kețhoveli, militant energic ucis în închisoarea din Baku de către o santinelă, nici pe Postalovski, din Tbilisi. Niciodată nu face aluzie la Krasin, care a trăit totuși mai mulți ani la Baku, unde a făcut tovarășilor săi numeroase servicii, a menținut în stare de funcționare principala tipografie clandestină și a alimentat cu „literatură“ și cu bani nucleul bolșevic. Stalin parcă ignoră cea mai mare parte a personalităților social-democrate care au reprezentat mișcarea la Kutais și la Batumi, ca și la Tbilisi și la Baku. Tăcerile lui au cîteodată sens.

În 1905, menșevicii erau în majoritate în organizația social-democrată din întregul imperiu: în jur de 15 000, dintre care o treime în Caucaz, față de 12 000 de bolșevici, după aprecierea lui Nevski; Martov estimează numărul partizanilor lui Lenin ca sensibil mai redus (*Istoria social-democrației rusești)*, iar Bubnov, cel mai recent și probabil cel mai oficial dintre istoricii bolșevismului, îi apreciază la 8 000. La un proletariat industrial de aproximativ 3 milioane de indivizi, social-democrații numărau mai puțin de o sutime, dacă facem abstracție de intelectuali și după cele mai generoase calcule.

Totuși, bolșevism și menșevism începuseră să prindă contur ca politici și tactici divergente, dacă nu, deocamdată, și ca doctrine. Erau necesare soluții pentru problemele noi ridicate de o situație de o mobilitate extremă. Partide și fracțiuni aveau să se înfrunte altfel decît verbal.

Deruta puterii permitea apariția unei prese relativ libere, publicațiile democratice și socialiste abundau, mitingurile populare în universități se multiplicau. Conspiratorii de toate nuanțele ieșeau din vizuinele lor pentru a exploata posibilitățile de agitație la lumina zilei tolerate *de facto*. Se organizau deschis pentru prima dată „uniuni profesionale“ (sindicate muncitorești). Efervescența opiniei publice încuraja toate inițiativele, schimburile de opinii în afara micilor cercuri clandestine tradiționale.

În septembrie 1905, o grevă a tipografilor din Moscova declanșează o mișcare de solidaritate, potențialul revoluționar se traduce într-un nou avînt. Greva cuprinde și căile ferate în octombrie, se întinde în toată țara, devine o grevă generală cum nu s-a mai petrecut niciodată în lume. În mai multe orașe, proletariatul ridică baricade și înfruntă poliția și armata. Este punctul culminant al revoluției. Sub această presiune uriașă, țarul dă în sfîrșit înapoi și promulgă manifestul constituțional din octombrie. Se

realiza previziunea lui Plehanov, clasa muncitoare repurta o primă victorie asupra autocrației.

În timpul grevei din octombrie la Petersburg, menșevicii lansaseră propunerea de constituire a unei delegații a muncitorilor aflați în conflict și-i invitase pe aceștia să aleagă un delegat pentru fiecare 500 de muncitori. În *Iskra* din iunie și iulie fusese lansată de către Dan ideea formării unor „organe reprezentative de *self-government* revoluționar“. Bolșevicii erau ostili ideii, opunînd acestui cuvînt de ordine al „municipalității revoluționare“ pe acela al unui „guvern revoluționar“. Asemenea organe locale, spunea Lenin, pot fi *epilogul* și nu *prologul* insurecției. Dar cum inițiativa menșevicilor dădea satisfacție nevoii latente a unei „largi organizații de masă în afara partidului“ (expresie din *Iskra)*, greviștii s-au grăbit să desemneze reprezentanții a căror reuniune de consiliu devine Sovietul de deputați ai muncitorilor. Primul lui președinte a fost menșevicul Zborovski. După el, Nosar-Hrustalev, socialist fără partid, trecut mai tîrziu la menșevici, și-a asumat postul pînă la arestare. S-a numit atunci un birou format din trei membri, printre care Troțki. S-au înființat soviete similare în provincie, cel mai adesea simple comitete de grevă lărgite, dar de mai mică importanță.

În absența lui Lenin, aflat tot în emigrație, cadrele bolșevice nu au înțeles semnificația fenomenului politic care se petrecuse sub ochii lor. În simplismul lor, ei nu credeau decît în virtuțile Partidului, adică ale unei grupări restrînse în afara căreia orice organism muncitoresc le apărea drept o concurență reacționară. La fel, priveau cu indiferență, dacă nu cu dispreț, sindicatele profesionale. Ei au cerut Sovietului din Petersburg o adeziune explicită la social-democrație, care l-ar fi privat altfel de rațiunea de a exista. Menșevicii, mai perspicace în această privință și mai apropiați clasei muncitoare, activau cu sîrg în soviete ca și în sindicate, cîștigînd o influență considerabilă. A fost nevoie să se întoarcă Lenin pentru a impune adepților lui o altă atitudine. Polemizînd cu *Iskra*, Lenin n-a ezitat să renunțe la propria formulă pentru a cîștiga o nouă poziție în realitatea în schimbare.

Dovadă semnificativă a tarei originale a partidului bolșevic: fără Lenin, bolșevismul nu exista. Nu fiindcă fracțiunea lui n-ar fi atras niciodată oameni eminenți, dar oameni ca Bogdanov, Krasin trebuiau, ca odinioară Troțki și apoi Plehanov, să plece, la rîndul lor, lăsîndu-l înconjurat de oameni incapabili să se orienteze singuri într-o situație neprevăzută. Izolarea lui Lenin ne-o amintește în multe privințe pe cea a lui Washington, care trebuia și el să se bizuie exclusiv pe sine însuși și ai cărui adjuncți, lăsați să decidă singuri, ar fi compromis opera comună.

Înainte de a reveni în Rusia, în octombrie 1905, Lenin îi scrisese lui Plehanov: „Revoluția noastră înlătură cu o rapiditate surprinzătoare divergențele tactice. Iată că ni se prezintă un teren pe care uitarea trecutului,

înțelegerea necesară pentru înfăptuirea unei opere vii vor fi remarcabil de ușurate..." Împreună cu Bogdanov și Kamenev, el înființează la Petersburg un nou ziar *Novaia Jizn*, editat de către o actriță, Maria Andreeva, cu colaborarea unor scriitori de renume: Gorki, Balmont, Leonid Andreev. Menșevicii publicau, la rîndul lor, *Nacealo*, în care Troțki și Parvus dețineau monopolul unei concepții aparte: „revoluția permanentă".

„Am susținut întotdeauna că revoluția nu va slăbi, ci, dimpotrivă, va întări burghezia și va crea condițiile unei lupte victorioase pentru socialism", declarase Lenin la recentul congres al fracțiunii sale. În *Două tactici*, el se referă la aceeași idee: „Marxiștii sînt absolut convinși că revoluția rusă va avea un caracter burghez. Ce înseamnă asta? Înseamnă că transformările democratice ale regimului politic și transformările social-economice, care au devenit o necesitate pentru Rusia, nu numai că nu reprezintă, ca atare, o subminare a capitalismului, o subminare a dominației burgheziei, dar dimpotrivă, pentru prima oară ele vor curăța cu adevărat terenul pentru o dezvoltare largă și rapidă, europeană și nu asiatică, a capitalismului; pentru prima oară ele vor face posibilă dominația burgheziei ca clasă."* Toți social-democrații erau de acord asupra definiției generale. Dar dezacordurile interveneau imediat după aceea. Troțki și Parvus considerau că numai clasa muncitoare era capabilă să ia și să păstreze puterea, cu sprijinul mai mult sau mai puțin activ al țăranilor; social-democrația trebuia deci să pretindă să-i urmeze țarismului; dar exercitîndu-și autoritatea, ea s-ar angaja cu necesitate în realizări socialiste pe care numai o revoluție internațională le-ar putea consolida; revoluția trebuia să fie în concluzie neîntreruptă, permanentă, universală și să se mențină prin dictatura proletariatului.

Dimpotrivă, pentru menșevici, obsedați de revoluțiile occidentale, singură burghezia putea și trebuia să ia puterea. Dacă social-democrația își asuma acest risc, ea ar fi mers spre dezastrul Comunei din Paris, Rusia nefiind pregătită pentru o transformare socialistă. Proletariatul trebuia deci să susțină din exterior partidul burgheziei avansate, pe cel al constituționalilor democrați, sau „cadeți", creat în 1905. Menșevicii îl citau pe Engels: „Pentru liderul unui partid extremist, răul cel mare este să fie constrîns să ia puterea într-un moment în care nu este încă pregătit pentru dominația clasei pe care o reprezintă și pentru măsurile pe care această dominație le cere."

Pentru Lenin, în sfîrșit, chestiunea era să răstoarne nu burghezia, ci autocrația, să instaureze nu dictatura socialistă a clasei muncitoare, ci o „dictatură democratică a proletariatului și țăranilor". Fiindcă exista în Rusia „o imensă populație rurală și mic-bughează capabilă să susțină revoluția democratică, dar încă nu pe cea socialistă". Lenin respinge „absurdele concepții semianarhiste despre realizarea imediată a programului maxim,

* *Op. cit.*, p. 38 (*n.t.*).

despre cucerirea puterii pentru o transformare socialistă". O dictatură revoluționară n-ar putea dura decît cu sprijinul imensei majorități a poporului; proletariatul fiind minoritar în Rusia, a vorbi despre ascensiunea lui politică ar însemna să faci frazeologie, ca Troțki și ca Parvus. Perspectiva care se deschidea deci era „întemeierea unei republici democratice ca formă ultimă de dominație a burgheziei și cea mai potrivită cu lupta proletariatului împotriva burgheziei". În acest scop, bolșevicii ar trebui poate să ia parte, alături de burghezii liberali, la un guvern provizoriu.

Martov se arăta foarte aproape de acest raționament general, al cărui „realism" l-a elogiat în *Istoria* lui, dar din purism doctrinar el respingea eventualitatea unei participări la un guvern capitalist, ca fiind compromițătoare. Astfel încît Lenin făcea figură de oportunist, Martov de intransigent și Troțki de utopist de extremă stîngă... Rosa Luxemburg înclina către teza „revoluției permanente" criticată, în schimb, de către Franz Mehring, istoric și teoretician al socialismului german. Douăzeci de ani mai tîrziu, A. Ioffe, fost menșevic, devenit colaborator al lui Lenin, îi scria, de pe patul de moarte, lui Troțki: „V-am declarat adesea că l-am auzit cu urechile mele pe Lenin recunoscînd că în 1905 nu el, ci dumneata aveai dreptate; în fața morții nu mințim și acum repet din nou lucrul acesta..." Istoria îi va departaja pe supraviețuitorii unei dispute care se prelungește încă, grație aparențelor înșelătoare, în logomahie.

Guvernul lui Nicolae al II-lea întrerupe brutal, pentru o vreme, dizertațiile și supozițiile asupra „forțelor motrice" ale revoluției, exersîndu-și restul de putere în decembrie, în vreme ce mișcarea muncitorească pierde din forță, după un an de război civil, în care aceeași avangardă continua să se afle în frunte. La Petersburg, Sovietul, al cărui neobosit purtător de cuvînt fusese Troțki, este desființat după cincizeci și două de zile de existență, membrii lui sînt întemnițați; înainte de a dispărea, acesta își lansase Manifestul Financiar repudiind dinainte împrumuturile acordate țarului, „aflat în război deschis cu tot poporul". La Moscova, o insurecție a cărei inițiativă, organizare și curaj aparțineau de data aceasta bolșevicilor și în care mai puțin de 2 000 de muncitori dintre care 500 de social-democrați au ținut piept garnizoanei întărite a fost zdrobită după nouă zile de luptă. În Caucaz, insurgenții au fost învinși de întăriri din partea tuturor corpurilor de armată, artileria a pus capăt „republicii din Gurii". Iată principalele etape ale unei înfrîngeri care prevestea viitoarea revanșă: „Fără repetiția generală din 1905, victoria noastră din 1917 ar fi fost imposibilă", a scris Lenin.

Revoluția își pierdea suflul fără a fi dat lovitura decisivă din lipsă de simultaneitate în atac, de solidaritate conștientă între orașe și sate, de coordonare a forțelor elementare dezlănțuite, din lipsă de organizare și de conducere. Eforturile ei dezordonate se izbeau de armată, în majoritate pasivă sau fidelă vechiului regim. Dar absolutismul s-a clătinat în timpul acestui cutremur. Au fost cîștigate un embrion de Constituție și un fel de

Parlament. Burghezia și-a arătat cu limpezime neputința politică. Intelectualii revoluționari din sînul ei se amestecaseră în toiul luptei cu proletariatul. Toate partidele socialiste ieșeau călite din luptă, cîștigînd în prestigiu, dacă nu întotdeauna în număr. Anarhismul n-a rezistat încercării. In fine, greva din octombrie lăsa un exemplu ilustru, iar Sovietul din Petersburg, o lecție de neuitat.

Nici un teoretician n-a prevăzut sovietele, nici rolul lor viitor. Menșevicii se pot mîndri de a fi contribuit în cea mai mare măsură la crearea lor, dar nu au știut să tragă din ele maximum de profit cu putință. Bolșevicii s-au adaptat cu dificultate la faptul împlinit, cu excepția lui Lenin, care, după ce a reflectat, a întrevăzut posibilitățile de viitor... „Trecerea conducerii Sovietului din mîinile lui Hrustalev în cele ale lui Troțki va constitui un imens pas înainte", spunea el fără a-și economisi elogiile pentru un adversar care-și dovedise valoarea. Sovietele din provincie, la Moscova, la Rostov, Novorosiisk, Baku, Odessa etc., se găseau în general sub influența menșevicilor. Cel din Novorosiisk merită o mențiune specială pentru că s-a erijat în fruntea unei efemere republici locale (asemenea republici au existat și în Letonia). Numai Sovietul din Bielostok s-a aflat în mîinile socialist-revoluționarilor și anarhiștilor. Întoarcerea ofensivă a reacțiunii a măturat toate sovietele, dar amintirea lor avea să rămînă vie în conștiința muncitorilor.

În timpul revoluției din 1905, Lenin s-a ținut în umbră. Nu era omul acțiunilor spectaculoase, ci al muncii perseverente și eficace cu bătaie lungă. În plus, bolșevicii în general au fost în plan secund, cu excepția ultimului episod de la Moscova. Socialiștii-revoluționari și menșevicii s-au dovedit mai activi și mai energici, mai întreprinzători și mai mobili, probabil fiindcă erau mai puțin stînjeniți de teorii dogmatice; Plehanov s-a dovedit dezorientat de evenimente, asimilat în Europa Occidentală, aproape străin de înfruntările practice din partidul lui; faptul că nici măcar n-a revenit în Rusia, ca și comentariul lui de după insurecția de la Moscova: „Nu trebuia să se recurgă la arme", dovedesc în destulă măsură o detașare față de „înfăptuirea concretă" în care îl angajase Lenin. Putem fi de acord cu Lunacearski că, dintre toți liderii social-democrați, „Troțki s-a dovedit neîndoielnic, în ciuda tinereții lui, cel mai bine pregătit, cel mai emancipat de un anume spirit îngust de emigrant care-l stînjenea pînă și pe Lenin la vremea aceea... El a cîștigat cel mai mult în ce privește « popularitatea » în revoluția în care nici Lenin, nici Martov n-au cîștigat nimic. Plehanov, în ce-l privește, a pierdut mult... Din acel moment, Troțki a trecut în prim-plan". În Georgia, social-democrația tradițională cîștigase și exercita o influență unanim recunoscută; a apărut o nouă generație, din care făcea parte I. Țeretelli, continuatoare a grupului inițial al lui Jordania.

Despre Stalin n-ar fi fost nimic de spus, dacă n-ar fi fost convocat, pentru prima oară, la o conferință a bolșevicilor la Tampere. *Convocat*, fiindcă el nu putea fi propriu-zis *delegat* al unei organizații afiliate menșevicilor.

Atunci l-a cunoscut el într-adevăr pe Lenin. În absența proceselor-verbale ale adunării, amintirile participanților nu-i atribuie nici un rol, nici o intervenție. În amintirile despre Lenin, el însuși se exprimă în termeni destul de caracteristici:

„L-am întîlnit pentru prima dată pe Lenin în decembrie 1905 la Conferința bolșevicilor, la Tampere, în Finlanda. Speram să-l văd pe șoimul de munte al partidului nostru sub înfățișarea unui om mare, mare nu numai din punct de vedere politic, dacă vreți, ci și sub aspect fizic, căci Lenin se contura în imaginația mea ca un uriaș înalt și reprezentativ. Și cît am fost de deziluzionat cînd mi-a apărut în față omul cel mai obișnuit, mai degrabă mic de statură, nedistingîndu-se prin nimic, literalmente prin nimic, de restul muritorilor. Este de regulă admis ca un « om mare » să sosească cu întîrziere la adunări, pentru ca participanții să aștepte, cu inima strînsă, apariția lui, ca membrii adunării să anunțe înaintea apariției marelui om: « Ssst... liniște... vine... » Această ceremonie nu mi se părea inutilă, căci ea impune, inspiră respect. Și nu mică mi-a fost dezamăgirea cînd am aflat că Lenin sosise la adunare înaintea delegaților și, uitat undeva într-un colț, stătea pur și simplu de vorbă, cea mai obișnuită dintre convorbiri, cu cei mai obișnuiți dintre delegații la conferință." Etc.

Urmarea păstrează același ton, la același nivel, aceeași esență. Ea nu-i aduce nimic nou cititorului. Fondul, aflat la înălțimea formei, ne scutește de comentarii. Și ne-am putea întreba în ce privință a putut Koba să atragă atenția lui Lenin, dacă anii care au urmat revoluției din 1905, epocă de reacțiune politică și de reflux al socialismului, nu i-ar fi permis în fine să arate de ce este în stare.

BIBLIOGRAFIE

I. Stalin, Discurs rostit la serata elevilor-ofițeri de la Kremlin în memoria lui V. I. Lenin (Despre Lenin, Culegere de amintiri), M.,1924.

C. ALFASSA, La crise agraire en Russie, P., 1905. — S. ALLILUEV, Amintirile mele, *Kr. Liet.*, nr. 5 și 8, Petr., 1923. — Anul 1905, Culegere, M., 1925. — E. AVENARD, Le 22 janvier nouveau style, P., 1905. — P. AXELROD, (În arhivele lui), Berlin, f.d. — L. BERNSTEIN, Les Cent-Noirs, P., 1907. — A. BUBNOV, P. C. R., M., 1931. — E. BROIDO, În rîndurile P.M.S.D.R., M., 1928. — V. CERNOV, Proletariatul și țărănimea muncitoare, M., 1906. — Conférence des organisations ouvrières social-démocrates du Caucase, Geneva, 1905. — Congresul (al II-lea) al P.M.S.D.R., Procese-verbale, reeditare, L., 1924. — Congresul (al III-lea) ordinar al P.M.S.D.R. în 1905, Procese-verbale, M., 1924. — Decembrie 1905 la Krasnaia Presnia, Culegere, f.d. — Doi ani, Culegere de articole din *Iskra* (P. Axelrod, F. Dan, V. Zasulici, L. Martov, Martinov, Parvus, C. Plehanov, Starover, Troțki

etc.), I şi II, St-P., 1906. — Douăzeci şi cinci de ani de P.C.R., M., 1923. — A. ENUKIDZE, Istoria organizării şi muncii în tipografiile ilegale din P.M.S.D.R. în Caucaz de la 1900 la 1906, *Prol. Rev.*, nr. 2 (14), M., 1923. — K. FELDMAN, Răscoala de pe Potemkin, L., 1927. — P. GAPONE, Mémoires, P., 1906. — P. GORIN, Însemnări despre istoria sovietelor etc., M., 1925. — M. GORKI, Sur les événements du Caucase, Geneva, 1905. — E. IAROSLAVSKI, Scurtă istorie a P.C.R., M., 1930. — Insurecţia din Moscova în 1905, Culegere, M., 1919. — *Izvestia* Sovietului de deputaţi muncitori, St-P., 17 oct.–14 dec. 1905, reedit., L., 1925. —Istoria Sovietului de deputaţi muncitori din St-Petersburg (Articole de Troţki, Kusovlev, G. Hrustalev-Nosar, V. Zviezdin etc.), St-P., f.d. (1906). — V. KALANDADZE, Mişcarea revoluţionară în Guria, St-P., 1906; L. KAMENEV, Istoria P. C. în Rusia şi V. Lenin, M., 1919. — K. KAUŢKI, Slavii şi revoluţia, *Iskra*, nr. 18, martie, 1902; Consecinţele războiului ruso-japonez, St-P., 1905; Muncitorul american şi muncitorul rus, St-P., 1906; Problema naţională în Rusia, f.l., 1906. — V. LEVIŢKI, Schiţă istorică a dezvoltării P.M.S.D.R., M., 1917. — A. LUNACEARSKI, Siluete revoluţionare, M., 1923. — R. LUXEMBURG, La grève en masse, le Parti et les syndicats, Gand, 1910. — « Majorité » ou « minorité »?, traducere din georgiană, Geneva, 1905. — F. MAHARADZE, Schiţă a mişcării revoluţionare în Transcaucazia, f.l. (Tbilisi), 1927. — L. MARTOV, La lutte contre l'„état de siège" dans le P.O.S.D.R., Geneva, 1904; Cauza muncitorilor în Rusia, St-P., 1906. — A. MARTÎNOV, Două dictaturi, a doua ediţie, Petr., 1917. — P. MASLOV, Critica programelor agrare, M., 1906; Mişcarea ţărănească în Rusia, M., 1923. — Materiale asupra istoriei mişcării revoluţionare ruseşti, Scrisori ale lui P. B. Axelrod şi J. O. Martov, Berlin, f.d. — V. MEDEM, Social-democraţia şi problema naţională, f.l., 1906. — P. MILIOUKOV, La crise russe, P., 1907; Un an de lupte, St-P., 1907. — Moscova în decembrie 1905, M., 1906. — V. NEVSKI, Istoria P.C.R., ed. a 2-a, L., 1906. — PARVUS, En quoi différons nous d'avis?, Geneva, 1905; Rusia şi revoluţia, St-P., 1906. — Partidul în Caucaz, Culegere: 25 de ani de luptă pentru socialism, Tbilisi, 1923. — P.C.R. în hotărîrile congreselor şi conferinţelor, ed. a 2-a, M., 1924. — B. PRAVDINE, Journées révolutionnaires à Kiev, Geneva, 1903. — N. POPOV, Schiţă de istorie a P.C. al Uniunii Sovietice, fasc. I, M., 1931. — Première (La) année de la Révolution russe, Résumé des événements, jour par jour, P., 1906. — M. RAFES, Schiţă a istoriei mişcării muncitoreşti evreieşti, M., 1929. — Rapport de la délégation du P.O.S.D.R. au Congrès socialiste int. d'Amsterdam, Geneva, 1904. — Raportul Comitetelor social-democrate la al Doilea Congres al P.M.S.D.R., M., 1930. — Revoluţia şi P.C.R. în materiale şi documente, vol. III, Anul 1905, M., f.d. — N. RIAZANOV, Les questions successives de notre mouvt., Geneva, 1905; Le 19 février, Geneva, 1905. — F. SEMENOVICI, Locotenentul Schmidt, Amiralul roşu, M., 1917. — V. SIEVEROV, Tactique et fortification dans l'insurrection populaire, Geneva, 1905. — A. SPIRIDOVICI, Mişcarea revoluţionară în Rusia, fasc. I, P.M.S.D.R., St-P., 1914. — A. STOPANI, Anii 1905–1907, *Prol. Rev.*, nr. 9 (44), M., 1925. — D. SVERŞCOV, Nosar Hrustalev, L., 1925; În zorii revoluţiei, ediţia a treia, L., 1925. — M. ŞAHNAZARIAN, Mişcarea ţărănească în Georgia şi social-democraţia, M., 1906. — N. TROTSKI, Nos tâches politiques, Geneva, 1904; Revoluţia noastră, St-P., f.d.; 1905, ed. a 2-a, M., 1922. — L. TROŢKI, Viaţa mea, încercare de autobiografie, Berlin, 1930; Revoluţia permanentă, Berlin, 1930; Opere, vol. II,

Prima noastră revoluție, M.,1925. — V. VAGANIAN, G. Plehanov, M., 1924. — S. VOLFSON, Plehanov, Minsk, 1924. — V. VOLOSEVICI, Cea mai scurtă istorie a P.C.R., M., 1926. — Contele WITTE, Mémoires, P., f.d. — G. ZINOVIEV, Originile P.C.R., Petr., 1920; Istoria P.C.R., M., 1923.

IV
UN REVOLUȚIONAR DE PROFESIE

După prima revoluție. Unitatea social-democrației. Congresul de la Stockholm. Noi disensiuni între bolșevici și menșevici. Duma. Lenin și boicotarea alegerilor. *Boieviki*. Exproprieri și atentate. Micul război de partizani. Centrul bolșevist. Krasin. Afacerea de la Tbilisi. Kamo. Stalin și terorismul bolșevist. Țințadze. Pilsudski. Congresul de la Londra. Stalin la Baku. Stalin în închisoare. Stalin la Petersburg. Sciziune definitivă în social-democrație. Bolșevism și menșevism. Declinul revoluției. Tendințe, fracțiuni și grupări. Problema banilor. Bogdanov. Partidul bolșevist. Stalin — membru al Comitetului Central. Lenin și Troțki. Problema națională. Stalin în Austria. Malinovski. Stalin deportat în Siberia.Polițiști și provocatori.

Revoluția din 1905, spune Troțki, a arătat că istoria nu are legi excepționale pentru Rusia. Această țară, care a avut o dezvoltare socială foarte lentă și întîrziată, traversa și ea aceleași etape prin care au trecut țările capitaliste cele mai avansate. Teza slavofililor întemeiată exclusiv pe particularitățile naționale părea condamnată, dar analogiile care le permiteau rușilor să clarifice prezentul și în parte chiar viitorul țării lor cu ajutorul experienței occidentale nu anulează trăsăturile distinctive. Trebuie avute în vedere elementele specifice care au influențat cursul istoric original al Rusiei contemporane.

Nicăieri în altă parte statul n-a fost așa de centralizat și n-a jucat un rol atît de important în transformarea economică. „În Rusia, statul este totul", scria în 1895 Combes de Lestrade, comparînd organizarea țării cu „o mare uzină concentrînd în atelierele ei activitățile și energiile tuturor locuitorilor, fără nici o excepție".

Intervenția statului era așteptată ca impuls principal pentru progresul industrial. „Acesta este efectiv adevăratul testament al lui Petru cel Mare, îndemnul de a face din țara noastră, bogată în pămînturi, în oameni și în cereale, o țară bogată și în industrii", spunea profesorul D. Mendeleev. Perspectivele industrializării contau tot pe ajutorul guvernamental mai mult decît pe inițiativa privată.

Prin investițiile sale masive, finanțele străine se întreceau în a dezvolta industria cea mai concentrată din lume. În afară de miliardele împrumutate statului, 80% din capital venea din afară. Statisticile timpului înregistrează

deja un număr de uzine lucrînd cu 1 000 de muncitori mai mare decît al celor din Statele Unite și Germania. Din punctul ei de pornire, foarte jos, producția creștea în salturi, dar mai rapid decît în Statele Unite, fără să ajungă totuși să satisfacă nevoile consumului. S-a impus de atunci o paralelă constantă între „cea mai mare dintre republici și cel mai întins imperiu din univers", după expresia lui C. de Lestrade. Acestei concentrații industriale îi corespunde o concentrare a clasei muncitoare, care, prin proveniența ei rurală și creșterea numerică bruscă, oferea un teren virgin pentru răspîndirea teoriilor revoluționare.

Proletariatul acesta plătise cu aproximativ 15 000 de morți, 20 000 de răniți și 80 000 de întemnițări primele sale cuceriri politice, reducerea zilei de lucru, creșterea salariului, un drept sindical de fapt, dacă nu și legal. Dar elita lui devenise conștientă mai ales de forța și de slăbiciunile lui, ca și de utilitatea partidelor și sindicatelor. În rîndurile maselor muncitoare se răspîndeau toate varietățile de socialism; după N. Rubakin, răspîndirea lucrărilor de tendință socialistă se ridica în anii 1905–1907 la vreo 60 de milioane de exemplare.

Social-democrația devine un mare partid, atingînd în 1906 mai mult de 150 000 de adepți, dintre care jumătate în grupări naționale, în ciuda statutului lor semiilegal. Împotriva „generalilor" înverșunați în a se diferenția unii de alții, armata muncitorească a revoluției cerea și a impus unitatea social-democrației, cel puțin formal. După ce eludase cu un an înainte o intermediere întreprinsă de August Bebel în numele socialismului german și al Internaționalei, în favoarea fuziunii fracțiunilor, Lenin a trebuit să se supună cursului evenimentelor. În mod clar, bolșevismul nu putea încă să aspire la o existență independentă, nici ca ideologie, nici ca partid. În 1906 are loc la Stockholm un congres de unificare; menșevicii, majoritate incontestabilă, au luat conducerea oficială a mișcării.

Sub numele de Ivanovici, Stalin a participat la întrunire din partea regiunii Tbilisi. Prin ce subterfugii își va fi procurat el un mandat de reprezentare într-o provincie aflată în întregime, ca să spunem așa, în mîinile menșevicilor? În realitate, el nu reprezenta decît infima grupare de bolșevici locali, prea slabi în toate privințele pentru a ține piept socialismului georgian tradițional, dar destul de abili pentru a se constitui într-un grup necunoscut, pe care să-l reprezinte la congres, profitînd de spiritul de reconciliere al momentului. A avut trei scurte intervenții, de un simplism rudimentar, pe care n-a îndrăznit niciodată să și le publice: prima, asupra problemei agrare, respinsă în două cuvinte de Dan, în favoarea împărțirii pămîntului ca răspunzînd aspirațiilor țăranilor (bolșevicii preconizau atunci naționalizarea pămîntului, menșevicii atribuirea lui comunelor lui); a doua, asupra tacticii generale, care a trecut neobservată și care se încheia cu o dilemă: „Sau hegemonia proletariatului, sau hegemonia democrației burgheze", absolut opusă punctului de vedere bolșevist; a treia, asupra problemei Parlamen-

tului, împotriva oricărei participări la alegeri, tocmai în momentul în care Lenin își revizuia propria tactică în sens opus.

Nimic nu dovedește mai bine inexistența, în altă parte decît în mintea lui Lenin, a unui bolșevism mai mult sau mai puțin consecvent. Orice bolșevic lăsat de capul lui se îndepărta de „linia“ preconizată de propria-i fracțiune. Dar cele trei scurte discursuri de care vorbim, pline de siguranță, chiar de certitudine, nu l-au împiedicat pe Stalin să voteze de partea prietenilor lui, cu excepția ultimului punct la care s-a abținut, căci solidaritatea îi lega pe oameni după temperament și sub ascendentul personal al lui Lenin asupra tuturor, mai mult decît prin idei. Au trebuit ani de acțiune comună și multe crize pentru a-i uni cît de cît în vederi pe acești „iacobini“ ai proletariatului.

Cu toate astea, fracțiunile supraviețuiau, cu disciplina lor specială și cu presa lor intermitentă, fiecare cu disensiunile lor interne, sub-tendințele și disidenții ei. De regulă, „dreapta“ tindea să se adapteze mișcării populare spontane, „stînga“ înclina să o capteze pentru a o conduce. Și unii, și alții prevedeau un succes apropiat al ofensivei muncitorești și țărănești. Primii care și-au dat seama de declinul revoluției au fost menșevicii; în consecință, ei voiau să dea prioritate acțiunii legale, să susțină partidul burghez cel mai înaintat, să întărească autoritatea Dumei. Dimpotrivă, bolșevicii așteptau o recrudescență iminentă a revoluției, eroare clasică a optimismului revoluționar. Ei contau pe o grevă generală urmată de revoluție, vizînd răsturnarea autocrației și convocarea unei Constituante. Și unii, și alții înțelegeau necesitatea alianțelor politice pentru un proletariat încă slab, dar menșevicii contau înainte de toate pe burghezia liberală, bolșevicii pe țăranii fără pămînt.

Polemicile lor se raportează adesea la revoluția de la 1848, iar pozițiile fiecăruia sînt definite prin date: 1847 sau 1849? Altfel spus: în ajunul sau în cea de-a doua zi după revoluție? Bolșevicii se credeau în ajunul unei izbucniri decisive (1847), menșevicii, în a doua zi după o semiînfrîngere (1849). Aceștia din urmă se grăbeau să lucreze „*à l'européenne*“, ceilalți persistau în activitatea lor *specific rusească*, adică determinată de circumstanțe de timp și de loc, după interpretarea lor.

Lenin vedea în revoluția rusă „două războaie sociale distincte și eterogene: unul în sînul regimului autocrato-feudal, altul în sînul viitorului regim burghezo-democratic“. Trebuia, considera el, dusă în același timp o luptă întreită: teoretică, politică și economică. În vederea apropiatei insurecții, studiază atunci și critică în detaliu luptele din decembrie de la Moscova, se informează asupra folosirii baricadelor, asupra rolului artileriei, asupra noilor mașini de război din războiul ruso-japonez (ca grenada de mînă). Amintește ideea lui Marx: „Insurecția este o artă“, deci o artă care se învață și îi îndeamnă pe muncitori să formeze grupuri de trei, cinci sau zece voluntari, le dă instrucțiuni, sfaturi.

„Lupta este aproape“, îi asigură el, iluzionîndu-se asupra proximității datei. Subliniază necesitatea de „a crea o *organizație militară* alături de soviete, pentru a le apăra, pentru a organiza insurecția fără de care toate sovietele și toți aleșii maselor populare ar rămîne neputincioși“. Ideea aceasta se va realiza, dar zece ani mai tîrziu. Neobosit, își ține partizanii cu sufletul la gură: „Țineți minte că ziua marii bătălii a maselor se apropie. Va fi o insurecție armată. Ea trebuie, în măsura posibilului, să fie simultană. Masele trebuie să știe că se aruncă într-o luptă armată, o luptă sîngeroasă, nemiloasă. Trebuie să fie pătrunse de disprețul față de moarte care să le asigure victoria. Ofensiva trebuie dusă cu toată energia; ca lozincă, atacul, nu apărarea, ca obiectiv, exterminarea fără milă a dușmanului...“

Pînă atunci se punea însă problema prozaică a participării la Parlament. Primul proiect de Dumă, boicotat de toate partidele revoluționare și democratice, nu se finalizează. Al doilea, bazat pe un sufragiu restrîns și indirect, în trei etape, a fost pus în aplicare. Diversele partide socialiste au boicotat alegerile asigurînd victoria „cadeților“ (monarhiști constituționali). Menșevicii, dispuși să utilizeze campania electorală, cel puțin la cele două etape, în scopurile lor de agitație și propagandă, n-au rezistat sentimentului general, dar ponderea lor era așa de mare în Caucaz, încît cinci candidați social-democrați au fost totuși aleși aici. Georgienii duceau deja o politică autonomă, astfel încît Jordania și camarazii lui au devenit purtătorii de cuvînt ai întregului Partid în prima Dumă.

Succesul politic din Georgia i-a făcut pe menșevici să regrete că s-au abținut, așa că au început să susțină hotărît participarea la alegeri. Lenin a fost de acord cu ei. La Tampere, el nu admisese boicotul decît sub presiunea conferinței. Stalin a relatat episodul într-unul din discursurile lui:

„Dezbaterile au început, provincialii, siberienii, caucazienii au dat atacul, și nu mică ne-a fost mirarea cînd, la sfîrșitul discursurilor noastre, Lenin intervine și spune că el era pentru participarea la alegeri, dar și-a dat seama că se înșelase și acum se raliază și el opiniei fracțiunii. Eram stupefiați. Am avut senzația unui șoc electric. L-am ovaționat îndelung.“

Lenin se lăsa rareori influențat de adepții lui. Acest lucru se întîmpla totuși dacă informațiile locale privind starea de spirit a poporului îi călăuzeau raționamentul în privința tacticii. Cu această ocazie, ca de cele mai multe ori, o va regreta. „A fost o eroare“, va scrie cincisprezece ani mai tîrziu. Dar atunci a refuzat s-o recunoască; deși recomanda schimbarea de atitudine în funcție de condițiile noi, justifica de fapt trecutul. Iar Stalin a fost printre cei care au incitat Partidul să comită „eroarea“.

Cînd Duma a fost dizolvată, Lenin a simțit necesitatea de a reacționa energic împotriva tendinței către boicot. La Stockholm își arătase opinia votînd o propunere a menșevicilor din Caucaz de a participa la alegeri complementare, fără a ezita să se delimiteze de aliați ca Stalin, perseverenți în „eroare“. Pe tema asta, va scrie mai multe articole convingătoare, apoi

va purta polemici dure pentru a încerca să-și convingă fracțiunea, ceea ce arată cîtă importanță dădea acțiunii legale, fără să renunțe însă la activitatea clandestină. Dimpotrivă, conspirația, mișcările subterane, terorismul, operațiunile armate cele mai periculoase au luat atunci o amploare fără precedent; pe acest nou plan Stalin avea să găsească posibilitatea de a-și valorifica darurile înnăscute.

Energia revoluționară nu fusese înfrîntă prin represiune. În timp ce puterea împușca fără încetare rebelii din armată și din flotă, zdrobea răzmerițele la țară prin adevărate expediții punitive, *drujinî* intrepizi — detașamente de luptă alcătuite din membri ai diferitelor partide revoluționare — își continuau activitatea, cu atît mai îndrăzneață cu cît poporul dădea tot mai multe semne de oboseală. De la misiunea lor defensivă inițială, *boieviki* (militanți înarmați, franctirori) treceau la atac, urmînd exemplul aruncătorilor de bombe caucazieni, al acelor *bojowcy* polonezi. Atentatele mortale împotriva polițiștilor, cazacilor, agenților guvernamentali, exproprierile prin atacuri armate ale fondurilor publice și private au început să se înmulțească.

„Exproprierile", confiscări cu forța ale sumelor de bani fie din bănci, oficii poștale, magazine de stat, fie din trenuri poștale, din furgoane etc., dar uneori și cele aparținînd persoanelor private, au devenit o practică frecventă în 1906–1907. Cuvîntul, abreviat *ex*, a intrat chiar în lexic. În general, asemenea operațiuni nu se desfășurau fără schimb de focuri, deci fără victime de o parte și de alta. Dar revoluționarii, avînd avantajul inițiativei, surprizei, mobilității lor extraordinare, reușeau cel mai adesea să scape nevătămați din asemenea agresiuni, ambuscade și atacuri. Mulți paznici de case de bani, civili sau militari, luați pe neașteptate, au murit în această gherilă. Dar și *boieviki* prinși riscau spînzurătoarea pentru banditism.

Exproprierile aveau drept scop esențial să furnizeze resurse grupărilor revoluționare. *Ex*-urile de mică anvergură serveau mai ales la întreținerea expropriatorilor, dar, generalizîndu-se, fenomenul scăpa din ce în ce mai mult controlului organizațiilor. În echipele de luptă volante se amestecau elemente dubioase, deloc dezinteresate, indisciplinate, operînd în propriul interes. Ca niște semne de degenerescență, au avut loc tot mai multe crime de drept comun, acte de teroare împotriva locuitorilor, discreditînd tot mai mult mișcarea. Bande și bandiți, pornite mai mult să terorizeze populația decît să neliniștească autoritățile, aruncau suspiciuni asupra „războiului de partizani". A început să nu se mai poată distinge între formele de *ex* și anumite forme de banditism. Partidul social-democrat nu putea depăși acest pericol neprevăzut.

La Congresul de la Stockholm s-a adoptat o rezoluție care condamna furtul, exproprierea bunurilor particulare și a depozitelor bancare private, contribuțiile forțate, distrugerea edificiilor publice și a căilor ferate, dar admitea, la insistența bolșevicilor, confiscările de fonduri ale Tezaurului în localitățile unde exista o putere revoluționară și la ordinele acesteia.

Căci Lenin, deși dezaproba, firește, „deviația lor apașă“, aproba *ex*-urile, dacă acestea se supuneau unui control riguros al Partidului. Congresul a recunoscut „inevitabila necesitate a unei lupte active împotriva terorii guvernamentale și a violențelor Sutelor Negre“, deci actele vizînd uciderea dușmanului, recomandînd în același timp evitarea „atentatelor la proprietatea personală a cetățenilor pașnici“.

Astfel, social-democrația împrumuta în parte tactica socialiștilor-revoluționari, tactică la care aceștia renunțaseră, după manifestul constituțional din octombrie. Congresul de la Londra, din 1903, votase totuși o moțiune a lui Axelrod împotriva socialiștilor-revoluționari, denunțînd între altele, ca aventuriste, procedeele lor teroriste. Doi ani mai tîrziu, Plehanov a propus asocierea la acțiunea lor și imitarea metodelor lor, dar s-a izbit de opoziția ireductibilă a lui Martov. Menșevicilor, fideli „europenismului“, le repugnau violența sistematică, atentatele individuale. Tradiția teroristă inițiată de *narodovolțî* și continuată de descendenții lor s-a prelungit și s-a exacerbat în aripa de extremă stîngă a partidului socialist-revoluționar, numită „maximalistă“, care devine o ligă independentă, semnalată prin acte curajoase. Anarhiștii și bolșevicii le erau emuli.

„Sub acoperirea socială a « anarhosocialismului » au fost comise asupra particularilor o mare parte din aceste nenumărate furturi și banditisme, care, în aceste momente de depresiune, de declin momentan al revoluției, se înalță ca un val de abjecție“, scrie Rosa Luxemburg. Afirmație eronată, deoarece toate categoriile de revoluționari furnizaseră contingentele lor de *boieviki* și de expropriatori. În Caucaz, unde social-democrația domina, au fost comise 1 150 de acte teroriste din 1904 pînă în 1908, statistică publicată de F. Maharadze; socialist-federaliștilor și bolșevicilor, puțin numeroși, dar foarte activi, le revine o mare parte dintre acestea. În Letonia, partidul social-democrat organiza metodic *ex*-uri și elibera chitanțe. În Polonia, partidul socialist al lui Pilsudski, rival al social-democraților, acționa la fel.

Anarhiștii aveau cîteva grupuri și cercuri, dar numai într-un număr restrîns de localități. „Patria lui Bakunin avea să devină mormîntul doctrinei lui“, spune Rosa Luxemburg arătînd că revoluția rusă implica „o lichidare istorică a anarhismului“; dar formula cu care definea ea anarhismul ca „firmă ideologică a drojdiei sociale“ este un exces polemic lipsit de valoare. Kropotkin, teoretician anarhist al exproprierii generale a burgheziei, al acaparării mijloacelor de producție de către colectivitate (în special în *Cuvintele unui revoltat* și *Cucerirea pîinii)*, dezaprobă *ex*-urile parțiale și individuale. Lenin, dimpotrivă, le admite cu anumite condiții. La Petersburg, un grup anarhist a predicat teroarea și jaful prăvăliilor sub numele de „acțiune directă“, dar bolșevicii nu aveau nevoie de nici o influență pentru a opera după plac. Acuzațiile de anarho-blanchism, expresie foarte improprie venită din partea menșevicilor, nu i-au putut abate de la modul lor de acțiune.

Lenin admitea că „aceste procedee de luptă socială au fost adoptate de preferință și chiar aproape exclusiv de către elementele cele mai sărace ale populației, cei desculți, *lumpen-proletariatul*, grupurile anarhiste". Dar lucrul i se părea inevitabil în epoca respectivă. „Ni se spune: războiul de partizani apropie proletariatul conștient de drojdia societății, de bețivi, de pleavă. Este adevărat. Dar trebuie să conchidem numai că acest mijloc trebuie subordonat altora, folosit cu măsură în raport cu mijloacele principale, înnobilat prin influența educativă și organizatorică a socialismului."

Marxismul, scria el în mare, admite metodele de luptă cele mai variate, nu le *inventează*, ci le *generalizează*, dă o expresie conștientă procedeelor ivite spontan; ostil rețetelor doctrinarilor, descoperirilor „fabricanților de sisteme" în birou, marxismul nu dezaprobă nici o formă de luptă și, departe *de a da lecții* maselor, *învață la școala lor*. Or, lupta de partizani s-a născut spontan ca reacție la fărădelegile Sutelor Negre, ale armatei, ale poliției. Tot ce este spontan este necesar, ar fi putut spune Lenin, în rezumat.

Sub acoperirea acestei justificări teoretice și împotriva deciziilor adoptate la Stockholm, bolșevicii s-au străduit, pe riscul lor, să profite de împrejurări, de inițiativele belicoase ale *boievikilor* din tabăra lor, cîteodată în complicitate cu cei dintr-o altă tabără. Fracțiunea lor, organizată într-o totală independență față de instanțele regulate ale Partidului, era condusă în secret de un Centru Bolșevist, după concepția lui Lenin asupra revoluționarilor de profesie. Sub conducerea ocultă a unei *troika* (trio) — Lenin–Krasin–Bogdanov —, va încerca să-și procure cît mai multe arme și bani.

„Biroul tehnic" al Comitetului Central de la Petersburg putea să furnizeze 150 de bombe pe zi; soldații reveniți din războiul din Manciuria își vindeau armele feroviarilor. Dar nu era de ajuns. Într-o organizație de revoluționari de profesie care se pregăteau pentru o apropiată insurecție, nevoile materiale erau imense. Cotizațiile Partidului nu prea contau. Krasin și Gorki erau principalii furnizori de fonduri, grație relațiilor lor în sînul burgheziei liberale, în mediile literare și artistice; prin intermediul lor, capitaliști din industria textilă, S. Morozov între alții, dădeau subsidii apreciabile. Dar *profesiunea* de revoluționar, extinsă la un întreg partid, sau cel puțin la cadrele lui, necesita mult mai mult; principalii alimentatori ai casei de la Centrul Bolșevist erau expropriatorii.

Krasin nu era doar „ministrul de finanțe" al fracțiunii. El coordona fabricarea explozivilor, cumpărarea și transportul armelor, cursurile instructorilor „bombiști", el inspira și aproviziona echipa de luptă din Caucaz. Arestat în Finlanda, abia a reușit să scape de la spînzurătoare. Mai tîrziu, în Germania, în serviciul firmei Siemens-Schuckert, ca inginer cu înaltă calificare, și în serviciul ilegal al bolșevicilor, conspirator nu mai puțin calificat, de o energie și un sînge rece inegalabile, a luat parte la acțiunile numite cele mai „delicate", pentru a asigura Partidului resursele indispensabile activității

insurecționale subversive. Scriitorul, filozoful și economistul Bogdanov aproba *ex*-urile și era amestecat îndeaproape în operațiunile montate de *boieviki* în munții Ural. Lenin coordona totul, de sus și de departe.

Anul 1906 a fost un an memorabil de exproprieri și de terorism. La Moscova, un grup de douăzeci de socialiști-revoluționari sparg o bancă (martie), iau o pradă de 875 000 de ruble. La Dușet, provincie din Tbilisi, șase socialist-federaliști deghizați în soldați pradă (martie) 315 000 de ruble pe care bolșevicii le confiscă prin viclenie. În Polonia, *bojowcy* lui Pilsudsky atacă simultan în mai multe orașe soldați și polițiști, îi ucid cu zecile (august); social-democrația poloneză a trebuit să protesteze împotriva acestei asasinări în serie a unor simpli recruți. În înțelegere cu „maximaliștii", „biroul tehnic" bolșevist din Petersburg participă la aruncarea în aer a vilei ministrului Stolîpin (august) și apoi la jefuirea unui furgon al Băncii de Stat (octombrie). Maximaliștii făcuseră o expropriere răsunătoare într-o societate de credit mutual la Petersburg, faimoasa lovitură de la *Fonarnîi Pereulok* despre care presa a vorbit timp îndelungat. Numai în octombrie au avut loc 121 acte teroriste, 47 încăierări cu poliția și 362 exproprieri. În patru luni au fost uciși și răniți 2 118 reprezentanți și funcționari ai regimului, mai mult de 2 000 în cele optsprezece luni precedente. Generalul de jandarmi Spiridovici semnalează jaful la Banca de Stat de la Helsinki, ca „o operație cu care nu poate rivaliza decît exproprierea de la Tbilisi, din 1907".

Asupra dedesubturilor acestor isprăvi legendare nu s-a făcut încă pe deplin lumină. Douăzeci de ani mai tîrziu, la moartea lui Krasin, unul dintre „veteranii" bolșevismului, inginerul G. Krijanovski, va scrie: „N-a venit încă momentul să putem descifra complet acțiunea subterană a lui Leonid Borisovici..." Dar într-un alt articol, după aluzii la tipografii clandestine și la acțiuni subversive în închisoarea Butîrki, vorbește aluziv despre legăturile dintre Krasin, alias Nikitici, și *boievik*-ul caucazian Kamo, cunoscut pentru jefuirea unei bănci la Tbilisi și pentru anumite „explozii experimentale de bombe macedoniene în stîncile din Finlanda". Un istoric comunist mai puțin discret, M. Liadov, trece la activul lui Krasin-Nikitici crearea laboratorului în care-și fabricau bolșevicii diferite explozive. „Este suficient să spunem că mecanismul care a aruncat în aer vila lui Stolîpin din insula Aptekarski și bombele aruncate la *Fonarnîi Pereulok* fuseseră fabricate sub conducerea lui Nikitici"... Același istoric mai povestește: „Planurile tuturor exproprierilor organizate de către acesta din urmă [Kamo] la Kvirili, la trezoreria din Dușet, în piața Erivan au fost stabilite și coordonate cu contribuția lui Nikitici." Afacerea numită din piața Erivan este una și aceeași cu cea din Tbilisi, despre care Spiridovici vorbește ca de un record.

Într-adevăr, exproprierea de la Tbilisi, cea mai „grandioasă" după expresia consacrată, un fel de capodoperă a genului, le-a eclipsat pe toate dinaintea ei prin amploarea dramatică și perfecțiunea reușitei. Va fi atuul principal prin care Stalin a cîștigat stima șefilor fracțiunii. Militant

provincial, supus directivelor misteriosului triumvirat, revoluționar de profesie prin excelență, incapabil încă să se ridice în ierarhia partidului prin merite intelectuale, dar gata să facă orice pentru a servi cauza jucînd un rol din ce în ce mai însemnat, Koba găsise condițiile propice pentru a pune la încercare tăria oțelului din care era făcut.

Totuși, în fața degenerării evidente a *ex*-urilor în acte de banditism și a agravării abuzurilor corupătoare, un nou congres general al social-democrației ținut la Londra în 1907, unde bolșevicii au fost de data asta în majoritate, condamnase vehement ca anarhică și demoralizatoare „orice participare sau ajutor la operațiunile de partizani și la exproprieri" și ordonase dizolvarea echipelor de luptă afiliate Partidului. Numeroși bolșevici, îngrijorați de cursul luat de micul război civil, se despărțiseră în împrejurarea respectivă de Lenin pentru a-i susține pe menșevici. Stalin a participat la congres cu vot consultativ. Dar pentru revoluționarii de profesie ai bolșevismului, disciplina fracțiunii prima asupra celei a Partidului, iar dispozițiile lui Lenin țineau loc de morală politică. Cîteva zile după revenirea în Rusia a congresiștilor de la Londra, afacerea de la Tbilisi a explodat, e cazul s-o spunem, ca o bombă.

„Tbilisi, 26 iunie

Astăzi, în scuarul Erivan, situat în centrul orașului, în momentul cînd piața mișuna de lume, au fost lansate, una după alta, zece bombe. Ele au explodat cu mare forță.

Între explozii se auzeau focuri de armă și de revolver. Coșurile, ușile și ferestrele s-au spart sau s-au prăbușit. Piața este acoperită de moloz. Există numeroși morți și răniți. Autoritățile au oprit imediat accesul populației, obligînd-o să se îndepărteze de scena catastrofei."

Așa arată nota confuză (și foarte rău scrisă) apărută în 27 iunie 1907 în suplimentul ziarului *Timpul* și completată a doua zi prin rîndurile de mai jos, și mai imprecise:

„Mobilul atentatului din Erivan despre care am vorbit în *Micul Timp* de ieri a fost furtul. Autorii atentatului au reușit să fure 341 000 de ruble dintr-o mașină a trezoreriei."

În zilele următoare, *Novoe Vremia* relatează întîmplarea cu mai multe detalii, dar incerte și amestecate cu comentarii indignate împotriva „eroilor bombei și ai revolverului": opt bombe, urmate de focuri de revolver repetate, ar fi fost lansate una după alta de pe acoperișuri asupra a două „faetoane" escortate de cazaci care transportau la Banca de Stat o sumă mare (341 000 de ruble, adică echivalentul a aproximativ 170 000 dolari, în jur de 850 000 franci de aur); se aprecia numărul morților la trei și la mai mult de cincizeci cel al răniților, soldați sau trecători inofensivi, căci la ora 10 și 45 minute dimineața afluența era mare; a urmat o panică indescriptibilă, accentuată de zăngănitul de geamuri și de vitrine ale magazinelor din

împrejurimi care s-au spart în cioburi; mulțimea s-a refugiat în prăvălii și au fost închise în grabă obloanele; au fost observate două mașini suspecte, una în care se aflau două femei, cealaltă cu un „individ îmbrăcat în ofițer"; agresorii, în număr de vreo 50 probabil, dispăruseră fără urmă... „Numai diavolul poate ști ce se întîmplă", se lamenta *Novoe Vremia* în legătură cu acest „jaf de o temeritate nemaipomenită". Curînd, poliția comunica în toate regiunile seria și numărul bancnotelor de 500 de ruble „expropriate".

Într-adevăr, la lovitură participaseră două femei, două tovarășe din partidul social-democrat: Pația Goldava și Anetta Sulamlidze. Iar falsul ofițer era chiar șeful echipei de *boieviki* în persoană, Ter-Petrosian, supranumit Kamo, sub-șeful, mai precis, căci conducerea regională a operațiunilor îi revenea lui Stalin, la rîndu-i aflat la ordinele troicăi supreme.

Trebuie să cunoaștem viața extraordinară a unui Kamo pentru a înțelege pe ce devotament de neînchipuit s-a sprijinit puterea bolșevicilor ținuți în mînă de un Lenin. Născut în Gori, ca și Stalin, al cărui adjunct credincios devine și care i-a dat porecla, fiu de armeni, Simion Ter-Petrosian (alintat Senco) a putut fi comparat de către un istoric comunist cu Rob Roy, eroul medieval al lui Walter Scott, și de către un publicist contrarevoluționar cu Rocambole.

Înainte de revoluție slujea social-democrația asumîndu-și cele mai grele corvezi, cele mai dificile și periculoase misiuni. Arestat, evadat, răsculat, capturat și apoi torturat de cazaci, dintre care unul voia să-i taie nasul, obligat să-și sape singur mormîntul și înălțat de două ori în ștreang, întemnițat, eliberat prin șiretlicuri, hărțuit fără odihnă, conspiră fără încetare și se angajează printre primii în războiul de partizani. În decembrie 1906 participă la substanțiala expropriere de la Kvirili, organizează *drujinî* de luptă, pleacă, la cererea lui Lenin, în Balcani ca să cumpere arme, eșuează și după multe tribulații revine în Caucaz, unde alcătuiește o redutabilă echipă de *boieviki*.

În munți și în păduri se ascundeau la acea vreme „frații codrului", rebeli lipsiți de idei și principii, care era periculos să-ți iasă-n cale. Epoca favoriza o reînviere a tradițiilor de banditism caucaziene. Kamo își recrutează oamenii dintre acești *outlaws* și le insuflă spiritul lui revoluționar, îi dresează, îi disciplinează. Trăiește el însuși din 50 de copeici pe zi și nu le dă nici lor mai mult. Și totuși, exproprierea din Kutais, în 1907, aduce 15 000 de ruble... „Tehnica" este încă modestă. Deghizat în ofițer, Kamo pleacă în Finlanda, la Lenin și Krasin, și aduce la Tbilisi arme și exploziv. „Aproape toate atacurile vestitului nostru Kamo... erau pregătite și executate sub conducerea lui Krasin", citim într-o culegere dedicată memoriei acestuia din urmă. „Celui mai bun spion țarist i-ar fi fost greu să asocieze fizionomia lui Krasin cu prietenia pentru îndrăznețul și celebrul revoluționar caucazian Kamo."

La întoarcerea lui Kamo în Georgia are loc o tentativă de procurare mai întîi a unei sume mari pentru Centrul Bolșevist. Lovitura eșuează, Kamo

fiind rănit grav de explozia unei bombe, în urma căreia aproape că-și pierde ochiul stîng. În cîteva săptămîni însă, neobositul luptător este din nou pe picioare, inițiază o nouă expediție care începe bine și se termină prost, din cauza slăbiciunii unui complice. „Profund dezolați, tovarășii revin la Tbilisi, povestește soția lui Kamo; bombele nu puteau servi decît o zi–două...; trebuia să le folosească imediat sau să renunțe luni îndelungate la activitatea practică... Din fericire, în aceeași seară, un comunicat anunța pentru a doua zi transferul a 250 000 ruble la Banca de Stat..."

A doua zi, scrie Medvedieva-Ter-Petrosian, a cărei relatare merită reprodusă, dacă se elimină detaliile superflue, casierul K. și contabilul G., însoțiți de doi gardieni și cinci cazaci, se îndreptau spre bancă ducînd cu ei 250 000 ruble (?). „În fața scuarului Pușkin, de unde se vede Poșta, Pația Goldava i-a dat semnalul convenit lui Stepko Kițkirveli: — Pleacă!

Acesta i l-a transmis imediat Anettei Sulamlidze, care, la rîndu-i, l-a transmis *boievikilor* postați în restaurantul Tilipuciuri. La rîndul lui, Baciua Kupriașvili ocoli piața Erivan despăturind un ziar; pentru tovarășii plasați în diverse puncte — Datiko Cibriașvili, Arcadi Elbakidze, Vano Șimșanovi, Vano Kalandadze, Iliko Ceaciașvili și Iliko Ebrialidze — acest ziar însemna pregătirea pentru atac. În afară de ei, stăteau pe aproape Akaki Dalakișvili și Teofil Kavriașvili, pentru a-i reține pe cazacii postați în fața direcției. În sfîrșit, Eliso Lominadze și Serapion Lomidze stăteau în colțul Bazarului Armenesc cu Strada V., păzind strada pe care trebuiau să fugă expropriatorii.

Înconjurate de călăreți, faetoanele înaintau rapid în nori de praf. Cazacii din față dădeau deja colțul pe strada S. În momentul acela, Datiko a făcut cîțiva pași. Cu o mișcare puternică, toți au aruncat bombele.

Două explozii și încă două. Pe caldarîm zăceau doi gardieni și un cazac. Caii împrăștiau furioși escorta. Dar faetonul cu bani nu explodase și atelajul îl ducea înspre bazarul S...

Acela a fost momentul decisiv și singurul care nu și-a pierdut capul a fost Baciua. Sări alergînd în fața cailor pentru a le tăia drumul și ajunse faetonul la capătul pieței. Fără ezitare și fără să se teamă pentru el însuși, aruncă o bombă sub picioarele cailor. Forța exploziei l-a trîntit la pămînt. Încă o dată banii le puteau scăpa curajoșilor *boieviki*, dar Cibriașvili interveni la timp. Fără să se uite la Baciua, el trase sacul cu bani din faeton și se îndreptă spre strada V.

Unde era în tot acest timp Kamo, organizatorul și inspiratorul? Îmbrăcat în ofițer, încă palid și nerestabilit cum trebuie de pe urma rănilor, făcea încă de dimineață turul pieței, îi îndepărta pe trecători prin observații abile și misterioase (uniforma lui îndepărta suspiciunea) pentru a evita o vărsare inutilă de sînge. Cînd au răsunat exploziile, Kamo era în faeton. El trebuia să preia banii și să-i pună la loc sigur. Cînd, conform înțelegerii stabilite, intră dinspre strada G. în piață, i se păru că dăduseră greș încă o dată.

— Trebuie în orice caz să-i ajutăm pe camarazi să fugă înainte să vină soldații — a fost primul impuls natural al lui Kamo și, ridicîndu-se de pe banchetă, trăgînd focuri de revolver, proferînd înjurături și strigăte, ca un adevărat căpitan, a condus calul spre strada V., unde a dat, din întîmplare, peste Datiko. Banii i-au fost duși lui Miha Bocearidze, de unde, ascunși într-un divan, au fost transportați într-un loc absolut sigur, cabinetul directorului observatorului.

Cînd soldații au înconjurat piața, n-au mai găsit pe nimeni. Din fericire, toți participanții au scăpat de arestare. Numai complicii indirecți, schimbînd bancnote în străinătate, au fost descoperiți cu sume mici, dar guvernele respective au refuzat să-i predea."

Versiunea aceasta, autentificată cu viza partidului bolșevist, o completează și o rectifică pe precedenta, dar ar putea fi la rîndu-i revăzută și corectată. Mai există una, a unui participant la expropriere, Dzvali, într-o carte a lui Bibineișvili despre Kamo, cu un raport al poliției și cu depoziția unui martor: există mai multe afirmații care nu concordă unele cu altele, iar numele proprii nu sînt întotdeauna aceleași. Este puțin verosimil ca o asemenea operațiune să fi fost improvizată în cîteva ore și lipsesc informațiile despre rolul personal al lui Stalin, ca și asupra participării „colegului" lui, atunci apărut pentru prima dată: Sergo Ordjonikidze. Făcînd aluzie la această vestită afacere, Troțki admite că ea „face cinste fermității revoluționare a lui Stalin", dar întrebîndu-se de ce întîmplarea lipsește din biografiile oficiale ale personajului, dă el însuși răspunsul: Stalin și-ar fi dezvăluit în această împrejurare simțul lui politic deficient, fiindcă *ex*-urile, compatibile cu o ofensivă de masă, au degenerat în aventurism într-o perioadă de recul. Dacă această critică ar fi fondată, ea l-ar atinge pe Lenin și nu pe un subordonat. În afară de asta, dacă nevoile de bani ale Partidului sau ale unei fracțiuni justifică asemenea metode, considerațiile retrospective, la distanță de douăzeci de ani, despre fluxul și refluxul revoluției nu prea sînt convingătoare.

Sfîrșitul istoriei se găsește într-un articol al lui Martov: „Misteriosul necunoscut". La începutul anului 1908, Kamo, arestat la Berlin sub numele de Mirski, reușește să evite extrădarea simulînd nebunia. În același timp, poliția îl aresta la Paris pe Litvinov, deținător al unei cantități destul de importante de bancnote de 500 de ruble, provenind din celebrul *ex* de la Tbilisi. Mai mulți alți bolșevici au fost arestați la München, Stockholm, Geneva în timp ce încercau să schimbe acești bani — printre ei Semaciko și Olga Ravici.

Menșevicii au cerut o anchetă imparțială, iar Comitetul Central, condus atunci de Lenin, a încredințat cercetările unei comisii prezidate de Cicerin. Acesta, conducînd energic ancheta, a stabilit că la Berlin Kamo punea

în cale jefuirea băncii Mendelssohn, prin aruncarea în aer a caselor de bani. Mai mult, Cicerin a aflat cu aceeași ocazie că bolșevicii făcuseră o importantă comandă de hîrtie specială destinată fabricării bancnotelor; o anumită cantitate de asemenea hîrtie fusese deja expediată prin serviciile de expediere ale *Vorwaerts* la Kuokkola (Finlanda) unde se aflau în clandestinitate Lenin și Zinoviev. Bineînțeles, serviciile *Vorwaerts* nu cunoșteau conținutul pachetelor. Furnizorul hîrtiei l-a recunoscut după fotografie pe Krasin ca fiind clientul lui. Lenin a pus capăt acestor revelații, obținînd din partea Comitetului Central hotărîrea de a se încredința problema Biroului său pentru străinătate. Comitetul din Transcaucazia însă, ducînd pînă la capăt și pe cont propriu investigațiile, a hotărît să-i excludă din partid pe toți autorii loviturii de la Tbilisi, inclusiv pe Stalin. (Nici un nume nu era pronunțat în public pentru ca să nu se ofere indicii poliției; același scrupul interzicea să se vorbească pe față despre banii falși.)

Kamo a avut ca tovarăș de arme un *boievik* remarcabil, Alipi Țințadze (între prieteni, Kote). Aflat în închisoare în momentul marii lovituri, acesta n-a putut să ia parte la ea, dar avea multe altele la activ. Amintirile lui despre acea epocă nu sînt lipsite de interes:

„După înfrîngerea revoluției, o epocă de cruntă reacțiune a început o dată cu anul 1906. Tovarășul Arsene Djordjiașvili a primit misiunea de a-l ucide pe generalul Griaznov, reacționar feroce, însărcinat de guvern cu nimicirea mișcării revoluționare în Georgia. Executarea actului terorist se tărăgăna. Koba-Stalin m-a chemat și mi-a spus: « Dacă săptămîna asta Djordjiașvili nu duce la bun sfîrșit asasinarea lui Griaznov, aceasta va cădea în sarcina ta și va trebui, în acest scop, să aduni cîțiva teroriști de elită. » Dar Djordjiașvili și-a îndeplinit misiunea."

Rîndurile acestea revelează destul natura îndeletnicirilor lui Stalin și ne ajută să-i definim rolul: nu opera el în persoană, ci prefera să conducă brațul care izbea. Țințadze continuă în următorii termeni:

„În momentul acela, cele două fracțiuni activau în aceeași organizație și se pregăteau pentru congresul unificării de la Stockholm. Cu excepția celor de la Baku, majoritatea zdrobitoare a delegaților din Transcaucazia era formată din menșevici. După congres, a devenit limpede că noi, bolșevicii, nu puteam coabita cu menșevicii într-o aceeași organizație. Am hotărît, în ce mă privește, să creez un cerc pur bolșevist pentru a expropria fonduri din Tezaur. Tovarășii noștri avansați, și în special Koba-Stalin, aprobau inițiativa mea. În mijlocul lui noiembrie 1906, cercul expropriatorilor era format și, la nodul de cale ferată de la Ciaturi, am atacat un vagon poștal și am luat 21 000 de ruble, dintre care 15 000 au fost trimise fracțiunii bolșevicilor, iar restul a rămas grupului nostru, pentru pregătirea unei serii de exproprieri ulterioare..."

Linia de conduită a lui Stalin se desenează deci încetul cu încetul: cînd îi lăsa pe alții să facă pentru a exploata apoi rezultatul fericit fără a fi

compromis de un eșec, cînd îi incita la acțiune fără a se expune direct; se ținea, în principiu, în umbră, neasumîndu-și formal răspunderi, își asuma o anumită autoritate efectivă prin delegație de putere între vîrful și baza organizației. Desigur, curajul fizic nu-i lipsește, dar este mai bine să trăiești pentru revoluție, decît să mori pentru ea.

Cît despre Kamo, suferințele lui nu luaseră încă sfîrșit. Trebuie cel puțin să schițăm în cîteva linii povestea lui incredibilă, nu pentru interesul ei romanesc, ci pentru că este legată strîns de cariera politică a lui Stalin. În plus, această viață de insurgent ilustrează caracterul foarte specific al activității revoluționare în Rusia: nici un alt partid din Internaționala socialistă n-ar fi putut înfățișa un exemplar din această specie a revoltaților. Orice paralelă între acest revoluționar de profesie din școala lui Lenin și un social-democrat european, laburist anglo-saxon sau sindicalist dintr-o țară latină este suficientă pentru a pune într-un contrast violent mediile sociale și situațiile istorice. Desigur, este vorba de un armean din Georgia, dar s-au văzut oameni de același fel la Petersburg și la Moscova, în Polonia și în Urali.

Refugiat la Berlin, denunțat pe urmă de unul dintre principalii militanți bolșevici, Jitomirski, agent al Ohranei, Kamo este arestat în urma unei percheziții; poliția descoperă la el exploziv și un aparat electric „identificat a fi o bombă". Încarcerat la Alt Moabit, nevorbind germana și prefăcîndu-se că înțelege greu rusa, apărat cu zel de avocatul socialist Oscar Cohn, care îi transmite un mesaj din partea lui Krasin, unde acesta îl sfătuia să simuleze alienarea mintală, va realiza turul de forță de a putea să simuleze *timp de patru ani* demența furioasă, cu regimul de viață corespunzător. Tremură, vociferează, își smulge hainele, își azvîrle mîncarea, îi lovește pe gardieni. Este închis dezbrăcat într-o carceră înghețată, fără să cedeze. Ținut sub observație la infirmerie, supus unor teste atroce, stă în picioare timp de patru luni fără întrerupere, refuză hrana, este hrănit cu sonda după ce i se sparg mai mulți dinți, își smulge părul, se spînzură calculînd o salvare *in extremis*, își deschide venele cu un os ascuțit, își pierde cunoștința într-o baltă de sînge... Medicii se declară învinși și Kamo este transferat într-un azil de alienați unde chinurile lui reîncep.

Pentru a-i pune la încercare insensibilitatea simulată, i se înfing ace sub unghii, este înțepat cu fier înroșit în foc. Rezistă cu stoicism. Profesorii conchid că boala este reală. În 1909, ca să nu mai hrănească un străin, administrația îl predă Rusiei. *Vorwaerts* la Berlin, *Humanité* la Paris și alte ziare sensibilizează opinia publică. Chemat în fața consiliului de război la Tbilisi, scoate de sub cămașă o pasăre domesticită în închisoare și o hrănește cu firimituri... Pus din nou sub observație, îndură iar, timp de șaisprezece luni, noi încercări care l-ar înnebuni și pe un om sănătos. În sfîrșit, în august 1911, datorită lui Kote Țințadze, reușește o evadare de maestru, după trei luni în care își tăiase lanțurile și o bară de la fereastra celulei, este

cît pe ce să moară pe o stîncă din Kura căci i se rupe o frînghie, scapă din nou, își înșală toți urmăritorii, ajunge la Batumi, se ascunde în fundul calei unui vapor și ajunge la Paris, „la Vladimir Ilici“ (Lenin)...

Acesta apreciază că sănătatea lui Kamo este foarte zdruncinată (*sic*) și-i recomandă un repaus. „Banditul din Caucaz“, cum îl numește Lenin în glumă, pleacă „în Sud“. La Constantinopol este arestat; pus în libertate la intervenția unor călugări georgieni de la Notre Dame din Lourdes (?), trimite arme în Rusia; arestat din nou în Bulgaria, eliberat cu ajutorul socialistului Blagoev, arestat încă o dată pe un vapor, cu bagajele pline de exploziv, eliberat de turci, trece în Grecia. „Cîteva luni mai tîrziu, în înțelegere cu Vladimir Ilici, Kamo revine în Rusia pentru a procura bani pentru Partid, foarte strîmtorat financiar în acel moment...“

În Caucaz, îi adună pe supraviețuitorii vechii lui echipe și în septembrie 1912 are loc lovitura, eșuată, de pe drumul Kodjorului. Baciua Kupriașvili și Kote Țințadze, excelenți țintași, îi acoperă retragerea omorînd șapte cazaci, dar fără rezultat: *boieviki* sînt prinși. Închis încă o dată în fortăreața din Mateh, Kamo este de patru ori condamnat la moarte.

Țințadze, camaradul lui de celulă, reușește să-i transmită un mesaj într-o lamă și primește acest răspuns: „Am ghicit, găsit scrisoarea, resemnat cu moartea, absolut calm. Pe mormîntul meu, iarba ar fi trebuit să fie deja de trei stînjeni. Nu putem evita moartea mereu. Trebuie să murim într-o zi. Dar o să-mi mai încerc o dată norocul. Încearcă orice pentru a evada. Poate că o să ne mai fentăm o dată dușmanii. Eu sînt tot în fiare. Fă ce vrei. Sînt gata la orice.“ Planul este irealizabil. Kamo este pierdut, dar procurorului îi devine simpatic uimitorul condamnat; lungește formalitățile și cîștigă timp pînă la tricentenarul dinastiei Romanovilor; decret imperial, comutare a pedepselor cu moartea în douăzeci de ani de ocnă... Un regim penitenciar oribil îl ucide lent pe martirul finanțelor bolșevismului. În 1917, revoluția îl salvează, îl readuce la viață, îl redă unei noi activități...

Este greu să ne închipuim un asemenea om în Occidentul nostru industrializat și ne-ar fi greu să-l luăm drept un contemporan. Comparația cu un erou medieval, datorată bătrînului bolșevic Lepecinski, nu este întîmplătoare... Poporul rus, scria A. Leroy-Beaulieu, „a fost vizitat degeaba de către Diderot, degeaba a avut biblioteca lui Voltaire, el se află încă la vîrsta teologică... Pentru marea masă a națiunii, evul mediu durează încă.“ Ardoarea inalterabilă a lui Kamo, elanul sacrificiului său, resemnarea lui în suferință și înaintea morții porneau dintr-un misticism evident anacronic comparativ cu raționalismul țărilor mai evoluate, oricare ne-ar fi părerea. Nu e nimic „marxist“ în mobilurile acestei ardori de nestins.

O mentalitate religioasă caracterizează și micul grup bolșevist din Tbilisi, al cărui suflet era Kamo, intenționat separat de Partid, de formă, după congresul de la Stockholm, care a interzis exproprierile. Socialiști ruși fac în așa fel încît acest suflu să fie încă viu în cadrul și atmosfera lui,

evocîndu-şi amintirile. În oraşul în stare de asediu, cu străzi străbătute zi şi noapte de patrule de poliţie, ameninţaţi continuu de percheziţii şi de raiduri ale poliţiei, cei şapte tovarăşi trăiau în comun, ca un „nucleu" aparte, păstrînd însă relaţii personale cu social-democraţia. Locuinţa lor, deschisă oricui, o casă tipic georgiană, ale cărei uşi şi ferestre dădeau într-un lung balcon comun, era alcătuită din două camere mobilate primitiv, bărbaţii ocupînd-o pe cea mai mare, cele două femei pe cea mică. Aveau o cultură socialistă foarte rudimentară, mai mulţi dintre ei nu citeau decît rar, dar devotamentul lor pentru cauză n-avea limite. Lenin, întruchipare a Partidului în ochii lor, le inspira un adevărat cult şi ardeau de dorinţa de a se remarca printr-un gest răsunător. De o mare bunătate în raporturile de camaraderie, puteau deveni feroci cînd credeau că este în joc interesul Partidului. O existenţă materială mizeră le ruina trupurile: cei care au supravieţuit represiunii au murit de tuberculoză.

Criteriile morale ale unui alt timp şi ale unui alt mediu nu sînt întotdeauna valabile pentru a-i judeca pe terorişti şi pe expropriatori, ale căror metode nu s-ar putea implanta într-un stat modern. Se generalizează cecul semnat, viramentul bancar, iar instrumentele de constrîngere ale unui guvern puternic se perfecţionează, ceea ce elimină în mare parte pitorescul sîngeros al acestui *modus operandi* din ţările agrare. Barbaria ţarismului năştea cruzimea actelor de opoziţie. Sub despotismul ruso-asiatic, flacăra exploziilor anunţa incendiul revoluţionar ineluctabil. Un roman al lui Leonid Andreev, *Saşka Jeguliov*, oglindeşte simpatia societăţii cultivate faţă de acei *boieviki* răzbunători. Violenţa răspundea la violenţă, scopul visat de un popor întreg părea să justifice toate mijloacele. Este greu să ne explicăm grija lui Stalin de a şterge toate urmele responsabilităţii lui în *ex*, doar dacă nu i-am găsi raţiunea într-un scrupul tardiv pentru faptul de a fi sacrificat viaţa tovarăşilor lui, ţinîndu-se la distanţă. Lui Pilsudski nu-i este ruşine de rolul lui în fruntea *bojowka* poloneze, el, care s-a aflat cu arma în mînă în focul terorismului.

„Organizaţia de luptă" a partidului socialist polonez a executat o sută de *ex*, mari şi mici; Rogow, Mazowieck, Bezdany amintesc loviturile cele mai importante. Numai ultima a fost realizată cu concursul personal al lui Pilsudski, regula *bojowka* impunîndu-i fiecărui membru al ei cel puţin un atac cu arma în mînă. Acţiunea a avut loc în noaptea de 27 septembrie 1908, pe linia Petersburg–Varşovia, în mica gară Bezdany, unde echipa de *bojowcy* a tăiat firele de telefon şi de telegraf, a capturat trenul poştal, a terorizat personalul gării şi al vagonului şi a putut „lucra" în voie înainte de a lua prada (2 400 000 ruble, după un biograf oficial, dar cifra este îndoielnică). Notele confuze din *Novoe Vremia* nu ne permit să extragem o relatare limpede şi concisă. Dar dacă este adevărat că Pilsudski şi-a făcut înainte de expediţie testamentul, precauţia era inutilă, fiindcă Bezdany pare o joacă de copii faţă de *ex* de la Tbilisi.

Dizolvarea *bojowka* a fost unul dintre motivele scindării în 1906 a partidului socialist polonez. Dreapta naţionalistă, cu Pilsudski şi Daszynski, s-a asimilat tot mai mult în organizaţia militară secretă. La fel, exproprierile au adîncit prăpastia între bolşevici şi menşevici în social-democraţia rusă. Dar aici, stînga internaţionalistă era cea care acorda o importanţă primordială acţiunilor militare şi „tehnice". De o parte şi de alta oamenii de acţiune tindeau către pregătirea practică, căutau mijloace tangibile care să asigure victoria în viitorul război civil. Social-democraţii polonezi, adversari ai lui Pilsudski din ostilitate faţă de naţionalism, nu respingeau deloc metodele lui de lucru; organizatorul lor reputat, Leo Tychko, le folosea şi el împărţind avantajele cu Lenin.

Problema banilor, corolar inevitabil al concepţiei revoluţionarilor de profesie, a cîştigat treptat un loc disproporţionat în viaţa emigraţiei social-democrate, reconstituită după înfrîngere, şi a înveninat raporturile între cele două fracţiuni. Căci dacă bolşevicii au putut să-şi asigure o majoritate în 1907, aceasta s-a datorat în mare parte resurselor enorme obţinute prin ex, care permiteau întreţinerea unei legiuni de militanţi, trimiterea de emisari peste tot, înfiinţarea de publicaţii, răspîndirea unei anumite „literaturi", crearea unor comitete mai mult sau mai puţin reprezentative. Caucazul nu era singura sursă de bani. Un ex-*boievik* din Ural, Sulimov, povesteşte în memoriile lui că grupul lui vărsa la Comitetul Central (bolşevist) 60 000 de ruble, la Comitetul Regional, 40 000 care au fost folosite între altele la publicarea a trei ziare, au subvenţionat în plus călătoria delegaţilor (bolşevişti, desigur) la Congresul de la Londra, cursurile instructorilor de luptă la Kiev, şcoala de aruncători de bombe de la Lemberg, transporturile de contrabandă etc. Deşi bugetul conducerii nominale a Partidului nu depăşea, în anii de depresiune, 100 de ruble pe lună, bolşevicii dispuneau de sume considerabile şi mereu insuficiente pentru nevoile lor şi trimiteau de pildă 1 000 de ruble subsidii lunare organului lor din Petersburg, 500 celui de la Moscova... Menşevicii, pătrunşi de legalism european, reduşi la cotizaţii infinitezimale, nu puteau să se măsoare pe picior de egalitate cu concurenţii lor fără scrupule, şi nici, în consecinţă, să se supună legilor unei majorităţi factice. Disciplina nu exista deci pentru nimeni şi în Partid se subminau reciproc două tabere, de altfel destinate şi ele să se fărîmiţeze mereu în noi fracţiuni de fracţiuni.

Stalin l-a văzut pe Lenin pentru a doua oară la Congresul de la Stockholm, dar amintirile lui pe această temă nu ne oferă nimic demn de citat. A treia întîlnire a fost cea de la Congresul de la Londra în 1907 şi nici această relatare nu prezintă mai mult interes: Stalin se mărgineşte să exprime admiraţia lui pentru Lenin care nu se îmbăta de succesul propriu. Nici nu avea de ce să se îmbete pentru o majoritate precară de cîteva voturi, cînd

se știa cu ce preț și prin ce mijloace fusese obținută. Dacă Lenin n-ar fi meritat decît asemenea elogii, numele lui ar fi fost de mult uitat.

În timpul revoluției, partidul se transformase profund, atît numeric, cît și prin experiență și maturitate politică. La Stockholm congresul număra 36 de muncitori și 108 intelectuali, totalizînd 343 de acuzații pentru crimă politică, 286 de ani de închisoare și deportare. La Londra, congresiștii numărau 116 muncitori, 196 de intelectuali și alte categorii; statisticile numără printre ei 56 de „revoluționari de profesie" și 118 delegați „trăind pe cheltuiala Partidului", fără să indice cîți militanți în situația respectivă se găseau în Rusia; ei totalizau 710 inculpări, 834 ani de închisoare, temniță grea sau deportare, dintre care 597 efectiv efectuați, 210 evadări... În fine, într-un an menșevicii trecuseră de la 18 000 la 43 000 de membri, bolșevicii de la 13 000 la 33 000; membrii în Bund (33 000), polonezii (28 000), letonienii (13 000) își dublaseră efectivele.

Biserica din Londra unde au avut loc cele treizeci și cinci de ședinte ale congresului a fost scena unor dezbateri furtunoase. Troțki, evadat din Siberia, a luat poziție de „centrist", aproape singurul mijlocitor între cele două fracțiuni sensibil egale, bolșevicii întăriți de polonezi și lituanieni, menșevicii prin Bund. „Unde v-a dus scindarea? întreba el cele două tendințe. La a face alături același lucru, a bătători un teren comun și a vă călca unii pe alții pe picioare. La ce ați ajuns? La a fi obligați să vă adunați împreună, mai întîi pe baze federative, apoi la congresul de unificare..." Și evoca pericolul unei viitoare scindări cu alternativele ulterioare de noi separări și joncțiuni. Raporturile lui personale cu stînga rămîneau tensionate (președintele a trebuit chiar să-l cheme la ordine pentru că-l acuzase pe Lenin de ipocrizie), dar părea să se schițeze o apropiere politică... A avut satisfacția să audă un discurs al Rosei Luxemburg, foarte apropiat de propria lui concepție despre „revoluția permanentă".

Fapt nou: o „fracțiune parlamentară" lua parte la congres. A primit critici acerbe din partea bolșevicilor. După dizolvarea bruscă a primei „Dume", urmată de Manifestul de la Vîborg prin care toate partidele democratice repudiau aprioric datoriile țarismului contractate fără asentimentul reprezentanței naționale, Partidul se angajase în lupta electorală în ciuda prevederilor defavorabile ale sistemului cenzitar. Imediat au apărut dezacorduri interne în ceea ce privește tactica de adoptat față de „cadeți". Deviza „a lovi împreună, a merge separat", descoperită de Plehanov la Marx și preluată de Lenin, nu punea în termeni destul de stringenți problema. Martov propunea susținerea liberalismului acolo unde se impune alegerea între el și reacțiune și încheierea unui pact electoral, chiar la primul nivel. Lenin admitea asemenea înțelegeri, dar nu în prima etapă, preconizînd de preferință un „bloc de stînga", cînd cu *trudoviki* (laburiști), cînd cu socialist-revoluționarii. Comitetul Central, apoi o conferință a Partidului ținută în Finlanda (noiembrie 1906) dăduse cîștig de cauză menșevicilor.

O Dumă „roșie" i-a urmat Dumei „cadete", 54 deputați social-democrați intrau în Parlament, dintre care două treimi menșevici și o treime bolșevici. În Georgia social-democrația triumfa asupra tuturor adversarilor și concurenților săi.

Amenințată permanent cu desființarea și lipsită de o imunitate parlamentară reală, fracțiunea deputaților avea o sarcină dificilă și curajul, voința lor nu rezolvau toate problemele. Prin iluziile pe care și le făcea în privința „cadeților", „opoziție în fața Maiestății Sale", și prin prudența discursului ei politic, ea reflecta nesatisfăcător starea de spirit combativă a majorității active a Partidului. Lenin a atacat-o violent. Țereteli, leader al Dumei și raportor la congres, declarase: „Nu putem lupta pentru libertate, fără o coaliție oarecare cu democrația burgheză." Lenin l-a acuzat de reformism și le-a reproșat deputaților parlamentarismul lor burghez. În parte de acord cu bolșevicii asupra fondului, dar ostil tonului lor, Troțki intervine în discuție împotriva lor și-și atrage din partea lui Lenin următoarea replică: „Nu este nici inteligent, nici demn de un partid muncitoresc să-și ascundă dezacordurile."

Bolșevicii au atras cel mai mare număr de voturi împotriva proiectului de „congres muncitoresc" al lui Axelrod, care voia să convoace toate partidele socialiste și grupările muncitorești într-o adunare reunită, primul pas poate spre un fel de Labour Party. Ei au impus adoptarea unei moțiuni asigurînd social-democrației un rol conducător în sindicatele profesionale, foarte recent înființate în Rusia și în general din inițiativă socialistă, hotărînd de asemenea să stabilească legături organice între ele și Partid. Dar în problemele de gestiune interioară n-au putut să-și impună punctul de vedere și, în noul Comitet Central, n-au avut decît un vot în plus și acela nesigur. Centrul bolșevist a supraviețuit în umbră, ducîndu-și în secret „războiul de partizani" și exproprierile pe care congresul tocmai le interzisese...

La Londra Stalin îl întîlnea pentru prima dată pe Troțki, dar acesta nu l-a remarcat probabil; leaderul Sovietului din Petersburg nu era un om căruia să-i placă să-și facă repede cunoștințe, nici să se atașeze cu ușurință în lipsa unor reale afinități. Koba nu era cunoscut decît de către un număr restrîns de bolșevici în afara Caucazului. N-a luat cuvîntul la acest congres în care reușise să se strecoare fraudulos, prevalîndu-se de un mandat din districtul Borcealo în care nu exista nici o organizație de partid, dar cu mai puține șanse decît data trecută: adevărata delegație din Caucaz a protestat împotriva acestei ficțiuni și Koba nu a rămas să audieze lucrările decît mulțumită toleranței celorlalți și fără drept de vot. Un „adevărat bolșevic" nu-și făcea probleme pentru așa de puțin lucru. Afacerea de la Tbilisi va arăta în curînd ce caz făcea Stalin de congres, de mandatul lui și de rezoluțiile acestuia.

Biografia oficială spune că Stalin conducea ziarul *Dro* (*Timpul*) la Tbilisi, în 1906, iar în anul următor, *Bakinski rabocii* (*Muncitorul din Baku*)

la Baku; a scris de asemenea o serie de articole, care au rămas necunoscute, „Anarhism și socialism". Aceste mici gazete locale, ai căror redactori simplificau și diluau proza lui Lenin, au avut o existență efemeră de cîteva săptămîni; cît despre articole, biografii evită pe bună dreptate să le pună sub ochii cititorilor. La vremea aceea, Stalin nu aspira cîtuși de puțin că ar fi teoretician sau scriitor. Ambițiile lui, mai modeste, îl incitau doar să pună mîna pe grupul bolșevic de la Baku, în afara Georgiei unde simțea că nu va putea cîștiga nici un centimetru pătrat de teren. În plus, excluderea din partid era inevitabilă la Tbilisi, după o asemenea sfidare de răsunet la adresa unei hotărîri a congresului; prudența îi dicta să-și ia măsuri, să-și mute cîmpul de acțiune. Cel mai apropiat care i se oferea era Baku, cu perspective din ce în ce mai mari de extindere.

Cetatea neagră a petrolului, veche cetate perso-tătară, se dezvolta „americănește", de la 14 000 de locuitori în 1865 la 112 000 la recensămîntul din 1897 (în zilele noastre, în jur de 450 000). Printr-o curioasă alăturare ea și-a păstrat moscheile și minaretele, vastul bazar oriental, labirintul de străduțe sordide în care se înghesuia populația musulmană, templul „adoratorilor focului", păzit de un *ghebar**... Puțurile de petrol, care produceau 340 000 puduri în 1862, dădeau deja 636 000 în 1902 și atrăgeau un proletariat sărac și analfabet, amestec de turci, persani, armeni, ruși, asupra cărora își disputau influența cele două grupări social-democrate.

După plecarea lui Krasin și apoi a lui Knunianț, care avea să treacă la menșevici, militanții cei mai de vază ai fracțiunii leniniste erau S. Șaumian și P. Djaparidze. Acesta din urmă (care nu trebuie confundat cu omonimul lui cu prenumele Artșil, deputat în Dumă) s-a dedicat activității sindicale. Aflat pe poziții de rivalitate cu Șaumian pentru poziția în Partid, Stalin a început să lucreze la înlăturarea lui. Curînd cei doi au ajuns la cuțite. „Începu între ei o luptă îndelungată, dusă atît de departe încît muncitorii din Baku au ajuns să-l *bănuiască pe Djugașvili că l-a denunțat pe Șaumian la poliție* și au vrut să-l dea pe mîna unui tribunal al partidului; l-a salvat arestarea și pe urmă exilul în Siberia"; acest episod cunoscut militanților vechi și relatat în articolul din *Brdzolis Khma* deja citat n-a fost încă elucidat. Subzistă o îndoială în privința cronologiei. Dar faptul că o arestare a lui Șaumian s-a explicat în diferitele medii ale Partidului printr-un denunț anonim și că acesta i s-a atribuit lui Stalin este cert.

Nu există *probe* pentru a dovedi acest lucru, asemenea probe nu există, ca să spunem așa, niciodată. Dar putem face atîtea supoziții încît să susținem teribila bănuială? În această privință o certitudine se va degaja poate din acumularea indiciilor. Sigur și semnificativ este că propriii camarazi ai lui Stalin l-au crezut capabil să dea pe mîna poliției un tovarăș de luptă

* În persană, „infidel"; nume dat de musulmanii iranieni acelor persani care au rămas fideli zoroastrismului (*n.t.*).

pentru a se debarasa de un concurent. Pentru a doua oară este acuzat de intrigi și de sete de putere, iar acuzația nu vine din partea dușmanilor, ci din chiar rîndurile partidului lui, a fracțiunii din care făcea parte. Pe merit sau pe nemerit, Stalin rămîne cu această reputație.

Din aceeași epocă datează și o serie de practici foarte speciale despre care nu se vorbește decît în termeni foarte voalați printre bolșevici, fără prea multe precizări: manevrele menite să stoarcă fonduri (*vîmogatelstvo)*, prin diferite metode de presiune asupra industriașilor petrolului, tot cu scopul de a alimenta bugetul organizației. Ar fi prematur să vrem să clarificăm unele dintre istoriile colportate de cei care l-au frecventat pe Stalin la Baku, referitoare între altele la plasarea în circulație a banilor falși numiți ai lui Sakvarelidze: a le remarca numai, fără a da nume, ar însemna dezvăluirea surselor și punerea în pericol a libertății indiscreților. Tăcerea impusă foștilor camarazi de acțiune, de închisoare sau de exil ai lui Stalin este de altfel foarte elocventă, într-o țară unde se publică fără reținere memoriile cele mai fastidioase.

Textele lui Koba însuși sînt sistematic suprimate. A constatat-o Troțki: „Pentru întreaga perioadă a reacțiunii 1907–1911, nu găsim nici un document — articol, scrisoare, hotărîre — în care Stalin să-și fi formulat aprecierea proprie asupra situației și perspectivelor. Este imposibil să nu existe asemenea documente. Este imposibil să nu se fi păstrat, fie și în arhivele departamentului Poliției. De ce nu sînt publicate?“

Dar o mărturie de cel mai viu interes asupra lui Stalin din acea epocă a putut fi adusă în străinătate de către un socialist-revoluționar, Vereșceac, care a fost președintele sovietului soldaților din garnizoana de la Tbilisi. Ce valoare are aceasta? Semion Vereșceac se bucură de o reputație morală ireproșabilă în diferite medii revoluționare; chiar în rîndul bolșevicilor s-a bucurat de o considerație incontestabilă: ei i-au reprodus, fie și în maniera lor, amintirile în *Pravda*, organ oficial al Partidului. Sub titlul „Garantat drept autentic!“ și, fapt excepțional, în două rînduri, 7 februarie 1928 și 20 decembrie 1929, acest ziar publica un „foileton“ de Demian Bednîi, prieten apropiat al lui Stalin, în care extrase din Vereșceac alternau cu un comentariu rimat al scriitorului bolșevist. *Garantat drept autentic*, spune *Pravda*, pentru a sublinia și confirma pasajele care-i păreau de natură să consolideze prestigiul stăpînului lui. Dar simpla confruntare a textelor revelează un decupaj abil și înșelător, dînd o imagine inexactă asupra mărturiei în discuție. Este suficient să ne raportăm la sursă pentru a restabili adevărul și pentru a-l cunoaște mai îndeaproape pe Stalin cel adevărat.

Acesta fusese arestat în martie 1908, după Șaumian, pe urmă încarcerat la închisoarea Bailov, înainte de a fi exilat pentru doi ani sub supraveghere în provincia Vologda, la nord de Moscova. A petrecut opt luni în această închisoare unde Vereșceac l-a cunoscut îndeaproape. Închisoarea este un loc bun pentru a observa și aprecia indivizii, sub multe aspecte.

În cea de la Baku, destinată să adăpostească 400 de deținuți și populată atunci de 1 500, „politicii" aveau cooperativa lor și un „decan" asistat de o comisie paritară de admitere unde erau reprezentați bolșevici, menșevici și socialist-revoluționari și din care făcea parte Vereșceac. În această calitate a putut să culeagă asupra lui Stalin elemente de biografie care dau cel puțin o imagine despre opinia ambientă. Între datele de fapt și comentarii este ușor de discernut.

După Vereșceac, tînărul Djugașvili fusese exclus din seminar pentru că era membru și conducător al unui cerc socialist clandestin: „Camarazii lui de cerc povestesc că repede după exmatricularea lui au fost la rîndu-le aproape toți exmatriculați. După un timp, s-a aflat că exmatriculările se datorau *unui denunț făcut rectorului de către Stalin*. În explicațiile date camarazilor lui, Stalin nu a negat procedeul, ci *l-a justificat*, spunînd că exmatriculații, pierzîndu-și dreptul de a fi preoți, vor deveni buni revoluționari." Paralela între cele două denunțuri se impune, căci Vereșceac n-are cunoștință despre afacerea Șaumian, despre care nu spune nimic. Dacă este vorba despre o coincidență în eroare, atunci este una tulburătoare.

Încarcerat, Stalin este admis fără dificultate în societatea politicilor. Închisoarea, spune Vereșceac, „era o școală revoluționară de propagandă și de luptă. Printre conducătorii de reuniuni și de cercuri își făcu apariția Koba, ca marxist". Noul venit era tăcut, puțin comunicativ. „În timp ce politicii se străduiau să nu-i frecventeze pe criminalii de drept comun și-i puneau special în gardă pe tineri, pe Koba îl puteai vedea mereu în tovărășia asasinilor, șantajiștilor, banditților... Îi impuneau întotdeauna oamenii cu o « problemă » reală. Politica, el o considera ca pe o « problemă » pe care trebuie să știi s-o « rezolvi » și s-o « clarifici ». Drept camarazi de celulă, îi avea pe falsificatorii de bilete de 500 de ruble, Sakvarelidze și fratele lui Niko, la vremea aceea bolșevic."

Povestitorul îl prezintă pe Stalin ca pe un iubitor de controverse organizate cum trebuie. „Problema agrară în special trezea discuții aprinse, care mergeau pînă la bătaie. Nu voi uita niciodată o « dezbatere agrară » a lui Koba, în care camaradul lui, Sergo Ordjonikidze,... îi trase în chip de concluzie un pumn în gură coraportorului său, socialist-revoluționarului Ilia Karțevadze, ceea ce i-a atras o ciomăgeală zdravănă din partea socialist-revoluționarilor.

Înfățișarea lui Koba și felul lui grosolan de a polemiza făceau intervențiile lui penibile. Discursurile lui erau lipsite de spirit și seci ca formă. Ceea ce uimea întotdeauna era memoria lui mecanică... Era întotdeauna gata să-l citeze pe Marx, ceea ce-i uimea pe tineri și pe ignoranți. La scara Transcaucaziei, părea un fel de Lenin local... „Excepționala lui lipsă de principii și viclenia lui practică au făcut din el un leader în ale tacticii." Îi ura pe menșevici, cu care nu era în stare să poarte discuții. „Împotriva lor sînt bune orice mijloace", spunea el.

„În timp ce toată închisoarea se resimțea nervos după o execuție nocturnă, Koba dormea sau recita calm cuvinte în esperanto, viitoarea limbă a Internaționalei, după părerea lui. Cît despre solidaritatea între prizonieri, nu propunea niciodată măsuri de protest, dar nici nu s-a ridicat vreodată împotriva măsurilor extreme, chiar absurde... Nu era instigator, dar îi susținea întotdeauna activ pe instigatori. Asta făcea din el un bun camarad în ochii prizonierilor." Într-o zi (Vereșceac se înșală în mod sigur asupra datei), sectorul politicilor a fost bătut de către o companie de soldați: „Koba mergea sub loviturile de ciomag, fără să-și plece capul, ținînd o carte în mîini." Aceasta este fraza prin care istorisirea de față și-a meritat onoarea de a apărea în paginile *Pravdei*.

Altă trăsătură, „explicînd poate în parte de ce a rămas Stalin necunoscut timp îndelungat: capacitatea lui de a-i împinge în ascuns pe alții să acționeze în timp ce el rămînea deoparte". Confirmare remarcabilă a atitudinii lui în timpul exproprierilor. O dată, un tînăr georgian a fost bătut cu cruzime pe unul din coridoarele închisorii în urma unui zvon conform căruia era vinovat de provocare; corpul însîngerat a fost luat pe o targă; după care s-a dovedit că nu se știa nimic nici despre victimă, nici despre acuzația care i se aducea: „Mult timp după aceea a devenit clar că *zvonul plecase de la Koba*." Cum să nu te gîndești la cele două denunțuri anonime precedente cînd te afli în fața celui de-al treilea?

Altădată, pe scara pavilionului politicilor, ex-bolșevicul Mitka G. a ucis cu o lovitură de pumnal un tînăr muncitor, pe care-l crezuse spion fără să-l cunoască. Or, execuția unui trădător sau a unui turnător n-a fost niciodată admisă în cercurile revoluționare dintr-o inițiativă individuală; este nevoie de o responsabilitate colectivă. Afacerea a rămas multă vreme obscură: „În sfîrșit, Mitka lăsă să-i scape că el credea că fusese indus în eroare. *Instigarea venise de la Koba*." Al patrulea fapt de același fel, care nu lasă nici o îndoială asupra următoarelor observații ale lui Vereșceac, confirmate de altfel de alte constatări:

„Talentul acesta de a lovi pe ascuns prin mîna altuia și trecînd el neobservat a făcut din Koba un viclean trăgător de sfori care nu se dădea în lături de la nici o metodă și evita orice răspundere și orice risc de a da socoteală. Natura lui apare în toate « problemele » lui. În organizația falsificatorilor de bani, care au pus în circulație bancnotele de 500 de ruble, în răsunătoarele jafuri ale caselor Tezaurului, se simțea mîna lui Stalin: dar n-a fost niciodată implicat în urmăriri, deși falsificatorii de bani și expropriatorii au fost întemnițați cu el. Mai mult, îi înfiera în modul cel mai insolent pe socialist-revoluționari pentru activitatea lor teroristă și de expropriere."

Acestea sînt faptele subiective esențiale pe care *Pravda* a avut imprudența să le „garanteze drept autentice" sub bisturiul cenzurii, mulțumindu-i în același timp autorului de a fi „creionat fără voie portretul viu, și totuși încă palid, al unui adevărat bolșevic". Departe de a contrazice observațiile

deja făcute, ele le completează și le întăresc. Din acest ansamblu se desprind destule trăsături: o „voință de putere“ disproporționată față de voința de cunoaștere, reducînd aproape accepția nietzscheeană la ultimul termen din seria nevoilor, „practicul“ fără analitic, fără sintetic, nici estetic și slujind revoluționarismul instinctiv al unui individ care nu și-a găsit locul în mediul lui (spiritul de revoltă neexprimînd întotdeauna un concept superior de umanitate și nici unul de organizare rațională a societății); un realism îngust, dar eficace pe măsura unui orizont restrîns, mergînd laolaltă cu lipsa simțului teoretic și a ideilor generale — moștenire, poate, a mentalității rurale; o formație religioasă peste care se suprapune o contrafacere de marxism în formule elementare învățate pe dinafară, ca versetele catehismului; o abilitate orientală în intrigă, lipsa de scrupule, insensibilitatea în relațiile personale, disprețul față de om și de viața omenească. Koba, revoluționar din ce în ce mai profesionist, se simte dur și rece ca oțelul de la care își va lua numele definitiv.

În iulie 1909, fuge de la Solvîcegodsk, provincia Vologda, locul lui de domiciliu forțat și se ascunde la Petersburg, la intendentul regimentului de gardieni călare, Savcenko. Evadarea era simplă pentru exilații din această categorie, constrînși doar la rezidență obligatorie într-o localitate fixată și la un control administrativ periodic. O lună mai tîrziu, revine la Baku unde-și reia viața de termită politică pînă în martie 1910, cînd este arestat din nou și, după cîteva luni de închisoare, este trimis din nou la Solvîcegodsk pentru cinci ani. Acolo, în această regiune forestieră puțin populată, dar unde se află mulți exilați, „participă la crearea unei organizații social-democrate, ține conferințe, lucrează la formarea propagandiștilor“ dacă e să credem ce spune lucrarea lui V. Nevski. În realitate, nu se știe nimic despre viața lui în exil și rezumatul vag din dicționar nu suplinește sursele directe. Un dosar de poliție care a fost expus într-o expoziție la Veliki-Ustiug, notează, ca o trăsătură pozitivă, la capitolul *conduită*: „Grosolan, insolent, nu respectă autoritățile.“

Epoca activității lui în Caucaz se încheie; excluderea din partid îl alungă din Georgia ca militant și Baku îi devenea defavorabil. Ce rămînea după el în acest oraș? „O citadelă a bolșevismului“, răspunde biografia lui oficială. Contradicție flagrantă cu adevărul, căci pseudo-citadela a dispărut rapid într-o fuziune cu menșevicii. A fost nevoie de o nouă revoluție pentru a se reface la Baku un grup bolșevist.

În primăvara lui 1911, Koba fuge din nou, se duce la Petersburg, trăiește sub numele de Ivanov, își petrece nopțile la prietenul lui, Todria, dar în 10 septembrie al aceluiași an este arestat la hotel, stă mai multe săptămîni la închisoare, este exilat pentru a treia oară, de data asta pentru trei ani la Solvîcegodsk. Fuge din nou, la puțină vreme după aceea; la sfîrșitul lui 1911 revine în capitală. Biografiile oficiale nu concordă în detaliu, dar nici erorile, nici contradicțiile nu merită să fie revelate sau rectificate. Sînt de

remarcat pur și simplu condamnările relativ ușoare și lipsa de strictețe a supravegherii, ceea ce înseamnă că poliția nu-l considera pe Stalin o personalitate foarte neliniștitoare. Revoluționarii considerați „periculoși" erau mai rău loviți și mai bine păziți.

În februarie 1912, o hotărîre luată în străinătate, în comitetul restrîns, îl alege pe Koba membru în Comitetul Central al Partidului. Prin ce paradox putea un exclus să acceadă așa de brusc la eșalonul superior al organizației? Explicația este că în acel moment existau, nu un partid social-democrat, ci două. Temerile lui Troțki se confirmau, o nouă scindare îi opune de acum cu violență pe cei doi „frați învrăjbiți", pe care nu-i lega nici un fel de frăție. Lenin și-a adunat revoluționarii de profesie și i-a ales dintre ei pe cei mai siguri, pe cei mai hotărîți pentru a-și constitui „cercul de conducători clandestini". Stalin corespundea exigențelor lui. Cele două partide nu au încă granițe definitive și mulți social-democrați vor trece dintr-unul într-altul, dar bolșevism și menșevism se vor cristaliza în corpuri doctrinare ireconciliabile.

După Congresul de la Londra, Duma „roșie" a fost dizolvată, constituția încălcată, deputații fracțiunii social-democrate întemnițați și deportați, în frunte cu Țereteli. Putem considera că această „lovitură de stat" din iunie 1907 marchează sfîrșitul fazei revoluționare. Nici o reacție de protest nu se înregistrează în țară. Lenin, odinioară tenace în a menține la ordinea zilei răscoala armată, nu speră să mai vadă curînd unindu-se într-o insurecție victorioasă cele trei curente distincte, cel al muncitorilor, al țăranilor și soldaților și acceptă evidența: reacția este generală și profundă, se generalizează și se adîncește. Masele populare sînt, recunoaște el, înfricoșate și apatice. Toate partidele socialiste sînt obosite, dezorganizate, fără speranțe. Represiunea precipită declinul mișcării muncitorești: ziare suprimate, tipografii închise, sindicate profesionale interzise, persecutate. Social-democrația nu este cea mai puțin afectată: „Putem să afirmăm cu tot curajul că în această perioadă dificilă, partidul, ca « întreg », nu mai exista", mărturisește Zinoviev.

Vechiul regim beneficiază de un răgaz pe care situația internațională îl favorizează. În jocul alianțelor europene, Rusia imperială reprezintă un element apreciabil și de altfel supraevaluat, în ciuda nefericitului război din Extremul Orient. Avansurile financiare ale capitalului francez, surd la avertismentele Sovietului din Petersburg și la Manifestul democratic din Vîborg, contribuie sensibil la consolidarea autocrației. În timp ce înmulțește spînzurătorile, primul-ministru Stolîpin își pregătește reforma agrară tinzînd să faciliteze accesul la mica proprietate rurală, cu scopul de a dezarma revolta țărănească mereu latentă. „Bonapartism agrar" spune Lenin. După doi ani de foamete, recolta din 1907 și cele două secerișuri

următoare excepționale dau, în plină criză industrială, un puternic imbold agriculturii.

Revoluția eșuată nu se recunoaște învinsă, dar rezistă numai prin elita ei conștientă. Organizațiile socialiste de toate nuanțele își pierd efectivele în mai puțin timp decît le-a trebuit ca să le constituie. Reflux, descurajare, decădere, debandadă, aceștia sînt termenii care revin la fiecare pagină în acest capitol de istorie socială. Indiferența în materie politică, o recrudescență a misticismului religios, erotismul în literatură, scepticismul și pesimismul, fenomene care exprimă deruta de după înfrîngere, de după abandonarea marilor speranțe, creează o atmosferă defavorabilă social-democrației. În afară de pierderea forțelor sale fizice, partidul intră într-o perioadă de demoralizare în care se dezagregă cadrul, se dizlocă nucleul fundamental.

Cu revoluționarii lui de profesie, Lenin făcuse o alegere după criterii de bărbăție, nu una intelectuală. Faptul i-a permis să constituie o armătură ierarhizată și disciplinată, să folosească în propriile-i scopuri energiile ca și echipele de luptă pe care menșevicii le lăsau să plece, să reunească în conferința de la Helsinki tehnicienii și specialiștii lui militari, embrion al Gărzii Roșii. Dar un asemenea „activ", eficient într-o anumită măsură ca instrument în mîinile unui șef încercat, devenea mai degrabă un pasiv cînd intervenea pe un plan unde sînt necesare inteligența politică și simțul istoric. Atîta timp cît „cel mai valoros om" nu se impusese încă definitiv subordonaților lui, pentru a manipula instrumentul în condițiile cele mai propice intereselor în cauză, el a trebuit să-și consacre eforturile pentru a-și asigura o autoritate recunoscută, pe urmă să lupte continuu pentru a și-o păstra. Fără el, falanga era un trup fără cap. Lăsată în seama adjuncților, ar fi putut merge spre mai rău.

La puțin timp după momentul Londra, Lenin se află în opoziție cu întreaga lui fracțiune și succesul lui de o zi la recentul congres se dovedește iluzoriu. Partidul ține în iulie 1907 o conferință la Vîborg, unde se pune din nou problema alegerilor, de data aceasta în fața unui Parlament din care reprezentanții muncitorilor vor fi aproape eliminați prin dispozitivul legii remaniate. Bolșevicii se pronunță pentru boicot, cu excepția lui Lenin care votează cu menșevicii pentru participarea electorală, singur din fracțiunea lui, spune Kamenev, în tot cazul aproape singur; Stalin, „boicotist" convins, nu era prezent, dar Zinoviev și Kamenev sînt acolo pentru a reprezenta intransigența pseudo-revoluționară declarativă, imediat după o revoluție eșuată. Cel mai grav pentru Lenin va fi să intre în conflict cu colaboratorii lui cei mai apropiați, Bogdanov și Krasin, membri ai Centrului bolșevist secret, numit și „mica treime". Este punctul de pornire al unei dure lupte intestine între bolșevici.

Duma „neagră", a treia, nu a avut decît cincisprezece social-democrați, cei mai mulți dintre ei menșeviști. Încă o dată, georgienii depășiseră toate

speranțele și deputații lor, Ciheidze, Gheghecikori, deveneau interpreții cei mai de seamă ai socialismului în Rusia. Celebra frază a ministrului Kokovțev lasă să se înțeleagă ce a reprezentat această Dumă: „Prin mila lui Dumnezeu, încă nu avem un Parlament." Acesta nu era un motiv, spunea Lenin, pentru a nu încerca să pătrundă în el. Boicotiștii s-au transformat atunci în „ultimatiști", pledînd pentru trimiterea unui ultimatum social-democraților pentru a le impune directivele Comitetului Central și în *oțoviști*, partizani ai rechemării lor în coaliție. În conflict cu această stîngă a stîngii Lenin a trebuit să manevreze și să divagheze, înainte de a se hotărî pentru un conflict deschis. În două rînduri, notează Martov în *Istoria* lui, în 1907 și în 1908, s-a asociat cu ultimatiștii. Apoi a revenit, a refuzat chiar să-i recunoască drept „nuanță legală a marxismului". Îi numea „menșevici pe dos", în timp ce aceștia îl acuzau de menșevism pur și simplu și-l tratau de transfug.

Situația menșevicilor nu era nici ea mai bună. Majoritatea, cu Potresov și Larin, voia să „lichideze" partidul, așa cum îl clădiseră împrejurările anterioare revoluției, să pună capăt activității ilegale, să fondeze un partid nou adaptat noilor condiții și să-l mențină cu orice preț în legalitate. Era dreapta dreptei. Martov și Dan, antrenați la început de acest curent, încercau să pună pe primul plan acțiunea legală, fără să condamne în mod categoric activitatea ilegală, menită, credeau ei, să piară de moarte naturală. Plehanov reprezenta o a treia tendință a menșevismului, categoric favorabilă menținerii partidului clandestin și cea mai apropiată de Lenin.

Acesta din urmă, consecvent cu el însuși, înțelegea să împletească legalul cu ilegalul, dînd prioritate celui de-al doilea. Stînga, inspirată de Bogdanov, cerea întoarcerea la conspirativitatea dinainte și abandonarea sindicatelor, ca și renunțarea la Parlament. Troțki, în fruntea unui grup intermediar, se considera „nici bolșevic nici menșevic, ci social-democrat revoluționar" și pretindea să-i reconcilieze pe cei care nu erau de conciliat. Curînd Lenin s-a aflat din nou în situația de a ține piept unei drepte în propria lui fracțiune, unitarii sau conciliatorii, favorabili oricărui compromis cu menșevicii și inspirați de Noghin, Rîkov, Sokolnikov. Dacă adăugăm la toate aceste tendințe și fracțiuni grupurile naționale (polonezi, letoni, membri din Bund), chiar făcînd abstracție de nuanțele și de complicațiile secundare, avem o oarecare idee asupra tabloului oferit de „vîrfurile" unui partid care se proclama, în teorie, călăuza naturală a proletariatului. Și vom înțelege de ce un Riazanov rămînea deoparte, preferînd să se dedice editării operei postume a lui Marx și Engels.

Trebuie să renunțăm să urmărim aceste fragmente de social-democrație în evoluția și demersurile lor, în conferințele generale și reuniunile fracționare, combinațiile savante și considerațiile transcendentale — teme interesante pentru specialiști. Esențial este să-i observăm pe aceia dintre protagoniști care au influențat asupra evenimentelor în urma cărora,

din necunoscutul Koba s-a ivit Stalin neașteptatul și de a ști la ce rezultat au ajuns acordurile și dezacordurile lor. Pentru același motiv nu vom reține evenimentele mărunte care au dat naștere unor ziare și reviste în competiție. Din toate aceste combinații nu va rămîne nimic de valoare pentru generațiile viitoare...

În 1908, Lenin îl invitase pe Troțki să colaboreze la *Proletarul*, organ bolșevist, iar acesta îl refuzase. Într-o scrisoare către Gorki el interpretează atitudinea aceasta ca „poză". Polemicile succesive i-au dat și alte ocazii să emită la adresa lui Lenin calificativele de „poseur" și „făcător de fraze", prin care se exprimă dezaprobarea față de emfază și de gesturile căutate, așa de contrare sobrietății lui. Troțki se credea mai folositor în afara fracțiunilor și, așteptînd să intervină pentru a le aduna laolaltă, făcea pe luptătorul solitar în *Pravda* lui. La sfîrșitul anului, o conferință a Partidului condamnă și stînga și dreapta, sub influența lui Lenin, hotărît să-i „lichideze pe lichidatori" și să-și combată foștii discipoli deveniți „lichidatori de stînga". Un conciliabul al bolșevicilor din 1909 confirmă această tactică „a luptei pe două fronturi". În afară de aceasta, în timp ce stînga cerea perpetuarea metodelor conspirative și teroriste, Lenin obține dezavuarea „spiritului de luptă, degenerat în aventurism", dizolvarea ultimelor detașamente de luptă și excluderea ultimilor expropriatori. (Cînd el considera perimate o tactică sau formele de acțiune de pînă mai ieri, nu ezita să taie în carne vie, după ce încercase să-i convingă pe cei ce nu se mișcau destul de repede; uita cîteodată de răspunderile lor recente.) Acest lucru nu l-a împiedicat, după cum se știe, să-l trimită pe Kamo în Caucaz, în 1912, să-și riște viața pe drumul Kodjorului...

Era ruptura cu stînga. Lenin îi pierdea nu numai pe Bogdanov și Krasin, dar și pe Bazarov, economistul, pe Pokrovski, istoricul, pe Gorki, marele scriitor, și ajutoare mai mărunte, ca Aleksinski, Liadov, Menjinski, Lunacearski, Manuilski; dar nu era omul care să dea înapoi cînd era vorba de o amputație cerută de incompatibilitatea ireductibilă a concepțiilor. După expresia lui, era nevoie de „fermitate pentru a lupta nu numai în zilele de sărbători revoluționare, dar și în zilele de lucru contrarevoluționare". Reproșează stîngiștilor că „repetă o lozincă, scoasă din contextul condițiilor care-o creaseră și-i asiguraseră succesul, pentru a o aplica unor condiții esențialmente diferite". În timpul revoluției, spune el, am învățat „să vorbim franțuzește", acum este vorba să „învățăm nemțește", adică să facem ca eroicei perioade revoluționare să-i urmeze una de muncă organizatorică tenace, adaptată noii situații.

Rămăsese iacobinul impenitent al proletariatului, care admiră fără rezerve „marea Revoluție Franceză ce-și dovedește vitalitatea și puterea influenței ei asupra omenirii, prin ura sălbatică pe care o trezește încă și astăzi", obsedat de „tradițiile naționale ale lui 1793 în Franța, *modelul*, poate definitiv, al anumitor metode revoluționare". Dar ceasul metodelor

iacobine nu venise încă în Rusia. În așteptarea lui, după ce „vorbise franțuzește“ și deși recomanda să „se vorbească nemțește“, el nu încetează *să vorbească rusește*, să sondeze posibilitățile, să cîntărească oportunitățile, să evalueze șansele pentru a menține Partidul pe drumul drept, fără să cadă în romantism revoluționar, nici în iluzii constituționale și parlamentare.

A vorbi rusește, întotdeauna, chiar împrumutînd din teoria și din practica altor mișcări revoluționare, în aceasta constă secretul superiorității lui asupra adversarilor. Discipol nedogmatic al lui Marx, avid de știință și de cunoaștere, atent tot timpul la învățămintele vieții, capabil să-și recunoască cu sinceritate greșelile, să le repare, să le depășească, în consecință, să se depășească, înzestrat cu un temperament de conducător și dotat cu un simț al realului și concretului deosebit, el este, în plus, un tip național intuitiv. În vreme ce Troțki, Axelrod, Martov, Dan, impresionați de dezvoltarea continuă a socialismului și de puterea numerică a sindicatelor în Germania, preconizau „europenizarea“ social-democrației ruse, schimbarea radicală a mentalității, Lenin, care le spusese nu de mult menșevicilor fanatici ai parlamentarismului *să nu copieze modelele germane*, răspunde că specificul oricărei social-democrații este determinat de condițiile economice și politice din țara respectivă. Respecta ca nimeni altul formele originale ale fiecărui partid muncitoresc și nu voia să modeleze mișcarea revoluționară din Rusia după nici o altă mișcare, deși era gata să învețe la școala fiecăreia dintre ele. A participat la Congresele socialiste internaționale de la Stuttgart în 1907 și de la Copenhaga în 1910, dar s-a abținut să dea cuiva lecții, rezervîndu-și criticile pentru „girondinii“ din propriul partid.

După topografia politică convențională, Troțki se menținea la „centru“, dezaprobînd extremele de dreapta și de stînga, poziție asemănătoare la prima vedere cu cea a lui Lenin, în realitate foarte diferită. Acesta din urmă se opunea celor două aripi, fără să se teamă să le detașeze de Partid, în vreme ce primul visa să reconcilieze toate tendințele, atacîndu-i în principal pe bolșevici ca fiind cel mai serios obstacol în calea unității. Troțki îl critica pe Lenin pentru „spiritul sectar, individualismul de intelectual, fetișismul ideologic“. După el, bolșevismul și menșevismul n-au crescut din aceleași rădăcini adînci și își dispută „influența asupra unui proletariat necopt din punct de vedere politic“. Nu vede în Rusia decît „social-democrați fără social-democrație“. Martov îi compara pe leniniști cu secta socialistă americană a lui Daniel de Leon[1] și considera „experiența rusă“ ca pe „o victorie a inculturii blanchiste și anarhiste asupra culturii marxiste“.

---

[1] Daniel de Leon (1850–1914), teoretician și lider al unui mic partid socialist muncitoresc din Statele Unite la sfîrșitul secolului trecut și începutul acestui secol. Militant sindical activ. Traducător al lui Marx și al lui Eugène Sue. Autor al multor broșuri de propagandă. Lenin avea pentru el o mare stimă.

îi făcea răspunzători pe bolșevici de faptul că „social-democrația rusă a vorbit prea mult rusește" și a fost prea puțin „europeană".

La care Lenin răspunde: „Desigur, proletariatul rus este mult mai puțin matur politic decît cel din Occident. Dar dintre toate clasele societății ruse, proletariatul este cel care a dovedit, în 1905–1907, cea mai mare maturitate politică." El ține piept celor doi adversari ai lui, dezvoltînd următoarea teză: „Martov și Troțki confundă perioade istorice diferite, opunînd Rusia care-și înfăptuiește revoluția burgheză, Europei, care și-a încheiat-o de mult timp pe a sa." Dar el îl atacă mai ales pe Troțki, căruia-i condamnă, pentru a-i relua termenii, frazeologia sonoră și goală de Tartarin de Tarascon, o diplomație în spirit de bisericuță, cel mai lamentabil codoșlîc și căruia-i reproșează că vrea să înăbușe dezacordurile în loc să caute cauzele, că se conduce după principiul „a trăi și a-i lăsa și pe alții să trăiască". La Congresul internațional de la Copenhaga, cu concursul lui Plehanov, și el împotriva lui Troțki, încearcă să-l blameze în numele delegației ruse, ca vinovat de a-i fi criticat cu violență în *Vorwaerts* (august 1910) pe menșevici și bolșevici, pe aceștia din urmă pentru exproprieri; dar s-au interpus eficient Riazanov și Lunacearski.

Astfel, raporturile dintre cele mai puternice personalități din partid se înveninau în ciuda acordului de vederi, de toți împărtășit, asupra extremismelor de dreapta sau de stînga. În ianuarie 1910, Comitetul Central s-a reunit din nou într-o supremă tentativă de pacificare interioară. Erau reprezentate opt fracțiuni, ca să nu mai amintim și subfracțiunile. Cele mai importante dintre ele au ajuns la un compromis pentru a repudia greșelile lichidatorilor din ambele tabere extreme, pentru a reorganiza nucleul de conducere și presa. Comitetul Central trebuia mutat în Rusia, cu un birou în străinătate, iar *Pravda* lui Troțki devenea organul oficial. După care, hotărîrile au fost încă o dată încălcate de celelalte fracțiuni care și-au redobîndit libertatea de a se sfîșia între ele. Stare de lucruri inexplicabilă dacă ținem cont de argumentele expuse în public, dar foarte ușor de înțeles dacă ne informăm asupra adevăratelor rațiuni care rămîneau ascunse partidului. Le găsim într-o broșură din acea periodă, *Salvatori sau distrugători?*, în care Martov trece în revistă o serie de acuze la adresa bolșevicilor și expune fapte prea mult timp rezervate doar cîtorva inițiați.

Opiniile lui Martov sînt discutabile și ele au și fost discutate timp îndelungat, dar niciodată veridicitatea lor n-a fost pusă la îndoială, nici de către cei mai înverșunați dintre adversarii lui. În *Amintirile* ei, Krupskaia scotea în evidență marea stimă pe care Lenin n-a încetat să i-o poarte, chiar și în timpul luptelor fracționale cele mai feroce: „Martov era un om extrem de sensibil și care, datorită fineței lui sufletești, știa să înțeleagă ideile lui Lenin și să le dezvolte cu un mare talent", scrie ea, iar Lenin, „de fiecare dată cînd Martov își modifica oricît de puțin atitudinea, relua relațiile cu el". În timpul războiului din 1914, Lenin spune în public că *Golos*, unde

scria Martov, „este cel mai bun ziar socialist din Europa“ și și-a exprimat adesea dorința de a se împăca cu fostul lui camarad de la Petersburg. Troțki îl caracterizează ca pe „una dintre cele mai tragice figuri ale mișcării revoluționare“, scriitor talentat, politician inventiv, spirit pătrunzător, dar cu o gîndire nu suficient de virilă, de o clarviziune lipsită de voință. Orice s-ar spune, sinceritatea și valoarea mărturiei lui sînt mai presus de orice contestare. De altfel, și în alte izvoare găsim precizări și detalii care confirmă spusele lui.

Broșura menționează incidentele petrecute în culisele Comitetului Central și care făceau imposibil un minimum de armonie. La origine se găsea „anarho-blanchismul“ leniniștilor, „produs specific al condițiilor contradictorii de dezvoltare a mișcării muncitorești ruse“ și căruia Martov nu-i neagă efectul pozitiv de a stimula energiile revoluționare, în războiul civil. Dar încălcările rezoluțiilor congresului în privința acțiunilor teroriste au avut apoi consecințe funeste. Exproprierile se transformau în banditism și compromiteau Partidul aducînd germeni de decădere și de descompunere. Fondurile obținute prin jaf nu serveau doar la înarmare, ci în mare parte intereselor unei fracțiuni și cîteodată în scopuri personale. Comitetele pro-bolșeviste din Rusia, obișnuite să trăiască din subsidii repartizate de către șefii lor, dispăreau pe măsură ce resursele se împuținau. Centrul bolșevist exercita o adevărată dictatură ocultă, mulțumită ramificațiilor sale factice și mijloacelor materiale, în spatele Comitetului Central, care era în majoritatea lui, totuși, de partea lui Lenin. În jurul acestuia se constituise un „ordin de iezuiți în sînul partidului“ profesînd imoralismul cinic al lui Neceaev. Lipsa banilor făcea ravagii. Centrul bolșevist a ajuns... la „exproprierea Comitetului Central“ de o sumă enormă destinată Partidului. Conducerea era absorbită într-o serie de scandaluri. O moștenire importantă, disputată între cele două fracțiuni după moartea donatorului a făcut obiectul unui șantaj exercitat asupra deținătorului de către un bolșevic, supranumit Victor. Împărțirea moștenirii între rude și Partid a prilejuit noi amenințări din partea aceluiași Victor, înverșunat să le smulgă moștenitorilor din familie chiar partea lor. A fost nevoie ca o comisie numită de către partidul socialist-revoluționar, ca fiind neutră, să preia afacerea. Centrul bolșevist era acuzat de către *boieviki* din Ural (*lbovțy*, după numele căpeteniei lor, Lbov) că și-ar fi însușit abuziv banii lor: detașamentul de partizani de la Perm încheiase un acord cu „biroul militar tehnic“ al bolșevicilor pentru un transport de arme plătit înainte, or Comitetul Central dizolvase biroul cu pricina care nu mai livra arme și refuza să restituie banii. A fost din nou vorba de istoricul *ex* de la Tbilisi, cu consecințele lui, apoi de dificultățile create partidului de *„camorra“* „agenților de schimb“, cu bancnotele lor de 500 de ruble expropriate, arestarea cîtorva dintre complici (Litvinov, Semaciko), descoperirea la Berlin a bombei lui Kamo. Comitetul Central a trebuit să decidă distrugerea bancnotelor rămase pentru a limita pericolul.

La toate acestea se adăuga afacerea banilor falși pentru care Krasin cumpărase hîrtie ce fusese supusă expertizei de către Reichsbank. A mai fost și un caz de provocare, numeroase suspiciuni, povestea cu falsuri a lui Zinoviev... Totul amestecat cu conflicte personale duse la paroxism, necesitînd comisii de anchetă, jurii de onoare, „tribunale ale partidului".

Aceste interminabile discordii atît de străine disputelor de idei luau cu ușurință proporții neliniștitoare într-o perioadă de depresiune politică în care incidentele țineau loc de evenimente. Cearta pentru moștenire, în special, cu complicațiile ei neprevăzute, a ocupat un loc prea important agravînd neînțelegerea. O dovedește corespondența privată datînd din această perioadă, în parte publicată. Scrierile ulterioare ale lui Troțki, frecvent citate în polemici, fac încă aluzie la o „expropriere în interiorul partidului", la „banii dubioși" sustrași de la Clara Zetkin și de la Kautsky de către bolșevici. Este vorba despre aceeași istorie.

Toate acestea ar putea fi trecute cu vederea, dacă în continuare, eterna și nefasta problemă a banilor n-ar fi căpătat o asemenea importanță pentru bolșevismul internațional. Studentul Nikolai Schmidt, fiul unui fabricant de mobile bogat, trecut la social-democrați, a murit în închisoare lăsînd partidului o avere considerabilă, care venea de la V. Morozov. Bolșevicii, în virtutea dreptului lor la moștenire, au trimis la Moscova, pentru supravegherea preluării, pe unul de-al lor, jurist, care le-a înșelat încrederea, s-a aliat cu sora mai mare a defunctului și le-a atribuit numai o treime din moștenire. Un alt emisar, Taratuta, alias Victor, s-a însurat cu sora mai mică a defunctului și i-a amenințat pe părinții pro-menșevici cu o intervenție în forță a unor *boieviki* caucazieni, dacă nu le cedează întreaga sumă. Plîngere la Comitetul Central, intervenție a lui Martov, arbitraj, contestații... Putem trece peste amănunte. Ultima tranșă a prăzii, încredințată lui Kautsky, Clara Zetkin și Franz Mehring pînă la hotărîrea finală, a revenit bolșevicilor, întotdeauna superiori rivalilor lor în genul ăsta de afaceri.

Nu era doar problema banilor în aceste afaceri murdare. După social-democratul Voitinski, și la a doua mînă, Lenin ar fi justificat utilizarea acestui Victor după cum urmează: „Este bun în privința faptului că nimic nu-l oprește... Ați fi putut dumneavoastră, pentru a rezolva problema banilor, să vă lăsați întreținut de o burgheză bogată? Nu. În ce mă privește, și mie mi-ar fi fost peste puteri. Victor a acceptat. Omul acesta este de neînlocuit." Cuvintele acestea nu sînt confirmate, dar asta nu înseamnă că sînt mai puțin plauzibile. Într-un articol despre alegeri, Lenin scrisese, parafrazîndu-l pe Cernîșevski: „Cui îi este frică să nu-și murdărească mîinile, să nu se apuce de politică..." Totuși, amoralismul lui politic se subordona unei morale sociale superioare, exprimată mai tîrziu în formula: „Moralitatea este ceea ce servește la distrugerea vechii societăți a exploatatorilor." Nu admitea orice act sub orice pretext: „Este deci suficient să invoci în favoarea unei murdării la care participi un scop excelent sau un bun punct de plecare

pentru a rezolva problema?" Criteriul lui era *efficiency* în conformitate cu interesele generale ale proletariatului și cu progresul revoluției socialiste. Nu pierde niciodată din vedere principiile acesteia și atunci cînd se desparte de Bogdanov, o face pentru că dezacordurile filozofice i se par mai importante decît activitatea practică în comun. Dar nefiind infailibil și fiind singurul din mediul lui care reunea anvergura istorică cu expedientele trecătoare, el dădea un exemplu periculos unor imitatori mediocri. De unde reprobarea lui Troțki și a lui Martov și aluziile frecvente la Neceaev, precursor al expropriatorilor, tovarăș al lui Bakunin al cărui faimos *Catehism* se pare că a servit bolșevicilor de manual de imoralitate pseudo-revoluționară.

Paralel cu disensiunile invizibile din culise, incompatibilitățile ideologice se manifestau la lumina zilei. Stînga, condusă de Bogdanov, își avea ziarul ei *Vperiod!*, susținut de o grupare autonomă care nutrea speranța de a crea o artă, o știință și o filozofie a proletariatului. A rezultat de aici chiar și un proiect de „religie fără Dumnezeu", pe care Lenin a combătut-o în numele materialismului, pe urmele lui Plehanov. Acesta și-a regăsit, cu această ocazie, condeiul de teoretician polemist, celebru în Rusia, pentru a combate „empiriocriticismul" lui Bogdanov. Puțin versat în chestiuni filozofice, Lenin s-a pus cu pasiune pe studiu, abandonîndu-și chiar ziarul, pentru a-și putea argumenta serios critica; această conștiință scrupuloasă în munca intelectuală, una din trăsăturile esențiale ale firii lui, îl deosebea în bine de anturaj. Bogdanov și Gorki întemeiaseră o școală de socialism pentru muncitorii ruși la Capri, pe urmă la Bologna. Lenin a creat și el una la Longjumeau, lîngă Paris, iar unul dintre discipolii ei a făcut carieră: Sergo Ordjonikidze.

În ciuda unor divergențe tactice profunde și după ce-l considerase pe Plenahov „ca lider politic sub orice critică", Lenin a încercat să se împace cu fostul lui maestru, care-i răspunde: „Și eu sînt de părere că singura posibilitate a pune capăt crizei actuale din partidul nostru este o apropiere între marxiștii menșevici și marxiștii-bolșevici", dar amînă întrevederea. Plehanov îi citea bine intențiile, despre care spunea: „Lenin dorește unitatea partidului dar o înțelege cum înțelege omul uniunea cu o bucată de pîine: el o înghite." Troțki avea și el viziunea lui asupra unificării, ca o alianță a dreptei cu stînga pentru a-i aduce pe bolșevici la compromis; Rosa Luxemburg preconiza o conferință generală, întrunită la chemarea celor două fracțiuni principale.

În Rusia, militanții și mai ales muncitorii nu prea înțelegeau aceste considerații de stat-major. O scrisoare a lui Stalin din 1911 interpretează cu bun-simț sentimentele lor în această privință: „Am auzit vorbindu-se despre furtuna într-un pahar cu apă din străinătate: blocul Lenin–Plehanov de o parte, Troțki–Martov–Bogdanov de cealaltă parte. Din cîte știu,

muncitorii sînt de partea primilor. Dar, în general, ei încep să privească spre străinătate cu dispreț: să facă ei după cum îi duce mintea și noi, în ce ne privește, oricine este devotat intereselor mișcării își face datoria, restul se va aranja. După părerea mea așa este cel mai bine." Aceasta era poziția bolșevicului obișnuit, sătul să vadă cum se taie firul în patru. Ulterior, Troțki va încerca degeaba să definească această stare de spirit ca „indiferență teoretică" și ca „miopie a practicianului". Putem, desigur, să contrazicem aceste rînduri ale lui Stalin prin altele, scrise tot de el, dar a lua mizeriile politice ale emigrației drept respectabile controverse și a cere de la *rank and file* o contribuție la examinarea „empiriomonismului" ar fi un pariu.

După biografiile lui Noghin, se pare că acesta a mers în 1910 la Baku să-i propună lui Koba să intre în Comitetul Central reorganizat: nu avem nici un indiciu despre ce s-a întîmplat. Era evident imposibil pentru un exclus să devină membru al Comitetului Central, înainte de a redeveni membru de rînd al Partidului, cel puțin atît timp cît subzista unitatea de fațadă.

Căci tocmai această aparență înșelătoare va dispărea. Viața în comun devenea intolerabilă, fracțiunile se paralizau reciproc. Or, situația în Rusia evolua rapid. Apar semne de efervescență, ca demonstrațiile studențești la funeraliile lui Tolstoi, în 1910. Torpoarea se risipește, criza industrială a luat sfîrșit și relansarea producției stimulează activitatea clasei muncitoare. Se deschid noi posibilități pentru activitatea socialistă. Troțki, foarte clarvăzător, scrisese cu cîteva luni mai înainte: „Încă de azi, printre norii negri ai reacțiunii, întrezărim lumina victorioasă a unui nou Octombrie." Sensibil la pulsul politic al Rusiei, Lenin scrie la rîndu-i: „Poporul rus se ridică la o nouă luptă, merge în întîmpinarea unei noi revoluții." Și unul și celălalt iau separat inițiativa de a convoca o conferință social-democrată. A lui Lenin se ține la Praga, în ianuarie 1912, și forțînd evenimentele, își atribuie puterile unui congres, numind un Comitet Central: partidul bolșevic era în fine constituit.

Acest nou Comitet Central „uzurpator" număra șapte membri, printre care Ordjonikidze, și a fost întărit cu încă doi membri supleanți prin cooptare. Stalin era unul dintre ei. Menșevicii îl excluseseră pe acest revoluționar de profesie, bolșevicii îl avansează în grad. Necunoscut de partidul al cărui instrument era, el devine unul din șefii acestuia, prin unica voință a altor șefi. Nu a fost niciodată *ales*: de la comitetele locale și regionale din Caucaz, pînă la Comitetul superior „panrus" se ridică cu răbdare și treptat în ierarhie, fără să aibă nevoie de încrederea maselor și fără măcar să se gîndească să le dea socoteală. El ține exclusiv de „cercul clandestin al conducătorilor" care-l impune celor conduși. Partidul nu-l cunoștea înainte de numire și nu-l va cunoaște mult timp după numire. Printr-o notă a redacției, Lenin încearcă în *Social-Democratul* lui să atragă atenția asupra „corespondenței lui Koba", dar în Rusia abia de ajung cîteva zeci de exemplare din ziar. Spre deosebire de un Troțki — format într-o totală independență,

călit în disputa cu Plehanov, Lenin, Martov și maturizat alături de reprezentanți ai socialismului internațional —, Stalin este un produs al Partidului, crescut sub tutela lui, dar al Partidului redus la o anumită fracțiune a lui și aceasta, la rîndu-i, întrupată de propria conducere.

Comitetul Central, al cărui sediu s-a stabilit în străinătate, a desemnat imediat un „birou executiv" pentru Rusia; Koba și Sergo, tovarăși în operațiunile de expropriere, făceau parte din el, cu „o leafă de 50 de ruble" pe lună, cum precizează un document al poliției. S-au arătat apți, într-adevăr, *să execute* ordinele pe care Lenin, practic singurul component al Comitetul Central, era autorizat să le dea. Stalin scria cîteodată în *Zviezda* din Petersburg și și-a adus o obscură contribuție la crearea *Pravdei*, atunci cînd în 1912, s-a conturat oportunitatea unui ziar bolșevist legal. Trezirea întrevăzută de Lenin devenea evidentă după masacrul greviștilor de pe Lena, care a stîrnit proteste și greve de solidarizare. Următorul 1 mai a fost marcat de o mare manifestație. Noua *Pravda* apărea la momentul potrivit. Susținută prin cotizații muncitorești, ea răspundea unei necesități reale a unui cotidian socialist. Modestele donații benevole îi asigurau o existență mai bună decît cea a ziarelor care-o precedaseră, bazate pe rodul exproprierilor sau pe donațiile capitaliștilor.

Nu este inutil să observăm că *Istoriile* partidului bolșevist ale lui Zinoviev, Nevski, Șelavin, Iaroslavski, Bubnov nici măcar nu-l menționează pe Stalin în legătură cu *Zviezda* și *Pravda*. O lucrare specială dedicată acestor ziare de către Olminski nu-i atribuie nici un rol în înființarea și în conducerea lor; îi găsim urma aici o singură dată, într-o notă indicînd colaborarea lui intermitentă. Rolul capital pe care i-l rezervă biograful lui oficial, de fapt propriul secretar scriind după dictarea lui, este deci pură fantezie. Cu prilejul celei de-a 10-a aniversări a *Pravdei*, din patruzeci de articole comemorative ale redactorilor proprii și ale diferiților militanți, numai două sau trei îl numesc pe Stalin și fără să spună nimic demn de reținut. Însărcinat cu misiuni subalterne, incapabil să scrie într-un fel captivant, a putut să se facă totuși util ocupîndu-se de difuzarea ziarului. Termenul „redacție" a avut de altfel întotdeauna pentru bolșevici mai curînd un înțeles administrativ decît literar: un bun „redactor", după ei, este cineva care veghează la executarea strictă a instrucțiunilor „cercului clandestin al conducătorilor". Stalin se ascundea la Petersburg la deputatul Poletaev, ale cărui amintiri nu oferă nimic semnificativ. În luna aprilie a aceluiași an, este arestat, condamnat la trei ani în Siberia, trimis în regiunea Narîm, provincia Tomsk, de unde evadează în septembrie.

În acest timp, mai multe fracțiuni social-democrate ostile bolșevicilor, răspunzînd apelului lui Troțki, ținuseră în august 1912 la Viena o conferință numită „unitară". „Blocul din august", negativ și disparat, nu a durat și a rămas fără viitor. A avut în schimb efectul de a înăspri la maximum relațiile între Lenin și Troțki. Cele mai virulente dintre polemicile lor datează

din această epocă. Ele nu îmbogățesc fondul de idei al bolșevismului, dar a le trece complet sub tăcere ar însemna să ne lipsim de un element util în înțelegerea crizelor ulterioare din Partid.

Lenin denunță politica reclamistă, absența de principii, aventurismul lui Troțki... (Cuvintele sînt chiar ale lui.) „Oamenii de teapa lui Troțki, cu frazele lor umflate despre social-democrația rusă, sînt plaga epocii noastre"... „Troțki plagiază azi ideologia unei fracțiuni, mîine pe cea a altei fracțiuni și în felul acesta se pretinde deasupra fracțiunilor"... „Cu Troțki nu se poate discuta despre probleme de fond, pentru că el nu are nici o concepție. Se poate și trebuie discutat cu oameni de dreapta și oameni de stînga convinși, dar nu cu unul care se străduie să camufleze și greșelile unora și ale celorlalți; unul ca el trebuie demascat ca un diplomat de cea mai joasă speță"... „Troțki n-a avut niciodată nici o fizionomie politică; trece de la liberali la marxiști și de la marxiști la liberali, cu frînturi de fraze sforăitoare luate din stînga și din dreapta"... „Nu tot ce strălucește este aur. Este multă zornăială și mult zgomot în frazele lui Troțki, dar nu există nici o substanță"... etc.

Aprecierile lui Troțki la adresa lui Lenin nu sînt mai puțin severe: „exploatator profesionist a tot ce este înapoiat în mișcarea muncitorească rusă" și recunoscut drept maestru în „certuri nedemne". În scrisoarea către Ciheidze în care putem citi aceste cuvinte, Troțki prevestește „distrugerea a înseși bazelor leninismului, incompatibil cu organizarea muncitorilor în partid politic, dar înflorind pe bălegarul fracțiunilor", după ce constatase că „întreg edificiul leninismului este astăzi bazat pe minciuni și falsificări și poartă în el germenele otrăvit al propriei descompuneri".

Schimbul acesta de adevăruri parțiale alterna cu mărturisiri de toleranță reciprocă, cu accente de o sinceritate pe care n-o egalează decît absoluta ei inutilitate: „Un partid poate conține o gamă întreagă de nuanțe ale cărei extreme pot fi chiar absolut contrare", spune Lenin, despărțindu-se de Bogdanov, pe care nu-l mai voia în fracțiunea lui, dar nici nu avea de gînd să-l dea afară din Partid. Transpunea astfel asupra mișcării socialiste convingerile lui democratice, rezumate în axioma lapidară: „În afara democrației nu există socialism." Iar Troțki, după separarea definitivă, avea să scrie: „În comunitatea marxistă mare, cuprinzînd zeci de mii de muncitori, nu se poate să nu existe divergențe și dezacorduri. Orice membru al acestei comunități ideologice are nu numai dreptul, ci și obligația ca, pe baza programului comun, să-și susțină punctul de vedere. Dar conformîndu-se acestei îndatoriri, nimeni nu trebuie să uite că este vorba despre diferende între grupuri frățești... Disciplina și coeziunea în luptă sînt de neconceput în lipsa unei atmosfere de stimă și de încredere reciprocă și cel care atentează la aceste principii morale, oricare i-ar fi intențiile, subminează însăși existența social-democrației." Nimeni însă nu se hotăra să treacă de la teorie la practică.

Tentativele de reunificare generală rămîneau zadarnice. Troțki și-a dat seama și a plecat în Balcani, corespondent de război pentru un mare ziar liberal din Kiev. Acolo s-a inițiat în probleme militare, ceea ce-i va fi de folos mai tîrziu și s-a împrietenit îndeaproape cu Cristian Rakovski, lider socialist în România și una dintre figurile cele mai seducătoare ale socialismului internațional. Presimțînd apropierea unei zguduiri revoluționare în Rusia, Lenin a părăsit Parisul și a plecat la Cracovia, de unde legăturile prin frontiera austriacă erau mai ușoare și mai rapide. Evadat din Siberia, Stalin l-a întîlnit aici în decembrie 1912: bolșevicii aveau să țină o adunare a Comitetului lor Central.

Nu am ști nimic despre scurta ședere a lui Koba în regiunea Narîm, dacă n-ar fi oportunul Vereșceac, care l-a întîlnit în satul Kolpaciovo. Printre deportați se aflau atunci Sverdlov, Lașevici, Ivan Smirnov. Au urmat evadările și Koba a plecat și el, cu vaporul, „aproape fără să se ascundă, prin provincia Tobolsk". A avut acolo un camarad, pe socialist-revoluționarul Surin, demascat mai tîrziu ca provocator. În ziarul său din Șanhai, cîntărețul Karganov, alt socialist-revoluționar, a publicat amintiri din Siberia, în care Stalin apare în ipostaza de apărător al unui hoț antipatic, în cea de antisemit, de prieten al comisarului de poliție local; se pare că această ultimă cîrdășie l-a adus în fața unui tribunal al deportaților. Articolul, conținînd erori, cel puțin în privința cronologiei, confirmă informațiile deja adunate asupra inclinațiilor personale ale lui Stalin și le aduce prea puține completări.

După reuniunea Comitetului Central, Koba petrece cîteva săptămîni la Cracovia și la Viena, în 1913. Preocupat să-și formeze colaboratorii și să-i specializeze, Lenin îi dă elementele unui studiu despre „Problema națională și social-democrația", ghidul lui în muncă pe care-l publică revista *Prosveșcenie*. Va fi primul articol semnat Stalin. Ajuns om politic la scara întregii Rusii, Koba își ia un nume cu rădăcină rusească și își exprimă prin el, cu o satisfacție secretă, calitatea lui dominantă, tăria de oțel. Rupert îi numise pe oamenii lui Cromwell „coaste de fier". Augustin Robespierre îi semnala fratelui său Maximilien „un soldat de fier" în persoana lui Bonaparte. Stalin nu a așteptat pe nimeni ca să facă să sune metalul în pseudonimul lui.

Lenin îl socotea potrivit să se ocupe de „problema națională" ca pe unul provenind dintr-o regiune unde georgieni, armeni, tătari și ruși trebuiau să coexiste în pace. „Avem alături de noi un minunat georgian care scrie pentru *Prosveșcenie* un mare articol conținînd toate materialele austriece și altele", îi comunică el lui Gorki. Stalin nu știa nici o limbă străină (chiar și lecțiile lui de esperanto rămînînd fără rezultat) și numitele „materiale austriece", cu excepția poate a cărții lui Otto Bauer tradusă în rusă, îi veneau de la Lenin, la fel ca și ideile de bază. Articolul lui reprezintă efortul unui elev sîrguincios, meritoriu pentru un om de formația lui, dar a trecut

neobservat. Încă în 1923, M. Savelev nu-i dă nici o atenție în articolul retrospectiv pe care-l consacră ziarului *Prosveșcenie*.

Problema națională, adică aceea a micilor popoare aservite și a marilor puteri dominatoare, era pe primul plan al actualității în Rusia, unde lupta revoluționară se complica cu revendicări de independență și de autonomie ale alogenilor. Internaționala nu avea asupra problemei o opinie unică și fermă. Însăși existența partidelor socialiste naționale leton, polonez etc., în vreme ce în Caucaz un singur partid grupa toate naționalitățile, arată complexitatea problemei în Rusia. Marxiștii austrieci, direct interesați, se limitau să preconizeze „autonomia națională culturală" în limitele teritoriale stabilite, fără distincție de clasă, fără obligație din partea muncitorilor de a se organiza ca atare neținînd seama de naționalitate. Lenin susținea în același timp dreptul popoarelor de a dispune de ele însele pînă la separare, inclusiv datoria muncitorilor de toate naționalitățile de a se organiza într-o grupare unică, sindicală sau politică, în fiecare țară. Iată teza pe care i-a dat-o spre dezvoltare lui Stalin. Rosa Luxemburg o socotea contrară internaționalismului muncitoresc și considera Polonia ca prea legată economic de Rusia ca să se poată desprinde.

Revenit la Petersburg, însărcinat să „conducă" mica fracțiune a bolșevicilor în Dumă, mai exact să-i transmită acesteia instrucțiunile lui Lenin, Stalin se ascunde la deputatul Badaev și la muncitorul Alliluev. Cea de-a patra Dumă, aleasă în 1912, număra 13 social-democrați dintre care 6 bolșevici, dar aceștia reprezentau majoritatea voturilor muncitorești. Identitatea de program dintre cele două tendințe nu a împiedicat scindarea, dorită de Lenin... și, de asemenea, de alții, cum se va ști mai tîrziu. (Conferința de la Praga adoptase trei revendicări esențiale: republică democrată, zi de muncă de 8 ore, confiscarea marii proprietăți funciare — ca și menșevicii.) Ciheidze și Cihenkeli, georgieni, erau oratorii ascultați ai socialismului în Parlament. Deputații bolșevici, incapabili să se conducă și să formuleze doctrina propriului partid, citeau la tribună declarațiile redactate de Lenin în Cracovia... Cu mîna lui de fier, Stalin trebuia să-i mențină „pe linia" trasată de șef. Lenin gîndea pentru toți.

Rolul încredințat lui Stalin a fost de scurtă durată. În februarie 1913, deci după cîteva zile, poliția i-a pus capăt arestîndu-l, în timpul unei „serate literare", pe mentorul prin procură. După două sau trei luni de închisoare este deportat în provincia Turuhansk, dincolo de cercul polar, fostul loc de exil al lui Martov. De data asta detenția este serioasă: Stalin nu va mai evada. Rangul lui în Partid îi atrage o supraveghere pe măsură. Fusese denunțat de liderul bolșevist în Dumă, principalul cititor public al discursurilor parlamentare ale lui Lenin, supuse înaintea lecturii departamentului de poliție, muncitorul Malinovski, membru în Comitetul Central și agent al Ohranei.

Poliția politică nu se limita să întrețină în organizațiile revoluționare turnători și agenți provocatori. Ea manipula în diferite moduri partidele,

grupările și indivizii, le contracara planurile, la nevoie ațîțînd dezacordurile teoretice. Ruptura lui Plehanov cu Voința Poporului fusese facilitată de agentul secret Degaev, trimis pe lîngă Tihomirov ca să-l incite la intransigență. Preotul Gapon, erou al „duminicii însîngerate“ din 1905, devine instrumentul Ohranei și este executat din ordinul partidului socialist-revoluționar. „Organizația de luptă“ a acestui partid, aflată în mîinile agentului provocator Azev, a servit interesele poliției și guvernului în timp ce pregătea atentate împotriva miniștrilor și a marilor duci, împotriva țarului în persoană. Stolîpin a fost ucis de un terorist polițist. Bolșevicii erau și ei infestați de spioni, de la vîrful la baza ierarhiei Partidului. Malinovski, Jitomirski, Romanov, Lobov, Cernomazov, cei mai cunoscuți, îndeplineau funcții de „militanți responsabili“. La micul congres bolșevist secret de la Praga, printre cei 28 de delegați prezenți se aflau cel puțin patru agenți provocatori identificați ulterior. Circularele și rapoartele poliției constituie, prin minuțiozitatea lor, bogăția lor de informații, o remarcabilă sursă de documentare la care nici un istoric nu poate să nu recurgă. Configurația în mișcare a fracțiunilor social-democrației, în special, este înregistrată în tabele de o exactitate topografică. Turnătorii aveau informații de prima mînă.

Gruparea social-democrată din Dumă nu a fost scindată din unica voință a lui Lenin. Generalul P. Zavarzin scrie în *Amintirile unui șef al Ohranei*: „Malinovski și-a continuat colaborarea secretă sub directorul departamentului poliției S. P. Belețki, care l-a sfătuit să provoace o sciziune între social-democrații din Dumă pentru a reduce, în timpul votului, importanța acestei fracțiuni care număra 13 membri. Malinovski a urmat acest sfat și a obținut rezultatul scontat, fără a trezi nici cea mai mică bănuială camarazilor lui“... Pînă la urmă o bănuială din ce în ce mai precisă a început să prindă formă în mintea unor bolșevici ca Troianovski și a menșevicilor care au cerut o anchetă asupra președintelui fracțiunii bolșeviste din Parlament. Lenin a ripostat acoperindu-l pe Malinovski și somîndu-l pe Martov să-și repete „calomniile“ în Elveția, pentru a da socoteală acolo în fața „tribunalului republicii elvetice libere“.

Lenin îi acorda lui Malinovski o încredere nelimitată. În 1913, în satul Poronino (Galiția) unde închiriase o casă de țară, a avut loc un conciliabul între membrii Comitetului Central: Lenin, Krupskaia, Zinoviev, Kamenev, Malinovski. Acesta din urmă era deci la curent cu tot. Din cauza arestărilor recente a căpeteniilor bolșevice, o reuniune „restrînsă“ a celor trei membri cu împuterniciri depline a fost însărcinată să-i desemneze, în mare secret, pe oamenii de încredere. Krupskaia și Kamenev s-au retras, Malinovski rămînînd în trioul suprem. Printre hotărîrile luate, una se referea la evadarea proiectată a lui Sverdlov și Stalin, amîndoi deportați în apropiere de Turuhansk. Prevenită imediat de Malinovski, Ohrana a luat bineînțeles măsuri pentru a o împiedica. În septembrie–octombrie, o nouă conferință a reunit lîngă Poronino 18 delegați și 4 invitați: două rapoarte găsite la

Ministerul de Interne dau o relatare detaliată. Prezent și de această dată, Malinovski a fost numit înlocuitor al lui Lenin în Biroul socialist internațional. N-a avut ocazia să-și îndeplinească misiunea.

În iulie 1914, pentru a pune capăt fracționărilor nesfîrșite din sînul social-democrației ruse, Biroul socialist internațional convoacă la Bruxelles toate fracțiunile. Plehanov, Rosa Luxemburg, Axelrod, Martov, Troțki, Cihenkeli, Aleksinski, Zurabov, Lapinski ș.a. participă la întrunirea, pe care Lenin o evită, trimițînd totuși, după obiceiul lui, *spre lectură*, un lung memoriu cerînd recunoașterea partidului bolșevic ca secțiune autentică a Internaționalei, citit de către Inessa Armand. Vandervelde și Kautsky reușesc cu greu să calmeze indignarea rușilor prezenți și Plehanov își pierde cumpătul pînă la a-l trata pe Lenin de hoț înverșunat să păstreze casa, ceea ce-l obligă pe președinte să-i întrerupă discursul (cel puțin așa rezultă dintr-o notă a Ohranei, dar acesta este tonul acestor dispute). Dacă Malinovski n-ar fi fost reținut în Austria pentru a se disculpa de primele bănuieli — Lenin ține să-l scoată basma curată încă o dată în 1917 — el ar fi citit documentul bolșevist, după ce i-ar fi trimis copia la Petersburg.

În unanimitate, excepție făcînd delegata leninistă și delegatul leton care s-au abținut, conferința de la Bruxelles a invitat pe toți social-democrații din Rusia să-și depășească disensiunile și să realizeze unitatea. Ceea ce nu corespundea intențiilor Ohranei. O circulară a departamentului poliției transmitea curînd instrucțiuni ordonînd „tuturor colaboratorilor secreți participanți la diverse consilii ale partidului să apere cu perseverență, fermitate și energie ideea imposibilității absolute a oricărei fuziuni a diferitelor curente și în special a oricărei reunificări a bolșevicilor cu menșevicii". Pentru rațiuni pe care rațiunea Ohranei nu le-ar fi putut înțelege, opinia lui Lenin era, după toate aparențele, aceeași. Dar nu-și pierduse speranța de a realiza prin propriile-i mijloace o unitate relativă, adunînd sub autoritatea sa forțele dispersate.

... Tăcut și sumbru, azvîrlit în Kureika, un cătun pierdut, Stalin vîna vulpi în taigaua siberiană și rațe sălbatice în tundra monotonă.

BIBLIOGRAFIE

K. STALIN, Problema națională și social-democrația, *Prosveșcenie*, nr. 3, 4, 5, St-P., 1913 — I. STALIN, Scrisoare din Caucaz etc., L., 1933. — Două documente din epoca ziarelor *Zaria* și *Pravda*, *Leningradskaia Pravda*, nr. 106, L., 6 mai 1932.

Activitatea social-democrației în a Doua Dumă de stat, f.l. (St-P.), f.d. — M. ALDANOV, Portrete, Berlin, 1931. — Activitatea organizațiilor bolșeviste de luptă între 1905–1907; 1) S. Sulimov: Amintiri despre grupul tehnico-militar de pe lîngă C.C. al Partidului; 2) Despre istoria organizațiilor de luptă în Urali (după

amintirile lui E. Kadomțev etc.), *Prol. Rev.*, nr. 7 (42), M., 1925. — Acțiunile de luptă ale S-R., clarificate de Ohrana, M., 1918. — G. ALEKSINSKI, Două curente în tactica parlamentară a social-democrației din Rusia, f.l., 1907. — L. ANDREEV, Sașka Jeguliov, *Almanah Șipovnik*, l. 16, St-P., 1911. — P. AXELROD, Duma poporului și congresul muncitoresc, a doua ediție, St-P., 1907. — A. BADAEV, Bolșevicii în Duma, M., 1929. — O. BAUER, Problema națională și social-democrația, f.l., 1909. — V. BAZAROV, A. BOGDANOV etc., Eseuri asupra filozofiei marxiste, St-P., 1908. — D. BEDNÎI, Garantat autentic!, *Pravda*, nr. 300, M., 20 dec. 1929. — L. BERNSTEIN, Les origines de la Douma, P., 1908; La première Douma, P., 1908.; L'affaire Azeff, P., 1909. — B. BIBINEIȘVILI, Kamo, pref. de Maxim Gorki, M., 1934. — A. BOGDANOV, Empiriomonismul, 3 vol. St-P., 1904–1906; Aventurile unei școli filozofice, St-P., 1908. — A. BOGDANOV, V. BAZAROV, A. LUNACEARSKI, M. GORKI, N. WERNIER, Schițe pentru o filozofie a colectivismului, St-P., 1909. — O. BOSCH, Conferința de la Praga, *Prol. Rev.*, nr. 4 (39), M., 1925. — J. DE CARENCY, Joseph Pilsudski, soldat de la Pologne restaurée, P., f.d. — D. CILENOV, Ohrana de la Moscova și colaboratorii ei secreți, M., 1919. — Concluziile Congresului P.M.S.D.R. de la Londra, Culegere, St-P., 1907. — Concluziile comisiei de anchetă asupra afacerii Azeff, fără loc, 1911. — Conférence (Première) du P.S.-R., Compte-rendu, P., 1908. — Conferința (Prima) organizațiilor militare și combatante ale P.M.S.D.R. din noiembrie 1906, procese verbale, St-P., 1907. — Congresul de unificare a P.M.S.D.R. ținut la Stockholm în 1906, procese verbale, M., 1907. — Congresul (Primul) P.S.R., Dare de seamă, f.l., 1906. — F. DAN, Social-democrația în rezoluțiile Congresului de la Londra, St-P., 1907. — F. DAN, L. MARTOV, A. MARTYNOV, Lettre ouverte à P. Axelrod et V. Zassoulitch, P., 1912. — I. DAVTIAN, Organizația militară de la Tbilisi în 1906–1907, *Prol. Rev.*, nr. 4 (16), M., 1923. — Deputații caucazieni în a Treia Dumă, Baku, 1912. — Despre a 10-a aniversare a *Pravdei*, Amintiri, *Pravda*, M., 5 mai 1922. — Despre epoca *Zvezdei* și a *Pravdei*, fasc. 1, 2, 3, M., 1921–1924. — Despre trecutul organizației din Baku, Culegere, Baku, 1923. — Douăzeci și cinci de ani ai organizației bolșevice de la Baku, Baku, 1924. — Drumul *Pravdei*, Culegere (N. Lenin, G. Zinoviev, I. Stalin etc.), Tver, 1922. — Deuxième (La) année de la Rév. russe, Résumé des événements, jour par jour, P., 1908. — (Exproprierea din Tbilisi), *Novoe Vremia*, 27, 28, 29, 30 iunie și urm., St-P., 1907. — L. GHERMANOV, Viața partidului în 1910, *Prol. Rev.*, nr. 5, M., 1922. — D. GHERTIC, *Pravda* în 1912–1914, Pravda, 6 mai 1927. — M. GORKI, Lettre sur les emprunts russes, et réponse d'Anatole France, P., 1906. — G. GUERCHOUNI, D'un passé récent, P., 1908. — A. ISWSOLSKY, Mémoires, P., 1923. — Jefuirea unui tren poștal pe ruta Varșovia, *Novoe Vremia*, St-P., 28, 29, 30 septembrie 1908. — L. KAMENEV, Deux partis, P., 1911; Între două revoluții, M., 1922. — M. KOVALEVSKI, La Russie sociale, P., 1914. — L. KRASIN, Leonid Krasin, his life and work, London, f.d.; (Krasin) Culegere în memoria lui L. B. Krasin, L., f.d.; Leonid Borisovici Krasin (Nikitici) Anii conspirativității, Culegere, M., 1928. — E. KRIVOȘEINA, Pagini despre Kamo, Pref. de M. Orahelașvili, *Starîi Bolșevic*, nr. 1 (9), M., 1934. — P. KROPOTKINE, Paroles d'un révolté, P., f.d.; La conquête du pain, ediția a doua, P., 1892; L'expropriation, Geneva, 1904; Revoluția rusă și anarhismul, Londra, 1907; La Terreur en Russie, P., 1910. — N. KRUPSKAIA, Amintiri despre Lenin, M., 1932. — P. G. LA CHESNAIS, La Rév. russe et ses résultats, P., 1908. —

Leninism și problema națională, culegere, Rostov-pe-Don, 1931. — G. LINDOV, Fracțiunea social-democrată în Duma, St-P., 1907. — J. LONGUET și G. SILBER, Terroristes și policiers, Azef, Harting et C°, P., 1909. — A. LUNACEARSKI, Studii critice și polemice, M., 1905; Religie și socialism, St-P., 1908. — J. MARTOV, Sauveurs ou destructeurs?, P., 1911. — M. (MARTOV), Misteriosul necunoscut, *Sots. V.*, nr. 6, Berlin, august, 1922. — J. MARTOV, Geschichte der russischen Sozialdemokratie mit einem Nachtrag von Th. Dan: Die Sozialdemokratie Russlands nach dem Jahre 1908, Berlin, 1926. — S. F. MEDVEDEVA-TER-PETROSSIAN, Tovarășul Kamo, *Prol. Rev.* nr. 8–9 (31–32), M., 1924; Un erou al revoluției (Tovarășul Kamo), prefață de P. Lepesinski, M., 1925. — I. MENIȚKI, Mișcarea muncitorească rusă și P.M.S.D.R. în ajunul războiului, M., 1923. — E. MICHELET, Essai sur l'histoire de Nicolas II et le début de la Rév. russe, 2 vol., P., 1907–1909. — A. MITREVICI, Amintiri etc., *Prol. Rev.*, nr. 4, M., 1922. — K. MOLOTOV, Despre istoria partidului, M., 1923. — N. NELIDOV, Tovarășul Makar, *Prol. Rev.*, nr. 7 (30), M., 1924. — G. NESTROÏEV, Journal d'un maximaliste, P., 1910. — K. NIKITIN și I. STEPANOV, Activitatea celei de-a doua Dume, M., 1907. — B. NIKOLAEVSKI, Sfîrșitul lui Azeff, Berlin, 1932. — M. OLMINSKI, Despre epoca *Zviezdei* și *Pravdei*, ediția a doua, M., 1929. — P. PASCAL, Introduction et notes aux „Pages choisies" de Lénine, vol. II, P., 1927. — G. PLEHANOV, Opere, vol. XV, XVII, XVIII, M., f.d. — P. POLEJAIEFF, Six années, La Russie de 1906 à 1912, P., 1912. — N. POLETAEV, Acum cincisprezece ani, *Pravda*, M., 5 mai 1927. — Problema națională și colonială și P.C.R., M., 1925. — M. RAFES, Note despre istoria „Bund"-ului, M., 1923. — E. RAHIA, Amintiri, *Pravda*, M., 7 nov. 1927. — Rapport du Parti S.-R. de Russie au Congrès socialiste de Stuttgart, Gand, 1907. — Rapport du P.O.S.-D.R. au huitième Congrès soc. int. à Copenhague, P., 1910. — Rapport de la délégation du Caucase sur la conf. du parti, P., 1909. — Revoluția și P.C.R. în materiale și documente, vol. IV, ediția a II-a, 1925; vol.V., M., 1924; vol. VI, M., 1924. — L. ROGOV, Despre viața în închisoarea din Baku, *Katorga i Ssîlka*, nr. 8 (37), M. 1927. — K. ROSENBLUM, Organizațiile militare ale bolșevicilor în 1905–1907, M., 1931. — N. ROUBAKINE, Qu'est-ce que la Révolution russe?, Geneva–Paris, f.d. — F. SAMOILOV, Amintirile unui deputat bolșevist în Duma, *Prol. Rev.*, nr. 3 (26), M., 1924. — T. SAPRONOV, Despre istoria mișcării muncitorești, M., 1925. — M. SAVELEV, *Prosveșcenie*, revistă marxistă, *Prol. Rev.*, nr. 2 (14), M., 1923. — B. SAVINKOV, Souvenirs d'un terroriste, P., 1931. — Schițe asupra filozofiei marxiste, culegere (A. Bogdanov, V. Bazarov, A. Lunacearski, etc.), St-P., 1908. — Schițe asupra istoriei mișcării socialiste în Polonia rusească, Lvov, 1904. — N. SEMACIKO, Amintiri, *Prol. Rev.*, nr. 1, M., 1921; Fragmente de amintiri, M., 1930. — V. SOLOVIOV, Problema națională în Rusia, M., 1884. — Gén. A. SPIRIDOVITCH, Histoire du terrorisme russe, P., 1930. — G. STIEKLOFF, La fraction s.-d. dans la troisième Duma, P., 1913. — K. ȘELAVIN, Clasa muncitoare și partidul ei, 3 vol., L., 1924–1925. — S. ȘESTERNIN, Lichidarea moștenirii după moartea lui N. P. Schmidt etc., *Starîi Bolșevik*, nr. 5 (8), M., 1933. — S. SVATIKOV, Spionajul politic rusesc în străinătate, Rostov-pe-Don, 1918. — Tehnica conspirației bolșeviste, culegere, fasc. II, M., 1924. — Tipografiile bolșevice clandestine, 1904–1910, M., 1923. — A. TORNGREN, Évolution de la Russie pendant les années 1904–1907, P., 1914. — N. TROȚKI, Pentru apărarea Partidului, St-P., 1907. — L. TROȚKI, Opere, vol. IV, Cronica politică, M., 1926; Viața mea, Încercare de

autobiografie, vol. II, Berlin, 1930. — A. ȚINȚADZE, Amintirile mele, *Revoliuțiis Matiane*, nr. 3 și 4, Tbilisi, 1923; nr. 4 și 5 (9–10), Tbilisi, 1924. — VICTOR-SERGE, Les coulisses d'une sûreté générale, P., f.d. — V. VOITINSKI, Ani de victorii și de înfrîngeri, 2 vol., Berlin, 1923–1924. — E. YAROSLAVSKI, Le travail des bolchéviks dans l'armée avant la Rév. d'Octobre, P., 1929. — Gén. P. ZAVARZINE, Souvenirs d'un chef de l'Okhrana, P., 1930. — G. ZINOVIEV, Opere, Vol. I și II, Despre istoria bolșevismului, Petr., 1923; vol. III și IV, Lupta pentru bolșevism, L., 1924–1926; vol. VI, Partidul și sindicatele, L., 1929. — A. ZURABOV, Cea de-a doua Dumă, Impresii, St-P., 1908.

V
REVOLUȚIA

Războiul din 1914. Defensism și defetism. Lenin singur împotriva tuturor. Revoluția din Februarie. Guvern provizoriu și Soviet la Petrograd. Stalin în libertate. Deruta bolșevicilor. Întoarcerea lui Lenin. Tezele din aprilie. „Întreaga putere în mîinile Sovietelor!“ Troțki alături de Lenin. Speranțe pentru o revoluție mondială. Zilele din iulie. Problema Sovietelor. Episodul Kornilov. Cel de-al VI-lea Congres al Partidului; rolul lui Stalin. Marele val bolșevist. Troțki președinte al Sovietului din Petrograd. Lenin, teoretician al democrației integrale. „Statul și revoluția“. Divergențe de vederi asupra datei insurecției. Lenin cere lovitura de stat. Troțki conduce operațiunile militare. Revoluția din Octombrie. Certitudini și perspective.

Războiul a zdrobit în Rusia mișcarea revoluționară muncitorească revigorată. Grevele și baricadele ei dovedeau un puternic elan ofensiv în iulie 1914, în timpul unei șederi la Petersburg a lui Raymond Poincaré. Ca pretutindeni în alte părți, mobilizarea și starea de asediu au înăbușit la început veleitățile de opoziție declarată. Politica marilor partide socialiste raliate „uniunii sfinte“ în țările beligerante, a tulburat profund diversele curente ale socialismului rus.

Totuși, în Dumă, bolșevici și menșevici au căzut fără dificultate de acord în a respinge printr-o declarație comună, de altfel destul de echivocă, votul pentru creditele de război. Apropiere pe care dezacordul teoreticienilor din emigrație îl vor face efemer.

Sub influența lui Jules Guesde, Plehanov a adoptat poziția patriotică a unui partizan al Aliaților, considerați adepți ai progresului democratic, în opoziție cu Imperiile Centrale reacționare. Aceeași poziție au avut-o și numeroșii social-democrați, mai ales menșevici, și socialiștii-revoluționari. „Dacă aș fi fost în locul lui Jules Guesde, aș fi procedat ca el și, la drept vorbind, dacă m-aș găsi acum în Franța, aș fi voluntar în Legiunea Străină“, spune muncitorul Șliapnikov, om de încredere al lui Lenin, după un articol retrospectiv al lui N. Krestinski. (Avea, de altfel, să-și schimbe foarte repede părerea.) Unii bolșevici, cuceriți în Franța de starea de spirit colectivă, au plecat pe front, ca voluntari. Chiar și anarhiștii, urmînd exemplul lui Kropotkin, în ochii căruia moștenirea Revoluției Franceze era

amenințată de militarismul german, puneau înaintea propriei doctrine necesitatea unei victorii a Antantei.

Opunîndu-se „defensismului", Lenin și-a afirmat fără să ezite „defetismul" sub forma lui cea mai categorică, un defetism absolut și dus pînă la ultimele consecințe. În *Social-Democratul* lui, în broșuri, în manifeste, el caracteriza conflictul mondial ca pe „un război capitalist banditesc", „un război între sclavagiști pentru împărțirea sclavilor și întărirea sclaviei", un „război între negustorii de sclavi care se ceartă pentru animalele de povară". Din acest punct de vedere, îi îndemna pe socialiștii din fiecare țară să contribuie la subminarea propriilor lor guverne, să încurajeze fraternizarea beligeranților pe toate fronturile, să „transforme războiul imperialist în război civil". După ce la Congresul socialist internațional de la Stuttgart, din anul 1907, obținuse, în acord cu Martov și Rosa Luxemburg, utilizarea „crizei economice și politice create ca urmare a războiului pentru a agita clasele populare cele mai profunde și a grăbi prăbușirea dominației capitaliste", Lenin lua hotărîrea în serios, nedînd înapoi în fața faptelor, după ce făcuse verbal propunerea. În orice caz, înfrîngerea Rusiei, adică a țarismului era, în ochii lui, „răul cel mai mic".

Singur în a formula o concepție atît de radicală, așa de opusă tuturor celorlalte, el îi trata pe defensiști drept „socialiști ai țarului", așa cum Marx îi numea pe lassalieni „socialiști ai Regelui Prusiei", și, angajînd lupta pe arena europeană, denunța falimentul Internaționalei, îi înfiera pe toți socialiștii patrioți drept trădători, condamnîndu-i de asemenea pe socialiștii pacifiști, pe internaționaliștii platonici ca fiind atinși de șovinism și complici mai mult sau mai puțin conștienți ai primilor. Din punctul lui de vedere, solidaritatea reală a proletariatului implică ostilitatea față de orice apărare națională în condițiile date, indiferent de tabără, și presupune insurecția în același timp împotriva războiului și împotriva regimului burghez. În fine, avea deja în vedere înființarea unei noi Internaționale. Pe toată durata ostilităților nu va înceta să-și dezvolte aceste teze care-l deosebesc definitiv de toți ceilalți socialiști. Dar nu renunță să se declare cu insistență democrat ireductibil: „Socialismul este imposibil fără democrație, în două sensuri: 1. proletariatul nu poate înfăptui nici o revoluție socialistă dacă nu se pregătește în vederea ei luptînd pentru democrație; 2. socialismul victorios nu-și poate păstra victoria și nu poate conduce omenirea spre dispariția statului, fără realizarea deplină a democrației."

Între cele două extreme, defensism și defetism, existau numeroase opinii intermediare. Troțki și Martov, împreună cu cea mai mare parte a personalităților marcante ale internaționalismului revoluționar — Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Franz Mehring, Rakovski, Riazanov ș.a., se pronunțau împotriva apărării naționale, dar pentru o pace fără învingători ori învinși și nu înțelegeau să rupă cu socialiști precum Kautsky, rămași fideli principiilor comune, deși duceau tratative și cu partizanii „uniunii sfinte". Troțki

susţinea revendicările în favoarea păcii fără contribuţii şi anexări, dreptul popoarelor de a dispune de ele însele şi trasa perspectiva Statelor Unite ale Europei. Lenin i-a atacat fără menajamente pe aceşti „centrişti" de diverse nuanţe şi i-a hărţuit cu critici şi cu somaţii; le reproşa ezitările, echivocul, eclectismul, compromisul, menajînd-o din raţiuni tactice pe Rosa Luxemburg şi ridicînd în slăvi curajul exemplar al lui Liebknecht. Intransigenţa lui era severă în special în privinţa lui Troţki, apropiat totuşi ca poziţie politică, sau poate tocmai din cauza acestei vecinătăţi.

Cît despre Stalin, nu ştim ce-a putut să gîndească el în aceşti ani, petrecuţi în exil. Lipsit de instrucţiunile lui Lenin, împărtăşea oare opiniile şefului său? Spaţiile goale din biografia lui, absenţa oricărui document pe această temă, dispariţia oricărei urme de corespondenţă sau de muncă intelectuală sînt destul de semnificative. În această privinţă şi din punctul de vedere al bolşevismului, de la care se reclamă Stalin, Troţki este îndreptăţit să-i ceară socoteală: „Este imposibil ca în patru ani Stalin să nu fi scris nimic despre problemele esenţiale ale războiului, ale Internaţionalei, ale revoluţiei... Dacă s-ar fi descoperit măcar un rînd în care Stalin să fi formulat ideea defetismului sau ar fi proclamat necesitatea unei noi Internaţionale, acest rînd ar fi fost de mult tipărit, fotografiat, tradus în toate limbile şi împodobit de comentarii savante de către academii şi institute. Dar rîndul acela este de negăsit."

Stalin nu numai că şi-a distrus toate textele scrise în acea perioadă, dar a avut grijă să nu fie vorba despre el nici în textele altora. În voluminoasa colecţie *Katorga i Ssîlka* (Ocnă şi deportare), revistă a foştilor prizonieri şi deportaţi politici, în care supravieţuitorii represiunii ţariste au dezlegarea să-şi etaleze cele mai mărunte amintiri, mai ales dacă pot să evoce o personalitate a zilei, Stalin lipseşte cu desăvîrşire. Nici celelalte publicaţii istorice, pline de documente şi de memorii, nu-l menţionează. Caz unic în Rusia, insolit, şi care îndreptăţeşte cele mai defavorabile supoziţii.

Se păstrează totuşi o mărturie reticentă şi fără caracter politic asupra lui Stalin în Siberia, ca individ: este mărturia camaradului lui de exil, Sverdlov, unul dintre principalii bolşevici care n-au emigrat. După scrisorile acestuia, publicate înainte de a interveni riguroasa cenzură personală a lui Stalin, relaţiile dintre cei doi deportaţi din Kureika au devenit brusc dificile. Locuiau în aceeaşi căsuţă şi-şi făceau împreună expediţiile de vînătoare. Sverdlov l-a apreciat mai întîi pe Stalin ca pe „un bun camarad, dar cam prea individualist în comportamentul lui cotidian". Curînd „ne cunoşteam prea bine", scrie el; „în condiţiile exilului şi ale închisorii, omul se dezvăluie aşa cum este şi îşi arată meschinăria"... Au sfîrşit prin a se despărţi, întîlnirile lor au devenit din ce în ce mai rare. Sverdlov a cerut să fie transferat într-un alt loc din regiune; fără să explice concret ce avea împotriva lui Stalin, corespondenţa lui lasă să se înţeleagă că-i era imposibil să trăiască în preajma lui.

Stalin a ajuns să se izoleze, nefrecventîndu-l, decît la intervale rare, pe Spandarian, un bolșevic armean care nu și-a publicat memoriile. Unul dintre actualii lui subordonați, Șumiațki[1], ex-deportat din aceeași colonie, îl prezintă ca pe un defetist de primă oră și-l descrie într-o broșură despre Turuhansk pe acest vînător și pescar solitar echipat cu un arsenal variat de năvoade, șoimi de vînătoare, puști, capcane, trape, coșuri... „Tăia lemne, își gătea hrana și-și găsea timp să lucreze la manuscrisele sale." Să fie vorba despre scrierile a căror scoatere la iveală o reclamă Troțki cu atîta insistență? Sverdlov însă declară că n-are cunoștință de nici o activitate intelectuală a lui Stalin în exil.

O scrisoare din noiembrie 1915, în care Lenin întreabă cum îl cheamă exact pe Koba, arată că, dacă adevăratul nume al lui Stalin era uitat, nu același lucru se întîmpla și cu personalitatea lui dură. Întrebarea indică poate un proiect de evadare. Dar acum vînătorul din Kureika era atent supravegheat. În 1917, Sverdlov semnalează convocarea pentru serviciul militar a 20 dintre deportații din regiunea lor; Stalin era printre ei, dar infirmitatea de la brațul stîng l-a salvat.

Trebuie că Rusia avea mare nevoie de noi soldați pentru ca revoluționarii cunoscuți să fie chemați sub arme, unde desigur propagau indisciplina. Prin mobilizare fuseseră înrolați aproape 15 milioane de bărbați, dar pierderile erau dezastruoase. Penuria de arme și muniții, insuficiența industriei de război, destrămarea transporturilor, matrapazlîcurile din intendență, incompetența înaltului comandament, paralizia birocratică, corupția guvernamentală predestinau armata unor hecatombe. În 1917 se înregistrau două milioane și jumătate de morți și trei milioane de răniți și de prizonieri. Spitalele și ambulanțele gemeau de bolnavi. Risipa de vieți umane nu putea compensa, inferioritatea trupelor, sub aspect moral sau material, nici dezordinea și desfrîul din spatele frontului.

Cu cît se prelungea războiul, cu atît sensul lui devenea mai de neînțeles pentru poporul sacrificat. O dată potolită exaltarea patriotică, îndoiala rodea cadrele militare în marea lor majoritate reînnoite după fiecare înfrîngere, iritarea și deznădejdea îi cuprindea pe soldații epuizați, acești „martiri orbi", obosiți să lupte cu arme albe împotriva mitralierelor și aduși la exasperare de pedepsele corporale: se înregistrau în 1917 mai mult de un milion de dezertori și de rebeli.

Nici în interior situația nu era mai bună pentru autocrație. Subproducția agricolă, cauzată de recrutările succesive a mii de lucrători adulți, uzura drumurilor de fier, nevoile frontului, specula și blocada, paralizau încetul

---

[1] Boris Zaharovici Șumiațki, pseudonim Andrei Cervonîi. Sub regimul sovietic a îndeplinit funcții înalte în Siberia și în Extremul-Orient. Apoi a fost ambasador în Persia. Vezi broșura lui *În serviciul diplomației sovietice*, ediția a doua, M., 1960, care menționează alte broșuri ale lui.

cu încetul aprovizionarea orașelor. În uzine, cele mai multe dintre ele lucrînd pentru front, lipseau combustibilii și materia primă. Anarhia din administrație nu favoriza o utilizare rațională a resurselor. În *zemstva* și diferite asociații de ajutorare, „societatea luminată“ se străduia zadarnic să compenseze slăbiciunile statului. Devalorizarea rublei și creșterea prețurilor duceau la scăderea salariilor, făceau viața muncitorilor, siliți să recurgă la greve de apărare, din ce în ce mai grea. Statistica a constatat proporții crescînde ale mișcării greviste, în rapoartele poliției se multiplicau avertismentele în fața pericolului revoluționar. Exasperării din armată îi corespunde ostilitatea generală față de țarism.

Concomitent, scandalurile de la Curte și politica oarbă a camarilei imperiale clatină ultimul sprijin al regimului. Niște suverani degenerați, înconjurați de aventurieri, de șarlatani, de dezechilibrați, aflați sub influența unui pseudo-călugăr bețiv și lubric, își descurajau cei mai fideli slujitori. În ciuda avertismentelor celor mai limpezi și a semnelor celor mai alarmante, Nicolae al II-lea acoperea actele nebunești ale miniștrilor lui aleși împotriva voinței unei Dume, totuși, reacționare. Partidele de dreapta, loiale, denunțau în zadar „forțele oculte“, venalitatea și trădarea în sferele diriguitoare. Pînă și membri ai familiei imperiale au trebuit să se decidă să ia parte la comploturi care să-l înlăture pe monarh pentru a salva monarhia. Mari duci și generali urzeau lovituri de stat. Asasinarea lui Rasputin n-a fost decît o sinistră operație auxiliară. Intrigile clanului germanofil din sînul aristocrației în favoarea unei păci separate cu Germania forțau burghezia naționalistă să-și accelereze intențiile preventive, abdicarea țarului și instaurarea unei regențe.

Catastrofa avea să surprindă însă „opoziția Maiestății Sale“ în interminabilele ei preparative. La începutul lui 1917, frigul și foamea au împins nemulțumirea populară la limită, precipitînd evenimentele. În februarie, la Petrograd nu mai exista pîine. Muncitorii fac greve după greve, femeile din popor ațîță manifestațiile de stradă, armata întîrzie să execute ordinele de represiune, apoi trece hotărît de partea mișcării protestatare precum făcuseră la Paris, în 1789, gărzile franceze: insurecția era în toi. Irezistibilă, ea mătură „într-o sută de ore“ absolutismul pe care nimeni, ca să spunem așa, nu-l apără. Excedată, servilă, Duma este nevoită să formeze un guvern provizoriu. În aceeași zi se improvizează în Capitală Sovietul muncitorilor, curînd deschis și soldaților. Două autorități rivale se ridică simultan pe ruinele vechiului regim, prăbușit fără luptă, sub presiunea întregii populații. Răscoala n-a făcut decît 1 500 de victime, cu răniți cu tot. Unanimă, provincia a urmat Capitala.

În legătură cu Comuna din 1871, Benoît Malon a făcut remarca: „Niciodată o revoluție nu i-a surprins în așa măsură pe revoluționarii înșiși.“ Și de data asta, ca și în 1905, revoluția a început fără inițiativa revoluționarilor de profesie. Nici un partid socialist n-a antrenat și nici n-a condus

masele revoltate. Nici un șef, pentru a le arăta calea. Personalitățile parlamentare, de la Rodzianko la Ciheidze, inclusiv Gucikov, Miliukov și Kerenski, au primit în chip diferit faptul împlinit. Proletariatul din Petrograd, lăsat în voia lui, a știut instinctiv să realizeze condiția priomordială a reușitei și a fraternizat cu țăranii-soldați. Spontan, a luat cu asalt sediile poliției și a forțat porțile închisorilor. Elita sa, călită în luptele din 1905, maturizată în acțiunea de zi cu zi, instruită întrucîtva la școala socialismului, nu putea totuși să se orienteze singură în haosul momentului. Lipsită de liderii ei recunoscuți, emigrați sau deportați, ea a abandonat puterea nominală în mîinile claselor privilegiate, ale partizanilor monarhiei constituționale preocupați să mențină dinastia pentru a-și asigura mai bine păstrarea privilegiilor. Kerenski, proaspăt adept al partidului socialist-revoluționar, reprezentant tipic al confuziei sentimentale a acestei perioade de trecere, a fost „ostaticul democrației" în Guvernul provizoriu a cărui întruchipare reală era monarhistul Miliukov. Sovietul din Petersburg nu a îndrăznit să-și proclame preeminența și nici măcar să ceară proclamarea Republicii. Dar această estompare voită nu-l priva de hegemonia efectivă pe care i-o asigura totuși încrederea muncitorilor înarmați și mai ales a soldaților: *prikaz*-ul numărul 1 a pus forța armată la dispoziția sa. „Diarhia", combinație unică între două puteri, a devenit curînd un antagonism surd între două forțe ireconciliabile.

Transformarea războiului imperialist în război civil, cum spunea Lenin, s-a înfăptuit printr-o înlănțuire logică de circumstanțe, nu sub influența unei propagande. Apelurile bolșevicilor nu ajungeau nici la poporul rus, nici la vreun alt popor. Defetismul, larg răspîndit în timpul războiului Crimeii și încă și mai mult în timpul campaniei din Manciuria, găsea acum mai puțin ecou direct în popor și în rîndurile armatei unde exista deja în stare vagă și latentă. Secondat de soția lui, Krupskaia și de adjunctul lui, Zinoviev, Lenin inspira în Elveția un grup intransigent izolat și fără influență. La conferințele socialiste internaționale de la Zimmerwald (1915) și de la Kienthal (1916), convocate de partidele socialiste elvețian și italian, el constituia o mică fracțiune de intelectuali numită „de stînga", adversară a oricărui pacifism și a oricărei concilieri cu Internaționala oficială. Nici o organizație muncitorească nu-i sprijinea efortul, ignorat de altfel în afara unui cerc foarte restrîns de revoluționari internaționali. Era singurul care repudia denumirea de social-democrat pentru a o înlocui cu aceea de comunist. Era singurul care voia să înființeze neîntîrziat cea de-a treia Internațională. Era singurul care, potrivit cu expresia lui Clausewitz despre război ca o „continuare a politicii prin alte mijloace", confirmată de noțiunea marxistă de „forță generatoare a societăților în acțiune", considera războiul civil ca o ineluctabilă prelungire a politicii claselor în competiție. Dar speranțele lui se diminuau și, cu o lună înaintea revoluției din februarie, și-a încheiat cu tristețe un discurs la Zürich spunînd: „Noi, cei bătrîni, nu vom trăi probabil pînă la bătăliile decisive ale revoluției care va să vină"...

Prin corespondență, a reluat controlul asupra grupului docil al bolșevicilor din Duma, ai cărui cinci reprezentanți au fost întemnițați și deportați. Dacă nu-l luăm în calcul și pe Zinoviev, Comitetul Central nu mai avea decît un singur reprezentant în libertate, Lenin însuși. Din șapte membri ai Comitetului bolșevist din Petrograd, au fost demascați mai tîrziu trei polițiști, care făceau inoperantă întreaga activitate. (Agentul provocator Malinovski se afla atunci în Germania, într-un lagăr de prizonieri, unde ținea conferințe despre programul socialist de la Erfurt.) Puține exemplare din scrierile lui Lenin și Zinoviev, publicate mai tîrziu sub titlul *Împotriva curentului*, se infiltrau prin Scandinavia. Lipsiți de contactul cu maestrul lor, discipolii erau din nou dezorientați. De aceea se deosebeau greu de ceilalți social-democrați în febrilitatea primelor zile revoluționare. *Pravda* din Petrograd, redactată de militanți modești, Molotov și Șliapnikov, cu greu a reușit să justifice o linie de conduită distinctă, străduindu-se în același timp să imprime ziarului o orientare de stînga cu ajutorul vechilor formule ale lui Lenin, cele din 1905. *Social-democratul*, la Irkuțk, publica articole ale lui Ordjonikidze, Iaroslavski, Petrovski, al căror bolșevism semăna pînă la a se confunda cu menșevismul. În provincie, numeroase grupuri social-democrate unificau cele două foste fracțiuni.

Revoluția i-a luat prin surprindere pe revoluționarii care-i preziceau de mult iminenta venire, la fel cum războiul i-a surprins pe socialiști, care-l anunțaseră și denunțaseră dinainte. Lenin și-a regăsit repede calmul. La început, le-a telegrafiat la Zürich prietenilor lui recomandarea de a da prioritate modestului cuvînt de ordine: alegeri imediate la municipalitatea din Petrograd. Programul lui cuprinde trei revendicări fundamentale: „Republică democratică, ziua de muncă de opt ore, confiscarea latifundiilor", ceea ce era exact programul menșevicilor. Astfel, el confirmă propriile cuvinte din 1914: „Dorim cu orice preț o Rusie Mare, mîndră, republicană, democratică, independentă și liberă, care, în relațiile cu vecinii ei, să aplice principiul umanist al egalității, și nu pe cel feudal al privilegiului." Dar curînd își conjură partizanii să-i refuze Guvernului provizoriu încrederea, să se opună politicii de susținere promovată de conducătorii Sovietului petersburghez. *Scrisorile de departe*, despre „prima etapă a primei revoluții" rezultate din război, trimise din Elveția, vorbesc despre Soviet ca despre „un embrion de guvern muncitoresc" și conchid asupra necesității instaurării „republicii democratice" pentru a ajunge la „socialism".

Troțki aprecia evoluția situației aproape în același fel. Opunîndu-se defetismului, pe care-l socotea un naționalism pe dos, îndemnului la război civil căruia îi prefera pacea, și sciziunii evidente practicate de bolșevici, el se apropie totuși în previziunile lui, de perspectivele încă neclare ale lui Lenin. Se delimitase de Martov, prea ezitant după părerea lui, și publicase la Paris, sub diferite nume, un ziar internaționalist expus cenzurii și din cauza căruia a fost expulzat din Franța, după ce fusese condamnat în

Germania pentru o broșură revoluționară și după ce fusese alungat din Spania, unde-l urmărea vindicta poliției. Mulți bolșevici nu vedeau nici o diferență între atitudinea lui și cea a lui Lenin: „*Social-democratul* editat de Lenin și Zinoviev în Elveția, *Golos* de la Paris, suprimat de poliția franceză și devenit *Nașe Slovo*, condus de Troțki, vor fi pentru istoricul de mîine al Internaționalei a treia fragmentele esențiale din care a fost clădită ideologia revoluționară a proletariatului internațional", scria de exemplu bolșevicul de stînga Manuilski, cinci ani mai tîrziu. Emigrat în America, Troțki colaborează la *Novîi Mir*, de la New York, alături de un tînăr bolșevic, încă necunoscut, N. Buharin, și de o transfugă a menșevismului, Alexandra Kollontai, trecută de puțin timp de partea lui Lenin. Și pentru el, evenimentele din Rusia nu erau decît o etapă spre revoluția socialistă, un preludiu al revoluției sociale în Europa.

Bolșevicii din Rusia nu aveau vederi atît de îndrăznețe. La remorca evenimentelor, participau la iluziile colective ale mulțimii, amețită de o victorie ușor obținută. Din Perm, Lenin primește în Elveția următoarea telegramă: „Salutări frățești, plecăm astăzi spre Petrograd. Kamenev, Muranov, Stalin." Deportații puși în libertate erau pe drum. Lenin nu știa că puțin mai înainte Kamenev semnase o altă telegramă, în numele unei adunări populare ținute în Siberia, în care-l felicita pe marele duce Mihail Romanov pentru renunțarea lui la tron pînă la hotărîrea viitoarei Constituante... Ajunși în capitală, Muranov, Kamenev și Stalin, primii trei „șefi" redați fracțiunii bolșevice, s-au instalat cu de la ei putere la conducerea *Pravdei*. Stalin, delegat de către Comitetul Central al partidului său, adică de către el însuși și de cîțiva tovarăși apropiați, a intrat în Comitetul Executiv al Sovietului fără să fie ales nici de muncitori, nici de soldați. Istoria îl scotea din viața subterană dîndu-i prilejul să-și desfășoare activitatea la lumina zilei.

„Războiul a jucat, incontestabil, un rol enorm în dezvoltarea revoluției noastre. A dezorganizat materialmente absolutismul; a dizlocat armata; a dat curaj masei populației. *Dar, din fericire, el nu a creat revoluția iar asta a fost o șansă pentru că revoluția născută din război este neputincioasă*: ea este produsul unor circumstanțe extraordinare, se sprijină pe o forță exterioară și se dovedește în final incapabilă să-și păstreze pozițiile cucerite." Aceste fraze din lucrarea lui Troțki, *Revoluția noastră*, se referă la revoluția din 1905 și la războiul ruso-japonez.

Departe de a atribui partidului său merite inexistente, Lenin a recunoscut și el că războiul care avea loc constituia explicația decisivă a răsturnărilor din 1917, fără însă a trage de aici concluzia că revoluția ar fi neputincioasă: „Flacăra revoluției s-a propagat exclusiv datorită ignoranței și suferințelor teribile din Rusia, datorită tuturor condițiilor create de

război", spune el, adăugînd, cu o altă ocazie: „Revoluția noastră s-a născut din război; fără el i-am vedea pe toți capitaliștii solidarizîndu-se împotriva noastră." Mai tîrziu și-a precizat gîndul, subliniind indiferența celei mai mari părți a populației cu privire la zona frontului, absența sentimentului național: „Era ușor de început revoluția într-o asemenea țară. Era mai ușor decît să ridici un fulg. Dar ar fi inutilă speranța de a realiza fără eforturi și fără pregătire o revoluție într-o țară în care capitalismul este în plină dezvoltare."

Războiul a creat posibilitatea unei cooperări între țărani și muncitori care în 1905 lipsise. În plus, el dusese la dezvoltarea anumitor ramuri industriale și accentuase concentrarea proletariatului la Petrograd și la Moscova. Golul creat în orașe de mobilizare și de imensele masacre de pe front a fost umplut de afluxul de țărani. Această tînără clasă muncitoare necultivată, lipsită de tradiții conservatoare sau de automatisme, dar și de instrucție tehnică și educație politică, oferea o prospețime de temperament revoluționar, intactă, oricărui partid capabil să-i interpreteze aspirațiile, în același timp clare, prin tendințele lor profunde, dar și confuze, în manifestările lor de suprafață.

Muncitorii cereau de mult timp o viață mai bună și libertăți democratice, țăranii voiau pămîntul aflat în posesia paraziților, soldații voiau pacea. Dar soldații aceștia erau în majoritatea lor țărani însetați de pămînt, muncitorii se simțeau și ei tot atît de interesați în încheierea păcii, ca și țăranii de libertăți. În plus, alogenii oprimați în Imperiu doreau autonomia sau independența națională. Masa unanimă în imperioasele ei nevoi comune aștepta deci nerăbdătoare ca Adunarea Constituantă să le satisfacă cererile vitale.

Guvernul provizoriu, expresie a intereselor și ideilor unei minorități infime, fără legături cu poporul și lipsită de experiența puterii, s-a dovedit incapabil să înțeleagă urgența revendicărilor populare și cu atît mai puțin să înceapă să rezolve problemele puse în acest mod. El n-a dat nici pîine muncitorilor, nici pămînt țăranilor, nici pace soldaților, nici libertate de autodeterminare naționalităților. Convocarea Constituantei era prevăzută pentru o dată îndepărtată și vagă, sub pretextul de a concepe în prealabil o capodoperă de lege electorală. Războiul se prelungea fără speranță. Criza economică se agrava tot mai mult.

Sovietul din Petrograd — în care muncitorii vedeau organul autentic al democrației, în ciuda constituției sale amorfe, exercitîndu-și printr-o recunoaștere tacită prestigiul asupra „tuturor Rusiilor" — căuta, temporizînd, o cale de mijloc între „demagogie" și „reacțiune". Menșevicii dețineau în conducerea lui un loc preponderent. Bolșevicii nu erau decît o mînă de oameni. Social-democrația georgiană, cu Ciheidze ca președinte, încă de la origini, și, curînd, cu Țeretelli, revenit din Siberia, ca liderul cel mai influent, a trecut încă o dată în primul plan. La Comitetul Executiv, unanim în a se reclama din ideile de la Zimmerwald, internaționaliștii Suhanov și

Steklov formau aripa stîngă alături de bolșevici puțin cunoscuți, înainte de venirea lui Kamenev și Stalin.

În *Note despre Revoluție*, cam prea prolixe, dar sincere și vii, folosite de toți istoricii care au vorbit despre epoca aceasta, Suhanov traduce impresia lăsată de Stalin în următorii termeni:

„Printre bolșevici, în afară de Kamenev, a apărut atunci în Comitetul Executiv Stalin. E una dintre figurile centrale ale partidului bolșevist și în consecință unul dintre elementele ținînd încă și astăzi în mîinile sale soarta Revoluției și a Statului. De ce se întîmplă astfel nu-mi propun să explic: influența în sferele înalte, îndepărtate de popor, iresponsabile, străine publicității este o treabă așa de ciudată! În tot cazul, în ceea ce privește rolul lui Stalin, ai de ce să rămîi perplex. În ciuda nivelului scăzut al « corpului de ofițeri », a masei sale ignorante și ocazionale, partidul bolșevist are, în corpul său « de generali », o serie de personalități importante demne de a fi șefi. Pe durata modestei sale activități în Comitetul Executiv, Stalin producea, și nu numai asupra mea, impresia unei umbre gri, ducînd o existență mediocră, cîteodată ternă și ștearsă. Una peste alta, nu se poate spune despre el nimic mai mult."

Despre rolul lui Stalin în Comitetul Executiv, nu s-a putut într-adevăr scoate încă nimic din dările de seamă și nici din arhive. În schimb, știm cum s-a manifestat în fruntea Partidului, atît datorită articolelor din *Pravda*, cît și cărților lui Șliapnikov, militant bolșevist devenit memorialist.

După ce înlăturase brutal conducerea ziarului, fără a ține cont nici de organizație, nici de cadre, uzînd doar de calitatea lui de membru al Comitetului Central și aceea obținută, nu prin alegere, ci prin simplă cooptare, Stalin a imprimat organului oficial al Partidului orientarea numită „defensist" condițională. În conformitate cu această concepție, Guvernul provizoriu ar fi primit sprijinul bolșevicilor în măsura în care politica lui ar fi corespuns vederilor Sovietului menșevist-socialist-revoluționar. Kamenev era teoreticianul acestei schimbări de orientare ideologică, Muranov o acoperea cu titlul lui de deputat persecutat iar Stalin deținea autoritatea *de facto*. Această lovitură de stat în miniatură, ilustrînd de minune stilul de a proceda al revoluționarilor de profesie față de Partidul supus voinței unui conducător clandestin, necunoscut de nimeni și neales de nimeni, a suscitat o mare indignare printre subordonații care nu căpătaseră încă obiceiul supunerii pasive. Iată cum descrie Șliapnikov primele repercusiuni:

„15 martie, ziua apariției primului număr al *Pravdei* « reformate », a fost o zi de jubilație pentru defensiști. În tot palatul Tavriceski, de la oamenii din Comitetul Dumei, pînă la cei din Comitetul Executiv, nucleu al democrației revoluționare, se discuta o singură știre: victoria bolșevicilor moderați, rezonabili, asupra extremiștilor. Pînă și la Comitetul Executiv am fost întîmpinați cu zîmbete veninoase. A fost prima și singura dată cînd *Pravda* a trezit aprobarea defensiștilor de cea mai joasă speță.

În uzine, acest număr din *Pravda* a provocat stupefacție printre adepții și simpatizanții partidului nostru și satisfacția sarcastică a adversarilor noștri. La Comitetul din Petrograd, la Biroul Comitetului Central și la redacția *Pravdei*, am fost asaltați cu numeroase întrebări: ce se întîmplă, de ce abandonează ziarul nostru linia bolșevistă pentru a urma linia defensistă? Dar Comitetul din Petrograd, ca și întreaga organizație, fusese luat prin surprindere de această lovitură de stat și era profund revoltat din această cauză, acuzînd Biroul Comitetului Central. În cartierele muncitorești indignarea a fost considerabilă și cînd proletarii au aflat că trei foști conducători ai *Pravdei* întorși din Siberia puseseră stăpînire pe ziar au cerut excluderea lor din Partid."

În special cartierul Vîborg, cel mai „roșu" din capitală, propunea excluderea lui Stalin și a celor doi asociați ai lui. După dezbateri violente, toți trei au fost dezaprobați și înlăturați de instanța superioară a Partidului, fosta redacție a fost repusă în drepturi și completată cu nou-veniți. Partidul bolșevist nu era încă făurit după modelul militar și opinia colectivului se putea face auzită. Pus în gardă de nefericitul lui debut în marea politică, Stalin a găsit că e prudent să-l abandoneze pentru moment pe Kamenev, autorul principalului articol încriminat, ca să adopte, din oportunism, o poziție ușor mai la stînga, totuși destul de apropiată încă de cea a menșevicilor. Constituirea unei mici formații, declarată mai spre dreapta, a permis să fie clasat drept „centrist". La drept vorbind, era un adept pe față al concilierii, în opoziție cu bolșevicii, înainte de sosirea lui Lenin.

Dacă ar fi să ne încredem în afirmațiile din culegerea lui *Pe drumurile lui Octombrie*, pînă la acea dată Stalin n-ar fi scris decît trei articole. Primul, despre Soviete, ajungea la concluzia necesității unei „republici democratice pentru toți cetățenii Rusiei" (fără deosebire de clasă). Al doilea, despre război, prevedea „presiuni asupra Guvernului provizoriu" pentru deschiderea tratativelor de pace (concepție a menșevicilor). Al treilea, despre condițiile victoriei revoluției, enumera trei asemenea condiții: formarea unui soviet pan-rus ca viitor organ al puterii, înarmarea muncitorilor, convocarea rapidă a Constituantei. Un al patrulea articol, împotriva federalismului, apărut a doua zi după sosirea lui Lenin, reflectă ezitările și contradicțiile bolșevismului în problema naționalităților, ostilitatea lui netă la ideea federalizării, cu puțin timp înainte de a o impune ca soluție indispensabilă.

În realitate, Stalin era solidar cu tot ce angaja răspunderea politică a Partidului, atît cu articolul-program al *Pravdei*, repudiind defetismul, cît și cu atitudinea fracțiunii bolșeviste din Soviet, asimilată în unanimitate cu ocazia voturilor esențiale, cînd principiile lui îi dictau să ia distanță. Printre amintirile pe care le-a publicat în anul următor în ziarul *Borba* de la Tbilisi, Zurabov notează că pe la jumătatea lui martie i-a transmis lui Lenin o telegramă în care Kamenev și Stalin semnalau tirajul redus al *Pravdei*, influența slabă a bolșevicilor în rîndurile clasei muncitoare din Petrograd,

în sfîrșit inoportunitatea directivelor prea radicale și intransigente primite din Elveția, în timp ce situația din Rusia reclama moderație și prudență. Reprezentanții bolșeviști aprobaseră chiar, la începutul lui aprilie, în timpul unei conferințe sovietice, o rezoluție susținută de Dan, teoreticianul menșevic întors din Siberia. „Să nu fie obstrucționat guvernul provizoriu“, aceasta era linia lor de conduită. În provincie, comitetele social-democrate reunite îi reconciliau pe „frații învrăjbiți“ în confuzia generală.

În acest timp, Lenin era exasperat de agitația din fracțiunea lui, așa de rău condusă. După *Scrisorile din depărtare*,* scrie pe un ton amenințător: „Partidul nostru s-ar compromite pentru totdeauna, s-ar sinucide politic dacă ar consimți la o asemenea înșelătorie... Mai bine sciziunea imediată de indiferent cine, în Partid, decît concesii cu social-patriotismul...“ El îi cere lui Kamenev, cel mai apropiat camarad al lui și cel mai reprezentativ pentru starea de spirit pe care o condamna, să nu uite sentimentul datoriei, pentru a-i pune astfel în gardă pe toți conciliantii, printre care Stalin. În fine, în culmea exasperării, reușește să ajungă în Rusia, trecînd împreună cu un grup de emigranți prin Germania, de unde legenda „vagonului sigilat“.

Ideea n-a fost a lui Lenin, ci a lui Martov. În fața refuzului guvernelor de la Paris și de la Londra privind repatrierea exilaților politici, singura soluție era trecerea prin Germania și Scandinavia. Socialiștii elvețieni au negociat traversarea ca pe un schimb de prizonieri civili și toți revoluționarii ruși proscriși, inclusiv patrioții, au putut să profite de ocazie. Exemplul lui Lenin a fost urmat de mulți dintre adversarii lui. La Petersburg, ziarul lui Miliukov a spus atunci plin de curtoazie: „Un șef socialist atît de universal cunoscut ca Lenin trebuie să intre în arenă și nu putem decît să salutăm sosirea lui în Rusia, indiferent de opinia noastră asupra doctrinei sale politice.“

Sosit în plină conferință bolșevistă, Lenin și-a găsit partidul în mare derută. Era „mai la stînga decît stînga noastră“, scrie Șliapnikov. Singurul care concepea viitoarea adîncire a revoluției ruse prin dictatura proletariatului, în corelație cu revoluția europeană, el trebuia, înainte de a convinge poporul, să-i recîștige de partea ideilor sale pe proprii lui discipoli (însuși Zinoviev tindea să li se alăture lui Kamenev și Stalin în nucleul „vechilor bolșevici“ ostili tacticii intransigente). A atacat de îndată poziția conducătorilor interimari ai Partidului și a publicat, sub unica sa semnătură, „tezele din aprilie“ devenite celebre în Rusia, punct de plecare al unei noi acțiuni bolșevice.

Aceste teze afirmă imposibilitatea unei păci democratice fără răsturnarea prealabilă a capitalismului, propun fraternizarea soldaților pe front, definesc momentul prezent ca unul de trecere spre cucerirea puterii de către proletariat și țăranii săraci, preconizează viitoarea Republică a Sovietelor,

---

* În ediția consultată textul se găsește la pp. 9–58.(*n.t.*).

desfiinţarea Poliţiei, a armatei permanente, a funcţionarilor profesionişti, naţionalizarea pămîntului, controlul muncitoresc al producţiei, fuzionarea băncilor într-una singură supravegheată de stat. Partidului i se recomandă să-şi revizuiască programul, să-şi schimbe numele, să creeze noua Internaţională. Lenin îşi expune tezele la conferinţa fracţiunii care avea loc în momentul sosirii lui.

În chiar această conferinţă, Stalin apărase înainte un punct de vedere opus. Lui i se părea că distinge un fel de diviziune a muncii între Guvernul provizoriu şi Soviet: „Puterea este împărţită între două organe dintre care nici unul n-o deţine în totalitate... Sovietul deputaţilor muncitorilor şi soldaţilor mobilizează forţele, controlează; Guvernul provizoriu, încăpăţînîndu-se, bîjbîind, îşi arogă rolul celui ce consolidează cuceririle poporului, deja realizate în fapt. Situaţia aceasta are părţi negative, dar şi părţi pozitive: nu ne avantajează în acest moment să forţăm evenimentele, să accelerăm procesul de desprindere a păturilor burgheze care, ineluctabil, vor trebui să se separe de noi, mai tîrziu..." Ca şi menşevicii, el sugera susţinerea Guvernului provizoriu „în măsura în care consolidează progresul revoluţiei". Krestinski putea constata: „Nu există dezacord practic între Stalin şi Voitinski"; acesta din urmă avea să se alăture menşevicilor.

Conferinţa a trebuit să ia în discuţie o propunere a lui Ţeretelli în favoarea unităţii social-democraţiei. Stalin a fost de acord: „Trebuie să acceptăm. Este indispensabil să ne precizăm propunerile în ce priveşte linia unităţii. Unitatea este posibilă pe linia Zimmerwald-Kienthal." La timidele obiecţii ale lui Molotov, el răspunde: „Nu trebuie nici să anticipăm, nici să prevenim dezacordurile. *Fără dezacorduri nu există viaţă în Partid.* În interiorul Partidului, micile dezacorduri le vom depăşi." Lenin intervine la timp pentru a nimici aceste proiecte, declarînd foarte limpede:

„Pînă şi bolşevicii noştri dau dovadă de credulitate faţă de guvern. Lucrul nu este explicabil decît prin excitaţia revoluţiei. Asta ar însemna moartea socialismului. Aveţi încredere în guvern, tovarăşi. Dacă aşa stau lucrurile, nu vom putea merge alături. Voi rămîne mai degrabă în minoritate. Un Liebknecht valorează mai mult decît o sută zece defensişti de soiul lui Steklov şi Ciheidze. Dacă simpatizaţi cu Liebknecht şi înclinaţi cîtuşi de puţin către defensişti, trădaţi socialismul internaţional."

Lenin nu numai că nu admitea nici o înţelegere cu menşevicii, el şi-a şocat auditoriul propunînd denumirea de „partid comunist". Trebuie, a spus el, „să ne schimbăm rufăria, să lepădăm cămaşa murdară şi să ne punem alta curată". În mintea lui, socialismul era de acum înainte scindat pretutindeni, „stînga de la Zimmerwald" exista în toate ţările. Şi, curmînd discursurile ceremonioase cu care era primit, felicitările: „Destul cu saluturile, cu moţiunile, a venit vremea să ne punem pe treabă, să trecem la lucruri serioase."

După care, şi-a expus din nou vederile în faţa unei reuniuni comune a bolşevicilor şi menşevicilor, în care rîsetele au biruit huiduielile, dispreţul

a fost mai puternic decît indignarea, opinia comună socotindu-l mai mult ridicol decît primejdios. Unii credeau că e vorba de delir, alții se bucurau văzînd bolșevismul discreditat de propriul șef. Fostul bolșevic Goldenberg a strigat: „Locul lui Bakunin a rămas multă vreme gol în revoluția rusă... Iată-l ocupat de Lenin... Ce-am auzit acum este negarea doctrinei social-democrate și a marxismului științific. Lenin, ca lider al partidului nostru socialist a murit. S-a născut un nou Lenin, un Lenin anarhist."

În vreme ce Stalin se ținea deoparte, Kamenev a încercat să respingă în numele „vechilor bolșevici", tezele „din aprilie", inacceptabile pentru că se bazau pe transformarea viitoare a revoluției burgheze în revoluție socialistă și erau contrare cuvintelor de ordine clasice ale bolșevismului. Lenin replică arătînd care sînt particularitățile neprevăzute ale situației, în special dualismul puterii în Rusia și conjunctura internațională, recomandînd revizuirea vechilor formule. „Noi nu sîntem blanchiști, partizani ai luării puterii de către o minoritate"; se pune deci problema luptei pentru preponderență în soviete, a acțiunii pentru cucerirea majorității muncitoare.

Kalinin, alt purtător de cuvînt al tendinței Kamenev-Stalin, spunea zadarnic, puțin timp după aceea: „Eu aparțin vechilor bolșevici-leniniști și cred că vechiul leninism nu s-a dovedit cîtuși de puțin inaplicabil situației noi în care ne aflăm. Sînt uimit că Lenin îi denunță pe vechii bolșevici ca o piedică în momentul actual." Lenin nu ezită să-i înfiereze pe „...acești vechi bolșevici care în mai multe rînduri au jucat deja un rol deplorabil în istoria partidului nostru, repetînd prostește o formulă învățată pe de rost în loc să studieze originalitatea unei situații noi și concrete."

În situația dată, această formulă era „dictatura democratică a muncitorilor și țăranilor", opusă vreme îndelungată de către bolșevici „revoluției permanente" și „guvernului muncitoresc" ale lui Troțki, Parvus și Rosa Luxemburg. Fără să o renege după ce-o susținuse, Lenin credea că venise momentul de a o depăși: „Ideile și principiile bolșevicilor au fost în ansamblu pe deplin confirmate de istorie, dar, în realitatea concretă, *lucrurile s-au desfășurat altfel* decît ne-am fi putut aștepta (și decît s-ar fi putut oricine aștepta)."

I se părea o ocazie potrivită să le dea „vechilor bolșevici" dogmatici o lecție de marxism practic: „Marxistul trebuie să țină cont de realitatea concretă, de datele precise ale actualității și să nu se cramponeze de teoria de ieri aptă cel mult, ca orice teorie, să indice esențialul și generalul, *să aproximeze* numai complexitatea realului. Marxistul, pentru a judeca situația, trebuie să plece nu de la o posibilitate, ci de la realitate".

Sovietele fiind organizația majorității poporului, Lenin se pronunță „împotriva oricărui *joc* de luare a puterii de către un guvern muncitoresc, împotriva oricărei aventuri blanchiste" și pentru determinarea unei „intervenții *conștiente* a acestei majorități" în sensul viitoarei dictaturi a proletariatului, al puterii sovietelor.

În două săptămîni a avut loc un reviriment radical, într-atît schema generală a lui Lenin răspundea evoluției rapide a situației. Rezoluțiile votate pretutindeni în adunări publice împotriva Guvernului provizoriu, cerînd pace și pămînt, atestau forța curentului popular opus jumătăților de măsură, tergiversărilor, subtilităților teoretice ale socialismului temporizant. Împrejurările exercitau asupra Partidului o presiune eficace. Mai mult, „vechii bolșevici“ erau covîrșiți de adepți mai noi: la conferința din primele zile ale lui mai organizația ajunsese să numere 80 000 de membri. Lenin își recîștigase oamenii, își impusese tezele, învinsese dreapta. Kamenev, Kalinin, Rîkov, Tomski își pierdeau vremea apărînd „vechiul bolșevism“. Kalinin a cerut zadarnic unificarea cu menșevicii. Dar Lenin era încă singurul, cu desăvîrșire singur, care recomanda desprinderea de orice curent socialist indecis, fie el și internaționalist, ca majoritatea „de la Zimmerwald“.

Stalin se grăbise să se supună. La conferința din mai a făcut un raport conform cu ideile lui Lenin asupra problemei naționale, specialitatea lui, raport în care punctul central îl constituia recunoașterea dreptului naționalităților de a se separa de statul opresor; a întîmpinat o opoziție de stînga, inspirată de Rosa Luxemburg și reprezentată de Dzerjinski, Piatakov, Buharin, nemulțumiți să vadă cum Partidul favorizează șovinismul regional și încurajează tendințele separatiste reacționare. Începînd de la această dată, discursurile și scrierile lui parafrazează cu fidelitate directivele oficiale. Cu nenumărate repetiții, el se limitează la a-l urma pe Lenin. Nu putem extrage din ele nimic caracteristic pentru personalitatea lui viitoare.

Șapte ani mai tîrziu, prefațîndu-și culegerea intitulată *Pe drumurile lui Octombrie*, Stalin a considerat necesar să explice retrospectiv alianța lui politică cu Kamenev, cel mai puțin bolșevic dintre bolșevici și care, înaintea telegramei către marele duce Mihail, repudiase deja leninismul în timpul procesului bolșeviștilor din Duma Imperială.

Primele trei articole, scrie el precaut, „reflectă anumite ezitări în majoritatea partidului nostru, asupra problemei păcii și a puterii sovietelor, care s-au produs, după cum se știe, în martie-aprilie 1917. Era o perioadă de ruptură bruscă cu vechile poziții. Vechea platformă de răsturnare directă a guvernului nu mai corespundea realității... Era necesară o nouă orientare a Partidului. Nu e de mirare că bolșevicii, împrăștiați de țarism în închisori și în deportare și recent autorizați să se adune din toate colțurile Rusiei pentru a elabora o nouă platformă, nu au reușit să se descurce de la bun început în noua situație. Nu e de mirare că, în căutarea unei noi orientări, Partidul s-a oprit la jumătatea drumului în problema păcii și a puterii sovietelor. A fost nevoie de celebrele « teze din aprilie » ale lui Lenin pentru ca partidul să reușească, dintr-un avînt, să o apuce pe un drum nou... Am împărtășit această poziție greșită cu majoritatea Partidului și m-am despărțit de ea la sfîrșitul lui aprilie alăturîndu-mă tezelor lui Lenin...“

Confirmare repetată a unei observații capitale pentru înțelegerea cursului revoluției: bolșevismul nu exista decît prin Lenin.

Guvernul provizoriu, în permanentă stare de criză, incapabil să rezolve contradicțiile în care se zbătea revoluția din Februarie sau măcar să le atenueze acuitatea, își epuiza rînd pe rînd expedientele menite să-i prelungească existența factice. Nici președinția lui Kerenski, urmînd celei a prințului Lvov, nici demisiile succesive ale miniștrilor după plecarea spectaculoasă a lui Miliukov, nici directoratul pseudo-dictatorial de după coaliția liberalo-socialistă nu rezolvau problema puterii. Nu erau decît tot atîtea etape ale uzurii, ale discreditării, înainte de prăbușire.

Toate semnele vizibile de decadență economică constatate sub vechiul regim se mențineau accentuîndu-se în direcția unei catastrofe: penuria de bunuri, slăbirea monedei, creșterea prețurilor, paralizia transporturilor, închiderea uzinelor — cu toate consecințele lor sociale: mizerie crescîndă, insecuritate, greve și tulburări. În rîndurile armatei dezorganizate, numărul dezertărilor se va dubla înainte de octombrie. Problema agrară, lăsată în seama unei Constituante amînată la infinit, lasă imense suprafețe necultivate ceea ce reprezintă o amenințare clară cu foametea. Temîndu-se de o împărțire a pămînturilor în absența lor, soldații se întorc în masă de pe front, fără permisie. Țăranii încep să jefuiască proprietățile, să-și însușească animalele. Pretutindeni simptomele alarmante se înmulțesc.

Cu toate astea burghezia persista în politica ei fără ieșire. Intențiile mărturisite ale lui Miliukov referitoare la anexarea Constantinopolului și a Armeniei, la dezmembrarea Austro-Ungariei și a Turciei — într-o țară în care armata dezorganizată accepta deja cu greu defensiva și al cărei popor era lipsit de ambiții de cucerire ca și de sentimente patriotice — dau măsura maturității acestei clase conducătoare, cu atît mai slabă în Rusia, cu cît capitalul străin era relativ puternic.

În urma ei, socialist-revoluționarii și menșevicii făceau totul pentru a pierde încrederea proletariatului și a armatei, forțe active ale revoluției, și pentru a-i dezamăgi pe țărani. Participarea lor la putere, perpetuînd starea de lucruri unanim detestată, compromisurile lor cu cei direct răspunzători de haosul creat, lăsau partidului bolșevist, ca un fel de monopol, exprimarea aspirațiilor mulțimii nerăbdătoare.

Partidul socialist-revoluționar, din ce în ce mai puțin socialist și revoluționar, din ce în ce mai demagog și steril, devenea un „grandios zero“, se spunea, făcîndu-se aluzie la efectivele sale efemere; din flancul său se desprindea o stîngă energică pentru a acționa după exemplul bolșevicilor pentru „aprofundarea“ revoluției. Social-democrația tradițională, impregnată de civilizația occidentală, căuta un echilibru imposibil de găsit prin mijloace parlamentare inactuale și inoportune; la stînga ei, grupul menșevicilor

internaționaliști a început, prin Martov, să trateze cu severitate majoritatea și pe strategii ei, Dan și Țeretelli. Mai omogeni și mai disciplinați, deprinși cu acțiunea colectivă, conduși de un șef realist, suplu și ferm în același timp, prompt în acțiune și inflexibil în privința principiilor, bolșevicii nu au ezitat să profite de pe urma situației excepțional de favorabile și a neîncetatelor greșeli ale rivalilor lor.

Cu lozinca simplă și persuasivă: „Toată puterea în mîinile sovietelor", laitmotiv penetrant ca un sfredel, cîștigau de la o zi la alta simpatia săracilor, a acelora pe care, pradă unor sentimente prea violente, Kerenski îi numea, spre marea indignare a lui Martov, „gloată" și „soldățime", muncitori din fabrici, marinari din Kronstadt, țintași letoni și mitraliori finlandezi. În mai, constată Suhanov, o treime din proletariatul Petrogradului era al lor. Creșterea lor numerică era neîntreruptă. La primul Congres al Sovietelor, în iunie, au avut numai 105 delegați față de 285 de socialiști-revoluționari și 248 de menșevici: provincia era în întîrziere față de capitală. Dar în Sovietul din Petrograd, fracțiunea lor se întărea cu fiecare alegere parțială. Sovietele din circumscripții, începînd cu cel din Vîborg, cădeau unul după altul în mîinile lor. Corpuri întregi de armată, principalele uzine — dintre care Putilov, cu 40 000 de muncitori — răspundeau la chemarea lor.

Prin revenirea lui Troțki și prin sprijinul organizației social-democrate așa-numită „inter-circumscripții", alcătuită din menșevici și bolșevici disidenți, bolșevicii au primit o puternică întărire. Întrucît avusese mai multe dificultăți la intrarea în Rusia decît Lenin, arestat pe mare de către englezi, încarcerat în apropiere de Halifax, eliberat la cererea Sovietului din Petrograd, Troțki n-a sosit decît în mai. Revoluția și-a găsit în el tribunul. El mai spera încă reunificarea fracțiunilor social-democrate, dar la fața locului și-a schimbat părerea; distanța între bolșevici și menșevici era de acum de netrecut, în ciuda programului teoretic comun. Pe de altă parte, concepția lui despre „revoluția permanentă" și noua strategie a lui Lenin erau convergente. După ce se temuse de spiritul sectar al fracțiunii supuse „regimului lui Ilici", i s-a părut acum că are de-a face cu o „debolșevizare a bolșevismului". Vechile diferende păreau aplanate, identitatea de vederi asupra problemelor imediate părea totală. Grupul „inter-circumscripții" s-a confundat cu bolșevicii în acțiune înainte de a se fi asimilat în partidul lor, în iulie 1917. În afară de Troțki se aflau în el ex-menșevici, ca Ioffe, Urițki, Volodarski, Karahan, foști bolșevici de stînga, excluși, ca Lunacearski și Manuilski. Alți menșevici de ultimă oră, Alexandra Kollontai, Larin, Antonov, se alăturau bolșevicilor, exemplu urmat mai tîrziu de către Cicerin, Steklov și alții. Riazanov, aflat în afara fracțiunilor, a făcut la fel.

Dintr-o dată numele lui Troțki a fost asociat cu cel al lui Lenin, în presă și în opinia politică, în Rusia și în străinătate. În fața lumii, amîndoi personificau mișcarea ascendentă a revoluției plebee în plină desfășurare. Expunîndu-se puțin vederii, Lenin manevra cu siguranță pîrghiile Partidului,

utiliza la maximum echipa revoluționarilor de profesie, elaborînd în același timp justificarea doctrinară a planurilor sale tactice. Mereu la adunări, mitinguri și în stradă, scriitor și orator neobosit, Troțki electriza mulțimile și recruta legiunile pentru bătălia finală. „Lenin și Troțki" această rațiune socială se grava în memorie și în istorie. S-a ajuns chiar să se scrie „Lenin-Troțki".

Cei doi foști adversari se înțelegeau mai bine la lumina zilei, în războiul civil decît în clar-obscurul emigrației și se completau eficient. „Se simțea la Troțki, în felul lui de a vorbi despre Lenin, atașamentul discipolului. În acel moment Lenin avea treizeci de ani de acțiune militantă în serviciul proletariatului iar Troțki douăzeci. Dezacordurile din epoca de dinainte de război dispăruseră fără urmă. Între tactica lui Lenin și cea a lui Troțki nu existau diferențe. Această apropiere, deja conturată în timpul războiului, s-a precizat cu claritate încă de la întoarcerea lui Lev Davidovici în Rusia. Imediat după primele lui discursuri, noi toți, vechii leniniști, am simțit că era de-al nostru." Aceste cuvinte aparțin lui Raskolnikov, bolșevic din „vechea gardă".

Lenin își aprecia foarte mult emulul: „Nimănui nu i-ar trece prin minte să pună în discuție o candidatură ca aceea a lui L. D. Troțki", scrie el, referindu-se la listele candidaților bolșevici la Constituantă. Și altădată, despre reconcilierea diferitelor partide socialiste: „Troțki a spus de mult timp că unificarea este imposibilă. Troțki a înțeles acest lucru și de atunci alt bolșevic mai bun ca el nu există." În anturajul lui, acest sentiment dezinteresat nu era probabil împărtășit de aceia care se simțeau eclipsați de noul venit, printre care și Stalin. Bolșevicii alcătuiau o confrerie foarte închisă în nucleul de la conducere și ascensiunea lui Troțki la „vîrf" era fără precedent. Poate că germenele anumitor rivalități datează din acel moment. Dar atmosfera luptei colective pentru putere nu-i permitea să se dezvolte.

Însușindu-și formula politică și tactică a dictaturii provizorii a proletariatului, Lenin o justifica prin iminența revoluției sociale în țările avansate ale Europei. În concepția lui, revoluția rusă era strîns legată de realizarea socialismului european. Victoria social-democrației, scrisese el încă din 1905, „ne va da posibilitatea să răsculăm Europa iar proletariatul socialist occidental, eliberîndu-se de sub jugul burgheziei, ne va ajuta la rîndu-i să ne înfăptuim revoluția socialistă". Războiul mondial alimentat prin intervenția recentă a Statelor Unite îi confirma opinia asupra proximității unui război civil universal, pentru care revoluția rusă n-ar fi reprezentat decît etapa inaugurală.

În studiul său intitulat „Slavii și revoluția", publicat în 1902 de *Iskra*, Kautsky remarca deplasarea epicentrului revoluționar din Occident în Orient și prevestea misiunea de avangardă a slavilor, dar mult timp după Herzen, după Bakunin și după narodnici: „Rusia care a primit atîta inițiativă revoluționară din Occident este poate gata astăzi să-i servească drept izvor de

energie revoluționară"; revoluția rusă ar însănătoși aerul viciat în care somnola mișcarea revoluționară europeană roasă de parlamentarism. După 1905, același autor a anunțat drept consecință a războiului ruso-japonez o eră a revoluțiilor în Asia și în lumea musulmană; previziunea s-a verificat doi ani mai tîrziu în Turcia, apoi anul următor în Persia, în fine, doi ani mai tîrziu în China. Și semnele de efervescență n-au lipsit nici în India și în Africa de Nord. Lenin, dimpotrivă, aștepta de pe urma războiului revoluția *în Europa*, fără de care o tentativă socialistă în Rusia n-ar fi fost viabilă.

Cu optimismul organic al tuturor precursorilor, el a supraestimat întotdeauna capacitatea revoluționară a proletariatului occidental, subestimînd în același timp resursele și capacitățile de rezistență ale capitalismului. În 1914, iluziile lui despre socialismul german erau așa de puternice, încît a refuzat să creadă în votul dat creditelor de război în Reichstag de către social-democrați și a considerat un fals numărul din *Vorwaerts* care publica știrea înainte de a admite evidența. Reacția lui a fost cu atît mai categorică, chiar unică între membrii Internaționalei, în sens opus, împotriva vechilor partide socialiste adaptate legalității burgheze; dar ajunsese la convingerea ineluctabilității, cît și a necesității unor noi partide muncitorești, a unei noi Internaționale comuniste, menită să pună capăt războiului prin răsturnarea capitalismului. Fără îndoială, tactica lui în Rusia n-ar fi fost așa de radicală dacă ar fi contat cu mai puțină certitudine pe ajutorul revoluționar european.

Semnalul lui de război: „Toată puterea în mîinile sovietelor!" nu exprimă ambiția grăbită de a pune mîna pe organele de stat pe care vrea să le distrugă și să le înlocuiască, fiindcă socialismul reformator domina atunci sovietele. El privește mai departe, presimte întărirea forțelor sale grație înfrîngerii unor „Louis Blanc" ai locului și ai momentului. În plus, el nu pierde din vedere pericolul latent în enorma masă țărănească, capabilă să susțină reacțiunea cea mai extremă. „Să ne așteptăm la eventualitatea că țărănimea s-ar putea alia cu burghezia" spuse el, punînd răul înainte. Prin țăranii ei „Rusia este țara cea mai mic-burgheză din Europa". De aceea preconizează, de altfel fără succes, soviete distincte ale țăranilor săraci, destinate să contrabalanseze proprietatea agrară mică și mijlocie. Departe de a voi să forțeze istoria, el recomandă sovietelor „să nu decreteze nici o reformă care să nu fie absolut coaptă în același timp în realitatea economică, cît și în majoritatea zdrobitoare a poporului".

El nu avea o considerație prea mare pentru maturitatea proletariatului rus, slab numeric, „mai puțin conștient, mai puțin organizat, mai puțin pregătit decît cel din alte țări". De mai multe ori, repetă pe diferite tonuri: „Socialismul nu poate birui imediat, nici direct în Rusia." Fără încetare prescrie partidului său să *explice cu răbdare* propriul interes maselor ignorante. În același timp însă, atent la temperatura opiniei schimbătoare, are grijă să nu se lase depășit sau copleșit de curentele elementare: „Țara este de mii de ori mai la stînga decît Cernov și Țeretelli și de o sută de ori mai la

stînga decît noi." Convins de necesitatea unei dictaturi, a unei guvernări sprijinite nu pe lege, ci pe forță, șocase deja Congresul Sovietelor declarîndu-se gata, împreună cu partidul lui, să-și asume întreaga putere, în vreme ce alți socialiști dădeau înapoi în fața răspunderii. În concepția lui, sovietele reprezentau de o manieră confuză interesele poporului muncitor și țărănesc, dar numai fracțiunea lui era expresia conștientă și consecventă a acestora.

După „zilele din iulie", ieșirea spontană în stradă a garnizoanei de la Petrograd și a proletariatului, ca ripostă la ofensiva dezastruoasă din Galiția dorită de către aliați, dar hotărîtă de către Kerenski cu aprobarea majorității Sovietului, el își revizuiește brusc tactica, schimbînd cuvîntul de ordine. Bolșevicii nu puseseră la cale „ieșirea", dar, în fața inevitabilului, se hotărîseră să i se alăture. A urmat o represiune dură, pe care au trebuit s-o îndure. Acțiunea decisivă se dovedea prematură, iar obiectivul ei — „Toată puterea în mîinile sovietelor!" — încă inaccesibil. Reacțiunea protesta împotriva rebeliunii. Sediile partidului revoluției permanente au fost devastate; Troțki, Kamenev, Kollontai și alții au fost întemnițați, Lenin și Zinoviev au fost obligați să se ascundă. Pretinse revelații fabricate pentru a-i prezenta pe liderii bolșevici drept agenți tocmiți ai Germaniei au aruncat suspiciunea asupra lor, în ciuda falsului evident. Veniseră zile grele.

O întreagă literatură cu aparență impresionantă tinde să ne înfățișeze mișcarea unui întreg popor de 150 de milioane de suflete la cheremul cîtorva indivizi venali și cîtorva biete mărci. Făcînd abstracție de incoruptibilitatea principalului personaj în cauză, consfințită de întreaga lui viață, „probele" în discuție se anulează de la sine. Nici o distribuire de subsidii n-a necesitat vreodată un atare lux de documentație inutilă, de neconceput, decît cînd a fost necesar să se demonstreze existența unor lucruri inexistente. În rest, Kerenski nu a îndrăznit să facă caz de aceste „dovezi", din care arhivele Reichului, deschise cu ocazia revoluției germane, nu păstrează nici o urmă. În plus, pentru a întări respingerea acestora, T.C. Masaryk, a restabilit adevărul în Memoriile lui: „Nu știu cît au plătit americanii, englezii și francezii pentru aceste documente, dar pentru oricine e cunoscător în aceste probleme, însuși conținutul lor dovedea fără dubiu că prietenii noștri cumpăraseră niște falsuri. A existat o probă *ad oculos*: documentele acestea despre care se pretindea că provin din țări diferite fuseseră bătute la aceeași mașină de scris." Așa încît mașina trăda mașinația.

Retras la adăpost, Lenin medita asupra lecției eșecului, trăgînd concluzia că deviza „Toată puterea în mîinile sovietelor" încetase să mai fie adevărată. De acum trebuie revendicată dictatura proletariatului exercitată de către partidul bolșevist. Evoluția pașnică a revoluției devenea imposibilă din cauza unor „Louis Blanc" și a unor „Cavaignac", se impune o deviză belicoasă, anunțînd o luptă încrîncenată. Tranșant ca întotdeauna, afirmă: „A nu înțelege acest lucru, înseamnă a nu înțelege nimic din problemele esențiale ale momentului."

Şi tocmai, Partidul nu-l înțelegea iar viitorul justifica păstrarea vechii formule populare. În cazul dat, intenția conservatoare avea dreptate împotriva mobilității de spirit a căpeteniei, care nu a avut răgazul să-și impună teza dincolo de cercurile conducătoare ale Partidului. Evenimentele se succedau într-un ritm accelerat răsturnînd datele raționamentului. În august, lovitura de forță al lui Kornilov, eșuată, a marcat o „cotitură“ nesperată: bolșevicii alungați și persecutați sînt chemați în ajutor împotriva generalului rebel, speranță a contrarevoluției. Aceștia au inteligența tactică de a accepta o coaliție socialistă pentru a apăra revoluția amenințată, recuperează în felul acesta armele și dreptul de a controla strada. Pericolul o dată trecut, Kerenski fiind compromis și mai mult de rolul lui suspect în aventură și de neputința lui evidentă — aliații socialiști conciliatori pierd teren văzînd cu ochii. În schimb, cartierele, cazărmile și marinarii flotei, stimulați de alertă, trec de partea bolșevicilor clarvăzători. Unul cîte unul, întemnițații din iulie sînt eliberați. Un nou flux al revoluției se înalță din adîncimile capitalei.

În ceea ce privește prestigiul personal, dintre toți Troțki este cel care iese avantajat din aceste evenimente. Se relata scena mișcătoare a intervenției lui, în mijlocul mulțimii mînioase, pentru a-l salva pe Cernov de la linșaj. În contrast cu atitudinea echivocă a lui Lunacearski, bolșevic de stînga, despre a cărui evoluție oportunistă se făceau comentarii în presă, Troțki se solidarizase fără ocol cu învinșii momentului: „Împărtășesc poziția de principiu a lui Lenin, a lui Zinoviev și a lui Kamenev. Am susținut-o în *Vperiod!* și de o manieră generală în toate discursurile mele publice.“ În fața anchetatorului a avut, după mărturia co-inculpaților, o atitudine „eroică“. În absența lui Lenin, bolșevicii îl considerau drept cel mai eminent purtător de cuvînt al lor, înainte chiar de înscrierea lui explicită în Partid.

Înclinat să-i atribuie dușmanului propriul său spirit de decizie, simțul înnăscut al actului eficace, Lenin spusese în iulie: „Acum ne vor împușca pe toți. Este pentru ei momentul potrivit...“ La fel, cînd se întorsese în Rusia se așteptase să fie arestat. Mersul evenimentelor l-a liniștit repede. După afacerea Kornilov, constată: „Am ajuns extraordinar de aproape de putere, dar pe ocolite...“ Și reia, cu titlu de compromis, vechiul cuvînt de ordine pe care prea grăbit îl repudiase „Toată puterea în mîinile sovietelor!“, ultima șansă, spune el, de a asigura progresul pașnic al revoluției. Semnificația era: „Formarea unui guvern de socialiști-revoluționari și de menșevici care să răspundă în fața sovietelor.“

Cît despre Stalin, este încă foarte dificil, dacă respectăm proporțiile, să-i găsim vreun rol în această perioadă. Nu iese prin nimic în evidență, nici în scrierile lui și nici în fapte și gesturi. Calculată sau nu, această modestie este poate caracteristica lui. El îndeplinește o muncă administrativă la cartierul general al Partidului și una redacțională la ziare, evită să spună sau să facă ceva care l-ar putea angaja efectiv. Demian Bednîi povestește cu admirație,

ca ilustrîndu-i meritele, următoarea împrejurare: în ajunul manifestației din iulie, marinarii de la Kronstadt telefonează la redacția *Pravdei* ca să întrebe dacă trebuie să iasă la defilare cu puștile; Stalin răspunde: „Cu puștile?... Voi trebuie să hotărîți ce faceți, tovarăși... Noi, de-alde scîrța-scîrța pe hîrtie, noi purtăm întotdeauna cu noi arma noastră, condeiul... Cît despre voi, cu armele voastre, singuri trebuie să vedeți ce faceți..." După Troțki, el se ținea cu prudență deoparte, așteptînd ocazia să-și arate înțelepciunea. În tot cazul se număra printre principalii militanți, dar din umbra culiselor, unde, în lipsa originalității, se făcea util prin perseverență.

Fără Lenin și fără ideologii recunoscuți ai Partidului, Congresul social-democrat bolșevic semiclandestin reunit în iulie-august sub conducerea fermă și discretă a lui Sverdlov a fost o adunare de trecere în revistă și de rezolvare a unor probleme curente. Munca era rumegată de oamenii din Comitetul Central, iar orientarea strict determinată de scrisorile și articolele lui Lenin. Delegații se simțeau mai curînd executanți decît conducători. La această scară redusă, Stalin deține unul dintre primele locuri, cel de raportor al centrului director. Fidel instrucțiunilor lui Lenin, el recomandă să se renunțe la cuvîntul de ordine „Toată puterea în mîinile sovietelor!" În rezoluția votată el a introdus o frază foarte semnificativă pentru dezorientarea de moment din statul-major bolșevic: „Sovietele se apropie de sfîrșitul unei agonii zbuciumate, se descompun fiindcă nu au luat la timp întreaga putere în mîinile lor." Greșeală gravă, gîndeau mulți dintre militanții de rînd, dar răspunderea inițială îi revenea lui Lenin și era exclusă eventualitatea bolșevizării sovietelor. Mai tîrziu, Stalin se felicita pe nedrept că ar fi rezistat schimbării formulate chiar de el în textul în chestiune, destul de vag de altfel, pentru a permite interpretări diferite: „Lichidarea deplină a dictaturii burgheziei contrarevoluționare", ceea ce nu ținea loc de directivă practică și nu indica nici o cale precisă de acces la putere.

La sfîrșitul Congresului al VI-lea are loc între Stalin și Preobrajenski un scurt schimb de observații, calm, asupra ultimelor cuvinte din rezoluție. Clasele revoluționare, se spunea acolo, trebuie să ia puterea, pentru a merge, „alături de proletariatul revoluționar din țările avansate, în direcția păcii și a reconstrucției socialiste a societății." Preobrajenski sugera o altă formulare: „... în direcția păcii și, o dată cu revoluția proletară în Occident, spre socialism." Stalin s-a opus, declarînd: „Nu este exclus ca tocmai Rusia să fie țara care să deschidă calea socialismului." Dezacord nesemnificativ în aparență, dar plin de consecințe viitoare.

Pentru prima dată Stalin a fost confirmat în funcțiile sale de membru al Comitetului Central de către un congres (după ce fusese confirmat în precedenta conferință din mai). Beneficia acum de statutul dobîndit prin cooptare în faza misterioasă a activității lui. Nimeni nu se gîndea să pună în discuție faptul împlinit, nici să conteste opțiunea anterioară a lui Lenin. Partidul număra acum mai mult de 175 000 de membri, dar cadrele și

nucleul lui stabil sînt destul de ierarhizate pentru a asigura continuitatea conducerii și de organizare. Totuși, Troțki, absent, a fost ales în Comitetul Central, cu mai multe voturi decît Stalin, ilustrare a caracterului excepțional al adopțiunii sale.

Biografia oficială nu-i atribuie lui Stalin nimic semnificativ între februarie și octombrie, îi face un titlu de cinste numai din „acordul lui complet" cu Lenin. Cum dovedesc textele citate, acordul a început printr-o divergență profundă și a continuat sub forma supunerii pasive. În memoriile lui, Troțki caracterizează contribuția personală a lui Stalin la politica Partidului în timpul revoluției în termenii următori: „Nu există un articol din această perioadă în care Stalin să fi încercat să-și aprecieze propria politică din ajun și să-și deschidă calea spre poziția leninistă. A tăcut, pur și simplu. Se compromisese prea mult prin direcția nefastă pe care o luase în prima lună de revoluție. A preferat să se retragă în umbră. Nu a intervenit deloc pentru a apăra opiniile lui Lenin. A eludat problemele și a așteptat. În lunile cele mai importante, cele de pregătire teoretică și politică a revoluției, politic, Stalin nu a existat."

Dacă înțelegem prin politică ideile generale, concepțiile de ansamblu, care țin de doctrină și de program, și planurile de perspectivă îndepărtată, constatarea este destul de exactă. Dar în sens mai restrîns și la nivelul inferior al micii politici de zi cu zi, Stalin era unul dintre primii factori de execuție ai intențiilor lui Lenin. În această calitate și în limitele aptitudinilor lui, știa să aducă partidului servicii incontestabile. Totul era să fie folosit cu inteligență și în această privință Lenin părea să se descurce destul de bine.

„În ciuda marilor greșeli și a frecventelor lor absurdități, sovietele au fost tiparele primitive, politice și sociale, în care torentul lavei revoluționare a putut fi turnat și în care s-a răcit." Autorul acestor fraze condescendente, Kerenski, îl liniștea pe ambasadorul Angliei, spunîndu-i că sovietele „vor muri de moarte naturală". Era aproape punctul de vedere al lui Stalin, asupra „agoniei chinuite" a sovietelor. Numerele din *Isvestia* ale primului Comitet executiv scriau și ele: „Rolul sovietelor se încheie." Faptele au adus o dezmințire frapantă, la prima vedere, a tuturor acestor profeți: în loc să dispară, sovietele se bolșevizau.

În septembrie, cel din Petrograd trece în majoritate de partea învinșilor din iulie, îl aclamă pe Troțki drept președinte. Cele de la Moscova, de la Kiev și din principalele orașe merg în aceeași direcție. La alegerile municipale, creșterea numerică a bolșevicilor este paralelă și chiar mai puternică în comitetele armatei și ale marinei. Leniniștii cuceresc sindicatele muncitorești și comitetele de fabrică. Partidul lor organizase primele detașamente de gărzi roșii. În această țară în descompunere, singura forță reală și activă, voluntară și disciplinată se afla la dispoziția lui Lenin.

Nu era omul care să nu profite și care să rateze momentul propice. Întreaga lui viață nu fusese decît o pregătire laborioasă și minuțioasă pentru lovitura decisivă. Și din ascunzătoarea lui, unde examinează știrile, scrutează posilibitățile, cîntărește șansele și riscurile, el vede sosind acest moment așteptat. Opera lui, rezultatul a 20 de ani de muncă și de luptă, organizația bolșevistă, a absorbit elita virilă a mișcării muncitorești revoluționare. În jurul lui se grupează toți aceia care iau în serios socialismul ca *necesitate actuală* și ard de nerăbdare să treacă de la teorie la practică. Socialiștii-revoluționari de stînga îl sprijină prin elementele lor combative din ce în ce mai numeroase. Menșevicii-internaționaliști, prin vocea lui Martov, îi dau dreptate și nu-și abandonează speranța într-o viitoare fuziune. Adversarii acumulează nesăbuințe, îi favorizează jocul. Fără îndoială, deznodămîntul este aproape.

Nu mai e nevoie decît ca Partidul, instrument al proiectelor lui, să fie în momentul suprem la înălțimea acțiunii și revoluția va intra în faza ei ultimă. „Contrarevoluție sau iacobinism“, astfel definește Lenin alternativa. Cucerirea puterii este perspectiva imediată. În ce scop? Acela de a realiza o „republică în întregime democratică“. Democrația integrală, aceasta este piesa esențială din program.

Sovietele, spune Lenin, sînt „un tip superior de democrație“. Nu e vorba despre o abstracție: „Puterea în mîinile sovietelor, iată singurul mijloc de a asigura *evoluția graduală*, *pașnică*, *nedureroasă* a evenimentelor, de a realiza simultaneitatea acestei evoluții cu dezvoltarea conștiinței, a spiritului de decizie și cu experiența celei mai mari părți a maselor populare.“

El insistă în special asupra caracterului pașnic al acestei concepții: „...*Desfășurarea pașnică a revoluției ar fi posibilă și probabilă dacă întreaga putere ar fi dată sovietelor*. Lupta partidelor pentru putere se poate dezvolta pașnic în sînul sovietelor cu condiția ca acestea să renunțe să se abată de la *principiile democratice*, de pildă să acorde soldaților un reprezentant la 500 și muncitorilor unul la 1 000. Într-o *republică democratică* aceste abateri de la principii nu vor fi tolerate.“

Ideea revine mereu în scrierile lui din această epocă, cu variante care o confirmă: „Dacă sovietele ar lua puterea, în acest moment ar putea încă — și este probabil ultima șansă — să asigure *dezvoltarea pașnică a revoluției*, *alegerea pașnică* de către popor a deputaților săi, *concurența pașnică* a partidelor în sînul sovietelor, experimentarea programului diferitelor partide, trecerea puterii de la un partid la altul.“

Cît despre măsurile pe care sovietele suverane le vor avea de luat pentru a realiza adevărata democrație, ele se rezumă la *suprimarea poliției*, *a armatei permanente*, *a funcționarismului*. Invariabil și nu o dată, ci de nenumărate ori, Lenin repetă această promisiune precisă și categorică: suprimarea poliției, a armatei și a funcționarilor de profesie, abolirea privilegiilor distinctive. Miliția, înarmare generală a poporului, cu cadre *alese*

la toate gradele, va trebui să înlocuiască în același timp vechea poliție și vechea armată. Funcțiile de stat vor fi asumate de cetățeni desemnați în urma *alegerilor*, revocabili oricînd și al căror venit nu va depăși salariile muncitorilor. „Aceste măsuri democratice, simple și decurgînd de la sine, solidarizînd interesele muncitorilor și ale majorității țăranilor, vor servi în același timp de punte de trecere între capitalism și socialism.“ Modelul de urmat în această privință este cel al Comunei din Paris din 1871.

Acestea sînt propunerile pe care le expune în presa bolșevistă și mai riguros motivate în lucrarea *Statul și revoluția*, scrisă în adăposturile succesive unde se ascunde lucrînd cu o fervoare și cu un sînge rece extraordinare. Simultan analizează situația economică și politică într-o broșură: *Catastrofa care ne amenință și cum trebuie să luptăm împotriva ei**, în care preconizează controlul muncitoresc al producției, naționalizarea băncilor și trusturilor, obligativitatea muncii... Se poate citi, între altele, acest avertisment: „Războiul este neîndurător, el pune problema cu implacabilă acuitate: ori vom pieri, ori vom ajunge din urmă țările înaintate și le vom întrece chiar și din punct de vedere economic. Lucrul este posibil, deoarece avem în față experiența unui mare număr de țări înaintate, avem de-a gata rezultatele la care a ajuns tehnica și civilizația lor (...) ori vom pieri cu toții, ori ne vom avînta cu pînzele întinse înainte. Iată cum pune problema istoria. (*op. cit.* p. 210).“ În ziua cînd încheie acest studiu, el adresează Comitetului Central al Partidului o scrisoare care începe cu aceste cuvinte: „Întrucît au obținut majoritatea în sovietele de deputați ale muncitorilor și soldaților din cele două capitale, bolșevicii pot și trebuie să ia puterea.“

După previziunile lui, „bolșevicii vor forma un guvern pe care *nimeni* nu-l va putea răsturna“. Trebuie acționat repede căci circulă zvonul că Petrogradul va fi în curînd cedat nemților și se mai discută și despre o pace separată între Anglia și Puterile Centrale. (Nu lipseau pe atunci zvonurile alarmiste.) Nu trebuie așteptată Constituanta, căci „prin cedarea Petrogradului, Kerenski și clica lui vor avea mereu posibilitatea să zădărnicească convocarea unei Constituante.“ În sfîrșit trebuie însușite cuvintele lui Marx: „Insurecția este o artă...“

Această scrisoare este imediat urmată de alta în care Lenin explică de ce și în ce fel insurecția este o artă, sprijinindu-se pe învățăturile lui Marx și ale lui Engels și își aplică metoda la situația dată. El spune: „... Numai victoria noastră insurecțională va zădărnici uneltirile pentru pacea separată.“ Și punînd răul înainte: „Dacă oferta noastră de pace (generală) ar fi respinsă și dacă nu am obține nici măcar un armistițiu, am deveni partizani înverșunați ai apărării naționale.“ Urmează sfaturi practice pentru crearea unui cartier general al insurecției, repartizarea forțelor, ocuparea punctelor

* În ediția consultată textul se află în volumul 34, pp. 167–212 (*n.t.*).

strategice, operațiunile preliminare indispensabile. Acum sau niciodată, era momentul să fie puse la contribuție, în scopul războiului civil, știința militară deprinsă din studierea „maeștrilor războiului“, a lui Clausewitz, foarte recent, și în experiența luptelor de la 1905.

În ce fel răspunde Partidul speranțelor și apelurilor lui Lenin? Procesele verbale ale Comitetului Central arată cît de departe erau conducătorii aflați în libertate de situația de a se putea gîndi din proprie inițiativă la eventualitățile indicate de el cu atîta certitudine. La primirea unor mesaje atît de presante, unii sînt convinși pe calea raționamentului, alții se supun din fidelitate, alții rămîn în expectativă, alții, în fine, reacționează negativ. Stalin era dintre cei rezervați, mergînd în același timp în sensul curentului. Troțki, de acord cu Lenin asupra direcției de urmat, era preocupat să dea insurecției o acoperire legală, prin coincidența răzvrătirii maselor cu cel de-al doilea congres al Sovietelor, trecut dinainte de partea bolșevicilor. Zinoviev și Kamenev, cu aprobarea tacită a unora, considerau prematură și periculoasă acapararea puterii, temîndu-se de izolarea Partidului și de viitorul unei acțiuni hazardate.

În schimb, Lenin răspundea cu certitudine așteptărilor masei revoltate, mai ales ale soldaților grăbiți să iasă din coșmarul războiului. Delegații de pe front reclamă zilnic la Petrograd intervenția salvatoare a Sovietului, îi somează pe bolșevici să acționeze energic în vederea păcii și pentru soluționarea problemei agrare. Ecoul tulburărilor de la sate răspîndește peste tot alarma: confiscări ale recoltelor, acapararea pămîntului, rezistență armată la represiunea lui Kerenski arată că răbdarea țăranilor ajunsese la capăt.

În septembrie, partidul bolșevist ajunge la 240 000 membri. Dreapta lui, cu contururi imprecise și variabile ca importanță, înclina încă spre rolul unei opoziții parlamentare în instituțiile reprezentative ale republicii, în sfîrșit proclamată. Ea a obținut din partea majorității hotărîrea de a participa la Conferința democratică, arbitrară ca alcătuire, reunită de guvern, în așteptarea Constituantei, cu titlu de adunare provizorie, din care a rezultat pre-Parlamentul. Troțki, susținut de Stalin, a propus boicotarea acestui pre-Parlament, dar s-a aflat în minoritate. Încă o dată, a fost nevoie de presiunea lui Lenin pentru a pune partidul pe calea insurecției.

„Ne-am înșelat cu toții“, scrie Lenin în articolul lui „Greșelile partidului nostru“;* „trebuia să boicotăm Conferința democratică“; acum „trebuie boicotat pre-Parlamentul“. Îl felicită pe Troțki și-l încurajează, cere un congres extraordinar al Partidului, dacă este cazul, pentru a reveni asupra hotărîrii „rușinoase“ a „cercurilor conducătoare“. Comitetul Central se supune, fracțiunea părăsește pre-Parlamentul după ce Troțki dă citire unei declarații amenințătoare. Conflictul violent nu mai era decît o chestiune de ore.

---

* Articolul, cu acest subtitlu și cu titlul „Din jurnalul unui publicist“ apare în vol. 34, pp. 271–277 (*n.t.*).

„Criza a atins punctul maxim*“, demonstrează Lenin într-un nou articol, afirmînd că „sfîrșitul lui septembrie a marcat începutul unei ere noi în istoria revoluției ruse și, foarte probabil, a revoluției mondiale“. Crede că întrevede „semnele irecuzabile ale unui mare reviriment, semnele de început ale revoluției mondiale“ în Italia și în Germania: „Îndoiala nu mai este permisă, ne aflăm în pragul revoluției proletare mondiale“. Ne revine nouă, spune el, să începem, grație avantajelor, libertăților, mijloacelor de care dispunem în Rusia. Prăbușirea socialiștilor reformiști și progresul vertiginos al bolșevicilor, dovedit de toate alegerile, nu mai permit ezitări: „Împreună cu socialist-revoluționarii de stînga, deținem acum majoritatea în soviete, în armată, în țară.“

Or, există în Comitetul Central al Partidului o tendință „care vrea să aștepte Congresul Sovietelor și se pronunță împotriva luării imediate a puterii“: ea trebuie învinsă, „dacă nu, bolșevicii se vor compromite definitiv și vor dispărea ca partid“. Aluzia la Troțki este limpede. A aștepta Congresul respectiv ar fi „o idioțenie“ sau „trădare“. Trebuie lovit pe neașteptate la Petrograd, la Moscova și în flota Balticii... A întîrzia înseamnă a pierde tot... Și pentru a-și trezi oamenii de încredere, prea pasivi, Lenin își dă demisia din Comitetul Central. Căci se știe indispensabil.

Nu se mulțumește doar să îndemne la acțiune, ci discută și convinge prin valoarea argumentelor. Broșura lui: *Vor putea păstra bolșevicii puterea?*** antrenează pe mulți dintre cei ce șovăiseră. El respinge una după alta prejudecățile opiniei curente după care, dacă bolșevicii ar lua puterea, ar fi incapabili s-o păstreze. Dînd impresia că răspunde adversarilor lui, el își convinge partizanii ezitanți. Împrumută de la Sfîntul Pavel expresia amenințătoare: „cine nu muncește nu mănîncă“ și se opune plin de siguranță sofismelor timoraților: dacă 130 000 de proprietari funciari au putut guverna Rusia în interesul celor bogați, 240 000 de bolșevici o vor putea administra în interesul poporului. Desigur, se vor ivi dificultăți enorme, dar „nu poți să faci omleta fără să spargi ouăle“. Bolșevicii vor învinge pentru că ei întruchipează *ideea de dreptate* a muncitorilor și „ideile devin forță atunci cînd cuprind masele“.

Comitetul Central a căzut de acord cu aceste argumente, dar cu o întîrziere și cu o lentoare exasperantă pentru Lenin, obsedat de ideea că va pierde tot, dacă pierde momentul favorabil. „Așteptarea devine efectiv o crimă“, spune el într-o nouă scrisoare adresată organelor conducătoare ale partidului: „Temporizarea este o crimă, a aștepta Congresul Sovietelor, un formalism copilăresc, absurd și dezonorant, *trădarea* revoluției... Insurecția trebuie înfăptuită imediat... Victoria este sigură la Moscova, unde nimeni nu ne poate opune rezistență. La Petrograd, putem

---

* Textul apare în vol. 34, pp. 287–298 (*n.t.*).

** În ediția consultată textul se găsește în vol. 34, pp. 303–355 (*n.t.*).

să mai avem răbdare. Guvernul este neputincios, situația lui e fără ieșire: se va preda... Victoria este asigurată și există nouă șanse din zece să o obținem fără vărsare de sînge... A aștepta înseamnă o crimă împotriva revoluției."

A doua zi Lenin își trimite „Sfaturile unui absent" pentru a aminti încă o dată că luarea puterii implică insurecția armată și pentru a readuce în minte noțiunile marxiste despre arta insurecțională. Concluzia lui: „Triumful simultan al revoluției ruse și al celei mondiale depinde de două sau trei zile de luptă".

O altă scrisoare, în aceeași zi, adresată bolșevicilor de la Conferința Regională a Sovietelor din Nord, îi somează să înceapă ofensiva. „Momentul este atît de grav că temporizarea, într-adevăr, seamănă cu moartea." Fiindcă răzmerițele din flota germană, după numeroase simptome, anunță revoluția mondială. În trei rînduri, el repetă: „*Temporizarea înseamnă moarte.*"

La 23 octombrie, întorcîndu-se clandestin la Petrograd, participă la ședința Comitetului Central care hotărăște în fine insurecția. Motivele deciziei luate invocau în primul rînd „accentuarea revoluției socialiste mondiale", „amenințarea păcii între imperialiști", „decizia neîndoielnică a burgheziei ruse, a lui Kerenski și a clicii lui de a da Petrogradul nemților". Este important să o spunem, actul istoric se întemeia de la început pe trei supoziții eronate, dar justa apreciere a situației interne din Rusia era suficientă pentru a garanta succesul.

Numai Kamenev și Zinoviev s-au opus deschis impulsului dat de Lenin, deși neliniștile lor erau împărtășite de mai mulți. Nu credeau că „revoluția proletară mondială" era așa de apropiată și așa de coaptă și, refuzau să compromită tot viitorul jucîndu-l pe cartea unică a insurecției. Din apre-hensiune față de o „înfrîngere sigură" ajung pînă la a încălca disciplina, dezaprobînd, într-un ziar al lui Gorki, ostil bolșevismului, conducerea propriului partid. Kamenev subliniază gravitatea dezacordului demisionînd din Comitetul Central. În plină pregătire a atacului, dezertarea a doi dintre principalii „vechi bolșevici" era de rău augur.

Lenin nu considera totuși pierderea ireparabilă. Tocmai la discipoli de această categorie făcea el aluzie cînd cita reflexia tristă a lui Marx: „Am semănat balauri și am adunat purici." Dar după ce le-a respins cu răbdare teza, imediat ce află despre opoziția lor publică, îi denunță fără milă drept „trădători" și invită Partidul să-i excludă pe acești „dezertori", pe acești „galbeni", a căror „infamie fără margini" o înfierează în termeni definitivi. Prost inspirat, Stalin încearcă să atenueze această lovitură printr-o notă a redacției în organul central al Partidului: „Asprimea tonului din articolul lui Lenin nu schimbă cu nimic faptul că noi rămînem cu toții de acord în privința esențialului..." În dezaprobarea generală, el este nevoit să demisioneze din redacție, știind de altfel că nenumăratele dificultăți ale momentului cereau să-i fie refuzată această demisie.

Pentru Lenin acesta nu era cel mai grav motiv de îngrijorare. Congresul Sovietelor, de mai multe ori amînat, înainte de a fi fixat pentru 7 noiembrie, se apropia iar Comitetul Central părea să aștepte această dată pentru a da semnalul declanșării insurecției. Troțki ținea să lege cele două evenimente, Lenin era nerăbdător să se ajungă la faptul împlinit, să execute operațiuneaa tehnică chiar dacă trebuia s-o consfințească apoi printr-o manevră politică. Oare Kerenski n-ar fi putut să acționeze primul și, cu ajutorul a trei regimente de încredere, să le zădărnicească toate planurile? Dar nu s-a petrecut nimic de felul acesta; o acumulare fără precedent de circumstanțe favorabile facilita victoria noii revoluții.

Toate au concurat, după expresia lui John Reed, la „a pune gaz peste focul bolșevismului". În fața nevoilor colective cele mai acute, puterea oscila fără încetare între soluții de mijloc și o represiune ineficace, colecționa erori de calcul și făcea greșeli după greșeli. Singura speranță a maselor populare dezamăgite se regăsea în notele clare ale programului lui Lenin.

Guvernul, incapabil să înainteze un pas în direcția păcii, responsabil de masacrele inutile din Galiția, devenise obiectul urii soldaților. Bolșevicii, care propagau ideea fraternizării soldaților în tranșee, veneau în același timp cu oferta neîntîrziată a unei „păci democratice" pentru toți beligeranții, fără anexiuni și pierderi. „În caz de refuz, am declanșa războiul revoluționar" spunea Lenin, iar Troțki se exprima în același sens.

Guvernul, încăpățîndu-se să amîne la infinit satisfacerea *setei de pămînt* a țăranilor, sufocat de statistici, studii, comisii, proiecte, își pierduse întreaga autoritate asupra satelor. Bolșevicii propuneau remiterea neîntîrziată a pămîntului către sovietele de țărani, însărcinate să dispună de el în conformitate cu condițiile locale, expropriere masivă în care fiecare lucrător al pămîntului se simțea interesat.

Guvernul refuza satisfacerea revendicărilor din ce în ce mai imperative ale naționalităților oprimate de țarism, intra în conflict declarat cu Finlanda și Ucraina. Bolșevicii veneau cu promisiunea de a reda popoarelor aflate pe calea emancipării totala libertate de a dispune de ele însele.

Guvernul părea complice cu tentativa contrarevoluționară a lui Kornilov și, prin atitudinea lui suspectă în această afacere, și-a atras adversitatea șefilor militari fără a-și cîștiga în același timp prietenia cuiva, a pierdut sprijinul forțelor de dreapta continuînd în același timp să piardă și încrederea celor de stînga. Bolșevicii prevăzuseră revenirea ofensivă a reacțiunii și au luat parte în primul rînd, la zdrobirea ei. Guvernul amîna Constituanta și lăsa impresia că se teme de ea. Bolșevicii cereau convocarea ei neîntîrziată. Guvernul sabota în mod vizibil întrunirea viitorului Congres al Sovietelor. Bolșevicii bravau situația.

Ca pentru a atinge limitele propriei impopularități, guvernul a reintrodus pedeapsa cu moartea în armată, a lăsat să se creadă într-o apropiată mutare a capitalei la Moscova, și-a făcut publică intenția de a trimite pe

front două treimi din garnizoana de la Petrograd. Bolșevicii, exploatînd cu abilitate o ocazie triplă de a-și strîmtora adversarul, au pretins că vor aboli pedeapsa cu moartea, vor menține capitala la Petrograd și vor păstra aici garnizoana revoluționară. Proiectele guvernamentale se rezumau la amenințări vane încurajînd și întărind opoziția. La sfîrșitul lui octombrie, partidul bolșevic numără în jur de 400 000 de membri.

Logica faptelor acționează în același sens, prăbușirea economică impunînd sovietelor locale să-și facă loc în toate domeniile vieții publice, să se transforme în organe de conducere, mai ales în materie de aprovizionare prin cote și rechiziționări. Sovietul menșevist de la Tbilisi, de pildă, prezidat de Jordania, se comporta ca un guvern regional și cele mai neînsemnate municipalități revoluționare improvizau cum credeau de cuviință în resortul lor. Socializarea anumitor întreprinderi părea unicul răspuns posibil la opririle parțiale ale producției dorite de capii revoltelor, la grevele perfide ale inginerilor care provocau paralizii ale industriei. Sovietele din Kaluga, Tașkent, Kazan, Kronstadt și din alte locuri aveau să devanseze chiar al doilea Congres sovietic pentru a tranșa problema puterii.

Conflictul referitor la garnizoana din Petrograd a servit de pretext și de ocazie pentru prima fază a loviturii de stat. În 26 octombrie, Sovietul a numit un comitet revoluționar militar și a pus sub controlul său mișcările de trupe. Troțki, prezidînd în același timp cele două organe, ținea deci în mînă toate pîrghiile de manevră. La rîndul său, Comitetul Central bolșevist formase un Birou Politic din șapte membri cu misiunea de a conduce Partidul fără formalități: Lenin și Troțki erau capetele, Zinoviev, Kamenev, Stalin, Sokolnikov și Bubnov, brațele. De asemenea a fost creat un Centru Militar alcătuit din cinci membri: Sverdlov, Stalin, Bubnov, Urițki și Dzerjinski și introdus în Comitetul Revoluționar Militar aflat sub președinția lui Troțki. Acesta dispunea astfel de un veritabil stat-major insurecțional.

Rezultatul final depindea de armată, iar asupra stării de spirit a acesteia nu exista nici o îndoială. La începutul lui octombrie, ofițerul Dubasov declarase Sovietului: „În acest moment soldații nu cer nici libertate, nici pămînt. *Ei nu vor decît încetarea războiului.* Și orice veți zice dumneavoastră aici, ei nu vor mai lupta.“ În ultimele zile ale lunii, o serie de delegați de pe front declară Comitetului Executiv Sovietic: „Războiul este imposibil de continuat în situația actuală... Frontul trăiește în așteptarea febrilă a păcii. Multe unități reclamă orice fel de pace, chiar și separată“; unul dintre ei adaugă: „Dacă e să fie o pace josnică, dați-ne pacea josnică.“ La începutul lui noiembrie, generalul Verhovski, ministru de Război, declară într-o ședință secretă a comisiilor pre-Parlamentului: „Nici o metodă de convingere nu are efect asupra unor oameni care nu înțeleg de ce trebuie să înfrunte moartea și privațiunile... Dezagregare generală... Situație fără ieșire... Avem *cel puțin* două milioane de dezertori... Armata nu mai poate fi hrănită... Ea nu mai poate fi îmbrăcată și încălțată cum trebuie...

Nu mai există comandament... Bolșevismul continuă să distrugă forțele noastre armate... *Aceste date obiective ne obligă să recunoaștem, deschis și sincer, că nu mai putem continua războiul.*" Insurecția putea conta pe simpatia a milioane de soldați.

Comitetul Revoluționar Militar își adopta hotărîrile sub ochii și cu știrea întregii lumi. „În centrul acestei acțiuni de mobilizare se afla Sovietul din Petrograd care-l alesese demonstrativ ca președinte pe Troțki, cel mai strălucit tribun al insurecției proletare" scrie Buharin.

La Conferința regională a sovietelor din nord, Troțki supusese la vot rezoluția următoare: „Țara vrea să trăiască, guvernul trebuie să dispară. Sovietele nu au numai dreptul, ele au forța. A trecut vremea cuvintelor. A venit vremea cînd o acțiune decisivă și unanimă a tuturor sovietelor poate salva țara și revoluția și poate rezolva problema puterii centrale." La Sovietul din Petrograd, Troțki, prezent pretutindeni, proclamă: „Ni se spune că pregătim un stat major pentru acapararea puterii. Noi nu facem nici un mister din asta." Dar în același timp nu pierde din vedere nimic pentru a înșela, a adormi vigilența adversarului. Interpelat în Soviet asupra actelor bolșevicilor, răspunde cu abilitate: „Nu ascundem nimic. Declar în numele Sovietului: nu am ordonat nici o acțiune armată. Dar dacă mersul evenimentelor ar forța Sovietul să ordone acțiunea, muncitorii și soldații ne-ar urma ca un singur om." Asta în timp ce reprezentanți ai Partidului, pentru a cîștiga timp, negociau un compromis cu ceilalți socialiști.

Kerenski nu a reacționat sau a reacționat slab: „Întreaga Rusie este de partea noastră. Nu avem de ce ne teme", a afirmat el cu trei zile înaintea loviturii de stat. Totuși în ultimele luni partidele de centru își pierduseră influența, în beneficiul extremelor de dreapta și de stînga. Reacțiunea pe față începe să se facă simțită în sud, să folosească cazacii, să dizolve sovietele. Cadeții adună grosul forțelor active de conservare socială; printre ei, unii scontau pe tot ce e mai rău, sperînd să-i învingă cu ușurință pe bolșevici după căderea lui Kerenski, alții preferau „ordinea" germană „dezordinii" rusești. Socialiștii revoluționari nu mai sînt un partid, ci o gloată inconștientă și guralivă, în continuă dezorientare. Stînga lor, definitiv desprinsă, servește drept sprijin bolșevismului. Menșevicii se discreditează pronunțîndu-se în favoarea păcii în principiu și pentru continuarea războiului, de fapt: „Această politică nu a fost înțeleasă nici în Europa, de către Aliați, nici chiar în Rusia", mărturisește Voitinski. Inițiativa lui Martov susținută de menșevicii din Georgia, care voia să constituie un „guvern socialist omogen" începînd cu narodnicii și sfîrșind cu bolșevicii, a venit prea tîrziu și nu corespundea tendințelor din grupările de asociat.

„Eram fără îndoială slabi", scrie Troțki, cît privește tehnica și organizarea. Dar bolșevicii aveau de-a face cu unii mai slabi decît ei și curentul îi ducea. După același autor, persoană deosebit de avizată, „deznodămîntul insurecției din 7 noiembrie era deja predeterminat, cel puțin pe trei sferturi,

în momentul cînd ne-am opus îndepărtării garnizoanei de la Petrograd". Lenin, obligat să se ascundă, nu putea să-și dea seama, de aceea a recomandat să se înceapă insurecția la Moscova și era atît de neliniștit din cauza întîzierii; explicația lui Troțki nu este convingătoare: în realitate, Lenin voia *să prevină* orice măsură de apărare din partea puterii, să pună Congresul Sovietelor în fața faptului împlinit, și nu în fața unui proiect de dezbătut. „De cînd, la ordinul Comitetului Revoluționar Militar, batalioanele au refuzat să părăsească orașul, aveam deja în capitală o insurecție victorioasă abia mascată... Insurecția din 7 noiembrie n-a avut decît un caracter complementar", afirmă Troțki.

Totuși, Lenin era de altă părere, după cum o dovedește o ultimă scrisoare adresată Comitetului Central, document unic în care inteligența și voința șefului urlă literalmente ordinul de atac, în ajunul Congresului Sovietelor: „Este de o evidență care sare-n ochi că acum, într-adevăr, *orice întîrziere a insurecției ar însemna moartea*... Mă străduiesc din răsputeri să-i conving pe tovarăși că *totul atîrnă de un fir de păr*, că problemele pe care le avem în față nu se rezolvă prin conferințe și congrese (fie ele și ale Sovietului)!... *Trebuie cu orice preț, în seara asta, în noaptea asta, arestat guvernul*, dezarmați iuncherii, bătuți, dacă rezistă... *Așteptarea nu mai este posibilă! Riscăm să pierdem totu!*... Cine trebuie să ia puterea? N-are importanță în acest moment: să o ia Comitetul Revoluționar Militar, sau orice altă instituție... Hotărîrea trebuie neapărat luată *în seara asta, sau în cursul acestei nopți*. Istoria nu le va ierta revoluționarilor care pot învinge (și vor învinge cu certitudine) astăzi, în timp ce mîine riscă să piardă mult, să piardă totul, ezitarea de acum... *Acapararea puterii se face prin insurecție*; scopul ei politic se va vedea, o dată puterea luată. Ar fi nefast, sau formalist să așteptăm îndoielnicul vot din 7 noiembrie. *Poporul are dreptul și datoria de a tranșa aceste probleme prin forță, nu prin vot*... Revoluționarii care ar lăsa să le scape momentul... ar comite cea mai mare dintre crime. Guvernul se clatină. Trebuie *doborît* cu orice chip. Șovăiala în acțiune înseamnă moartea".

Acum sau niciodată, spune Lenin. În fine, Comitetul Revoluționar Militar acționează fără prea multe dezacorduri, trece de la pregătiri la acțiune. „Punctele cele mai importante din oraș au fost ocupate de către noi aproape fără luptă, fără rezistență, fără victime, în cursul acestei nopți decisive", scrie Troțki. Previziunile lui Lenin se verificau, nu a fost vărsare de sînge la Petrograd; dar, contrar calculelor sale, la Moscova lupta a fost sîngeroasă. În ansamblu revoluția n-a întîlnit în calea ei obstacole serioase. A avut loc, cum a constatat Troțki, la data fixată. Asupra chestiunii litigioase a orei amînate pînă la Congresul Sovietelor, Lenin spune ulterior tovarășilor lui din Comitetul Central: „Da, ați avut dreptate", ceea ce Stalin va povesti trei ani mai tîrziu, într-un discurs de comemorare. Regimul de ieri, reprezentat de figura episodică a lui Kerenski, a căzut aproape la fel de ușor ca

și cel dinaintea lui, întruchipat de persoana ereditară a țarului, și pentru rațiuni analoge, dacă nu identice. „Războiul *a dat* proletariatului puterea — spune Gorki, citîndu-l pe Lenin — *i-a dat-o*, căci nimeni nu va spune că proletariatul însuși, prin propriile-i forțe, a luat puterea în mîinile sale..."

A fost nevoie totuși, într-o situație extraordinară, de un partid capabil să profite de luarea puterii, de oameni capabili să-l conducă. Conform mărturiei lui Stalin, printre altele, nenumărate: „Întreaga muncă de organizare practică a insurecției s-a desfășurat sub conducerea imediată a lui Troțki, președintele Sovietului din Petrograd. Se poate spune cu certitudine că, în ceea ce privește trecerea rapidă a garnizoanei de partea Sovietului și organizarea cu pricepere a muncii în Comitetul Revoluționar Militar, Partidul îi este dator în primul rînd și mai ales tovarășului Troțki." Cît despre Lenin, lui îi ajunge strălucirea emanată de propria-i aureolă...

În ziua de 7 noiembrie, scrie cu exaltare Buharin, „în numele Comitetului Revoluționar Militar, înaintea Sovietului din Petrograd, Troțki, tribunul splendid și curajos al insurecției, apostolul neobosit și înflăcărat al revoluției, declară, sub ropotele de aplauze ale asistenței, că Guvernul Provizoriu nu mai există. Și ca dovadă vie a acestui fapt, primit cu formidabile ovații, a apărut la tribună Lenin, pe care noua revoluție îl elibera de misterul de care trebuise să se înconjoare". În aproximativ șase luni, Revoluția rusă dăduse naștere Republicii și în mai puțin de nouă luni, dictaturii bolșevice. Revoluției Franceze îi trebuiseră trei ani pentru a instaura Republica și dictatura iacobină.

De astă dată, revoluționarii de profesie avuseseră propria lor contribuție la izbîndă; fără ei, Lenin n-ar fi dus acțiunea la bun sfîrșit; nici măcar n-ar fi conceput-o. Dacă fusese nevoie, pentru instaurarea bolșevismului de un concurs exclusiv de împrejurări favorabile, constînd în politica sinucigașă a claselor posedante și aberația tenace a socialiștilor de reconciliere socială, intervenția unui partid relativ conștient de scopurile imediate care trebuiau atinse a fost tot atît de necesară. Partidul bolșevist a avut asupra tuturor celorlalte acest avantaj de a fi vizat cu hotărîre acapararea puterii și de a fi făcut totul pentru a o realiza. Și printre acești revoluționari de profesie, armătură a Partidului, Stalin era, incontestabil, un fel de prototip. Înainte de a face ceva care să-l distingă ca personalitate politică, s-a văzut plasat în posturile de comandă ale noului stat, grație unicei virtuți a fidelității față de gruparea victorioasă și grație calităților lui de soldat, suficiente pentru prima sarcină pe care o avea de îndeplinit.

În literatura istorică și documentară referitoare la Revoluția din Octombrie, deja abundentă, găsim destul de rar numele lui Stalin. Cele mai multe dintre lucrări nu-l menționează niciodată. Numai în culegerile de procese-verbale ale Partidului apare înscris la rubricile respective, ca membru în

comitetele din care face parte cu munca politico-administrativă curentă. Din aceste comitete, scrie John Reed, „numai Lenin și Troțki erau pentru insurecție"; asertiune care nu trebuie luată *ad litteram*, dar care exprimă totuși un anumit adevăr profund. Lenin n-ar fi prefațat așa de călduros și fără rezerve cartea scriitorului comunist american, ca pe un „tablou exact și extraordinar de viu", dacă ea ar fi conținut o desconsiderare a Partidului cu care revoluționarii de profesie, ca Stalin, înțelegeau să se identifice.

„Oamenii își făuresc propria istorie, dar nu după propria lor inițiativă și nici în împrejurări pe care și le aleg după propria voință"; gîndirea lui Marx, a cărei exclusivitate o revendică bolșevicii, sintetizează astfel datele obiective și subiective ale faptului istoric. Văzuți din această perspectivă, Lenin și Troțki se ridică inegal deasupra masei crescînde a partidului lor, pînă la a o domina. Între ei doi și această masă, revoluționarii de profesie sînt agenții transmițători care comunică impulsul și orientarea dorite de „cercul clandestin al conducătorilor". În octombrie, Stalin nu este încă cineva, dar el este deja ceva; dacă numele lui nu este cunoscut, ponderea lui se simte, încorporată în autoritatea colectivă a partidului. O dată cu experiența fără precedent care începe acum, revoluționarii de profesie vor trece prin adevărata încercare, aceea a edificării unui stat socialist, etapă de trecere spre o societate fără clase.

Printre ei, nici Stalin nici altcineva nu întrevedea atunci perspectiva viitorului cel mai apropiat. Pentru socialiști este de la sine înțeles că luarea puterii nu este un scop în sine, ci mijlocul indispensabil pentru realizarea unui program. În această privință, Partidul nu avea nici o idee clară; trebuia să se lase numai în seama conducătorilor, ale căror vederi erau foarte ezitante.

După ce contase pe „revoluția mondială" socotind-o apropiată în timp, Lenin a trebuit, din scrupul teoretic, să-și rectifice concepția, colaborînd la revizuirea programului social-democrat, cîteva zile înainte de lovitura de stat. Respingînd drept fanfaronadă propunerea lui Buharin de suprimare a „programului minimal", el scria: „Nu știm cînd, după victoria noastră, va surveni revoluția în Occident. Nu este exclus să trecem prin perioade de reacțiune... Nu știm nimic și nu putem ști nimic." Asupra acestei probleme, Zinoviev și Kamenev nu s-au înșelat atrăgînd atenția asupra iluziei unei revoluții internaționale iminente. Și Riazanov avea dreptate să spună, dacă John Reed transcrie exact afirmația lui: „Muncitorii din Europa nu se vor mișca."

Dar chiar și în aceste condiții, Lenin nu renunța la putere; totul era să o păstreze luînd măsurile de tranziție care să ducă la socialism. „Victoria definitivă a socialismului este imposibilă într-o singură țară", spune el la trei luni după Octombrie, dar sperînd că sprijinul extern nu va întîrzia. Evocînd cuvintele lui Marx și Engels: „Francezul va începe, neamțul va încheia", el își exprimă certitudinea în varianta proprie: „Rusul a început, neamțul, francezul, englezul vor încheia." O lună mai tîrziu, deși continuă să afirme: „Salvarea noastră, în toate dificultățile, stă în revoluția

paneuropeană", el ajunge să declare: „Revoluția nu se va produce așa de repede cum o așteptăm noi. Istoria a dovedit-o. Trebuie să știm s-o admitem, ca pe un fapt."

Cel puțin nu se înșela în privința motivelor pentru care „rusul a început". Într-un discurs în Sovietul din Moscova, va spune în aprilie 1918: „*Ceea ce ne-a permis să fim înainte este faptul că sîntem o țară înapoiată* și va trebui să dispărem dacă nu rezistăm pînă în clipa cînd revoluția noastră va primi un ajutor eficace din partea revoluționarilor din lumea întreagă." Nu este, venită de la el, o aserțiune întîmplătoare. „Sîntem un detașament de frunte al clasei muncitoare nu pentru că am fi mai buni decît alți muncitori, nu pentru că proletariatul rus este superior clasei muncitoare din alte țări, *ci numai pentru că noi eram una dintre țările cele mai înapoiate din lume*". El insistă cîteva luni mai tîrziu, într-o scrisoare adresată muncitorilor americani: „Împrejurările au situat în avangardă detașamentul nostru, detașamentul rus al proletariatului socialist, *din cauza nu a meritelor noastre, ci a stării deosebit de înapoiate a Rusiei.*"

Este evidentă similitudinea cu opinia lui Plehanov, terminat ca om politic chiar dinainte de revoluție, dar încă viguros din punct de vedere intelectual, răspunzînd prietenilor lui, înclinați să considere regimul sovietic drept un scurt episod: „Puterea bolșevicilor stă în oboseala, în ignoranța poporului nostru și în condițiile noastre de înapoiere economică. Bolșevismul va dura mai mulți ani și poporul nostru nu va deveni unul conștient decît după această dură lecție a realității. Atunci va fi sfîrșitul bolșevismului. Dar el este încă departe."

Troțki rămînea consecvent cu sine însuși, cu teoria lui despre „revoluția permanentă", proclamînd a doua zi după insurecție, în fața Congresului Sovietelor: „Sau revoluția rusă va determina o mișcare revoluționară în Europa, sau puterile europene vor zdrobi revoluția rusă". Tot Comitetul Central împărtășea această opinie: „Fără revoluție socialistă în Occident, republica noastră socialistă este amenințată cu pieirea", spune unul dintre membrii acestuia la începutul anului 1918, pentru a rezuma opinia comună. La care Stalin a replicat: „Și noi mizăm pe revoluție, dar dumneavoastră socotiți în săptămîni, iar noi în luni." Nimeni nu socotea în ani.

Dar așteptarea zadarnică a revoluției socialiste occidentale comporta erori tactice din ce în ce mai periculoase pentru bolșevism. Iar Lenin a fost primul care, din lipsă de pronostic valabil asupra datei, a încercat să explice „întîrzierea" celorlalte țări: „Trecerea atît de ușoară de la o victorie la alta a fost posibilă numai deoarece constelația internațională actuală ne-a protejat momentan împotriva imperialismului", spune el vorbind despre revoluția rusă. În altă parte și în alte condiții lucrurile s-ar petrece altfel: „Este mult mai greu de început în Europa; la noi era infinit mai ușor de început, dar va fi mult mai greu de continuat. În Europa este invers: o dată revoluția începută, va fi mult mai ușor de împins înainte..."

Și, făcînd apel la simțul realității, adaugă adresîndu-se bolșevicilor de stînga, încăpățînați în mistica lor: „Da, vom vedea revoluția mondială, dar pînă atunci, ea nu este decît o poveste seducătoare, un foarte frumos basm. Înțeleg foarte bine că poveștile frumoase le plac copiilor, dar întreb: un revoluționar serios poate să creadă în povești?"

BIBLIOGRAFIE

I. V. STALIN, Rolul militanților celor mai de seamă ai partidului, *Pravda*, nr. 241, M., 6 nov. 1918; Despre căile lui Octombrie. Articole și discursuri, Martie-Oct. 1917, M., 1925; Despre revoluția din Octombrie, Culegere, M., 1932.

Amintiri despre lovitura de stat din Octombrie, *Prol.Rev.*, nr. 10, M., 1922. — Ajunul revoluției, Petr., 1918. — ANIUTKIN, Zilele lui Octombrie la Moscova, M., 1920. — V. ANTONOV-OVSEENKO, Formarea Armatei Roșii și Revoluția, M., 1923. — Autoapărare (V. Zasulici, A. Potresov etc.), Petr., 1916. — N. AVDEEV, V. VLADIMIROVA, K. RIABINSKI, I. LIUBIMOD, Revoluția din 1917, Cronica evenimentelor, 6 vol. M.-L., 1923–1930. — P. AXELROD, Lupta pentru pace și reconstituirea Internaționalei, Petr., 1917. — A. BALABANOVA, Amintiri personale ale unei zimmerwaldiene, L.,1925. — I. BEZRABOTNY, Les deux Révolutions, Geneva, f.d. — Demian BEDNÎI, Trăsături, *Pravda*, M., 21 dec. 1929. — A. BLOCK, Les derniers jours du régime impérial, P., 1931. — V. BONCI-BRUEVICI, În posturile de luptă etc., M., 1930. — N. BCUKHARINE, De la dictature de l'impérialisme à la dictature du prolétariat, Geneva, 1918. — Gen. BROUSSILOV, Mémoires, P., f.d. — Sir G. BUCHANAN, Misiunea mea în Rusia, 2 vol., Berlin, 1924. — Chute (La) du régime tsariste, Interrogatoires de ministres, prefață de B. Maklakoff, P., 1927. — Conferința panrusă și petrogrădeană a P.M.S.D.R. în aprilie 1917, M., 1925. — Congresul al VI-lea al P.M.S.D.R. (bolșevici), Procese verbale, M., 1919. — Coup (Le) d'Etat bolchéviste, Recueil de documents traduits et annotés par S. Oldenbourg, P., 1929. — B. ELOV, După zilele din iulie, *Kras.Let.*, nr. 7, Petr., 1923. — René FULÖP-MILLER, Raspoutine, etc., P., 1928. — G. GHEORGHIEVSK, Schiță de istorie a Gărzii Roșii, M., 1919. — M. GORKI, Écrits de Révolution, P., 1922. — A. GOROVTSEFF, Les Révolutions, P., 1931. — Insurecția din Octombrie la Moscova, culegere, M., 1922. — I. KAMENEV, Prăbușirea Internaționalei, Petr., 1917. — A. KERENSKY, La Révolution russe, P., 1928. — L. KERESSELIDZÉ, La Géorgie et la domination russe, Geneva, 1917. — A. KOLLONTAI, Fragmente de jurnal, 1914, L., 1925. — B. KRITCHEVSKY, Vers la catastrophe russe, P., 1919. — G. LELEVICI, Octombrie la G.Q.G., Gomel, 1922; Cum au „făcut" Revoluția, M., 1923. — A. LUNACEARSKI, Marea răsturnare, Pg., 1919. — D. MANUILSKI, În amintirea lui G. I. Ciudnovski, *Letopis Revoliuții*, nr. 1, Harkov, 1922. — L. MARTOV, Împotriva războiului, Culegere, M., 1917; Naționalism și Socialism, Pg., 1918. — P. MASLOV, Economia țărănească, M., 1917; Problema agrară în Rusia, M., 1917. — T. MASARYK, La résurrection d'un État, P., 1930. — P. MILIUKOV, Istoria celei de-a doua Revoluții ruse, 3 vol. Sofia, 1921–1922–1924; La Russie au tournant, Périoade bolchéviste de la Rév. russe, vol. I, P., 1927. — V. MILIUTIN, Muncitorii agricoli

și războiul, Petr., 1917. — Gén. MONKIEVITZ, La décomposition de l'armée russe, P., 1919. — S. MSTISLAVSKI, Cinci zile, Berlin, 1922; Căderea țarismului, L., 1927. — Muncitorii din Leningrad în lupta pentru puterea Sovietelor, L., 1924. — B. NOLDE, L'ancien régime et la Rév. russe, P., 1928. — E. NYS, La Géorgie et la guerre actuelle, Lausanne, 1917. — OSSIP-LOURIÉ, La Russie en 1914–1917, P., 1918. — M. PALÉOLOGUE, La Russie des Tsars, etc., 3 vol., P., 1921–1922. — P. PASCAL, Introduction et notes aux « Pages choisies » de Lénine, vol. 3, P., 1929. — S. PIONTKOVSKI, Revoluția din Octombrie în Rusia, preliminariile și desfășurarea ei, M., 1923. — G. PLEHANOV, Despre război, Petr., f.d.; Internaționalismul și apărarea patriei, Petr., 1916; Probleme de război și de socialism, Petr., 1917. — N. PODVOISKI, Organizarea militară a P.M.S.D.R., *Kr. Liet.*, nr. 6 și 8, Petr., 1923. — M. POKROVSKI, Revoluția din Octombrie, M., 1929. — A. POTRESOV, Războiul și problemele conștiinței democratice internaționale, Petr., 1916; Internaționalism și cosmopolitism, Petr.-M., 1916. — V. POURICHKÉVITCH, Comment j'ai tué Raspoutine, P., 1924. — Procese verbale ale C.C. al P.M.S.D.R. august 1917–febr. 1918, M., 1929. — C. RAKOVSKI, Socialiștii și războiul, ediția a doua, București, 1915. — F. RASKOLNIKOV, Zilele din Iulie, *Prol.Rev.*, nr. 5 (17), M., 1923; În închisorile lui Kerenski, *Prol.Rev.*, nr. 10 (22), M., 1923. — J. REED, Ten days that shook the world, New York, 1919. — Revoluția și P.C.R. în materiale și documente, vol. VII, M., 1924; Revoluția din februarie, Memorii, M., 1925. — Revoluția din Octombrie, a cincea aniversare, Culegere, Harkov, 1922. — D. RIAZANOV, Proletariatul internațional și războiul, M., 1919. — CH. RIVET, La dernier Romanoff, P., 1917. — M. RODZIANKO, Prăbușirea Imperiului, L., 1927. — N. ROUBAKINE, La Russie qui s'en va et Russie qui vient, Lausanne, 1916. — B. SAVINKOV, L'affaire Kornilov, P., 1919. — S. SAZONOV, Les années fatales, P., 1927. — Schițe de istorie a Revoluției din octombrie, M., 1917. — A. SPIRIDOVITCH, Raspoutine, P., 1935. — I. STEINBERG, Din Februarie în Octombrie, Berlin-Milano, f. d., N. SUHANOV, Note despre revoluție, 7 vol., Berlin, 1922–1923. — I. SVERDLOV, Trei scrisori din Siberia, *Prol. Rev.*, nr. 4, M., 1922; Scrisori din Siberia, *Peceat i Revoliuția*, nr. 2, M., 1924; Deportarea țaristă de-a lungul a zece ani, M., 1925. — Sverdlov, (Culegere), M., 1926. — P. SWESDITCH, La Russie en révolution, Geneva, f.d. — K. ȘELAVIN, Clasa muncitoare și P.C.R. în Revoluția din Februarie, L., f.d. — A. ȘLIAPNIKOV, Ajunul lui 1917, 2 vol., ediția a doua, M., 1923; 1917, 3 vol. M., 1923–1925–1926–1927. — I. ȘUMIAȚKI, Turuhanka, Schițe din viața exilaților, M. 1926. — B. ȘUMIAȚKI, Presa bolșevistă în ajunul lui Octombrie, *Pravda*, nr. 122, M., 5 mai 1933. — L. TROȚKI, Revoluția din Octombrie, M.-Petr., f.d.; Anii marii cotituri, vol., M., 1919; Războiul și Revoluția, 2 vol., Pg., 1922; Opere, vol. III, 1917, prima parte, Din Februarie pînă în Octombrie, M., 1924; Istoria revoluției ruse, vol. I, Revoluția din Februarie, Berlin, 1931. — E. VANDERVELDE, Trois aspects de la Rév. russe, P., 1918. — VICTOROFF-TOPOROFF, La 1ère année de la Rév. russe, Faits, documents, appréciations, Berna, 1919. — VICTOR-SERGE, Lénine-1917, P., f.d. — I. WANINE, Contribution à l'hist. et à la technique d'une Rév. prolétarienne, Geneva, f.d. — Baron WRANGEL, Du servage au bolchévisme, P., 1926. — G. ZINOVIEFF și N. LÉNINE, Le socialisme et la guerre, Geneva, 1916; Împotriva curentului, Pg., 1918. — G. ZINOVIEV, Războiul și criza socialismului, Pg., 1920; Opere, vol. V, Petr., 1924.

VI
RĂZBOIUL CIVIL

După victorie. Disensiuni între bolşevici. Lenin la lucru. Libertatea presei. Gorki împotriva lui Lenin. Consiliul Comisarilor Poporului. Stalin, comisar pentru Naţionalităţi. Dreptul popoarelor, teorie şi practică. Evoluţia lui Lenin. Avertismentele Rosei Luxemburg. În Georgia. Contradicţii ireductibile. Problema agrară. Opinia Rosei Luxemburg. Schimbările de poziţie ale lui Lenin. Dictatura proletariatului. Război şi pace. Brest-Litovsk. Dezacorduri între bolşevici. Lenin şi pacea cu orice preţ. Atitudinea lui Troţki. Fracţiunea de stînga. Criză acută în partid. Congresul al VII-lea. Partidul comunist. Troţki, comisar pentru Război. Ceka. Stalin pe front. Armata Roşie. Răzmeriţe, răscoale, rebeliuni. Opoziţia militară. Ţariţîn. Teroarea. Stalin împotriva lui Troţki. Armistiţiu şi revoluţii. Războiul civil ruso-rus. Stalin, şef militar. Internaţionala comunistă. Congresul al VIII-lea al Partidului. Stalin, comisar pentru Inspecţie. Colaboratorii lui Lenin.

Bolşevismul moştenea o situaţie minată de catastrofe: foamete, semănături slabe, transporturi şi industrie ruinate, căderea monedei cu scumpirea corespunzătoare a mărfurilor, piaţa neagră şi speculaţii bancare extreme, demobilizarea spontană — iată aspectele principale. Condiţii prea puţin favorabile „experienţei fără precedent“ anunţată de Troţki în exaltarea victoriei revoluţionare din Octombrie.

Nici o soluţie magică nu putea remedia această situaţie. Era violenţelor şi a suferinţelor deschisă de războiul din 1914 nu făcea decît să intre într-o nouă fază. Istoria demonstra încă o dată imposibilitatea unei transformări sociale paşnice. Rezistenţa în interior a claselor avute, ostilitatea în exterior a lumii capitaliste spulberau speranţa evitării unui război civil în toată regula. Iar legile crude ale stării de asediu veneau să zădărnicească clauzele promiţătoare ale programului lui Lenin. Se impunea necesitatea de a învinge înainte de a convinge, de a lovi înainte de a lămuri.

Bolşevicii promiseseră Constituanta fără întîrziere; au fost nevoiţi s-o amîne, apoi s-o dizolve. Protestau împotriva pedepsei cu moartea în armată; au reintrodus-o după ce o suprimaseră, pe urmă au decretat-o pentru civili ca şi pentru militari. Se opuneau cu înverşunare mutării capitalei la Moscova; au realizat-o. Recunoşteau dreptul naţionalităţilor la

independență; le-au incitat să se separe din propria lor voință, pentru a le supune apoi cu toată energia. Denunțau vehement orice pace separată; au fost constrînși s-o semneze. Se angajau să ducă mai degrabă un război revoluționar; nu și-au putut ține cuvîntul. Voiau o pace „democratică"; au suferit o pace „rușinoasă". Promiteau pămînt țăranilor; l-au dat pentru a le confisca produsele. Cît despre desființarea poliției, a armatei permanente și a funcționarismului, au amînat-o *sine die*; instituțiile condamnate de Lenin aveau să supraviețuiască sub alte nume: Comisia extraordinară (Ceka), Armata Roșie, birocrația bolșevică.

Altfel spus, programul bolșevic s-a dovedit inaplicabil în momentul trecerii de la teorie la practică, oricît de sinceri ar fi fost promotorii lui. Singurul lucru realizabil și realizat, luarea puterii, se datora unui concurs de împrejurări unic: „Dacă n-am fi luat puterea în Octombrie, n-am fi luat-o niciodată", recunoaște Troțki. După expresia lui Lenin, totul atîrnase „de un fir de păr".

Deturnați de războiul civil de la linia lor de conduită prestabilită, bolșevicii nu au putut face mai mult și din același motiv nu au putut nici să se conformeze propriului plan de socializare pe etape, începînd cu controlul muncitoresc al producției. Necesitățile vitale imediate care impuneau sacrificarea momentană a principiilor, cu intenția subînțeleasă de a-și păstra toate șansele pentru viitor, duceau și la improvizații extreme în domeniul economic. Previziunile lui Jaurès[1] au justificat dinainte acest radicalism ineluctabil: „În ziua cînd niște evenimente neprevăzute, o comoție istorică analogă celei din 1871 îi va aduce la putere pe proletarii socialiști, ei vor fi obligați să înfăptuiască, sau cel puțin să încerce o revoluție socială prin transformarea sistemului proprietății. Degeaba își vor zice că poate ansamblul clasei țărănești nu este pregătit, că poate chiar în rîndurile clasei muncitoare se află încă prea multe forțe inerte sau inconștiente, vor fi condamnați prin însăși logica socialismului să acționeze în sens revoluționar, adică în sensul unei transformări complete a proprietății, a puterii pe care istoria a pus-o în mîinile lor."

Revoluția din Februarie (martie) a eșuat în ochii poporului pentru că ignorase acest adevăr pe care, în *Memoriile* lui, Kropotkin îl formulează astfel: „O revoluție trebuie să fie încă de la început un act de dreptate față de cei oprimați și asupriți și nu o promisiune de a realiza mai tîrziu acest act de reparație. Dacă nu, e sigur că va eșua." Revoluția din Octombrie (noiembrie) nu și-a respectat nici ea angajamentele, dar nu fără a fi demonstrat cel puțin intenția și voința de a le îndeplini. Iar cînd nemulțumirea populară crescîndă a pus-o în pericol, ea a știut să se impună altfel decît prin discursuri, combinînd oportun o represiune energică cu abile concesii. Iacobinii proletariatului profitaseră de cîteva lecții ale istoriei.

---

[1] În lucrarea sa *Histoire socialiste de la Révolution française*.

Într-adevăr, cu decretele lor asupra păcii și asupra pămîntului, aprobate la cel de-al II-lea Congres al Sovietelor, bolșevicii se arată preocupați să-și țină, o dată ajunși la putere, promisiunile lor de partid de opoziție. Decretul referitor la pacea democratică nu poate da o asemenea pace, condiționată de situația internațională, de raporturile de forță între beligeranți. Decretul asupra pămîntului nu rezolvă într-un sens socialist problema agrară consolidînd capitalismul pe care noul regim își propunea tocmai să-l limiteze, apoi să-l distrugă. Dar iluziile comune bolșevicilor și maselor se satisfac la început cu gesturi simbolice. Pe măsură ce ele se pierd, tînăra guvernare sovietică găsește noi mijloace de a se consolida, zdrobind prin violență orice obstrucție, fără să dea înapoi din nici un impas și, după ca și înainte de lovitura de stat, profită de greșelile uriașe ale adversarilor ei. Dar o face și cu prețul abandonării treptate a programului inițial.

Mereu clarvăzător, Kerenski afirmase la cinci zile după insurecția din Octombrie: „Bolșevismul se dezagregă, este izolat și, ca forță organizată, nu mai există, nici măcar la Petrograd." Întreaga „societate cultivată", partidele politice, socialiste sau nu, marea burghezie, cea mijlocie și mică, ambasadele în misiune ale aliaților împărtășeau aceeași opinie, răspîndită în străinătate prin corespondenții de presă și informațiile oficiale sau oficioase.

Pentru că Marele Cartier General stătea în expectativă iar cazacii își proclamau neutralitatea în capitală, reacționarii declarați se abținuseră să sprijine Guvernul Provizoriu, dar își rezervau dreptul de a acționa pe cont propriu. Trupe ale căror efective nu erau cunoscute, comandate de generalul Krasnov, se îndreptau spre Petrograd, alarmîndu-i pe unii, dîndu-le speranțe altora. O grevă generală a funcționarilor și lucrătorilor de stat paraliza administrația publică, ministerele și băncile. Sindicatul feroviarilor și cel de la poștă și telegraf cereau un guvern de coaliție socialist, amenințînd să priveze noua putere și Consiliul comisarilor poporului de serviciile transporturilor și comunicațiilor.

În acest moment critic, Lenin s-a văzut confruntat din nou, în sînul propriului său partid, cu o opoziție a „vechilor bolșevici", și ei partizani ai unei „guvernări socialiste a tuturor partidelor sovietice" și ai unui acord între bolșevici, menșevici și socialist-revoluționari de dreapta și de stînga. La zece zile după lovitura de stat, în plină negociere asupra împărțirii puterii, unsprezece comisari ai poporului, din cincisprezece, declarau, demisionînd: „Nu mai rămîne, în afară de această soluție, decît una singură: menținerea unui guvern pur bolșevist *prin mijloacele terorii politice.*" Rîkov, Noghin, Miliutin, Șliapnikov și colegii lor, adăugau: „Această politică îndepărtează organizațiile maselor proletare de conducerea vieții politice, *ducînd la instaurarea unui regim iresponsabil, la dezastrul revoluției și al țării.*"

Kamenev, Zinoviev, Rîkov, Noghin și Miliutin au demisionat din conducerea Comitetului Central al Partidului, acuzînd grupul conducător —

adică pe Lenin și pe Troțki, sprijiniți de Sverdlov, Dzerjinski, Stalin și Buharin — că „vor cu orice preț un guvern pur bolșevist, fără să țină seama de numărul victimelor în rîndurile muncitorilor și soldaților pe care aceasta l-ar presupune". Prin gestul lor, ei sperau să facă să înceteze cît mai repede „vărsarea de sînge între diferitele partide ale democrației". Bolșevicul de stînga Lunacearski le-o luase înainte demisionînd din Consiliul Comisarilor Poporului la auzul știrii false a bombardării unei biserici din Moscova... Șliapnikov și-a dat semnătura fără a demisiona. Riazanov se afla printre protestatari, dar el nu era un bolșevic inveterat și se simțea legat de sindicatul feroviarilor, fiind unul dintre fondatorii lui. La Gacina, comisarul poporului Dîbenko încheia o înțelegere cu cazacii din Krasnov, admițînd să-i îndepărteze provizoriu pe Lenin și pe Troțki din guvern și chiar din adunările populare.

Este adevărat că semnătura unui bolșevic deja nu mai angaja pe nimeni la nimic. Viclenia de război prevala asupra loialității politice. Lenin și Troțki voiau mai ales să cîștige timp, fiindcă asta însemna să cîștige totul. În acest scop, au acceptat să trimită delegați la conferințele de reconciliere convocate de feroviari și nu au refuzat constituirea unui guvern de coaliție, fără să renunțe însă să se opună prin condiții de principiu, ireductibile la condițiile politice și personale ale socialiștilor pentru a lungi tratativele, așteptînd momentul cînd vor putea vorbi pe un alt ton și pune pe seama adversarilor răspunderea unei rupturi inevitabile. Orbirea acestora din urmă a facilitat din plin jocul bolșevicilor. De o parte și de alta intransigența era egală; învingătorii voiau să fie recunoscute decretele lor fundamentale asupra războiului și asupra pămîntului și suveranitatea noului Comitet Executiv al Sovietelor, instrument al partidului lor; învinșii pretindeau în special decapitarea revoluției lovind în exclusivitate în Lenin și în Troțki. Aceștia își cunoșteau de mult timp adversarii buni de gură și s-au dovedit superiori în manevre față de primii.

Deși la fel de excesiv de optimiști în privința perspectivelor revoluției mondiale, nu se lăsau totuși înșelați de aparențe în Rusia și în acest moment decisiv priveau cu luciditate situația: apatie profundă a populației urbane, atestată de ultimele alegeri municipale în care absenteismul a cuprins uneori mai mult de două treimi din electorat; valul de anarhie la țară, concretizat prin tulburări sîngeroase, jafuri, linșaje și pogromuri; masă țărănească bănuitoare, dar neutralizată în provincie prin împărțirea de pămînturi iar pe front prin promisiuni de pace; naționalism în Finlanda și Ucraina, în țările Balticii și în Caucaz, domolit prin dreptul de separare; soviete orășenești bolșevizate, dar din ce în ce mai puțin rezultate din alegerea de către majoritatea muncitorească; sindicate muncitorești slabe și prea recent înființate pentru a asuma un rol independent; adversari socialiști, liberali, reacționari divizați și dezorientați, incapabili de acțiune imediată. Bătălia se dădea deci între forțe restrînse. Soldații și marinarii erau stăpîni pe situație.

Troțki nu se jena să vorbească deschis despre soldatul „în mîinile căruia se află puterea". Lovitura de stat fusese un act în esență militar, realizat sub conducerea unui comitet militar, împotriva unui guvern lipsit de apărare militară: „Populația dormea liniștită și nu știa că o putere era înlocuită prin alta", mai spune Troțki. Vechea poliție fusese dizolvată, iar cea nouă nu exista încă pentru a contracara conjurația. Agresorii nu erau mult mai combativi decît cei agresați: le-a trebuit o zi ca să ocupe Palatul de Iarnă, care-ar fi putut fi luat în cîteva minute. Două-trei salve de tun, *oarbe*, trase dintr-un crucișător, au semănat groaza în tabăra democratică. La Moscova numai nehotărîrea acțiunii bolșevice a prelungit inutil lupta. În alte părți, în provincie, a fost suficientă o telegramă pentru a asigura schimbarea regimului. „Bătălia" de la Petrograd între Roșii și Albi, „luarea" localității Țarskoie Selo, excelente teme cu comunicate grandilocvente, se reduceau în realitate la proporțiile unei încăierări ușoare, urmată de ocuparea satului evacuat...

Lenin era deci îndreptățit să spună: „Era ușor să începi revoluția într-o asemenea țară. Mai ușor decît să ridici de jos un fulg." Pentru a continua, trebuia mai întîi să obțină răgazul necesar pentru a crea aparatul de constrîngere de care precedentul guvern fusese lipsit; garda roșie și marinarii l-au înlocuit pînă la organizarea poliției revoluționare, Ceka. Mai departe, „instinctul primitiv de turmă al rușilor", cum spune Engels, îi va favoriza fatalmente pe cei mai puternici. Despre concurență pașnică între partide în sînul sovietelor (Lenin *dixit* altădată), nu mai putea fi vorba. Bolșevicii înțelegeau să păstreze cu orice preț puterea, la nevoie prin mijloacele folosite cînd o luaseră. Paralela lui Lenin între cei 130 000 latifundiari de ieri și cei 240 000 bolșevici de astăzi, deveniți 400 000, se verifica perfect; și într-un caz și în celălalt, în ciuda diferențelor de clasă, dominația politică a unei minorități infime implică anumite consecințe similare.

Tratativele de reconciliere au creat posibilitatea unui răgaz pentru rezolvarea dificultăților celor mai presante și pentru crearea embrionului unui mecanism guvernamental. Printre participanții la negociere, din partea bolșevicilor, Kamenev și Riazanov credeau sincer în necesitatea unui compromis; Lenin și Troțki, dimpotrivă, prevedeau eșecul oricărei colaborări de acest gen, fără să neglijeze însă o alianță provizorie cel puțin cu socialist-revoluționarii de stînga. Stalin a luat parte la aceste manevre diplomatice în calitate de om de încredere al „cercului clandestin de conducători", cu consemnul de a recurge la viclenii în ce privește forma, fără să facă nici o concesie în privința fondului: viclenie și fermitate, principalele lui calități, au făcut din el agentul potrivit pentru o asemenea sarcină. Lenin știa să utilizeze la maximum calitățile și defectele personalului său.

Comitetul Central bolșevist se declara în acel moment gata să formeze, condiționat, o „coaliție în cadrul sovietelor" nu numai cu diferiți socialiști de stînga, dar și cu cei de dreapta. Înainte de a constitui Consiliul comisarilor, invitase să intre în el, fără succes, trei socialiști-revoluționari de

stînga. Exigențele moderaților au făcut imposibil acordul, punîndu-i în același timp într-o lumină favorabilă pe bolșevici, care au cîștigat astfel, în guvernul lor, concursul apreciabil al socialist-revoluționarilor de stînga.

Deja maestru în arta de „a negocia luptînd", Lenin își consolida pretutindeni poziția grație armistițiului obținut. Condusese de sus primele operațiuni militare folosindu-i pe Troțki și Stalin ca locotenenți, Troțki în avangardă, Stalin în ariergardă, fiecare la locul corespunzător însușirilor lor celor mai prețioase, Troțki, în față pentru darul lui magnetic de a mobiliza mulțimile, spiritul lui de inițiativă, virilitatea, curajul afirmațiilor, Stalin în spate, pentru capacitățile lui de organizator punctual, sîrguincios, riguros, de executant energic și sigur. Concomitent, Lenin ținea piept „dezertorilor" din fostul lui grup de revoluționari de profesie, de felul lui Zinoviev, Kamenev, Rîkov; prin discursurile lui violente, a ridicat împotriva lor opinia din rîndurile partidului, a redus-o apoi la tăcere și în final la supunere. Grăbit să înceapă preliminariile armistițiului cu Germania, a înlăturat obstacolul Marelui Cartier General prin radio, dacă putem spune așa, adresîndu-se trupelor peste capul ofițerilor; și de data aceasta Stalin l-a asistat în acțiunea dusă de fapt la bun sfîrșit de către Krîlenko. În fine, trecînd peste ezitările și scrupulele democratice în rîndurile bolșevicilor, a abordat cu hotărîre o condiție primordială a oricărei dictaturi, îngrădirea libertății presei. Nimeni nu îndrăznea atunci să prevadă suprimarea ei totală.

Imediat după lovitura de stat nu se punea decît problema abolirii „monopolului burgheziei asupra presei", expresie destul de paradoxală în ziarele bolșeviste de mare tiraj. „Orice grup de cetățeni trebuie să poată dispune de tipografii și de hîrtie", declara Troțki. La rîndul său, Lenin a afirmat: „Acum că insurecția s-a terminat, *nu avem cîtuși de puțin intenția să suprimăm ziarele celorlalte partide socialiste*; n-am face-o decît în caz că ar incita la revoltă armată sau la rebeliune." Un decret asupra presei, redactat de Lenin, dădea asigurări exprese: „De îndată ce noua ordine se va consolida, orice presiune administrativă asupra presei va înceta; se va instaura o libertate totală a presei în cadrul responsabilității legale, după legiferarea cea mai largă și cea mai avansată..." Pînă atunci, încălcarea principiilor democratice pe care Lenin și Troțki continuau să susțină că le apără, nu au fost acceptate fără proteste chiar și în tabăra bolșevismului, numit încă social-democrat. Dar pentru a impune aceste încălcări exista un argument imbatabil: garda roșie și marinarii.

Întreaga presă nebolșevistă critica cu violență înfierîndu-i pe „uzurpatori". Numai ziarele de dreapta fuseseră suspendate, dar celelalte se simțeau atinse prin lovitura dată dreptului de a tipări. Articolele lui Gorki[1], bolșevic

---

[1] Reunite toate în culegerea *Pensées intempestives* realizată de Herman Ermolaev, prefațată de Boris Souvarine (Editura L'Age de l'homme, Lausanne, 1975).

de stînga pînă mai ieri dau o idee asupra tonului general și rezumă bine opinia curentă a inteligheneției revoluționare și socialiste: „Lenin, Troțki și adepții lor sînt deja intoxicați de otrava puterii cum o dovedește atitudinea lor rușinoasă față de libertatea de expresie a individului și față de acest ansamblu de drepturi pentru trimful cărora a luptat democrația." În paginile aceleiași *Novaia Jizn*, unde îi luase apărarea lui Lenin, hăituit după zilele sîngeroase din iulie, Gorki îi numea acum pe bolșevici „fanatici orbi, aventurieri lipsiți de conștiință", iar bolșevismul „o calamitate națională".

El denunța „deșertăciunea promisiunilor lui Lenin…, amploarea nebuniei lui…, anarhismul lui à la Neceaev și Bakunin" și considera guvernul lui drept „o autocrație de sălbatici". La primele măsuri dictatoriale, reacționează cu violentă indignare: „Lenin și acoliții lui cred că-și pot permite toate crimele." Și se întreabă: „În atitudinea lui față de libertatea cuvîntului, prin ce se deosebește Lenin de Stolîpin, de Plehve și alte caricaturi umane? Puterea lui Lenin nu azvîrle oare în închisoare pe toți cei ce nu gîndesc ca el, la fel cum făcea puterea Romanovilor?"

Făcînd parte din anturajul lui Lenin, el îl caracterizează în acești termeni: „Lenin nu este un mîntuitor atotputernic, ci un prestidigitator cinic, căruia nu-i pasă nici de onoare, nici de viața proletariatului." Lenin, adaugă el, are toate calitățile unui șef, „în special amoralitatea indispensabilă unui asemenea rol și disprețul de *barin* pentru viața maselor populare". Leniniștii nu fac nici ei mai multe parale, fiindcă pentru ei „clasa muncitoare este ca minereul pentru metalurgist". Comparația cu Neceaev îi este foarte dragă: „Vladimir Lenin instaurează în Rusia regimul socialist după metoda lui Neceaev, *cu toată viteza înainte, trecînd prin noroi*. Lenin, Troțki și toți ceilalți care merg alături de ei la pierzanie în creuzetul realității sînt în mod evident convinși ca și Neceaev că *invocînd dreptul la dezonoare poți cel mai bine antrena alături de tine un rus*…" Identifică fără ezitare bolșevismul cu țarismul: „Amenințînd cu foametea și cu masacrul pe toți care nu aprobă despotismul lui Lenin-Troțki, acești *șefi* justifică despotismul puterii împotriva căruia au luptat atîta timp cele mai valoroase forțe ale țării".

Răspunzînd reproșurilor unor partizani ai noului regim, Gorki spune: „*Novaia Jizn* a afirmat și va continua să afirme că în țara noastră nu există condițiile necesare pentru introducerea socialismului și că guvernul de la Smolnîi îi tratează pe muncitorii ruși ca pe un mănunchi de vreascuri: dă foc vreascurilor ca să vadă dacă focul rusesc o să poată aprinde revoluția europeană." Fără să se lase intimidat, îi pune în gardă pe muncitori, scriind în mai multe rînduri, sub diferite forme: „Asistăm la o experiență ce se face pe proletariatul rus și pe care el o va plăti cu sîngele lui, cu viața lui, și, ceea ce este mai rău, cu o deziluzie durabilă față de idealul socialist."

Un alt fost bolșevic de stînga, Bazarov, colaborator al lui Gorki, spunea despre Lenin în același ziar: „Este un maniac incurabil, care semnează decrete în calitate de șef al guvernului rus, în loc să urmeze un tratament

hidroterapeutic sub supravegherea unui alienist experimentat..." Pe acest ton și în acest spirit se exprimau toți reprezentanții socialismului tradițional în Rusia și în alte părți și printre ei mulți foști tovarăși de arme ai lui Lenin.

Lenin semna efectiv o mulțime de decrete care rămîneau literă moartă. A spus-o el însuși mai tîrziu: „De-a lungul unei întregi perioade, decretele au fost una din formele propagandei noastre." După părerea lui Troțki, el se străduia prin aceste decrete să răspundă tuturor necesităților vieții economice, politice, administrative și culturale: „Nu era călăuzit de pasiunea reglementării birocratice, ci de înclinația de a transpune programul partidului în limbajul puterii." Cu toate astea, fără voia lui, acest program se golea continuu de conținutul său socialist inițial pentru a tinde spre un unic scop: menținerea la putere a partidului bolșevist.

Consiliul Comisarilor Poporului era, în viziunea creatorilor săi și în litera formală a actului de constituire adoptat la Congresul Sovietelor, un guvern provizoriu, pînă la formarea Adunării Constituante — hotărîre solemnă uitată ulterior o dată cu multe altele. Lenin îl considera necesarmente și *ipso facto* subordonat partidului suveran, deci Comitetului Central bolșevist. De aceea a socotit inutil să facă parte din el. Nu era deloc vorba de modestie din partea lui, ci de preocupare pentru diviziunea muncii. L-a propus pe Troțki la președinția Consiliului, ca fiind individul cel mai apt să dea viață hotărîrilor de principiu ale partidului și nu a acceptat pînă la urmă acest post decît sub presiunea unanimă a Comitetului Central.

Niciunul dintre conducători nu vedea clar rolul diferitelor organe ale dictaturii revoluționare, în această perioadă de confuzie extremă, de tatonări și improvizații. Nu exista ca referință nici precedent istoric, nici rețetă științifică, iar exemplul Comunei de la 1871 atît de des invocat nu oferea decît vagi indicații generale. Astfel că nici Lenin, nici Troțki nu credeau în utilitatea unui Comisariat al Afacerilor Externe. Departamentele ministeriale au fost încredințate unor administratori sau unor oameni presupuși a fi în stare să administreze, nu unor oameni reprezentativi sau unor capete politice. Asta explică în parte faptul că, deja din primele zile, majoritatea comisarilor s-au găsit în opoziție cu Lenin și Troțki în problema capitală a împărțirii puterii. Dar faptul că această opoziție n-a avut nici o influență asupra mersului evenimentelor și că Lenin a putut cu ușurință să treacă peste ea este suficient pentru a arăta cine deținea adevărata putere. Preconizînd un „guvern bolșevist omogen", după ce din rațiuni tactice, lăsase parlamentările să dureze o săptămînă, Lenin îi intimida pe adepții unei înțelegeri cu socialiștii de dreapta, prin aceste cuvinte semnificative: „Dacă se produce sciziunea, cu atît mai rău... *Noi vom merge cu marinarii.*"

Încetul cu încetul, Comitetul Central al Partidului și Consiliul comisarilor a ajuns să îndeplinească o dublă funcție, iar cel de-al doilea a sfîrșit prin

a servi drept instrument primului. Numai prezența unor socialiști-revoluționari de stînga în respectivul Consiliu impunea un respect aparent al formelor constituționale provizorii. Dar timp de cîteva luni, cu Lenin și Troțki ca principali membri, Consiliul comisarilor a avut aparențele unui guvern. În timpul răboiului civil, aceeași mînă de oameni, depășiți de haos și excedați de activități, trebuiau să-și asume toate răspunderile, să conducă toate instituțiile — iar considerentele juridice n-ar fi avut trecere. Puterea efectivă s-a concentrat într-un grup director restrîns din Comitetul Central, în jurul lui Lenin. Pentru a rezolva chestiunile curente urgente, a fost numit un Birou Politic format din patru membri, „dar avînd obligația de a-i consulta pe toți membrii Comitetului Central prezenți în momentul respectiv la Smolnîi“, *quator* compus din Lenin, Troțki, Sverdlov și Stalin și modificat în mai multe rînduri în cursul evenimentelor luptei „ruso-rusești“.

În distribuirea activității guvernamentale, „Problemele Naționalităților“ i-au revenit lui Stalin. Aceluiași îi revenea ca atare și conducerea ziarului *Jizn Naționalnostei* (Viața naționalităților), organ al acestui comisariat. Colaboratorul lui, Pestkovski a povestit cum, încercînd să se pună în slujba puterii sovietice la începuturile ei, a făcut cunoștință cu Stalin:

„Tovarășe Stalin, i-am spus, sînteți comisar al poporului pentru Problemele Naționalităților? — Da. — Și aveți un comisariat? — Nu. — Atunci o să vă « fac » eu unul. —Bine! Ce vă trebuie pentru asta? — Pentru moment, numai un mandat pe care să scrie « Acordați sprijin ». — Bine!“

Dialogul reflectă exact starea serviciilor guvernamentale în acel moment ca și una dintre calitățile cele mai importante ale lui Stalin, sobrietatea lui verbală, atît de remarcabilă într-o țară de limbuți și mai ales în momentul de apogeu al febrei oratorice colective. Pestkovski își continuă relatarea descriind organizarea originară a comisariatului; într-o încăpere deja ocupată din institutul Smolnîi, o măsuță, două scaune și o foaie de hîrtie fixată pe perete cu inscripția: *Comisariatul Poporului pentru Problemele Naționalităților* — în asta a constat instalarea. „Stalin a consimțit, a aruncat o privire asupra *comisariatului*, a emis un sunet incert, exprimînd fie aprobarea fie nemulțumirea și s-a întors în biroul lui Lenin.“ Remarca surprinde foarte exact aptitudinea lui Stalin de a-și ascunde opinia.

Schema sumară a Comisariatului pentru Naționalități nu corespunde numai cu aspectul general de tabără improvizată al instituțiilor noi: însuși rolul comisarului nu necesita mai mult. În esență, activitatea lui Stalin era absorbită în munca invizibilă din Comitetul Central. Pe plan „ministerial“ el reprezenta guvernul sau era reprezentat el însuși la adunări, congrese, comitete populare ale alogenilor. Comisariatul lui primea mesaje din partea acestora sau li le adresa, primea delegații de letonieni și de ucraineni, de evrei și de tătari, de laponi și de bașkiri, clasa revendicări și doleanțe care se pierdeau în torentul de doleanțe și revendicări ale timpului.

La Congresul Social-Democrat din Finlanda, în noiembrie 1917, Stalin lansează în numele Consiliului Comisarilor Poporului o chemare la acțiune decisivă pentru luarea puterii de către muncitori la Helsinki, promițînd ajutorul frățesc al proletariatului rus; două luni după aceea, sfatul este urmat, dar, neprimind ajutorul promis, revoluția finlandeză este înecată în sînge, mișcarea muncitorească este zdrobită de teroarea albă. Semnătura lui Stalin stă alături de cea a lui Lenin pe *Declarația drepturilor popoarelor din Rusia*, preconizînd „unirea benevolă și cinstită" și „încrederea completă și reciprocă", pe urmă sub manifestul *Către muncitorii musulmani din Rusia și din Orient*, respingînd intențiile imperialiste ale Rusiei față de Persia și Turcia — documente care aveau atunci un rol de agitație și de propagandă iar astăzi un interes retrospectiv în privința evoluției bolșevismului de la teorie la practică.

În această privință, doctrina lui Lenin, cu Stalin practician, era ezitantă, confuză și mai ales contradictorie. Împotriva social-democraților austrieci, apărători ai „autonomiei naționale culturale" în cadrul statelor existente și împotriva social-democrației de stînga din propriul partid, în Rusia și în Polonia, indiferenți, aceștia, la particularismele naționale, Lenin susținuse vechea formulă democratică a dreptului popoarelor de a dispune de ele însele, ca și cum, pentru un marxist, aceasta n-ar fi însemnat dreptul claselor dominante de a dispune de clasele dominate și cîteodată dreptul unei țări de a pune în discuție soarta țării vecine.

În 1913, într-o scrisoare către Șaumian, el repudiază federaliazarea în acești termeni: „Noi sîntem pentru centralismul democratic, fără condiții. Sîntem împotriva federalizării. Sîntem de partea iacobinilor și împotriva girondinilor... Sîntem împotriva federalizării din principiu, pentru că ea slăbește legăturile economice, nu corespunde ca tip de stat... În general, *sîntem împotriva separării*, *dar pentru dreptul la separare*, din cauza naționalismului reacționar velikorus... „Dar în 1917, în *Statul și Revoluția*, referindu-se la Marx și la Engels, admite cu titlu de excepție, sau de tranziție spre *Republica unică și indivizibilă*, necesitatea federalizării. El propovăduiește separarea ca drept și în același timp federația ca o datorie. În anul următor, nu se sfiește să declare, în contradicție cu propriile afirmații anterioare: „Interesele socialismului sînt cu mult mai presus decît drepturile națiunilor de a dispune de ele însele..." Stalin s-a mulțumit să-l urmeze docil în aceste schimbări de poziție.

După ce, adversari ai federalizării, au creat o republică federativă, bolșevicii au înțeles imposibilitatea de a o menține fără să calce în picioare naționalismele reacționare pe care ei înșiși le încurajaseră. Burghezia din Finlanda și din Ucraina, pe urmă și din alte țări limitrofe, făcea apel la imperialismul german împotriva mișcării revoluționare iar Rusia sovietică a trebuit să răspundă prin intervenția armată. S-a întîmplat cu drepturile naționalităților ca și cu alte puncte din programul lui Lenin: în scurtă vreme,

practica n-a mai avut nimic comun cu teoria. Iar Stalin, teoretician al dreptului popoarelor la independență, a devenit practicianul dreptului statului sovietic de a se impune cu ajutorul armelor în fața popoarelor recalcitrante.

Rosa Luxemburg semnalase impasul în care se afunda politica bolșevică. Lozinca lui Lenin, spune ea, este în contradicție grosolană cu centralismul democratic proclamat în alte ocazii și cu disprețul glacial afișat față de celelalte libertăți democratice. Această „frazeologie găunoasă“ tinde în realitate spre fărîmițarea Rusiei, fără nici un beneficiu pentru socialism. Dimpotrivă, ea dă apă la moară contrarevoluției. Suprimînd dreptul la întrunire, libertatea presei, sufragiul universal, bolșevicii interzic poporului rus acest drept „de a dispune liber“, ridicat în slăvi cînd este vorba de alte nații. Prin asta ei au lăsat masele pradă demagogiei reacționare „și au pus în mîna propriilor lor adversari pumnalul pe care aceștia aveau să-l împlînte în inima revoluției ruse“. Formula lor naționalistă, utopie sau mistificare, servește dominației burgheze, căci, în capitalism, fiecare clasă caută să „dispună de ea însăși“ în felul ei propriu iar burghezia are mii de mijloace de a influența un vot popular, din motivele care fac pentru totdeauna imposibilă instaurarea socialismului pe calea plebiscitului. Și Rosa Luxemburg conchide: „Consecințele tragice ale acestei frazeologii introduse în revoluția rusă și în spinii căreia bolșevicii aveau să se încurce și să se sfîșie pînă la sînge, trebuie să servească de avertisment proletariatului internațional.“

Nici Lenin, nici Troțki nu au încercat să contrazică acest raționament venit din partea unei revoluționare din tabăra lor și a cărei personalitate se numără, după propria lor părere, printre cele mai eminente ale marxismului acestui secol. Cu atît mai mult Stalin nu s-a încumetat s-o facă, deși chestiunea națională era principala lui temă „literară“ la acea dată și ocupa un loc important în viața lui de militant. Culegerea lui de scrieri pe această temă ar trebui analizată, dacă s-ar putea degaja din ea altceva decît o parafrază a considerațiilor lui Lenin, în care vederile doctrinare se adaptează preocupării tactice de a disloca imperiul și de a găsi aliați de o zi pentru clasele revoluționare și dacă faptele n-ar fi anulat ulterior vorbele.

Anumite indicii arată totuși că, dacă ar fi fost după el, Stalin ar fi înclinat către poziția numită „stîngistă“ a lui Buharin și Piatakov, catalogată uneori de leniniști drept imperialism moscovit, căci nega alogenilor dreptul la secesiune. Se va observa această poziție mai ales în timpul elaborării Constituției Republicii Sovietelor și în anumite dezbateri ale congresului. Dar aceste complicații nu prea merită un studiu detaliat, fiindcă Lenin avea întotdeauna ultimul cuvînt și, în cele două manifestări ale sale, Stalin nu aducea nimic original; politica lui efectivă va oferi ocazia de a-l vedea la lucru.

Un alt capitol al amintirilor lui Pestkovski, opt ani mai tîrziu, îl prezintă pe Stalin în exercițiul funcțiunii sale de comisar pentru Naționalități. Fragmentul acesta contrastează cu precedentul prin caracterul lui tendențios interesat, asemănător unei întregi literaturi de comandă în serviciul unor

lupte intestine. Îl vedem pe Stalin în rolul unui educator binevoitor și tolerant cu opozanții lui din „colegiul“ comisariatului loviți de acest „stîngism“ pe care Lenin îl caracteriza drept *boala copilăriei* comunismului. Cînd interminabilele discuții îl aduceau la capătul răbdării, Stalin dispărea spunînd: „Ies un minut“ și nu se mai întorcea; colegiul nu avea decît să suspende ședința. Metodă foarte tipică, în stil oriental, de a evita o decizie onestă. Stalin își petrecea cea mai mare parte a timpului în preajma lui Lenin, la Smolnîi, apoi la Kremlin, dar problemele naționalităților nu erau cele mai absorbante. Lenin trebuia să rezolve probleme nenumărate și avea nevoie de oameni zeloși pentru a-i executa ordinele; Stalin a fost unul dintre colaboratorii apropiați cei mai prețioși în această privință.

Un pasaj din memoriile lui Kote Țințadze, redutabilul tovarăș de aventuri al lui Kamo în Caucaz, dezvăluie activitatea reală a lui Lenin în problema națională mai bine decît tezele compacte și rapoartele voluminoase din care Stalin își făcuse o specialitate:

„După lovitura de stat din Octombrie, am plecat din Georgia la Petrograd, cu o scrisoare din partea lui Șaumian, ca să-i văd pe Stalin și pe Lenin. L-am găsit pe Stalin singur în cabinet, dar după un timp oarecare, a intrat Lenin şi Stalin m-a prezentat spunînd: « El este Kote, faimosul terorist-expropriator georgian. — Ei? Vorbiți-ne despre Georgia! » îmi spuse Lenin. Cînd am ajuns la afacerea cu arsenalul din Tbilisi, luat de menșevici, Lenin mi-a tăiat vorba: « Deci ați dat arsenalul menșevicilor? » Oricît m-am străduit să-i explic cauzele luării arsenalului, el repeta: « Deci ați dat totuși arsenalul menșevicilor? » În birou a intrat Kamo. Lenin era grăbit, și-a luat rămas bun de la noi și i-a spus lui Stalin: « Să nu fie lăsați să aștepte și să se execute neîntîrziat toate ordinele. » Ne-am hotărît să nu rămînem mai mult de două zile. Ni s-au dat cîteva milioane în moneda țarului și colonelul Șeremetiev ca șef militar pentru Transcaucazia, mai precis pentru Georgia. Am plecat.“

Comentariile sînt de prisos. Dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, sabie cu două tăișuri, se întorcea în Transcaucazia împotriva partizanilor și această clasică țară a antagonismelor naționale tradiționale nu făcea decît să dea pe deplin dreptate Rosei Luxemburg în disputa cu Lenin. Înfruntările între clase, amestecate cu cele între rase într-o împrejurare în care conflictele secundare se adaugă rivalităților dintre puterile mondiale nu implică soluții democratice.Toate partidele existente în Caucaz făceau apel la ajutor extern și intervenția cea mai energică trebuia să hotărască deznodămîntul tragediei. Stalin personal a condus primele manevre clandestine ale bolșevismului pentru a sovietiza țara lui de origine, și printr-o ironie a destinului cu totul specială, împotriva social-democrației georgiene din care ieșise el însuși.

Georgia nu urmase evoluția Rusiei spre bolșevism, nici revoluția ei. Teama de invazia turcă a creat aici un teren defavorabil defetismului dînd un

sens local precis noțiunii de apărare națională. Timp îndelungat, bolșevicii nu au avut influență decît asupra soldaților, în cea mai mare parte ruși, obosiți de război și grăbiți în mod firesc să se întoarcă acasă. Dar garnizoana din Tbilisi, puțin combativă, s-a lăsat deposedată de arsenalul ei și dezarmată de cîteva sute de muncitori socialiști hotărîți care au format o „gardă populară“, așa cum muncitorii bolșeviști formaseră în Rusia o gardă roșie. Și una și cealaltă își îndepliniră misiunea: menținerea ordinii în beneficiul partidului dominant, cu scopuri contrare, dar cu mijloace identice.

Menșevicii georgieni, stăpîni necontestați ai țării, își considerau partidul ca o simplă secție regională a organizației social-democrate panruse. La Petrograd, unde Ciheidze și Țeretelli au fost în primul Soviet și în Guvernul Provizoriu reprezentanții lor de cea mai mare notorietate, ei susțineau cu tărie ideea unei republici ruse, *una și indivizibilă*, chiar și împotriva revendicărilor cele mai legitime ale Finlandei. După revoluția din Octombrie, deși nu manifestau „tendințe centrifuge“ și erau ostili față de punctul de vedere al lui Lenin asupra naționalităților, ei s-au repliat dincolo de Caucaz pentru a intra într-o federație grupînd Georgia, Armenia și Azerbaidjanul. În vreme ce adepții ruși ai separării se transformau din necesitate revoluționară în „unificatori de teritorii“, apărătorii georgieni ai unei Rusii mai mari deveneau separatiști pentru a-și salva democrația. Ca și Lenin, dar în direcție inversă, Țeretelli se simțea obligat prin logica inexorabilă a luptei politice și a luptei sociale, să acționeze în contradicție cu propriul program.

„Din ura față de bolșevism a devenit Transcaucazia independentă de Rusia“, a recunoscut socialistul Albert Thomas. Dar cauza imediată a balcanizării Caucazului, apoi a tulburărilor neîncetate și a războaielor care aveau să ajungă la negarea pseudoprincipiului naționalităților este mai puțin importantă decît cauzele îndepărtate. Elisée Reclus le indica deja cu detașare în monumentala sa lucrare: „Situarea geografică a Georgiei nu permitea deloc populațiilor să-și păstreze independența și să formeze o națiune clar delimitată.“ Petrolul din Baku a întărit explicația geografului prin argumentul geologic și mobilul economic. Nici neutralitatea, nici independența nu erau posibile în era imperialismului.

Punte a Europei spre Asia, cum o definește Jordania, Transcaucazia nu putea dispune de ea însăși fără ajutorul unuia dintre giganții imperialiști ale căror interese sînt în joc acolo. Chestiunea națională de o actualitate mereu arzătoare și sîngeroasă pe aceste meleaguri nu făcea decît să înmulțească pretextele de intervenție externă. De frica turcilor, armenii îi chemau pe ruși; tătarii musulmani, de frica rușilor, îi chemau pe turci; georgienii, de frica rușilor și a turcilor, i-au chemat pe nemți, apoi pe englezi. Pe deasupra, armeni, tătari și georgieni, în competiție teritorială, se băteau între ei. La frontiere, rușii erau de două feluri, Roșii și Albii. În interior, bolșevismul progresa și mina statele fragile. Răscoalele populare se țineau lanț, în ciuda represiunilor nemiloase. Misiunile militare și civile străine ațîțau conflictele

contracarîndu-și reciproc intrigile. Soluția teoretică bolșevistă a problemei naționale nu putea deci rezolva nimic și punea la rîndul ei o problemă insolubilă: dreptul cui de a dispune de ce? „Dreptul popoarelor de a dispune de ele însele înseamnă oare dreptul de a aduce nepedepsit prejudicii propriilor vecini?" Această întrebare pe care Troțki o adresează menșevicilor georgieni era în același timp o replică involuntară adresată lui Lenin.

Cuadratura cercului național rămînea intactă, în condițiile în care teoria era contrazisă de practică. La fel, problema agrară a fost tranșată printr-un expedient tactic, amînîndu-se dificultățile, în loc să fie depășite. Decretul asupra pămîntului abolea în principiu marea proprietate funciară, fără să pună, în fapt, bazele exploatării colective. Cultura individuală a pămîntului dădea țăranului dreptul de exploatare a pămîntului și un uzufruct perpetuu, echivalînd cu proprietatea.

Despre soluția leninistă a problemei naționalităților, Rosa Luxemburg spusese: „Era o analogie cu politica bolșevicilor în *problema țăranilor*, cărora se pretindea că li se satisface nevoia de pămînt prin deviza luării în posesie directă a domeniilor aristocratice, obținîndu-se astfel din partea lor atașamentul față de drapelul revoluției... Din nefericire, în ambele situații, calculul a fost complet greșit." Ca și dezmembrarea teritorială a statului, parcelarea pămîntului mergea împotriva unei tendințe naturale spre centralizarea economică. Nici Stalin și nici un bolșevic de rangul al doilea, urmînd orbirea lui Lenin și a lui Troțki, nu prevedeau viitorul riscant al acestei strategii de mare anvergură.

Acapararea imediată a pămîntului de către țărani nu are nimic comun cu socialismul — scrie în substanță Rosa Luxemburg: „Nu numai că nu este o măsură socialistă, dar ea barează drumul spre socialism". S-au pus astfel nu bazele unei proprietăți sociale, ci ale unei noi proprietăți individuale, înapoiată din punct de vedere tehnic prin fărîmițarea marii proprietăți relativ avansate. Arbitrariul repartizării parcelelor accentuează inegalitatea în loc să tindă să o suprime. Țăranii bogați, *culacii*, grație superiorității lor efective în sate, profită cel mai mult de pe urma revoluției agrare. Socialismul va avea deci o nouă și puternică categorie de dușmani la țară. Viitoarea socializare a pămîntului, ca urmare logică, a producției, în general, va necesita în viitor o luptă ascuțită între proletariatul orașelor și masa țăranilor... Cursul evenimentelor avea să confirme această analiză și, zece ani mai tîrziu, să justifice previziunea finală.

Lenin nu contesta caracterul de oportunitate, chiar de oportunism, al politicii sale agrare. Și-a schimbat în mai multe rînduri tactica în această privință. Înainte de 1905, programul lui era cel mai modest dintre toate programele socialismului rusesc. Prima revoluție l-a făcut să-și înțeleagă greșeala: „Deși am determinat cu exactitate sensul mișcării, ne-am înșelat asupra

gradului ei de dezvoltare“ spune el. În acest moment, preconizează confiscarea marilor domenii în favoarea micii țărănimi. În broșura *Către sărăcimea satelor*, el scrie: „Social-democrații vor să-i deposedeze *doar pe marii proprietari*, doar pe cei ce trăiesc din munca altora. *Ei nu vor deposeda niciodată țărănimea mică și mijlocie*“. Mai apoi însă el aderă la programul de naționalizare a solului, adică de expropriere generală, fără a excepta micile parcele. Și în fine, în 1917, el își însușește programul socialist-revoluționarilor, adversarii lui tradiționali, pe care-l traduce în fapte prin faimosul lui decret: era confiscarea marii proprietăți funciare, pusă la dispoziția comitetelor agrare locale și a sovietelor țărănești regionale; soluția finală era lăsată în seama Constituantei; „caietul țărănesc“ al socialist-revoluționarilor, rezumat al revendicărilor țărănești, servea pînă atunci „ca ghid“.

Celor care-i reproșeau această întoarcere de 180⁰, Lenin le spune în legătură cu acest caiet: „N-are importanță cine l-a redactat. *Fiind un guvern democratic*, noi nu putem eluda decizia maselor, *chiar dacă ea nu concordă cu propria noastră opinie.*“ Va recunoaște cinstit cîteva zile mai tîrziu: „Noi nu punem în aplicare programul bolșevist, politica noastră agrară este inspirată din caietele țăranilor.“ Trei ani mai tîrziu, el va explica astfel această renunțare la program: „În timpul Revoluției din Octombrie am încheiat cu țărănimea mic-burgheză o alianță politică, nu formală, dar foarte serioasă și temeinică, acceptînd în bloc, fără nici o modificare, programul agrar al socialist-revoluționarilor, *adică acceptînd un compromis cu scopul de a le dovedi țăranilor că noi nu voiam cîtuși de puțin să le impunem un regim, ci dimpotrivă, să ne înțelegem cu ei.*“ În fapt, el s-a mărginit să recunoască un fapt împlinit, căci țăranii își împărțeau pămîntul fără să întrebe pe nimeni.

În ciuda intențiilor sale de... „a pregăti terenul de așa manieră încît nici un fel de burghezie să nu mai poată să răsară pe suprafața lui“, el crease condițiile unei renașteri capitaliste în Rusia, în așteptarea unei revoluții europene care ar depăși toate contradicțiile acestei țări înapoiate. El admite ulterior: „Incontestabil, țăranii au cîștigat mai mult din revoluție decît clasa muncitoare... Aceasta dovedește, desigur, că revoluția noastră a fost, pînă la un anumit punct, o revoluție burgheză.“ Dar în 1917 el subordona dezideratului luării puterii toate considerațiile de principiu iar pentru asta era nevoie să cîștige simpatia sau neutralitatea țăranilor. După metafora expresivă a lui Troțki: „Tînărul proletariat din Rusia n-a putut să-și împlinească opera actuală decît antrenînd cu el greoaia masă țărănească, așa cum se smulge o movilă de pămînt o dată cu rădăcinile.“

Mintea lui Lenin era evident plină de intenții nemărturisite atunci cînd își decreta primele măsuri guvernamentale. Fără iluzii în ce privește posibilitatea de a realiza socialismul pe calea pe care îl duseseră împrejurările, el spera să se descurce mulțumită progresului revoluției socialiste în Occident. A repetat de nenumărate ori că extinderea revoluției internaționale va

transforma Rusia într-o „țară sovietică înapoiată“. Și își propunea să reziste și să se mențină cum va putea pînă la prăbușirea, pentru el sigură și apropiată, a capitalismului în Europa. Această convingere îl călăuzea în toate actele contrare propriului său program; acolo unde unii au văzut o evoluție precipitată sau o dezicere cinică, el credea că rămîne fidel propriilor scopuri schimbînd provizoriu mijloacele. În viziunea lui, tactica putea fi variabilă la infinit; „doctrinar“ calificat adesea drept un dogmatic, el cita cu plăcere o expresie a lui Faust, din Goethe: „Teoria este cenușie, prietene, pomul vieții este veșnic verde.“

Cea mai șocantă surpriză rezervată adversarilor lui și multora dintre partizani, a fost politica lui internă. Pentru el dictatura nu era o vorbă goală și înțelegea s-o exercite prin intermediul partidului său, ca mandatar al claselor sărace care-i urmaseră deviza, și chiar s-o prelungească dincolo de momentul în care această încredere nu-l va mai susține. „Dictatura proletariatului presupune violența împotriva exploatatorilor“, spunea el, dar refuzînd să o limiteze prin vreo lege, a ajuns foarte repede s-o îndrepte împotriva oricărei opoziții, fie ea pașnică sau legală, împotriva oricărui partid nebolșevist, fie el muncitoresc sau țărănesc, chiar și împotriva social-democraților, al căror program era comun încă celor două fracțiuni antagoniste. După ce le ceruse socialiștilor la putere libertatea în numele principiilor lor, el le-o refuza acum, în numele tacticii sale. Dizolvarea Constituantei „a fost într-un anumit fel punctul de cotitură“ al acestei politici, a constatat Rosa Luxemburg, neliniștită de destinul unei revoluții pe care a glorificat-o fără a-și pierde totuși spiritul critic.

Sub Kerenski, Constituanta, mereu amînată, devenea un mit, iar bolșevicii cereau cu furie convocarea ei. La prima vedere, revendicarea lor intră în contradicție flagrantă cu aceea ca puterea să revină sovietelor. Lenin n-a elucidat niciodată problema, dar avea în vedere, se pare, „un tip de stat combinat“, armonizînd Constituanta cu Sovietele, puterea națională cu puterea municipală. Zinoviev și Kamenev au putut menționa cîteva cuvinte în acest sens. Imediat după Revoluția din Octombrie, fidelitatea față de Constituantă rămînea imuabilă. Principalele decrete sovietice aveau un caracter provizoriu pînă la ratificarea de către Adunare. Lenin a declarat: „Noi vom supune toate propunerile de pace hotărîrii Constituantei.“ Troțki a scris: „Țara nu pote fi salvată decît de către o adunare constituantă reprezentînd clasele muncitoare exploatate.“ Asemenea afirmații abundă.

La Petrograd, alegerile au avut un rezultat neașteptat: mai mult de jumătate din voturi au revenit pretinșilor „uzurpatori“. Bolșevicii au avut un moment de speranță himerică într-un succes similar în provincie: sprijinul socialist-revoluționarilor de stînga, reprezentați în Consiliul Comisarilor și prigoana îndreptată împotriva cadeților ar fi garantat majoritatea regimului sovietic. Dar veștile care au urmat au risipit iluzia: țăranii votau prin tradiție pentru socialiști-revoluționari fără să deosebească stînga de dreapta.

Lenin a înțeles pericolul și a vrut să pareze prevenindu-l printr-o nouă amînare și o modificare a legii electorale. Comitetul Central era de altă părere. Buharin vorbea despre amputarea viitoarei Adunări de dreapta ei și reunirea a tot ce rămînea din ea în Convenție. Stalin insista asupra urgenței de a-i lichida pe cadeții deja puși în afara legii prin decret. În dezorganizarea și incertitudinea sferelor conducătoare își făcea drum ideea de a dizolva Constituanta.[1]

Bolșevicii obțineau în total un sfert din sufragii, dar, în schimb, majoritatea în cele două capitale luate împreună, în orașele industriale, în armată, pe fronturile principale, și în flotă. Așa cum a demonstrat Lenin, repartizarea forțelor le asigura preponderența în punctele cheie. Socialiști-revoluționari, cu mai mult de jumătate din voturi, dar împrăștiați în sate, rămîneau neputincioși împotriva puterii reale. Cadeții deveneau din punct de vedere numeric al doilea partid ca pondere la orașe. Menșevicii își plăteau cu un dezastru inconsecvențele și compromisurile, mai puțin în Caucaz unde social-democrația georgiană își menținea poziția inexpugnabilă.

Constituanta, visată de cîteva generații de revoluționari, s-a împrăștiat din prima zi, la prima somație venită din partea unui marinar[2] fără a îndrăzni să se opună politicii guvernului Sovietelor în problema războiului și a pămîntului. Decretul de dizolvare, semnat de Lenin, nu s-a dat decît a doua zi. Obiecțiile dreptei bolșeviste nu au avut ecou și cel de-al III-lea Congres al Sovietelor a recunoscut automat operațiunea. Rusia rămînea indiferentă, cu excepții puțin numeroase și, mai ales, puțin combative. În mediile socialiste și liberale, parlamentarismul de model occidental nu se putea adapta

---

[1] Constituanta și-a ținut unica ei ședință în 18 și 19 ianuarie 1918 în palatul Tavriceski. Cartierul era sub stare de asediu. Mitraliere pe acoperiș, polițiști, soldați și marinari îi hărțuiau pe deputați prin fel de fel de mijloace de intimidare. S-au produs mai multe arestări arbitrare. Adunarea număra de 370 socialist-revoluționari, 40 de socialist-revoluționari de stînga (care au făcut cauză comună cu bolșevicii), 175 de bolșevici, 16 menșevici, 17 cadeți, 99 de reprezentanți ai alogenilor. (Cifrele variază întrucîtva, dacă se adună sau nu rezultatele rusești cu cele ale minorităților naționale.) O defilare pașnică a muncitorilor din Obuhov, din Vîborg, de la cartușerie etc. la care s-au alăturat funcționari și intelectuali purtînd drapele roșii a fost mitraliată fără avertisment de către trupă. Au fost 21 de morți și numeroși răniți. Din închisoarea ei berlineză, Rosa Luxemburg îi critică deschis pe Lenin și pe Troțki. În *Novaia Jizn*, Maxim Gorki denunță cu vehemență acest eveniment „infamant" și minciunile din *Pravda* (*cf.* Maxim Gorki, *op.cit.*, p. 184).

[2] Este ceea ce a spus întreaga presă și spun toți autorii. Verificată, afirmația se dovedește inexactă. Adunarea nu a cedat la ordinul „tovarășului matelot", și-a continuat lucrările fără să-și piardă cumpătul și nu a ridicat ședința decît la ora 4 și 40 de minute, în ziua de 19 ianuarie. Ea a fost împiedicată cu forța să se reunească din nou. (*Cf.* „Prima zi a Adunării Constituante panruse", Dare de seamă stenografiată, 5–6 ianuarie 1918, tipărită prin hotărîrea președintelui Adunării Constituante.) Datele ediției ruse sînt din calendarul iulian, ortodox; ale noastre, din calendarul gregorian.

în această imensă țară înapoiată unde minoritatea activă se impunea fără Parlament unei majorități pasive incapabile să-și impună Parlamentul și în condiții istorice în care democrația, în relativitatea ei, nu mai exista nicăieri. Burghezia respinsese Adunarea cîtă vreme bolșevicii o ceruseră și a început s-o revendice acum cînd aceștia o suprimaseră. Răsturnare a rolurilor care subliniază anacronismul unei instituții moștenite de la tradiția revoluționară burgheză din exterior și dezarmată în fața faptului împlinit al unui nou sistem reprezentativ specific rusesc în interior.

Adepții Constituantei așteptau ca salvarea să vină dintr-o prăbușire spontană a bolșevismului, dintr-un elan firesc al demnității populare, dintr-un remediu necunoscut care să rezulte din răul excesiv; majoritatea sperau într-un ajutor extern. Gorki remarca pe bună dreptate: „Chiar acum, cînd este de fapt stăpîn pe propria-i soartă, poporul continuă să aștepte un *barin*; pentru unii, acest *barin* este proletariatul european; pentru alții, este vorba de nemți, creatori ai unei discipline de fier, alții cred că cei care-i vor salva vor fi japonezii; dar nimeni n-are încredere în propriile forțe." Bolșevicii aveau ascendentul de a conta în primul rînd pe ei înșiși, în așteptarea revoluției mondiale.

Mai tîrziu, Troțki a condamnat Constituanta, ca „reflex întîrziat al unei epoci depășite de revoluție". Alegerile ar fi urmat prea curînd după insurecție, satele erau rău informate asupra schimbării intervenite în orașe, greoiul mecanism democratic nu traducea evoluția rapidă a situației politice într-o țară așa de mare și de rău organizată. La toate acestea Rosa Luxemburg obiectează, în numele principiilor bolșevismului: trebuia dizolvată Constituanta depășită pentru a convoca în locul ei o adunare ieșită din Rusia reînnoită. După Troțki, spune ea, „corpul rezultat din alegeri ar fi întotdeauna imaginea maselor la data cînd au avut loc acestea, la fel cum, pentru Herschel, cerul înstelat ne înfățișează stelele nu așa cum sînt ele în momentul cînd le privim, ci așa cum erau în momentul cînd își trimiteau de la o distanță incomensurabilă, razele pe Pămînt..." Negarea aceasta a oricărei legături vii între aleși și alegători este contrazisă de experiența istorică care dovedește că „valul viu al opiniei populare impregnează constant corpurile reprezentative, le pătrunde, le conduce". Critica amicală va rămîne fără răspuns; dezacordul implică, dincolo de subiectul controversat, opoziția ireductibilă dintre două concepții asupra dictaturii revoluționare.

Într-adevăr, Lenin și Troțki, tot atît de sinceri atunci cînd invocau Constituanta ca și atunci cînd o denunțau, nu prevăzuseră realitățile cărora aveau să le corespundă formulele lor abstracte și, revizuindu-le pe cele din urmă în contact cu primele, găseau în complexitatea faptelor justificarea, de pe o zi pe alta, a celor mai puțin premeditate soluții. În situația dată, anticiparea lui Plehanov, de la Congresul social-democraților din 1903, legitimînd un viitor atentat la sufragiul universal, nu le-a venit în minte decît sub imperiul unei necesități urgente de război civil. La fel, încheierea păcii

a fost, la rîndul ei, realizată cu totul altfel decît o lăsau să se prevadă intențiile lor. Cum a spus J. de Maistre: „Revoluția îi conduce pe oameni mai mult decît conduc oamenii revoluția."

Lenin amintise în nenumărate rînduri dilema: pace democratică cinstită sau război revoluționar. Bolșevicii, unanimi în convingerea de a avea de apărat o patrie socialistă, înțelegeau printr-o asemenea pace sfîrșitul ostilităților fără anexiuni nici despăgubiri și dreptul popoarelor de a dispune de ele însele. În virtutea acestui drept formal, imperialismul german pretindea la susținerea contrarevoluției în Finlanda, în Polonia, în Ucraina. Tezele lui Lenin și ale discipolului său, Stalin, cu privire la naționalități puteau servi în sensuri contrare, după forța cheltuită pentru a le interpreta. Refuzul aliaților de a încheia armistițiul, preambul al unei păci fără învinși și fără învingători, constrîngea Rusia fie la un război revoluționar fără speranță, fie. la pacea separată repudiată de bolșevismul intransigent.

Imposibilitatea unui acord între revoluție și imperialism a devenit evidentă la primele întîlniri de la Brest-Litovsk. În speranța tenace a unei revoluții socialiste iminente în Occident, și în primul rînd în Germania, bolșevicii voiau să cîștige timp, își multiplicau apelurile adresate proletariatului internațional, manifestele prin radio, de altfel interceptate și cenzurate peste tot. Ultimatumul german a tăiat din scurt aceste manevre: trebuiau să capituleze sau să se expună invaziei cu certitudinea unui măcel.

Lenin a înțeles primul această opțiune de viață și de moarte. El pusese deja în gardă opinia publică împotriva unui optimism nesăbuit, imediat după lovitura de stat: „Partidul nostru n-a promis niciodată pacea imediată. El a spus că va face imediat o propunere de pace și că va da publicității tratatele secrete. Ceea ce s-a făcut, lupta pentru pace începe." Simțind apropierea pericolului, nu ezită să respingă direct romantismul belicos al partidului și preconizează hotărît acceptarea unei „păci umilitoare"; fiindcă, explică el, republica socialistă are nevoie de un răgaz, iar revoluția în Germania poate să întîrzie.

Partidul nu uitase însă cuvintele lui despre războiul revoluționar și era gata să treacă la fapte. Încă o dată, Lenin se afla în minoritate. Împotriva lui se ridicau comuniștii de stînga, gata să întrerupă tratativele și să piară mai degrabă într-o luptă înverșunată decît să trateze cu dușmanul; printre ei, militanții cei mai energici, sau cei mai dotați, Buharin, Piatakov, Preobrajenski, Radek, Ioffe, Krestinski, Dzerjinski, Pokrovski, Ossinski, Sapronov, Kollontai, Inessa Armand și mulți alții, susținuți în soviete de către activa fracțiune a socialist-revoluționarilor de stînga. Fără să-și dea seama, neoiacobinii cădeau în politica de război a girondinilor, denunțată de Marat, pe urmă de Robespierre. În Comitetul Central al Partidului, Lenin nu putea conta cu certitudine decît pe Sverdlov, Stalin, Sokolnikov și Smilga, ca să

nu-i mai amintim pe Zinoviev și Kamenev, mai degrabă compromițători, ca „dezertori față de Octombrie". Fără să se identifice cu stînga, Troțki adoptă o poziție intermediară, așa-zis „centristă", constînd în a nu face război fără să semneze pacea și, pentru moment, în a lungi tratativele de la Brest — cu intenția de a demonstra cu strălucire incompatibilitatea celor două politici contradictorii și de a favoriza efervescența revoluționară în Imperiile Centrale.

Stalin îl urma cu prudență pe Lenin. Dar cum? După spusele lui Troțki, el n-avea nici o idee precisă, temporiza, trăgea sfori, negocia, mergea de la Lenin la Troțki, pentru ca să se mențină și lîngă unul și lîngă celălalt în indecizia rezultatului definitiv: „Stalin n-a făcut nici o intervenție. Nimeni nu era interesat în mod deosebit de contradicțiile lui. Fără îndoială, principala mea preocupare — a face, în măsura posibilului, comprehensibilă proletariatului mondial atitudinea noastră în problema păcii — era pentru Stalin o chestiune secundară. Pe el îl interesa *pacea într-o singură țară*, ca mai tîrziu *socialismul într-o singură țară*. În momentul votului decisiv, el i s-a alăturat lui Lenin."

Deși nu intervenea în public, Stalin lua parte la deliberările secrete din Comitetul Central al Partidului, devenit deja guvernul efectiv al Republicii. Procesele verbale ale acestui „cerc clandestin de conducători" îl arată mult mai hotărît decît pretinde Troțki, fără să se ridice totuși la nivelul vederilor lui Lenin. Prima dată cînd ia cuvîntul pe această temă, secretarul ședinței, Elena Stasova, rezumă intervenția lui astfel:

„Tovarășul Stalin apreciază că, adoptînd calea războiului revoluționar, am face jocul imperialismului. Poziția tovarășului Troțki nu este acceptabilă. Nu există mișcare revoluționară în Occident, nu există fapte, nu există decît un potențial și noi nu putem conta pe un potențial. Dacă nemții încep ofensiva, aceasta va întări la noi contrarevoluția. Germania poate ataca, fiindcă ea are trupele lui Kornilov, garda. În Octombrie, vorbeam de război sfînt, pentru că ni se spunea că numai cuvîntul *pace* ar declanșa revoluția în Occident. Dar aceste presupuneri nu s-au dovedit întemeiate. Introducerea de către noi a reformelor socialiste va pune în mișcare Occidentul, dar pentru asta ne trebuie timp. Adoptînd politica tovarășului Troțki, creăm cele mai rele condiții pentru mișcarea din Occident și de aceea el [Stalin] propune să se adopte propunerile tovarășului Lenin."

Stalin ajunge astfel la concluzia lui Lenin, dar plasîndu-se pe terenul național, în timp ce Lenin o motiva exact prin acest „potențial" revoluționar internațional. În Occident, revoluția nu a început încă, spune Lenin, răspunzîndu-i lui Stalin; „totuși, dacă din acest motiv am schimba tactica, am trăda socialismul internațional". El nu propune semnarea păcii decît din convingerea că ea va fi anulată de „revoluția socialistă generală". Stalin, dimpotrivă, nu concepea o mișcare revoluționară în Occident decît sub influența viitoarelor reforme socialiste înfăptuite în Rusia.

Compromisul propus de Troțki, „încetarea războiului, refuzul de a semna pacea, demobilizarea armatei“, a fost aprobat în Comitetul Central cu nouă voturi contra șapte — soluție de așteptare, oferind cel puțin avantajul de a feri partidul de o sciziune fatală. Stalin a recunoscut-o în următoarea ședință: „Ieșirea dintr-o situație grea ne-a fost oferită de punctul de vedere mediu, poziția lui Troțki.“ E vorba exact de poziția despre care Stalin spusese că nu e bună.

Lenin a desfășurat atunci o activitate abilă și tenace pentru a-și obosi adversarii. Confruntările interne atingeau o violență extraordinară. Mai mult de două sute de soviete consultate se pronunțau pentru anularea tratativelor de la Brest și numai două soviete importante erau în favoarea păcii. Fracțiunea de stînga s-a subdivizat în mai multe nuanțe. Prin 7 voturi contra 6, în Comitetul Central, majoritatea l-a aprobat încă o dată pe Troțki în refuzul de reluare a negocierilor. Dar în aceeași zi a fost convocată în grabă o altă ședință, la vestea ofensivei germane. Rada de la Kiev pactiza cu Imperiile Centrale, în numele dreptului popoarelor de a dispune de ele însele, naționalismul ucrainean anunța invazia. Dvinsk, la nord, căzuse, Petrogradul era amenințat, ceea ce dovedea că vechea armată rusă era incapabilă să lupte; Armata Roșie nu exista încă... Teza lui Lenin era confirmată de la o oră la alta.

Nu mai era timp pentru nici o greșeală și Troțki oscila începînd să încline către Lenin. Stalin a tranșat: „Trebuie să vorbim deschis, la obiect, nemții atacă, noi sîntem lipsiți de forțe, e timpul să spunem pe față că trebuie reluate tratativele.“ Lenin, mai sigur pe el ca niciodată, și-a reluat argumentația în fraze scurte, concise: „Cu problemele de război nu e de glumit. Pierdem vagoane, transporturile noastre merg din ce în ce mai rău. Nu mai putem aștepta, fiindcă situația este clară. Poporul nu va înțelege: dacă sîntem în război, atunci nu trebuia să decretăm demobilizarea. Nemții vor lua acum totul. Am intrat într-un asemenea impas încît eșecul revoluției este inevitabil dacă persistăm într-o politică a căii de mijloc.“ Troțki începea să cedeze, continuînd totuși să insiste să li se pună Imperiilor Centrale o întrebare prealabilă în legătură cu pretențiile pe care le vor avea. Replica lui Stalin: „Încă cinci minute de foc continuu și nu ne mai rămîne nici un soldat pe front. Trebuie să punem capăt acestei debandade. Nu sînt de acord cu Troțki: o asemenea întrebare nu se pune decît în literatură. În momentul ăsta trebuie să cumpănim bine și să spunem că sîntem pentru reluarea tratativelor în vederea păcii.“ La vot, Lenin a cîștigat cu 7 contra 5 și o abținere. Troțki, neconvins, i s-a alăturat totuși lui Lenin dîndu-i votul majorității, fiindcă se temea de o ruptură iremediabilă.

Criza internă din Partid era la apogeu, discordia ajunsese la paroxism. Troțki a demisionat din Consiliul comisarilor, Lenin amenința cu demisia din Comitetul Central. „Transformăm partidul într-o grămadă de gunoi!“, se lamenta Buharin hohotind în brațele lui Troțki. Stînga s-a apucat să-și

publice propriile ziare, opuse presei oficiale. Ea îl acuza pe Lenin de „frazeologie oportunistă", îl considera vinovat de „aceleași greșeli ca și Kautsky" și denunța „eroarea gravă care ducea spre eșecul revoluției ruse și internaționale". Pentru Buharin puterea sovietică devenise „pur formală". La următoarea ședință a Comitetului Central, Stalin a încercat să împace extremele: „Putem să nu semnăm, dar să începem tratativele." Lenin nu voia să cedeze deloc: „Stalin se înșală spunînd că putem și să nu semnăm.Trebuie să subscriem condițiilor puse. Dacă nu semnați, veți semna în trei săptămîni condamnarea la moarte a puterii sovietice. Aceste condiții nu activează puterea sovietelor. Nu am nici cea mai mică ezitare. Nu dau un ultimatum pentru a-l retrage. Nu mai vreau fraze revoluționare. Revoluția germană nu este coaptă. Vor mai trece cîteva luni bune pînă cînd va izbucni. Trebuie acceptate condițiile." Cu 7 voturi pentru, 4 împotrivă și cu 4 abțineri, printre care cea a lui Troțki, Lenin a obținut o majoritate relativă în favoarea acceptării condițiilor imperialiste. În unanimitate, Comitetul Central decidea pregătirea unui viitor război revoluționar.

Patru membri ai stîngii, printre care Buharin și Bubnov, au demisionat pe loc din toate „posturile de răspundere". Cu asentimentul lui Lenin, își rezervau dreptul de a face agitație în rîndurile Partidului împotriva deciziei Comitetului Central. Sciziunea părea ineluctabilă. Urmînd exemplul lui Troțki, șase comisari ai poporului, dintre care Piatakov și Urițki își dădeau demisia. Vizibil neliniștit de lipsa de personal de conducere, Stalin făcea, pe un ton de camaraderie neobișnuită la el, meritorii eforturi în vederea reconcilierii. Troțki, în continuare în dezacord cu Lenin, se străduia mai ales să păstreze unitatea. O dată convocat cel de-al VII-lea Congres bolșevist pentru ca să se pronunțe în chestiunea ratificării „păcii rușinoase", instanțele sovietice nu vor putea, după aceea, decît să se conformeze poziției partidului suveran.

Acest congres improvizat a avut loc, în prezența a numai 29 de delegați purtători de mandat în martie 1918, în atmosfera dramatică a primelor salve ale războiului civil. Stalin nu a luat parte la el. Nu era un orator și-și făcea rar apariția în avanscena adunărilor. Fără să apară niciodată în prim plan și fără să-și înscrie numele în analele revoluției, executant șters, dar eficient al directivelor lui Lenin, se făcea util ca administrator de mînă forte al unei organizații care cumula deja, de fapt, dacă nu de drept, toate prerogativele politice în stat. Sverdlov evalua atunci la aproximativ 300 000 numărul membrilor de partid; în mai puțin de șase luni, Partidul pierduse deci, de teama unei apropiate prăbușiri a noului regim, un sfert dintre ei.

Majoritatea în Congres s-a aliniat sub conducerea lui Lenin, repudiind chiar și retrospectiv formula: *nici pace nici război*, și prea puțin preocupată să-i recunoască lui Troțki rolul avut la Brest și poziția lui de intermediar dezinteresat între fracțiunile rivale din Comitetul Central. Vexat, Troțki a demisionat din toate funcțiile și răspunderile în Partid și în Soviete. Lenin

criticase cu asprime „frazele lui revoluționare“ care agravau, prin escamotare, riscurile enorme cu care se confrunta revoluția. Deși comunist de dreapta, Riazanov a părăsit partidul, iar Kollontai i-a urmat curînd exemplul. Tendința de stînga, aflată în declin își menținea opoziția înverșunată. Dar războiul civil avea să-i reunească repede pe toți revoluționarii pentru apărarea „patriei socialiste în pericol“. Înainte de a se despărți, Congresul a hotărît modificarea vechiului program social-democrat și, supunîndu-se în fine dorinței exprese a lui Lenin, adoptarea de acum înainte a numelui de „comunist“.

Lenin și-a recîștigat ascendentul pe care nimeni nu va mai îndrăzni pe viitor să i-l conteste. Întruchipare a inteligenței politice și tactice a bolșevismului, consolidată de o voință inflexibilă îndreptată fără odihnă spre un țel exclusiv, el s-a impus definitiv prin simplul „bun simț“ de care cea mai mare parte a tovarășilor și adepților lui se dovedeau lipsiți în marile încercări. Fiindcă își bazase linia de conduită pe o logică elementară: *nu te lupți dacă ești învins dinainte*, va trece drept un geniu în partidul care-i datorează tot: origine, organizare, doctrină și program, strategie și tactică, teorie și practică, cucerire și păstrare a puterii și care era cît pe ce să piardă tot pierzîndu-și încrederea în inspiratorul său. În realitate, superioritatea care-l distingea ținea, în afară de ansamblul calităților lui personale, de capacitatea lui esențială de a distinge, „sub pleava cuvintelor, grăunțele lucrurilor“. În această privință el se arată într-adevăr demn de singurul elogiu de care voia să fie demn, titlul de marxist. Și din același punct de vedere, slăbiciunea politică a lui Troțki este evidentă, în ciuda însușirilor lui exterioare prestigioase. Episodul de la Brest a pus evident în lumină idealismul unuia și realismul celuilalt.

În situația dată, considerînd inadmisibil să joace pe cartea unică a unei viitoare revoluții în Germania soarta revoluției deja începute în Rusia, Lenin voia, după expresia lui Radek, *să cedeze din spațiu, pentru a cîștiga timp*. Cînd i s-au reamintit propriile cuvinte despre războiul revoluționar, el a răspuns: „Noi vorbeam despre necesitatea de a pregăti și a duce războiul revoluționar... Dar nu ne-am angajat niciodată că ne vom lansa într-un război revoluționar fără să ne dăm seama de posibilitățile și șansele noastre de succes.“ Revoluția socialistă se pregătește în toate țările, dar ea va veni „la sfîrșitul sfîrșiturilor și nu la începutul începuturilor.“ Trebuie să știi să dai înapoi. Cel care nu se adaptează la situația cea mai rea, „nu este decît un palavragiu, nu un revoluționar“. Comuniștii de stînga „adoptă punctul de vedere al gentilomului, eu, pe cel al țăranului“. Cu tratatul de la Brest va fi ca și cu pacea de la Tilsit: „Pacea nu este decît un mijloc de refacere a forțelor... Pacea este un răgaz între războaie, războiul un mijloc de a obține o pace mai avantajoasă.“ Și nu trebuie să se poată spune într-o zi acest adevăr trist: „Vorbăria revoluționară despre războiul revoluționar a dus revoluția la pieire.“

Deși Troțki nu a izbutit să trezească conștiința populară în țările beligerante, duelul patetic de la Brest n-a rămas totuși fără efect asupra opiniei mondiale. Rămîne dovada acestui ecou într-un mesaj în care președintele Wilson își aducea omagiul lui bolșevicilor: „Reprezentanții Rusiei au insistat foarte just, foarte înțelept și în adevărat spirit democratic modern pentru ca lucrările conferințelor să se desfășoare cu ușile deschise și nu cu ușile închise... Poporul rus... nu vrea să cedeze nici în principiu, nici în fapt... Concepția sa asupra a ceea ce este drept, uman și onorabil pentru el să accepte a fost formulată cu o franchețe, o lărgime de vederi, o generozitate de spirit, o simpatie universală care trebuie să provoace admirația oricărui prieten al umanității." Un alt om de stat, T.G. Masaryk, le-a luat apărarea bolșevicilor împotriva acuzațiilor vulgare ce li se aduceau: „Se aflau într-o situație fără ieșire; ce trebuiau, ce puteau să facă? Toate negocierile de la Brest-Litovsk, modul în care nemții au obținut pacea cu forța... dovedesc faptul că bolșevicii nu au semnat pacea de bunăvoie. Semnînd, ei n-au făcut decît să meargă pe urmele trasate de predecesorii lor din regimul țarist. Și Miliukov, repet, fusese gata să negocieze pacea cu nemții, iar Tereșcenko a negociat-o cu Austria..."

Abia obținut acest răgaz pe noua graniță occidentală, guvernul comunist a trebuit să facă față pericolelor multiple și tot mai mari din interior. O nouă „epocă de tulburări" a început în Rusia. De-a lungul anului 1918, situația devine sinistră în țara trecută prin foc și sabie.

În timp ce nemții ocupau — după Finlanda și Polonia — Estonia, Letonia și Lituania, revărsîndu-se pe teritoriul rus, apoi Ucraina, Crimeea și, în sfîrșit, Georgia unde îi chemase puterea menșevică pentru a se opune turcilor cotropitori, războiul civil se întinde peste tot, sub toate formele lui. La sabotajul serviciilor publice, la greva funcționarilor și tehnicienilor se adaugă comploturi, răscoale, trădări.

După înăbușirea insurecțiilor lui Kaledin, pe Don, a lui Dutov, în Ural, „Vandeea cazacă" amenință în permanență cu răzmerițe. În nord, contrarevoluția finlandeză, cu sprijinul trupelor germane, amenință Petrogradul. Curînd, forțe engleze și franceze vor ocupa Arhanghelskul și coasta Murmanskului. Pe Volga mijlocie, detașamente de prizonieri de război cehoslovaci în curs de repatriere încep o rebeliune armată. Pe Volga inferioară, cazacii lui Krasnov se apropie de Țarițîn. În Kuban se adună primii voluntari ai viitoarei armate a lui Denikin. La sud de Caspica, Albii, amestecați cu ofițeri englezi veniți din Persia, vizau Comuna din Baku, aflată în mîinile Roșilor. Dinspre frontiera românească, este invadată Basarabia. În Extremul-Orient, japonezii au debarcat la Vladivostok și, dacă nu s-ar fi opus Statele Unite, ar fi înaintat de-a lungul Transsiberianului și ar fi restabilit „ordinea" în Rusia asiatică, devastată de bande, brăzdată de „mari

companii“ și de „coloane infernale“. În sfîrșit, după blocadă, se așteaptă intervenția militară a aliaților, ai căror agenți, misiuni, ambasade, false consulate pun la cale și incită la revolte, la atentate.

În sate, acționau grupuri de partizani de toate soiurile, autori de atacuri și furturi. Țăranii își ascund grînele, refuză moneda fără valoare, se întorc la troc. Inflația atinge cifre astronomice. Sovietele locale, epuizînd expedientele, percep contribuții extraordinare, decretează rechiziții, confiscări arbitrare. În orașele înfometate, producția industrială scade aproape la zero, comerțul agonizează, foametea impune o raționalizare din ce în ce mai severă. Contrar propriilor proiecte de „control muncitoresc“ asupra întreprinderilor, comuniștii hotărăsc naționalizarea lor treptată, cîteodată sub presiunea evenimentelor, pentru a le menține în stare de funcționare, cînd la cererea muncitorilor, cînd la cererea patronilor. Menșevicii provoacă greve, socialist-revoluționarii reînvie terorismul, anarhiștii își înființează garda lor „neagră“ infestată de Albi, contrarevoluția se organizează, înarmîndu-și „ligile“ patriotice și liberatoare. În acest haos de nedescris „construcția socialistă“ sperată de bolșevici trece pe planul al doilea sub presiunea exigențelor apărării revoluționare.

Degeaba a schițat Lenin în aprilie 1918 un program constructiv referitor la „sarcinile actuale ale puterii sovietelor“, subliniind ca necesități primordiale restaurarea economică prin calculul și controlul sever al producției și repartiției, organizarea muncii pozitive și creatoare prin conducerea unipersonală în industrie, utilizarea specialiștilor bine retribuiți, adaptarea sistemului Taylor, salariul la bucată, îmbinarea emulației, denunțînd în același timp opoziția „istericilor de stînga“, acești „comuniști aducători de nenorocire“. Represiunea este și mai urgentă decît gospodărirea. Troțki, devenit acum comisar pentru Război, rezumase aceeași teză în formula: „Munca, disciplina și ordinea vor salva Republica Sovietelor.“ Dar a trebuit, înainte de toate, să fie strivit dușmanul înverșunat, pentru a nu fi strivit de el, așa cum o vor dovedi evenimentele ulterioare. Nu fusese profet mincinos Jaurès cînd scrisese, la sfîrșitul secolului trecut: „În situația actuală a Europei și după mersul vizibil al evenimentelor, nu ne este permis să sperăm, dacă nu sîntem orbi, și să anunțăm, dacă nu sîntem trădători, instaurarea pe cale pașnică a socialismului la națiunile de avangardă. Poporul, care va adera primul la socialism, va vedea năpustindu-se dintr-o dată asupra lui toate puterile reacționare înnebunite. Ar merge la pierzanie dacă n-ar fi gata el însuși să pună mîna pe armă, să răspundă la obuze cu obuze, pentru a lăsa timp clasei muncitoare a celorlalte țări să se organizeze și să se ridice la rîndul ei la luptă.“

În mai sînt suspendate ultimele publicații ostile care făceau apel, din proprie inițiativă, la intervenția armată străină. Va urma, în curînd, sfîrșitul presei de opinie. În iunie, sînt excluse din soviete partidele „antisovietice“; va urma, în curînd, începutul monopolului comunist în materie de politică.

Volodarski este asasinat la Petrograd de către socialist-revoluționarii de dreapta. Ceka ia ostateci; ea reprimă încă fără excese, în timp ce Albii, prin împușcările și spînzurările lor în masă, seamănă o ură eternă și-și pregătesc represalii sîngeroase. Teroarea roșie abia de răspunde terorii albe. Dar în sate începe o luptă nemiloasă, expediții muncitorești iau cu forța grînele de la *culaci*, în realitate de la toți țăranii producători și provoacă o revoltă sîngeroasă. Trebuiau cu orice preț aprovizionate centrele industriale. La inițiativa lui Lenin se formează „comitete de sărăcie țărănească" menite să înfrîngă rezistența deținătorilor de cereale, să rechiziționeze vitele, să confiște surplusul. Necesitatea nu cunoaște legea. Nu mai este vorba despre „experiență socialistă", ci de combaterea foametei.

În fruntea unui detașament de ostași roșii dotat cu două autoblindate, Stalin pleacă la Țarițîn, unde este comandant Voroșilov, pentru a dirija operațiunile de aprovizionare în sud; „problemele naționalităților" puteau să mai aștepte și de acum vor aștepta mult și bine. Cea mai mare parte a activiștilor energici sînt atunci mobilizați pe „frontul alimentar", dacă nu devin comisari în armată. De atfel, toate fronturile imaginabile vor sfîrși prin a se amesteca și, anulînd diviziunea muncii, vor impune cumulul de funcții și de răspunderi. Dzerjinski, Piatakov, Smilga, Sokolnikov, Șliapnikov, Voroșilov au intrat în rîndurile armatei, unii numiți comisari, alții improvizați generali. La rîndul lui, Stalin își începe „din întîmplare" cariera militară; găsise la Țarițîn o dezordine îngrozitoare, care-i făcea misiunea imposibilă, dacă nu acționa asupra comandamentului, anume, asupra cartierului general al armatei a X-a.

Nu găsim urma lui Stalin în publicațiile militare nici în memoriile sau studiile istorice despre marele război „ruso-rus". Timp de zece ani, nici un autor comunist nu-i atribuie nici cel mai neînsemnat rol demn de a fi înregistrat. Dacă numele lui Troțki este, pentru lumea întreagă, prieteni sau dușmani, asociat cu victoriile revoluției, contribuția lui Stalin începe să se arate abia în 1929. Au trebuit rivalități intestine violente pentru ca Voroșilov să se decidă deodată să „umple această lacună" iar Troțki să aducă tardivei lui mărturii corecțiile documentare indispensabile. Reputația lui Stalin ca războinic nu iese sporită de aici, dar capacitățile lui organizatorice, înclinația lui spre dictatură, talentele lui de intrigant ies în evidență, o dată cu sursele unui antagonism personal care vor avea o înrîurire sensibilă asupra viitorului destin al Republicii.

Istoria Armatei Roșii se confundă cu viața lui Troțki așa cum istoria partidului bolșevist se confundă cu viața lui Lenin. În acești doi bărbați revoluția găsise valorile complementare cărora, în ceasurile ei cele mai critice, le-a datorat salvarea, trebuie s-o spunem fără să facem abstracție de datele obiective ori să subapreciem eroismul anonim al Partidului și al elitei bărbătești a poporului muncitor și a țărănimii. Căci, după expresia lui Marx și Engels, care nu exagerau importanța individualităților în istorie:

„Pentru a pune în aplicare ideile, este nevoie de oameni care să pună în mişcare o forţă efectivă."

Troţki recunoştea superioritatea şi întîietatea lui Lenin, care, în schimb, îl aprecia pe Troţki la justa lui valoare. Gorki a reprodus dintr-o conversaţie particulară aceste cuvinte ale lui Lenin referitoare la Troţki: „Să mi se arate un alt om capabil să organizeze într-un an o armată aproape exemplară şi să cîştige în plus simpatia specialiştilor militari! Omul acesta, noi îl avem. Avem totul. Se vor petrece miracole." Ceea ce nu împiedica întotdeauna divergenţele de vederi, care-l făcuseră altădată pe Bonaparte să spună, cu o nuanţă de paradox: „Mai bine un general prost, decît doi buni." Dar în anii aceia teribili, acordul profund şi stima reciprocă între cei doi principali şefi, susţinuţi de un Sverdlov în administraţia publică, de un Dzerjinski pentru siguranţa generală, de un Rakovski pentru război şi diplomaţie în Ucraina şi multe alte căpetenii, oameni de caracter şi de talent, această coeziune dădea frunţii revoluţiei o autoritate, s-ar putea spune, fără termen de comparaţie, dacă n-ar fi, *mutatis mutandis*, amintirea lui Robespierre şi a lui Saint-Just. Alte vremuri, alţi oameni, alte împrejurări, etape istorice şi sociale diferite, dar suficiente analogii pentru a justifica pe acest plan şi pentru un moment paralela.

Stalin nu este în acest moment un personaj marcant dar, încă necunoscut în ţară şi puţin cunoscut în Partid, el se numără totuşi printre acei revoluţionari căliţi, mereu gata pentru necesităţile cele mai neaşteptate. Teoretic în subordinea lui Troţki, comisar pentru Război şi preşedinte al Comitetului Revoluţionar de Război, în acelaşi timp, Stalin a comunicat totuşi direct cu Lenin în calitatea lui de membru al Comitetului Central al Partidului, organism extraconstituţional deja suprapus tuturor celorlalte. În plus, Consiliul comisarilor îşi va înceta existenţa ca guvern, în momentul cînd socialist-revoluţionarii de stînga vor rupe alianţa cu bolşevicii a căror politică în problema ţărănească şi tactică în privinţa războiului o combat cu violenţă.

La începutul lui iulie 1918, aceşti „isterici de stînga" preiau ofensiva împotriva partidului comunist în timpul celui de-al V-lea Congres al Sovietelor, încearcă să reaprindă războiul cu Germania, asasinîndu-l pe ambasadorul Mirbach, şi să răstoarne Consiliul Comisarilor Poporului bombardînd Kremlinul. Înăbuşită în douăzeci şi patru de ore, răscoala constituie începutul sfîrşitului pentru socialist-revoluţionarii de stînga: mai mulţi sînt executaţi, alţii sînt încarceraţi, partidul lor zdrobit. (Anarhiştii, deja puşi la stîlpul infamiei în aprilie, vor suferi curînd o soartă similară.) De acum înainte comuniştii vor fi singuri în Consiliul comisarilor, aproape singuri în Executivul Sovietelor. Comitetul Central bolşevist nu va mai avea de luat nici măcar precauţii formale pentru a-şi exercita dictatura, prin Biroul Politic. La aceeaşi dată, la instigarea agenţilor diplomatici francezi, socialist-revoluţonarii de extremă dreaptă şi Albii conduşi de Savinkov, provoacă, prin insurecţia de la Iaroslavl, primul mare masacru al populaţiei civile şi

distrugerea unuia dintre cele mai frumoase orașe din vechea Rusie. În destule privințe, episodul îl amintește pe cel de la Lyon din 1793. Terorismul dădea naștere la teroare.

În această ambianță tragică Congresul Sovietelor, întrerupt de bombe și de tunuri votează, la propunerea lui Sverdlov, „Constituția Republicii Socialiste Federative a Sovietelor“, codificare idealizată a ordinii existente, precedată de o Declarație a drepturilor poporului muncitor. În această cartă solemnă nu este vorba despre dictatura unui singur partid, de monopolul comunist al puterii. Dar prin forța lucrurilor puterea publică se concentra de fapt, cu titlu provizoriu, în mîinile partidului cîștigător.

Știrile de pe front nu erau în acest timp liniștitoare. Pe Volga, comandantul șef Muravev trădează, apoi se sinucide. La porțile Țarițînului, unde Voroșilov se arată mult sub sarcina de îndeplinit, cazacii străpung liniile Roșilor. Armata Sovietelor, împrăștiată pe distanțe lungi, prost hrănită, rău echipată, fără soldați, se retrage de pe toate pozițiile. Partidul comunist își mobilizează toți oamenii valizi, își adună ultimele forțe. Stalin pleacă în grabă spre front.

Cu cîteva minute înainte de plecare îi scrie lui Lenin: „O să-i zgîlțîi și-o să-i bruftuluiesc pe toți care o merită; sper într-o redresare apropiată. Să fiți încredințat că n-o să crutăm pe nimeni, nici pe mine nici pe altcineva și că la sfîrșit vom avea rezultate. Dacă *specialiștii* militari (niște cîrpaci!) n-ar dormi și nu s-ar vîntura de colo colo, frontul n-ar fi fost spart; iar dacă linia va fi restabilită, aceasta nu se va întîmpla datorită militarilor, ci în pofida lor.“

La neliniștile lui Lenin în privința socialist-revoluționarilor de stînga de la Țarițîn, unde anarhiștii avuseseră deja în mai o tentativă de insurecție, Stalin răspunde: „În ce-i privește pe isterici, fiți sigur că nu ne va tremura mîna; față de dușmani vom acționa ca dușmani.“ Și într-adevăr, se va impune o dată pentru totdeauna o constatare privitor la această perioadă: mîna lui Stalin nu tremură.

O frază semnificativă din scurtul lui mesaj se referă la „specialiști“, adică la militarii de carieră. Stalin nu le recunoaște nici o valoare. Aversiunea lui față de ei se exprimă și într-o telegramă în care spune: „*Specialiștii* noștri sînt psihologic inapți să ducă un război decisiv cu contrarevoluția.“ O întreagă fracțiune din partid împărtășea la vremea respectivă această prejudecată. „Opoziția militară“ recrutată mai ales din rîndul comuniștilor de stînga preconiza sistematic micul război de partizani, independența detașamentelor de partizani, nominalizarea șefilor prin alegeri, federalismul și improvizația militară. În timp ce reziduurile opoziției de stînga îl acuză pe Lenin de miopie, de oportunism și de complezență față de capitalism pentru că introdusese specialiștii în industrie, opoziția militară îi impută lui Troțki metodele centraliste, de disciplină strictă și utilizarea specialiștilor în armată. În jurul lui Voroșilov se adună un nucleu al acestei opoziții. La Țarițîn, Stalin îl încurajează discret.

Or, dacă Troțki a putut să facă trecerea Armatei Roșii de la voluntariat la sistemul de recrutare, să-i ridice efectivele de la o sută de mii, la un milion, apoi la două și la trei milioane, să repartizeze șaisprezece armate pe un front de 8 000 de kilometri, aceasta a făcut-o realizînd, după exemplul lui Dubois-Crancé, „amalgamul“ elementelor sănătoase din vechea armată cu cea nouă, folosind militarii de carieră sub supravegherea comisarilor, abolind eligibilitatea șefilor și consiliile soldaților, instituind o disciplină riguroasă sub un comandament unic. Rezistența Țarițînului la ordinele Consiliului Revoluționar de Război nu aducea decît înfrîngeri. Așa cum explică Troțki în memoriile lui, subofițerii și partizanii opoziției nu se puteau lipsi de specialiști, dar, din ostilitate față de principiu, îi alegeau dintre cei mediocri.

Fără să fie un comunist de stînga, Stalin susține această opoziție de o factură nouă. Cea mai mare parte a eforturilor lui erau îndreptate împotriva lui Troțki, afirmă acesta. Din ce motive? Troțki n-o spune. Poate că Stalin devenise invidios pe popularitatea unui fost adversar, străin acestui cerc clandestin de revoluționari de profesie care considera conducerea revoluției ca pe un domeniu rezervat lor. Pentru Stalin și cei asemenea lui, Troțki era, dacă nu un intrus, atunci un nou venit și dacă nimeni nu-i mai contesta lui Lenin primul loc, caracterele cele mai puternice trebuie fatalmente să se fi ciocnit în apropierea maestrului pentru influența preponderentă. Stalin și Troțki, așa de diferiți prin origine, prin formație, spirit și cultură, aveau ca trăsătură comună și ireconciliabilă temperamentul autoritar.

După mărturia lui Voroșilov, care inconștient se acuză singur, cartierul general al armatei a zecea prezenta, la sosirea lui Stalin, imaginea unei lamentabile confuzii și neputințe. Prezența acestuia s-a făcut simțită imediat atît în avangardă, cît și în ariergardă. Stalin „cheltuiește o energie colosală“, epurează serviciile de aprovizionare, administrație, statul major. Tonul scrisorilor lui către Lenin arată ce voință îl animă: „Voi remedia aceste lipsuri locale și încă multe altele, iau și voi lua o serie de măsuri mergînd pînă la destituirea gradaților și a comandanților care duc cauza la pierzanie și o voi face în ciuda dificultăților de formă, pe care le voi distruge, dacă va fi necesar. Pentru tot ce fac îmi asum firește toată răspunderea în fața tuturor instanțelor superioare.“

Acțiunea lui Stalin avea rezultate mai ales în orașe. El organizează aici o Ceka locală și trece la o represiune nemiloasă. Voroșilov citează cu satisfacție, confirmînd-o, mărturia unui Alb, transfugul Nosovici, care i-a scris lui Stalin: „Trebuie să-i recunoaștem acest merit, că energia lui poate fi invidiată de orice vechi administrator și că aptitudinile sale de adaptare la acțiune și la împrejurări ar putea să servească de lecție multor altora.“ La Țarițîn, atmosfera se tensionează. „Ceka lucrează la întreaga capacitate“, se descoperă în fiecare zi comploturi, „toate închisorile din oraș sînt pline“... Un inginer cu cei doi fii ai lui, veniți de la Moscova, sînt arestați pentru

conspirație: „Hotărîrea lui Stalin a fost scurtă: *împușcați-i!* Inginerul Alekseev, cei doi fii ai lui și, cu ei, un număr considerabil de ofițeri, unii aparținînd organizației, alții numai bănuiți, au fost arestați de Ceka și împușcați imediat, fără judecată.“ Mîna lui Stalin nu tremură.

Nici un document nu consemnează numărul victimelor sub acest proconsulat. Aceeași inițiativă și aceeași fermitate se manifestau de altfel peste tot la momentul acela. În acest iulie 1918, cînd Sovietele nu păreau să mai aibă de trăit decît cîteva zile, comuniștii din Ural, conduși de Beloborodov, îl execută pe țarul detronat și familia lui, la apropierea cehoslovacilor victorioși. Muncitorul Miasnikov, un comunist de stînga, îl execută la fel pe marele duce Mihail. În august, după căderea Simbirskului și Kazanului, Troțki pleacă personal pe Volga unde se decide soarta revoluției și-și formează legendarul „tren“ în care, timp de mai bine de doi ani, a alergat de la un front la altul, în punctele cele mai amenințate.

La sfîrșitul aceleiași luni, războiul civil intră în faza lui cea mai violentă. La intervale mici de timp, un atentat pune în pericol viața lui Lenin, Urițki este asasinat la Petrograd: acționa, se pare, o organizație secretă de socialiști contrarevoluționari. În timpul unei călătorii la Moscova, Troțki scapă din întîmplare de gloanțele și bombele teroriștilor. De data aceasta Ceka ripostează cu maximă violență. Teroarea roșie pe față se află la ordinea zilei, legea marțială intră în vigoare: cinci sute de contrarevoluționari sau presupuși contrarevoluționari sînt executați la Petrograd, tot atîția la Kronstadt, o sută poate, la Moscova, un număr nedeterminat în provincie. Revoluția rusă își avea masacrele ei din Septembrie. Atrocitățile unora încep să răspundă atrocităților celorlalți. Presa publică liste de ostateci, anunță arestări în masă. Nici o statistică nu înregistrează exact numărul de victime. Orice urmă de democrație dispare în pîrjolul represiunii. Sînt împușcați pe front comuniștii cuprinși de panică. Cîteva zile mai tîrziu, armata a cincea a lui Ivan Smirnov recucerește Kazanul, Tuhacevski revine la Simbirsk cu Armata Întîi, partizanii roșii din Ural conduși de muncitorul Bliuher fac joncțiunea cu Armata a III-a la Perm, după 1 500 de kilometri de marș și cincizeci de zile de lupte sîngeroase.

Troțki nu avea numai grija luptei pe frontul de la Kazan. Țarițîn îl neliniștea mult prin opoziția sa față de Statul Major, indisciplina sa flagrantă, procedeele sale de obstrucție surdă la planurile înaltului comandament. Voroșilov mărturisește, continuînd să-l citeze pe Nosovici, rolul nociv al lui Stalin:

„O particularitate caracteristică a fost modul în care trata Stalin instrucțiunile telegrafice ale centrului. Cînd, neliniștit de distrugerea conducerilor regionale instaurate de el cu atîta osteneală, Troțki a expediat o scrisoare recomandînd să fie lăsați Statul Major, precum și comisarii în locul unde erau și să li se dea posibilitatea să lucreze, Stalin adăugă pe această scrisoare o notă categorică și semnificativă: « *Să nu se ia în considerație...* »

Toată conducerea artileriei și o parte a Statului Major au rămas pe un șlep la Țarițîn."

Lenin nu putea să aibă cunoștință de acest detaliu realmente semnificativ, dar era și el preocupat de conflict. Cunoscîndu-l întrucîtva pe Stalin, trebuie că bănuia atitudinea lui suspectă, dar căuta să atenueze fricțiunile, pentru a exploata toți oamenii de care dispunea. La începutul lunii octombrie 1918, Troțki îi telegrafiază:

„Cer categoric ca Stalin să fie rechemat. Pe frontul din Țarițîn treaba nu merge, în ciuda unei supraabundențe de forțe. Voroșilov poate să comande un regiment, dar nu o armată de 50 000 de oameni. Totuși, îl voi lăsa să comande cea de-a zecea armată din Țarițîn, cu condiția să fie subordonat comandantului armatei din sud, Sîtin. Pînă în prezent, Țarițînul nici măcar n-a trimis la Kozlov rapoartele operațiunilor. Am cerut prezentarea rezumatelor misiunilor de recunoaștere și ale operațiunilor de două ori pe zi. Dacă mîine ordinul nu se execută, îi voi deferi tribunalului pe Voroșilov și Minin și voi aduce acest lucru la cunoștința armatei printr-un ordin. Atît timp cît Stalin și Minin rămîn la Țarițîn, drepturile lor, conform cu statutul Consiliului Revoluționar de Război se limitează la acelea de membri ai consiliului revoluționar de război al celei de-a zecea armate. Un scurt răgaz ne mai desparte de ofensivă înaintea noroaielor de toamnă, cînd drumurile aici devin impracticabile și infanteriei și cavaleriei. Fără coordonarea cu Țarițîn nu este posibilă nici o acțiune serioasă. Nu e timp de pierdut cu tratative diplomatice. Țarițîn trebuie să se supună sau să cedeze. Deținem o superioritate de forțe colosală, dar într-o anarhie completă la vîrf. Putem să-i punem capăt în douăzeci și patru de ore, dar numai cu condiția sprijinului dumneavoastră ferm și hotărît. În orice caz este singura soluție pe care eu pot s-o am în vedere."

A doua zi, Troțki îi comunică prin fir direct lui Lenin: „Am primit următoarea telegramă: « Trebuie suspendată executarea ordinului de luptă nr. 18 emis de Stalin. Am dat toate indicațiile comandantului frontului de sud, Sîtin. Acțiunile lui Stalin îmi zădărnicesc toate planurile... *Vațetsis*, comandant șef. *Danișevski*, membru al Consiliului Revoluționar de Război."

Stalin a fost imediat rechemat la Moscova. Din precauție, Lenin l-a trimis pe Sverdlov să-l aducă cu trenul special, iar Troțki, în drum spre Țarițîn, l-a întîlnit. Între Troțki și Stalin a avut loc o convorbire: „Este adevărat că voiați să-i înlăturați pe toți?" s-a interesat acesta din urmă pe un ton resemnat, referindu-se la opoziția din Țarițîn. Resemnarea era aparentă. Stalin clocea resentimente și punea la cale o revanșă.

La Țarițîn, unde Troțki l-a pus pe Voroșilov în situația de a se explica, acest militar neobișnuit a recunoscut că nu vrea să se conformeze decît ordinelor pe care le consideră drepte. La care Troțki i-a pus în vedere să se supună necondiționat ordinelor superiorilor, sub amenințarea de a-l trimite

la Moscova cu escortă și de a-l judeca. Voroșilov a trebuit să se supună, dar Troțki și-a căpătat astfel încă un dușman personal. Cînd comisarul la război a plecat, opoziția de la Țarițîn s-a înăsprit, susținută pe ascuns de Stalin. Cel puțin aceasta este versiunea lui Troțki, asupra celor ce se petrecuseră înainte și asupra a ceea ce a urmat, dar recurgînd la dovezi irecuzabile, pe care nimeni nu le-a putut niciodată pune la îndoială.

A trebuit să fie rechemat și Voroșilov, ca urmare a unei depeșe a lui Troțki către Lenin: „Imposibil să mai fie menținut Voroșilov, din cauza căruia orice tentativă de compromis este redusă la neant. Este necesar un nou consiliu revoluționar de război la Țarițîn, cu un nou comandant și trimiterea lui Voroșilov în Ucraina". Este încă o lovitură indirectă la adresa lui Stalin. Abia atunci, ca urmare a impulsului dat de Troțki, a fost stimulată capacitatea defensivă și ofensivă a celei de-a X-a Armate. Șliapnikov a intrat în noul consiliu revoluționar de război pe acest front.

În Ucraina însă, Voroșilov și-a continuat precedenta îndeletnicire, cu sprijinul confidențial al lui Stalin. Ceea ce-l obligă pe Troțki să-i telegrafieze lui Sverdlov: „Declar în modul cel mai categoric că atitudinea de la Țarițîn, care a dus la completa dezagregare a acestei armate, nu poate fi tolerată în Ucraina... Printre ucraineni dezordinea este deplină, ca și lupta între clici datorată lipsei de conducători responsabili și cu autoritate. Atitudinea lui Stalin, Voroșilov și Ruhimovici înseamnă dezastrul întregii cauze." Stalin complota în umbră, dar Troțki îi descifra jocul echivoc.

Lui Lenin și lui Sverdlov, care se chinuie încă să aranjeze lucrurile, fiindcă oamenii capabili să conducă sînt rari, Troțki le răspunde: „Este bineînțeles necesar un compromis, dar nu un compromis putred... Cred că protecția lui Stalin, acoperind tendința care se manifestă la Țarițîn este plaga cea mai periculoasă, mai rea decît orice trădare sau mișelie a specialiștilor militari... Încă o dată, citiți cu atenție raportul lui Okulov despre armata din Țarițîn, demoralizată de către Voroșilov cu ajutorul lui Stalin." Perspectiva unei intervenții militare anglo-americane în Ucraina nu-i permitea lui Troțki să tergiverseze; totuși el nu insistă pentru o sancțiune de urgență.

După mai multe luni de tergiversare, Lenin îi telegrafiază în fine lui Voroșilov: „Trebuie încetate de urgență și cu orice preț discursurile și trebuie consacrată întreaga activitate situației militare, trebuie obligatoriu desemnați oamenii care să răspundă de executarea precisă a unei acțiuni determinate. Disciplina trebuie să fie militară..." Îl invită să pună capăt „haosului, palavrelor și disputelor pentru întîietate". În aceeași zi, el reunește Biroul Politic al Comitetului Central care-i dă dreptate lui Troțki, îl somează pe Voroșilov să-și îndeplinească sarcinile, „în caz contrar Troțki vă va convoca poimîine la Izium și va da dispoziții mai detaliate"... A doua zi, Comitetul Central îi însărcinează pe Rakovski și Troțki să ia măsuri energice pentru a-l determina pe Voroșilov să restituie materialul de război pe care acesta și-a permis în mod abuziv să-l acapareze. Lenin i se

adresează pe fir direct lui Troțki: „Dîbenko și Voroșilov delapidează materialul de război. Haos complet, nici un ajutor serios în bazinul Donețului.“ Datorită tenacității lui, Troțki a reușit să contracareze influența lui Stalin și să lichideze „țarițînismul“.

Dar cu ce preț? În memoriile lui, contribuție pînă în prezent esențială la biografia lui Stalin pe lîngă la a sa proprie, Troțki recunoaște că a lovit și persecutat mulți oameni în perioada dificilă cît a fost comandant suprem: „În marea bătălie pe care o duceam, miza era prea mare ca să-mi permit să fiu atent în jurul meu.“ Că ceea ce-l mîna era interesul cauzei comune, nu există nici o îndoială. Dar trebuie că întîlnea în drumul lui, în ceasurile grele ale disensiunilor intestine, toți nemulțumiții și ofensații. Cînd, polemizînd fără să-și cumpănească atacurile, își jignise tovarășii, Lenin se străduia întotdeauna, după ce obținuse un ascendent asupra lor, să panseze rănile și să se împace cu învinșii. Troțki nu se ostenea în sensul acesta și acumula cu dispreț adversitățile. Pentru un om politic este un punct slab. Stalin, povestește el, „colecționa cu grijă oamenii călcați pe bătături. Avea pentru asta destul timp și destul interes personal“ — aluzie la o reputație de lene orientală pe care Buharin o confirma, spunînd: „Principala însușire a lui Stalin este lenea. Cea de-a doua, o invidie ireductibilă față de cei mai capabili decît el. Pînă și lui Lenin i-a săpat galerii de intrigi și l-a subminat.“ Deja la vremea aceea, spune Troțki, vorbind despre reclamațiile care ajungeau la Lenin după fiecare eșec de pe front, „Stalin dirija din culise mașinațiunile“. Adjunctul comisarului pentru Război, Sklianski, foarte apreciat de Lenin și pe care Troțki îl compară, pentru însușirile lui de organizator, cu Carnot, era ținta atacurilor viclene ale lui Stalin. Acesta își recruta o clientelă de intriganți dezamăgiți și de ambițioși însetați de carieră. Troțki povestește încă o întîmplare caracteristică dezvăluită de Menjinski: cu știința acestuia din urmă, Stalin a încercat să-i sugereze lui Lenin că Troțki punea la cale o cabală împotriva lui. În fața unei invenții de această natură, cum să nu-ți amintești de vechile acuzații de la Tbilisi, de vechile bănuieli de la Baku, de atîtea semne care se repetau? Iar Troțki își încheie pasajul respectiv din *Viața mea*, cu aceste cuvinte: „Stalin semăna, în chip evident, semințe otrăvite. Cît de sistematic se îndeletnicise cu acest lucru — aproape exclusiv chiar —, nu mi-a devenit clar decît mult mai tîrziu. Căci Stalin n-a îndeplinit niciodată o muncă serioasă.“

Exprimîndu-se astfel, cu exagerările lui de polemist, Troțki are fără îndoială în vedere activitatea intelectuală și politica de mare anvergură. Fiindcă Stalin nu era numai leneș și mare intrigant, cum îl apreciau Buharin și mulți alții; defectele lui se împleteau cu calități de compensație, pe măsura unui orizont limitat. Energia lui brutală în represiunea polițienească și viclenia lui calculată în relațiile personale, în serviciul unui anumit fler pentru politica curentă, îi rezervau în cadrul îngust al Partidului un loc din ce în ce mai important la umbra oamenilor indispensabili.

Aceste calități minore aveau să contribuie la ascensiunea lui într-o fază propice și pe un teren favorabil.

O scrisoare a lui Lenin adresată lui Troțki arată bine în ce fel reușea Stalin să înșele oamenii reușind în același timp să se pună la adăpost de atacuri. După rechemarea lui de la Țarițîn, Stalin lasă să se înțeleagă că este dispus la o înțelegere, că-l sfătuiește pe Voroșilov să se supună, că vrea să-și dovedească calitățile într-un nou sector. Lenin scrie, într-adevăr: „Stalin ar dori foarte mult să lucreze pe frontul de sud... Stalin speră să-și dovedească prin activitatea lui vederile juste... Comunicîndu-vă, Lev Davidovici, toate aceste declarații ale lui Stalin, vă rog să reflectați și să spuneți mai întîi dacă acceptați să aveți o explicație personală cu Stalin și, în acest caz, el ar consimți să vină și apoi dacă apreciați că este posibil, în condiții definite concret, să înlăturați neînțelegerile anterioare și să stabiliți să munciți împreună, ceea ce Stalin vrea. În ceea ce mă privește, mie mi se pare indispensabil să fie făcute toate eforturile ca să se ajungă la acest acord cu Stalin." La răspunsul afirmativ al lui Troțki, mai puțin intransigent în faptele lui decît în amărăciunea amintirilor, Stalin a fost numit în consiliul revoluționar de război al frontului din sud. Își continuă aici fără succes intrigile, dar și luîndu-și prudent toate precauțiile.

Mutarea lui Stalin coincidea cu mari evenimente istorice. În timpul primei aniversări a Revoluției din Octombrie, harta militară și politică a Europei se schimbase: dezastre în cazul Imperiilor Centrale pe fronturile din Occident și din Balcani, răscoale în flota germană, revoluții în Bulgaria, în Austro-Ungaria, în Germania, armistițiu și tratative în vederea păcii generale. Tratatul de la Brest fusese anulat. Intervenția economică și militară a Statelor Unite permisese aliaților să reziste în „ultimul sfert de oră". În plus, în armata austro-germană, pretinsa „contagiune bolșevistă" favorizată în spatele frontului de ambasadorul Sovietelor la Berlin, Ioffe, a precipitat sfîrșitul.

Nu era încă vorba de revoluția socialistă mondială pe care contase Lenin, dar acestuia i se părea că vede aici ultima etapă spre un „Octombrie" reprodus la scara celor două continente. „Întîrzierea" în realizarea previziunilor sale îl făcuse circumspect fără să-i risipească totuși speranța unei conflagrații sociale universale. „Proletariatul mondial este alături de noi și merge pe urmele noastre", spunea el la cel mai mic semn de revoltă într-una din țările beligerante. „Războiul acesta nu are altă ieșire decît o revoluție", repetă cu o altă ocazie, precizînd mai tîrziu: „Numai muncitorii și țăranii din toate țările vor face pacea." Semnele prevestitoare ale revoluției germane îl incită să declare: „Criza în Germania este abia la început. Ea se va termina inevitabil prin luarea puterii de către proletariat." Schema revoluției ruse îl obsedează în așa măsură încît se impune spiritului său ca unica

perspectivă imediată deschisă întregii lumi. „Istoria mondială, în aceste ultime zile, își accelerează tot mai mult evoluția către revoluția muncitorească mondială..."

În același timp nu încetează să se neliniștească de victoria Aliaților, amenințare vagă de intervenție militară în favoarea Albilor în războiul civil din Rusia: „Niciodată n-am fost atît de aproape de o revoluție proletară mondială și în același timp niciodată nu ne-a amenințat un pericol mai mare." Dar mai multe sînt motivele de speranță decît cele de neliniște. La cel de-al șaselea Congres al Sovietelor, în noiembrie 1918, el afirmă: „O întreagă serie de țări sînt aprinse de incendiul revoluției proletare. Previziunile noastre se împlinesc, toate sacrificiile noastre sînt răsplătite."

Troțki se exprima în același sens: „Istoria se desfășoară poate altfel decît am dori noi, dar urmînd curba pe care noi am trasat-o... Sfîrșitul va fi acela prevăzut de noi: căderea zeilor capitalismului și imperialismului... Rusia Sovietelor nu este decît avangarda revoluției germane și europene..." Stalin nu-și permitea la acea dată să aibă o opinie asupra unor asemenea subiecte, în public. Comuniștii de stînga se retractau, sau păstrau tăcerea în fața rezultatelor concrete ale tacticii lui Lenin.

Pentru viitorul omenirii, conducătorii Rusiei revoluționare considerau revoluția din Germania mai importantă decît a lor. În numele intereselor socialismului ei se arătau gata să sacrifice în favoarea revoluției în țara mai avansată revoluția din țara cea mai înapoiată. Teoretic, Lenin aprecia ca „absolut obligatoriu să riște o înfrîngere și chiar pierderea puterii de către soviete", dacă era cazul, pentru a salva revoluția germană. În practică, nu s-a ivit o asemenea eventualitate. Germania n-a făcut decît o revoluție politică de suprafață, iar Republicii Sovietelor nu-i prea ajungeau mijloacele proprii pentru a se salva singură.

Căci războiul civil lua mai multă amploare o dată cu sfîrșitul războiului națiunilor. Profitînd de retragerea trupelor germane, rușii se grăbesc să ocupe provinciile baltice și lituaniene, transformate imediat în mici state sovietice. În Ucraina, unde se vor succeda cincisprezece guverne în mai puțin de patru ani, ei își dispută terenul cu trupele reacționare ale atamanului Skoropadski, cu insurgenții naționaliști ai lui Petliura, cu țăranii anarhiști ai lui Mahno, cu bandele de partizani de toate soiurile, cu haidamacii de drumul mare și cei de mai mică anvergură. La est, ei pătrund în Urali după ce au dizolvat în Samara comitetul Constituantei, apoi la Ufa directoratul socialiștilor contrarevoluționari, dar se vor retrage în fața armatei Albilor condusă de Kolceak la ordinul guvernului dictatorial din Omsk, protejat al Aliaților. În Siberia, grupurile lor izolate de partizani țin cu disperare piept generalilor și atamanilor care exercită o tiranie nemiloasă întinsă pe zone de influență imense.

Prin decret al Executivului Sovietelor, Republica a fost proclamată tabără fortificată. Pentru a unifica direcția aprovizionării cu cea a Armatei

Roșii, a fost creat în noiembrie un Consiliu al apărării muncitorești și țărănești prezidat de Lenin, cu inevitabilul său birou prezidat de Troțki și, pentru că diferitele instituții ale statului și partidului nu răspundeau cum trebuie exigențelor situației, se încerca remedierea situației prin crearea de organisme suplimentare. De fapt, aceeași oameni se găseau în toate instanțele superioare iar Biroul Politic al Comitetului Central bolșevist concentra tot mai mult responsabilitățile dictaturii. Stalin figura printre cei șase membri ai noului Consiliu, dovadă că Lenin și Troțki se bazau pe energia lui în administrația militară, dacă nu pe puterea lui de muncă.

În ultima zi a anului, Lenin îi telegrafiază lui Troțki: „De pe frontul de la Perm, avem o serie de informații ale Partidului privind starea catastrofală a armatei și privind beția. *Vi le transmit. Vi se cere să vă deplasați la fața locului.* Am intenționat să-l trimit pe Stalin, temîndu-mă ca Smilga să nu fie prea blînd cu X..., care, se spune, bea și el și nu este capabil să restabilească ordinea. *Telegrafiați părerea dumneavoastră.*" Într-adevăr, Armata a III-a, în derută, evacuase Perm și risca să lase descoperită Viatka. Troțki răspunde confirmînd informațiile și aprecierile lui Lenin și încheie: „De acord cu trimiterea lui Stalin împuternicit din partea Partidului și a Consiliului Revoluționar de Război." Poate că nu-l supăra să se debaraseze de Stalin trimițîndu-l într-o regiune nordică, dar cu siguranță acolo unde era nevoie de un conducător ferm putea fi trimis Stalin. Comitetul Central, adică atotputernicul său Birou Politic, i-a desemnat pe Dzerjinski și Stalin pentru a ancheta asupra capitulării de la Perm și asupra înfrîngerilor de pe frontul de est, însărcinîndu-i să „restabilească cît mai curînd munca Partidului și a sovietelor în raioanele Armatei a II-a și a III-a".

Era prin urmare vorba despre o călătorie de inspecție pe frontul de la Viatka, cu misiunea de a reorganiza politic și administrativ spatele frontului. „Munca Partidului și a sovietelor", cu alte cuvinte funcționarea instituțiilor oficiale, trebuia „restabilită" prin cei doi trimiși extraordinari. Aceasta arată în ce măsură era deja rupt statul sovietic de popor și cum inițiativa așa-zis superioară se substituia conștiinței „de la bază". Tezele lui Lenin despre un stat fără funcționari de profesie, fără poliție și fără armată regulată erau de mult uitate. Dar toate măsurile excepționale păreau să fie justificate de o situație excepțională.

Reluînd depeșa lui Lenin privitoare la înfrîngerea de la Perm, Voroșilov a găsit de cuviință s-o falsifice prin suprimarea cuvintelor subliniate: *„Vi le transmit. Vi se cere să vă deplasați la fața locului... Telegrafiați părerea dumneavoastră."* Intenția de a ascunde atît apelul în momentele dificile la Troțki, cît și buna înțelegere dintre Lenin și Troțki la data respectivă este evidentă. Voroșilov împinge complezența pînă la a atribui călătoriei lui Dzerjinski și Stalin la Viatka meritul luării Uralskului... care se găsește la mai bine de 1 000 de kilometri la sud. Rapoartele scrise ale lui Dzerjinski și Stalin nu autorizează nici o presupunere de acest gen.

Ei se limitează la a cere trei regimente de întăriri pentru a ridica moralul Armatei a III-a.

După Voroșilov, care la acest punct nu citează nici un text, Stalin ar mai fi denunțat „inadmisibilul procedeu criminal al Consiliului Revoluționar de Război la conducerea operațiunilor de pe front“, aluzie obscură, dar directă la capacitățile lui Troțki. Dacă afirmația este exactă, ea subliniază că Lenin dădea prea puțină importanță denunțurilor lui Stalin de care nu ținea deloc cont. Troțki a rămas în postul de comandant suprem pe toată perioada războiului și după aceea.

Ultimul raport al lui Stalin indică pe scurt principalul obiect al activității sale: „Ceka regională a fost epurată și completată cu alți militanți din partid...“ Ca și la Țarițîn, constrîngerea polițienească deținea un loc esențial în preocupările lui. În mod vizibil experiența lui îl convingea de posibilitatea unei puteri slabe de a se menține prin forță, prin distrugerea fizică a adversarilor și prin intimidarea celor nehotărîți. Colaborarea strînsă a lui Stalin cu Dzerjinski, președintele Cekăi, nu era întîmplătoare. Misiunea lor la Viatka pare să fi durat două sau trei săptămîni.

Stalin nu și-a mai semnalat din nou prezența pe front decît cinci luni mai tîrziu, ocupat între timp cu probleme administrative. Nu se număra și nu se socotea nici el însuși printre ideologii Partidului, dar se socotea nu mai puțin util, după propria expresie „ca practician“. Colaborarea lui în presă a fost nesemnificativă, iar contribuția la elaborarea politicii comuniste nulă, în acest interval de timp cînd a fost fondată Internaționala a III-a. Prea puțin interesat de problemele teoretice și de cele internaționale, n-a avut nici un rol în prima sesiune a noii organizații.

Dezastrul ligii Spartacus în Germania, apoi asasinarea, în ianuarie 1919, a lui Liebknecht și a Rosei Luxemburg întunecaseră perspectivele revoluționare. Dar Lenin nu renunța nici la speranțele nici la proiectele sale, iar la ideea creării unei Internaționale comuniste ținea mult. Nimeni din partidul lui n-a avut vreo obiecție cînd a propus convocarea la Moscova a conferinței la care, în afară de bolșevicii de diferite naționalități din vechea Rusie, n-a participat decît un singur delegat membru al unui partid, cel al partidului comunist german. Ceilalți participanți, recrutați dintre refugiați, dezrădăcinați, proscriși, nu se reprezentau încă decît pe ei înșiși. Delegatul ligii Spartacus aducea opinia postumă a Rosei Luxemburg, categoric ostilă înființării premature a unei noi Internaționale. Aceasta era și recomandarea imperativă a Comitetului Central al partidului ei. După multe ezitări, Lenin a trecut peste aceste păreri: prin voința lui Internaționala comunistă vedea lumina zilei. Nu era stînjenit de un început așa de modest. Șansa politică a propriului său grup inițial al cărui unic membru pe deplin conștient fusese i se părea că promite izbînda viitoare a embrionului comunist pe plan mondial. Cîteva zile după conferința transformată în congres, proclamarea Republicii Sovietelor în Ungaria,

apoi în Bavaria, unde nici măcar nu existau partide comuniste, l-au întărit în iluziile lui.

Dar în interior pacea nu era încă restabilită. Dimpotrivă, războiul civil avea să se intensifice în anul 1919, cu înaintarea concentrică a armatelor lui Kolceak și Denikin spre Moscova, și marșul lui Iudenici asupra Petrogradului. Republica Sovietelor, izolată de regiunile ei producătoare, a fost pentru un moment redusă — după expresia curentă — aproape la teritoriul fostului mare ducat al Moscovei. A fost nevoie de o mișcare de masă și de tensiunea supraomenească a resorturilor fizice și morale ale partidului pentru a se reveni la cele mai importante frontiere ale Imperiului.

Scădea, în acest timp amenințarea fatală a unei intervenții serioase a Aliaților. În acest sens, Lenin declara: „Faptul că existăm încă, la un an după Revoluția din Octombrie, îl datorăm faptului că imperialismul internațional era împărțit în două hoarde de sălbatici... Nici una dintre ele nu putea trimite împotriva noastră forțe cît de cît importante." Și mai încolo: „Ne-ar fi putut nimici în cîteva săptămîni." Reacționînd împotriva lăudăroșeniei din cercul său, va spune cu o altă ocazie: „Ar fi fost suficiente cîteva sute de mii între aceste milioane de oameni... pentru ca Antanta să ne zdrobească prin forța armelor." Într-adevăr, imixtiunea străină a rămas veleitară și incoerentă, limitată la debarcări lipsite de anvergură. „Anabaza" cehoslovacă, din lipsă de efective suficiente și de artilerie n-a fost o expediție, ci o retragere disciplinată. Intențiile belicoase ale lui Clemenceau se loveau de opoziția președintelui Wilson și de Lloyd George; proiectul eșuat al conferinței diverselor guverne rusești la Prinkipo exprimă contradicțiile acestui moment tulbure. În afară de asta, oboseala războiului în armată și marină, evidentă în special pe navele franceze din Marea Neagră, făceau nerecomandabilă o intervenție.

Războiul civil a rămas astfel „ruso-rus" și simulacrele de intervenție armată nu au folosit decît la a face jocul Roșilor, puși în postura clasică de „unificatori de pămînturi", stimulînd în favoarea lor puținul patriotism rus care mai exista. Ceea ce Marx a scris despre revoluția de la 1848: „Nu s-a petrecut nici una dintre aceste mari complicații străine care ar fi putut să trezească energiile, să precipite cursul revoluției, să impulsioneze guvernul provizoriu sau să-l răstoarne", explică în ce fel a profitat în final revoluția rusă de pericolele din afară. Aliații au înțeles puțin cam tîrziu acest lucru. Menșevicii și-au dat seama primii, pe urmă socialist-revoluționarii, și unii și alții respingînd orice solidaritate cu intervenția străină. Doar social-democrații din Georgia, în dezacord cu cei din Rusia, au persistat în specularea concursului armat al Aliaților. Iar Lenin a putut să constate: „În toate țările, *intelighenția* burgheză, socialist-revoluționarii și menșevicii — această specie există din nefericire pretutindeni — au condamnat intervenția străină în treburile interne ale Rusiei."

La al VIII-lea Congres al partidului comunist, de acum înainte singura organizație politică din țară, opoziția militară a fost dezarmată fără drept de apel, după deliberări secrete al căror proces-verbal n-a fost niciodată publicat. Stalin n-a îndrăznit să-i ia în mod deschis apărarea și, după obiceiul lui, s-a abținut să apară la tribună. Dar a reușit să intre în comisia de redactare a acestui punct de pe ordinea de zi ca reprezentant al majorității, adică simulînd o altă opinie decît cea pe care o avea într-adevăr. Abilitatea lui specifică se arată în această tactică anume. În absența lui Troțki, reținut pe front, tezele acestuia despre armată, expuse de Sokolnikov, au fost, sub egida lui Lenin, votate în unanimitate.

Adoptarea noului program a dat ocazia unei controverse academice între Lenin și Buharin asupra imperialismului și unei noi discuții asupra problemei naționale, dar fără argumente noi. Împotriva lui Lenin și Riazanov, apărători ai „dreptului popoarelor" de a dispune de ele însele, Buharin și Piatakov susțineau exclusiv „dreptul claselor muncitoare". După darea de seamă asupra dezbaterilor, Stalin înclina spre această poziție, numită de stînga, dar s-a ferit cu prudență să intervină public, cunoscînd inconvenientele unui dezacord mărturisit cu Lenin. Încă o dată acesta a avut cîștig de cauză, pentru a afirma în principiu un drept la autodeterminare, încălcat de bolșevici în fapt.

Congresul a hotărît o politică de reviriment radical în privința claselor țărănești, jefuite și persecutate de toți protagoniștii războiului civil, epuizate de jafurile „comisarocrației". Pentru ca Lenin, citat de Sosnovski, să ajungă să ceară „încetarea ororilor și politicii de bașbuzuci" față de țăranii mijlocași, trebuia ca Roșii să fi depășit orice limită. O serie de abuzuri flagrante ale autorităților sovietice de la țară au fost denunțate și condamnate. Satele își diminuau suprafețele însămînțate, ascundeau săracele lor rezerve și începeau să se revolte. Trebuiau menajate, trebuia consimțit să li se facă concesii pentru a reanima producția agricolă. Amintind cuvintele lui Engels: „Poate că nu va fi necesar să fie zdrobită prin violență nici țărănimea bogată", Lenin declară: „Noi nu admitem nici o violență împotriva țăranului mijlocaș. Chiar față de țărănimea bogată, nu sîntem atît de hotărîți în a spune, ca pentru burghezie: expropriere absolută..." Comitetele țăranilor săraci își încheiaseră rolul. Hotărîri liniștitoare pe hîrtie, dar dificil de aplicat.

Deja degenerescența rapidă a Partidului și a sovietelor și transformarea lor în sistem birocratic parazitar, în „ierarhie de funcționari după vechiul stil" a fost criticată de Ossinski și Sapronov. Sfidînd Constituția promulgată cu un an în urmă, Comitetul Central comunist se suprapunea în același timp Consiliului comisarilor și Biroului Executiv al Sovietelor. Și, în plus, același Comitet Central „nu mai exista de fapt, în calitatea lui de colegiu". Întrunirile lui deveneau din ce în ce mai rare. „Un singur om ținea toate firele." Lenin în materie de politică, Sverdlov pentru administrație. Contrar ideilor leniniste afișate înainte de Octombrie, funcționarii nu erau aleși, nici nu

răspundeau în fața poporului și alcătuiau o categorie socială privilegiată. Comitetele locale ale Partidului își impuneau autoritatea comitetelor executive în cadrul sovietelor, organele militare sau polițienești nu respectau nici o instituție legală. Ossinski a propus fără rezultat contopirea într-un singur organism a Consiliului comisarilor și a Biroului Executivului Sovietelor și cooptarea în el a principalilor membri ai Comitetului Central comunist pentru a asigura unitatea și continuitatea conducerii, reorganizarea rațională a „aparatului" administrativ. Hotărîrea luată a promis reforme a căror realizare devenea imposibilă din clipa războiului civil și a inculturii publice.

Alegerea noului Comitet Central scosese pe toate listele șase nume: Lenin, Zinoviev, Troțki, Kamenev, Buharin și Stalin. Acești șase oameni erau exact cercul clandestin de conducere a Partidului și a statului, neavînd de dat socoteală nimănui, de fapt. Sverdlov murise de tifos, pierdere ireparabilă pentru regimul al cărui mare organizator fusese. Zinoviev și Kamenev, grație supunerii față de Lenin care avea nevoie de agenți docili pentru treburile lui secundare, reușeau să facă uitat calificativul de „dezertori față de Octombrie" de odinioară. Buharin trecea drept un teoretician valoros și era iubit ca tovarăș, relativ sincer și sensibil. Stalin, tot neștiut în partid și în țară, cultiva cu răbdare relațiile personale în „pătura superioară" a funcționarilor; dispariția lui Sverdlov, vechiul său tovarăș de deportare, lăsa un loc liber...Cel al lui Lenin și cel al lui Troțki erau de nedisputat și nedisputate.

În timpul Congresului Zinoviev a stîrnit un ropot de aplauze citind mesajul care anunța Republica Sovietelor în Ungaria, adăugînd din proprie inițiativă: „Să sperăm că la Paris radioul va fi în curînd în mîinile muncitorilor răsculați." Tot el va afirma, la puțin timp după aceea, într-un manifest al Internaționalei comuniste cu ocazia zilei de Întîi Mai: „Nu va trece un an și întreaga Europă va aparține sovietelor." Discursul lui Lenin nu era prea diferit la acea epocă: „Sistemul sovietic a repurtat victoria nu numai în Rusia înapoiată, dar și în țara cea mai civilizată din Europa, Germania, și în cea mai veche țară capitalistă, Anglia." Chiar și în America, „cea mai puternică și mai tînără țară capitalistă, sovietele au cîștigat simpatia maselor populare". Lenin vedea peste tot soviete, asimila acestora efemerele *shop stewards commitees*[1] englezești, socotite cele mai neînsemnate comitete de grevă în alte părți, și nu-i era teamă să anunțe prematur: „Sovietele au învins în lumea întreagă." Grăbit să generalizeze fenomene trecătoare, își baza schema generală pe adevăruri parțiale și pe incertitudini, uneori pe erori: „... Nimeni nu va putea plăti aceste datorii teribile și nici repara această ruină extremă; în Franța producția de grîu a scăzut la mai puțin de jumătate, foametea bate la ușă, forțele de producție sînt distruse"...

[1] Comitete muncitorești formate după primul război mondial în uzine și fabrici în Anglia pentru a susține revendicările muncitorești. Comuniștii, în vremea aceea, au văzut în ele embrioane de soviete.

El deduce optimist: „Sîntem siguri că nu mai sînt decît șase luni cu adevărat dificile.“ Episodul ungar îl determină să declare: „Însăși burghezia a recunoscut că nu este posibilă nici o altă putere decît cea a Sovietelor.“ Și pornind de la această schimbare pașnică de regim el prevestește plin de speranță: „Celelalte țări vor ajunge la puterea sovietică pe o altă cale, o cale mai umană.“

Nu venise încă momentul cel mai critic pentru revoluția rusă, redusă, în așteptarea realizării acestui vis grandios, la propriile sale resurse. El se apropia însă, o dată cu ofensiva aproape simultană a lui Kolceak la est, a lui Denikin la sud, a lui Iudenici la nord.

Kolceak a fost respins primul și retragerea lui a suscitat neînțelegeri între comuniști. Trebuia să fie urmărit pînă în profunzimile Siberiei, sau trebuiau retrase trupe și trimise întăriri pentru a stăvili înaintarea neliniștitoare a lui Denikin la sud? Troțki înclina către a doua soluție, greșită, după cum a recunoscut el însuși mai tîrziu. Stalin s-a folosit de pretext pentru a-și satisface ranchiuna; de nenumărate ori trimisese la Lenin denunțuri care-l vizau pe Troțki, dar fără rezultat; la începutul lui iunie 1919, el acuză din nou comandamentul frontului de sud de nepricepere, cu gîndul ascuns de a lovi în Troțki, și insistă pentru sancțiuni, în termeni aparent ambigui, dar limpezi pentru inițiați: „Toată problema acum este de a ști dacă va avea curaj Comitetul Central să tragă concluziile necesare. Va avea el destul caracter, tenacitate?“ Fără să aibă cunoștință de această corespondență, Troțki a simțit intriga și și-a prezentat demisia.

Incidentul n-a avut urmări imediate, dar el și-a păstrat interesul dublu de a pune în evidență atît atitudinea Comitetului Central față de Troțki, cît și felul de a acționa al lui Stalin. Într-adevăr, Comitetul Central a răspuns reconfirmîndu-l pe Troțki în toate atribuțiile lui, asigurîndu-l că va face totul pentru a-i ușura misiunea pe frontul de sud „cel mai dificil, cel mai periculos, cel mai important la ora actuală și ales de însuși Troțki“, de a-i acorda toate mijloacele de acțiune posibilă și, dacă vrea, de a se strădui să grăbească întrunirea unui congres al partidului, fiind „ferm convins că demisia lui Troțki în acest moment este absolut imposibilă și ar fi cea mai mare lovitură pentru Republică“. Această rezoluție poartă semnătura lui... Stalin.

O nouă divergență de opinii s-a produs pe tema operațiunilor împotriva lui Denikin. În substanță, planul lui Troțki prevedea ofensiva prin regiunile muncitorești Harkov și Doneț, unde populația era favorabilă Roșilor, iar planul Statului Major al acestui front, susținut de Stalin propunea trecerea prin regiunile cu populație țărănească cazacă, favorabilă Albilor. Comitetul Central a aprobat la început al doilea plan, dar evenimentele i-au dat dreptate lui Troțki. Atacîndu-i fără nici o rațiune pe cazaci, Armata Roșie îi împingea să se solidarizeze cu Denikin, întărea inamicul, se epuiza bătînd pasul pe loc. În timp ce Albii înaintau în Rusia Mare, luau Kursk, pe urmă Orel și se îndreptau spre Tula, principalul arsenal al republicii și situat la

220 km de Moscova. Greşeala Statului Major, a Comitetului Central şi a lui Stalin — deci a lui Lenin în ultimă instanţă — a costat multe vieţi omeneşti şi multe materiale. În plus, a avut drept consecinţă o situaţie alarmantă în sud în momentul în care apărea la nord cel mai mare pericol.

Armata a Şaptea a Roşilor, slăbită de numeroasele înfrîngeri şi demoralizată de o inactivitate îndelungată, ceda la porţile Petrogradului. Stalin îşi petrecuse trei săptămîni pe acest front, în iunie-iulie, în timpul capitulării fortului de la Krasnaia Gorka, luat în patru zile fără dificultăţi. Toată afacerea se rezuma atunci la o trădare reprimată cu repeziciune. În această privinţă, Voroşilov îi atribuie lui Stalin „o imensă activitate creatoare" şi „lichidarea unei situaţii periculoase la porţile Petrogradului Roşu". În fapt, nici o publicaţie a epocii sau din anii următori, nici o lucrare retrospectivă nu aduce mărturie despre aşa ceva, ci dimpotrivă, poziţia fostei capitale s-a agravat din ce în ce mai mult pînă în octombrie cînd Lenin a considerat-o pierdută, resemnîndu-se s-o părăsească.

Abandonarea Petrogradului ar fi constituit mai mult decît un dezastru parţial. Troţki, sosit în grabă la Moscova, s-a opus energic, susţinut de Krestinski, Zinoviev şi, de data asta, şi de Stalin. El înţelegea să apere oraşul cu orice preţ, chiar, în caz extrem, prin lupte de stradă. Lenin a cedat în faţa argumentelor lui, planul lui Troţki a fost adoptat şi comisarul Războiului a plecat pe frontul nord-vestic.

Dacă vreodată o situaţie a fost schimbată datorită impulsului dat de un singur om, atunci lucrul acesta s-a petrecut, cum o atestă ambele tabere, în acestă împrejurare surprinzătoare. Petrogradul era în stare de panică, căderea lui era anunţată în toată Europa, Albii erau, ca să ne exprimăm astfel, la porţile lui. Troţki devine sufletul rezistenţei. El trezea prin atitudinea lui încrederea populaţiei descurajate, animînd zi şi noapte iniţiativa şi voinţa apărătorilor, galvanizînd opinia muncitorească strînsă în jurul singurului partid al revoluţiei. Era văzut chiar călare, în toiul focului mitralierelor, pentru a-i readuce în prima linie pe dezertori. În cincisprezece zile, dar cu preţul unor mari sacrificii, armata lui Iudenici a fost scoasă definitiv din luptă.

„A salva Petrogradul roşu însemna a aduce proletariatului mondial şi deci Internaţionalei comuniste un serviciu nepreţuit. Primul merit în această luptă vă revine, bineînţeles, iubite tovarăşe Troţki..." Aşa se exprima cu emfază, Zinoviev, într-un mesaj al Executivului noii Internaţionale. Era tonul general al declaraţiilor de recunoştinţă, al omagiilor unanime care-l salutau pe Troţki. Lenin a fost atunci pe punctul de a comite o eroare ireparabilă prin sistematizarea în exces a tacticii de retragere folosită în deplină cunoştinţă de cauză în anul precedent. Colaborarea lui cu Troţki a compensat inconvenientele unei autorităţi personale exagerate. Din fericire pentru regim, fondatorul lui nu avea pretenţia omniscienţei şi a omnipotenţei şi se străduia să realizeze o conducere colectivă.

Biroul Politic i-a decernat lui Troțki ordinul Drapelului roșu. Revenirea decorațiilor în armată, atît de contrară ideologiei comuniste, păruse să se explice, la rigoare, ca fiind destinată să-i stimuleze în situația dată pe soldați, în cea mai mare parte a lor țărani înapoiați; dar obiceiul se extindea și se consolida deja prin decorarea șefilor. La început nu fusese vorba să se instaureze o ordine civilă; dar primul pas trebuia să fie urmat de al doilea, apoi de al treilea. Troțki nu a avut rectitudinea de principiu, nici simțul politic de a circumscrie răul servind drept pildă. Astfel că revenirea rapidă a vechilor deprinderi dezmințea mereu mai mult aparențele înflăcărate ale revoluției.

Cu aceeași ocazie Kamenev a făcut propunerea să fie decorat și Stalin, spre marea surpriză a lui Kalinin, succesorul nominal al lui Sverdlov, care a întrebat: „De ce Stalin? Nu pot să înțeleg.“ Răspunsul lui Buharin la această întrebare este destul de instructiv: „Este ideea lui Ilici care și-a spus că Stalin nu poate trăi fără să aibă ceea ce a obținut un altul. N-ar ierta niciodată una ca asta...“ Lenin intuise deci invidia lui Stalin și încerca prin toate mijloacele să evite să-i trezească animozitatea față de Troțki. La ceremonia de decernare, Stalin a avut de altfel înțelepciunea să nu-și facă apariția și nimeni n-a înțeles numirea lui onorifică.

Republica Sovietelor își celebra cea de-a doua aniversare. În ciuda tuturor așteptărilor, ea rezistase și putea rezista, dar renegîndu-și programul. Totuși pericolul continua să fie permanent, iar frontul de sud prea aproape de Moscova. A fost nevoie să se revină la proiectul lui Troțki, pe care Stalin l-a reluat mai tîrziu și și l-a însușit. Într-o scrisoare plină de insinuări, a cărei dată Voroșilov își ia precauția să n-o menționeze, Stalin a preconizat un plan nou, identic cu cel al lui Troțki, amenințînd, la rîndu-i, cu demisia: „...Altfel, activitatea mea pe frontul de sud ar fi absurdă, criminală, inutilă, ceea ce-mi dă dreptul, sau mai degrabă datoria să merg oriunde, fie și la dracu, dar nu să rămîn pe frontul de sud.“ Un răspuns sever din partea Biroului Politic l-a rechemat la ordine: „Biroul Politic apreciază ca inadmisibilă punctarea exigențelor dumneavoastră cu ultimatumuri și cu demisii.“ Aceste eșecuri ațîțau ura lui înăbușită, de o eficacitate și virulență pe care Troțki o subestima.

Istoriograful militar al lui Stalin, subalternul și colaboratorul lui apropiat, Voroșilov, afirmă după zece ani de reflecție, că Stalin obținuse, înainte de a pleca pe frontul de sud, o hotărîre care-i interzicea lui Troțki să se amestece în problemele ce țineau de sectorul lui. După această afirmație, comisarul la Război, președinte al Consiliului Revoluționar de Război, membru al Comitetului Central și al Biroului Politic, ar fi putut să rămînă străin de problemele principalului front. Pentru a o dovedi, le era simplu celor care au acces la arhive să găsească documentul respectiv. Voroșilov evită cu grijă orice precizare și se abține să facă vreo referire. În schimb se găsesc în volumul II, cartea I din culegerea intitulată: *Cum a*

fost înarmată Revoluția, nu mai puțin de optzeci de documente referitoare la activitatea lui Troțki pe frontul de sud. În scrierile ulterioare ale acestuia, care se referă la conflictul lui cu Stalin, nu totul este limpede, dar documentația este evident irefutabilă: Voroșilov nu s-a aventurat s-o contrazică. În plus, din această literatură istorico-polemică, învățămintele se desprind fără să fie necesare multe detalii.

La începutul anului 1920, după înfrîngerea lui Denikin, numit pe frontul din Caucaz, Stalin s-a eschivat de la misiune, pretextînd interpretările răuvoitoare pe care le-ar provoca frecventele lui deplasări. El îi răspunde lui Lenin care comandă trimiterea a două divizii în Caucaz: „Nu înțeleg de ce răspunderea frontului din Caucaz ar trebui să cadă în primul rînd pe mine. După regulă, răspunderea de a întări frontul din Caucaz revine Consiliului Revoluționar de Război al Republicii, ai cărui membri sînt, după știința mea, într-o stare de sănătate perfectă, și nu lui Stalin care este și așa supraîncărcat cu sarcini." La telegrama aceasta nepoliticoasă, Lenin răspunde pe un ton de dezaprobare stăpînită: „Dumneavoastră trebuie să urgentați trimiterea de întăriri de pe frontul de sud-vest pe frontul din Caucaz. În general, este necesar ajutorul sub toate formele și nu controversele asupra atribuțiilor de competență..." Schimbul de replici îi caracterizează bine pe cei doi oameni.

Îl regăsim pe Stalin militar în timpul campaniei din 1920 împotriva Poloniei. În timpul verii, fosta căpetenie a expropriatorilor din Bojowka, Pilsudski, silindu-i pe Roșii epuizați să ducă un nou război, împinsese armata poloneză în Ucraina, pînă la Kiev. Printr-o ironie a sorții în Statul Major al trupelor ruse în retragere se afla Stalin, alt virtuos al exproprierilor organizate de *boieviki*. Eșecurile au provocat un elan de energie combativă în Rusia și Armata Roșie din sud-vest, primind întăriri, și-a revenit, iar polonezii au trebuit să cedeze Kievul, apoi să se retragă mai repede decît înaintaseră, pe mai bine de 600 kilometri în cinci săptămîni. Acest reviriment a produs unul dintre cele mai violente dezacorduri strategice și politice ale vremii, între șefii comuniști. Troțki s-a pronunțat cu hotărîre pentru încheierea păcii, la fel Radek. Dar majoritatea, cu Lenin și Stalin, a vrut să profite pînă la capăt de succes, să dezvolte ofensiva, să ia Varșovia și să aplice aici, în felul lor, dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, „ajutîndu-i" pe comuniștii polonezi să instaureze o republică a Sovietelor.

Aceasta însemna să cadă la rîndul lor în eroarea belicoasă „girondină" a comuniștilor de stînga și să uite cuvintele lucide ale lui Robespierre: „Cea mai extravagantă idee care s-ar putea naște în mintea unui om politic este aceea că-i este suficient unui popor să intre înarmat pe pămîntul unui popor străin pentru a-l face să-i adopte legile și Constituția. Nimănui nu-i plac misionarii înarmați." Însemna să fie întîrziată unitatea națională a polonezilor sub amenințarea dușmanului extern în loc să fie stimulată lupta de clasă. Comitetul Central îi dăduse dreptate lui Lenin, dar realitatea

îl contrazicea. Înaintarea Roșilor avea să se transforme în aventură și să sfîrșească printr-o grea înfrîngere.

Una dintre cauzele catastrofei, explică Troțki, a fost atitudinea cartierului general al frontului din sud, unde principalul personaj politic era Stalin. Putem să nu expunem evenimentele în cele mai mici detalii, pentru a o dovedi. În vreme ce grupul de armate comandat de Smilga și Tuhacevski în nord restrînsese periculos frontul lui în direcția Varșoviei printr-o înaintare prea rapidă, Stalin pretindea să îndrepte asupra Lvovului armata din sud, contravenind astfel instrucțiunilor care-i ordonau să descongestioneze grupul din nord, atacîndu-i lateral pe polonezi. Pentru ca să-și înscrie la activ cucerirea unui oraș mare, Stalin a compromis manevra esențială: „Numai după ordine și somații repetate a consimțit comandamentul din sud-vest să schimbe orientarea frontului. Dar cele cîteva zile de întîrziere au fost fatale.“ Voroșilov trece discret peste aceste fapte de arme.

Lenin n-a fost ultimul care să înțeleagă semnificația acestui eșec. A făcut aluzii directe la ea în numeroase ocazii. Superioritatea lui intelectuală față de cei care-l înconjurau, consta, între altele, în aceea că își recunoștea greșelile și învăța din ele. „Ne-am înșelat“, fraza aceasta este frecventă în scrierile și în discursurile lui. Despre calculele lui greșite asupra Varșoviei, Clara Zetkin a notat în *Amintiri despre Lenin*, între confidențele interlocutorului ei: „Radek prevăzuse ce avea să se întîmple... Eu m-am supărat tare pe el, l-am considerat defetist. Dar în privința esențialului el era cel care vedea clar. El cunoaște mai bine ca noi situația din afara Rusiei și în special în Occident...“ Nu și-a economisit nici elogiile la adresa lui Troțki, în aceeași împrejurare. Mai bine decît oricine altcineva, resimțea criza de oameni de valoare în partidul lui și le recunoștea meritele celor mai capabili. „Cadrele bune sînt exact elementul care lipsește revoluției noastre“, îi scria Engels lui Marx, cu o jumătate de secol înainte. Lenin știa din experiență unele lucruri în privința asta.

Dar clarviziunea lui relativă, manifestată foarte adesea prea tîrziu, în fața faptului împlinit, nu-i atenuează cu nimic responsabilitatea proprie în dezastrele care au survenit pe plan internațional în comunismul în acțiune, pe timpul vieții lui. După Finlanda, după Bavaria, unde bolșevicii incitaseră revoluția fără a-i putea veni în ajutor, a urmat prăbușirea lamentabilă a efemerului regim sovietic din Ungaria, urmată de o lungă perioadă de reacțiune politică și socială în întreaga Europă Centrală. „Veștile pe care tocmai le-am primit din partea Sovietelor ungare ne umplu de bucurie și de fericire. Au trecut abia două luni de cînd există puterea sovietică în Ungaria, dar se pare că proletariatul maghiar ne-a și depășit...“ În acești termeni se exprima Lenin într-un mesaj trimis la Budapesta cu avionul, cîteva săptămîni înaintea prăbușirii Republicii Maghiare a Consiliilor. Este puțin probabil ca asemenea extrase din operele lui să figureze în viitoarele antologii leniniste.

În fine, alături de Frunze, Stalin a luat parte la operațiunile împotriva ultimei mari armate albe, condusă în sud de către Vranghel, dar participarea lui a durat puțin: boala i-a întrerupt cariera militară. Voroșilov nu-i atribuie nici un merit special și nici o faptă eroică pe acest front. Să fi avut vreo responsabilitate în masacrarea fără milă a prizonierilor dezarmați ordonată de Béla Kun în Crimeea, după victoria definitivă a Roșilor? În imprecizia datelor indicînd prezența lui acolo, nu ne este permisă nici o supoziție.

Cu această ultimă bătălie care i-a costat pe revoluționari ca și pe Albi un veritabil măcel, războiul civil se apropia de sfîrșit, după doi ani de lupte care, prin amploarea forțelor în joc și prin încrîncenarea luptelor, nu au, în timpurile moderne, un termen de comparație decît în războiul de secesiune. Mai de scurtă durată în Rusia decît în America, el a fost aici mai intens prin tehnica de armanent și mai ucigaș prin proporțiile teritoriale ale cîmpului de acțiune. Avea să dureze aproape încă un an pînă la împrăștierea a ceea ce mai rămăsese din trupele răsculate din Ucraina, din Siberia, din Turkestan, și pînă la cucerirea deplină a Caucazului. Totuși, anul 1920 marchează pentru Republica Sovietelor o fază nouă, cea a muncii pașnice.

Stalin ieșea maturizat și călit din aceste încercări sîngeroase. Dacă nu dobîndise notorietate, deprinsese, alături de Lenin, o anumită pricepere în guvernare, un pic de știință politică empirică și încredere în sine. Pe front, a trebuit să se obișnuiască să nu pună mare preț pe viața și pe suferința umană. Și acest „dur“ între duri a devenit și mai dur în spatele frontului, reprimînd.

În jurul lui, mari locuri rămase goale: Sverdlov, spiritul organizator al dictaturii; Urițki, Volodarski, Ciudnovski și atîția alții, dispăruți; tovarășii și rivalii lui din provincia natală, S. Șaumian, supranumit „Lenin al Caucazului“, și A. Djaparidze, executați de englezi printre cei douăzeci și șase de comisari împușcați după prăbușirea Comunei din Baku. Cadrele decimate ale bolșevismului au de acum de creat o lume nouă. Supraviețuitorilor îndrăzneți par să li se ofere posibilități infinite. Ce ambiții se nasc atunci în sufletul lui Stalin?

Se simțea pe nedrept anonim și prins în obscuritățile istoriei; este ceea ce se înțelege din lectura acestor cîteva rînduri închinate mai tîrziu memoriei lui Sverdlov: „Există oameni, conducători ai proletariatului, despre care nu se face zarvă în ziare, poate pentru că nici lor nu le place să vorbească despre ei înșiși, dar care sînt totuși seva vitală și conducătorii adevărați ai mișcării revoluționare.“ În mod sigur, Stalin vorbește despre el însuși, omagiindu-l, în acest stil stîngaci, pe Sverdlov.

El exprima, fără îndoială, o veche amărăciune, amestecată cu o idee justă: în Rusia sovietică, ca peste tot, oamenii de condei și de tribună acaparau atenția publică fără s-o merite întotdeauna. Tăcut, cel mai adesea, în

marile adunări și neobservat în presă, Stalin rămînea necunoscut în afara cercurilor restrînse ale politicii oficiale, deși participa la puterea efectivă în tainițele Biroului Politic și ale Comitetului Central. Dar neresemnat în anonimatul acesta și fără să bănuiască încă ce șanse îi rezervă viitorul, el își așteaptă și își pregătește momentul cu o răbdare și o prudență tipic țărănească.

În timpul zilelor revoluționare ale lui 1917, presimțind un atentat, Lenin îl întreabă pe Troțki: „Dacă ne ucid Albii, pe mine și pe dumneavoastră, credeți că Sverdlov și Buharin se vor descurca?“ Nu se gîndește la Stalin ca eventual succesor, nici *a fortiori*, la „dezertorii față de Octombrie“. Foarte atent la calitatea oamenilor, el nu poate să se înșele asupra nivelului intelectual și moral al partizanilor sau discipolilor lui, oricît de apropiați i-ar fi fost. El îi spune lui Troțki că Zinoviev este curajos după ce a trecut pericolul, opinie confirmată de această frază a lui Sverdlov: „Zinoviev înseamnă panică.“ Despre unii bolșevici de stînga, scrisese: „Lunacearski, Manuilski și alții sînt capete fără creier.“ Pentru numeroși elevi ai lui aprecierea nu este mai măgulitoare. Dimpotrivă, își apreciază la adevărata valoare colaboratorii serioși și îi susține, îi încurajează în toate împrejurările dificile.

În lumina tragică a războiului civil, distinge fără ezitare printre ei, în Stalin și Dzerjinski, personalitățile cu cea mai mare tărie de caracter, cu excepția lui Troțki și Sverdlov. În 1919, între două campanii împotriva Albilor, el obține numirea lui Stalin drept comisar pentru Inspecția Muncitorească și Țărănească, nou organism de control, nici mai mult și nici mai puțin „muncitoresc și țărănesc“ decît celelalte instituții sovietice și nefăcînd decît să adauge birocrației o nouă complicație birocratică. Utilitatea acestui comisariat ca și a aceluia pentru Naționalități se dovedește cu prisosință în faptul că dublul comisar își petrecea cea mai mare parte a timpului în mijlocul armatelor, lăsîndu-și birourile ministeriale în seama subordonaților. Dar alegerea lui Stalin este semnificativă, cel puțin pentru acea perioadă.

Nimic nu confirmă ipoteza lui Troțki conform căreia, cunoscîndu-l pe Stalin puțin, prin scurte contacte de emigrație, Lenin ar fi avut despre el o părere proastă, imediat ce l-a văzut la lucru, la fața locului. Este vorba aici, se pare, de un anacronism. Sigur, Lenin nu-l socotește pe Stalin un creier, ci un pumn. Îi vor trebui totuși ani, pentru a-și schimba părerea asupra „minunatului georgian“.

Sensibil diferită este opinia lui despre Troțki: retorica și romantismul acestuia nu-i plac, dar știe să-i valorifice la maximum, în interesul revoluției, inteligența, cultura, inițiativa și energia. Cu acesta, Lenin împarte conducerea și răspunderile și se solidarizează explicit sau implicit în permanență, mai puțin în situațiile de divergență declarată, în care controversa își reintră în drepturi. În legătură cu atitudinea bolșevicilor față de țărani, el scrie în *Pravda*: „Confirm în totalitate declarația lui Troțki. Nu există între noi nici cel mai mic dezacord... Semnez cu amîndouă mîinile ceea ce

a spus tovarășul Troțki." Altădată, îi ia apărarea lui Troțki, acuzat de severități excesive: „Dacă i-am învins pe Denikin și pe Kolceak, aceasta s-a datorat faptului că la noi disciplina este mai puternică decît în toate țările capitaliste din lume. Troțki a instituit pedeapsa cu moartea, noi îl aprobăm." El îi dă chiar o semnătură în alb, conținînd următoarele cuvinte, pentru ordinele sale cele mai controversate: „Cunoscînd asprimea ordinelor tovarășului Troțki, sînt atît de convins, atît de încredințat de justețea, oportunitatea și necesitatea, în interesul cauzei, a ordinului tovarășului Troțki, încît îl aprob în totalitate." Acordul lor fundamental era unul din elementele esențiale în stabilitatea puterii.

În diviziunea muncii, această putere dictatorială se repartiza între Biroul Politic, Consiliul Revoluționar de Război și Comisia extraordinară (Ceka), organe extraconstituționale. Lenin îl conducea pe primul, Troțki pe al doilea, Dzerjinski pe al treilea. În ultimă instanță, Biroul Politic era suveran, dar în practică Troțki și Dzerjinski asistați de un colegiu exercitau o autoritate apropape nelimitată fiecare în domeniul său. La un moment dat, *Pravda* spunea că formula „Întreaga putere în mîinile Sovietelor" a fost înlocuită cu „Întreaga putere în mîinile Cekăi". Țara era împînzită de o rețea din ce în ce mai deasă de organisme Ceka suprapuse, locale, departamentale, provinciale, regionale, fără a le mai socoti pe cele speciale, din transporturi și din alte părți. La vîrful acestei piramide polițienești, Ceka centrală răspundea, teoretic, în fața Consiliului comisarilor, de fapt, în fața Biroului Politic. În fapt, ea avea posibilitatea de a obține o ratificare automată a actelor sale, cu excepția cazurilor, foarte rare, cînd interveneau Lenin sau Troțki, la care informațiile ajungeau direct.

Sfîrșitul ostilităților armate reducea influența militarilor la tabere și cazărmi, dar lăsa o rețea Ceka ramificată, iar aceasta se perfecționa fără încetare, simplificîndu-se. Biroul Politic și Ceka, ultima instrumentul primului, concentrau prerogativele guvernamentale, aproape ca în Franța Comitetul Salvării Publice și Comitetul Siguranței Generale sub dominația iacobinilor. Fără identitate absolută de situații, aceleași cauze determinaseră efecte analoge.

Dar în Rusia, aparatul dictatorial născut în timpul războiului civil a supraviețuit condițiilor care-l făcuseră necesar și justificat din punct de vedere istoric. Pacea nu s-a instaurat de la început, revoluționarii de profesie tot mai numeroși rămîneau în continuare vigilenți și starea de asediu, suspendată în formă, se menținea sub noi aspecte, atît din cauza inerției, cît și ca recurs la cel mai la îndemînă mijoc de guvernare.

Înainte de a avea o Constituție, Republica Sovietelor beneficia de un simulacru de sistem constituțional, complex și insuficient definit. Sovietele locale dețineau o parte de putere. Social-democrați, socialist-revoluționari și anarhiști au avut, în condiții de insecuritate, reprezentanți în Executivul sovietic. În ciuda represiunii, apărea o presă de opoziție supusă prigoanei,

cu frecvente schimbări de nume. Partidul comunist nu impunea încă decît o dictatură relativă, comitetele și fracțiunile lui își împărțeau autoritatea în limitele atribuțiilor lor și într-un regim interior de democrație, tolerînd confruntările de idei. Această stare de lucruri s-a schimbat o dată cu explozia terorismului și cu efectele terorii.

Lenin nu a fost luat prin surprindere. Din acest punct de vedere, nu se poate spune că a fost inconsecvent, fiindcă, încă din 1901, el scria în *Iskra*: „În principiu, nu am respins niciodată și nu putem respinge teroarea. Este un act de război... indispensabil în anumite momente ale luptei", convenind însă că acest act provizoriu „nu-și este suficient sieși". Niciodată nu a avut în vedere teroarea ca metodă *constantă* în „dictatura sa democratică". La început l-au depășit evenimentele și apoi a găsit pretext ca să prelungească folosirea mijloacelor pe care le sugerau circumstanțele excepționale. În luările lui de cuvînt, termenul „a împușca" revine atunci ca un laitmotiv sinistru, adesea, de altfel, simplă amenințare, dar totul dă o idee despre violența actelor, după diapazonul limbajului — semn evident de slăbiciune.

În măsura în care teoretizează teroarea, Lenin și Troțki intră în contradicție cu gîndirea marxistă ai cărei interpreți fideli se consideră. Ei nu au știut ce să răspundă cînd li se aducea drept contraargument ideea lui Engels care spunea că teroarea este „stăpînirea oamenilor terorizați ei înșiși", că este constituită din „cruzimi inutile comise pentru a se liniști, de către oameni cărora le este la rîndul lor frică". Opinie deloc întîmplătoare, confirmată de Marx care lăuda Comuna din Paris pentru că „s-a păstrat curată de toate acele violențe de care se foloseau revoluțiile și mai ales contrarevoluțiile claselor superioare". Engels scrisese cu douăzeci și cinci de ani mai înainte: „Revoluția se va face cu mai puțină vărsare de sînge, cu mai puține răzbunări și violență, în proporția exactă în care proletariatul se va îmbogăți de elemente socialiste și comuniste." Văzută din acest unghi, revoluția rusă s-a dovedit extraordinar de săracă în comuniști și socialiști.

Albii și Roșii și-au atribuit reciproc paternitatea crimelor războiului civil și s-au acuzat alternativ de cele mai grave abuzuri și prejudicii. De ambele părți abundă documentația suspectă și mărturiile delirante. Dar, în așteptarea unei restabiliri viitoare a adevărului, doza de adevăr din ele este destul de mare pentru ca să nu fie nevoie de un examen minuțios al tuturor rechizitoriilor și de contestarea unuia sau altuia dintre detalii: de la un anumit grad de teroare în sus, variantele nu mai contează. Se știe deja esențialul înainte ca toate arhivele să-și dezvăluie secretele și ca toți martorii să depună mărturie în mod liber. Ostatici împușcați, prizonieri exterminați, inocenți masacrați, sate incendiate, violuri, jafuri și pustiiri, represalii, spînzurări și torturi, toate acestea sînt prea adevărate în general, pentru a putea fi respinse în detaliu.

Istoria demonstrează destul de clar că toate aceste orori nu au nimic specific rusesc. Au fost constatate în toate războaiele, în multe revoluții.

Jaurès a arătat, în mod just: „Revoluțiile sînt forma barbară a progresului. Oricît de nobilă, oricît de fecundă, oricît de necesară ar fi o revoluție, ea aparține întotdeauna perioadei inferioare și semibestiale a omenirii." Iar Lenin, nu subscria el oare la aceste cuvinte, recomandînd „să nu se dea înapoi în fața mijloacelor barbare pentru a combate barbaria"? Și Troțki, vorbind despre revoluție, „cu eroismul și cruzimile ei, lupta ei pentru individ și disprețul ei pentru individ"?

Pentru dezvinovățirea bolșevicilor, este drept să cităm alte reflecții, citite în *Istoria socialistă a Revoluției Franceze*: „Cînd o mare țară revoluționară luptă în același timp împotriva fracțiunilor interne înarmate și împotriva lumii, cînd cea mai mică ezitare sau cea mai mică greșeală pot să compromită, poate pentru secole, destinul noii ordini, cei care conduc această acțiune imensă nu au timp să-și ralieze disidenții, să-și convingă adversarii. Nu pot să acorde un spațiu larg spiritului de dispută sau spiritului de compromis. Ei trebuie să lupte, ei trebuie să acționeze și, pentru a păstra intactă întreaga lor putere de acțiune, pentru ca să n-o risipească, ei cer morții să realizeze în jurul lor unanimitatea imediată de care au nevoie."

Nimic specific rusesc și nimic mai ales specific unei „experiențe socialiste" în dezlănțuirea de sălbăticie determinată de secole de despotism, de arbitrar și de ignoranță, în trezirea brutalității ancestrale suscitate de războiul principalelor națiuni numite civilizate. Numai fenomene specifice stării de înapoiere a Rusiei, despre care a scris Gorki în *Revolta sclavilor*: „Un popor educat într-o școală amintind cu vulgaritate chinurile iadului, crescut cu lovituri de pumn, de bîtă și de cravașă, nu poate avea un suflet afectuos. Un popor pe care polițiștii l-au călcat în picioare va fi la rîndul lui capabil să calce în picioare trupul altora. Într-o țară unde nedreptatea a domnit timp atît de îndelungat, îi este greu poporului să realizeze de azi pe mîine forța dreptului. Nu i se poate cere să fie drept celui care n-a cunoscut dreptatea."

Bolșevismul nu se putea sustrage psihozei colective a asasinatului sistematizat. La sfîrșitul războiului civil, el era impregnat de omor pentru mult timp. Principiile sale, practicile sale, instituțiile sale, moravurile sale deviaseră sub greutatea calamităților trăite. A fost mult mai mult nenorocirea, decît greșeala lui. Este frapantă discrepanța între bolșevismul devenit conservator și bolșevismul războinic. Dar, trecînd de „comunismul de război" la comunismul de pace, elita era obligată față de doctrina sa, cultura, trecutul său socialist și prezentul său revoluționar să se angajeze pe calea „mai umană" de care a vorbit Lenin. A renunța la ea adoptînd dictatura prin opoziție la democrație, în loc să se ridice la sinteza lor, însemna a compromite pentru totdeauna viitorul și a sorti eșecului cea mai îndrăzneață tentativă. Dar dacă s-ar fi orientat în sensul propriului lor program, bolșevicii ar fi putut, cu ajutorul muncitorilor din alte țări să transforme în realitate această Republică Socialistă Federativă a Sovietelor, care nu era încă nici republică, nici socialism, nici federație, și să dea viață acelor soviete care virtual

încetaseră să existe. Incapacitatea lor de a-și pune în acord cuvîntul cu acțiunea, teoria cu practica ar putea constitui ilustrarea unei viziuni profetice a Rosei Luxemburg: „În Rusia, era posibil ca problema să fie pusă. Nu însă și rezolvată."

BIBLIOGRAFIE

I. STALIN, Logica lucrurilor, *Pravda*, nr. 234, M., 29 oct. 1918; Situația militară în sud, *Pravda*, nr. 293, M., 28 dec. 1919; Culegere de articole, Tula, 1920; Despre situația politică a Republicii, Raport, Conferința regională a Donului și Caucazului, Rostov-pe-Don, 1921; Trei ani de dictatură a proletariatului, Discurs, *Comunistul*, nr. 160, Baku, 11 nov. 1920; Partidul înainte și după luarea puterii, *Pravda*, nr. 190, M., 28 august 1921; Perspective, *Pravda*, nr. 286, M., 18 dec. 1921; Despre I. M. Sverdlov, *Prol. Rev.*, nr. 11 (34), M., 1924. — (Stalin), Telegramă a Consiliului Revoluționar de Război de pe frontul de sud, *Pravda*, nr. 341, M., 12 dec.1934; Stalin și Dzerjinski despre cauzele căderii Permului în 1918, Raport, *Pravda*, nr. 16, M., 16 ianuarie 1935.

Jizn Naționalnostei (Viața naționalităților), hebd., 153 de numere, din 9 nov. 1918 în 11 sept. 1922; Articole ale lui STALIN: Revoluția din Octombrie și problema națională (nr. 1); Zidul despărțitor (nr. 2); Nu uitați Orientul (nr. 3); Ucraina se eliberează (nr. 4); Ex Oriente lux (nr. 6); Treburile merg (nr. 7); Politica guvernului în problema națională (nr. 13); Două tabere (nr. 14); Sarcinile noastre în Orient (nr. 15); Către Soviete și către organizațiile de partid din Turkestan (nr. 15); În doi ani (nr. 16); Rezervele imperialismului (nr. 17); Tovarășul Lenin ca organizator și conducător al PC (nr. 69); Politica puterii sovietice în problema națională în Rusia (nr. 88); Trei ani de dictatură a proletariatului (nr. 95); Armata sovietică (nr. 96); Teze asupra sarcinilor succesive ale Partidului în problema națională (nr. 102); Revoluția din Octombrie și politica națională a comuniștilor ruși (nr. 122).

Activitatea combatantă a Armatei Roșii și a flotei, M.,1923. — Acțiunile Aliaților îndreptate împotriva Revoluției ruse (Scrisoare a lui René Marchand către dl. R. Poincaré și dl. A. Thomas) f.l. și f.d. — A. ANIȘEV, Schițe de istorie a Războiului civil, M., 1925. — V. ANTONOV-OSVEENKO, Întemeierea Armatei Roșii și Revoluția, M., 1923; Note despre Războiul civil, vol. I, M., 1924, vol. II, L., 1928. — V. ANTONOV-SARATOVSKI, Sub stindardul luptei proletare, M., 1925. — Apărarea și victoria Petrogradului, Articole și documente, Petr., 1921. — P. ARȘINOV, Istoria mișcării mahnoviste, Berlin, 1923. — R. ARSKI, Controlul muncitoresc, f.l. și f. d. — Z. AVALOV, L'indépendance de la Géorgie, etc., P., 1924. — P. AXELROD, Observations sur la tactique des socialistes, etc. P., 1921. — Bătălia pentru Ural și Siberia, Amintiri, M., 1926. — Bătălia pentru Petrograd, 1920. — N. BLISKOVIȚKI, Armata Roșie, L., 1926. — BOLCHÉVIK, La politique extérieure de la Russie des Soviets, Berna, 1918. — Bolchévisme en Russie (Livre Blanc anglais), P., 1919. — E. BOSCH, Un an de luptă, M., 1925. — N. BUHARIN, Programul comuniștilor (bolșevici), M., 1918. — K. BUREVOI, Kolceakovșcina, f.l., 1919. — Brest-Litovsk, (Tratativele de la) Prefață de Troțki, Note de A. Joffe, M., 1920. — Bulletin de la

presse russe (De l'Ambassade de France à Pétrograd), 9 vol. (dactilografiate), Biblioteca Națională, Paris. — W. C. BULLIT, The Bullit Mission to Russia, New York, 1919. — P. BÎKOV, Ultimele zile ale Romanovilor, M., 1930. — Cartea Roșie a Vecekăi, Redactor P. Makințian, vol. I, M., 1920. — P. CEAIKIN, Contribuții la istoria revoluției ruse, Execuția celor douăzeci și șase de comisari din Baku, M., 1922. — Congresul al VII-lea al P.C.R., proces-verbal stenografiat, M., 1923. — Congres (al VIII-lea) al P.C.R., proces-verbal stenografiat, M., 1919. — Congres (al IX-lea) al P.C.R., proces-verbal stenografiat, M., 1920. — D. DALIN, După războaie și revoluții, Berlin, 1922. — F. DAN, Doi ani de vagabondaj, Berlin, 1922. — Gen. DENIKIN, Însemnări despre tulburările rusești, 5 vol., Berlin, 1917–1926. — Gen. DENISOV, Jurnal, Războiul civil la sudul Rusiei, Constantinopol, 1921. — Documente și materiale referitoare la politica externă a Transcaucaziei și a Georgiei, Tbilisi, 1919. — S. DUKELSKI, Bilanțul activității contrarevoluției ucrainene, Harkov, 1921; Ceka-GPU, Prima parte, Harkov, 1923. — H. EBERLEIN, Amintiri despre înființarea Internaționalei Comuniste, *Corr. Int.*, nr. 15, Viena, 27 febr. 1924; *Bull. Com.*, nr. 10, P., 7 martie 1924. — Fronturile Armatei Roșii și ale Flotei, Prefață de S. Kamenev, M., 1920. — P. GENTIZON, La résurrection géorgienne, P., 1921. — M. GOLUBÎH, Partizanii din Ural, Ekaterinburg, 1924. — M. GORKI, Lénine et le paysan russe, P., 1924. — R. GUL, Campania ghețurilor, Pref. de N. Meșceriakov, M., 1923. — S. GUSEV, Zilele de la Sviajsk, *Prol. Rev.*, M., nr. 2 (25), 1924; Cel de-al IX-lea Congres al P.C.R., f.d. și f.l. — L. GRONDJIS, La guerre en Russie et en Sibérie, P., 1920. — S. GRUMBACH, Brest-Litovsk, Lausanne, 1918. — N. HARITONOV, K. E. Voroșilov, M., 1931. — Internaționala a III-a Comunistă, Teze adoptate de primul Congres, Documente oficiale pentru anul 1919–1920, Petr., 1920. — Internaționala a III-a, principiile ei, primul ei congres, f.l. și f.d. — B. IȘKANIAN, Contrarevoluția în Transcaucazia, Baku, 1919; Metamorfoza social-democrației georgiene, Baku, 1919. — St. IVANOVITCH, Le crépuscule de la s-d. russe, P., 1921. — I. KACHOWSKAJA, Souvenirs d'une Révolutionnaire, P., 1926. — I. KALININ, Sub drapelul lui Vranghel, L., 1925. — M. KALININ (Discursuri și convorbiri cu), 2 fasc., M., 1919. — L. KAMENEV, Lupta pentru pace, Petr., 1918. — S. KAMENEV, Schiță despre războiul civil, *Ejegodnik Kominterna*, M., 1923. — B. KAMKOV, Ce este social-democrația de stînga?, Petr., 1918; Două tactici, M., 1918. — C. KATAIA, Teroarea burgheză în Finlanda, Petr., 1919. — K. KAUTSKY, Terrorisme et communisme, P., f.d.; De la democrație la sclavia de stat, Berlin, 1922; Rosa Luxemburg et le bolchévisme, Bruxelles, 1922. — H. KEHLER, Croniques russes, Les premiers temps du bolchévisme, P., 1928. — A. KERENSKY, La Russie des Soviets d'après les bolchéviks eux-mêmes, P., 1920. — KERTJENZEV, Les Alliés et la Russie, P., 1920. — M. KHOMERIKI, La réforme agraire et l'économie rurale en Géorgie, P., 1921. — M. KUBANIN, Mahnovșcina, L., f.d. — L. KRIȚMAN, Perioada eroică a Marii Revoluții Ruse, M., 1925. — L. KROL, În trei ani, Vladivostok, 1922. — O. KUUSINEN, Revoluția în Finlanda, Petr.,1920. — R. LABRY, L'industrie russe et la révolution, P., 1919; Une législation communiste, P., 1920; Autour du bolchévisme, La Roche-sur-Yon, 1921; Autour du moujik, P., 1923. — P. G. LA CHESNAIS, La guerre civile en Finlande, P., 1919; Les peuples de la Transcaucasie, etc., P., 1921. — H. LAPORTE, Le premier échec des Rouges, Russie-Finlande, P. 1929. — M. LATSIS (Soudrabs), Doi ani de luptă pe frontul interior, M., 1920; Comisiile extraordinare etc., M.,

1921. — D. Lebed, Rezultate și învățăminte din trei ani de anarho-mahnovism, Harkov, 1921. — J. Legras, Mémoires de Russie, P., 1921. — A. Lokerman, Les bolchéviks à l'oeuvre, P., 1920. — Rosa Luxemburg, La Révolution russe, Examen critique, P., 1922. — M. Maiorov, Despre istoria luptei revoluționare în Ucraina, Kiev, 1922. — I. Maiski, Contrarevoluția democratică, M., 1923. — F. Maharadze, Dictatura partidului menșevic în Georgia, M., 1921. — N. Mahno, La Rév. russe en Ukraine, P., 1927. — R. Marchand, De ce am aderat la formula revoluției sociale, Petr., 1919. — A. Mathiez, Le bolchévisme et le jacobinisme, P., 1920. — N. Meșceriakov, Paradisul menșevic, M., 1921. — S. Melgounov, La Terreur rouge en Russie, P., 1927. — V. Miliutin, Naționalizarea industriei, f.l. și f.d. — G. Montandon, Deux ans chez Koltchak et chez les Bolchéviques, P., 1922. — S. Mstislavski, Tratativele de la Brest, St-P., 1918. — A. Nachbaur, La vérité sur Koltchak, P., 1930. — Parti (Le) socialiste-révolutionnaire et la situation actuelle en Russie, P., 1919. — P. Pascal, În Rusia roșie, Petr., 1920. — S. Pestkovski, Despre zilele lui Octombrie la Piter, *Prol. Rev.*, nr. 10, M., oct. 1922; Amintiri, *Prol. Rev.*, nr. 6, M., 1930; Petrograd (apărarea eroică a), M., 1921. — I. Pilsudski, L'année 20, P., 1929. — Politica puterii sovietice în problema națională, M., 1920. — Prima zi a Adunării Constituante Panruse, Dare de seamă stenografiată, Petr., 1918. — Ph. Price, La vérité sur l'intervention des Alliés en Russie, Berna, 1918. — Programul P.C.R., M., 1919. — Problema națională și Rusia Sovietică, M., 1921. — Probleme de organizare a industriei, Culegere, M., 1922. — C. Radek, La situation internationale et la politique externe du Pouvoir des Soviets, Geneva, f.d. — A. Ransome, Six weeks in Russia in 1919, Londra, 1919; The truth about Russia, Londra, 1919. — I. Rathauser, Arestarea și supliciile Comisarilor Comunei de la Baku, Baku, 1928. — Războiul civil, Materiale despre istoria Armatei Roșii, M., 1923. — Larisa Reisner, Pe frontul roșu, M., 1918. — Republica Socialistă Federativă a Sovietelor din Rusia și Republica Democratică Georgiană, relațiile dintre ele, M., 1921. — J. Rouquerol, La guerre des Rouges et des Blancs, P., 1929. — Cap. J. Sadoul, Notes sur la Rév. bolchévique, P., 1919; Notes sur la Rév. bolchévique, Quarante lettres de J. Sadoul, P., 1922. — G. Safarov, Revoluția colonială, M., 1921; Problema națională și proletariatul, Petr., 1922. — T. Sapronov, Articole și rapoarte etc., M., 1920. — B. Savinkov, Lupta împotriva bolșevicilor, Varșovia, 1920. — E. Savtchenko, Les insurgés du Kouban, P., 1929. — S. Sef, Revoluția din 1917 în Transcaucazia, Tbilisi, 1927. — Gén. L. Sikorski, La campagne polono-russe de 1920, P., 1928. — Smilga, La răscruce, M., 1921. — H. Sœderhjelm, The Red Insurrection in Finlande in 1918, Londra, 1919. — G. Sokolnikov, Pacea de la Brest, M., 1920. — V. Sorin, Partidul și Opoziția; I, Fracțiunea comuniștilor de stînga, M., 1925. — J. Steinberg, Aspectul moral al revoluției, Berlin, 1923; Souvenirs d'un Commissaire du Peuple, P., 1930. — I. Șafir, Războiul civil în Rusia și în Georgia menșevistă, M., 1921; Misterele dominației menșevice, Tbilisi, 1921; Însemnări despre Gironda georgiană, Prefață de L. Troțki, M., 1925. — S. Șaumian, Articole și discursuri, Baku, 1929. — I. Teper (Gordeev), Mahno, M., 1924. — Tché-Ka, P., 1922. — Terreur blanche et terreur rouge, Notes diplomatiques echangées entre le répr. suisse E. Odier et le Comm. du peuple Tchichérine, P., 1919. — Teze. Condiții și statut ale Internaționalei a Treia, f.l. și f.d. — E. Torniainen, Revoluția muncitorească în Finlanda, M., 1919. — M. Tuhacevski,

Armata I în 1918, *Revoluția și Războiul*, nr. 4–5, M., 1921; Războiul claselor, M., 1921. — L. TROȚKI, Opere, vol. III, 1917, partea a doua, de la Revoluția din Octombrie la Brest, M., 1925; vol. XVII, prima parte, M., 1927; Organizarea Armatei Roșii, M., 1918; Armata Roșie, *Ejegodnik Kominterna*, M., 1923; Munca, disciplina etc., M., 1918; Terorism și comunism, Petr., f.d.; Doctrină militară sau doctrinarism pseudo-militar, M., 1921; Între imperialism și revoluție, Berlin, 1922; Cum s-a înarmat Revoluția, 5 vol., M., 1923–1924–1925; Les problèmes de la guerre civile, P., 1926. — I. TSERETELLI, Séparation de la Transcaucasie et de la Russie et Indépendance de la Géorgie, pref. de A. Thomas, P., 1919. — Un an de Revoluție rusă M., 1918. — N. USINSKI, Construirea socialismului, M., 1918. — M. VARANDIAN, Le conflit arméno-géorgien et la guerre du Caucase, P., 1919. — VERGE, Avec les Tchécoslovaques, P., 1926. — M. VICHNIAK, L'année noire, P., 1922. — VICTOR-SERGE, Pendant la guerre civile, P.,1921; La ville en danger, P., f.d.; L'An I de la Rév. russe, P., 1930. — S. VOLSKY, Dans le royaume de la famine et de la haine, P., 1920. — K. VOROȘILOV, Cincisprezece ani în Armata Roșie, *Pravda*, nr. 63, M., 5 martie 1933. — Gén. WRANGEL, Mémoires, P., 1930. — J. XYDIAS, L'intervention française en Russie, P., 1927 — Clara ZETKIN, Rosa Luxemburg și Revoluția rusă, M., 1924. — G. ZINOVIEV și L. TROȚKI, Revolta socialist-revoluționarilor de stînga, Petr., 1918. — N. ZVORIKINE, La Rév. et le bolchévisme en Russie, P., 1920.

VII
REPUBLICA SOVIETELOR

Evoluția bolșevismului. Lenin și dictatura. Oligarhia conducătoare. Pedeapsa cu moartea. Militarizarea regimului. Armatele de muncă. Dispariția sovietelor. Contradicțiile lui Lenin. Biroul Politic al Partidului. Secretariatul Comitetului Central. Congresul a IX-lea al Partidului. Opoziția democratică. Discuție despre sindicate. Lenin împotriva lui Troțki. Opoziția muncitorească. Congresul al X-lea al Partidului. Kronstadt. Noua politică economică. Thermidor. Stalin, secretar al Partidului. Realitatea sovietică. Aparatul. Antagonisme personale. Congresul al XI-lea al Partidului. Elogiul lui Stalin făcut de Lenin. Boala lui Lenin. Stalin în acțiune. Birocrația. Proiecte reformatoare ale lui Lenin. Politica naționalităților. Stalin și Georgia. Lenin împotriva lui Stalin. Ultimele sfaturi ale lui Lenin. Testamentul. Problema planului economic. Ruptura între Lenin și Stalin. Starea Republicii Sovietelor.

Ce rămîne din bolșevismul de odinioară la sfîrșitul războiului civil? O doctrină care s-a modificat, al cărei vocabular vechi corespunde unor realități noi. Un partid călit, cu cadre selecționate prin încercări și ierarhizate după experiență, dar debolșevizat progresiv în efectivele lui, excesiv mărite de atracția pentru putere (313 000 membri reprezentați în 1919 la Congresul al VIII-lea și 611 000 în martie, anul următor).

Deși bolșevicii sînt învingători, esența bolșevismului tradițional s-a stins. În 1920 n-a mai rămas din el decît concepția militară de organizare a revoluționarilor de profesie. Desigur, falanga inițială decimată nu renunță la nimic, crezînd că rămîne fidelă originii și țelurilor sale, în ciuda expedientelor dictate de circumstanțe. Dar a fost nevoie de puțini ani pentru a se demonstra imposibilitatea schimbării ulterioare a cursului acestei evoluții.

Tezele fundamentale ale lui Lenin, cele din Octombrie, asupra democrației sovietice, suprimarea privilegiilor, egalizarea salariilor și a subsidiilor, abolirea poliției, a armatei și a birocrației profesionale, uzufructul pămîntului acordat țăranilor și dreptul popoarelor de a dispune de ele însele sînt abandonate una cîte una. Puțin cîte puțin, convingerile leniniștilor despre actualitatea unei revoluții socialiste mondiale, mistica dispariției iminente a lumii capitaliste, credința mesianică în contagiunea universală

a exemplului rus încep să se clatine. Îndoiala începe să se strecoare în spiritul conducătorilor și să pună stăpînire pe mentalitatea pasivă a celor conduși. Cît despre masa apolitică, copleșită de lipsuri și de mizerie, ea nu se preocupă decît de supraviețuirea de pe o zi pe alta, părăsind orașele înfometate și disputîndu-și cu violență pîinea neagră cu autoritățile sătești.

„Dictatura proletariatului înseamnă că niciodată încă pînă acum proletariatul capitalelor și din centrele industriale nu s-a mai găsit într-o situație atît de cumplită ca acum", declară, fără menajamente, Lenin; „proletariatul muncitoresc, exercitîndu-și dictatura, îndură suferințele fără precedent ale foametei." El adaugă: „La Moscova, foametea este atroce." Și mai tîrziu, insistînd asupra aceluiași adevăr: „Dictatura proletariatului a costat clasa conducătoare, proletariatul, sacrificii, suferințe și o mizerie fără precedent în istorie..." Iar în 1921: „Situația clasei muncitoare este foarte grea. Ea suferă cumplit." Și un an mai tîrziu: „Poporul consideră esențială înlăturarea mizeriei îngrozitoare, a foametei." O relativă sinceritate era atunci obișnuită în discursurile guvernamentale.

În aceste condiții critice, nevoile de alimente și de apărare trecuseră înaintea tuturor celorlalte, sfidînd doctrina și programul. „Am comis multe erori, dar trebuia să acționăm cît mai repede, să organizăm cu orice preț aprovizionarea armatei noastre..." Prin aceste cuvinte, Lenin vrea să explice abaterile de la propria linie politică și în același timp să-și pună în gardă partizanii împotriva repetării lor sistematice. Dar el face aluzie mai degrabă la improvizațiile economice decît la măsurile dictatoriale îndreptate la început împotriva adversarilor, apoi extinse asupra tuturor categoriilor de nemulțumiți, fie ei muncitori sau țărani, revoluționari sau socialiști. Recunoscîndu-și public erorile, el nu include printre ele renunțarea la democrația sovietică în timpul perioadei de teroare. Asupra acestui punct, practica a dezmințit teoria fără să-l compromită pe teoretician.

În viziunea lui, dictatura se exercita „prin proletariatul organizat în soviete, condus de partidul comunist bolșevic". În practică, nimic și nimeni nu mai putea să contracareze, nici să atenueze acest monopol temporar al conducerii, echivalînd de acum înainte, ca în virtutea inerției, cu exclusivitatea bolșevistă definitivă a puterii.

Partidele concurente sînt puse, încălcîndu-se Constituția, în afara legii, și ultimii social-democrați, pînă nu demult invitați să facă parte din Executivul Sovietelor, vor lua drumul exilului. Totuși, Martov și tovarășii lui reprezentau o „opoziție loială", care se alăturase Revoluției din Octombrie „necesară din punct de vedere istoric", renunțase la Constituantă și chiar își mobilizase membrii pentru a apăra Republica în pericol. „Vă vom pune în legalitate, dar vom păstra pentru noi singuri puterea", spune Lenin, care a păstrat într-adevăr puterea, fără a-i pune în legalitate pe pașnicii lui opozanți. Socialist-revoluționarii de stînga, ca și anarhiștii, erau asimilați

contrarevoluționarilor. Aceeași a fost mai tîrziu soarta sindicaliștilor, a sioniștilor, a celor mai inofensivi tolstoieni.

Libertatea presei, dreptul la întrunire devin amintiri. Decretul lui Lenin promițînd o „libertate completă a presei“ nu mai are decît valoarea unei piese de muzeu. Nu numai sovietele, dar și sindicatele muncitorești și comitetele de uzină se transformă în unelte docile ale partidului de guvernămînt. Tot după Lenin, „toate instituțiile conducătoare ale marii majorități a sindicatelor... sînt alcătuite din comuniști și nu fac decît să aplice directivele Partidului“; iar acest partid este condus exclusiv „de un Comitet Central de nouăsprezece membri, activitatea permanentă la Moscova fiind asigurată de două comitete și mai restrînse, Biroul de Organizație și Biroul Politic, alese în ședință plenară cu un număr de cinci membri pentru fiecare birou: se ajunge deci la o adevărată *oligarhie*“. Lenin nu se jenează de acest cuvînt, în ciuda sensului său curent peiorativ și precizează cu franchețe: „Nici o problemă cît de cît serioasă nu este rezolvată de vreo instituție a Republicii noastre fără directivă din partea Comitetului Central al partidului nostru“, adică de către unul dintre cele două atotputernice birouri, prin această „adevărată oligarhie“.

Scrise în 1921, cuvintele lui traduc o evoluție profundă a comuniștilor, deciși să mențină în timp de pace sistemul și mijloacele zise „provizorii“, impuse de războiul civil și războiul extern. Făcînd apologia terorismului de excepție, Troțki anunțase: „Cu cît înaintăm, cu atît sarcina noastră va fi mai ușoară, cu atît se va simți mai liber fiecare cetățean, cu atît mai insesizabilă va fi constrîngerea exercitată de statul proletar.“ S-a întîmplat contrariul. Lenin promisese și el o relaxare în viitor a dictaturii, o conducere politică „din ce în ce mai blîndă“. Cu toate astea, „oligarhia“ în discuție instaura metode superficiale de guvernare prin starea de asediu și legea marțială, care deveneau imperceptibil a doua natură a neobolșevismului.

Pedeapsa cu moartea, suprimată după victoria Roșilor, conform cu intențiile lor inițiale, a fost restabilită trei luni mai tîrziu și aplicată de atunci în permanență, în ciuda încetării luptelor armate, atît în interior cît și la frontiere. Cu puțin timp înainte, bolșevicii, solidari cu alți social-democrați din Europa și din America cereau încă, prin Internațională, abolirea pedepsei cu moartea; discursul lui Plehanov din 1903, la care apelau ei pentru a-și justifica duritatea, viza în mod excepțional cîteva capete. Odinioară Lenin denunțase în opiniile socialistului englez Hyndman „multe elemente burgheze și filistine“ referindu-se la argumentele acestuia în favoarea pedepsei capitale. Iar cînd a recurs, la începutul războiului civil, la această măsură extremă, s-au făcut auzite numeroase proteste în Partid: Dîbenko a mers pînă acolo încît a demisionat. Dar după ani de obișnuință, singura voce comunistă care avea să se facă auzită pronunțîndu-se împotriva introducerii pedepsei cu moartea în Codul Penal, cheie de boltă a întregului edificiu dictatorial, a fost, în 1922, cea a lui Riazanov.

Între 1917 și 1920, Lenin preconizase pe rînd dictatura democratică a proletariatului și a țăranilor, apoi dictatura proletariatului și a țăranilor săraci, apoi dictatura proletariatului. După Octombrie, el nu ezită să proclame: „Da, dictatura unui singur partid, și asupra acestui punct nu vom ceda." El ajunge la dictatura partidului comunist, singurul calificat în ochii lui pentru a interpreta interesele revoluției și în fine la dictatura Comitetului Central, a Biroului său Politic, a unei „oligarhii". Aceasta a fost școala politică la care s-a instruit Stalin.

„La sfîrșit, totul va gravita în jurul unui singur om care, *ex providentia*, va reuni în el întreaga putere": profeția lui Plehanov nu se împlinise încă, dar, după opinia multor comuniști, era pe cale de a se înfăptui. „Dictatură asupra proletariatului": vechea critică formulată de Troțki la adresa lui Lenin servea de formulă de acuzare tuturor opozanților noului regim. Foștii „bolșevici de dreapta" evocau discret în particular avertismentele lor din Octombrie despre „menținerea unui guvern pur bolșevist prin mijloacele terorii politice". Și totuși Lenin nu tinde deloc prin predilecție spre puterea personală, nici spre recursul la violență; el suportă logica unei situații și dezvoltarea unui sistem.

Este transpunerea tipului militar al restrînsei organizații a revoluționarilor de profesie la ordinele „cercului clandestin al conducătorilor", extinsă la scara unui imens stat. Dar de-a lungul îndelungatei stări de alarmă a anilor scurși și a neliniștii perioadei imediat următoare, cînd nimeni nu îndrăznește să spere într-o securitate durabilă, în dezastrul economic și în pericolul politic și social, deprinderile democratice ale partidului moștenite de la vechea social-democrație lasă progresiv locul unui centralism din ce în ce mai autoritar. Consecințele celor șase ani de războaie externe și interne nu se șterg ușor. Congresul al X-lea al Partidului trebuia să recunoască „militarizarea organizației" și să ia măsuri pentru a-i pune capăt, dar cu ce efect? Dictatura și disciplina militară s-au născut din necesitățile create de „condițiile de luptă și voința activă cerută acum de istorie", va scrie Buharin. „Dar dacă partidul nostru... are o organizare militară, el creează bineînțeles și instituții sovietice după modelul său..."

Nevoile luptei n-au fost cauza unică a acestei transformări. În prezent, ca și în trecut, dezordinea economică și anarhia la sate generau în compensație metode militare de organizare, de subordonare și de conducere, aplicate odinioară sub Petru cel Mare, Alexandru I și Nicolae I. Cum și demobilizarea risca să agraveze dezordinea, s-a crezut că o soluție empirică ar constitui-o înființarea „armatelor de muncă", modalitate de utilizare a formațiilor defensive în anumite sarcini economice urgente și elementare.

Troțki își punea mari speranțe în această realizare parțială a obligativității muncii, al cărei caracter neproductiv și parazitar fusese pus în evidență dinainte de menșevici care-i, preziseseră eșecul inevitabil;

printre ei, Abramovici compara tentativa cu metodele întrebuințate de faraoni în construirea piramidelor și, în istoria Rusiei, cu coloniile militare ale lui Arakceev, ministrul lui Alexandru I care voia, din admirație pentru Frederic cel Mare, să-i supună pe mujici unui regim de cazarmă prusacă. În controversă, Troțki susține, dimpotrivă, că „armatele de muncă își demonstraseră viabilitatea", că „această experiență aproape științifică ne arată cu strălucire drumul". El respinge argumentul menșevist afirmînd: „Militarizarea muncii este un procedeu de tip Arakceev atunci cînd se lovește de împotrivrea muncitorilor. Este un procedeu de dictatură socialistă prin voința muncitorilor înșiși." Ceea ce însemna să identifici fără dovezi inițiativa unei „oligarhii" cu voința muncitorilor și să riști dezmințirea prin rezultatul final. Aceleași mijloace, alte scopuri, așa se rezumă demonstrația lui Troțki. Ca răspuns la comparația cu Antichitatea egipteană, el pune întrebarea, presupunînd că-i și răspunde, în același timp: „Cine deține puterea? Clasa muncitoare sau nobilimea, faraonii sau mujicii ?..." Dar această simplificare a problemei nu simplifică automat soluția și a fost nevoie ca „armatele de muncă" să fie desființate după ce li s-a constatat eșecul. Stalin a fost președinte al Consiliului „armatei de muncă" din Ucraina, dar, în această calitate, n-a lăsat nici o urmă și nici o amintire.

„Cine deține puterea?" La această întrebare a lui Troțki, nimeni n-ar fi putut răspunde cu certitudine, în această epocă tranzitorie de subversiune economică și de declasare socială. Incontestabil, Biroul Politic o exercita, ascuns după fațada Consiliului comisarilor și a Executivului Sovietelor, în numele unei anumite concepții despre interesul majorității muncitoare și progresul istoric; dar oare în ce măsură era el interpretul clarvăzător al acestora și pînă la ce punct putea conta pe consimțămîntul popular tacit, în lipsa unei aprobări conștiente? Lipsea, pentru ca să ne putem face o idee despre aceasta, expresia, oricît de imperfectă, a voinței și sentimentelor acestor muncitori și țărani al căror reprezentant exclusiv se pretindea a fi bolșevismul.

Lenin scrisese înainte de Octombrie: „Lupta partidelor pentru putere poate să se desfășoare pașnic în sînul sovietelor cu condiția ca acestea din urmă *să renunțe să pună piedici principiilor democratice*, ca de exemplu să acorde soldaților un reprezentant la 500 și muncitorilor unul la 1 000. *Într-o republică democratică, aceste denaturări ale principiilor nu vor fi tolerate*." Acum el teoretizează deschis aceste „denaturări" și „piedici", dar în manieră proprie: „Vocea unui singur muncitor valorează cît mai multe voci de țăran." Contradicțiile se acumulează: „Nu admitem nici libertate, nici egalitate, nici democrație muncitorească dacă ele se opun intereselor eliberării muncii ..." Și cine va judeca dacă ele se opun sau nu? Partidul unic, adică funcționarii lui, de la bază la vîrf, comitetele sale suprapuse, militanții săi responsabili constituind ceea ce anglo-saxonii

numesc „mașina“ iar nemții „aparatul“ și, în ultimă instanță, Comitetul Central, cele două birouri ale sale, pe scurt, o „oligarhie“ suverană formată prin cooptare.

După perioada terorii, sovietele, cu membri aleși înainte dintre muncitori, apoi din minoritatea cea mai activă a muncitorimii, erau desemnate direct sau indirect de către comitetele de Partid, cu excepția satelor fără influență și în care nu existau comuniști. Dar libertățile locale nu depășeau limita micilor probleme municipale. În instanțele superioare ale administrației publice, preponderența Partidului rezulta din acapararea mecanică a tuturor pîrghiilor Statului de către „aparat“. Congresele sovietelor deveneau reuniuni reglementate cu strictețe ale unor funcționari salariați, siliți să se supună intrucțiunilor dictate de sus și să voteze rezoluții ca niște roboți în unanimitate. Această metamorfoză a regimului s-a petrecut încetul cu încetul fără știrea beneficiarilor săi, fără calcul premeditat, prin triplul efect al inculturii generale, al apatiei maselor epuizate și al efortului bolșevicilor de a stăpîni haosul.

Lui Lenin nu i-a trebuit mult timp ca să-și dea seama de situație, dar, în așteptarea unei extinderi a revoluției în Europa, nu reușea să găsească alte mijloace de a preveni contrarevoluția în Rusia. Laitmotivul lui cunoscut: *„Nu vom obține victoria finală fără ajutorul muncitorilor din toate celelalte țări“* se regăsește în principalele lui discursuri și rapoarte. „Proletariatul rus nu poate să realizeze doar prin propriile forțe revoluția socialistă“, scrisese în 1917 în scrisoarea de adio adresată muncitorilor elvețieni. „Victoria deplină a revoluției socialiste este imposibilă într-o singură țară; ea cere cel puțin un sprijin activ din partea mai multor țări avansate, printre care Rusia nu se numără“, spune el la Congresul sovietelor în 1919. „Se înțelege de la sine că numai proletariatul din toate țările avansate, reunit, poate să obțină victoria finală“, repetă în 1919. „Nu putem încheia victorios revoluția limitîndu-ne la Rusia, fără să o extindem și asupra altor țări“, reamintește el în 1920. „Revoluția va izbucni și în celelalte țări... sau vom pieri“, va spune în 1921, pentru a rezuma concepția bolșevicilor din Octombrie de la care nu se abate. „Am propovăduit și repetat întotdeauna acest adevăr elementar al marxismului care spune că sînt necesare, pentru victoria socialismului, eforturile conjugate ale muncitorilor din mai multe țări avansate“, va scrie el în 1922. Este și opinia constantă a lui Troțki. *ABC-ul comunismului* de Buharin și Preobrajenski, manual difuzat în milioane de exemplare, afirma de asemenea: „Revoluția comunistă nu poate învinge decît ca revoluție mondială...“ Izolarea Republicii Sovietelor justifica, pentru Lenin, toate mijloacele de contrîngere susceptibile să salveze „dictatura unui singur partid“.

Ceea ce nu-l va împiedica să pretindă: „Ne pronunțăm... pentru un stat proletar susținut de proletariat și *ale cărui organe să fie alese* de proletariat. Statul nostru acordă proletariatului *toate privilegiile politice* și atrage spre

el țăranii prin intermediul proletariatului." În ciuda acestor aserțiuni confuze și contradictorii, Constituția devenea un ideal de care realitatea se îndepărta din ce în ce, în loc să tindă să se apropie. Și cum ar fi putut să nu fie fictive aceste privilegii „acordate" — în contradicție cu principiile comuniste tinzînd la abolirea tuturor privilegiilor — proletarilor de către ei înșiși, de către propriul lor stat, „în situația cumplită", în „suferințele fără seamăn ale foametei", în „sărăcia fără precedent în istorie" la care acest proletariat era supus, după propria mărturie a lui Lenin repetată în alte ocazii?

Între alte motive, această ultimă întorsătură a lucrurilor îi prilejuise constatarea: „Țăranii au cîștigat incontestabil mai mult decît clasa muncitoare de pe urma revoluției... Aceasta dovedește, desigur, că revoluția noastră a fost, pînă la un anumit punct, o revoluție burgheză." Nu-l aprobase el călduros, în 1906, pe Kautsky pentru că demonstrase că revoluția rusă nu va fi *nici burgheză, nici socialistă*? Nici burgheză, „fiindcă burghezia nu aparține forțelor motrice ale mișcării revoluționare actuale în această țară", nici socialistă, fiindcă revoluția „nu ar putea, *în nici un fel* [sublinierea lui Lenin] să aducă proletariatul în situația de a exercita *singur* hegemonia sau dictatura". Singurul social-democrat rus care a anunțat atunci revoluția socialistă și viitoarea dictatură a proletariatului a fost Troțki, combătut cu violență de Lenin și de leniniști. Acum Lenin nu admite să fie contrazis cînd vorbește aproape în același timp de revoluție burgheză și de stat proletar, de țărani avantajați economic și de privilegii politice ale proletariatului. Și, colac peste pupăză, el definește opera dictaturii revoluționare ca o „edificare a socialismului"...

Bizară răsturnare de roluri: înainte de revoluție, socialist-revoluționarii continuatori ai tradiției narodniciste atribuiau viitoarei revoluții un caracter socialist, în timp ce social-democrații de dreapta și de stînga (cu excepția lui Troțki) se pregăteau pentru o revoluție burgheză; în timpul revoluției și după ea, și unii și alții au făcut inversul a ceea ce au promis, cu excepția menșevicilor care, din acest punct de vedere, nu s-au dezmințit, ci se vor pierde abdicînd în fața burgheziei liberale. Cernov și socialist-revoluționarii au apărat capitalismul, Lenin și bolșevicii s-au angajat, împotriva propriei lor doctrine, în impunerea socialismului cu forța.

Aceștia din urmă știau totuși că poporul, în marea lui majoritate, îi urmase în Octombrie pentru pace și pămînt și nu pentru programul lor doctrinar în întregime. Nu-i puteau face nici o obiecție Rosei Luxemburg cînd scria: „Socialismul, prin natura lui, nu poate fi acordat, nu poate fi stabilit prin ucaz." Și inconsecvențele lor aveau să ilustreze această clarvăzătoare observație: „Cea mai mare valoare și cele mai sublime sacrificii ale proletariatului *într-o singură țară* se prind inevitabil într-un vîrtej de contradicții și de erori."

Deși justifică „dictatura unui singur partid" și pînă la urmă a unei „oligarhii" în numele socialismului pe care încerca să-l instaureze într-o

țară a cărui imaturitate o cunoștea, Lenin răspunde astfel neîncrederii lui Kautsky: „Puterea sovietică este de o mie de ori mai democratică decît cea mai democratică dintre republicile burgheze." El se bazează pe textul Constituției rezervînd exploataților, *pe hîrtie*, drepturile refuzate exploatatorilor și paraziților. Dar pe lîngă faptul că litera constituțională rămînea literă moartă, Rosa Luxemburg respinsese dinainte sofismul, arătînd că dreptul de vot destinat exclusiv muncitorilor n-ar avea sens decît într-o societate capabilă să asigure o muncă utilă tuturor membrilor săi, „o viață convenabilă, demnă de civilizație". Ea constata imposibilitatea în care se afla Rusia sovietică de a satisface din acest punct de vedere nevoile primare ale masei muncitoare, privată astfel de orice drept, conchizînd cu o axiomă marxistă: „Este misiunea istorică a proletariatului, cînd ajunge la putere, să creeze în locul democrației burgheze o democrație socialistă și nu să distrugă orice democrație."

Dar pentru a-l înțelege mai bine pe Lenin, silit la expediente de necesitatea ca bolșevicii să reziste ca Stat, și împins în contradicție prin crudele paradoxuri ale situației unei avangarde revoluționare izolată la putere într-un mediu înapoiat, trebuie să ținem seamă de dezinteresul lui absolut în slujba socialismului și sinceritatea lui inflexibilă în fața poporului muncitor a cărui cauză o îmbrățișase. Departe de a idealiza propriile-i acte sau pe cele ale auxiliarilor lui pe care-i acoperă prin prestigiul propriu, el privește curajos în față realitatea cea mai dificilă și spune lucrurilor pe nume, numind eșecul eșec, reculul recul, compromisul compromis, eroarea eroare. Dacă politica de partid implică demagogia, este împotriva voinței lui și el reacționează fără încetare împotriva automulțumirii, stimulează în jurul lui o autocritică sănătoasă și cinstită dînd propriul exemplu. El, care se înșală mai puțin ca oricare dintre tovarășii lui de arme, este întotdeauna gata să spună înaintea oricui altcuiva: „Ne-am înșelat." Și sub acest raport, trebuie să mai cităm măcar cuvintele de la începutul revoluției sovietice: „Nu facem decît să ne începem misiunea în Rusia și, pentru moment, o începem rău"; și sfaturile lui, adresate muncitorilor Europei cărora a vrut să le sugereze să se gîndească astfel: „Ceea ce rușii fac rău, noi vom face mai bine." Nu era prima dată, și nu va fi nici ultima, cînd spunea partizanilor lui adevăruri amare.

Biroul Politic, organ suprem al dictaturii, a cărui existență Rusia nici n-o bănuia, ignorat mult timp chiar de așa numitul *rank and file* comunist, a fost la origine un directorat instructor secret numit de Comitetul Central la inițiativa lui Dzerjinski, cu cîteva zile înainte de lovitura de stat, numărînd șapte membri: Lenin, Troțki, Stalin, Zinoviev, Kamenev, Sokolnikov și Bubnov. Statutul partidului nu-l prevăzuse, dar experiența dovedise că este indispensabil. Dificultatea de a reuni de urgență în ședință plenară

Comitetul Central dispersat dusese deja dinainte la constituirea unui „comitet central restrîns", de unsprezece membri, care-și împărțeau între ei problemele curente.

Luarea puterii îi va restitui Comitetului Central atribuțiile sporite, dar mersul evenimentelor și exigențele unei activități intense și multiple vor impune pe termen scurt crearea unui nou Birou Politic, de data asta alcătuit din patru persoane (*cetviorka*), Lenin, Troțki, Sverdlov și Stalin, obligați să consulte înaintea luării unei decizii orice membru al Comitetului Central prezent la Smolnîi. În timpul războiului civil, Troțki și Stalin fiind cel mai adesea pe front, ca cea mai mare parte a colegilor lor, Lenin și Sverdlov vor face oficiu de Birou Politic și de Comitet Central ei singuri, secundați de Krestinski și, cîteodată, de Kamenev, Buharin, Preobrajenski și Serebriakov; în împrejurările importante, unul sau altul dintre organisme era convocat în mod special. Nici o competiție de prerogative: era vorba de a acționa rapid și cît mai bine posibil, de a scurta discuțiile și de a economisi forțele împărțind în același timp responsabilitățile.

Pe lîngă Biroul Politic, secretariatul Comitetului Central, la început asumat de o colaboratoare energică, Elena Stasova, fără ca această misiune modestă să corespundă unui rang ierarhic, a fost apoi încredințat unei echipe de cinci militanți, sub conducerea efectivă a lui Sverdlov. După moartea acestuia, nu s-a găsit un înlocuitor de anvergura lui. Kalinin i-a urmat în învestitură, ca președinte al Executivului Sovietelor, în timp ce Stalin avea să absoarbă încet-încet funcțiile administrative ale Comitetului Central dispărut. Stasova continua să exercite rolul de secretar, dar cu un autoritarism din ce în ce mai excesiv, pentru care va fi în curînd înlăturată.

O dată cu creșterea numerică a Partidului și înăsprirea dictaturii, a trebuit întărită conducerea permanentă și precizată diviziunea muncii. Ajuns la cinci membri — Lenin, Troțki, Stalin, Zinoviev și Kamenev —, Biroul Politic a trecut activitatea curentă în sarcina Biroului de Organizație, cu același număr de membri, creat în 1919, cele două birouri dispunînd de un secretariat executiv, încredințat lui Krestinski, Preobrajenski și Serebriakov. Este ceea ce se numea „vîrful" aparatului.

Astfel organizat, Comitetul Central propriu-zis se întrunea în plen la intervale rare și nu putea decît să valideze dări de seamă și propuneri ale conducătorilor și funcționarilor săi. În realitate, Biroul Politic se va erija progresiv în putere aproape absolută, atenuată numai, din ce în ce mai puțin, de opinia publică ce mai supraviețuia circumscrisă rîndurilor partidului, dar informată, ajustată, orientată de presa monopolizată. Consiliul comisarilor, Executivul Sovietelor, Consiliul Muncii și Apărării, Consiliul Economic Superior, Consiliul Revoluționar de Război, Ceka, toate organismele de conducere ale statului îi erau subordonate, de fapt, dacă nu de drept sovietic, Partidul constituind armătura principală a birocrației, sub care „simpatizanți" și „fără de partid" se vor alătura cadrelor subordonate.

Troțki este singurul din *Piatiorka* Biroului Politic care în memoriile lui a adus o oarecare lumină asupra relațiilor personale dintre membrii acesteia: „Cînd mă delimitam de Lenin, o spuneam cu glas tare și, dacă mă gîndeam că e necesar, făceam apel la Partid." Cît despre Stalin, Zinoviev și Kamenev, „în cazurile de dezacord cu Lenin, incomparabil mai frecvente, de obicei tăceau sau, ca Stalin, se bosumflau și stăteau ascunși cîteva zile la țară, în apropiere de Moscova". Troțki afirmă că între el și Lenin divergențele erau excepționale. Se înțelegeau din jumătăți de cuvinte și ajungeau fără să se înțeleagă în prealabil la aceleași concluzii, scrie el, înainte de a continua: „De cîte ori n-au fost Stalin, Zinoviev și Kamenev în dezacord cu mine și pe urmă au tăcut imediat ce solidaritatea între mine și Lenin devenea evidentă! Se poate aprecia după voie propensiunea « discipolilor » de a renunța la propria opinie pentru cea a lui Lenin. Dar asta nu implica nici o garanție că ei știau să ajungă fără Lenin la hotărîrile lui Lenin."

Se pune problema valorii mărturiei, Troțki fiind citat din abundență în toate studiile despre oamenii și întîmplările acelei epoci. Pe lîngă partea documentară irecuzabilă, trebuie evident să-i dăm crezare în ce privește numeroase fapte cunoscute sau verificabile în Rusia și în mișcarea revoluționară internațională. Este sigur, de asemenea, pentru cine cunoaște cît de cît omul și caracterul lui, că discuțiile reproduse din memorie nu au fost inventate și pot fi considerate veridice, făcînd abstracție de exactitatea formei. Dar trebuie consultate cu circumspecție pasajele în legătură cu disensiunile interne, pasaje în care Troțki, fără să-și dea seama cîteodată, modifică în avantajul lui proporțiile și alterează adevărul nerespectînd, de pildă, cronologia. Spiritul lui voluntar îl face să pună peste propriile amintiri o schemă deformatoare la care se adaptează totul, într-un fel mai mult sau mai puțin arbitrar. Deși sigur pe memoria lui în privința ideilor, pare lovit de amnezie cînd sînt în cauză erorile și contradicțiile manifeste, sau antagonismele lui cu Lenin, a căror importanță este înclinat în forul lui interior s-o reducă. La fel, nu reține din indivizii aduși în lumină decît defectele și greșelile, dacă aceștia s-au desolidarizat de el, și calitățile și serviciile aduse, în cazurile foarte rare în care aceștia i-au rămas fideli; este mai imparțial dacă aceștia au dispărut prea devreme pentru a avea prilejul să se dezică de el. În privința lui Stalin este răuvoitor din dispreț natural, ceea ce nu exclude veridicitatea mărturiilor, dar ne obligă să le luăm în considerație cu o prudență extremă.

Troțki admite că relațiile lui cu Lenin s-au deteriorat cu ocazia unei „discuții despre sindicate", în 1920. „Stalin și Zinoviev au obținut, ca să spun așa, posibilitatea legală de a muta lupta lor împotriva mea din culise în scenă. Ei au încercat din răsputeri să exploateze situația." Este știut că Stalin nutrea împotriva celui mai strălucit dintre liderii revoluției o dușmănie invidioasă și tenace, consecință a ciocnirilor lor din timpul războiului

civil. Dar despre mobilurile lui Zinoviev nu aflăm nimic nici după lectura lui Troțki. Acesta se abține să explice ostilitatea dovedită față de el de către auxiliarii apropiați ai lui Lenin de cîte ori li se ivește ocazia. După toate aparențele, vechile rivalități ale emigrației cîștigau teren, imediat ce pericolul contrarevoluționar direct este îndepărtat. Iar Troțki, destul de arogant și distant, plin de superioritatea lui, nu voia să le facă uitate.

Discuția despre sindicate a surprins Partidul într-o necunoaștere completă a dezacordurilor de la „vîrf". Adăugată oboselii anilor de război social, „disciplina de fier" în vigoare avea drept consecință o anumită torpoare intelectuală și politică, agitată doar cu prilejul adunărilor deliberative anuale. De data aceasta, ruperea tăcerii în rînduri a provocat o zguduire violentă.

În 1920, la Congresul al IX-lea, s-a conturat o opoziție împotriva atitudinilor dictatoriale ale Comitetului Central, atacînd destul de deschis degenerescența birocratică a „oligarhiei". După Iurenev, funcționarii superiori ai partidului înăbușeau dreptul la critică debarasîndu-se de protestatari prin procedee echivalînd cu exilul administrativ: „Unul este trimis la Christiania*, altul în Ural, altul în Siberia." Maksimovski a denunțat arbitrariul birocrației conducătoare și a avertizat: „Se spune că peștele începe să se strice de la cap. Partidul începe să simtă la vîrf influența centralismului birocratic." Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Sapronov, purtătorul de cuvînt cel mai cunoscut al acestei tendințe, nu se făcea nici un caz de deciziile Congresului Sovietelor; comisarii își permiteau să aresteze ilegal „comitete executive provinciale întregi". Tot el declara la tribună: „Degeaba vorbim despre drept electoral, despre dictatură a proletariatului, de tendința Comitetului Central spre dictatura Partidului, în fapt, aceasta duce la dictatura funcționarismului Partidului." Și îl întreba pe Lenin: „Credeți că salvarea revoluției constă în supunerea mecanică?" După muncitorul Lutovinov, „Comitetul Central și în particular Biroul lui de Organizație s-a transformat din organ superior conducător în organ executiv al treburilor celor mai mărunte și insignifiante", se amestecă arbitrar în cele mai mici detalii, numește pînă și în funcțiile cele mai mărunte etc. Iakovlev mărturisea: „Ucraina a devenit un loc de exil. Sînt deportați acolo tovarășii indezirabili la Moscova pentru un motiv oarecare..."

Opoziția se plasa pe un teren solid, invocînd „centralismul democratic", conform cu tradiția doctrinară a partidului. Dar ea se discredita printr-un formalism de alură parlamentară și prin inconsistența principalei ei revendicări: conducerea colectivă sau „colegială" a întreprinderilor, contrară lecțiilor unei experiențe costisitoare care-l determina pe Lenin să reintroducă conducerea tehnică individuală. Comitetul Central a fost unanim în a o neutraliza la congres.

* Numele vechi al orașului Oslo (*n.t.*).

La sfîrșitul aceluiași an, în fața dificultăților insurmontabile din producție, comerț și aprovizionare, Troțki a pus în toată amploarea ei problema rolului sindicatelor muncitorești în viața economică. Salvase provizoriu transporturile, aplicînd aici, printr-o muncă pe care Lenin și tot Partidul i-o recunoșteau, metodele riguroase din armată. Inspirîndu-se din aceste prime rezultate, el a crezut oportun să generalizeze sistemul prin încorporarea sindicatelor în stat, pentru a face din ele instituții guvernamentale de gestiune industrială. Această concepție a unei „democrații de producție" implica pentru salariați obligația sindicală iar pentru sindicate supunerea organică la conducerea politică și economică a statului, a partidului comunist. După teza lui Troțki, sindicatele n-ar avea nici o rațiune de a exista într-un stat muncitoresc, în afară de participarea la producție.

Lenin nu vedea așa problema. Metodele comisarului la război generaseră deja un conflict violent în sindicatul transporturilor și riscau să distrugă ansamblul organizației sindicale prin abuz de autoritarism. Încercările de militarizare a muncii erau concludente prin eșecurile produse. Venise timpul să se reducă presiunea exercitată asupra clasei muncitoare și nu să fie sporită. Etatizarea sindicatelor ar fi fost deci prematură. Aliindu-se cu colaboratorii lui obișnuiți sau cu cei pocăiți, Stalin, Zinoviev, Kamenev, Kalinin și lideri sindicali ca Tomski și Rudzutak, Lenin s-a împotrivit proiectelor lui Troțki.

Statul despre care vorbește Troțki, spune el în dezbaterea angajată, este o abstracție: „Statul nostru nu este muncitoresc, ci muncitoresc și țărănesc" și în plus „cu numeroase deformări birocratice". Sindicatele trebuie deci să apere interesele muncitorilor împotriva unui asemenea stat: „Iată trista realitate..." Democrația producției este o idee lipsită de consistență, o deviere de esență sindicalistă: „Producția este necesară tot timpul, democrația numai cîteodată..." Și, făcînd aluzie la „sutele de mii de greșeli" ale comuniștilor, repetă după obiceiul său: „Am făcut multe greșeli, fără nici o îndoială. Cea mai mare parte a decretelor noastre trebuie poate să fie schimbate. Sînt absolut de acord..." Dar acesta nu era un motiv, după părerea lui, de a cădea în eroarea infinit mai gravă a lui Troțki.

Acesta are sprijinul lui Dzerjinski, Rakovski, Buharin, Sokolnikov, Piatakov, Andreev și al celor trei secretari ai Partidului, Krestinski, Preobrajenski și Serebriakov. Pentru un moment, Lenin s-a aflat din nou în minoritate cu un vot în Comitetul Central. Încă o dată va avea nevoie să recurgă la manevre, să temporizeze, să-și obosească adversarii, care nu se vor lăsa dezbinați. Expunîndu-se personal cît mai puțin posibil, el se servea în acest scop de toate mijloacele eficiente, între altele demagogia lui Zinoviev și vicleniile lui Stalin. Discuția ia repede o turnură virulentă pentru a degenera apoi într-o polemică înveninată. Troțki se bucura de un mare prestigiu asupra unui auditoriu larg, dar Stalin și Zinoviev, montați de Lenin, îl neutralizau cu ușurință pe culoare, în fața militanților deveniți

funcționari, făcînd promisiuni sau exploatînd resentimentele și ranchiunele, reziduuri ale războiului civil.

Partidul avea să-și contureze politica mai degrabă urmînd intuițiile și simpatiile personale, decît după noțiuni precise. Cele două „platforme" oferite reuniunilor dezbinate de contradicții nu se deosebeau frapant și abundă în formule asemănătoare, în afirmații democratice gratuite, în frazeologie savantă și obscură. De o parte și de alta nu este vorba decît de marele rol istoric al sindicatelor. Dar venise oare timpul ca acestea să fie etatizate? Ultimul congres al Partidului luase această decizie, iar Troțki a putut să se prevaleze de ea. Lenin nu-l contesta, deși cerea în același timp cu insistență să nu se grăbească aplicarea acestei hotărîri. Troțki constata că etatizarea era, *de facto*, pe cale de a se realiza. Zinoviev accepta principiul, nu discuta decît modalitățile. Sindicatele sînt o școală de comunism, va explica Lenin, dar Troțki nu spunea nici el altceva... Această controversă bizantină, în care Lenin vedea un „lux inadmisibil" și o amenințare cu scindarea, a durat mai multe luni, ațîțînd pasiunile și cîteodată urile. „Partidul este bolnav. Partidul are frisoane de febră", se îngrijora Lenin.

Congresul al X-lea era chemat să departajeze grupurile antagoniste, dar s-au format mai mult de două, grație dezbinării căpeteniilor. La Moscova vor exista opt tendințe diferite. Opoziția aproape clasică a centralismului democratic, reprezentată în special de către Bubnov, Boguslavski, Ossinski și Sapronov, estima că cele două fracțiuni principale traduceau două nuanțe „ale unuia și aceluiași grup de vechi militarizatori ai economiei"; ea nu propunea, în ce o privea, decît măsuri practice de reorganizare a centrelor directoare economice și sindicale. Opoziția muncitorească, cu Șliapnikov, Alexandra Kollontai, Lutovinov etc., preconiza trecerea în sarcina sindicatelor nu numai a gestiunii, ci și a conducerii întregii producții și „sindicalizarea" statului. Riazanov, aproape singurul care avea această opinie, le refuza sindicatelor orice rol în viața economică, le atribuia exclusiv apărarea intereselor corporatiste. Noghin prevedea dispariția sindicatelor prin asimilarea lor în administrația economică a statului. Dar teza lui Lenin și, respectiv, a lui Troțki rețineau atenția.

Contribuția vizibilă a lui Stalin în această criză se reduce la un singur articol intitulat: „Dezacordurile noastre" în care parafrazează în stilul lui simplu, de o elementară pedagogie, cu nenumărate repetiții, argumentele lui Lenin împotriva aplicării unei constrîngeri birocratico-militare în sindicate.

După ce notează și el: „Dezacordurile noastre nu sînt dezacorduri de principiu", Stalin continuă după cum urmează: „Există două metode: metoda constrîngerii (metodă militară) și metoda persuasiunii (metodă sindicală). Prima metodă este departe de a exclude elementele de persuasiune, dar elementele de persuasiune sînt subordonate aici unor

exigențe ale metodei constrîngerii și constituie pentru aceasta un element ajutător. Cea de-a doua metodă, la rîndul ei, nu exclude elementele de constrîngere, dar elementele de constrîngere sînt aici subordonate exigențelor metodei de persuasiune și constituie pentru ea un mijloc ajutător. A confunda aceste două metode este tot atît de inadmisibil pe cît este de inadmisibil să pui în același sac armata și clasa muncitoare." Acest eșantion de stil este foarte caracteristic pentru toate scrierile ieșite de sub același condei.

Armata, continuă în substanță Stalin, se compune mai ales din țărani; de aceea trebuie folosită aici metoda constrîngerii, pentru că țăranii nu se vor angaja neconstrînși în lupta pentru socialism. În timp ce muncitorii, „mediu social omogen"(?), se organizează de la sine în sindicate și sînt „sarea statului sovietic". Mai departe, cîteva rînduri rezumă argumentația: „Greșeala tovarășului Troțki constă în faptul că el subestimează diferența între armată și clasa muncitoare, pune pe același plan organizațiile militare și sindicatele, încearcă, fără îndoială din inerție, să transfere metodele militare din armată în sindicate, în rîndurile clasei muncitoare." Articolul îi reproșează lui Troțki că „merge în continuare pe vechea linie semibirocratică, semimilitară" și conchide, pe un ton calm și așezat care nu dă nici o idee asupra animozității conflictului, că sînt necesare „metodele normale ale democrației proletare în sindicate" și recurgerea la „metodele de persuasiune".

În martie 1921, cel de-al X-lea Congres va pune capăt interminabilei dezbateri adoptînd punctul de vedere al lui Lenin cu 336 de voturi contra 50 acordate lui Troțki și 18 opoziției muncitorești. Rezoluția adoptată a fost de altfel revizuită anul următor și protagoniștii au fost de acord de atunci în a recunoaște că furtunoasa discuție... nu tratase de fapt adevărata problemă în joc. Atîta siguranță peremptorie la unii, certitudine categorică la alții, irosite cu nesăbuință, deci spre marea pagubă a operei comune.

Cum de au putut Troțki și prietenii lui să comită greșeala tactică de a provoca o bătălie în toată regula, dinainte pierdută? În împrejurările de atunci, a lupta pentru supremația în Partid însemna a pune inconștient problema puterii. În inițiativa lor, Lenin a criticat mai puțin fondul tezelor susținute și mai mult procedeul de a crea fracțiuni comuniste opuse, cu riscul de ruptură la un moment dat. Ralierea în jurul lui Troțki a unui număr de personalități de valoare îl alarma, ca simptom al unui pericol viitor, și-l incita să ia mai energic în mînă conducerea partidului și să se slujească în acest scop de oamenii cei mai docili. În loc să liniștească, Troțki trezise neîncrederea vechilor lui adversari care în schimb îl izolau. Adepții lui, cu excepția a patru dintre ei, vor fi eliminați din Comitetul Central — ajuns la 25 de membri și 15 supleanți — iar printre ei au fost sacrificați secretarii prea independenți — Krestinski, Preobrajenski

și Serebriakov. Le va lua locul un militant de o supunere care nu punea probleme, Molotov, asistat de doi adjuncți. Stalin era membru în Biroul de Organizație și în Biroul Politic în același timp și-și pregătea în tăcere viitorul.

Congresul a deliberat într-o atmosferă de alertă și de semipanică: sesiunea lui coincidea cu o explozie populară de nemulțumire. Muncitorii din Petrograd dădeau semne de revoltă, marinarii din Kronstadt amenințau să treacă la fapte, Armata Roșie iritată își manifesta nerăbdarea, țăranii se răsculau cu hotărîre în mai multe provincii, în special în provincia Tambov. Nu era deci vorba despre o „criză de creștere" a sindicatelor, ci de o criză profundă a revoluției. Nu mai era vorba de mici „defecte ale mecanismului" semnalate zilnic în presa oficială, ci de un viciu fundamental al întregii mașini sovietice. Pîinea, combustibilul, bunurile cele mai necesare lipseau în orașe și sate. Producția, transporturile, comerțul erau paralizate. Dictatura bolșevică spera în zadar să facă față prin rechiziții și represiuni. Era nevoie de un reviriment brusc, pentru ca Republica Sovietică să nu se îndrepte spre catastrofă.

Partidul nu prevăzuse nimic din toate acestea. Dar la primele semne de revoltă Lenin a înțeles pe loc aberația propriei sale politici. Și în timp ce congresul își mobiliza membrii pentru a înăbuși rebeliunea, știind că armata nu era sigură, șeful elabora o „nouă politică economică", substituind rechizițiilor forțate impozitul în natură și restabilind între anumite limite libertatea comerțului interior; 140 de congresmeni plecau spre Kronstadt, punctul cel mai critic din cauza apropierii lui de Petrograd și a posibilităților de sprijin din afară, iar Troțki dirija operațiunea sîngeroasă. Numărul de delegați mobilizați astfel pe loc a fost de 300. Înainte chiar de votul asupra sindicatelor, delegații din regiunile țărănești se grăbeau să plece. „Congresul se dizolvă și se micșorează", spunea președintele Kamenev. În lipsa generală de interes, de la care făceau excepție cîțiva specialiști, Stalin va face încă o dată introducerea lui obișnuită asupra chestiunii naționale, „desprinsă de timp și de loc", remarca Zatonski. Opoziția Centralismului Democratic a renunțat să-și mai susțină punctul de vedere. Opoziția Muncitorească, maltratată și condamnată pentru erezie „sindicalistă", a fost singura care a persistat în rezistența ei neputincioasă în fața majorității. În fața pericolului, coeziunea partidului se refăcea. Congresul s-a încheiat repede, dominat de tunurile de la Kronstadt.

Situația economică nu înceta să se înrăutățească, de la începutul revoluției. Contrar programului lor, bolșevicii introduseseră fără tranziție socialismul, chiar comunismul, într-o țară care, ei înșiși recunoșteau primii, nu era pregătită, după epuizarea stocurilor în orașele depopulate și după ce

se consumaseră rezervele din sate.[1] În același timp, sub presiunea necesităților stringente ale războiului civil și printr-o tendință mistico-romantică spre filiația anarhiei, ei distrugeau orice inițiativă capitalistă privată fără a fi capabili să o înlocuiască cu inițiativa populară și confiscau orice produs al muncii individuale înainte de a fi creat producția colectivă.

„Privilegiați", muncitorii și soldații de-abia trăiau dintr-o rație mizerabilă, în timp ce țăranii, mulți dintre ei înfometați și cu toții exasperați, se apărau ascunzîndu-și produsele, făcînd greva semănatului și cîteodată chiar împotrivindu-se cu arma în mînă. „Atrocitățile bașbuzucilor", despre care vorbise Lenin în timpul unui congres comunist, rămîneau de o actualitate dureroasă. Rezoluțiile oficiale care promiteau să-i menajeze pe săteni nu treceau dincolo de nivelul vorbelor goale, ca atîtea decrete, legi, instrucțiuni, circulare, ca și Constituția însăși. Recolta anului 1920 nu putea fi decît dezastruoasă.

Cu o industrie care producea mai puțin de 20 la sută din producția de dinainte de război, cu niște finanțe ruinate de emisia nelimitată de hîrtie, cu un comerț interior redus la trocul clandestin, un comerț exterior redus la zero, economia sovietică se afla în impas.

Ulterior, Lenin va numi toate acestea „comunism de război", pentru a rezuma într-o formulă scurtă justificarea lui retrospectivă care invoca circumstanțele extraordinare; dar, printr-o contradicție în plus, el va recunoaște și responsabilitatea comuniștilor în această politică de spoliere oarbă și nemiloasă: „Am comis nenumărate erori și crima cea mai mare ar fi să nu înțelegem că am depășit măsura." Recunoscînd înfrîngerea suferită în acest domeniu: „Am suferit o înfrîngere pe frontul economic, o înfrîngere foarte grea...", el îi va explica apoi înțelesul: „Tentativa noastră *de a trece imediat la comunism* ne-a costat o înfrîngere mai serioasă decît toate înfrîngerile suferite din partea lui Kolceak, Denikin și Pilsudski..." Insistînd asupra erorilor recente, el își va confirma mărturisirea în acești termeni:

[1] Foametea din 1921–1922, în special în regiunile Volga și Kuban, a făcut nenumărate victime. „Raportul delegației sovietice la conferința internațională de la Genova (1922) ne-a informat că în 1921 trei milioane de suflete au pierit de inaniție, în ciuda ajutorului considerabil furnizat de American Relief Association" (*cf.* N. de Basily: *La Russie sous les Soviets*, P., Plon, 1938. Lucrare de documentație sigură, furnizată de N. Volski, alias Valentinov). Realitatea s-a dovedit ulterior a fi și mai cumplită. „Conform cifrelor furnizate de Oficiul Central de Statistici, în timpul foametei din 1921–1922, țara a pierdut, urmare a creșterii mortalității și a scăderii natalității, 5 053 000 locuitori." *Cf.* Sergie Prokopovicz: *Histoire économique de l' U.R.S.S.*, P., Flammarion, 1952). Aceeași lucrare, de o autoritate necontestată, precizează ulterior că foametea respectivă a făcut „5 milioane de victime" fără a se lua în calcul deficitul de nașteri. La al doilea Congres al Sovietelor, în 1924, Kalinin recunoaște că această foamete a afectat cumplit o populație de 36 milioane de locuitori (*Cf.* Benjamin M. Weissman, *Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia, 1921–1923*, Stanford University, 1974).

„Am crezut, cei mai mulți dintre noi..., că este posibilă trecerea direct la edificarea socialismului." În realitate, el rostea cînd cuvinte de propagandă sau de încurajare pentru a preveni abandonul, cînd critici și adevăruri pentru a reacționa împotriva iluziilor și a optimismului de comandă.

„Comunismul de război" a fost cu siguranță o tentativă la început prea puțin deliberată și apoi voită și intransigentă, de a sări peste etape cu scopul de a instaura comunismul „cu forța". Teoreticienii atrași de un partid care se reclama de la marxism uitaseră, în amețeala succeselor politice, postulatele economice cele mai puțin contestabile. Ar fi suficientă, pentru a dovedi acest lucru, convingerea lor că vor realiza în 1921 desființarea banilor. Troțki scria atunci într-un manifest: „Salariul plătit în bani tinde din ce în ce să fie înlocuit prin plata în natură, emisia continuă de bancnote fără acoperire și căderea rapidă a valorii lor nu fac decît să consacre dispariția vechiului sistem financiar și comercial." La sfîrșitul anului, presa comunistă anunța gratuitatea alimentelor pentru muncitori și funcționari ca pe „încă un pas înainte spre abolirea uneia din rămășițele capitaliste care mai supraviețuiesc în regimul sovietic, sistemul monetar", ca și sfîrșitul „fetișismului banilor", gratuitatea serviciilor publice fiind deja hotărîtă ca și aceea a transporturilor, locuințelor, iluminatului, spectacolelor. (*ABC-ul comunismului* prevede totuși folosirea monedei în societatea socialistă, înainte de comunism.) La mai puțin de un an după aceea, Lenin va recomanda păstrarea cu grijă a aurului în Rusia pentru ca, spune el cu o metaforă inspirată poate de Thomas Morus, mai tîrziu, „cînd vom învinge în lumea întreagă", să construiască în piețele publice vespasiene de aur...

Nici socializarea băncilor și capitalurilor, nici naționalizarea industriei, nici colectivizarea agriculturii nu răspundeau proiectelor învingătorilor din Octombrie. Ca răspuns la imputările presei burgheze care confunda naționalizarea cu confiscarea, înaintea loviturii de stat, Lenin și-a declarat fără echivoc adevăratele intenții: bolșevicii la putere vor naționaliza băncile „fără să ia un ban proprietarilor lor" căci ei înțeleg prin naționalizare pur și simplu o conducere efectivă. La fel sindicalizarea industrială, sau organizare obligatorie în carteluri, „nu va schimba nimic în ce privește proprietatea și nu va lua un ban de la nici un proprietar". Lenin repetă de mai multe ori „nici un ban". Cît despre ipoteza exproprierii țăranilor, și aceasta era tot invenție răuvoitoare „fiindcă și în caz de revoluție socialistă adevărată, socialiștii nu vor voi și nu vor putea expropria mica țărănime". Toate aceste promisiuni vor duce la socializarea integrală a băncilor, a industriei și a producției agricole. Elanul revoluției asaltate înfăptuia, pe lîngă „exproprierea expropriatorilor", premeditată cu mult timp înainte, exproprierea expropriaților.

Luarea în stăpînire de către stat a uzinelor și a fabricilor nu intra în programul bolșevic mai mult decît în acela al socialismului occidental. Ținînd piept în 1918, „infantilismului de stînga", adică utopiștilor partizani ai unei socializări totale imediate, Lenin scria: „Deja am confiscat,

naționalizat, distrus și demolat mai mult decît putem să recenzăm..." Dar ostilitatea patronilor și tehnicienilor, eșecul iremediabil al conducerii muncitorești, incapacitatea tehnică și de conducere a sindicatelor, tratatul de la Brest cu clauzele lui protejînd bunurile germane, jefuirea și părăsirea întreprinderilor ca urmare a frămîntărilor sociale — totul obliga la soluția cea mai radicală. (Sub Kerenski monopolul statului asupra comerțului cu cereale a fost adoptat în condiții similare, din neputința de a acționa altfel.) Totuși, în loc să profite de prima ocazie de a demobiliza industria, ca și armata, bolșevicii vor sfîrși prin a idealiza soluțiile la care se recurge în lipsă de altele mai bune și, sub pretextul de a „lua prin jaf ceea ce fusese luat prin jaf", vor trăi jefuind și ceea ce nimeni nu luase prin jaf. Această dezicere de propriile principii, agravată de o necunoaștere a propriei lor doctrine sociale, a dus la teribile deziluzii al căror episod culminant a fost insurecția din Kronstadt.

Mișcarea revendicativă a muncitorilor și marinarilor, absolut pașnică la origine, corespundea stării de agitație a proletariatului din Petrograd, disperat de privațiuni, de dezamăgiri și de brutalitățile „comisarocrației". La sfîrșitul lui februarie 1921, în capitala Nordului grevele s-au înmulțit și mitingurile muncitorilor cer pîine și libertate, reforma sovietelor și restabilirea comerțului. Socialiștii de diferite nuanțe profită pentru a orienta această acțiune spontană într-un sens conform cu vederile lor. Autoritățile comuniste răspund prin arestări, închiderea uzinelor cuprinse de agitație, reprimarea manifestațiilor. Zinoviev, președinte al Sovietului de la Petrograd, nu știa să recurgă decît la măsuri polițienești.

Dar frigul și foamea, criza cărbunelui și reducerea rațiilor — datorată în parte paraliziei căilor ferate — stimulau populația. Echipajele flotei și garnizoana din Kronstadt au ținut atunci o adunare impresionantă la care a luat parte Kalinin în persoană, primit cu toate onorurile, muzică și drapele. Rezultatul: o rezoluție cerînd, în spiritul Constituției sovietice și al Programului din Octombrie al bolșevicilor, alegeri libere în soviete; libertatea cuvîntului și a presei pentru muncitori și țărani, pentru socialiștii de stînga, anarhiști, sindicate; eliberarea deținuților politici care sînt muncitori sau țărani; abolirea privilegiilor partidului comunist; egalitatea cartelelor muncitorești; dreptul țăranilor și meșteșugarilor care nu exploatau munca altora de a dispune de produsul muncii lor. O delegație trimisă la Petrograd este încarcerată. Zinoviev nu avea alte argumente.

Ca urmare, se alege la Kronstadt un comitet revoluționar provizoriu; marea majoritate a comuniștilor se alătură mișcării. Totul se limitează la proclamații, dar este suficient pentru a-l alarma pe Zinoviev, care transmite la Moscova un fel de panică. Consiliul Muncii și Apărării răspunde printr-un ordin decretînd starea de asediu și denunțînd contrarevoluția, socialist-revoluționarii, Marii Albi, Sutele Negre, spionajul francez, generalii ruși... În loc să se calmeze situația, se declanșa conflictul. Vărsarea de

sînge devenea inevitabilă. După o somație fără rezultat, Troțki va ordona bombardarea acelora pe care odinioară îi numea „mîndria revoluției".

Dacă marinarii și muncitorii din Kronstadt ar fi urzit un complot sau ar fi avut dinainte un plan, ar fi așteptat dezghețul care le-ar fi pus fortăreața la adăpost și ar fi adus Petrogradul în tirul flotei. Dar ei sperau să aibă cîștig de cauză prin simpla putere a drepturilor lor și prin solidaritatea întregii Rusii muncitoare. Fii de țărani necăjiți și goi, în cea mai mare parte, ei se știau interpreții doleanțelor populare. Candoarea lor politică rămîne în afara oricărei îndoieli, ca și fidelitatea lor față de revoluție. Dar greoiul „aparat" al partidului bolșevist deja nu mai era sensibil la puritatea celor mai bune intenții. Atacați pe gheață de către *cursanti* (elevi-ofițeri selecționați), răsculații s-au apărat devenind insurgenți fără voia lor. Armata Roșie, trimisă împotriva forturilor, a refuzat să execute ordinele. A fost nevoie să fie epurată, să fie dotată cu noi cadre și prelucrată special, cu ajutorul întăririlor comuniste sosite de la al X-lea Congres. Printr-o sinistră ironie a istoriei, Comuna din Kronstadt a pierit la 18 mai 1921, ziua celei de-a cincizecea aniversări a Comunei din Paris.

Sînt anumite victorii cu care nu se împăunează nimeni. În memoriile lui, Troțki n-a consacrat decît două rînduri afacerii de la Kronstadt. Iar acestea pentru a recunoaște în ea un „ultim avertisment" dat partidului său. Fără a da de altfel prea multă importanță diatribelor grosolane ale bolșevicilor înverșunați în a-i discredita pe învinși, este probabil că totuși contrarevoluția a încercat să se infiltreze în mișcare pentru a încerca s-o orienteze în direcția dorită de ea. Dar cui i-ar reveni principala responsabilitate? Troțki a arătat-o cu destulă claritate, scriind: „Regimul *cartelei de foamete* era legat de tulburările crescînde care au dus, pînă la urmă, la insurecția din Kronstadt." Iar *cartela de foamete* a fost o consecință a așa-numitului comunism de război, abandonat cu întîrziere de Lenin, după „ultimul avertisment".

Dar legitimitatea revendicărilor rebelilor își găsea o confirmare implicită în „cotitura" operată la îndemnul lui Lenin la cel de-al X-lea Congres, adoptarea unei „noi politici economice" — NEP — care trebuia să corecteze utopismul practicilor falimentare. Sfîrșitul raționalizării și al confiscărilor arbitrare, dreptul micilor producători de a-și vinde marfa, redeschiderea piețelor, într-un cuvînt, restaurarea unui capitalism limitat și controlat, dădea satisfacție nevoilor esențiale ale poporului extenuat. Dacă este adevărat că aspirațiile sau veleitățile politice ale acestuia erau tot atît de brutal reprimate ca și înainte, destinderea economică părea să fie un prim pas în direcția unor vremuri mai bune.

Primit cu satisfacție în țară, NEP a fost admis nu fără stupefacție de către partid. Militanții, dezorientați, s-au supus, dar nu-l înțelegeau. Singur Riazanov a avut curajul să se ridice împotriva procedurii insolite a lui Lenin, care impunea, fără consultații prealabile și fără deliberări, o întoarcere de 180 de grade. Opoziția muncitorească l-a susținut, dar nu avea

nimic serios de opus faptului împlinit. Gravitatea situației trecea înaintea formalităților: „Dacă n-am fi schimbat politica economică, n-am mai fi rezistat decît cîteva luni", va spune Lenin la congresul următor.

Partidul l-a urmat din docilitate și mai curînd silit, înainte de a se minuna încă o dată de clarviziunea călăuzei sale. Dar în situația dată, Lenin rămînea în urma evenimentelor și nu avea deloc meritul unui pionier. Doi ani înainte, în 1919, nu ceruse oare Troțki, prin intermediul lui Stalin, Comitetului Central să se pună capăt abuzurilor care îi striveau pe țăranii mijlocași de pe Volga și să fie pedepsiți funcționarii sovietici care se făceau vinovați de ele? Anul următor, nu propune el înlocuirea rechizițiilor printr-un impozit progresiv în natură și instituirea unui schimb echitabil de obiecte de manufactură cu produse agricole, pentru a remedia decăderea economiei rurale? Lenin crezuse că-i ține piept tratîndu-l cu severitate drept *free trader* (liber schimbist) și Comitetul Central îi respinsese proiectul cu 11 voturi contra 4. După obiceiul lui, Stalin figura printre cei ce se alăturau majorității. Două luni înainte de Kronstadt, menșevikul Dalin susținea la Congresul Sovietelor impozitul în natură și dreptul țăranilor de a dispune de surplusul de produse. Lenin se lăsase deci depășit de situație și nimic nu revelează aici „geniul" pe care i l-au celebrat discipolii — și de care dăduse într-adevăr dovadă în Octombrie —, ci doar o inteligență suplă, promptă în a-și reveni după o rătăcire trecătoare.

Cu NEP, Lenin cedează teren economic pentru a păstra pentru partidul lui toate privilegiile politice. El revine, într-o anumită măsură, la adevăratul lui program și aplică în raporturile de clasă din interior strategia compromisului încununată de succes în exterior, în relațiile cu țările capitaliste. Asupra acestui din urmă capitol tezele lui erau foarte limpezi. Imediat după marele război, el a trimis prin Cicerin aliaților o notă în care se oferea să recunoască împrumuturile și datoriile, să consimtă la concesii economice și chiar la cedările teritoriale. În 1921, recomanda comuniștilor germani să accepte Tratatul de la Versailles, așa cum acceptaseră bolșevicii pacea de la Brest. Credința lui în izbucnirea ineluctabilă a revoluției mondiale conciliază rigiditatea doctrinară cu artificiile retragerii și cu tranzacțiile compromisului. El se conformează din instinct preceptelor lui Napoleon asupra războiului „a cărui artă nu constă decît în a cîștiga timp atunci cînd dispui de forțe inferioare" și care considera principiile „ca niște axe la care se raportează o curbă".

Complexitatea problemelor de rezolvat în interior nu se preta la soluțiile relativ simple ale problemelor din afară. De aceea Lenin se considera îndreptățit să tragă de timp, să meargă pe ocolite, să evite obstacolele, să urce și să coboare „în zig-zag". El a subliniat în repetate rînduri că nu există cărți care să te învețe cum se duce la bun sfîrșit o revoluție și că, deoarece Marx nu a clarificat dinainte toate problemele, trebuie să înveți să rezolvi situațiile fără ajutorul lui postum... NEP nu era o concepție încheiată o

dată pentru totdeauna, ci o schimbare de orientare, urmată de tatonări și de descoperiri, de o serie de decrete succesiv amendate și completate. Restituirea condiționată a locuințelor, darea în administrarea foștilor proprietari a întreprinderilor mici și mijlocii, închirierea fabricilor, concesionarea către străini, restabilirea sistemului salarial, reabilitarea banilor, restructurarea comerțului privat, suprimarea serviciilor gratuite... Nimeni nu știa precis pînă unde trebuia să se meargă înapoi. „Am fost învinși în încercarea noastră de a realiza socialismul cu forța", va explica Lenin pentru a ridica moralul zdruncinat al partidului, „dar nu înfrîngerea este cel mai mare pericol, ci teama de a-și recunoaște înfrîngerea..." Șase luni mai tîrziu el anunța încă „un recul suplimentar" și după un an „sfîrșitul retragerii".

Numeroasele definiții pe care le dă el noii politici economice, în același timp vagi și fragmentare, pun în relief cînd o trăsătură, cînd alta, după moment. Una dintre cele mai puțin insuficiente este aceea în care afirmă necesitatea „de a abandona construirea imediată a socialismului pentru a se replia în multe domenii economice în direcția unui capitalism de stat". Pe tema capitalismului de stat, el se referă la o broșură din 1918, în care scrie: „Dacă revoluția întîrzie în Germania trebuie să ne instruim la școala capitalismului de stat german, să-l imităm din răsputeri, *să nu ne temem de procedeele dictatoriale pentru a accelera această asimilare a civilizației occidentale de către barbara Rusie*, să nu dăm înapoi de la a combate barbaria cu mijloace barbare." Recomandare care avea să se graveze în mintea moștenitorilor săi înaintea tuturor celorlalte, și în special în mintea lui Stalin.

Argumentația lui generală, așa de importantă pentru evoluția ulterioară a regimului, este greu de rezumat prin citate, dar cîteva linii directoare extrase din diverse scrieri, rapoarte, discursuri și comentarii vor da o idee de ansamblu.

Se remarcă încă de la început o revizuire a concepțiilor sale în privința iminenței revoluției mondiale: „A conta pe revoluția mondială nu poate să însemne a conta pe o dată precisă a ei... Maturizarea ei, din ce în ce mai rapidă [?] poate aduce revoluția pînă în primăvară, dar este posibil și ca ea să nu vină." În 1919, încă mai credea că „descompunerea imperialismului german va duce Germania nu numai la republică, ci la revoluția socialistă". În 1920, el afirma cu certitudine: „Nu este departe ziua cînd vom merge alături de guvernul Sovietelor din Germania." În 1921 își trădează deruta prin fraze contradictorii: „Revoluția internațională ia amploare... Dar am fi pur și simplu nebuni să ne imaginăm că ne va veni în curînd un sprijin sub forma unei revoluții proletare durabile..."

Despre capitalismul de stat, pe care-l socotește „un mare pas înainte" pentru Rusia sovietică, Lenin scrie: „Este un capitalism pe care putem și trebuie să-l admitem, fiindcă este indispensabil maselor țărănești..." El amintește, celor care au uitat-o, doctrina comună: „Capitalismul este un

rău față de socialism. Capitalismul este un bine față de regimul feudal, față de mica producție.“ Concesiile, „relații de alianță sau de mariaj economic cu capitalismul“, se impun celor mai înapoiate dintre statele mari ale Europei: „Concesiile sînt poate forma cea mai simplă, cea mai clară, cea mai limpede delimitată pe care o ia capitalismul de stat în interiorul sistemului sovietic.“ Cooperația este, de asemenea, „o formă de capitalism de stat, dar mai puțin simplă, mai puțin limpede delimitată, mai complexă“. Iluziile în această privință trebuie să dispară: „Drepturi și libertăți pentru cooperație, în stadiul actual al Rusiei, înseamnă drepturi și libertăți pentru capitalism. A închide ochii pentru a nu vedea acest adevăr evident ar fi prostie sau crimă...“

În fine, insistă fără încetare asupra alianței economice cu țăranii, indispensabilă după alianța militară; pentru realizarea ei, singurul mijloc este acordarea libertății schimburilor: „Libertatea schimburilor înseamnă libertatea comerțului; libertatea comerțului înseamnă revenirea la capitalism.“ Iar interzicerea acestei libertăți „ar fi o prostie și o adevărată sinucidere“. Fiindcă înțelegerea cu țăranii „este singura care poate menține revoluția socialistă în Rusia, în lipsa revoluției în alte țări“. Țărănimea trebuie convinsă: comuniștii „vin efectiv în sprijinul țăranului sărac ruinat, lipsit de orice mijloace de trai, muritor de foame, în situația actuală atroce. Sau îi dovedim acest lucru, sau ne va trimite la dracu'... Acesta este sensul noii politici economice.“

Dar bolșevicii nu sînt pregătiți să-și facă o opinie asupra semnificației politice a NEP-ului, întîmpinat de adversari ca o repetare rusească a Thermidorului. Ei îl interpretează ca pe un Thermidor specific, realizat la timp de ei înșiși și salutar pentru revoluție. Lenin n-a găsit nimic de adăugat la aceste reflecții ale lui Troțki, datate din 1922: „Menșevicii din lumea întreagă au început să vorbească despre Thermidorul revoluției ruse. *Dar nu ei, ci noi înșine am stabilit acest diagnostic*. Și, ceea ce este și mai important, partidul comunist a făcut aspirațiilor *thermidoriene*, tendințelor micii burghezii, concesiile necesare păstrării puterii de către proletariat, fără să distrugă sistemul și fără să abandoneze puterea.“ Cicerin explica într-un interviu din 1921: „Politica noastră externă nu e decît expresia acestui NEP care este într-adevăr un Thermidor proletar“; el n-ar fi vorbit în acești termeni fără instrucțiuni precise din partea Biroului Politic, deci a lui Lenin și Troțki. Mai tîrziu, spectrul Thermidorului va fi evocat în noile circumstanțe cu mai puțină seninătate, în paroxismul luptelor intestine.

Tentația de a căuta precedente în alte revoluții pentru a înțelege mai bine etapele unei mari răsturnări politice și sociale este frecventă. Numeroase paralele se ivesc între situații, și chiar între personaje, deși acestea nu sînt niciodată perfect similare. Se descoperă asemănări reale între Nicolae Romanov, Ludovic al XVI-lea, Carol I Stuart, ca și între Alexandra Fedorovna,

Maria Antoaneta și Henrieta-Maria. Se pot face comparații utile, fără însă a merge pînă la asimilare, între Lenin și Robespierre sau Cromwell, în calitate de figuri centrale ale revoluției lor. Diferite aspecte sugerează uneori o apropiere cu Washington, și încă și mai frecvent, cu personaje din istoria Rusiei. Dar oamenii care „trăiesc în viitor" se identifică deja mai greu decît figurile trecutului. Sovietul din Petrograd joacă în anumite momente un rol destul de asemănător cu cel al Comunei din Paris; partidul bolșevist, cu clubul iacobinilor. Nici unul, nici altul, totuși, nu vor avea soarta înaintașilor lor. Războiul civil al tuturor Rusiilor amintește în mai multe privințe pe cele din America de Nord. Gironde social-democrată și Vendée cazacă nu sînt expresii arbitrare. Anihilarea Nivelatorilor* și a Turbaților** își găsește o oarecare corespondență în Republica Sovietelor. Orice revoluție își are Indulgenții și Excesivii ei. Teroarea, „dictatură a nevoii", spunea fiul lui Carnot, nu a fost o noutate rusească. Există și alte exemple. Dar orice comparație de acest gen nu are valoare decît în măsura în care scoate în evidență diferențele, adevărate caracteristici ale fenomenelor individuale și colective demne de interes. Sub aparențele comune, istoria nu se repetă întotdeauna, ea continuă. Cele mai izbitoare analogii nu permit niciodată aprecierea și cu atît mai puțin anticiparea evenimentelor, dacă se face abstracție de ambianța economică și de condițiile istorice date. În această privință, distincțiile de conținut social sînt mai importante decît similitudinile de suprafață. De aceea, profeții prea grăbiți ai Thermidorului, și cu atît mai mult ai Brumarului, au avut în zilele noastre destul timp să reflecteze la originalitatea cursului revoluției ruse, după ce se înșelaseră asupra ei.

Lenin era mai înțelept cînd examina dilema liberalilor alăturați noului regim pe care aceștia o puneau, corect, astfel: NEP — evoluție sau tactică? La acest „adevăr de clasă al unui dușman de clasă" el răspunde cu loialitate: „O evoluție în sensul în care o prevede Ustrialov este posibilă. Istoria cunoaște tot felul de metamorfoze... Masele uriașe sînt cele care decid soluțiile istorice." Și, în așteptarea marilor conflagrații destinate să pună în mișcare mulțimile, selecția comuniștilor și calitatea activității lor în actualitate pot fi o garanție — crede el — împotriva degenerării tacticii provizorii în evoluție iremediabilă și pot pregăti un viitor care va decide în favoarea perspectivei revoluționare. NEP, spune Lenin, este hotărît „cu seriozitate și pentru un timp îndelungat". De aceea alegerea oamenilor devine sarcina esențială: „Nu trebuie să ne temem să recunoaștem că în 99 de cazuri din 100, comuniștii responsabili nu sînt la locul lor, nu știu să

---

* În istoria Angliei, în timpul revoluției burgheze, republicanii cei mai hotărîți, care voiau egalitate absolută de fapt și de drept (*n.t.*).

** *Enragés* — în 1793, partid al revoluționarilor extremiști în Franța care au luptat împotriva girondinilor (*n.t.*).

muncească și au acum nevoie să se instruiască." Fiecare la locul său... Pentru Stalin, anume, era aproape ocazia de a și-l ocupa pe al lui.

Conflictele personale între revoluționari au grăbit adesea declinul mișcării lor, determinat de cauze mai profunde. Sub acest raport, revoluția rusă a părut să facă o excepție cît timp a trăit Lenin: solidaritatea temeinică a conducătorilor nu se lăsa clintită nici de discordii, nici de eșecuri. Noutatea era organizarea inițiatorilor și conducătorilor acestei revoluții într-un partid coerent și disciplinat, a cărui unitate va constitui elementul esențial de stabilitate a regimului.

Dar, în spatele unei fațade liniștitoare, rivalitățile minau subteran „aparatul". Discuția pe tema sindicatelor revelase acuitatea acestor antagonisme, cărora NEP nu le-a pus capăt. În ce-l privește pe Troțki, el nu mai păstra nimic din dezacordul lui cu Lenin, el însuși preocupat să înlesnească colaborarea între foștii adversari. Pentru anturajul lui Lenin, lucrul acesta nu era subînțeles: chiar izolat în Politbirou și aproape singur în Comitetul Central, Troțki părea redutabil pentru confreria „vechilor bolșevici" care voiau să-i restrîngă și să-i reducă influența dispersîndu-i partizanii cu scopul de a-și păstra controlul asupra pîrghiilor de comandă ale Partidului și statului. Zinoviev, Kamenev și Stalin lucrau în secret în acest scop. Și, pentru a-l realiza mai bine, ei vizau ca instrument eficace secretariatul Comitetului Central, post socotit tehnic și executiv, dar avînd în realitate o importanță crescîndă prin atribuțiile pe care le primea în repartizarea personalului politic.

În 1922, își vor atinge scopul: după cel de-al unsprezecelea Congres al Partidului, Stalin devine secretar general, urmîndu-i lui Molotov, retrogradat la rangul de adjunct. Operațiunea a trecut aproape neobservată, funcțiile părînd întotdeauna modeste. Nimeni n-a avut vreo obiecție, cu excepția lui Lenin, pretinde Troțki, a cărui memorie se dovedește aici deficitară cel puțin în ce privește data, asupra căreia se înșală, situînd-o cu un an înainte, și a cărui mărturie pare să fie dezmințită de elogiul pronunțat de Lenin la adresa lui Stalin, în timpul ședinței congresului. Este adevărat că fără încetare se vor aduna contradicțiile în actele și în afirmațiile liderilor bolșevici. „Acest bucătar nu va găti decît mîncăruri condimentate", va spune Lenin despre noul secretar, dar, desigur, mai tîrziu și între prieteni.

La acea dată, Stalin nu era cunoscut încă decît într-un cerc puțin numeros de militanți și funcționari; dar pe cei care avuseseră de-a face cu el în activitatea cotidiană, prezența lui „la vîrf" îi neliniștea. Fraza lui Krestinski: „Este un individ rău, cu ochii lui galbeni" exprimă o antipatie împărtășită. Poate că Lenin subestima rolul posibil al unui funcționar subordonat Biroului Politic, dacă nu s-a opus expres la numirea lui Stalin. În orice caz, abținerea lui lăsa cale liberă micului clan care ocupa în jurul lui punctele strategice ale puterii. S-a îndeplinit astfel fără zgomot un fapt

esențial al revoluției, iar aceasta fără ca inițiatorii lui să-i bănuiască anvergura și să prevadă consecințele.

La apogeul influenței sale, Lenin exercita asupra colaboratorilor săi un fel de magistratură de arbitru asumînd în același timp răspunderea majoră a conducerii în statul sovietic și în acțiunea revoluționară internațională. Redresarea curajoasă adusă de NEP confirma în sferele comuniste reputația lui de infailibilitate relativă, după fericitul bilanț al tacticii utilizate la Brest. Datorită lui, Republica Sovietelor avea să comemoreze în liniște cea de-a cincea aniversare a ei. Nu se mai hazarda nimeni să-l critice în public, deși modestia lui obișnuită rămăsese aceeași. Tonul lui, uneori imperativ în unele polemici, exprimă nu siguranța unui pontif, ci sentimentul unei superiorități politice dovedite asupra adversarilor săi de idei. Cenzurîndu-și greșelile proprii, nu le pierdea din vedere pe ale celorlalți. Ar fi putut să-și însușească expresia cunoscută: „Mă consider mic atunci cînd mă privesc, dar mă consider mare cînd mă compar." De unde contrastul între prudenta lui rezervă intelectuală în fața marilor probleme de rezolvat și siguranța lui în controverse. Din rațiuni pedagogice, încă mai presară în ele cuvinte lapidare, fie simplificări schematice, fie stimulente tonice la adresa auditoriului pe care voia să-l educe. Ceea ce nu exclude o bunăvoință constantă față de tovarășii lui mai puțin dotați pe care se străduiește să-i mențină în stare de emulație și să-i asocieze la opera colectivă după capacitățile fiecăruia. La ascendentul lui spiritual față de partid, se adăuga o solicitudine binevoitoare față de fiecare în parte, menajîndu-le forțele, veghind la înțelegere, încurajîndu-i pe unii și pe alții cu sfaturile sau cu sprijinul lui. El se consuma însă fără rezerve.

Pe Stalin, scrie Troțki, Lenin îl aprecia mai întîi pentru „fermitate și pentru un simț practic alcătuit pe trei sferturi din viclenie"; dar mai tîrziu a trebuit să constate „ignoranța, extrema îngustime a orizontului politic, evidenta grosolănie morală și lipsa de delicatețe a lui Stalin". Memorialistul relatează că Lenin apela de preferință la Stalin, Zinoviev și Kamenev pentru rezolvarea problemelor curente și a treburilor mărunte, la indicațiile și sub conducerea lui; la Comitetul Central ca și în altă parte, avea nevoie de auxiliari docili, de tipul lui Rîkov și Țiurupa pe care i-a numit supleanții săi împreună cu Kamenev în Consiliul comisarilor, atunci cînd oboseala l-a obligat să-și restrîngă activitatea. La această schiță exactă, dar prea sumară, trebuie să adăugăm cîteva trăsături indispensabile pentru înțelegerea unei situații ajunsă deja în pragul crizei.

Întreg aparatul de guvernare se sprijinea atunci pe personalitatea lui Lenin, a cărui anvergură creează, împreună cu înlănțuirea circumstanțelor istorice, o stare de lucruri extrem de diferită față de ordinea constituțională sovietică.

Instituțiile politice, economice și administrative sînt subordonate unui număr tot atît de mare de organe strict comuniste paralele, la diverse

niveluri de organizare. Partidul se suprapune deci statului, ca un capac de aceeași formă peste o piramidă. La nivelul cel mai înalt, Biroul Politic concentrează toate puterile, delegate de sus în jos instanțelor inferioare în limitele resortului propriu. Ca președinte al Consiliului comisarilor, Lenin nu făcea decît să convertească în măsuri practice deciziile luate de Biroul Politic sub conducerea sa și să distribuie sarcinile între departamentele ministeriale. El a sfîrșit prin a se elibera de această fastidioasă ocupație și, la rîndul lui, Troțki a încetat să-și mai piardă timpul la Consiliul transformat în comisie executivă a înalților funcționari. I s-a adăugat un „consiliu restrîns", pentru redactarea legilor. Comitetul Executiv al Sovietelor, privat de prerogativele definite în Constituție, servește de parlament formal, adunare intermitentă de funcționari mijlocii reduși la funcția de mașină de vot a unor proiecte de legi prezentate de Biroul său permanent, cu misiunea de a dezbate asupra unor detalii nesemnificative. În subordinea Biroului Politic se mai află Consiliul Muncii și Apărării, cu competențe neclare și cu atît mai înclinate să impieteze asupra întregului; Consiliul Economic Superior, cu atribuții în domeniul producției și al schimburilor, dar absorbit de industrie; Comisia Planului, însărcinată să recenzeze resursele și să întocmească proiecte și devize. Toate aceste organisme, adăugate comisariatelor Finanțelor, Transporturilor, Agriculturii, Comerțului Exterior, al Inspecției Muncitorești și Țărănești, Sovietelor celor două capitale, Comitetelor Centrale ale cooperativelor și sindicatelor etc. aflate, în absența inițiativei, în neîncetată competiție de autoritate birocratică, se contracarează care mai de care, unele pe altele. Și Lenin nu exagera spunînd: „Avem un haos de instanțe de toate felurile."

În acest haos Lenin este singurul destul de ascultat pentru a separa birourile în concurență și a face să prevaleze o idee lucidă asupra interesului general. Dar rolul lui implică multiplicarea eforturilor prin folosirea de subordonați care serveau drept instrumente și deveneau din ce în ce mai puțin capabili să gîndească fără directive din partea stăpînului. Stalin, la secretariatul Partidului, Zinoviev, la Sovietul din Petrograd, Kamenev, la Sovietul din Moscova, Buharin, la direcția presei, Kalinin, la Executivul Sovietelor, Kamenev, la Consiliul Muncii și al Apărării, Rîkov, la Consiliul Economic Superior, mai tîrziu la Consiliul comisarilor, Zinoviev, Radek și Buharin, la Executivul Internaționalei Comuniste — această repartiție a pieselor pe tabla de șah nu era ineficace, dar numai dacă jucătorul care le muta era Lenin. Lăsați în voia lor, ca în mai multe împrejurări anterioare mai curînd nefericite pentru reputația lor de comunști, cît valorau oare epigonii?

Două dintre principalele departamente de stat dobîndiseră un fel de autonomie, prin încrederea pe care Lenin o acorda șefilor lor: poliția și armata.

Puterile Cekăi, teoretic reduse în 1920, apoi în 1922, prin reorganizarea „Comisiei extraordinare" în „Direcție politică de stat"(*sic*) sau GPU, nu

erau nelimitate în principiu. „Colegiul“ prezidat de Dzerjinski trebuia să-și supună „propunerile“ comisariatului Justiției. În realitate, un funcționar din acest comisariat se adăuga prin funcțiile sale speciale colegiului respectiv, asupra căruia Biroul Politic exercita singur o supraveghere iluzorie mandatîndu-l în acest scop pe unul dintre membrii săi și ocupîndu-se din cînd în cînd de cazurile excepționale. Astfel Stalin își va continua, în calitate de reprezentant al Biroului Politic în GPU, activitatea lui polițienească începută în timpul războiului civil. Se înțelege de la sine că nici Lenin, nici colaboratorii săi direcți nu puteau verifica aserțiunile lui Dzerjinski sau Stalin, decît cu rare excepții, în timp ce colegiul avea latitudinea de a *dicta opinia* Biroului Politic în materie de represiune. Ca toate polițiile politice, GPU tindea să se arate indispensabil amplificînd pericolele de înlăturat, presupuse sau reale. De mai multe ori, Dzerjinski va rercurge la mijloacele clasice ca să obțină aprobarea pentru măsurile lui severe: demisia, motivată prin imposibilitatea de a garanta ordinea publică și securitatea regimului, pentru că nu i se lăsa suficientă mînă liberă. Pînă la urmă GPU va cîștga încet-încet atotputernicia Cekăi, contrar primelor intenții ale partidului și spiritului reformei din 1922 și va lua proporții monstruoase în această Republică a Sovietelor pe care Lenin o definise prematur ca un „nou tip de stat, fără birocrație, fără poliție, fără armată permanentă“.

Troțki deținea aici un loc aparte. În Biroul Politic, acordul lui cu Lenin avea putere de decizie. În aceste două minți, Partidul se simțea întrupat prin selecție naturală. Numele lor apăreau opiniei publice ca inseparabile, iar persoanele lor ca asociate în permanență în responsabilitățile supreme. Contrastînd cu „haosul“ birocratic de care vorbea Lenin, Comisariatul pentru Război trecea drept o instituție exemplară, la care Biroul Politic apela în numeroase situații străine afacerilor militare. Troțki știuse să formeze un personal adaptat metodelor sale raționale de muncă, ordonate, punctuale, eficace, și să se folosească de el pentru a duce la bun sfîrșit misiunile cele mai variate. Se făcea apel la el peste tot unde dezordinea și lipsa cereau o intervenție salutară (ca la Comisariatul pentru Instrucțiunea Publică, discreditat de Lunacearski), în speranța de a obține rezultate analoage celor pe care le obținuse în serviciile de război, de industrie din Ural, de transporturi. Pe lîngă valoarea lui de om de stat și talentelor sale de organizator, i se aprecia fertilitatea intelectuală, contribuția activă în presă și în mișcarea de idei. În Congresul celei de-a treia Internaționale, a dominat fără efort. Și totuși, acest prestigiu multilateral nu corepundea unei autorități egale în elementul principal al noului stat, aparatul dictatorial.

Acest aparat, din ce în ce mai diferențiat de Partid, așa cum Partidul era din ce în ce mai izolat politic în stat, reprezenta angrenajul de roți care puneau în mers enorma mașină birocratică sovietică, constituită pe ruinele vechii administrații imperiale, produs al unor condiții sociale neschimbate. Un sfert de secol de progres industrial, încă derizoriu în ciuda utilajului

modern al marilor întreprinderi cu capital străin, lăsînd Rusia foarte mult în urmă față de celelalte țări civilizate, nu formase o burghezie și nici un proletariat capabile să contrabalanseze „semisălbăticia și cea mai reală sălbăticie“ pe care Lenin o considera principalul obstacol în calea socialismului. Cu o intelighenție decadentă și vanitoasă, măturată de revoluție, emigrată în masă sau risipită prin țară, o clasă muncitoare de mai multe ori decimată în războiul civil, în parte alungată la țară de foamete, în parte absorbită de cadrele noii birocrații, va rămîne această imensă populație rurală pe care Gorki o caracterizase ca un „enorm corp flasc, lipsit de orice educație politică, aproape impenetrabil la influența ideilor susceptibile să înnobileze actele voinței“ și „abrutizat de condițiile în care trăiește, răbdător, într-un fel aproape revoltător, și viclean în felul său...“ În lipsa unor metode democratice energice care să regenereze această masă umană și să favorizeze dezvoltarea elitelor sale, noul regim ar fi condamnat, după părerea revoluționarilor sinceri și clarvăzători, să evolueze în tradiția birocratică și polițienească a vechiului regim, pînă la necesitatea unei revoluții suplimentare. Depindea de Partid, adică acum de aparatul său, să imprime acestui „corp uriaș“ inert orientarea și impulsul în direcția progresului democratic înscris în programul său. Dar democrația promisă de către bolșevismul primitiv se stingea în partidul privilegiat ca și în țara slăbită. Aparatul își trăia deja propria sa existență, cu interesele sale diferite de aspirațiile poporului, al căror reprezentant unic pretindea a fi, și opoziția nemărturisită pe care o întîmpina Troțki nu avea nimic întîmplător. Dacă antagonismul nu era declarat pe față, Troțki o datora mai ales lui Lenin.

În ce măsură influențau incompatibilitățile individuale relațiile la „vîrful“ aparatului ? La elogioasa apreciere a lui Lenin la adresa lui Troțki, relatată de Gorki, acesta a crezut că trebuie să adauge — dar șase ani mai tîrziu — cîteva cuvinte pronunțate tot de Lenin : „Și totuși, nu este de-al nostru. Cu noi, dar nu de-al nostru. Ambițios. Și există în el ceva rău, ceva de Lassalle...“ Chiar dacă Gorki nu a inventat acest adaos suspect, data lui este suficientă pentru a-i reduce semmnificația. Dar, în plus, este evident că Troțki nu era „de-al nostru“ pentru „vechii bolșevici“, ca Gorki, în sensul că nu făcea deloc parte dintr-o coterie satisfăcută. Și în același sens, manipulatorii direcți ai aparatului, Zinoviev, Kamenev și mai ales Stalin, nu se simțeau în largul lor în fața unui om străin de preocupările lor personale, cîteodată vulgare.

Într-un partid sănătos și normal, ale cărui practici ar fi răspuns teoriilor democratice, problemele de participare la conducere n-ar fi luat proporții alarmante. Dar partidul bolșevist evoluat se dezvolta numeric transformîndu-se și mai mult din punct de vedere moral și politic. Arogîndu-și monopolul conștiinței revoluționare, el nega orice libertate muncitorilor, pretins inconștienți, adică ansamblului populației muncitoare neînrolată în rîn-

durile cadrelor, și își interzicea, mai tîrziu, să acorde cele mai mici libertăți chiar propriilor membri, de teamă ca aceștia să nu devină, sub presiunea populară, interpreții tuturor nemulțumirilor. Cu cît creștea numărul celor care, după victorie, își exprimau adeziunea față de el, cu atît se restrîngea cercul privilegiaților care se bucurau de drepturi civice, pînă la a alcătui un fel de ierarhie francmasonică, în care se realiza vechea predicție a lui Troțki: „Organizația de partid se substituie Partidului, Comitetul Central se substituie organizației și în fine dictatorul se substituie Comitetului Central." Nu exista încă dictator unic, pentru că Lenin refuza dictatura personală și împărțea puterea în Biroul Politic. Dar, fără fondatorul ei, echilibrul „oligarhiei" ar mai fi stabil?

În timpul celui de-al unsprezecelea Congres comunist, în 1922, Partidul număra în jur de 515 000 membri, față de 730 000 la precedentul. O epurare eliminase 150 000 dintre ei, din diferite motive: corupție, șantaj, arivism, beție, șovinism, antisemitism, abuz de încredere. Un mare număr de militanți demisionau, dezgustați de supunerea pasivă impusă comuniștilor de rînd. Cea mai mare parte dintre cei noi erau împinși de interese personale stricte. Asupra atmosferei interne din partid s-au făcut din nou auzite proteste la acest congres, care a respins cu un vot majoritar o propunere de excludere a opoziției muncitorești, ultimă manifestare de independență față de funcționarii din conducere, vot datorat tăcerii lui Lenin.

„Parlamentul englez poate totul, numai nu să transforme un bărbat în femeie. Comitetul nostru Central este mult mai puternic: el a schimbat deja mai mulți bărbați foarte revoluționari în femei și numărul acestor femei crește incredibil", spune Riazanov reproșînd „oligarhiei" că încalcă regulile cele mai elementare ale democrației. Stukov a criticat „privilegiul original" grație căruia Lenin era singurul care-și putea permite orice: „Trebuie dată și altor tovarăși posibilitatea de a se exprima liber în partid, fără a-i amenința cu fulgerul pentru că au spus azi ceea ce Lenin spunea ieri." Șliapnikov s-a apărat citîndu-l pe Frunze care „mi-a promis că mă va convinge cu o mitralieră", un fel de a vorbi, desigur, dar semnificativ. V. Kossior a comentat pierderea efectivelor: „Mulți muncitori părăsesc Partidul... Asta se explică prin regimul pumnului, care n-are nimic comun cu adevărata disciplină, și care se practică la noi. Partidul nostru încarcă lemne, mătură străzi și se limitează să voteze, dar nu hotărăște în nici o problemă. Proletarul cît de cît sănătos care nimerește în această atmosferă nu poate să reziste."

Dar cea mai dură observație formulată la adresa omnipotenței Biroului Politic a fost cea făcută involuntar de Lenin, care, prin prozaicul exemplu al cumpărării unei cutii de conserve alimentare, scotea în evidență lașitatea, rutina, frica de răspundere a înaltei birocrații sovietice: „Cum se face că în capitala Republicii Sovietelor a fost nevoie de două anchete, de intervenția lui Kamenev și a lui Krasin și de un ordin al Biroului Politic pentru a se

cumpăra conserve?“* La această întrebare, Lenin răspunde el însuși prin generalități despre lipsa de cultură a comuniștilor, necesitatea de a acționa împotriva celor incapabili etc., dar trece sub tăcere cauza răului: regimul sovietic nedemocratic. El persistă în a justifica în termeni vagi puterile exorbitante ale Biroului Politic: „Desigur, toate gravele probleme de stat trebuie prezentate în fața Biroului Politic“**, uitînd că inegalitatea civică, absența garanțiilor de securitate legală pentru majoritatea cetățenilor fac din orice chestiune cu conserve o problemă de stat — consecință a evitării răspunderilor, împinse de jos în sus spre superiori pînă la Biroul Politic, singurul beneficiind de impunitate asigurată. El dă excelente sfaturi platonice: „Trebuie acum să știm să abordăm problema cea mai simplă într-un spirit civilizat“, dar închide ochii în fața unei cauze esențiale a reculului civilizației, suprimarea tuturor libertăților. El rezolvă dificultatea printr-o metaforă servind mai degrabă de subterfugiu: „Poate că aparatul nostru este prost, dar se spune că atunci cînd a fost inventată prima mașină cu abur și ea a fost proastă [...]. Dar nu asta importă aici, ci faptul că descoperirea a fost făcută. [...] Oricît de prost ar fi aparatul nostru de stat, ceea ce importă este că el a fost creat; o măreață descoperire istorică a fost făcută și statul de tip proletar a fost creat.“***

Amestecul puterilor între partid și stat, implicînd un cumul excesiv de funcții, dădea naștere la critici violente și exemplul lui Stalin i-a servit lui Preobrajenski de ilustrare: „Să-l luăm de exemplu pe tovarășul Stalin, membru în Birolul Politic și în același timp comisar al poporului în două comisariate. Este oare de conceput ca un individ să fie în măsură să răspundă de activitatea a două comisariate și pe lîngă acestea de cea a Biroului Politic, a Biroului de Organizație și de alte zece comisii din Comitetul Central?“ La care Lenin va replica că, în general, „nu există oameni“ și, în particular, despre Stalin, personaj mut la Congres: „Trebuie să avem om la care să poată veni orice reprezentant al unei națiuni sau al alteia și să spună în amănumțime tot ce are pe inimă. De unde să-l luăm? Cred că nici Preobrajenski n-ar putea să ne indice o altă candidatură decît aceea a tovarășului Stalin. Același lucru în ce privește Inspecția Muncitorească și Țărănească. Aici e vorba despre o treabă gigantică. Dar pentru ca această instituție să fie în stare să-și exercite controlul este necesar ca în fruntea ei să stea un om care se bucură de autoritate; altfel, ne vom împotmoli, ne vom îneca în intrigi mărunte.“**** Aceste cuvinte sînt rostite cu cîteva zile înainte de numirea lui Stalin în funcția de secretar al Partidului.

---

* Cuvintele lui Lenin la Congresul al XI-lea se găsesc în vol. 45 din *Opere complete*, pp. 71–148 (*n.t.*).

** Lenin, *Op. cit.*, p. 110 (*n.t.*).

*** Lenin, *Op. cit.*, p. 116 (*n.t.*).

**** Lenin, *Op. cit.*, p. 130 (*n.t.*).

Așadar, dacă Lenin avea deja despre Stalin opinia proastă pe care i-o atribuie Troțki, știa să și-o ascundă foarte bine.

După toate aparențele, adevărul este că Lenin și-a schimbat cu timpul părerea asupra acestui aspect ca și asupra atîtor altora. Nu-și cîntărea întotdeauna cuvintele, nici nu le acorda destulă importanță pentru a ezita să se contrazică, cînd era nevoie. Probitatea lui intelectuală îi permitea de asemenea să-și revizuiască fără complexe judecățile greșite. După Congres relațiile dintre Lenin și Stalin se vor degrada din ce în ce, ca altădată cele dintre Stalin și Troțki. În curînd Comisariatul pentru Naționalități va fi suprimat. Inspecția Muncitorească și Țărănească va suferi un rechizitoriu al lui Lenin, zdrobitor pentru comisar. Și în calitate de secretar al Comitetului Central, Stalin va avea parte, nu peste mult timp, de o desconsiderare iremediabilă în ochii lui Lenin.

Dar pînă atunci, un eveniment neașteptat s-a produs, răsturnînd datele personale ale problemei dictaturii. La începutul lui mai 1922, Lenin se prăbușea sub greutatea sarcinilor sale, creierul revoluției dădea semne de paralizie. N-a fost decît un prim atac de arterioscleroză, dar răul era definitiv. Partidul nu se putea resemna cu ideea pierderii lui Lenin, speranță deșartă pe care o împărtășea Troțki. Alții, mai puțin stînjeniți de sentimentalism, vedeau mai limpede și calculau cu sînge rece repercusiunile acestei pierderi inevitabile mai devreme sau mai tîrziu: erau cei trei membri ai Biroul Politic care se simțeau, împreună sau separat, inferiori celui de-al patrulea.

Stalin începuse, în secretariatul Partidului, o muncă invizibilă și fără precedent: unul cîte unul, el îi plasa, deplasa și înlocuia pe funcționarii aparatului, după criterii misterioase pe care singur le știa.

Nu-i trebuiau pentru asta decît pretexte și nici acestea nu erau indispensabile întotdeauna. Ca regulă generală, era suficient să se invoce disciplina pentru a justifica numirile și mutările. Din perioada eroică, bolșevicilor de rang inferior și intermediar, le rămîneau deprinderile egalitare, baremul maxim de salarizare, spiritul de mobilizare, devotamentul obligatoriu. Dar într-o țară atît de mare, unde comunicațiile erau atît de rare, viața provincială atît de ternă, dizgrația sau avansarea depind de cîțiva kilometri. Transferul de la o instituție la alta poate comporta și avantaje de natură morală sau materială. În fine, la un anumit nivel al ierarhiei, funcția presupune mai mult sau mai puțin satisfacții prezente sau promisiuni pentru viitor. „Oricine, bun la orice, poate fi oricînd plasat oriunde" — această axiomă ironică a unui scriitor politic francez își găsea o aplicare excelentă în Rusia sovietică. Lenin avea dreptate cînd spunea la ultimul congres comunist: „Cheia situației este selecția oamenilor", dar nu prea preciza criteriile... Stalin și le avea pe ale sale.

Nu și le-a formulat niciodată într-o manieră explicită, dar le putem deduce dintr-un ansamblu de fapte de care el nu este personal responsabil.

Concepția directoare a partidului său se cristaliza într-o opinie simplistă și mai degrabă mistică, după care interesele umanității ar fi reprezentate exclusiv de către un proletariat ideal, proletariatul de către un Partid predestinat, acest Partid de un Comitet Central transcendent, Comitetul Central de Biroul său Politic. În calitatea sa de secretar, Stalin se putea deci considera drept pivotul sistemului sovietic, model rus redus la scară al viitoarei republici socialiste universale, Partidul identificîndu-se statului și dictatura imanentă fiind întruchipată de o „oligarhie" inamovibilă, recrutată prin cooptare.

Această suprapunere de abstracții în care doar ultimului termen îi corespunde o realitate tangibilă, puterea incomensurabilă a Biroului Politic asupra unui efectiv de 130 de milioane de indivizi, nu mai avea în comun cu marxismul, al cărui patronaj îl invocau ritual bolșevicii, decît terminologia. „Am luat de-a gata din Europa Occidentală doctrina marxistă", spune Lenin și o asemenea concepție „luată" din exterior — sinteză de filozofie germană, de economie politică engleză și de socialism francez[1] — nu era asimilabilă în timpul unei generații de către un popor înapoiat, fie și prin „avangarda" sa.

Ca majoritatea bolșevicilor mijlocii, al căror tip reprezentativ este, Stalin nu prea-l cunoștea pe Marx decît prin intermediul lui Lenin și se folosea de litera formală a marxismului fără a-i pătrunde spiritul viu. Admițînd ca o dogmă, o dată pentru totdeauna, amestecul de adevăruri condiționale și de erori verificate care alcătuiesc bolșevismul, versiune rusă aproximativă a marxismului, el își pune voința inflexibilă în serviciul acestei credințe, încorporîndu-se aparatului atît de bine încît repede nu se mai putea distinge între Stalin, instrument al aparatului, și aparatul, instrument al lui Stalin.

Supunerea pasivă pe care o pretindea nenumăraților lui subordonați și pe care o va obține prin toate mijloacele nu era ceva inventat de el. El nu făcea decît să accentueze la exces noțiunea militară de disciplină moștenită de la „comunismul de război" și teoretizată de Lenin și Troțki în dezacord cu propriile lor principii. „Remediul inventat de Lenin și de Troțki, suprimarea democrației în general, este mai rău decît răul pe care se consideră că l-ar vindeca", a scris încă din 1918 Rosa Luxemburg, care prevestea, de asemenea: „Dacă se înăbușă viața politică în toată țara, fatalmente viața va fi din ce în ce mai paralizată chiar în soviete." Acest lucru era valabil și pentru Partid, adus în cîțiva ani într-o stare de letargie. Evoluția bolșevismului sub acest raport merită pusă în lumină la cele două extremități ale curbei.

---

[1] Această definiție a marxismului ca sinteză de filozofie germană, economie politică engleză și socialism francez a fost preluată de Lenin de la Karl Kautsky.

În 1917, la Executivul Sovietelor, bolșevicul Ciudnovski „și-a permis", după propria-i expresie, să-i critice pe Lenin, Stalin și Krîlenko, „pentru lipsa lor de tact și lejeritatea fără egal" în apelul către soldați prin care-i îndemnau să pactizeze cu inamicul. Lenin răspunde textual: „Nu poate fi vorba de « permis » sau « nepermis » în legătură cu critica cea mai violentă; *o asemenea critică face parte din datoriile revoluționarului*; iar comisarii poporului nu se consideră infailibili."

În 1921, la Congresul Sindicatelor unde participau 3 500 de delegați dintre care doar 8 social-democrați, o comisie desemnată de către Comitetul Central *al Partidului* pentru „a conduce congresul" dictează rezoluția de aprobat de către „fracțiunea comunistă", care adoptă totuși un proiect al lui Riazanov. Comisia îl însărcinează pe Tomski să susțină rezoluția, dar acesta se consideră incapabil s-o facă, în fața puterii de convingere care-i animă pe tovarășii lui. Comitetul Central decide atunci să nu recunoască votul, destituie cu de la sine putere biroul congresului, îl expediază pe Tomski în Turkestan și pe Riazanov în străinătate, intimidează fracțiunea pe care o obligă să revină asupra propriei hotărîri, amenințînd-o cu represaliile. O altă comisie specială în care figurează Stalin și Dzerjinski, experți în represiune, îi dau încă un „blam sever" lui Tomski, deja exilat. La întoarcere, impenitentul Riazanov se vede împiedicat să vorbească în orice adunare și să profeseze la universitate; nu i se va mai da cuvîntul decît la reuniunile anuale ale Partidului unde delegații sînt aleși cu grijă și conformismul este asigurat dinainte.

Un astfel de caz și multe altele asemenea ne permit să înțelegem cu cîtă duritate puteau fi aduși la ordine umilii militanți anonimi și ce tratament trebuiau să sufere simplii muritori, situați în afara cercurilor comuniste privilegiate. Și dacă ne gîndim la aprecierea lui Lenin: „Vocea unui singur muncitor valorează mai multe voci de țărani", considerația acordată libertăților sindicale nu prea ne permite să ne facem păreri exagerate asupra valorii opiniei publice în Republica Sovietelor, la începutul noii economii politice.

Resemnîndu-se cu concesiile și cu compromisurile pe plan economic, Lenin considera necesar să întărească cu atît mai mult dictatura politică: „Este nevoie de o mînă de fier", spunea. Făcînd aluzie la abuzurile „falșilor comuniști" în sate, scrie în 1921: „Toate astea trebuie curățate prin teroare: judecată imediată, pedeapsă cu moartea, fără șovăire." În curînd judecata va apărea inutilă și va rămîne doar pedeapsa cu moartea. „Pe menșevicii și socialist-revoluționarii care pretind că nu sînt membrii nici unui partid sau chiar care și-au declarat deschis apartenența politică îi vom băga la închisoare", continuă Lenin. Un an mai tîrziu, tonul se înăsprește: „Este nevoie de mitraliere pentru oamenii care se numesc la noi menșevici, socialist-revoluționari..." Greutatea „mîinii de fier" s-a făcut imediat simțită asupra tuturor cetățenilor, inclusiv sindicaliști, comuniști. În Partid, un singur adevăr va avea curs de acum, cel al Biroului Politic, ortodoxie

despre care Troțki spusese altădată: „Cel care o neagă trebuie să fie înlăturat. Cel care se îndoiește este aproape de negație. Cel care întreabă este aproape de îndoială...“ Dar Troțki nu se mai gîndea la polemicile de tinerețe, iar Stalin nu concepea salvare în afara ideologiei oficiale și schimbătoare a partidului său, fixată, fără apel, din cînd în cînd de către conducătorii săi oficiali.

Recursul la „mîna de fier“ nu-i displăcea lui Stalin, înclinat în mod natural spre acest mijloc de guvernare. Lenin nu prevăzuse toate efectele metodei aplicate în exces și fără instrucțiunile lui. La întoarcerea sa în activitate, după mai multe luni de boală și convalescență, a părut să întrevadă pericolul: discipolii lui abuzau de dictatură și se foloseau de ea fără discernămînt.

În plus, Lenin constata cu neliniște dezvoltarea nefastă a corpului birocratic, a cărei coloană vertebrală o constituia aparatul de partid. Împotriva acestei degenerescențe a comuniștilor în birocrați iresponsabili și autoritari credea că luase deja o măsură eficace, creînd, pentru a-i supraveghea, Comisia de Control independentă de Comitetul Central și de Comisariatul pentru Inspecție. Acum reflectează la o comisie specială de „luptă împotriva birocratismului“ a cărei activitate trebuia dirijată de el și Troțki, pentru a epura și regrupa cadrele partidului. În fine, preocupat să lase mai multă inițiativă și libertate comisarilor poporului, vrea să-l facă pe Troțki adjunctul lui și eventual succesor la Consiliul Comisarilor, remaniind în acest scop personalul din conducerea superioară.

În această serie de reforme „la nivel înalt“, conștiința politică a comuniștilor nu intră la socoteală și sistemul Comitetului Central bolșevist „deasupra tuturor“ rămîne intact, cu Biroul Politic, Biroul de Organizație și Secretariatul său. Nu e vorba nici de revigorarea partidului, nici de restituirea drepturilor muncitorilor, obligați să rămînă supuși birourilor conducătoare, aidoma plebei de la Roma supusă pontifilor și augurilor.

Din experiență, Troțki îi apărea lui Lenin ca cel mai sigur dintre continuatorii lui, cel mai apt să guverneze statul în spiritul socialismului. Trebuia doar să-l includă în cercul restrîns al leniniștilor tradiționali, dar aici începea dificultatea. După părerea unanimă, Troțki era personalitatea cea mai proeminentă din Comitetul Central, atît prin calitățile intelectuale, cît și prin forța caracterului, ceea ce nu făcea totuși din el înlocuitorul natural al lui Lenin: îi lipsea mai ales un anumit simț politic fără de care nimeni nu poate aspira să conducă un partid. Trecutul său nu-l arătase oare incapabil să adune un grup coerent și să-și găsească un loc într-una din fracțiunile social-democrației? Chiar și în partidul comunist, personalitatea lui părea autonomă. În timpul revoluției și-a putut da întreaga măsură alături de Lenin. Dar ce-ar face el cu Biroul Politic în absența lui Lenin? Va fi el în stare să se asocieze cu acești leniniști care nu se simțeau suficienți, în șase, ca să-i țină piept? Căci lui Stalin, Zinoviev și Kamenev, triumvirat

clandestin al Biroului Politic, li se adăugau supleanții, Buharin, Kalinin și Molotov. Grație calităților sale de psiholog și pricepîndu-se la oameni, Lenin a înțeles repede că obstacolul în fața acestei viitoare colaborări se va numi Stalin.

Stalin, cel mai obscur dintre conducători, dar singurul care-l egala pe Troțki prin vigoarea temperamentului și „voința de putere". Își depășea fără dificultate colegii pe planul politicii vulgare, prin dexteritatea în intrigă, prin suplețea în manevre și utilizarea de mijloace meschine. Prea prudent ca să se aventureze într-o controversă doctrinară, își găsea o revanșă în domeniul său preferat, „acțiunea practică", unde fiecare ocazie era bună pentru a rezista în secret, fie lui Lenin, fie lui Troțki, și pentru a-și impune voința asupra detaliilor. În legătură cu problema națională, tema lui predilectă, se gîndea că poate în fine să se sustragă tutelei lui Lenin; în acest moment a devenit evidentă incompatibilitatea de spirit între teoreticianul recunoscut și practicianul puțin cunoscut.

O corespondență confidențială din septembrie 1922 arată care sînt originile acestei incompatibilități. Revizuirea Constituției era în studiu, în vederea transformării Republicii Socialiste Federative Sovietice din Rusia în „Uniune a Republicilor Socialiste Sovietice" în care diferite naționalități intrau cu egalitate de drepturi. Pe hîrtie, hegemonia rusă avea să fie astfel suprimată. Moscova avea să devină reședința a două Comitete Executive ale Sovietelor, cel al Republicii Rusiei și cel al Uniunii Republicilor Federate; Stalin voia să obțină din partea Biroului Politic hotărîrea de aderare pur și simplu a țărilor sovietice la statul federativ existent, să ceară deci de la ele renunțarea la independența lor formală în favoarea Marii Rusii. El opunea proiectului în dezbatere critici, de altfel corecte în formă: „Coexistența a două Comitete Executive Centrale la Moscova, dintre care unul va fi fără îndoială « camera superioară » și celălalt « camera inferioară » va da naștere unor fricțiuni și conflicte." (Oricît de ciudat ar părea, el lua încă în serios ficțiunile constituționale, dacă nu cumva simula acest lucru.) Vexat de o aluzie a lui Lenin la excesiva lui grabă, el i-a replicat destul de grosolan, reproșîndu-i totodată un „liberalism național" periculos; după Stalin a admite vederile „liberale" ale lui Lenin, însemna a atribui prea multă importanță naționalităților secundare și a încuraja naționalismul alogenilor. Lenin, dimpotrivă, începea să discearnă la Stalin un anumit șovinism panslavist al rușilor de dată recentă. Atîtea teze, dizertații, rezoluții elaborate în comun, pentru a ajunge la o divergență ireductibilă în contactul cu realitatea...

Printre contradicțiile bolșevismului nu există nici una mai brutală decît aceea dintre teorie și practică în materie de politică „națională" și îi revenea lui Stalin misiunea de a o sublinia cu brutalitatea-i caracteristică.

Dreptului popoarelor de a dispune de ele însele, necesitatea crudă îi substituiseră dreptul bolșevicilor de a dispune de micile popoare vecine aflate în fața dilemei: imperialism sau revoluție. Ceea ce Armata Roșie nu

a reușit să facă în Finlanda și în Polonia, a reușit în Ucraina, apoi în Caucaz, prin metode analoage celor folosite de Statele Unite la anexarea Texasului. Speranța socialiștilor georgieni de a crea o Elveție nouă între Europa și Asia nu era decît un vis, în împrejurările date. La alegerile pentru Adunarea Constituantă, în Georgia, menșevicii obținuseră 640 000 de voturi, iar bolșevicii 24 000... În ciuda acestei impozante dovezi a sentimentului național aproape liber exprimat, Armata Roșie a avut ultimul cuvînt trei ani mai tîrziu, „ajutîndu-i" pe cei 24 000 să dispună de cei 640 000, cu ajutorul armelor. Tot restul nu era decît literatură.

Ar fi chiar o exagerare să se afirme că bolșevicii din Rusia i-ar fi „ajutat" pe cei din Georgia, căci, după propria lor mărturisire, ei au trebuit să supună prin violență mica minoritate comunistă georgiană, la fel cum au procedat cu întreaga populație a Georgiei. Într-un document intitulat: *Materiale ale dării de seamă politice a Comitetului Central al Partidului Comunist Georgian*, destinate celui de-al treilea Congres al acestui partid, secretarul respectivului Comitet Central scrie negru pe alb: „Revoluția noastră georgiană a început în 1921 prin cucerirea Georgiei cu ajutorul baionetelor Armatei Roșii... Sovietizarea Georgiei a avut aspectul unei ocupații de către trupele rusești. Timp de aproape doi ani, principalele resurse ale menșevicilor au venit din sentimentul național umilit nu numai al categoriilor înstărite, dar și al maselor largi muncitoare din Georgia." Semnatarul acestui remarcabil document, V. Lominadze, constată mai departe că partidul menșevic local cu cei 80 000 de membri ai săi, și-a păstrat mult timp intactă influența, în timpul dominației bolșeviste, și critică Partidul Comunist Georgian suspect de patriotism: „În 1921, Partidul a rămas aproape pasiv în timpul ofensivei Armatei Roșii în Georgia. Aceasta dovedește că și în trecut bolșevicii georgieni au făcut dovada celor mai grave deviații față de bolșevismul încercat și cu adevărat leninist." Ultimele cuvinte scot în evidență un conflict ireductibil între comuniștii de la Moscova și cei de la Tbilisi.

„Stabilitatea relativă a regimului menșevist se datora neputinței politice a maselor țărănești împrăștiate", a spus Troțki, dar aceasta s-ar potrivi foarte bine și regimului bolșevist în toate Rusiile. În 1920, o delegație socialistă europeană vizita Georgia, și la întoarcere, E. Vandervelde evoca astfel cohortele de țărani trecuți de partea socialismului: „Într-o zi, la Gori, cînd un sat întreg ieșise în întîmpinarea noastră, purtînd drapelele roșii ale Internaționalei..." Gori, provincia natală a lui Stalin. Cîteva luni mai tîrziu, delegații comuniști străini vor asista în aceeași ambianță la scene asemănătoare, dar vor vedea drapelele roșii cinstind o nouă Internațională.

Cursul evenimentelor confirma deci previziunile Rosei Luxemburg și risipea sofismul dreptului abstract la autodeterminare. Confruntați cu realitatea, bolșevicii călcau pe propriile lor principii, invadînd Georgia, așa cum menșevicii și-au dezmințit programul separînd-o de Republica

Sovietelor, ei care, după vorbele lui Ţeretelli, aveau conştiinţa „comunităţii de interese care lega toate aceste popoare“ pe timpul autocraţiei.

Aprehensiunile lui Lenin nu vor fi motivate numai de şovinismul rus din declaraţiile lui Stalin, ci, în curînd, şi de actele acestuia, din ce în ce mai abuzive. După sovietizarea militară a Caucazului, birocraţia şi poliţia învingătorilor mergeau pe urmele armatei. Şi, la fel ca în Rusia şi în Ucraina, „mîna de fier“ s-a abătut greu asupra comuniştilor, asupra muncitorilor şi ţăranilor săraci, după ce căzuse asupra opozanţilor socialişti de toate orientările. Stalin s-a dus la faţa locului în 1921 pentru a organiza administraţia după metodele lui.

Soţialisticeski Vestnic de la Berlin, relata despre această călătorie, în substanţă: Stalin a ajuns la Tbilisi însărcinat cu puteri mari, l-a revocat pe Maharadze pentru insuficientă fermitate, l-a înlocuit cu Budu Mdivani şi la fel pe Ţinţadze, pe care l-a înlocuit cu Atabekov. (Primul era preşedintele Consiliului comisarilor; al doilea preşedinte al Cekăi.) Se pare că Maharadze refuzase să trimită la închisoare socialişti respectaţi, ca Djibladze, şi Stalin l-a tratat cu grosolănie. Totul în numele Comitetului Central Comunist din Georgia, dar, în realitate, din proprie iniţiativă. Convocînd o adunare muncitorească, Stalin a rostit aici un discurs program, primit cu o răceală ostilă, iar adunarea a fost urmată de arestări...

Comisarii poporului din micile „republici surori“ sînt deja concediaţi fără menajamente de către secretarul general al Partidului, dar acesta nu este decît începutul. În acel moment Lenin încă acoperă tot, adeseori fără să ştie adevărul. De aceea, Stalin poate să acţioneze la Tbilisi ca un adevărat dictator, în numele Secretariatului, deci al Biroului Politic, deci al Comitetului Central, deci al Partidului... După mai puţin de un an, va intra în conflict declarat cu Mdivani, prietenul lui din copilărie, ca odinioară cu Maharadze, cel mai de seamă bolşevic georgian, cu Ţinţadze, faimosul *boievik*, camarad de ambuscade şi de exproprieri al lui Kamo. Îl va ataca la fel pe S. Kavtaradze (comisar pentru Afacerile Externe), pe B. Kirkvelia (comisar pentru Interne), pe A. Svanidze (comisar pentru Finanţe), pe Dumbadze (preşedintele sovietului din Tbilisi), pe Todria, pe Toroşelidze, pe Okudjava, toată „vechea gardă“ bolşevică georgiană pe care o acuză de deviaţie naţionalistă, toate cadrele partidului pe care se apucă să le purifice prin sancţiuni, revocări, măsuri de exilare în interiorul Rusiei. În fapt, Comitetul Central comunist din Tbilisi, aproape în unanimitate, se străduia să menţină independenţa nominală a Georgiei sovietice, dorind o unire directă cu celelalte republici, nu o adeziune de gradul al doilea prin intermediul federaţiei Transcaucaziei, aşa cum era prevăzut de Stalin în proiectul lui constituţional îmbibat de naţionalism panrus. Dar comuniştilor georgieni confruntaţi cu metodele arbitrare ale lui Stalin le rămînea o resursă, prima şi ultima, singura şi unică: să supună cazul lui Lenin cel rău informat în faţa lui Lenin cel bine informat... Cinci ani după Revoluţia din Octombrie,

dreptul popoarelor din vechiul imperiu se reducea la o vagă speranță în intervenția providențială a unui om. Și încă era vorba de drepturile comuniștilor, și anume ale celor din categoriile privilegiate.

Dar trebuie să constatăm, la acea dată, progresul realizat într-un anumit sens: popoarele sovietice din Rusia și Asia, din Ucraina și din Caucaz, erau pe picior de egalitate într-o identică privare de libertate. Printr-un fenomen invers celui petrecut în Revoluția Franceză, numărul „cetățenilor pasivi" crescuse neîncetat și ajunsese să limiteze categoria adevăraților „cetățeni activi" la echivalentul a *upper ten thousand*, dar la un nivel economic inferior, masa nivelată de jos suportînd legea nescrisă a unui nou fel de patriciat subîmpărțit în mai multe categorii sub Biroul Politic și Secretariat. Corectivul suprem la toate excesele: înțelepciunea aleatorie a lui Lenin.

„Trăim într-o mare de ilegalitate" — aceasta a fost una dintre primele observații ale lui Lenin convalescent, într-o scrisoare către Biroul Politic, adresată lui Stalin. Își recăpătase vorbirea, dacă nu toate facultățile, și-și reluase în parte activitatea intelectuală îngrădită de doctori. În timpul verii lui 1922, din apropierea Moscovei, urmărea principalele probleme, dădea sfaturi, dicta note. Nu mai era Lenin cel neobosit și enciclopedic de altădată, dar luciditatea lui părea intactă în ceea ce privește problemele controversate.

În septembrie stă de vorbă cu Stalin asupra problemei naționale și se informează pe lîngă Mdivani despre starea de lucruri din Georgia. Studiază, se pune de acord cu unii și cu alții, se pregătește pentru o dezbatere în regulă. În octombrie, își reia locul în Biroul Politic și constată înrăutățirea relelor pe care le semnalase înainte de a se îmbolnăvi: pretutindeni neglijența, parazitismul, ineficacitatea aparatului.

Denunțase deja deschis, dinainte, ignoranța comuniștilor plafonați, lăudăroșenia lor („com-lăudăroșenia") și minciunile („com-minciuni"): „Auzim în fiecare zi, eu, în special, prin funcțiile pe care le dețin, atîtea dulcege minciuni comuniste, atîtea *com-minciuni*, că ni se face greață, o greață îngrozitoare cîteodată." Bizarul cuvînt „*com-lăudăroșenie*", repetat de mai multe ori, a făcut carieră, atît de bine corespundea unei necesități. „Nucleul comunist conducător e lipsit de cultură generală. Dacă luăm de exemplu Moscova cu cei 4 700 de comuniști responsabili și întreaga mașină birocratică, cine conduce pe cine? Mă îndoiesc profund că sînt comuniștii. În realitate ei nu conduc această mașină, sînt conduși de ea." Cu toate acestea, cultura burgheziei în Rusia „era insignifiantă, mizerabilă, dar valora mai mult decît cea a comuniștilor noștri responnsabili".

Se înmulțesc acum semnele de degenerescență nu numai ale aparatului, ci și „la vîrf". Decorațiilor militare li s-a adăugat ordinul Steagul roșu al muncii, imitație pseudorevoluționară a onorurilor din societatea condamnată. În absența lui Lenin și spre surpriza generală, Stalin obține schimbarea

numelui orașului Țarițîn în Stalingrad. Nu degeaba a plasat, deplasat și înlocuit secretarul general atîția militanți. Se vor ivi apoi curînd un Zinovievsk în loc de Elisavetgrad... Aceleași personaje vor obține să se atribuie numele lor școlilor, uzinelor, vapoarelor. Existau destui funcționari dispuși să ofere garanții de complezență potentaților. Prin contagiune, unii își vor înteți zelul înșelîndu-se asupra destinatarului astfel încît Gacina devine Troțk. Fapt semnificativ, nimeni n-a îndrăznit să-l glorifice în felul acesta pe Lenin; acesta n-ar fi îngăduit-o. La Petrograd, Editura de Stat tipărise o broșură a lui Zinoviev cu profilul autorului în vignetă de consul roman... S-ar putea nota multe alte exemple similare. Lenin a avut slăbiciunea să nu intervină. Troțki nu a avut simțul politic să reacționeze. Singurul care a protestat a fost Riazanov, dar fără ecou. Iacobinii decadenți ai proletariatului ignorau recomandarea unui mare iacobin al burgheziei, Anacharsis Cloots: să te debarasezi de indivizi. Odinioară Barras dăduse numele său unei nave lansate la Toulon, dar era sub Directorat.

În noiembrie 1922, Lenin intervine printr-o scrisoare împotriva unei hotărîri recente a Comitetului Central cu privire la monopolul statului asupra comerțului exterior, monopol stabilind un protecționism socialist la adăpostul căruia începea să se înfiripeze industria naționalizată. Krasin, comisar pentru Comerțul Exterior, definea cu perspicacitate unul dintre avantajele sistemului: „Interesele statelor capitaliste și ale capitaliștilor luați separat în fiecare stat sînt contradictorii și, mulțumită unității, concentrării sistemului nostru comercial, nu va fi greu să manevrăm de așa manieră încît să interesăm în afacerile noastre cutare grup sau firmă capitalistă cu care un acord provizoriu este, în anumite condiții, posibil.“ Totuși, Stalin și colegii lui cu vederea scurtă au adoptat o rezoluție opusă monopolului, sub influența lui Sokolnikov și în absența lui Lenin și a lui Troțki. Lipsit de consilierii lui incontestabili, Comitetul Central s-a arătat incapabil să facă un pas important fără să se rătăcească. A fost nevoie de presiunea ulterioară a lui Lenin, Troțki și Krasin pentru a-l determina să-și schimbe poziția.

La cel de-al patrulea Congres al Internaționalei comuniste din decembrie 1922, cei doi lideri ai revoluției împart raportul asupra principalei teme: „Cinci ani de revoluție rusă și perspectivele revoluției mondiale.“ Ca și la congresele precedente, ei dedică tinerei organizații mondiale ce era mai bun în gîndirea lor maturizată în experiențe încercate, corectată de lecțiile dure ale istoriei. Lenin amintește încă o dată: „Am comis o enormă cantitate de prostii și vom mai comite și altele“, explicînd aceasta prin incultura și izolarea Rusiei și proasta calitate a aparatului: „La vîrf avem nu știu cîți, cred că vreo zece mii care sînt ai noștri; la bază, sute de mii de vechi funcționari ai țarului.“ În concluzia lui, insistă energic asupra necesității educației: „Trebuie mai întîi să învățăm să citim, să scriem și să înțelegem ceea ce am citit.“ Să învățăm: repetă în diferite feluri această recomandare care va fi laitmotivul lui pînă la moarte.

În decembrie, rostește în fața Sovietului din Moscova un discurs, ultimul. Pentru a sublinia acest aspect al NEP: „Să oferim capitaliștilor avantaje care să oblige orice stat să încheie tratate cu noi.“ Pentru a-i sfătui pe comuniști să învețe să calculeze și să negocieze. Pentru a condamna aparatul și pentru a recomanda restructurarea lui: „Vechiul aparat supraviețuiește și sarcina noastră astăzi este să-l reconstruim altfel.“ Mai mult ca oricînd, spune el, NEP este deviza noastră esențială și „Rusia noii politici economice va deveni Rusia socialistă“.

Dictează scrisoare după scrisoare pe tema monopolului asupra comerțului exterior și-i încredințează lui Troțki misiunea să susțină în adunările comuniștilor concepția lor comună. Simultan se preocupă neliniștit de problema națională care ia o întorsătură de o gravitate neașteptată în conflictul provocat de Stalin în Georgia și de problema reînnoirii și reorganizării aparatului. În mintea lui, personalitatea lui Stalin se conturează ca întruchipare a devierilor a căror dezvoltare putea amenința viitorul revoluției. Sarcina cea mai urgentă i se pare prevenirea unei sciziuni a Partidului a cărei cauză o presimte și, pentru asta, menținerea stabilității grupului conducător în Comitetul Central. În 25 decembrie, cîntărind cu infinite precauții fiecare cuvînt, el scrie pe această temă o notă confidențială destinată apropiatului congres al Partidului, la care se teme că nu va putea participa:

„Cred că, din acest punct de vedere, esențialul în problema stabilității îl constituie relațiile dintre asemenea membri ai Comitetului Central ca Stalin și Troțki. Raporturile dintre ei constituie, cred eu, cel puțin jumătate din pericolul sciziunii, care ar putea fi evitată și a cărei evitare, după părerea mea, ar putea fi înlesnită, printre altele, prin mărirea numărului membrilor CC pînă la 50 sau la 100.

Tovarășul Stalin, devenind secretar general, a concentrat în mîinile sale o putere nemărginită și nu sînt convins că el va ști întotdeauna să folosească cu destulă prudență această putere. Pe de altă parte, tovarășul Troțki, așa cum s-a văzut încă din lupta dusă de el împotriva Comitetului Central în problema Comisariatului poporului, pentru căile de comunicație, se distinge nu numai prin aptitudini remarcabile. El este, poate, omul cel mai capabil din actualul Comitet Central, dar este peste măsură de încrezut și manifestă o preferință excesivă pentru latura pur administrativă a muncii.

Aceste două însușiri ale unor conducători dintre cei mai remarcabili ai actualului Comitet Central sînt de natură să ducă, chiar și în mod nepremeditat, la o sciziune, și dacă partidul nostru nu va lua măsurile necesare, sciziunea poate să se producă pe neașteptate.“*

Lenin crede că în felul acesta ar putea preîntîmpina consecințele funeste ale unui antagonism declarat între Stalin și Troțki prin simpla întărire numerică a Comitetului Central. La ultimul congres al Partidului, cel de-al

* Lenin, *Op. cit.*, vol. 45, p. 367 (*n.t.*).

unsprezecelea, acest Comitet fusese stabilit la 27 de membri și 19 supleanți. Comisia de control avea cinci membri și doi adjuncți. Nu era deci destul de puternică pentru a-i contracara pe „cei doi șefi cei mai marcanți“, dintre care unul era izolat în aparat, celălalt necunoscut în afara acestuia. Dar cu cît Comitetul Central crește numeric, cu atît pierde din influență. Dimensiunile lui sporite îl constrîng să-și delege puterile Biroului Politic, care dispune de toate mjloacele pentru a-și alcătui în propriul beneficiu o „clientelă“ în accepția antică a termenului. Cu optica lui specială, dobîndită privind „de sus“ fenomenele politice, Lenin nu-și dădea seama de acest lucru; nu mai concepea decît reforme „la vîrf“.

Nota respectivă — ținută secretă timp îndelungat, dar revelată încet-încet apoi pe fragmente, în „sferele superioare“ sub denumirea oficială de Testament, înainte de a fi divulgată în străinătate — caracterizează tot sumar patru personalități.

„Episodul din Octombrie cu Zinoviev și Kamenev nu a fost, evident, întîmplător“, spune Lenin recomandînd ca acestora să nu le mai fie reproșată atitudinea de atunci, la fel ca lui Troțki „non-bolșevismul“ de altădată. Despre Buharin, Lenin formulează o opinie contradictorie: „cel mai prețios și cel mai viguros teoretician“, dar „concepțiile lui teoretice nu pot fi considerate cu adevărat marxiste decît cu mari rezerve, fiindcă există ceva scolastic (n-a învățat și cred că n-a înțeles niciodată dialectica)“. În fine, Piatakov se impune prin voință și capacități, dar este prea înclinat „spre aspectul administrativ al lucrurilor pentru a putea avea încredere în el într-o problemă politică serioasă“. Cuvîntul *administrativ* are aici sensul de *birocratic*, atît pentru Piatakov, cît și pentru Troțki.

În documentul acesta neobișnuit, Lenin își dozează cu prudență aprecierile și se exprimă în nuanțe subtile. Intențiile lui sînt totuși destul de clare. Vrea să le insufle colaboratorilor săi apropiați un pic de modestie, indicîndu-le slăbiciunile, ca să evite perpetuarea greșelilor din trecut; în același timp, îl evidențiază pe Troțki ca fiind cel mai capabil dintre toți; în privința lui Stalin se limitează la a pune în gardă împotriva tendinței secretarului Partidului de a abuza de putere. Dar puțin după aceea simte nevoia să accentueze avertismentul, să-i dea o formă categorică. În 4 ianuarie adaugă cîteva rînduri, de data asta lipsite de diplomație:

„Stalin este prea brutul (*grub*) și acest defect, cu totul suportabil în mediul nostru și în relațiile dintre noi, comuniștii, devine insuportabil cînd cineva exercită funcția de secretar general. De aceea, propun tovarășilor să se gîndească la modalitatea de a-l elibera pe Stalin din această funcție și de a numi în locul lui pe altcineva, care în orice privință să se deosebească de dînsul numai printr-o singură calitate, și anume să fie mai îngăduitor, mai loial, mai politicos și mai atent față de tovarăși, mai puțin capricios etc. Această împrejurare ar putea să pară un amănunt cu totul neînsemnat. Dar eu cred că din punctul de vedere al preîntîmpinării unei sciziuni și al celor spuse de

mine mai sus despre relațiile dintre Stalin și Troțki, acesta nu este un amănunt, sau este un amănunt care poate să capete o importanță decisivă."*

Între 25 decembrie 1922 și 4 ianuarie 1923 noi informații despre problema din Georgia l-au indignat pe Lenin și i-au reînviat regretul de a se fi lăsat mult timp înșelat de Stalin, de a nu-l fi atacat mai energic și mai hotărît pe „brutalul" secretar. Acesta se folosise de Dzerjinski și de Ordjonikidze determinîndu-i să-i susțină în Caucaz politica de oprimare pe care Lenin o considera dezonorantă pentru regim. Ordjonikidze mersese cu inconștiența pînă la a se deda la acte de violență împotriva unui tovarăș georgian, și Lenin, exasperat, voia să-l excludă din partid, făcîndu-l în același timp pe Stalin răspunzător de actelele subordonatului său.

În 30 decembrie scrie într-una din notele sale confidențiale: „...Faptul că Ordjonikidze a putut exploda pînă la punctul de a recurge la forța fizică, cum mi-a adus la cunoștință Dzerjinski, ne permite să ne facem o idee despre mlaștina în care ne-am scufundat." El definește aparatul de stat rus ca „preluat de la țarism și numai puțin frecat de lumea sovietică". Este un „mecanism burghez țarist". În aceste condiții, libertatea națiunilor de a „ieși din Uniune", prevăzută de Constituție, va fi „un petic de hîrtie neputincios să-i apere pe alogenii din Rusia împotriva invaziei acestor ruși, șovinii velikoruși, lași și torționari în esență, așa cum sînt în mod tipic toți birocrații ruși". Am luat noi oare, se întreabă el, măsurile necesare pentru a-i proteja pe alogenii persecutați de *derjimordî* (tirani și brute)? Întrebarea își conținea deja răspunsul. Și după aluzii transparente la Stalin el îl pune nominal în discuție: „Aici au jucat un rol fatal accesele de furie și năravurile birocratice ale lui Stalin, ca și iritarea lui împotriva faimosului « social-șovinism »: violența de caracter în general joacă rolul cel mai negativ în politică." Îi acuză pe Dzerjinski și pe Stalin, amîndoi ruși prin adopțiune, de naționalism „neaoș-rusesc", observînd că alogenii rusificați sînt mai răi decît rușii de origine, cînd le asimilează mentalitatea șovină.

A doua zi, Lenin continuă nota sa din ajun. Aici el insistă asupra necesității de a distinge între naționalismul intolerabil al țării opresoare și naționalismul scuzabil al țărilor oprimate. „Cine nu a înțeles acest lucru, în mod sigur nu înțelege nimic din atitudinea proletariatului în problema națională." După acest atac direct la adresa lui Stalin, el explică urgența de a le acorda alogenilor nu numai egalitatea formală, ci și „compensații" pentru ultragiile suferite de-a lungul secolelor. „Georgianul care neglijează această latură a problemei și-i acuză pe alții de « social-șovinism » (în timp ce el însuși este nu numai un veritabil social-șovin, ci o brută violentă în slujba unei mari puteri), acest georgian atentează în fond la interesele solidarității clasei proletare..." În felul acesta sînt definitiv puși la zid Stalin și Ordjonikidze de către maestrul lor.

---

* Lenin, *Op. cit.*, vol. 45, p. 368 (*n.t.*).

În aceeași zi, 31 decembrie 1922, Lenin scrie o a treia notă pentru a trage concluziile practice care decurg din considerațiile generale expuse anterior. Între altele, „trebuie pedepsit exemplar Ordjonikidze" și trebuie revizuită „enorma cantitate de judecăți injuste și de prejudecăți" ale lui Dzerjinski. (Comuniștii georgieni cei mai serioși, cei mai stimați, toți membri ai Comitetului Central al Partidului și ai Consiliului Comisarilor au fost destituiți, mutați, proscriși.) În sfîrșit, trebuie „să-i facem pe Stalin și pe Dzerjinski răspunzători din punct de vedere politic de această mare campanie panrusă".

Lenin nu se mulțumește cu atît. Dictează încă un articol asupra problemei naționale, împotriva politicii lui Stalin: „Această problemă îl preocupa mult și se pregătea să intervină pe tema respectivă la congresul Partidului", îi scrie lui Kamenev secretara lui: „Puțin timp înainte de ultima lui cădere, mi-a spus că va publica acest articol, dar mai tîrziu. După aceea s-a îmbolnăvit fără a apuca să dea dispoziția definitivă." Articolul a fost adus la cunoștința lui Troțki, cel pe care conta Lenin ca să apere în congres punctul lor de vedere comun.

Între timp, „haosul de solicitări de toate felurile" și efectele lui dezastruoase asupra vieții economice îl nelinișteau la maximum pe Lenin, care se adresează Biroului Politic pentru a susține o idee scoasă în evidență de Troțki. Acesta atribuia dezordinea și risipa defectelor planului. Încă din 1920, generalizîndu-și experiența din transporturi, el preconizase „planul economic unificat" pentru a pune în acord, a controla și a stimula acțiunea diverselor organe calificate. El ar fi dorit să reunească comisariatele economice și să asigure conducerea unică prin Consiliul Muncii și Apărării, deoarece Consiliul Economic superior devenise, practic, un Comisariat pentru Industrie. Dar acest proiect implica și utilizarea „armatelor muncii" al căror eșec s-a repercutat asupra înseși noțiunii de plan general. „Gosplanul", comisia Planului de Stat creată pentru a coordona planurile parțiale, era lipsită de autoritate. Troțki propunea lărgirea competenței acestuia și întărirea puterii sale, transformarea lui într-un stat-major economic subordonat Consiliului Muncii și Apărării. Planul de electrificare stabilit la sfîrșitul războiului civil nu răspundea decît primelor nevoi într-un domeniu restrîns. Gosplanul ar întocmi metodic și ar ține la zi „planul de orientare" a producției, a repartiției, a schimburilor. Acum Lenin aprobă, cu cîteva rezerve asupra detaliilor, „ideea sănătoasă" a lui Troțki, el, care la începutul revoluției spunea: „Nu există și nu poate exista plan concret pentru a organiza viața economică. Nimeni n-ar putea să-l conceapă. Numai masele sînt capabile de acest lucru, grație experienței lor..." Rămînea de realizat acest proiect referitor la instituțiile concurente și opus acestora.

Lenin se știa atunci destul de bolnav pentru a privi viitorul revoluției fără el, dar nu este încă destul de conștient de gravitatea situației lui pentru a-și folosi corespunzător ultimele resurse. Speră să participe direct la cel

de-al XII-lea Congres al Partidului și să impună el însuși adoptarea măsurilor salutare la care se gîndește. Gîndirea lui gravitează vizibil în jurul unei axe principale, reforma aparatului birocratic de stat, și se oprește cu insistență asupra a două sau trei probleme de a căror importanță partidul nu este destul de conștient: cultura generală, relațiile între naționalități, cooperarea.

Publică *Pagini de jurnal** asupra stagnării instrucției publice, adică asupra ignoranței, în Republica Sovietelor în care dezaprobă frazele goale de sens asupra „culturii proletare" și îndeamnă la efortul de a se atinge mai întîi „nivelul obișnuit al unei țări civilizate din Europa Occidentală". La 5 ianuarie 1923 *Pravda* publică articolul lui: „Cum trebuie reorganizată Inspecția Muncitorească și Țărănească." Stalin nu e numit în acest articol, căci bolșevicii evită să discute în public problemele de familie, dar criticile îndreptate împotriva Comisariatului pentru Inspecție îl vizează și-l compromit în ochii celor inițiați. Este vorba tot despre a asana aparatul de stat „rămășiță a trecutului în cel mai înalt grad" și „abia fardat un pic la suprafață". Lenin propune alegerea unui număr de 75 pînă la 100 de noi membri pentru Comisia de Control care se va alătura Comitetului Central în conferințe periodice ale partidului și va fuziona cu Inspecția reorganizată. Inconștient, el grăbea pe această cale evoluția spre un amestec total al puterilor, spre anularea oricărui control efectiv și omnipotența autocrată a Biroului Politic.

În februarie pune punctul pe „i" într-un articol intitulat: „Mai bine mai puțin dar mai bine",** strivitor pentru Stalin: „Situația la noi este așa de *tristă*, ca să nu spun *respingătoare*, cu aparatul de stat" încît totul, de la un capăt la altul, trebuie reorganizat. Mai ales cultura elementară lipsește în Rusia: „Pentru a reînnoi aparatul nostru de stat, trebuie neapărat să stabilim sarcina: în primul rînd a învăța, în al doilea rînd a învăța, în al treilea rînd a învăța..." Inspecția trebuie să devină instrumentul de reînnoire. Dar în ce stare a lăsat Stalin comisariatul? „Să fim limpezi. În prezent Inspecția nu are nici o autoritate. Toată lumea știe că nu există instituție mai slabă decît Inspecția noastră... Cer oricărui șef actual al Comisariatului pentru Inspecție sau oricui care are vreo legătură oarecare cu ea să-mi spună în deplină conștiință ce nevoie avem de un asemenea comisariat..." Urmează un plan minuțios de reorganizare pe o perspectivă de mai mulți ani de activitate.

Discreditat în dubla lui calitate de comisar pentru Naționalități și pentru Inspecție, Stalin nu se știa încă direct amenințat în poziția lui de secretar al Partidului. Din instinct însă, schițează o rezistență. La sugestia lui, Biroul Politic se opune nu numai proiectului lui Lenin, ci și publicării ultimului articol. Aparatul a sesizat sensul unei aluzii la birocrația din partid și s-a apărat. Lenin se impacientează, Krupskaia telefonează, Troțki intervine.

---

* Textul se află în vol. 45, pp. 385–390 (*n.t.*).

** În ediția consultată, articolul a apărut în vol. 45, pp. 411–427 (*n.t.*).

Un anume Kuibîșev, colaborator al lui Stalin, sugerează ca articolul să fie tipărit într-un număr unic din *Pravda*, pentru a-l liniști pe „bătrîn"... În fine, Biroul Politic cedează și articolul apare, normal, în 4 martie 1923.

A doua zi, Lenin i se adresează lui Troțki: „Vă rog insistent să vă ocupați de problema georgiană la congresul Partidului. Problema aceasta bate acum pasul pe loc din cauza « persecuțiilor » lui Stalin și Dzerjinski și nu pot să am încredere în imparțialitatea lor. Dimpotrivă, dacă acceptați să vă asumați susținerea ei, aș putea să fiu liniștit." A doua zi scrie lui Mdivani, Maharadze și altora: „Din tot sufletul vă urmăresc situația. Revoltat de brutalitatea lui Ordjonikidze și de complicitatea lui Stalin și a lui Dzerjinski, vă pregătesc note și un discurs."

Noi mașinațiuni ale lui Stalin în Georgia l-au decis să termine cu el: „Vladimir Ilici pregătește o bombă împotriva lui Stalin la congres", spunea secretara lui, în aceeași zi de 6 martie, repetînd o expresie a lui Lenin. Simțindu-se mai rău, el îi comunică lui Troțki materialele „bombei" sale, articolul și notele asupra problemei naționale. Troțki voia să-l informeze pe Kamenev: „În nici un caz — îi transmite Lenin. De ce? Kamenev va arăta imediat totul lui Stalin și Stalin va face un compromis murdar, apoi va înșela." Dar peste cîteva minute, avînd deja dificultăți de vorbire, Lenin se teme că nu va putea întreprinde nimic și se răzgîndește; îi trimite lui Kamenev copia scrisorii lui către Mdivani. „Vladimir Ilici se simte mai rău și se grăbește să facă tot ce poate" explică secretara lui. Bolnavul își încorda întreaga lui voință într-un suprem efort cerebral, dar scleroza arterelor se accelera. Are loc o întrevedere între Troțki și Kamenev. Acesta revenea de la Lenin, unde Krupskaia îi spusese: „Vladimir tocmai a dictat stenografei o scrisoare către Stalin pentru a rupe cu el orice relație." Era ultima scrisoare a lui Lenin.

În momentul cînd conștiința fondatorului său se întunecă și în ajunul celui de-al XII-lea Congres al Partidului comunist, Republica Sovietelor consolidată este recunoscută, *de facto*, de șase state, *de jure* de douăsprezece. Ea și-a cîștigat în rîndul „puterilor" un loc consacrat implicit în anul precedent, la conferința de la Genova, apoi a stabilit tranzacții comerciale cu exteriorul, a încheiat contracte, și-a trimis misiuni și ambasadori. A putut chiar să încheie un simulacru de alianță cu Turcia, o înțelegere cu Germania. Grație antagonismului dintre Statele Unite și Japonia, teritoriile pierdute în Asia i-au fost restituite, pînă la Pacific. Nici un pericol imediat sau direct nu o amenință la frontiere. Armata Roșie trece la un regim de pace.

În interior, o dată lichidate ultimele bande rebele în Ucraina și în Orientul Apropiat, ordinea sovietică se instaurează peste tot, consolidată. Doi ani de NEP înviorează deja forțele productive, în ciuda marii foamete din 1921, care a depășit în oroare aceeași calamitate din 1891 și a lovit crunt

15–25 milioane de suflete, din care jumătate copii, producînd chiar cazuri de antropofagie. Populația, decimată de război, revoluție, contrarevoluție și foamete, își reia rapid viguroasa ei creștere de țară înapoiată, depășind 133 milioane de locuitori la recensămîntul din martie 1923.

Dar nivelul economic este în scădere cu atît mai sensibilă, în ciuda primelor efecte reparatorii ale noii politici economice. Venitul general sau mai precis valoarea globală a producției a scăzut de la 11 miliarde de ruble (1913) la 5,3 miliarde (1922): în agricultură de la 6,7 miliarde, la 4, în industrie de la 4,4 miliarde la 1,3. (Alte statistici dau cifre un pic mai mari, dar identice ca proporții.) Ponderea meșteșugurilor în producția industrială a crescut puternic; ele reprezintă mai mult de jumătate în 1922, în vreme ce în 1913 constituiau mai puțin de o cincime. Explicația ține de starea de înapoiere a industriei grele și mijlocii, cea mai considerabilă.

În agricultură, în 1922, însămînțările acoperă doar 51 de milioane de desetine față de 82 milioane în 1916 (și mai mult de 100 în 1913). Recolta brută în grîne va fi de 2,8 miliarde de puduri, în loc de 3,8 (și în jur de 6 milioane în 1913). Scăderea este și mai mare la plantațiile industriale, cînepă și in, sfeclă și bumbac. Creșterea animalelor, în regresie corespunzătoare: 117 milioane de capete de animale în loc de 183 în 1916. Orice export s-a oprit. Țărănimea, în ansamblul ei, se zbate încă în sărăcie, în ciuda faptului că pămîntul expropriat fusese împărțit și vechile dări fuseseră abolite.

Mai mult de trei sferturi din suprafețele agricole și din pășuni sînt fărîmițate în mici exploatări care se vor fărîmița și mai mult pe măsura creșterii numărului de „suflete“ și a multiplicării „căminelor“, ale căror loturi risipite nu permit cultura intensivă. În general, tradiția *mir*-ului subzistă alături de un soviet fictiv, cu împărțirea periodică a parcelelor și învechitul asolament trienal. În multe sate, loturile individuale s-au diminuat, nemaifiind proprietăți senioriale sau domeniale de naționalizat. În principiu, nu mai există țărani fără pămînt, dar, în realitate, mai există încă, iar milioane dintre ei nu au un cal pentru a trage plugul medieval din lemn.

Egalizare socială la un nivel pretins „mediu“ între *kulakul* presupus sărac, și *bedniakul*, considerat ca sigur sărac: astfel se prezintă la această oră pentru majoritatea țăranilor rezultatul revoluției. Nici o statistică nu-i înregistrează atunci măcar cu aproximație pe *kulaci*, care-și ascund în diverse moduri starea de foarte relativă înstărire. Cît despre întreprinderile de „tip socialist“, li se atribuie în jur de 2% din pămînturile cultivate, împărțite între vreo 4 000 de *sovhozuri* (domenii sovietice, ferme de stat) și 13 000 de *kolhozuri* (colectivități de muncă: cooperative, colective, comune agricole).

În orașe, unde uzinele, fabricile, atelierele nu utilizează decît aproximativ jumătate din efectivele muncitorești de dinaintea războiului, salariul mediu a scăzut de la 32 de ruble pe lună în 1913 la 7 ruble în 1922, apoi a crescut la 16 ruble în 1923. Dar muncitorii, împărțiți, după calificare, în

17 categorii, au în cea mai mare parte a lor salarii sub această medie. Șomaj intens, imposibil de recenzat, agravat printr-o decădere masivă a micii burghezii și afluxul de populație rurală. Ajutoarele de șomaj sînt, ca să spunem așa, inexistente.

Industria ca și transporturile lucrează în pierdere, cu prețuri de cost exorbitante. În timp ce consumatorul plătește produsele finite de primă necesitate și de calitate foarte proastă de trei ori mai scump decît altădată. Criza de produse duce la o speculă de necontrolat la care participă chiar cooperația și magazinele de stat. Își face apariția *nepmanul* dur și viclean, simbol al noii clase mercantile în formare în climatul de insecuritate, riscuri și pericole. Comerțul cu bucata este repede acaparat, în cea mai mare parte, de inițiativa privată.

Dar statul, stăpîn al întregii industrii grele, al comerțului exterior și al comerțului *en gros*, nu are de ce să se teamă de această resurecție limitată a capitalismului. Faptul că partidul comunist deține monopolul puterii politice îi permite să reglementeze legislația și fiscalitatea în beneficiul economiei socializate, în competiția deschisă de NEP. Concesiile acordate capitalului străin sînt rare și pot să rămînă minime. Lenin nu se înșela cînd aprecia pasul înapoi drept „treabă dificilă, mai ales pentru revoluționarii obișnuiți să meargă înainte“, spunînd: „După ce am cucerit un teren atît de întins, mai aveam loc să ne retragem fără să pierdem esențialul.“

Revoluția din Octombrie nu a distrus doar rămășițele materiale ale Evului Mediu, ale șerbiei și ale feudalității, cum arăta cu modestie Lenin, în 1921. Rămînea încă o imensă moștenire pozitivă pentru a crea republica cea mai democratică din istorie și pentru a crea premisele unui regim socialist. Contradicțiile interne ale lumii adverse îi vor da Rusiei sovietice mult mai mult decît un răgaz: îi vor da largi posibilități de a profita de diviziunea internațională a muncii și de a-și păstra independența subversivă exploatînd rivalitățile inerente unei societăți bazate pe concurență. Viitorul va depinde deci, se pare, în mare parte de moștenitori, de capacitatea partidului lor de a deveni din învingător un partid constructor și de a-și asocia în grandioasa tentativă, după dorința lui Lenin, „întreaga populație muncitoare“.

Activitatea clandestină prerevoluționară și războiul civil au fost pentru bolșevici o proastă școală de pregătire pentru lucrarea în perspectivă. Foștii conspiratori, agitatori și distrugători vor trebui să se transforme în tehnicieni universali ai unei noi ordini economice și sociale într-o țară incultă pe care Buharin o compară cu un „laborator gigantic“, dar în care un personal de bună-credință trebuie improvizat în același timp cu instrumente provizorii și în același timp cu experiențele înseși. În plus, Lenin nu lăsase rețete infailibile, ci idei și sfaturi din care discipolii abandonați propriilor lor mijloace puteau să se inspire în chip util.

„Mai ales să nu ne temem să ne criticăm în permanență, să ne corectăm greșelile și să ni le recunoaștem cu toată sinceritatea“; această sinceritate

publică față de sine însuși și față de poporul muncitor și țărănesc ar fi trebuit să-i supraviețuiască ca o lecție fundamentală din învățătura lui teoretică și practică. „Nu ne este teamă de greșelile noastre. Oamenii nu au devenit niște sfinți o dată cu începutul revoluției“ scrie el în *Scrisoarea către muncitorii americani*. Nu era un artificiu de stil. Obișnuia să citeze o frază din Marx despre „rolul prostiei în revoluții“, necunoscînd un alt antidot pentru această otravă decît autocritica, pe care o dă de exemplu în combaterea „com-minciunii“, a „com-lăudăroșeniei“ și pentru a depăși stadiul costisitor al uceniciei: „Nu ne este frică să ne mărturisim și să ne studiem greșelile pentru a le îndrepta mai bine.“

Mai mult decît oricare altul el măsoară distanța între proiecte și realizarea lor: „Pînă în prezent, redactam programe și făceam promisiuni. Nu se putea declanșa revoluția mondială fără program și promisiuni. Esențialul este să examinăm cu sînge rece unde și cînd s-au făcut erori și să știm să reîncepem totul.“ El nu-și mărturisește greșelile pentru a și le cultiva, nici pentru a se spăla pe mîini: „Desigur, am făcut greșeli și am suferit eșecuri și încă multe. Dar se putea oare, fără greșeli și fără eșecuri, realiza un nou tip de stat în istorie? Nu vom înceta să ne corectăm greșelile și să urmăm și să continuăm o mai bună aplicare a principiilor sovietizate.“ Apoi va adăuga: „Și străduindu-ne să ne corectăm pe noi înșine.“

Totuși un fenomen de importanță primordială părea să scape privirii lui Lenin, transformarea organică a partidulul pe care se întemeiau speranțele și optimismul lui și pe care-l considera „adevărata avangardă a clasei de avangardă“.

La începutul anului 1923, acest partid numără 485 000 membri, ocupînd, în cvasitotalitatea lor birourile statului. O permanentă epurare elimină dintre ei membrii nedemni. „Nici o mișcare populară profundă și puternică a istoriei nu s-a produs fără un tribut de rebuturi, fără aventurieri și scelerați, fără fanfaroni și zgomotoși“, spusese Lenin, înainte de a constata, cu prilejul noii politici economice: „Un partid la putere atrage inevitabil arviști și cavaleri ai industriei care ar merita să fie împușcați.“ Dar epurarea îi atinge și pe îndărătnici, pe nesupuși, pe cei refractari la supunerea pasivă care se substituia încetul cu încetul disciplinei liber consimțite. Supus unei subordonări ierarhice accentuată și de inerție și căderea economică, Partidul își pierde deprinderea de a gîndi cu propriul cap și de a acționa de bunăvoie. Metodele de conducere ale Biroului Politic și de administrare ale Secretariatului fac și mai greoaie torpoarea de după marile tensiuni ale războiului și revoluției. Ca în Franța anului 1793, cînd secțiuni și districte se birocratizaseră prin retribuirea funcțiilor și prin oboseala funcționarilor, militanții obișnuiți ai bolșevismului se supun statului sovietic pentru a face carieră. În aceste vremuri de șomaj și de privațiuni, carnetul de membru de partid echivalează cu o asigurare socială. Vechea selecție după criteriul devotamentului și al capacităților lasă locul promovării după criteriul zelului interesat.

În această nouă castă răsplătită cu mici privilegii, există subdiviziuni: la bază, o plebe mobilizabilă după voie își asumă misiunile ingrate; la vîrf, aristocrației funcționarilor ziși „responsabili“ le revin activitățile intelectuale și micile avantaje ale puterii; pentru categoriile intermediare, grija predominantă este de a evita dizgrația și de a mai urca o treaptă. Pe lîngă drepturile civice rezervate numai comuniștilor înregistrați, aceștia din urmă beneficiază acum de o securitate relativă și au acces mai ușor la cea de-a 17-a treaptă de salarii, au o locuință mai bună, un viitor mai puțin nesigur.

„Nu trebuie să ne prefacem că nu știm: mulți dintre militanți sînt obosiți de moarte. Sînt constrînși să lucreze sîmbăta, de două sau de patru ori pe lună, să facă ore suplimentare; li se pretinde o încordare spirituală extremă; familiile lor trăiesc în condiții grele; Partidul și întîmplarea îi mută azi aici, mîine în altă parte; rezultatul este firește uzura psihologică“; aceste cuvinte ale lui Zinoviev, deja adevărate în 1920, nu sînt mai puțin adevărate în 1923, dar pentru un număr tot mai mic de comuniști „de rang inferior“. În favoarea celorlalți, compensațiile se acumulează o dată cu stabilizarea regimului, puțin importante în sine, dar prețioase prin contrast cu lipsurile restului populației. „Sîmbetele“ în discuție au dispărut; „marea inițiativă“ salutată de Stalin, munca voluntară de sîmbătă, repede degenerată în obligație impusă prin constrîngere, s-a dovedit iluzorie. În același discurs, același Zinoviev proclama reluîndu-l pe Lenin: „Înainte de toate, mare libertate de critică în rîndurile Partidului. Am afirmat-o mereu în teorie, trebuie acum s-o punem în practică.“ Dar la fiecare conferință, la fiecare congres, aceleași fraze serveau la aplanarea acelorași nemulțumiri, fără perspective de rezolvare.

Resturile „libertății criticii“ de altădată sînt rezervate acum pentru *upper ten thousand*, noului patriciat sovietic. „Cu ce resurse umane a intrat în revoluție partidul comunist?“ întreba menșevicul Dalin, exilat: „Nu mai mult de 5–10 000, dintre care o treime intelectuali. Iată capitalul de bază care a adus dividende atît de numeroase.“ Cei 10 000 constituie stratul superior al societății încă amorfe care se naște în suferințe. În aceștia, simptomele decadenței nu au obnubilat mentalitatea revoluționară și elita păstrează intact spiritul bolșevismului tradițional, în comuniune de idei cu cîteva mii de comuniști fără ranguri, muncitori obscuri risipiți în anonimatul muncii cotidiene. Cîți dintre ei vor persevera pe drumul inițial? Nu o vom ști decît pe parcurs.

Partidul prezintă în acel moment aspectul unui asamblaj complex care scapă definițiilor sumare și în care se amestecă forme vechi și structuri noi, în care se confruntă habitudini și inovații. Între diversele niveluri ale organizației schimburile de opinii devin din ce în ce mai rare. La vîrf cîțiva oameni legiferează, iar aparatul execută în manieră proprie. Instanțele regulate servesc de curea de transmisie. Orice inițiativă, orice impuls pornesc de sus. Instituțiile oficiale, pînă mai ieri adunări consultative, decad

la nivelul unor camere de înregistrare. Statutul Partidului este invocat la fel ca și Constituția. Multe dintre hotărîrile congresului rămîn pe hîrtie, mai ales atunci cînd tind să reinstaureze libertățile. Comitete de toate felurile mișună, apar ramificații ale partidului în orașe și tîrguri, cantoane, districte, provincii, regiuni federative. Aceste comitete se alătură, se juxtapun, se suprapun într-un imens angrenaj care mișcă încet greoaia mașină a statului. Organele executive ale sovietelor, construite pe un model analog, dar și mai complicat, sînt la dispoziția organelor paralele ale Partidului. Cel mai adesea, nucleul conducător le confundă. În întreprinderi productive, instituții de stat, ansambluri de locuințe, centre de învățămînt, sindicate profesionale, cooperative de consum, armată, miliție, poliție comuniștii sînt grupați în celule și fracțiuni care-și exercită prin delegație autoritatea. Uniunea tineretului comunist, „Komsomol", cu cei 400 000 de membri ai săi își introduce pretutindeni propriile „alveole". Acolo unde personalul bolșevist nu este suficient, „simpatizanții" țin loc de auxiliari. Și această rețea extraordinară se extinde irezistibil. Sistem administrativ și de guvernămînt neprevăzut, rezultat din conjuncturi imprevizibile, dar destul de explicabile prin această observație a lui Gorki: „Trăim în țesătura unei mase de milioane de ființe lipsite de cultură politică și de orice educație socială."

„Partidul se va strădui să conducă activitatea sovietelor, dar nu să le înlocuiască" — hotărîre zadarnică luată în 1919 și neaplicată, ca atîtea altele, confirmată de mai multe ori după aceea, fără ca prin aceasta să devină mai aplicabilă. La fel, hotărîrile inspirate de Lenin, adoptate la ultimul congres, de a se acorda o anumită independență comisarilor poporului, de a reduce aparatul de stat la minimum necesar. Partidul înfăptuise revoluția, cîștigase războiul civil, stăpînise anarhia, construise mecanismul puterii, animase o economie embrionară. Elanul trebuia să-l poarte dincolo de obiectivele stabilite în prealabil. Era nevoie de timp pentru a-l adapta la noile condiții. Șase luni după Kronstadt, nu îndura Rusia ravagiile unei teribile foamete pe care anul următor nu avea cum s-o repare dintr-o dată? Abia în 1923, NEP creează cadrul propice „normalizării" constituționale. Dar Lenin nu mai este acolo pentru a conduce operațiunea subînțeleasă în ultimele sale scrieri. Unii speră să-l vadă depășind încă o dată degradarea fizică. Pînă atunci, îi revine Biroului Politic misiunea de a pune în aplicare democrația populară formulată în doctrina lui, în programul bolșevismului.

Dar dacă partidul este „cu totul alături și deasupra a tot" după enorma mărturie inconștientă a lui Buharin, Biroul Politic, la rîndul lui, s-a situat față de partid „cu totul alături și deasupra a tot". Interesul cauzei, aspirațiile poporului, progresul revoluției devin pentru acesta tot atîtea abstracții străine realității. Prin izolarea lui, el pierde înțelegerea situației și capacitatea de a o interpreta după principiile lui. Opinia lui se construiește după raporturile birocraților și după dosarele poliției. Deja în 1922, cînd Lenin și Troțki dictau sancțiunea ce trebuia dată la procesul spectacular al

partidului socialist-revoluționar, ei nu aflaseră despre actele teroriste pe care trebuiau să le condamne decît versiunea „cekistă“ viciată de parțialitate. În Internaționala comunistă, aventuri sîngeroase erau și vor continua să fie puse la cale fără știrea Comitetului Executiv regulat. Pe lîngă afacerea din Georgia unde a fost cît pe ce ca Stalin să înșele pînă la capăt Comitetul Central, cîte altele mai erau judecate și rezolvate după spusele unor funcționari care ar fi trebuit destituiți? O dată Lenin scos din joc, chiar dacă recomandările lui supreme sînt ascultate, dacă Stalin este îndepărtat din Secretariat și din Comitetul Central adus la efectivul de 100 de membri, cum o sugerează Testamentul care nu era cunoscut încă, nimic nu se va schimba fundamental, decît dacă s-ar da cuvîntul Partidului, sindicatelor, sovietelor. Dar nimeni „la vîrf“ nu pare să se gîndească acum la acest lucru, iar vocile de la bază sînt înăbușite.

Încă de la începutul revoluției, Gorki făcuse o constatare oportună: „Vechea ordine a lucrurilor este materialmente distrusă, dar trăiește încă moralmente printre noi și în noi. Hidra cu șapte capete a ignoranței, a barbariei, a prostiei, a lașității, a grosolăniei nu a fost ucisă...“ Și în timpul noii politici economice, avertismentul își păstra întreaga actualitate. Desigur, ideologii bolșevismului nu pretindeau să distrugă în cinci ani sechelele spirituale ale trecutului, atavismele seculare de servitute și oprimare. Siliți mai întîi de circumstanțele excepționale la măsuri de excepție, ei își propuneau doar să acționeze *în sensul* scopului lor final și, în vederea acestuia, să armonizeze mai devreme sau mai tîrziu scopul cu mijloacele. Mai era nevoie și să o facă la timp pentru a evita înclinația de a urma linia minimului efort, făcînd din necesitate o virtute, perpetuînd o dictatură de criză și pierzînd, pentru a rămîne la putere, orice rațiune socialistă de a exista.

Bibliografie

I. Stalin, Dezacordurile noastre, *Pravda*, M., 19 ianuarie 1921; Despre strategia și tactica comuniștilor ruși, *Pravda* nr. 56, M., 14 martie 1923; Revoluția din Octombrie și clasele mijlocii, *Pravda*, nr. 253, M., 7 noiembrie 1923.

Activitatea socialist-revoluționarilor în străinătate, după materialele de arhivă de la Paris ale socialist-revoluționarilor, M., 1922. — Adevărul despre Kronstadt, Addendum: Colecția *Istvestia* a Comitetului revoluționar provizoriu al marinarilor, soldaților roșii și muncitorilor de la Kronstadt, Praga, 1921. — M. Amya, Direcțiile Girondei georgiene, Tbilisi, 1926. — A. Andreev, Despre noile sarcini ale sindicatelor, M., 1921; Răspuns la obiecțiile (despre problema sindicatelor), M., 1921. — D. Antoșkin, Mișcarea sindicală în Rusia, M., 1923. — Z. Avalov, L'indépendance de la Georgie, etc., P., 1924. — H. Bammate, Le problème du Caucase, Lausanne, 1919. — O. Bauer, Le „cours nouveau“ dans la Russie des

Soviets, Bruxelles, 1923. — V. BAZAROV (Rudniev), Pe drumul socialismului, Harkov, 1919. — CH. BERIDZÉ, La Georgie d'hier et d'aujourd'hui, P., 1923; La tragédie d'une nation, la Géorgie, P., 1924. — B. I. T., Les conditions du travail dans la Russie des Soviets, P., 1920; L'évolution des conditions du travail dans la Russie des Soviets, Geneva. 1924. — A. BOGDANOV, Problemele socialismului, M., 1918. — A. B. OLȘAKOV, Campania sovietică, ediția a II-a, L., 1925. — N. BOUKHARINE, La dictature du prolétariat en Russie et la révolution mondiale, *Bull.Com.*, nr. 23–24, P., 12 august 1920; Du nouveau dans la Rév. russe, *Bull.Com.*, nr. 49, P., 16 dec. 1920; Despre sarcinile sindicatelor, Petr., 1921. — Buletinul celui de-al IV-lea congres al Internaționalei Comuniste, Dare de seamă, stenogramă, nr. 1–24, M., 24 iunie–17 iulie, 1924; Buletinul celui de-al IV-lea congres al Internaționalei comuniste, Dare de seamă, stenogramă, nr. 1–32, M., 11 noiembrie–15 dec. 1922. — P. CHAPELET, La famille en Russie soviétique, P., 1929. — (Prima) Conferință panrusă asupra activității Partidului la sate, Dare de seamă stenodactilografiată, Pg., 1920. — Congresul al X-lea al Partidului Comunist al Rusiei, Dare de seamă stenografiată, Pg., 1921; Congresul al XI-lea al P.C.R., Dare de seamă stenografiată, M., 1922. — (Primul) Congres al Internaționalei comuniste, Petr., 1921. — F. DAN, La pol. écon. et la sit. de la classe ouvrière en Russie soviétique, Bruxelles, 1923. — Dare de seamă asupra gestiunii Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste (1920–1921), M., 1921. — (Cei) doisprezece condamnați la moarte, procesul socialist-revoluționarilor la Moscova, Berlin, 1922. — E. DRABKINA, Contrarevoluția georgiană, L., 1928. — Max EASTMAN, Lenin's secret „Testament" predicts long bitter struggle for leadership in Russia, *The New York Herald*, P., 18 oct. 1926. — D. GAVRONSKY, Le bilan du bolchévisme russe, P., 1920. — Georgie (La) sous la domination des bolchévistes, P., 1921. — T. GLONTI, Georgia menșevistă și Georgia sovietică, M., 1923. — M. GORKI, V. I. Lenin, M., 1931. — V. GRINEVEȚKI, Perspectivele industriei ruse după război, M., 1919. — E. GUEGUETCHKORI, L'avenir de la Géorgie, Geneva, 1927. — E. HAUMANT, Le problème de l'unité russe, P., 1922. — A. HOLZMAN, Aprovizionarea colectivă, M., 1921. — Max HOSCHILLER, Le mirage du soviétisme, P., 1921. — Hotărîrile Conferinței și Congresului panruse ale Sindicatelor, Introducere de Țiperovici, Petrograd, 1919. — I. IAKOVLEV, Care este situația la sate, M.,1923. — Internaționale (L') Socialiste et la Géorgie, P., 1921. — St. IVANOVICI, 5 ani de bolșevism, Berlin, 1922. — În culisele discuțiilor, „Documente strict secrete"; Prima scrisoare a lui Troțki (8 oct. 1923); Răspunsul membrilor Biroului Politic; A doua scrisoare a lui Troțki (24 oct. 1923), *Sots. V*, nr. II, Berlin, 28 mai 1924. — L. KAMENEV, Despre rolul și semnificația sindicatelor, M., 1921. — A. KARAEV, Despre un trecut recent, Baku, 1926. — A. KOLLONTAI, Opoziția muncitorească, M., 1921. — V. KOROLENKO, Lettres à Lounatcharski, P., 1922. — KOSSIOR, Neînțelegerile noastre, M., 1921. — L. KRASIN, Probleme de comerț exterior, M., 1928. — L. KRITZMAN, Doi ani de politică economică nouă etc., M., 1923. — E. LAGARDE, La reconnaissance des Soviets, P., 1924. — „Literatură bolșevistă ilegală" (Notele lui Lenin asupra problemei naționale), *Sots.V*, nr. 23–24, Berlin, 17 dec. 1923. — LORIS-MELICOF, La révolution russe et les nouvelles Rép. transcaucasiennes, P., 1920. — A. LOSOVSKI, Sindicatele în Rusia sovietică, M., 1920. — J. MARTOV, Lupta pentru Internațională, Berlin, 1924. — A. MARTÎNOV, Lichidarea menșevismulu în Georgia, M., 1923. — T. MASARYK,

Despre bolșevism, Praga, 1921. — S. MASLOV, La Russie après quatre ans de révolution, P., 1922. — E. MILHAUD, La Géorgie, la Russie et la S.D.N., Geneva, 1926. — N. MILIUTIN, Rezultate și perspective ale asigurării sociale, M., 1922. — B. MIRKINE-GUETZEVITCH, La théorie générale de l'Etat soviétique, P., 1928. — Mișcarea comunistă internațională, Rapoarte la cel de-al II-lea congres al Internaționalei Comuniste, Petr., 1921. — O. NIPPOLD, La Géorgie, du point de vue du droit international, Berna, 1920. — B. NOLDE, Le règne de Lénine, P., 1920. — P. P. (P. Pascal), Reforma economică, Comisiile pentru Plan, *Revistă hebdomadară a presei rusești*, nr. 30, M., 6 aprilie 1921. — Partid și sindicate, Culegere, Pg., 1921. — J. PATOUILLET și E. DUFOUR, Codes de la Russie sovétique, 3 vol., P., 1925–1929. — Persecutarea anarhismului în Rusia sovietică, Berlin, 1922. — A. PUHOV, Revolta de la Kronstadt, M., 1931. — K. RADEK, Dezvoltarea revoluției mondiale etc., M., 1920; Kronstadt, *Bull. Com.*, nr. 19, P., 12 mai 1921. — F. REVZIN, Evoluția formelor salariului în Rusia sovietică, M., 1923. — A. RÎKOV, Situația industriei ruse și măsurile în vederea lansării ei, M., 1921. — G. SAFAROV, Tactica bolșevismului, Petr., 1924. — G. SEMENOV (Vasiliev), Activitatea de război și de luptă a partidului socialist-revoluționarilor în 1917–1918, Berlin, 1922. — M. SLONIM, Le bolchévisme vu par un Russe, P., 1921. — Socialist-revoluționarii „în acțiune" împotriva Sovietelor, M., 1922. — Statuts et résolutions de l'Int. Com. adoptés par le 2e congrès de l'Int. Com., P., 1920. — Ä. STAVROVSKI, Transcaucazia după Octombrie, M., 1925. — S. STRUMILIN, Salarii și productivitate a muncii în industria rusă de la 1913 la 1923, M., 1923. — „Testament" (Le) de Lénine, *Bull.Com.*, nr. 16–17, P., ian.–martie 1927. — P. TOMSKI, Principii de organizare a sindicatelor, M., 1923. — L. TROȚKI, Rolul și sarcina sindicatelor, M., 1920; Pe calea producției, M., 1921; La nouvelle politique économique des Soviets et la révolution mondiale, P., 1923; Școala de falsificare stalinistă, Berlin, 1932. — E. VANDERVELDE și A. WAUTERS, Le procès des S-R à Moscou, Bruxelles, 1922. — M. VICHNIAC, Le régime soviétique, P., 1920. — L. WEISS, Ce que dit Tchitchérine, *Europe nouvelle*, nr. 51, P., 17 dec. 1921. — W. WOYTINSKY, La démocratie géorgienne, P., 1921. — S. ZAGORSKY, La République des Soviets, Bilan économique, P., 1921; L'évolution actuelle du bolchévisme russe, P., 1921; La renaissance du capitalisme dans la Rép. des Soviets, P., 1924. — G. ZINOVIEV, Despre partidele și curentele antisovietice, M., 1922; Opere, vol. VI, Partidul și sindicatele, L., 1929.

VIII
MOȘTENIREA

Troica. Troțki în expectativă. Uniunea Republicilor Sovietice. Congresul al XII-lea al Partidului. Criza economică și „foarfecele". Troțki și țăranii. Tendințe și grupări în partid. Fracțiunile clandestine. Dictatura triumviratului. Greve și demonstrații muncitorești. Troțki împotriva troicăi. Cei Patruzeci-și-Șase. Stalin și revoluția din Germania. Triumviratul și democrația. „Noul curs". Stalin împotriva lui Troțki. Înfrîngerea opoziției. Responsabilitățile lui Troțki. Moartea lui Lenin. Leninismul, religie de stat. Bolșevism și leninism. Congresul al XIII-lea al partidului. Bolșevizarea Internaționalei comuniste. Prigoana împotriva troțkiștilor. Stalin profet. Insurecția din Georgia. Mărturisiri ale lui Stalin. Ceka și GPU. Sinucideri. Noi conflicte în partid. Înfrîngerea lui Troțki. Destrămarea triumviratului. Opoziția de la Leningrad. Dictatura Secretariatului. Confruntarea cu satele. „Îmbogățiți-vă". Stînga și dreapta. Stalin teoretician. Socialismul într-o singură țară. Congresul al XIV-lea al Partidului. Stalin și statistica. Înfrîngerea noii opoziții. Stalin secretar inamovibil.

În cea de-a doua fază a bolii lui Lenin, în 1923, neînțelegerile n-au încetat să se agraveze în Biroul Politic. Stalin, Zinoviev și Kamenev coalizați în triumviratul preponderent — troica — organizau o fracțiune ocultă pentru a-i ține piept lui Troțki, pentru a-i diminua influența, pentru a-l izola în aparat. În fața posibilității unei dispariții definitive a maestrului, ei aveau deja în vedere golul de putere ce urma să se creeze și acționau în consecință. Pentru ei, succesiunea este virtual deschisă. Troțki le-ar fi putut contracara cu ușurință planurile și ar fi pus capăt intrigilor făcînd publice problemele litigioase. Dar, va explica el, ezita să întreprindă ceva, dată fiind incertitudinea în privința sănătății lui Lenin, și se temea mai curînd de o interpretare neconvenabilă a rolului său eventual, de o paralelă vulgară cu aparență de precedent istoric... Obsesia Revoluției Franceze nu-i inspira întotdeauna bine pe revoluționarii din Rusia: Lenin îl taxase pe Kerenski de bonapartism, Martov îi adusese lui Lenin aceeași acuză iar Troțki temporiza pentru a evita o aceeași comparație.

Partidul nu știa nimic despre aceste discordii ascunse iar Troțki nu s-a grăbit să le dezvăluie. Ceea ce însemna că, inconștient, făcea jocul troicăi,

singura interesată în păstrarea misterului. Notele lui Lenin asupra problemei naționale rămîneau confidențiale, rezervate unui număr restrîns de inițiați. Pentru moment numai Krupskaia cunoștea conținutul testamentului său. Nimeni nu putea să bănuiască o ruptură între Lenin și Stalin. Această ultimă întîmplare avusese drept cauză imediată indelicatețea lui Stalin față de Krupskaia, care, informîndu-și obiectiv soțul, îl incomoda în aranjamentele lui personale pe secretarul general. Dar pentru ca Lenin să se folosească de un asemenea pretext, trebuia ca opinia lui despre Stalin să fie deja formată. Acesta a ieșit din încurcătură trimițînd, la îndemnul lui Troțki, o scrisoare de scuze soției lui Lenin, de care acesta deja nu putea să mai aibă cunoștință. Printr-un fel de complicitate tacită și naturală, toți protagoniștii se simțeau obligați să ascundă adevărul asupra disensiunilor lor intestine, de natură să compromită partidul. Beneficiind de tăcerea unanimă, Stalin a putut să tragă în liniște sfori.

La Congresul Sovietelor, în decembrie 1922, el și-a făcut raportul pledînd pentru o uniune mai strînsă a republicilor federate, hotărîtă printr-un simulacru de inițiativă a unor pseudo-delegații din Transcaucazia. Punerea în scenă consta într-o sesiune a primului Congres al Uniunii Sovietice pentru a consacra „tratatul“ încheiat între principalele naționalități și consfințind centralizarea politică și economică a regimului, proclamînd în același timp dreptul teoretic la libertatea de opțiune al contractanților, cu libertățile lor administrative și culturale. În realitate, totul era reglementat, prescris, ordonat de către Biroul Politic; nici popoarele, nici partidele nu au fost cîtuși de puțin consultate; „delegații“ aveau mandate de la comitete regionale numite de sus de către alte comitete, cele de la Moscova. Cît despre tratatul de unificare, așa cum a prevăzut Lenin, acesta nu va fi decît un „petic de hîrtie“ în plus în arhivele constituționale, căci tezele bolșevice în problema națională nu-și găseau concretizarea în condițiile date, sub o dictatură teroristă prelungită la infinit.

Stalin își rezerva dreptul de a justifica politica sa caucaziană la cel de-al doisprezecelea Congres. A făcut-o cu o abilitate incontestabilă. Troțki a considerat oportun să-i ușureze misiunea amendînd hotărîrea de luat, asupra căreia se înțeleseseră dinainte. Pentru prima oară Partidul delibera fără participarea directă sau indirectă a fondatorului său. Krupskaia s-a abținut să transmită delegaților testamentul pe care Lenin îl redactase pentru ei sub numele modest de „note“ *(zapiski)*; spera încă în însănătoșirea bolnavului și în revenirea lui la activitățile de guvernare. Articolul-program asupra problemei naționale nu a fost nici el divulgat iar notele pe aceeași temă, comunicate în comisie, nu au avut decît o răspîndire restrînsă și ilegală printre funcționarii blazați. La tribună, Stalin a intervenit în calitate de raportor al Biroului Politic și Comitetului Central totodată. El a denunțat naționalismul georgienilor, ostili Federației Transcaucaziene din aversiune pentru armeni și tătari, deviație exprimată prin decretul lui Mdivani care

expulza din Tbilisi locuitorii recent instalați. Astfel informat, congresul nu putea decît să aprobe „linia generală" urmată în Georgia de către secretariatul Partidului, chiar dacă dezaproba discret excesele lui Ordjonikidze și ale acoliților săi. Delegații erau de altfel aleși de către aparat și instruiți temeinic să voteze în bloc propunerile organelor de conducere. Acordul în Biroul Politic aducea automat unanimitatea congresului, condus și dominat de un *praesidium* ca Partidul de către Comitetul său Central, și tot sub același triumvirat.

Dar, datorită gravității situației economice, în 1923, problema națională trece pe planul al doilea. Țara trecea dintr-o criză în alta: penurie de mărfuri, proastă desfacere a produselor industriale, penurie de materii prime, întîrzieri mari în plata salariilor, șomaj în creștere, depreciere a monedei, scăderea prețurilor agricole, paralizie comercială. Sub impulsul noii politici economice, industria rămînea în urmă față de agricultură, producția de stat față de economia individuală și familială. Lipseau resursele pentru subvenționarea industriei în funcție de nevoi, de necesitatea reconstituirii fondului ei de rulment, și de lărgirea bazei ei materiale. În exterior împrumutul era imposibil, iar în interior randamentul era nesemnificativ. Concesiunile nu prea aveau pondere, iar exportul abia se înviora. Partidul se străduia să-și găsească calea. În situația tulbure și în deruta oamenilor, singur Troțki exprima idei destul de limpezi. De aceea Biroul Politic l-a însărcinat să prezinte la congres o dare de seamă oficială asupra industriei, Stalin lăsînd chiar impresia că ar fi vrut să-i încredințeze raportul asupra politicii generale, care-i revenea altădată lui Lenin.

Troțki identifica principala cauză a acestei crize permanente a economiei sovietice în decalajul dintre prețurile produselor industriale și al celor agricole: „Țăranul plătește astăzi în grîu articolele industriale, cărbunele, petrolul etc. de 2,75 de ori mai scump decît în 1913." Pe un grafic, disproporția poate fi redată printr-un unghi ascuțit înfățișînd brațele unei perechi de foarfeci. Dacă fenomenul se accentuează sau persistă, „foarfecele" vor tăia orice relație de schimb între oraș și sat. Prin această metaforă, Troțki semnala limpede pericolul și sublinia urgența unei reajustări a prețurilor.

Creșterea prețurilor la cereale depindea înainte de toate de export; scăderea la cele industriale, de o utilizare mai rațională a utilajului, a mijloacelor materiale și a personalului. Trebuiau deci reduse cheltuielile generale, oprită exploatarea întreprinderilor prea nerentabile, concentrată industria dispersată, suprimată risipa, stabilite calcule riguroase și o contabilitate strictă, sarcină imensă în perspectivă și prozaică pentru revoluționarii pătrunși de romantism. „Ca să ne exprimăm eufemistic, este haosul absolut", spune Noghin descriind activitatea întreprinderilor economice, iar Troțki confirmă: „Există date ale Comisariatului pentru Inspecție care arată că în jur de 80 la sută dintre calculele noastre sînt arbitrare." După părerea lui, nici cele 20 la sută care rămîneau nu valorau mai mult. De exemplu, cutare

trust de stat raporta un beneficiu de 4 trilioane de ruble de hîrtie în timp ce Inspecția dovedea o pierdere reală de 750 000 ruble-aur, iar cazul nu era excepțional. Pentru a instaura o ordine economică nouă, conform cu programul comunist, pentru a dezvolta industria și a echilibra gestiunea, Troțki persevera în a preconiza elaborarea și aplicarea unui plan general sub conducerea unui „mare stat-major“ competent, în speță Consiliul de Muncă și de Apărare asistat de Gosplan. El amintea pur și simplu un adevăr primordial al socialismului, printre ale cărui idei esențiale se află înlocuirea libertății pieței, a luptelor concurenței, a dereglărilor cererii și ofertei cu un plan de producție, de repartiție și de schimb. Dar, chiar dacă nu era nouă și în ciuda aprobării de principiu, ideea lui nu era acceptată fără scepticism de către birocrația care se prefăcea că e de acord, opunînd în același timp reaua sa voință oricărei realizări practice; era interpretată ca ascunzînd intenția tenebroasă de a face din Troțki un dictator în probleme economice, în fruntea tuturor comisarilor calificați.

De unde puteau fi găsite noile resurse indispensabile industriei? Unii credeau că le-ar găsi într-o creștere a impozitelor pe agricultură; dacă li s-ar fi dat crezare, ar fi rezultat că doi ani de NEP, dintre care unul de foamete, ar fi fost suficienți să crească puterea de cumpărare a țăranilor. Respingînd acest punct de vedere „stîngist“, Troțki a recomandat să nu se depășească limita „pentru ca economia țărănească să se poată dezvolta, pentru ca țăranul să devină mai bogat în viitor“. Necesitatea ca țăranii cultivatori să se îmbogățească nu era deloc o vorbă în vînt din partea lui, căci încă înainte de congres, el declarase la conferința comunistă din Ucraina: „Tovarășii care, asemenea lui Larin, susțin că cerem prea puțin maselor țărănești se înșală cu siguranță. Nu trebuie să cerem țăranilor nimic în plus față de ce pot ei da în realitate. *Trebuie să facem în așa fel ca la anul țăranul să fie mai bogat ca anul acesta.* El va înțelege această formulă care trebuie pusă chiar la baza politicii noastre interne căci este profund diferită de comunismul de război. Îi ceream atunci țăranului tot surplusul care depășea strictul lui necesar; or, fără un surplus, o întreprindere este amenințată și piere. Astăzi îi spunem: surplusul este necesar relansării întreprinderii tale, păstrează-l. *Căci fără dezvoltarea agriculturii, nu vom avea industrie.*“

În concluzie, Troțki propunea simplificarea impozitului, care trebuia să fie pe înțelesul mujicului și ușor de plătit de către acesta, stabilirea echivalentului în bani al impozitului în produse pentru a ameliora soarta țăranilor. Și aceasta a și fost hotărîrea luată la Congresul de la Moscova și la Conferința de la Harkov.

Un membru al Biroului Politic nu putea, de altfel, să aibă o inițiativă de acest gen fără asentimentul colegilor lui. Acordul dintre ei asigura un minim de unitate, dacă nu de gîndire, cel puțin de acțiune. Noțiunea bolșevistă de disciplină, întărită prin metodele de administrare și de organizare ale „oligarhiei“ conducătoare, va implica de acum unanimitatea obligatorie

la adunările deliberative, după dezbateri uneori aprinse, dar întotdeauna reticente. Pe lîngă grija de a nu da argumente inamicului mereu vigilent, bolșevicul de rang mijlociu trebuia să ia în calcul și neplăcerile posibile datorate unei sincerități prea mari. Care militant din Moscova, Petrograd sau Kiev s-ar fi expus de bunăvoie transferului la Arhanghelsk, Irkuțk sau Vladivostok, veritabil „exil interior" în tradiția țaristă, fie el și motivat prin interese de serviciu? După atîtea sacrificii, eroismul nu mai rentează și inadaptabilii ireductibili, pierduți în masa apatică, revin la vechile tactici de propagandă subterană. În fața congresului partidului, Ossinski mai poate încă să pună la îndoială infailibilitatea lui Lenin; pentru o aceeași reflecție, exprimată în afara congresului, un simplu muritor ar fi fost suspectat de contrarevoluție. Deși Kossior își permite o aluzie la atitudinea triumviratului față de Troțki, acest lucru nu este posibil decît în cerc închis și nu fără riscuri. Toate hotărîrile celui de-al XII-lea Congres au fost aprobate deci fără o opoziție susținută.

Dezbaterea revela totuși numeroase dezacorduri. O tribună liberă a *Pravdei*, reminiscență intermitentă a democrației rezervate privilegiaților Partidului, permisese o confruntare de opinii foarte diverse după articolele lui Lenin asupra Comisariatului pentru Inspecție. La congres, soluțiile controversate au făcut obiectul unor dezbateri prevenitoare și prudente, dar între delegați care nu aveau decît vot consultativ și ale căror opinii nu puteau modifica nici o hotărîre.

Krasin și Ossinski criticau sugestiile lui Lenin; primul reacționa împotriva „hipertrofiei conducerii" organelor de control ale Partidului și statului, cel de-al doilea critica faptul că puterile Partidului și statului nu erau clar delimitate. „Slăbiciunea noastră constă în incapacitatea de a organiza producția și nu în insuficiența conducerii", susține Krasin: „Maximum de producție și minimum de conducere, iată scopul spre care trebuie să tindem." Spre deosebire de Lenin, care recomanda contopirea Comisariatului pentru Inspecție sovietic și Comisiei de control comunist, Ossinski era de părere să se separe funcțiile Partidului de cele ale statului și să se reformeze diversele organe superioare aflate în competiție continuă de prerogative și de atribuții. Ideea lui sănătoasă de a pune ordine în „haosul de instanțe de toate felurile" denunțat de Lenin se complică totuși cu un formalism juridic care-i compromite țelurile. Pe de altă parte el consideră excesivă importanța acordată „specialiștilor burghezi" în timp ce Krasin o socotește insuficientă. Acesta din urmă consideră că este inevitabil să se acorde cele mai mari concesii capitalului străin, pentru a face să crească investițiile în industrie. Opoziția se manifesta mai mult prin personalități izolate, de această dată, decît prin grupuri și fracțiuni. Nu se vedea nici dreapta, nici stînga, în pofida opiniei lui Larin, ex-menșevic improvizat „stîngist" și apărător intempestiv al clasei muncitoare, împotriva unei ipotetice *„mlaștini* a dreptei" sau a unei tendințe pro-țărănești indefinite. Larin preconiza mărirea

salariilor şi întreţinerea întreprinderilor deficitare pe cheltuiala satelor. Pentru a-l contracara, *praesidium*-ul a recurs la Preobrajenski, purtător de cuvînt recunoscut al stîngii tradiţionale. Acest congres era animat de un optimism de comandă, în ciuda sentimentului de incertitudine datorat absenţei lui Lenin şi unei imperceptibile nelinişti datorate „problemei Troţki" rămasă în suspensie.

În spiritul ultimelor sugestii publice ale celui absent, numărul membrilor Comitetului Central a fost stabilit la 40, iar cel al Comisiei de control la 50. Organismele centrale urmau să se reunească de acum în sesiuni plenare comune. Nimeni nu se gîndea — nici Lenin n-o prevăzuse — că asta însemna să le priveze pe fiecare de rolul său statutar: o conducere formată din o sută de persoane nu putea să se întrunească decît rar, pentru a lua act de fapte împlinite şi a învesti cu puteri depline cele două birouri supreme, acum alcătuite fiecare din 7 membri şi doi supleanţi. În practică, troica, înconjurată de partizani de nădejde rămînea stăpînă pe poziţiile cîştigate. Stalin, confirmat în funcţiile lui, ieşea neatins dintr-un congres în care Lenin îşi propusese să-l înlăture din aparat. Krupskaia nu pusese la curent pe nimeni şi Troţki, în expectativă, a lăsat lucrurile să meargă de la sine fără să spună nimic care să limpezească atmosfera şi să pregătească viitorul.

Unanimitatea nu era decît aparentă, la baza Partidului ca şi la vîrf. Existau mai multe opoziţii clandestine persecutate de aparat şi urmărite de GPU. Circulau pe ascuns foi volante anonime. Comunişti excluşi pentru nesupunere şi militanţi complici, deocamdată nepedepsiţi graţie lipsei lor de notorietate, reacţionau prin metode conspirative la metodele poliţieneşti ale guvernului, care începuseră deja să fie folosite de unica organizaţie politică legală după ce serviseră la suprimarea oricărui partid concurent.

Troica nu a avut dificultăţi în a se debarasa de primii incomozi, trimiţîndu-i departe de Moscova, în misiune, în numele intereselor superioare ale comunismului: dacă Partidul întruchipează pentru vecie spiritul revoluţiei, Comitetul Central este reprezentantul exclusiv şi permanent al Partidului şi dacă numai Biroul Politic are calitatea de a interpreta fără drept de apel hotărîrea Comitetului Central, un bolşevic demn de acest nume nu poate să aibă nici o obiecţie cînd primeşte de la Secretariat ordinul de drum, cu o destinaţie. În această privinţă, principalele personalităţi care trebuiau dislocate erau datoare să dovedească „disciplină" şi se resemnau cu atît mai mult cu cît Uniunea Sovietică, legînd relaţii diplomatice cu diverse state din Europa şi Asia, dispunea de ambasade la discreţie. Sub această formă exilul este suportabil, cîteodată chiar tentant şi uneori corupător. Astfel încît Krestinski, Ossinski, Iurenev, Lutovinov, Kollontai, Rakovski şi alţii vor pleca în străinătate, unde Krasin şi Ioffe îi precedaseră pentru

rațiuni întemeiate. Opozanții mai puțin importanți vor fi expediați fără ceremonie spre Siberia, Mongolia, Extremul Orient.

A-l izola pe Troțki pentru a-l reduce la tăcere, acesta era proiectul nemărturisit al lui Stalin și al acoliților lui. După ce-l expediase pe Krestinski la Berlin, „mutarea" lui Rakovski sub pretextul necesității unui ambasador de anvergură la Londra urmărea să-l priveze pe Troțki de cel mai prețios aliat al lui, să-l despartă de cel mai bun prieten, președintele Consiliului Comisarilor din Ucraina, vinovat și el că dezaprobase politica națională a lui Stalin. Aceasta nu s-a petrecut fără o răsturnare completă a personalului guvernamental, la Harkov și la Kiev. Pentru că au cerut menținerea lui Rakovski în post în interesul cauzei comune, toți secretarii comitetelor comuniste provinciale ucrainene au fost împrăștiați în cele patru puncte cardinale.

Cît despre rezistența schițată în rîndurile clasei muncitoare împotriva politicii oficiale de către militanți mai puțin notorii, troica nu dădea înapoi din fața nici unui mijloc de constrîngere pentru a-i zdrobi.

Din vechea opoziție muncitorească distrusă nu mai supraviețuiau decît grupuri confidențiale fără influență. Dar la sfîrșitul anului 1922 se manifestă o fracțiune mai activă, Adevărul Muncitoresc, care începe prin lansarea de proclamații. În aceste manifeste, ea atacă înalții funcționari arătînd că reprezintă o „nouă burghezie", le denunță privilegiile politice și materiale și neagă regimul „de arbitrar și de exploatare", caracterul de dictatură a proletariatului. „Prăpastia între Partid și clasa muncitoare nu încetează să se adîncească", se poate citi în apelurile lor. Muncitorii, supuși unei „exploatări implacabile", adăpostiți în „locuințe îngrozitoare" sînt în plus „lipsiți, sub amenințarea represiunii și șomajului, de orice posibilitate de a se exprima". Codul muncii nu are mai multă valoare efectivă decît atîtea alte coduri iluzorii. „Clasa-dictator este lipsită, în realitate de drepturile politice cele mai elementare." Această fracțiune disidentă revendica libertatea presei și de asociere pentru „elementele revoluționare ale proletariatului".

În 1923, o altă opoziție organizată în secret, Grupul Muncitoresc, exprimînd revendicări analoage, ia apărarea proletarilor „complet lipsiți de drepturi", tratează instituția sindicală drept „instrument orb în mîinile funcționarilor", drept „apendice birocratic al Biroului Politic" și acuză Partidul de a fi stabilit „nu dictatura proletariatului, ci dictatura unui triumvirat". Acest grup se amesteca în grevele din ce în ce mai frecvente cu intenția de a le da un sens democratic-revoluționar, cerea libertatea absolută a presei și pregătea o grevă generală de protest împotriva abuzului de putere.

În afară de aceste două cercuri comuniste clandestine, numeric puțin importante, apăreau cam peste tot altele mai mici, ignorîndu-se între ele. Toți acești refractari răspîndeau aceleași adevăruri, contrazicîndu-se în considerațiile doctrinare, stîngace și confuze, în care bolșevismul este atenuat de liberalism sau de anarhism. Le lipseau cu desăvîrșire capetele politice capabile să îi călăuzească într-o situație inextricabilă. Dar

semnificaţia lor revelatoare era cu atît mai puţin îndoielnică, cu cît o efervescenţă profundă agita clasa muncitoare. Trebuie că partidul se înstrăinase foarte mult de originile sale încît nu-şi dădea seama de acest lucru.

În cursul aceluiaşi an, 1923, în special începînd din iulie, izbucnesc greve de o amploare tot mai mare, ceea ce dă la iveală realitatea ignorată timp îndelungat la Kremlin: un proletariat bătîndu-se pentru pîinea lui cotidiană, îndreptat inconştient împotriva „dictaturii triumviratului". Nu era suficient să se voteze în Congrese teze după teze cu aspect pedant, dar inoperante şi pe deasupra repede uitate, pentru a compensa privaţiunile intolerabile impuse muncitorilor. Crizele izbucneau fără încetare în economia sovietică iar salariile de mizerie, plătite după lungi întîrzieri într-o monedă devalorizată, nu mai acopereau nevoile elementare ale salariaţilor. Şomaj în creştere, producţie în scădere, preţuri la mărfuri mereu mai mari şi inaccesibile populaţiei muncitoare — totul dovedea orbirea guvernanţilor şi justifica exasperarea celor guvernaţi. Hotărîrile salutare pe plan economic ale ultimului congres comunist, planurile privind realizarea unor zone puternic industrializate, raţionalizarea tehnică şi administrativă nu erau aplicate, cum nu erau aplicate atîtea alte hotărîri, legi şi decrete cu adevărat inaplicabile — şi toate rănile regimului nu vor înceta să se agraveze pînă în septembrie 1923, cînd demonstraţiile muncitorilor capătă o violenţă care sileşte în sfîrşit Biroul Politic la reformele cele mai urgente.

Nu era greu să se ia măsuri împotriva pretinşilor incitatori la tulburări, membri ai fracţiunilor Adevărul Muncitoresc şi Grupul Muncitoresc, să fie arestate căpeteniile şi excluşi din Partid adepţii acestora, să fie privaţi toţi aceşti rătăciţi de dreptul la muncă şi de mijloace de existenţă. Dar după aceea era necesar să se înlăture cauzele pentru a evita repetarea efectelor.

Deşi se asociau la măsurile dure adoptate împotriva tovarăşilor lor, Troţki sau Biroul Politic şi cei cîţiva partizani ai săi din Comitetul Central nu se mai simţeau totuşi pe deplin solidari cu această politică aproape în exclusivitate represivă. O comisie de anchetă prezidată de Dzerjinski le pretindea comuniştilor denunţarea imediată fie către Comisia de Control, fie către GPU a grupurilor ilegale ascunse în Partid. O altă comisie specială a Comitetului Central, situată deasupra organelor economice normale şi comisariatelor de stat regulate, lua hotărîri extraordinare pentru a stăvili criza, pentru a-i atenua acuitatea, pentru a apropia puţin braţele „foarfecelor". Deoarece nu-şi făcea iluzii asupra eficacităţii diferitelor expediente de acest fel, Troţki s-a hotărît să renunţe la reţineri.

La 8 octombrie 1923, într-o scrisoare adresată Comitetului Central şi Comisiei de Control el rezumă nemulţumirile pe care le acumulase, criticile sale obişnuite şi propria lui justificare.

În substanţă el pune pe seama Biroului Politic răspunderea pentru „simptomele alarmante" care au zguduit Partidul din torpoare. Cei mai valoroşi militanţi, scrie el, au fost mişcaţi odinioară de procedeele folosite pentru a

întruni Congresul al XII-lea, după care totul a mers din rău în mai rău. (Aluzie foarte limpede la Stalin, la combinațiile savante ale acestuia de manipulare a funcționarilor sub ordin și de remaniere a celor nesupuși.) Atmosfera internă nesănătoasă din Partid și nemulțumirea muncitorilor și țăranilor provocată de greșelile comise în politica economică, sînt două cauze esențiale ale noilor dificultăți ce se cereau învinse. Legătura (*smîcika)* între sat și oraș, recomandată întotdeauna de Lenin, devine o deviză abstractă, în loc să fie o sarcină practică, vizînd să diminueze costul producției de stat. Departe de a căpăta o importanță sporită, Gosplanul a fost abandonat și principalele probleme economice sînt tranșate în Biroul Politic, fără studierea lor prealabilă și fără metode de lucru. Căci „haosul vine de sus". Decalajul între prețurile industriale și cele agricole tinde să anihileze NEP, căci țăranul nu mai poate să cumpere cînd constată că un pud de grîu valorează două cutii de chibrituri. Industria este grevată de costuri financiare neproductive, de pildă anunțurile inutile impuse de către comitetele locale ale Partidului pentru a acoperi deficitul publicațiilor lor. Adăugat la povara impozitelor, prețul exorbitant al produselor de fabrică stîrnește în rîndul țăranilor o iritare care se răspîndește și printre muncitori, și pe urmă și în straturile inferioare ale Partidului; de unde apariția și agitația grupurilor de opoziție.

Precizîndu-și acuzațiile, Troțki îl pune pe Stalin în cauză fără a-i pronunța numele. De la cel de-al XII-lea Congres, Secretariatul este cel care numește în posturile economice, nu după criteriul competenței, ci după graba beneficiarilor de a-l servi. Secretarul general îi desemnează el însuși pe secretarii comitetelor provinciale, care, la rîndu-le, îi aleg pe secretarii comitetelor subalterne și așa mai departe, pînă la celula de bază. Se formează astfel o ierarhie de secretari, un aparat de secretari, o psihologie de secretari. Nu mai există alegeri. Democrația muncitorească despre care se vorbește în literatura oficială nu este decît o ficțiune, dictatura birocrației este mai departe de ea decît era „comunismul de război". În cele mai grele momente ale războiului civil, Partidul putea discuta deschis despre interesele revoluției; în prezent, orice schimb de păreri este imposibil. O largă categorie de comuniști nu-și mai dă osteneala să gîndească, masele nu cunosc hotărîrile decît prin decrete și nemulțumirea neexprimată se transformă într-un fel de plăgi interne, sub formă de grupări clandestine.

Biroul Politic, continuă Troțki, a ajuns să aibă în vedere echilibrarea bugetului prin restabilirea monopolului de stat pe votkă (țuică din grîu interzisă sub țarism, în 1914). Legalizarea alcoolului și a alcoolismului va prezenta, între altele, pericolul de a face ca bugetul să ajungă independent de progresul economiei naționale, așa cum ierarhia secretarilor devine independentă de Partid. Interdicția de a discuta măcar acest proiect *funest* este un semn amenințător, accentuat de revocarea unui redactor de la *Pravda* pentru unica vină de a fi cerut dezbaterea liberă a proiectului.

În altă ordine de idei, Biroul Politic a luat măsura pentru a-l introduce pe Stalin în Consiliul Revoluționar de Război, în scopuri străine de considerațiile militare. Voroșilov și Lașevici fuseseră deja cooptați din rațiuni dezvăluite prin aceste cuvinte ale lui Kuibîșev, adresate lui Troțki: „Sîntem convinși că e indispensabil să vă combatem, dar nu vă putem considera deschis un dușman; de aceea sîntem nevoiți să recurgem la asemenea metode." Procedee identice fuseseră folosite împotriva lui Rakovski în Ucraina.

În concluzie, Troțki cere să se pună capăt regimului birocratic al secretarilor, să se restaureze „democrația de Partid" în limite menite să prevină o degenerare iremediabilă. Timp de un an și jumătate, spune el, m-am abținut fără rezultat să prezint în afara Comitetului Central luptele care se duc aici: „Socotesc acum că am nu numai dreptul, ci și datoria să spun ce se întîmplă oricărui membru de partid destul de pregătit, destul de matur, de conștient și prin urmare apt să ajute Partidul să iasă din impas fără convulsii și zguduiri."

La un asemenea rechizitoriu, Biroul Politic s-a simțit obligat să reacționeze. Într-un document secret, ca și precedentul, el îi impută lui Troțki mobilul de a aspira la „dictatura economică militară", îi reproșează că a refuzat o propunere a lui Lenin de a deveni supleantul lui în Consiliul comisarilor, că nu a mai apărut la ședințele acestui organism, nici la Consiliul Muncii și al Apărării, că nu ia niciodată inițiativa în domeniul economic, financiar sau bugetar, că se poartă după formula „totul sau nimic" și că se eschivează să facă eforturi pentru economie, cu riscul de a adopta o poziție fățiș critică față de Comitetul Central. Eludînd argumentele adversarului, Biroul Politic amintește dezacorduri mai vechi între Lenin și Troțki, pe urmă îl acuză pe acesta de imprudență constantă în politica externă, de acte nesăbuite riscînd să precipite un conflict armat cînd cu Polonia, cînd cu Anglia...

În 24 octombrie 1923, Troțki răspunde la acest atac. El evocă dezacordurile intervenite de-a lungul anului între Lenin și cei care vor să exploateze prestigiul numelui său, în special în legătură cu monopolul comerțului exterior, cu problema națională, cu Inspecția Muncitorească și Țărănească. Scoate în evidență acordul său cu Lenin atît asupra acestor probleme diverse, cît și asupra problemei primordiale a planului economic. Referindu-se la „opinia zdrobitoare" a lui Lenin asupra Comisariatului pentru Inspecție, altfel spus asupra lui Stalin, după afacerea din Georgia nu mai puțin incomodă pentru secretarul general, el dezvăluie ostilitatea Biroului Politic față de publicarea și esența ultimului articol al lui Lenin. Același Kuibîșev care voia să scoată un exemplar unic din *Pravda* conținînd acest articol, pentru a-l înșela pe Lenin păstrînd secrete în fața țării ideile lui, a fost instalat în fruntea Comisiei de Control deturnată de la misiunea ei, supusă Secretariatului, birocrației superioare pe care ea ar fi trebuit s-o supravegheze...

Partidul nu știa nimic și în continuare nu va ști niciodată mare lucru despre această controversă epistolară al cărei stil prudent ascunde prost o

violență rece, cu greu stăpînită. Nici de o parte, nici de alta, nu prea se ținea să se risipească iluziile poporului asupra celor aflați la putere.

Între timp, Comitetul Central primește la 15 octombrie o scrisoare semnată de patruzeci și șase de personalități cunoscute care exprimă punctul de vedere al lui Troțki, unele dintre ele, cu rezerve privitoare la unele detalii. Cei mai mulți dintre ei sînt vechi comuniști de stînga amestecați cu reprezentanții opoziției numite a Centralismului democratic: Piatakov, Preobrajenski, Serebriakov, I. Smirnov, Antonov, Ossinski, Bubnov, Sapronov, V. Smirnov, Boguslavski, Stukov, Iakovleva,V. Kossior, Rafail, Maksimovski și alți militanți de seamă: Beloborodov, Alski, Muralov, Rosengolz, Sosnovski, Voronski, Evghenia Bosch, Drobnis, Elțin etc. Rakovski și Krestinski, în misiune în străinătate, n-au putut semna. Radek s-a pronunțat pentru înțelegerea indispensabilă cu Troțki, într-o scrisoare separată.

Cei Patruzeci-și-Șase cer convocarea unei conferințe speciale pentru a se lua măsurile cerute de împrejurări, pînă la următorul congres. Radek, dimpotrivă, cere insistent să se rezolve diferendul în Biroul Politic; plecînd în Germania, unde situația economică și politică prevestea o apropiată zguduire revoluționară — ca urmare a ocupării Ruhrului de către armata franceză, a „rezistenței pasive“ și a unei catastrofe monetare —, el invocă în sprijinul opiniei sale gravitatea evenimentelor.

Dar perspectivele revoluției în Germania, scontate de comuniștii din toate țările, creează un nou motiv de discordie între bolșevici. Partidul comunist german, subordonat în principiu, ca toate secțiunile comuniste naționale Comitetului Executiv al Internaționalei comuniste, trebuia să urmeze în practică instrucțiunile Biroului Politic rus care exercita influența preponderentă în Executivul internațional și dispunea singur de resursele, de toate felurile, necesare mișcării revoluționare. Or, în Biroul Politic, părerile se contrazic. Zinoviev, președintele Executivului Internaționalei, dezorientat în absența lui Lenin, ezită și merge pe căi ocolite, îl consultă pe Radek, expert reputat și caută o cale de mijloc între acțiunea prematură și așteptarea sterilă. Troțki, partizan al unei tactici ofensive, recomandă pregătirea insurecției, chiar fixarea datei. Stalin, dimpotrivă, aflat la primii săi pași în politica mondială se arată foarte circumspect. În august, le scrisese lui Zinoviev și Buharin:

„Comuniștii trebuie să se străduiască, în etapa actuală, să ia puterea fără social-democrați; sînt ei deja pregătiți pentru a face acest lucru? asta este întrebarea, după părerea mea. Luînd puterea, aveam în Rusia, ca rezerve: a) pacea; b) pămîntul țăranilor; c) sprijinul imensei majorități a clasei muncitoare; d) simpatia țăranilor. Comuniștii germani nu au astăzi nimic asemănător. Desigur, ei au vecinătatea unui stat sovietic, ceea ce noi nu aveam, dar ce le putem noi da în momentul actual? Dacă acum în Germania puterea cade, ca să spunem așa, și o acaparează comuniștii, ei se vor prăbuși cu zgomot. Asta în cel mai bun caz. În cel mai rău caz, vor fi nimiciți…

Desigur, fasciştii nu dorm, dar este în folosul nostru ca ei să atace primii: aceasta va aduna întreaga clasă muncitoare în jurul comuniştilor... În afară de asta, după toate datele, fasciştii sînt slabi în Germania. După părerea mea, nemţii trebuie struniţi, nu stimulaţi."

Între timp, turnura acută pe care o iau împrejurările infirmă punctul de vedere al lui Stalin, informaţiile secrete primite de la Berlin conving Biroul Politic de iminenţa unei revoluţii sociale. La sfîrşitul lui septembrie, se grăbesc preparativele în vederea unui „nou Octombrie". Comuniştii germani cer la Moscova un şef şi-l desemnează: este Troţki. Consternare şi ciudă din partea lui Zinoviev, care-şi oferă candidatura ca oponent al primului. Biroul Politic îi respinge şi pe unul şi pe celălalt, îi desemnează pe Radek şi Piatakov, care pleacă la jumătatea lui octombrie, în plină criză internă a bolşevismului.

Nu era momentul înfruntării între tendinţe, amînate printr-un acord comun pentru ca atenţia să se poată concentra asupra noii revoluţii în desfăşurare. Armistiţiu de scurtă durată care a luat sfîrşit cu pierderea speranţei unei victorii comuniste în Germania. La 7 noiembrie, cu ocazia celei de-a şasea aniversări a Republicii sovietelor, *Pravda* publică un articol al lui Zinoviev care, în numele conducătorilor şi sub presiunea lui Troţki şi a celor Patruzeci-şi-Şase, anunţă „democraţia muncitorească" în partid şi deschide o discuţie publică. Comuniştii aveau cuvîntul.

După o atît de îndelugată perioadă de tăcere, Partidul simţea nevoia să se exprime, dar nu îndrăznea, de frica represaliilor. „Democraţia muncitorească" de care vorbeşte Zinoviev, prescrisă în statutul şi programul său, în hotărîrile tuturor congreselor sale, în special în ale celui de-al zecelea, nu mai este de mult timp decît frazeologie înşelătoare. Nimic nu încurajează încrederea într-o schimbare reală. În afara cercurilor comuniste, pe nimeni nu interesează o democraţie rezervată înfimei minorităţi a privilegiaţilor. În acea epocă Partidul nu număra decît 351 000 de membri, funcţionari cu toţii, cu excepţia a 54 000 de muncitori, de altfel şi ei favorizaţi la locul lor de muncă. (Se adaugă la aceştia, 93 000 de stagiari şi, în plus Tineretul Comunist.) Discuţia a fost la început lipsită de însufleţire. S-a depăşit cu greu starea de inerţie şi de neîncredere, s-au obţinut cu greu primele articole, al căror sens putea fi redat prin formula „Mai bine mai tîrziu decît niciodată". Intervenţiile lui Preobrajenski şi Sapronov au dat în sfîrşit imbold polemicilor; o opoziţie de stînga, cu contururi vagi se desena împotriva „dictaturii triumviratului".

În paralel, Biroul Politic deliberează pentru realizarea unei înţelegeri în conducere şi, în 5 decembrie, adoptă o hotărîre care dă, pe hîrtie, satisfacţie lui Troţki. Prin acest document, el confirmă caracterul pozitiv al noii politici economice şi în acelaşi timp concluziile lui Troţki la cel de-al XII-lea Congres cu privire la „Gosplan, ca stat major al statului socialist", la crearea de zone puternic industrializate, la planificare în toate domeniile.

Documentul condamnă „extrema inegalitate materială“ între comuniști, „luxul“ unora, „îngustimea birocratică“ a altora, „demoralizarea“ militanților îmburghezați, „birocrația“ aparatului de partid. El promite comuniștilor democrația, dreptul la critică, dezbaterea deschisă a problemelor, eligibilitatea funcționarilor, a reprezentanților și a comitetelor. Într-un cuvînt, este „noul curs“ cerut de Troțki și cei Patruzeci-și Șase cu intenția de a-l imprima pe rînd partidului, sindicatelor, sovietelor, deci în beneficiul întregii mase de muncitori.

Mai era încă timp pentru a orienta revoluția spre o democrație sovietică, relativă, desigur, dar autentică. Dacă deviația birocratico-militară a regimului, rod al unui crîncen război civil într-o imensă țară incultă, s-ar fi prelungit dincolo de condițiile care o generaseră, nici o forță umană, la drept vorbind, n-ar fi putut s-o oprească ferm. Circumstanțele momentului istoric și ale mediului social atenuau fără îndoială responsabilitatea indivizilor în această privință. Totuși, trei ani de pace în exterior, doi ani de destindere în interior permiteau abordarea unei noi etape. Opoziția democratică înțelegea acest lucru și tindea cu convingere spre realizarea lui. Troica simula înțelegerea, cu rezerve interioare în curînd declarate. Majoritatea rău informată îi aproba în același timp pe unii și pe ceilalți, fără să discearnă cu exactitate divergențele. Dar, cu siguranță, numai conștiința și energia colectivă a partidului puteau realiza „noul curs“; o mînă de oameni bine intenționați ar fi neputincioși în fața conservatorismului natural al aparatului. În absența acestui efort unanim, trăsăturile specifice ale bătrînei Rusii aveau să se impună mai devreme sau mai tîrziu sub aspecte noi, prin logica oricărui sistem autocratic implantat pe același teren sălbatic.

În mod evident, „noul curs“ nu putea fi realizat de pe-o zi pe alta. Partidul trebuia pregătit pentru a-și lua în mînă propria soartă și viitorul revoluției, trebuia să se angajeze pe calea unei transformări profunde al cărei efect aveau să-l resimtă apoi celelalte instituții sovietice. Inițiatorii aveau de îndeplinit, în această privință, un rol capital, trebuiau să se transforme în factori de execuție vigilenți și activi ai hotărîrii pline de promisiuni a Biroului Politic, să-i educe în toiul acțiunii cotidiene pe membrii amorțiți ai organismului birocratizat. Dar, în loc să înțeleagă lucrurile în acest fel, noua opoziție a crezut oportun să-i ceară de la început Partidului reînnoirea radicală a armăturii sale, alegerea sau realegerea imediată a tuturor funcționarilor săi. Temîndu-se că democrația întrezărită va semăna cu decepțiile anterioare, ea voia să i se dea garanția unei distrugeri a aparatului.

Prin această stîngăcie tactică inițială, opoziția condusă de Preobrajenski și Sapronov era învinsă dinainte. Aparatul amenințat în bloc s-a simțit în stare de legitimă apărare și a ripostat fără să cruțe pe nimeni și nimic. După un interval de acalmie conformistă, discuția a luat un aspect furtunos,

aprinzînd cele 30 000 de „celule", nenumăratele „raioane", numeroasele comitete, diversele instanțe ale partidului. *Pravda* a publicat pînă la treizeci de coloane pe zi dintr-o selecție arbitrară de articole, moțiuni, dări de seamă pentru a deforma opiniile stîngii, pentru a-i denatura intențiile și a răspîndi pe seama ei informații inexacte și tendențioase fără a-i permite să dezmintă, să respingă, să se explice. Luptă inegală între deținătorii mașinii de fabricat opinie și cîțiva militanți dezarmați al cărei deznodămînt nu mai lăsa nici o îndoială. În momentul în care ideile lor păreau să prevaleze, „opoziționiștii" nerăbdători se abandonează sorții predecesorilor lor, din lipsă de tact politic și incapacitate de manevrare.

Bolnav de la începutul lui noiembrie, Troțki nu participa direct la dezbateri. Cu excepția unui mic număr de inițiați, era considerat de către restul ca fiind încă solidar cu Biroul Politic, cu Comitetul Central. După un articol foarte prudent: „Idei despre Partid" cu ocazia unei aniversări, el se limitează să publice un studiu „Despre funcționarism în armată și în alte părți", pe urmă un altul „Despre legătura între sat și oraș" în spiritul intervențiilor sale precedente în Comitetul Central, dar ale căror subînțelesuri sînt inaccesibile marelui public. Deodată el consideră necesar să se pronunțe mai deschis și, fără să renunțe la o rezervă foarte diplomatică, fără să aprobe pe față opoziția, scrie în 8 decembrie o scrisoare adunării militanților din Moscova, reprodusă două zile mai tîrziu în *Pravda*.

Sub titlul „Noul curs" el comentează aici hotărîrea inspirată de el și adoptată pe 5 decembrie, precizîndu-și opiniile asupra pericolului birocratic și asupra eventualității unei degenerări a „vechii gărzi" a bolșevismului. Împotriva celor care speră „să înmormînteze" din nou democrația muncitorească, el preconizează înlocuirea „birocraților mumificați" și îndeamnă tînăra generație să se „elibereze" de supunerea pasivă, de servilism, de arivism: „« Noul curs » trebuie să aibă ca prim efect, *să-i facă pe toți să simtă* că nimeni nu va mai îndrăzni de acum să terorizeze partidul."

Are loc atunci o schimbare bruscă în discuții. Atenția se îndreaptă spre Troțki a cărui atitudine apare ca diferită de opinia general admisă; în ciuda precauțiilor de stil, scrisoarea lui confirmă teza nemulțumiților. Troica începe să se teamă de acest sprijin implicit adus opoziției de stînga și, interpretîndu-l ca pe o amenințare la adresa ei, profită de ocazie pentru a-l discredita pe principalul adversar. Stalin dă semnalul neașteptat al atacurilor la persoană asupra lui Troțki. Acesta obținea astfel ceea ce voise să evite cu orice preț: o luptă declarată în jurul moștenirii lui Lenin.

În toiul controverselor publice, pe 2 decembrie 1923, Stalin făcuse, în stilul lui deja cunoscut, de învățător de școală primară, adresîndu-se unui public infantil, un raport în fața „adunării lărgite a comitetului raional, a organizatorilor de grupă, a membrilor cluburilor de dezbateri și a birourilor

celulelor raionale din Krasnaia Presnia"* (mărunți funcționari de partid sau candidați la funcții permanente). Pentru mai multă limpezime și simplitate, dar și pentru a nu omite nimic, el purcede tacticos la enumerarea ideilor și argumentelor luate de la unul sau de la altul, fără să se teamă de repetițiile cele mai fastidioase, nici de truismele cele mai evidente. În speță, el enunță cinci cauze ale „neajunsurilor vieții interne de partid" și le enumeră pe rînd: prima cauză, a doua cauză etc., pînă la a cincea. Urmează înșiruirea remediilor, în număr de opt, pe care le prezintă pe îndelete: în primul rînd, în al doilea rînd, în al treilea rînd etc. pînă la al optulea. După obiceiul lui, are grijă să se situeze la egală distanță între extreme și-și recită sîrguincios lecția bine învățată, pe care subordonații lui vor trebui s-o repete la rîndul lor în fața subordonaților lor. La sfîrșit se arată prevenitor, chiar deferent la adresa lui Troțki al cărui nume fusese pronunțat în presă de către un adversar de idei. Raportul lui Stalin nu este decît o parafrază anticipată a ideilor generale ale hotărîrii Biroului Politic, votată trei zile mai tîrziu.

Dar, după scrisoarea lui Troțki, tonul se schimbă. În 15 decembrie, *Pravda* publică un articol al lui Stalin unde liderii stîngii sînt vizați pe rînd, în termeni de altfel obscuri, mai degrabă sub forma insinuărilor: „În tabăra opoziției avem tovarăși, ca Beloborodov, al căror « democratism » rămîne pînă în prezent de neuitat printre muncitorii din Rostov; Rosengolz, al cărui « democratism » a mișcat mult timp bazinul Doneț; Alski, al cărui « democratism » este cunoscut pretutindeni etc." Pînă la urmă, îi acuză aici pe noii susținători ai democrației muncitorești că nu sînt în activitatea lor de zi cu zi mai democrați decît el. Cît despre Troțki, el îi evocă trecutul neortodox, cu subînțelesuri pretins ironice. Evocare inoportună care nu prea prezenta interes în sine și nu pare, retrospectiv, deosebit de agresivă. Dar, în atmosfera epocii, prin gestul lui el indică aparatului o țintă și îi dă autorizația de a lovi în ea. De acum înainte Troțki nu va mai fi tot atît de intangibil ca Lenin și funcționarii grijulii cu propria lor ascensiune vor ști ce le rămîne de făcut. În culise va fi mai ușor de acum să-l denigrezi pe marele șef de pînă mai ieri și să faci aluzii șoptite la bonapartismul lui.

Troica nu se simte încă în stare să-l înfrunte deschis pe Troțki. Pentru a-și înfăptui planurile, ea se amplifică devenind o *semiorka*, comitet secret alcătuit din șapte membri prin asocierea lui Kalinin, Tomski, Rîkov din Biroul Politic, plus Kuibîșev. Ea își are agenții ei, emisarii ei, auxiliarii, cifrul propriu pentru corespondență, propria disciplină de grupare. Dispune de resurse considerabile de la stat, de toate mijloacele de propagandă, de presiune, de intimidare și de corupție. Lipsită de superioritatea intelectuală a adversarilor ei, ea beneficiază în schimb de o îndelungată experiență în luptele intestine și nu se împiedică de nici un scrupul pentru a-și atinge scopurile. Stalin ține firele conspirației.

---

* Raion al Moscovei (*n.t.*).

Împotriva unei bande atît de redutabile, hotărîtă să păstreze puterea cu orice preț, opoziția reprezintă o tendință șovăielnică, lipsită de coeziune și consecvență. Departe de a constitui o „fracțiune“ cum era pe nedrept acuzată, ea se manifestă dezordonat, adesea la voia întîmplării și cînd i se ivește ocazia, inaptă să-și stabilească o linie clară de acțiune. Reduși la inițiative personale, purtătorii săi de cuvînt se vor contrazice între ei și cîteodată se vor dezavua unii pe alții fără să-și dea seama. În loc să rămînă la principiile democrației de actualitate, revendicare conformă totodată cu aspirațiile muncitorilor și cu principiile comunismului, singura deviză care putea atunci ține trează conștiința critică a partidului, Piatakov, Preobrajenski și I. Smirnov găsesc de cuviință să facă diversiune dezbătînd problemele cele mai arzătoare ale finanțelor și industriei. Pe același teren, Ossinski susține alte idei. Pe cont propriu, Radek se dedă la improvizații mai mult sau mai puțin abile de jurnalism verbal. În ce-l privește pe Sapronov și pe camarazii lui din Centralismul Democratic, aceștia se luptă cu înflăcărare și fără discernămînt. În dezacord cu toată lumea, își face din nou apariția Șliapnikov, vorbind în numele Opoziției Muncitorești. Cît despre Troțki, imobilizat la pat, el a comis greșeala ireparabilă de a se expune loviturilor fără să fie în stare să le întoarcă și, prin poziția lui ambiguă, de a suporta toate inconvenientele luptei fără să poată spera în cel mai mic avantaj pentru cauza pe care-o apăra.

Cu asemenea adversari troica obține o victorie prea ușoară. Ea știe să-i cumpere pe cei mai puțin fermi, ca Bubnov, să-i pedepsească pe cei mai stîngaci, ca Antonov, numindu-l pe unul în postul celuilalt, în fruntea departamentului de educație politică a armatei. Unii vor fi neutralizați printr-un joc abil de promovări și sancțiuni, chiar de promisiuni și amenințări. Restul este înecat în loialismul de turmă al birocrației interesate. În păienjenișul complicat al adunărilor „birourilor de celulă“, al „comitetelor raionale lărgite“, al „conferințelor militanților responsabili“ etc., preponderența funcționarilor supuși Secretariatului era automată. Opinia muncitorească, deja falsificată, prin procedeul votului deschis, de frica șomajului care-i amenința pe cei ce-ar fi votat contra, nu prea reușește să se strecoare prin filtrele celor șase niveluri ale organizației de partid: celule, raioane, localități, provincie, republică, Uniunea Sovietică dispuse sub Comitetul Central, al șaptelea nivel al sistemului...

În definitiv, ceea ce conta pentru troică era să reducă dimensiunile celui care, prin prestigiul lui, o depășea cu mai multe capete, să-l compromită îndeajuns pentru a atenua aparențele unei disproporții flagrante între membrii Biroului Politic. Nu era nevoie pentru asta decît de un pretext, iar Troțki le-a oferit parcă expres unul, prin reticenta lui scrisoare asupra „noului curs“, care spune prea mult sau nu destul. Prea mult, pentru un conducător coresponsabil al regimului și solidar, prin votul lui, cu o hotărîre oficială foarte recentă; nu destul, pentru un opozant decis să restabilească adevăruri

necunoscute și să revigoreze o mișcare căzută în amorțeală. Prea mult, pentru a-i dezarma pe stăpîni; nu îndeajuns, pentru a-i înarma pe supuși.

Polemica declanșată de Stalin a făcut totuși o foarte neplăcută impresie în opinia publică sovietică. Nici un revoluționar serios nu admitea să vadă suspiciunea umbrind cea mai proeminentă personalitate a revoluției, în absența lui Lenin. Troica simțea trecînd adierea unei dezaprobări generale și, promptă în mișcări, s-a grăbit să calmeze neliniștile.

În 18 decembrie, *Pravda* publica o hotărîre liniștitoare a Biroului Politic, luînd, pe scurt, apărarea lui Stalin și scriind negru pe alb: „...Biroul Politic semnalează ca invenții răuvoitoare supoziția că în Comitetul Central și în Biroul Politic ar exista măcar un singur tovarăș care ar concepe activitatea Biroului Politic, a Comitetului Central și a organelor puterii de stat fără participarea cea mai activă a tovarășului Troțki... Considerînd absolut indispensabilă colaborarea în muncă și solidaritatea cu tovarășul Troțki în toate instituțiile conducătoare ale Partidului și statului, Biroul Politic se socotește obligat să facă tot posibilul pentru a asigura această activitate solidară în viitor."

Ca din întîmplare, în aceeași zi apărea „o scrisoare a organizației din Petrograd" în termeni de o curioasă identitate: „Abținîndu-se să se solidarize cu erorile tovarășului Troțki, organizația din Petrograd declară că, în acord cu Comitetul Central al Partidului, ea apreciază, se înțelege de la sine, ca absolut indispensabilă o muncă solidară în comun cu tovarășul Troțki în toate instituțiile conducătoare ale Partidului. Au existat și probabil vor mai exista multe dezacorduri în Comitetul Central, dar, cu siguranță, nici un tovarăș nu-și închipuie instituțiile conducătoare ale Partidului fără participarea activă a tovarășului Troțki."

Simultaneitatea unor asemenea inspirații și similitudinea formulărilor nu lasă nici o îndoială asupra mecanismelor care pun în mișcare aceste manifestații „spontane". La fel, afluxul de moțiuni votate în străfundurile celor mai îndepărtate provincii și reproducînd cuvînt cu cuvînt textele tip de la Moscova, pentru a condamna „fracționismul opoziției" și „erorile tovarășului Troțki". Ierarhia secretarilor își îndeplinea oficiile. Excepțiile mai erau încă posibile, dar nimic nu putea să mai infirme regula; în momentul cînd *Pravda* a primit de la Kiev o rezoluție favorabilă minorității, un anume Nazaretian, secretar al lui Stalin, a falsificat-o dintr-o trăsătură de condei. Troțki, Piatakov și Radek înarmați cu originalul care aducea dovada falsului, au făcut apel la Comisia de Control, care, în subordinea atotputernicului secretariat, a administrat un blam nu falsificatorului, ci reclamanților. Aparatul era solid iar opoziția nu se pricepea să-l clatine.

Troica nu intenționa să se lipsească de colaborarea lui Troțki la guvernare. Îi va fi suficient să-l compromită îndeajuns pe „organizatorul victoriei" pentru a-l înlătura de la succesiunea politică totală a lui Lenin, de care pretinde să dispună și ea prin partaj. Nu voia să servească în linia a doua

și, de altfel, nu-i recunoștea lui Troțki calitățile care-i conferiseră lui Lenin, fondator al Partidului, o importanță unică. Primatul lui Troțki ar fi însemnat, pentru ea, pe termen scurt, ascensiunea unui nou grup conducător și eliminarea progresivă a „vechii gărzi“ al cărei nucleu se considera a fi. Împotriva acestei eventualități, ea nu va da înapoi de la nici un mijloc pentru a eroda influența lui Troțki și a-și consolida propria dominație.

În ciuda unei presiuni administrative fără opreliști, opoziția a obținut jumătate din voturi la Moscova, în asemenea măsură „noul curs“ răspundea aspirațiilor democratice ale „straturilor inferioare“ ale Partidului. Tineretul din universitățile comuniste, între alții, i se alătura. Tradiția revoluționară era prin urmare tenace, sub aparențele exterioare ale obedienței birocratice. Dar deja, angrenajul încă imperfect al ierarhiei secretarilor avea destulă forță pentru a zdrobi orice tentativă de a-i pune în discuție existența. Tendința de stînga, caracterizată drept „deviație de dreapta“, drept semi-menșevism, oportunism și în final „troțkism“ va fi, pentru nevoile demagogiei dictatoriale, privată fără menajamente de delegații la conferințele regionale despre care se considera că reflectă opinia Partidului. Fără nici o îndoială, conferința centrală, prevăzută pentru ianuarie 1924 și unde prin diverse artificii opoziția va fi redusă la minimum necesar pentru figurație, era condamnată dinainte la atitudinea fixată în birourile Secretariatului.

Cu toate că ansamblul de circumstanțe favoriza aparatul, eșecul opoziției s-a datorat totuși în primul rînd iluziilor propriilor lideri. Nimeni nu o obliga să provoace un șoc prematur fără să-i calculeze urmările, fără să-și fi fixat obiective accesibile, fără să-și asigure șanse suficiente pentru a înfrunta riscuri. Încă de la început ea se angaja într-un impas, atacînd direct, fără nici o pregătire și în plină detentă a resortului revoluționar, o poziție inexpugnabilă altfel decît prin pătrundere sau conturnare. Calitatea concepțiilor sale teoretice n-ar fi compensat în nici un caz pe acest plan, inaptitudinea ei strategică. Și în cea mai fericită ipoteză acest partid cu 351 000 membri numărînd vreo 300 000 de funcționari nu putea subscrie la o imprudentă declarație de război adresată birocrației. În plus, timiditatea acțiunii întreprinse nu corespundea tonului înalt al vorbelor, de o agresivitate inutilă și periculoasă, pentru că nu traducea un atac efectiv.

Dar pașii greșiți comiși ocazional proveneau dintr-o foarte profundă sursă de permanent eșec, anume mistica bolșevistă a Partidului „absolut izolat și deasupra a tot“, entitate abstractă și de esență inatacabilă. Opoziția se îndrepta spre pierzanie idealizînd răul pe care-și propusese să-l combată sub un alt nume și degeaba va face distincție între Partid și cadrele ori conducerea sa, ea nu va izbuti să le desolidarizeze în fapt. Întrucît statul birocratic și partidul birocratizat se confundau, iar monopolul comunist al puterii era proclamat inviolabil, reforma regimului nu era posibilă decît în procesul lent al evoluției sau prin mijloacele rapide ale revoluției: opoziția nu a știut să opteze nici pentru una, nici pentru alta. Singura care respecta

ficțiunea constituțională a partidului deschis, nesocotită de către majoritate, ea voia să acționeze repede, dar fără violență, adică respectînd formele al căror conținut interior voia să-l distrugă.

Principalul ei lider, Troțki, nu putea să nu știe de ce sînt în stare adversarii lui o dată puși în stare de alertă. Avusese de-a face cu ei în circumstanțe similare, cînd Lenin era acolo pentru a interveni și a împiedica înrăutățirea situației. Îl cunoștea pe Stalin din experiență de pe vremea războiului civil, pe urmă pentru că lucraseră împreună destul de mult timp în Biroul Politic; pe ceilalți doi membri ai troicăi, amestecați în disputele acide ale emigrației, îi cunoștea de mai multă vreme. Înainte de războiul din 1914, distingea foarte bine la bolșevici „părțile negative“ definite de el astfel: „Formalism ideologic, rigorism de anchetator, neîncredere polițienească față de evoluția istorică, egoism și conservatorism de grup“ — defecte hiopertrofiate după cucerirea puterii și transformarea Partidului în armătură a statului. El știa că, o dată cu dispariția lui Lenin, bolșevismul își va pierde cea mai înaltă instanță de autocritică a sa, izvorul de gîndire revigorantă care atenua și compensa într-o oarecare măsură tarele originare.

Or, în momentul pe care l-a considerat decisiv, Troțki acționează pentru a redresa Partidul fără să țină cont de starea de lucruri și de starea de spirit a oamenilor ca și cum acest partid corespundea strict definiției sale principiale și statutare iar conducătorii lui respectau un fair-play implicit. El își reiterează, agravînd-o, greșeala tactică a dezbaterii sindicale din 1921 printr-o manieră stîngace de a pune indirect problema puterii înainte de a avea vreo posibilitate de a o rezolva, stimulînd ostilitatea rivalilor săi fără a avea nimic de cîștigat din asta. După ce se pretase la punerea în scenă a unanimității „la vîrf“, pe urmă la cele mai dure mijloace de a o impune în rîndurile partidului, el dă dintr-o dată impresia de a o încălca fără să fie măcar în măsură să ducă lupta. Nu se știe că s-ar fi opus înainte la arestarea arbitrară a lui Bogdanov (care a rămas în afara rîndurilor Partidului de la ruptura lui de Lenin și s-a consacrat activităților științifice), închis după grevele din 1923 în baza unei simple bănuieli de complicitate cu Adevărul Muncitoresc. În orice caz, el fusese părtaș la represiunea brutală a acțiunilor acestei fracțiuni disidente și a Grupului Muncitoresc. Acum el respinge metodele polițienești și cere însănătoșirea partidului prin democrație. După ce a obținut satisfacție în Biroul Politic, cel puțin teoretic, el pare să treacă la ofensivă împotriva colegilor lui, poate pentru a nu lăsa opoziția, pe care a inspirat-o și n-a știut nici s-o stăvilească, nici s-o conducă, să se dezlănțuie. Dar dacă scrisoarea deschisă furnizează argumente partizanilor lui, ea dă în același timp troicăi arme împotriva lui și, mai ales, un excelent pretext. Inevitabila ripostă îl pune în postura de acuzat. În numele interesului partidului, el refuză să răspundă campaniei de defăimări pusă la cale de Stalin. Scrie totuși trei articole pentru a preciza sensul intervenției sale și, în ajunul conferinței din 1924, le adună pe toate într-o broșură cu titlul *Noul curs*,

cu cîteva capitole în plus. În acest mod nesăbuit își pierde chiar și avantajul tăcerii și, prin ideile prea elevate, subtilitatea aluziilor, discreția polemicii se face înțeles doar de o elită a cărei pondere este insignifiantă în balanța birocratică; în plus, broșura, scoasă într-un tiraj mic, va fi repede, prin grija lui Stalin, de negăsit. După care, la sfatul doctorilor, pleacă în Caucaz...

Despre această atitudine deconcertantă, el însuși a lăsat, în memoriile sale, o mărturie prețioasă pe care o cităm din jurnalul manuscris al N. Sedova, soția lui. Troțki, scrie ea, „era singur, bolnav și lupta împotriva tuturor. Din cauza bolii lui, adunările se țineau la noi acasă; eram în camera de alături și-i auzeam intervențiile. Vorbea din tot sufletul lui și părea că pierde, cu fiecare discurs, o parte din puteri, atîta suflet punea în ele. Și drept răspuns, auzeam replici reci, indiferente. Totul era dinainte hotărît. Ce le păsa lor? După fiecare ședință de acest fel, Leon Davidovici făcea febră, ieșea din biroul lui transpirat leoarcă."

Troțki se extenuează deci în excese de elocință în fața unui auditoriu de șase persoane din partea cărora nu se poate aștepta decît la o implacabilă animozitate. În acest timp în sferele Partidului se lucrează activ la discreditarea lui. Nimic n-ar putea dovedi mai bine că inteligența, cultura, talentul multilateral, forța temperamentului, demnitatea caracterului nu sînt suficiente pentru a face din cineva un mare politician. Oricît de excepțional dotat ar fi fost, Troțki cel din timpul Revoluției din Octombrie și al războiului civil nu-și dăduse întreaga lui măsură de om de acțiune decît în contactul cu un om de talia lui Lenin.

„Înzestrat cu toată șiretenia care lui Troțki îi lipsea", notează Max Eastman, scriitor comunist american și scrupulos istoriograf al acestei crize, Stalin intră atunci în faza decisivă a ștersei sale cariere. Pentru a confisca moștenirea lui Octombrie nu erau necesare calitățile care le trebuiseră lui Troțki și lui Lenin pentru a o agonisi. Problema care se pune nu este deloc aceea de a înlocui un om de neînlocuit, căci valoarea lui Lenin nu consta în titlurile, ci în inteligența lui. Nu era vorba decît să-și asigure în Biroul Politic ultimul cuvînt, pentru a dispune de Comitetul Central, care poate să conducă după cum îi este voia congresele Partidului. Stalin va obține fără dificultăți acest lucru, organizînd împotriva lui Troțki un fel de sindicat alcătuit din „vechii bolșevici" obișnuiți a căror opinie comună se străduie s-o exprime și al căror fidel instrument se preface a fi. Biroul politic se întrunește o dată pe săptămînă și lasă Secretariatului, cu activitate cotidiană, o oarecare marjă de inițiativă și de interpretare. Pentru moment Stalin nici nu cere mai mult.

La conferința din ianuarie 1924, în care opoziția nu a avut înțelepciunea elementară de a nu participa și s-a văzut redusă la trei delegați cu vot deliberativ, Stalin joacă unul dintre primele roluri. În raportul său asupra „construirii Partidului" îi reproșează lui Troțki, absent, „șase greșeli serioase" pe care le detaliază în lungi comentarii. „Prima greșeală": de a-și

fi publicat scrisoarea despre „noul curs“ după adoptarea hotărîrii oficiale. „A doua greșeală“: adoptarea unei poziții echivoce. „A treia greșeală“: a opune Partidului propriul său aparat. „A patra greșeală“: a incita noua generație împotriva vechilor cadre și a le bănui de degenerescență. „A cincea greșeală“: a considera tineretul școlar drept „barometrul cel mai sigur“ al Partidului. „A șasea greșeală“: a dori libertatea de asociere în interiorul Partidului. Opozanților care au invocat o hotărîre explicită a celui de-al X-lea Congres privitoare la democrație, el le răspunde citînd un „punct secret“ al acestei hotărîri, care prevedea excluderea indisciplinaților în anumite cazuri de nesupunere.

Totuși, el păstrează o anumită considerație față de „tovarășul Troțki, pe care nu-l voi pune, desigur, nici un moment, pe același plan cu menșevicii“, dar fără a înceta să-l discrediteze. În discursul lui de încheiere, afirmă: „Am luat toate măsurile pentru a asigura o conlucrare prietenească cu Troțki, deși trebuie să spun că acest lucru este departe de a fi ușor.“

Troica se simțea obligată să menajeze în persoana lui Troțki numele celebru al celui care, alături de Lenin personifica, pentru poporul rus și pentru opinia internațională, revoluția. La Petrograd, Zinoviev declarase într-un discurs: „Autoritatea tovarășului Troțki este la fel de recunoscută ca și meritul său. Între noi nu mai este nevoie să insistăm. Dar o greșeală rămîne o greșeală.“ Pe de altă parte, trebuia avută în vedere ipoteza, la drept vorbind din ce în ce mai aleatorie, a unei însănătoșiri a lui Lenin, deci a unei reveniri a sa, și în această eventualite nu trebuia comis nici un gest ireparabil. Încheind ultima ședință a conferinței, Kamenev a anunțat: „Vladimir Ilici se simte mai bine“ și a făcut aluzie la „momentul în care Lenin va reveni la datorie“. Opoziția își punea mari speranțe în această perspectivă incertă.

În gara din Tbilisi, în drum spre Riviera caucaziană, Troțki a primit în 21 ianuarie 1924, o telegramă: Stalin îi aducea la cunoștință moartea lui Lenin.

Evenimentul nu avea în el nimic neașteptat. De mai bine de un an Partidul încerca să se obișnuiască să accepte dispariția definitivă a învățătorului, dar faptul împlinit nu va fi prin asta mai puțin dureros pentru discipoli, mai ales după iluziile din ultima perioadă. Dacă poporul, copleșit de mizerie și oboseală, a primit vestea fără evidentă emoție, pentru comuniști, singura categorie activă a cetățenilor sovietici, lovitura era grea și dureroasă chiar și pentru cei mai puțin înrăiți dintre ei.

Deși Lenin nu mai participa la conducerea Partidului și statului, suflul lui slab menținea totuși un anumit respect al unei tradiții marxiste formale în bolșevism, îi tempera încă pe unii moștenitori prea înclinați să sacrifice principiile unor interese imediate ale puterii, potolea în sfîrșit ambițiile în jurul moștenirii lui Octombrie. După moartea lui, epigonii, eliberați de

orice scrupul doctrinar, au dat frîu liber iniţiativelor proprii, dînd la iveală puţin cîte puţin adevărata natură a dominaţiei lor.

Primele măsuri luate în Biroul Politic generalizează doliul impunîndu-l prin diferite mijloace întregii populaţii, pentru a-l exploata în scopuri speciale. La Moscova, ameninţînd cu amenda, miliţia dă ordin să se pavoazeze cu steaguri negre iar drapelele să fie arborate în bernă chiar înainte ca populaţia să afle motivul pentru care era obligată să facă aşa ceva. Sub pretextul că se omagiază amintirea celui dispărut, aparatul a recurs la artificiile cele mai grosolane ale religiilor fetişiste, modernizate cu procedeele unei reclame dintre cele mai triviale. Presa se dedă acţiunii de suscitare a unei mistici factice, de elaborare a unui cult de circumstanţă pentru a supune mulţimea ignorantă pe care avea misiunea s-o lumineze. Îmbălsămat ca un faraon, corpul marelui revoluţionar materialist serveşte la nenumărate ceremonii spectaculare, expus în permanenţă curiozităţii publice stîrnite, aţîţate, alimentate prin toate mijloacele, captată şi canalizată în pelerinaje aproape continue. Un sanctuar consacră, în faţa zidului Kremlinului, ultrajul inconştient pe care leniniştii îl aduc memoriei lui Lenin. Sînt atraşi aici curioşii, sînt scoşi din producţie şi aduşi muncitorii, vor fi tîrîţi copiii, iar mai apoi vor veni ţărani superstiţioşi amestecaţi cu turişti increduli.

Mormîntul lui Karl Marx, în cimitirul din Highgate, constă într-o simplă piatră. Rămăşiţele pămînteşti ale lui Engels au fost incinerate, urna conţinînd cenuşa lui fiind împrăştiată în Marea Nordului. În secolul XX însă, în singura ţară al cărei regim se prevalează de *Manifestul Comunist*, un cadavru ilustru va fi expus cu mare pompă într-un monument sepulcral inspirat de mausoleul lui Timur Lenk. Contrast semnificativ şi nu doar în aspectele sale exterioare, căci conservării mumificate a corpului neînsufleţit al lui Lenin îi corespunde în Internaţionala Comunistă mumificarea operei fondatorului ei, încremenirea gîndirii sale neînţelese de către cei ce se pretindeau moştenitorii ei naturali şi deţinătorii autorizaţi, fără să înţeleagă măcar străvechea vorbă: „Marii oameni au drept mormînt universul întreg."

Nu era destul că Lenin era socotit un erou, un supraom, un geniu; triumvirii din troica au făcut din el un fel de zeu al căror profeţi aspiră să fie consideraţi ei înşişi. Divinizîndu-l, ei îşi pregătesc propria beatificare ulterioară. În viziunea lor, Lenin a ştiut totul, a prevăzut totul, a zis şi a prezis totul. Portretul lui, în picioare sau bust, din faţă şi din profil, cioplit în statuete, bătut pe medalii, turnat în insigne, ţesut pe batiste, imprimat, gravat, dăltuit, brodat, reprodus în milioane de exemplare, rivalizează cu icoanele într-o concurenţă de religii opuse. Aceeaşi efigie revine obsedant pe ziduri, în gări, pe firmele băcăniilor şi se multiplică pe farfurii, scrumiere, pachete de ţigări, pe cele mai neînsemnate obiecte uzuale. O inestetică imagerie pioasă ilustrează în alb-negru şi în culori o indigestă literatură emfatică ce debordează în versuri şi în proză. Numerele din *Izvestia* publică un *Recviem* încadrat de două articole extatice, sub un desen de prost gust. Unii

fotografiază fotoliul lui Lenin, alții îi colecționează relicvele. Pretutindeni sînt botezate cu numele lui orașe, străzi, instituții, întreprinderi, cluburi, stadioane, nenumărate lucruri și locuri. Petrograd devine Leningrad și vor apărea Lenino, Leninsk, Leninskaia, Leninakan, Leninsk-Kuznietki, Ulianovsk, Ulianovka. Un zel febril inspiră proiectele comemorative cele mai năstrușnice. Sub subțirea pojghiță deja scorojită a teoriilor marxiste de import reapare chipul cunoscut al vechii Rusii barbare.

În manifestările zgomotoase ale delirului colectiv, în care fariseismul se amestecă cu elanul natural, Stalin, mai mult decît oricare altul, este cel care a dat tonul. În ajunul funeraliilor, la cel de-al II-lea Congres al Sovietelor Uniunii, el rostește un discurs straniu, poate eșantionul cel mai tipic din toate scrierile lui (căci n-a lăsat nimic la voia improvizației, și textul este pregătit cu grijă dinainte). Între paragrafele alcătuite din afirmații elementare, din banalități repetate, din reluări neobosite rostite cu accentul siguranței absolute care trădează ignoranța sînt intercalate litanii cu rezonanțe slavone în care fostul elev al seminarului din Tbilisi îl tutuiește pe Lenin zeificat și mărturisește fără ocol mentalitatea lui clericală. După care, pune cap la cap invocațiile cu tonalitate ferventă, rupte din context, pentru a face din ele un fel de credo pentru uzul categumenilor religiei leniniste. Rezultatul merită să fie reprodus integral:

„Plecînd dintre noi, tovarășul Lenin ne-a poruncit să înălțăm și să păstrăm curat numele de membru de partid. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să-ți îndeplinim cu cinste porunca.

Plecînd dintre noi, tovarășul Lenin ne-a poruncit să păstrăm unitatea partidului nostru ca pe lumina ochilor. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să-ți îndeplinim cu cinste porunca.

Plecînd dintre noi, tovarășul Lenin ne-a poruncit să păstrăm și să întărim dictatura proletariatului. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să nu ne precupețim puterile pentru a-ți îndeplini cu cinste porunca.

Plecînd dintre noi, tovarășul Lenin ne-a poruncit să întărim cu toată hotărîrea unitatea dintre muncitori și țărani. Îți jurăm, tovarășe Lenin, să-ți îndeplinim cu cinste porunca.

Plecînd dintre noi, tovarășul Lenin ne-a poruncit să întărim și să lărgim Uniunea Republicilor. Jurăm, tovarășe Lenin, să-ți îndeplinim cu cinste porunca.

Plecînd dintre noi, tovarășul Lenin ne-a poruncit credința în principiile Internaționalei comuniste. Jurăm, tovarășe Lenin, să nu ne precupețim viața pentru a întări și lărgi unitatea muncitorilor din lumea întreagă, Internaționala comunistă."

Document unic și incomprehensibil dacă se uită observația lui Lenin: „Am luat de-a gata doctrina marxistă din Europa Occidentală ..." Cu foarte puține excepții, bolșevicii nu asimilaseră această doctrină de la care au

preluat terminologia, fără să-şi poată modifica tendinţa lor de „oameni ai unei ţări de două ori înapoiate, din punct de vedere economic şi cultural, oameni pe care trecutul i-a chinuit mai mult decît pe oricare alţii", cum îi caracterizează Gorki. De aceea, înainte chiar de a fi coborît în cripta lui monumentală, Lenin era repudiat în termeni apologetici, în el fiind batjocorit marxismul prin omagiile solemne ale adepţilor bolşevismului de stat, ideologie a decadenţei revoluţionare.

Cele şase porunci ale noii Biserici, formulate de Stalin în discursul amintit, sînt precedate de un exordiu în care oratorul exaltă unitatea tovarăşilor săi de arme. Nici un alt text nu dezvăluie într-o asemenea măsură viciile a ceea ce Lenin denunţase sub numele de „com-minciuni" şi „com-lăudăroşenie". Poate fi citat în această privinţă:

„Noi, comuniştii, sîntem oameni deosebiţi. Sîntem făcuţi dintr-un material special. Sîntem aceia care alcătuim oastea marelui strateg revoluţionar, armata tovarăşului Lenin. Nu există nimic mai presus decît onoarea de a face parte din această armată. Nu există nimic mai presus decît numele de membru al Partidului al cărui fondator şi conducător a fost tovarăşul Lenin. Nu-i este dat oricui să fie membru al unui astfel de partid. Nu-i este dat oricui să suporte vicisitudinile şi furtunile legate de apartenenţa la acest partid. Fiii clasei muncitoare, fii ai sărăciei şi ai luptei, fii ai privaţiunilor teribile şi ai eforturilor eroice, iată cine trebuie să fie înainte de toate membri într-un asemenea partid. Iată de ce, partidul leniniştilor, partidul comuniştilor se mai numeşte şi partidul clasei muncitoare."

Valoarea intelectuală a unui asemenea limbaj ne scuteşte să mai cităm cuvîntări similare, ţinute în aceeaşi notă de personaje mai mărunte. În timpul Revoluţiei Franceze, după asasinarea lui Marat, cronica va înregistra la fel numeroase extravaganţe. S-a găsit un petiţionar care să facă, de la bara Convenţiei, următoarea propunere: „Corpul lui Marat să fie îmbălsămat şi purtat în toate departamentele... *Întregul pămînt* să vadă rămăşiţele pămînteşti ale acestui mare om!"; un orator din ordinul cordelierilor care să inventeze o cantică: „Inima lui Crist, inima lui Marat!"; apologeţi pentru a da numele *L'Ami du peuple*, cam peste tot, de a boteza, de exemplu, Montmartre Mont-Marat. Dar era traducerea naivă a unei explozii spontane de emoţie populară, şi nu calculul cinic al conducătorilor, ca să nu mai spunem că sanculoţii nu se pretindeau materialist-dialectici şi nici nu citau *Capitalul*. Şi s-a găsit şi un Robespierre pentru a regreta că „ne ocupăm de hiperbole exagerate, de figuri ridicole şi lipsite de sens, în loc să ne gîndim la măsurile pe care le cere remedierea situaţiei din ţară", opunîndu-se panteonizării lui Marat, care de altfel protestase dinainte „împotriva acestui afront dureros" şi-şi luase precauţia să scrie: „Aş prefera de o mie de ori să nu mor deloc, decît să trebuiască să mă tem de un asemenea ultragiu." S-a găsit un David care să declare în faţa Convenţiei: „Mormîntul lui va avea simplitatea cuvenită unui republican incoruptibil, mort într-o sărăcie

onorabilă", un Hebert pentru a le spune iacobinilor: „Există oameni care țin să lase impresia că noi vrem să înlocuim un cult printr-un alt cult. Ei fac pentru Marat procesiuni și ceremonii religioase cum se făceau pentru sfinți. Am împiedicat deja o asemenea profanare, să continuăm printr-o supraveghere riguroasă..."

În Rusia sovietică, Krupskaia a fost singura destul de conștientă și de fidelă cu adevărat spiritului lui Lenin pentru a-i îndemna la mai multă reținere pe sectanții credinței leniniste: „...Nu vă exprimați tristețea cu privire la Lenin printr-o venerație exterioară a personalității sale. Nu-i înălțați monumente, palate purtîndu-i numele, nu organizați în memoria lui ceremonii pompoase etc. În timpul vieții, a dat atît de puțină importanță acestor lucruri care-l deranjau. Gîndiți-vă cîtă sărăcie și mizerie există încă în țara noastră. Dacă vreți să cinstiți numele lui Vladimir Ilici, înființați creșe, grădinițe de copii, case, școli, biblioteci, ambulanțe, spitale, azile și, mai ales, traduceți în viață învățăturile lui." Dar vocea aceasta demnă și timidă nu se auzea în vacarmul adorației oficiale. Congresul Sovietelor a hotărît să ridice, pentru început, șase monumente... Riazanov, ironic odinioară la adresa „celor care vor acum să transforme Piața Roșie din Moscova într-un cimitir, plin de monumente funebre", nu ar fi putut exprima fără riscuri, de acum înainte, o asemenea idee. Societatea vechilor bolșevici și-a arătat mai tîrziu dezaprobarea față de aceste funeralii cu mare pompă și cu fandoseli idolatre, cerînd pentru morți acea egalitate refuzată celor vii de societate... dar exceptînd cazuri ca al lui Lenin și admițînd astfel derogări oportune. Troțki s-ar fi opus, citim în memoriile lui, înălțării scandalosului monument, dar nu în public și nimeni n-a știut, la vremea respectivă, de opoziția lui.

Fără să bănuiască, Lenin își prezisese propriul destin scriind despre marii revoluționari persecutați în timpul vieții: „...După moarte, se încearcă convertirea lor în icoane inofensive, canonizarea lor, pentru a ne exprima astfel, înconjurarea *numelui lor* de o aură de glorie spre consolarea și înșelarea claselor oprimate, iar în același timp *substanța* învățăturii lor revoluționare își pierde puterea, i se tocește tăișul, se degradează." Nu le-a trebuit mult timp discipolilor săi ca să cadă în greșeala semnalată în această apreciere clarvăzătoare. Și nu degeaba au simțit ei nevoia unui nou termen cu care să numească sistemul de credințe care s-a substituit atunci bolșevismului tradițional deja în decădere.

La acea dată, „leninismul" a fost proclamat unica ideologie legală în statul sovietic. Înainte leniniști erau numiți partizanii lui Lenin, care profesa cu strictețe marxismul teoretic și n-ar fi tolerat în partidul său o altă doctrină — ceea ce, de altfel, Marx respinsese dinainte spunînd că el însuși nu este marxist. De acum înainte leninismul va însemna respectarea riguroasă retrospectivă și formală a operei leniniste tipărite, valabilă sau caducă, obscură sau contradictorie — nouă Biblie decupată în versete ca și cum ar fi existat tot atîtea răspunsuri definitive la toate întrebările puse de istorie.

După concepţia lui Stalin, comuniştilor din lumea întreagă, în prezent ca şi în viitor, nu le mai rămînea decît să repete imuabile sentinţe axiomatice învăţate pe de rost (mai mult sau mai puţin corect interpretate de exegeţi autorizaţi) pentru a-şi economisi eforturile de a mai gîndi, de a studia şi pentru a înţelege ferindu-se de orice „deviere“. Cea mai inocentă afirmaţie, cel mai neînsemnat cuvînt rostit de marele om devine literă de evanghelie, scoasă în evidenţă. Un institut special de leninologie a primit misiunea de a descifra cele mai neînsemnate petice de hîrtie mîzgălite de Lenin şi pe care acesta le-ar fi aruncat la coş, să adune şi să examineze firimiturile cele mai infime. Din instinct leniniştii cultivau litera pentru a înăbuşi mai bine spiritul.

În nenumărate rînduri, Lenin declarase: „Ne-am înşelat“ şi-şi recunoscuse greşelile, pentru a respinge „com-lăudăroşenia“ şi a ţine la mare cinste sănătoasa autocritică, cel puţin în rîndurile Partidului... La ultimul congres comunist, Ossinski a putut face observaţia, fără a fi acuzat de sacrilegiu, că i se întîmpla lui Lenin să se înşele — reflecţie indicînd deja oportunitatea unei reacţii împotriva psitacismului steril. „Nu vrem să excludem posibilitatea unei erori în gîndirea lui Lenin“ (*sic*) spusese şi Zinoviev cu o lună înainte, în raportul lui. Mitul infailibilităţii lui Lenin s-a constituit totuşi, mai puţin pentru a-l omagia pe Lenin, cît pentru a acoperi *a priori* politica hazardată a succesorilor săi. Cu cîte un citat, rareori la subiect şi pertinent, Stalin şi aparatul vor avea răspuns la toate. Argument decisiv în rezervă, pentru necredincioşi şi increduli: GPU.

Între vechiul bolşevism şi noul leninism, n-a existat soluţie de continuitate propriu-zisă. Moartea lui Lenin a grăbit o evoluţie anterioară, ducînd la manifestarea deplină a unor fenomene apărute în germene în timpul războiului civil. În tehnica şi organizarea Partidului, numeroase particularităţi ruse aveau de mult timp tendinţa să prevaleze asupra noţiunilor preluate din socialismul occidental. În deprinderi, trecutul moscovit devenea prezent sovietic, uneori sub aspecte neverosimile. Şase ani de revoluţie nu inoculaseră societăţii dezorganizate nici respectul pentru persoana umană, nici sentimentul răspunderii individuale, nici conştiinţa drepturilor şi îndatoririlor cetăţenilor. Dimpotrivă, numeroşi bolşevici, care luaseră contact cu mentalitatea europeană înainte de Octombrie s-au trezit rusificaţi după Kronstadt, impregnaţi de psihologia specifică ţării unde înainte domniseră, după formula sintetică a lui Gorki, „arbitrariul absolut, aservirea omului, minciuna cinică, cruzimea bestială“. O sociologie rudimentară şi prost condusă, încet-încet redusă la scheme simpliste, nu putea rezista deprinderilor înrădăcinate ale unui mediu rămas în urmă cu mai bine de un secol faţă de evoluţia lumii civilizate şi unde un oarecare progres industrial, accelerat pe alocuri, contrasta cu rămăşiţe medievale.

Încă din timpul vieţii lui Lenin, amestecul dintre un marxism contrafăcut şi originalitatea locală dăduse numeroase produse bizare: de exemplu, un fel de alchimie socială prin care Partidul credea că-şi ridică nivelul

dozînd procentajele de muncitori, de țărani, de intelectuali; de exemplu, prejudecata leninistă a unui păcat originar de un gen nou, imputînd indivizilor ca pe o crimă hazardul originii lor ne-plebee; de exemplu, felul de a-i organiza pe muncitori în „demonstrații“ publice, fără a catadicsi să li se arate motivul, de a-i trata ca pe niște turme încadrate de supraveghetori, sub amenințarea cu pedeapsa în caz de sustragere, de a le dicta regulat, în chip de „cuvinte de ordine“ ale actualității, formule stereotipe de aclamare sau de înfierare pe o întreagă coloană de ziar. Tot atîtea exemple care ne permit să distingem, sub greoaia frazeologie cu pretenție deterministă, tenacea ignoranță țărănească.

Bolșevismul, simplificare rusă a marxismului însușit de o întinsă țară rurală cu clase bine delimitate, răspundea necesităților de timp și de loc pentru cucerirea pe cale revoluționară a puterii. După victoria din Octombrie, sub presiunea împrejurărilor, Lenin a trebuit să-l purifice progresiv de programul său inițial și să abandoneze provizoriu din el tocmai ideologia democratică preluată de la Marx. Un schematism împins pînă la extreme, ținînd mai ales de îngustimea și incultura discipolilor săi, a dus la o deformare adesea caricaturală. Leninismul va reprezenta o versiune și mai săracă a bolșevismului postrevoluționar sărăcit, o nouă fază de degradare a marxismului autentic din care reține „pleava cuvintelor“, pierzînd „grăuntele lucrurilor“, pentru a deveni în fine o teologie complexă cu dogmatica, mistica și scolastica sa.

Stalin s-a instituit ca primul ei clasic, cu broșura *Fundamentele leninismului*, culegere de conferințe citite în fața „studenților roșii“ de la Universitatea comunistă Sverdlov, la începutul lui aprilie 1924. În această laborioasă compilație, unde fraze plagiate alternează cu citate, am căuta în van gîndirea critică a lui Lenin. Tot ce este viu, relativ, condițional și dialectic în opera luată ca punct de plecare, devine pasiv, absolut, afirmativ, imperativ și categoric în acest manual cu destinație de catehism, de altfel plin de nonsensuri. Semnat de un altul, ternul opuscul ar fi trecut neobservat printre multe altele. Dar în calitate de secretar de partid, Stalin avea puterea de a-i obliga pe membrii de partid să-l citească, de a-i supune la epurări periodice și de a-i constrînge să participe la cursuri elementare de doctrină pentru a învăța acolo aforisme intangibile. Lecțiile lui Stalin trebuiau să servească la educarea a peste 200 000 de muncitori, analfabeți din punct de vedere politic în marea lor majoritate, admiși în bloc în rîndurile comuniștilor pentru a „îmbunătăți componența socială a partidului“ profitîndu-se de doliul popular. „Alianță a avîntului revoluționar rus cu spiritul practic american“ — acesta era, după părerea profesorului de leninism „stilul de muncă“ al lui Lenin și care trebuia să formeze „tipul leninistului desăvîrșit“.

În capitolul final, Stalin nu se poate abține să-l atace pe Troțki, la care făcuse deja o aluzie ireverențioasă sub pretextul depășit al „revoluției permanente“. De data aceasta el ridiculizează proiectele lui Troțki asupra

planului de stat: „Cine nu cunoaște boala construcției « revoluționare » și a plano-creației « revoluționare », a cărei origine este credința în forța decretelor de a organiza și aranja totul?" Uitase probabil scrisoarea în care Lenin aproba „ideea sănătoasă" a lui Troțki asupra Gosplanului sau, pentru nevoile polemicii lui subînțelese, se prefăcea că n-o știe. Oricare ar fi explicația, răzbate printre rînduri o ostilitate vigilentă față de Troțki, trădînd intenția de a nu dezarma.

La întoarcerea lui din Caucaz, Troțki nu-și pierduse nimic din prestigiu, în afara Partidului. Dimpotrivă, conflictul dintre conducători îi aduce mai degrabă o creștere a popularității în care intră sentimente foarte diverse. Așteptarea unei destinderi nedefinite, aspirația spre un trai mai bun, dorința de schimbare, nevoia de libertate — totul se condensează într-o vagă speranță a cărei întruchipare devine Troțki, fără voia lui. Este întîmpinat la reuniuni cu ovații imposibil de confundat cu ovațiile de comandă rezervate „oficialilor". Tineretul de avangardă, impermeabil la șicanele atotputernicilor, salută în el pur și simplu *the best man*, în ciuda ceții artificiale împrăștiate în jurul lui pentru a induce în eroare.

Dar în cercurile Partidului, troica nu pierduse prilejul să continue, în absența lui, acțiunea de subminare a poziției lui și denigrarea unui „troțkism" inexistent. O nouă publicație, *Bolșevik*, editată special pentru a-i combate pe Troțki și pe partizanii acestuia, în enorme articole compacte, pe temeiuri pretins științifice, își asuma păstrarea „purității principiilor leniniste", evident amenințată de orice minte care gîndea, și proclama într-un prim editorial bătăios: „Am fost, sîntem și vom fi tari ca piatra." Consemne oficiale șoptite de sus în jos în ierarhia secretarilor sugerau modalitățile de a depune zel în subminarea opoziției. Suprimarea apelativului de „*praesidium* de onoare" al lui Troțki, în timpul unui miting, scoaterea portretului său dintr-un birou de administrație, demascarea cu orice prilej a „erorilor" sau „deviațiilor sale mic-burgheze" deveneau modalități de consolidare a unei poziții și puteau favoriza o carieră. A fi suspectat de un pretins troțkism însemna riscul de a pierde orice mijloc de existență, slujbă, locuință, pîine cotidiană într-o perioadă de intens șomaj și de criză acută de locuințe, într-o țară unde salariul este mai mult ca în alte părți la latitudinea puterii din toate punctele de vedere.

După moartea lui Lenin, selecția negativă efectuată de Stalin în aparatul de partid de la venirea lui în secretariat ia o turnură mai brutală. Cei Patruzeci-și-Șase: reduși la tăcere prin măsuri administrative, în parte împrăștiați, în parte intimidați, supuși sau cooptați grație jocului fără drept de apel al numirilor. Foarte recentele hotărîri asupra democrației muncitorești: tot atîtea „petice de hîrtie" bune pentru adunat praf în dosare. „Noul curs" promis: himeră periculoasă, curînd crimă de lez-bolșevism. În Consiliul

Revoluționar de Război în care au intrat Unșliht și Frunze, după Voroșilov, Lașevici și alții, Stalin în persoană pune la cale sub ochii tuturor eliminarea lui Troțki. Acesta continuă să nu acționeze, să nu încerce măcar să se apere pentru a păstra un principiu, fără să-și acopere colaboratorii și fără să pună clar problemele în fața opiniei publice. Adjunctul lui în armată, Sklianski, scos pe neașteptate din funcții, este înlocuit cu Frunze. În numele disciplinei de partid, Troțki tace, iar Piatakov, principalul reprezentant al opoziției alături de el, devine instrumentul docil al manevrelor lui Stalin.

Cel de-al XIII-lea Congres al Partidului trebuia să realizeze pe deplin idealurile troicăi, „unanimitatea de sută la sută", măcar în aparență, a unei organizații numite, fără ironie, „monolitică". Troțki nu era delegat. Cu alți cîțiva nonconformiști, a avut doar vot consultativ ca membru al unui organism central. Asta nu l-a determinat totuși să se țină deoparte de aceste mașinații. Încă de la ședința de deschidere, adunarea s-a deplasat la... mausoleul lui Lenin, pentru a contempla cadavrul după o paradă a tinerilor „pionieri" (organizație comunistă de copii) obligați să jure fidelitate față de „testamentul lui Lenin". Discursurile de salut, schimbul de felicitări, depunerea de drapele și daruri de către pseudo-delegații muncitorești, devenite deja tradiționale, au căpătat o importanță exagerată, contribuind nu în mică măsură la privarea congresului de orice caracter deliberativ. La sfîrșit, un muncitor „fără partid", trimis ca din întîmplare de la „fabrica Troțki", a venit să implore să fie „apărată vechea gardă a bolșevismului"... Deși nici un spectator nu s-a lăsat indus în eroare de aceste procedee, spiritul de solidaritate al Partidului interzicea să se ia în derîdere punerea în scenă și chiar și opoziția respecta noile rituri consacrate pentru prima oară cu o asemenea amploare. Cu patru luni înainte, Riazanov putuse să riște în fața conferinței precedente o aluzie la „vechii bolșevici numiți de Lenin vechii bătrîni"; de-acum s-a terminat cu asemenea ireverențe. Pentru a combate fără pericol o propunere absurdă de a aduce de la Londra la Moscova osemintele lui Karl Marx, fostul revoltat a socotit prudent să facă aluzii măgulitoare la adresa lui Stalin.

Tot interesul se concentra asupra lui Troțki, mai neliniștitor prin mutismul lui decît atunci cînd se exprima. Avea să apară la tribună? A vorbi în fața acestui auditoriu adus la ordine, n-ar însemna doar pierdere de vreme, ci și recunoașterea legitimității unui simulacru de dezbatere, aprobarea unei imense imposturi birocratice. După lungi ezitări,Troțki a avut slăbiciunea de a ceda insistențelor prietenilor neinspirați și de a se aventura în capcană.

„Primit cu o furtună de aplauze", spune presa oficială, el păstrează un limbaj defensiv de o extremă circumspecție retrăgîndu-se în spatele frumoasei și derizoriei „rezoluții de la 5 decembrie" și invocînd pe urmă texte ale adversarilor săi pentru a le susține pe ale sale. În particular, Buharin expusese situația internă din Partid în termeni conformi întru totul faptelor, fără să bănuiască importanța mărturiei sale: „În cea mai mare parte a

cazurilor, alegerile au devenit pură formalitate; nu numai că se votează fără să se discute înainte, dar se pune o singură întrebare: « Cine este contra? » Și cum te pui într-o situație rea dacă te pronunți *contra* autorităților, treaba este rezolvată.“ Toată mărturia lui Buharin ilustra acuzația curentă de „dictatură asupra Partidului“, urmare a dictaturii asupra proletariatului. După ce l-a citat pe larg, Troțki s-a referit la Kamenev pentru a-și justifica propria opinie asupra planului de stat: „Putem să facem multe greșeli dacă nu ne stabilim scopul de a coordona printr-un plan toată economia noastră națională.“ Astfel, grație acestei figuri retorice, troica era contrazisă printr-unul din membrii săi, în special Stalin prin Kamenev, iar Troțki își menținea în totalitate opiniile cu multe precauții formale.

Dar pentru a putea rosti în această atmosferă de neîncredere un discurs în care să nu te dezici, erau necesare în schimb garanții de loialitate. Troțki a crezut că le dă în două feluri. Mai întîi ridicînd în slăvi democrația sovietică în legătură cu aderarea recentă la Partid a încă 240 000 de muncitori. Această creștere a numărului de membri, după părerea lui, „apropie partidul nostru de un partid al celor aleși“. Or, nu afirmase el chiar atunci, cu textul lui Buharin în mînă, nulitatea alegerilor, exact în acest partid privilegiat și cu atît mai mult în jurul lui? Și oare putea să ignore adevăratele mobiluri ale acestui elan colectiv sub un regim ale cărui neajunsuri începea să le cunoască îndeaproape? Departe de a se decide în urma unei opțiuni libere, noii adepți veneau „înspre Partid“ din rațiuni de legitimă apărare, din grija foarte naturală de a-și asigura o slujbă, un simulacru de drepturi civice, diferite avantaje morale și materiale. Nu erau liberi să aleagă sau să acționeze altfel. Departe de a reprezenta elita clasei muncitoare, în cea mai mare parte analfabeți în toate privințele, nu anunțau nici o perspectivă de regenerare a Partidului în plină degenerescență. Conversiunea lor recentă nu prea le dădea dreptul la critică iar la opoziție și mai puțin. Educați prin lozinci de către ierarhia secretarilor interesați în supunerea lor și în cel mai rău spirit al leninismului religios, acești neo-bolșevici de la 1924 nu puteau să aibă nimic în comun cu ideile lui Marx și nici chiar cu cele ale lui Lenin. De altfel, „comunist“ înseamnă în acest moment în Rusia, nu *adept al comunismului*, ci *membru de partid*, membru al partidului aflat la putere, al singurului partid legal. De aceea această creștere miraculoasă nu s-a produs decît în urma deciziei de a deschide porțile acestui partid exclusivist, pentru a le reînchide după intrarea numărului dorit de membri. Stalin anunțase de la tribuna congresului, în raportul lui privind organizația, că în anumite provincii 70 la sută dintre membri erau analfabeți politic (57 la sută în medie generală) iar nou-veniții aveau un nivel încă foarte redus. (Cîteva zile mai tîrziu el va recunoaște că erau 60 la sută de analfabeți politic *înainte* de ultimul val de înscrieri și 80 la sută *după*.) Troțki a căzut totuși în aberația despre un Partid „absolut aparte și deasupra a tot“ în așa măsură încît să dea o interpretare inversă fenomenului ultimei recrutări, subscriind astfel

dinainte la deciziile cele mai reacționare ale „partidului ales", instrument al dictaturii triumviratului.

El adaugă la asta un act de credință care-i consfințește retractarea implicită a oricărei idei de critică la adresa partidului: „Nici unul dintre noi nu vrea și nu poate să aibă dreptate împotriva partidului său. În definitiv, Partidul are întotdeauna dreptate... Nu putem avea dreptate decît cu Partidul și prin Partid, căci istoria nu a creat altă cale pentru a-și îndeplini propria rațiune. Englezii au un dicton istoric: « *Right or wrong, my country* » — are sau nu dreptate, este țara mea. Pe noi istoria ne îndreptățește cu atît mai mult să spunem: fie că are dreptate în anumite probleme parțiale concrete, în anumite puncte, fie că nu are, este partidul meu... Iar dacă Partidul ia o hotărîre pe care unul sau altul dintre noi o scotește nedreaptă, acela va spune: dreaptă sau nedreaptă, este partidul meu și voi suporta consecințele hotărîrii sale pînă la capăt." Acest raționament abstract echivalează cu a da mînă liberă lui Stalin, stăpîn al Partidului prin aparat, stăpîn al statului prin Partid.

Vreo doisprezece oratori pregătiți cum se cuvine s-au lansat în a-l contrazice pe Troțki, acuzîndu-l monoton de parlamentarism și diplomație, reproșîndu-i că nu a spus totul și multe alte lucruri. Cei 1 164 delegați s-ar fi perindat poate prin fața tribunei pentru a recita aceeași lecție, dacă n-ar fi întrerupt Krupskaia refrenul. Fără să se situeze de partea opoziției, ea respingea atacurile neloiale ale troicăi, exprimîndu-și îngrijorarea față de consecințele pe care le-ar avea pentru revoluție un război deschis între comuniști. Imediat după moartea lui Lenin ea îi scrisese lui Troțki pentru a-l asigura de cele mai bune sentimente ale lui „Vladimir Ilici" și de propria ei afecțiune. Ea a intervenit în congres de partea majorității, dar pentru a arăta că prea mult durase comedia. Fără entuziasm, Stalin și Zinoviev s-au hotărît să-i pună capăt, nu fără a deplînge „socialismul creștin" al văduvei lui Lenin.

În discursul său de încheiere, Stalin repetă tot ce s-a spus de-a lungul discuției încheiate. El numără patru „probleme" asupra cărora opoziția s-a înșelat, plus trei „erori de principiu" ale lui Troțki. În treacăt, el respinge cu ușurință teza infailibilității ultime a Partidului: „Partidul, spune tovarășul Troțki, nu se înșală. Nu este adevărat. Partidul se înșală adesea. Ilici ne-a arătat cum să învățăm Partidul să se conducă după propriile sale greșeli." Argumentele lui constau în cîteva rînduri: „Partidul nostru a devenit organul ales al clasei muncitoare. Arătați-mi un alt partid asemănător. Nu-mi veți putea arăta, fiindcă nu mai există un altul nicăieri. Dar este ciudat că nici chiar un asemenea partid nu este pe placul opozanților. Unde pe Pămînt vor găsi ei un alt partid mai bun? Mă tem că vor fi obligați, căutîndu-l, să se mute pe planeta Marte." Restul argumentației are aceeași valoare demonstrativă. De aceea sîntem adesea tentați să ne scuzăm, citînd cutare autor, ale cărui opere propun întotdeauna inversul neputinței de a alege. Știind că în partidul său votul nu mai depinde de ideile exprimate,

Stalin nu încearcă nici să dovedească, nici să convingă, el afirmă. Și sub fiecare afirmație se simte amenințarea.

În conformitate cu minuțioasele dispoziții ale secretariatului, congresul a dat dovadă de ceea ce Zinoviev a numit „sută la sută unitatea partidului bolșevist". Sistemul birocratic al lui Stalin se apropia de perfecțiune. Nu mai rămîneau decît de prevăzut și de interzis... neînțelegerile, cum ar fi furtuna de aplauze inoportune la apariția la tribună a lui Troțki, de altfel fără urmări posibile asupra mersului evenimentelor. În noul Comitet Central au fost aleși 87 de membri, inclusiv supleanții, iar în Comisia de Control mai mult de 150. Dar în loc să lărgească, după calculul eronat al lui Lenin, „oligarhia" conducătoare, această creștere numerică reducea și mai mult rolul celor două comitete, în favoarea birourilor lor restrînse și, în ultimă instanță, a secretarului general.

Stalin ieșea dintr-o nouă încercare cu un mare avantaj. Printr-o hotărîre a precedentului Comitet Central, luată la instigarea troicăi, reușise să evite citirea în congres a Testamentului lui Lenin, în ciuda insistențelor tardive ale Nadejdei Krupskaia. Doar anumitor delegați aleși, întruniți separat, le-a fost adus la cunoștință, dar însoțit de comentarii „explicative" pentru a-i reduce efectul: „bătrînul" era bolnav, prea puțin la curent, rău informat de anturajul său... La prima ședință a noului Comitet Central, Stalin și-a prezentat demisia, respinsă, bineînțeles, în acele condiții; cei mai mulți dintre membri îi datorau funcțiile pe care le dețineau sau se temeau să și le piardă, atrăgîndu-și ostilitatea lui. În afară de asta, orice opoziție ar fi fost inutilă pe termen scurt, zadarnică și plătită cu represalii; nici Troțki n-a îndrăznit, mai mult decît alții, să tulbure unanimitatea.

Mai rămînea să se obțină și în Internaționala comunistă cele „sută la sută de unitate bolșevistă" la ordinea zilei. Executivul internațional, în majoritatea lui, s-ar fi exprimat împotrivă, dacă i s-ar fi pus problema asta, se poate deduce după opinia individuală a membrilor săi. În principiu, hotărîrea sa avea întîietate față de orice dezacord al unei secțiuni naționale sau fracțiuni. În fapt, Internaționala a III-a, creată de partidul bolșevist îi rămînea subordonată. Pe lîngă o dependență spirituală relativă și una materială aproape absolută, înființarea ei recentă din inițiativa exclusivă a lui Lenin nu-i permitea să se sustragă înainte de maturitate tutelei Moscovei. Zinoviev a avut grijă să nu consulte executivul, lipsit de orice mijloc de a se impune. Cel de-al V-lea Congres mondial al comunismului fiind prevăzut pentru iunie 1924, va fi suficientă „pregătirea" lui după regulile și practicile în vigoare în Uniunea Sovietică, pentru a plăsmui o organizație universală după imaginea secțiunii-mamă. Pregătirea s-a făcut în mai puțin de un semestru sub conducerea lui Zinoviev, paralel cu operațiunile de aceeași natură conduse de Stalin în toate Rusiile, în numele „bolșevizării".

Cu rare excepții, partidele comuniste din Europa, din America și Asia aveau nevoie de subsidii din partea Executivului, adică a partidului bolșevist.

A condiționa această formă de solidaritate, însemna exercitarea unei presiuni irezistibile. În secțiunile mai independente, unde se contura o oarecare rezistență, nu lipseau ocaziile de a restabili ordinea, fie și prin procedee chirurgicale. În lipsă de pretexte, bune sau rele, ele vor putea fi inventate. Internaționala nu cunoștea nimic din realitatea sovietică iar Troțki nu se credea nici îndreptățit, nici în măsură să o edifice. În acest timp emisarii lui Zinoviev colportau zvonuri perfide despre „noul Danton", chiar despre „viitorul Bonaparte". Se vorbea chiar, printre *kursanți** de la Kremlin, despre un complot. O criză profundă în Germania, urmare a eșecului revoluției și o depresiune generală conexă favorizau planurile troicăi. Maeștri, datorită vechii lor experiențe, în certuri intestine și în sforării fracționale, experți în mînuirea banilor proveniți din subvențiile liberale și din mănoasele exproprieri înainte de a dispune de un buget de stat, obișnuiți, în fine, să-i trateze pe militanți ca pe mercenari și să exploateze credulitatea umană, inventatorii leninismului nu s-au dat în lături de la nimic pentru a-și atinge scopurile: înșelarea celor naivi, neutralizarea celor șovăitori, fanatizarea mediocrităților, coruperea politicienilor, izolarea celor mai probi și conștienți.

„Congresul de bolșevizare" a înregistrat rezultatele scontate, permițînd transpunerea metodelor leniniste la scară internațională, generalizarea la toate mișcările revoluționare a selecției inverse inaugurată în Uniune de Stalin. După modelul sovietic, ceremonii, parade și solemnități fără sfîrșit au fost puse în mișcare pentru a-i lămuri pe sceptici și a ridica moralul delegațiilor. După un pompos miting de deschidere a Teatrului Mare, congresul s-a pus a doua zi în mișcare, cu fanfara în frunte și în pas cadențat ca să-și țină ședința în Piața Roșie, în jurul mausoleului lui Lenin, ca „să asculte și să discute" în aer liber „raportul asupra primului punct de pe ordinea de zi"; în fața a sute de mii de muncitori și ei prevăzuți cu orchestră și după inevitabila defilare inspiratoare în fața cadavrului. Totul cu o spontaneitate magică și pe deasupra la ora cînd uzinele sînt de obicei în plină activitate. Nemembrii de partid obișnuiți și alții eterni figuranți, deja văzuți la toate congresele moscovite din aceeași perioadă, au venit să-și recite omagiile și să distribuie mulțime de brasarde pentru a stimula fervoarea asistenței în timpul ceremoniei. Un curent de fanatism la înaltă tensiune nu dădea voie să se pronunțe, asupra „problemei ruse", nici un cuvințel de bun simț și rezonabil.

De data aceasta, Troțki a fost destul de prudent ca să nu răspundă la provocări. În fine, înțelesese. Dar, ca o culme a consecvenței logice, adunarea care tocmai îl dezaprobase îi cere să redacteze raportul de încheiere... Acesta avea să fie ultimul dintre marile mesaje anuale al căror autor a fost, de la întemeierea noii Internaționale. Cu un an înainte, Clara Zetkin scria despre Lenin și Troțki: „...Congresul și-a adus prinosul de recunoștință și admirație la opera personală, nepieritoare a acestor doi iluștri

---

* Elevi ai unei școli militare (*n.t.*).

conducători ai revoluției ruse și ai proletariatului mondial." Și deja, nimeni nu mai îndrăznea să se gîndească la un asemenea omagiu, cu excepția mulțimii ale cărei strigăte de „Ura pentru Troțki!" mai sînt încă înregistrate la această dată în presa comunistă.

Stalin participa pentru prima dată la lucrările Internaționalei, invizibil și prezent. Fie pentru că nu cunoștea limbi străine, fie pentru că nu era pregătit să facă față problemelor externe, fie din amîndouă motivele și din prudența lui naturală, nu s-a arătat la tribună. S-a făcut auzit doar la „comisia poloneză" unde rusa era vorbită în comisia direct interesată. Din intervenția sa în comitetul restrîns, trebuie reținută justificarea retrospectivă a atacurilor neloiale îndreptate împotriva lui Troțki și a opoziției în timpul recentului conflict: „*În primul rînd*, istoria nu cunoaște lupte fără victime. *În al doilea rînd*, nu poate fi învinsă opoziția fără luptă, dacă lucrurile nu ar sta așa, ar trebui să renunțăm să mai luptăm. *În al treilea rînd*, o victorie completă asupra opoziției este singura garanție împotriva scindării." Pentru el, prin urmare, este mai puțin important să contrazică un adversar de idei, decît să-l discrediteze. Nu ideile contează, ci indivizii. Critica este un atentat la siguranța puterii absolute; trebuie înăbușită pentru a preveni orice fisură posibilă a partidului de dictatură.

Și, într-adevăr, vînătoarea de eretici reîncepe cu și mai mare putere după congresul de „bolșevizare" din 1924. Exploatînd atitudinea de supunere și de expectativă prescrisă opozanților din toate țările de tactica lui Troțki, fracțiunea conducătoare amputează Internaționala fără grabă și în detaliu. La Paris și la Berlin mai întîi, și de la New York la Șanhai, după aceea, toți comuniștii care persistau în a nu confunda disciplina cu servilismul, toți oamenii apți și vinovați de o gîndire independentă sau originală vor fi de acum considerați suspecți, denunțați ca oportuniști, asimilați cu contrarevoluționarii, înlăturați în fine, unul după altul și pe urmă în serie ori pe grupuri. O întreagă serie de excluderi și sciziuni îi elimină astfel pe rînd, în moduri diferite, pe inițiatorii mișcării comuniste contemporane în cele două lumi. A trebuit mult timp ca să se vadă cîtă dreptate avusese Rosa Luxemburg împotriva lui Lenin atunci cînd considerase prematură fondarea unei noi Internaționale, evident neputincioasă să trăiască din propriile mijloace și să-i supraviețuiască inspiratorului ei. Partidele comuniste se transformau în ramificații ale statului sovietic, sub o autocrație comună, cu aceleași deformații generale și cu tare identice. Hotărîtă să-i ia lui Troțki orice suport extern, troica ar fi sacrificat la nevoie întreaga organizație, devenită parazită și fără viitor; dar s-a putut mulțumi să abandoneze principiile, păstrînd instrumentul.

În Uniunea Sovietică era suficient să nu-l renegi pe Troțki pentru a fi pus la index, îndepărtat din orice post politic și adesea privat de loc de

muncă și de resurse. Dar vexațiunile și persecuțiile nu puteáu să oprească popularitatea crescîndă a omului Revoluției din Octombrie și al războiului civil, cel puțin în mica porțiune activă a populației orașelor și mai ales în rîndurile tineretului revoluționar. Zadarnic a fost pusă în circulație o întreagă literatură special concepută, unde scribi tocmiți încercau să ațițe vechi controverse acum stinse pentru a șoca buna credință a cititorului, copleșindu-l pe Troțki sub citate din Lenin, nimeni nu se sinchisea de perfidele broșuri distribuite cu miile și în pură pierdere. Nici *Istoria unei devieri* a lui S. Kanacicov, urmată de imitații și mai insignifiante, nici articolele unei numeroase servitorimi de condei în serviciul troicăi nu contrabalansau discursurile și rapoartele lui Troțki asupra principalelor teme ale actualității: hegemonia Statelor Unite ale Americii, decăderea Angliei, criza revoluției în Germania, problemele multiple ale Orientului. Cercurile de studii ale Partidului nu aveau altă hrană zilnică decît aceste ample dizertații panoramice atestînd o bogăție intelectuală superioară produsului tuturor minților Comitetului Central „leninist“ puse laolaltă. Se făcea coadă pentru a-l asculta și se căutau cu aviditate stenogramele lui în presă.

Această situație îi exaspera pe moștenitorii neliniștiți ai lui Lenin, atenți să vîneze cea mai mică stîngăcie a adversarului lor. Dar Troțki a știut să se ferească să ofere, prin conferințele sale, ocazia unor noi discordii, evitînd problemele spinoase și insultele personale. Vorbea despre orice, numai despre prezentul Uniunii Sovietice nu. Totuși, verva lui polemică irepresibilă găsește, în unele scrieri, prilejul de a se manifesta, în aluzii în care batjocura subtilă și ironia implicită, prea fine pentru publicul neavertizat sînt suficiente pentru a suscita animozitatea personajelor în cauză. Culegerea sa de note biografice, *Despre Lenin*, lasă să scape aluzii din care se poate deduce că pacea restabilită în Partid nu este decît un armistițiu, impresie confirmată de comentariile mușcătoare. Pentru inițiați, opoziția bătută nu se recunoaște învinsă și așteaptă o revanșă despre care nu are de altfel nici o idee precisă; ea pare să spere din partea Partidului o revenire la conștiință și la opinie, uitînd că acest partid birocratizat, îngreunat acum cu 240 000 neofiți arierați, nu răspunde deloc concepției sale ideale.

În septembrie, Stalin contribuie la „campania literară“(*sic*) împotriva lui Troțki cu un lung articol, „Despre situația internațională“ — în ciuda incompetenței sale notorii —, primul eseu pe tema respectivă. Combătînd o teză a lui Troțki și Radek asupra „momentului de stagnare“ a revoluției, el afirmă cu aplomb: „Muncitorii vin către revoluție și vor să aibă conducători revoluționari.“ Dovada stă în „victoria decisivă a aripii revoluționare a partidelor comuniste din Germania, Franța, Rusia și în activitatea crescîndă a aripii stîngi a mișcării muncitorești engleze“. Pacifismul guvernelor democratice în Europa „trebuie să ducă nu la întărirea, ci la slăbirea puterii burgheziei, nu la amînarea pe termen nedefinit a revoluției, ci la accelerarea ei“. Pacifiștii și democrații „urmăresc un singur scop: să înșele

masele prin fraze sonore despre pace ca să pregătească un nou război". Cît despre social-democrație, ea este, în mod obiectiv, „aripa moderată a fascismului". Aceleași descoperiri poleiesc proza lui Zinoviev din aceeași epocă, nuanțată cu o fanfaronadă suplimentară.

Astfel că, din 1924 deja, orb în fața evidențelor și surd la lecția mai multor ani de permanentă dezmințire a grăbitelor profeții ale bolșevismului, Stalin continuă să anunțe apropiata revoluție din Europa și să confunde zorile cu declinul. Leninismul lui ajunge să însemne repetarea fără nici o legătură cu nimic, a afirmațiilor mai mult sau mai puțin exacte ale lui Lenin, în circumstanțe diferite, în care eroarea nu era trecută cu vederea. Nimic nu-l obligă să revină asupra concluziilor, nici să și le aprofundeze, căci este interzis, în fapt, dacă nu în dreptul sovietic, să-i fie puse la îndoială asertiunile, evident concertate în *semiorka*. În spatele lui, Kamenev, Kalinin și alții după Zinoviev și le însușesc, le diluează fiecare în stilul propriu, dispuși să scrie contrariul la primul semnal.

Dar patru luni mai tîrziu, la 27 ianuarie 1925, cu această extraordinară facultate de a se contrazice pe care bolșevicii o socotesc politică transcendentală, Stalin va hotărî că stabilitatea relativă a capitalismului și un anumit reflux al valului revoluționar au devenit o realitate. La sfîrșitul lui martie, în același an, își combate propria teză, fără a înceta să se declare infailibil: „Capitalul a reușit să-și revină din zdruncinăturile de după război"; conjunctura internațională exprimă „succesul operei de reconstrucție a capitalului"; în fine, „nu există nici o îndoială că în Europa Centrală, în Germania perioada de avînt revoluționar s-a încheiat". Urmîndu-i exemplul, corul leniniștilor se retractează într-un singur glas, susținînd că niciodată n-au gîndit altfel decît gîndesc acum. Urmarea a fost că reprezentanții pretinsei „aripi revoluționare" de care Stalin făcea atîta caz, așa-zișii „șefi revoluționari" din 1924 în Germania, în Franța și pretutindeni vor fi aproape toți expulzați din Internațională pentru lașitate, oportunism sau trădare.

Între timp, apar tot mai multe semne alarmante de noi crize în „patria sovietică". Absorbiți de controversele lor pedante și prețioase, dictatorii au pierdut din vedere situația economică a țării și condiția claselor muncitoare. Un optimism de fațadă și de propagandă care acopereau rău o politică improvizată nu erau de natură să ajute la rezolvarea dificilelor probleme puse revoluției.

Stagnarea industriei sub cel mai scăzut nivel de dinainte de război lipsea statul de resurse materiale, îi priva pe muncitori de necesarul vital, pe țărani de bunurile de consum. Reforma monetară din 1924, substituirea rublei devalorizate cu cernovețul-aur se realizează pe spezele proletarilor. Salariile de mizerie sînt adesea plătite cu mai multe luni întîrziere, uneori în mărfuri nevandabile, cîteodată în bonuri la cooperative aproape goale. Troica nu găsește alt expedient de urgență decît restabilirea monopolului statului asupra alcoolului, hotărîre luată de către Comitetul Central împotriva

părerii lui Troțki și a Nadejdei Krupskaia, aceasta din urmă invocînd în zadar opinia lui Lenin despre otrava națională. Pentru a acoperi toate aceste deficite nu se găsește nici o altă soluție decît să se stoarcă și mai mult de la muncitorii din orașe și săracii de la țară.

Salariile deja mizerabile sînt reduse prin diferite mijloace camuflate: rețineri obligatorii sub pretextul cotizațiilor și subscripițiilor „voluntare", extinderea muncii „la bucată", scăderea salariilor concomitent cu creșterea normelor de producție grație unui sistem complicat de coeficienți și de categorii. În afara unei represiuni polițienești din ce în ce mai dure, teama de șomaj reducea la tăcere clasa muncitoare lipsită de orice mijloc de autoapărare, sindicatele profesionale slujind drept anexe statului birocratic. Stalin recunoscuse deja în 1923: efectivele sindicatelor care ajunseseră de la 6 000 000 la 4 800 000, „cifră mai mică, dar mai serioasă", erau „odinioară umflate prin adeziuni aproape fictive"; or, mărturisirea rămînea valabilă și actuală, ficțiunea persista concomitent cu creșterea numerică aparentă a sindicatelor, rezultat al unei înregistrări forțate. În 1924, Stalin a mai rectificat o dată statistica, aducînd la 4 300 000 cifra pretins „mai serioasă" a anului precedent, fără a-i conferi un conținut real. Vom vedea chiar sindicatele progresînd pe hîrtie de la 5 000 000 de „membri" în 1924 la mai mult de 10 000 000 în cîțiva ani și numărul de membri de sindicat depășind în anumite momente numărul muncitorilor care ar fi putut face parte din ele; în realitate, sindicatele, ca și sovietele, încetaseră să existe. Muncitorii nu mai așteptau nici protecție, nici ajutor de la această administrație costisitoare aflată în mîinile unui aparat alcătuit din 27 000 de funcționari, strict subordonat birourilor organizațiilor de partid. Nici de la casta comunistă privilegiată nu așteptau mai mult. Pierderea încrederii în regim era tot mai evidentă.

Nemulțumirea nu era mai mică în satele lipsite de produse industriale, jefuite de roadele muncii individuale prin achiziționarea grînelor la prețuri scăzute, copleșite de impozite pentru strîngerea cărora fiscul prevedea măsuri nemiloase. Documentele comuniste oficiale menționează, între alte cauze ale dificultăților, urmările ultimei foamete, insuficiența recoltei din 1924, plaga șomajului agricol (Preobrajenski evalua la vreo 20 de milioane de indivizi excedentul de mînă de lucru disponibilă). La acestea se adăugau abuzurile de putere și nedreptățile autorităților sătești, ilegalitățile de toate felurile comise de către pseudo-sovietele locale: rechiziții, confiscări, impozite, arestări arbitrare, agravate de abuzuri în funcție și acte de corupție masive în prejudiciul statului. *În Istoria partidului comunist*, plăsmuită totuși din falsurile cele mai îndrăznețe, E. Iaroslavski, funcționar în serviciul lui Stalin, este constrîns să admită „neparticiparea țăranilor la alegerile" din toamnă și să constate: „Majoritatea populației nu s-a prezentat la vot." De fapt, minoritatea n-a votat nici ea, totul reducîndu-se la un simulacru. La capătul răbdării, țăranii jefuiți și maltratați au început să reacționeze la abuzurile birocratice prin atentate împotriva comuniștilor, prin uciderea

„corespondenților la sate“ ai ziarelor (*selcors*), urîți ca denunțători. Imediat, Partidul a început să condamne uneltirile *culacilor* în această privință, dar era prea simplu să incluzi în această vocabulă pe oricine: „Există la noi obiceiul de a numi *culac* pe oricine are ce să mănînce“, spunea Zinoviev, în iunie 1924. A izbucnit astfel un mic război civil și cea mai violentă manifestare a lui a avut loc în Georgia (august–septembrie 1924) sub forma unei veritabile insurecții armate.

Pentru cine s-ar mai fi îndoit la Moscova de semnificația generală a fenomenului, Stalin a risipit ezitarea și a pronunțat cuvîntul semnificativ: Kronstadt. Și, ca în 1921, a fost un eveniment puțin glorios în analele bolșevismului. Desigur, social-democrația georgiană, de altfel profund divizată asupra acestui subiect, a avut partea ei de inițiativă în această nefericită aventură insurecțională. Dar, după multe indicii, pare evident că provocarea a avut o contribuție decisivă; altfel spus, că Ceka din Tbilisi, foarte informată în privința exasperării populare și amestecată în acțiunea socialistă regională prin agenții săi secreți, a incitat oamenii la insurecție la momentul cînd putea cel mai bine să înăbușe această revoltă. O represiune promptă și brutală „a lichidat“ în două săptămîni tentativa sîngeroasă care depășise previziunile provocatorilor și dăduse la iveală gravitatea situației din provincie. Fapt fără precedent, chiar și în zilele cele mai tragice ale revoluției, cinci membri ai Comitetului Central social-democrat, dintre care N. Homeriki și V. Djugheli, străini de evenimente întrucît se aflau în închisoare încă dinainte de izbucnirea revoltei și cunoscuți pentru ostilitatea lor față de această acțiune disperată, au fost executați fără judecată alături de alte cîteva zeci de personalități socialiste, nu cu mult mai implicate decît ei. Interminabilele serii de arestări, de deportări și execuții care au urmat au decimat partidul menșevic și l-au scos pentru mult timp din luptă.

Stalin, la centru, și complicele lui Ordjonikidze, la fața locului, puseseră cu sînge rece la cale și duseseră la bun sfîrșit sîngeroasa manevră, folosindu-se poate în împrejurarea respectivă de resentimente vechi pentru a plăti polițe personale vechilor lor rivali din Caucaz, realizînd cu siguranță o intenție premediată de distrugere fizică a mișcării social-democrate în regiunea lor natală. Dacă ne gîndim la indignarea lui Lenin față de procedeele folosite de *derjimordî* împotriva tovarășilor lor comuniști din Tbilisi, este ușor să ne dăm seama cine este vinovat de sîngele vărsat în această afacere, fără a recurge la explicația taberei celor învinși. În plus, Țințadze nu s-a sfiit să denunțe politica lui Ordjonikidze drept principala cauză a revoltei, politică pe care Kavtaradze o numea „colonială“. Iar Stalin nu s-a temut să facă o mărturisire, în stil propriu, spunînd: „Ceea ce s-a petrecut în Georgia s-ar putea repeta în toată Rusia, dacă nu ne schimbăm radical atitudinea față de țărani.“ La rîndul său, Molotov a declarat: „Avem, prin cele petrecute în Georgia, un exemplu elocvent de ruptură între Partid și masele muncitorești de la țară...“ Stalin a insistat și el, într-un discurs în care proclamă, în

termeni împrumutați de la Lenin, necesitatea criticii, în a arunca pe subalterni răspunderea pentru greșelile comise: „Sau le dăm voie țăranilor și celor fără de partid să ne critice, sau le vom suporta critica sub forma insurecției. Insurecția georgiană era o critică. La fel cea de la Tambov. Cea de la Kronstadt nu mai puțin. Din două una: sau vom renunța la optimismul și la procedeele birocratice și vom accepta să fim criticați de către muncitorii și țăranii fără de partid care suferă de pe urma greșelilor noastre, sau nemulțumirea se va acumula și vom avea o critică sub forma insurecției..."

Nu-ți vine să crezi că același om a putut vorbi astfel după ce, fără remușcări, ordonase atîtea acțiuni care îi contrazic spusele. Dar la Kremlin exista deja obiceiul de a spune în teorie una și a face în practică alta. Cu un vocabular nou și în ciuda diferenței de perioadă istorică, bolșevicii degenerați reiau fără să-și dea seama tradiția Rusiei țarilor în privința metodelor de guvernare. „Îngrozitoarea ipocrizie rusă nu vine de la oameni", remarca Michelet, pentru care „insolubila problemă a Imperiului" consta în a menține sub legi comune popoarele cele mai diferite prin nivelul lor de civilizație. Făcînd abstracție de verbalismul rupt de realitate, toată știința politică a lui Stalin se reduce la imitarea — în scopul de a-și păstra puterea — a predecesorilor săi în ale absolutismului, combinînd viclenia cu violența, alternînd constrîngerea cu concesiile, în funcție de situație. Nici Partidul privilegiat, nici opoziția, reprezentată prin Troțki, nu s-au gîndit să se plîngă de aceste procedee, atît timp cît loviturile nu-i atingeau direct. Dar, o dată pusă în mișcare și bine pusă la punct, mașina dictatorială a noii „oligarhii" nu trebuia să se oprească din cauza unor nimicuri, mișcată de propria-i logică într-un mediu social unde încovoierea într-o sclavie multiseculară echivalează pentru mult timp cu o a doua natură.

În lumina sinistră a alertei din Georgia, metodele lui Stalin se conturează destul de clar: sub conducerea lui, rolul poliției crește fără încetare. Dacă Ceka subzistă ca nume numai în Caucazul aflat în stare de necesitate, GPU are prerogative la fel de mari în restul Uniunii. Deja mai numeros, mai activ și mai puternic decît Ohrana, el servește Biroului Politic drept instrument esențial de rezolvare a tuturor problemelor. Și nu este o coincidență întîmplătoare că reînființarea Consiliului Economic Superior în 1924 începe prin numirea lui Dzerjinski în fruntea acestuia și continuă cu reîncadrarea vechilor „cekiști" la conducerea principalelor departamente. La Consiliul Revoluționar de Război, Unșliht, alt membru în colegiul GPU, supraveghează personalul militar bănuit de „troțkism" și pune la cale înlăturarea cîtorva nedoriți. Pentru Stalin a guverna înseamnă a teroriza și a pedepsi. La președinția Consiliului Comisarilor, după moartea lui Lenin, a fost desemnat un simplu Rîkov, dar aceasta se datorează influenței minime pe care o are acest minister fantomatic; adevărata putere este în altă parte.

În partid, ingerința polițienească se face din ce în ce mai simțită, creînd o atmosferă grea de neîncredere, spionaj și delațiune. Sub impulsul Comisiei

Centrale de Control condusă de Kuibîșev și devenită într-un fel o filială specializată a GPU, nenumăratele comisii de control locale, întărite de comisii periodice de epurare încă și mai numeroase, depistează deviațiile și prigonesc toate speciile de recalcitranți. Prietenii, colaboratorii sau partizanii lui Troțki, iar uneori oameni numai bănuiți de a face parte dintr-una din aceste categorii, în mod special vizați, sînt încet-încet eliminați din universități, din instituții politice, din armată. Aceasta a permis ascensiunea în ierarhie a zeloșilor din Biroul Politic. Inconștienții care făceau parte din ultimul val de înscriși în partid vor fi acolo pentru a umple golurile la bază. Chiar și executanții fideli ai capriciilor secretariatului nu se simt în securitate; ca și în cazul însoțitorilor lui Isus, nu este destul să te supui voinței superiorilor, trebuie să mergi în întîmpinarea dorințelor lor: un secretar al Comitetului de la Moscova, birocrat încercat, învinuit pentru ovațiile la adresa lui Troțki, este expediat în Turkestan unde va avea dreptul să mediteze în voie asupra artei de a repartiza biletele de intrare atunci cînd trebuie să alcătuiești un public corespunzător.

În timpul acestui „prim an fără Lenin“ atenuarea spiritului lui Octombrie se traduce în simptome neliniștitoare pentru stînga comunistă ținută sub observație. Apatia, oboseala, frica generalizată vorbesc despre o transformare avansată a revoluționarilor de profesie în funcționari de profesie. Egoismul unei dezorientări insurmontabile în fața angoasei la gîndul a ceea ce va aduce ziua de mîine reduce sensibil numărul nonconformiștilor leninismului. Grija personală de a se descurca pentru a nu pierde minimumul de bunăstare rezervat celor care au privilegiul unui loc de muncă începe încet-încet să cîntărească mai mult decît convingerile intime. Mai sînt încă excepții. Unii militanți, incapabili să facă tranzacții cu propria lor conștiință, sînt reduși la descurajare, cîteodată la disperare. Un șir de sinucideri jalonează această depresie morală fără precedent. Printre disperați, în cea mai mare parte obscuri, iese în evidență numele Evgheniei Bosch, eroina revoluției din Ucraina; al lui Lutovinov, lider al Opoziției Muncitorești, întors din „misiunea“ de exil la Berlin; al lui Glazman, secretarul lui Troțki, exclus din Partid fără motiv. În forurile înalte, pretextîndu-se drept scuză dezechilibrul nervos al victimelor, a trebuit totuși să se ia hotărîrea de a infirma numeroase excluderi nedrepte, pentru a se stăvili epidemia. Căci în cea mai mare parte a cazurilor, sinuciderea era consecința măsurilor zise de epurare.

„În Rusia, decizia suveranului, cînd un om este dezaprobat, echivalează astăzi cu excomunicarea papală din Evul mediu“; observația marchizului de Custine din remarcabilele sale *Scrisori din Rusia la 1839**, rămîne valabilă după aproape un secol. În afara Partidului nu există salvare: axiomă tacită a dogmei leniniste exprimînd o extraordinară lentoare în evoluția moravurilor de-a lungul a trei revoluții în această țară unde, după același

---

* În traducere românească, Humanitas, 1993 (*n.t.*).

clarvăzător autor, „distanțele, izolarea, mlaștinile, pădurile și iarna țin loc de conştiinţă oamenilor care conduc şi de răbdare a celor care se supun". Cauzele profunde ale despotismului, încă intacte sub vălul sovietic, produc efectele de altădată sub forme foarte puțin schimbate.

Aflînd de moartea în condiții dramatice a colaboratorului său apropiat, Troțki scrie un necrolog pentru *Pravda*. I se refuză publicarea. Un membru al Biroului Politic și al Consiliului Comisarilor, adică al adevăratului guvern și concomitent al celui fals nu mai putea omagia memoria unui camarad dispărut dacă aparatul avea asupra lui cea mai mică bănuială. Stalin își țesea pînza cu perseverență, spionînd gesturile și reflexele adversarului său. Cercul ostilităților se strînge din ce în ce în jurul lui Troțki. După toate aparențele, troica este gata să lanseze campania împotriva lui la primul pretext, ca să-i zdruncine popularitatea de care se teme atît. Troțki este destul de informat în privința atîtor uneltiri și întruniri pregătitoare, pentru a fi mereu în alertă. Și cu toate acestea, în condiții cu totul nesperate de detractorii săi, comite imprudența de a le oferi ocazia așteptată.

În octombrie 1924, el publică fără să se consulte cu nimeni două volume sub titlul *1917*, culegere a scrierilor sale din marele an revoluționar, cu un studiu intitulat „Lecțiile lui Octombrie" drept introducere. În acest volum stabilește o paralelă între victoria bolșevistă din 1917 și înfrîngerea comunistă în Germania, precedată deja de un dezastru revoluționar în Bulgaria, pentru a desprinde explicația istorică și lecția strategică. Demonstrația lui marchează mai ales necesitatea de a nu rata niciodată momentul propice al insurecției, altfel există riscul de a aștepta timp îndelungat o altă situație favorabilă, și subliniază valoarea instructivă a experienței rusești pentru mișcarea comunistă internațională. După ce a schițat propria sa interpretare a evenimentelor din Octmbrie, el încheie cu o evocare minimalizantă a trecutului lui Zinoviev și Kamenev definind „bolșevizarea" ca o educație și o selecție a conducătorilor care îi ferește de riscul de a „se dezumfla" în momentele decisive. Numele lui Stalin nu figurează în acest text, dar referințele la poziția „defensistă" a *Pravdei* în 1917, înainte de sosirea lui Lenin la Petrograd, îl desemnează fără echivoc pe secretarul general.

Troțki nu face aici decît să sistematizeze, grupîndu-le, considerațiile răspîndite în eseurile, articolele și discursurile lui anterioare. Dar, în situația dată, aceasta a însemnat un pretext, oferit degeaba și sub o formă concisă, pentru declanșarea conflictului a cărui rezolvare nu depindea decît de aparat. Și a mai însemnat realizarea unirii împotriva lui a unor oameni pe care simplul bun simț i-ar fi dictat că trebuie să-i lase să se dezbine. (În iunie 1924, într-un discurs adresat secretarilor de district, Stalin îi dăduse lui Kamenev o lecție de leninism elementar și își permisese aluzii ireverențioase la adresa lui Zinoviev, indicii foarte clare ale unui conflict viitor.) În plus, Troțki este din nou bolnav, doborît de febră, incapabil să lupte. Încă o dată se expune inutil loviturilor cărora este incapabil să le riposteze. Încă

o dată, se expune degeaba unor lovituri, fără să fie în stare să le dea replica. Furibundă, troica nu se încurcă în scrupule în privința asta; dimpotrivă, exploatînd chiar vulnerabilitatea fizică a lui Troțki, ea ripostează la „Lecțiile lui Octombrie" printr-o declarație de război troțkismului, ideologie periculoasă pe care nimeni pe timpul lui Lenin n-a cunoscut-o și care era brusc revelată profanilor. În *Pravda*, un foileton anonim „Cum nu trebuie scrisă istoria Revoluției din Octombrie" deschide o „discuție" ciudată în care se poate interveni împotriva lui Troțki redus la tăcere, o „discuție unilaterală". Leninismul este în pericol... Ședințe ale funcționarilor, ale secretarilor, ale militanților sînt convocate pentru a asista la ample „rapoarte" asupra noii nenorociri care amenință revoluția. *Operele* lui Lenin, decupate în bucăți mici, permit demonstrarea oricărei teze și la nevoie a contrariului ei. Troțki este pus sub acuzație în fața opiniei sovietice stupefiate. Un spectru bîntuie Rusia și Internaționala comunistă, spectrul troțkismului...

În replică la cele 60 de pagini ale lui Troțki, de altfel de negăsit în librării fiindcă la indicațiile perfide ale Secretariatului tirajul a fost restrîns, țara și Partidul sînt inundate de interminabile diatribe. Nota de indignare și ideile directoare sînt stabilite de Stalin, Zinoviev și Kamenev, urmați de alți membri ai Biroului Politic și ai Comitetului Central, apoi de personaje mai mărunte. În această ambianță de supraexcitație, Krupskaia în persoană se simte obligată să-și aducă o contribuție la polemică, e drept, moderată și prevenitoare. Printre cei mai înverșunați în denigrări, se remarcă aceia care au să-și spele păcatul vreunei apologii anterioare la adresa șefului Armatei Roșii, Iaroslavski, Lunacearski, Manuilski, Raskolnikov, Gusev. Toți leniniștii profesioniști mai mult sau mai puțin capabili de a ține un condei în mînă se străduiesc să enumere greșelile lui Troțki, prezente și trecute, să-i combată „semimenșevismul", să-i demaște „indisciplina" și „pesimismul". Mii de hotărîri adoptate „spontan" de la Marea Albă pînă la Marea Neagră de către oameni cerînd sancțiuni cu atît mai severe, cu cît n-au citit un rînd din textul incriminat. Ca pe vremea marchizului de Custine „imensa întindere a teritoriului nu împiedică, de la un capăt la altul al Rusiei, ca totul să se petreacă în același timp, într-o simultaneitate, într-un consens, magice". Presa reproduce pe coloane întregi demascările rostite de la toate tribunele, editate pe urmă în broșuri și distribuite în milioane de exemplare. (În școli, în spitale, în orfelinate lipsesc banii, lipsește hîrtia pentru manuale școlare, dar nu se face economie în acțiunea cu pricina nici de bani, nici de hîrtie.) Din fiecare rechizitoriu se tipăresc mai multe variante. Rotativele se învîrt zi și noapte împotriva troțkismului.

Trebuia, înainte de toate, ascunse sub ficțiuni mobilurile discordiei, adevărata miză a jocului. De unde inventarea unei schisme imaginare care să se opună leninismului ireal. Cine să îndrăznească după aceea să vorbească despre rivalități între clanuri și indivizi? Intitulîndu-și articolele polemice: „Troțkism sau leninism" (Stalin), „Leninism sau troțkism"

(Kamenev), „Bolșevism sau troțkism“ (Zinoviev), troica punea eterna antinomie Bine–Rău, etalîndu-și în același timp varietatea gîndirii colective și fertilitatea imaginației.

Epigonii lui Lenin aveau destulă dexteritate în politica joasă pentru a ști să-i atribuie lui Troțki, în exclusivitate, originea conflictului; Rîkov declara în numele lor: „O nouă discuție este la ordinea zilei în Partid. Din nou ea se referă la tovarășul Troțki. Este a patra oară după Octombrie.“ Cît despre fondul problemei, tema principală a Introducerii a fost rar atinsă. A păstra tăcerea asupra celor scrise de Troțki, a-i imputa ceea ce n-a spus, a aminti zîzaniile anterioare războiului, a readuce în discuție vechi istorii uitate, a dezgropa polemici epistolare inactuale — aceasta era îndeletnicirea esențială a mai marilor zilei. Zinoviev a trebuit s-o recunoască ulterior: „Era lupta pentru putere. Întreaga artă consta în a lega vechile dezacorduri de noile probleme.“

Nu fără stupoare, Partidul a auzit acuzația de „deviaționism de dreapta“ adusă lui Troțki ca teoretician al revoluției permanente… Stalin și ajutoarele lui dădeau asigurări că această „eroare“ capitală implică prea devreme dictatura proletariatului și corespunde în consecință unei „subestimări a țărănimii“. Această găselniță neașteptată, repetată pînă la sațietate, devine deodată proba esențială în proces. La un semn al lui Stalin, mii de filistini conjugă verbul a subestima. Renegatul este de asemenea taxat de individualism și antibolșevism, după ce fusese acuzat de a fi disprețuit partidul prin omisiune. Troțki nu cunoaște și nu înțelege, nu a cunoscut niciodată și n-a înțeles partidul bolșevic, afirmă pe toate tonurile apărătorii aparatului, printre care Iaroslavski, care, cu un an înainte, constatase: „Troțki a marcat *mai bine decît oricare altul* rolul partidului comunist în rîndurile clasei muncitoare.“ Stalin, care de la Țarițîn nutrește un resentiment nestins împotriva lui Troțki, întreprinde, cu colaborarea specială a lui Gusev, o revizuire a meritelor militare ale lui Troțki.

La această revărsare de insinuări, reproșuri și insolențe nu răspunde nimeni. „Discuția“ se poartă cu participarea exclusivă a clanului de la putere, în consternarea mută din *rank and file* comunist, în curiozitatea meschină a publicului avid de scandal și satisfacția contrarevoluționarilor. Opoziția, luată prin surprindere și violent provocată, nu poate decît să se abțină și să aștepte să treacă furtuna. Prin inițiativa lui cu totul inabilă Troțki a pus-o cu nesăbuință într-o poziție de neapărat. Partizanii lui mai puțin fermi profită de prilej pentru a abandona o cauză pierdută și a-și abjura „erorile“… Căci în văzul tuturor ambițioșilor de rînd se dau prime pentru apostazie și pentru ingratitudine.

„Lecțiile lui Octombrie“ n-au fost decît un pretext, a mai recunoscut Zinoviev. Dar acest pretext, Troțki l-a oferit fără nici un rost, declanșînd disputa prin enunțarea unei teze de stat-major foarte discutabilă din punctul de vedere al aliaților precum și pentru rivalii lui, lipsită de interes pentru

poporul aflat în mizerie. Prin propria lui greşeală, repetată, el mergea spre ostracizare şi obişnuia lumea cu căderea lui în dizgraţie. Circula deja zvonul, acreditat şi în Partid, al arestării lui. Cartea lui era considerată interzisă, oprită şi i se copia în secret Introducerea condamnată. Au trebuit dezminţite zvonurile alarmiste: „Nici un membru al Comitetului Central n-a pus şi nu va pune problema vreunor represalii posibile împotriva lui Troţki. Măsuri de represiune, de excludere n-ar ajuta la clarificarea situaţiei", spune Kamenev la Moscova, de acord cu Zinoviev care, la Leningrad, se exprima în aceiaşi termeni. Iar Stalin îi confirma: „Cît despre represalii, eu sînt adversarul lor declarat. Avem azi nevoie nu de represiuni, ci de o luptă ideologică îndreptată împotriva troţkismului resuscitat..."

Dar deşi inventate în aparenţă, presupunerile mulţimii nu erau mai puţin întemeiate. Acuzaţiile răsunătoare de „semimenşevism", cîteodată de menşevism pur şi simplu, lăsate în voia improvizaţiilor, nu puteau să însemne decît apropiata lui excludere din Partid şi pe urmă sancţiuni poliţieneşti îndreptate împotriva tuturor disidenţilor, socialişti sau comunişti, fără deosebire. Şi într-adevăr doi dintre cei trei membri ai troicăi propuneau în secret scoaterea din Partid a lui Troţki, adică scoaterea lui în afara legii. Kamenev şi Zinoviev nu ezită mai mult nici în faţa eventualităţii unei încarcerări imediate a adversarului lor. Şi-ar fi atins probabil obiectivul dacă nu s-ar fi opus Stalin. O dată Troţki scos din luptă şi redus la tăcere, alianţa adversarilor săi îşi pierdea principala raţiune de a fi: frica de a fi expropriaţi de patrimoniul moştenit de la Lenin.

Efervescenţa artificială şi superficială din 1924 a scăzut în ianuarie 1925, la sesiunea comună a Comitetului Central şi a Comisiei de Control. Ca de obicei, totul era hotărît dinainte. Destituit, sub aparenţa unei demisii, din funcţiile sale din Consiliul Revoluţionar de Război, Troţki rămînea membru al Biroului Politic, în ciuda unui „avertisment categoric" calculat pentru a-i mai ştirbi prestigiul. „Am cedat fără luptă şi chiar răsuflînd uşurat, postul meu militar", scrie el. Hotărîrea luată în cazul lui se termină cu dispoziţii care pun într-o lumină foarte semnificativă un aspect al leninismului, de o grosolană duplicitate ruso-asiatică, atît în fond, cît şi în formă, şi învăluit într-o terminologie aşa-zis marxistă:

„4. Se va considera discuţia încheiată.

5. Se va continua şi dezvolta activitatea Partidului pentru a explica de jos în sus caracterul antibolşevic al troţkismului, de la 1903 pînă la « Lecţiile lui Octombrie » şi Biroul Politic va fi însărcinat să pună la dispoziţia tuturor organelor de propagandă (şcoli de partid şi altele) clarificările necesare pe această temă, să introducă în programele de instructaj politic explicaţii asupra caracterului mic-burghez al troţkismului etc.

6. Alături de propaganda explicativă în Partid, în Uniunea Tineretului Comunist etc. este indispensabilă maselor de muncitori şi ţărani etc. o explicaţie în masele largi populare a deviaţiilor troţkismului."

Astfel, denigrarea lui Troțki este înscrisă pe ordinea de zi în permanență în chiar momentul în care conducătorii au aerul că proclamă suspendarea discuțiilor pe tema aceasta. Orice obiecție sau opoziție suspectată de troțkism de către cei ce dețin monopolul cuvîntului, riscă de acum înainte cele mai aspre măsuri de partid. Ca în Rusia de altădată, văzută de marchizul de Custine, Uniunea Sovietică devine „o țară unde guvernul vorbește cum vrea, pentru că este singurul care are dreptul să vorbească". În birouri, cluburi, magazine, pretutindeni, aparatul conduce vînătoarea de portrete ale lui Troțki. Cei mai abili în a face carieră dintre funcționari sau cei mai bine informați își afișează zelul punînd acum pe pereți fotografia lui Stalin. Redusă la conversații clandestine, opoziția nu poate răspîndi decît pe ascuns și în copii dactilografiate reduse ca număr scrierile lui Lenin ținute sub obroc: note despre „dezertarea" lui Zinoviev și Kamenev în Octombrie, note asupra problemei naționale și, în sfîrșit, mai ales, testamentul inedit. Răspîndirea acestei literaturi subversive, împiedicată și reprimată de către GPU, îi costă pe cei care se îndeletnicesc cu ea excluderea din Partid, adică privarea de salariu și de locuință. Denunțuri și renegări decimează rîndurile stîngii demoralizate. Numeroși tineri dau dovadă cînd de lașitate, cînd de arivism... Troțki își întemeiase speranțele pe ei.

„Partidul era condamnat la mutism. Se instituia un regim de pură dictatură a aparatului asupra Partidului. Altfel spus: Partidul a încetat să mai fie un partid." La această observație retrospectivă a lui Troțki se cuvine să adăugăm că ex-partidul comunist, mai înainte social-democrat, iese profund dezbinat din „discuție", foarte slăbit moral și depreciat politic. Nimeni nu mai acordă încredere afirmațiilor înșelătoare ale preoților cultului leninist, al căror vocabular — republică, democrație, alegeri, partid, sindicat, soviet, discuție — nu corespunde la nimic conform cu noțiunile admise. Sub unitatea „monolitică" de suprafață se poate desluși un antagonism ireductibil, promisiune a unei sciziuni. Anul 1924, început cu moartea lui Lenin și încheiat cu căderea lui Troțki, anunță sciziuni ireparabile. Deja la Moscova se răspîndeau noi zvonuri șoptite în culisele Comitetului Central: troica dislocată, Zinoviev și Kamenev adversari ai lui Stalin.

Conflictul triumvirilor, iscat dintr-un dezacord în privința atitudinii de adoptat față de Troțki s-a transformat repede în competiție pentru putere și s-a agravat de-a lungul anului 1925.

Împotriva fanaticilor leninismului Stalin reprezenta evident părerea comună a înaltei birocrații opunîndu-se represaliilor exagerat de dure. În maniera lui greoaie și brutală, și în limitele eșalonului superior al Partidului, el vrea fără îndoială să-l imite pe Lenin, atît de abil în a-și împăca oponenții nefericiți după ce îi persecutase. Preocupat să-l submineze pe Troțki păstrînd în același timp tranziția necesară și rezerva în eventualitatea unei

colaborări la putere, și-a cîntărit cu prudență argumentele pro și contra în discursul din noiembrie 1924 despre „Lecțiile lui Octombrie“:

„Departe de mine intenția de a nega importanța incontestabilă a rolului lui Troțki în insurecție. Dar trebuie să spun că nu a jucat și nu putea să joace un rol special; ca președinte al sovietului din Petrograd, n-a făcut decît să execute ordinele instanțelor competente ale Partidului care-i călăuzeau fiecare pas.“ Și mai departe: „Troțki, om relativ nou pentru partidul nostru în perioada lui Octombrie, n-a jucat și nici nu putea să joace un rol special, nici în Partid, nici în insurecție. Ca toți militanții responsabili, era doar executantul voinței Comitetului Central și a organelor sale.“

Și totuși Stalin scrisese în 1918, perfect conștient: „Toată munca de organizare practică a insurecției s-a făcut sub conducerea directă a tovarășului Troțki... Se poate spune cu certitudine că, în ceea ce privește trecerea rapidă a garnizoanei de partea Sovietelor și organizarea cu pricepere a activității Comitetului Revoluționar Militar, Partidul îi este dator înaintea tuturor și mai ales tovarășului Troțki.“ Dar scrupulele față de adevăr ca și respectul de sine sînt „prejudecăți mic-burgheze“ în ochii leniniștilor degenerați. Iar confruntarea acestor texte ar fi fost pedepsită drept crimă de lez-revoluție; nimeni n-a îndrăznit să se aventureze.

Mai departe, Stalin aducea un omagiu, în stil propriu, calităților de combatant ale lui Troțki: „Da, este adevărat, tovarășul Troțki a luptat într-adevăr bine în Octombrie. Dar în perioada lui Octombrie, nu numai Troțki s-a luptat bine, chiar și oameni ca socialist-revoluționarii de stînga, mergînd atunci umăr lîngă umăr cu bolșevicii, n-au luptat rău“ etc. În fine, despre comandantul Armatei Roșii: „Departe de mine gîndul de a nega rolul important al tovarășului Troțki în războiul civil. Dar trebuie să afirm cu tărie că onoarea deosebită de a fi organizatorul victoriilor noastre nu aparține indivizilor, ci marii mase a muncitorilor înaintați din țara noastră, partidul comunist din Rusia.“ Și în privința aceasta el acreditează o versiune neașteptată conform căreia Kolceak și Denikin ar fi fost derutați „în ciuda planurilor tovarășului Troțki“ și desfide pe oricine să-l contrazică, grație privilegiului care-l autorizează să spună orice, la adăpostul GPU.

Cu toate astea, el are asupra codiscipolilor săi întru bolșevism ascendentul de a-și cunoaște în forul lui interior propria insuficiență, modestie mută care nu este incompatibilă cu încrederea în sine de care dă dovadă în funcțiile sale birocratico-dictatoriale. El acordă încă o anumită valoare contribuției ideilor, talentelor și activității celui pe care-l denigrează. De ce i-ar fi imposibil să capteze această forță pe care Lenin știuse să o folosească la maximum în interesul Partidului? Toate disensiunile interne subliniau incapacitatea lui Troțki de a forma un grup care să poată aspira la contracararea conducerii în funcție. Secretarul general devine conștient de puterea lui în centrul aparatului pe măsură ce i-o revelau nerăbdarea și neputința adversarilor săi. Sentiment de securitate confirmat în Stalin de

empirismul lui natural, o tendință de a trăi de pe o zi pe alta tolerîndu-i pe cei care trăind sau vegetînd pot să-i facă servicii.

Spre deosebire de el, Zinoviev și Kamenev au destule capacități de generalizare superficiale pentru a se teme de viitorul succesului lor prea ușor. Declarîndu-se ostili „represiunilor“, ei caută să-și ascundă intențiile reale. Inferiori în multe privințe lui Stalin din punctul de vedere al caracterului și temperamentului, dar înzestrați cu oarecare cultură occidentală și instruiți în umbra lui Lenin, ei sînt prea abili pentru a se mulțumi cu rezultatul obținut fără a ajunge totuși să conceapă o politică de mare anvergură.

Înaintea tuturor, cu excepția lui Lenin, Zinoviev prevăzuse încă din 1923 problema secretariatului în toată complexitatea ei și-și propusese s-o rezolve, fie prin restrîngerea prerogativelor secretarului, fie prin lărgirea lor, dar pentru un birou format din trei membri: Stalin, Troțki și Kamenev sau Zinoviev. Avînd la rîndu-i motive de nemulțumire în ce privește procedeele lipsite de delicatețe ale lui Stalin, el considera în sfîrșit oportun să reformeze organizația puterii. Cu un pic de răbdare și de suplețe, Troțki l-ar fi putut dezarma cu ușurință pe cel mai de temut dintre emulii săi, apoi și-ar fi asigurat fără prea mare efort dominația asupra celorlați; stilul lui imprevizibil, impulsiv și reticent a dus la coalizarea Biroului Politic împotriva lui. O nouă etapă începea o dată cu dezagregarea așa-zisei „vechi gărzi“ leniniste, comparată odată de către Stalin cu un „zid compact“.

Chiar repudiat „în unanimitate“, Troțki pare mai amenințător ca niciodată „dezertorilor din Octombrie“, obsedați în aparență de pericolul bonapartist inventat de ei și grăbiți să-l lichideze pe învinsul ireconciliabil de a cărui revenire în forță se tem. După ce au cerut fără succes excluderea lui din Partid, pe urmă măcar din Comitetul Central sau, cel puțin, din Biroul Politic, ei complotează acoperiți de diverse comitete pentru a învinge rezistența lui Stalin, singurul obstacol serios în calea intențiilor lor. Aparatul de la Leningrad devotat lui Zinoviev, o parte din funcționarii de la Moscova subordonați lui Kamenev și cîțiva militanți din provincie îi vor servi mai mult sau mai puțin conștient. Reduși la mijloace modeste, ei cred oportun să-l trimită pe Stalin în postul de Comisar pentru Război ca să-l scoată din Secretariat înlocuindu-l cu un oarecare Rudzutak. Acest lucru nu a reușit decît să le dea pe față intențiile ascunse fără să împiedice numirea lui Frunze, temeinic pregătită de Stalin.

Înainte de sesiunea Comitetului Central din ianuarie 1925, cînd s-a dezbătut rezoluția care-l condamna pe Troțki, fracțiunea conducătoare a stabilit în sesiune secretă o linie de conduită unică. Diferendul s-a manifestat aici cu violență. Sigur de majoritate, Stalin rămînea de neclintit. Zinoviev și-a oferit demisia, în disperare de cauză, știind că nu-i va fi acceptată. La sfîrșit, printr-un simulacru de compromis, Stalin a acceptat să aprobe formal rezoluția, Zinoviev a renunțat să-l înlăture pe Troțki. Dar coaliția

„vechilor bolșevici“ era definitiv ruptă și începea o luptă înverșunată în jurul moștenirii lui Lenin.

În fapt, încă o dată, Stalin păstrează avantajul. La indicațiile lui, atacurile împotriva lui Troțki sînt în acest moment sensibil atenuate. Face chiar el ceea ce ar fi trebuit alții să facă, descoperind brusc că troțkismul, denunțat pînă nu demult ca o formă de menșevism, este în realitate „aripa dreaptă a comunismului“. Stăpîn pe situație la Moscova, el frînează bolșevizarea excesivă întreprinsă în Internațională de către Zinoviev și contracarează operațiile chirurgicale în perspectivă. Într-un interviu cu scriitorul comunist german Wilhelm Herzog, în februarie, adevărată dezaprobare implicită a demagogiei pretins „de stînga“ a lui Zinoviev, el excelează în sfaturi de prudență și înțelepciune, contrastînd cu practicile în uz în Uniune și se face apărătorul unei opoziții așa-zis „de dreapta“, amenințată cu excluderea în Germania, sub denumirea de troțkism. Prin această imixtiune inopinată în domeniul lui Zinoviev, el îi dă acestuia din urmă un avertisment discret. Trei săptămîni mai tîrziu, va scrie purtătorului de cuvînt al „stîngii“ comuniste la Berlin pentru a-l liniști, făcînd apologia șefilor „de tip nou“ al căror model aspiră să fie. În scrisoarea lui confidențială, se referă la istoria partidului bolșevist: „La noi în Rusia, s-a manifestat întotdeauna acest proces de dispariție a *vechilor șefi*, în general, literatori“, și îi numește pe Lunacearski, Bogdanov, Krasin printre reprezentanții decrepitudinii, avîndu-i în vedere pe alții. El condamnă pe hîrtie politica ce „creează în sînul partidului un regim de intimidare, un regim de frică, un regim care nu dezvoltă nici autocritica, nici inițiativa“ ca și cum ar fi fost într-adevăr străin de aceste moravuri și formulează asupra „șefilor“ o opinie demnă de a fi notată: „Este rău că șefii Partidului sînt temuți fără să fie respectați. Șefii unui partid nu pot fi cu adevărat șefi decît dacă sînt *nu numai temuți*, ci și respectați iar autoritatea le este recunoscută.“

În același timp el reprimă excesele polemicii prelungite după adunarea din ianuarie: unul dintre codirectorii publicației *Bolșevik*, Vardin, un ex-menșevic pocăit, este concediat pentru antitroțkism, pe urmă expediat fără menajamente în Caucaz. Măsura îl vizează indirect pe Zinoviev care-și continuă în secret obstrucțiile. În *Pravda*, Raskolnikov denunță pe un ton insolit broșura despre Troțki a unui anume Zaluțki drept susceptibilă de a „produce greață“. Inspiratorul ei era Zinoviev. Prin persoane interpuse, dictatorul de la Leningrad îl acuză deja pe Stalin de oportunism și de „semitroțkism“. La instigarea lui, comitetele directoare ale capitalei Nordului îi cer Moscovei o politică mai intransigentă. El pregătea de asemenea o nouă publicație, *Leninistul*, în concurență cu *Bolșevik*, contaminat de troțkism... Biroul politic o interzice. În numele „unității de monolit“, se naște încet-încet o animozitate încă invizibilă pentru public ce îndrepta împotriva birocrației omnipotente o fracțiune din ea însăși.

Cu fermitatea-i caracteristică, Stalin face față escaladării conflictului. El ține bine în mîini instrumentul pe care acoliții lui de ieri vor astăzi să i-l smulgă, și anume Secretariatul, transformat progresiv din instanță executivă în organ efectiv al puterii. În cercurile de Partid aflate în preajma conducerii, nu se mai vorbește despre „dictatura triumviratului", ci despre „dictatura Secretariatului": dictatura proletariatului a ieșit de mult din discuție. Biroul Politic devine un comitet consultativ dominat de un fel de camarilă constituită în jurul lui Stalin; de aceea prezența lui Troțki nu pare a fi în totală contradicție cu orientarea oficială. Din șapte membri, fără a-i pune la socoteală pe supleanți și exceptîndu-l pe Troțki, Buharin, Rîkov și Tomski îi asigură lui Stalin o majoritate automată de patru voturi contra lui Zinoviev și Kamenev. În absența lui Troțki și a oricăruia dintre ceilalți, trei supleanți din patru sînt de partea lui: Kalinin, Molotov și Dzerjinski; cel de-al patrulea, Sokolnikov, prieten al lui Kamenev, nu prezintă deci nici un pericol. Această distribuire a forțelor asigură stabilitatea guvernamentală pînă la viitorul congres al Partidului, în care aparatul, prelucrat în prealabil, va restabili fără dificultate „monolitismul de sută la sută". Fapt fără precedent: congresul anual, reunit cu regularitate chiar și în toiul războiului civil, este amînat, din mai 1925 pînă în septembrie, pe urmă în decembrie, căci necesitatea unui simulacru de consultare a Partidului se face din ce în ce mai puțin simțită. Pînă atunci Stalin nu are nevoie de prea multă imaginație pentru a contracara acțiunile noilor săi adversari: așa cum înainte, cu complicitatea lor, acționase pentru a-l izola pe Troțki, el plasează, deplasează și înlocuiește funcționarii. Asemeni unui jucător singur în fața unei imense table de șah, el aranjează cum vrea, fără adversar, toți pionii. De astă dată cei care vor avea de suferit sînt partizanii lui Zinoviev și Kamenev: Safarov, Zorin, Haritonov, Kviring și *tutti quanti*, după Vardin. Subordonate Secretariatului suprem, principalele comitete regionale vor avea în curînd secretari de încredere: Uglanov la Moscova, Kaganovici în Ucraina, alți subalterni în Ural, la Ivanovo-Vosnesensk. Comitetul din Caucaz este în întregime supus, de la incidentele care l-au indignat atîta pe Lenin. Toate pozițiile strategice esențiale sînt astfel ocupate după voie de către fracțiunea lui Stalin, cu excepția Leningradului unde se află Zinoviev, flancat de birocrații creați de el, dar neputincios împotriva aparatului, în întregimea lui.

În aprilie 1925, o conferință a Partidului a votat în unanimitate diferite rezoluții dictate de către Biroul Politic, în ultimă instanță de către Stalin. Rezoluția confirmă și accentuează politica de împăciuire adoptată față de țărani după insurecția din Georgia și proclamată într-o deviză repetată de o mie de ori: „Față în față cu țărănimea". Reducerea și simplificarea impozitului agrar, comasarea și arendarea pămînturilor, restabilirea sistemului salarial, diverse concesii cultivatorilor de toate categoriile, extinderea libertăților comerciale, măsuri pentru „încurajarea și garantarea procesului unei acumulări sănătoase" în economia rurală, totul trebuia să concure la

prosperitate în agricultură. O dată în plus, sînt condamnate „ororile *baș-buzucilor*" criticate cu șase ani în urmă de către Lenin. Este un „nou curs la sate", va spune Stalin în *Răspunsuri la întrebări* puse de către studenții de la Universitatea Sverdlov. Nici o divergență de vederi nu pare să tulbure acordul dintre conducători. Fracțiunile se supraveghează și stau la pîndă. Deși de o parte și de alta se pun la cale în secret sau în tăcere planuri, Partidul nu poate bănui nimic.

Într-un lung raport rostit în mai, Stalin subliniază cu putere principalele trăsături ale acestei noi politici țărănești, fără să se teamă că oferă argumente adversarilor: „Partidul care ascunde poporului adevărul, partidul care se teme de lumină și de critică nu este un partid, ci o clică de impostori sortiți pieirii." Trebuie, spune el într-un jargon din ce în ce mai confuz, „să urmăm linia de lichidare a vechilor metode administrative și directoriale, linia animării sovietelor, linia transformării sovietelor în adevărate organe alese, linia implantării la țară a bazelor democrației sovietice". Trebuie ca „la țară comuniștii să renunțe la formele monstruoase de administrație". În sfîrșit, trebuie, pe ansamblu, să o rupem cu numeroasele rătăciri de pînă mai ieri și să muncim de acum înainte cu mai multă seriozitate și competență...Tot atîtea afirmații platonice pentru viitor, tot atîtea mărturii revelatoare despre trecutul recent și despre prezentul imediat.

După Buharin, teoretician oficial al fracțiunii al cărei practician se consideră a fi Stalin, este vorba în realitate de a extinde noua politică economică la țară, unde nu s-a știut niciodată cum trebuie aplicată. „Țăranilor, tuturor țăranilor trebuie să le spunem « Îmbogățiți-vă », dezvoltați economia și nu vă temeți că veți fi jefuiți", strigă fostul lider al comunismului de stînga, dornic să stimuleze „dezvoltarea afacerilor întreprinse de țăranii înstăriți și de culaci." Această frază nu reprezintă decît expresia frapantă a stării de spirit împărtășite de întregul Comitet Central. Cicerin declarase în 1924, nu fără instrucțiuni de sus, sub formă de interviu destinat concesionarilor străini: *„Îmbogățiți-vă!* spunem noi, citîndu-l pe Guizot. *Îmbogățiți-vă!* fiindcă în felul acesta ne îmbogățim noi înșine." Începînd din 1925, nu se mai vorbește de luptă de clasă la țară decît pentru a se interzice ațîțarea ei; cît despre culacii răufăcători, în limbajul curent li se schimbă numele cu acela mai puțin peiorativ de „țărani înstăriți". Zinoviev și Kamenev nu se deosebesc de Stalin și de Buharin, de Molotov și de Kalinin în această privință. Și, departe de a „subestima țărănimea", Troțki îi devansase cu doi ani pe colegii lui, spunînd despre țărani, în general: „Trebuie să facem în așa fel încît să fie la anul mai bogați decît sînt anul acesta" și recomandînd să nu fie mărite taxele fiscale „pentru ca economia țărănească să se poată dezvolta iar țăranul să devină mai bogat în viitor". Încă din septembrie 1925, Troțki propune lărgirea „cadrului relațiilor capitaliste de schimb la țară" și întărirea „economiei capitaliste *farmer*" cu scopul de a favoriza progresul forțelor de producție „fie și cu ajutorul metodelor

capitaliste". La sfîrșitul lui noiembrie, la Kislovodsk, va declara: „Nu este nimic care să ne amenințe direct în procesul economic de la țară" și va dezaproba „deculachizarea culacilor." Faimoasa vorbă a lui Guizot adoptată de către Buharin după Cicerin reflecta deci, exagerînd-o, o evoluție colectivă în sensul unei reveniri la programul lui Octombrie, alterat de către „comunismul de război".

Stalin merge și mai departe. Dispus „să schimbe radical atitudinea noastră față de țărani, „el preconizează ca inevitabilă refacerea micii proprietăți agrare și în consecință denaționalizarea solului. Pentru a pregăti opinia publică, el convoacă ziariștii sovietici și aranjează să i se adreseze întrebarea: „N-ar fi necesar, în interesul agriculturii, să se garanteze, timp de zece ani, fiecărui țăran lotul de pămînt pe care-l cultivă?" Întrebare la care răspunde: „Chiar și pentru patruzeci de ani." La sugestia lui, comisarul pentru Agricultură din Georgia redactează în acest spirit un proiect de lege în toată regula. Insurecția țărănească din anul precedent nu fusese deci zadarnică. În acest timp, Zinoviev și Kamenev, hotărîți să ia o atitudine așa-zis de stînga împotriva fracțiunii adverse, vinovată de „semitroțkism", reacționează în Biroul Politic iar Stalin socotește prudent să dea înapoi, să își dezmintă afirmațiile deja tipărite în urmă cu cîteva luni, renunță la propria idee. Afacerea trece neobservată în afara cercurilor care urmăresc îndeaproape fluctuațiile „politicii la vîrf".

Dar cu discursul imprudent al lui Buharin, publicat în presă, Zinoviev și partizanii săi dețin acum un excelent pretext pentru a constata un flagrant delict de debilitate doctrinară. Deviația „culacofilă" este de netăgăduit și nu era nevoie de mai mult pentru a furniza o motivație decentă rivalităților personale. În plus, Buharin are discipoli destul de înfumurați, tineri „profesori roșii" ale căror scrieri îl parafrazează pe maestru compromițîndu-l și mai mult. Ocazie propice pentru denunțarea ereziei... Conflictul care mocnește sub cenușa optimismului oficial se aprinde într-o controversă de culise, Zinoviev incitînd-o pe Krupskaia să scrie un articol împotriva lui Buharin pentru a-l atinge indirect, prin consilierul lui, pe Stalin. Va îndrăzni cineva să-i închidă gura văduvei lui Lenin? Avertizat la timp, Buharin răspunde la atac atacînd la rîndu-i; aceasta permite cenzurii să refuze *imprimatur*-ul pentru ambele texte, simulînd imparțialitatea. Stalin a parat lovitura cu abilitate. Prevăzînd un incident la următorul congres, el le-o ia adversarilor înainte și sugerează retractarea formulei intempestive. Buharin se execută și își recunoaște eroarea, cu riscul de a o justifica mai tîrziu.

Din acest schimb de focuri, publicul n-a înțeles nimic, căci puținul care s-a exprimat deschis s-a pierdut în insipide și obscure exerciții pe care puțini oameni au curajul să le citească și ale căror dedesubturi rămîn necunoscute simplilor muritori. Nu este mai ușor de înțeles nici lungul și sibilinicul articol din septembrie al lui Zinoviev intitulat „Filozofia epocii" — titlu ambițios, dar conținut nesatisfăcător și cu subînțelesuri imperceptibile. Numai

cu trei luni mai tîrziu și datorită unei dispute violente și pe față, Partidul va ști că Stalin nu a fost de acord cu publicarea lui decît cu prețul unor modificări considerabile. Și totul cu atît mai obscur cu cît diferiții autori îl citează pînă la sațietate pe Lenin, își revendică într-una apartenența la leninism și, pentru a nu pierde obiceiul, fac din timp în timp aceleași aluzii monocorde la fantoma troțkismului.

Totuși, Stalin nu-și mai limitează pretențiile la rolul palid de „practician". Victoria lui asupra lui Troțki și certitudinea matematică de a-l ține pe Zinoviev în șah, i-au deschis orizonturi noi. El aspiră acum la succesiunea spirituală a lui Lenin, căruia i-a acaparat moștenirea temporală. Chiar degenerată, tradiția bolșevismului vrea un șef apt să-și teoretizeze practica, dacă nu să-și pună în practică teoria. Stalin se străduiește să treacă drept un teoretician. Invulnerabil ca secretar general ale cărui acte sînt asigurate de aprobarea mecanică a Biroului Politic, își descoperă punctul slab hazardîndu-se să raționeze îndelung asupra doctrinei. Tocmai în acest punct îl crede Zinoviev vulnerabil și își propune să-l lovească.

Polemizînd împotriva lui Troțki și opunîndu-se ideii acestuia de „revoluție permanentă", Stalin nu putea să-și mai învingă înclinația naturală spre un socialism național, reprimată pe cînd trăia Lenin, dar care își face deja apariția în 1917 în replica dată lui Preobrajenski: „Nu este exclusă posibilitatea ca Rusia să fie țara care să deschidă calea spre socialism." În studiul său din 1924, „Octombrie și teoria revoluției permanente", Stalin scrie: „Victoria socialismului este posibilă chiar și într-o țară relativ puțin dezvoltată din punct de vedere capitalist" și se erijează în apărător al „teoriei leniniste a revoluției și a victoriei socialismului într-o singură țară". După conferința din 1925, el spune în darea de seamă: „Putem să construim socialismul doar cu forțe proprii?... La această întrebare leninismul răspunde afirmativ." În realitate, pentru un comunist de formația lui, aceasta însemna ruptura de internaționalismul intrinsec al lui Lenin și repudierea întregului marxism.

Fără a reveni la Marx și la Engels, a căror teză, valabilă sau nu, nu lasă loc nici unei exegeze cu privire la caracterul internațional al revoluției socialiste, este suficient să ne referim la principalele discursuri și scrieri ale lui Lenin pentru a constata o contradicție insolubilă cu leninismul lui Stalin.

Încă din 1906, Lenin prevedea ca „unică garanție împotriva unei restaurații, revoluția socialistă în Occident", precizînd că „revoluția rusă poate învinge prin propriile sale forțe, dar în nici un caz nu ar putea să-și mențină și să-și consolideze prin propriile resurse cuceririle". Ulterior, el a afirmat fără încetare ca „adevăr elementar al marxismului" imposibilitatea de a instaura socialismul într-o singură țară, pînă la ultimul său articol „Mai bine mai puțin și mai bine" în care recunoaște, în 1923: „Nu sîntem destul de civilizați pentru a trece direct la socialism, deși avem pentru asta premizele politice necesare." Strategia și tactica lui sînt invariabil fondate pe

considerații despre revoluția mondială, în etapele decisive ale acțiunii sale. Întîrzierea economică și intelectuală a Republicii Sovietelor nu este singurul argument. În 1918, Lenin declara socialismul de neconceput într-o singură țară, chiar dacă ar fi „mult mai puțin înapoiată decît Rusia" și, continuînd să conteze pe ajutorul străin, evalua în termeni prudenți intervalele de timp necesare: „Este foarte îndoielnic că următoarea generație... va putea realiza socialismul în toate domeniile." Anul următor va spune: „... Nu putem introduce în prezent la noi ordinea socialistă; deie Domnul să fie instaurată de către copiii noștri, poate chiar de către nepoții noștri." În această privință opinia lui este constantă și incontestabilă.

Dar căutînd bine prin *Operele* lui s-ar putea găsi cîteva fraze mai mult sau mai puțin clare și susceptibile acum de o interpretare forțată. I s-a întîmplat să improvizeze formule sumare, utile în momentul respectiv scopurilor sale de persuadare, fără pretenția de a condensa în ele întreaga doctrină, cîteodată definiții în care cuvintele au o accepție restrînsă sau relativă, în funcție de tema în discuție, cîteodată cuvinte de încurajare destinate unui auditoriu descurajat. Ca și Napoleon, care atribuie succesele militare cînd artileriei, cînd baionetelor, cînd proviziilor, cînd moralului, cînd bunei administrații, cînd mobilității armatei, cînd generalului conducător de armată, cînd sănătății trupelor, cînd disciplinei, Lenin pune accentul pe ceea ce convine argumentației sale în momentul în care o dezvoltă. A atribui afirmațiilor sale circumstanțiale un sens absolut ar însemna să-i mutilăm sau să-i sărăcim gîndirea, iar adesea să i-o înțelegem pe dos. Totuși asta este ceea ce face Stalin în legătură cu socialismul „într-o singură țară", problemă pusă rău și rezolvată la fel de rău.

Înainte de revoluție, în 1915, Lenin enunțase în 10 rînduri ipoteza pură a unei victorii a socialismului „la început în cîteva țări capitaliste, sau chiar într-una singură", dar într-o schemă foarte ipotetică și fără să vizeze Rusia. Stalin ia în litera ei această ipoteză pentru a o transforma în dogmă. El o citează și o recită, însoțită de cîteva fragmente din importanta contextură a *Operelo*r lui Lenin, pe care, la rîndu-i, Zinoviev le va folosi pentru a dovedi exact contrariul. Într-un articol despre cooperare apărut după „Mai bine mai puțin și mai bine", în timpul bolii sale, Lenin enumeră „condițiile necesare pentru a edifica cu ajutorul cooperației și numai al cooperației... societatea socialistă integrală". Stalin confundă abstractul cu concretul și deduce de aici confirmarea punctului său de vedere. El uită că la Congresul al XIII-lea al Partidului, anunțînd numărul de 7 milioane de cooperatori, a trebuit el însuși să-l ajusteze în termeni eufemistici: „Nu cred în aceste cifre, căci aderarea la cooperativele de consum nu este încă în totalitate benevolă și, incontestabil, există acolo « suflete moarte »." În realitate, ca și sindicatele, ca și sovietele, cooperativele tindeau să dispară o dată cu însuși principiul cooperației devenită comerț de stat. Lenin vorbea despre cooperație liberă și conștientă, nu despre denumirea înșelătoare propusă de

o etichetă. În limbajul lui Stalin cooperaţie „nu încă în totalitate benevolă" înseamnă *obligatorie* şi, în consecinţă, prin prisma autorităţii pe care şi-o atribuie, pe cît de înşelătoare, pe atît de sterilă.

Dar Lenin a mai spus: „Succesul socialismului în Rusia necesită un anumit interval de timp, cel puţin cîteva luni..." şi nimeni nu se gîndeşte să-i repete ideea. A mai spus: „Socialismul înseamnă calcul" (*uciot*, inventariere) şi asta nu l-a împiedicat pe Stalin să recunoască pe bună dreptate la precedentul congres: „La noi statistica este şchioapă." Lenin a spus, de asemenea: „Comunismul este puterea sovietelor plus electrificarea"... ceea ce nu dovedeşte nici existenţa unor soviete adevărate, nici a unui nivel economic şi tehnic corespunzător folosirii generalizate a electricităţii. El a pus pe hîrtie ecuaţia: „Soviete + democraţie proletară = dictatură a proletariatului"... ale cărei elemente, în totalitate, rămîn să fie create în viaţa sovietică. A pronunţat chiar şi aforismul: „Fiecare bucătăreasă trebuie să înveţe să conducă statul", uşor de împins la absurd, dar fără să excludă ideea de a propune într-o zi înlăturarea de la guvernare a „bucătarului" ale cărui „feluri condimentate" nu-i plac. Exemplele de acelaşi gen abundă.

Presupunînd că Stalin avea dreptate interpretînd în sensul strict şi literal judecăţi atît de expeditive, închizînd ochii asupra a tot ce le luminează, le nuanţează şi le diminuează tăria, aceasta nu ar face decît să lungească lista contradicţiilor lui Lenin. Dacă specialiştii în leninism ar fi dorit acest rezultat, nu ar fi procedat altfel. Este de altfel impresia lăsată de laborioasele compilaţii ale lui Stalin şi, respectiv Zinoviev care de care mai ortodoxe. Acesta din urmă, a cărui carte despre *Leninism*, revăzută de Krupskaia, înşiră fără dificultate cincizeci de citate din *Operele* lui Lenin pentru a-şi pune în încurcătură ex-partenerul, care va răspunde printr-o jumătate de duzină de extrase din aceeaşi operă. Or, pentru cine ştie să discearnă ceea ce scriitorul I. Babel numeşte „curba misterioasă a liniei drepte a lui Lenin", aberaţia lui Stalin în cazul respectiv este evidentă: el ajunge la o întoarcere bruscă spre concepţiile utopice din prima jumătate a secolului al XIX-lea, la un raţionament în afara timpului şi spaţiului, negaţie a acestei dialectici, prea mult invocate de către leniniştii decadenţei. Pentru a-l aproba, într-un interes de fracţiune, Buharin avea să-şi dezmintă *ABC-ul comunismului*.

Stalin însuşi n-a putut să apere ideea socialismului „într-o singură ţară" decît respingîndu-şi propriile aserţiuni, copiate din Lenin cu mai puţin de un an în urmă. Căci citim în *Bazele leninismului*: „Putem dobîndi victoria definitivă a socialismului într-o ţară fără eforturile reunite ale proletarilor din mai multe ţări dezvoltate? Nu, e imposibil... Pentru victoria definitivă a socialismului, organizarea producţiei socialiste, eforturile unei singure ţări sînt insuficiente, mai ales într-o ţară rurală ca Rusia, sînt indispensabile eforturile proletarilor din mai multe ţări dezvoltate." Sub o putere cîtuşi de puţin democratică, Stalin ar fi fost obligat să-şi respecte teza enunţată anterior sau să revină asupra ei fără subterfugii. Dictatura secretariatului îi

permite să modifice pasajul incomod din broşură, amputat din ediţiile ulterioare şi să se descurce printr-o explicaţie impusă exclusiv de către GPU: socialismul realizabil într-o singură ţară, doar în cazul intervenţiei agresive a capitalismului.

Din cei 140 de milioane de cetăţeni sovietici încovoiaţi sub arbitrariul încă anonim, în 1925, al lui Stalin, existau desigur cîţiva care să înţeleagă necesitatea şi urgenţa, înainte de a proclama socialismul în cuvinte, de a se face, în fapt, primii paşi pe calea progresului material şi moral, de a se asigura pîinea cohortelor de copii abandonaţi, locuri de muncă milioanelor de şomeri şi de oameni nevoiaşi, locuinţe sănătoase numeroaselor familii înghesuite în cocioabe, un nivel omenesc de existenţă ansamblului salariaţilor, educaţie elementară populaţiei analfabete. Pentru marxişti, pe drept sau pe nedrept, muncitorii nu au „utopii gata făcute de introdus prin decret“, nici nu au „de realizat un ideal, ci trebuie să găsească elementele noii societăţi pe care vechea societate burgheză însăşi le poartă în sînul ei“. Fiecare generaţie are misiunea ei, determinată în ultimă instanţă de condiţiile economice şi limitată de posibilităţile istorice la scară mondială. Este mai important să se meargă înainte în direcţia socialismului decît să se promită la infinit poporului programul unui comunism integral, căzut în mizerie şi ignoranţă, menţinut în inegalitate şi injustiţie, lipsit de drepturi şi de libertăţi, supus unui regim care generează şi perpetuează privilegii. Dar, substituind leninismul marxismului, fracţiunea lui Stalin se străduia mai mult sau mai puţin conştient să suprime orice vestigiu al ideologiei de import. Numai membrii Biroului Politic aveau oarecare drepturi de a critica şi oarecare libertate de opinie, de care Troţki se abţinea cu prudenţă să uzeze şi pe care Kamenev şi Zinoviev nu le vor mai exercita mult timp.

Cel de-al XIV-lea Congres al Partidului se reuneşte în decembrie 1925, după două amînări. N-a fost precedat de nici o discuţie pregătitoare. Tradiţionala „tribună liberă“ a *Pravdei* nu s-a deschis. S-au votat pretutindeni, în unanimitate „tezele“ stufoase ale Biroului Politic, sub ameninţarea constantă de represiune administrativă şi poliţienească. Soarta lui Troţki avertiza destul la ce se s-ar fi expus opozanţii mai jos plasaţi. Cu oamenii de rînd, guvernul nu făcea atîtea fasoane, avînd în acelaşi timp puterea de a condamna fără drept de apel la moarte civilă prin excluderea din Partid, posibilitatea de a tăia mijloacele de existenţă celor „indisciplinaţi“ şi familiilor lor prin privarea de locul de muncă, în fine, posibilitatea de a-i scoate oricînd din locuinţe prin atotputernicia capriciului.

Existau situaţii şi mai rele: fără să mai vorbim de muncitori comunişti încarceraţi sau deportaţi pentru delict de opinie, prin procedură secretă, mai mulţi militanţi mărunţi ai minorităţilor erau încarceraţi, acuzaţi, discreditaţi fără dovezi, fără martori, fără apărare. Orice individ vinovat de oarecare

independenţă de spirit, fie el comunist convins, risca astfel să cadă victima unui pretext neverificabil, ispăşind cîteodată în aparenţă cine ştie ce măruntă greşeală de tinereţe sau păcatul nesemnificativ al vreunei rude îndepărtate. „În Rusia, a conversa înseamnă a conspira, a gîndi înseamnă a te revolta; vai! gîndirea nu este doar o crimă, este o nenorocire“, nota sub Ţarul de Fier marchizul de Custine, mereu actual. Ca altădată Siberia se popula de exilaţi de toate culorile politice. Şi n-am putea spune că nu se potriveşte acestei perioade şi constatarea lui F. Lacroix, alt contemporan al lui Nicolae I, impresionat că, „în cazul denunţului calomnios al unui mizerabil, pînă şi omul cel mai inocent poate fi arestat şi expediat fără judecată, fără explicaţie în acel înspăimîntător ţinut, pentru a rămîne acolo pentru toată viaţa“. Cu asemenea procedee de presiune şi intimidare, era greu să obţii „unanimitatea de sută la sută“.

Cu atît mai mare a fost surpriza la izbucnirea unei noi discordii. În Partid nimic nu o prevestise. La Leningrad ca şi în alte părţi, la „propunerile“ centrului conducător se răspundea într-o totală unanimitate. Dar pretutindeni, în necunoştinţă de cauză şi fără libertatea de apreciere; drept dovadă, antagonismul ireductibil al fracţiunilor care „votaseră“ aceleaşi hotărîri. Lupta angajată în sferele înalte ale Partidului nu era vizibilă de la nivelul de jos. După moartea lui Frunze, numirea unui comisar la Război a dat naştere competiţiei între Voroşilov, candidatul lui Stalin şi Laşevici, partizan al lui Zinoviev. Comitetul Central i-a ales pe amîndoi, dar pe primul ca membru plin, pe al doilea ca supleant. Stalin nu voia să-şi bruscheze propriile operaţiuni. Publicul ignora semnificaţia acestei duble alegeri, ca şi împrejurările morţii lui Frunze. În revista literară *Krasnaia Nov*, din Moscova — sub titlul misterios: „Istoria lunii nestinse“ şi subtitlul mai limpede „Asasinarea comandantului“ —, scriitorul sovietic B. Pilniak a publicat o povestire echivocă unde aluziile la Stalin sînt destul de precise. El introduce aici două personaje principale, un şef militar superior atins de un ulcer pe cale de vindecare şi un politician atotputernic, membru al unei troica ce conduce ţara; cel de-al doilea a decis în secret operaţia chirurgicală de care primul nu are cîtuşi de puţin nevoie şi pe care nici unul din marii medici chemaţi şi consultaţi nu o consideră necesară; comandantul are presentimente sumbre, dar nu îndrăzneşte să reziste ordinului superiorului său politic şi moare sub cloroform. Stalin a interzis tirajul revistei, a luat măsuri împotriva directorului şi autorului — dar problema rămîne.

Nu se ştiau mai multe nici despre dedesubturile anumitor controverse cu aspect academic. „Socialismul într-o singură ţară“ nu era deloc unica temă în discuţie. Fără să se desemneze unul pe altul, Stalin şi Zinoviev se confruntau în problema de a şti dacă dictatura trebuie să fie aceea a partidului lor sau a proletariatului, fiecare citîndu-l din belşug pe Lenin. Dar şi unul şi celălalt desemnau, sub formulări diferite, o aceeaşi realitate ce nu putea fi dezvăluită, dictatura unei fracţiuni. La rîndul lui, fără să acuze

explicit pe nimeni, Kamenev a început să descopere dificultățile de dezvoltare ale Republicii Sovietelor: formarea unei burghezii rurale dispunînd de o treime din recoltă și de două treimi din excedentul de vînzare; sărăcia mujicilor lipsiți de utilaje și de animale de muncă; specula crescută la toate mărfurile și acumularea rapidă de capital privat. După Direcția Centrală de Statistică, bunurile statului sînt atunci evaluate la 11 miliarde și jumătate de ruble, proprietatea privată la 7 miliarde și jumătate de ruble (fără locuințe). Or, spune Kamenev, cooperația reprezentată doar printr-o jumătate de miliard „susține mai ales păturile sociale cele mai înstărite"; capitalismul se dezvoltă cu o forță elementară sub impulsul majorității țăranilor; producția statului nu este încă socialistă pentru că furnizează mărfuri supuse în parte legilor cumpărării și vînzării. În fața pericolului capitalist, conchide vicepreședintele Consiliului Comisarilor, noul regim n-ar putea conta decît pe o clasă muncitoare ale cărei salarii rămîn inferioare nivelului de dinainte de război și sînt întîrziate și față de progresul industriei; această situație neliniștitoare trebuie remediată, poate stabilind pentru muncitori un fel de participare colectivă la beneficii. Teză îndreptată în fond împotriva tendinței „culacofile" a lui Buharin, Kalinin și alții, pe care-i acoperea Stalin.

În cursul anului, acesta preconizase în mai multe rînduri „noul curs la sate" denunțînd „lipsa controlului, arbitrariul conducătorilor" în răspunsurile sale adresate studenților și scrisorile adresate Tineretului Comunist. „O întreagă serie de președinți și comitete executive de canton și de membri ai celulelor au intrat în închisoare pentru acest motiv", scrie Stalin în legătură cu abuzurile birocrației. Cît despre concesiile de făcut țăranilor, „ele vor fi tot mai numeroase desigur, pe măsură ce economia noastră va crește". Va trebui mai tîrziu „să extindem Constituția la *toată* populația, inclusiv la burghezie", afirmă el invocîndu-l pe Lenin („Întrebări și răspunsuri"). Dictatura proletariatului este „violența fără limite legale față de capitaliști și proprietarii funciari", nu împotriva poporului muncitor. Și ca pentru a confirma veracitatea protestelor venite din toate părțile, el recomandă: „Mai multă atenție la aspirațiile și la nevoile clasei muncitoare... Mai multă sensibilitate și respect pentru demnitatea clasei muncitoare". Dar asigurările rituale date din belșug proletarilor deziluzionați nu erau la fel de interesante ca noile promisiuni care-i priveau pe țăranii înstăriți și pe burghezie.

Împotriva acestei evoluții deosebite, fracțiunea lui Zinoviev reacționează cu o eficiență căreia tezele Biroului Politic *unanim*, datorate lui Kamenev, îi înregistrează efectele teoretice cu trei săptămîni înaintea celui de-al XIV-lea Congres. Ideile generale ale acestui document rectifică orientarea „de dreapta" reproșată lui Stalin recomandînd întărirea „păturilor sărace și mijlocii ale țărănimii", subliniind importanța sindicatelor muncitorești în producție și a cooperației în concurența socialistă făcută culacilor, insistînd, conform concepției lui Troțki, pe necesitatea de a dezvolta industria conform unui plan. Stalin nu a ezitat să le contrasemneze, știind ce puțin depinde viitorul

de o literatură așa de platonică. Cîteva teze în plus sau în minus nu-l costau cine știe ce, numai aparatul să iasă intact din încercare. Or, în această privință erau date toate dispozițiile necesare. Și astfel, la conferințele regionale, care precedau congresul, de la Moscova, de la Harkov, de la Leningrad noua opoziție a suferit primele atacuri ale ofensivei democratice.

Stalin s-a abținut la început să intervină pe față. Fusese dat consemnul de a se trece sub tăcere numele lui Zinoviev și Kamenev și de a fi atacați în același timp partizanii lor, cu scopul de a păstra posibilitatea unui compromis oportun între principalii protagoniști. După obiceiul străvechi al marilor feudali aflați în luptă, „oamenii mărunți" trebuiau să tragă ponoasele conflictului, fiind sacrificați autorității oligarhiei supreme. Dar noii adversari ai lui Stalin nu erau conștienți încă de transformarea Partidului în categorie socială interesată în menținerea unui *statu quo* și solidară în chip pasiv cu personalul conducător, nici de degenerescența regimului în dictatură a castei bolșeviste asupra claselor muncitoare. Se credeau în măsură să amendeze politica oficială fără a ataca principiul puterii, cu condiția de a obține reforme interioare „la vîrf". În această iluzie comună tuturor opozanților Partidului, ei se vor azvîrli împotriva „zidului de oțel al leninismului", expresie folosită fără ironie chiar de „zidul" însuși, la fel cum făcea înainte opoziția de stînga din a căror experiență n-au învățat nimic. Provocați în Biroul Politic cu tezele lui Buharin despre „munca Tineretului Comunist", presărate cu aluzii transparente la atitudinea lor critică, Zinoviev și Kamenev votează contra și ajung pe poziție de minoritate intransigentă. Este punctul de plecare al unei discuții publice al cărei final nu lasă loc la nici o îndoială.

Într-un discurs vizînd noua opoziție, Buharin își acuză preopinenții de pesimism, de defetism, de antileninism pentru că au definit industria sovietică de stat drept o formă de capitalism de stat, deci un sistem de exploatare a muncii și le reproșează că „dau apă la moara menșevismului". Kamenev se apără prin citate din Lenin riguros conforme cu vederile lui și citează un text al lui Buharin în care acesta își recunoaște, în 1925, dezacordul constant cu Lenin în două probleme, „cultura proletară și capitalismul de stat". Molotov ripostează recurgînd la alte citate din *Opere* care-i permit să înfiereze fără nici o îndreptățire „orice neîncredere demoralizantă, orice stare de spirit defetistă". Pe același ton, o adresă a adunării din Harkov critică „mentalitatea panicardă a anumitor tovarăși". După ce îi atribuie Comitetului Central o „subestimare a culacului", opoziția este în schimb strivită sub acuzația de a „supraestima" acest pericol și de a-l „subestima" pe țăranul mijlocaș... În plus, în calitate de președinte al Consiliului Muncii și Apărării, Kamenev este făcut responsabil de toate dezordinile economice ale momentului: evaluare eronată a recoltei, creștere a prețului cerealelor, scădere a valorii cernovețului. Degeaba încearcă să se justifice invocînd aprobarea permanentă a Biroului Politic — procedeele utilizate odinioară

împotriva troțkismului sînt aplicate acum leninismului său. În plus, el este foarte vulnerabil la critică din cauza inițiativei nefericite de a propune participarea muncitorilor la beneficii într-o țară... unde industria lucrează în pierdere. Este acuzat de demagogie — nu fără motiv — și nu numai pe această temă, căci „anumiți tovarăși din Leningrad“ au sugerat să se întărească forța numerică a Partidului cu mai multe milioane de membri într-un an, pentru a ridica la 90% proporția proletariatului. Temele cele mai disparate sînt astfel amestecate absolut arbitrar într-o confuzie de nesoluționat, tocmai bună să dezorienteze opinia publică în beneficiul fracțiunii dominante și să faciliteze interesele urmărite de aparat.

După previziuni și după exemplul lui Troțki din 1924, Kamenev a fost izolat la Moscova, în ciuda calității lui de membru al Comitetului Central și al Biroului Politic, de președinte al Consiliului Muncii și vicepreședinte al Consiliului comisarilor, președinte al Sovietului din Moscova și director al Institutului Lenin, pentru a nu aminti decît principalele sale titluri. Singura care va lua cuvîntul în favoarea lui va fi Krupskaia, dar fără cea mai mică șansă de a schimba destinația vreunui vot. Alăturîndu-se prea tîrziu unei opoziții mărturisite și încă celei mai puțin respectabile, ea ratase momentul unei intervenții utile; Stalin nu se dădea în lături să o defăimeze pe la spate, nemaifiindu-i frică de revelații dezagreabile. Ierarhia zeloasă a secretarilor s-a ocupat de restul, expertă în a crea un gol în jurul personalităților incomode.

Printre imposturile notorii de care este plină polemica epocii, una este în mod special demnă de atenție pentru înțelegerea faptelor ulterioare. Kamenev își baza expunerea despre „pericolul reprezentat de culaci“ pe cifrele Direcției Centrale de Statistică, institut neutru din punct de vedere politic și obiectiv prin definiție, în intenții, dacă nu în rezultate. Lui Stalin nu i-a fost greu să înlăture dificultatea. La instrucțiunile lui, Comisia de Control a Partidului, organism de represiune al cărei *praesidium* constituia, împreună cu colegiul GPU, un fel de Cameră Înstelată, a înlocuit datele relativ corecte cu cifre trucate corespunzînd vederilor guvernamentale. Decurgea de aici o sensibilă atenuare, pe hîrtie, a antagonismelor sociale la țară și o recoltă mai favorabilă țăranilor săraci, mai puțin bogată la culaci; „Cunoașterea cifrelor este un privilegiu al poliției ruse“, remarcase deja Marchizul de Custine pe timpul Țarului de Fier.

Paradox mai mult aparent decît real: organizația comunistă din Leningrad își aprobase *în unanimitate* liderii, la fel ca Partidul în ansamblul său și grație acelorași metode folosite pretutindeni, dar crezînd că participă la unanimitatea generală și fără să bănuiască decalajul. Delegații ei vor forma singura opoziție din congres, unde majoritate și minoritate se vor întrece în leninomanie și „monolitism“. Brusc, Stalin își dă pe față manevrele și Zinoviev, descoperit, ajunge într-o situație disperată. Președinte al Internaționalei Comuniste, membru al Comitetului Central și al Biroului Politic,

președinte al Sovietului din Leningrad, iată-l învinovățit la rîndu-i de toate abaterile de la leninism imaginabile, în limbajul specific al meseriei: revizionism, fracționism, scizionism, pesimism, defetism, menșevism, lichidaționism și, de asemenea, de panică și isterie. Și-a pierdut orice drept la replică, orice mijloc de a se apăra, în afară de *Pravda* de la Leningrad, de care i s-a reproșat că abuzează. La sfîrșitul congresului, soarta lui era definitiv pecetluită.

După raportul Comitetului Central, pe care-l prezintă Stalin trecut în primul plan, Zinoviev comite imprudența să ceară cuvîntul în calitate de co-raportor pentru a se justifica, pentru a-și motiva poziția, scandal „nemaipomenit" după opinia fracțiunii majoritare exasperate. O sută cincizeci de oratori se vor înscrie pentru a-i da replica, într-o atmosferă febrilă de miting. Numai jumătate din ei se vor putea face auziți, alternînd cu grupul „rătăciților", Kamenev, Sokolnikov, Krupskaia, Lașevici, Evdokimov și alți cîțiva. Mii de citate din Lenin se încrucișează fără rezultat. Congresul a lansat un apel muncitorilor comuniști din Leningrad, pe deasupra capului delegației lor, de a stigmatiza „crima" unui opozant care a suspectat Comitetul Central de „degenerescență și de thermidorianism", de a-și manifesta îngrijorarea față de „greșeala" lui Zinoviev și Kamenev într-un patos grandilocvent și penibil: „Dacă o examinăm în lumina raționamentelor lui Zaluțki despre degenerescența Comitetului Central și despre thermidorianismul nostru, atunci ideologia lichidatoare se arată în adevăratele ei dimensiuni." Pe bună dreptate, cele două tabere se acuză reciproc de înăbușirea opiniei muncitorești și de violarea democrației; cu o rea-credință egală, ei își aruncă *ad nauseam* una alteia acuzații de subestimare a cutărui factor și supraestimare a altuia, deviațiile de dreapta și erorile de stînga. *Leninismul* lui Zinoviev și *Istoria Partidului*, scrisă de el, lucrări difuzate la comandă, în milioane de exemplare și pînă foarte de curînd lecturi obligatorii, sînt acum denunțate ca fiind contrare bolșevismului autentic și ridiculizate, meritînd să fie date la topit. Ironie a „monolitismului": Lașevici și Voroșilov, cei doi principali șefi ai armatei, se succedă la tribună în calitate de adversari declarați. Deoarece Zaluțki își „recunoscuse deja greșeala" despre Thermidor, toți conducătorii noii opoziții sînt somați să facă la fel, sub amenințarea represaliilor.

La intervenția lui Kamenev controversa capătă un ton de o virulență extraordinară: pentru prima dată se pune deschis întrebarea la care toată lumea se gîndește și despre care nimeni încă n-a scos o vorbă, problema Stalin. Este punctul culminant al congresului. În fața auditoriului ostil și surescitat, căruia fracțiunea din Leningrad îi ține piept fără speranță, Kamenev își formulează nemulțumirile în vacarmul general. Stenograma le înregistrează sub o formă foarte atenuată, totuși destul de evocatoare:

„*Kamenev*: — Sîntem împotriva creării unei teorii a «șefului», sîntem împotriva erijării unui «șef». Sîntem împotriva ideii ca Secretariatul, reunind

în practică politica și organizarea, să fie deasupra organismului politic. Sîntem pentru o constituție interioară a conducerii noastre asigurînd puteri depline Biroului Politic, care reunește toate mințile politice ale partidului nostru, și pentru ca Secretariatul să-i fie subordonat în calitate de executant tehnic al deciziilor sale... (*Vacarm.*) Nu putem considera ca normală și apreciem ca dăunătoare Partidului prelungirea unei situații în care Secretariatul reunește politica și, organizarea și de fapt, predetermină politica... (*Vacarm.*)

... Am ajuns la convingerea că tovarășul Stalin nu poate îndeplini rolul de unificator al statului-major bolșevist. (*Voci diferite*: Nu este adevărat! Baliverne! Ce exagerare! V-ați dat arama pe față! *Vacarm. Aplauze ale delegației din Leningrad. Strigăte*: N-o să vă cedăm locurile de conducere! Stalin! Stalin! *Delegații se ridică și-l salută pe tovarășul Stalin. Ropote de aplauze. Strigăte*: Iată cum se unește partidul! Statul–major bolșevic trebuie să se unească!)

Evdokimov, de la locul lui: — Trăiască Partidul Comunist din Rusia. Ura! Ura! (*Delegații se ridică în picioare și aclamă*: Ura! *Vacarm. Vii și îndelungi aplauze.*)

Evdokimov, de la locul lui: — Trăiască Comitetul Central al Partidului nostru! Ura! (*Delegații strigă*: Ura! Partidul mai presus de orice! Bravo! *Aplauze și strigăte*: Ura!)

Voci diferite: — Trăiască tovarășul Stalin! (*Vii și îndelungi aplauze. Strigăte*: Ura! *Vacarm.*)"

Astfel echivocul se risipește pe loc, dar prea tîrziu pentru a mai schimba evoluția evenimentelor. Inerția are o pondere irezistibilă în favoarea sistemului existent. Cu excepția fracțiunii din Leningrad, delegații la congres au fost aleși și instruiți de către aparatul aservit lui Stalin. Se pun în aplicare măsuri speciale cu scopul de a reduce după voie noua opoziție; delegați protestatari apăruți „spontan" la Leningrad se îndreaptă deja în fugă spre Kremlin, renegînd delegația oficială. O ploaie nu mai puțin „spontană" de telegrame dictate de la Moscova sosesc din cele mai îndepărtate provincii pentru a-i sancționa pe non-conformiști, pentru a cere îngenuncherea lor. Zinoviev își va pierde timpul perorînd în fața „zidului de oțel" al leniniștilor fanatizați, cerînd o „democrație internă" de Partid, o adevărată „libertate a dialogului", colaborarea la conducere a „tuturor vechilor grupări" (adică a diferitelor grupări de opoziție dizolvate înainte), „alegerea tuturor organelor", în fine, „limitarea funcțiilor" Biroului Comitetului Central și mai ales ale Secretariatului... Începe să i se amintească atitudinea lui în timpul revoluției din Octombrie. Krupskaia va lua în zadar atitudine față de criticile proferate la adresa unui membru al Biroului Politic care se folosea de dreptul lui legitim la cuvînt, intoleranță ce contrasta cu libertățile acordate „școlii lui Buharin"; nu se bucură nici ea de mai multă receptivitate. Că alți reprezentanți ai noii opoziții au cu atît mai puțin succes, se

înțelege de la sine. Cînd răspunde criticilor, Stalin nu o face decît pentru a da lovitura de grație învinșilor.

El demască mai întîi uneltirile lui Zinoviev în ultimele luni și se plînge de „calomniile" minorității. Nu l-a acuzat ea, pe nedrept „de simpatie pentru reintroducerea proprietății private asupra pămîntului"? Critică aspru opoziția neputincioasă, califică drept „prostii" opiniile lui Sokolnikov și Krupskaia despre capitalismul de stat, demonstrează că Zinoviev nu înțelege nimic nici din leninism, nici din bolșevizare. Cît despre Kamenev, spune el, acesta nu este un leninist, ci un „liberal". Punct cu punct el respinge teoriile adversarilor săi cu ajutorul *Operelor* lui Lenin, înainte de a ajunge la adevărata problemă: „Da, tovarăși, sînt un om deschis și brutal, este adevărat, și eu nu neg asta" (*grubîi* înseamnă brutal, grosolan). Arată eforturile depuse de noua opoziție pentru a-l elimina pe Troțki: „N-am fost de acord cu Zinoviev și Kamenev, știind că politica de amputare prezintă nenumărate primejdii pentru Partid, că metoda amputării, metoda sîngerării — iar ei cereau sînge — este periculoasă, contagioasă: astăzi este amputat unul, mîine un altul, poimîine un altul. Cu ce o să mai rămînă după aceea Partidul?" Pe urmă o serie de dezacorduri, ajungînd la incidente al căror erou a fost Buharin: „În fine, ce i se reproșează lui Buharin? Ei vor capul lui Buharin? Asta vrea Zinoviev, înveninînd cearta în discursul lui de încheiere. Asta doriți, capul lui Buharin? Aflați că nu vi-l vom da, acest cap." Stalin constată o deosebire de vederi în sînul opoziției, nu și asupra esenței problemei de rezolvat:

„În ciuda divergențelor lor, sînt de acord cu toții asupra unui punct. Care? În ce constă platforma lor? În reforma Secretariatului Comitetului Central. Unica lor idee comună, cea asupra căreia sînt perfect de acord, este problema Secretariatului. Este straniu și ridicol, dar este un fapt. Chestiunea asta își are istoria ei. În 1923, după Congresul al XII-lea, oameni adunați într-o « văgăună » (*rîsete*) au elaborat o platformă pentru a suprima Biroul Politic, pentru a politiza Secretariatul, adică pentru a transforma Secretariatul în direcție politică și administrativă alcătuită din Zinoviev, Troțki și Stalin. Care este înțelesul acestei platforme? Ce înseamnă ea? Asta înseamnă conducerea Partidului fără Rîkov, fără Kalinin, fără Tomski, fără Molotov, fără Buharin. Nimic nu a ieșit din această platformă, nu numai pentru că atunci ea era lipsită de principii, dar și pentru că fără tovarășii mai sus-menționați Partidul este imposibil de condus. La întrebarea scrisă care mi-a fost pusă din străfundurile Kislovodskului, am răspuns negativ, declarînd că, dacă tovarășii insistă, sînt gata să cedez locul fără scandal, fără discuție pe față sau ascunsă și fără să cer garanții legate de drepturile minorităților. (*Rîsete.*)... Acum începe, se pare, un al doilea stadiu, opus primului. Acum se cere nu politizarea Secretariatului, ci tehnicizarea lui, nu suprimarea Biroului Politic, ci omnipotența lui... Mă tem însă că Partidul nu va fi de acord. (*O voce*: — Foarte bine!)"

Tactica lui Stalin se expune aici în toată viclenia ei elementară: stăpîn al aparatului de guvernare prin acapararea statului de către Partid și superioritatea absolută a puterii fiecărui eșalon al organizației comuniste asupra instanțelor inferioare — supremația Secretariatului încoronînd totul — secretarul general simulează că ar împărți puterea cu colegii săi din Biroul Politic și din Comitetul Central pe care este liber să-i pună de fiecare dată în fața faptului împlinit și să-i înlăture treptat în caz de rezistență. El măgulește amorul propriu al personajelor secundare afirmînd imposibilitatea de a conduce Partidul fără ei, acest partid care poate fi condus fără Lenin, și le atribuie o putere formală în schimbul atotputerniciei reale pe care și-o rezervă sieși. De asemenea caută o soluție de compromis provizorie între soluțiile radicale, în domenii ale politicii și economiei practice, dictată atît de prudența lui înnăscută, cît și de grija pentru echilibru și precauția de a nu înlătura nici o eventualitate. Singura dificultate în perspectivă va fi aceea de a paraliza la timp orice opoziție viitoare, înainte ca ea să cîștige teren în Comitetul Central și în Biroul Politic. Stalin reușise să facă acest lucru odinioară, fără efort, în lupta lui împotriva lui Troțki și reușește acum aceeași operațiune împotriva lui Zinoviev, sigur de mijloacele și resursele lui de a lua totul de la capăt, cu virtuozitate, dacă se va face simțită nevoia.

În limbajul lui monoton și plat, își termină discursul final cu cuvinte promițătoare: „Noi sîntem împotriva amputării. Sîntem împotriva politicii de amputare. Aceasta nu înseamnă că li se va permite conducătorilor să se umfle în pene nestingheriți și să se considere mai presus decît tovarășii lor. Nu, să avem iertare. Nu se vor face plecăciuni în fața conducătorilor. (*Exclamații*: — Foarte bine! *Aplauze.*) Sîntem pentru unitate, sîntem împotriva amputărilor. Detestăm politica de amputare. Partidul vrea unitatea și o va realiza, cu Kamenev și Zinoviev, dacă o vor și ei, fără ei dacă refuză. (*Exclamații*: — Foarte bine! *Aplauze.*)

Cu aceasta, congresul se încheie, ca să spunem așa, la cea de-a unsprezecea ședință, deși se prelungește cu încă atîtea, fără a examina măcar problemele economice — cele mai importante — cu unicul scop de a suprima cuvîntul lui Kamenev înscris pe ordinea de zi. Adevăratele „lucrări" au loc în dezbaterile de culise în care opoziția se irosește în vorbărie inutilă pentru a obține un compromis de ultimă oră pentru salvarea aparențelor. În timp ce emisarii majorității, trimiși la Leningrad, pun stăpînire pe presa locală și, uzină cu uzină, cartier cu cartier, răstoarnă majoritatea gregară într-un sens diametral opus voturilor precedente. „Pervertiți pînă în măduva oaselor de servilitatea politică", cum spunea odinioară Lenin, cei manipulați nu erau conștienți de direcția în care erau orientați. În 30 decembrie 1925, *Pravda* din Leningrad proclamă contrariul a ceea ce trîmbițase cu o zi în urmă, sub titluri neschimbate evocînd „unitatea de fier", „linia leninistă" și alte poncifuri rituale. Curînd „monolitismul sută la sută" va fi aproape din nou restabilit, cu prețul revocării a vreo 3 000 de funcționari comuniști

bănuiți de deviaționism. Ordjonikidze în persoană este trimis la fața locului și se arată competent în restabilirea ordinii.

Se poate vedea cum Stalin trece de la vorbe la fapte, după ce repudiase „politica de amputare“: printr-o restricție mintală destul de caracteristică, el preferă să le impună opozanților șomajul și foamea, procedeu aproape infailibil în condițiile sovietice pentru a demoraliza un refractar și a-l readuce la ordine. În plin congres nu s-a putut abține să profereze la adresa lui Riazanov o glumă dublată de o amenințare: „Riazanov are nostalgia Turkestanului“ în legătură cu o reflecție ireverențioasă a savantului director al Institutului Marx Engels. O frază a lui Glebov-Avilov, citată de mai multe ori în toiul controversei, lămurește subînțelesurile: „Nimeni nu vrea să ridice mîna [să voteze] împotrivă și să fie trimis din acest motiv la Murmansk sau în Turkestan.“ Ghețarii Oceanului Arctic și nisipurile fierbinți ale Asiei Centrale, scorbutul și malaria rezervate disidenților făceau și ele parte, nu în mică măsură, din calculele atît ale unora, cît și ale altora. Cei mai pățiți ezitau să riște să atragă asupra propriilor părinți și copii persecuțiile GPU persistînd într-o opoziție dusă pînă la eroism. „Se obișnuia curent la Moscova, atunci cînd era vorba de crime politice, să fie urmărit nu doar vinovatul, ci toată familia lui“, scrie istoricul S. Platonov. În felul ăsta au domnit Ivan cel Groaznic, Boris Godunov și urmașii lui, aceeași era și tendința lui Stalin.

Căci întîietatea la putere a lui Stalin prinde din ce în ce mai mult contur începînd cu acest congres. Rezumatele din ziare estompează violentele incidente care o puneau în discuție și trec sub tăcere luările de cuvînt prea revelatoare; Partidul abia începe să silabisească numele deja temut în eșaloanele superioare ale aparatului și pe care publicul, străin de disputele bizantine, încă îl ignoră, în ciuda înmulțirii portretelor editate de către *Gosizdat* (Editura de Stat); dar simplul fapt de a citi raportul politic al Comitetului Central l-a înălțat pe Stalin pe piedestalul lui, într-o proeminență subliniată prin dizgrația neașteptată a lui Zinoviev și Kamenev și pe fondul monoton al sateliților.

Din acest interminabil discurs ale cărui forme greoaie nu reușesc să ascundă superficialitatea de fond și în care oratorul suplinește lipsa ideilor prin lungimea textului, nimic nu evidențiază la prima vedere clarviziunea lui Stalin. Este o serie compactă de rezumate analitice după documentația pusă la dispoziție de birourile competente și de către comisariate, garnisite cu comentarii care traduc opinia curentă a cercurilor conducătoare asupra actualității mondiale. În politica externă, Stalin prezice plin de siguranță: „Dacă planul Dawes va da naștere revoluției în Germania, pactul de la Locarno va da naștere unui nou război european.“ În politica internă, el exprimă un optimism în care se reflectă siguranța de sine a regimului birocratic debarasat de opozițiile cunoscute, înarmat acum pentru a le descoperi și a le zdrobi pe toate. Unicul pasaj din raport care a dobîndit cu timpul un

interes particular se referă la pericolele unei industrializări sovietice prea rapide, susceptibilă să provoace perturbări economice ireparabile și o „oarecare foamete artificial organizată“; dar asemenea observații, considerate locuri comune, treceau atunci aproape neobservate.

Sokolnikov spusese la congres: „Lenin nu era nici președinte al Biroului Politic, nici secretar general și totuși a avut în politica noastră cuvîntul decisiv... Dacă Stalin vrea să cîștige aceeași încredere, s-o cîștige.“ Stalin obține întîietatea prin alte mijloace ale căror secrete nimeni nu le-a pătruns încă. Se știe doar că a putut avea de partea lui cinci voturi mai multe decît Troțki în Biroul Politic, apoi trei mai multe decît Zinoviev–Kamenev și că a putut dispune astfel de enormul aparat. Asta îi permite să manipuleze milioane de indivizi subordonați în chipuri diverse dictaturii lui. Printr-o schimbare de roluri cu totul specială, el alcătuiește după cum îi este voia adunările cărora ar trebui să le fie mandatar. Fiecare depinde de el în ultimă instanță și se străduiește să-l slujească pentru a-și asigura liniștea sau pentru a face carieră. Mulțimea de nemulțumiți se abține să protesteze, căci partidul este astfel construit încît să intercepteze comunicarea de la bază pînă la vîrf, să o interzică de la un grup la altul, să o reprime, la nevoie, în stînga și în dreapta.

„În accepția vulgară, burgheză, noțiunea de democrație și aceea de dictatură se exclud una pe alta“, a explicat Lenin înainte și în timpul revoluției. Stalin, într-adevăr, le consideră incompatibile. Orice amintire de democrație tinde sub domnia lui să dispară din bolșevismul decadent. Despre leniniști se poate spune ceea ce mentorul lor spunea despre social-democrați, că și-au trădat principiile „exact la fel cum creștinii, în momentul în care cultul lor a devenit religie de stat, au uitat « naivitățile » creștinismului primitiv și spiritul lui democratic revoluționar“. Sub vălul unui vocabular depășit, sub protecția unei serii de paravane birocratice, sub înaltul patronaj al unei numeroase poliții multiforme, Stalin își arogă una cîte una prerogative imperiale. În severitatea dură a decorului înălțat în timpul anilor teribili, secretarul general apare pur și simplu ca primul dintre bolșevici. Dar curînd se va verifica în toată luciditatea ei previziunea lui Plehanov: „La sfîrșitul sfîrșitului, totul va gravita în jurul unui singur om care, *ex providentia*, va cumula toate puterile.“

Sub pretextul unei creșteri numerice considerabile a partidului, ajuns de la 735 000 membri și stagiari la 1 088 000 între cele două congrese, noul Comitet Central va avea 106 membri, Comisia de Control 163, titulari și supleanți. Cei mai mulți dintre „opozanți“ sînt înlăturați, cei rămași sînt considerați inofensivi. Hipertrofia cronică a instanțelor colective superioare, în sesiuni plenare din ce în ce mai rare, reduce la zero autoritatea lor statutară în fața organelor executive permanente pe care nimic nu le împiedică să legifereze prin decrete și să conducă țara într-un arbitrariu total. Biroul Politic se extinde la 9 membri; Troțki și Zinoviev rămîn în el ostatici

sau figuranţi. Stalin şi-a întărit propriul grup atrăgîndu-i pe Kalinin, Molotov şi Voroşilov alături de mai vechii Buharin, Rîkov şi Tomski a căror aprobare automată nu este garantată o dată pentru totdeauna. Kamenev este retrogradat în postul de adjunct, de pe care dispare Sokolnikov. Dzerjinski, Uglanov, Petrovski şi Rudzutak vor constitui rezervele. Astfel, titularii care se tem să coboare cu o treaptă şi supleanţii care aspiră să o urce oferă multe posibilităţi de intrigă şi manevre unui intrigant şi maestru al uneltirilor încercat. Secretarul general va avea de acum o majoritate de 7 membri destul de stabilă pentru a-i permite să prevadă noua criză şi să ia măsuri corespunzătoare. Exceptînd situaţia în care s-ar fi ivit o revoltă simultană a cinci colegi ostili în acelaşi timp, aceasta reprezintă echivalentul unei funcţii pe viaţă, un Secretariat inamovibil. În cinci ani, Stalin şi-a realizat lovitura de stat moleculară. Lui i-a revenit moştenirea lui Lenin, el, cel mai abil, dacă nu cel mai demn, dintre pretendenţi.

BIBLIOGRAFIE

STALIN, Despre discuţie, despre tov. Rafail, despre articolele tovarăşilor Preobrajenski şi Sapronov şi despre scrisoarea tov. Troţki, *Pravda*, nr. 285, M., 15 dec. 1923; Raport despre constituirea Partidului (a XIII-a Conferinţă a Partidului), Discurs de încheiere, *Pravda*, nr. 17 şi 18, M., 20 şi 22 ian. 1924; Discurs la cel de-al II-lea Congres al Sovietelor din U.R.S.S.; Despre Lenin, Culegere de amintiri, 1.II, M., 1925; Tov. Lenin ca organizator şi şef al Partidului Comunist, *Pravda*, nr. 86, M., 23 apr. 1920 (reprodus), nr. 27, 3 febr. 1924; Despre Lenin şi leninism, M., 1924; Plan de seminar despre leninism, Harkov, 1924; Les tâches du Parti, *Bull. Com.*, nr. 5, P., 1 febr. 1924; Rezultatele celui de-al XIII-lea Congres al Partidului, M., 1924; Troţkism sau leninism? M., 1924; Despre situaţia internaţională, *Bolşevik*, nr. 11, M., 20 sept. 1924; Despre Partidul Comunist din Polonia, *Bolşevik*, nr. 11, M., 20 sept. 1924; Octombrie şi teoria revoluţiei permanente a tov. Troţki, *Pravda*, nr. 290, M., 20 dec. 1924; *Pe drumurile lui Octombrie* (Prefaţă), M., 1925; Revoluţia din Octombrie şi tactica comuniştilor ruşi, M., 1925; Discurs la cea de-a 13-a Conferinţă provincială moscovită a Partidului, *Pravda*, nr. 24, M., 30 ian. 1925; Despre perspectivele P.C. din Germania şi despre bolşevizare, Convorbire a tov. Herzog cu tov. Stalin, *Pravda*, nr. 27, M., 3 febr. 1925; Text german, *Das Forum*, fasc. 2, Berlin, nov. 1928; Lettre à Maslow, *Bull. Com.*, nr. 18–19, P., apr.–iun. 1927; Despre situaţia internaţională şi sarcinile P.C., *Pravda*, nr. 66, M., 22 martie 1925; Despre partea activă a Tineretului Comunist la ţară, *Pravda*, nr. 86, M., 15 apr. 1925; Despre bilanţul lucrărilor celei de-a 14-a Conferinţe a Partidului, M., 1925; La universitatea Sverdlov, *Pravda*, nr. 132, 13 iunie 1925; Întrebări şi răspunsuri, *Pravda*, nr. 139, 141, 142, 145, M, 21, 24, 25, 28 iunie 1925 (Broşură), M., 1925; Încă o dată despre problema naţională, *Bolşevik*, nr. 11–12, M., 30 iunie 1925; Despre mişcarea revoluţionară în Orient, *Pravda*, nr. 150, M., 4 iul. 1925; Despre sarcinile Tineretului Comunist, *Pravda*, nr. 248,

M., 29 oct. 1925; Octombrie, Lenin și perspectivele dezvoltării noastre, *Pravda*, nr. 255, M., 7 nov. 1925; Problema țărănească, Moscova, 1925; Raport politic al C.C. la cel de-al XIV-lea Congres al Partidului, M., 1926; Despre problemele leninismului, M., 1926; Problemele leninismului, M., 1926; I. STALIN și V. MOLOTOV, Răspuns opoziției, M., 1926.

ADEVĂRUL MUNCITORESC, Chemarea grupului „Adevărul Muncitoresc", *Sots V.*, nr. 3, Berlin, 31 ianuarie 1923; Cuvîntul grupului „Adevărul Muncitoresc" la cel de-al XII-lea congres al PCR, *Sots. V.*, nr. 19, Berlin, 18 oct.1923. N. BUHARIN, Atac, M., 1924; Noi sarcini în domeniul politicii noastre țărănești, *Pravda*, nr. 92, M., 24 aprilie 1925; Problema troțkismului, M., 1925; Trei discursuri, Despre dezacordurile noastre, M., 1926. — G. CICERIN, Interviu, *Neue Frei Presse*, Viena, 18 martie 1924. — MAX EASTMAN, Since Lenin Died, Londra, f.d. — (Grupul Muncitoresc), G.P.U. și „Grupul Muncitoresc" din PCR., *Sots V.*, nr.14, Berlin, 6 iulie 1924. — I. IAKOVLEV, Satele noastre, M., 1924. — A XIII-a Conferință a PCU, *Bulletin*, nr.1 și 4, M., 1924 — E. IAROSLAVSKI, Le Parti et la Classe, Int. Com., nr. 25, P., iunie 1923; Istoria unui grup mic-burghez, *Pravda*, nr. 261, M., 16 nov. 1924; Împotriva opoziției, M., 1928. — N. JORDANIA, Nos désaccords, P., 1928. — L. KAMENEV, Partidul și troțkismul, M., 1925; Articole și discursuri, vol. XI, Construcția socialistă și greutățile noastre, M.,1929. —M. KANACIKOV, Istoria unei deviații, L., 1924. — F. KRETOV, Satele după revoluție M., 1925. — N. KRUPSKAIA, Despre Vladimir Ilici, M., 1924. — F. LACROIX, Les Mystères de la Russie P., 1845. — J. LARIN, Rezultate, căi și deducții ale noii politici economice, M., 1923. — (Despre) Lecțiile lui Octombrie, Articole și discursuri, a doua ediție, L., 1924. — (Despre) Lenin, Culegere de amintiri, redactate de N. Meșceriakov, M., 1924; Cărțile II, III, și IV, M., 1925. — (Despre) Lenin, Culegere de amintiri, redactate de Kamenev, M., 1925. — (Pentru) Leninism, culegere de articole (A. Rîkov, N. Buharin, L. Kamenev, I. Stalin, G. Zinoviev, N. Krupskaia), Addenda: L.TROȚKI, Lecțiile lui Octombrie; Scrisoarea lui Troțki către Olminski, M., 1923. — M. LIADOV, Leninismul, Ecaterinburg, 1924. — J. MARTOV, Bolșevismul mondial, 1923. — V. MURIN, Viața și moravurile tineretului țărănesc, M., 1926. — N. NELIDOV, Boala, moartea și funeraliile tovarășului Lenin, *Prol. Rev.* nr. 3 (26), M., 1924. — B. PILNIAK, Povestea lunii nestinse, Asasinarea comandantului, Sofia, 1927; (trad.fr.) *Les Nouvelles littéraires*, P., 14, 21 și 28 oct. 1933. — Plenara C.C. etc. pe tema intervenției tov. Troțki (Scrisoarea lui Troțki, Rezoluție) *Pravda*, nr. 16, M., 20 ianuarie 1925. — G. RADEK, În slujba revoluției germane, M., 1921; Organizatorul victoriei: L. D. Troțki, *Corr. Int.* nr. 37, Berlin, 8 mai 1923. — RAFAIL, Răspuns tov. Stalin, *Pravda*, nr. 291, M., 22 dec. 1923. — G. SAFAROV, Leninismul ca teorie a dezvoltării revoluției proletare, L., 1925; Afacerea B. Savinkov, M., 1924. — V. SORIN, Învățătura lui Lenin despre partid, M., 1924; Grupul muncitoresc (Miasnicovșcina) prefață de N. Buharin, M., f.d. — M. ȘELAVIN, Introducere în studiul leninismului, L., 1924. — A. ȘLIAPNIKOV, Divergențele noastre, *Pravda*, nr. 15, M., 18 ianuarie 1924 — L. TROȚKI, Sarcinile celui de-al XII-lea Congres al Partidului, *Pravda*, nr. 78–79, M., 11 și 12 aprilie 1923; Problemele fundamentale ale industriei, M., 1923; Problemele fundamentale ale Revoluției, M., 1923; Problema moravurilor, M., 1923; Idées sur le Parti, *Bull. Com.* nr. 50, P., 13 dec. 1923; Noul curs, M., 1924; Cinci ani de Internațională

Comunistă, M., 1924; Generația lui Octombrie, M., 1924; Occident și Orient, M., 1924; Despre noile noastre sarcini, Raport la adunarea organizațiilor de partid din Zaporojie, M., 1926; Opt ani, Rezultate și perspective, Discurs la Sovietul din Kislovodsk, *Pravda*, nr. 272, M., 28 nov. 1925; Spre capitalism sau spre socialism?, *Pravda*, nr. 198 și urm., M., 1 sept. 1925; Încotro se îndreaptă Anglia? M., 1925; Europa și America, M., 1926; Sur la question de l'origine de la légende du trotskisme, *Bull. de l'Opp.* nr. 9, P., feb.–martie 1930. — N. USTRIALOV, Sub semnul revoluției, Harbin, 1925. — D. VACHNADZÉ, Problèmes du Caucase, P., 1933. — VAREIKIS, Neînțelegerile din Partid, M., 1925. — V. VAGANIAN, V. I. Lenin și sarcinile construcției interne a partidului, M., 1924. — Clara ZETKIN, La révolution russe au quatrième Congrès mondial, *L'Int. Com.*, nr. 24, P., martie 1923. — G. ZINOVIEV, Partidul și democrația muncitorească, *Bull. Com.*, nr. 6, 8 feb., 1924; Destinele partidului nostru, M., 1924; Opere, vol. XV, V.I. Ulianov Lenin, L., 1924; Bolșevizare, stabilizare, L., 1925; Filozofie a epocii, *Pravda*, nr. 214 și 215, M., 19 și 20 sept. 1925; Leninismul, L., 1925.

IX
MOȘTENITORUL

Stalin văzut de Troțki. Variații despre Thermidor. Optimismul lui Troțki. Blocul opoziției. Condiția clasei muncitoare. Vagabondajul infantil. Previziunile lui Stalin. Industrialiștii. Planul. Reglări de conturi între leniniști. „Problema engleză". Stalin la putere. Discordii, dispute și certuri. Stalin împotriva industrializării forțate. „Problema chineză". Dezamăgirile lui Stalin. Dezastru comunist în China. Războiul iminent. Dizlocarea blocului opoziției. Contradicțiile lui Troțki. A zecea aniversare a lui Octombrie. Planul cincinal. Excluderea din partid a lui Troțki. Opoziția în afara legii. Congresul al XV-lea al Partidului. Stalin industrialist. „Capitularzii". Comuna din Canton. Deportarea opozanților. Troțki în Siberia. Contradicții și responsabilități ale opoziției. Procesul Șahtî. Stalin și luptele interne. Revelațiile lui Buharin. Pericolul de dreapta. Troțki în exil. Stalin și planul. Deculachizarea. Înfrîngerea dreptei. Regimul lui Stalin. Statul cnuto-sovietic. „Anul marii cotituri". Sfîrșitul noii politici economice. A cincizecea aniversare a lui Stalin.

„Ce reprezintă Stalin?" Toată lumea își punea, după congresul din 1925, problema pe care i-o pusese Sklianski lui Troțki în acești termeni pe la jumătatea anului. „El este cea mai remarcabilă mediocritate din partidul nostru", răspunde atunci cel care, în fața lui Max Eastman, îl caracterizase odinioară pe Stalin drept „un bărbat curajos și un revoluționar sincer". Definițiile nu sînt total contradictorii, fiindcă sinceritate revoluționară, bravură fizică și mediocritate intelectuală pot să meargă foarte bine împreună și-l caracterizează chiar destul de bine pe bolșevicul de rînd, pe timpul lui Lenin; dar, la mai puțin de un an distanță, contradicția este sigură în spiritul ei.

Lui Troțki i-a trebuit deci mult timp pentru ca să-și facă o părere negativă exprimată mai tîrziu prin parafraze diferite în scrierile lui. Nimeni nu știa de ce era în stare Secretarul general și Stalin la rîndu-i n-a bănuit, înainte de a-și învinge cu atîta ușurință rivalii nerăbdători și inabili, ce perspective i se vor deschide într-o bună zi. Cum se întîmplă în asemenea cazuri, orizontul i se lărgește pe măsură ce cresc responsabilitățile pe care le deține. În cercurile superioare ale Partidului, este considerat mai ales un „organizator", expresie vagă, dar precizată ulterior prin efectele

surprinzătoare ale talentelor sale speciale. Cei care i-au stat în preajmă îi cunosc drept principal ascendent asupra camarazilor lui prea vorbăreți o prețioasă facultate de a tăcea, o dispoziție naturală de a nu prea risipi vorbele, pe lîngă însușirile de disciplină, punctualitate, devotament față de Partid, stăruință în muncă pe care i le aprecia altădată Lenin. Ceea ce nu explică totuși biruința lui finală. Prin calitățile morale unul, și prin cultură celălalt, Dzerjinsjki și Buharin îl depășesc cu mult în grupul din care face parte, nici unul nu-l egalează însă în abilitatea în relațiile interpersonale, în dexteritatea în afaceri, în simțul practic și administrativ și perseverența efortului de a obține puterea. Dar nimeni, atunci, nu vedea în el un personaj istoric de viitor, nici tipul reprezentativ al unei clase sociale în ascensiune.

Troțki își justifică astfel aprecierea defavorabilă: „Contrarevoluția victorioasă poate avea oamenii ei mari. Dar prima ei fază, Thermidorul, are nevoie de mediocrități care nu văd mai departe de vîrful propriului nas." Conform acestui punct de vedere, formulat după o reflecție matură, se declanșase deja o reacție thermidoriană în Rusia iar Stalin era instrumentul ei involuntar. „Abordam pentru prima dată în deplină claritate, dacă mă pot exprima astfel, cu deplină convingere concretă, problema Thermidorului", continuă Troțki, uitîndu-și propria teză din 1921 despre *NEP* ca echivalent al unui Thermidor înfăptuit la timp în limitele necesarului de către iacobinii proletariatului. Nu era singurul care gîndea astfel, incidentul Zaluțki o dovedește. Chiar retractată de către acest acuzator pocăit, acuzația de „thermidorianism" cîștiga teren. În acest sens gîndirea lui Troțki se întîlnește cu aceea a dușmanilor lui cei mai înrăiți, gata să împrumute în schimb de la el argumentele în favoarea planului de producție, a industrializării țării și a democrației de partid.

Totuși el ezită încă să se hotărască, în fața celor două fracțiuni aflate în conflict. Numit președinte al Comitetului Concesiunilor și director al serviciilor tehnico-științifice în 1925, după un sejur diplomatic în Caucaz, el se străduiește să-și asume noile funcții, cu acea „lăudabilă ambiție care-l împinge pe un om să exceleze în tot ceea ce face", cum spunea Washington, și se abține să se amestece în cearta triumvirilor. Cu vorba și cu scrisul el consideră o urgență ameliorarea calității produselor industriale și în același timp studiază proiectele de electrificare, pregătește în special grandioasa stațiune centrală de pe Nipru. Crezînd potrivit și diplomatic să dea dovadă de optimism oficial, publică o serie de articole, „Spre socialism sau spre capitalism?", pentru a-i contrazice pe teoreticienii socialiști care interpretează relansarea economică a Rusiei ca un pas înapoi al revoluției; el comentează aici cu o încredere juvenilă statisticile mai mult sau mai puțin false ale Gosplanului de unde emană se pare, „minunata muzică istorică a socialismului biruitor". Economia colectivă cîștigă teren față de inițiativa privată, spun „cifrele de control" și ritmul de dezvoltare prevăzut garantează succesul definitiv, încearcă el să demonstreze, fără să țină cont de

mijloacele neeconomice de constrîngere folosite de stat pentru a asigura o hegemonie înșelătoare și pentru a înăbuși tendințele capitaliste. Cît despre împrejurările externe, el așteaptă o revoluție socială europeană destul de apropiată considerînd-o ipoteza cea mai verosimilă.

Stalin nu-i este cîtuși de puțin recunoscător pentru această atitudine și multiplică obstacolele pe care i le pune în față, îl sabotează în munca lui, îi persecută colaboratorii. Troțki dă încă dovezi de supunere desolidarizîndu-se de rarii comuniști străini care îi luaseră apărararea sau îi găsiseră justificări. Merge pînă acolo încît îl condamnă pe Max Eastman a cărui carte, onestă, *Since Lenin died*, expune cu exactitate faptele crizei bolșevismului, atît cît îi permiteau în momentul acela documentele și informațiile date publicității. El neagă chiar existența și tăinuirea Testamentului lui Lenin, speculînd asupra sensului cuvintelor. Krupskaia îi urmează exemplul. În numele interesului de partid, poate rău înțeles, în mod sigur înțeles într-un sens îngust și identificat cu rațiunea de stat, bolșevicii de toate nuanțele pun interesele de castă înaintea adevărului și desfid orice idee de onestitate ca pe o prejudecată depășită. Cît despre Troțki, el speră să cîștige un răgaz politic sacrificîndu-și tovarășii de idei și de luptă. Dimpotrivă, îl încurajează pe Stalin și-i descurajează pe opozanți. În privința aceasta conflictul leniniștilor integrali îi procură răgazul dorit; se vorbește din ce în ce mai puțin, și pe un ton mai degrabă academic, despre troțkism, devenit inactual. Stalin și Zinoviev îl citează fără patimă pe fostul lor adversar în controversa pe tema socialismului într-o singură țară. Kamenev îl taxează acum de optimism excesiv, ceea ce are aproape aerul unui compliment, și atrage asupra sa toate reproșurile de pesimism rezervate pînă mai ieri metafizicianului „revoluției permanente".

La Congresul al XIV-lea, Troțki n-a vorbit. El ezita între pozițiile de adoptat, deși era tentat să le azvîrle în față părerea lui demagogilor noii opoziții care vorbeau despre democrație. „Știu că vă pregăteați să interveniți la congres împotriva lui Zinoviev–Kamenev. Am regretat profund și am deplîns faptul că nesăbuința și miopia aliaților noștri v-au îndemnat să renunțați la această hotărîre deja luată, nu fără să le opuneți totuși rezistență", îi scrie fostul său locotenent, Antonov-Ovseenko. Militanții de rînd din cele două opoziții, la fel de persecutați, erau înclinați să fraternizeze și să-și apropie liderii. După congres, în Comitetul Central, Troțki este obligat să dezaprobe, din principiu, represiunea împotriva învinșilor. Cele două grupări îi fac avansuri și o conjunctură mai bună se conturează în fine pentru el.

În ciuda unei sorți comune și a dorinței de consens a partizanilor lor, o alianță a vechii opoziții cu noua opoziție pare imposibilă în 1926. Troțki pretinde că reprezintă stînga Partidului în care Zinoviev, Kamenev, Sokolnikov și alții ar fi întruchiparea însăși a dreptei. După schema lui, cele două curente reflectă interese de clasă de un antagonism ireductibil, proletariatul și burghezia; la limită, stînga ar putea susține, împotriva pericolului

reprezentat de dreapta, un centru echivoc a cărui expresie devenea Stalin, dar coaliţia celor două aripi ar însemna o negare de sine pentru fiecare dintre ele; nu întîmplător Zinoviev şi Kamenev „cedaseră" în Octombrie şi ceruseră odinioară excluderea lui Troţki, iar Sokolnikov fusese cel mai ostil planurilor economice şi industriale ale stîngii. Dacă noua opoziţie se raliază programului democratic redus al celei vechi o face dintr-un instinct de conservare egoist. Dar Zinoviev n-a putut face altceva decît să confirme punctul de vedere al lui Troţki asupra utopiei de a instaura comunismul numai în Rusia. Acum, Kamenev propovăduieşte ideile stîngii despre plan şi despre industrie; părerea lui despre progresele neliniştitoare ale capitalismului ţărănesc corespund îngrijorării economiştilor de aceeaşi tendinţă. Altă coincidenţă în idei, încă nemărturisită, asupra lui Thermidor... O mare tulburare se naşte astfel în spiritele conducătorilor minorităţii, ca şi în rîndurile ei unde încolţeşte ideea necesităţii fuzionării întregii opoziţii fără distincţie de origine.

În timp ce adversarii din fracţiunea dominantă se pun de acord, Stalin nu pierde un minut. Comisii de control şi comitete locale supuse lui îi execută cu fidelitate ordinele. Măsuri poliţieneşti administrative epurează cadrele Partidului, din sindicate, din aparatul de stat. Opozanţii sînt destituiţi sau concediaţi cu miile la Leningrad şi în alte părţi. În Internaţionala Comunistă şi în secţiunile ei, adepţii neinspiraţi ai preşedintelui în dizgraţie vor suferi un destin asemănător. Vor fi peste tot locuri pentru cine va voi să-şi alăture soarta de cea a noului stăpîn. Vor fi destule prilejuri de reflecţie şi pentru imprudenţii amatori de a se pune de-a curmezişul. Zinoviev şi Kamenev îşi vor pierde pe rînd fiecare dintre posturile lor influente, păstrînd doar titluri devenite fictive prin constrîngerile aparatului. Aghiotanţii lor din „vechea gardă" vor fi trataţi şi mai dur. Lacheii şi slugile lui Stalin îşi împart resturile, acaparează posturile şi avansează în grad. Schelăria birocratică se întăreşte în jurul secretarului secretarilor.

Stalin se pricepe să parcurgă încet etapele indispensabile înaintării lui spre puterea exclusivă şi absolută; îi face inofensivi pe adversarii din rîndurile Partidului, dar îi foloseşte pe cei mai capabili dintre ei în instituţii subalterne şi le permite să-şi facă un loc acolo. În felul acesta rezolvă problema crizei de personal recent promovat şi lasă minoritarilor de marcă libertatea de a cîntări în voie, de a opta între convingerile lor riscante şi interesul individual imediat. În ambasade şi în misiunile comerciale mişună opozanţii, dar sînt izolaţi unii de alţii, obligaţi să facă paradă de ortodoxie în faţa străinătăţii şi reduşi la neputinţă. Există mulţi şi în întreprinderi economice, în centre ştiinţifice unde sînt angajaţi de altfel menşevici convertiţi, specialişti de toate categoriile. Cel mai greu loviţi sînt militanţii modeşti de origine muncitorească, care îşi găsesc cu greu de lucru; amestecaţi cu funcţionarii în dizgraţie, aceşti defavorizaţi întreţin o fierbere surdă pe care liderii lor încă neresemnaţi la gîndul de a se retrage şi grăbiţi să găsească o

soluție o iau drept un simptom anunțînd o „cotitură". Noua opoziție, mai puțin înclinată către cercetările teoretice în care se complăcea cealaltă, creează o organizație clandestină în regulă și se iluzionează cu ideea unei revanșe. Pe de altă parte, medierile unor prieteni comuni și adversari împăcați aplanează discordiile prea vizibile între diferite grupuri de nemulțumiți. Imediat după o sesiune a Comitetului Central din aprilie 1926, în care singurele două minorități reprezentate se manifestă prin rezerve paralele și prin amendamente similare, se încheie un pact, se realizează imposibilul sub forma unui „bloc al opoziției". Zinoviev și partenerii lui omagiază clarviziunea stîngii al cărei program economic și politic îl adoptă. Troțki își retractează considerațiile severe asupra celor care nu avuseseră o comportare corespunzătoare în Octombrie. „Amnistie reciprocă", va spune Stalin.

În acest „bloc lipsit de principii", cum îl va califica imediat oligarhia aflată la putere, Zinoviev reușește să-i aducă, prin ingenioase manevre, pe cei cîțiva supraviețuitori ai Opoziției Muncitorești, foarte ostili lui Troțki. Comuniștii georgieni, înlăturați de Stalin, li se alătură și ei. Deoarece tendința clasică a centralismului democratic este deja încorporată în stînga, numită în mod curent troțkistă, toate opozițiile învinse își pun aici laolaltă slăbiciunile. Acordul personalităților celor mai de seamă are drept consecință adeziunea celor mai mulți dintre partizani, nu fără o anumită reținere ce trebuie învinsă în tabăra lui Troțki. Divergențele de opinii care mai subzistă par secundare față de punctele esențiale din programul comun: industrializarea țării și democratizarea Partidului. În realitate, preocuparea principală este să fie atacat monopolul puterii, nu pentru a-l aboli, ci pentru a-i expropria pe cei ce-l dețin și pentru a-i determina să-l împartă.

Troțki este acela care, prin imprevizibilitatea lui, prin tacticile lui de expectativă întrerupte de reacții inconsecvente, prin calculele lui greșite îi pusese lui Stalin pe tavă dictatura. Dar nu era încă totul pierdut, ultimul cuvînt nu fusese spus. Or, cu „blocul" el sfîrșește prin a se descalifica ca șef politic, asociindu-se cu oameni fără caracter, rău văzuți și al căror aport de iremediabilă desconsiderare nu putea fi compensat de nimic altceva. El n-a înțeles natura evoluției bolșevismului, nici esența problemei de rezolvat, orice va spune ulterior. Cele mai strălucite calități ale lui îl deservesc într-o luptă în care calitățile lui Stalin, minore, fac minuni. El crede că-i va cîștiga pentru ideile lui pe „muncitorii din Leningrad" înșelați de către Zinoviev, de acum incapabil să-i mai convingă, dar introduce în „bloc" fermentul descompunerii și elemente de panică. Nutrește iluzia că ar cuceri dacă nu majoritatea, cel puțin la început o parte suficientă din Partid pentru a-l ține pe Stalin la respect, dar uită că adevăratul Partid nu mai există (nu scrisese el cu mîna lui:"Partidul a încetat să mai fie un partid"?). Speră să risipească legenda troțkismului amestecîndu-se cu cei care inventaseră această impostură, dar se aliniază la leninismul epigonilor a căror degenerescență o semnalase. Trecînd de la contradicții la complicații de neînțeles

pentru populaţie, pierde orice şansă de a aduna vreodată pe această cale o forţă serioasă sau de a scinda fracţiunea adversă. Clasa muncitoare, ale cărei aspiraţii superioare se laudă că le exprimă, deja dezamăgită profund în timpul revoluţiei, nu mai aşteaptă nimic din partea nici unei fracţiuni dintr-un partid care-i făcuse promisiuni atît de mincinoase. Căci anii trec, cea de-a zecea aniversare a lui Octombrie se apropie şi situaţia poporului se înrăutăţeşte pe zi ce trece.

Într-adevăr, în centrele industriale, nivelul de viaţă este încă, pe ansamblul salariaţilor, sensibil inferior în 1926 celui din vechiul regim. Mediile înregistrate cu o exactitate ridicolă în statistici sînt obţinute prin subterfugii care n-au în ele nimic ştiinţific, dar informaţiile fragmentare rectifică indicii falşi din versiunile oficiale. Toţi ştiu cît caz face Stalin de statistică şi cum ordonă aranjarea ei după propriile nevoi. În tot cazul, un număr infim de muncitori ating sau depăşesc salariul mediu şi nivelul la care se raportează cifrele, cel al anului 1914, indică un prag de mizerie. Riazanov avusese deplină dreptate să spună pe această temă: „Există categorii de muncitori care primesc astăzi 110 la sută din salariul pe care-l aveau înainte de război, dar în realitate trăiesc cu 100 la sută sub nivelul omenesc de subzistenţă."

Mai mult: reduceri ilegale ale salariilor sub formă de cotizaţii obligatorii şi subscripţii forţate; întîrzieri prelungite la plata salariilor, adeseori de mai multe luni, implicînd deprecierea cîştigului; inegalitate evidentă şi abuzivă în uzină între muncitorii specializaţi şi cei necalificaţi, între bărbaţi şi femei, la muncă egală, fără echivalent în ţările capitaliste; ineficienţa legilor şi decretelor de protecţie, de securitate, de asistenţă; exploatare fără limite a femeilor şi copiilor; nerespectare generalizată a zilei de lucru de opt ore; violare curentă a contractului colectiv de muncă de către statul patron, acestea sînt aspectele constatate în documentele sovetice, alături de o găunoasă frazeologie de propagandă. Cît despre criza de locuinţe, ea corespunde unei „stări de lucruri catastrofice", recunoaşte Comitetul Central; suprafaţa medie ocupată de către un muncitor la Moscova este mai mică de 3 metri pătraţi; presa descrie cu nenumărate detalii sinistre locuinţele mizere şi insalubre în care fiecare locuitor dispune, cu o expresie consacrată, de „dimensiunile unui coşciug".

Este vorba aici de privilegiaţii lumii salariale. Dar o mulţime de nenorociţi sînt şi mai de plîns. Din datele incoerente ale diverselor organisme concurente care înregistrează mai mult de un milion de şomeri, lipsiţi în general de orice sprijin, adevărul îşi face loc; el poate fi aflat înmulţind cu patru sau cu cinci cifra anunţată. De altfel, Kalinin evaluează excedentul de mînă de lucru la ţară la 15 milioane de oameni, comisarul adjunct pentru Muncă va spune în curînd 25 de milioane. Populaţia creşte cu 3 milioane pe an, şomajul şi sărăcia cresc şi ele corespunzător acestor cifre.

Fenomen secundar: vagabondajul infantil, „plaga noastră cea mai teribilă" spun comisarii poporului, „mustrare vie adresată conștiinței noastre", scrie Semașko. Recensămintele oficiale înregistrează pînă la 7, 8, 9 milioane de copii abandonați, împinși la cerșetorie, furt, prostituție, crimă. „Rădăcinile flagelului sînt nu numai în trecut, ci și în prezent", notează Krupskaia, copleșită de descoperirea că această nenorocire este, „pe trei sferturi, consecința nu a calamităților și a lipsurilor de altădată, ci a condițiilor de azi, a șomajului și, mai ales, a mizeriei muncitorești". Dacă cineva, indiferent cine, s-ar fi exprimat în felul acesta în afara cercului aristocrației bolșevice, ar fi riscat să-și piardă și ultimele resturi de libertate rămase.[1]

Dzerjinski, unul dintre rarele personaje cu funcții de răspundere a cărui sinceritate prevala asupra optimismului de comandă al funcționarilor fricoși, identificase cauza subconsumului impus populației sovietice în penuria de produse finite și în majorarea prețurilor agricole pe care aceasta o determina: starea de înapoiere a industriei grele (extracția de cărbune, siderurgia etc.) față de anul 1914, scăderea productivității muncii, în ciuda plății normate, creșterea prețului de fabricație, încetarea importurilor. Consumul pe cap de locuitor a scăzut în medie la mai puțin de jumătate, aproape la o treime la unele produse de primă necesitate. Ceea ce nu-i împiedică pe guvernanți să anunțe pentru cel de-al doilea an al regimului bolșevist o producție egală cu aceea de dinainte de război. „În Rusia, patria tradițională a minciunii și șarlatanismului, cifrele au o valoare esențialmente relativă și se pretează cu o magnifică elasticitate la toate metamorfozele", se poate citi în lucrarea deja citată a lui F. Lacroix, intitulată *Mystères de la Russie*.

Opoziția unită nu putea să închidă ochii în fața tabloului puțin reconfortant al „cheltuielilor generale" ale revoluției. Stimulată de elementele ei cele mai apropiate de clasa muncitoare, tovarăși ai lui Sapronov sau Șliapnikov, și animată de o dorință absolut firească de popularitate, a trebuit să-și treacă

---

[1] Represiunile arbitrare, colectivizarea forțată, foametea, „artificial organizată" de Stalin n-au dus doar la exterminarea a milioane de adulți. Ele au avut drept urmare faptul că milioane de copii au fost abandonați la voia întîmplării și unei sorți nemiloase. Acești nefericiți orfani, lipsiți de adăpost, lipsiți de resurse, lipsiți de orice ajutor, pradă vagabondajului și împinși la delincvență, chiar crimă pentru a supraviețui, au pierit în număr mare de foame, de frig și de epuizare, de boală și de pe urma pedepselor corporale. Mulți dintre ei, deveniți criminali înrăiți, au fost recrutați de către GPU, înregimentați, „reeducați", dresați pentru a deveni asasini și călăi în slujba regimului. O mică parte dintre ei au fost primiți în aziluri improvizate, apoi încorporați în armată. Nici o statistică exactă nu este posibilă în privința lor. N. Krupskaia afirmă că au fost înregistrați 7 milioane de copii abandonați (*Pravda*, nr. 5, Moscova, 1923). La sfîrșitul anului 1923, ea dă cifra de 8 milioane. Lunacearski apreciază că este vorba de 9 milioane (*Izvestia*, 26 februarie 1928).(*Cf.* V. Zenzinov: *Les enfants abandonnés en Russie soviétique*, Paris, Plon, 1929.)

în program satisfacerea revendicărilor elementare ale muncitorilor. Dar nu-și propunea nimic care să nu fi fost acceptat de majoritate și, pentru că resurse pentru rezolvarea problemelor nu existau, soluția nici nu va fi înaintată. De teamă să nu-și atragă acuzația incomodă de pesimism sau menșevism, ea nu îndrăznea să pună în discuție limitele noii politici economice, întrezărite de Lenin, nici să abordeze deschis reforma sistemului de guvernare. Politica sa economică, șovăitoare încă, nu modifică deloc „linia generală". Ea nu preconizează pe termen scurt nici o măsură practică de lichidare a deficitului din industrie și din transporturi, de remediere a uzurii utilajului, de reconstituire a fondului de investiții epuizat, de reducere a prețului de cost, de lichidare a speculei practicate de intermediari, de stabilizare a monedei în curs de depreciere. Din această cauză, propunerile ei de menținere a salariilor reale și de respectare a celor opt ore de muncă nu depășesc limitele unei solicitudini abstracte a bolșevicilor față de proletariat, fiindcă fuseseră luate o mulțime de hotărîri identice de zece ani încoace, dar numai pe hîrtie. Rechizitoriul ei împotriva birocrației nu depășește nivelul discursului unora dintre cei aflați la putere; Dzerjinski declară în Comitetul Central: „Cînd mă uit la întregul nostru aparat, la întregul nostru sistem de conducere, la birocrația noastră incredibilă, la nemaipomenita dezordine care domnește în ciuda atîtor formalități sînt literalmente îngrozit." Într-un discurs la Congresul Comsomolului, Buharin recunoscuse pericolul unei „osificări de castă" și „degenerarea incontestabilă" care decurge din „imunitatea absolută" a comuniștilor. Opoziția nu deține deci monopolul criticii reformatoare teoretice și nici al bunelor intenții ineficace. În materie de democrație, Sokolnikov scandalizase asistența cu propunerea de a tolera și alte partide, aprobată doar de Ossinski, dornic să-i vadă în legalitate pe menșevici și pe socialist-revoluționari, pentru a-i obliga pe comuniști să se unească împotriva dușmanului comun.

O diferență mai categorică între cele două fracțiuni se conturează în legătură cu problemele economiei dirijate. Stînga tradițională identifica sursa tuturor relelor într-o periculoasă rămînere în urmă a industriei față de agricultură și ar fi vrut să îndrepte situația dinamizînd progresul industrial, în conformitate cu un plan de ansamblu, pentru a realiza apropierea între sat și oraș, pentru a armoniza cererea cu oferta de mărfuri. Majoritatea invoca, față de „deviația spre industrialism", lipsa de disponibilități financiare ale statului. În numele acesteia, Stalin prorocea la recentul Congres: „Întrucît insuficiența capitalului este considerabilă la noi, dezvoltarea pe viitor a industriei noastre nu va fi probabil la fel de rapidă ca pînă în prezent." Pasajul din raportul lui care argumentează în detaliu această remarcabilă previziune ironizează sugestiile stîngiștilor, voit exagerate:

„Am putea investi de două ori mai mult în dezvoltarea industriei, *dar ritmul acestei dezvoltări ar fi atît de accelerat încît nu l-am putea suporta,*

datorită lipsei acute de capitaluri disponibile și *ne-ar duce la pierzanie în mod sigur*, ca să nu mai vorbim de faptul că ne-ar lipsi creditele pentru agricultură.

Am putea să dublăm importurile, mai ales de utilaje, pentru a accelera ritmul de dezvoltare a industriei, dar aceasta ar putea produce o depășire a exporturilor de către importuri, ar crea o balanță comercială pasivă *și ar slăbi moneda noastră, adică singura bază posibilă pentru planificarea și dezvoltarea industriei*.

Am putea întări exporturile, fără a ține cont de piața internă, dar aceasta ar duce fără greș *la complicații grave în viața orașelor printr-o scumpire uriașă a produselor agricole, o scădere a salariilor reale și o anumită sărăcie artificial organizată*, cu toate consecințele care decurg de aici."

Adepții industrializării nu considerau că e neapărat nevoie să se afecteze credite agriculturii și, dimpotrivă, pretindeau că se pot obține de la sate resursele necesare pentru subvenționarea industriei. În cercetările lui la Academia Comunistă și foarte discutata lui lucrare *Noua știință economică*, Preobrajenski încearcă să demonstreze teoretic această idee; după teza lui, acumularea primitivă de capital analizată de Marx în *Capitalul* indică etapa inevitabilă de traversat de către orice societate socialistă dintr-o țară lipsită de colonii, pentru a-și constitui un „fond de acumulare" pe seama producătorilor agricoli. Surprinzătoarele vederi, din 1925, ale lui Kamenev cu privire la prosperitatea culacilor aduc nesperata lor confirmare în algebra economică a stîngii, descoperind o sursă importantă de venituri și de subsidii în interior, în lipsa sprijinului financiar din afară. „Blocul" se orientează către diferite forme de taxe pe capitalul agrar și comercial: împrumuturi forțate, nouă ajustare a impozitelor, reașezare de prețuri. Culacii și cei care beneficiază de efectele NEP vor deveni astfel, fără voia lor, comanditarii industriei de stat.

În aprilie 1926, folosind metoda leninistă de însușire a ideilor oricărei opoziții sănătoase pentru a le face astfel inofensive, Comitetul Central admisese ca „sarcină principală" industrializarea și ca remediu al dezordinii „respectarea planului". Rîkov, raportorul oficial asupra situației economice și a bugetului, pune penuria de mărfuri și stagnarea agriculturii de care suferă Uniunea Sovietică pe seama rămînerii în urmă a industriei. Dar în timpul dezbaterii Stalin ridiculizează grandioasele planuri disproporționate față de resursele Rusiei, între altele proiectul unei uzine electrice gigantice pe Nipru pe care o compară cu achiziționarea de către un mujic, trebuind mai degrabă să-și repare căruța, a unui fonograf exorbitant de scump. Într-o dare de seamă prezentată la Leningrad face apoi, fără a viza pe cineva, dată fiind incertitudinea în care îl mențin șovăielile opoziției, frecvente aluzii la „deviația spre industrialism". Deși repetă „deviza industrializării proclamate de cel de-al XIV-lea Congres al Partidului" și certifică „intrarea țării noastre înt-o nouă etapă a NEP, o perioadă de industrializare accelerată",

el polemizează: „Nu poți dezvolta industria în gol, nu poți dezvolta industria dacă în țară nu există materii prime, dacă nu există hrană pentru muncitori, dacă nu există o agricultură cît de cît dezvoltată, principala piață pentru industrie." Mai mult decît în America, spune el, industria trebuie să se bazeze „pe piața internă și în primul rînd pe piața țărănească". Trebuie dezvoltat exportul, dar fără a lipsi populația de cele necesare, „căci muncitorii și țăranii vor să mănînce ca oamenii". Nu trebuie alunecat în exagerări în genul Nieprostroi: „Nouă ne place cîteodată să concepem planuri industriale fantastice fără să ne punem problema dacă avem resurse. Oamenii uită uneori că este imposibil să clădești planuri industriale sau cutare întreprindere mai mult sau mai puțin grandioasă fără un oarecare minim de resurse, fără un minim oarecare de rezerve." În fine, cu un subînțeles transparent, Stalin îi dojenește „pe cei care consideră țărănimea muncitoare ca un corp străin, ca un obiect de exploatare de către industrie, ca un fel de colonie". Opunîndu-se stîngii care era pentru industrialism, el se erijează astfel în protector al țăranilor.

Troțki respinsese în 1923 orice presiune fiscală suplimentară asupra agricultorilor, pentru ca „țăranul să se îmbogățească", ceea ce constituie un incontestabil precedent la deviza „îmbogățiți-vă", lansată de Buharin. „Ne place cîteodată să luăm drept culac pe orice țăran care are ce să mănînce", spune Zinoviev în 1924. În 1925, Troțki încă se mai gîndește să dea amploare „cadrului raporturilor capitaliști-comercianți la țară", să întărească „economia *farmer*-ului capitalist". Dar în același an Kamenev descoperă pericolul reprezentat de culaci și reproșează Comitetului Central că subestimează acest pericol. Iar în 1926, „blocul" afirmă că există rezerve considerabile la țăranii înstăriți: iată unde poate găsi statul resursele necesare industriei, spre binele imediat al proletariatului industrial. Două recolte bogate într-o țară ruinată ar fi fost suficiente ca să justifice schimbarea de macaz.

În 20 iulie 1926, în adunarea plenară a comitetelor centrale, Dzerjinski va răspunde: „Mujicii au tezaurizat 400 de milioane de ruble, adică 4 ruble pe cap de om..." Discursul dezlînat și pasionat din care face parte această pertinentă observație, ca și cele cîteva rînduri despre birocratism citate mai sus, constituie ultimele sale manifestări politice; întemeietorul Cekăi moare după ce părăsește tribuna de la care le azvîrlise violente apostrofe adversarilor lui de idei, Kamenev și Piatakov, și amenințase opoziția cu „războiul" pe care i-l va declara în toamnă. Amenințare dispărută din textul tipărit, dar care făcuse auditoriului o impresie puternică. Sesiunea „parlamentului bolșevist" s-a desfășurat într-o atmosferă de tensiune și nervozitate extraordinare, nu atît ca urmare a dezacordurilor asupra problemelor economice dezbătute, cît a condițiilor politice ale momentului. Moartea lui Dzerjinski, survenită în urma unor discursuri amenințătoare, pe care presa evită să le reproducă, duce la paroxism tensiunea datorată altor evenimente:

„blocul" opoziției își afirmă pe față atitudinile, „cu seriozitate și pentru mult timp", va spune Zinoviev, lupta pentru putere intră într-o nouă etapă.

Imediat ce află de întorsătura pe care au luat-o tratativele începute între adversarii lui, Stalin își dă toată stăruința să împiedice joncțiunea. Mai întîi își propune să-i discrediteze pe Zinoviev și pe Kamenev, încredințînd tiparului o scrisoare inedită în care Lenin îi critică violent pe „dezertorii lui Octombrie", text care nu figurează în *Opere*, dar a fost pus deja în circulație clandestină în Partid prin grija troțkiștilor. Cei doi prieteni ripostează cerînd publicarea Testamentului la a cărui tăinuire contribuiseră pînă atunci ei înșiși și căruia Troțki și Krupskaia îi negaseră din ordin existența. Refuz din partea lui Stalin care întărește precauțiile polițienești pentru a paraliza activitatea clandestină a rebelilor; căci circulă clandestin numeroase documente interzise, conciliabulele subterane se multiplică și grevele spontane iau o amploare neliniștitoare de care stînga ar putea să profite. Partizani ai lui Zinoviev se hazardează să convoace într-o pădure o reuniune în care ia cuvîntul Lașevici, adjunctul comisarului pentru Război în persoană; bineînțeles că la fața locului se află și inevitabilul turnător iar Stalin are acum un pretext pentru a da marea lovitură. O scrisoare particulară, interceptată la Baku, deși veche de doi ani, va servi la pregătirea loviturii; semnatarul ei, Medvedev, este un vechi membru al Opoziției Muncitorești, ce face acum parte din „blocul" în formare. Stalin se folosește la maximum de tot ce are la îndemînă. A-i încolți pe aliați înseamnă a lovi indirect în lideri, poate chiar a-i învinge.

Brusc, *Pravda* declanșează o campanie împotriva unui nou „pericol de dreapta" pentru a compromite stînga; trunchiată, falsificată, scrisoarea confiscată va furniza elementele necesare. În corespondența sa privată, Medvedev îndrăznise să preconizeze, ca și Lenin înaintea lui, oportunitatea unei largi politici de concesii, a unei extinderi a noii politici economice, la fel ca și Krasin. Aceasta a fost suficient pentru a-l acuza de „menșevism sută la sută". El scrisese într-o scrisoare confidențială ceea ce mulți bolșevici, chiar și din anturajul lui Stalin, spun cu jumătate de voce despre implantul artificial de celule comuniste în diferite țări și despre pretinșii reprezentanți la Moscova ai revoluției internaționale, servitorime tocmită de „elita rusească". Era suficient pentru a atrage acuzația de trădare, pedeapsa cu lichidarea. Medvedev și camarazii lui nu au nici o posibilitate să se disculpe public. La fel Lașevici și ceilalți. Ziare, edituri, întruniri sînt în slujba exclusivă a Biroului Politic. Agenții Secretariatului răspîndesc ideea insidioasă că opoziția se opune nu numai Partidului, dar și statului. Unii cer să se facă excluderi, să se ia măsuri exemplare. Stalin are nevoie de exagerări verbale de această natură pentru ca să poată interveni ca moderator, propunînd, prin comparație, soluții de mijloc, dar cu atît mai realizabile.

În deschiderea sesiunii din iulie 1926, într-o atmosferă apăsătoare, propice zvonurilor alarmante în care revine fără încetare cuvîntul Thermidor, nu rămîne decît să se ratifice măsurile puse la cale în birourile lui Stalin. Comisia de Control a pregătit totul ca să intimideze noua opoziție, bănuită de lașitate. Stalin jubilează în sinea lui de a-i fi „îngenuncheat" pe Zinoviev și pe Kamenev. Dar aceștia se arată solidari cu toți militanții acuzați de „fracționism" sau de „defetism". Ei fac o declarație de adeziune la tezele stîngii al căror troțkism imaginar îl combătuseră cu atîta insolență. Se indignează, un pic cam tîrziu, de starea de asediu instaurată temeinic în Partid, dar fără să le treacă prin minte să revendice libertățile constituționale pentru toți cetățenii statului. Li se amintesc degeaba atacurile lor furibunde de pînă mai ieri împotriva lui Troțki, intenția lor de a-l exclude, chiar de a-l băga la închisoare, sînt citate articolele, diatribele lor oratorice. Ei demască în replică mașinațiile antitroțkismului, în care contribuția lor n-a fost mică, acțiunile *semiorkăi* și restul. Zinoviev admite că a comis în 1923 o greșeală și mai gravă decît în 1917: „Da, în problema opresiunii exercitate de aparatul birocratic Troțki a avut dreptate și nu dumneavoastră." El cere citirea faimosului Testament, despre care toată lumea vorbește din auzite și despre care se crede că nici nu există. Stalin se simte obligat să dea la iveală scrisorile lui Lenin ținute în secret pînă atunci despre problema națională, despre planul de stat; fiindcă, o dată stîrnită, curiozitatea trece pentru o vreme înaintea disciplinei fracțiunii, fără ca totuși să o anuleze. Troțki este singurul care beneficiază de acest examen retrospectiv, dar în fața unei asistențe neclintite; minoritarii erau 18 la începutul sesiunii și 18 vor fi și la sfîrșitul ei. Dintre ei, 5, printre care Smilga, Rakovski, Ossinski, constituie o „grupare–tampon" de amortizare a șocurilor, viclenie tactică fără consecințe; Stalin își dă clar seama de toate jocurile, în vreme ce adversarii nu înțeleg nimic din jocul lui.

Noi dezacorduri apar, de data aceasta asupra politicii externe. Opoziția îi reproșează lui Stalin faptul că a hotărît, fără să se consulte cu Biroul Politic și cu riscul de a provoca un conflict armat, trimiterea intempestivă a ultimatumului adresat Chinei pe tema căii ferate din Manciuria. Ea îl face răspunzător pentru atitudinea comuniștilor polonezi care l-au sprijinit pe Pilsudski în timpul unei lovituri de stat militare. Îi cere socoteală în legătură cu colaborarea sterilă dintre sindicatele muncitorești din Uniunea Sovietică și din Marea Britanie, în legătură cu rolul lui Tomski în greva generală britanică din mai. Căci nimic nu se face în numele „Moscovei", în interior sau în exterior, decît la inițiativa sau cu acordul decisiv al lui Stalin. Ultima neînțelegere declanșează o interminabilă polemică în care un anumit „comitet anglo-rus" va lua un loc disproporționat, pentru a încurca mai tare probleme și așa destul de complexe.

Troțki scrisese în 1925 despre viitorul Angliei o carte în care prevestește iminente zguduiri revoluționare în această țară și victoria finală a

comunismului, Biroul Politic trebuind să ducă simultan politica externă a statului sovietic, oportunistă din necesitate, și activitatea Internaționalei Comuniste, revoluționară prin definiție, se angajase, prin intermediul sindicatelor sale birocratizate, într-o ciudată diplomație cu Consiliul General al sindicatelor. Comitetul anglo-rus al înalților funcționari al celor două organizații trebuia să asigure înțelegerea între ele și cooperarea, dar într-un echivoc de principii din care părțile contractante încercau să profite fiecare: englezii, simulînd simpatii pentru comuniști, contau pe o înviorare a relațiilor comerciale în beneficiul conaționalilor lor, atît capitaliști, cît și șomeri; rușii, afișînd un *trade-unionism* nesincer, sperau să se folosească de *trade-unions* în scopurile lor egoiste. Greva generală în sprijinul minerilor, din 1926, i-a lăsat lui Troțki impresia că i-ar confirma profețiile iar eșecul rapid al mișcării, că este vorba despre o trădare a liderilor; el a tras concluzia necesității de a dizolva comitetul mixt pentru a-i demasca pe „trădători"... Nici Rakovski, nici Radek, prietenii lui, nici Zinoviev, aliatul lui de dată mai recentă, nu împărtășeau părerea asta simplistă. Tomski, principalul lider al sindicatelor rusești, aprobase hotărîrea încetării grevei, iar fracțiunea lui Stalin avea încă de gînd să se folosească de acest comitet.

Cîștigată pentru ideea lui Troțki, opoziția adaugă vechilor greșeli una nouă, făcînd un cal de bătaie din „problema engleză" lipsită de interes direct pentru poporul rus aflat în restriște. Ea își pierde timpul în ședințele Comitetului Central și se uzează în reuniuni cu ușile închise în care ține discursuri inutile pe care presa nu le va da publicității. Se expune fără nici o necesitate tactică la represalii și se lasă eliminată din ultimele poziții de conducere fără să se poată apăra și fără să știe nici să renunțe. În fine, ea întărește majoritatea, în loc s-o submineze.

Pentru Stalin bilanțul întîlnirii din iulie 1926 este pozitiv. Prea puțin îl interesează frumoasele construcții doctrinare ale detractorilor săi și strălucirea literaturii lor. În politica lui lipsită de anvergură, el se bazează pe realități umane mai terestre: Lașevici, surprins în flagrant delict de nesupunere este înlăturat din funcțiile lui militare şi exclus din Comitetul Central, desemnat pentru un post secundar în Siberia; Zinoviev, suspect de complot, este eliminat din Biroul Politic și este înlocuit cu Rudzutak. Kamenev, demisionat fără voie din Sovietul de la Moscova, este destituit din comisariatul pentru Comerț pe care îl ia Mikoian; Kuibîșev este ales drept succesor al lui Dzerjnski în Consiliul Economic Superior; Ordjonikidze, Mikoian, Kirov, Andreev, Kaganovici sînt numiți supleanți în Biroul Politic — acestea sînt „concluziile de organizare" trase de Stalin și aprobate cu o precizie mecanică de către comitetele centrale. Împotriva acestor minuțioase dispoziții nici cele mai ingenioase teze din lume n-ar fi avut vreo putere imediată.

După remanierile la vîrf, epurare la bază: concedieri cu miile, mai ales la Leningrad unde mișună încă refractarii în ciuda unanimității de suprafață, „deplasări administrative" înspre regiuni unde termometrul coboară

iarna la 45 grade și chiar mai puțin, după metoda obișnuită. „Am învins, dar n-am convins“, recunoaște Kalinin întors dintr-o misiune punitivă la Leningrad. Un necunoscut, Osovski, este exclus demonstrativ din Partid, cu mare scandal; cu atît mai rău de cei ce nu vor înțelege avertismentul. Printr-o concordanță de gînd și acțiune unică, scrisori sosesc simultan din toate orașele de provincie aprobînd „întru totul și în întregime“ asprimea Comitetului Central, supralicitînd chiar pe alocuri. Ironia birocratică iminentă vrea ca „Zinovievsk“ să pretindă mai multă severitate față de Zinoviev. Funcționarea perfectă a aparatului permite deja obținerea unor asemenea moțiuni telegrafice de la Berlin, de la New York, de la Paris și de la Londra, de la Praga și de la Stockholm, unde emisarii Secretariatului își îndeplinesc misiunea lor de sufleori pe lîngă secțiunile „bolșevizate“ ale Internaționalei Comuniste.

Mărind numărul de supleanți în Biroul Politic, Stalin își asigură cu o remarcabilă intuiție spatele, căci nou promovații, care îi sînt îndatorați pentru cariera lor improvizată, îl vor susține la nevoie și împotriva titularilor susceptibili de a-l trăda. Ordjonikidze, aliatul lui dintotdeauna, Mikoian, alt caucazian din banda lui, Kirov, învestit la Leningrad cu puteri care-i fuseseră retrase lui Zinoviev, nu visaseră niciodată să ajungă așa de sus; Andreev și Kaganovici au de răscumpărat o rătăcire troțkistă de moment, iar Stalin este destul de bun psiholog pentru a vedea într-un transfug pe cel mai supus dintre servitori. După cele petrecute de la moartea lui Lenin, multe mediocrități pot să dorească un scaun în Comitetul Central sau în Comisia de Control, mulți demnitari de al treilea rang aspiră să graviteze în jurul Biroului Politic. Stalin exploatează asemenea sentimente cu o măiestrie derutantă pentru adversarii lui pierduți în admirație pentru superioritatea intelectuală.

Nu dă înapoi cînd e vorba să manipuleze oamenii. Tradiția leninistă îl obsedează și-l obligă să pună și idei în mișcare. Oameni și idei sînt, în plus, inseparabili în ochii lui și nu înțelege ideile decît prin intermediul oamenilor. În executivul Internaționalei, unde Zinoviev, președinte ridicol, nu mai are dreptul să deschidă gura, Stalin atacă „deviațiile de dreapta și de extremă stînga“, cu alte cuvinte pe toți aceia care contestă unul sau mai multe dintre locurile comune dogmatice ale majorității; își bate joc de „morala de preot“ a unui adversar care ar vrea să ducă „lupta ideologică“ evitînd să „discrediteze șefii opoziției“. El își reia cunoscuta aserțiune: „Trebuie să spun că o asemenea luptă nu există în natură; trebuie să spun că cine admite lupta cu condiția să nu-i desconsidere pe conducători neagă în realitate posibilitatea oricărei lupte ideologice în Partid.“ Cel puțin opozanții sînt avertizați cum se cuvine, dar, departe de a proceda în consecință, ei persistă în abstracții sterile.

Înverșunat în defăimarea indivizilor pentru a le discredita ideile și a le minimaliza mobilurile, Stalin nu uită să se scoată pe sine în față, pentru

a-și întări politica. Dar are grijă să spună inversul a ceea ce face. Rostind la Tbilisi discursul parțial biografic deja citat, el îi bruftuluiește pe lingușitorii care l-au numit eroul din Octombrie, conducătorul Internaționalei etc.: „Acestea nu sînt decît scorneli, tovarăși, și o exagerare absolut inutilă.“ Pe de altă parte, nu pierde din vedere nici un mijloc de reclamă comercială pentru a-și cîștiga notorietatea pe care nici actele sale, nici opera sa nu i le-au conferit încă. Ziarele ilustrate îi reproduc la ordin portretul, fără să reușească să-l facă popular și pe pereții tuturor birourilor va apărea o fotografie într-un tiraj nelimitat în care el figurează alături de Lenin... înainte de ruptura de care nimeni nu știe (în Gosizdat, de mai multe ori epurat, acționează acum un funcționar „stalinist“, un cuvînt care se va folosi de acum înainte, pentru a-i desemna adepții). După Stalingrad, va trebui să se atribuie numele lui altor localități: Iuzovo devine Stalino și Iuzovka, Stalin. O să existe într-o zi un Stalinabad, pe urmă Stalinsk, și chiar Stalin-Aul, în Caucaz. Funcționari servili ies în față botezînd astfel străzi, stabilimente, întreprinderi; Stalin nu se va opune, căci ei vin în întîmpinarea dorințelor lui. Din ce în ce mai mult, conformismul birocratic constă în elogierea ipocrită, prin semne exterioare, a personalității aride a secretarului general.

Același contrast brutal între teorie și practică în raportul lui din aprilie 1926, la Leningrad, cînd Stalin își îndeamnă auditoriul, care știe despre ce este vorba, să fie democratic. Critică procedeele „brigadierilor de poliție“ împămîntenite de Zinoviev, dar le practică el însuși cu prisosință, pe tot teritoriul Rusiei. „Partidul trebuie să se angajeze hotărît și ferm pe calea democrației interne“, declară el fără surîs în fața subalternilor, dintre care nici unul nu este ales sau controlat de jos şi care au mandat să distrugă orice rămășiță de libertate, să anihileze orice veleitate de independență. „Metoda convingerii este principala metodă folosită în munca noastră“, dar el se exprimă prin antifrază într-un mediu unde există deprinderea ca sub pretextul disciplinei să se reprime cel mai mărunt refuz de îndeplinire a obligațiilor din cauza unor convingeri proprii și cel mai mic demers autonom de gîndire, ca atentat la moravuri și crimă de lez-revoluție.

Istoricului care va dori în viitor să se refere cu obiectivitate la singurele documente oficiale îi va fi greu să deosebească adevărul de minciună în textele scrise sau în discursurile lui Stalin. Acesta nu este singurul om de stat care folosește vorba sau scrisul cînd pentru a-și ascunde intențiile, cînd pentru pentru a-și masca deficitul de cunoștințe. Dar în condițiile materiale și spirituale din Rusia, cu tehnicile moderne de intimidare și de propagandă, îi va fi permis lui Stalin să atingă din acest punct de vedere un grad nemaicunoscut înainte de „experiența“ numită sovietică. Observația este în aceeași măsură valabilă și pentru subordonații lui. Pe măsură ce monopolul partidului său se transformă în omnipotență a secretariatului, îi vedem mai des pe autocrați ținînd discursuri despre democrație, pe birocrați demascînd

birocraţia, pe risipitori ţinînd predici despre economie, pe ignoranţi lăudînd ştiinţa şi realitatea contrazicînd sub toate aspectele idealul.

După violenta altercaţie din iulie, Stalin încearcă să-i deposedeze pe opozanţi de arma lor preferată, lansînd un apel „către toate organizaţiile de Partid şi către Soviete“ îndemnîndu-le să demaşte birocraţia, risipa, delăsarea: „Aparatul nostru economic şi administrativ înghite în jur de 2 miliarde de ruble pe an. Nu încape nici o îndoială că aceste cheltuieli pot fi reduse la 300–400 de milioane în beneficiul industriei.“ Este exact teza stîngii, cu o aproximaţie de vreo sută de milioane. Anomalie fără precedent: mesajul este semnat de Rîkov, preşedinte al Consiliului comisarilor, de Stalin, ca secretar al Comitetului Central comunist şi de către Kuibîşev, în calitate de preşedinte al Comisiei de Control a Partidului. Adresă şi semnătură implică pentru prima oară o uzurpare publică a atribuţiilor şi prerogativelor, violare deschisă a Constituţiei care nu prevedea prin nici unul din articolele ei imixtiunea recunoscută a funcţionarilor unui partid, indiferent care, în problemele statului. Dar, în virtutea autorităţii pe care i-o asigură GPU, Stalin consfinţeşte cu de la sine putere situaţia de fapt. Dacă pe hîrtie mai acordă o parte din autoritate Consiliului comisarilor este doar de ochii lumii şi pentru a realiza o tranziţie treptată.

În discursul lui de la Tbilisi el comentează mai ales greva generală din Anglia şi evenimentele din Polonia. Dar dacă nu eşti versat în cazuistica specială a bolşevismului decadent şi antrenat în exegeza acestor lucruri, cu greu distingi părerile lui de cele ale stîngii. În rest, nu se sfieşte deloc să se inspire masiv din Troţki şi Zinoviev, fără să indice sursele, chiar dacă trage concluzii diferite de aceştia sau evită pur şi simplu concluziile. Cînd se aventurează în a emite o idee personală, de pildă ideea că „Partidul comunist englez este una dintre cele mai bune secţiuni ale Internaţionalei comuniste“, referindu-se la un grup care nu conta deloc în viaţa socială britanică, el îşi dă măsura competenţei, dar atrofia spiritului critic al supuşilor lui, ca şi pumnul vigilent al guvernanţilor, îl scutesc de orice contestaţie dezagreabilă. Numai între cei patru pereţi ai Biroului Politic şi ai Consiliului Economic Superior, unde Troţki şi Piatakov luptă cu încrîncenare şi de unde nu transpiră nimic, opoziţia tace şi aşteaptă momentul favorabil.

Dobîndise ea oare înţelepciunea de a aştepta să se coacă neînţelegerea care se contura deja în sînul fracţiunii majoritare? Lucrul acesta nu i-ar fi convenit lui Stalin al cărui interes era să precipite înlăturarea celor pe care nu-i putuse supune. În octombrie 1926, va avea loc o conferinţă a partidului, congresul fiind amînat pentru anul următor; totul era ca plenul să fie pus în faţa faptului împlinit. Şi, deoarece opoziţia nu părea grăbită să lupte, Stalin îşi ia sarcina să o provoace.

La operaţiuni de acest fel se pricepe. În septembrie declanşează o „campanie de explicaţii“, adică de defăimări împotriva minorităţii reduse la tăcere. Troţki şi Piatakov sînt eliminaţi din organele de conducere ale

economiei, Kamenev refuză să plece în Japonia. Calomniați, copleșiți de insulte, asaltați de amenințări, opozanții nu dispun, în apărarea lor, decît de foi dactilografiate pe ascuns și de convorbiri clandestine. Masa membrilor de partid nu știe nimic din declarațiile lor, din „tezele" lor. Krupskaia se hotărăște în sfîrșit să dea publicității o copie din faimosul Testament, trimis imediat în străinătate, unde prietenii lui Troțki îl tipăresc. Dar în Rusia, răspîndirea lui clandestină este nesemnificativă și de altfel prea tîrzie pentru a mai avea vreun efect. În aceste condiții, orice luptă ar fi lipsită de speranță în prezent și de orice valoare pentru viitor. În acest timp, opoziția compromisă nu știe să se resemneze mult timp cu tăcerea care i-ar permite un fel de *wait and see*, unica tactică oportună la momentul respectiv. Ea încă nu înțelege că trebuie „să reeduce noua generație și să vizeze departe", întreprindere de lungă durată, nici că trebuie „să nu-și piardă cumpătul, să nu se enerveze, nici ea și nici pe alții, să învețe, să aștepte", cum va scrie Troțki mai tîrziu, dar prea tîrziu. Ea continuă să vadă în Partid o entitate inalterabilă de care o desparte o neînțelegere trecătoare. După o dezbatere interioară îndelungată în care se ciocnesc prudența unora cu nerăbdarea altora, se hotărăște să facă pasul decisiv. În prima zi a lunii octombrie 1926, principalii militanți ai opoziției năvălesc în celulele comuniste din uzine pentru a răspunde atacurilor lansate de acoliții lui Stalin. Care numai atît aștepta.

Analele bolșevismului abundă în asemenea încăierări violente, polemici acerbe, episoade pătimașe și zgomotoase. Dar în partidul acesta în care Lenin nu tutuia, ca să spunem așa, pe nimeni, era respectată întotdeauna o curtoazie absolută, chiar și în cele mai acute momente ale războiului civil, astfel că excepțiile sar în ochi. Epoca lui Stalin inaugurează obiceiuri diferite.

Opoziția își dă seama de acest lucru după primirea care i se face în adunările muncitorești: strigăte și huiduieli, artilerie de fluierături, vacarm sistematic. Echipe volante de suporteri sînt deplasate cu camioanele în locurile unde apar stîngiștii, cu ordinul de a acoperi prin diverse metode imitate după fasciști vocile disidenților, de a-i ciomăgi, la nevoie, pe nemulțumiți, de a-i da afară din săli cu forța. Stalin n-are nevoie să dea în privința asta instrucțiuni precise; majordomii lui îi ghicesc gîndurile și bătăușilor le este garantată impunitatea. În general, opoziția nu reușește să se facă înțeleasă; și dacă ar reuși, rezultatul ar fi același pentru că proletariatul se pierde în considerațiile prea savante ale teoreticienilor și mai presus de orice îi este frică de perspectiva șomajului nelimitat. Radek obține cuvîntul pentru... trei minute iar Troțki, salutat totuși cu ovații în aceeași uzină, este obligat să părăsească tribuna după o intervenție la fel de scurtă, în care nu-și poate expune programul. „Partidul nu vrea să stea la discuții", afirmă în repetate rînduri *Pravda*. Un acces prefăcut de isterie colectivă agită funcționărimea furibundă. Presa consacră pagini întregi unei proze de

biciuire a renegaților, a fracționiștilor, a contrarevoluționarilor; Demian Bednîi, versificator oficial, îi persiflează și îi insultă în rime. Molotov, inspirat direct de Stalin nu se jenează să-i acuze că au emigrat în timpul țarismului, ca și cum Lenin și întreaga redacție a *Iskrei* n-ar fi fost ei înșiși în această situație, după Herzen și Bakunin, Lavrov și Plehanov. Chiar antisemitismul folosește pentru blamarea liderilor opoziției. Detaliu picant, universitatea „Zinoviev" anatemizează „criminala lucrare scizionistă" a celui al cărui nume îl poartă. Iar Kirov afirmă cu toată seriozitatea: „Dacă este vorba de democrație, atunci niciodată n-a existat democrație mai deplină ca acum în întreaga istorie a partidului nostru."

După cîteva zile de asemenea democratism fără seamăn, opoziția aflată în fața dilemei: supunere sau insurecție, optează pentru retragere. În 4 octombrie ea propune Biroului Politic să facă pace, acesta îi pune condiții și în 16 octombrie opoziția cedează. Printr-o declarație a lui Zinoviev, Troțki, Kamenev, Piatakov, Sokolnikov și Evdokimov, ea își recunoaște abaterile de la disciplină, își reneagă propriile-i acțiuni fracționiste, o dezaprobă pe Krupskaia pentru o aluzie inocentă într-un discurs ținut în timpul ultimului congres, își repudiază partizanii din străinătate, îi reneagă în sfîrșit pe membrii fostei Opoziții Muncitorești. Fără a abjura de la convingerile sale intime, ce-i drept, ea se angajează să rămînă în stare de catalepsie politică, să se supună fără rezerve comitetelor centrale pe care Stalin le-a convocat în sesiune plenară tocmai în acest scop: a lua act de capitulare și a confirma sancțiunile. Troțki și Kamenev sînt înlăturați din Biroul Politic și înlocuiți de Kuibîșev și S. Kossior; V. Smirnov, din Centralismul Democratic, este exclus din Partid pentru că vorbise fără să-și ceară permisiunea; un număr de militanți obscuri sînt criticați, mutați, revocați. Cît despre Zinoviev, invitat să demisioneze de la președinția Internaționalei, el se conformează la puțin timp după aceea. Spre sfîrșitul lunii, esențialul era în întregime rezolvat, lucrările conferinței puteau să înceapă...

Stalin a pregătit teze despre „blocul opoziției" pe care o acuză de lipsă de principii, ideologie defetistă, oportunism, menșevism, troțkism și îi reproșează că a distrus unitatea partidului și că a slăbit dictatura. El amintește din nou faimoasa trădare a lui Zinoviev și Kamenev în Octombrie, revine asupra a ceea ce fusese zis și răszis de sute de ori în diverse probleme litigioase, respinge din nou deviația spre industrialism: „Industrializarea țării nu poate fi realizată decît sprijinindu-ne pe îmbunătățirea continuă a situației materiale a majorității țărănești."

În timpul conferinței el face un lung raport asupra temei. După istoricul parțial pe care-l face disensiunilor recente, își reia dizertația arhicunoscută despre socialismul într-o singură țară, apoi revine la vechile controverse ale trecutului cum ar fi chestiunea „revoluției permanente" pentru a-i pune în opoziție pe Lenin și pe Troțki, îi înfierează pe Zinoviev care-i atribuie un „spirit național îngust" și pe Radek care-l ridiculizase, la Academia

comunistă, cu aluzii la satirele lui Șcedrin, ironizînd „socialismul într-un singur district“ sau chiar „pe o singură uliță“. El citează frazele plicticoase ale lui Troțki despre „minunata muzică istorică a socialismului victorios“ și aprecierile defavorabile ale lui Zinoviev și ale lui Troțki, unul la adresa altuia, și retractările lor ulterioare, apoi iarăși și iarăși, Lenin, la care se referă neîncetat oponenții lui. Industrialiștilor le repetă încă o dată: „Nu putem face să progreseze industria trecînd peste interesele agriculturii, violînd cu brutalitate aceste interese.“ În fine, întrucît Troțki prevăzuse eliminarea finală a oricărei opoziții, el dezminte: „Această aserțiune a tovarășului Troțki este lispită de orice fundament, este absolut falsă.“

Reprezentanții minorității, prezenți de drept la conferință în calitatea lor de membri ai Comitetului Central sînt autorizați să răspundă în fața aparatului hotărît să nu audă nimic și să răstălmăcească totul. Ei își pierd timpul și energiile în discursuri în fața unui auditoriu ostil ca și cum ar recunoaște în el adevăratul reprezentant al Partidului și se limitează la generalități prudente pe un ton conciliant, care nu corespunde nici violenței conflictului nici gravității momentului. Siliți să bată în retragere, încurcați în firele propriei lor strategii sterile, ei renunță la cele mai bune argumente, atenuează divergențele, își tocesc ascuțișul criticii. Actele lor le contrazic în așa măsură principiile încît le fac de nerecunoscut. Pentru a demonstra dispariția troțkismului, Kamenev dă citire unei retractări a lui Troțki pe tema revoluției permanente: „Experiența a demonstrat fără putință de tăgadă, în toate problemele de importanță fundamentală în care vreunul dintre noi s-a îndepărtat de părerile lui Lenin, dreptatea indubitabilă a lui Lenin.“ Or, în broșura lui despre *Noul curs*, Troțki scrisese nu demult: „În ceea ce privește teoria revoluției permanente, în mod categoric nu văd nici un motiv să retractez ceea ce am scris pe această temă în 1904, în 1905, în 1906 și mai tîrziu.“

Se înțelege de la sine că subtilitățile astea inaccesibile profanilor nu sînt pe placul puținilor muncitori care rămăseseră fideli comunismului, făcîndu-i să se îndepărteze de opoziție cum se îndepărtaseră și de aparat. Ele mai prezintă inconvenientul că îngroapă sub șicane obscure problemele vitale ale actualității. Deși cele două fracțiuni sînt de acord în a salva monopolul partidului lor și în a apela zadarnic la arbitrajul postum al lui Lenin, dreapta îi reproșează stîngii nu se știe ce oportunism înveșmîntat în frazeologie revoluționară, o deviație mic-burgheză și social-democratică, în timp ce stînga îi reproșează dreptei idealizarea noii politici economice, subestimarea puterii economice a culacilor etc. Practic, opoziția propune scutirea de impozite a țăranilor săraci, mărirea salariilor muncitorilor, mărirea subvențiilor pentru industrie, toate acestea recuperînd, jumătate prin restrîngerea cheltuielilor cu birocrația, jumătate prin taxele suplimentare pe veniturile burgheziei rurale și urbane, un miliard de ruble. Deja acuzată de demagogie și destul de nesigură pe precedentele sale istorice, ea nu îndrăznește să vorbească deschis despre Thermidor, nici să-l numească pe Stalin

groparul revoluţiei sau ţarul culacilor, cum i se spune în şoaptă, nici să-l compare cu voce tare pe Voroşilov cu generalul Cavaignac.

Trăgînd concluziile, Stalin anunţă triumfător că „tovarăşa Krupskaia s-a îndepărtat de blocul opoziţiei". Cu o zi înainte, se anunţase existenţa unei scrisori obţinută cu forţa de la Şliapnikov şi Medvedev, în care aceştia îşi recunosc greşelile, se dezic, se umilesc, se pocăiesc. Suportul moral al multor opozanţi slăbeşte în impasul în care s-au vîrît Troţki şi Zinoviev, noi dezacorduri tactice răresc rîndurile opoziţiei în derută. Sapronov şi ai lui nu se simt în largul lor alături de „marii corifei" ai industrializării. Stalin este la curent şi trage sforile pentru a accentua disensiunile, în timp ce aparatul se ocupă cu intensificarea presiunilor exterioare: celule, raioane, comitete manifestă un loialism unanim şi fanatic care nu înşală pe nimeni.

În timpul conferinţei, „lupta ideologică", neîntreruptă, continuă în exterior. Zinoviev se plînge de un citat dintr-un poem al lui Aleksandr Blok utilizat într-un ziar din Saratov: „Sîntem noi de vină că oasele voastre troznesc între labele noastre viguroase şi tandre?" În *Pravda*, Larin evocă alternativa: „Sau excluderea şi zdrobirea legală a opoziţiei sau soluţionarea problemei prin bombardament cu tunurile, pe străzi, cum am făcut cu social-revoluţionarii de stînga în iulie 1918 la Moscova." Buharin, în delir, jură în numele Partidului, într-un editorial, să apere „ca pe lumina ochilor puritatea leninistă a ideologiei sale" şi proclamă intangibilă „moştenirea" contestată a lui Lenin.

Disputa continuă în decembrie, la executivul Internaţionalei, în faţa celor pe care Medvedev îi definise ca „servitorime" în soldă. Stalin ar fi putut evita un nou simulacru de dezbatere, dar preferă să salveze aparenţele şi să se erijeze în ideolog al comunismului universal, în continuator al lui Lenin căruia nu-i este pentru moment decît moştenitor, cel mult imitator. Neobosit, reeditează expunerea citită şi auzită pînă la saţietate de toţi participanţii, pomelnicul de extrase din *Operele* lui Lenin, compilate în intervenţiile lui anterioare. Troţki şi Zinoviev dau eterna replică, criticaţi a doua zi de *Pravda* care ia atitudine împotriva indisciplinei. Clara Zetkin, convertită la leninism, îşi bate joc de „traista lor plină de citate" şi corul discipolilor internaţionali îi huiduie pe eretici.

Dar şefii opoziţiei, sub influenţa partizanilor lor exasperaţi de diplomaţie, au ridicat tonul pentru a-şi demonstra consecvenţa în idei. La rîndul lui, Stalin devine mai agresiv, mai violent, chiar mai grosolan. El dezgroapă toate greşelile vechi, reale sau presupuse, ale adversarilor lui şi dezvăluie incidentul cu scrisoarea de felicitare pe care a adresat-o Kamenev marelui duce Mihail, în timpul Revoluţiei din Februarie. În apărarea sa, Kamenev invocă o dezminţire semnată de Lenin, dar Stalin o respinge spunînd că Lenin scrisese expres un neadevăr, în interesul Partidului. La acest nivel de animozitate trivială, încă necunoscut unor oameni care odinioară ţineau la corectitudinea atitudinii ca la o regulă de doctrină, duşmănia personală

și spiritul de clan eclipsează „ideologia“ despre care se face atîta caz în literatura politică oficială. Atent să descopere lupta de clasă în spatele oricărei înfruntări între clici, Troțki nu vrea să admită observația, plină totuși de bun simț, a lui Jaurès: „Istoria este un ciudat amestec în care oameni care se înfruntă servesc adeseori aceeași cauză.“ Fără să explice de fapt nimic, el își va explica propria înfrîngere prin influența conjugată a țăranilor bogați și a capitalismului mondial, trecute la rîndu-le prin empirismul stăruitor al lui Stalin.

Partidul intra prin urmare în cel de-al doilea an al său de revoluție mai dezbinat ca oricînd. Încet-încet, sciziunea prevăzută de Lenin se contura ca o posibilitate. În ambele tabere se fac pregătiri pentru noi lovituri încă de la sfîrșitul lui 1926, fără să se țină cont de nici o promisiune, de democrație dinspre dreapta, de disciplină, la stînga. Stalin își dispune pe tabla de șah, unde pretinsul troțkism nu aliniază decît pioni fără valoare, piesele importante: Ordjonikidze, la președinția Comisiei de Control; Ciubar, pe locul de supleant rămas liber după plecarea primului, în Biroul Politic; Buharin, la conducerea Internaționalei, fără titlu de președinte; personaje mai mărunte, peste tot unde aparatul nu-i pare destul de sigur. La rîndul ei, opoziția își încheie procesul de organizare în partid clandestin în sînul partidului unic, cu ierarhia sa în miniatură, cu un Birou Politic, cu un Comitet Central, cu agenții ei naționali și locali, echipele de bază, cotizațiile, circularele, cifrul ei de corespondență. Descurajat totuși, Zinoviev ezită să continue. Grupul lui Sapronov preconizează să-și croiască propriul drum. În anturajul lui Troțki, îndoiala începe să submineze multe din certitudini. O nouă problemă însă vine să reaprindă antagonismul fracțiunilor: războiul civil din China în care *Pravdei* i se pare că aude încă o dată „tunetul revoluției mondiale“.

De la căderea lui Yuan Shi-kai Republica chineză, abandonată jafului militarilor și *tukiun*-ilor feudali, trecea prin momente grele, în absența unei puteri stabile recunoscute dincolo de granițele unora dintre provincii. Generalii plătiți de marile puteri rivale își dispută o autoritate efemeră asupra imenselor teritorii, cu înaintări și retrageri alternative, cu alianțe și rupturi. Pînă la urmă se constituie totuși doi poli de atracție: în nord, reacțiunea militaristă în frunte cu Zhan Zuo-lin și avînd Mukden drept capitală; în sud, revoluția democratică, condusă de către Sun Yat-sen, cu sediul la Canton. Guvernul de la Beijing, în mîinile lui Ou Bei-fou nu-și putea impune autoritatea decît în vechea capitală, deși era sprijinit de Anglia. Diferiți generali, printre care Feng Yu-xiang, convertit la creștinism și considerat atunci unealta Statelor Unite, își vindeau, ofereau sau retrăgeau sprijinul în funcție de evoluția în bine sau în rău a conflictului. Grație politicii lui Lenin care pusese China pe picior de egalitate, fără a ține cont de „tratatele inegale“, bolșevismul exercita un ascendent considerabil asupra mișcării revoluționare naționale. Ioffe, ca ambasador al uniunii,

negociase și începuse o cooperare ruso-chineză inteligentă, de ale cărei prime rezultate a beneficiat succesorul său, Karahan: în 1925, de pe patul său de moarte, Sun Yat-sen dicta două mesaje — unul către partidul său, Gomindan, celălalt către executivul Sovietelor — exprimînd dorința unui contact permanent între cele două revoluții și a unei alianțe durabile între cele două partide frățești. Sprijinindu-se pe Manciuria, și cu ajutor exterior din partea Japoniei, Zhan Zuo-lin reușește să-și extindă operațiile spre sud, invocînd, împotriva doctrinei lui Sun cu nuanțe socialiste, morala tradițională a lui Confucius; apoi reușește să cucerească și Beijingul și chiar, pentru un timp, Șanhaiul. Dar, susținut în interior de burghezia naționalistă, de studenții liberali, de muncitori și de țărani și din exterior de Uniunea Sovietică, Gomindanul a reușit, în pofida violențelor soldaților de pe urma cărora suferea proletariatul revoltat, să recruteze și să organizeze trupe cu o mentalitate nouă capabile să-i învingă pe mercenarii lipsiți de ideal. Universitatea chineză de la Moscova, condusă de Radek, ofițerii instructori trimiși din Rusia la școala militară de la Canton, printre care Bliuher sub numele de Galen, în fine, consilierii bolșevici pe lîngă partidul comunist încorporat în Gomindan, ca Bubnov și Borodin, care acordau subsidii generoase, nu aveau o contribuție neglijabilă în această înaintare victorioasă a sudiștilor spre nord și în valea Yangze, sub comanda lui Chang Kai-șî. În 1926, raportul de forțe evoluează în favoarea Roșilor. Ou Bei-fou, învins de Zhan, de Feng, de Chang și de alții, dispare încetul cu încetul de pe scenă, ca și Sun Chuan-fang, alt general de aceeași categorie de mercenari de importanță trecătoare. Feng trece hotărît de partea Gomindanului. Armatele numite „populare“ ocupă Hang-zhou, înaintează spre Nanjing și Șanhai. Așa se prezintă, conturată foarte în mare, situația în China în momentul cînd Stalin ia parte activă la conducerea Internaționalei.

Tînărul partid comunist chinez n-a renunțat de bunăvoie la presa lui independentă, la fizionomia politică proprie, la înfruntările deschise, pentru a deveni aripa stîngă și neputincioasă a Gomindanului burghez. Această orientare îi era impusă de Moscova. Stalin împreună cu ideologul și consilierul lui Buharin pretindeau că favorizează o evoluție socialistă în China prin imixtiunea în Gomindan, unde trebuia pecetluit un „bloc al celor patru clase revoluționare“ existente în țară la data aceea. Slăbiciunea burgheziei chineze, spune Stalin în noiembrie 1926 în executivul Internaționalei, justifică o asemenea tactică și autorizează chiar participarea comunistă la puterea capitalistă. El aștepta după victoria revoluționarilor din Canton libertăți democratice „pentru toate elementele revoluționare în general și pentru muncitori în particular“. Ca să nu sperie această burghezie neînsemnată și pentru a-l liniști pe Chang Kai-șî cu care schimbase odinioară la Moscova fotografii cu dedicație, el recomandă prin intermediul emisarilor săi să se închidă ochii la reprimarea sîngeroasă a grevelor în sud, să li se acorde încredere șefilor civili și militari de la Canton. Interzice înarmarea

muncitorilor, crearea de soviete, încurajarea rebeliunilor țărănești, dimpotrivă, dă chiar ordin să fie temperate. Încă din martie 1926, cînd Chang Kai-șî dăduse o lovitură militară la Canton pentru a-i zdrobi pe comuniști, presa sovietică a primit consemnul să ascundă adevărul, în timp ce Bubnov le cerea subordonaților săi chinezi să se supună. În viziunea lui Borodin, aceștia trebuiau să îndeplinească rolul de „sclavi" politici ai Gomindanului, admis în Internațională ca partid „simpatizant".

Troțki, de altfel în dezacord cu Radek și Zinoviev în diferite privințe, cerea, dimpotrivă, o politică și o organizare distincte, pentru a-i scoate pe comuniști de sub tutela Gomindanului. Și unii și alții cercetau *Operele* lui Lenin în căutarea unei soluții de negăsit. Căci Lenin și-a sfătuit întotdeauna discipolii să susțină toate mișcările revoluționare, fie burgheze, fie naționaliste, să încheie orice compromis avantajos cu partide democratice sau liberale, cu condiția să nu-și piardă niciodată libertatea nici să uite programul socialist, să nu fuzioneze sau să se confunde cu asemenea partide. Troțki s-ar fi putut prevala de recomandările acestea cu bună știință. Dar Stalin asimila Gomindanul cu Labour Party, în care comuniști britanici încercaseră să se infiltreze la recomandarea expresă a lui Lenin. Fără nici o îndoială, asta ar fi însemnat necunoașterea diferențelor de natură socială între cele două partide și a deosebirii de circumstanțe istorice. În afară de asta, Gomindanul se transforma după dispariția lui Sun Yat-sen ca și partidul bolșevic după moartea lui Lenin...

În martie 1927, după intrarea lui Chang Kai-șî în Șanhai, unde s-a format, în majoritate din Roșii, o putere „populară", doi miniștri comuniști participă la guvernul național din Hang-zhou. În aprilie, președintele Gomindanului, Wan Tin-Wei, și secretarul partidului comunist, Zhen Du-xiu își proclamă alianța de nezdruncinat și subordonarea autorităților militare puterii civile. La Moscova, iritat împotriva opoziției care se agită, Stalin se pune chezaș al fidelității lui Chang Kai-șî față de testamentul lui Sun Yat-sen și față de alianța sovietică, în fața unei mari adunări de militanți „activi". Dimpotrivă, Radek anunță desfacerea iminentă a coaliției naționalisto-comuniste și semnalează că asupra muncitorilor planează pericolul iminent al mitralierelor lui Chang. Cîteva zile mai tîrziu sosește vestea unei lovituri de stat militare la Șanhai: sute de muncitori masacrați, în curînd mii, guvernul roșu destituit de către armata „populară", agenții Moscovei alungați, partidul comunist persecutat. Aceleași fapte, precedate de o percheziție la ambasada sovietelor la Beijing, se repetă la Nanjing, la Canton și în alte părți. Presa sovietică izbucnește în imprecații, spumegă de furie și scrîșnește din dinți de neputință. Chang Kai-șî nu mai este decît un dezertor, un trădător, un contrarevoluționar, un feudal, un dictator, un călău, un Cavaignac, un Galliffet. Stalin abia are timp să oprească publicarea în *Pravda* a jalnicului său discurs. Dar dezastrul din Pacific îl pătează cu sînge muncitoresc. Opoziția indignată intră în fierbere, este

adresată o scrisoare Comitetului Central de către optzeci de stîngiști, plină de semnături. Lupta dintre fracțiuni se reia cu înverșunare, în al doilea trimestru al anului 1927, pe tema Chinei.

Stalin a suportat, fără să se clatine, un cutremur care într-un regim cît de cît democratic n-ar fi lăsat în picioare pe nimeni altul. Și pe bună dreptate: deținea monopolul absolut asupra informației și asupra comentariului, tiparului și tribunei. Presa întreagă îi aparține și-i laudă cu nerușinare clarvizunea. Nu numai aparatul administrativ, economic și politic, numeros, ci și poliția și armata sînt, prin intermediari, în subordinea lui. Deja totul îi este îngăduit, mai puțin vreo măsură împotriva unui membru al Biroului Politic sau al Comitetului Central, fără asentimentul majorității. Nici un despot, niciodată și în nici o țară, nu a dispus pînă la el de asemenea mijloace de a înșela opinia publică, și la o adică, de a o manipula. Adversarii lui au acces, prin mijloace de răspîndire orală sau dactilografiată, la cel mult două sau trei mii de indivizi și pentru o durată de cîteva luni. Declarația celor Optzeci-și-Trei adună în jur de 3 000 de semnături, dar cei mai mulți dintre refractarii nedeclarați se abțin pentru a nu se expune fără nici un folos la represalii. Numeroase mici cercuri muncitorești își duc zilele în secret, fără să comunice între ele, pentru a se feri de spionii, profesioniști sau benevoli, care mișună peste tot. Apatia colectivă și instinctul de conservare individuală îi dau mînă liberă lui Stalin, cu condiția să nu se atingă de privilegiile „oligarhiei" care trebuie menținută la putere.

La începutul secolului al XIX-lea, capodopera lui Griboedov, *Prea multă minte strică*, interzisă de cenzură, a fost copiată în vreo patruzeci de mii de exemplare, după unii biografi. În cel de-al zecelea an al bolșevismului de stat scrierile lui Troțki sînt în aceeași situație. Nu este singurul indiciu al unui regres de un secol, reacție care face din ce în ce mai frapante asemănările între Țarul de Fier și Secretarul de Oțel.

Cînd Stalin se răzbună ștergîndu-l pe Troțki din istoria oficială a Revoluției, cînd denaturează faptele și falsifică textele, cînd scoate din librării orice carte veridică și orice document autentic, dar care contravine vederilor lui, cînd cenzurează relatările trăite, memoriile contemporanilor, martori sau participanți și chiar scrierile inedite ale lui Lenin pentru a-i nega principalului său adversar orice rol în 1917 și în războiul civil, cînd sărbătorește aniversările Armatei Roșii suprimînd numele obsedant și cînd ordonă turnarea filmului *Octombrie* ca și cum Troțki n-ar fi existat niciodată, cum să nu-ți amintești observația marchizului de Custine despre suveranul autocrat care „modifică după bunul lui plac analele țării și-și hrănește zilnic poporul cu adevărurile istorice care se potrivesc cu ficțiunea momentului"? Imperiu țarist sau republică sovietică, „în această țară adevărul istoric nu este mai respectat decît este religia jurămîntului". S-au văzut situații în

care tirajul anumitor pagini din *Enciclopedia sovietică* a fost întrerupt pentru a se modifica pe loc biografia unor oameni căzuți în dizgrație. Marele public abia dacă era mai bine informat asupra prezentului decît asupra trecutului, asupra înfrîngerilor din China decît asupra victoriilor din Rusia. Stalin își urmărește adversarii pînă dincolo de mormînt; cînd a fost repatriată cenușa lui Sklianski, mort într-un accident în Statele Unite, a interzis ca urna să fie depusă în mausoleul din Piața Roșie, ca pentru a confirma încă o dată părerea marchizului de Custine: „Pînă și morții sînt în Rusia supuși fanteziei celui care-i guvernează pe vii."

După sinistrele gafe din Șanhai și Canton, seria neagră continuă cu arestarea la Pekin a 20 de comuniști chinezi, condamnați imediat la supliciul oribil al strangulării cu garoul. Printre aceștia, unul dintre întemeietorii partidului, profesorul Li Dazhao, și o tînără, Ceng Bai-ming. Dar Stalin se risipește în discursuri și în teze imperturbabile pentru a arăta cu orice chip că are dreptate, pentru a admonesta opoziția prea grăbită să rupă cu Gomindanul și să creeze soviete în China meridională. El își pune acum speranțele în Feng Yu-xiang, generalul creștin care se revendică adept al lui Sun Yat-sen, dar, ca atîția alți „pretorieni" de vînzare și ca atîția frați învrăjbiți ai bolșevismului, se pretinde fiu spiritual al lui Lenin.

Problemele din Extremul Orient nu-l interesează de altfel decît în funcție de poziția lui în Partid. Apropiații lui nu ascund proiectul de a decapita opoziția „lichidîndu-i" pe liderii cei mai stînjenitori; excluși din partid, acești intratabili vor fi dați pe mîna GPU-ului. Dar pentru asta mai este nevoie și de consimțămîntul Biroului Politic. Or, la Kremlin și în împrejurimi se vorbește în limbajul inițiaților că Biroul Politic, amputat de stînga sa, se împarte în dreapta și centru, patru voturi contra patru. Sînt enumerați ca reprezentanți ai dreptei: Rîkov, Buharin, Tomski și Kalinin, fără să se știe prea bine despre ce este vorba. O jumătate a Biroului Politic paralizează astfel cealaltă jumătate (cel de-al nouălea membru, Kuibîșev, face obiectul unei contestări, căci statutul stipulează incompatibilitatea de funcții în Comitetul Central și în Comisia de Control). Stalin se găsește deci într-o provizorie dificultate „la vîrf".

Felul în care va ieși din încurcătură pune bine în lumină superioritatea lui pe planurile inferioare, unde se mișcă cu agilitate. Pentru a preveni orice situație, a lărgit mereu Biroul Politic și Comitetul Central, înconjurîndu-se pe cît posibil de supuși devotați. Dar fracțiunea lui nu este încă omogenă, căci a trebuit să-i ia în calcul și pe acei bolșevici din vechea gardă de care Lenin nu făcea mare caz intelectual, dar care-i serviseră de aliați cînd trebuise să-i înfrîngă pe Troțki, pe urmă pe Zinoviev. Atît timp cît procesul în curs nu va fi încheiat, atît timp cît camarila stalinistă propriu-zisă nu va forma în Biroul Politic majoritatea în majoritate, Stalin va trebui să negocieze, să tragă sfori, să temporizeze. De aceea nu forțează nimic și acționează în tăcere pentru a modifica raportul numeric, fie și cu o singură unitate, în avantajul său.

Troțki crezuse de mai multe ori că poate să atace dintr-o mișcare întregul nucleu stabil al Comitetului Central. Zinoviev încercase o mișcare necugetată în doi timpi, împotriva lui Troțki, în înțelegere cu Stalin, apoi împotriva lui Stalin, prin mijloace proprii. În ce-l privește, Stalin nu lasă nimic la voia întîmplării și nu riscă nici un conflict deschis fără a cunoaște exact forțele de care dispune și fără a indica voturile care trebuie distribuite. De aceea trebuie urmărite îndeaproape plictisitoarele schimbări birocratice, jocul de înlocuire a funcționarilor, unii cu alții: în aceste terne combinații constă secretul imediat și palpabil al dictaturii Secretariatului, pentru cine nu vrea să-și consume energia sondînd ceea ce Carlyle numește „zonele obscure și indescriptibile ale istoriei".

Stalin avea împotriva lui o seamă de tradiții mai mult sau mai puțin respectabile, tendințe statice consacrate în timp, reputații consolidate și solide. Pentru a obișnui Partidul, sau mai bine zis principalele lui cadre, cu o transformare a moravurilor și o revizuire a scării de valori, trebuia procedat încet, prin pași insesizabili. După ce curățase Biroul Politic, el pregătește spiritele pentru epurarea Comitetului Central; nimic nu-l zorește în acțiunea lui: dizgrațiile sînt acceptate cu mai mare ușurință decît amputările. Amînînd la început cu doar cîteva luni, pe urmă cu un an congresul Partidului, el amînă tot cu atît congresul Sovietelor și pentru o dată imprecisă și pe cel al Internaționalei. Încet-încet se împămîntenește obiceiul să se lase totul în seama comitetelor centrale, a birourilor acestora și, în ultimă instanță, a secretarului general. Cînd dreapta începe să-l jeneze în Biroul Politic, Stalin așteaptă și trage sfori, sigur pe Comitetul Central și speculînd cu o perspicacitate incontestabilă stîngăcia adversarilor lui și lașitatea complicilor. Și de fapt amîndouă îl ajută la momentul oportun. Este o perioadă plină de ocazii și pretexte.

Relațiile diplomatice ale Uniunii Sovietice cu Anglia conservatoare, deja foarte compromise de amestecul rusesc în greve, se încordează la extremă în 1927 după complicațiile din China. Stalin profită de atmosfera favorabilă exaltării patriotice pentru a critica opoziția care, în fața Comitetului Central în aprilie și în recenta declarație a celor Optzeci-și-Trei, a comis imprudența să afirme: „Amenințările de război cresc pe zi ce trece." Exploatînd această justificare involuntară a stării de asediu, Stalin alertează populația ignorantă și proclamă că revoluția e în pericol, foarte satisfăcut să identifice opoziția cu dușmanul. Discursuri ale lui Buharin și Voroșilov provocaseră deja un început de panică, o busculadă în magazine; Stalin a fost nevoit să potolească spiritele declarînd: „Nu va fi război în primăvară, nici la toamnă, pentru că dușmanul nu este pregătit de război." Sperietoarea războiului fluturată de către adversar nu poate decît să servească aparatului: cu cît este pericolul mai apropiat, cu atît mai severă trebuie să fie dictatura. La sfîrșitul lui mai, Troțki intervine cu o violență excepțională și zadarnică în fața fantoșelor Executivului și Internaționalei; el combină

Comitetul anglo-rus, Gomindanul, birocratismul sovietic și războiul care se apropie. În replică, Stalin îi neagă orice drept la respect, „cu atît mai mult cu cît el aduce mai mult a actor decît a erou", dar abordează totuși problemele pas cu pas, explicînd de ce nu trebuie forțat ritmul Revoluției în China, de ce trebuie menținută înțelegerea cu Gomindanul, de ce trebuie să se opună creării de soviete în China și încheie: „Tocmai am primit vestea că guvernul conservator englez a hotărît să rupă relațiile cu U.R.S.S.... Unii amenință Partidul cu războiul și cu intervenția. Alții cu scindarea. Se formează un fel de front unic de la Chamberlain la Troțki. Să nu vă îndoiți că nu vom ști să rupem acest front nou." Tonul se înveninează, cu acuzații reciproce de menșevism și trădare.

Opoziția nu încetează să-i dea un concurs indirect lui Stalin prin tactica ei ilogică, tinzînd să adune laolaltă oameni dispuși mai degrabă să se despartă. Îl atacă fără nici o reținere pe Tomski, în problema Comitetului anglo-rus, pe Buharin, din cauza Chinei, în așa fel încît îi apropie de protectorul lor. Amenințînd cu propria demisie, Stalin profită de momentul propice și somează Biroul Politic să avanseze propunerea excluderii lui Troțki și a lui Zinoviev din Comitetul Central. Fără să bănuiască întreaga gravitate a unui act care deschide calea arbitrariului polițienesc de nimic îngrădit, dreapta cedează, apoi, la rîndul său, Comisia de Control, în ciuda rezistenței neașteptate a lui Ordjonikidze. O situație exterioară cu aparențe tragice servește cum nu se poate mai bine manevrei lui Stalin. Asasinarea lui Voikov, ambasadorul sovietic la Varșovia, are la Moscova repercusiuni teroriste cutremurătoare: douăzeci de foști capitaliști și aristocrați, printre care un prinț Dolgorukov, străini de atentat, dar luați prin surprindere ostatici, sînt executați de către GPU. Mîna lui Stalin nu tremură, iar Biroul Politic nu se poate lipsi de el în asemenea circumstanțe în care se vorbește la Kremlin de un nou Sarajevo.

Comisia de Control își motivează hotărîrea prin „indisciplina lui Troțki și a lui Zinoviev", prin activitatea fracționistă a vinovaților: opoziția și-a încălcat promisiunile, și-a răspîndit literatura clandestină, a participat la manifestații, însoțindu-l la gară pe Smilga, deportat în Siberia sub pretextul unei misiuni (recidivă agravată printr-o demonstrație analoagă, în ziua plecării lui Kamenev la Roma); în afară de asta, Zinoviev și-a permis în timpul unei ceremonii comemorative să emită critici și la fel Troțki, în executivul Internaționalei, înainte de „a azvîrli Partidului acuzația calomnioasă de thermidorism" în fața comisiei care supusese sesiunii plenare a organismelor centrale „radierea lui Troțki și a lui Zinoviev de pe lista membrilor Comitetului Central". Nimic nu mai produce mirare în situații ca astea. Nimic nu pare să stea în calea măsurilor luate de această Nemesis birocratică.

Dar Stalin are ghinion în China, unde Feng Yu-xiang, mergînd pe urmele lui Chang Kai-șî îi joacă o festă cumplită întorcîndu-se împotriva comuniștilor. *Pravda* îl acoperă de insulte pe noul „trădător", ceea ce nu-i

împiedică pe diferiţii generali chinezi să spînzure şi să împuşte „roşii" de toate nuanţele, să decimeze sindicatele muncitoreşti, să înece în sînge răscoalele ţărăneşti. „Mai bine de 10 mii de proletari şi intelectuali revoluţionari au pierit deja sub loviturile ucigaşe ale contrarevoluţiei unite. Zilnic sînt ucişi cu sutele cei mai buni fii ai Chinei. Prizonierii sînt supuşi la torturi de nedescris", citim într-un manifest publicat la Moscova. Nu-i rămîne lui Stalin decît să mizeze pe Wan Tin-wei, purtător de cuvînt al stîngii din Gomindan, pentru a suporta un nou eşec şi pentru a constata dezastrul revoluţiei sociale în China, prăbuşirea ultimelor sale iluzii, falimentul scandalos al strategiei sale aventuriste. Ultimul eveniment are loc în iulie 1927, cînd, într-o nemaipomenită derută, are loc deschiderea sesiunii.

Pentru a abate atenţia de la vina gravă care-i revine, Stalin recurge la o îndrăzneaţă diversiune care nu-l înşală pe nici un militant încercat, dar poate să tulbure conştiinţa discipolilor: desemnează ţapi ispăşitori, azvîrle asupra subordonaţilor lui chinezi, instrumente şi victime, asupra supravieţuitorilor masacrului, toată colecţia de greşeli comise, provoacă astfel o criză oportună în partidul comunist din China. El a ordonat deja ieşirea din guvernul naţionalist de coaliţie, dacă nu din Gomindan, şi în fine, îşi însuşeşte deviza opoziţiei, crearea sovietelor, devenită actuală, acum că partida este pierdută. Dar artificiul lui esenţial constă în a face să planeze asupra parlamentului bolşevist ameninţarea de război.

„Problema capitală a momentului prezent este aceea a pericolului unui nou război... îndreptat mai ales împotriva Uniunii Sovietice", scrie el fără să creadă ce spune (căci în conversaţiile private are cinismul de a face ironii pe marginea acestei istorii). Stînga pică în plasă cu atît mai bucuroasă, cu cît ea fusese prima care răspîndise panica. Problema războiului devine axa dezbaterii: „Uniunea Sovietică este ameninţată de o agresiune armată şi în aceste condiţii trebuie... ca partidul nostru să alcătuiască un bloc solid şi masele care-l înconjoară să strîngă şi ele rîndurile", spune Krupskaia căreia i se pare firesc să dea lecţii fracţiunii din care pînă ieri făcea parte. Numai Cicerin şi Osinki contrazic teza panicii prin poziţii calme şi printr-un sînge rece pe care viitorul le va confirma. Troţki afirmă voinţa stîngiştilor de a lupta pentru „patria socialistă" fără a subscrie la nici o „uniune sacră", dar îl consideră pe Stalin incapabil să asigure victoria şi prezintă alternativa: „Thermidor sau opoziţia." Calificat drept defetist, el invocă exemplul lui Clemenceau ostil guvernului din ţara sa şi clasei sale nu pentru a dăuna victoriei, ci pentru a conduce mai bine războiul. Cînd este întrerupt, amintindu-i-se existenţa Partidului, el răspunde: „Partidul, l-aţi sugrumat voi", dar continuă să-şi exprime credinţa iraţională în acest partid pe care Sapronov îl numeşte „un cadavru". Stalin îşi bate joc de acest „Clemenceau de operetă" şi micuţul lui grup „alcătuit din mai mulţi şefi decît soldaţi". Ce greutate pot să aibă semnăturile strînse pe declaraţia celor Optzeci-şi-Trei faţă de imensa majoritate al cărei reprezentant se pretinde a fi? Şi tonul se

schimbă cu avertismentul final: „Pentru a înlătura această majoritate trebuie declanșat războiul civil în Partid.“ Este limpede, Stalin nu va accepta să piardă puterea fără să reziste cu forța armelor. Opoziția, în ce-o privește, rămîne la fraze.

În afară de obsesia artificial întreținută a războiului, dominînd adunarea, aproape toate temele discordiei rumegate și răs-rumegate de la moartea lui Lenin sînt din nou puse pe tapet: neînțelegerile din Octombrie, divergențele din timpul războiului civil, antecedentele troțkismului, Comitetul anglo-rus, afacerea din China. Cele două neobosite fracțiuni se întrec în amenințări, sfidări, reproșuri repetate. Dar bătălia decisivă se dă, ca de obicei, în culise, unde monolitismul aparatului prezintă serioase fisuri, în văzul și-n auzul tuturor.

Stalin face tot posibilul să-i despartă pe Troțki și pe Zinoviev, să-l excludă pe primul și să-l îngenuncheze pe al doilea. Calculul nu era greșit, dar previziunea era un pic prematură. Tot strigînd că războiul este iminent, farsorii au sfîrșit prin a crede ei înșiși pe jumătate și prin a convinge cea mai mare parte din cei păcăliți. Urmau oare să se lipsească, în ajunul unei mobilizări generale, de niște soldați ca Troțki, Smilga, Muralov, Mracikovski și atîția alții? Ordjonikidze nu se putea încă hotărî și căuta un compromis. Unii delegați din provincie se nelinișteau, invocînd că oamenii nu sînt încă pregătiți. Excluderea a fost totuși votată în unanimitate, ca de obicei, dar printr-o procedură care încălca regulile, în absența raportorului care se opunea, Ordjonikidze, și într-o stare de mare inconfort.

Stalin și-ar fi putut permite să se mulțumească cu rezultatul obținut, pentru a-și împinge apoi mai departe avantajul. Dar în Partid nimic nu-l grăbește, căci nimeni nu-l mai poate incomoda de acum înainte în Stat: congresul prevăzut pentru decembrie 1927 va fi astfel selecționat încît să aleagă un Comitet Central de toată încrederea. Discuția pregătitoare din noiembre va coincide cu cea de-a zecea aniversare a revoluției, într-o atmosferă înăbușitoare de entuziasm savant organizat care va ușura sarcina aparatului omnipotent. Stalin complotează deci cu Ordjonikidze, care invită stînga la o atitudine mai conciliantă pentru a-i întinde o plută de salvare. Troțki și Zinoviev consimt și, după tratative confuze și negustoreli penibile, excluderea este anulată, opoziția se angajează încă o dată să se dizolve și scapă cu un „vot de blam sever și un avertisment“. Douăsprezece zile de reglări de conturi, altercații exasperate sfîrșesc în niște banale dojeni. Stalin însă a tergiversat cu certitudinea absolută că-și va atinge pînă la urmă scopurile. Dacă pretextul îi va lipsi, va ști să-l fabrice.

„Niciodată pînă acum opoziția nu a avut o asemenea convingere de neclintit nici o asemenea unanimitate pe pozițiile ei“, spune Troțki. Dar adevărul este că fracțiunea lui a pierdut sau va pierde, în afară de Krupskaia, mai multe personalități importante, originare din cercul lui Zinoviev, în special pe Sokolnikov, Zaluțki, Șelavin, Zof care au recunoscut în public că

greșiseră. În fiecare săptămînă, alți membri ai opoziției, mai obscuri, își recunosc greșelile și cîteodată se înjosesc denunțîndu-și tovarășii, ca garanție de supunere servilă. Spre deosebire de aceștia, grupul lui Sapronov s-a detașat pentru a adopta o poziție mai francă și mai radicală; platforma celor cincisprezece semnalează pericolul iminent al unui Thermidor, cere reinstaurarea sovietelor, revendică principiile democratice ale lui Lenin formulate în *Statul și revoluția*, critică GPU „care-și îndreaptă acțiunile împotriva nemulțumirilor legitime ale muncitorilor" și Armata Roșie „care amenință să se transforme în instrumenul potrivit al unei aventuri de tip bonapartist". Dizlocarea astfel începută nu mai poate fi stăvilită, chiar dacă Troțki se înverșunează să-i interpreteze simptomele drept tulburări de creștere.

Slăbiciunile minorității țin totuși mult mai puțin de legea numărului decît de incapacitatea sa intrinsecă de a raționa în concret, de contradicțiile sale interne insolubile, de obscuritatea opacă a perspectivei sale.

Pentru Troțki, Partidul a încetat să mai fie un partid, partidul s-a sufocat, dar el rămîne pentru totdeauna sfînt, intangibil și tabu. În ochii lui Statul, proletarul, culacul, înfăptuitorul NEP, birocratul sînt tot atîtea abstracții definite ca și Partidul. El s-a bazat la început pe tînăra generație, care, în ansamblu, dovedește toate tarele generației precedente la care se adaugă tarele proprii ei, minus calitățile primeia. Bunul simț și experiența îl sfătuiesc să-și ia răgazul de a instrui o elită, dar, prizonier al politicienilor vulgari într-un „bloc" nefericit, el acționează ca și cum le-ar împărtăși absurda nerăbdare și aberațiile incurabile. Vizînd oligarhia, el atacă anumiți indivizi, nu principiul și nu atrage deloc de partea lui, interesînd-o, clasa muncitoare pe a cărei adeziune activă contează totuși.

Opoziția supralicitează leninismul dogmatic și mistic, contribuind, cu o avalanșă de citate înșelătoare din Scripturi, cînd nu e vorba de o înflăcărată literatură despre China, la bombardarea poporului care n-are de nici unele, care nu are decît datorii și nici un drept. În noua religie de stat, ea reprezintă, prin cele mai bune elemente ale ei, împotriva iezuiților din ordinul castocratic al funcționarilor, nu gîndirea liberă a raționalismului, ci un fel de protestantism sau de jansenism respectuos față de Evanghelia comună. Cu siguranță, cum spune Renan despre Port Royal, se poate spune că nucleul său inițial a furnizat, în partidul privilegiat și în ciuda privilegiilor, „singurele caractere care n-au cedat în fața fascinației universale a puterii"; dar slaba opinie publică rămasă încă în viață nu distinge nici dreapta nici stînga în nuanțele bolșevismului degenerat și cu atît mai mult nu distinge binele de rău. Simpatiile pe care le atrag, le trezesc sau le păstrează membrii opoziției nu se îndreaptă, în general, spre doctrina lor, ci spre oamenii, destul de curajoși pentru a nu se supune dictaturii, pentru a da foștilor cetățeni deveniți supuși pasivi exemplul costisitor al civismului revoluționar.

Troțki se teme de un Thermidor urmat de ineluctabilul Brumar în eventualitatea că va fi învins, dar le declară, unor americani, în 1927, în legătură

cu aceste două forțe aflate în conflict: „Ceea ce ne desparte este incomparabil mai puțin decît ceea ce ne unește.“ El se vede în postura unui Babeuf sub Directorat și ar vrea să pregătească un elan de iacobinism proletar; dar el nu concepe încă o revoluție pentru a suprima sistemul de opresiune și exploatare bolșevico-sovietic și nu preia din acesta decît reforma lentă pentru a o perpetua.

Vederile sale în politica externă nu sînt nici ele mai convingătoare, se simte prea mult preocuparea de a pune pe umerii lui Stalin răspunderile colective la care Lenin a avut o mare parte de contribuție originală și ca și toți leniniștii de marcă, fiecare în funcție de importanța lor. El evită să pună în discuție dualismul politic exprimat, între altele, de Partidul solidar în vorbe cu comuniștii turci și de statul aliat de fapt cu Mustafa Kemal, care-i trimite la eșafod; dar se indignează de cîrdășia cu Mussolini, căruia Rîkov i-a trimis felicitări care trezesc mirarea. Argumentația lui este puțin convingătoare cînd îl face doar pe Stalin vinovat de eșecurile și nenorocirile petrecute pe arena internațională unde comunismul n-a înregistrat decît înfrîngeri, în Germania, în Ungaria, în Finlanda, în Italia, sub Lenin, în Germania, la fel, în Bulgaria, în Estonia, sub conducerea lui Zinoviev, înaintea eșecurilor în Anglia și a catastrofelor din China.

Inconsecvența tactică desăvîrșește antinomiile teoriei și ilogismul politic; opoziția n-a știut nici să-și valorifice în timp util marea ei influență și numeroasele resurse, nici, apoi, să aibă răbdare și să aștepte să se ivească o conjunctură favorabilă fără să renunțe să-și pregătească revanșa. Distribuind lovituri dezordonate, ea realizează împotriva ei însăși un maximum de solidaritate birocratică și favorizează coalizarea tuturor intereselor conservatoare, conștiente sau nu, cu Stalin, în loc să-i dezarmeze pe unii, să-i neutralizeze pe alții. Trecînd de la expectativa sterilă la ofensiva fără speranță, ea se izbește oarbă de „zidul“ Partidului și și-i pune în spinare pe toți aceia pe care se străduie să-i cîștige de partea ei. Își irosește în probleme de exegeză doctrinară sau de strategie insurecțională atenția pe care ar trebui s-o concentreze asupra problemei esențiale a regimului, de care depinde tot restul...

Între două sesiuni ale Comitetului Central, Stalin grăbește preliminariile unei ample operații chirurgicale, pusă la cale de multă vreme. S-ar putea crede că dezmembrarea comitetului anglo-rus, în fine realizată în septembrie 1927, dar de... Congresul Sindicatelor, ca și permanenta hecatombă a comuniștilor în China trezesc în el o ranchiună sinistră împotriva unor adversari prea clarvăzători. Purtătorii lui de cuvînt și de mesaje scrise abuzează de monopolul tribunei și al presei pentru a distruge și moral opoziția redusă la tăcere fizic, pentru a pregăti spiritele față de masacrul de mai tîrziu, în timp ce *Pravda* laudă „dezvoltarea fără precedent a democrației în regimul sovietic“. Spionii stau la pîndă pentru a descoperi peste tot

indisciplina şi, în măsura posibilului, o provoacă pentru a o reprima apoi. Toată luna septembrie este jalonată de excluderi şi, spre sfîrşitul ei, executivul Internaţionalei îl elimină, încălcînd statutul, pe Troţki. O nouă „crimă“ fusese dezvăluită de GPU sub forma unei „tipografii clandestine“ improvizate; doisprezece vinovaţi sau pretinşi vinovaţi sînt excluşi din Partid; Preobrajenski şi Serebriakov încearcă să-i apere şi suferă aceeaşi soartă, alături de alţi treizeci de tovarăşi de-ai lor din Leningrad, pentru alte motive. Mracikovski şi mulţi alţii vor fi aruncaţi în închisoare. Nu mai încape îndoială, deznodămîntul prevăzut se apropie.

În octombrie, Troţki şi Zinoviev sînt în fine excluşi din Comitetul Central în faţa căruia rostesc, într-un vacarm nemaiîntîlnit vreodată în partidul acesta, discursuri inutile, marcate de întreruperi grosolane şi de insulte. Pentru ultima dată ei se folosesc de ocazie ca să se preteze la înscenarea al cărei regizor priceput este Stalin. Acesta nici nu găseşte de cuviinţă să mai păstreze aparenţele; discretul şi preţiosul lui acolit Menjinski, şeful numit al poliţiei, prezintă un raport asupra opoziţiei în care o poveste incoerentă şi dubioasă despre un complot militar tinde să o compromită, amestecînd-o într-o uneltire contrarevoluţionară cu un ofiţer de-al lui Vranghel, în realitate agent al GPU. Manevră provocatoare bătătoare la ochi, „thermidoriană“ spune Troţki, în care asistenţa jenată, dar supusă, întrevede mîna de expert a lui Stalin.

Deja n-am mai putea compara GPU cu Ohrana ţaristă. Trebuie să ne întoarcem la Nicolae I pentru a avea o idee despre redutabila instituţie care sintetizează în prezent faimoasa Secţie a treia a Cancelariei şi teribilul corp de jandarmi, dar cu o tehnică modernă. Comparaţia se impune cu atît mai mult cu cît Secretarul de Oţel este adevăratul stăpîn al poliţiei, ca şi, la vremea lui, Ţarul de Fier. Fiecare se simte sub supravegherea directă sau indirectă a lui Stalin şi nici unul dintre membrii parlamentului bolşevist, în afară de cei de stînga, nu îndrăzneşte să-l contrazică, nici să-i facă opoziţie. Corupţii şi fanaticii sînt cei care dau tonul, restul se resemnează să voteze orice. Atunci cînd Troţki, cel mai bun orator al Partidului, este silit să-şi *citească* discursul cuvînt cu cuvînt pentru a se limita la el, într-o hărmălaie indescriptibilă în care este uşor să discerni complotul, pe urmă să se oprească înainte de a şi-l fi terminat, nici unul dintre cei ce-şi exprimă confidenţial dezgustul pe culoare nu se încumetă să şi-l declare deschis în şedinţă. Se întretaie strigăte violente dintre care stenograma nu le-a reţinut decît pe cele mai cumpătate: „Renegatule... trădătorule... canalie... lăudărosule... palavragiule... mincinosule... menşevicule.“ În vacarm, Troţki abia ajunge să articuleze: „Actuala victorie a organizaţiei lui Stalin precede prăbuşirea lui politică.“ Fluierăturile şi huiduielile îl scutesc să continue cu prorocirile.

Stalin, care-şi asigurase o tăcere plină de atenţie, răspunde mai întîi pledînd *pro domo sua*, în stilul lui cu repetiţii: „Faptul că atacurile

principale sînt îndreptate împotriva lui Stalin se explică prin aceea că Stalin știe poate mai bine decît anumiți tovarăși șmecheriile opoziției și că el este mai greu de înșelat. Iată de ce este atacat mai ales Stalin... Cine este Stalin? Stalin este un om oarecare. Luați-l pe Lenin..." Pentru ca s-o ia pe urmă de la capăt cu vechile polemici din emigrație, din vremea cînd Troțki îl critica fără menajamente pe „Maximilian Lenin".

Pe tema Testamentului, adus în continuare în discuție de opoziție, el contestă că l-ar fi pus la secret, invocă o pretinsă hotărîre luată de comun acord de a nu-l publica și citează din nou dezmințirile date de Troțki lui Max Eastman: „Se spune că în Testament Lenin ar fi propus congresului să studieze problema înlocuirii lui Stalin în funcția de secretar general? Este perfect adevărat. Să citim acest pasaj, chiar dacă el v-a fost citit în mai multe rînduri..." Și dă citire cuvintelor devenite clasice ale lui Lenin: „Stalin este prea brutal *(grub)* și acest defect, perfect suportabil în relațiile dintre noi, comuniștii, devine intolerabil în funcția de secretar general. De aceea le propun tovarășilor să se gîndească la mijloacele de a-l înlocui pe Stalin din acest post și de a numi în locul lui un om care în toate privințele să se deosebească de tovarășul Stalin prin superioritatea sa, adică să fie mai răbdător, mai loial, mai politicos și mai receptiv cu tovarășii lui, mai puțin capricios etc."

El se justifică, bazîndu-se, cu o încredere matematică pe scrutinul final, dar bazîndu-se și pe greșelile acumulate de către detractorii lui: „Da, tovarăși, sînt brutal cu aceia care, lipsiți de cuvînt, scindează și demoralizează cu brutalitate, și în chip trădător, Partidul. N-am ascuns niciodată acest lucru și nu-l ascund. Încă de la prima ședință a Comitetului Central de după cel de-al XIII-lea Congres am cerut să fiu eliberat de obligațiile de secretar general. Congresul însuși a examinat această problemă. Fiecare delegație a examinat această problemă iar delegații, inclusiv Troțki, Kamenev, Zinoviev, au fost unanimi în a-l obliga pe Stalin să rămînă la post. Ce puteam deci să fac? Să-mi abandonez misiunea? Nu-mi stă în caracter... După un an, am prezentat din nou cererea de a fi eliberat și din nou am fost obligat să rămîn la postul meu. Ce puteam să fac și de data asta?"

După această pledoarie în favoarea propriei persoane, rechizitoriul: „Se vorbește despre arestări ale celor care pentru că încercau să-l dezorganizeze, au fost excluși din Partid pentru că duc o activitate antisovietică. Da, îi arestăm și îi vom aresta dacă nu încetează să submineze partidul și puterea sovietică... Se spune că asemenea fapte sînt necunoscute în istoria partidului nostru. Nu este adevărat. Dar grupul lui Miasnikov? Dar grupul Adevărul Muncitoresc? Cine nu știe că aceste grupuri au fost arestate cu sprijinul direct al tovarășilor Troțki, Zinoviev și Kamenev?"

Îl ironizează pe Zinoviev care a prevestit războiul pînă în primăvara lui 1927, pe urmă pînă în toamna aceluiași an: „Uite că a venit iarna și războiul n-a venit încă." Înainte de „pălăvrăgeala" lui despre Thermidor, observă el, Troțki se opunea în *Noul curs*, conform propriilor lui termeni, folosiți în

broşura respectivă, „analogiilor istorice cu marea Revoluţie Franceză (căderea iacobinilor), din care se hrănesc şi cu care se consolează liberalismul şi menşevismul, considerîndu-le superficiale şi inconsistente". El acuză opoziţia, care neagă, de tendinţa de a fonda un partid concurent. Or, în această privinţă, toată lumea cunoaşte intransigenţa castei bolşevice: „Sub dictatura proletariatului, pot exista două, trei, chiar patru partide, dar cu condiţia ca unul singur să fie la putere şi toate celelalte la închisoare", vor spune în curînd Tomski şi Buharin, reprezentanţii dreptei, primul parafrazîndu-l pe cel de-al doilea. Regres sensibil, în zece ani, de cînd Lenin a promis „o concurenţă paşnică între partide în interiorul sovietelor"...

Adunarea fixează ordinea de zi a viitorului congres. Printr-un paradox destul de sfruntat, ea aduce un omagiu involuntar stîngii industrialiste în momentul în care aceasta îşi hotărăşte pierzania, adoptînd „Directivele pentru elaborarea unui plan cincinal economic", adică punînd în aplicare proiectele dragi lui Troţki încă din 1920. Dar în privinţa ritmului presupus al viitoarei dezvoltări industriale, diferenţa dintre cele două concepţii este mare. Opoziţia se grăbeşte să stabilească „contrateze" mai ambiţioase, de prezentat în faţa congresului. Fracţiunea guvernamentală, sigură pe mijloacele ei de persuasiune şi de coerciţie, acordă în fine o lună de dezbateri prealabile şi, în generozitatea sa democratică, un supliment special din *Pravda*. Stînga cerea trei luni: deja este nevoie de cîteva săptămîni pentru anumite contacte de stabilit prin poştă. Cît despre facultatea de a se pronunţa liber, nimeni nu se poate înşela, ştiind cît de scump i-a costat pe cei mai îndrăzneţi curajul de a ieşi în evidenţă.

După Stalin, numărul activiştilor Partidului nu este mai mic de 100 000 în 1927, la cei 1 200 000 membri şi stagiari. În afară de aceştia, aproximativ jumătate din efectivul total, în jur de 500 000 sînt funcţionari ai statului şi în administraţiile sindicale, cooperatiste sau în instituţiile anexă ale Partidului. Cealaltă jumătate, ocupată în producţie, se bucură de o securitate materială apreciabilă şi nu aspiră decît să-şi consolideze această securitate prin promovarea în aparat. În aceste condiţii, comunistul de rînd are de ales între ortodoxia confortabilă şi şomajul fără soluţie. Eroii dispuşi să-şi sacrifice de dragul principiilor bruma de bunăstare, iar cîteodată pîinea copiilor, nu s-ar putea face auziţi de la tribuna congresului, pînă la care aveau de trecut prin filtrul a şase instanţe suprapuse care selectau opinia de jos în sus şi o amortizau progresiv pînă la a o înăbuşi.

La sfîrşitul lui octombrie 1927, Rakovski şi Kamenev, care-şi încearcă norocul la Moscova într-o adunare ordinară, sînt primiţi cu strigăte şi puşi în imposibilitatea de a vorbi. În alte părţi, alte tentative, acelaşi rezultat. Opoziţia decide totuşi să persevereze în această tactică combativă şi să rişte o demonstraţie de stradă, în ziua marii aniversări. Încurajată de un succes relativ, dar întîmplător, înregistrat în timpul unei manifestaţii la Leningrad, ea speră să impresioneze birocraţia printr-o demonstraţie de popularitate.

Din partea lui Zinoviev o asemenea prezumție n-are nimic surprinzător. Dar Troțki ar fi putut să-și amintească de Cromwell, care, primit în triumf la întoarcerea din expediția în Irlanda, avea înțelepciunea să spună că „afluența ar fi fost și mai mare dacă ar fi fost vorba să vină să asiste la execuția mea prin spînzurătoare“ sau de Washington, gîndindu-se, în timp ce primea aclamațiile în cinstea alegerii lui ca președinte, la „scenele cu totul diferite care vor avea loc poate într-o zi, în ciuda eforturilor mele de a face bine“. Dar, cu competența lor socială ipotetică și peremptorie, bolșevicii de stînga, ca și cei de dreapta și de centru, înclinați să-și ia dorințele drept realitate și temerile drept certitudini, generalizează orice fenomen episodic sau accidental. Opoziția se exaltă în fața partizanilor săi, în micile ei adunări ilegale, și mai ales atunci cînd reușește, în mod surprinzător, să umple amfiteatrul Școlii superioare tehnice. În 7 noiembrie, străină de voioșia serbării, ea se amestecă, cu lozincile ei enigmatice scrise pe pancarte, în gloata neștiutoare care defilează intonînd imnuri revoluționare. Gloată asemănătoare altor gloate din orice țară, dar gloată a Uniunii Sovietice, dresată să meargă în turmă, credulă cînd este în colectivitate, sceptică în elementele ei distincte, anxioasă și pasivă, animată de un vag sentiment de patriotism revoluționar amestecat cu oboseală.

De data asta Stalin nu este prins nepregătit. Pierdută în mulțimea indiferentă, opoziția este atacată de bande bine instruite care o bombardează, spune un comunicat oficial, cu „mere stricate și galoși“, dovadă că oamenii de încredere se aflau acolo tocmai în acest scop, că doar nu vine nimeni să celebreze o lovitură de stat avînd la el mere stricate, iar galoșii costă prea mult ca să-i arunci, mai ales cînd se apropie iarna. Pancarte sfîșiate, manifestanți bătuți, îmbrînciți, busculadă, înjurături, invective... O împușcătură: glonțul a ricoșat în automobilul lui Troțki. În acest timp, la Leningrad, o încăierare de același fel duce la sechestrarea, pentru cîteva ore, a lui Zinoviev. Marile incidente ale zilei se limitează la atît. Numai două minorități inflamate s-au încăierat, poporul rămînînd inert și neutru. Troțki notează pe această temă, în memoriile lui: „Pentru cine știe să vadă, la 7 noiembrie 1927 s-a jucat pe străzile Moscovei o repetiție a lui Thermidor.“

Manifestul emfatic și banal al executivului sovietelor, în cinstea aniversării, conținea, printre clișeele obișnuite și invocațiile sacramentale, o „surpriză“: ziua de lucru de șapte ore, dar ca promisiune de realizat peste un an și prin etape ce vor fi precedate de raționalizarea industriei. Într-o țară unde legea zilei de muncă de opt ore nu se aplica, cum recunosc înseși oficialitățile, și unde muncitorii, răsplătiți în cea mai mare parte a lor prin salarii de mizerie, își petreceau zilnic ore întregi ca să cumpere niște produse de primă necesitate de calitate inferioară, pîine pentru părinți, lapte pentru copii, reforma viitoare nu avea importanța pe care i-o atribuia, cu

mare zarvă, aparatul. Jignită de irealitatea demagogică a „cadoului“, opoziția a făcut în nenumărate rînduri această constatare, circumstanță agravantă trecută în contul ei. Dar această nouă neînțelegere este doar un accesoriu al unui dezacord mai general asupra politicii economice. Manifestul nu spune nimic despre planul cincinal aprobat în linii mari de către Comitetul Central; conducătorii persistă în a nu-i acorda decît o importanță secundară. Sînt necesare contratezele opoziției pentru a face din ele esența conflictului.

O abundentă literatură pseudodocumentară, burdușită de cifre, ilustrată cu diagrame, tinde să dovedească revenirea materială a Rusiei, zece ani după revoluție, la nivelul, înapoiat și așa, de dinaintea războiului. Dar este vorba aici de date înșelătoare, în cifre absolute și cu valori foarte discutabile în care nu intră la socoteală mișcările de populație, pierderea unor întinse teritorii productive, deprecierea monedei, regresia accentuată a comerțului exterior, distrugerile și jafurile din timpul războiului civil. Pe de altă parte, Gosplanul stabilește că pe cap de locuitor consumul mediu rămîne mult sub acest nivel de mizerie și că nu-l va atinge din nou decît în 1932, cu ocazia celei de a 15-a aniversări a lui Octombrie, după planul economic în curs de elaborare. Acest calcul oficial contracarează ficțiunile statistice destinate propagandei și stimulează stînga, ale cărei contrateze critică un „plan atît de mediocru, absolut pesimist“.

Planul cincinal al dreptei nu rezolvă nici o dificultate, se spune în esență în aceste teze, nici șomajul, nici insuficiența salariilor, nici criza de locuințe, nici inflația fiduciară, nici criza de mărfuri. Impozitele indirecte, mărite de la un buget la altul, copleșesc clasa muncitoare. Numai producția de vodcă se va tripla în cinci ani, în timp ce dezvoltarea consumului pe ansamblu va fi minimă. Soluția ar fi, conform contratezelor, investiția unui surplus de capital în industrie. Satele țin în rezervă un miliard de puduri de cereale; printr-un împrumut forțat de 150 de milioane de puduri, statul ar putea să dea un viguros impuls întregii economii, să dea de lucru la mii de șomeri, să arunce pe piață noi mărfuri în cantități considerabile. Subvențiile alocate producției industriale ar trebui să se ridice pentru început la 500 de milioane de ruble pe an și să ajungă pînă la un miliard în următorul cincinal. Se înțelege de la sine că planul nu se va realiza fără colaborarea promotorilor săi de stînga, cu atît mai puțin dacă ei se împotrivesc, ceea ce implică un regim „mai democratic“ în interiorul Partidului.

Opoziția nu mai dispune însă de mijloace pentru a-și expune părerile, calificate în bătaie de joc drept „super-industrialiste“. În momentul cînd *Pravda* publică contratezele, delegații la conferințele locale, regionale, provinciale și naționale care trebuie să preceadă congresul sînt deja numiți, aproape peste tot. În plus, o obstrucție implacabilă înăbușe vocile minorităților. Cele cîteva file de dezbateri, parodie de democrație, nu servesc decît să alimenteze o polemică unilaterală. În sfîrșit, Comitetul Central invită deschis la dizolvarea cu forța a întrunirilor separate ale opoziției. Într-o

conferință de presă cu oaspeți străini, Stalin răspunde la o întrebare oportună: „Nu veți găsi nicăieri în lume o țară în care să existe, pentru proletariat, o libertate a presei atît de amplă și atît de completă ca în U.R.S.S..“

Cu același prilej, secretarul general dă explicații despre vodcă, ce aduce venituri anuale depășind 500 de milioane de ruble, proporție aproape egală cu „bugetul beat“ din timpul țarismului: „Cred că vom reuși foarte repede să suprimăm monopolul vodcii, să reducem producția de alcool la minimul necesar nevoilor tehnice și pe urmă să lichidăm cu totul vînzările de alcool.“ Dar partea cea mai interesantă, și de data aceasta, se referă la socialismul la sate: „Ne gîndim în problema țărănească să realizăm colectivismul treptat, prin măsuri de ordin economic, financiar, cultural și politic.“ Este teza tradițională a bolșevismului, în care nu se pune problema unei intervenții în forță: „Colectivizarea integrală va avea loc atunci cînd întreprinderile țărănești vor fi transformate pe o nouă bază tehnică, în sensul mecanizării și electrificării, cînd majoritatea țărănimii muncitoare va fi cuprinsă în organizațiile cooperatiste, cînd majoritatea satelor va fi prinsă în asociații agricole cu caracter colectivist.“

Întîlnirea se încheie cu cuvinte grandilocvente consacrate GPU, pe care Stalin nu se sfiește să-l asimileze Comitetului Siguranței Generale din Revoluția Franceză, deși Uniunea Sovietică nu mai era în război de 7 ani și istoria Rusiei țarilor oferă termeni de comparație mai potriviți: „Nu vrem să repetăm greșelile comunarzilor parizieni. GPU este necesar revoluției și GPU va trăi pentru a-i înspăimînta pe dușmanii proletariatului“. Nici o aluzie la vînătoarea de proletari, de socialiști, de anarhiști, de sindicaliști, de tolstoieni, de comuniști, de revoluționari de toate școlile de care se plîng nenumăratele curente ale opoziției.

În 15 noiembrie, Comisia de Control hotărăște excluderea din Partid a lui Troțki și a lui Zinoviev. Nimeni nu-și face iluzii, urmează, dacă congresul aprobă, foarte apropiata deportare sau închisoarea. Ceilalți lideri ai stîngii sînt excluși din Comitetul Central și înlăturați din funcțiile lor în Partid și în stat. Se spune la Moscova că Stalin a hotărît „să lovească opoziția în stomac“, lăsînd-o fără mijloace de trai, fără loc de muncă și fără adăpost. În data de 16, unul dintre principalii reprezentanți inactivi ai opoziției, Ioffe, se sinucide; bolnav de mult timp și lovindu-se de ostilitatea Biroului Politic, dar mai ales deprimat de persecuțiile îndurate de fracțiunea lui, a vrut să protesteze împotriva acestui „oprobriu“, excluderea prietenilor săi, „care va duce inevitabil la o perioadă thermidoriană“ în Rusia. În testamentul lui spiritual, o tulburătoare scrisoare adresată lui Troțki, el îl imploră pe acesta să rămînă ferm pe poziții, să nu accepte compromisul, la fel ca Lenin, odinioară. GPU face o percheziție la cel decedat și încearcă să interzică accesul la cimitir al convoiului funebru. Neavînd instrucțiuni de sus și de frica scandalului, ezită încă să recurgă la acte de violență fizică, dar timpul tergiversărilor va rămîne în curînd doar o amintire.

La o săptămînă după gestul tragic al primului ambasador al Republicii Sovietelor în Europa și în Asia, Stalin anunță eșecul opoziției care n-a obținut, și pe bună dreptate, decît 1 la sută din voturi și nu va avea deci delegați la congres. „O declarație de adeziune semnată de 31 de troțkiști" a fost remisă Biroului Politic, spune el, „ dar ce răspuns se poate da unei declarații ipocrite a 31 de troțkiști, cînd declarațiile mincinoase ale opoziției au fost mereu și mereu contrazise de faptele lor scizioniste?" În decembrie se deschid lucrările celui de-al XV-lea Congres, adevărată curte cu juri a aparatului, unde „unanimitatea sută la sută" este garantată prin toate mijloacele imaginabile.

Este un fel de capodoperă a genului. În masa compactă a celor 1 669 de delegați la congres, stînga, într-adevăr, nu dispune de nici un mandat. Cîțiva dintre reprezentanții ei, candidați la excludere, sînt prezenți, după incorigibilul lor obicei cu vot consultativ. În ce constă dreptul lor la cuvînt, o vor afla pe propria piele, dacă vor încerca să și-l exercite. Ceremoniile de felicitare vor lua proporții extraordinare; congresul primește aproape 1 500 de adrese, moțiuni, scrisori de salut și de felicitare trimise conform instrucțiunilor de la centru și aplaudă nenumărate așa-zise delegații muncitorești sau de alt fel, aduse acolo în baza sarcinilor de serviciu. Pe cît de inconsistent este conținutul dezbaterilor, pe atît sînt de groase și de greoaie dările de seamă asupra lor; un enorm volum de 1 400 de pagini înregistrează litaniile papagalicești ale oratorilor, întinse de-a lungul a treizeci de ședințe. Stalin vorbește timp de o zi întreagă, pentru a dovedi cel puțin rezistență și ceilalți oratori se înverșunează să stea la tribună cît mai mult posibil pentru a compensa în cantitate calitatea mai mult decît deficitară a discursului lor. La „propunerea", semănînd mai mult a ordin, a organizatorilor adunarea supusă „hotărăște", adică acceptă, o modificare a statutului, legalizînd amînarea sa arbitrară: congresul se va întruni de acum cu frecvența minimă de o dată la doi ani. Dar nimic nu garantează respectarea acestei noi stipulații, cum nu este garantată nici respectarea atîtor alte dispoziții protectoare regulamentare, legale sau constituționale. În fine, după voința ocultă a lui Stalin, efectivul Comitetului Central va fi de 121 de membri inclusiv supleanții, cel al Comisiei de Control de 195, pentru a lărgi în favoarea secretariatului „baza vîrfului".

Lungul raport politic al secretarului general, document tipic de optimism birocratic se încheie cu enumerarea măgulitoare a celor zece victorii ale bolșevismului, în interior și în exterior în cele mai diverse domenii. Totul merge cum nu se poate mai bine sub cea mai bună dintre dictaturi... Înconjurat de grupul lui compact de adepți, alcătuit din partizani interesați și din creaturi docile, Stalin psalmodiază liniștit materiale statistice furnizate de funcționari prudenți, evitînd cu precauție să introducă în ele vreo idee personală. Dacă afirmă, ușuratic: „Ne aflăm în pragul unui nou avînt revoluționar, în colonii, ca și în metropole", pronosticuri similare emise de

Lenin altădată îi vor servi de scuză în cazul unei eventuale dezminţiri prin fapte. Însuşindu-şi, cel puţin pe hîrtie, proiectele de industrializare ale stîngii, el ridică în slăvi „ritmul fără precedent în care se dezvoltă industria noastră socalistă“ şi împrumută de la Lenin o frază vagă despre necesitatea „de a ajunge din urmă şi de a depăşi ţările avansate pe plan economic“, pentru a face din ea o deviză imperativă.

Este de la sine înţeles: cu cît este mai întîrziată o ţară în dezvoltarea ei, cu atît trebuie să progreseze mai repede în anumite împrejurări sub imperiul concurenţei exterioare şi graţie concursului tehnic al rivalilor săi pentru a se alinia în rîndul statelor moderne. Dar tocmai această rapiditate dovedeşte întîrzierea ei şi nu o îndreptăţeşte să se laude cu ea, să cadă în „com-lăudăroşenia“ care-l oripila pe Lenin atît de mult... Rusia ţaristă cunoscuse, înaintea Rusiei sovietice, accese de febră industrială. Şi dacă nu se poate concepe socialism democratic fără producţie industrială, este simplu să intensifici producţia, uitînd socialismul.

Mai puţin mulţumit de agricultură, prea extensivă, parcelată, neproductivă, Stalin ia şi el în consideraţie, după opoziţie, pericolul reprezentat de culaci. În mod evident, ţăranii înstăriţi acaparau, chiar fără voia lor, cerealele, neputînd să le schimbe pe o monedă stabilă sau pe produse de fabrică, în timp ce mulţimea de săraci abia supravieţuia pe loturi fărîmiţate la nesfîrşit, fără îngrăşăminte şi unelte. „Soluţia o constituie trecerea de la micile întreprinderi ţărăneşti fărîmiţate la marea cultură pe baza muncii în colectiv a pămîntului... şi a unei noi tehnici, superioare“, dar cu prudenţă, fără constrîngere, prin convingere şi prin puterea exemplului: „Se înşală acei tovarăşi care cred că vor termina cu culacii prin măsuri administrative, prin GPU. Această metodă este simplă, dar este departe de a fi eficientă. Asupra lor trebuie acţionat prin măsuri economice, pe baza legalităţii revoluţionare. Iar legalitatea revoluţionară nu este o vorbă goală. Aceasta nu exclude, evident, recursul la unele măsuri administrative împotriva culacilor...“

Aşadar, fără măsuri administrative, dar cu măsuri administrative totuşi. Or, sub acest eufemism, Stalin desemnează ceea ce Lenin respingea drept „devastările *başbuzucilor*“, confiscarea grîului de la agricultorii prevăzători, jaful în acelaşi timp oficial şi ilegal, imposibil fără silnicii şi ciocniri. „Administrativ“ vrea să zică poliţienesc şi militar, căci o asemenea măsură administrativă nu se poate lua decît cu arma în mînă. În perspectivă, aceasta va însemna războiul împotriva ţăranilor deţinători de grîu, altfel spus, politica de spoliere pe care majoritatea i-a reproşat-o minorităţii, pentru a şi-o anexa apoi la programul ei, cum a făcut şi cu industrializarea.

Despre opoziţie, temă principală a congresului, Stalin se mulţumeşte să reia vechile refrene. El face, pe scurt, „bilanţul dezbaterilor“: în jur de 4 000 de voturi pentru opoziţie, fără să mai specifice că cele mai mult de 1 000 de excluderi au intimidat Partidul. Un an mai tîrziu, acelaşi Stalin va vorbi retrospectiv de 10 000 de voturi împotriva Comitetului Central, plus

încă de două ori pe atît, numărul celor care n-au votat, deci 30 000 de opozanţi stăpîniţi de teroarea birocratică, „de cnutul administrativ“ cum vor spune în curînd Troţki şi partizanii lui. Alt exemplu care dă o idee despre veracitatea statisticilor: Stalin menţionează cifra globală de 10 346 000 salariaţi de la oraşe şi sate de toate categoriile, iar S. Kossior evaluează la vreo 10 milioane numărul sindicaliştilor. Se pare deci că toţi salariaţii au intrat în sindicat, inclusiv copiii, inclusiv muncitori necalificaţi, zilierii, servitorii, doicile şi milioanele de analfabeţi răspîndiţi pe teritorii întinse fără oraşe şi lipsite de căi de comunicaţie unde instituţiile profesionale nici n-ar putea exista... Celelalte calcule, coeficiente şi procentaje cu care jonglează diferiţii secretari şi raportori merită acelaşi credit.

„Opoziţia trebuie să cedeze complet şi în totalitate, atît sub raport ideologic, cît şi în ceea ce priveşte organizarea“, conchide Stalin. Asistenţa excitată printr-o serie de discursuri încărcate de ură ştie ce vor stăpînii ei şi se manifestă fără reţinere. Troţki şi Zinoviev, excluşi, nu mai sînt acolo ca să răspundă. Rakovski, pînă mai ieri încă ambasador la Paris şi rechemat de către guvernul său în urma unei campanii ostile a presei reacţionare franceze, este şicanat, ca un intrus, bombardat cu sarcasme şi cu jigniri la fiecare frază, apoi la fiecare cuvînt; în fine, este alungat de la tribună unde a avut inutila temeritate de a se expune ca la un stîlp al infamiei. Nici tovarăşii lui de idei nu sînt mai bine trataţi. Singur Kamenev reuşeşte să se facă ascultat cît de cît, căci tonul lui conciliant, nuanţat de subînţelesuri, pare să indice că ar avea de spus lucruri noi... Opoziţia îşi intensifică totuşi demersurile disperate pentru a evita inevitabilul.

Printr-o declaraţie cu 121 de semnatari şi alţi 52 care contrasemnează, ea protestează susţinîndu-şi loialitatea şi admite că este vinovată de indisciplină. „N-avem nici o neînţelegere de principiu cu Partidul.“ Ea se abţine să acuze Comitetul Central de thermidorism, se angajează să înceteze orice acţiune fracţionistă, să-şi dizolve organizaţia, să se supună de acum înainte necondiţionat, să nu mai militeze pentru opiniile ei decît în limitele permise de către statut. Ea speră, în consecinţă, în reintegrarea celor excluşi şi în eliberarea celor întemniţaţi.

Dar sciziunea latentă a „blocului“ fragil al opozanţilor nu mai este un mister pentru nimeni din congres; GPU are spioni peste tot şi îi trece prin mîini destulă corespondenţă pentru a fi informat cu exactitate. După părerea lui Troţki, Zinoviev era deja de un an pregătit să „capituleze“. De aceea Stalin cere o predare fără condiţii şi abjurarea de la orice erezie, fără rezerve. În 10 decembrie, Ordjonikidze primeşte două declaraţii distincte de supunere; cea a lui Kamanev şi a adepţilor lui, care renunţă chiar şi la răspîndirea legală a ideilor proprii, şi cea a lui Rakovski şi a adepţilor lui, care nu se resemnează. În 18, excluderea a 75 dintre principalii membri ai grupului Troţki-Zinoviev şi a 23 de membri din grupul Sapronov este votată în unanimitate. Curînd după aceea, Rakovski şi prietenii lui

redactează un nou jurămînt de fidelitate față de bolșevism: „Excluși din Partid, vom face tot posibilul pentru a reveni în rîndurile lui..."

„Blocul" opoziției și-a trăit traiul, Zinoviev și Kamenev, care pretindeau că l-au înființat „temeinic și pentru mult timp" fac și ei o nouă declarație, de data aceasta pentru a-și retracta convingerile intime, pentru a-și mărturisi păcate imaginare, pentru a subscrie la acuzații îndreptate împotriva lor înșile, pentru a-și dezavua tovarășii aflați în străinătate. „Dezertori" în 1917, „capitularzi" în 1927, sînt acum îngenuncheați, așa cum prevăzuse Stalin. Acest *mea culpa* nu-i salvează încă; congresul amînă pentru alte șase luni orice hotărîre definitivă în ce-i privește, în așteptarea unor dovezi definitive de pocăință.

Scoțînd astfel opoziția în afara legii, dacă se poate spune așa ceva despre un regim de ilegalitate fără limite, congresul și-a îndeplinit misiunea principală pe care i-o încredințase Stalin. Asupra tuturor celorlalte puncte de pe ordinea de zi, el adoptă rezoluții prezentate de oameni de încredere din Secretariat. „Directivele" lui Rîkov și Krijanovski cu privire la planul cincinal economic fac parte dintre ele. Guvernanții nu știu mai bine decît cei guvernați cînd și cum se va realiza planul, din care sînt deja în studiu 7 variante. Statul sovietic ar trebui să se alimenteze din rezervele semnalate de către stînga exclusă, intrînd în acest fel în conflict cu țăranii producători, să suprime comerțul privat, în ciuda celor mai bune intenții și încălcînd principiile fundamentale ale noii politici economice, pentru a avea mijloacele de a finanța o industrializare de mare anvergură. Și în același timp se pun mai multe probleme tehnice și culturale care nu se pot rezolva în cinci ani. Dar nimeni nu zăbovește asupra lor, căci unii nu au dreptul să-și spună părerea, iar alții se lasă în seama experților.

Congresul ratifică automat, cum ratifică tot restul, politica externă cu două fețe a Biroului Politic, pașnică, acomodantă și avantajoasă prin diplomație, subversivă, fanfaronă și dezastruoasă prin ex-Internaționala aservită. Actualitatea readuce în atenție China, cu un prilej sinistru: în noaptea de 10 spre 11 decembrie, printr-o coincidență cu congresul care nu lasă nici o urmă de îndoială în privința spontaneității operațiunii, la Canton izbucnește o răscoală locală. Agenții lui Stalin au declanșat acțiunea pentru a-i procura șefului lor un vot decisiv, în chip de argument împotriva „pesimismului opoziției". Mișcare revoluționară de ariergardă și izolată, factice și sortită eșecului. Comuna din Canton, încercuită de forțele militare ale Gomindanului, nu durează decît 48 de ore și înfrîngerea ei este însoțită de un masacru oribil. Mai mult de 2 000 de comuniști, adevărați sau presupuși, au fost imediat masacrați sau torturați. La congres, unul dintre emisarii lui Stalin în China, Lominadze, a raportat executarea a 30 de mii de muncitori chinezi în numai 5 luni, din aprilie pînă în august 1927. După nesăbuita răscoală din China și represiunea sîngeroasă care i-a prelungit ecoul pe durata mai multor săptămîni, cele mai serioase estimări apreciază la vreo sută de mii

numărul total al victimelor politicii incoerente dusă sub egida „Moscovei“. După ce comunismul chinezesc a fost aproape distrus, o mînă de supravieţuitori, printre care ex-secretarul Zhen Du-xiu vor trece în opoziţie de unde-i aşteaptă excluderea. Ia astfel sfîrşit un întreg ciclu de aberaţii şi de aventuri din care Stalin iese descalificat pentru totdeauna ca teoretician şi ca strateg al revoluţiei, cu preţul a vreo sută de mii de vieţi omeneşti.

Dar în Rusia nu se ştie nimic despre cauzele dezastrului şi cei care ştiu sau vor să ştie sînt paralizaţi. După ce dezmembrase opoziţia, Stalin se pregăteşte acum s-o distrugă. Nu aşteaptă decît un pretext pentru a aplica articolul 58 din Codul penal vizînd delictele şi crimele de contrarevoluţie. Două scrisori interceptate de către GPU îi vor servi curînd în acest scop, deşi sînt nişte documente inofensive în care autorii anonimi critică „trădarea capitularzilor“ considerată ca un „fapt istoric“ — cuvinte mult prea mari pentru o biată palinodie uşor de prevăzut.

La 19 ianuarie 1928, presa anunţă în termeni voalaţi „expulzarea din Moscova a treizeci dintre membrii cei mai activi“ ai opoziţiei, în frunte cu Troţki. Pe lista proscrişilor figurează Radek, Preobrajenski, Smilga, Serebriakov, I. Smirnov, Beloborodov, Sosnovski, Muralov, Sapronov şi V. Smirnov. Alţii, cum ar fi Rakovski, Boguslavski, Drobnis, sînt invitaţi „să părăsească Moscova“. Prin asemenea formule ipocrite sînt deportaţi cei mai nesupuşi. Sute, apoi mii de arestări şi de expulzări vor urma de acum înainte, cu scopul de a-i obosi fizic şi de a-i distruge moral pe „trădătorii“ care îndrăznesc să se numească bolşevici-leninişti. Obicei caracteristic al bolşevismului post-leninist: Zinoviev şi Kamenev se servesc de acelaşi pretext ca şi Stalin pentru a-şi denunţa tovarăşii de ieri şi pentru a cere îngăduinţa stăpînilor de azi, călcînd cu neruşinare peste trupurile învinşilor. În raporturile individuale, ca şi în relaţiile internaţionale, epigonii lui Lenin trec, dintr-o propensiune instinctivă şi fără faze intermediare, de la extrema umilinţă în faţa celor puternici la extrema aroganţă în faţa celor slabi. *Pravda* lasă deja să se subînţeleagă că acei capitularzi care au „făcut pasul hotărîtor“ vor reintra în graţiile Partidului. Dimpotrivă, tribunul şi conducătorul insurecţiei din Octombrie, organizatorul Armatei Roşii, va lua, ca şi pe timpul ţarismului, calea exilului.

Opoziţia murea în primul rînd din cauza propriilor greşeli. Simplul fapt că Stalin a avut nevoie de patru ani ca să o pună la pămînt arată cît de rău şi-a gospodărit ea resursele pe care şi le adunase înainte, fără să păstreze nici o rezervă pentru viitor. Chiar dacă, de acord cu Troţki, am crede că acest conflict nu se putea sfîrşi decît aşa din cauza „refluxului“ irezistibil al „valului revoluţionar“, explicaţie metaforică puţin satisfăcătoare, o minoritate mai lucidă şi mai bine condusă ar fi cîştigat timp şi forţe în vederea unor intervenţii eficiente. Poziţiile iniţiale ale stîngii în Biroul Politic,

în Comitetul Central, în Consiliul Comisarilor, în organismele economice de conducere, în armată, în diplomație nu erau de neglijat, dar ea nu trebuia să se precipite, cu ochii închiși asupra unui cît mai mare număr de adversari o dată, nici să rivalizeze în ortodoxie leninistă cu majoritatea; aceste poziții îi permiteau cel puțin o serioasă acțiune în profunzime fără a urmări succesul total imediat, așteptînd regruparea ineluctabilă a tendințelor. Or, opoziția a sacrificat totul, a pierdut totul, pentru a ajunge să-și proclame acordul de principiu cu proprii gropari.

Această identitate funciară îi interzicea să mizeze pe simpatia activă a poporului „înșelat în speranțele pe care primele zile ale revoluției i le dăduseră", cum spune Buonarotti despre poporul francez din perioada în care se elabora ideologia babuvistă și conjurația Egalilor. În Rusia, sub Secretariat, ca și în Franța, sub Directorat, acest popor „flămînd, neavînd unde munci, preocupat în fiecare zi de grija zilei de mîine, lîncezește într-o profundă indiferență; mulți acuză chiar revoluția de relele fără sfîrșit care îi copleșesc". Ducînd pînă la capăt paralela cu Revoluția Franceză, Troțki se compara în 1927 cu un Babeuf care-și păstrase capul pe umeri; el își maschează astfel, cu o garanție venerată, dar anacronică, tactica sinucigașă. Exemplul istoric invocat nu-l avantajează, căci precursorul avea pentru utopia lui egalitară inspirată de antici circumstanțe atenuante pe care un discipol realist nu le mai poate invoca, un secol și un sfert mai tîrziu. Printr-o contradicție suplimentară, Troțki confirmă dogma neobolșevistă a Partidului unic cînd logica propriei atitudini îl silește să facă apel la ajutoare din afară — justificare inconștientă a persecuțiilor în urma cărora fracțiunea lui va fi dizolvată, renegată, persecutată.

Se pare că opoziției i-a scăpat un fenomen esențial: absorbția celor mai buni oameni ai revoluției în pătura cadrelor intelectuale aflate în slujba statului, în virtutea capacității lor, în vreme ce, cei mai mediocri, inutilizabili în producție, în comerț, în finanțe, în învățămînt etc. constituie armătura partidului, „pătura superioară" a societății sovietice, prin prerogativele lor politice. Lenin se îngrijora deja în fața unor fenomene de această natură, cînd semnala „lipsa de cultură în sînul păturii conducătoare a comuniștilor", care își ignoră pînă și ignoranța. Orice bolșevic recunoscut incapabil să răspundă de vreun domeniu de activitate vital își găsea loc, pînă la urmă, în ierarhia secretarilor. Astfel încît o selecție negativă se înfăptuia înainte ca Stalin să o transforme, pentru propriile sale scopuri, în sistem, și ea era din ce în ce mai pronunțată pe măsură ce nevoile economiei naționale creșteau. Delimitarea funcțiilor a creat în curînd o diferențiere socială prin adăugarea unor favoruri materiale privilegiilor civice. Troțki nu a dat deci dovadă de clarviziune respectînd ca pe o elită imuabilă noua castă dominantă și parazitară.

Există cîteva asemănări între respectul acesta formalist față de Partid și deferența față de Convenție a lui Robespierre în perioada Thermidorului.

Troţki repetă chiar greşeala predecesorului său francez înstrăinîndu-i, fără să fie necesar, prin vagi şi surde amenințări, pe toți aceia pe care ar fi trebuit să-i liniștească, să-i cîştige, sau să-i neutralizeze. În ambele cazuri, printr-o combinație cinică de forță și viclenie, puterea efectivă a politicienilor empirici a avut cîştig de cauză în fața doctrinarilor lipsiți de simț practic. Troțki, atît de prompt în referințele la precedentul creat de Thermidor, nu se oprește cu plăcere la aspectul acesta al lucrurilor. Nu cercetează nici în ce măsură stînga bolşevistă poate să se înrudească cu iacobinii care au căzut în anul al II-lea sub loviturile unei coaliții largi alcătuite din adepții lui Marat, din Turbați, din viitorii Egali, amestecați fără nici o premeditare cu o întreagă gamă de demagogi, moderați, speculanți și teroriști. În schimb el, care n-a știut să învețe din istorie, abuzează de analogii exagerate, superficiale sau contradictorii cu Thermidorul, pentru a construi o schemă rigidă care sfîrşeşte prin a-i deruta pe „opoziţionişti".

În 1921 văzuse în NEP un fel de auto-thermidorism oportun și redus la o doză salvatoare. În 1923, respinge ca inconsistentă ipoteza implicită a unui Thermidor printre alte analogii istorice cu Revoluția Franceză. Începînd din 1926, împreună cu denigratorii de la Leningrad, el se neliniștește cu gîndul la posibile perspective thermidoriene amenințătoare și ziua de 7 noiembrie 1927 i se pare o repetiție a thermidorului. Deportat, își atenuează opiniile făcîndu-le din ce în ce mai dubitative și condiționale. Dar în octombrie 1928, își dă seama că, fără participarea opoziției la guvernare, dreapta — în linie directă, iar Stalin — prin zigzaguri, se vor angaja „pe calea thermidorist-bonapartistă". În decembrie al aceluiași an, el acuză Biroul Politic că „pregătește Thermidorul, fără să-și dea seama, dar într-un fel cu atît mai periculos" și declară: „De șase ani, trăim în U.R.S.S. în condițiile unei reacțiuni mereu crescînde față de Octombrie și prin însăși această situație pregătind calea pentru Thermidor." În memoriile lui de exilat, în 1930, el scrie fără echivoc: „La noi, Thermidor s-a tărăgănat. Cel puțin pentru o anumită perioadă de timp, intriga a înlocuit ghilotina". În fine, în culmea confuziei, el își contestă afirmațiile anterioare reiterate pentru a da lecții stîngiștilor din Centralismul Democratic prea înclinați să le ia *ad litteram*, pentru a pretinde că Thermidorul sovietic nu este o treabă care ține de trecut, nici de prezent, ci o chestiune de viitor și pentru a eluda un răspuns clar la întrebarea pe care el însuși o pusese cu mare limpezime, înainte de a o obscuriza.

Fără a zăbovi prea mult asupra atîtor diferențe, a căror înșiruire nu merită trecută în revistă prea detaliat, nici asupra similitudinilor indubitabile dintre cele două situații postrevoluționare comparate, este important mai ales să scoatem în relief distincțiile esențiale pentru înțelegerea subiectului. Cum a notat Marx cu o altă ocazie, „evenimente de o analogie frapantă, dar petrecîndu-se în contexte istorice diferite, au dus la rezultate complet diferite". În Franța, Thermidor a avut drept consecință economică

directă sfîrșitul rechizițiilor, al taxelor și al raționalizării bunurilor de consum, anularea legilor „maximului" și a legilor de deposedare de bunuri a suspecților sau decretele din ventôse*. În Rusia tinde să se petreacă exact contrariul, a doua zi după deportarea celor ce nu se lasă „înregimentați". Pe plan politic, Thermidorul a abolit dictatura Comitetului Salvării Publice, a dispersat sau a diluat puterea pînă la Consulat și, după revenirea girondinilor și întoarcerea parțială a emigraților, a dus la teroarea albă. În Rusia, dimpotrivă, puterea se concentrează din ce în ce, dictatura Secretariatului se întărește și regimul nu se menține decît printr-o nouă recrudescență a terorismului roșu.

Într-adevăr, anul 1928 marchează o sensibilă recrudescență a opresiunii polițienești în Partid și în stat. Cînd are de depășit un obstacol cît de mic, Stalin lovește fără încetare în dreapta și-n stînga. Asemeni lui Fouché, care suprima „resturile lui Robespierre", el se înverșunează mai întîi împotriva resturilor troțkismului. GPU, dezlănțuit, descoperă peste tot trădători și cînd nu-i mai găsește, îi inventează. Demoralizată, opoziția se dezagregă, cea mai mare parte dintre aliații ei de la Leningrad capitulează în grupuri mici. O statistică a lui Iaroslavski face bilanțul la 1 februarie: 5 755 de inculpați pentru deviaționism, 3 258 de excluderi, 3 381 de capitulări individuale. Lipsește din tablou numărul celor încarcerați și al deportaților. Troțki a notat în amintirile lui: „Krupskaia spune într-o zi în 1927 că, dacă Lenin ar trăi, ar fi probabil încarcerat într-o închisoare stalinistă. Cred că avea dreptate." În ultima zi a lunii februarie, Piatakov, cel mai de seamă lider al opoziției din anturajul lui Troțki, se dezice la rîndul său. „Unul dintre stîlpii de susținere ai troțkismului", cum spune presa comunistă, se prăbușește. O lună mai tîrziu, Krestinski și Antonov-Ovseenko își abandonează prietenii aflați la ananghie și semnează și ei capitularea. Începe astfel descompunerea stîngii tradiționale.

De la Brest-Litovsk, în 1918, moment în care majoritatea Comitetului Central era de partea lui, Troțki n-a încetat să piardă din partizani, de-a lungul tuturor acestor crize interne. În timpul revoltei de la Kronstad, în 1921, mai avea încă de partea lui jumătate din cercurile conducătoare. În timpul bolii lui Lenin, în 1923, o fracțiune apreciabilă îi rămîne credincioasă în ciuda trădării anterioare a lui Buharin, Dzerjinski, Andreev și alții. După cel de-al XV-lea Congres, Zinoviev și Kamenev îl abandonează, urmați de echipa lor. Între timp a înregistrat ruptura cu vechii nemulțumiți, ca Bubnov și Rosengolz, apoi cu cei noi precum Krupskaia și Sokolnikov. Și-a pierdut sprijinul în armată și adepții pe care-i avea în rîndul tineretului. Grupul lui Sapronov s-a desprins de grosul fracțiunii pentru alte motive. Căderea lui Piatakov, a lui Krestinski și a lui Antonov, la începutul lui 1928, afectează nucleul fundamental.

---

* a șasea lună a Revoluției Franceze (19/21 feb.–20/21 martie)(*n.t.*).

La fiecare accident de acest fel, Troțki are aerul de a se consola spunînd că revoluția cere vieți de oameni. El nu contenea să-și elogieze vechii camarazi de arme, înainte de a-i vedea cedînd, și nu-i iartă deloc după aceea, dar nu-și analizează niciodată propriile răspunderi. În realitate, dacă transfugii trecuseră în tabăra cealaltă cu atîta ușurință, aceasta se întîmpla fiindcă distanța de străbătut era scurtă. Mulți bolșevici-leniniști nu vor vedea în divergențele lor cu leniniștii-bolșevici justificarea adversității dureroase pe care o îndurau. Psihologia specifică a bolșevismului explică de asemenea, într-o oarecare măsură, aceste evenimente deconcertante la prima vedere. Pentru discipolii lui Lenin, se știe de altfel, scopul scuză mijloacele. Noțiunile de etică admise de către toate școlile revoluționare nu au curs în toate sferele înalte ale acestui partid decît ca literatură. Un Thomas Morus decapitat, un Giordano Bruno ars de viu, un Campanella torturat sînt tot atîtea exemple de consecvență eroică de ridicat în slăvi, dar nu de urmat. Simpla teamă de a nu fi azvîrlit din patriciatul bolșevist pentru a cădea în plebea sovietică îi cuminețește pe cei mai puțin fermi. Riscul inutil de a-și expune la represalii crunte o familie inocentă zdrobește cîteodată voința celor mai încercați. Or, opoziția nu se indignează în fața acestui abuz monstruos al „cnutului polițienesc“ decît în cazurile în care ea însăși este victimă.

Fiindcă Stalin nu-i rezervă nimănui exclusivitatea martiriului. El tratează cu metode identice dificultățile de orice natură. Crezînd că arde cu fierul roșu rănile industriei, el se războiește cu tehnicienii și funcționarii pe care GPU îi acuză de „contrarevoluție economică“, de acțiuni dăunătoare, de sabotaj, de delapidare, spionaj, înaltă trădare, de pregătire a unei intervenții militare a Franței și a Poloniei, protectoare ale burgheziei rusești expropriate. După spusele agenților lui, o vastă conspirație tentaculară putuse să agite nestînjenit timp de cinci sau șase ani bazinul carbonifer al Donețului, să-i înece puțurile, să-i distrugă mașinile, să-i irosească fondurile, să persecute personalul, ba chiar să-i maltrateze pe muncitori fără știrea nici uneia dintre instituțiile sovietice, sindicale sau guvernamentale, economice sau politice, administrative sau polițienești. Cei mai înrăiți dușmani ai bolșevismului nu rostiseră vreodată un rechizitoriu mai sever împotriva regimului. Trebuia să se pună în scenă un proces de amploare destinat să înspăimînte prin răsunătoare condamnări la moarte intelectualii aflați în serviciul statului și să sustragă de la răspundere aparatul răspunzător de dezastru. Pentru prima dată, fără îndoială, în „afacerea Șahtî“[1] s-a asistat la spectacolul

---

[1] Șahtî, district minier în bazinul Doneț. În 1928, a fost înscenat la Moscova un proces pentru a incrimima 49 de ingineri și tehnicieni germani și sovietici pentru delictul de contrarevoluție prin daune imaginare, sabotaje neverosimile. Prin procedeele sale atroce, GPU a smuls acuzaților mărturisiri nebunești (Cf. Bertram D. Wolfe: „Dress Rehearsals for the Great Terror“, în *Studies in Comparative Communism*, vol. 3, nr. 2, aprilie 1970.)

uimitor al unui grup de aproape 50 de acuzați străduindu-se mai mult să-și agraveze vinovăția decît să și-o atenueze. Prin ce procedee de interogatoriu și de anchetă obținea GPU un rezultat atît de surprinzător și suspect de elocvent? Nu se va ști cu precizie decît mai tîrziu, dar nu era imposibil să-ți faci o idee aproximativă nici atunci.

Această lugubră parodie de justiție concepută în presupusul interes al industriei bolnave corespunde unor noi tulburări în agricultură, unde, de asemenea, Stalin a recurs la mijloace de constrîngere importante. În iarna lui 1927–1928, produsele agricole au lipsit în orașe căci satele preferă să-și păstreze recoltele decît să le cedeze la prețuri de nimic statului. Cu scopul de a găsi cele necesare traiului, s-au golit magazinele, cooperativele, depozitele de toate stocurile lor de mărfuri, dar fără să se poată echilibra oferta și cererea, de unde o penurie totală. Au fost necesare măsuri extraordinare pentru a hrăni Armata Roșie și centrele muncitorești: mobilizări ale comuniștilor, expediții și percheziții în sate, rechiziționări forțate de cereale, arestări arbitrare ale țăranilor. Numeroase asasinate au loc ca reacție față de persecuțiile și fărădelegile agenților fiscului și ai aprovizionării. Congresul Sovietelor este amînat pentru anul următor. Se cumpără secară din Canada. Primăvara, pericolul foametei este îndepărtat, dar, din cauza unor expediente brutale, o nouă amenințare se conturează: cultivatorii deposedați, brutalizați și descurajați reduc suprafețele cultivate pentru a nu mai produce excedent de recoltă. Începe un război necruțător între statul birocratic și populația rurală, căci dacă Partidul nu denunță decît pericolul reprezentat de culaci, țăranii în ansamblul lor sînt solidari împotriva statului spoliator. Stalin, care nu putuse să prevadă nimic, face față situației critice cu energia lui obișnuită. Împotriva propriei voințe, el aplică în parte, dar mult prea tîrziu și cu intermitențe, programul stîngii pe care îl respinsese. „Mașinăria ne scapă din mîini... Mașina nu merge întotdeauna, iar cîteodată nu merge deloc așa cum își imaginează cel care ține volanul“, spunea odinioară Lenin.

În aprilie 1928, Stalin expune cu destulă sinceritate adevărul în fața unui auditoriu format din funcționari: penurie de grîu, lipsă de mărfuri, insuficiență a industriei, întîrziere tehnică în agricultura prea fărîmițată, prea primitivă. În loc de 16 milioane de întreprinderi țărănești înregistrate înainte de revoluție, existau 25 de milioane zece ani mai tîrziu și procesul de fărîmițare continuă. Concluzia: să se forțeze la maximum dezvoltarea marilor exploatări rurale, sovhozurile (ferme sovietice de stat) și colhozurile (colectivități agricole de muncă), care trebuie să se transforme în „fabrici de grîne“; perspectivă care implică o luptă de clasă mai decisă împotriva culacilor și speculanților, pionieri ai economiei capitaliste.

Din străfundurile Siberiei, din Turkestan și din Kazahstan, opozanții salută această „orientare spre stînga“ ca o confirmare a teoriilor lor. Încep discuții animate, prin viu grai sau epistolare, despre atitudinea pe care trebuie s-o ia în fața acestui fapt nou. Stalin lasă cu bună știință o relativă

independență de exprimare deportaților pentru a se informa asupra stării lor de spirit și pentru a se folosi de dezacordurile dintre ei. Află astfel că Radek, Preobrajenski, Smilga, Serebriakov și mai mulți alții se gîndesc să capituleze, să revină în sînul Partidului, acum că acesta s-a reorientat după vederile lor. Continuînd peste tot represiunea, el incită prin intermediari discordia între proscriși. Dar în Biroul Politic se pregătește o altă criză care pune în discuție dictatura lui personală. Improvizațiile dure din timpul iernii, cu violarea codului agrar și consecințele reînnoite ale comunismului de război au alarmat dreapta care vrea să mențină NEP și reacționează în sens contrar la reflexul stîngii. Buharin, Rîkov și Tomski nu sînt de neglijat căci îi susțin Voroșilov și Kalinin. Împotriva noii majorități, Stalin nu poate într-adevăr conta decît pe Molotov. Cei doi membri, deocamdată nealiniați politic, Rudzutak și Kuibîșev, rămîn în expectativă pentru a înclina la momentul potrivit de partea celor puternici, se spune, dar de fapt complicațiile birocratice îi îndepărtează pentru moment de deliberări. Partidul, Internaționala, opinia publică în interior și în exterior nu știu nimic, căci nimic nu transpiră din Comitetul Central a cărui sesiune din aprilie 1928 a luat decizii unanime. Moștenitorul lui Lenin se află înaintea ultimei încercări.

Tactica lui constă, ca întotdeauna în asemenea circumstanțe, în a bate pasul pe loc, în a se abține de la orice conflict deschis atît timp cît îi lipsește un vot pentru a-și asigura majoritatea în Biroul Politic, în a da chiar noii opoziții satisfacții pur formale, dar doar în vorbe, pe care prin fapte le va dezminți. În discursul citat mai sus, el liniștește dreapta cu privire la NEP: „Ar fi stupid să vorbim... despre suprimarea noii politici economice, despre o întoarcere la rechizițiile alimentare etc. Singuri dușmanii puterii sovietice pot să se gîndească la așa ceva. Nimeni nu are în acest moment mai multe avantaje de pe urma noii politici economice ca puterea sovietică." La cel de-al XV-lea Congres, Molotov declarase și el: „Pe ce drum trebuie să continuăm să înaintăm spre socialism? În privința asta nu încape nici o îndoială. Acest drum este NEP și alianța cu țăranii." Un editorial din *Pravda*, din 12 aprilie 1928, atestă acordul perfect între guvernanți: „Numai mincinoșii contrarevoluționari pot să vorbească despre suprimarea noii politici economice."

Dar Stalin, pe de altă parte, recomandă în circulare „construirea socialistă" la țară, fuziunea accelerată a micilor întreprinderi individuale sau familiale în mari asociații de cultură în comun. Molotov spusese totuși la recentul congres: „Desigur, nu trebuie uitat că în anii viitori, agricultura noastră se va dezvolta în principal ca o masă de mici întreprinderi țărănești." Secretarii Partidului nu sînt stăpîni pe evoluția lucrurilor, în ciuda autorității pe care o au asupra oamenilor. „Mașinăria scapă din mîini..." Și puțin îi pasă lui Stalin al cărui talent este să reziste, de o contradicție în plus sau în minus.

Acest om reputat ca taciturn se risipește acum în discursuri frecvente și prolixe. El insistă în mai, la Congresul Tineretului Comunist asupra uneia dintre temele acute ale raportului său din aprilie, „autocritica“, libertate foarte specială de a se autocenzura, făcîndu-și o *mea culpa* periodică, incitație la delațiune reciprocă, mai puțin „la vîrf“, astfel încît șefii rămîn prin definiție invulnerabili. În iunie el ține iarăși un discurs pe tema agriculturii în fața studenților: „cifra etalon“ de dinainte de război la însămînțări a fost atinsă în 1928, și la fel pentru producția de cereale, care a ajuns la 5 miliarde de puduri, în jur de 81 milioane de tone. (În anul următor, Rîkov va stabili că respectiva recoltă a scăzut în realitate de la 96 milioane de tone la 73 pentru o populație care a crescut de la 138 de milioane de locuitori la 154, scădere considerabilă a mediei relative, și că însămînțările au scăzut cu 16 la sută pe cap de locuitor.) Într-o scrisoare din 12 iunie, el se arată revoltat de interpretările abuzive date instrucțiunilor sale de către subordonații săi prea grăbiți să confiște toate bunurile culacilor: „Deculachizarea în condițiile de la noi este o prostie.“

În iulie, după sesiunea ordinară a Comitetului Central printre rezoluțiile căruia există una care tindea să încurajeze exploatările agricole individuale „care vor constitui încă mult timp baza producției de grîu“, el dezvăluie într-un raport la Leningrad „arbitrariul administrativ, violarea legalității revoluționare, vizitele la domiciliu, perchezițiile ilegale etc., care au înrăutățit situația politică a țării“ și promite „lichidarea imediată a oricărei recidive în rechiziționarea de alimente și a oricărei tentative de orice fel de închidere a pieței lor“, în consecință menținerea noii politici economice. După aceste concesii exprese făcute dreptei, el face aluzii misterioase la „anumiți tovarăși“ care ar vrea să favorizeze industria ușoară în detrimentul industriei grele și la „acela care nu înțelege“ politica oficială. În obiceiurile partidului, asemenea subînțelesuri comportă un avertisment amenințător. Cîțiva avizați numai știu la cine și la ce se referă Stalin. Dar informațiile nu întîrzie să se scurgă în secret și curînd să transpire.

La 11 iulie 1928 are loc o întrevedere confidențială între Buharin și Kamenev, intermediată de Sokolnikov. În aceeași seară chiar, Kamenev se grăbește să-i trimită lui Zinoviev, aflat în exil la Voronej, un rezumat al convorbirilor, completat cu cîteva reflecții personale. Șase luni mai tîrziu, troțkiștii tipăresc pe ascuns documentele revelatoare. Astfel Buharin aduce fără voia lui o contribuție sinceră și veridică la biografia lui Stalin, cea mai importantă, după mărturiile lăsate de Troțki. Considerațiile sale, consemnate de Kamenev, adesea chiar sub forma lor literală, proiectează asupra anumitor puncte obscure o lumină puternică.

Sokolnikov este primul care-l înștiințează pe Kamenev despre „ruptura definitivă dintre Buharin și Stalin“. În afară de asta, Voroșilov și Kalinin

„au trădat" dreapta, redusă la neputinţă în Biroul Politic; cei doi principali protagonişti, în căutare de sprijin pentru viitor, se vor întoarce fără îndoială spre Zinoviev şi Kamenev, pe care Stalin se laudă „că-i are în buzunar". Buharin „aflat într-o situaţie tragică" cere o întrevedere.

O oră mai tîrziu, Kamenev, ideologul recunoscut al partidului, dă impresia că este „încolţit"; buzele „îi tremură de emoţie", îi este frică să-şi păstreze asupra lui „scrierile" proprii. Dar de ce ? „Nimeni să nu ştie de întîlnirea noastră. Nu mă mai chema la telefon, sîntem ascultaţi. GPU mă filează, la fel cum te supraveghează şi pe tine." El presupune că adepţii lui Stalin vor face avansuri stîngii, inclusiv troţkiştilor, şi vrea să-şi ţină la curent interlocutorul. Relatarea lui fără cap şi fără coadă, febrilă, cu sufletul la gură, nu ar prea fi inteligibilă în afara unui cerc restrîns de iniţiaţi; este cîteodată nevoie să-i schimbi ordinea pentru a-i da un pic de coerenţă, să evoci extrase caracteristice, să rezumi restul.

„Considerăm orientarea lui Stalin ca mortală pentru revoluţie. Această orientare ne duce în prăpastie. Neînţelegerile noastre cu Stalin sînt mult, mult mai serioase decît cele dintre noi şi voi." Regretă că Zinoviev şi Kamenev nu mai sînt în Biroul Politic. „De mai multe săptămîni nu mai vorbesc cu Stalin. *Este un intrigant lipsit de principii care subordonează totul poftei lui de putere.* Îşi schimbă concepţiile pentru a se debarasa de cineva, la un moment dat." Relaţiile s-au înrăutăţit pînă la injurii. Cînd lasă impresia că ar da înapoi, Stalin o face doar pentru a sări mai bine la gîtul adversarului său. „Trage sfori pentru a ne înfăţişa ca pe nişte scizionişti." Fapt semnificativ: cînd a fost nevoie să dea citire unei declaraţii, în Biroul Politic, Buharin a trebuit să aibă grijă să nu-şi lase textul din mîini, fiindcă „nu *i* se poate încredinţa nici cea mai neînsemnată bucată de hîrtie."

Teoreticianul dreptei încearcă să definească „linia" lui Stalin: „Capitalismul s-a dezvoltat datorită coloniilor, împrumuturilor, exploatării muncitorilor. Cum nu avem colonii şi împrumuturi, baza noastră este deci tributul ţărănesc." Ceea ce este, pînă la urmă, tot una cu teza lui Preobrajenski, adaugă el indignat. După Stalin, „cu cît se va dezvolta socialismul, cu atît mai mult va creşte opoziţia faţă de el" (ceea ce Buharin califică drept „analfabetism idiot") şi, prin urmare, „este indispensabilă o conducere fermă". Autocritica nu trebuie să-i atingă pe conducători, ci să compromită opoziţia: „Rezultatul: un regim poliţienesc."

În afacerile externe, Stalin practică o politică mai de dreapta decît politica dreptei: „*El* a reuşit să dea afară de la Kremlin Internaţionala comunistă." În timpul procesului de la Doneţ (în care erau implicaţi ingineri germani), „n-a propus nici o pedeapsă capitală". Stalin cedează în toate tratativele cu străinătatea. „Această linie este dezastruoasă, dar *el* nu dă nimănui posibilitatea de a discuta." Laitmotiv obsedant: „Ne va sugruma".

„Noi", adică Buharin, Rîkov, Tomski, susţinuţi de Uglanov, secretarul comitetului de la Moscova. Funcţionarii superiori de la Leningrad „sînt în

general de partea noastră, dar îi apucă spaima cînd este vorba de înlăturarea lui Stalin" și oscilează fără a ajunge să se decidă. „Andreev este cu noi, dar este mutat din Ural. Stalin i-a cumpărat pe ucraineni mutîndu-l pe Kaganovici din Ucraina... Iagoda și Trilisser sînt de partea noastră. Au fost 150 de cazuri de mici insurecții. Voroșilov și Kalinin au cedat în ultimul moment... Stalin îi ține legați prin cine știe ce lanțuri speciale... Biroul de organizație este de partea noastră..." Cu toate acestea, majoritatea Comitetului Central nu este încă conștientă de gravitatea pericolului. Și Stalin trage sfori pentru a-l înlocui pe Uglanov cu Kaganovici, pentru a-și restabili controlul asupra *Pravdei* de la Moscova și asupra celei de la Leningrad, pe care o scriu reprezentanții dreptei. Buharin contase pe sprijinul lui Ordjonikidze: „Sergo nu are nimic dintr-un viteaz. Venea la mine, îl încondeia pe Stalin în modul cel mai injurios și, în clipa decisivă, a trădat."

Dintr-una într-alta, conversația ajunge și la problema pîinii. În octombrie, Biroul Politic va lua din nou măsuri extraordinare pentru a-și procura cereale. „Asta înseamnă comunism de război și naufragiu." Cu Stalin și cu „obtuzul" lui aghiotant, Molotov, „nu este nimic de făcut". Dar ce propune dreapta? „Putem în liniște să-i prigonim pe culaci, dar cu țăranii mijlocași ar trebui să cădem la pace."

La apropiatul congres al Internaționalei, Buharin trebuie să prezinte și să comenteze un proiect de program doctrinar: „Stalin mi-a stricat programul într-o mulțime de puncte; *el* voia să citească personal un raport pe această temă în Comitetul Central. Am reușit cu greu să-l împiedic. Este devorat de dorința vană de a fi recunoscut drept teoretician. Crede că nu-*i* lipsește decît asta."

Descumpănit, povestitorul se întreabă dacă nu e deja totul pierdut fără speranță. „Ce-i de făcut?" repetă el în nenumărate rînduri. Îl compară pe Stalin cu Genghis-Han și, cu sau fără intervenția dreptei, îi este frică de „strangulare". O luciditate tardivă îl inspiră, în fața acestei perspective sumbre: „Partidul și statul s-au confundat, iată nenorocirea." Stalin, care duce țara „la foamete și la pierzanie", va acuza dreapta că-i apără pe culaci și pe speculanți. „Pe Stalin nu-l interesează decît puterea. Cedînd, *el* a păstrat cheia conducerii, dar în continuare ne va strangula. Ce-i de făcut? În Comitetul Central, condițiile subiective pentru destituirea lui Stalin sînt pe cale să se creeze, dar ele nu sînt încă create... Stalin nu cunoaște decît răzbunarea... cuțitul în spate. Să ne amintim de teoria lui despre *dulcea răzbunare...* " (Într-o seară de vară, în 1923, într-o discuție degajată cu Dzerjinski și Kamenev, Stalin ar fi spus: „Să-ți alegi victima, să-ți pregătești pe îndelete lovitura, să-ți potolești setea nestinsă de răzbunare și pe urmă să te duci să te culci... Nu există nimic mai plăcut pe lumea asta...")

După amintirea asta prea puțin liniștitoare, Buharin relatează evenimentele cele mai recente. El ceruse examinarea în colectiv a unei rezoluții care trebuia adusă în fața Comitetului Central. Stalin refuză, pe urmă

încearcă să-l împace: „Buharin dragă, tu ai fi în stare să scoți din sărite și-un elefant." Totuși, nimeni nu cedează. Buharin insistă, Stalin îl invită la discuții, îl complimentează: „Tu și cu mine sîntem ca Himalaia, ăilalți sînt niște nulități." Dar în Biroul Politic, are loc după aceea o „scenă de sălbăticie", Stalin începe „să urle", Buharin le aduce celorlalți la cunoștință comparația cu Himalaia, iar Stalin strigă: „Minți! Ai inventat asta ca să-i asmuți pe membrii Biroului Politic împotriva mea." După care, deciziile adoptate în unanimitate dau dreptate dreptei „antileniniste", dar, ca de obicei, pe hîrtie. Stalin se crede indispensabil, îl urmărește pe Buharin, dar duce revoluția la ruină. Cu industrializarea, foametea va fi inevitabilă; „Politica lui Stalin duce la război civil. Va fi obligat să înece insurecțiile în sînge... "

În toată această confesiune informă, întretăiată de cîteva adevăruri deja cunoscute, nu mai regăsim nimic din partidul lui Lenin. Degenerescența constatată deja de mult timp ia aspectul unei adevărate degradări. Tarele existente în germene în bolșevismul originar și care-i repugnau atîta lui Plehanov, lui Martov și lui Troțki s-au hipertrofiat pînă la a înăbuși orice respect pentru individ, orice scrupul etic sau științific, orice sentiment de demnitate umană și socială.

Stalin ajunge să pună spioni și pe urmele celor mai apropiați colaboratori care totuși se prevalează de Iagoda și de Trilisser, cei doi adjuncți ai lui Menjinski la GPU, afiliați dreptei din cauza celor 150 de răscoale țărănești izbucnite în ultima jumătate de an. (Chiar la Moscova, în iunie 1928, o ciocnire între șomeri și milițieni, ca urmare a jafului asupra cîtorva prăvălii, dăduse de gîndit cekiștilor). În Biroul Politic, locul argumentelor a fost luat de înșelătorii perfide și ofense grosolane. De o parte și de alta, adversarii se pregătesc pentru aranjamente murdare cu aceia pe care au vrut să-i compromită; căci în timp ce Buharin încearcă să afle cine ar fi dispus să capituleze, Stalin sondează fracțiunea renegată, negociază cu ea, găsește întruna argumente contra, pe urmă se spală pe mîini; fiecare copiază cîte o parte din programul opoziției dezmembrate, dreapta însușindu-și revendicările democratice și Stalin planurile economice. Biroul Politic dictează GPU-ului și tribunalelor sentințele importante. Dacă în afacerea Doneț el se arată relativ temperat, nu o face din indulgență, ci din prudență diplomatică față de Germania, care-și va proteja cetățenii. Cînd dreapta obține majoritatea, secretarul general poate totuși să încalce hotărîrile luate cu sau fără acordul lui. „Nu trebuie să considerați că Biroul Politic este un organ consultativ pe lîngă secretarul general", îi spune într-o zi Buharin, dar fără să poată schimba ceva.

Cu ce „lanțuri speciale" i-a subjugat Stalin pe neașteptate pe Voroșilov și Kalinin? Desigur, el dispune, prin Menjinski, de fișe și de dosare de poliție, cunoaște trecutul unora, prezentul altora, dar asta nu clarifică toate izbînzile lui. Explicația este de căutat în incredibila poveste cu „Himalaia": Stalin lingușește și calomniază în intimitate, sugerează antipatii printre

sateliții lui, învrăjbește prietenii apropiați, inventează la nevoie afirmații pe care nimeni nu le-a făcut, îi învăluie pe nehotărîți prin insinuări, minciună, provocări, amenințări. O știm de la Buharin, dar și din alte surse, iar anecdote de felul acesta circulă multe prin țară. Toate suspiciunile de viclenie pe care le stîrnise în tinerețea lui, la Tbilisi și la Baku, în libertate sau în închisoare, prin tulburătoare coincidențe și prin manevre insesizabile, se confirmă una după alta, pe măsură ce trece timpul și se acumulează experiență. Oricît de josnic și vulgar, stilul lui oriental de a învrăjbi oamenii pentru a-i stăpîni dă rezultate stupefiante la scara Biroului Politic unde un vot care-i aduce majoritatea în momentul decisiv îi dă pentru mult timp mînă liberă.

Și nu se dă în lături să facă uz de ea împotriva noii opoziții, ca odinioară împotriva celor vechi: revocări, mutări, numiri, teroarea administrativă pregătind-o pe cea polițienească. La congresul Internaționalei astfel „domesticite", care nu-l interesează cîtuși de puțin și care durează 45 de zile în iulie–august 1928, nu catadicsește măcar să intervină și-l lasă pe Buharin să se epuizeze în luări de cuvînt. Nimic nu pare să deosebească curentele opuse.

În privința politicii externe, în special, Stalin nu are opinii diferite de stînga sau de dreapta. El a subliniat, în iulie 1928, „problema esențială... a luptei pentru hegemonie mondială între Anglia și Statele Unite", idee furată de la Troțki, și a prezis sfîrșitul apropiat al echilibrului instabil „între lumea sovietică și lumea capitalistă". Nu încetează să întrețină ficțiunea conform căreia Europa și America nu se gîndesc decît să atace Rusia. În august, purtătorii lui de cuvînt denunță cu vehemență „pactul de renunțare la război" din 1928, ca o mașinație belicoasă împotriva statului sovietic. „Pactul Kellog face parte integrantă din pregătirile de război împotriva Uniunii Sovietice", afirmă printre alții Cicerin. Puțin mai tîrziu, Consiliul comisarilor, la ordinele Biroului Politic, contrasemnează documentul „imperialist".

Începînd din septembrie, presa de partid semnalează în termeni vagi un pericol de dreapta. Dar în octombrie Buharin mai poate încă să publice *Observațiile unui economist*, pentru a recomanda să se constituie niște rezerve, să nu se forțeze ritmul industrializării, să nu se exagereze investițiile în industria grea, să se pună de acord proiectele de construcție cu resursele materiale etc. Stalin confirmă într-un discurs: „În Biroul Politic nu există nici dreapta, nici stînga... Trebuie s-o spunem aici cu toată sinceritatea" *(sic)*. Dar într-o circulară adresată Comitetului Central el constată deviații oportuniste în comitetul de la Moscova; urmează, la puțin timp, sancțiunile. Mai mulți funcționari sînt înlăturați din posturi, printre ei un anume Riutin, care se distinsese odinioară prin înverșunarea cu care persecutase stînga. Lunile următoare, Uglanov este constrîns să demisioneze. Dreapta încasează loviturile fără crîcnire, exact ca opozițiile precedente și resemnată parcă să le împărtășească soarta.

Liderii ei imaginează totuși o curioasă și lamentabilă tactică pentru a scăpa de orice bănuială de erezie și pentru a dejuca manevrele lui Stalin: ei scriu teze și rezoluții împotriva propriei lor orientări, destinate citirii în Comitetul Central convocat pentru luna noiembrie. Aici intervine o nouă relatare a lui Buharin, transcrisă și răspîndită, ca și cealaltă, prin eforturile grijulii ale rebelilor troțkismului.

Aflat în Caucaz, nefericitul autor al lucrării *ABC-ul comunismului* se sperie de „prostiile" lui Uglanov, deja gata să-și recunoască greșelile, și de izolarea lui Rîkov la Moscova: „Neputînd ajunge la timp pentru următoarea ședință a Biroului Politic, am luat avionul. La Rostov, oprire. Autoritățile locale mă primesc cu vorbe în doi peri voind să-mi sugereze că această călătorie aeriană nu-și are rostul etc. Îi trimit la dracu' și plecăm mai departe. La Artemovsk, nouă aterizare. Abia ies din cabină, că mi se înmînează un mesaj ștampilat din partea Biroului Politic cu ordinul categoric să-mi întrerup călătoria, sub pretextul că sînt bolnav de inimă. N-am avut timp să mă dezmeticesc, agenții GPU îmi iau pilotul și-l duc nu știu unde; în fața mea apare o delegație muncitorească și-mi solicită o conferință. Mă informez despre ora de plecare a unui tren: nici unul pînă a doua zi. A trebuit să țin conferința..."

La Moscova, după această odisee tragi-comică, Buharin și partizanii săi formulează o serie de pretenții pe care Stalin lasă impresia că le acceptă imediat. Este numită pentru realizarea lor o comisie, dar șiretul secretar nu o reunește; cîștigă în felul acesta trei zile. Dreapta îi dă un ultimatum, sub aparența unanimității Comitetului Central aflat în sesiune. Dispute vehemente izbucnesc în culise unde cei trei lideri ai dreptei demisionează. Stalin primește mesajul lor. „Mîinile îi tremurau, era palid și s-a declarat gata să cedeze", după mărturia lui Rîkov. Bineînțeles, se mulțumește doar să se prefacă. Aceste mizerii spun mai multe despre starea de lucruri și situația oamenilor decît toată literatura compactă, pretențioasă și indigestă inventată în totalitate pentru a înșela opinia publică.

Alte conversații reproduse de aceiași indiscreți redau opinia unor personaje marcante despre Stalin și despre anturajul lui. Piatakov, care sfătuiește dreapta să nu se angajeze în luptă, observă: „Stalin este singurul om căruia poți încă să i te supui pentru a evita răul. Buharin și Rîkov se înșală închipuindu-și că vor conduce în locul lui Stalin. Cei care îi vor urma sînt de-alde Kaganovici și eu nu vreau și nici n-o să mă supun unor Kaganovici..." Kalinin, adept pocăit al dreptei, spune textual cu privire la Stalin: „El pălăvrăgește despre orientarea de stînga, dar într-un timp foarte scurt va trebui să pună întreit în aplicare politica mea, de aceea sînt de partea lui..." Printre intrigi inextricabile, conciliabule, reveniri și înaintări, minuscule conspirații, Zinoviev și Kamenev se coboară la revendicări sterile în speranța de a-și ameliora poziția birocratică. Ordjonikidze îi ascultă, promite să facă pe intermediarul, nu obține nimic, continuă să promită. Ce joc

echivoc duce acest alt georgian parşiv care simpatizează cu toţi schismaticii şi-i compătimeşte pe toţi nefericiţii? „Ordjonikidze îmi spunea în 1925: scrie împotriva lui Stalin", a povestit Zinoviev înainte de excluderea sa. Buharin îl consideră pe Sergo un laş, Krupskaia este explicit bănuitoare în ce-l priveşte. Ipoteza cea mai plauzibilă pare a fi că el este unealta inconştientă a machiavelismului lui Stalin.

Aceasta este atmosfera, acestea sînt realităţile în spatele decorului auster. În şedinţă plenară, în Comitetul Central din noiembrie, Stalin rosteşte încă un discurs despre „industrializarea ţării şi devierea de dreapta". Urmînd exemplul lui Lenin, el porneşte de la Petru cel Mare parafrazînd pasajul clasic dintr-o broşură apărută în ajunul lui Octombrie: „Ori pierim, ori ajungem din urmă şi depăşim ţările avansate... Ori pierim, ori mergem cu toată viteza înainte." El justifică astfel accentuarea la maximum a efortului financiar tradus prin creşterea subvenţiilor în industrie, 1 650 milioane de ruble pentru anul bugetar în curs. (Stînga acuzată de demagogie industrialistă pretindea mai puţin de jumătate.) Asupra problemei arzătoare a cerealelor, el nu spune nimic nou şi-l şicanează îndelung pe Frumkin, un reprezentant al dreptei după părerea căruia agricultura se află în pericol în U.R.S.S. El preconizează simultan dezvoltarea întreprinderilor colective şi stimularea exploatărilor individuale, antinomie insolubilă rezultată din compromisul adoptat în Biroul Politic. În sfîrşit, negînd existenţa unei deviaţii de dreapta la conducerea partidului, el îi consacră acesteia jumătate din comentarii, pentru a conchide: „În Biroul Politic, sîntem toţi şi vom fi uniţi pînă la capăt."

Această afirmaţie gratuită nu rezolvă nici o problemă, nici pe aceea a grîului, nici pe atîtea altele rămase în suspensie. Anul 1928 se termină la fel de prost cum a început, dacă nu şi mai prost. În decembrie, foametea se face simţită pînă şi la Moscova, oraş favorizat totuşi în toate privinţele. Economia sovietică este din nou în impas. Interdependenţa dintre industria rămasă în urmă şi agricultura înapoiată confirmă din plin postulatele oricărei opoziţii, de dreapta sau de stînga.

La ţară, „contractarea" obligatorie, recent introdusă, cumpărarea de către stat a recoltelor înainte de a fi culese, la preţuri neremunerative şi un nou impozit agrar pentru culaci nu au acoperit deficitul aprovizionărilor de iarnă. Frustraţi, ţăranii îşi îngroapă grîul şi refuză să semene. Alţii optează pentru culturi tehnice, mai bănoase. Fenomen insolit şi nefiresc, nenumăraţi mujici, prigoniţi de miliţie merg să-şi cumpere făina de secară la oraş pentru a profita de tariful fixat de autorităţi, adesea de cinci ori mai mic decît cursul pieţei. O speculă sîngeroasă exploatează diferenţele de preţuri. Foametea locală antrenează o recrudescenţă a banditismului. Rezistenţa ţărănească surdă se intensifică transformîndu-se în revoltă din ce în ce mai înverşunată împotriva statului poliţienesc hrăpăreţ şi „cocoşul roşu", armă seculară a ţăranilor, izbucneşte peste tot în izbele comunale, sovietele

satelor, hambarele sovhozurilor și colhozurilor. O nemiloasă luptă de gherilă ucide zilnic corespondenți rurali denunțători, funcționari detestați, comuniști cinstiți prea aspri în zelul lor. Statisticile înregistrează din ce în ce mai multe atentate, asasinate și incendii, în fiecare zi.

În orașe, raționalizarea, cartelarea pîinii, cozile interminabile în fața magazinelor, privațiunile și nesiguranța, șomajul în creștere și salariile reale în declin, scăderea continuă a rublei și creșterea constantă a costului vieții impun tot atîtea dezmințiri optimismului lui Stalin. Industria produce mereu în pierdere și la un preț de cost exorbitant mărfuri de proastă calitate. Ziua de lucru de șapte ore nu este încă decît un ideal, ca și totalitatea legislației muncii. Totul lipsește, cu excepția vodcii care face ravagii în rîndurile clasei muncitoare. Pe fondul acesta de restriște materială și psihologică, o criză morală acută pervertește tineretul și macină societatea sovietică îngenuncheată sub cnut. Ziarele semnalează o creștere alarmantă a prostituției și progresul antisemitismului. Degradarea morală, criminalitatea produse de mizerie, alcoolismul și mașina birocratică au luat între 1927 și 1928 proporții pe care cronica oficială nu le mai poate ascunde, un „val de scandaluri" murdărind reputația partidului. „Furturi, corupție, violențe, șantaj, incredibile abuzuri de putere, arbitrariu nelimitat, beție, desfrîu, despre toate astea lumea vorbește ca despre fapte dovedite de luni și ani, dar tolerate nu se știe de ce", înscrie Rakovski la pasivul acestui regim retrograd care afișează ambiția de a construi socialismul într-o singură țară pentru a instaura o civilizație fără seamăn pe lume.

Dar, cu cît se golesc hambarele, cu atît se umplu închisorile și ocnele. Stalin inaugurează anul 1929 cu arestarea a vreo 300 de comuniști bănuiți de complot într-o „organizație troțkistă ilegală" și acuzați de „acțiuni antisovietice", dar despre care presa relatează doar jumătate. Nimic nu-l mai oprește acum după ce a reușit să adune 5 voturi în Biroul Politic. Înainte de a elimina dreapta, vrea să mături resturile stîngii. Opoziția fărîmițată evaluează în acel moment la vreo 2 000–3 000 numărul adepților ei aflați în închisori, estimare de neverificat, modificată mai tîrziu la 5 000. Printre deținuți se găsesc și unii dintre cei mai vechi camarazi ai lui Stalin din Caucaz: Mdivani, Kavtaradze, Okudjava și chiar Kote Țințadze, eroul exproprierilor de odinioară. Dacă n-ar fi murit într-un banal accident de circulație la Tbilisi, în 1922, și Kamo le-ar fi împărtășit fără îndoială soarta, ca atîția revoluționari integri, care nu s-au supus funcționarismului servil. Operațiunea polițienească este încoronată, în februarie, de exilarea lui Troțki în Turcia, unica țară care acceptă să găzduiască un proscris de talia lui. În ședințele cu ușile închise ale Biroului Politic, dreapta votează împotriva „răzbunării dulci" a lui Stalin, dar gesturile ei platonice de minoritate nu au nici o valoare concretă. Lăsase deja să-i scape momentul.

Scăpat de „superindustrialiști“, Stalin accelerează la maximum superindustrializarea. Nu mai are de ales, presiunea țăranilor îl constrînge la măsuri radicale. Pîinea lipsește și pentru a face rost de ea în cantitate suficientă, statul trebuie să-și creeze propriile sale „fabrici de grîne“. Printr-o circulară publicată la 1 ianuarie, Comitetul Central recomandă miilor de comitete aflate în subordinea sa „întărirea sectorului socialist al economiei populare... dezvoltarea colhozurilor și sovhozurilor..., ofensiva împotriva elementelor capitaliste“. Colectivizarea agrară, corolar neprevăzut, dar inevitabil al industrializării exagerate, necesită o mecanizare corespunzătoare, tractoare, oțel, petrol. O producție industrială sporită presupune uzine, echipament, construcții moderne. Toate se leagă: lemnul, huila, fierul, cimentul, petrolul, electricitatea, transporturile. Sprijinul extern indispensabil va obliga la exportul de materii prime pentru plata tehnicienilor și a utilajului. Trebuie deci coordonate într-un plan general numeroasele elemente componente ale activității economice impuse de circumstanțe. Stalin, care disprețuise „plano-creația“ lui Troțki, devine, împotriva voinței lui, realizatorul planului cincinal, mereu în studiu. În 1925, el a prezis împotriva stîngii că „dezvoltarea ulterioară a industriei noastre nu va fi probabil la fel de rapidă ca pînă acum“ și a combătut „deviația industrialistă“ demonstrînd că un ritm prea accelerat „ne-ar duce cu siguranță la pierzanie..., ar submina moneda națională..., ar antrena inevitabil... o enormă scumpire a produselor agricole, o scădere a salariilor reale și o anumită foamete artificial organizată“... Cu toate acestea, de acum el merge în întîmpinarea tuturor pericolelor.

Încă din luna februarie 1929, în virtutea „succesului strălucit al celui de-al doilea împrumut pentru industrializare“, presa scoate în evidență dorința irezistibilă a proletariatului de a subscrie la o a treia emisiune. Ca prin minune, fiecare inițiativă de acest gen corespunde exact cu calculele prealabile ale Gosplanului și ale Comisariatului pentru Finanțe. Începînd din martie, și la fel de spontan, muncitorii se constituie în „echipe de șoc“, se lansează în „îndemnuri“ reciproce la a munci mai mult în numele „întrecerii socialiste“. Ziarele se umplu de cifre, de procente, de coeficienți, diagrame, tablouri comparative. Tribunele și megafoanele răsună de îndemnuri și de lozinci. Adunări, conferințe și congrese de toate felurile le repetă și le amplifică. Trebuie „ajunse din urmă și depășite“ Europa și America, ba chiar trebuie realizat cît mai repede socialismul integral, societatea fără clase.

La aceste mijloace de convingere, care ațîță entuziasmul sportiv al unei părți a tineretului ignorant și naiv, sedus de anvergura sarcinii și de măreția scopului final, Stalin adaugă argumentul său esențial: în mai, trei dintre cei mai eminenți tehnicieni ai Rusiei, von Mekk, Veliciko și Palcinski, sînt judecați fără martori, condamnați fără probe, executați fără discuții. GPU acuză niște bătrîni de 70 și de 75 de ani de nu se știe ce comploturi contrarevoluționare la căile ferate, la minele de aur și de platină, cu scopul de a răsturna puterea sovietică și de a susține intervenția armată străină.

Este greu de priceput cum ar fi putut un inginer pe terenurile aurifere din Siberia să pună la cale o contrarevoluție și să favorizeze o invazie inexistentă. Dar GPU are drept de viață și de moarte asupra supușilor „patriei socialiste“ și nu este obligat să argumenteze nimic. Iar Stalin crede de cuviință să recurgă la pedepse exemplare pentru a teroriza preventiv personalul din conducerea industriei. Și pentru el, după o vorbă faimoasă, „în terapia medicinei politice pacientului trebuie să-i lași sînge“.

„Nu există încă plan cincinal aprobat de guvern“, declarase Molotov în februarie, comentînd un proiect provizoriu pentru a estima progresele în viitor și pentru a le compara cu situația prezentă: „Pentru fontă și oțel nu am atins încă nivelul de dinainte de război... Cu cîteva excepții (la cărbune și la zahăr) contribuția Uniunii Sovietice la producția mondială este încă inferioară față de ceea ce era ea înainte.“ Cum impostura celei de-a zecea aniversări față de restaurarea economiei ruse a fost recunoscută astfel de către unul dintre impostori, acesta ridică din nou în slăvi „linia generală“ a partidului și biciuiește din nou troțkismul, înmormîntat deja de mult timp, și pe urmă deviația de dreapta. În aprilie, Comitetul Central adoptă încă teze ale Biroului Politic despre plan. În mai, Consiliul Comisarilor ratifică „varianta optimă“, a XVI-a Conferință a Partidului o acceptă, în fine, al V-lea Congres al Sovietelor o consacră. Planul cincinal, deja pus mai mult sau mai puțin în aplicare înainte de a traversa cascada instanțelor birocratice, încetează să mai fie un mijloc pentru a deveni un scop imediat și suprema preocupare a regimului.

A doua zi după această „hotărîre istorică“ și de „însemnătate mondială“, cum spune presa sovietică în toate ocaziile și cu atît mai mult de data asta, aparatul îngrămădește invenții peste inovații pentru a „accelera ritmul“ în vederea realizării faimoasei *piatiletka* în patru ani în loc de cinci. După munca „fără preget“ concepută pentru a scoate maximum de randament din material, urmează săptămîna de cinci zile, implicînd o reformă a calendarului, suprimarea duminicilor și a sărbătorilor religioase. Tot atîtea decrete de importanță „capitală“, după părerea promotorilor lor. „Brigăzi muncitorești“ trimise în sate încep „ofensiva socialistă“ împotriva proprietății private. Curînd, Stalin decide „desființarea culacilor ca și clasă“, el care preconizase cu 6 luni înainte încurajarea proprietății individuale și scrisese în urmă cu un an: „În condițiile noastre deculachizarea este o prostie.“ Limbajul militar corespunde metodelor în vigoare: „mobilizări“ frecvente de „trupe de șoc“, „asalturi“ pe toate „fronturile“, „cuceriri“de „poziții întărite“ de către „detașamente“ și „brigăzi“, „atacuri“ și „victorii“, tot acest vocabular are rolul de a exprima ideea că muncitorii, galvanizați printr-o propagandă frenetică, amenințați cu sancțiuni și stimulați cu prime, au turnat beton, au extras cărbune și au lucrat pămîntul. „Guvernarea rusească înseamnă disciplina taberei militare în locul ordinii cetății, starea de asediu devenită stare normală a societății“, constatase altădată marchizul

de Custine, probabil fără să știe că enunța un adevăr atît de durabil și mai adevărat un secol după ce fusese rostit.

Opoziția învinsă ar fi putut să-și recunoască propria răspundere în această întoarcere la comunismul de război. Dimpotrivă însă, ea interpretează primele semne ca pe „un pas la stînga" și direcțiile fundamentale fixate pentru anul 1929, ca pe o adevărată cale a socialismului inspirată de concepțiile sale. În această stare de spirit, opozanții deja tentați „să revină în sînul partidului" nu mai visează decît să reintre cu orice preț în rîndurile lui. În iulie Radek, Preobrajenski, Smilga, Serebriakov și Drobnis se despart de Troțki și capitulează în fața lui Stalin, de dragul planului cincinal, urmați la cîteva săptămîni de I. Smirnov, Beloborodov și de sute de alții ca ei. Chiar și ultimul careu al celor de neclintit, Rakovski, Sosnovski, Muralov și V. Kossior cu prietenii lor, nu găsește nimic de obiectat politicii oficiale, decît nedreptatea suferită de industrialiștii precursori și pericolul unui „zig-zag la dreapta" în viitor. „Aripa stîngă din platforma căreia este copiat în ideile lui esențiale actualul plan cincinal rămîne în continuare ținta represiunilor și a calomniilor", se plînge Troțki în noiembrie 1929: dar, scrie el: „cele mai mari succese se împletesc cu dificultățile cele mai serioase". Pentru ca să recunoască totuși „cuceriri spectaculoase" în industrie, în paralel cu un progres ceva mai lent, dar real, în agricultură.

Totuși, Stalin îl dezminte în privința „zig-zagului la dreapta" în perspectivă. Sigur, nu slăbește represiunea împotriva troțkiștilor impenitenți. *Buletinul opoziției*, publicat la Paris, descrie condițiile înspăimîntătoare de încarcerare în „izolatoarele" din Siberia și lansează un apel pentru salvarea deportaților, victime ale privațiunilor, bolilor și abuzurilor polițienești. Fracțiunea învinsă a pierdut deja cîțiva dintre oamenii ei; în octombrie 1928, Grigori Butov, unul dintre secretarii lui Troțki, murea în închisoare făcînd greva foamei; în noiembrie 1929 un alt colaborator al aceluiași și agent secret al unui serviciu de informații, Blumkin, este executat de GPU la întoarcerea dintr-o misiune în străinătate: avusese la Istanbul o întîlnire cu fostul lui șef și acceptase să transmită în Rusia un mesaj inofensiv. Teoreticianul „centralismului democratic", Smirnov, va muri în Siberia. Alții, mai obscuri, au suferit sau vor suferi o soartă similară. Dar fără să înceteze lupta împotriva stîngii, Stalin ia măsuri din ce în ce mai brutale împotriva dreptei, ale cărei reticențe explicite și a cărei surdă obstrucție riscă să-i zădărnicească politica.

De-a lungul întregului an 1929, îi combate pe „oportuniști" cu metodele lui încercate în conflictele anterioare. După ce-i umilise pe figuranți, de talia lui Uglanov, se ocupă de marii vinovați. Degeaba citase Buharin, un pic cam tîrziu, o scrisoare în care Lenin spunea: „Dacă îi prigonești pe toți cei care nu sînt complet supuși, dar inteligenți și nu-i păstrezi decît pe proștii docili, vei duce cu siguranță Partidul la pieire"; el măsoară, la rîndul său, cu amărăciune, distanța mică ce separă Capitoliul de stînca tarpeiană,

căzînd repede în dizgraţie la fel ca Troţki, Zinoviev şi partizanii lor. Încă din ianuarie, dezvăluirea convorbirilor lui cu Kamenev şi Piatakov a produs ireparabilul. Dar de data aceasta, istoria se repetă pierzîndu-şi aproape tot interesul; i s-ar fi putut trasa dinainte direcţiile principale. În plus, dreapta nu îndrăzneşte nici o clipă să-şi apere opiniile, se lasă învinsă pe toate planurile şi nu cunoaşte altă mişcare decît retragerea. Nu mai sînt necesare deportările, opoziţia pleacă grumazul.

În iulie Buharin este exclus din Biroul Internaţionalei. În august *Pravda* deschide focul împotriva propriului ei director care, ca şi Troţki, este „lipsit de credinţă", ca şi Zinoviev, „se teme de dificultăţi" şi n-a făcut, toată viaţa lui, decît să se înşele, ba chiar să-l contrazică pe Lenin... Se alcătuieşte lista greşelilor lui prezente şi trecute, adevărate sau închipuite. Institutul Lenin scotoceşte prin vechi hîrtii, descifrează ciorne şi însemnări fragmentare ale maestrului pentru a găsi în ele remarci depreciative şi critice la adresa lui Buharin şi chiar tipăreşte nişte notaţii marginale intime pentru a-l compromite. O broşură specială va fi consacrată vechilor sale neînţelegeri cu Lenin. Ziare şi reviste reiau împotriva lui, puţin retuşate, diatribele propriului stil de pe urma cărora au avut de suferit toţi opozanţii. În lucrările lui, impuse în faţa a milioane de oameni drept clasice, mişună dintr-o dată erezii şi sînt puse la index. *ABC-ul comunismului*, amputat deja de partea scrisă de Preobrajenski, dispare din circulaţie. În noiembrie, după somaţiile şi ameninţările obişnuite, Buharin este înlăturat din Biroul Politic. Rîkov şi Tomski, complicii lui, de care Stalin vrea să-l disocieze, scapă cu un vot de blam cu avertisment. În aceeaşi perioadă, capitulează Uglanov şi alţi trei. Abia atunci află opinia publică indiferentă că „bancrutierii" de dreapta, odinioară leninişti model şi intangibili, au acuzat Partidul — a se citi: Stalin şi acoliţii lui — de birocratism, de troţkism, de exploatare militaro-feudală a satelor şi au dezaprobat „ofensiva împotriva culacilor". Cîteva zile mai tîrziu, Buharin, Rîkov şi Tomski, puşi la stîlpul infamiei şi cuprinşi de panică, îşi recunosc greşelile...

Nu este important să descriem cum aceşti terorişti atît de uşor de terorizat vor fi înlocuiţi de alţii, mai mediocri decît ei, nerăbdători să ocupe în jurul lui Stalin locurile promise în schimbul sprijinului lor. Cei mai mulţi dintre noii parveniţi nu merită să fie numiţi, nici succesul lor birocratic nu merită să ne reţină atenţia. Mai semnificativă este deruta bruscă a acestei opoziţii timide şi calculate, pusă şi mai bine în evidenţă prin cîteva manifestări concomitente de aceeaşi categorie: pocăinţa repetată a lui Zinoviev şi Kamenev, în termeni de o rară platitudine, nouă retractare a lui Şliapnikov, în condiţiile în care nici acesta din urmă, nici ceilalţi doi, înlăturaţi din toate activităţile politice, nu spuseseră nimic înainte, nu făcuseră nimic pentru a justifica cea mai mică remuşcare, în fine, dezicerea scandaloasă a „profesorilor roşii" din şcoala lui Buharin. Mentalitatea bolşevistă evoluată de la amoralismul explicit la cinismul declarat explică, fără îndoială, multe

lucruri, dar nu un triumf al lui Stalin atît de prompt și atît de total. Justificarea majoră trebuie căutată în acel „regim polițienesc" de care s-a plîns Buharin, într-o zi la disperare, și care conferă atîta adevăr vorbei lui Cernîșevski reluată de Lenin: "Mizerabilă nație, nație de sclavi de sus pînă jos, sclavi, cu toții."

Nu Rusia țaristă a epocii pre-revoluționare, autocrație decăzută la starea de despotism temperat prin corupție, ameliorat de valuri succesive de toleranță și de obiceiuri relativ liberale, este cea care reînvie sub o haină sovietică, ci Rusia unei vîrste încă mai barbare, în ciuda tehnicii moderne. Se remarcă din ce în ce mai frecvent fapte analoage cu cele pe care le-au putut observa primii călători și ambasadori în cnezatul Moscovei, flamanzi ca Guillebert de Lennoy, venețieni ca Barbaro și Contarini, englezi ca Chancellor și Fletcher, italieni ca Possevino, francezi ca Margeret, germani ca Olearius, apoi urmașii lor Carlisle, Collins, Struys, ca să nu ne întoarcem pînă la Marco Polo... „Revoluția a răsturnat monarhia... dar poate că n-a făcut decît să refuleze în interiorul organismului boala care era a pielii", scria, în 1917, Gorki, teoretician slab, dar un eseist plin de intuiție și, de data asta, profet inspirat. GPU, care amintește la început Ohrana, apoi a treia secție a Cancelariei, în fine Opricinina[1] lui Ivan cel Groaznic, reia ancestrala tradiție a cnutului. Citàm din *Istoria Rusiei* de S. Platonov: „Căderile în dizgrație, deportările, execuțiile suspecților, violența cu care îi tratau opricinicii pe « trădători »... toate acestea băgau groază în întreaga Moscovă și inspirau tuturor o atitudine de supunere pasivă și resemnată." Sub Stalin, ca și sub Ivan cel Groaznic, opoziția a fost zdrobită prin măsuri asemănătoare și nu este întîmplător că Platonov a murit și el tot în exil. Sub Stalin, ca și sub Godunov, delațiunea devine sistem de guvernare, apoi, ca sub Petru cel Mare, instituție de stat. Nimeni nu mai are curajul să se încreadă în nimeni și fiecare se teme să-și împărtășească gîndul unui vecin, unui prieten, unei rude. GPU număra atunci în jur de 20 000 de funcționari, 30 000 de agenți secreți, 60 000 de zbiri profesioniști, ca să nu mai punem la socoteală efectivele considerabile ale *Cion* (detașamente cu destinație specială) la dispoziția Partidului, dar aceste cifre nu dau decît o idee vagă despre puterea lui; are drept auxiliari nu numai miliția și armata, în caz de nevoie, dar și miile de membri de partid și de comsomol, obligați să-și denunțe prietenii și, în plus, miile de membri de asociații pretins voluntare aservite puterii, birourile sovietelor și sindicatelor, comitetele de bloc, mulțimea de secretari și funcționari care constituie armătura statului. Sfidînd vechea axiomă juridică înscrisă de Petru I în legislația militară înainte de a fi pusă la loc de frunte, nu fără ipocrizie, de către Ecaterina a II-a și conform

---

[1] Organ de represiune militaro-polițienesc creat în secolul al XVI-lea pentru a lupta împotriva opoziției și a „trădărilor" boierești, pentru a întări autocrația și sclavia. Ea a rămas celebră datorită cruzimilor și fărădelegilor ei.

căreia este mai bine să laşi nepedepsiţi zece criminali decît să condamni un nevinovat, GPU sacrifică 100 de nevinovaţi, ca să nu-i scape un „trădător". Turnătoria, sub toate formele, remunerată, benevolă sau obligatorie şi uneori provocarea îi furnizează materie din belşug pentru a-şi exersa tehnica extraordinară de inchiziţie şi de pedepsire. Cnutul, abolit de ţarism în secolul anterior, dar rămas simbol al diferitelor mijloace represive, redevine o dată cu Stalin „instrumentul favorit al acestei Nemesis de stat" cum spunea odinioară Şcedrin. Între seceră şi ciocan, emblemă a muncii manuale primitive şi a unei economii puţin productive, supuşii sovietici ghicesc instrumentul invizibil al terorii exercitate asupra lor. Misterul întreţinut în jurul actelor şi procedeelor GPU-ului face şi mai teribilă imaginea pe care o are populaţia despre torturile morale şi fizice îndurate în carcerele din strada Lubianka şi în sucursalele din provincie. Dar pentru a smulge mărturisiri, o poliţie modernă atotputernică dispune de torturi mai rafinate decît cnutul propriu-zis, decît ţeapa sau scripetele călăului. Bolşevicii se caracterizează singuri atunci cînd invocă exemplul faimos al lui Petru, ţarul reformator, dar tiran şi călău, „civilizatorul cu mîna pe cnut, persecutor al oricărei lumini", cum spune Herzen, şi despre care Puşkin spusese că şi-a „scris ucazurile cu cnutul". Chiar dacă istoricul lor preferat, Pokrovski, nu-i dădea dreptate lui Petru „care credea cu tărie în cnut ca instrument de progres economic", Stalin cade în greşeala seculară a stăpînilor de la Kremlin. „Civilizaţia, ştiinţele ne-au fost dăruite cu şfichiul unui cnut", mai scria Herzen. Stalin nu pretinde că ar putea realiza altfel planul cincinal şi socialismul într-o singură ţară. Sub conducerea lui empirică, dar hotărîtă, statul cnuto-sovietic, dacă putem să întinerim astfel o formulă perimată a lui Bakunin, abordează orbeşte o răsturnare economică şi socială mai profundă decît cea din Octombrie, o revoluţie decretată de sus împotriva intereselor şi sentimentelor celor de jos, colectivizarea agricolă generalizată cu voie sau fără voie, cu violarea nonşalantă a principiilor elementare ale socialismului şi chiar ale ordinelor planului director şi creator.

Lenin s-a conformat întotdeauna cu mare stricteţe ideilor lui Marx şi Engels în materie de teorie agrară. „Engels a subliniat că socialiştii nu intenţionează să-i exproprieze pe ţăranii săraci, care vor înţelege avantajele agriculturii socialiste mecanizate numai prin forţa exemplului", aminteşte el în nenumărate rînduri şi, în perioada comunismului de război, spune: „Nu admitem nici o violenţă faţă de ţăranul mijlocaş. Chiar şi faţă de ţărănimea bogată nu sîntem tot aşa de categorici ca în privinţa burgheziei în cazul căreia spunem: expropriere totală..." El introduce între rezoluţiile fundamentale ale Internaţionalei comuniste această teză explicită: „Ca o regulă generală, puterea proletară va trebui să le lase ţăranilor bogaţi sau înstăriţi pămînturile şi să nu le acapareze decît în caz de opoziţie manifestă..." Pentru el ţăranii exprimă „voinţa imensei majorităţi a populaţiei muncitoare". Şi într-unul din ultimele sale discursuri el dă indicaţia „de a se

proceda cu masele țărănești nemăsurat de încet, înfinit mai încet decît ne-am fi imaginat, dar în așa fel încît masele să se miște o dată cu noi". Stalin, care cunoaște punctul de vedere marxist în această problemă, cel puțin la a doua mînă și l-a copiat pe Lenin de nenumărate ori, se laudă că va rezolva problema agrară într-un sens socialist și într-un ritm alert prin teroare.

Sigur pe el datorită solidarității aparente atît a stîngii, cît și a dreptei în jurul planului cincinal, debarasat de orice opoziție deschisă, stăpîn necontestat al aparatului, „secretarul genial", cum i se spune ironic, poate de acum să-și permită orice. Din vechea gardă a bolșevismului, în parte moartă la propriu, în parte muribundă din punct de vedere politic, redusă la tăcere sau dezonorată, el a rămas, ca să spunem așa, singurul în picioare, printre „nulitățile" de care-și bătea joc înainte, în fața lui Buharin. Cînd s-a ivit o ocazie de a-și întări autoritatea asupra GPU-ului contaminat de oportunism la vîrf, nu a pierdut-o: de frică să se întoarcă în Rusia, funcționari sovietici din străinătate optează pentru emigrație; la Paris izbucnește un scandal de proporții cînd primul consilier al ambasadei, înspăimîntat de un controlor de la Moscova, sare un gard, ca să fugă. Stalin profită pentru a învinui GPU de lipsă de vigilență, pentru a-l înlocui pe Trilisser, de dreapta, cu Mesing și pentru a remania colegiul director. Pe lîngă Menjinski, președinte inamovibil, îl păstrează pe primul adjunct, Iagoda, ale cărui simpatii pentru dreapta nu au durat mult. Sigur de acum pe acest instrument, el pune în acțiune industrializarea în orașe, colectivizarea la sate, dă pinteni Partidului și mai ales Comsomolului care transmit impulsul în toate angrenajele inexorabilei mașini birocratice și polițienești. Totul pentru plan și prin plan: așa poate fi rezumată întreaga viață a poporului rus începînd din 1929, „anul marii cotituri".

Sub acest titlul plin de infatuare, la numai cinci luni de la adoptarea *piatiletkăi*, Stalin nu așteaptă să vadă rezultatul experienței pentru a-și anunța victoria. Cu un patos economico-militar imposibil de reprodus, întretăiat de litanii pe tema rituală: „*Lenin a spus...*", el anunță „o mare cotitură pe toate fronturile construcției socialiste sub semnul unei ofensive hotărîte a socialismului împotriva elementelor capitaliste". În paroxismul „com-minciunii" și al „com-lăudăroșeniei", el consideră atinse și deja depășite toate obiectivele fixate prin Plan, cu excepția poate a celui de formare a cadrelor de „tehnicieni roșii", dar Partidului nu-i trebuie decît voința pentru a „trece la rezolvarea problemei cadrelor și pentru a cuceri cu orice preț această fortăreață..." Investițiile în industrie au ajuns într-un an de la 1 600 milioane de ruble la 3 400 milioane, spune el, fără să indice și prin ce mijloace, nici de ce stînga ar fi comis odinioară o crimă inexpiabilă propunînd să se treacă de la 500 la 1 000 de dotări anual. El enumeră succese extraordinare și cuceriri decisive, omagiază tot felul de „progrese formidabile" și de „ritmuri impetuoase", își bate joc de dreapta vinovată de bancrută frauduloasă alături de care tocmai jurase în public să „meargă pînă la capăt". Dar în materie de „succese fără precedent" nimic nu egalează colectivizarea

agriculturii, în ciuda „rezistenței disperate a tuturor forțelor obscure posibile, de la culaci și popi pînă la filistini și oportuniști de dreapta". Sate întregi, cantoane și districte sau chiar regiuni întregi aderă, se pare, la colhozuri, dar Stalin nu spune prin ce presiuni implacabile se obține acest lucru, făcînd doar o aluzie în treacăt la „brigăzile muncitorești răspîndite cu zecile și cu sutele în principalele regiuni ale țării" și a căror ispravă, încă insuficient cunoscută, ne trimite cu gîndul la persecuțiile din timpul răscoalei cămășarilor (*Camisards*). El explică milioanele de hectare colectivizate și de quintale recoltate ridicînd în slăvi tractoarele... pe care le vor avea în viitor. „Vom înainta în ritm rapid spre socialism prin industrializare, lăsînd în urmă întîrzierea noastră seculară și « rasială ». Vom deveni o țară metalizată, automobilizată, tractorizată. Și cînd o să instalăm U.R.S.S. într-un automobil și pe mujic pe un tractor, să încerce numai să ne mai ajungă din urmă acești onorabili capitaliști, așa de mîndri de « civilizația » lor. O să vedem atunci care țară va trebui să se « numească » avansată și care, înapoiată."

Aceste lăudăroșenii grosolane în care ignoranța și orgoliul sînt dublate de naționalism merită să fie apropiate de cuvintele găunoase ale lui Petru cel Mare: „Să sperăm că în cîțiva ani vom putea să facem de rușine țările vecine..." Același nărav persistă peste secole, disprețul afectat față de Occident, a cărui civilizație o copiază Rusia — țaristă sau sovietică — și ai cărui consultanți îi plătește foarte scump, fără să ajungă niciodată din urmă nimic și fără să depășească pe nimeni. I s-a atribuit lui Petru insolenta mărturisire: „Mai avem nevoie de Europa doar pentru cîteva zeci de ani, după care îi vom întoarce spatele." Stalin se mulțumește să reducă la cinci ani termenul, pe urmă la patru, și cei care vor să-l lingușească îl reduc și mai mult. Generalul Brusilov se gîndea mai puțin la acest aspect al lucrurilor și mai mult la asemănarea dintre personaje, cînd își scria *Memoriile*: „Mulți dintre aceia care sînt la noi considerați oameni mari erau bolșevici prin metodele lor de guvernare și felul de a acționa: Ivan cel Groaznic, Petru cel Mare, Pugaciov." Trebuie să notăm că înaintea lui Gorki, înaintea lui Brusilov și înaintea atîtor alții, Lenin făcuse comparația mai degrabă peiorativă între Petru și el: „Dacă în Germania revoluția întîrzie, va trebui să învățăm la școala capitalismului de stat a nemților, să-l imităm din toate puterile noastre, să nu precupețim metodele dictatoriale pentru a accelera această imitație, *mai mult decît a accelerat Petru imitarea Occidentului în Rusia barbară*, fără a da înapoi în fața mijloacelor barbare pentru a combate barbaria." Dar el a considerat necesar să taie, cînd s-a autocitat, trei ani mai tîrziu, partea de frază referitoare la țarul crud, torționar și asasin al propriului său fiu. Stalin, străin de orice umanism socialist, pare să rețină mai ales sfatul de a recurge la metode barbare, una dintre acele afirmații imprudente pe care „bătrînul" ar fi regretat ulterior că le-a lăsat-o discipolilor înguști, incapabili să-i prindă înțelesul. Aforismul vine fără îndoială dintr-o reminiscență din Engels, din care Lenin s-a inspirat mult:

„Umanitatea ieşită din animalitate a avut nevoie de mijloace barbare, aproape animalice, pentru a ieşi din barbarie“, imagine retrospectivă unde nu se găseşte nici urmă de sugestie pentru viitor.

Articolul despre „marea cotitură“, scris cu sînge rece pentru cea de-a douăsprezecea aniversare a revoluţiei, dă numai tonul presei aflate în delir comandat. „Extraordinar“, „colosal“, „măreţ“, „minunat“, toate superlativele apologetice sînt puse la bătaie pentru a lăuda lucrări socotite în alte părţi banale şi obişnuite, fie că este vorba de a săpa o groapă, a pune cărămizi într-un zid, a semăna secara şi mai ales pentru a ridica în slăvi proiecte mirifice aflate încă în stare de deviz sau machetă, dar a căror realizare ar fi permis, se pare, „ajungerea din urmă şi depăşirea“ Europei şi Americii. Deja cu vreo 10 ani înainte, în legătură cu primul plan de electrificare, Buharin intona o invocaţie lirică la adresa romanului *Steaua roşie* al lui Bogdanov, utopie în care un pămîntean se iniţiază pe planeta Marte, deja socialistă, în vederea trecerii „într-o epocă de mărețe construcţii“, tranziţie de la capitalism la socialism. După ce l-au tratat drept contrarevoluţionar pe autorul ei — unul dintre pionierii mişcării lor, om extraordinar prin competenţă şi caracter, mort în 1928 în urma unor experienţe medicale care aduc a sinucidere—, bolşevicii se inspirau din ficţiunea lui, dar în stilul lor excesiv şi anapoda, în pasiunea lor pentru gigantic, în cultul pentru maşini, în mistica tractorului şi într-o formă originală şi caracteristică de manie a grandorii. În lipsă de suport real, Stalin şi aparatul lui se mulţumesc cu himere şi, printr-o curioasă autosugestie, ajung poate să se autoconvingă că aceste ipoteze vagi sînt întemeiate, pe măsură ce-şi înşală supuşii. Este suficient să-l citeşti pe marchizul de Custine pentru a regăsi tradiţia bine înrădăcinată: „Nu există o mai bună metodă de a nega faptele cele mai evidente, nici de a înşela cu mai multă îndrăzneală conştiinţele, începînd cu cea proprie.“

Începînd cu abatele astronom Chappe d'Auteroche în secolul al XVIII-lea, toţi observatorii demni de crezare au remarcat la ruşi un „dar neobişnuit al imitaţiei“. În această ordine de idei, copiind aspectele exterioare ale americanismului industrial, Stalin nu a inovat mai mult decît o făcuse Petru cel Mare înaintea lui, fiindcă, după Godunov, Rusia i-a maimuţărit pe rînd pe polonezi, pe suedezi, pe olandezi, pe prusaci, pe englezi, pe francezi. Herzen spune, pe bună dreptate: „Am fost 2 000 de ani la coarnele plugului şi două secole la şcoală, şcoala imitaţiei.“ Orice ţară înapoiată trece printr-un stadiu de iniţiere ştiinţifică şi tehnică în cursul căruia sînt necesare împrumuturi de la civilizaţiile străine; dar statul cnuto-sovietic, în filiaţia specială a despotismului naţional, îşi interzice el însuşi progresul, mascînd sub aroganţă o inferioritate intrinsecă. Remarca sarcastică pe care o face Lenin la adresa lui Zinoviev: „Îmi copiază defectele“ se aplică în cel mai mare grad moştenitorului său, care, în plus, copiază şi tarele modelelor capitaliste. Şi, aşa cum n-au asimilat marxismul, sinteză a mai multor culturi occidentale, ci au preluat din el scheme simplificate într-o terminologie savantă,

bolşevicii n-au apucat-o nici pe drumul cel mai scurt către o producţie raţională atunci cînd au ales să-şi distrugă economia naturală pentru a construi, din deşartă dorinţă de glorie, „giganţi" ai electricităţii, ai siderurgiei, ai mecanizării, „cei mai mari din lume", sau pretinşi a fi astfel.

Ar fi greu să distingem în profesiunea de credinţă socialistă a lui Stalin la vremea respectivă cît, în doze variabile, revine inconştienţei şi cît ipocriziei. Dar constatînd cum este sacrificat individul care munceşte pe altarul statului parazit şi cum sînt jertfite generaţii revoluţionare mitului obsedant al planului, nu ne putem îndoi de un lucru esenţial: la cinci ani după moartea lui Lenin, noţiunile leniniste ale socialismului nu mai au nimic în comun cu conţinutul nici unei doctrine cunoscute sub acelaşi nume. Industrializarea lui Stalin presupune o supraexploatare intensivă a muncitorilor, iar colectivizarea, o aservire totală a ţăranilor. Căci, în lipsă de credite suficiente din exterior sau de clase destul de bogate de impozitat înăuntrul graniţelor ţării, proletarii din uzine şi semiproletarii satelor vor trebui să suporte în Rusia costurile „construcţiei" socialismului într-o singură ţară. Pentru a finanţa planul „marilor construcţii" mutate de pe planeta Marte pe o şesime a globului pămîntesc şi foarte disproporţionat faţă de resursele normale ale Uniunii, nu există altă soluţie decît să se accentueze la extrem diferitele modalităţi de sustragere şi de constrîngere deja în vigoare sub diferite pretexte, impozite abuzive, inflaţie fiduciară scăpată de sub control, creştere continuă a preţurilor, împrumuturi voluntar-obligatorii ale căror procedee echivalează cu reţinerile din salarii. Cum toate astea nu ajung, nu rămîne decît să fie expropriaţi ultimii deţinători de mărfuri şi de unelte de muncă, în primul rînd culacii „care au ce mînca", dar şi micii negustori, artizanii, ţăranii mijlocaşi. În felul ăsta s-a terminat cu noua politică economică, cu concesiile, cu comerţul privat. Statul cnuto-sovietic, neputincios dacă e vorba să rivalizeze cu vreo iniţiativă individuală, lichidează orice competitivitate economică normală. La sfîrşitul anului 1929, Stalin va declara: „Lenin a spus că noua politică economică s-a introdus serios şi pentru mult timp, dar el n-a spus niciodată că pentru totdeauna." Secretarul inconsecvent promisese de mai multe ori în timpul anului să menţină în vigoare NEP. În mod evident, el însuşi nu ştie în ce direcţie îl duce propriul lui empirism. „Maşinăria scapă de sub control..." La mai puţin de o lună de la oraţia funebră a noii politici economice rostită de Stalin în termeni ambigui, Krijanovski, inginer şef la Plan, avea să citeze, remarcabil de oportun, alte idei ale lui Lenin: „Cum să ne apropiem de socialism? Pe nici o altă cale decît cea a noii politici economice"— ultim ecou al unei politici aflate în agonie.

O evidentă recrudescenţă a comunismului de război şi a terorismului însoţeşte noua tentativă de a realiza socialismul „de asalt", de data asta fără scuza circumstanţelor din Octombrie. Deşi îi menajează pe muncitorii specialişti recunoscuţi ca de neînlocuit, acordîndu-le chiar unele avantaje

materiale în detrimentul categoriilor celor mai defavorizate, Stalin își întărește severitatea și exigența față de proletariatul subalimentat, hărțuit, strivit. El vrea, prin decrete și măsuri disciplinare, să obțină o mai bună productivitate și să compenseze tehnica defectuoasă, dezordinea și risipa birocratică, incompetența guvernamentală printr-un efort fizic sporit din partea muncitorilor pentru care alternativa este să se plece sau să fugă, să rătăcească cu miile de pe un șantier pe altul și dintr-o uzină în alta în căutarea unor condiții de viață suportabile. Dar vicisitudinile vieții industriale sînt de departe „ajunse din urmă și depășite“ de ororile colectivizării. În ciuda „victoriei pe frontul grîului“ trîmbițată de Mikoian, echipele comuniste care străbat provinciile pentru a-i converti pe mujicii recalcitranți își permit abuzuri față de care precedentele „nelegiuri ale *bașbuzucilor*“ și chiar isprăvile istorice ale Opricininei pălesc. Oamenii încep să vadă trecînd trenuri întregi transportînd spre nord culaci deculachizați, în realitate țărani desțărănizați, cu familiile lor jefuite de tot ce aveau, smulse în plină iarnă din izbele lor și din locurile lor natale. Prin impozite ruinătoare, scoatere la mezat, confiscări totale urmate de arestări în lanț, uneori execuții sumare, adesea omoruri din răzbunare și represalii sălbatice, prin toate mijloacele de presiune și de constrîngere, aparatul aflat la ordinele lui Stalin provoacă o îmbulzeală panicată spre refugiul colhozului. În cea mai mare parte a lor, țăranii astfel îndoctrinați ucid animalele, preferă să-și vîndă sau să-și distrugă inventarul agricol decît să-l lase în mîna statului spoliator; doar cei mai săraci se lasă duși cu vorba sau convinși, neavînd nimic de pierdut și în speranța de a beneficia de împrumuturile, de semințele, de tractoarele prevăzute în Plan. Adevărate migrații duc la depopularea regiunilor devenite fertile prin munca mai multor generații: plecare în masă a colonilor germani de pe Volga, exod al tăietorilor de lemne din Carelia, al păstorilor din Kazahstan, fugă a locuitorilor din zonele de graniță, expuși gloanțelor grănicerilor. „Întreaga Rusie rurală urlă în acest moment de durere și de disperare“, constată un corespondent de la *Bulletin communiste* din Paris.[1] Nenumărate sinucideri, netrecute în statistici, și chiar sinucideri colective în Siberia, în rîndurile populației ceremise, accentuează și mai mult tragedia. Așa se petrece în realitate miracolul înmulțirii colhozurilor, care îl amețește atît pe Stalin.

Luptînd împotriva muncitorilor și țăranilor, tehnicienilor și intelectualilor, împotriva aripii stîngi și a celei drepte a partidului său, Stalin duce o luptă nemiloasă și împotriva Bisericii și a credincioșilor ei, încalcă și aici și sfidează prin metodele lui tradiția bolșevistă al cărei moștenitor se consideră. Lenin subscria fără rezerve la opiniile lui Engels care i-a ironizat pe comunarzii blanquiști fiindcă voiseră să-l „desființeze pe Dumnezeu prin decret“, iar mai tîrziu i-a reproșat lui Dühring că „l-a depășit pe Bismarck“

---

[1] Nu se putea spune, în timpul vieții lui Stalin, că acest corespondent era Pierre Pascal.

în metodele lui de a combate religia. Concepția lui, lipsită de echivoc în această privință, era la antipodul ateismului brutal și agresiv al epigonilor lui. Încă de pe vremea *Iskrei*, el își exprimase această concepție, admițînd „chiar și dreptul iezuiților de a-și face liber propaganda" cu unicul amendament de a-i sustrage acestei influențe, prin persuasiune, pe proletari. „A declara că războiul împotriva religiei este unul dintre obiectivele politice ale partidului muncitoresc nu este decît o frază anarhistă", afirmă el și chiar: „Dacă un preot se oferă să facă împreună cu noi munca politică, dacă execută cu conștiinciozitate sarcina pe care partidul i-o încredințează, fără să intervină împotriva programului său, putem să-l primim în rîndurile noastre." Constituția sovietică „recunoaște tuturor cetățenilor libertatea propagandei religioase sau antireligioase", articol modificat dintr-un condei în 1929, și programul bolșevist recomandă „evitarea cu grijă a oricărei ofense aduse sentimentelor credincioșilor". Timp de vreo 10 ani, Biserica și statul, separate, au putut să trăiască într-o stare de relativă pace, tulburată în mod excepțional de cîteva conflicte sîngeroase, ca cele din timpul marii foamete în urma rechiziționării metalelor prețioase din lăcașurile sfinte, chipurile în folosul celor înfometați. Guvernul se mulțumea să favorizeze schismele, să susțină sectele disidente, stimulînd în același timp propaganda anticlericală. Dar în momentul cînd Stalin reia ostilitățile împotriva țăranilor începe o nouă etapă. Solidaritatea dintre preoți și culaci slujește la justificarea tuturor exceselor Partidului la țară. Ateismul oficial se transformă în descreștinare sistematică prin violență: închiderea, demolarea sau dezafectarea lăcașurilor de cult ale diferitelor confesiuni, ale capelelor și ale mînăstirilor, confiscarea cărților religioase, interzicerea prozelitismului, arderea icoanelor, deportări de preoți, condamnări la moarte. Sub pretextul materialismului militant, cu aspecte mai degrabă caricaturale, ateismul este deja obligatoriu în şcoli și impus cu forța adulților suspectați de „idealism". Petru cel Mare confiscase un sfert din clopotele bisericilor pentru a le topi și a face din ele tunuri; Stalin le confiscă pe toate pentru a face carburatoare. La două secole distanță, țarul cel sălbatic și secretarul civilizat au la activul lor aceleași bufonerii blasfematorii și aceleași mascarade educative, aceleași cortegii burlești și parodii profanatoare, dar cel de-al doilea nu reușește, ca și primul, decît să-i rănească pe credincioși persecutînd clerul și să ultragieze cultele fără a dezrădăcina credința și nici superstițiile refugiate în rugăciuni făcute pe ascuns sau în taina conștiințelor. Bolșevicii degenerați nu recunosc decît din impostură aforismul lui Marx despre religie ca „opiu al popoarelor", ei, cei ale căror „victorii pe frontul religios" izvorăsc exclusiv din metodele barbare ale celui mai mare dintre Romanovi, cel mai arbitrar dintre despoți, ei, cei care au instaurat, după narcoticul dogmei leniniste, fetișismul unui cadavru.

La 21 decembrie 1929, zi pînă atunci necunoscută a celei de-a cincizecea aniversări a lui Stalin, toată presa sovietică apare cu titluri enorme, cu

enorme portrete și enorme articole. Laudele închinate dictatorului nu erau nici ele mai puțin enorme. Dacă ar fi să-i credem pe lingușitorii din anturajul său, totalitatea calităților umane și multe virtuți supraomenești s-ar întruchipa în Stalin, omul de oțel. Modestia, curajul, devotamentul lui față de cauză sînt pe măsura științei și clarviziunii lui. A fost organizatorul partidului bolșevist, conducătorul revoluției din Octombrie, conducătorul Armatei Roșii, învingătorul din războiul civil, ca și din războiul din exterior. Este, în plus, călăuza proletariatului mondial. Practicianul se află la înălțimea teoreticianului și amîndoi sînt la fel de infailibili: lui Stalin nu i se poate reproșa nici o greșeală. Și un leitmotiv revine mereu în acești ditirambi: bărbat de fier, soldat de oțel, cu variații pe această temă invariabilă a oțelului și fierului: leninist de bronz, bolșevic de granit. Aceleași formule, aceleași hiperbole, aceleași expresii exagerate de admirație și de supunere, în strictă conformitate cu modelele trimise de la Moscova, se regăsesc în miile de scrisori, mesaje, telegrame primite din toate colțurile Rusiei și care umplu pagini întregi de ziare, apoi mai multe coloane zilnic timp de mai multe săptămîni. Editura de Stat răspîndește în milioane de exemplare culegeri în care elogiile ocupă mai mult de 250 de pagini fără a mai pune la socoteală nenumăratele saluturi trecute doar în revistă, indicîndu-se expeditorul. Este fabricat în serie și distribuit la ordin un bust oficial. Numele lui Stalin, atribuit deja cîtorva orașe, este acum atribuit unor uzine, centrale electrice, întreprinderi agricole, unități militare, școli.

Cu zece ani mai devreme, în 23 aprilie 1920, se sărbătorise la Moscova aniversarea a cincizeci de ani a lui Lenin, adevăratul întemeietor al bolșevismului, adevăratul fondator al partidului comunist, adevăratul învingător din Octombrie, creatorul real al statului sovietic. A fost o serată aproape intimă la comitetul moscovit al Partidului. Din amintirile depănate între prieteni vechi a rămas o modestă broșură de vreo 30 de pagini. Din 1920 pînă în 1930 se petrecuse la Moscova o schimbare profundă iar contrastul dintre cele două jubilee ilustrează în suficientă măsură atît noutatea, cît și ceea ce este trăsătură națională aici. Lenin, iubit și admirat în partidul său, respectat și cinstit de adversari și opozanți, n-ar fi suportat niciodată ceva asemănător elogiilor de complezență și, cu atît mai puțin, o adulare inspirată de arivism și de frică. Stalin, detestat pînă și de favoriții lui, dar adulat ca un țar și ca un Dumnezeu, îi răsplătește pe apologeții interesați, cumpără sau stoarce cu forța complimente nesincere și dă naștere unei revărsări de servilism imemorial. El însuși s-a schimbat mult de la discursul din Tbilisi, cînd tempera zelul celor care-l lăudau. Atavismul istoric al străvechii Rusii, înăbușit timp îndelungat printr-o înceată evoluție capitalistă și influențe occidentale, dovedește o vitalitate tenace în persoana sa atotputernică ca și în regimul de tranziție care tinde să ridice imperiul Sovietelor la nivelul marilor țări industrializate „fără a da înapoi în fața metodelor barbare“ pentru a-l înarma în vederea concurenței universale și a-l pregăti pentru conflagrațiile

viitoare. Dar nici urmă de socialism, nici în fapte, nici în tendințe, în momentul acesta în care noua castă privilegiată își ridică în slăvi șeful.

Printre omagiile exagerate pe care slujitorii lui, grăbiți să-i atribuie merite pe care nu le are și talente care-i lipsesc fără urmă de îndoială lui Stalin, fără ca totuși să îndrăznească să-i atribuie pentru moment și geniu, ne lovim, între mii de afirmații de aceeași valoare, de acelea care atribuie „ritmurile industrializării, necunoscute pînă acum în istoria umanității", sau „marele proces de industrializare socialistă" tocmai celui care-i proscrisese pe comuniștii industrialiști. Pornind de aici, propaganda trîmbițează bilanțul anului 1929, totuși insignifiant raportat la eforturile depuse de muncitorime și la capitalurile investite, și scoate în evidență tonele de metal care vor ieși din marile furnale în construcție. Se pare că țăranul din Caucaz, atît de refractar la proiectele de industrializare ale opoziției, înainte de a o deporta, ține acum în mod special să-și aroge prin toate artificiile o prioritate în acest sens. Și totuși, condițiile materiale de viață sînt din ce în ce mai rele în Rusia care se îndreaptă „cu toată viteza înainte spre socialism". După raționalizarea pîinii, urmează și alte produse, apoi produsele industriale. Numărul de guri de hrănit crește, dar mărfurile de primă necesitate devin din ce în ce mai rare pe măsura creșterii prețurilor. În pragul anului 1930, consumul pe cap de locuitor rămîne cantitativ și calitativ sub mizerabila medie de dinainte de război, fiindcă „în două domenii, cel al fierului și cel al grîului, ne aflăm într-o apreciabilă întîrziere față de anul 1913", admitea președintele Gosplanului la ultima conferință a Partidului. Rata natalității (2,3%) indică în acest moment o creștere anuală a populației cu 3 milioane și jumătate, Rusia apropiindu-se deja de un total de 160 de milioane. Și, cu și mai multă îndreptățire decît marchizul de Custine în secolul trecut, „te înfiori la gîndul că, pentru o asemenea mulțime de brațe și de picioare, nu există decît un singur cap".

Bibliografie

I. Stalin, Despre tineretul comunist, M., 1926; Lupta împotriva deviaților de dreapta și de ultra-stînga, *Pravda*, nr. 40, M., 18 februarie 1926; Situația economică a Uniunii Sovietice, *Pravda*, nr. 89, M., 18 aprilie 1926; Greva engleză și evenimentele din Polonia, Pravda, nr. 136, M., 16 iunie 1926; Contre les nouvelles mensongères du *New Leader* de New York, *Corr. Int.*, nr. 110, P., 13 oct. 1926; Despre blocul opoziției, *Pravda*, nr. 247, M., 26 oct. 1926; Opoziția și situația în interiorul Partidului, *Pravda*, nr. 256 și 257, M., 5 și 6 nov. 1926; Discurs de încheiere, *Pravda*, nr. 262, M., 12 nov. 1926; Perspectivele revoluției în China, *Bolșevik*, nr. 23–24, M., 31 dec. 1926; Problemele interne ale P.C. din Uniunea Sovietică, *Pravda*, nr. 285 și 286, M., 9 și 10 dec. 1926; *ibid.* Discurs de încheiere, *Pravda*, nr. 294, 295, 296, M.,19, 20, 21, 22 dec. 1926; Discurs, *Pravda*, nr. 13, M., 16 ianuarie 1927; Discurs, *Pravda*, nr. 51, M., 3 martie 1927; Problema guvernării

muncitorești-țărănești, *Bolșevik*, nr. 6, M., 15 martie 1927; Discurs, *Pravda*, nr. 72, M., 31 martie 1927; O nouă etapă în colectivizare, *Pravda*, nr. 83, M., 13 aprilie 1927; Problemele revoluției chineze, M., 1927; Cele trei principii fundamentale ale partidului în problema țărănească, *Bolșevik*, nr. 7–8, M., 15 aprilie 1927; Principiul dictaturii proletariatului etc., Probleme ale leninismului, ediția a IV-a; Revoluția din China și greșelile opoziției, M., 1927; Revoluția din China și sarcinile Internaționalei comuniste, *Bolșevik*, nr. 10, M., 1 iunie 1927; Considerații asupra unor teme ale actualității, *Pravda*, nr. 169, M., 28 iulie 1927; Convorbire cu prima delegație americană, M., 1927; La physionomie politique de l'opposition russe, *Corr. Int.*, nr. 107, P., 22 oct. 1927; *L'Int. Com.* nr. 20, P., 15 oct. 1927; Discurs asupra situației internaționale, *L'Int. Com.* nr. 18–19, P., 1 oct. 1927; Opoziția troțkistă în trecut și azi, *Pravda*, nr. 251, M., 2 nov. 1927; Despre caracterul internațional al revoluției din Octombrie, *Pravda*, nr. 255, M., 6–7 nov. 1927; Convorbire cu delegațiile de muncitori străini, *Pravda*, nr. 260–261, M., 13 și 15 nov. 1927; Discursuri, *Pravda*, nr. 269, M., 24 nov. 1927; Despre opoziție, Culegere, M., 1928; Discurs, a zecea aniversare a Armatei Roșii, *Pravda*, nr. 50, M., 28 feb. 1928; Raport despre lucrările sesiunii plenare a C.C. etc., *Pravda*, nr. 90, M., 18 apr. 1928; Discursuri, *Pravda*, nr. 113, M., 17 mai 1928; Pe frontul pîinii, *Pravda*, nr. 127, M., 22 iunie 1928; Împotriva vulgarizării principiului autocriticii, *Pravda*, nr. 146, M., 26 iunie 1928; Lenin și problema alianței cu țăranul mijlocaș, *Pravda*, nr. 152, M., 3 iulie 1928; Lucrările sesiunii plenare din iulie a C.C. etc., *Pravda*, nr. 163, M., 15 iulie 1928; În memoria lui I. Skvorțov–Stepanov, *Pravda*, nr. 235, M., 9 oct. 1928; Pericolul de dreapta în Partid, *Pravda*, nr. 247, M., 23 oct. 1928; Industrializarea țării și deviația de dreapta în partid, *Pravda*, nr. 273, M., 24 nov. 1928; Pericolul de dreapta în P. C. german; Problemele leninismului; Fracționiștii de dreapta în P.C. american, M., 1930; Despre deviația de dreapta în Partid, M., 1929; Întrecerea și avîntul muncitoresc de masă, *Pravda*, nr. 114, M., 22 mai 1929; Anul marii cotituri, *Pravda*, nr. 259, M., 7 nov. 1929; Problemele politicii agrare în U.R.S.S., *Pravda*, nr. 309, M., 29 dec. 1929; Problemele leninismului, M., 1929; ed. a 2-a completă, 1930; ed. a 7-a completă, 1931.

A. ANGAROV, Lupta de clasă în satele sovietice, M., 1929. — M. BAZAROV, Ciclurile capitaliste și procesul de restabilire economică a U.R.S.S., M., 1927. — (Blumkin), J. G. Blumkine fusillé par Staline, Comment et pourquoi Staline a fusillé Blumkine, *Bull. de l'Opp.*, nr. 9, P., febr.-martie 1930; Blumkine, (L'assassinat de), *Bull. Com.*, nr. 31, febr. 1930. — A. BOGDANOV, Steaua roșie, Utopie, St-P., 1908. — V. BOGUȘEVSKI, Construcțiile capitale în industria de stat, L., 1927. — A. BOLCIAKOV, Satele sovietice, Economie și obiceiuri, a 2-a ediție, L., 1925. — Bolșevicii, descriși de ei înșiși, O convorbire extraordinară, *Sots. V.*, nr. 6, Berlin, 27 martie 1929; *id.*, I, Convorbire cu Sokolnikov; 2, Completare la relatarea lui Buharin, *ibid.*, nr. 9, Berlin, 4 mai 1929. — La cotitură, Probleme fundamentale ale construcției economice, Culegere, M., 1927.

N. BUHARIN, Calea spre socialism și alianța muncitoresc-țărănească, M., 1926; Caracterul revoluției noastre și posibilitatea unei construcții socialiste victorioase în U.R.S.S., *Bolșevik*, nr. 19–20, M., 31 oct.1926; La Rév. russe et la S-D, *Corr. Int.*, nr. 119, P., 30 nov. 1927; Testamentul politic al lui Lenin, *Pravda*, nr. 19, M., 24 ian. 1929; În apărarea dictaturii proletariatului, M., 1928; Remarques d'un économiste, *Corr. Int.*, nr. 126, 127, 129, 131, P., 20, 24, 27, 31 oct.1928; v. China.

(Buharin); B. BORILIN, Despre economia sovietică și greșelile teoretice ale lui N. Buharin, M., 1930. — N. LEHMAN și S. POKROVSKI, Sursele ideologice ale deviației de dreapta, despre erorile și deviațiile tov. Buharin, L. 1930. — V. LENIN, Considerații asupra cărții lui Buharin „Economia perioadei de tranziție", L., 1931. — V. SORIN, Despre dezacordurile lui Buharin cu Lenin, M., 1930.

(China); M. ALSKI, Cantonul învinge..., M., 1927. — N. BUHARIN, Les problèmes de la révolution chinoise, P., f.d. — CHEN FOU-CHOEN, La Rév. chinoise, P., 1929. — S. DALIN, În rîndurile revoluției chineze, Prefață de M. Radek, M., 1926; Tineretul în mișcarea revoluționară în China, M., 1927; Evenimentele din China și revoluția mondială, Prefață de Sen Katayama, M., 1925. — A. IVIN, Sulițele roșii, Mișcarea țărănească în China, 1927; De la Hang-Zhou la Șanhai, M., 1927. — A. HODOROV, M. PAVLOVICI, China în lupta pentru independență, M., 1925. — L. MADIAR, Starea actuală a revoluției chineze, M., 1929; G. MANUE, Sous le signe du Dragon, P., 1929. — Probleme ale revoluției chineze, vol. I, Culegere, Universitatea Sun Yat-sen, Introducere de K. Radek, M., 1927. — M. RAFES, Revoluția din China și trădarea lui Cian Kai-șî, M., 1927. — G. RJANOV, China pe calea revoluției, L., 1927. — M. N. ROY, Revoluția chineză și Internaționala comunistă, M., 1929. — G. SOULIÉ DE MORANT, Histoire de la Chine, P. 1929; v. STALIN — SUN YAT-SEN, Însemnări ale unui revoluționar chinez, M., 1926. — I. TAIGHIN, Revoluția chineză, M., 1927. — ZHEN DOU-XIOU, Lettre à tous les membres du P.C. chinois, *Bull. de l'Opp*, nr. 15–16, P., sept.–oct. 1930; v. TROȚKI.

(Colectivizarea); A. BEJKOVICI, Colectivizarea agriculturii în sudul Rusiei, L., 1927. — A. GAISTER, Rezultate și dificultăți ale colectivizării, M., 1929. — M. KALININ, A. ENUKIDZE, Colectivizarea totală și sarcinile sovietelor, M., 1930. — I. KOGAN, Colhozuri, sovhozuri și stațiuni de mașini și tractoare, M., 1929. — I. KONIUKOV, Agricultura colectivă, a doua ediție revăzută și completată, M., 1925. — I. KONIUKOV, Agricultura colectivă, ed. a 2-a, revăzută și completată, M., 1925. — N. KRUPSKAIA, Ce a spus Lenin despre colhozuri și despre mica întreprindere țărănească, M., 1930. — Lenin despre colhozuri și despre lupta împotriva culacilor, M., 1930. — F. ȚILKO, Căile dezvoltării economiei rurale în U.R.S.S. în următorii 5 ani, M., 1930.

Conferința (a XV-a) a P.C.U., Dare de seamă stenografiată, M. 1927. — Congresul (al XV-lea) al P.C.U., Dare de seamă stenografiată, M., 1928. — Conferința (a XVI-a) a P.C.U., Dare de seamă stenografiată, M., 1929. — P. DUBNER, I. KREMLIEV-SVEN, Producția neîntreruptă și construcția socialistă, M., 1929. — F. E. DZERJINSKI, (Ultimul discurs al lui), în ziua morții sale, 20 iulie a anului în curs etc., *Pravda*, nr. 175, M., 1 august 1926. —F. DZERJINSKI, Sarcinile succesive ale politicii industriale, M., 1928; Probleme fundamentale de construcție economică în U.R.S.S., Culegere, M., 1928. — A. EICHENWALD, Economia sovietică, ed. a 5-a, M., 1929. — G. G., Dans le bloc droitier-centriste, *Bull. de l'Opp*. nr. 1–2, P., iulie 1929; A l'aide des bolchéviks-léninistes, *ibid*. — A. GAISTER, Diferențierea socială în satele sovietice, M., 1928. — G. GORDEEV, Agricultura în război și în revoluție, M., 1925. — E. GORFINKEL, U.R.S.S. în sistemul economiei mondiale, M., 1929. — V. GROMANN, L'économie nationale de l'U.R.S.S., sa crise et son relèvement, P., 1927. — I. IAKOVLEV, Agricultură și industrializare, M., 1926. — A. JOFFE, Lettre à Léon Trotski, Le suicide de A. Ioffe, *Bull. Com.*, suplim. nr. 23 bis, P., nov. 1927. — A. IUGOV, Economia națională a U.R.S.S. și problemele ei, Berlin, f.d. —

St. IVANOVITCH, P.C.U., Dix ans de monopole communiste, P., 1928. — L. KAGANOVICI, Rezultatele sesiunii plenare din noiembrie a C.C. etc., M., 1929; Cum este alcătuit Partidul, M., 1929. — (L. Kamenev), Documente referitoare la trimiterea unei telegrame marelui duce Mihail în 1917, Comunicat al C.C., etc. *Bolșevik*, nr. 23–24, M., 31 dec. 1926. — G. KRIJANOVSKI, Zece ani de construcție economică a U.R.S.S., ed. a 2-a, M., 1928. — G. KRIJANOVSKI, S. STRUMILIN etc., Problemele fundamentale ale cifrelor de control ale economiei naționale a U.R.S.S. pentru anii 1929–1930, M., 1930. — L. KRIZMAN, Diferențierea de clasă în satele Uniunii Sovietice, M., 1926; Revoluția proletară și satele, M., 1929. — G. KRUMIN, În lupta pentru socialism, M., 1926; Bilanțuri și probleme ale construcției socialiste, M., 1927. — N. LAZARÉVITCH, Ce que j'ai vécu en Russie, Seraing sur-Meuse, f. d. — Lenin și „spărgătorii de grevă" în oct. 1917, Scrisori, *Pravda*, nr. 250, M., 1 nov. 1927. — A. LEONTIEV, Construcția socialistă și criticii săi, M., 1928. — P. MASLOV, Suprapopularea satelor rusești, M., 1930. — A. MELKUNOV, Construcția organică a P.C. din Uniunea Sovietică, M., 1929. — V. MILIUTIN, Următoarele sarcini economice, M., 1926; Istoria dezvoltării economice a U.R.S.S., M., 1928.

(Moravuri); V. BRONNER, A. ELISTRATOV, Prostituția în Rusia, M., 1927. — Corupție și corupți, M., 1926. — Ce reprezintă tineretul nostru?, Culegere de articole adunate de S. I. GUSIEV, M., 1927. — Despre etica oamenilor de litere, vagabondajul și boema literară, L., f.d. — Pentru moravuri noi, Culegere, L., 1929. — Chr. RAKOVSKI, Lettre sur les causes de la dégénérescence du parti et de l'appareil d'Etat, *Bull. de l'Opp.*, nr. 6, P., oct. 1929. — Rezoluția Biroului Comisiei de Control cu privire la situația în organizația din Smolensk, *Pravda*, nr. 114, M., 18 mai 1928. — Starea de depresiune în rîndurile tineretului, *Eseninește*ina**, Culegere, M., 1927. — A. SOLTZ, Despre etica Partidului, M., 1925. — Vagabondaj și vagabonzi, M., 1929;

V. MOLOTOV, Politica partidului la țară, ed. a 3-a completată, M., 1927. — *Monde slave* (*Le*), Le Dixième anniversaire de la Rév. bolchéviste, P., 1927. — V. MOTÎLEV, Probleme ale ritmului de dezvoltare a U.R.S.S. și a statelor capitaliste, M., 1929. — I. NIKICIN, Dinamica producției agricole și procese social-economice la țară, M., 1930.

(Opoziția): Înainte de Thermidor, Revoluție și contrarevoluție în Rusia sovietică, f.d. și f.l. — V. BUHARIN, A. ȘLIAPNIKOV, În legătură cu un atac demonstrativ și cu pericolul de dreapta în Partid, *Bolșevik*, nr. 17, M., 15 sept. 1926. — Contre-thèses de l'opposition sur le plan économique quinquennal, contre-thèses de l'opposition sur le travail à la campagne, *Corr. Int.* nr. 124, P., 11 dec. 1927. — „Déclaration" de l'Opposition, *Bull. Com.*, nr. 18–19, P., aprilie–iunie 1927. — (La) „Déclaration" des Trois mille, *Bull. Com.*, nr. 20–21, P., iul.–sept. 1927. — M. GRIȘIN, Despre blocul de opoziție și situația în interiorul Partidului, M., 1927. — E. IAROSLAVSKI, Noua opoziție și troțkismul, L., 1926; Opoziția Muncitorească, Grupul Muncitoresc și Adevărul Muncitoresc, M., 1926. — G. KRUMIN, Noi isprăvi ale economiștilor opoziției etc., M., 1927. — I. LARIN, Semnificația socială a blocului opoziției, *Pravda*, nr. 251, M., 30 oct. 1926. — MAIZLIN, Tovarășul Buharin în lupta împotriva „blocului opoziției", *Bolșevik*, nr. 18, M., 30 sept. 1926. — D. MAREȚKI, Platforma economică a opoziției unite, *ibid.* — S. MEDVÉDIEV, Les idées de l'Opposition ouvrière, *Bull. Com.* nr. 16–17, P., ian.–martie 1927. — B. POZERN, Opoziția la cea de-a 15-a Conferință a Partidului,

L., f.d.; Résolution de l'Opposition sur le Comité anglo-russe, *Bull. Com.*, nr. 16–17, P., ian.–martie 1927. — A. SLIEPKOV, Direcţia opoziţiei „muncitoreşti", *Bolşevik*, nr. 18, M., 30 sept. 1926. — v. STALIN; v. TOMSKI; v. TROŢKI.

I. OSOVSKI, Căile de dezvoltare ale economiei naţionale sovietice, *Bolşevik*, nr. 7–8, M., 30 apr. 1926. — G. PETROVSKI, A. ENUKIDZE etc., Despre realegerea sovietelor în 1928, Culegere, M., 1928. — PIATAKOV, Declaraţie, *Pravda*, nr. 51, M., 29 febr. 1928. — D. POPOV, Impozitul agrar din U.R.S.S. în 1927–1928, L., 1927. — E. PREOBRAJENSKI, Economia nouă, M., 1926; ed. a 2-a revăzută şi adăugită, M., 1926; Consideraţii economice, *Bolşevik*, nr. 6, M., 31 martie 1926; Legea fundamentală a acumulării socialiste, *Messager de l'Académie Communiste*, nr. 8, M., 1924. — K. RADEK, Greva generală şi criza socială din Anglia, M., 1926.

(Religia); V. BULGAKOV, Cum se moare pentru credinţă, *Sovremeniya Zapiski*, vol. XXXVIII, P., 1929. — Fifteen Years of Religion and Anti-Religion, P., 1933. — P. GHIDULIANOV, Separarea bisericii de stat în U.R.S.S., Culegere, M., 1926. — G. GOYAU, Dieu chez les Soviets, P., 1929. — I. HECKER, La religion au pays des soviets, P., 1928. — HERBIGNY (Mgr. Michel d'), Le front antireligieux en Russie soviétique, P., 1930; La guerre antireligieuse en Russie soviétique, P., 1930. — E. IAROSLAVSKI, Despre frontul antireligios, M., 1925. — Livre Noir, A l'assaut des cieux, P., 1925. — R. MARTEL, Mişcarea antireligioasă în Rusia, 1933. — M. SHERWOOD, La vérité sur le „persécutions" religieuses en U.R.S.S., P., 1930.

A. RÎKOV, Articole şi discursuri, 4 vol., M., 1927–1928. — A. RÎKOV, G. KRIJANOVSKI, Perspectivele de construcţie economică în U.R.S.S., M., 1928. — V. SARABIANOV, Economia şi politica economică a U.R.S.S., M., 1926; Economia Naţională între 1927–1928 etc., M., 1927; După zece ani, M., 1927. — SCHOULGUINE, La résurrection de la Russie, P., 1927. — Sesiunea plenară a C.C., Comunicate, Rezoluţii, *Pravda*, nr. 84, M., 13 aprilie 1926; Sesiunea a VII-a a C.E. lărgit al Internaţionalei comuniste, *Pravda*, nr. 271 şi urm. M., 23 nov. 1926 şi urm. — I. SMILGA, Pe teme economice, *Bolşevik*, nr. 6, M., 15 martie 1927. — S. STRUMILIN, Viaţa muncitorului în cifre, M., 1926. — Succese şi neajunsuri ale campaniei pentru un regim de economii, *Pravda*, nr. 187, M., 17 august 1926. — M. TOMSKI, La discipline du Parti et l'opposition trotskiste, *Corr. Int.*, nr. 120, M., 3 dec. 1927.

L. TROŢKI, Dnieprostroi, *Pravda*, nr. 204, M., 8 sept. 1925; Înspre capitalism sau înspre socialism?, M., 1926; Discursuri, A XV-a conferinţă a Partidului, *Pravda*, nr. 257, M., 6 nov. 1926; La crise du P.C. Chinois, Trois articles de Trotski: N'est-il pas temps de comprendre? La voie sûre; Hankéou et Moscou, *Bull. Com.*, nr. 20–21, P., iul.–sept. 1927; Amendements à une résolution de Rykov sur la situation économique de l'U.R.S.S., *Bull. Com.* nr. 22–23, P., oct.–nov. 1927; La rév. chinoise et les thèses de Staline, *Bull. Com.* nr. 24–25 şi 26, P., dec. 1927 şi ian.–mar. 1928; Qu'est-il arrivé et comment? P., 1929; Staline et la révolution chinoise, Faits et documents, *Bull. de l'Opp.*, nr. 15–16, P., sept.–oct. 1930; La défense de l'U.R.S.S. et l'opposition, P., f.d.; La „troisième période" d'erreurs de l' Int. Com., P., f.d.; L'Internationale Communiste après Lenin, Le grand organisateur des défaites, P., 1930; Problems of the Chinese Revolution, New York, 1932; Şcoala stalinistă de falsificare, Berlin, 1932;

S. ZAGORSKY, Où va la Russie? Vers le socialisme ou vers le capitalisme?, P., 1928. — V. ZENZINOV, Les enfants abandonnés en Russie Soviétique, P., 1929.

X
STALIN

Planul lui Stalin. Promisiuni și condiții. Instrucțiunea publică. Aparatul birocratic. Dictatura lui Stalin. Cel de-al XVI-lea Congres al Partidului. „Linia generală". Colectivizarea satelor. „Amețeala succesului". Industrializarea. Măsuri draconice. Decrete și circulare. Pașaportul interior. Sărăcia. Represiuni, arestări, deportări. Riazanov. Tăcerea lui Stalin. Foametea. Bilanțul cincinalului industrial. Planul, rezultate și consecințe. Aparențe și realități. Antecedente istorice. Amintirea lui Petru cel Mare. Paralele și comparații. Învățămintele istoriei Rusiei. Societatea sovietică. Socialism sau capitalism de stat? Noile privilegii. Posibilitatea războiului. Neo-patriotism și neo-defetism. În răspărul socialismului și comunismului. Inegalitatea politică și socială. Literatura și artele sub Stalin. Sinucideri. Cel de-al XVII-lea Congres al Partidului. Stalin deasupra tuturor. „Cel mai mare conducător al tuturor timpurilor și al tuturor popoarelor". Al doilea plan cincinal. Evoluția lui Stalin. U.R.S.S. și Societatea Națiunilor. Stalin pacifist. Tineretul sovietic. Discreditarea internațională a comunismului. Cine este Stalin? Sinuciderea Alliluevei. Asasinarea lui Kirov, răspuns la teroare al terorismului.Curajul lui Stalin. Ultimele cuvinte ale lui Lenin.

Înainte de planul cincinal, statul sovietic „totalitar" își trasa deja contururile distincte, la fel cum se contura personalitatea lui Stalin, care reprezintă întruchiparea lui. În timpul memorabilului cincinal, industrializarea și colectivizarea desăvîrșesc ambele fenomene. Pînă și amintirea programului socialist și comunist a dispărut, nemaipăstrîndu-se decît în închisori, iar inițialele „U.R.S.S." capătă o semnificație durabilă, dacă nu definitivă.

Îndeplinirea Planului ar fi trebuit să tripleze, sau să se apropie de triplul producției industriale dinaintea revoluției și să sporească doar cu o jumătate producția agricolă, în cifre absolute, fără să se ia în considerație creșterea numerică a populației. Pentru a ajunge aici, trebuia investit în economia planificată maximum de resurse naționale, 86 miliarde de ruble după calculele financiare, de unde necesitatea de a reține, în acest scop, o parte crescîndă din venitul general prin diferite metode inavuabile, impozite indirecte, împrumuturi forțate, salarii mici și prețuri mari, inflație fiduciară scăpată de sub control, rechiziționări de recolte și de animale, adică

prin jefuirea poporului muncitor, restrîngîndu-i-se la maximum puterea de cumpărare, impunîndu-i-se privațiuni și suferințe de nedescris. Trebuia achiziționată la prețuri mari asistența tehnică a capitalismului exterior și pentru asta trebuia exportat chiar și în pierdere, trebuia înfruntată printr-un fel de *dumping* concurența mondială, golită țara de o mare parte din substanța ei economică în ciuda lipsei în interior a bunurilor de consum și a produselor alimentare (Ordjonikidze constata în 1929: „Pentru cea de-a douăsprezecea aniversare a puterii sovietice ne lipsesc aproape toate produsele agricole"). În schimb, urma să aibă loc o creștere teoretică a salariilor, estimată pe hîrtie la 71 la sută, dar cu condiția irealizabilă de a dubla randamentul muncii, de a reduce sensibil costul producției și al prețurilor cu amănuntul, de a îmbunătăți calitatea mărfurilor, de a mări suprafața însămînțată, de a mări productivitatea solului, în fine, de a mări cu o cincime valoarea rublei. Planul cerea deci practic sacrificarea generațiilor contemporane, exploatate și oprimate în numele unui progres material neînsemnat, contestabil, pentru generațiile viitoare și cu perspective foarte aleatorii de progres economic în prezent, făcînd abstracție de condițiile politice, sociale, intelectuale și morale. Sub pretextul de a întări „sectorul socialist", în realitate o nouă specie de capitalism de stat, birocrația amînă la nesfîrșit condițiile omenești de viață în socialism.

Este adevărat că *piatiletka* prevedea iar guvernul promitea să ridice „nivelul cultural" al populației. Industria nu putea să ajungă din urmă și cu atît mai puțin să depășească vreo țară fără un anumit nivel de instrucție publică și fără cadrele necesare. În 4 ani, un nou personal, de 80 000 de ingineri, 150 000 de tehnicieni și 800 000 de muncitori calificați, trebuia să se adauge celui vechi. Agricultura colectivizată avea nevoie de milioane de muncitori specialiști, agronomi și mecanizatori. Dar ar fi fost nevoie de timp, de experiență, de mijloace materiale și mai ales de alte condiții spirituale pentru a educa populația și a forma o elită. Falimentul bolșevismului în materie de învățămînt primar și de cultură generală, în ciuda numeroaselor reforme școlare zgomotoase, dar sterile, nu lăsa să se întrezărească speranța unui reviriment miraculos. Înlocuind, în partidul lor, spiritul critic și îndoiala științifică, cu deviza *magister dixit* a celei mai rele scolastici medievale preluată de la pitagoreicii decadenți, leniniștii au căzut instinctiv într-un obscurantism specific cu o terminologie plicticoasă și au înfundat și mai adînc în obscurantism poporul pe care pretindeau să-l emancipeze de puterea tenebrelor.

Ignoranța, spune Clara Zetkin, a ușurat „cu siguranță, într-o anumită măsură, revoluția", ferind creierele de contaminarea cu ideile burgheze... Lenin era de acord că așa stăteau lucrurile, dar numai pentru „o anumită etapă a luptei noastre", faza de distrugere, căci „analfabetismul se împacă greu, nu se împacă deloc cu sarcinile constructive". Lenin a trebuit să le amintească de mai multe ori discipolilor săi obtuzi că e imposibil să se

instaureze socialismul în absența „învățămîntului general obligatoriu". Ultimele sale scrieri recomandă să „se pună în centrul activității noastre educația, cultura" și resping tiradele goale despre arta proletariatului pentru a recomanda învățarea, înainte de toate, a scrisului și a cititului. Recomanda de asemenea „situarea învățătorului la noi mai presus decît este el situat în orice altă țară". Dar la moartea lui, starea lamentabilă a instrucției publice și sărăcia corpului didactic contrazic toate aserțiunile grandilocvente și mincinoase ale propagandei oficiale.

În 1923, partidul își anunțase intenția de a „lichida analfabetismul" adulților pînă la cea de-a zecea aniversare a lui Octombrie, „hotărîre istorică" după părerea lui Bubnov și a altora. Dar în 1924, la congresul comunist, Krupskaia constată: „... În noiembrie, învățătorul primea 4 ruble, astăzi el primește 10 pînă la 12 pe lună și este muritor de foame... Prețul pîinii a crescut și cu 10–12 ruble el poate să-și cumpere mai puțină pîine decît își cumpăra înainte cu 4 ruble. Dar și acest salariu de mizerie, învățătorul îl ia cu o întîrziere de două–trei luni iar cîteodată nu-l ia deloc." La congresul amintit, delegatul învățătorilor declara în jur de 70 la sută de analfabeți în țară, cifră confirmată de Zinoviev. Puțin după aceea, acesta dezvăluie „situația înspăimîntătoare" din școlile de la țară, descrie învățătoarea în zdrențe și fără foc în sobă iarna, învățătorul care „nu are din ce trăi, pentru că nu l-am plătit". În același an, Lunacearski vorbește pur și simplu despre „catastrofă" în această privință: există mai puțin de 50 000 de școli primare față de 62 000 în vechiul regim și pentru o populație mai mare; salariul mediu al învățătorului de la țară, plătit adesea cu 6 luni de întîrziere, rămîne uneori sub 10 ruble pe lună: „Iată o serie întreagă de provincii unde învățătorul moare de foame în sensul propriu al cuvîntului." De abia în 1925, învățătorii au ținut un prim simulacru de „congres", întrunit de fapt de către autorități și au fost admiși în rîndul cetățenilor, electori sau eligibili în sovietele inexistente. Din acel moment încetează să mai fie tratați ca intelectuali, inasimilabili prin natură, viața lor se îmbunătățește încetul cu încetul, adică foamea, bolile, mortalitatea se atenuează, prostituția și cerșetoria tind să dispară. Dar salariile ca și localurile și rechizitele școlare rămîn foarte mult sub un minimum de decență. În 1927, în timpul celei de-a X-a aniversări, nu se mai vorbește despre analfabetism lichidat, în ciuda tuturor „hotărîrilor istorice". Programul Partidului: învățămînt general și obligatoriu, egal și politehnic; gratuitatea hranei, a îmbrăcămintei, a materialului didactic pentru toți elevii; instituții preșcolare și postșcolare, creșe, cămine, biblioteci, universități populare etc., acest program se dovedește în toate privințele o vorbă în vînt ca și celelalte promisiuni ale bolșevismului. În 1928, *Pravda* înregistrează în fine (2 septembrie) „stabilizarea analfabetismului". În 1929, ziarele *Izvestia* (11 iulie) evaluează la 60 la sută proporția celor cu desăvîrșire analfabeți, fără a-i mai pune la socoteală pe „recidiviștii ignoranței", adică pe aceia care au uitat alfabetul.

Nu s-a schimbat deci nimic de la țarism încoace. Este primul an al cincinalului industrial și nu mai e vorba despre discursuri, nici despre literatură, ci despre huilă, fier, tractoare și turbine. Stalin va face pentru tehnică ceea ce nu a încercat pentru socialism: Lunacearski, diletant vorbăreț și dezordonat, principalul responsabil, cu numele, de neregulile din Comisariatul pentru Instrucție, este brusc înlăturat din funcții, înlocuit cu Bubnov care introduce în învățămînt metode militare. În 1930, Comitetul Central decide obligativitatea învățămîntului, bineînțeles fără să reușească s-o realizeze și, începînd din anul următor, inovațiile numite revoluționare vor fi anulate una cîte una pînă la restabilirea sistemului clasic anterior, conducere unică a școlilor, ierarhie universitară, regularitate a cursurilor, disciplină, manuale, examene și diplome. Nici măcar echipele de studenți înființate o dată cu planul sub conducerea lui Bubnov pentru a „lua cu asalt frontul cultural" nu vor supraviețui experienței.

Stalin credea că va rezolva toate problemele cu ajutorul aparatului său. De la vreo 800 000, cît număra acesta în 1913, după estimările lui Rubakin, numărul de funcționari ajunsese la mai mult de 7 365 000 înainte de NEP, pentru a scădea apoi și a se opri la 3 722 000 în 1927, fără să-i punem la socoteală pe funcționarii din Partid și din numeroasele lui filiale, pe cei din sindicate și din cooperative. Mai mult chiar decît pe vremea marchizului de Custine, „există numeroase persoane interesate să perpetueze și să ascundă abuzurile". Statisticile parțiale nu permit o estimare exactă a totalului mașinii birocratice care depășește poate 5 milioane în 1930. „Nu putem să distrugem această enormă mașină creată de stadiul de civilizație extraordinar de înapoiat din țara noastră", își exprima Buharin, pe vremea cînd încă mai vorbea deschis, regretul; dar Stalin nu se gîndea să reducă importanța instrumentului de dominare pe care-l moștenise și pe care știuse să-l perfecționeze. Dimpotrivă, desființînd NEP, el întărește și mai mult birocrația, care, prin colhozuri, începe să se amestece chiar și în gestionarea practică a agriculturii, după ce a încheiat etatizarea comerțului, cooperației și meșteșugurilor. Proliferează deci un funcționarism fără precedent care se hipertrofiază în paralel cu industrializarea, diversificat în forme, dar imuabil în fond, spre nenorocirea țării „condusă de un număr prea mare de funcționari prea mărunți". Ar fi necesară o altă lucrare, specială, pentru a descrie pagubele produse de hîrțogăraie, de parazitismul nesățios, ale căror efecte de suprafață le semnalează principalele organe bolșevice din cînd în cînd, fără să se atingă însă de cauzele profunde ale răului. „Să privim imensul aparat sovietic: veți găsi în el un număr imens de pierde-vară care nu doresc victoria socialismului", declară Ordjonikidze în 1929, fără iluzii, și adaugă: „Oamenii cu care n-avem ce face și de care n-are nimeni nevoie își au locul rezervat în comisiile de control..." Consecințele fatale ale acestei situații se regăsesc în orice bilanț economic și politic al regimului.

La vîrful piramidei birocratice, aparatul de Partid epurat de elementele eterogene, după jalnica prăbușire a dreptei, îi asigura lui Stalin o stabilitate perfectă. Eventualitatea unor noi insubordonări individuale sau în grupuri mici în viitorul imediat rămînea posibilă, dar nu va fi decît o joacă pentru „patron" să le vină de hac imediat.

Este inutil să urmărim în detaliu operațiunile numite „organizatorice", revocări, numiri și mutări prin care Stalin exercită acum o suveranitate fără limite și a cărei eficiență secretă se poate exprima în trei silabe: GPU. După Lunacearski, alți comisari ai poporului uzați, Semaciko, Unșliht, Briuhanov, vor fi brusc concediați, nerespectîndu-se nici formalitățile în uz rezervate servitorilor. Cu excepția corpului birocratic interesat, nimeni nu dă importanță celor patru–cinci rînduri care menționează în ziare aceste căderi în dizgrație, fără nici o explicație. Opinia publică este anihilată iar bolșevicii încercați gîndesc în lozinci învățate pe de rost. Nu se pot desluși motivele ascensiunii bruște a unui Sîrțov, promovat la președinția Consiliului Comisarilor pentru Rusia în locul lui Rîkov destituit; poate că trebuia numit unul în care Stalin să aibă încredere, cu sau fără îndreptățire. Nimeni nu înțelege altfel desemnarea lui Molotov în fruntea Consiliului Comisarilor pentru Uniunea Sovietică, altă funcție care i-a fost retrasă lui Rîkov, decît dacă presupunem că Stalin vrea să se debaraseze de el în Secretariat. Mutarea de pe un post pe altul a personajelor interșanjabile ale oligarhiei de la conducere pierde orice interes, fie că Ordjonikidze revine în Biroul Politic, ori Kaganovici îi ia locul lui Molotov ca prim sub-secretar al Partidului sau că sînt mutați alde Kuibîcev, sau Andreev, sau Rudzudak. Pe firmamentul birocratic unde răspîndesc o strălucire cam ternă cîte-un Iaroslavski, vreun Skrîpnik și chiar vreun Kirov, apar și stele mai mărunte, ca Akulov și Postîșev, fără să-ți poți da seama nici de ce, nici cum. Voroșilov și Kalinin, adepți pocăiți ai dreptei și transfugi oportuni, se întrec în compromisuri și în supușenie pentru a rămîne pe poziții.

Lui Stalin nu-i mai ajunge să inspire frică și supunere, învinșii trebuie să se pună în slujba ascensiunii lui și să-l laude dacă vor să nu dispară. Căzuți la rangul de funcționari mărunți, Piatakov și Radek își întețesc dovezile de devotament în speranța de a-i inspira un pic de încredere „patronului". Înnebuniți de frică după dezvăluirea convorbirilor lor cu Buharin, Zinoviev și Kamenev își cumpără iertarea denunțîndu-l pe acesta din urmă, care abia reușește să scape printr-o dezicere și o pocăință repetate încă o dată, pe lîngă amenințarea de a recurge la sinucidere. Stalin evită, în general, să se încurce cu cadavre, nu fiindcă viața omenească i s-ar părea prețioasă și respectabilă, ci fiindcă găsește că e mai avantajos pentru el să-și dezonoreze adversarul decît să-l ucidă. El a putut zdrobi opozițiile fără să-i suprime fizic pe liderii lor, hotărîți de altminteri să nu înceapă lupta. Experiența l-a învățat să disprețuiască oamenii, să le exploateze cu inteligență slăbiciunile, să dozeze represiunea în funcție de rezistență. O nouă rubrică

se înfiinţează în *Pravda*, cea a declaraţiilor de pocăinţă şi a scrisorilor de delaţiune, demne produse ale moralei bolşevist postleniniste.

Înainte de a întruni cel de-al XVI-lea Congres al Partidului, în 1930, Stalin reorganizează aparatul Secretariatului, remaniază serviciile Comitetului Central, reînnoieşte birouri, secţiuni, comisii, miriadele de comitete care formează reţeaua compactă a administraţiei sale. Se epurează, după Partid, personalul sindicatelor, după biblioteci şi repertoriul teatral, se epurează universităţile. Aici cei care au de suportat consecinţele sînt prietenii lui Buharin, Rîkov şi Tomski, vechii partizani ai dreptei, iar dincolo, sînt cînd Dostoievski, cînd Schiller, cînd Dickens, cîteodată Lohengrin şi cîteodată Werther, la voia iniţiativelor sau a influenţei unor filistini ridicoli şi plini de importanţă. Nu este scutită nici Academia de Ştiinţe; prin diferite sancţiuni arbitrare, venite după primirea în rîndurile ei, sub ameninţarea tăierii subvenţiilor şi sub pretextul ştiinţelor sociale, a unei serii de bolşevici, puterea interzice Academiei cea mai mică pornire de independenţă intelectuală şi o subordonează în practică nevoilor propagandei sale. Marchizul de Custine observase deja în Rusia de altădată: „Aici pînă şi inteligenţele sînt supuse disciplinei.“ Cînd Direcţia Centrală de Statistică îl incomodează, Stalin o desfiinţează, căci, în opinia exprimată de presa lui, „statistica nu poate să fie neutră“, este nevoie de o „statistică de clasă“. La fel, spun profesorii de ziaristică sovietici, „informaţia nu înseamnă să dai ştiri, ci să faci educaţia maselor largi“, „informaţia este un instrument al luptei de clasă, nu o oglindă pentru a reflecta cu obiectivitate evenimentele“, ceea ce justifică dinainte toate minciunile, în numele interesului mai mult sau mai puţin prost înţeles, al revoluţiei. Ceea ce seamănă cu una dintre observaţiile din urmă cu un secol, a marchizului de Custine: „Aici a minţi înseamnă a proteja societatea, a spune adevărul înseamnă a zdruncina statul.“

Cel de-al XVI-lea Congres, ţinut, în ciuda prevederilor statutului, la doi ani şi jumătate după cel de-al XV-lea, realizează în fine idealul lui Stalin, de mult împlinit în congresele Sovietelor: un miting în care oratori desemnaţi dinainte rostesc la comandă cuvîntări, în care corul aplaudă la comandă, votează moţiunile la comandă, cîntă la comandă *Internaţionala*. De acum, în şedinţele Partidului, ca odinioară în adunările deliberative ale statului, delegaţii se mulţumesc să asculte ca nişte şcolari cuminţi lecţia pe care o vor avea de recitat, ca învăţători plini de importanţă, în faţa altora, subordonaţi lor. Exista aşa ceva în multe din congresele precedente, dar în proporţie mai mică şi descrescătoare, pe măsură ce ne întoarcem spre Octombrie. „Rusia, această naţiune copil, nu este altceva decît un imens colegiu: totul se petrece aici ca la şcoala militară, cu diferenţa că şcolarii nu ies din şcoală decît atunci cînd mor“, mai scria marchizul de Custine, dar dacă prezentul seamănă trecutului, în privinţa mediului şi a moravurilor, istoria nu a transmis totuşi amintirea unui spectacol atît de degradant ca amintirea acestor bolşevici model, fricoşii dreptei, urcaţi la tribună ca

să-și sfîșie pieptul recunoscîndu-și greșelile în fața unui auditoriu fanatic sau cumpărat care-și urlă ura la comandă cu singurul scop de a-i fi pe plac despotului. Din exilul lui, Rakovski a putut comenta acest „tablou sălbatic al birocraților dezlănțuiți", în termeni pe deplin îndreptățiți: „Este greu de spus cine și-a pierdut mai mult sentimentul demnității, cei care se pleacă umiliți sub huiduieli și fluierături, care închid ochii la insulte în speranța unui viitor mai bun, sau cei care, în numele aceleiași speranțe, proferează aceste insulte, știind dinainte că adversarul trebuie să cedeze." Scene hidoase, dar urmate, a doua zi, de întîlnirile colegiale, în Comitetul Central, între cei care au huiduit și cei care-au fost huiduiți...

Raportul lui Stalin la Congres etalează și de data asta clișeele leninismului cu privire la situația politică internațională: lumea este măcinată de antagonisme dintre care cele mai ascuțite sînt cele dintre Statele Unite și Anglia; Societatea Națiunilor putrezește de vie; socialismul își pierde orice influență și partidele comuniste înaintează din victorie în victorie; stabilizarea capitalistă ia sfîrșit și peste tot se anunță revoluția; burghezia caută o ieșire în războiul împotriva U.R.S.S., mai ales în Franța, „țara cea mai agresivă și cea mai militaristă din lume" etc. Restul este consacrat situației interne și rezumă, amestecate cu formulele tip ale ortodoxiei momentului, calculele mai mult sau mai puțin fictive stabilite cu frica în oase de către experți lipsiți de convingeri, înspăimîntați de politicieni fără nici o competență științifică. Aceleași fraze reproduse în toată literatura oficială a aceleiași epoci nu-și capătă toată semnificația decît împletite cu fapte disparate și cu actele contradictorii care de la o zi la alta vor trasa desenul sinuos al „liniei generale".

Stalin nu conta pe bunăvoința, cu atît mai puțin pe elanul spontan al muncitorilor pentru a atinge țelurile îndepărtate fixate prin Plan. El însuși se împotrivise cu prea multă înverșunare tendinței industrialiste pentru a mai avea iluzii în privința ei. Tonul lui optimist în public putea să inducă în eroare o mare parte a tineretului, dar cea mai mare parte a clasei muncitoare, sătulă de promisiuni, și totalitatea țărănimii, neîncrezătoare prin fire și ostilă prin experiență, nu. Întrucît presimțise o „anumită foamete artificial organizată" ca urmare a unei industrializări prea rapide, nu-și va schimba părerea decît constrîns de împrejurări, mai exact de dificultatea crescîndă de a stoca cerealele indispensabile aprovizionării orașelor. Din lipsă de mărfuri industriale de oferit la schimb pentru produsele agricole, a trebuit să folosească forța pentru a le smulge țăranilor recoltele și s-a angajat din necesitate pe drumul pe care Troțki îl împingea din prevedere.

Trecînd de la o extremă la alta, de la prudență la temeritate, el și-a amintit de o frază a lui Lenin pentru a-și face din ea o justificare universal valabilă și pentru a explica cele mai nebunești exagerări: „Trebuie să

insufli muncitorilor și țăranilor conștienți entuziasmul printr-un program măreț, de zece pînă la douăzeci de ani, cu o perspectivă limpede și vie, absolut științifică în temeiurile ei.“ Dar bucuria de a munci suscitată sau stimulată prin artificii vulgare nu însuflețea nici proletariatul epuizat, nici țărănimea sceptică, și eforturile extenuante ale „brigăzilor de șoc“ în întrecerea prost plătită nu reușeau să compenseze insuficiența condițiilor materiale, înapoierea tehnică și incompetența profesională. Atît din înclinație naturală, cît și prin logica propriului său sistem, Stalin era silit să înlăture obstacolele prin măsuri draconice.

„Ofensiva“ cea mai dură s-a făcut simțită mai întîi la țară. Ca toate obligațiile impuse prin violență popoarelor Uniunii Sovietice, colectivizarea trebuia să treacă drept o acțiune benevolă, în flagrantă contradicție cu Planul care fixa dinainte procentajul de realizat. „Ar fi cea mai mare absurditate să vrei să introduci munca agricolă în comun… în sate atît de înapoiate unde e necesară în prealabil o îndelungată muncă de educație“, spusese și repetase Lenin, hotărît să se „înțeleagă bine“ cu micii producători pentru a-i transforma „printr-o îndelungată muncă de organizare, foarte lentă și foarte prudentă“. El nu concepea compatibilitatea între industria socialistă și agricultura individualistă decît într-o cooperare liberă și pașnică, „fără cea mai mică constrîngere“ directă sau indirectă. Stalin părea să-l înțeleagă, dacă am fi să ne luăm după afirmațiile sale anterioare acțiunilor implacabile ale brigăzilor comuniste mobilizate împotriva țăranilor. Dar, contrar declarațiilor liniștitoare și fără să țină cîtuși de puțin cont de Planul stabilit în ipoteza unei cincimi din suprafețele agricole de colectivizat și mecanizat în cinci ani, el obține de trei ori cifra prevăzută pentru tot planul cincinal într-un an și jumătate, trecînd totul prin fier și sabie. Într-o singură lună, numărul fermelor trecute în gospodăriile colective îl depășește pe cel obținut în 12 ani de revoluție; asta pe hîrtie, fiindcă tractoarele, mașinile, îngrășămintele, organizarea și consimțămîntul celor direct interesați lipsesc încă. Acest rezultat nu se obține prin exproprieri arbitrare și prin jaf ilegal decît cu prețul unei represiuni fără seamăn, pe care Stalin o numește „desființarea culacilor ca și clasă“, dar în care pier cu miile țărani mijlocași și săraci. Cronica timpului n-a putut să recenzeze în totalitate arestările în masă și execuțiile capitale care au însoțit colectivizarea, nici sinuciderile și asasinatele. Statistica este plină de cifre seci și coeficienți inutili, dar nu înregistrează nici ea aceste victime fără număr așa cum GPU nu-și dezvăluie secretul despre barbaria deportării a milioane de oameni mutați în regiunile arctice sau dincolo de Ural. Sate întregi, cantoane, districte au fost depopulate, locuitorii lor, împrăștiați și decimați, ca odinioară în Asiria sau în Chaldeea. Un corespondent american cu totul devotat intereselor lui Stalin evaluează la 2 milioane numărul aproximativ al celor expulzați și exilați între 1929–1930 (*New York Times*, 3 februarie 1931). Dar adevărul în toată amploarea lui apare și mai atroce dacă ne gîndim că deculachizarea a

continuat fără oprire de-a lungul anilor următori și că în estimările oficiale cifra culacilor variază între 5 și 10 milioane, fără a-i lua în calcul pe nefericiții mujici considerați înstăriți. (Imediat după primul cincinal, în 1933, presa din Rostov a semnalat, încălcînd în mod accidental consemnul tăcerii, deportarea în masă a trei *staniți* (sate de cazaci) din Kuban, în jur de 50 000 de persoane; or, peste 100 000 de locuitori din aceeași regiune porniseră înaintea lor pe aceste drumuri ale nenorocirilor în direcția nord.) Putem deci admite că 5 milioane de săteni *cel puțin*, fără deosebire de vîrstă sau sex, au fost alungați din casele lor, azvîrliți în cea mai nedreaptă nenorocire și mulți trimiși la moarte. Dl. H. Walpole care a cercetat cu atenție datele de la Comisariatul pentru Muncă estimează și el la 4–5 milioane pentru 1931 numărul acestora, număr depășit cu mult ulterior și îl prezintă ca atare în introducerea sa la lucrarea *Out of the Deep, Letters from Soviet Timber Camps*, o zguduitoare culegere de scrisori ale menoniților deportați, a căror autenticitate este garantată de către directorul publicației *Slavonic Review*. Un martor ocular autorizat și informat, I. Solonevici, unul dintre puținii evadați din ocnele sovietice unde a lucrat în serviciile de planificare și repartiție, va confirma în 1935 aceste evaluări, aducînd noi precizări. Este imposibil de știut cîți au pierit de foame sau de frig în pădurile septentrionale, pe șantierele marilor lucrări publice sau în lagărele de concentrare. Dar informațiile parțiale dau o idee cumplită, deși destul de vagă, mai ales despre masacrul copiilor expulzați împreună cu mamele lor, uneori în puterea nopții și, în ciuda asprimii iernii, dislocați din sudul cu climă temperată spre zonele glaciale unde mulți dintre acești copii inocenți și-au găsit înainte de vreme mormîntul. Ce mai sînt faimoasele surghiuniri ordonate de Sylla și de cele două triumvirate, așa de des invocate de către socialiști după Comună, comparate cu aceste fapte? Numai istoricii imperiilor asiatice ale Antichității sau ale Evului Mediu ar mai putea găsi în istorie episoade comparabile.

Dar Stalin, surd la nenorocirile provocate de politica lui nesăbuită, nu putea rămîne indiferent la urmările lor dezastruoase pentru economie. Dacă viețile omenești au prea puțină importanță pentru el, trebuie să se preocupe serios de animale și de semințe. Or, țăranii supuși violențelor taie animalele și mănîncă semințele, fie pentru a evita confiscările, fie pentru a protesta în felul lor. Milioane de animale de povară sînt sacrificate în vreme ce tracțiunea mecanică nu există decît în proiect și de aici rezultă automat o diminuare a ritmului arăturilor și semănăturilor. Zeci de milioane de vite, de oi, de porci și de păsări suferă aceeași soartă — și laptele, carnea, ouăle vor lipsi ani în șir. O lege improvizată, prea tîrzie și prea puțin eficace, pedepsește cu închisoarea omorîrea unui bou sau a unui vițel comisă „din rea-voință". Se raționalizează toate produsele, rația se micșorează, dar cea mai mare parte a alimentelor dispar și aprovizionarea centrelor industriale este compromisă pentru mult timp. Birocrația dă vina cînd pe ploaie, cînd pe timpul frumos, apoi pe culaci și în fine pe birocratism. În jurul lui Stalin se

răspîndesc zvonuri alarmiste care sînt recepționate de GPU. Înalți funcționari informați asupra realităților întrevăd pentru viitorul apropiat o catastrofă imensă, poate o schimbare de regim și se pregătesc pentru orice eventualitate în convorbirile lor în care confidențialitatea nu exclude spionajul și provocarea. Ucenicul vrăjitor al noii revoluții agrare, la început îmbătat de victoria lui ușor obținută asupra țăranilor lipsiți de apărare, asupra femeilor și copiilor, se trezește la realitate în fața spectrului foametei și decide retragerea. Într-un articol din 2 martie 1930 despre „Amețeala succesului" el încetează pentru un moment să laude „ritmul nemaivăzut" al „formidabilei avalanșe" care a cuprins toate satele și trece asupra executanților propriile sale responsabilități, le impută propria amețeală de pînă mai ieri, denunță procedeele birocratice, dezaprobă excesele de violență, confiscarea clopotelor și trecerea în proprietate colectivă a păsărilor domestice. El recomandă să nu se înființeze „comune" în care să se colectivizeze producția și repartiția și dă sfatul să se mențină *artelurile* în care locuința, grădina, vaca și animalele mici rămîn în proprietate individuală. O circulară a Comitetului Central împotriva „exagerărilor de stînga" urmează la puțin timp după aceea și dezaprobă „atitudinea extraordinar de brutală, îngrozitoare, criminală" a anumitor subordonați față de populație, împărțirea bunurilor, încălcarea abuzivă a drepturilor civile, arestările arbitrare, închiderea administrativă a bisericilor, suprimarea piețelor etc., pentru a frîna irezistibila mișcare „voluntară" și pentru a-i autoriza pe nemulțumiți să părăsească colhozurile. În 2 săptămîni, numărul de „vetre" incluse în „sectorul socialist" scade de la 14 264 000 (1 martie) la 5 778 000 (15 martie) și refluxul se prelungește, „sufletele moarte" se împrăștie. Răgaz de scurtă durată, căci disoluția este stăvilită în același an, în decembrie: Stalin ordonă atunci colectivizarea integrală a regiunilor cultivate cu grîu, colectivizarea parțială a celorlalte, cu procentaje precise. Mulțumită acestui pas înapoi el a reușit să limiteze pagubele, a recăpătat forțe, a consolidat terenul cîștigat, a relansat vigilența polițienească și se pregătește acum în mod deliberat pentru înfruntarea cu o „anumită foamete artificial organizată".

Sclaviei țărănești îi corespunde imediat o veritabilă sclavie industrială. O hotărîre a Comitetului Central (7 septembrie 1929) instituise „comandamentul unic" al directorului în fiecare întreprindere de producție, abolind ultimele drepturi teoretice ale comitetelor muncitorești. Și în continuare decretele devin tot mai numeroase, păgubind ireparabil proletariatul suveran.

Stalin încearcă la început să combată instabilitatea forței de muncă deoarece condițiile grele de existență îi alungă pe proletari din oraș în oraș și producția dezorganizată se resimte de pe urma acestei migrații permanente. La fel ca în secolul al XVIII-lea, cînd fuga de pe moșii era singura modalitate de apărare a iobagilor prea oprimați, fuga le pare acum muncitorilor sovietici singura ieșire din situația lor insuportabilă. În octombrie 1930, o ordonanță îi fixează de locul de muncă pe muncitorii însărcinați cu plutăritul,

cu concursul explicit al GPU (lemnul fiind marfă esențială pentru comerțul exterior). O altă ordonanță extinde aceeași măsură asupra întregii industrii cu scopul de a-i „lega" pe muncitori, de a dispune de ei fără să se țină cont de dorințele lor, fără să se ia în considerație legăturile de rudenie sau de prietenie, în scopul de a înăspri sancțiunile pentru indisciplină. O a treia ordonanță suprimă ajutoarele de șomaj și orice posibilitate de a alege locul de ședere sau meseria. O alta, în noiembrie, închide bursele de muncă și instaurează repartiția obligatorie a brațelor de muncă disponibile. După care, conducătorii proclamă *urbi et orbi* dispariția șomajului. Dar anul următor Stalin va admite existența unei fluctuații a mîinii de lucru care implica aruncarea în stradă a milioane de șomeri. Iar revistele economice socotesc încă și mai mulți la țară, unde surplusul de populație care nu produce nu găsește un loc de muncă.

În ianuarie 1931, un ordin îi rechiziționează pe foștii muncitori de la căile ferate pentru a-i reintegra de bunăvoie sau forțat în muncă. Un amendament la Codul penal pedepsește cu 10 ani de închisoare infracțiunile disciplinare în transporturi și prevede *pedeapsa cu moartea* în caz de premeditare. În februarie se introduce „cartea de muncă" obligatorie, după modelul livretului militar, menționînd biografia sumară a posesorului, locurile de muncă, pedepsele, amenzile, motivele de concediere etc., cu scopul de a pedepsi indisciplina și tentativele de evaziune. În martie, noi dispoziții pentru întărirea autorității directoriale în uzine, pentru stabilirea de măsuri împotriva muncitorilor „înapoiați" vinovați de întîrzieri, absențe, neglijențe, beție sau lene. În aprilie, aprovizionare preferențială a brigăzilor de șoc, adevărat șantaj cu înfometarea, și drept de prioritate la locuințe, încălzire, necesitățile cele mai stringente. În iunie, salariații sînt trași la răspundere pentru avarierile materialelor, ceea ce permite trecerea la rubrica sabotaj a accidentelor survenite ca urmare a calității defectuoase a uneltelor și a materiei prime, a dezordinilor administrative, neglijenței guvernamentale. După Comisariatul pentru Muncă, șefii de întreprinderi au puteri depline în transferarea din oficiu a tehnicienilor și muncitorilor necalificați fără a le cere acestora părerea, în trimiterea lor dintr-un loc în altul ca și cum ar fi niște obiecte, nețininîndu-se cont de nici un sentiment omenesc.

Acestea nu sînt decît verigile principale ale unui lanț care nu se mai termină. Decretul din 7 august 1932 privitor la păstrarea avutului obștesc stipulează *pedeapsa cu moartea* pentru furtul de mărfuri în timpul transportului. În noiembrie, același an, noi decrete: unul prevede concedierea pentru o zi de absență nemotivată de la muncă, altul trece fostele cooperative în subordinea uzinelor. Astfel că muncitorul dat afară sau pedepsit își pierde „cartela" de alimente eliberată de director și, de obicei, și locuința; aceeași putere personală discreționară se exercită asupra producției și a consumului; ocnașii industriei nu pot să mai miște fără să se expună împreună cu familiile lor riscului de a muri de foame. Cu ajutorul acestui

sistem represiv monstruos căruia nu-i găsim vreun echivalent în nici un sistem capitalist, oricît de incredibil ar putea să pară acest lucru, Stalin nu reușește încă să-i țină în mînă pe toți muncitorii, căci mulți preferă sclaviei vagabondajul. Atunci, în luna decembrie a acestui ultim an al Planului, el decretează o măsură polițienească ce ajunge din urmă și depășește cu mult țarismul prin anvergură și duritate: obligația, pentru întreaga populație de la orașe și pentru o parte a populației rurale din jurul marilor orașe, de a deține pașaport interior. Nimeni nu se va putea deplasa și nici nu va putea rămîne în afara localității lui de domiciliu pentru mai mult de 24 de ore fără o viză de la miliția anexată la GPU, iar documentul denunțător va indica originea socială a titularului, legăturile sale de rudenie, antecedentele politice, ocupații și deplasări, un adevărat dosar de poliție conținînd toate elementele unui eventual rechizitoriu. În primul trimestru după introducerea „pașaportării", Stalin interzice căsătoriile, divorțurile, adopțiile și mutările pentru a face imposibilă încălcarea legii; binevoiește totuși să admită decesele și nașterile.

Țăranul-proletar nu este nici el mai puțin oropsit decît muncitorul-dictator. *Pedeapsa cu moartea* se aplică și celor care fură de pe cîmp: un înfometat care a adunat cîteva spice sau a luat cîteva legume, produse ale muncii proprii, va fi pasibil de pedeapsa capitală. Aceeași pedeapsă, printr-o decizie ulterioară a Comitetului Central, pentru delicte vagi cum ar fi sabotajul lucrărilor agricole și orice fel de intenție de a produce pagube în timpul arăturilor sau al semănatului. O mulțime de decrete contradictorii se vor înșirui pentru a impune munca la normă și salariul la bucată în agricultura colectivizată, pentru a reglementa totul în cele mai mici detalii, pentru a fixa norme și pentru a stabili randamente de obținut atît la vaci, cît și la oameni, cît și la pămînt. Pe orice vreme, o ploaie de circulare se abate asupra colhozurilor din care răsare un fenomen social fără precedent, o gigantică birocrație agrară. Se estimează, începînd din 1931, că există mai mult de 2 milioane de funcționari în noul „sector socialist", administratori, gestionari, controlori, brigadieri, angajați și salariați diverși. Mujicii, repartizați și ei pe brigăzi pentru a executa norma zilnică, trebuie să hrănească legiuni întregi de paraziți care înjumătățesc partea cuvenită producătorului, să suporte uriașele cheltuieli generale care grevează asupra prețului de cost și aduc deficit în bilanțuri. Lui Arakceev, ministrul lui Alexandru I, celebru pentru coloniile lui militarizate de țărani, nu i-ar fi trecut prin minte să-i dea unui cioban numele de „comandant de turmă" și n-ar fi cutezat să viseze măcar la o militarizare birocratică de o asemenea amploare.

Pe măsură ce se extinde colectivizarea, se accentuează lipsurile. Tractoarele transformate foarte curînd în fiare vechi, utilajul agricol lăsat să ruginească pe cîmp nu reușesc să constituie o contrapondere la rărirea turmei, abandonarea sau distrugerea vechilor unelte. Ordine, contraordine, cuvinte de ordine venite de la Moscova nu pot să împiedice grîul să putrezească,

nici cartofii să înghețe, nici buruienile să crească, în lipsa unor măsuri elementare de precauție și de stimulare a muncii. Pierderile, risipa iau proporții extraordinare. Nici mobilizarea muncitorilor, studenților și elevilor la semănat sau la strîns recolta, nici convocarea tinerilor comsomoliști la tăiatul lemnelor, nici mobilizarea savanților, medicilor și artiștilor înregimentați și ei nu pot înlocui bunăvoința și interesul țăranilor, așa cum nici mobilizările țăranilor pentru industria grea nu corespund necesităților mașinismului modern. În 1932, Stalin încearcă prin noi decrete să preîntîmpine dezastrele agriculturii distruse: dreptul de a avea în proprietate individuală o vacă și animale mici acordat membrilor colhozurilor (martie); reducerea stocurilor, a cotelor alimentare către stat (mai); semilibertate condiționată a comerțului, acordată colhozurilor, după ce și-au plătit taxele și impozitele (mai); garanții date comunităților că se vor respecta suprafețele de teren cultivate de ele (septembrie); obligarea ultimilor țărani rămași „liberi" de a-și închiria calul colhozurilor care nu au cai (septembrie) etc. Toate aceste paliative aduc o oarecare ameliorare, puțin vizibilă și de scurtă durată, Stalin fiind în orice moment gata să ia cu o mînă ce a dat cu cealaltă. Și în oportunism, ca și în intransigență, nu încetează să provoace suferință și moarte.

„Evident, este mai simplu să omori decît să convingi și acest mijloc ușor este accesibil oamenilor crescuți în masacre și educați de masacre", scria Gorki la începutul revoluției apostrofîndu-i pe bolșevici: „...Voi, rușii, încă sălbatici, corupți de vechii voștri stăpîni, voi, cărora aceștia v-au indus cumplitele lor tare și nebunescul lor despotism." Babeuf a enunțat opinii analoage asupra contemporanilor lui: „Supliciile de toate felurile, sfîșierea în bucăți, tortura, roata, rugul, butucul, călăii care s-au înmulțit peste tot ne-au dat moravuri atît de rele! Stăpînii, în loc să ne cizeleze, ne-au făcut barbari, pentru că barbari sînt ei înșiși." Nu există dificultate pe care Stalin să n-o rezolve prin pedeapsa capitală, sau măcar prin închisoare ori exil.

În 1930, cînd moneda de argint devine tot mai rară, este suficient un decret pentru ca zeci de supuși sovietici suspecți că ar tezauriza cîteva sute de ruble să fie împușcați. Greșelile de calcul în industrie și risipa în agricultură vor fi tratate ca probleme financiare: sîngele a 48 de pretinși „sabotori" ai aprovizionării executați fără judecată după arestarea a numeroși tehnicieni, profesori, savanți, statisticieni, cooperatori socialiști sau liberali adepți ai regimului și funcționari din statul major al economiei naționale va fi folosit ca să-i scoată basma curată pe guvernanți, ca să înfricoșeze inteligheția și ca să înfățișeze poporului credul o parodie de justiție. Se dă atunci la iveală existența unui pretins „partid industrial" format din vreo 2 000 de membri dintre care doar 8 sînt deferiți justiției, protagonistul principal fiind în chip evident un provocator. Cei mai valoroși colaboratori ai Gosplan-ului, printre care Bazarov, Groman, Suhanov, Kondratiev, sînt încriminați pentru contrarevoluție și daune (*vreditelstvo*). Terorizați de execuția celor 48, colegii lor, și demoralizați de procedeele GPU, majoritatea

semnează declarațiile care li se cer și recunosc toate crimele pe care n-ar fi avut cum să le comită. Ceilalți sînt deportați din oficiu, ca Bazarov, rămas indiferent la amenințări, și Kondratiev, care se adăpostește pe bună dreptate în spatele dreptei comuniste cu care este solidar. În fapt, acești criminali își exprimaseră, în conversații private, pesimismul cu privire la industrializarea și colectivizarea exagerate și își imaginaseră un ipotetic guvern socialist în eventualitatea unui eșec care ar fi deschis calea înlocuirii lui Stalin. Două procese publice răsunătoare, puse în scenă separat, la trei luni interval din imposibilitatea practică de a înscena o combinație din ambele, nu dovedesc nimic tocmai fiindcă dovedesc prea multe: înverșunați împotriva lor înșile, inculpații se autoacuză din răsputeri și supralicitează care mai de care acuzațiile procurorului; avocații susțin vinovăția clienților lor și nu există decît martori ai acuzării. „Este mai mult decît obișnuita intimidare sau chiar violentare a unui martor pentru a-l face să spună adevărul“, observa de Maistre în Rusia la începutul secolului trecut; sub Stalin, progresul constă în a-i înspăimînta pe martori și pe inculpați pentru a-i face să spună minciuni. Supuși în fața grosolanelor invective ale persecutorilor lor, inginerii acuzați denunță din neștiință complici sau instigatori... decedați în străinătate cu ani în urmă și pun în cauză personaje aflate în afara oricărei bănuieli în circumstanțele respective, ca de pildă Aristide Briand, pe tema „pregătirilor de război împotriva U.R.S.S.“. Pretinșii menșevici, în realitate dezertori din partidul cu acest nume cu excepția unuia dintre ei, care, în plus, va retracta mai tîrziu pretinsele sale mărturisiri, declară că au avut la Moscova discuții cu un lider socialist exilat care se numește Abramovici, care nu trecuse granița de zece ani. Imposturi evidente, menite să împăneze rechizitorii prea sărace, în care adevărul și falsul se amestecă cu provocarea polițienească. O tragicomedie de condamnări necruțătoare, de comutări de pedepse, dinainte strabilite și unele și altele, sfîrșește prin a discredita cazul și a dezorienta opinia publică.

În schimb, Stalin obține în fiecare zi victorii prin execuțiile capitale hotărîte de GPU fără altă formă de proces; ele sînt dezvăluite cu miile în presă, care nu le anunță pe toate în momentul cînd se petrec, iar orgia de asasinate va continua și după aceea, cum se dovedește prin executarea a 35 de funcționari din Comisariatul pentru Agricultură (martie 1933), acuzați că „au lăsat să crească buruieni pe cîmp“ și alte pretexte de același gen. Nu se face publicitate decît pentru anumite cazuri și pentru a da exemplu; se întîmplă ca motivul care se face public să nu coincidă cu motivul secret, ca în afacerea celor 35, împușcați în realitate pentru bănuiala de spionaj: GPU socotește uneori potrivit să folosească în mai multe scopuri aceleași cadavre. Arestările în masă din 1930 includ toate categoriile de intelectuali, chiar istorici (Platonov, Tarle etc.) care n-ar fi putut aduce pagube producției sau aprovizionării, și ultimii socialiști pașnici retrași din politică. Pentru a nu omite ceva, să spunem că Stalin nu a făcut doar abuz de pedepse,

a prevăzut și recompense: Ordinul Lenin pentru civili și Ordinul Steaua Roșie pentru militari. Aceste două noi decorații create în 1930 comportă numeroase privilegii, sub pretextul „construirii socialismului", dar, bineînțeles, contravenind tuturor principiilor socialismului.

Partidul nu a traversat fără incidente faza de tensiuni extreme a primului plan cincinal. Totuși, conflictele nu mai afectează decît persoane izolate și se rezolvă fără repercusiuni în rîndurile partidului, ca odinioară la Curtea Rusiei comparată pe vremea lui Nicolae I de către F. Lacroix cu „acele planșeuri de teatru în care se deschid trape invizibile ce ascund personaje azvîrlite în temniță de către tiranul melodramei".

Căderea lui Sîrțov în 1930, tot atît de bruscă pe cît îi fusese cu cîteva luni înainte ascensiunea, este de neînțeles pentru marele public; se știe doar că acest președinte al unui Consiliu al Comisarilor, neliniștit de consecințele „liniei generale", și-a împărtășit confidențele și speranțele lui vagi de reformă, de revenire la NEP, cu Lominadze și alte cîteva figuri necunoscute; n-a fost nevoie de mai mult pentru a demasca o nouă fracțiune, aproape un complot; informatorii lui Troțki îi atribuie lui Sîrțov o apreciere peiorativă la adresa lui Stalin, protectorul său: „Om prost care duce țara de rîpă"; totul se încheie prin revocările, excluderile, pocăința și autoînjosirile știute. Încă o dată Buharin și ai lui se dezic de camarazii lor și-și... recunosc greșelile. În același an, Sokolnikov, compromis prin conversațiile cu ex-menșevicii întemnițați, își cumpără salvarea și ambasada la Londra cerîndu-i iertare lui Stalin și jurîndu-i supunere eternă. Krijanovski își pierde funcțiile în Gosplan pentru motive necunoscute, la puțin timp după căderea în dizgrație a lui Rîkov. Generația veteranilor, slăbită de ani, pervertită de putere, cedează sau se estompează.

La începutul anului 1931 Riazanov este pe neașteptate vizat de fulgerele dictatorului; i se reproșează că ar păstra în arhivele Institutului Marx–Engels documente ale social-democrației ruse depuse de către un colaborator. Învinuit de trădare, implicat cu totul arbitrar în afacerea numită a menșevicilor, dar ținut deoparte de un proces în timpul căruia s-ar fi justificat în mod sigur, nu s-ar fi autoacuzat, bătrînul erudit este destituit, exclus, arestat, deportat, lucrările îi sînt topite, edițiile lui din Marx și Engels interzise, institutul creat de el desființat prin absorbirea de către Institutul Lenin. Cu un an înainte oficialitățile comuniste îl acoperiseră de flori și de elogii pe Riazanov cu prilejul aniversării a șaizeci de ani, omagiaseră în el pe „cel mai eminent marxolog al timpului nostru" care și-a dedicat „mai mult de patruzeci de ani de viață activă cauzei muncitorilor". Dar Stalin, obsedat de grija de a uzurpa cu orice chip o reputație de teoretician, nu aștepta decît momentul favorabil pentru a face să dispară, o dată cu ultimul refugiu al științei sociale la Moscova, un savant scrupulos care se abținea să alăture pe nedrept numele incultului moștenitor al lui Lenin la acelea ale autorilor doctrinei. Puțin după deportarea lui Riazanov, lingăi în soldă vor încerca

să impună formula „marxism-leninism-stalinism“, dar fără să reușească să sporească prestigiul beneficiarului.

Mai puțin explicabilă la prima vedere va fi brusca dizgrație a lui Iaroslavski, unul dintre cei mai servili slujitori ai puterii. Din cauza unei *Istorii a Partidului* pe care nici măcar n-a scris-o, ci a fost doar publicată sub coordonarea lui, acest detractor de profesie al lui Troțki și hăitaș specializat al troțkiștilor cade în 1931 sub acuzația bizară de troțkism. Adevărul este că Stalin, avertizat în legătură cu ambițiile excesive ale subalternului său, a găsit un pretext oarecare pentru a-l obliga să-și recunoască public greșelile și pentru a-l înjosi în ochii tuturor. De la denunț pînă la căință, operația nu durează nici trei săptămîni. În același timp, printr-o simplă scrisoare adresată redacției unei publicații, Stalin revoluționează dintr-o singură mișcare de condei istoria bolșevismului denaturînd fără rușine faptele și dînd pe mîna acoliților și lacheilor lui niște istoriografi foarte ortodocși, dar care nu știu încă să-l denigreze destul de bine pe Troțki și să-l slăvească pe Stalin; aluziile lui amenințătoare la „liberalismul putred“ și la „contrabanda troțkistă“ sînt prea clare pentru a nu provoca o contagiune și deziceri demonstrative, penibile și grotești în același timp și punînd foarte bine în evidență iremediabila degradare a falangei revoluționare din Octombrie; Radek, Șliapnikov și alții se grăbesc să-și recunoască tot felul de greșeli imaginare în vechile lor scrieri uitate, să retracteze adevărurile cele mai inocente și cele mai puțin contestabile; un oarecare Deborin se vede silit să-și îndrepte în public deviațiile filozofice regretînd că nu a criticat îndeajuns... idealismul lui Hegel. Panica are drept efect scontat o epurare mai severă a cărților și a bibliotecilor, o cenzură mai riguroasă a edițiilor noi în spiritul conformismului stalinist. Căci fiecare riscă să-și piardă din lipsă de zel sau din simplă inadvertență slujba, locuința, cartela de pîine și să decadă în condiția de paria. Chiar și asupra *Operelor* lui Lenin planează suspiciuni, din cauza notelor documentare a căror relativă probitate contrazice legendele utile lui Stalin. Scrisoarea de anatemă intitulată „Despre cîteva probleme ale istoriei bolșevismului“ devine, după spusele „profesorilor roșii“ avizi de carieră, un „document de cea mai mare importanță internațională politică și mondial-istorică“. Ani întregi, scribi plătiți și echipe de băgători de seamă o vor cita tot timpul, în toate ocaziile, și vor combate fără odihnă „liberalismul putred“, chiar și în materie de filozofie, de literatură și de muzică, despre care este vorba în inconsistentul „document“ tot atît de puțin cît este vorba despre adevărata istorie.

O liniște lugubră se așterne peste Partid și apasă „patria socialistă“ în care spiritul critic nu-și prea mai găsește loc decît în șoaptele înăbușite ale anecdotelor și epigramelor pline de năduf, ca în Roma, pe timpul Cezarilor. Deasupra unanimității monolitice de suprafață, un concert de laude deșănțate la adresa lui Stalin ține loc de viață politică în țara înglodată în trudă, oboseală și durere. Unul dintre primii și principalii renegați ai opoziției de

stînga, Piatakov, dăduse semnalul de început, identificîndu-l pe secretarul general cu Comitetul Central, deci cu Partidul, deci cu statul și aducîndu-i omagiul personal ca de la vasal la suzeran. Urmîndu-i exemplul și alunecînd pe o pantă firească, corul arviștilor și al parveniților se străduie să nu mai scrie și să nu mai vorbească fără a plăti tributul admirației exterioare aceluia de care atîrnă viitorul lor. Orice articol, orice discurs începe de acum și se termină cu o digresiune în onoarea lui Stalin și fiecare se străduiește să inventeze o nouă lingușeală. Rezerva ar fi neobișnuită, omisiunea, semn de răzvrătire. Un calambur răutăcios despre „secretarul genial", luat în serios, se transformă în formulă de respect minimală și cuvîntul „geniu" devine inseparabil de numele temut, pe care presa bine instruită îl tipărește cu litere groase. La sfîrșitul anului 1932, o obscură gîlceavă care i se caută unui Riutin, legat de unii reprezentanți ai opoziției de dreapta sau de stînga, dă ocazia excluderii și deportării cîtorva nemulțumiți, printre care, încă o dată, Zinoviev și Kamenev, pentru crima de a nu fi denunțat pe nimeni. Dar cei doi cumetri vor obține iertarea șase luni mai tîrziu cînd vor implora să fie absolviți nu numai recunoscîndu-și din nou nenumăratele erori, dar și prosternîndu-se în fața măreției lui Stalin. Nu mai ajunge acum să îngenunchezi, trebuie să stai pe burtă. Sinuciderea morală a supraviețuitorilor „vechii gărzi" obstinîndu-se să revendice un rol politic în fața și împotriva atotputerniciei învingătorului lor indică ineluctabila soluție pentru acela care nu acceptă sinuciderea fizică. În 1933, Skrîpnik, bănuit pe drept sau pe nedrept de abatere de la „linia generală", de slăbiciune sau de toleranță față de naționalismul din Ucraina, nu va găsi altă soluție decît să se împuște.

Numai Stalin are dreptul să exprime o opinie, care capătă *ipso facto* putere de lege, iar boierii birocrației au privilegiul de a o repeta, de a o vulgariza, de a comenta pînă cînd „geniul" castei lor își schimbă părerea, se dezice sau se contrazice. După intervenția menită să tempereze puțin excesele colectivizării, el publică un „Răspuns tovarășilor colhoznici", repetînd, pentru a-și justifica pasul înapoi, de vreo 20 de ori: „Lenin a spus...", ceea ce echivala cu tot atîtea condamnări ale propriei practici, dar din care încearcă să scape basma curată dînd totul pe iresponsabilitatea altora. Într-un discurs rostit în februarie 1931, nu se sfiește să aprobe ideea realizării Planului nu în patru ani, ci în trei ani, „pentru ramurile principale ale industriei", și să subscrie la alte lăudăroșenii la fel de puerile, cu argumentul final peremptoriu: „Nu există fortăreață care să nu poată fi cucerită de un bolșevic." Dar insolența lui nu înlătură nici una dintre dificultățile industriei și într-un alt discurs, din iunie 1931, o lasă mai moale. Criza de mînă de lucru generată de fuga permanentă a muncitorilor de frica „pașaportării" și pe care el are tupeul să o explice prin bunăstarea de la sate, îl obligă să se oprească asupra condițiilor de viață ale proletariatului. El descoperă necesitatea de a modifica repartizarea salariilor, accentuînd inegalitatea în favoarea muncitorilor calificați, de a le oferi acestora un stimulent, de a

îmbunătăți aprovizionarea și condițiile de locuit. În termeni eufemici, mărturisește stînjenit eșecul înregistrat cu săptămîna de lucru de cinci zile: „Într-o serie de întreprinderi, avem o muncă neîntreruptă în vorbe și pe hîrtie" și ordonă „acolo unde condițiile favorabile unei asemenea experiențe lipsesc, să se treacă temporar la săptămîna de lucru de 6 zile" pînă cînd se va putea reveni la tentativa anterioară. El preconizează „schimbarea politicii noastre" față de cadrele tehnice decimate: "Ar fi stupid și lipsit de logică să-i considerăm astăzi niște criminali în libertate și niște sabotori pe aproape toți specialiștii și inginerii din vechea școală." El recunoaște falsitatea statisticilor, deși este primul care se lasă înșelat de ele: „Într-o serie de întreprinderi și de organizații economice s-a renunțat de mult la calcule, la socoteli, la stabilirea unor bilanțuri reale ale încasărilor și cheltuielilor." Pentru a încheia totuși în obișnuita notă optimistă.

Acesta a fost ultimul lui discurs înainte de încheierea termenului pentru planul cincinal. Continua dezmințire pe care faptele o aduc vorbelor lui îi inspiră pentru o vreme înțeleapta hotărîre de a tăcea. A oferit prea multe arme adversarilor prorocind tot timpul contrariul a ceea ce avea să se întîmple, tîrîndu-se în urma evenimentelor celor mai ușor de prevăzut, dovedind o rară necunoaștere a realităților sovietice și internaționale ca și a teoriilor economice și sociale al căror interpret se pretinde a fi. Asupra unui singur aspect nu s-a înșelat, dar se ferește să vorbească despre el, căci, profetizînd în 1928 „o anumită foamete artificial organizată" în cazul în care ritmul dezvoltării industriale ar crește exagerat, nu spunea nimic original, ci împrumuta de la „deviaționiștii de dreapta" singura idee pe care viitorul avea s-o confirme.

Căci foametea se face simțită încă din 1931 în ciuda carnetului de cumpărături cu cupoane, în ciuda rațiilor mici și a asprimii disciplinei. Dar de data asta țăranii sînt și mai de plîns decît muncitorii pentru că aceștia din urmă vin, în ordinea urgenței, după birocrație, poliție și armată, în privința servirii. Statul percepe o jumătate din recolta de grîu care a scăzut la 69,5 milioane de tone (față de 96,6 în 1913) și pe care pierderile datorate furturilor o reduc cu încă un sfert în medie. Or, populația a crescut cu aproximativ 25 de milioane de locuitori iar pîinea este un aliment de bază într-o țară unde carnea, produsele din lapte și toate alimentele devin aproape de negăsit. Vitele care au supraviețuit hecatombei colectivizării mor pe capete, lipsite de îngrijire și de hrană în kolhozuri. Prețurile astronomice ale pieței, după restabilirea parțială a comerțului, arată o devalorizare vertiginoasă a rublei. Nemaifăcînd față în aprovizionarea orașelor, guvernul îi invită pe proletari să crească iepuri acasă, chiar să cultive pămîntul în jurul uzinelor și barăcilor. Dar „ofensiva pe frontul iepurelui" se termină repede cu un eșec lamentabil, exterminarea subiecților experienței, crescătorii improvizați fiind lipsiți de orice aptitudini, de adăposturi potrivite și mai ales de hrană, ceea ce numai Stalin n-a știut dinainte. Una dintre monstruozitățile regimului datează din această perioadă: este vorba despre *Torgsin*, rețea de magazine

rezervate clienților deținători de valută sau de metale prețioase, oaze de abundență în deșertul socializat; statul refuză aici propria sa monedă atunci cînd este de hîrtie, interzicînd și introducerea ei în țară iar săracii, indignați, dar înspăimîntați și paralizați, nu îndrăznesc să recurgă la prădăciuni. Și mai neverosimil este expedientul născocit pentru a procura dolari: un veritabil comerț cu „cetățeni" sovietici autorizați să se expatrieze în schimbul unei răscumpărări plătite de către rudele sau prietenii lor din străinătate. Deși în 1932 lipsa de mărfuri se agravează și foametea se întinde cu repeziciune, planomanii imperturbabili jonglează cu cifre aiuritoare și pregătesc cel de-al doilea cincinal, promițînd mereu pentru viitor marea cu sarea. Presa demonstrează prin fel de fel de artificii grafice și tipografice succesele strălucite obținute „pe toate fronturile" economiei naționale și consolează poporul în restriște istorisindu-i basme despre arăturile electrificate, semănatul din avion, ploaia artificială prin bombardarea norilor și alte invenții care, la nivelul tehnic la care se găsește Uniunea Sovietică, seamănă cu fantasmagoria lui Fourier despre transformarea apei de mare în limonadă sub acțiunea acidului citric boreal. Ea expune chiar un proiect grandios de deturnare a Gulfstreamului pentru a încălzi Oceanul Înghețat în beneficiul Siberiei septentrionale. O propagandă frenetică înfățișează populației înfometate fotografii de la Dneproghes, Magnitogorsk, de la „giganții" cimentului și oțelului apăruți în inima stepei pentru fericirea urmașilor ei. Este slăvit patriotismul sovietic al tineretului comunist, erou „pe frontul muncii", înverșunat să bată recorduri, sînt trecuți în revistă metri cubi de pămînt excavat, de cărbune extras, de metal topit. Dar performanțele trecătoare ale echipelor de șoc nu umplu burțile goale și nu stăvilesc foametea halucinantă cu flagelurile care o însoțesc, scorbutul, tifosul exantematic. Și generațiile sacrificate pe altarul mașinismului așteaptă în zadar o vorbă omenească dinspre Kremlin unde Stalin, împietrit în mutismul lui, are despre socialism viziunea caricaturală a lui Flaubert, care-l vedea sub „dublul aspect de fermă agricolă și de filatură totodată, un fel de Lacedemonie americană, unde individul n-ar exista decît ca să slujească societatea, mai atotputernică, mai absolută, mai infailibilă și mai divină decît orice Mare Lama sau Nabucodonosor".

După cea de-a cincisprezecea aniversare a lui Octombrie se încheie prozaica și sîngeroasa epopee industrială. La sfîrșitul anului 1932 și începutul lui 1933, partidul nu poate să evite un examen de ansamblu. În ciuda atîtor hotărîri, ordonanțe, proclamații care mai de care mai „de importanță istorică" și mai „de interes mondial" și în ciuda imenselor sacrificii de toate felurile, programele economice de mai multe ori suplimentate și remaniate n-au fost îndeplinite la nici unul dintre indicatori. U.R.S.S. n-a ajuns din urmă și n-a depășit nici o singură țară civilizată, nu amenință să eclipseze nici Europa, nici America, nici Elveția, nici Belgia. Asta nu-l oprește pe Stalin să

proclame victoria atunci cînd, în fine, întrerupe tăcerea în ianuarie 1933 pentru a trece în revistă rapoartele periodice ale birourilor și adjuncților lui.

Nu poate s-o facă decît ascunzînd sub sofisme rănile larg deschise ale economiei planificate, înecînd într-o vorbărie de adunare publică realitățile concrete, siluind statisticile falsificate totuși de la o zi la alta, trișînd cu cantitățile, calitățile, greutatea, valoarea. Nici el nu știe despre ce vorbește de fapt, căci datele lui adună elemente fragmentare incontrolabile. De frica sancțiunilor nedrepte, organismele subordonate comunică centrului rezultate întotdeauna pozitive. „Atunci cînd vrei să ascunzi altora adevărul, sfîrșești prin a nu-l mai vedea tu însuți decît ca printr-o ceață care devine pe zi ce trece tot mai deasă“, remarca deja marchizul de Custine, autorul acestei inteligente butade: „Rusia este imperiul cataloagelor: citită ca un inventar de etichete, este superbă, dar feriți-vă să treceți mai departe de titluri; dacă deschideți cartea nu veți găsi nimic din ceea ce anunță ea; toate capitolele sînt indicate, dar toate urmează să fie scrise.“ Anchetele ulterioare, scandalurile succesive, crizele acute în toate domeniile vor aduce în permanență corecții prin care se plătește „com-lăudăroșenia“.

Atunci, în stilul lui primitiv și tipic, Stalin rezumă în Comitetul Central primul bilanț general al industrializării conduse după metodele lui:

„Nu am avut siderurgie, baza industrializării țării. Acum avem.

Nu am avut industrie de tractoare. Acum avem.

Nu am avut industrie de automobile. Acum avem.

Nu am avut construcții mecanice. Acum avem.

Nu am avut industrie chimică serioasă și modernă. Acum avem.

Nu am avut o industrie reală și serioasă pentru fabricarea mașinilor agricole moderne. Acum avem.

Nu am avut industrie aeronautică. Acum avem.

La producția de energie electrică eram pe ultimul loc. Acum ne aflăm pe unul din primele locuri.

Pentru producția de petrol și cărbune eram pe ultimul loc. Acum sîntem pe unul dintre primele locuri.

Nu aveam decît un singur și unic centru de huilă și metalurgie în Ucraina și aveam dificultăți în exploatarea lui. Am reușit nu numai să dezvoltăm acest centru, dar și să creăm un nou centru de exploatare a huilei pentru metalurgie în est, mîndria țării noastre.

Nu aveam decît un singur și unic centru de industrie textilă în nordul țării. Am reușit să facem în așa fel încît să avem în curînd două noi centre de industrie textilă în Asia Centrală și în Siberia Occidentală.

Și nu am creat numai aceste noi ramuri colosale ale industriei, le-am creat la o asemenea scară și la asemenea dimensiuni încît în fața lor pălesc dimensiunile și amploarea industriei europene.“

Dacă luăm una cîte una afirmațiile lui Stalin pentru a le examina în parte, nu este totul cu desăvîrșire fals în această expunere hiperbolică și vagă

în care oratorul evită să compare pasivul cu activul.[1] Se înțelege de la sine că un popor de 160 de milioane de suflete supuse la o disciplină militară n-ar putea să lucreze solul și subsolul de o bogăție extraordinară fără să producă și să creeze nimic, mai ales cu consilieri și sub conducerea a 10 000 de tehnicieni și specialiști străini. Dar aceasta nu rezolvă problema de a ști dacă efectele sînt benefice și de lungă durată și dacă merită efortul epuizant și cheltuielile fantastice, în conformitate cu adevăratul progres material și moral ca și cu scopul final al socialismului. Și chiar din punctul de vedere al lui Stalin, nimic nu ar justifica un plan, o politică, un regim care să ducă, prin metode barbare, la căderea într-o profundă barbarie cu aspect exterior de modernism american nepotrivit cu o structură profundă asiatică.

Este inexact că U.R.S.S. a avut totul de construit pe un teren virgin și că s-a putut mîndri cu succese fără precedent. În secolul al XVIII-lea, Rusia a fost pe primul loc în lume la producția de fontă, fier, aramă, în exportul de cherestea, de piei, de pînză pentru corăbii, prioritate pe care ulterior a pierdut-o. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, ea depășea Statele Unite în privința petrolului, dublîndu-și în șase ani producția de fontă și de oțel, aproape dublîndu-și extracția de petrol și de huilă. Progrese și rămîneri în urmă care conțin lecții valabile și azi. Ea a avut întotdeauna elanuri industriale febrile, urmate de stagnări și de căderi care o trăgeau îndărăt. După Petru I au rămas aproximativ 230 de fabrici, cele mai multe înființate de el. Numărul de uzine s-a mărit de mai bine de trei ori sub Ecaterina a II-a, de mai bine de două ori sub Alexandru I, aproape de două ori sub Nicolae I, dar cu o creștere mai mare a mîinii de lucru și încă și mai mare a cifrei de afaceri. Sub Alexandru al II-lea, rețeaua de căi ferate s-a mărit de peste două ori. Sub Alexandru al III-lea industria aproape și-a dublat efectivele muncitorești și aproape a triplat dimensiunile medii ale întreprinderilor. În fine, sub Nicolae al II-lea, politica financiară a lui Witte a permis creșterea de două ori în zece ani a rețelei de căi ferate și avîntul, în consecință, al siderurgiei și al industriei cărbunelui, în special în regiunea Donețului, avînt similar în destule privințe celui din districtele miniere engleze la începutul secolului trecut, dezvoltării regiunii renano-westfaliene în anii ’70 și urmînd modelul mai recent al Statelor Unite și Japoniei. În lucrarea sa *Dezvoltarea capita-*

---

[1] Stalin se va abține să comenteze foametea cumplită dintre 1932–1934 din Ucraina, care a făcut și mai multe victime decît aceea din 1921–1922 (vezi p. 236). Politica lui nesăbuită a realizat în aceste regiuni ceea ce el însuși definise în 1925 ca o „anumită foamete artificial organizată“. După opinia profesorului S. Prokopovicz „anii de foamete 1933–1934 au însemnat pentru țară pierderea a 9 milioane de vieți omenești“. După mărturia lui W. H. Chamberlin, din 1933 pînă în 1934 „foametea bîntuia într-o parte întinsă a Ucrainei, în Caucazul septentrional, pe Volga inferioară și mijlocie și în Kazahstan. Regiunile încercate totalizau o populație de 50 pînă la 60 de milioane de suflete. Mortalitatea printre înfometați era de aproximativ 10 la sută.“ (*Cf.* S. Prokopovicz, *Histoire économique de l’U.R.S.S.*, P., 1952.)

lismului în Rusia, apărută în 1899, Lenin constata: „... Progresul industriei miniere este mai rapid în Rusia decît în Europa Occidentală și chiar decît în America de Nord... În ultimii zece ani (1886–1896) producția de fontă a crescut de trei ori... Dezvoltarea capitalismului în țările tinere este foarte rapidă datorită exemplului și ajutorului dat de țările bătrîne.“ Iar producția industrială pe ansamblu a crescut de două ori, sau aproape de două ori, între războiul ruso-japonez și războiul mondial. Fazele de stagnare nu infirmă sensul fenomenului, mult timp compatibil cu primitivismul moravurilor. În plus, de la desființarea șerbiei, progresul economic s-a înfăptuit pe căi mai puțin nefirești decît „mobilizările“, „brigăzile de șoc“ și alte „ofensive pe toate fronturile“, deportările în masă sau execuțiile capitale. De aceea Troțki a putut spune înainte de introducerea noii politici economice: „Faptul că în Rusia capitalismul nu s-a dezvoltat treptat, ci în salturi, construindu-se în plină stepă uzine ca la americani, este un motiv în plus să credem că un asemenea marș forțat se poate realiza în condițiile socialismului.“ Fără antecedentele moștenite în materie de concentrare industrială, de utilaj importat, de cadre tehnice și, la fel, fără concursul științei și al capitalului extern, Planul nici măcar n-ar fi putut fi conceput.

Antecedentele istorice nu sînt deci de neglijat. Sovietismul, asemenea țarismului, numai că într-o măsură exagerată, tinde către industrializarea forțată prin ingerința omniprezentă și permanentă a statului, la adăpostul unei protecții vamale prohibitive și pe seama claselor muncitoare exploatate la maximum. Și Stalin, ca și predecesorii săi autocrați, datorează mult contribuției și efortului „Occidentului putred“ cum continuă să spună, imitîndu-i pe slavofilii reacționari, bolșevicii. Ivan cel Groaznic nu i-ar fi învins pe tătari fără ajutorul inginerilor și meșteșugarilor veniți din Anglia, din Ungaria, din Italia. Mihail Romanov, primul din dinastie, a înrolat numeroși englezi pentru a-și organiza armata după model european. Petru cel Mare ar fi fost mai puțin „mare“ dacă nu și-ar fi recrutat atîția instructori din Olanda și din alte părți. Și este destul de bine cunoscut rolul francezilor și belgienilor în instalațiile contemporane ale industriei grele. Stalin înnoadă o veche tradiție apelînd la competențele verificate ale „capitalismului muribund“, marile firme din Europa și mai ales din America a căror operă creatoare oratorii Partidului și-o însușesc fără jenă, cum ar fi Ford, Austin, McKee, General Electric, Westinghouse Harvester, Cleveland Tractor, Freyn Engineering etc. De la țarul Petru la contele Witte, toți industrialiștii Rusiei voiau să asigure independența patriei lor și să facă din ea o țară autarhică, fără să renunțe să profite mai întîi de diviziunea internațională a muncii. Urmașul nu schimbă decît discursul în confruntarea dintre etatismul sovietic și capitalismul imperialist care-i deschide credite și îi vinde descoperirile sale tehnice, în comparația curbelor industriei unuia și ale celuilalt pentru scurta perioadă a cincinalului concomitentă cu cea mai gravă criză a lumii moderne. Nu se poate tăgădui că marele avînt industrial al U.R.S.S.

coincide cu o tendință opusă în țările cu supraproducție. Dar acolo unde tehnica a făcut deja imenși pași înainte, rămîn evident mai puține lucruri de făcut. Fără să-și dea seama, Stalin subliniază rămînerea în urmă a imperiului său atunci cînd se minunează de anumite ritmuri de dezvoltare uitînd punctul de la care s-a plecat. Cu cît se aflau mai aproape de zero industriile cele mai recente, cu atît era mai ușor să înșiruie procente impresionante și înșelătoare. El confundă de asemenea economia și tehnica ale cărei rezultate se pot achiziționa fără a se asimila procesul, așa cum pe nedrept identifică industrializarea cu socialismul. După beția bucuriei vine imediat decepția, cu atît mai răscolitoare cu cît speranțele au fost mai mari.

Stalin laudă insistent anvergura ciclopică a lucrărilor înfăptuite, una dintre temele favorite ale propagandei din presă, din literatură și din fotografii. În simplismul său, el crede că dimensiunile marchează suficient superioritatea unei înfăptuiri și suferă chiar în exces de mania lui *greatest in the world*, sfidînd proporțiile raționale și adesea chiar interesele pe care s-a angajat să le reprezinte. Acesta nu este cel mai puternic motiv de mîndrie. Burghezia, spune *Manifestul comunist*, „a creat cu totul alte minuni decît piramidele din Egipt, apeductele romane, catedralele gotice". Un stat care acoperă o șesime din suprafața globului nu-și depășește de la sine rivalii cu „giganți" costisitori, mîndri și nefuncționali, care produc în pierdere și nu răspund nevoilor ce se cer satisfăcute imediat. Uzinele ale căror dotări se degradează înainte de a-și fi acoperit cheltuielile grevează bugetul în detrimentul obligațiilor sociale iar distanța dintre volumul uriaș și utilitatea îndoielnică este mare. În plus, Rusia țaristă fusese nevoită și ea să construiască la scara teritoriului său, dar fără să-și găsească o scuză istorică în acest lucru așa cum uriașele opere de artă de pe două continente nu au scutit popoarele de crize, de șomaj și de mizerie. Transsiberianul, cea mai lungă cale ferată din lume, moștenită de pe vremea țarismului, nu putea firește să existe în Elveția, dar nici un plan cincinal nu va situa vreodată transporturile din Siberia și din Rusia la nivelul celor din Confederație în privința regularității, frecvenței și igienei. Turksibul, creat în parte de vechiul regim, în parte sub cel nou, ar constitui după părerea lui Stalin atît mîndria primului, cît și a celuilalt. Unii însă ar vrea să știe totuși cîți muncitori au murit de epidemii așezînd tronsonul sovietic în deșerturile străbătute cu încetinitorul de un tren care se tîrăște anemic și a cărui funcționare proastă nu este ameliorată prin expunerea lui pe ecranele propagandei. Barajul gigantic de pe Nipru, datorat colonelului american Hugh L. Cooper și altor experți străini de bolșevism, măsoară 770 de metri lungime și 40 lățime la bază; dar digul de la Zuiderzee are 30 de kilometri pe 94 de metri la nivelul mării, 134 lățime pe fundul mării, iar Olanda, de 600 de ori mai mică decît Uniunea Sovietică și avînd o populație de 23 de ori mai mică, nu se umflă în pene cu acest bloc de beton. Amîndouă lucrările reprezintă de altfel, din motive diferite, o aberație economică. Turbinele americane de la

Dneproghes se vor învîrti în gol ani și ani din lipsă de cabluri pentru transportul curentului electric, de motoare, de transformatoare de energie și din lipsă de uzine care să le folosească. În Franța, stațiunile hidroelectrice de la Kembs și de la Truyère, construite fără vîlvă și fără plan trîmbițat dinainte, nu sînt cu nimic mai prejos decît cea de pe Nipru, avînd chiar însemnate calități în plus. Centrala de la Colorado o întrece în capacitate și în îndrăzneală tehnică, fără ca președintele Hoover, al cărei nume îl poartă, să-și acorde importanța pe care și-o acordă Stalin. Combinația minereului de la Magnitogorsk cu cărbunele de la Kuznețk, situate la 2 000 de kilometri distanță, promite un oțel la un preț de cost exorbitant la care se adaugă costurile transportului și al furnalelor, forjelor și laminoarelor construite de ingineri din Cleveland. Uzinele Ford de la Nijni Novgorod vor produce automobile destinate să se distrugă în hîrtoape atîta timp cît țara va fi lipsită de drumuri carosabile. Mașinile model de la fabricile de tractoare din Stalingrad, venite din America, sînt deteriorate după un an de folosire în mîinile nepricepute ale unui personal improvizat. Nici unul dintre acești monștri industriali nu rezistă nici celui mai sumar examen imparțial și nu dovedește ceea ce Stalin, pentru a induce în eroare, deduce din existența lor. Podul de la Newport-News, cel de la Sidney, cel de la Zambezi sînt „cele mai mari din lume" și nu rezolvă nici o problemă socială. Nici Turnul Eiffel, Empire Building, Suez sau Panama, Saint-Gothard și Simplon, subteranul de la Rove de lîngă Marsilia, tunelele sub Escaut la Anvers și atîtea capodopere ale geniului constructor, pentru care în U.R.S.S. nu există încă echivalente, echivalente de care, de altfel, s-ar putea lipsi mai ușor decît de pîine. Cetatea Rockfeller a fost construită în timpul unui marasm economic extraordinar. Dacă justificarea bolșevismului va fi dată de canalul Marea Baltică–Marea Albă săpat sub conducerea GPU de către o mulțime de țărani deportați (286 000 în iunie 1934, după I. Solonevici), atunci desecarea mlaștinilor din Agro Pontino ar constitui o justificare irefutabilă a fascismului. Și nici o limbă n-ar fi destul de bogată pentru a celebra pe măsură Marele Zid Chinezesc. Ideea de a compara *mutatis mutandis* cu Piramidele palatele înălțate în Rusia pentru a adăposti mașinile, în timp ce sclavii care trudiseră la ele erau adăpostiți în barăci mizere, a țîșnit spontan din mai multe capete o dată; istoricii o avuseseră deja în legătură cu Petru cel Mare, iar menșevicii se folosiseră de metafora împotriva „batalioanelor de muncă" ale lui Troțki. Căci oricît de grandioși ar fi „giganții" creați de planul cincinal, în acest „imperiu al fațadelor" cum spunea Herzen, risipa de fonduri, risipa de forțe, pierderile de toate felurile sînt și mai grandioase, iar sacrificiile umane par să țină de alte vremi.

Stalin a repetat de mai multe ori aluzia lui Lenin la Petru cel Mare și mulți comentatori au reluat-o la rîndul lor. Și, deși banalizată, apropierea nu este mai puțin defavorabilă reputației socialiste a bolșevicilor. „Civilizator cu cnutul în mînă, cu cnutul în mînă persecutor al oricărei lumini",

Petru nu a făcut decît să copieze Occidentul, împrumutînd formele fără să-și însușească substanța, căutînd avantaje practice înainte de a realiza premisele, încropind o lucrare lipsită de continuitate și factice, adesea inutilă, cîteodată dăunătoare și întotdeauna precară. Jumătate dintre fabricile lui nu existau decît pe hîrtie și numai douăzeci dintre ele i-au supraviețuit. Dintre cele o mie de nave, fregate și galere ale flotei sale, abia dacă mai ieșeau pe mare cincisprezece la zece ani după moartea lui. Așezarea total nepractică a Petersburgului într-un punct excentric al imperiului, într-o mlaștină devenită pentru mii de muncitori un cimitir și crearea portului Taganrog în condiții destul de similare nu răscumpără oroarea crimelor sale, ci dimpotrivă. „Dar, în fine, orașul există", scria Voltaire pensionar al Curții Rusiei, demn precursor al „intelectualilor" tocmiți de Stalin ca să-i înalțe osanale. La care Sylvain Maréchal răspunde, în *Histoire de la Russie*: „A consolida fundațiile unei noi cetăți cu sîngele a o sută de mii de oameni înseamnă pentru Voltaire a clădi o națiune... Este oare permis să-ți bați astfel joc nepedepsit de biata specie umană?" Rousseau s-a dovedit perspicace scriind în *Contractul social*: „Petru avea geniu imitativ; nu avea adevăratul geniu, cel care creează și face totul din nimic. Unele dintre lucrurile pe care le-a făcut erau bune, dar majoritatea erau nepotrivite." Diderot a știut să descopere adevărul în timpul șederii sale în Rusia, cum o dovedește faimoasa lui expresie despre „colosul cu picioare de lut". Iar Condillac nu greșea cînd se adresa lui Petru în acești termeni: „Ați înălțat un edificiu imens, dar îngăduiți-mi să vă întreb care îi sînt temeliile; poate că le-ați neglijat și nu v-ați ocupat decît de decorațiunile exterioare. Această înfăptuire grandioasă care este lucrarea dumneavoastră va dispărea poate o dată cu Domnia Voastră." Nu se lăsase înșelat de un „calm... profund, vestitor al decadenței". Încă o întrebare a inteligentului abate care i se potrivește lui Stalin: „Ce ați făcut pentru a îmblînzi teroarea cumplită care a însoțit puterea dumneavoastră și din care nu pot să iasă decît mercenari și sclavi?"

Metodele sîngerosului țar nu-i aparțin în exclusivitate și ele răzbat de sub aparențele încă și mai seducătoare în timpul descendenților lui. Întrebat de dl de Ségur despre noile construcții pe care Potemkin i le-a arătat Ecaterinei cea Mare în Rusia meridională, împăratul Iosif al II-lea, care le vizita, a răspuns: „Am văzut aici mai multă strălucire decît realitate... Totul pare simplu atunci cînd risipești bani și vieți omenești. Noi n-am putea să încercăm în Germania sau în Franța ceea ce se încearcă aici fără nici un obstacol. Stăpînul poruncește: mii de sclavi trudesc. Sînt plătiți rău sau deloc; sînt hrăniți prost; nu îndrăznesc să scoată un suspin și am aflat că de trei ani... oboseala și mlaștinile insalubre au ucis cincizeci de mii de oameni fără ca cineva să le plîngă soarta și fără măcar să se vorbească despre ei." Opinia lui este confirmată un secol mai tîrziu de scrisorile marchizului de Custine: „Cu metodele de acțiune compromise de acest prinț, un spirit creator ar fi făcut multe minuni. Dar națiunea rusă, venită în urma tuturor

celorlalte pe marea scenă a lumii, a avut drept geniu imitația...", spune, referindu-se la Petru I, călătorul francez. „Doar la popoarele care se supun orbește stăpînul poate porunci sacrificii imense pentru a înfăptui foarte puțin", se gîndește el în fața unei asemenea „colosale copilării" a lui Nicolae I care îi evocă „nu puterea unei mari țări, ci sudoarea inutil vărsată de sărmanul popor". Și definește Rusia: „Este țara unde se pot face cele mai mărețe lucruri cu rezultatul cel mai mărunt." Porunca stăpînului „însuflețește pietrele, omorînd însă oamenii".

Noutatea ar consta în „planificare" dacă Planul n-ar fi într-o foarte mare măsură un mit nebulos, imposibil de luat în serios, în timp ce fanaticii lui se laudă sus și tare, sub pretextul vitezei, că-i depășesc prevederile fundamentale, adică îi accentuează decalajele, dezechilibrele, dezordinile pe care ar fi trebuit să le remedieze. Un singur exemplu, dar indiscutabil, pentru a-i demonstra inconsistența: cînd în discursul citat înainte Stalin se laudă că a realizat o colectivizare de trei ori superioară planului inițial fără ca uneltele, cantitățile de îngrășăminte, construcțiile să fi crescut de trei ori și fără ca măcar preliminariile minime prevăzute să se fi realizat în proporție de o treime, el discreditează clar principiul pe care n-a știut să-l conceapă și apoi să-l aplice. Aceleași constatări se impun și în privința industriei. Cu un material rulant inferior numeric și din punct de vedere al calității celui din 1917, cu drumuri de fier uzate, cu traverse putrede, cu semafoare defecte, nu era logic să se poată transporta o încărcătură de trei ori mai mare decît cu riscul de a provoca, cu bună știință, catastrofă după catastrofă și distrugerea întregii rețele, ceea ce s-a și întîmplat. Planul tindea în principiu spre o armonie economică marcată prin indici cantitativi și calitativi, indici de valoare și de preț. Din acest punct de vedere strict și făcînd abstracție de libertățile desființate, trebuia produs un anumit volum de materii prime, care urmau să fie transformate în produse finite, dar trebuia, de asemenea, redus prețul de cost, redresat cursul monedei, al salariilor și nivelul general de viață. Or, cantitățile prevăzute nu au fost obținute, calitatea produselor n-a încetat să se înrăutățească, prețul de cost să crească, moneda să se degradeze, salariile reale să scadă, iar bunăstarea să dispară din amintirea proletarilor. Din orice unghi l-am privi, irealizabilul Plan nu s-a îndeplinit. Dovada se desprinde cu ușurință din grămada de statistici încîlcite voit prin varietatea mereu schimbătoare a criteriilor de comparație. Și, fără a lua și combate punct cu punct acest șarlatanism pseudo-științific împins pînă la pretenția de a prevedea statistic recoltele viitoare, deci și perspectivele meteorologice, este suficient, pentru a ne edifica în privința ansamblului, să reținem cîteva date esențiale.

Stalin evaluează la 93,7 la sută realizarea planului industrial, adică o producție de trei ori mai mare față de cea dinaintea războiului și dublă față de cea de dinaintea Planului. El nu spune la ce se referă calculele cu scopul de a lăsa să se creadă că este vorba de cantități numerice, în greutăți sau

în volume, în timp ce cifra lui traduce pur și simplu o valoare arbitrară în ruble mai mult sau mai puțin fictive. Într-adevăr, dacă privim industriile cheie, tabloul se prezintă cu totul diferit: în 1932 s-au turnat 6,2 milioane de tone de fontă în loc de 10, cîte erau prevăzute în Plan, și de 17 cîte prevăzuse Stalin la ultimul Congres; se extrăseseră 62,4 milioane de tone de huilă în loc de 75 (conform Planului), de 90 (cifra de control) și de 140, fixate de Comitetul Central (hotărîrea din 15 august 1931); 22,2 milioane de tone de petrol în loc de 45 fixate de Comitetul Central (ordonanța din 15 noiembrie 1930); capacitatea electroenergetică ajunsese, pare-se, teoretic la 13,5 miliarde de Kwh în loc de 22 (conform Planului), ceea ce nu prevede mijloacele de utilizare. Rezultatele sînt încă și mai slabe pentru producția chimică, pentru aramă și alte metale colorate, pentru ciment și pentru materialele de construcție. Astfel, procentul de execuție în ramurile principale este foarte departe de a se apropia de cifra globală dată de Stalin și trebuie încă desprinsă de aici o parte importantă de rebuturi. Se înțelege de la sine că pentru orice om sănătos și la adăpost de gheara GPU uzinele nu au putut produce mașini decît în limitele cantității de piese din metal și combustibililor care le-au fost furnizați, ca să nu mai vorbim despre alte condiții restrictive. Ele au produs în același an 844 locomotive în loc de 1 641 (cît prevedea Planul), 18 600 vagoane, în loc de 37 000 (prevederea Planului), în jur de 50 000 de tractoare față de 170 000 promise și 26 700 de automobile din cele 200 000 anunțate de Stalin la cel de-al XVI-lea Congres. Bilanțul concret nu arată mai bine, ci chiar mai rău în ce privește producția de utilaj mic, piese detașate, obiecte de primă necesitate, articole de consum curent. Pentru țesăturile din bumbac, 2 550 milioane de metri față de 4 700 (cît prevedea Planul), adică aproximativ nivelul de dinainte de război, dar pentru o populație mai numeroasă și pe o piață internă goală de 15 ani. Stalin încearcă deci degeaba să prezinte creșterea de prețuri ca pe o creștere corespunzătoare a producției.

Cele aproape 35 miliarde de ruble investite în industrie și transporturi nu au dat cantitativ și calitativ decît rezultate dezamăgitoare. Sub cnutul unei întreceri mincinoase și al unei represiuni deschise, finisarea proastă creează o cantitate imensă de produse rebutate, cînd un sfert, cînd o jumătate, după uzină, și nu rareori deșeurile și rebuturile constituie trei sferturi din totalul producției și cîteodată mai mult. E încă un prilej să ne întrebăm cîtă încredere putem acorda statisticilor aranjate ale Gosplanului. În 1933, un decret va pedepsi cu cinci ani de închisoare această „crimă împotriva statului", calitatea necorespunzătoare a muncii. Pe de altă parte, prețurile de cost, care ar fi trebuit să scadă cu o treime în industrie și la jumătate în construcții, au continuat să crească, după declarația oficială, în pofida subterfugiilor de contabilitate menite să încurce calculele. Iar randamentul muncitorului, în loc să se dubleze conform cu previziunile, rămîne la nivelul dinainte, de patru și cinci ori sub productivitatea înregistrată în America.

Cum să nu-ți amintești o reflecție amară a lui Herzen: „Nu trebuie niciodată uitat că la noi orice schimbare nu este decît o schimbare de decor; zidurile sînt de carton, palatele din pînză colorată"? Un fel de a vorbi, desigur, dar care ascunde un adevăr profund.

În inconștiența sau îndrăzneala lor, conducătorii statului sovietic dau pe față cele 118 milioane de ruble înghițite de aventura aceasta în loc de 86 cît fusese prevăzut. Dar aici, fantezia numărului ignoră orice criteriu de verosimilitate. Circulația monetară a ajuns pînă la 6 miliarde în patru ani, în loc de 1 250 milioane fixate ca plafon, fără să includă monedele divizionare locale introduse pentru a suplini lipsa de numerar prin metoda bonurilor, certificatelor etc. (Ea a mai crescut cu încă 2 miliarde în următorii doi ani.) Un consilier al lui Petru cel Mare se convinsese că în Rusia cursul banului depinde exclusiv de voința suveranului și bancherii ruși, foarte conservatori, condamnaseră etalonul-aur mult înaintea economiștilor sovietici; Stalin dă ascultare acelorași experți ieșiți din școala care susține că emisia monetară necontrolată nu implică inflația fiduciară. Totuși, rubla a pierdut în patru ani nouă zecimi din valoarea ei, în loc să recîștige o cincime. Trebuie să mai precizăm că puterea ei de cumpărare rezultă din circularele administrative și din ordonanțele coercitive de o complexitate inextricabilă. Lăsată în seama legilor pieței, rubla n-ar valora o copeică. Printr-un sistem empiric și compozit de baremuri și de tarife, de taxe și de rații excluzînd orice măsură comună, raportul între prețuri și salarii variază la nesfîrșit, moneda își schimbă ponderea după deținătorul în mîinile căruia se găsește. Din cauza asta nici o cifră nu are o semnificație precisă, nici valoarea venitului național evaluat în arbitrariul guvernamental, nici bugetul individual alcătuit din elemente multiple. Salariul nominal nu indică nivelul de viață al salariatului expus capriciilor aprovizionării pe cale birocratică, prin procedee de repartiție care sfidează orice definiție clară. După ce a oprit publicarea bilanțurilor Băncii de Stat, autoritățile au trebuit să renunțe la stabilirea unor indici comerciali și bugetari. Haosul financiar reflectă haosul întregii economii planificate, caracterizată în ultimă instanță prin absența oricărui plan, sau disprețul față de el.

Dezastrul agriculturii, comparat pe drept cuvînt cu efectele unui război de proporții, ajunge din urmă și depășește catastrofa financiară datorată industrializării. În contradicție cu Planul care prescria cu litere de-o șchioapă încurajarea producției individuale, 15 milioane de gospodării țărănești din 25 de milioane au fost colectivizate cu forța în vreo 211 000 de colhozuri. Dar recolta anului 1932 nu este decît de 7 chintale la hectar și de 69,9 milioane de tone în total (față de 96,6 în 1913) ceea ce, adăugat la pierderile anormale și la natalitatea normală, este suficient pentru a declanșa foametea. Iar asta în ciuda celor 10 miliarde de ruble cheltuite, în ciuda folosirii unui utilaj perfecționat, în ciuda mobilizărilor periodice ale comuniștilor și a agitației frenetice întreținută de presă cu fiecare nou anotimp, a

„ofensivelor“ pe toate „fronturile“ aratului și pășunatului, ale semănatului și ale seceratului, ale depozitatului, ale treieratului, stocatului, ale tuturor lucrărilor efectuate cu calm peste tot în alte părți din lume. Stalin recunoaște că în ansamblul lor, kolhozurile lucrează în pierdere, ca și marea industrie socializată. Alte mărturisiri dezvăluie că cele 5 383 sovhozuri înzestrate pînă la refuz cu mașini și dotări nu sînt încă „rentabile“. Dintr-un parc de 147 000 de tractoare, 137 000 au nevoie de reparații capitale. În „stațiunile de mașini și tractoare“ lipsesc carburanții, uleiul, piesele de schimb, la fel ca și mîna de lucru calificată. Dar coșmarul colectivizării a făcut ravagii mai ales în șeptelul amputat în 5 ani de 160 de milioane de capete din 276.

Ficțiunile statistice nu dau decît o slabă idee despre adevărata situație, așa cum o dovedește o altă mărturie, care i-a scăpat de data aceasta lui Voroșilov: „Nu numai calul, dar și boul, devenit o raritate în Ucraina noastră, ajută și va ajuta tractoarele.“ Este ușor să tragem de aici concluziile privind carnea, pielea, lîna. Dacă adăugăm că productivitatea la hectar a culturilor tehnice (in, bumbac, sfeclă) a scăzut la jumătate în timp ce populația depășește 165 milioane de locuitori, criza acută de pînzeturi și de zahăr se explică fără să mai fie nevoie de alte investigații. Și cauzele majore ale interminabilei lipse de mărfuri și ale foametei cumplite care va atinge punctul culminant în primăvara anului 1933 sînt puse destul în lumină. *Soțialisticeski Vestnik* evaluează la peste 5 milioane numărul victimelor „unei anumite foamete artificial organizată“ de către Stalin și toate informațiile serioase concordă în a confirma această cifră. Este și aprecierea unui observator dintre cei mai atenți, W. H. Chamberlin, bine informat datorită îndelungatului său sejur în U.R.S.S. și simpatiei lui pentru poporul rus.

Deși Stalin neagă de ochii lumii realitatea foametei așa cum dezminte falimentul Planului lui nesăbuit, faliment pe care-l dovedesc chiar și statisticile trucate ale birourilor lui, el se vede obligat să țină cont de ea și frînează presupusul mers înainte... spre prăpastie. Declarațiile triumfaliste acoperă indicațiile practice din ce în ce mai modeste. De acum eforturile se axează nu pe producția extensivă și intensivă, ci spre asimilarea tehnicii atît de scump plătită, spre îmbunătățirea calității, spre randamentul în muncă și spre prețurile de cost. Printr-un paradox aparent care spune însă multe, „ritmul bolșevist“ trebuie încetinit în loc să se accelereze proporțional cu mașinismul. Nu se mai aduce vorba despre cartea lui L. Sabsovici, *U.R.S.S. peste 15 ani*, manualul bolșevicului perfect în care autorul contează sprijinindu-se pe ipoteze ciudate pe o creștere anuală a producției cu 50 la sută începînd din anul 1933. Stalin se va mulțumi numai cu 13–15 la sută în medie, în cursul celui de-al II-lea cincinal început. Și cum întotdeauna de la plan la realizarea lui distanța este mare, inevitabila destindere se anunță destul de sensibilă. Din ce în ce mai puțin se pune problema ajungerii din urmă și a depășirii Occidentului capitalist. Și pe bună dreptate: cu o populație cu o treime mai mică decît cea a U.R.S.S. și într-o țară deja saturată de abun-

dență, Statele Unite au produs în 1929 în jur de 36 milioane de fontă, 546 de huilă, 133 de petrol, 120 miliarde de kilowați-oră, 5 651 000 automobile, 229 000 tractoare și comparația cu „a șasea parte a globului" este și mai concludentă în privința cuprului: 1 069 814 tone față de 46 694 în U.R.S.S. în anul său cel mai bun. Chiar deformînd comparația prin alegerea abilă a unui maximum sovietic și a unui minim american, „com-lăudăroșenia" nu-și găsește cîmp bun de manevre. Mai ales că nu se mai suflă un cuvînt despre cea de-a doua *piatiletka* căreia Molotov și Kuibîșev îi schițaseră cu un an înainte, la cea de-a XVII-a conferință a partidului, liniile directoare, punctate de cifre astronomice. În țara Planului, anul 1933 trece fără plan.

În schimb, la avantajul relativ și încă puțin perceptibil al economiei rurale private se adaugă atenuări ale „liniei generale": restituirea parțială a cailor și a vitelor către cultivatori pentru a salva restul cirezilor pe cale de dispariție, lărgirea comerțului liber între colhozuri și între membrii lor, reducerea impozitelor și dărilor, reducerea programului de însămînțări și aprovizionare etc. Criza de produse de manufactură determină chiar retrocedarea localurilor către *artelurile* meșteșugărești și concesionarea mijloacelor de muncă. Aceste expediente precare nu-l scutesc pe Stalin de noi măsuri coercitive împotriva țăranilor, cea mai importantă constînd în implantarea în apropierea a 2 245 de „stațiuni de tractoare și mașini" a unor ramificații polițienești ale Partidului, sub numele de „secțiuni politice". Pentru a consolida sectorul agricol colectivizat, Stalin nu poate imagina altceva decît o suplimentare a controlului polițienesc și birocratic.

Foametea al cărei spectru se întinde din Ucraina și Kuban pînă la Volga inferioară și mijlocie, în Caucaz și în Crimeea, pe pămînturile cele mai fertile ale Rusiei meridionale, foamete direct proporțională cu gradul de colectivizare, își continuă ravagiile pînă la recolta din 1933, excepțională prin condițiile climaterice și prin rezultate: 89,8 milioane de tone, calculate pe hîrtie prin înmulțirea suprafeței însămînțate cu o cifră reprezentînd un randament la hectar stabilit dinainte și incluzînd și grînele putrezite pe cîmp, pierdute în timpul transportului sau risipite în alt fel, căci Planul prevăzuse totul, mai puțin hambarele pentru depozitarea recoltei, vehiculele pentru transportul ei, cîntarele pentru a o cîntări, morile pentru a o măcina. Dacă se ține cont de pierderile estimate la un sfert și de creșterea numărului de guri de hrănit, dar și de exporturile neînsemnate și de excedentul de furaje rămas după exterminarea animalelor mari, nivelul recoltei de dinainte de război, foarte slab și el, nu fusese încă restabilit. Totuși, după sinistra perioadă trăită, se simte o anumită ameliorare a aprovizionării, ca în toate țările înapoiate în care activitatea economică depinde aproape în întregime de recoltă. Prețul pîinii cartelate se va dubla dintr-o dată, în august 1933, ceea ce semnifică o scădere generală a salariilor reale, dar moneda se depreciase și mai mult, cum o arată prețurile de pe piața liberă unde grîul se vinde de două sute de ori mai scump decît pe piața oficială. Judecînd după măsurile

extraordinare luate pentru a evita furtul de cereale, Stalin era pus în temă cu privire la adevărata situație alimentară de la țară și cu gradul de convertire a țăranilor la „socialismul" său cu totul aparte. Asistăm la instaurarea, în imensitatea cîmpiilor, prin santinele pedestre și prin gardieni călare, a unei supravegheri continue, zi și noapte, unică în analele agriculturii. Au trebuit construite miradoare deasupra mărilor de secară pentru a fi postați în ele paznici înarmați, apoi au trebuit mobilizați tineri comuniști și chiar copii pentru a-i pîndi pe hoți, a trebuit oprit accesul pe drumuri și poteci pentru cei ce nu cunoșteau o anumită parolă. Presa îi felicita pe puștii care-și denunțau părinții bătrîni, „peruchieri" vinovați că „au tuns" cîteva fire de cereale, ascunse pe urmă în fundul unei găleți și acoperite cu ierburi și cu fructe. Se va ști oare vreodată cîți înfometați au plătit cu libertatea, adesea cu viața un asemenea atentat la „proprietatea socialistă"?

De fapt, Planul nu s-a realizat decît în măsura restrînsă a previziunilor serioase și prudente ale acelor economiști, tehnicieni, specialiști acuzați în 1930 că minimizează ritmurile, încarcerați și deportați pentru sabotaj, adică în speță pentru crimă de clarviziune. Trebuie să mai reducem din cifre o mare cantitate de producție avariată și să înscriem la pasiv capitalurile imobilizate, construcțiile neterminate, mașinile deteriorate, resursele risipite, materialele noi neutilizate. Invers decît în cazul autenticului progres economic, achizițiile tehnice au dus la distrugerea bogățiilor, la creșterea cheltuielilor și la risipirea forțelor. Fără sprijinul burgheziei străine, al industriașilor și bancherilor, al arhitecților și al inginerilor, fără creditele și sumele date în avans, fără brevetele de invenție și fără procedeele de fabricație, fără toate categoriile de componente venite din exterior, Stalin nu ar fi atins nici măcar minimumul din ce ar fi putut să obțină mai ușor și la prețuri mai mici prin metode mai raționale, mai fructuoase și mai umane. El a sacrificat consumul producției, agricultura industriei, satele dezmoștenite orașelor tentaculare, industria ușoară celei grele, plebea lipsită de mijloace și harnică patriciatului birocratic, omul mașinii pentru a ajunge la anomalii, la disproporții, la rezultate discordante care nu merită niciodată cheltuielile. Prin dictatura prețurilor, statul a putut să vîndă foarte scump ceea ce cumpărase foarte ieftin și astfel, prin alte moduri de spoliere prea cunoscute, a reușit să jefuiască întreaga populație în profitul unei noi clase parazitare.

Deoarece agricultura și industria etatizate lucrau în pierdere, deficitele aveau să ducă la o agravare a privațiunilor și a suferințelor încununate printr-o „anumită foamete artificial organizată". Desigur, efortul colectiv a pus de asemenea bazele costisitoare ale unor noi industrii metalurgice și chimice, a creat uzine de război care întăresc potențialul militar; în schimb s-au acumulat în finanțe, în transporturi, în agricultură, în creșterea animalelor pierderi și calamități care nu îngăduie asumarea unui conflict armat de mare anvergură altfel decît cu riscul unui dezastru. Pentru a le da popoarelor din U.R.S.S. mijloacele de luptă, Stalin le-a răpit orice motiv de a se

apăra. Departe de a-și emancipa țara de interdependența exterioară și de a o izola de piața mondială într-un fel de autarhie, el i-a redus economia la o și mai mare dependență față de națiunile evoluate și mai bine dotate tehnic, atît în ce privește reparațiile și piesele de schimb, cît și înlocuirea utilajelor de import. Dimpotrivă, el șochează imaginația tinerelor generații cu lucrări impunătoare ca aspect, cultivînd în aceste generații tinere o mistică utilitară a mașinismului și tehnicii, ațîțînd în ei un șovinism sovietist cu terminologie revoluționară, dar cu scopuri pur naționale. În străinătate el a repurtat, în plus, în tradiție țaristă, succese efemere și oneroase de punere în scenă, exploatînd cu măiestrie ignoranța marelui public, credulitatea muncitorimii, vanitatea intelectualității, venalitatea presei și corupția politicienilor.

Asemenea lui Petru I care plătea gazetele ca să răspîndească în Europa vestea victoriilor sale imaginare împotriva lui Carol al XII-lea mult înaintea înfrîngerii de la Poltava, el propagă cu mari cheltuieli poveștile despre realizările sale politice și descrierea operelor sale imperiale. Dar culmea abilității în Rusia constă în a-i înșela grosolan pe vizitatori și a-i face să ia divagațiile statistice ale birocraților drept realități palpabile. Vladimir Monomah, mare prinț de Kiev, făcea altădată recomandarea de a-i primi bine pe străini, pentru că, spunea el, conform relatărilor lui Rambaud, „de poveștile pe care ei le vor spune în țara lor va atîrna buna sau proasta voastră reputație“. Sfatul a fost urmat de urmașii lui. Deja sub Petru, aflăm citindu-l pe Kliucevsi, „întreprinderile economice au făcut o puternică impresie asupra observatorilor străini superficiali: Rusia li s-a părut o mare uzină“. Sub Nicolae I, inepuizabila culegere de scrisori a marchizului de Custine spune că „Moscova se mîndrește cu dezvoltarea fabricilor ei... Rușii se fălesc că pot arăta străinilor atît de multe edificii publice frumoase“. În această ordine de idei, Stalin n-a inovat mai mult decît în altele, deși a exagerat dincolo de orice decență cum o dovedește abundenta literatură encomiastică în care inexactitatea faptelor întrece caracterul aberant al comentariilor. Dușman înverșunat al industrializării înainte de a deveni campionul în contratimp al ei, el este, pentru *The Business Week* din New York, „un Mussolini al mecanicii“. Dar prestigiul dobîndit prin asemenea stratageme nu-i va fi de nici un folos în circumstanțele majore în care adevărul își reintră în drepturi.

În sfîrșit, Planul a avut drept urmare formarea unui mare număr de tehnicieni mediocri, dar susceptibili să se perfecționeze pe parcurs, cizelarea a milioane de adolescenți neciopliți și pregătirea lor pentru producția industrială și faptul că i-a înzestrat pe fugă, cu niște rudimente de cultură generală și profesională indispensabile transformării economice și tehnice în curs. Învățămîntul adus la cîteva discipline de pedagogie clasică a fost dispensat unui public tot mai larg, adică fără să se uite că, hotărînd din nou, în 1934, introducerea învățămîntului general și obligatoriu, Partidul arată cît de mult caz se poate face de marile sale hotărîri „istorice“ și de însemnătate „mondială“. Dar și aici, laturile negative le depășesc pe cele pozitive,

ca într-un stat „totalitar“, unde nu există libertate de conștiință, dreptul la liberă exprimare, unde presa uniformizată nu mai supraviețuiește decît pentru a face cunoscută singura opinie autorizată a momentului, unde gîndirea critică și obiecția științifică sînt reprimate ca și îndoiala politică cu mai multă severitate decît crimele de rînd, unde analfabeții își conservă mai bine facultățile intelectuale și sănătatea morală decît semidocții alterați de minciuna oficială și deformați de frică. Rămîne de examinat corelația inedită a relațiilor de producție și a formelor de proprietate cu structura socială, după cincisprezece ani de evoluție a bolșevismului, și de aflat dacă natura tranzitorie a regimului tinde, în conformitate cu programul comunist, să înlocuiască guvernarea oamenilor cu administrarea bunurilor.

Lenin nu a exercitat puterea mai mult de cinci ani, în care numeroase contradicții între teoria și practicile sale au corectat conceptul livresc al unei faze de trecere de la capitalism la socialism. Domnia lui Stalin durează de vreo 10 ani în momentul în care, în 1933, Partidul anunță iminența epocii de aur, a societății fără clase. Dar un stat nu poate fi judecat, cum nu poate fi judecat un individ, după idealul de la care se revendică. De data aceasta, situația se complică cu antinomiile insolubile între concret și abstract, cu extrema confuzie a noțiunilor și valorilor în care se amestecă trecutul rusesc, prezentul sovietic și trăsăturile eterne ale despotismului din toate timpurile și din orice zonă. Este necesară o distincție pentru a ști dacă Stalin justifică opinia lui Spencer care vedea în socialism o „viitoare sclavie“.

Economia liberală denunță cu satisfacție virtualitățile socialiste existente în orice intervenție a statului în reglementarea producției, a schimburilor și a muncii. În această privință, edictele lui Dioclețian cu privire la tarifele maxime la prețuri și tarifele minime pentru plata muncii, cu privire la colonii agricoli și la breslele pe meserii ar intra de drept într-o antologie a socialismului legislativ, ceea ce constituie o demonstrație prin reducere la absurd. Stalin a avut precursori în Antichitate și în Evul Mediu, în Orient și în Occident, dar nimic nu îndreptățește calificarea lor drept socialiști în accepția exactă a termenului. Cel mai remarcabil, Wang An-shih, a trăit în China pe timpul dinastiei Sung; bucurîndu-se de încrederea împăratului, acest ministru îndrăzneț credea că-și va regenera țara medievală organizînd viața economică și socială astfel încît să facă din stat unicul proprietar al solului și al subsolului, unicul vînzător și cumpărător de grîne; printr-o serie de legi a căror aplicare necesita o armată de funcționari, noi mandarini înlocuindu-i pe cei vechi, el a decretat de sus în jos o adevărată revoluție agrară (revizuire egalitară a cadastrului și a arendelor, împrumuturi de semințe contra prestații în natură, cote pe produse etc.), completată printr-o serie de reforme radicale, restabilire a impozitului pe sare, reforma sistemului monetar, crearea unei miliții populare pe lîngă armata perma-

nentă, recrutare birocratică pentru serviciul civil, învățămînt obligatoriu. Din această „extraordinară experiență etatistă", cum o numește G. Soulié de Morant, n-a rămas nimic după moartea „socialistului chinez de la anul o mie", expresie improprie care aparține unui istoric și orientalist erudit, dar prea puțin atent la exactitatea termenilor în materie de sociologie, René Grousset. Socialismul modern implică într-adevăr anumite condiții de maturitate istorică, epuizarea resurselor capitalismului, voința conștientă a populației active, posibilitățile materiale pentru muncitorime de a dobîndi „bunăstare și libertate". La aproape zece secole distanță, între Wang și Stalin există numeroase similitudini de concepții și de metode, iar analogia se regăsește și în rezultatul final al celor două tentative: foamete și mizerie. Dar diferențele sînt categoric în avantajul marelui reformator chinez, mult prea desconsiderat de Abel Rémusat, de Abatele de Mailla, de Părintele Huc și alți misionari care s-au documentat din aceeași sursă. În *Imperiul de mijloc*, frații Reclus au fost mai puțin severi cu el. Wang nu citise decît Confucius și își depășea secolul, în vreme ce teoreticianul socialismului într-o singură țară pretinde că-l cunoaște pe Marx și este fără nici o scuză rămas în urmă și față de utopiști. Dacă dictatura lui Stalin ar merita numele de socialism, dominația teocratică a iezuiților în Paraguay ar trebui să figureze la loc de cinste printre faptele de pionierat ale socialiștilor, alături de opere comunitare mai puțin celebre ale ordinelor monastice de colonizatori.[1] Contribuția, de altfel subalternă, a muncitorilor în mișcarea bolșevistă nu schimbă cu nimic situația; la triburile africane Bambara fierarii îl aleg pe șef, dar breasla lor nu este mai puțin disprețuită în onorurile rituale și nu s-a pus niciodată problema de a da drept exemplu de democrație proletară aceste populații din Sudan și din Senegal.

Istoria Rusiei limpezește mai bine regimul sovietic fără soviete decît referințele arbitrare la marxism față de care Stalin se află la antipozi. Ea reunește în special vechile și noile modele ale credinței și misticismului. Așa cum obiceiurile păgîne se păstraseră sub alte forme în creștinism, după botezul triburilor slave din principatul Kiev, numeroase tradiții statornicite s-au transmis de la țarism sovietismului sub noi culori, atît în spirit, cît și în moravuri, cît și în organizarea economică, politică și socială. Despre bolșevici, „fii ai țarismului" ca toți rușii, T. G. Masaryk spune pe bună dreptate:

---

[1] În controversele socialiste în Rusia, referințele la experiența etatistă a iezuiților în Paraguayul secolului al XVII-lea sînt tot atît de frecvente ca și cele la planificarea instaurată în Imperiul Inca în Peru (secolul al XIV-lea și al XV-lea). Încă din 1884, G. Plehanov, în *Dezacordurile noastre*, punea în gardă împotriva tentației de a introduce socialismul cu forța, prevăzînd că în acest caz s-ar impune o nouă castă dominantă, ca în Peru, cea a „fiilor Soarelui" (Cf. Louis Baudin: *L'Empire socialiste des Incas*, Paris, 1928; *Les Incas du Pérou*, Paris, 1942).

„L-au putut suprima pe Țar, dar n-au putut suprima țarismul. Ei poartă încă uniforma țaristă, chiar dacă pe dos“...

În secolul al XV-lea, după căderea Constantinopolului sub stăpînire otomană, călugării moscoviți vedeau în Moscova a treia Romă, excluzînd pentru totdeauna ideea unei a patra Rome; savanții și exegeții religiei leniniste au o pretenție asemănătoare socotind Moscova capitală a comunismului universal. În aceeași epocă, egumenul Iosif de la mînăstirea Volokolamsk elabora o doctrină pe care Kizevetter o rezumă astfel: „Iosif luptă pentru o ordine socială bazată pe o disciplină riguroasă interzicînd individului dreptul de a dispune de el însuși. În domeniul religios el afirmă că mîntuirea depinde de respectarea cu strictețe a riturilor și de recunoașterea în litera ei, fără nici o discuție, a fiecărui cuvînt din Sfînta Scriptură; el aprobă reprimarea de către puterea ecleziastică a oricărei manifestări a gîndirii libere în materie de religie, ca și execuția ereticilor practicată la Moscova...“ Bolșevismul dogmatic s-ar înrudi mai degrabă cu asemenea concepții decît cu socialismul inseparabil de ideea liberului examen, a liberului arbitru și care-și propune ca țel final emanciparea integrală a individului. Stalin invocă în toate ocaziile numele lui Lenin, acționînd contrar ideilor acestuia, face afirmații foarte ortodoxe, în timp ce deportează spre regiuni înghețate copiii pretinșilor culaci; dar nici Ivan cel Groaznic nu renunța la aparențele exterioare ale devoțiunii în timp ce comitea atrocitățile cele mai îngrozitoare. Și competiția ucigașă a unor tineri comuniști epuizîndu-se în inutilele lor echipe de șoc poate duce cu gîndul la acei discipoli fanatici ai protopopului Avacum care își dădeau foc pentru a scăpa de flăcările de la Judecata de Apoi.

Nu etatismul este cel care dă Rusiei cnuto-sovietice amprenta ei originală. Sub primii Romanovi, întreaga populație a fost aservită statului și constrînsă în diferite feluri la severe obligații economice. Ea încerca încă de pe atunci să se sustragă prin fugă asupririi țariste și feudale iar puterea centrală nu reușea s-o țină în loc decît prin aspre măsuri de constrîngere, ca mai tîrziu în timpul planului cincinal. Încă din secolul al XVII-lea le era interzis rușilor să călătorească în străinătate, precedent neîndoielnic pentru sechestrarea generală realizată de Stalin, iar cărțile trimise din Europa nu pătrundeau în țară, în virtutea unui ucaz special din care se inspiră încă *Glavlit* sau cenzura sovietică. Țarul, proprietar al țării și al poporului, devine „primul negustor“ și „primul producător“ al imperiului, după observația doctorului englez Samuel Collins. Petru cel Mare a instituit monopolul de stat asupra traficului produselor de primă necesitate, asupra a aproape tot comerțul exterior. Sub domnia lui se dezvoltă un fel de capitalism de stat și se înmulțește de zece ori numărul funcționarilor; în industria incipientă, șerbia ia o mare amploare, adăugîndu-se muncii deținuților; instituirea pașaportului interior adaugă încă o asemănare la atîtea altele cu sumbra epocă stalinistă în timpul căreia muncitorii și țăranii au pierdut în cîțiva ani ultimele lor libertăți așa cum altădată cultivatorii liberi au devenit

şerbi de-a lungul a cîteva secole, contrar evoluţiei sociale din Occident. Urmaşii lui Petru merg pe urmele acestuia, negoţul cu China devine monopolul Trezoreriei, statul acaparează cea mai mare parte a tranzacţiilor comerciale sub Elisabeta. Şi chiar atunci cînd capitalismul îşi reintră în drepturi şi restabileşte concurenţa începînd cu domnia Ecaterinei, iniţiativa Coroanei rămîne decisivă pentru progresul industriei şi al transporturilor. Coloniile militare ale lui Alexandru I prefigurează la scară redusă viitoarea colectivizare a agriculturii. Statul sovietic reproduce, condensează şi generalizează toate aceste fenomene cu mijloace materiale mai puternice într-o înlănţuire de condiţii istorice incompatibile cu soluţiile intermediare.

Constatarea că procedeele sălbatice ale lui Ivan cel Groaznic şi ale lui Petru cel Mare sînt recognoscibile în actele şocante ale lui Stalin nu şi-a găsit contestatari printre observatorii Rusiei. Dar în fiecare dintre principalii reprezentanţi ai autocraţiei se regăsesc fapte şi gesturi care ne par contemporane. Ecaterina poartă corespondenţă cu Voltaire şi Diderot, dar îl întemniţează pe Novikov şi îl expulzează pe Radişcev; ea îl copiază pe Montesquieu şi se inspiră din Beccaria, dar extinde şi consolidează şerbia; se consacră Luminilor şi îndrăzneşte să descrie fericirea mujicului în plină foamete; recompensează elogiile interesate ale enciclopediştilor şi tocmeşte cei mai nedemni mercenari. Şi Stalin face contrariul a ceea ce afirmă, încurajează în exterior ceea ce interzice între graniţele ţării, susţine greve şi conduce acţiuni subversive în exterior, în timp ce striveşte cele mai mici încercări de acelaşi fel în U.R.S.S., cumpără bunăvoinţa scriitorilor străini cunoscuţi şi le pune căluş sau îi exilează pe scriitorii ruşi, întreţine în principalele ţări o trupă de adulatori plătiţi. Ca şi tatăl său, Alexandru I trece drept francmason, pozează în iacobin, îl citează pe Rousseau şi, la congresul „Sfintei Alianţe", protestează împotriva negoţului cu negri, deşi admite în imperiul său vînzarea de suflete. Stalin, la fel, se declară apărătorul muncitorilor în ţările capitaliste iar în „patria socialistă" este cel mai crunt exploatator al lor. Lui Nicolae I, căruia îi plăcea să-şi spună inginer ca să nu se declare poliţist, istoricii i-au făcut un portret în care se disting bine trăsături din fizionomia lui Stalin. Sînt atît de puternice similitudinile între cele două absolutisme, încît culegerea de scrisori de acum un veac a marchizului de Custine merită încă să fie consultată ca una dintre cele mai bune lucrări despre eterna Rusie, „unde trebuie să vii ca să vezi rezultatul acestei cumplite combinaţii între spiritul şi ştiinţa Europei şi geniul Asiei", unde „cîrmuirea stăpîneşte totul şi nu dă viaţă la nimic", în care „toată lumea se gîndeşte la ceea ce nimeni nu spune", unde „defectele parveniţilor pot să se răspîndească în mase şi să devină caracteristica unei întregi naţii", unde „răul oferit drept leac nu mai cunoaşte margini", unde „forţa despotismului nu stă decît în masca despotului", unde „neîncrederea reciprocă între guvern şi supuşi alungă bucuria", unde „locuitorii obişnuiţi cu resemnarea îşi construiesc o fericire smerită plină de privaţiuni şi de sacrificii". Stalin a făcut să fie mai

actuală ca oricînd reflecția profund îndreptățită a autorului atît de des citat aici: „În această țară, tirania mărturisită ar constitui deja un progres."

De drept divin sau de origine populară, toți dictatorii și toate dictaturile prezintă analogii de funcționare și în rațiunea de a exista. Impregnat de tradiția rusă ancestrală, absolutismul birocratic întrupat în Stalin nu face excepție de la regulă, în ciuda noutății sovietice formale cu care se îmbracă. Combinația de viclenie și violență teoretizată de Machiavelli pentru uzul Principelui este folosită cotidian în practica secretarului general. Dar identitatea mijloacelor nu decide întotdeauna dinainte asupra scopurilor. Bolșevicii, de la Lenin la Stalin, au crezut că vor ajunge la binele libertății socialiste prin intermediul răului constrîngerii polițienești, înainte de a face din necesitate virtute, de a codifica pentru vremuri de pace procedeele violente ale războiului civil, de a lăsa, în fine, obișnuințele dictatoriale să le devină o a doua natură. Fără știrea fruntașilor partidului, s-a petrecut o metamorfoză a regimului pe care Stalin, slujit mai bine de defectele decît de calitățile lui, a putut să o înfăptuiască și să o desăvîrșească în sensul puterii sale personale fără să întîlnească în calea lui nici un obstacol insurmontabil, fiindcă a știut să păstreze verbul revoluționar golit de încărcătura lui originară. A rezultat o arhitectură politică de aparență bastardă pe care cel puțin două exemple mari ne ajută să o înțelegem. La Roma, imperiul s-a „strecurat" în republică, după expresia lui Seneca, și i-a păstrat aspectele exterioare. În Franța monezile bătute la începutul Imperiului purtau inscripția „Republica Franceză, Napoleon Împărat". Cezar se prezenta drept continuator al Gracchilor iar Bonaparte drept continuatorul iacobinilor. Cezarismul lui Stalin se trage din același fenomen și pe un teren favorabil: în Rusia țaristă, după manifestul din octombrie 1905, a existat un sistem destul de bizar pe care *Almanahul de la Gotha* îl numea „monarhie constituțională sub un țar autocrat". Republicile socialiste federative sovietice, numite astfel printr-o antifrază cvadruplă, au încetat sub ochii întregii lumi și de mult timp să mai existe și doar niște tineri leniniști candizi se mai așteaptă la resurecția lor spontană la sfîrșitul „liniei generale", partidul dictator pierzîndu-și orice iluzie în această privință și uitîndu-și programul socialist.

Societatea numită sovietică este clădită în felul său pe o exploatare a omului de către om, a producătorului de către birocrat, tehnician al puterii politice. Însușirii individuale a plusvalorii i se substituie însușirea ei colectivă de către stat, după ce se reține partea rezervată consumului parazitar al funcționarilor. Pentru anul 1933 Stalin a numărat în jur de 8 milioane de funcționari și salariați al căror salariu util este imposibil de cifrat. Dar documentația oficială nu lasă nici un dubiu: din munca claselor exploatate supuse la un *sweating system*[1] inexorabil, birocrația își sustrage o parte

---

[1] Exploatare inumană a muncii omenești cu scopul de a obține maximum de randament cu prețul unui surmenaj excesiv.

necuvenită echivalînd mai mult sau mai puțin cu vechiul profit capitalist. S-a format deci în jurul Partidului o nouă categorie socială interesată în menținerea ordinii stabilite și în perpetuarea statului a cărui dispariție, pe măsura dispariției claselor, o prezicea Lenin. Deși bolșevicii nu au proprietatea juridică a mijloacelor de producție și a mijloacelor de schimb, ei dețin aparatul de stat care le permite toate formele de spoliere pe diferite căi ocolite. Latitudinea de a impune prețuri de vînzare de cîteva ori mai mari decît prețul de cost conține adevăratul secret al exploatării birocratico-tehnocratice, caracterizată în plus de exploatarea administrativă și militară.

Este puțin important că minoritatea privilegiată astfel pe socoteala marii majorități încovoiate sub povara muncii nu reprezintă o clasă, ca burghezia, o castă, ca aceea a brahmanilor. În secolul al XVI-lea, cazacii constituiau și ei un fel de clasă necunoscută în altă parte decît în Rusia, cu prerogativele sale economice și politice. Rakovski și prietenii săi deportați au scris despre Siberia, încă din 1930: „Din stat muncitoresc cu deformări birocratice, cum definea Lenin forma noastră de guvernămînt, ne transformăm într-un stat birocratic cu rămășițe proletaro-comuniste. Sub ochii noștri s-a format și se formează încă o mare clasă de conducători care are subdiviziuni interioare, care crește prin procedeul cooptării calculate, prin numiri directe sau indirecte (avansări birocratice sau sistem electoral fictiv). Elementul care sudează această clasă originală este o formă, originală și ea, de proprietate privată, adică puterea de stat." Și citează foarte oportun o frază din Marx: „Birocrația posedă statul în proprietate privată." Așa cum Consulatul nu era nici republică, nici monarhie, Secretariatul nu este nici democrație, nici țarism, consecință a unei revoluții care n-a fost nici burgheză, nici socialistă.

După Bogdanov, ale cărui lucrări în domeniu se referă la epoca imediat următoare primei revoluții, un proletariat lipsit de cultură enciclopedică proprie și de o știință generală a organizării nu va fi niciodată în stare să ia puterea și să o păstreze pentru a transforma societatea în conformitate cu un program comunist. Iar regimul bolșevist, în ciuda intențiilor fondatorilor săi, creează o clasă dominantă de oameni politici, de administratori, de intelectuali, de tehnnicieni sub care subzistă, luînd forme noi, exploatarea și opresiunea într-un stat de tip nou. Această ultimă observație *post factum* se regăsește ca previziune intuitivă, dar mai puțin bine argumentată, într-unul din fascicolele *Muncitorului intelectual*, lucrare publicată la începutul secolului sub pseudonimul Volski, de către un revoluționar polonez cunoscut la vremea respectivă și apoi uitat, Mahaiski. Din proprie experiență și fără teorii, mulți comuniști au ajuns la aceleași concluzii, fără să le poată însă exprima în țara comunismului oficial. Alții au pus în discuție, în forul lor interior, noțiunea idealistă a „misiunii istorice a proletariatului", pentru a aborda revizuirea fundamentală a doctrinelor care fac prea multă abstracție de omul real, fie el burghez sau proletar. Este de

prevăzut că asemenea concepții vor avea, de bine de rău, un plus de forță, de propagare și de vitalitate în generațiile sortite să tragă învățămintele revoluției, mai ales în faza ei numită de Herzen „retrovoluție".

Această revoluție a traversat trei etape principale, durînd fiecare aproximativ cinci ani. După comunismul de război, tentativă ratată de naționalizare economică totală, noua politică economică a lui Lenin a fost o încercare de economie dirijată mixtă care tolera o competiție sănătoasă între sectorul de stat și inițiativa capitalistă pentru a realiza în etape o socializare rațională. Stalin însă, incapabil să urmeze politica primită moștenire, să armonizeze industria și agricultura, să echilibreze producția și consumul, a preferat riscului unei curse de viteză pe care o implica NEP securitatea etatismului integral. „Marea cotitură" preconizată de el nu era posibilă decît cu prețul unei hecatombe imediate, al unei aserviri totale a populației în prezent și în viitor. Era nevoie de un mare dispreț față de viața și demnitatea umană pentru a se decide la un asemenea pas și de o ignorare totală a postulatelor spirituale ale socialismului. Stalin a avut curajul unic de a-și asuma responsabilitățile cele mai atroce continuînd să folosească un limbaj depășit. Dar edificiul construit în cincisprezece ani de bolșevism nu este mai departe viabil decît sub o dictatură pretoriană nelimitată și n-ar rezista la o comoție oricît de ușoară. Popoarele Rusiei au avut întotdeauna parte de războaie funeste care zdruncinau puterea dezvăluindu-i slăbiciunile și ațîțînd nemulțumirea generală. Războiul Crimeii a grăbit eliberarea șerbilor, războiul ruso-japonez a declanșat prima revoluție, războiul mondial a precipitat căderea țarismului. În mod evident, bazat doar pe el însuși, regimul lui Stalin n-ar rezista nici el mai bine în fața acestei încercări supreme.[1]

Este ușor pentru un stat care monopolizează armamentul și tot restul să zdrobească grevele muncitorești și să înăbușe revoltele țărănești risipite pe un teritoriu imens. Intervenția militară ezitantă a aliaților după Brest-Litovsk nu era decît o joacă, Lenin a recunoscut-o fără ocolișuri. Dar un război de lungă durată cerea alte resurse materiale și morale decît represiunile în interior sau primele campanii ale Armatei Roșii. Nici industria, nici agricultura nu sînt gata în U.R.S.S. să suporte efortul încordat al unui război modern iar transporturile și mai puțin. Un raport al lui Kaganovici dă la iveală, numai pentru anul 1934, 62 000 de accidente de cale ferată, 7 000 de locomo-

---

[1] La acea dată nu se avea în vedere la Moscova un război mondial, ci numai un război al „imperialismului" împotriva Uniunii Sovietice și trebuia luat în considerație „regimul lui Stalin bazat doar pe el însuși". Nimeni nu putuse prevedea că Hitler va fi destul de nebun pentru a declara război Statelor Unite a căror putere industrială, adăugîndu-se eroicei rezistențe a Marii Britanii, avea să-i vină de hac Germaniei hitleriste. Despre ajutorul enorm dat Uniunii Sovietice de Anglia și America, pe care istoricii comuniști îl trec sub tăcere cu cinism, iar sateliții lor îl minimalizează, vezi postfața acestei lucrări.

tive scoase din funcțiune, 4 500 de vagoane distruse, mai mult de 60 000 deteriorate, cifre în creștere în primele luni ale lui 1935 și „morți cu sutele, răniți cu miile“. După planul cincinal, la fel ca și înaintea lui, unui cetățean al Uniunii Sovietice îi trebuie ore și ore de stat la coadă, formalități nesfîrșite ca să-și procure un ac la Moscova, un cui în provincie și aproape peste tot sare, un bilet de tren, o cutie de chibrituri, un gram de chinină. Stalin își oferă spectacolul frecvent al paradelor militare grandioase, cu defilări de tancuri și avioane, fiind însă conștient că, în caz de război, mașinile lui nu vor avea ulei sau benzină și nici muniții, ca și artileria, și o dată stricate vor fi de nereparat. El poate oricînd condamna la moarte pentru culpa de neglijență în serviciu mecanici și șoferi de locomotivă scăpați cu viață din accidente; asta nu îmbunătățește nici rețeaua de cale ferată, nici materialul rulant. Guvernanții n-au nici un motiv să fie optimiști în privința organizării sau tehnicii, fie că este vorba de echipament, aprovizionare, remontă sau servicii sanitare.

Rapoartele GPU despre starea de spirit a populației nu sînt nici ele mai liniștitoare. Țăranii doresc o schimbare, oricare ar fi ea, și nu vor decît arme pentru a se putea, după o atît de îndelungată așteptare, răfui cu opresorii lor. Aversiunea muncitorilor față de ierarhia secretarilor abia dacă este puțin mai moderată, în ciuda propagandei desfășurate pentru a-i convinge de poziția lor privilegiată. Într-o țară care este chiar patria lui de elecțiune, defetismul nu a fost niciodată mai răspîndit ca acum. Numai tineretul care nu știe nimic despre trecutul recent și despre viața în exteriorul granițelor acceptă de la bun început ideologia șovinismului sovietist și ar apăra fără ezitare granițele, dacă nu chiar cu entuziasm. Dar dispoziția lui atît de războinică în expedițiile lipsite de primejdii și de glorie împotriva țăranilor cu mîinile goale și-ar pierde din elan sub focul tunurilor și mitralierelor. Întărită printr-o mobilizare parțială, Armata Roșie ar fi suficientă pentru apărarea U.R.S.S. într-un război local cu țările vecine, nu într-o conflagrație de mare anvergură necesitînd mobilizarea generală. Stalin înțelege acest lucru, cum o dovedesc manevrele insinuante ale diplomației lui a cărei suplețe sfîrșește prin a semăna cu resemnarea și trădează o neliniște semnificativă.

Timp de cincisprezece ani, dar mai ales după moartea lui Lenin, bolșevicii au anunțat cu mare tam-tam o foarte apropiată și chiar inevitabilă conflagrație generală, au denunțat intențiile agresive ale tuturor țărilor față de propria lor țară, au acuzat în special Franța, Anglia și Statele Unite că pun la cale o nouă intervenție militară în Rusia. Dacă ar fi fost să li se dea crezare, Societatea Națiunilor nu era decît o „ligă de bandiți“, o mașină de război îndreptată împotriva patriei lor socialiste și toate acordurile europene și internaționale, începînd cu tratatul de la Locarno și sfîrșind cu pactul Kellog, ascundeau o „intenție de agresiune îndreptată împotriva Republicii sovietice“. Sub cele mai neserioase pretexte descopereau peste tot, în fiecare clipă, amenințătoare pregătiri de război, trăgeau semnale de alarmă la ei

și, cu mai puțin ecou, în mediile muncitorești din afara granițelor țării. Nu le mai ajungeau injuriile și insultele la adresa pacifismului, care pentru ei era cel mai perfid dintre dușmanii revoluției. Stalin afișează însă o schimbare completă de atitudine în momentul incursiunilor de cotropire ale Japoniei în Manciuria. Tocmai în locul unde, cu trei ani în urmă, Armata Roșie comandată de Bliuher dădea o „lecție" militară chinezilor pentru a apăra „drepturile" Rusiei asupra unei căi ferate, lupta pentru pace inspiră de data aceasta necesitatea retragerii pas cu pas din fața japonezilor. Începînd din 1932, U.R.S.S. încheie o serie de pacte de neagresiune sau de înțelegeri prietenești cu statele pe care conducătorii ei nu conteniseră pînă acum să le acuze de „mașinații antisovietice" și să le înfiereze „intențiile războinice", începînd cu România și Polonia, „agente ale imperialismului francez", și continuînd cu Franța și Statele Unite.

Deja, la ordinele lui Stalin, și cu o inconsecvență frapantă, dar aflată în tradiția faimosului decret al lui Nicolae al II-lea, preludiu la Conferința de la Haga, Litvinov propusese dezarmarea generală. Venirea la putere a lui Hitler, în 1933, în Germania accentuează tendințele pacifiste ale bolșevismului. Tot ce pînă atunci fusese detestabil devine foarte bun și invers. Stalin și Molotov rostesc fără nici o jenă elogii la adresa Societății Națiunilor, „liga bandiților". Se opun revizuirii clauzelor teritoriale ale tratatului de la Versailles, obiect al nesfîrșitelor înfierări de pînă acum. Se grăbesc să sprijine diplomația „imperialistă" a Franței, „țara cea mai agresivă și cea mai militaristă din lume", spunea Stalin la ultimul Congres al Partidului, țară care după ortodoxia leninistă nu a încetat să îndemne la „război împotriva U.R.S.S.". În 1934, ei îl omagiază ca „eminent savant străin" pe mareșalul Franchet d'Espérey pe care presa lor îl tratase întotdeauna de „călău" al Republicii Sovietice a Ungariei. Le ordonă mercenarilor lor pseudo-comuniști din toate țările o apropiere de toți aceia pe care pînă mai ieri îi stigmatizau drept „social-trădători" și drept „social-fasciști" dictîndu-le o nouă demagogie sub forma moderantismului. Acasă la ei, pun pe ordinea de zi patriotismul, nu chiar cultul „patriei socialiste", ci al patriei pur și simplu. Totuși, politica lor de pace cu orice preț se pune în lumină printr-un decret insolit care-i scutește parțial sau în totalitate de impozite și dări pe țăranii din Siberia Orientală — de la lacul Baikal la provincia maritimă —, colhozurile pe zece ani, celelalte ferme pe cinci ani. Restabilind libertatea agriculturii într-o regiune imensă amenințată de o invazie, ei se străduiesc un pic tardiv să insufle un patriotism de ocazie unor țărani înclinați mai degrabă să fie ospitalieri cu cotropitorii. Este greu să găsim o mărturie implicită mai convingătoare. Dar mai există și altele, cum ar fi acest nou decret terorist din iunie 1934 care prevede *pedeapsa cu moartea* pentru „trădare de patrie" (simpla „fugă" în străinătate a unui supus sovietic, civil sau militar, fiind calificată astfel) și care desemnează ca ostatici întreaga familie adultă a dezertorului, condamnîndu-i la închisoare de la cinci la zece ani dacă nu și-au denunțat

ruda, la cinci ani dacă nu au știut despre „crima“ ei. Asemenea măsuri preventive spun multe și arată cît sînt de învrăjbiți guvernanții și guvernații.

Înfrîngerea dorită de tot poporul aservit, cu excepția privilegiaților Partidului, a birocrației, a cadrelor sociale și a tinerei generații devotate, ar fi, pentru legendarul Stalin, începutul sfîrșitului. Dictatorul nu ar avea altă soluție decît să se pună el însuși în fruntea unei reacțiuni sociale deschise restabilind proprietatea privată asupra mijloacelor de producție sau să piară sub dărîmăturile propriului său aparat. Capitalismul sovietic de stat, formulă aparținînd lui Lenin și discutată altădată de Troțki și Buharin care preferau să vorbească despre socialism de stat, ar evolua în acest caz într-un sens diametral opus vederilor inconsistente ale puținilor bolșevici care au rămas credincioși propriilor principii. Nu există în Uniunea Sovietică o burghezie care să ia puterea; proletariatul descurajat de delațiune și represiunea exercitată în numele lui, birocratizat în nucleul său fundamental, reconstituit din mujici analfabeți, este pentru mult timp neputincios să-și ia destinul în propriile mîini; populația rurală împrăștiată, paralizată continuă să aibă o înrîurire asupra evenimentelor, dar una indirectă și neclară; funcționari, tehnicieni și intelectuali preocupați de propria lor securitate se alătură dinainte noilor stăpîni, fără să fie capabili să intervină ca elemente autonome dacă răsturnarea va depăși limitele unei revoluții de palat; poliția și armata sînt singurele forțe organice susceptibile să restabilească situația politică în eventualitatea unei crize de regim. Dar lucrurile se prezintă altfel în privința bazei economice, determinată de o serie de condiții naturale, de cauze istorice și de condiționări generale inerente crepusculului civilizației capitaliste. Cea mai mare parte a industriei naționalizate a Rusiei nu are proprietari individuali, nici pretendenți legali conform dreptului vechi și o întoarcere la mica proprietate agricolă apare din ce în ce mai puțin posibilă. Orice ordine viitoare va trebui să revendice sau să suporte povara și gestiunea unei proprietăți colective unice în lume. Orice opinie am formula asupra transformărilor petrecute pînă acum, asupra unora dintre ele nu se mai poate interveni. Liberalismul economic nu va renaște în Rusia în epoca declinului său generalizat peste tot în lume, așa cum nu va apărea aici într-un viitor previzibil o adevărată democrație politică, de neconceput la scara unei țări atît de vaste, chiar și în ipoteza unei dezmembrări. Expunerea realităților indică, mai bine decît definițiile teoretice, probabilitatea unui viitor consecutiv unui dezastru național avînd în vedere aceste date contradictorii.

Toate observațiile obiective concordă în a constata absența unei orientări comuniste în U.R.S.S. industrializată. Pe fondul mohorît al sărăciei comune, al privațiunilor și al lipsurilor, se observă cu ușurință nedreptatea și inegalitatea socială. Diferențele de salariu merg de la 1 la 5 ori și avantajele în natură ale celor favorizați agravează și mai mult contrastele, mai odioase decît în orice țară capitalistă. Stalin a acționat ca un tăvălug inconștient pînă în momentul cînd și-a dat seama de inconvenientele egalitarismului,

ale depersonalizării și ale lipsei de răspundere individuală. În 1934 el insistă asupra ultimei sale descoperiri: „Gusturile și nevoile nu sînt și nu pot fi identice și egale calitativ și cantitativ, nici în perioada socialismului nici în perioada comunismului." Nivelării excesive pentru majoritatea lipsită de privilegii, al cărei apogeu pe dos îl constituie colectivizarea, îi urmează logic operațiunea inversă. Dar continuă, simbolică, construcția de noi blocuri de beton lipsite de farmec și de confort pentru a înregimenta în ele masa muncitorilor considerați niște simple numere matricole. Copiind capitalismul, birocrația ia din el mai ales răul, deși construiește și cîteva case și instituții model pentru a-i seduce pe străinii binevoitori aflați în trecere. Milioane de femei sînt angajate la cele mai ingrate și dure munci în industria grea sub ipocritul pretext al emancipării. Pe lîngă pretinsa zi de lucru de șapte ore, corvezile suplimentare, prezența obligatorie la tristele comedii ale ședințelor, alergătura neliniștită în căutarea proviziilor strict necesare, cozile deprimante la ușile magazinelor etc. ocupă tot timpul liber și-l degradează pe omul obsedat de probleme alimentare, înjosit de o existență semianimalică. Statul cnuto-sovietic este singurul în care proletarii sînt, prin simulacrul periodic al împrumuturilor voluntare, nu numai frustrați de un salariu de mizerie, dar și obligați să se prefacă mulțumiți de situația aceasta. Este și singurul unde muncitori fără apărare sînt împușcați pentru a plăti accidentele datorate uzurii materialelor și nepriceperii administrative, în care oameni înfometați riscă pedeapsa cu moartea pentru delicte minore ca furtul sau culegerea spicelor rămase pe cîmp după seceriș.

Asemenea lucruri ar fi imposibile fără controlul implacabil al unei poliții și al unei armate privilegiate din toate punctele de vedere, mai bine hrănite, îmbrăcate, adăpostite și recreate, decît celelalte categorii de „cetățeni". Avîndu-l drept președinte pe Menjinski iar ca șef efectiv pe Iagoda, GPU alcătuiește un adevărat stat în stat, cu personalul său civil și militar, cu propriile sale întreprinderi de producție și rețele de consum mai bine aprovizionate, dotate și deservite decît toate celelalte, cu imobilele, atelierele, sovhozurile, chiar cu birouri de studii tehnice și servicii cu mînă de lucru alcătuită din ingineri deținuți și muncitori deportați a căror muncă forțată o exploatează. În practică atotputernicia GPU-ului nu este îngrădită decît de voința lui Stalin. Legalitatea care-i protejează pe supușii sovietici este cînd o iluzie, cînd o ficțiune. Nu pentru că ar lipsi textele de lege: birourile și arhivele sînt pline pînă la refuz, ca și sub regimul țarist. „În nici o altă țară nu există o asemenea abundență de legi ca în Rusia", scria Lenin la începutul secolului. Dar Michelet precizase: „Nu există drept în Rusia. Cele șaizeci de tomuri de legi compilate la porunca Împăratului sînt o enormă bătaie de joc." Și, înaintea lui, marchizul de Custine notase: „După cîteva luni de ședere în Rusia, încetezi să mai ai încredere în legi." Nici în această privință, sovietismul nu a adus nici un progres față de trecut, dimpotrivă.

Pentru a salva revoluția, mai ales că nimeni nu o amenință, GPU își arogă în fapt toate drepturile, de la cele mai teribile la cele mai absurde.

Arbitrariul inchizitorial și penal dus atît de departe distruge interesul pentru muncă, spiritul de inițiativă, simțul răspunderii. De aceea avantajați sînt cei care nu muncesc, care fug de răspundere, care-și lasă treburile în seama subalternilor. Birocrația crede că poate să înlocuiască stăruința individuală și colectivă prin miliarde de hîrțoage, redactează o sumedenie de circulare inutile și face o mulțime de chestionare a căror evidență la intrare și la ieșire n-o ține nimeni. În timp ce de la cel mai mic și pînă la cel mai mare, toată lumea așteaptă ordin de sus ca să facă și cea mai măruntă treabă curentă, ceea ce obligă Secretariatul sau Biroul Politic să se gîndească la tot, să gestioneze viața cotidiană în cele mai mici detalii. În fiecare zi, aproape, presa publică pe prima pagină, sub semnăturile lui Stalin și Molotov, un lung decret oficial, solemn, referindu-se strict la vreo activitate banală care nicăieri în altă parte în lume nu necesită o intervenție guvernamentală. De exemplu, la 11 februarie 1933, publicul interesat sau nu primește instrucțiuni minuțioase despre îngrijirile care trebuie date cailor, taurilor și cămilelor, timpul de odihnă pentru iepele gestante, cantitatea de fîn, de paie, de tărîțe care trebuie repartizate animalelor de tracțiune, momentul cînd trebuie țesălate, potcovite, înhămate, puse la căruță, despre amenajarea grajdurilor, despre perioada de montă etc. Totul întrerupt de lozinci încurajatoare și punctat de referiri la prevederile Codului penal. Alte instrucțiuni de același fel vor prevedea condițiile de livrare către stat a uleiului de floarea soarelui, a cartofilor, sau felul cum trebuie culese bumbacul, sfecla. În locul unei administrații tutelare simplificate, al guvernării puțin costisitoare promise de programul socialist, un regim complicat, cheltuitor, vexator și steril.

Imaginea odioasă i se oglindește în literatură și în moravuri. Bolșevismul de stat n-a favorizat apariția nici unei personalități, n-a produs nici o idee, nici o operă, nici o carte. Nimeni n-ar putea să învinuiască pentru asta regimul, dacă el nu ar înăbuși talentul original și geniul creator, incompatibile cu o disciplină îngustă și teroristă. Așa cum gloria lui Pușkin, Gogol și Lermontov nu l-a aureolat pe Țarul de Fier, faima celor mai buni scriitori ruși contemporani nu va face gloria Secretarului de oțel. În arte și în științe ca și în filozofie sau istorie — meritul, inteligența și știința datează dintr-o epocă anterioară lui Stalin și nu datorează nimic acestei noi autocrații care tinde să alinieze la nivelul de jos caracterele, să uniformizeze conștiințele, să anihileze totul pentru ca să nu mai existe nimic de care să se poată teme și a cărui contribuție la tezaurul culturii este nulă sau negativă. Chiar și în domeniul cinematografiei, unde rușii novatori și-au adus splendidele lor talente cunoscute din teatru și unde nu trebuie luate drept sovietice calități pur naționale, cele mai frumoase promisiuni sînt înăbușite, inițiativele sînt retezate. Puținii scriitori comuniști demni de atenție printre tineri, ca M. Șolohov sau F. Gladkov, s-ar fi dezvoltat și ar fi înflorit mult

mai bine sub țarism, ca generațiile dinaintea lor, Gorki și Maiakovski, ale căror opere de bază datează dinaintea revoluției. Și se știe că nu aveau de ales decît între ideologia oficială și neant.

Încă din 1925, Stalin a introdus în domeniul artei și al literaturii metodele polițienești în vigoare în Partid și în stat. El nu urmărea decît să combată influența predominantă a lui Troțki și a troțkiștilor ca Voronski și Polonski, critici literari și directori ai principalelor reviste. În Federația Scriitorilor Sovietici, pentru a contracara influența grupului cel mai important prin talentul și prin prestigiul membrilor săi, Uniunea Panrusă a Scriitorilor, suspectată de oarecare independență de spirit și de o anumită simpatie pentru personalitatea lui Troțki, nu a ezitat să acorde o autoritate factice Asociației Scriitorilor Proletari alcătuită în proporție de 90% din incapabili sau din simpli grafomani. Aceasta a însemnat începutul unei epoci de umilințe, denunțuri, provocări și persecuții care îi obligau pe adevărații scriitori să se refugieze în considerații inactuale, amintiri din copilărie sau povestiri istorice și îi reduceau la tăcere sau la negare de sine pe „tovarășii de drum“ ai comuniștilor, cum i-a numit Troțki pe I. Babel, E. Zamiatin, B. Pilniak, A. Tolstoi, L. Leonov, C. Fedin, V. Ivanov, V. Kataev, M. Zoșcenko, L. Seifulina, I. Olieșa, M. Bulgakov, Veresaev și ceilalți. Scriitorii de curte ai Asociației domesticite de către Partid au avut dreptul să le impună cititorilor producțiile lor ilizibile și să-i cenzureze pe autorii cei mai eminenți. Organizați în brigăzi pentru a-și putea emite extravagantele elucubrații, unii se hotărăsc atunci să „cucerească puterea în literatură“, să organizeze „trupele de șoc“ în poezie, să traseze „linia bolșevică în creația artistică“, să asigure „vigilența de clasă pe frontul editării de carte“; alți pretinși campioni ai „dictaturii proletariatului în artă“ proclamă necesitatea unui „plan cincinal în poezie“ și a unui „Magnitogorsk în literatură“. Se lansează lozinca cu „să-i ajungem din urmă și să-i depășim pe Shakespeare și pe Tolstoi“. O bîlbîială în toată regula domnește cot la cot cu prostituția intelectuală.

După intervenția lui Stalin pe tema „contrabandei troțkiste“ în lucrările de istorie a Partidului, muzicienii proletari declară: „În lumina scrisorii tovarășului Stalin noi și importante sarcini au apărut pe frontul muzical. Jos cu liberalismul putred care s-a pus în slujba sonorităților burgheze și a teoriilor dușmanului de clasă!“ Și se angajează „să pună capăt canonizării compozitorilor din trecut, începînd cu Beethoven și Musorgski“. Scrisoarea lui Stalin trebuie să facă din „fiecare orchestră sovietică un colectiv de luptă pentru adevăratul marxism-leninism“. Celula comunistă din Conservator este acuzată de deviație de dreapta din cauza simpatiei ei pentru un dirijor cu opinii politice îndoielnice. După muzică, vine pictura. Cutare critic de artă denunță un „peisaj contrarevoluționar“, altă nulitate obscură și încurcă-lume îi pune la stîlpul infamiei pe Rembrandt și pe Rubens. Dimpotrivă, recompensele și medaliile răsplătesc mîzgălelile cele mai plate ca *Mauser, calul de război al tovarășului Voroșilov* sau *Bunică de tînără comunistă*. Muzeele din

Moscova se îmbogățesc cu pancarte explicative după care Renoir și Degas ar reprezenta „capitalismul putred", Gustave Moreau, „arta plutocrației", Cézanne, „epoca industriei grele" iar Gauguin, „politica colonialistă".

Din aceeași categorie de insanități fac parte și „lupta pentru introducerea dialecticii pe frontul matematicii" și „ofensiva pe frontul filozofiei", în timp ce unii propovăduiesc fizica leninistă, chimia sovietică și matematicile marxiste. Pot fi invocate manifestări delirante ca aceea a lui Krîlenko la Congresul jucătorilor de șah din 1932: „Trebuie să punem capăt o dată pentru totdeauna neutralității în șah. Trebuie să condamnăm o dată pentru totdeauna formula « șahul pentru șah », ca și formula « artă pentru artă ». Trebuie să organizăm brigăzi de șoc de jucători de șah și să trecem la realizarea unui plan cincinal la șah." Aceste enormități hilare, extrase dintr-o enciclopedie a prostiei sovietice cu titlu de exemplificări tipice ale demenței colective declanșate de Stalin într-o atmosferă irespirabilă, ar fi stîrnit rîsul dacă n-ar fi fost prezența GPU-ului în spatele acestor inițiative ale Asociației detestate, ca și în spatele diverselor fracțiuni comuniste de intelectuali depravați, imorali și inculți, mai pricepuți să dăuneze muncii unei elite decît să producă ei înșiși ceva. Unii oameni de litere au putut să scape de persecuții grație protecției capricioase a lui Stalin, unii s-au expatriat cu mare dificultate, dar excepțiile acestea nu infirmă regula. Faptul că un revoluționar de talia lui Maiakovski n-a putut evada din această junglă decît prin sinucidere, în 1930, ca și Esenin, alt poet inadaptat, în 1926, ca și, mai tîrziu, poetul proletar Kuznețov, ca și poetul simbolist Vladimir Piast, ca și scriitorul revoluționar Andrei Sobol, ne ajută să ne dăm seama de situația artiștilor tot atît de tragică precum aceea a muncitorilor și țăranilor. Regimul de favoare acordat lui Boris Pasternak i-ar fi permis să supraviețuiască în orice alt despotism și pune și mai bine în evidență condiția inumană în care se zbat cei mai mulți dintre confrații lui. Și sînt explicabile conversiunile, prosternările, abdicările smulse inteligheņției sovietice, spre rușinea parveniților dictaturii. În 1932, cu obișnuita-i brutalitate și violență față de cei slabi, Stalin suprimă dintr-un condei malefica Asociație care-i servise de instrument și poruncește fuziunea tuturor grupărilor scriitoricești. Afectează în domeniul esteticii o deschidere de vederi foarte liberală. Dar deprinderea rămîne de un conformism arid în arta și literatura sovietică, aflată într-o incompatibilitate absolută cu orice fel de socialism și comunism.

Aceeași antinomie își găsește în fine confirmarea definitivă în plebiscitul manevrat în permanență prin toate mijloacele posibile de corupere și intimidare pentru a-l înălța pe Stalin pe culmea unui incredibil eșafodaj de minciuni și impostură, pentru a-i construi o reputație de mare om, de erou fără teamă și reproș, de geniu proteiform și universal. Hagiografia compusă în cinstea lui Lenin, mort, nu este nimic pe lîngă această canonizare a lui Stalin încă în viață. Condusă cu o tenacitate excepțională în U.R.S.S., acțiunea revelează o tendință continuă înspre cristalizarea unei

puteri personale avînd în natura ei ceva din țarism, din bonapartism și din fascism, sub obiceiuri orientale și cu pretenții americane.

Neîntrerupta tămîiere inaugurată cu ocazia celei de-a cincizecea aniversări a lui Stalin și prelungită de atunci într-un crescendo de adorație, venerație și slăvire artificiale nu poate fi descrisă în nici un fel. Iar citatele nu dau decît o idee foarte atenuată, căci nu se pot rezuma în cîteva rînduri mormanele de literatură apologetică, nici nu se pot reda procedeele de punere în pagină, nici nu se poate reproduce iconografia corespunzătoare. Repetarea neîncetată a unor metode diverse modelează creierele și poate determina inducerea unui curent afectiv în mase.

După ce-i înfrumusețaseră o biografie un pic cenușie atribuindu-i lui tot ce aparținuse lui Lenin și lui Troțki sau altora, camarila birocratică deja avizată în ce-l privește învață să vină în întîmpinarea dorințelor stăpînului, să-i ghicească intențiile și să-i stimuleze dorințele. Începînd din 1930 se lansează o supralicitare contagioasă printre curtenii de toate categoriile, obligați să-l ajungă din urmă și să-l întreacă pe cel mai lingușitor sau pe cel mai abil. Abia pus în circulație, cuvîntul „geniu" devine obligatoriu și cel care uită să-l scrie cu orice prilej sau fără nici un prilej devine suspect și se expune unor neplăceri serioase. Un servilism nestăvilit și sordid sugerează mii de modalități de a avansa în carieră glorificîndu-l pe tiran. Este pictat și sculptat în atitudini napoleoniene. Există deja Stalingrad, Stalino, Stalin, Stalinabad, Stalinks, Stalin-Ul, dar în măsura în care mai rămîn încă dezinențe geografice disponibile, funcționari descurcăreți botează alte și alte orașe: Stalinisi și Stalinir, în Georgia, Stalinogorsk în Rusia. Publicul se întreabă deja ce îl împiedică pe Stalin să dea Moscovei numele său, cu care a fost deja botezat cel mai înalt vîrf din Pamir. Nu mai punem la socoteală nenumăratele instituții și așezăminte puse sub aceeași inscripție. Ingineri arivişti numesc „stalinită" un oțel foarte dur. Executivul sovietic răspunde unei dorințe populare unanime și irepresibile acordîndu-i a doua oară lui Stalin ordinul Drapelul Roșu. Va hotărî mai tîrziu să recompenseze serviciile aduse industriei printr-o medalie purtînd inevitabil efigia care umple toate ziarele, se vede pe toate zidurile și tronează, ca un simbol involuntar, dar cu atît mai expresiv, în vitrinele goale ale magazinelor ducînd lipsă de mărfuri.

Literații mai ales se întrec în josnicia ditirambilor, sperînd să cîștige vreo favoare — o funcție mai bine retribuită, o rație mai mare, sau... pașaport pentru exterior. Îl știu pe Stalin ros de un penibil complex de inferioritate intelectuală, pe care Buharin i-l ghicise foarte bine cîndva și deosebit de avid de complimente cu privire la erudiția și cultura sa mult prea sărace. Aici adevărul nu mai are nimic verosimil. Stalin „s-a remarcat întotdeauna prin înțelegerea lui profundă pentru literatură", spune unul în revista *În slujba literaturii*. Stalin se numără printre „cunoscătorii și criticii profunzi ai lui

Hegel", după opinia unui colaborator la *Revoluție și Cultură*. Stalin face parte dintre „competențele cele mai autorizate în problemele filozofiei contemporane", spune un al treilea. „În fond, unele aprecieri ale lui Aristotel nu au fost întruchipate și descifrate în toată amploarea lor decît de către Stalin", scrie în *Frontul cultural* un al patrulea, în acest jargon ininteligibil din care pare să străbată o ironie mușcătoare. Dar presupusul curaj nu este decît o lingușeală josnică și curînd vom afla, de la un al cincilea lingușitor, că Socrate și Stalin sînt piscurile inteligenței. Un profesor de la Academia comunistă declară pe tonul cel mai firesc: „Poziția tezelor kantianismului nu poate fi definitiv înțeleasă în știința contemporană decît în lumina ultimei scrisori a tovarășului Stalin", fiind vorba despre aceeași scrisoare plină de grosolănii în legătură cu „liberalismul putred" și „contrabanda troțkistă". „Fiecare paragraf, fiecare alineat din discursul lui Stalin este izvorul de inspirație cel mai bogat pentru operele artistice", afirmă un manifest al Asociației drept comentariu la un discurs încîlcit despre plan, invitîndu-i pe toți scriitorii și criticii să mediteze îndelung asupra textului respectiv. În *Pămînt sovietic*, un poem în proză slăvește „chipul mare, ochii mari, fruntea mare, incomparabilă" ale lui Stalin, a cărui apariție produce efectul unei „raze de soare de vară". *Gazeta literară* nu se sfiește să laude în el un stilist: „Este misiunea lingvisticii și a criticii să studieze stilul lui Stalin." De data asta, afrontul pare evident, satira sigură și se prevăd sancțiuni nemiloase. Dar elogiul e acceptat ca și celelalte. Redactorul de la *Izvestia* proclamă în timpul unui congres: „În pragul noii ere se înalță doi inegalabili titani ai gîndirii, Lenin și Stalin" și conchide: „Se poate la ora actuală scrie pe indiferent ce temă fără a-l cunoaște pe Stalin? Cu siguranță că nu. Nu putem să înțelegem nimic fără Stalin și nu putem scrie nimic interesant." Demian Bednîi, căzut în dizgrație, încearcă să-și cumpere iertarea strigînd într-o adunare: „Învățați să scrieți ca Stalin!" Acest versificator spusese destule altele de același fel. O scriitoare vede în Stalin nici mai mult nici mai puțin decît pe continuatorul lui Goethe. Un discurs al lui Kalinin se va termina cu aceste cuvinte: „Dacă mă veți întreba cine cunoaște mai bine limba rusă vă voi răspunde: Stalin." Cu ocazia tricentenarului nașterii lui Spinoza, *Pravda* găsește mijlocul de a insera cu litere de o șchioapă, între diferite extrase din Marx, Engels și Lenin avînd legătură cu filozofia, dacă nu neapărat cu Spinoza, citate din Stalin cu totul străine, și pe bună dreptate, atît de Spinoza cît și de filozofie. Dar Stalin primește fără să clipească această grosolană lingușeală. După Aristotel, Socrate, Kant și Hegel, un Spinoza în plus sau în minus nu are de ce să-l mai tulbure. „Nu există compliment lingușitor pe care această putere care se crede egală zeilor să-l respingă ca fiind exagerat", scria Iuvenal în alte vremuri, dar în împrejurări similare.

Asistăm în 1934 la o apoteoză greu de descris în cuvinte în momentul în care Stalin găsește de cuviință să convoace cel de-al XVII-lea Congres al Partidului, la 3 ani și jumătate după cel de-al XVI-lea și după o epurare

care a durat mai mult de un an și a „curățat“ vreo 300 000 de membri nedemni. Totul gravitează acum în jurul ceremoniei de slăvire a omului celui mai detestat din Uniunea Sovietică. O pregătire minuțioasă creează ambianța, echipe de lăudători și ași individuali ai lingușelii se întrec în panegirice. Fiecare colecționează și disecă aforismele cele mai banale ale idolului lor făcînd din ele sentințe „istorico-mondiale“. Cu toate ocaziile și la nevoie fără nici o ocazie, oratori și ziariști repetă care mai de care: „Stalin a avut dreptate“, sau „Așa cum a spus Stalin“. Și fiecare se dă de ceasul morții să găsească noi epitete laudative, fiindcă „brigadier de șoc“, „figură legendară“, „conducător iubit“, „gînditor genial“ și „mult iubitul Stalin “ își pierd strălucirea după ce-au fost atît de mult folosite. În preajma congresului, repertoriul se umflă cu noi hiperbole, dintre care cea a lui Buharin care-l numește pe Stalin „feldmareșal al armatei revoluționare“. Formula se potrivește de minune pentru a gratula „conducătorul proletaritului mondial“, părtaș la toate eșecurile celei de-a treia Internaționale de la moartea lui Lenin, mai direct responsabil de deruta din 1927 în China și de politica oarbă care, printr-o retragere fără luptă, a dus comunismul din Germania de la eșecul scandalos la o debandadă ireparabilă. În timpul congresului osanale neîntrerupte urcă de dimineața și pînă seara spre „colosul de oțel“, spre „marele cîrmaci“, „marele inginer“, „marele arhitect“, „marele învățător“, „marele discipol al marilor maeștri“, „cel mai mare teoretician“, „cel mai mare leninist“, în fine „cel mai bun dintre cei mai buni“... Stalin este genial, foarte genial, cel mai genial; este înțelept, foarte înțelept, cel mai înțelept; este mare, foarte mare, cel mai mare... Declinarea la superlativ devine regulă și toate acestea se tipăresc în fiecare zi, pe fiecare coloană a fiecărei pagini a fiecărui ziar, cu o risipă de formule de adresare extatice, imposibil de reprodus. La congresul care se intitulează cu modestie „Congresul învingătorilor“ recordul este bătut de către unul din favoriți, Kirov, care-l salută pe „cel mai mare conducător al tuturor timpurilor și al tuturor popoarelor“. Discursurile încep și se încheie cu o profesiune de credință în onoarea supraomului, cu explozii foarte spontane de ovații și cu urale de nestăvilit. Trebuie să renunțăm să descriem primirea care i se face lui Stalin atunci cînd expune Raportul Comitetului Central. După congres, ecourile plebiscitului se prelungesc la nesfîrșit în adunări locale, articole, angajamente, telegrame.

Nu avem aici decît un singur panou al dipticului. Celălalt reprezintă căderea tăcută a învinșilor. Fiindcă la ceasul supremei sale ascensiuni, Stalin vrea încă să guste din „dulcea răzbunare“. El le cere nefericiților lui dușmani să se flageleze în public, să-și mărturisească la tribună abjecția, să se tîrască sub urletele lacheilor lui înverșunați în a călca în picioare oameni prăbușiți la pămînt. Încă o dată capitularzii de dreapta și de stînga își recunosc greșelile și cîțiva sînt destul de lași pentru a se acuza unii pe alții. Bineînțeles că ei epuizează ultimele resurse ale vocabularului pentru a manifesta un entuziasm de comandă la adresa învingătorului pe care în sufletul lor îl blestemă.

Spectacol degradant în care nici înșelătorii, nici înșelații nu se lasă înșelați de înșelătoriile reciproce și care descurajează descrierea și comentariul. Dar nimic nu poate stăvili frenezia răzbunării infamante și a falsei căințe a bolșevicilor din faza decadenței. „Nouă ne place să achităm tot atît de mult cît ne place să condamnăm“, a scris Gorki, dar în această mentalitate „se observă mereu grija de a se achita fiecare pe sine pentru propriile greșeli viitoare“. Citindu-și raportul, Stalin constatase: „La acest congres nu mai aveam nimic de dovedit, nu mai avem de doborît pe nimeni.“ Cu toate astea troțkismul de mii de ori nimicit și desființat nu a fost scutit de lovituri, nici deviațiile considerate zdrobite și lichidate, nici vechii adversari de idei deja neutralizați și raliați la ortodoxia stalinistă completă. Putem deduce că inflexibilele metode polițienești și carcerale ale lui Stalin sînt potrivite cu mediul fiindcă ele dau roadele așteptate. La sfîrșitul congresului, unul dintre ultimii partizani importanți ai opoziției, Sosnovski, își trimite din Siberia declarația de abdicare, urmată imediat de cea a lui Rakovski. Amîndoi se dezic de fracțiunea lor, învinsă, renunță la ideile lor neortodoxe, îl repudiază pe Troțki și se înclină în fața lui Stalin. În închisori și în carcere, în lagăre și la ocnă, nu prea mai rămîn decît adversari politici curajoși, lipsiți însă de influență și ale căror nume se pierd în uitare. Cea mai mare parte a troțkiștilor s-au compromis prin palinodiile lor, alții, precum Kote Țințadze, au murit în exil. Milioanele de deținuți și de proscriși lipsiți de contacte cu exteriorul nu speră nici o amnistie care să survină înainte de un război catastrofic. Persoana lui Stalin este de acum identificată cu o putere dictatorială fără echivalent în lume și fără precedent în istorie.

Din înșiruirea faptelor, din relatarea evenimentelor și din demonstrația textelor se degajă cu destulă pregnanță fizionomia odioasă al cărei destin prodigios este atît de dificil de explicat în afara granițelor Uniunii Sovietice. Sînt cunoscute acum calitățile și slăbiciunile lui Stalin, disproporția excesivă între intelectul și voința lui, între cunoștințele lui și aptitudinile practice, motivele succesului său personal clădit pe ruinele programului socialist al propriului partid. Este răbdător, meticulos, scurt la vorbă și lipsit de iluzii și, mai ales, favorizat de disprețul lui pentru om, lipsa lui de scrupule și de principii. Este un produs al împrejurărilor, datorează ascensiunea politică celor care i s-au opus, dar aceleași lucruri s-ar putea spune despre fiecare dintre semenii lui dictatori. N-ar fi reușit să se impună fără un anumit fler, fără capacitățile lui naturale de a țese intrigi și un aliaj eficace de sînge rece și energie. Abil în a temporiza soluțiile dezavantajoase, în dezbinarea adversarilor și în evitarea obstacolelor, nu se dă înlături de la nici un procedeu dacă i se oferă ocazia de a lovi, de a brutaliza, de a zdrobi. A avut abilitatea să evite vărsarea de sînge în Partid, atît de abundent practicată în țară, și să reducă la tăcere opoziția combinînd delațiunea cu călușul, cu stîlpul infamiei și cu o întreagă gamă de sancțiuni. Este viclean, ipocrit, perfid, dar și brutal, violent, implacabil și întotdeauna

mînat de unicul țel de a păstra puterea pe care a confiscat-o prin acumularea de mici mijloace. Cum a scris Bakunin despre Neceaev, „a ajuns încetul cu încetul să se convingă că pentru a întemeia o societate solidă și indestructibilă trebuie luată ca bază politica lui Machiavelli și trebuie adoptat în totalitate principiul iezuit, pentru trup numai violența, pentru suflet, numai minciuna". În momentele cele mai aprige ale luptei între bolșevici și menșevici, aceștia din urmă i-au acuzat pe primii de neceaevism și de iezuitism, spre indignarea lui Lenin și a discipolilor săi. Dar îi era rezervată lui Martov o revanșă postumă prin reabilitarea lui Neceaev încercată de cîțiva istorici comuniști sub Stalin și nu este deloc o întîmplare că unul dintre ei, A. Gambarov, își încheie lucrarea afirmînd că anticipările lui Neceaev „și-au găsit întruparea deplină în metodele și tactica partidului comunist din Rusia în cursul celor douăzeci de ani de istorie ai săi".

Este evident că Stalin nu l-a citit pe Machiavelli, cu atît mai puțin uimitorul *Dialog în infern între Machiavelli și Montesquieu*, carte anonimă, publicată în exil, a unui proscris republican din al II-lea Imperiu, Maurice Joly. Dar el a urmat din instinct linia de conduită trasată în acest manual de perfidie și de duplicitate, scris în ton ironic, ale cărui precepte se rezumă în aceste cîteva rînduri, transcrise aproape literal: trebuie să separi morala de politică, să înlocuiești orice justiție cu forța și cu viclenia, să anihilezi gîndirea individuală, să înșeli poporul cu aparențe, să nu tolerezi libertatea decît sub amenințarea terorii, să măgulești prejudecățile naționale, să ții poporul în ignoranță față de ce se întîmplă în lume iar capitala față de ce se întîmplă în provincii, să transformi uneltele gîndirii în unelte ale puterii, să folosești fără remușcări execuțiile sumare și deportările administrative, să pretinzi să ți se ridice în permanență în slăvi faptele, să scrii și să predai tu însuți istoria propriului regim, să ai o poliție care să reprezinte cheia de boltă a regimului, să-ți faci adepți credincioși prin acordarea de tinichele și panglici, să transformi cultul uzurpatorului într-un fel de religie, să te faci indispensabil creînd un vid în jurul tău, să anemiezi opinia publică pînă la apatie, să-ți încrustezi numele peste tot așa cum picătura de apă scobește granitul, să exploatezi ușurința cu care oamenii devin delatori, să te folosești în avantajul tău de viciile societății, să vorbești cît mai puțin posibil, să spui contrariul a ceea ce crezi, să mergi chiar pînă la a schimba sensul cuvintelor... Toate astea par scrise pentru Stalin și rezolvă problema adesea discutată a trăsăturilor comune dintre Lenin și moștenitorul lui. La acesta din urmă nu mai regăsim nimic din însușirile celui care a întemeiat statul sovietic. În afara diferențelor evidente, ceea ce a fost mare și dezinteresat la Lenin este, la epigonul lui, meschin. Dimpotrivă, între Stalin și Troțki există cel puțin o asemănare psihologică esențială care îi situează pe amîndoi mult mai prejos decît Lenin: pretenția lor de infailibilitate. Nici unul nici celălalt nu au recunoscut niciodată sincer că au greșit, în timp ce primul dintre bolșevici a dat adesea în examenele sale de conștiință exemplul

unei autocritici cinstite. Asemenea lui Napoleon care a spus: „Eu eram stăpînul, mie îmi revine întreaga responsabilitate pentru greșeli", chiar și atunci cînd locotenenți incapabili i-au deservit proiectele, Lenin își asuma întreaga responsabilitate a actelor propriului partid. „Cel mai mare conducător al tuturor timpurilor și al tuturor popoarelor" își dă măsura aruncînd întotdeauna pe alții, pe inferiori și pe cei mici povara propriilor sale aberații momentane sau permanente.

El nu numai că a modificat sensul cuvintelor, ca sub inspirația acestui Machiavelli apocrif, ci schimbă și valoarea cifrelor adaptîndu-le după voie calculelor sale politice personale, sub pretextul rațiunii de stat. Cu aritmetica lui se întîmplă ca și cu etica și estetica lui, subordonate toate scopului de a păstra puterea. Cu cît sînt mai puțini comuniști în Partid, cu atît numărul membrilor acestuia este mai mare: totalul se apropie de 3 milioane în 1934, inclusiv stagiarii, plus 5 milioane de tineri, și ar putea să se dubleze după fantezia secretarului. Statisticile înșiră tot felul de numere lipsite de interes și de realitate, dar nu numărul sinuciderilor, execuțiilor capitale, al victimelor Planului, al deceselor din cauza foametei și tifosului. N-o să se știe chiar așa de curînd numărul celor încarcerați și al celor deportați prin izolarea cărora se asigură ordinea stalinistă, cifra oscilînd între 5 și 10 milioane. Nici GPU nu ar fi capabil să dea o cifră exactă.[1] O broșură a lui B. Șirvindt, director de închisori, dă la iveală numărul de condamnări diverse pronunțate de tribunale în 1929, numai în Republica Rusia, fără Ucraina, Caucaz etc.: 1 216 000, față de 955 000 anul precedent, fără să se ia în calcul pedepsele aplicate de GPU. Sentințele supreme au crescut într-un an cu 2 000 la sută. Aceste informații parțiale dau o perspectivă înspăimîntătoare asupra represiunii exercitate în ansamblul Uniunii Sovietice de către cele două jurisdicții, chiar înainte de a se atinge punctul culminant al colectivizării. Și se înțelege că opusculul imprudentului funcționar a fost retras din circulație iar divulgarea lui a fost interzisă. Dar există o informație de ansamblu, nu mai puțin concludentă, din 1935, datorată lui I. Solonevici care a fost în măsură să facă niște calcule exacte: el apreciază la minimum 5 milioane numărul deținuților aflați doar în lagărele de concentrare, fără să includă aici populația aflată în închisori și aresturi, exilații și proscrișii de diverse categorii, și estimează la o zecime dintre adulții bărbați numărul total al celor condamnați. Sîntem prin urmare destul de aproape de adevăr dacă vorbim despre o cifră de aproape 10 milioane, fără să-i luăm în calcul decît pe cei în viață.

Cît despre panglici și tinichele, Stalin moștenise de la instituție o insignă militară, dar a creat pe urmă două decorații civile, apoi, în 1934, noua distincție de Erou al Uniunii Sovietice, în afară de recompensele bănești. În

---

[1] Cifrele nu au încetat să crească de la o zi la alta, de la o lună la alta, de la un an la altul, cît a durat redactarea acestei cărți. La început a trebuit să numărăm victimele cu milioanele, apoi cu zecile de milioane. (Vezi nota mai explicită de la p. 508.)

toate privințele, el se conduce după un machiavelism intuitiv, deși de multe ori de o calitate foarte proastă. Arta de a-și ascunde gîndurile nu mai are pentru el secrete, puterea lui de disimulare nu este mai prejos decît arta provocării: în 1932, dispare cîteva luni și, pentru a-și deruta inamicii, pentru a-i lăsa să-și arate satisfacția, pentru a le da de lucru spionilor și pentru a-i pedepsi la întoarcere pe limbuți, lasă să se răspîndească zvonul unei viitoare demisii. Fără îndoială, la originea zvonurilor de care a profitat se află chiar el. Căci nimeni înaintea lui nu a îndrăznit să falsifice cu atîta indecență istoria, să trișeze cu adevărul, să-și atribuie merite imaginare, să se facă sanctificat fără a avea nici un drept. Duce pînă acolo orgoliul încît acceptă ca, în 1934, curtenii lui să adjudece pentru el meritul... unei expediții la pol cu care nu are nimic în comun, așa cum nu are nimic în comun cu retorica lui Aristotel, cu maieutica lui Socrate, etica lui Spinoza, metafizica lui Kant sau dialectica lui Hegel. Necazul lui este că omagiile îi vin întotdeauna din partea complicilor care și-au legat soarta de soarta lui, de la slugi lipsite de convingeri, lingușitori interesați, sau din partea unor învinși legați de mîini și de picioare, niciodată din partea unui om cît de cît liber. El reușește totuși să inducă în eroare tineretul pervertit de un *credo quia absurdum* învățat în numele leninismului. Dresate încă de la cea mai fragedă vîrstă să-i maimuțărească pe adulți, înregimentate în unitățile de pionieri, răsfățate printr-o educație în spiritul repetării papagalicești și prin exemplul nefast al părinților, roase de arivism și de egoism, noile generații sînt pentru Stalin un inepuizabil rezervor de cadre pentru înlocuirea după plac și completarea clientelei credincioase lui. Cea mai mare înfrîngere, nemaiîncercată pînă acum de socialism, o constituie acest fenomen de depravare colectivă care constă în a inculca copiilor și adolescenților contrariul absolut al unei doctrine păstrînd vocabularul ei.

Stalin nu s-a mulțumit să pervertească în acest fel tineretul zis sovietic. Internaționala a treia devenită în mîinile lui o sectă demnă de dispreț și sterilă, s-a transformat peste tot într-un auxiliar inconștient, dar eficace, al contrarevoluției. Așa cum comuniștii polonezi sprijiniseră lovitura de stat militară a lui Pilsudski, pentru ca apoi să se căiască amarnic, cei din Germania au făcut de mai multe ori cauză comună cu Hitler pentru a plăti în curînd în lagăre de concentrare — și cîțiva bieți tineri pe eșafod — politica demențială a nepricepuților lor păstori. „Internaționala comunistă nu reprezintă nimic și nu există decît datorită sprijinului nostru", a spus Stalin într-o zi, cu martori, iar Lominadze a consemnat afirmația; dar cinicul „conducător al proletariatului mondial" a continuat să susțină secțiunile parazitare ale Internaționalei lui fictive. Totuși, încă din 1925, hotărîse, de comun acord cu Tomski, să lichideze filiala „sindicatelor roșii" și luase măsuri în consecință. Ar fi fost primul pas, pregătindu-l pe următorul, în logica vederilor lui mărginite de orizontul național și în plus, conform, fără voia lui, intereselor mișcării muncitorești. Protestele stîngii doctrinare l-au obligat să abandoneze proiectul a cărui realizare n-a mai considerat-o urgentă în momentul cînd, scăpat de

orice opoziție, nimeni nu-i mai stătea în cale. Desigur, este omul în stare să taie bugetul unei Internaționale aflate la ordinele lui așa cum decretase într-o clipită desființarea Asociației scriitorilor proletari, dacă n-a găsit de cuviință că păstrarea ei prezintă un avantaj suficient pentru el. „Cominternul", știe Stalin, nu va face niciodată nici o revoluție „nici măcar de-acum în 90 de ani", cum a spus ironic în Biroul Politic, în prezența lui Troțki. Dar nimic nu-l obligă încă, nimic nu-l determină deocamdată în chip decisiv să se debaraseze de un instrument ușor de manevrat, pe care-l consideră util pentru costisitoarea lui reclamă personală ca și pentru manevrele lui de politică externă duplicitară și pe care, cu prețul unei discreditări iremediabile a comunismului în cele două lumi, îl va păstra cît timp îi va fi cu putință.

Stalin a avut talentul de a se menține la putere, dar a făcut-o contrazicîndu-se continuu, în faptele sale, sub acoperirea unei frazeologii lipsite de orice decență. În 1934, congresul bolșevist ratifică un al doilea plan cincinal a cărui relativă prudență nu prea justifică elogiile satisfăcute aduse celui precedent. La recenta conferință a Partidului discursurile oficiale estimau deja pentru 1937 o producție de 100 miliarde Kwh, 250 milioane tone de huilă, 80 de petrol, 22 de fontă etc., dar la congres previziunile vor coborî la 38 pentru electricitate, 152 pentru huilă, 47 pentru petrol și 16 pentru fontă. Nu este vorba decît de ipoteze a căror inconsistență fusese deja dovedită de fapte. Altfel spus, dacă prin absurd al doilea Plan ar fi fost realizat mai bine decît primul, Uniunea Sovietică n-ar fi produs, după zece ani de planificare și douăzeci de ani de revoluție, decît jumătate din producția de fontă a Statelor Unite pe 1929, mai puțin de o treime din electricitatea și din huila produse de acestea, abia ceva mai mult de o treime din petrolul lor și asta pentru o populație mai mare numeric cu o treime. Comparația ar fi încă și mai dezavantajoasă la produse finite decît la materii prime. În 1933, la conferința economică internațională de la Londra, Litvinov avansează propunerea cumpărării de mărfuri din străinătate în valoare de un miliard de dolari, într-atît era de mare sărăcia în țara recordurilor în momentul cînd guvernul ei are obrazul să manifeste un dispreț absolut față de produsele venite din exterior. Pînă și hîrtia pe care o folosesc bolșevicii pentru a minți publicul dezminte, prin culoarea ei gri sau galben murdar și calitatea ei inferioară, poveștile lor despre progresul tehnic. Condițiile acceptate pentru a obține din partea Statelor Unite recunoașterea *de jure*, renunțarea la propaganda subversivă, tolerarea religiei în interiorul U.R.S.S. etc., îl arată pe Stalin dispus la orice concesie pentru a-și eterniza autocrația. El ține discursuri admirative despre președintele Roosevelt, afișează în convorbirile lui cu americanii preocupări exclusiv rusești, prevede, pentru 1933, sfîrșitul crizei economice mondiale, ia în derîdere internaționalismul lui Troțki și „revoluția permanentă". Este gata să adere, negociind, la Societatea Națiunilor despre care spunea altădată că „putrezește de vie" și întoarcerea lui cu 180 de grade se încheie în 1934, cînd îndrăznește să anunțe ca pe un triumf al

Uniunii Sovietice aderarea la „liga bandiților“. Dar cu cît este mai cooperant în exterior, cu atît concentrează mai multă putere în interior. Mereu obsedat să supravegheze cele mai mici rotițe ale aparatului, reformează poliția la vîrf, instituind între Biroul Politic și GPU o „procuratură“, pe urmă administrația superioară, prin transformări și restructurări al căror secret doar el îl știe iar congresul care „ia hotărîrea“ nu cunoaște decît pretextele. În 1934, el suprimă Inspecția Muncitorească și Țărănească, atît de dragă lui Lenin, o înlocuiește cu Comisia de Control Sovietic după modelul celei a Partidului, remaniază peste tot personalul „la vîrf“, îi revocă pe comisarii poporului, multiplică la bază „secțiunile politice“ care transmit mai direct ordinele Secretariatului și dublează în provincie toate birocrațiile cu o altă birocrație, mai autoritară. În fine, în același an, simulează o restrîngere a atribuțiilor GPU transferîndu-le asupra Comisariatului pentru Interne, dar schimbă doar numele, păstrînd întreg sistemul și personalul, cu Iagoda ca șef secondat de Agranov și Prokofiev, astfel încît pentru popor nimic nu se schimbă, în fond.

Rarele interviuri pe care le acordă, în scopuri diplomatice, în care repetă truismele cele mai vetuste ale unui socialism rudimentar și din care sinceritatea este exclusă aproape prin definiție, nu conțin nimic de natură să suscite considerații noi sau utile, cu o singură excepție. Într-o convorbire cu scriitorul german E. Ludwig care-l abordează caracterizîndu-l drept una dintre „eminentele personalități istorice“ demne de lucrările sale, inevitabila invocare a lui Petru I îl incită să răspundă printr-o diversiune ascunsă într-o metaforă: „În ce-i privește pe Lenin și pe Petru cel Mare, acesta din urmă era o picătură în mare în timp ce primul a fost un ocean.“ În ce-l privește pe el însuși, Stalin nu are altă aspirație decît aceea de a fi „demnul elev“ al lui Lenin, adică să se poată compara cu oceanul, nu cu picătura. El nu concepe, între altele, că „țarul muncitor“ ar fi fost, la vremea lui, un tăvălug, ca și el, constituind împreună cu „oamenii în serviciul“ lui (*slujilîie liudi*) nucleul viitoarei nobilimi. În Rusia sovietică, nivelarea s-a produs în același timp cu formarea unei birocrații privilegiate ale cărei vîrfuri constituie un embrion de clasă sau de castă dominantă. Primul împărat al Chinei, Qin Shi Huang-di, mare organizator și deportator, constructor al Marelui Zid, a făcut din funcționari o aristocrație. La fel, Dioclețian, care le-a conferit titluri netransmisibile urmașilor. Nu este inevitabil ca birocrația sovietică să-și extindă și să-și consolideze atributele distincte, dar viitorul ei va depinde de contingențele internaționale și nu de clarviziunea „geniului“ său. O referință a lui E. Ludwig la domnia tricentenară a Romanovilor îi permite lui Stalin să abuzeze de inocența sau de curtoazia interlocutorului său negînd orice recurs la intimidare și la teroare și pretinzînd că are de partea lui întreaga națiune, muncitori și țărani. Or, răscoalele au fost tot atît de frecvente sub sovietism ca și sub țarism și insurecțiile declanșate în Caucaz și în Turkestan în timpul colectivizării demonstrează că exasperarea latentă nu

așteaptă decît un prilej ca să izbucnească. Nu putem să zăbovim asupra tuturor afirmațiilor lui Stalin în fața unui jurnalist în căutare de senzațional și de care el își bate cu nerușinare joc pe un ton de o seriozitate inefabilă. Totuși, încă o reflecție, secundară, merită să fie revelată: „În ceea ce-i privește pe muncitorii noștri conștienți, aceștia își amintesc de Troțki cu repulsie, cu mînie, cu ură.“ E. Ludwig se preface a nu ști că nici un muncitor în U.R.S.S. nu are dreptul să aibă o opinie favorabilă despre Troțki și să o mai și exprime. Dar dușmănia tenace a lui Stalin prezintă pentru noi interesul de a dezvălui fondul caracterului său vindicativ, lipsit de generozitate și noblețe. Chiar și despre un adversar învins, de care declară că nu mai are motive să se teamă și față de un oaspete de două ori străin de bolșevism, el profereazā în siguranță cuvinte dușmănoase și pline de ură. Aflat la apogeul puterii sale, el folosește armele celor neputincioși și, gîndindu-se la omul lui Octombrie, renunță la falsa impasibilitate și încetează, fără voia lui, să mai simuleze indiferența „cu puls de marmură“.

Sîntem întotdeauna tentați să încercăm să surprindem trăsăturile unei individualități istorice îndepărtate comparînd-o cu altele mai bine cunoscute, să stabilim similitudini între marile revoluții și marii lor protagoniști. Dar cine va voi să caute un Stalin aproximativ în Revoluția Franceză, în care mai multe figuri au unele trăsături din Lenin și din Troțki, nu-l va găsi decît dacă adună și compune o sinteză din mai multe tipologii. Fără să pierdem din vedere deosebirile de loc și de epocă și nici să ne lăsăm prea mult seduși de analogii, trebuie să ne închipuim un Fouché, om de planul secund în timpul revoluției, aflat în prim-plan în timpul contrarevoluției, retușat cu cîteva trăsături exterioare ale unui Bonaparte nevictorios. Din Fouché, Stalin nu are doar principalele mijloace politice, virtuozitate în intrigă și vocație polițistă. Observăm în psihologia ca și în temperamentul lor multe concordanțe stranii, dincolo de originea asemănătoare în privința educației și frapantele similitudini de carieră; și Fouché vine dintr-un seminar, și el renunță la vocația religioasă pentru a se distinge mai tîrziu prin ateism; proconsul al Convenției în provincie face dovada unei energii teroriste excepționale pe care Stalin o va atinge într-un rol identic, cînd rechiziționează alimentele și reprimă rezistența; traversează fazele succesive ale evoluției revoluționare și contrarevoluționare adaptîndu-se la toate; în anul în care Consulatul devine Imperiu, el triază din arhivele de la Nantes, orașul său natal, toate hîrtiile care-l privesc, ceea ce, mînat de intenții ascunse similare, va face într-o zi și Stalin. Păstrînd proporțiile și luîndu-ne toate precauțiile, putem rosti numele lui Bonaparte dintr-un motiv formulat de Jaurès în următorii termeni: omul lui brumar combate o formă desuetă de contrarevoluție, dar dă naștere uneia noi, „contrarevoluția cezarică, cu atît mai redutabilă cu cît păstrează în înfățișarea ei cîteva din trăsăturile celei pe care a învins-o“. Se înțelege de la sine că nu este posibilă nici o apropiere între Secretarul general și Primul Consul ca indivizi, ceea ce-i înrudește fiind

rolul obiectiv al fiecăruia. Dacă Stalin și-ar fi urmat înclinația favorabilă proprietății țărănești, ar fi devenit un fel de Bonaparte birocratic, mai apropiat de nepot decît de unchi, moștenitor al unei puteri cucerite de alții și avînd drept unic geniu o imensă răbdare. Socialismul lui schematic și mărginit l-a oprit pe pantă în momentul în care opoziția credea că trăiește un thermidor; el s-a întors împotriva satelor după ce a îngenuncheat orașele. Dar rămîne, prin felul lui de a gîndi, felul de a fi și însușirile lui firești, un țăran chiar și în războiul lui împotriva mujicilor, ceea ce-i conferă unele afinități cu un alt dictator de extracție rurală și dintr-o altă clasă intelectuală, dar la fel de țăran, Cancelarul de Fier, căruia Engels i-a făcut un portret valabil și pentru Secretarul de oțel: „Bismarck este un om înzestrat cu mult simț practic, de o mare abilitate, un om de afaceri înnăscut, desăvîrșit... dar foarte adesea, o inteligență atît de dezvoltată în domeniul vieții practice este strîns legată de o îngustime de vederi corespunzătoare... Bismarck nu a emis niciodată nici cea mai neînsemnată idee politică originală. Dar știa să asimileze ideile elaborate de alții. Această îngustime de spirit a fost o fericire pentru el. Fără ea n-ar fi ajuns niciodată să-și reprezinte istoria universală dintr-o perspectivă specific prusacă." Este suficient să schimbăm ultimul cuvînt pentru a recunoaște unele trăsături ale lui Stalin, care are și altele, mai rele.

Supușii sovietici n-au de ce să meargă atît de departe pentru a găsi un model mai mult sau mai puțin desăvîrșit al despotului lor. Ei îl găsesc în istoria națională și în literatura clasică a țării, în imaginea caricaturală a unui erou din Scedrin în *Istoria unui oraș*, operă necunoscută în Occident, dar foarte apreciată în Rusia și care a dobîndit un plus de notorietate datorită antipatiei pe care o inspiră Stalin. Peste un oraș sau mai degrabă o regiune alegorică unde fiecare casă, fiecare celulă socială își are „comandantul și spionul ei" și ai cărei locuitori, supuși unei discipline de cazarmă, au pentru zilele de sărbătoare „libertatea de a face marș forțat în loc să muncească", domnește o brută de guvernator, Ugrium-Burceev, simbol evident al birocrației în uniformă. În pagini care nu pot fi rezumate, Scedrin zugrăvește o siluetă de neuitat a acestui personaj „închis ermetic" al cărui chip oglindește „certitudinea militară și liniștită că toate întrebările au fost de mult timp rezolvate" și care, după ce a tras o linie, „are intenția să alinieze la ea întreaga lume vizibilă și invizibilă". Cititorul rus contemporan vede desigur în această întruchipare parodică a ministrului Arakceev, prea bine cunoscut de soldații lui țărani, un Stalin *avant la lettre*. Informat în această privință prin rapoartele GPU, Stalin a decis să citească și el *Istoria unui oraș* și să pareze din cînd în cînd prin placide aluzii la autor. Dar nimeni nu este indus în eroare și cruda satiră a lui Scedrin se propagă în detrimentul invincibilului „feldmareșal". Funcționarii staliniști au depus tot zelul editînd, pentru copii, un basm sovietic în care Lenin, prizonier pe o insulă pustie, își ia zborul pe aripile unei lebede negre întovărășit de credinciosul Stalin, care-i arată devotament și prietenie tăindu-și un deget pentru a hrăni

pasărea carnivoră pe timpul zborului... Or, Ugrium-Burceev își taie și el un deget în semn de devotament și abnegație față de șeful lui... Voită sau întîmplătoare, coincidența are același efect și anume, ridicolul.

Orice portret al lui Stalin ar fi prematur înainte de moartea sau de căderea lui de la putere. Toate documentele de strictă necesitate au dispărut prin grija principalului interesat; printre vechii lui tovarăși din Caucaz, unii zac în exil, altora li s-a astupat gura; sertarele GPU, ale Partidului, ale Institutului Lenin nu-și vor dezvălui secretele decît după o adevărată cotitură istorică, dacă vor mai rămîne în dosare aceste secrete; anturajul dictatorului va păstra tăcerea atît timp cît îi va fi frică de Stalin sau de oamenii lui. Trebuie deci să așteptăm să iasă la iveală noi materiale, corespondențe ascunse prin sertare, memorii ale contemporanilor care vor avea șansa să-i supraviețuiască. Stalin nu are nici un prieten, nici un confident. Nu iubește pe nimeni, din cîte se știe, și nimeni nu-l iubește. În apropiații lui nu vede decît complici pe care evită să-i frecventeze într-atît îl plictisește mediocritatea lor intelectuală. Singurul om pe care îi plăcea să-l aibă în preajmă era Gorki, tot atît de captivant partener de conversație pe cît de mare scriitor și, de la întoarcerea lui în Rusia, întruchiparea conștiinței încărcate. Se vor găsi poate mai tîrziu, printre hîrtiile lui Gorki, însemnări prețioase despre întrevederile lui cu Stalin.[1] Dar viitorul succesor al acestui Cezar în rubașcă nu ar putea fi decît unul dintre subalternii lui apropiați din poliție, Iagoda, de pildă. Biografii înclinați să-i studieze viața privată, familia, obiceiurile se vor interesa din datorie profesională de prima lui soție, Ecaterina Svanidze, sora unui bolșevic obscur, care a murit lăsînd în urma ei un fiu, Iakov. Ei vor cerceta adevărul despre „sinuciderea“ celei de-a doua soții a lui, fiica unică a lui Serghei Alliluev. După un comunicat laconic publicat în presă, Nadejda Allilueva a murit subit în noaptea de 9 noiembrie 1932. Rămîneau în urma ei doi copii, Vasili și Svetlana. Încă de a doua zi s-a răspîndit în Moscova zvonul că a fost o sinucidere. Nu există încă nici dovezi scrise, nici mărturii publice, dar pentru a caracteriza statul cnuto-sovietic, incontestabila veracitate a faptului este mai puțin importantă decît convingerea generală imediat instalată, sinuciderea fiind singura manifestare posibilă a unei opinii sincere despre Stalin.[2]

Nu singura totuși, fiindcă asasinarea lui Kirov de către un bolșevic, în decembrie 1934, a arătat că arma disperării mai putea folosi și tiranicidului. De multă vreme, imunitatea lui Stalin în patria clasică a terorismului, în țara unor Karakozov, Zasulici, Halturin, Jeliabov, Perovskaia, Sazonov, Kaliaev, părea inexplicabilă. Era explicată totuși, în diferite moduri, în discuțiile private între comuniști, de unii prin hipertrofia monstruoasă a

---

[1] După moartea lui Gorki, poliția a confiscat de la locuința lui jurnalul lui intim și toată arhiva. Vezi „Le journal de Gorki“ de Gleb Glinka, în *Preuves*, nr. 53, Paris, 1955.

[2] Despre „sinuciderea“ Nadejdiei Allilueva, vezi p. 520.

aparatului de poliție, prin perfecțiunea tehnicilor sale de prevenire, luxul precauțiilor luate în jurul marelui secretar, de alții prin sistemul nemilos al ostaticilor și amploarea terifiantă a represaliilor. (Sub țarism, asasinii politici își sacrificau viața fără să-și expună prin aceasta părinții sau copiii.) Unii spuneau că personalitățile la putere au prea puțin relief pentru a servi drept țintă, caracterul în aparență colectiv al răspunderii împărtășite de organismele aparatului dictatorial apărîndu-l pe fiecare dictator în particular. În plus, adăugau ei, mijloacele moderne de a înșela opinia publică și de a acredita miturile au o mare contribuție la securitatea guvernanților. Fiecare din aceste explicații conține o parte de adevăr, dar nici una tot adevărul. Este important să nu uităm că generațiile dezamăgite de prezent nu doresc o întoarcere în trecut, dar nu concep nici un viitor mai bun. În acest impas voințele reformatoare bine intenționate se tocesc și trec mulți ani înainte de elaborarea unei noi ideologii revoluționare susceptibile să trezească în militanți abnegația unor pionieri. Dar nu este surprinzător că teroarea exercitată de sus suscită pînă la urmă terorismul de la bază. Nu știm nimic despre mobilurile lui Nikolaev, asasinul lui Kirov, nici despre împrejurările actului său, nici despre grupul subversiv căruia i-ar fi aparținut, nici despre un pretins complot împotriva lui Stalin.[1]

Acesta a putut ordona execuția a 14 comuniști, cărora nu le-a dat prilejul să se apere, după ce ordonase trimiterea la moarte a 103 deținuți fără a formula împotriva lor nici cea mai mică prezumție de vinovăție sau de complicitate, ca să nu mai vorbim de probe. A putut să aresteze din nou și să azvîrle în închisoare niște nefericiți ca Zinoviev și Kamenev, care retractaseră, se înjosiseră, se umiliseră deja de nenumărate ori și să condamne o dată cu ei alți 17 ultraleniniști ca Evdokimov, trecuți odinioară în opoziție, pe urmă de mii de ori pocăiți, plus 78 dintre tovarășii lor deportați, ca Zaluțki, Safarov și Vardin. A putut să pună la punct o versiune extravagantă a atentatului, pentru a înjosi niște rebeli cu călușul în gură, pentru a zdrobi niște incomozi reduși la neputință, pentru a încerca să-l compromită pe nelipsitul Troțki, exilat în străfundurile unei provincii franceze, pentru a-i înfățișa pe niște membri ai propriului său partid „monolitic“ epurat în permanență drept „dușmanii de clasă“ care ar fi încercat să provoace nu se știe ce „intervenție armată străină“, toate astea prin omorîrea unui rus de către alt rus, a unui comunist de către un alt comunist. Nici un om de bună credință nu se lasă înșelat de asemenea povești, în care nu există mai mult adevăr

---

[1] Această tragedie a rămas neelucidată timp de mai bine de douăzeci de ani. Numai în 1956, în raportul lui secret la cel de-al XX-lea Congres al Partidului, Hrușciov a abordat încurcat subiectul, promițînd o anchetă pentru clarificarea afacerii (după 25 de ani...). Rezultatele anchetei nu au fost niciodată date la iveală, ceea ce dovedește că Stalin a fost instigatorul crimei care a dat semnalul de începere a unor interminabile asasinate. (Vezi Hugo Dewar, „L'affaire Kirov“, în *Contrat social*, revista, vol. IX, nr. 5, Paris, oct. 1965).

decît în pretinsele mărturii smulse sub amenințarea cu moartea și declarațiile de pocăință făcute în ajun sau imediat după aceea. Și singurul lucru evident este că Stalin, cuprins de panică, a jertfit 117 suflete nu atît pe altarul lui Kirov, cît pe al propriei sale frici.

Înainte chiar de a ști dacă Nikolaev era purtătorul unui ideal superior și dacă masacrul între bolșevici la sfîrșitul anului 1934 anunță vreo cotitură, este cazul să amintim „teroriștilor terorizați“, care citează fără oprire din Marx și Engels, cuvîntul unuia dintre ei referitor la *modus operandi* specific rusesc al *narodovolțî*, asupra căruia „putem glosa tot atît de puțin pentru și contra ca și asupra tragediei din insula Chio“, și fraza altuia despre teroarea alcătuită din „cruzimi inutile comise de către oameni cărora le este frică pentru a se liniști ei înșiși“. Mîna lui Stalin nu tremură cînd este vorba să trimită la moarte nevinovați în lanțuri, dar amîndouă mîinile lui tremurau, spune Rîkov, în ziua cînd dreapta i-a depus o triplă demisie. Acest om socotit curajos, din punct de vedere fizic, nu are nici un pic de curaj moral. Nu este în stare să privească în față un adversar de idei, să-și asume răspunderea propriilor acte, să suporte o critică amicală, să dea cuvîntul cuiva pentru a face o obiecție și nu se dă în lături de la nici o formă de lașitate pentru a-și păstra puterea. 117 cadavre îi sînt indispensabile în momentul cînd un tînăr militant, fiu al revoluției bolșevice, crescut în rîndurile partidului comunist, se decide să exprime o opinie colectivă printr-un foc de revolver, neputînd să o exprime pe căi normale și legale. Dar el a creat o stare de lucruri în care orice antagonism serios trebuie să conducă mai devreme sau mai tîrziu la sinucidere, ca în cazul lui Skrîpnik, sau la asasinat, ca în cazul lui Kirov, sub o formă sau sub alta. Între diferite fracțiuni birocratice, între Stalinii lor de toate mărimile și Molotovii lor de toate calibrele, între clanurile și clicile lor, se pune în permanență problema vieții și a morții.

În celebrul articol „Mai bine mai puțin și mai bine“, în care strălucesc ultimele lumini ale minții lui, Lenin întrezărește o ciocnire finală între Orient și Occident, între revoluție și imperialism. „Rezultatul luptei va depinde pînă la urmă de faptul că Rusia, India, China etc. alcătuiesc majoritatea covîrșitoare a populației globului... “ Dar certitudinea unei victorii definitive a socialismului în eternitate nu-l consolează în privința perspectivelor sale imediate: „Pentru a asigura existența noastră pînă la următoarea conflagrație armată între Occidentul contrarevoluționar imperialist și Orientul revoluționar naționalist, între statele cele mai civilizate din lume și statele revoluționare rămase în urmă după model oriental, dar care constituie totuși cea mai mare parte, trebuie ca această majoritate să aibă vremea să se civilizeze.“ Și subliniază: „*Nu sîntem destul de civilizați pentru a trece direct la socialism.*“ Un sfert de secol el a insistat asupra unei noțiuni pe care Stalin n-a putut niciodată să o înțeleagă: „Socialismul este imposibil fără democrație“, la fel cum, vorbind despre electricitate, el includea explicit în ea toată cultura. Pentru el, ca și pentru maeștrii lui în ceea ce privește doctrina,

civilizație, democrație și socialism sînt noțiuni inseparabile. Și dacă ultimele cuvinte ale lui Lenin au cît de cît importanță, ele nu prevestesc nimic glorios pentru leniniști ca Stalin care au ignorat în prea mare măsură unul dintre resorturile esențiale ale istoriei, ceea ce, la vremea lor, cei doi inițiatori ai comunismului modern înțelegeau prin „forța de expansiune a ideilor democratice și setea înnăscută de libertate a omenirii".

BIBLIOGRAFIE

I. STALIN, Problema politicii de lichidare a culacilor ca și clasă, *Krasnaia Zvieda*, nr. 18, M., 21 ian. 1930; Întrebarea elevilor de la Universitatea Sverdlov și răspunsul tov. Stalin, *Izvestia*, M., 11 febr. 1930; Amețeala succesului, *Pravda*, nr. 60, M., 2 martie 1930; Răspuns tovarășilor colhoznici, *Pravda*, nr. 92, M., 3 aprilie 1930; Asupra cîtorva aspecte din istoria bolșevismului, *Prol. rev.*, nr. 6, M., 1931; Noua situație, noile sarcini ale construcției economice, M., 1931; Munca la țară, M., 1933; Discurs la Primul congres al colhoznicilor fruntași, *Pravda*, nr. 53, M., 23 feb. 1933; Problemele mișcării colhoznice, Culegere, M., 1933; Despre sarcinile economiștilor, Problemele leninismului, ed. a 9-a completată, M., 1934; Bilanțul primului plan cincinal, M., 1933; Trei discursuri, M., 1934; Articole și discursuri de la cel de-al XVI-lea la cel de-al XVII-lea Congres al P.C., M., 1934; Raport–dare de seamă la cel de-al XVII-lea Congres al Partidului, M., 1934; Problemele leninismului, ed. a 10-a completată, M., 1934.

STALIN (Interviuri); J. DAVIS, Interviu cu Stalin, *New York American*, 3 oct. 1926. — E. LYONS, Interviu cu Stalin, *New York Telegram*, 24 nov. 1930. — W. DURANTY, Interviu cu Stalin, *New York Times*, 1 dec. 1930. — THOMAS D. CAMPBELL, Russia, market or menace?, Londra–New York, 1932. — Convorbire cu scriitorul german E. Ludwig, *Bolșevik*, nr. 8, M., 30 aprilie 1932; Domnul Campbell pune de la el, *Bolșevik*, nr. 22, M., 30 nov. 1932. — Conversația lui M. Duranty cu tovarășul Stalin, *Pravda*, nr. 4, 4 ianuarie 1934. — Convorbire cu scriitorul englez G. D. WELLS, *Bolșevik*, nr. 17, M.,15 sept.,1934.

R. ABRAMOVICI, Les prisonniers politiques dans la Rép. des Soviets, Bruxelles, 1932. — Fr. ADLER, R. ABRAMOVICI, L. BLUM, E. VANDERVELDE, Le procès de Moscou et l'Int. ouvrière socialiste, Paris–Bruxelles, 1932. — ALEXANDROV, Cine guvernează Rusia?, Berlin, f.d. — A. BOGDANOV, Problemele socialismului, M., 1918. — D. BONDAREV, Lichidarea analfabetismului, M., 1929. — A. BUBNOV, Sistemul educației populare, M., 1930. — I. BURDIANSKI, Bazele raționalizării producției, Moscova, 1931. — Conferința marilor colhozuri din Uniune, M., 1921. — Conferința a XVI-a a P.C.U.S., Dare de seamă stenografiată, M., 1929. — Congresul al XVI-lea al P.C.U.S., Dare de seamă stenografiată, M., 1930. — Congresul al XVII-lea al P.C.U.S., *Pravda*, de la nr. 25 la nr. 42, M., din 26 ian. pînă în 12 feb. 1934. — Dialogue aux enfers entre Machiavel et Montesquieu, ou la politique de Machiavel au dix-neuvième siècle, par Un Contemporain, Bruxelles, 1865. — A. GAMBAROV, Controverse asupra lui Neceaev, M., 1926. — A. GORDON, Introducere în planificarea economiei naționale, M., 1930. — F. GRENARD, La Rév. russe, P.,

1933. — I. IAKOVLEV, Consolidarea colhozurilor, M., 1933. — L. KAGANOVICI, Probleme de organizare, M., 1934. — K. KAUTSKY, Le bolchévisme dans l'impasse, P., 1931. — N. KRUPSKAIA, Stabilizarea analfabetismului, *Pravda*, nr. 32, M., 7 aprilie 1928; Amintiri despre Lenin, M., 1932. — E. KVIRING, Scurtă expunere asupra dezvoltării industriei din U.R.S.S., M., 1929; Sarcinile construirii socialismului în U.R.S.S., Planul general pe următorii 10–15 ani, M., 1931. — KONDRATIEVȘCINA, Culegere, M., 1930. — M. LAȚIS, Suprapopulația agrară și perspectivele luptei împotriva acesteia, M., 1929. — L. LAURAT, L'économie soviétique, P., 1931. — Lupta împotriva pierderilor în economia națională, Culegere, ed. a 2-a, M., 1930. — N. MILIUTIN, Problemele construirii orașelor socialiste, M., 1930. — L. MINȚ, Suprapopulația agrară și piața de muncă în U.R.S.S., M., 1929. — V. MOLOTOV și V. KUIBÎȘEV, Cel de-al doilea plan cincinal, M., 1932. — A. de MONZIE, Petit manuel de la Russie nouvelle, P., 1931. — I. NIKULIHIN, Industrializarea agriculturii U.R.S.S., M., 1931. — Noua etapă a construirii socialismului, Culegere, vol. I–II, M., 1930. — ORDJONIKIDZE, Discurs, *Pravda*, nr. 225, M., 29 sept. 1929. — P.C.U.S., De la cel de-al XV-lea Congres la cea de-a XVI-a Conferință, Culegere de rezoluții și hotărîri, M., 1929. — Sesiune plenară a Comitetului Central, noiembrie 1929, M., 1929. — P. PASCAL, Le paysan dans l'histoire de Russie, P., 1934. — F. PASSELEQUE, Déportation et travail forcé, P., 1929.

(Plan cincinal); A. AZIZIAN, Planul cincinal, M., 1929. — M. BOGOLIEPOV, Planul financiar al planului cincinal, M., 1929. — G.GRINKO, Le plan quinquennal, P., 1930, ed. a 2-a revăzută și adăugită, P., 1931. — A. JUGOW, Le plan quinquennal, Paris–Bruxelles, 1932. — Planul cincinal de construcție economică a U.R.S.S., 5 vol., M., 1929. — Rezultatele îndeplinirii primului plan cincinal etc., M., 1933. — O. ROSENFELD, Le plan quinquennal, P., 1931. — Problemele planului general de electrificare a U.R.S.S., Culegere, M., 1932. — M. WOLF, Căile refacerii agriculturii în planul cincinal, M., 1929. — v. BUHARIN (cap. IX); v. Opoziția, (cap. IX); v. STALIN.

A. CERNÎH, Cultura în planul cincinal, M., 1929. — Procès (Le) des industriels de Moscou, Stenogramă, P., 1931. — Chr. RAKOVSKI, Au congrès et dans le pays, *Bull. de l'Opp.* nr. 25–26, Berlin, nov.–dec. 1931; Declarație, *Pravda*, nr. 92, M., 18 aprilie 1934. — (D. B. Riazanov), La postul de luptă, Culegere, M., 1930. — B. SUVARIN, D. B. RIAZANOV, La Critique sociale, nr. 2, P., iulie 1931. — H. ROLLIN, La Rév. russe. Ses origines, ses résultats, I, Les Soviets, II, Le Parti bolchéviste, P., 1931. — M. RUDAKOV, Raționalizarea socialistă, M., 1930. — L. SABSOVICI, U.R.S.S. în 15 ani, M., 1929. — L. SOSNOVSKI, Scrisoare către C.C. al Patidului, *Pravda*, nr. 57, M., 27 febr. 1934. — S. STRUMILIN, Problemele sociale ale planului cincinal, ed. a 2-a, M., 1929. — Problemele planificării în U.R.S.S., M., 1932. — Travail forcé (Le) existe-t-il en U.R.S.S.?, Culegere de documente oficiale ale guvernului sovietic, P., 1931. — A. VORSKI, L'ouvrier intellectuel, 3 fascicole, Geneva, 1905. — H. WALPOLE, Out of the Deep, Letters from Soviet Timber Camps, Londra, 1934.

XI
CONTRAREVOLUȚIA

Date istorice. Afacerea Kirov. Derivative și represiune. Constituția stalinistă. Deportări și epurări. Metodele lui Stalin. Transferări și dispariții. Nikolai Ejov. Sfîrșitul vechii gărzi. Suprimări și lichidări. Marea retragere. Măsuri economice. Morala și moravurile. „Ofensiva pe frontul cultural". Viața fericită. Stahanovismul. Descoperirea patriei. Stalin și Hitler. Ierarhie și distincții. Instrucția publică. Revizuirea istoriei. Tradiția. Schimbarea lui Stalin. Sfîrșitul Sovietelor. Unanimități. Sinucideri și morți suspecte. Procesul celor 16. Procesul celor 17. Căderea lui Iagoda. Arestări în masă, execuții în serie. Decapitarea Armatei Roșii. Anul teribil. Sinucideri în serie. Procesul celor 21. Mussolini și Stalin. Marea hecatombă. O noapte a Sfîntului Bartolomeu pentru comuniști. Încercare de statistică. Alegerile „democratice". Un nou secol al XVI-lea. Ivan cel Groaznic. Sensul proceselor. „Oameni fără biografie". Tineretul. Enigme istorice. Conjurație militară? Mobilurile lui Stalin. Apologii și ditirambi. Prăbușirea economiei totalitare. Congresul al XVIII-lea al Partidului. Recensămîntul din 1937. Bilanțul dezastrului. Politica externă. Regimul lui Stalin.

În ceea ce numim îndeobște date istorice, trebuie să deosebim noțiuni destul de diferite: puncte de pornire, momente finale sau, în înlănțuirea nesfîrșită de cauze și de efecte, simple puncte de reper. Contrarevoluția care a avut loc în Rusia începînd de la declinul lui Lenin — unii îi stabilesc punctul de pornire mult în urmă, în sinistrul episod Kronstadt — marchează în calendar fapte mai mult sau mai puțin semnificative care, deși incontestabil legate între ele, rămîn diferite în natura lor.

Printre aceste date, sînt unele imprecis situate în timp, dar foarte distincte prin caracterul lor. Înfrîngerea politică a lui Troțki în 1923, a lui Zinoviev în 1925, a coaliției lor, în 1927, înfrîngerea lui Buharin, în 1929, care au jalonat ascensiunea lui Stalin înainte de proclamarea obligatorie a „geniului" său și i-au consolidat dictatura, înfrîngeri urmate de sancțiuni penale aspre aplicate adversarilor celor mai dîrji, sînt în mod esențial urmarea fenomenelor anterioare lor. Punerea în practică a primului plan cincinal în 1928 și generalizarea colectivizării forțate a agriculturii începînd din 1930 vor fi mai importante prin urmările decît prin originile

lor. Asasinarea lui Kirov la Leningrad în 1934, plină de semnificații majore, în ciuda lipsei de însemnătate a personajului, care nu se sfiise să omagieze în Stalin pe „cel mai mare conducător al tuturor timpurilor și tuturor popoarelor", va căpăta cu timpul un interes crescînd datorită consecințelor sale interminabile. În sfîrșit, anul 1937 va fi mai puțin fast prin cea de-a XX-a aniversare a lui Octombrie și încheierea celui de-al doilea cincinal, cît nefast ca apogeu al unei teorii autocratice fără echivalent în istoria omenirii.

Cu trecerea timpului, afacerea Kirov capătă înțelesurile unui eveniment capital. În ciuda misterului înșelător pe care-l întreține în jurul acestei morți violente „genialul" Stalin, era totuși limpede încă de la început că GPU pusese la cale atentatul, ucigașul servind numai de unealtă iar responsabilitatea majoră revenindu-i atotputernicului secretar general. Era evident vorba de un episod în luptele intestine din înalta societate sovietică între bande adverse, dintre care una a știut să manevreze și să înarmeze brațul unui tînăr comunist fanatic.

Cele 117 pedepse capitale ordonate de „marele conducător iubit" ca urmare a dramei, încarcerarea a 97 foști reprezentanți ai fostei opoziții bolșevice din Leningrad desființată, în frunte cu Zinoviev și Kamenev, condamnarea a 12 șefi staliniști ai poliției locale, în fine, deportarea în Asia a vreo sută de mii de petersburghezi nevinovați nu puteau să înșele pe nimeni, Stalin neavînd curajul să dezvăluie împrejurările exacte ale omorului, nici mobilurile reale ale ucigașului, nici vina pusă în seama pretinșilor instigatori și complici. (Toate condamnările au fost rostite în urma unor procese cu ușile închise.) În afară de asta, măsurile barbare luate atunci pentru a depopula Leningradul demonstrează intenția de a distruge orice nucleu de ostilitate, de a extirpa o stare de spirit latentă, din lipsă de un vinovat propriu-zis la îndemînă. Trei ani mai tîrziu, „slăvitul" Stalin avea să uimească lumea declarînd *urbi et orbi* că principalul asasin nu era altul decît Iagoda, cel mai apropiat colaborator al său, șeful GPU în persoană, devenit comisar pentru Interne, „purtătorul de spadă" al regimului.

Dar pînă atunci, „cel mai mare om de pe planetă", cum consimte să fie numit, acuzase prea mulți oameni, adversari de ieri de o mie de ori pocăiți, și mulți dintre proprii partizani în afară de orice bănuială pînă atunci, întărindu-și în plus acuzațiile cu prea multe fapte contradictorii, vinovății care nu se susțin, crime într-adevăr imposibil de comis. Afirmațiile lui, expuse prin intermediul unui procuror la ordin și a unor judecători aserviți, confirmate de inculpați prea unanimi și complezenți pentru a fi cinstiți și prea preocupați să se acuze singuri în loc să se apere, n-au făcut decît să întărească scepticismul general cu privire la versiunea oficială asupra faptelor. Nu poți, într-un regim atît de totalitar, crede pe cuvînt un tiran atît de absolut, atît de lipsit de simț moral, nutrind un dispreț atît de total față de orice verosimilitate, atunci cînd un singur asasinat, petrecut în condiții

misterioase, îi servește vreme de ani întregi drept justificare în masacrarea tovarășilor săi de arme.

Fiindcă, începînd de la afacerea Kirov, Stalin nu face în fond decît, după pregătiri minuțioase trădînd intenția de a nu mai lăsa nimic la voia întîmplării, să distrugă pe îndelete, cu sînge rece, mai multe generații de bolșevici. Cronologia epocii este foarte semnificativă: hotărîri birocratice de rutină, incidente neluate în seamă în momentul cînd s-au produs capătă ulterior relief și semnificație completă; petele de sînge se transformă în linii de foc, umbrele negre încep să capete străluciri ciudate.

Așa cum o arată foarte bine biografia lui, Stalin n-a văzut niciodată lucrurile în perspectivă, decît în chestiunile care aveau legătură cu păstrarea puterii, pe planul trivial al combinațiilor personale. Confruntarea scrierilor lui cu propriile discursuri și a acestora cu actele lui este concludentă în această privință. Nici măcar atunci cînd l-a exilat pe Troțki, punîndu-se astfel el însuși în dificultatea de a-i mai face rău, nu a prevăzut momentul în care preocuparea lui constantă de despot obsedat va fi distrugerea fizică a adversarului ireductibil. De la moartea lui Lenin a trebuit să-și încropească politica de pe o zi pe alta, prin împrumuturi de la dreapta și de la stînga, folosindu-se de aparatul de stat pe care-l lasă să-și exercite puterea arbitrară, pentru a impune improvizații penibile sau schimbări bruște de direcție poporului paralizat de mizerie și ignoranță, încremenit în frica, uimirea, somnolența lui. Sistemul pretins sovietic creat de Lenin și Troțki, în care sovietele nu aveau decît o existență formală sub dictatura efectivă a partidului comunist, devenită la rîndu-i atotputernicia unei oligarhii, acest sistem intercepta, anihila, reprima orice inițiativă sau doleanță din jos în sus, cu ajutorul a șase instanțe interpuse între vîrf și bază și-i permite lui Stalin să guverneze fără a vedea în perspectivă.

Iată mărturia unui muncitor american comunist, întors din Rusia și „întors“ definitiv de la comunism, publicată în *New York Journal*: „Cînd a fost ucis Kirov, muncitorii de la Elektrozavod (uzina moscovită în care lucra martorul), radiau de fericire. Lumea îi dorea lui Stalin aceeași soartă. Și cu toate astea, votau în cor hotărîrile bolșevice… “ Cu dreptul lui de viață și de moarte asupra supușilor sovietici și în plus, cu monopolul presei de care se folosește pentru a-i înșela pe alții atunci cînd nu se înșală chiar pe sine, Stalin obține cu ușurință asemenea rezultate. Dar tragedia de la Smolnîi, primul răspuns terorist la politica lui de teroare, îi dă de gîndit. A simțit șuieratul glonțului prevestitor astfel că, după ce l-a înmormîntat pe Kirov, el se gîndește în același timp la măsuri preventive, la precauții suplimentare și la represalii crunte.

Era destul de bine informat despre starea de spirit a populației prin rapoartele rezumate (*svodki)* ale unei poliții numeroase, pentru ca să nu se

piardă în iluzii în legătură cu sentimentele pe care le inspira, chiar și celor mai energici dintre apologeții lui de meserie. Nu poate fi cîtuși de puțin indus în eroare cu privire la elogiile slugarnice și vizibil exagerate pe care i le consacră, din inimile pline de ură, dușmanii lui declarați, la întrecere cu falși prieteni care și-au legat soarta de a lui, dar sînt gata să-l trădeze imediat ce s-ar ivi o ocazie favorabilă. El știe că toată lumea îl urăște, îi dorește căderea, vrea să-l vadă mort și este la curent cu anecdotele care traduc în taină părerea mulțimii. Întreaga populație terorizată se exprimă prin antifrază în glorificarea cotidiană a „celui mai bun fiu al țării“, „conducătorul înțelept“, „marele mecanic al locomotivei revoluției, tovarășul Stalin“. Nu se va împăca niciodată cu bolșevicii din „vechea gardă“, nici cu cei care au venit după ei, care-l disprețuiesc și-l blestemă, aducîndu-i cuvenitele omagii cotidiene. Sigur, n-are nici un motiv să se teamă de veteranii comuniști, nici de epigonii acestora, unii îndepărtați prin numirea în posturi onorifice, alții în funcții subordonate. Adversarii lui neîmpăcați sînt în închisori, în carcere sau în exil; cei ce au „capitulat“, umiliți, discreditați, decăzuți, se irosesc în exegeze teoretice sterile, se dovedesc incapabili de vreo tresărire de conștiință și de energie. Dar nu poate să asiste liniștit la apariția generației tinere de protestatari anonimi care se afirmă deja prin intermediul unui act de răsunet la Leningrad, în ciuda numeroaselor arestări în masă operate fără cruțare de GPU în universități și în uzine.

Prefectul Leningradului, tiranicul Jdanov, succesor al lui Kirov, va lăsa chiar să-i scape într-o zi o mărturisire semnificativă: „La ce ne folosește că tineretul nostru învață despre de-alde Jeliabov, Rîsakov și Perovskaia și-i știu mai bine decît pe eroii ieșiți din rîndurile partidului bolșevic?“ Astfel, ucigașul lui Kirov, comparat cu acei *narodovolțî* legendari, glorificați printr-o tradiție împărtășită de toate școlile socialiste, este absolvit de cei ce se recunosc în rolul opresorilor. În ochii lui Stalin deci, pericolul prinde contur, informații răspîndite în *svodki* polițiste concordă în a-i fixa atenția, în a-i stîrni neliniștea, în a-i stimula vigilența. În acest moment, desigur, prind viață și se conturează în mintea lui două proiecte complementare de realizare, la scara întregii țări și a împrejurărilor, a expedientelor clasice: lăsarea lestului și strîngerea șurubului, un imens derivativ simultan și, de asemenea, o represiune sîngeroasă.

Marele derivativ va fi „genialul proiect“ de Constituție al „genialului șef“ promițînd popoarelor din U.R.S.S. toate libertățile posibile — dar pentru viitor —, libertatea cuvîntului, libertatea religioasă, votul universal egal, direct și secret, dreptul de întrunire, de asociere și de a manifesta, inviolabilitatea corespondenței și a domiciliului, securitatea persoanei. Stalin descoperă așadar, în 1935, ceea ce există, în stare mai mult sau mai puțin perfectă, de mult timp în Europa și în America. O manieră insolită de a

păși într-o eră de beatitudine democratică, deoarece n-a precedat-o, după toate aparențele, nici o revendicare, considerîndu-se că societatea sovietică se bucură în „patria socialistă“ de o democrație perfectă și de o fericire de nimic umbrită. Dar după alerta de la Leningrad și execuțiile care i-au urmat, preocupat zi și noapte de creșterea bunăstării supușilor lui, din pură generozitate, Stalin ține să le ofere în pofida a toate și împotriva tuturor, o nouă Constituție, „cea mai democratică din lume“, definiție identică celei care s-a dat și precedentei. În acest fel, va spune la ordinele lui presa, el îi dă o replică lui Hitler și o „lovitură de moarte fascismului“, arată întregului univers uimit un regim ideal — pe hîrtie — contrastînd cu Italia fascistă și, mai ales, cu Germania național socialistă.

Or, nu se pretindea că democrația aceasta viitoare există întreagă și desăvîrșită în prezent? Și dacă se punea problema unei replici de dat lui Hitler, democrația promisă i se datorește mai mult acestuia decît lui Stalin însuși? Prea puțin îl interesează pe „părintele popoarelor“ obiecțiile pe care nimeni în Rusia n-are voie să le exprime, decît cu riscul morții. În realitate, asemenea lui Lenin care, grăbindu-se să decreteze noua politică economică, a recunoscut implicit că insurecția de la Kronstadt era justificată, Stalin, grăbindu-se să hotărască reforma constituțională, pare să recunoască înaintea lui Jdanov că asasinarea lui Kirov era justificată. (De notat că marinarii de la Kronstadt au fost mitraliați fiindcă ceruseră între altele respectarea Constituției sovietice.) În ianuarie 1935, imediat după condamnarea celor 97 de comuniști de stînga, numiți „zinovieviști“, acuzați doar, și cu ușile închise, de o vagă responsabilitate morală în afacerea Kirov, Stalin cere Comitetului Central al Partidului să adopte primul său proiect, pe care Molotov îl aduce pe neanunțate, și spre stupefacția generală, în al VII-lea Congres al Sovietelor, în curs de desfășurare. Urmează inevitabila explozie de dragoste și de recunoștință la adresa lui Stalin, „părintele nostru“. La același congres Molotov proclamă: „Rusia noii politici economice a devenit Rusia socialistă.“ Constituția stalinistă trebuie să consacre apariția primei societăți fără clase.

Marea represiune declanșată de Stalin, „inginerul de suflete“, cum îl numesc unii dintre semenii lui, în 1935, concomitent cu afirmarea unor profesiuni de credință democratice, chiar „umaniste“ după cuvîntul la modă, îi viza, în primul rînd, pe toți comuniștii suspecți că ar mai lua încă în serios vreo cît de infimă urmă din bolșevismul inițial. Ea îi include și pe ultimii supraviețuitori ai fostelor grupări și partide socialiste și reformatoare de toate nuanțele, legate prin memorie de idealurile tradiționale. Declanșată imediat după afacerea Kirov, ea se suprapune cu războiul civil permanent purtat de GPU împotriva populației considerată rebelă, în realitate foarte docilă, dar iritată de viața și de munca insuportabile, hărțuită de o birocrație pretențioasă, incompetentă și brutală.

Deportările masive din Leningrad corespund unor măsuri similare în toată Rusia. Sînt „epurate“ instituțiile zise sovietice și mai ales organizațiile

comuniste. În colaborare cu GPU, comisiile de control anchetează pretutindeni, fără încetare, depistează erezia și-i prigonesc pe eretici. În 1934 se încheie o epurare în toată regula a partidului, o alta îi urmează în 1935, sub pretextul „verificării actelor de identitate politică“ și, abia încheiată, va fi urmată de o a treia, în 1936, „cu prilejul reînnoirii carnetelor de partid“, ca să nu mai amintim numeroasele epurări anterioare. Fiecare ajunge cam la 300 000 de excluderi, adică un milion în trei ani, o treime din efectivele totale, estimate în 1934 la aproape 3 milioane (este vorba cu exactitate de 1 872 000 de membri, la care se adaugă 935 000 de stagiari).

Un mare număr dintre cei excluși, puși din 1935 sub urmărire penală în baza articolului 168 din cod pentru abuz de încredere, dar cu ușile închise, suferă condamnări severe; foarte adesea, familii întregi, nevinovate prin definiție, îndură aceeași soartă; numărul noilor deportați în Siberia sau în alte părți se ridică la sute de mii. Mii de comuniști străini, veniți din Germania, din Austria, din Italia, din Polonia, din Ungaria și din Cehoslovacia ca să-și afle refugiu în „patria socialismului“, hăituiți și ei de GPU, li se alătură curînd în lagărele de concentrare și alte ocne. Ceea ce nu-l împiedică pe Stalin să-i spună ziaristului american Roy W. Howard: „Conform Constituției noastre emigranții politici au dreptul să se stabilească pe teritoriul nostru. Le acordăm drept de azil întocmai cum acordă Statele Unite drept de azil emigranților politici.“ Aplicare a dreptului de azil ce dă o idee asupra perspectivelor deschise de viitoarea Constituție.

Pe lîngă acțiunile mari și mărunte ale proteicei lui poliții, executate în baza directivelor generale, „titanul gîndirii“, cum îl numesc apologeții lui, rezolvă multe cazuri particulare și operează el însuși în propria sferă. Stalin are un fel special deja cunoscut de a-și asigura menținerea la putere: încontinuu îi schimbă, unul cîte unul pe membrii camarilei care-l înconjoară, înlocuindu-i pe vechii slujitori cu oameni noi, dornici de parvenire; pentru a guverna el plasează, deplasează și înlocuiește fără încetare funcționarii. Cu epurările lui frecvente, remanierile lui repetate de personal la toate nivelurile, în diferite domenii ale activității publice, nu încetează bineînțeles să dezorganizeze cadrele și să paralizeze munca: asemenea tulburări produc în special economiei naționale pierderi incalculabile; în administrația sovietică rezultă un haos cronic prin discontinuitate, iresponsabilitate și incompetență. Dar revoluționarii de ieri îl îngrijorează pe conservatorul de azi, partidul lui Lenin este de acum pentru el o povară moartă și adesea un obstacol intolerabil.

Odinioară l-a învins pe Troțki în numele acestei „vechi gărzi“, depozitară a principiilor sacre, a dogmei de neatins. El a profitat de ea cît s-a putut pentru a se menține în vîrful piramidei birocratice și pentru a-și atribui în fața unei părți a tineretului lipsit de cultură un simulacru de prestigiu. Acum are nevoie de „oameni fără biografie“ pe care să-i îndoctrineze în felul lui, susceptibili să constituie un cor de adulatori mai stabil, solidar cu

destinul lui personal. După expresia unui scriitor rus contemporan, bun psiholog, lui Stalin „nu-i plac biografiile fără pată“, fiindcă slăbiciunile oamenilor îi dau putere asupra sufletelor lor. Uneltele prin care-și stăpînește oamenii din anturajul imediat sînt în același timp și pe rînd, pistolul și dosarul, închisoarea și fișa. Își ține Biroul Politic și Comitetul Central nu numai sub amenințarea continuă a unor lovituri mortale și sub o supraveghere neîntreruptă, dar și prin cunoașterea tuturor slăbiciunilor, viciilor, dificultăților vieții private; la nevoie le inventează, întinde prin agenții lui dubli capcane în fața celor imprudenți, corupe, demoralizează, incită și provoacă pentru a-și îmbogăți documentația, hidosul lui arsenal. Cînd un executant ezită în fața unei sarcini de neexecutat, Stalin îl poate constrînge dezonorîndu-l sau îl poate zdrobi fără să întîmpine rezistență. Cînd consideră util să sacrifice un om cu merite, dar prea uzat sau greu de manipulat, îl înlătură împingînd în față ori „un om fără biografie“ ori unul puțin recomandabil, fără ca ceva să-i stea în cale. Știind toate acestea, putem mai bine aprecia memorabilele lui cuvinte, rostite în plină teroare: „Trebuie să înțelegem în sfîrșit că dintre toate capitalurile existente pe lume, capitalul cel mai prețios și hotărîtor este omul, sînt cadrele.“

Într-o atmosferă de angoasă, devenită și mai apăsătoare prin represaliile prelungite de după moartea lui Kirov, concertul ditirambilor în cinstea „soarelui nostru“ (textual) merge într-un crescendo întrerupt de amenințări vagi la adresa unor invizibili „dușmani ai poporului“. Dar entuziasmul de comandă ascunde realități politice indescifrabile.

În februarie-martie 1935, după moartea subită a lui Kuibîșev, aparent naturală, fiindcă vicepreședintele Consiliului comisarilor era foarte alcoolic, Stalin procedează la transferări administrative al căror secret numai el îl deține. Un funcționar „fără biografie“, deși ajuns deja al patrulea secretar al Comitetului Central cu o lună în urmă, pe nume Nikolai Ejov, devine președintele Comisiei de Control a Partidului, în locul lui Kaganovici, numit comisar pentru Transporturi, unde îi urmează lui Andreev, iar acesta îl înlocuiește pe Ejov în Secretariat. Rotația aceasta nu interesează pe nimeni din afara anturajului imediat al dictatorului. Dar Enukidze, secretarul inamovibil al Executivului Sovietelor din U.R.S.S. de 15 ani, se vede „eliberat“ din funcțiile sale, Executivul sovietic din Transcaucazia dorind să-l aibă ca președinte. Procurorul general, Akulov, îl înlocuiește, și Vîșinski, procurorul adjunct, devine titular. Pentru observatorii experimentați nu există nici o îndoială: Enukidze este pierdut, pseudo-eliberarea lui din funcție precede dizgrația: trecînd din postul de secretar la Moscova la cel de președinte la Tbilisi, el ia drumul cimitirului; într-adevăr, peste trei luni va fi destituit pentru abatere de la linia politică, abateri de la morală, atitudine prea indulgentă; cîteva zile mai tîrziu este exclus din Partid, adică dat pe mîna GPU.

Dar nimeni nu se poate lăuda că ar fi sesizat la timp semnificația exactă a decretelor referitoare la Ejov și la Vîșinski. În aceste numiri se ascunde premeditarea „celui mai înțelept dintre înțelepți“.

În acest moment Ejov este un om fără biografie, nu însă și fără carieră. Nu se știe mare lucru despre el, decît că reprezintă cel mai bine școala birocratică a lui Stalin. Vechi soldat în Armata Roșie, pregătit pentru cariera de comisar militar, el a urcat toate treptele ierarhiei bolșeviste; secretar al unor comitete din ce în ce mai importante, pînă la Comitetul Central, a condus timp de patru ani unul dintre serviciile cheie ale Partidului, cel de cadre. După un asemenea stagiu, el cunoaște personalul, își cunoaște meseria de „inginer de suflete“. Stalin trebuie să-l fi remarcat devreme, dacă l-a deprins cu metodele lui, asigurîndu-i o ascensiune așa de rapidă. La președinția Comisiei de Control, un fel de GPU rezervat comuniștilor, el va îndreptăți curînd încrederea stăpînului său.

Comisia nu mai era cea din anii precedenți: în 1934, Stalin a „lichidat-o“ pe cea veche, care număra 187 de membri și era alcătuită mai ales din bătrîni militanți cu trecut respectabil, o dată cu Inspecția Muncitorească și Țărănească, înlocuindu-le cu două comisii mai restrînse, una pentru partid, formată din 61 de membri și alta, formată din 70, pentru soviete, dar reînnoite în cea mai mare parte a lor. Prin această restructurare el se debarasează de vreo 150 de veterani indezirabili. Nu fiindcă aceștia ar fi îndrăznit să schițeze vreun gest de opoziție, deschisă sau timidă; ei au înțeles prea tîrziu greșeala lor din urmă cu zece ani, situîndu-se de partea viitorului lor gropar în lupta împotriva unui „troțkism“ imaginar; dar disprețul lor pentru Stalin este pe măsura urii pe care acesta le-o poartă. Împotriva lor, a generației lor, se îndreaptă adversitatea lui atunci cînd, reglînd în același timp și un cont personal, îl mută pe Enukidze pentru a se debarasa mai ușor de el. Și nu se oprește aici. În 1935, suprimă Societatea vechilor bolșevici, vechea gardă prin excelență, care-l jenează deși în tăcere. Luna următoare dizolvă Asociația foștilor deținuți politici, în care mai subzista o libertate de exprimare pe tonul înăbușit al confidenței. În 1936, din rațiuni similare, „lichidează“ în sfîrșit Academia comunistă, și ea compusă din veterani. Nimeni nu bănuia atunci unde vrea să ajungă cel pe care Radek îl numește „marele arhitect al socialismului“.

Lichidînd instituțiile considerate în cercul lui cele mai demne de stimă, Stalin se eliberează de multe scrupule și degajează terenul pentru a lichida în continuare multe altele. Se dezice, în orice caz, de o moștenire al cărei fidel păstrător se pretindea odinioară. Intenția de a termina cu partidul lui Lenin devine vizibilă în mai 1935 într-un toast în cinstea Armatei Roșii în care anulează deosebirea obișnuită între Partid și restul lumii: „Închin în sănătatea tuturor bolșevicilor membri sau nemembri de partid. Da, nemembri de partid. Membrii de partid nu constituie decît o minoritate. Majoritatea sînt cei din afara partidului. Dar nu există oare și printre cei fără partid

bolșevici adevărați?“ Este negarea însăși a noțiunii de Partid ca instanță „mai presus de orice“, în ciuda unei explicații destul de anemice: „ ... Ei nu au aderat la Partid, fie pentru că nu au avut timp, fie pentru că au despre Partid o părere atît de bună, văd în el ceva atît de sfînt, încît vor încă să se mai pregătească pentru a fi demni de el...“ Două zile mai tîrziu nu se sfiește să declare într-o alocuțiune la Academia militară: „ ... La noi se vorbește prea mult despre meritele celor care conduc, meritele șefilor. Li se atribuie toate sau aproape toate realizările noastre. Acest lucru este, evident, inexact și neadevărat.“ Asemenea afirmații din partea unui asemenea om sînt incredibile. Trebuiesc interpretate ca o interdicție de a mai aduce laude la adresa cuiva, cu excepția unuia singur și dovada va veni mai tîrziu. Cînd întreaga Rusie, sub cnutul stalino-cekist, se exprimă prin antifrază, Stalin se simte obligat să fie primul care să dea exemplu. A doua zi după această invitație de a o lăsa mai moale cu elogiile la adresa conducătorilor, iată-l pe Buharin reintrat pe jumătate în grații, respectînd, cu riscul une dizgrații finale, echivalentă cu moartea, consemnul: „Fiecare om vrea să-l atingă, să simtă forța acestei gîndiri viguroase, a acestei voințe care iradiază pretutindeni, a acestui bărbat uimitor și atît de îndrăgit. O mare de oameni îl poartă pe umerii ei. Ce dovadă de unitate! Ce imagine de neuitat a unității indestructibile!“ Dar aici este vorba de Stalin. Niciodată nu va fi îndeajuns de slăvit „genialul cîrmaci“.

Lichidarea de către Stalin a vechiului bolșevism și a foștilor demnitari, de care se ocupă în special Ejov ajutat de Iagoda, faimosul „purtător de sabie“, întrece nu răul, ci binele foarte relativ pe care U.R.S.S. putea încă să-l mai aștepte din partea unei tradiții socialiste crepusculare. Ea este în strînsă legătură cu renunțarea la un trecut stînjenitor și discontinuu în care se amestecă cele mai bune intenții depășite cu cele mai rele invenții recente. Această lichidare ar fi fost cum nu se poate mai pe placul țării martirizate dacă recrudescența terorii contrarevoluționare n-ar fi atins prin incidență și populația apolitică și dacă reacția ar fi părut logică, onestă, conștientă, dusă pînă la ultimele consecințe, în loc să fie făcută din noi zig-zagări tactice, din expediente empirice, din repudieri implicite, dar nu mai puțin cinice. Ar fi fost cu totul improbabilă la Stalin o despărțire loială de teoriile pe care istoria și realitatea le dezmințiseră. Totuși, printre reformele intervenite sub irezistibila presiune a împrejurărilor, atît în planul economicului, cît și în cel al moravurilor, în perioada menționată, sînt unele care, în absența unui progres politic și spiritual, consacră căderi decisive, revanșă a legilor naturale, a forțelor vitale ale oricărei societăți împotriva unei așa-zise „experiențe“ inumane și lipsite de sens.

Spre deosebire de Lenin, care numea greșeala greșeală și înfrîngerea înfrîngere, asumîndu-și întotdeauna răspunderea actelor sale, capabil să-și revizuiască ideile inoperante și depășite, stilul lui Stalin constă în a da vina pe subordonații lui din care-și face țapi ispășitori pentru a părea el însuși

infailibil; el alternează violențele și promisiunile pentru a-și masca eșecurile și de cîte ori se impune hotărîrea de a bate în retragere, o face anunțînd cu tam-tam o nouă victorie. Constrîns mereu de necesități imperative și schimbătoare și lipsit de o viziune de ansamblu ca și de capacitatea de a generaliza, trebuie să recurgă la paliative, la jumătăți de măsură, la retușuri tardive și uneori la întoarceri de 180 de grade pentru a reclădi din ruine acolo unde își propusese înainte să facă *tabula rasa*. De altfel, imediat ce ocazia i se ivește, are obiceiul să ia cu stînga ce a fost obligat de împrejurări să dea cu dreapta. Se înțelege că poporul, mulțumit de revenirea în multe privințe la viața normală, dar tot așa de oprimat și exploatat, nu-i poartă nici o recunoștință pentru că a atenuat un pic mizeria și privește această ameliorare ca pe un neînsemnat aconto la ceea ce i se cuvine de drept. Dar cum marele pas înapoi, provizoriu sau definitiv, este o realitate evidentă, pe toată linia, mai puțin în politica internă unde concesiile democratice rămîn pură fațadă, trebuie să-i urmărim etapele care vestesc repercusiuni, apropiate sau îndepărtate în timp. Aleksandr Herzen a spus referindu-se la Rusia țaristă: „Lucrurile cele mai imposibile se realizează la noi cu o viteză incredibilă; schimbări care, prin importanța lor, echivalează cu niște revoluții, se realizează fără ca în Europa să se observe ceva." În afară de cumplita colectivizare a agriculturii care a zdruncinat țărănimea rusă și civilizația ancestrală, contrarevoluția lui Stalin confirmă, după trei sferturi de secol, valabilitatea acestei reflecții.

Anul 1935 a început cu suprimarea cartelelor de pîine, primul pas spre suprimarea, în septembrie, a celorlalte cartele alimentare, implicînd unificarea prețurilor, prin urmare sfîrșitul raționalizării, al planificării exagerate; se produce acum o restabilire parțială a comerțului, apar piețe parțial libere. Un an mai tîrziu se va închide rețeaua Torgsin, magazine în care se cumpără pe metale prețioase și pe devize străine și se fixează în același timp un curs oficial al rublei consfințind o devalorizare a acesteia cu 77,5 la sută: este sfîrșitul convertibilității fictive a rublei, sfîrșitul poveștilor despre „moneda sovietică, cea mai stabilă din lume"; este sfîrșitul teoriilor și al practicilor repartiției etatiste care înlocuiseră legea cererii și ofertei.

Bolșevicii au eșuat deci, atît înainte cît și după NEP, în tentativele lor de a crea o economie fără mărfuri și fără bani, în care planul de stat ar reglementa schimbul de produse, moneda nefiind decît o valoare nominală. Cursul prea ridicat al noii ruble în acest moment este încă artificial, fiindcă devalorizarea ei reală este pusă în evidență de decalajul enorm dintre prețurile interioare și cele ale pieței mondiale. Dar tendința către o circulație monetară mai sănătoasă, de tip clasic, garantată prin valoarea în metal mai bine proporționată cu volumul schimburilor, este clară. Bolșevicii, a scris T. G. Masaryk în memoriile lui, „au căutat și au găsit lucruri care există și

sînt cunoscute de mult timp"; nu prea există domeniu în care „să nu fie nevoie ca cineva să descopere din nou alfabetul". Observația i se potrivește de minune lui Stalin și descoperirilor lui în aproape toate domeniile.

În agricultură, un nou statut al colhozurilor confirmă și întărește în 1935 reculul anterior al lui Stalin, dacă nu în fața țăranilor, cel puțin în fața foametei. De acum încolo țăranii vor avea dreptul să dețină, în afară de izba proprie, o mică exploatare agricolă individuală sau familială de 0,5 hectare, în medie, uneori de un hectar, și să aibă în proprietate animale: o vacă, două cornute tinere, două scroafe cu purcei, 10 capre sau oi, iepuri, păsări, 20 de stupi. În regiunile unde se cresc vite, două-trei vaci și de la 10 la 25 de oi, chiar 8–10 vaci și 100–150 de oi, după regiune. Se redeschid piețele, li se permite colhoznicilor să-și vîndă surplusul, se șterg datoriile către stat ale colhozurilor, li se delimitează și li se împrejmuiesc terenurile, aceste diverse măsuri și altele de detaliu ușurează un pic viața populației la țară, datorită căreia aprovizionarea aflată în criză se ameliorează prin inițiativa particulară. Este eșecul flagrant al colectivizării integrale anunțată cu surle și trîmbițe în timpul „amețelii" lui Stalin din 1930, este falimentul colectivizării impuse cu forța de Partid, în timp ce sectorul individual se dezvoltă de la sine.

O reacție și mai puternică, alternînd ridicolul cu indecența, se manifestă în măsurile îndreptate împotriva noilor prejudecăți, în atitudinile exterioare austere, în felul de viață. Stalin autorizează și decretează claie peste grămadă și una după alta bucuria de a trăi, amorul obligatoriu, fericirea casnică, datoria paternă, respectul filial, cochetăria feminină, eleganța masculină, plăcerea programată, veselia la comandă, rîsul stereotip, poezia și umanismul, fardul și podoabele, gulerul și cravata. El dă, sau dă voie să existe, după pîinea scumpă, dar, în sfîrșit, fără cartelă, jocurile și spectacolele, muzica și dansul, artificiile și focurile bengale. În fiecare zi, redescoperă alfabetul. După un thermidor original, încetinit și în etape, un directorat foarte banal și în cascadă. Se țin dizertații despre ce se ascunde, în jurul gîtului, sub barba lui Karl Marx, iar cravata lui Lenin dezleagă enigma. Se tipăresc sau se aduc din import reviste de modă interzise pînă mai ieri ca subversive, sînt invitați croitori parizieni, tovarășa Molotova se ocupă de parfumuri, pomezi și loțiuni. După leninismul cu apă-tare, a urmat stalinismul cu apă de trandafiri și socialismul cu apă de colonie. În uzine, singurele din lume unde există deja închisori și secții de poliție, se instalează saloane de manichiură. Reforma Codului civil îngrădește divorțurile, sancționează stabilirea paternității, condamnă avorturile, restabilește prestigiul familiei. Statul încurajează natalitatea prin infime alocații acordate începînd de la... al șaptelea copil. Iubirea nu mai este o idee burgheză, gelozia nu mai este expresia simțului de proprietate. Dar militanții parveniți le abandonează pe militantele prea tăbăcite, pentru a se recăsători cu tinere actrițe și, la nevoie, cu fiice de burghezi și de aristocrați. Care mai de care

îi imită fără discernămînt pe capitaliștii pînă mai ieri stigmatizați, maimuțăresc „Occidentul putred“ mai ales în ce are el rău și îngroșînd nota. La Kremlin, banchete, recepții, șampanie. Partidul organizează baluri, ospețe, festivaluri, carnavaluri. Se plantează pe balcoane flori, fiecare se abține să le pună pe mormintele milioanelor de victime. Într-o bună zi, Stalin se duce la Tbilisi și, pentru a ilustra acest adevăr foarte nou conform căruia copiii trebuie să-și cinstească părinții, își va vedea pentru cîteva minute mama, uitată de ani și ani. Se fotografiază împreună cu copiii lui, împreună cu alți copii. Este admirat, slăvit, imitat. Despre milioanele de copii abandonați nu e voie să se vorbească. În mijlocul acestei veselii la comandă, un decret extinde aplicarea pedepsei cu moartea la delincvenți și criminali în vîrstă de 12 ani.

Dacă grosul populației rămîne în afara acestei veselii anacronice și artificiale, o mare parte a tineretului dă năvală asupra acestor noutăți cu toată frenezia. Autoritățile caută și găsesc „lucruri de mult timp descoperite și cunoscute“ pentru tinerii sătui de mașinism, sătui de zeama lungă a teoriilor, exasperați de politică, de teze și de lozinci: sportul sub toate formele, parașutismul, zborul cu pînze, explorările arctice, expedițiile în Asia Centrală. Se înțelege de la sine că orice mijloc de evaziune, orice supapă și orice diversiune, care îndepărtează de centrele în care domnesc GPU, Partidul și miliția, par bune atît tinerilor, cît și adulților. Presa se ocupă în primul rînd de eroii expedițiilor la Polul Nord[1], de performanțele aeronautice, recordurile de tot felul. Stalin distribuie, pe cheltuiala poporului muncitor, unora păpuși, altora ceasuri, altora ruble, acordeoane, fonografe, cînd copiilor cuminți, cînd muncitorilor fruntași, cînd, cel mai adesea, funcționarilor zeloși.

Nu întîrzie să înregistreze rezultatele acestei „ofensive pe frontul cultural“ în termenii jargonului bolșevic, declarînd: „Viața a devenit mai bună, tovarăși. Viața a devenit mai fericită.“ Imediat, cele zece mii de ziare din U.R.S.S., prin zece mii de condeie servile, parafrazează în fiecare zi această profundă cugetare a „marelui învățător“ despre „viața fericită“. Milioane de membri de partid și de comsomoliști o repetă pînă la saturație, o conjugă și o declină. La cîteva zile după rostirea ei, Stalin îl numește pe cel mai apropiat colaborator al său, Iagoda, comisar general pentru Siguranța națională. Cine știe ce se pune la cale? Anul 1935 se încheie totuși într-o părelnică apoteoză, cu o găselniță de ultim moment: pomul de Crăciun, botezat cu această ocazie pomul de Anul Nou; nu lipsesc decît arbuștii și accesoriile pentru a profita de aprobarea primită, dar toată lumea se jură că va fi pregătită la anul.

---

[1] În timpul unei expediții la Polul Nord, în 1928, dirijabilul *Italia* s-a zdrobit de banchize. Un aviator rus și spărgătorul de gheață *Krasin* au reușit să salveze echipajul. Au fost sărbătoriți cu mare pompă.

Continuîndu-și cercetările lui alfabetice, Stalin ajunge să descopere o modalitate inedită de a mări randamentul în muncă: aceasta constă în plata lucrătorului în acord individual. Salarizarea la normă, detestabilă în regimul capitalist și excelentă sub emblema secerii și ciocanului, exista deja. Dar existau plafoane care limitau cîștigurile celor mai buni muncitori, lipsindu-i astfel de orice stimulent: nici interes personal, din cauza salariului insuficient și a lipsei de mărfuri accesibile, nici interes colectiv superior, în absența solidarității sociale a celor ce suferă sub jugul unei birocrații odioase. În afară de asta „normele" sau producțiile minime erau foarte mici în comparație cu rezultatele obținute în toate celelalte țări, ceea ce se explică prin lipsa de calificare a mîinii de lucru și nivelul său înapoiat de viață. În 1935, renunțarea la sistemul cartelelor, la rații, magazine rezervate schimbă condițiile de aprovizionare: remunerația proporțional cu munca transformă comportamentul muncitorilor. Rămîneau de mărit „normele" prea mici. S-au căutat și s-au găsit iar „lucrurile de mult existente și cunoscute" în alte părți sub numele de taylorism, de *sweating system*, dar prea bine cunoscute și în U.R.S.S. sub numele de „întrecere socialistă" și „muncă de șoc". Se redescoperă o dată în plus raționalizarea, economia de mișcare, diviziunea muncii. Iese din toate astea „stahanovismul", de la numele minerului Stahanov, scos primul în față pentru a da exemplu în condiții speciale.

Udarniki, voluntarii de șoc, au devenit „stahanoviști", dar plătiți proporțional cu eforturile depuse, astfel încît salariile să poată merge de la 1 la 10. Pentru a accelera ritmul, pentru a-i stimula pe campioni și pentru a atinge recorduri nemaiatinse, s-au acordat toate onorurile și avantajele unui șef de echipă frustrîndu-i pe tovarășii lui de muncă printr-o stranie combinație de nedreptate și impostură. S-au folosit tot felul de procedee de trucaj și șarlatanism pentru a umfla reclama. Stalin a crezut că înșală toată Rusia și lumea întreagă voind să lase să se creadă că munca unei echipe de 10–12 oameni fusese făcută de un singur recordman din respectiva echipă. El n-a reușit decît să dezbine și mai mult clasa muncitoare, să agraveze diferențierea socială prin inegalitatea excesivă între salarii, să obțină o oarecare intensificare a muncii și mărire a „normelor", dar și o creștere cantitativă a producției în detrimentul calității produselor, cu prețul unei proliferări dezastruoase a rebuturilor, al unei uzuri costisitoare a utilajului, al unei epuizări premature a mîinii de lucru. Dacă prin aceste metode cîteva mii de viitori maiștri și tehnicieni au ieșit din rînduri pentru a deveni privilegiați de o specie aparte, selecția s-ar fi putut face într-un fel mai serios și fecund și cu mai puțin zgomot. Numeroasele asasinate comise împotriva stahanoviștilor de către tovarășii lor de bandă rulantă, antagonismele ivite în uzine și pe șantiere, constatate deja în timpul „udarnismului", dovedesc, în rîndul muncitorilor, o stare de spirit foarte străină de entuziasmul prescris de „marele nostru erou iubit" Stalin. În definitiv,

stahanovismul n-a dus decît la introducerea, dar mult mai violent, în așa-numita „patrie socialistă“, a metodelor în vigoare în țările capitaliste, metode pentru abolirea cărora luptă fără odihnă comuniștii. Pentru a ajunge aici era mai mult decît inutilă atîta vărsare de sînge și atîta suferință.

Unul dintre fenomenele cele mai semnificative ale epocii, descoperirea imediat după victoria național-socialismului în Germania, a unei patrii în U.R.S.S., este rezultatul unei mari deziluzii a lui Stalin. Mai întîi el spera, în ciuda diferențelor de doctrină, grație similitudinilor de metodă între două partide de mînă forte, să se înțeleagă cu Hitler așa cum se înțelesese înainte cu Mussolini. De cînd avusese loc recepția în onoarea Ducelui la Ambasada sovietică de la Roma, imediat după asasinarea lui Matteotti, și de cînd, după un sejur la Sorrente, unde Gorki își petrecea cea mai mare parte a timpului, îi trimisese Ducelui, sub pretextul curtoaziei, un mesaj de felicitare prin intermediul lui Rîkov, relațiile dintre U.R.S.S. și Italia deveniseră din ce în ce mai strînse și cordiale. Mussolini nu-și ascundea admirația discretă pentru Lenin și împrumuturile reciproce între cele două regimuri totalitare se înmulțeau pe măsura progreselor din relațiile lor economice. În mai 1933, anul venirii la putere a lui Hitler în Germania, s-a încheiat un acord comercial italo-sovietic, urmat în septembrie de un tratat de prietenie, de neagresiune și de neutralitate. O escadră sovietică a acostat în octombrie la Neapole și, anul următor, o delegație militară italiană s-a deplasat la Moscova. Rusia a cedat chiar comanda unora din navele sale militare Italiei. Telegrame călduroase ale lui Litvinov dovedesc posterității această înțelegere mutuală. Mussolini era încîntat că stabilise un model de înțelegere cu bolșevicii stîrpind în interior comunismul în timp ce încheia tratate avantajoase cu statul sovietic.

Stalin credea prin urmare că va realiza, pe ruinele mișcării comuniste germane, o înțelegere similară cu Hitler. Reînnoirea acordurilor de la Rapallo i-au întărit speranța, ca și noile credite deschise acordate U.R.S.S. de către industria germană. A trebuit să renunțe însă la speranțe în momentul în care a văzut cel de-al III-lea Reich situîndu-se pe poziții de ostilitate hotărîtă față de bolșevism și față de statul ruso-sovietic, precum și față de exportul de comunism. Dincolo de divergențele de păreri care îi opuneau noului *Drang nach Osten* pe adepții tradiției bismarkiene de înțelegere cu Rusia, destul de numeroși în Reichswehr și în Wilhelmstrasse, a început să capete greutate prima intuiție a lui Hitler. Degeaba și-a întețit D. Kandelaki, — caucazianul trimis la Berlin, ca ambasador comercial, dar însărcinat de Stalin cu o misiune secretă, avansurile, invitațiile și sondajele —, Führerul nu le lua în seamă, continuînd să privească Rusia prin prisma Internaționalei comuniste. Pînă la urmă, nu-i rămînea lui Stalin decît, dezamăgit, să se întoarcă spre Franța și Anglia, spre Societatea Națiunilor, ca să

joace o altă partidă, și spre popoarele din U.R.S.S. pentru a trezi în ele conștiința datoriei patriotice și a „pericolului fascist".

Atunci intră în propaganda cotidiană tema oficială a patriotismului. Insistența mecanică în a bate monedă pe tema aceasta indică o improvizație factice, concepută ca un succedaneu al ideologiei revoluționare care-și pierde influența. *Pravda* va publica chiar un editorial intitulat „Iubirea sfîntă de patrie", care nu va mai aminti prin nimic vocabularul de pînă mai ieri. Ca întotdeauna, bolșevicii trec de la o extremă la alta, de la internaționalismul cel mai primitiv la cel mai nedemn șovinism.

Existau deja, sfidînd mult îndrăgitele principii egalitare, o întreagă serie de decorații: ordinul Lenin, Steaua Roșie, Drapelul Roșu, Drapelul Roșu al fruntașilor în muncă; Stalin inventează pe lîngă acestea ordinul de Erou al Uniunii și Insigna de Onoare; va născoci apoi medaliile „Pentru curaj", „Pentru servicii militare" și pe urmă titluri ca „Erou al muncii socialiste", „Distincția muncii", „Realizări în muncă", la care se adaugă distincțiile „artist emerit", „artist al poporului", „savant emerit". Pe coloane întregi de ziare promovările se țin lanț. Laureații beneficiază de avantaje materiale, în bani și în natură, care măresc privilegiile noii clase dominante, profitînd de generozitatea lui Stalin. Se reintroduce în armată ierarhia de altădată, gradele și galoanele și, cu aceeași ocazie, titlul de mareșal, suprimat pe timpul țarismului sub Kutuzov: Voroșilov, Tuhacevsi, Egorov, Budionnîi și Bliuher sînt promovați mareșali nu în virtutea faptelor lor de arme, ci a sprijinului politic adus lui Stalin. Se dau jos de pe soclu statuile de pînă mai ieri, se pun înapoi pe soclu cele date jos mai ieri. Uniforme și însemne distinctive atribuite Comisariatului pentru Interne, care continuă să fie numit curent GPU, răsplătesc șefi și agenți numiți tot cekiști, asimilîndu-i ierarhiei militare. Cu lipsa de reținere care-i caracterizează, bolșevicii exagerează și în reacția lor împotriva vechii sobrietăți vestimentare: strălucesc și se etalează insigne, galoane, fireturi. Cea mai frapantă revanșă a trecutului imperial este poate reapariția corpului de cazaci, desființat de revoluție și reînființat de Stalin sub forma a mai multe divizii de cavalerie cu tradițiile și echipamentul lor decorativ și cu nelipsita *nagaika* prea bine cunoscută muncitorilor în grevă și mujicilor răsculați. Ca și cum, în actele lor de dezicere, bolșevicii degenerați ar încerca un fel de satisfacție maladivă care-i împinge, fără voia lor, spre demonstrații elocvente.

Neo-patriotismul neo-bolșevic se repercutează cu zgomot mare în învățămîntul public. Și aici falimentul regimului este deja total, mai vizibil chiar decît în atîtea alte domenii. Toate inovațiile pedagogice ale revoluției sînt anulate, vechile concepții restaurate. Statutul „școlii unice a muncii" prevedea gratuitatea rechizitelor și a unei mese pe zi pentru școlari; desființarea temelor și a lecțiilor pentru acasă, a examenelor de admitere, de trecere dintr-o clasă în alta și de absolvire, a notelor și penalizărilor, a manualelor, a diplomelor; repudierea pretinselor rămășițe burgheze; administrarea școlii

de către un „colectiv școlar" și un „soviet școlar"; înlocuirea materiilor clasice cu „complexele" (teme de studiu combinate). Mai tîrziu au apărut lucrul manual obligatoriu, educația pseudo-politehnică, brigăzile de studenți. Din toate astea n-a mai rămas nimic decît dezastrul. Aberațiile lui Lunacearski, învățămîntul dogmatic al lui Pokrovski, eforturile laborioase ale Nadejdei Krupskaia sînt repudiate ca „troțkiste". O serie de decrete restabilește tradițiile și chiar rutina întreruptă, autoritatea directorului și a învățătorului, regulile și regulamentele, clasele și orarul, disciplina și disciplinele, pedepsele și recompensele, carnetele de elev și dosarele școlare, notele și examenele, certificatele și diplomele, gradele și titlurile universitare. Bolșevicii nu descoperă doar alfabetul, ci și istoria și geografia. Ca de obicei, exagerează în noua orientare și merg pînă la a introduce uniforma pentru elevii din învățămîntul superior, pe urmă pentru toți școlarii din toate școlile, din toată Rusia; doar lipsa de pe piață a țesăturilor întîrzie aplicarea acestei măsuri. În fine, revizuind de la un capăt la celălalt ideologia de stat impusă întregii populații, tinere și adulte, bolșevicii interzic cea mai mare parte a lucrărilor istorice editate chiar de ei, se dezic de noțiunile și versiunile în vigoare și, rectificînd istoria Rusiei în varianta lor ca odinioară toate *Istoriile Partidului*, se străduiesc să reabiliteze mai întîi gloriile naționale, apoi să insufle poporului o mentalitate naționalistă de circumstanță.

Cu zelul și ardoarea neofiților, începînd din 1935, ei redescoperă, recunosc și revendică unul după altul, pe oamenii mari de odinioară, autentici sau contestabili, căutîndu-i înainte de Rusia moscovită, în epoca invaziilor teutonice și mongole: Sfîntul Aleksandr Nevski, învingător al Purtătorilor de Spadă; atamanul Ermak, cuceritorul Siberiei; măcelarul Minin și prințul Pojarski, adversari redutabili ai polonezilor; feldmareșalii Suvorov și Kutuzov. Convertirea la creștinism după botezul Rusiei kieviene devine „o etapă pozitivă în istoria poporului rus". La fel de „pozitiv" rolul marelui prinț Ivan Kalita, care a înfăptuit unirea nației moscovite; al lui Ivan cel Mare, eliberatorul pămîntului rusesc; al lui Ivan cel Groaznic, acest precursor al umanismului stalinist; al lui Petru cel Mare, acest vrednic bolșevic *avant la lettre*. Răposatul Pokrovski, patronul recunoscut al templului „istoricilor marxiști" și discipolii lui rămași în viață cad dintr-o dată în dizgrație fiindcă au ignorat, subestimat, falsificat istoria patriei mume; înainte, oricine s-ar fi abătut cîtuși de puțin de la linia trasată de acest clan era pedepsit ca eretic. Rolurile se inversează: istorici exilați revin în grațiile puterii și cei cărora li se ordonase să-i persecute vor deveni la rîndul lor cei persecutați. S. Platonov, prigonit fără milă, moare în exil, în timp ce lui E. Tarle, rechemat din Turkestan, i se conferă titlul de istoric oficial în vreme ce „istoricii marxiști" și alți „profesori roșii" sînt, mai întîi, trecuți în șomaj și asta în numele acelorași idoli: Marx și Lenin. Este ceea ce se cheamă, în limbaj bolșevist, „a declanșa ofensiva pe frontul științelor istorice".

O dată semnalul dat, începe glorificarea zgomotoasă a *Cîntecului oastei lui Igor*, poemul epic din secolul al XII-lea; regimul îl sărbătorește, însușindu-și-l, pe Lomonosov, scriitor rus foarte cultivat și cunoscut în lume la timpul lui; și, cu mare pompă, este serbat centenarul lui Pușkin, această rudă apropiată a lui Stalin, prin limbă... Cînd neinspiratul bard Demian Bednîi, libretist printre altele, îi va ridiculiza pe *bogatîri*, vitejii legendari, convins că îmbogățește astfel ortodoxia cea mai strictă, lucrarea îi va atrage fulgerele Kremlinului, va duce la retrogradarea și la dizgrația regizorului, A. Tairov, fondatorul și directorul teatrului Kamernîi, foarte bine văzut pînă mai ieri. Va fi pentru criticii oficiali un prilej de a-i glorifica pe eroii vechilor bîline, cîntece sau basme fantastice din epopeea orală a Evului Mediu, pe țăranul Ilia Muromeț, pe negustorul Sadko, pe uriașul Sviatogor. Naționalismul se transformă în șovinismul cel mai vulgar o dată cu publicarea noilor manuale școlare „unice“, între altele *Cursul scurt de istorie* de Șestakov, redactat de un „colectiv“, vizat de o comisie de stat în care figurează Buharin, Radek, Bubnov, Zatonski, Hodjaev, patronată de Stalin, și în care nu este vorba decît despre victoriile rusești de-a lungul secolelor.

Resuscitarea grăbită a unui patriotism de comandă răspunde în tot mai mare măsură unor considerente de politică externă: Stalin se teme în acest moment de o înțelegere militară între Germania și Japonia, caută alianțe în Europa și în Asia, încearcă să insufle rușilor motivații spirituale de a lupta în caz de război, sacrifică unul după altul principiile și dogmele prin care a obținut puterea unicului său țel, acela de a o păstra. Pentru el totul se reduce la raporturi de forță. Aroganța bolșevică oficială încearcă să ascundă o slăbiciune intrinsecă, dovedită în toate acțiunile sale pe plan extern.

Stalin și partidul lui definiseră pacifismul drept utopie, impostură, înșelătorie sau trădare; acum se declară pacifist la spartul tîrgului. Înfierase Societatea Națiunilor drept o ligă de bandiți; aderă acum fără rușine la ea. Anatemizase Tratatul de la Versailles; devine campionul *statu quo*-ului. Denunțase Franța drept „țara cea mai agresivă și militaristă din lume“; încheie cu ea un pact de asistență mutuală. Pretinsese că socialiștii și fasciștii sînt „frați gemeni“; dă ordin mercenarilor lui străini să cadă cu orice preț la înțelegere cu socialiștii împotriva fasciștilor sau a așa-zișilor fasciști, continuînd să-i persecute în propria țară pe social-democrați. Purtase un război cu chinezii neînarmați ca să păstreze rețeaua de căi ferate din Manciuria; imediat ce japonezii își arată colții, le cedează totul pe nimic. Cînd un ministru francez al afacerilor externe[1], urmînd exemplul unui coleg britanic și al primului ambasador al Statelor Unite în U.R.S.S., vizitează Rusia, vizite care fac să pălească strălucirea fictivă a secretarului general al Partidului iresponsabil în politica externă a statului, ministrul cu pricina se grăbește să facă o declarație de complezență: „Domnul Stalin înțelege

---

[1] Acest ministru de externe era Pierre Laval.

și aprobă în totalitate politica de apărare națională dusă de Franța pentru a-și menține forța armată la un nivel care să-i garanteze securitatea", ceea ce constituie o dezavuare categorică, deși nesinceră, a întregii activități a Internaționalei comuniste de la întemeierea ei și în special a activității secțiunii ei franceze. Însă îi dă acesteia ordine în consecință și în curînd slujitorii ei francezi, imitîndu-i pe tovarășii lor din Rusia, se dedau la tot felul de gesturi afectate și politețuri; ca și comuniștii chinezi care, în fața unor ordine analoage, se vor întoarce la Confucius, comuniștii francezi îi descoperă, îi recunosc și se revendică de la Ioana d'Arc, Rouget de Lisle și Napoleon, îsi însușesc *La Marseillaise*, trec direct de la antipatriotismul cel mai trivial la șovinismul cel mai agresiv. Fiindcă interesul U.R.S.S. — citește: al lui Stalin — reclamă în acel moment o Franță care în uniunea sacră se pregătește pentru războiul contra Germaniei.

Într-un interviu cu un ziarist american, Stalin merge și mai departe: Societatea Națiunilor nu mai este o mașină de război imperialistă, așa cum pretindea terminologia bolșevică consacrată, ci „un avantaj pentru prietenii păcii", iar acești prieteni sînt statele ce se opun Germaniei; „n-am avut niciodată planul și intenția de a face revoluția mondială", spune el; dacă cineva a avut vreodată „impresia unor asemenea intenții", ea este „rodul unei neînțelegeri", și nu al unei neînțelegeri tragice: „Nu tragică, ci comică. Sau poate tragi-comică", pentru că, „exportul de revoluție este o prostie". După o afirmație ca asta, nu ar mai rămîne, logic, decît să se dea la topit operele lui Lenin, cărțile și broșurile, colecțiile de ziare, reviste, toate publicațiile partidelor, ale Internaționalei, ale Tineretului Comunist apărute înaintea acestei supreme deziceri. Stalin nu este pregătit să spună acest lucru, dar este omul în stare s-o facă.

Căci, partea cea mai importantă din această literatură este retrasă din circulație sau ascunsă în rafturile din spate ale bibliotecilor; nimeni, în afară de vreun erudit inofensiv sau de vreun curios, nu va dezgropa așa de curînd aceste foi și caiete îngălbenite care, pe deasupra, mai și provoacă o plictiseală insuportabilă. Publicațiile Institutului Marx și Engels sînt puse la index și distruse, precedînd autodafeurile din Germania; operele lui Lenin se țin în continuare la loc de cinste, împinse însă, încetul cu încetul, tot mai în spate de cele ale lui Stalin, simboluri ale unui nou cult cezaro-papist, dar publicul nu le citește decît dacă este absolut obligat și, de altfel, cuvintele și-au piedut valoarea. Numai cu mare greutate s-ar mai putea găsi în U.R.S.S. documente atît de importante cum ar fi, de exemplu, decretul de constituire a Armatei Roșii definită ca „sprijin al viitoarei revoluții socialiste în Europa". Nu mai contează decît ultimele scrieri ale lui Stalin, cele mai recente discursuri ale purtătorilor săi de cuvînt, articolele din ziare enunțînd fragilul adevăr al momentului, textele de ultimă oră care transformă publicațiile ortodoxe din ajun în texte sedițioase și depășite, în fine, instrumentele curente de lucru, ca enciclopediile sovietice, cea mică și cea

mare, ale căror volume trebuie date la rebut unul după altul, în ciuda atîtor epurări repetate ale cenzurilor succesive, în ciuda atîtor falsificări aduse chiar în timpul tipăririi. Orice neașteptată cădere în dizgrație, fiecare „schimbare de direcție“ presupun puneri la index obligatorii și stîrnesc spaime intense în librării și biblioteci. Imediat ce, din motive misterioase, un personaj în vogă încetează să mai fie pe placul Kremlinului, loialitatea lui necondiționată de pînă acum apare ca un joc dublu al unui om cu două fețe. Este demascat imediat ca „troțkist“ și „dușman al poporului“, biografia cea mai onorabilă se transformă în rechizitoriu sau dispare din dicționar și devine un pericol de moarte să deții vreuna din lucrările sale. Nimeni nu știe ce va mai fi mîine, ce altă literă a alfabetului se va mai descoperi. Fiecare nu se gîndește decît cum să se țină departe de un joc infernal ale cărui reguli nu le cunoaște nimeni, toată lumea vede peste tot capcane, evită întîlnirile. Este periculos și să taci, căci tăcerea poate fi interpretată ca o dezaprobare mută; este bine să-ți interpretezi cum trebuie partea care-ți revine din ansamblul corului de recunoștință unanimă și permanentă înălțată în cinstea „înțeleptului nostru conducător și învățător“.

Cînd, vorbindu-i lui Roy W. Howard despre viitoarea Constituție, Stalin declară: „Am construit societatea socialistă... nu pentru a îngrădi libertatea individuală, ci pentru ca personalitatea umană să se simtă realmente liberă“; cînd prezice o „înfruntare electorală foarte animată“ căci, precizează el: „Este evident că liste de candidați vor fi depuse nu numai de către partidul comunist, ci și de către organizațiile sociale fără partid de toate categoriile“, toată lumea știe la ce să se aștepte, dar nimeni nu știe unde vrea dictatorul să ajungă. Proiectul de constituție adoptat de Comitetul Central în iunie 1936 prevede alegeri ca în Occident, un parlament numit Consiliu Suprem, dar articolul 126 rezervă monopolul politic exclusiv partidului comunist și face iluzorii toate libertățile politice promise: este în tot cazul sfîrșitul pretinsei puteri a sovietelor, fie ea și pe hîrtie; 20 de ani după Octombrie aceasta reprezintă falimentul mărturisit al sistemului pe care bolșevicii îl prezentau drept expresia superioară a democrației integrale, ca tip nou de stat de valoare universală. În plus, noua Constituție, supusă de formă ratificării unui congres extraordinar al Sovietelor, consolidează dreptul la proprietate privată, în limitele dobîndite, și, fără limite, dreptul de moștenire în linie directă.

Încă o dată Stalin a descoperit „lucruri de multă vreme existente și cunoscute“. Nu inovează mai mult nici atunci cînd șterge ultimele urme ale federalismului sovietic de altădată, abrogînd „drepturile naționalităților“ al căror protector îi plăcea să se considere: remanierea constituțională va consacra centralizarea excesivă, organele pretinselor republici federative fiind constrînse la o subordonare strictă față de puterea centrală, ceea ce de altfel consfințește starea de fapt și o face mai limpede. Ca exemplu simbolic dispare federația Transcaucaziei. În curînd chiar și alfabetul chirilic va fi

impus minorităților alogene, contrazicînd respectarea teoretic, a obiceiurilor și tradițiilor regionale și naționale, recent declarată. Nu se mai poate ține socoteala atîtor retractări, schimbări de direcție, abia dacă li se remarcă efectele în dezastrul idealurilor din Octombrie. Sub noua Constituție, ca și sub cea veche, realitatea este că, dincolo de o aparentă și înșelătoare revizuire a tablei de valori, dincolo de expedientele și improvizațiile care țin loc de politică și de principii, „la sfîrșitul sfîrșiturilor" — urmînd o profeție în momentul acela veche de 35 de ani — „totul se va învîrti în jurul unui singur om care, *ex providentia*, va concentra în mîinile sale întreaga putere".

O atît de lungă și impresionantă serie de dezmințiri și dezavuări impuse lor înșile de către bolșevici, atîtea retractări nesincere și repudieri cinice nu puteau să nu trezească în mintea multora reflecții amare. Mai mult, cuvintele rămîn neputincioase împotriva faptelor, mai ales faptele economice și tehnice unde bolșevismul înregistrează falimente peste falimente. Este de presupus că în atmosfera irespirabilă a „vieții fericite" sub teroare, îndoiala la unii, disperarea la alții au dat naștere unor aluzii subtile, unor subînțelesuri imperceptibile. Se înțelege de la sine că, atunci cînd au loc asemenea transformări, orice minte capabilă să gîndească este plină de gînduri ascunse și contradictorii în ciuda unanimității de fațadă.

Or, GPU este omniprezent pentru a aduna cele mai neînsemnate probe, pentru a le amplifica, a le falsifica, pentru a se folosi la nevoie și de abțineri, absențe, suspine sau de tăceri. În birourile lui Iagoda și Ejov curg rapoartele, se acumulează denunțurile. În jurul lui Stalin, care-și exercită tirania foarte de sus și deleagă puterea în partaj favoriților săi, boierii birocrației sînt geloși unii pe alții și se detestă, iar protejații fiecăruia dintre ei stau la pîndă pentru a prinde orice prilej de încăierare. Epurarea continuă își urmează cursul iar clanurile rivale se distrug unele pe altele, mii de indivizi luați în vizorul aparatului represiv, în ciuda garanțiilor de fidelitate date lui Stalin, cad victime luptelor intestine și dispar o dată cu familiile lor fără să lase nici o urmă. Și în ciuda afirmațiilor unora, în ciuda negărilor altora, în ciuda contradicțiilor dintre ei toți, unanimitatea la bolșevici rămîne mereu aceeași.

Dacă am da crezare unor aluzii ale presei sovietice sau unor indiscreții ale funcționarilor, se pare că multe victime ispășesc relațiile lor de altădată cu cine știe ce nonconformism. Și din acest punct de vedere nimeni nu este invulnerabil. În realitate, cele mai murdare pretexte devin foarte bune pentru a distruge un rival în lupta zoologică dusă în permanență în jurul locurilor dorite, între facțiuni și generații, între indivizi și grupuri dezbinate. „Istorii" vechi aproape uitate au, la distanțe mari de timp, consecințe fatale, în special afacerea Riutin, dușman înverșunat al lui Troțki, devenit la rîndul lui și în felul lui opozant, autor al unei „platforme" ostile atît politicii, cît și persoanei lui Stalin. Ea este pusă în legătură, ulterior, cu cazul Sîrțov,

președinte al Consiliului Comisarilor pentru Rusia, brusc căzut în dizgrație, exclus, dispărut; cel al lui Lominadze, om de încredere al lui Stalin, agentul lui în China în timpul insurecției de la Canton, trecut în opoziție, exclus, pocăit, reintegrat; cazul lui Eismont și al lui Tolmașev, subcomisar al poporului, dispăruți și ei în chip misterios. Sînt cazuri de nebunie, de sinucidere, asasinate. O singură certitudine: Lominadze, urmînd exemplul lui Skrîpnik, s-a sinucis.

La jumătatea lui iunie 1936, se află despre moartea lui Maxim Gorki, care nu surprinde fiindcă scriitorul era bolnav și în vîrstă, moarte urmată de nelipsitele funeralii cu mare pompă. La jumătatea lui iulie, secretarul de partid în Armenia, A. Handgian, omul lui Stalin, se sinucide și el; de data asta vestea este divulgată, dar cu o motivație de neînțeles. În fine, la jumătatea lui august, în timp ce peste tot se înmulțesc arestările inexplicabile în eșaloanele superioare ale Partidului unanim, cade pe neașteptate anunțul despre procesul intentat unui grup de 16 comuniști membri ai un pretins „centru troțkisto-zinovievist“. Intențiile lui Stalin se dau pe față, roadele îndelungilor lui meditații și premeditări se coc. Și totuși, adversarii lui cei mai înverșunați nu îndrăznesc încă să prevadă genul de surpriză pe care li-l pregătește.

Este vorba în acest proces de doi dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Lenin, cei mai discreditați în același timp, sărmanii Kamenev și Zinoviev, de mai multe ori învinși și de tot atîtea ori pocăiți, adevărate cadavre politice scoase din carcera de la Vehnie-Uralsk pentru a servi de fantoșe în fața tribunalului; de adepții lor Evdokimov, Bakaev, Reingold; de mai mulți foști troțkiști care se alăturaseră lui Stalin, „capitularzii“ (Troțki *dixit)*, Ivan Smirnov, Mracikovski, Dreizer, Ter-Vaganian; în fine despre cîțiva tovarăși ai acestora cu rol destul de dubios. Statele lor de serviciu ar face în mod normal din ei conducători de partid și de stat, căci și-au asumat de altfel pînă nu demult cele mai înalte responsabilități. Sînt declarați vinovați, și ei, de asasinarea lui Kirov și de intenții de asasinat împotriva lui Stalin și a acoliților săi, cu excepția lui Molotov. Se inventează chiar, deși era imposibil atît material, cît și psihologic, reproșul că sînt încă la ordinele lui Troțki învins, exilat, izolat, dezarmat, despărțit de ei în toate privințele. Sînt acuzați de trădare, spionaj, uneltiri teroriste, înțelegere cu dușmanul, cîrdășie cu fasciștii, de lucruri monstruoase, de neînțeles și neverosimile. Ei recunosc orice, se acuză și mai mult în loc să se apere, se denunță unii pe alții, fac elogiul înflăcărat al lui Stalin. Un adevărat proces de vrăjitorie, va scrie pe bună dreptate Friedrich Adler. Presa îi strivește sub insulte între care cu o frecvență specială apar nume de animale ca viperă și cîine, îi acoperă cu injurii cumplite, înainte de a ști ceva despre faptele puse în discuție, iar aparatul organizează mii de mitinguri de indignare la comandă în care se declanșează mohorîta furtună artificială a obișnuitelor anateme. Procurorul, Vîșinski, încîlcește cît poate problemele pe care trebuia să le limpezească și insultă în deplină securitate

victimele deja sortite călăului: abia acum se înțelege de ce l-a avansat Stalin în grad odinioară. Fără să mai aștepte deznodămîntul, Tomski, alt vechi colaborator al lui Lenin, se sinucide. În 4 zile cei 16 sînt judecați fără probe, condamnați din ordin, executați. Și de la Stalin la Zinoviev, trecînd prin Tomski, mereu aceeași unanimitate.

Toate aceste orori fiind dictate de către dictator, devine clar că acesta a hotărît să termine cu oamenii trecutului pentru a putea să termine mai bine cu trecutul în totalitatea lui, să-i desființeze fizic și moral după ce-i suprimase politic. Ar fi decis deci, încă din timpul afacerii Kirov să facă noi sacrificii umane, dar a așteptat moartea lui Gorki pentru a le duce la bun sfîrșit. Și crede evident că va produce oarecare efect asupra scepticismului opiniei publice prin acumularea absurdă a acuzațiilor, fie ele chiar și neverosimile în sine și incompatibile între ele. Trei luni mai tîrziu, la Novosibirsk, un proces similar cu acesta, dar restrîns la nouă inculpați obscuri se termină cu nouă condamnări la moarte și șase execuții capitale. Înscenarea cekistă are aici drept scop evident să explice eșecurile industriei regionale prin acțiunile dăunătoare, prin reaua voință așa-zis „troțkistă"; să pună în cauză Gestapoul, un fel de GPU german; să implice, în sfîrșit, diferite persoane în represiunile demonstrative de mai tîrziu. Căci, la începutul anului 1937, anume la sfîrșitul lui ianuarie, începe procesul pretinsului „centru antisovietic troțkist" sau „centru paralel", etichete de fabricație cekistă.

Printre cei 27 de figuranți se află foști troțkiști de mult convertiți, „capitularzi" raliați lui Stalin, ca Piatakov, Radek, Serebriakov, Drobnis, Boguslavski și unul a cărui ruptură cu opoziția este foarte recentă, Muralov; alături de ei, un fost „adept al dreptei", Sokolnikov, adversar al ideilor lui Troțki; și cîțiva necunoscuți foarte suspecți. Este vorba din nou despre plicticoasa istorie cu asasinatul eternului Kirov. Mai mult, revin toate poveștile răsuflate despre troțkism, fascism, terorism, trădare, spionaj, umflate cu invenții despre sabotaj industrial și cu inimaginabile uneltiri cu scopul de a provoca un război și dezmembrarea U.R.S.S. În continuare nu există nici o probă, nici măcar vreo prezumție plauzibilă, nici corp delict, nici martor al apărării, nici posibilitate de apărare. Inculpații în această nouă afacere de vrăjitorie recunosc parcă bucuroși cele mai abjecte josnicii, crimele cele mai neverosimile. Cu capul în pămînt, nu precupețesc nici laudele la adresa genialului Stalin. Acel ceva ce servește drept presă și opinie publică își recită partitura funebră, bine învățată pe de rost, încă înainte de deschiderea primei ședințe. Este realizată unanimitatea de rigoare, incluzînd victime și călăi. Șaptesprezece condamnări la moarte, treisprezece execuții capitale: Radek și Sokolnikov și-au scăpat pielea făcînd dezvăluiri mincinoase despre statul major al Armatei Roșii.

Dar, în culise, o competiție surdă și feroce, cu atît mai implacabilă cu cît are loc pe terenul închis al „vîrfurilor" birocratice, îi dezbină pe oligarhii din anturajul lui Stalin. Fie că este vorba de neînțelegere între stăpîn și slugi,

fie despre dispute pentru întîietate între clici concurente, Iagoda cade în fine în dizgrație; destituit de la Comisariatul pentru Afaceri Interne și din toate funcțiile sale din poliție în care îi urmează Ejov, ceea ce dovedește din partea lui Stalin simț de prevedere, el este retrogradat la Poștă și Telegraf. Ca și în cazul lui Enukidze, nu mai încape nici o îndoială: zilele „purtătorului de sabie“ și, în subsidiar, ale clientelei personale a acestuia, sînt numărate. Două săptămîni după execuția lui Piatakov, comisar adjunct la Industrie, dar adevăratul conducător al acestui domeniu, șeful lui direct, Ordjonikidze, comisar șef, moare subit. De data asta nimeni nu mai crede că este vorba despre un sfîrșit natural; bătrînul complice georgian al lui Stalin, a fost „lichidat“ de „părintele iubit“; în ipoteza cea mai puțin hazardată, n-a putut să supraviețuiască celui mai apropiat colaborator. Șase săptămîni mai tîrziu, într-o discretă satisfacție generală, demascat ca „dușman al poporului“, Iagoda este azvîrlit în închisoare, acuzat de crime de drept comun: venalite, desfrîu, furt, necinste. Va împărtăși și simți pe propria piele soarta crudă a atîtor victime ale sale.

În cursul lunii mai a anului 1937, efectele extraordinarei puteri a lui Ejov încep să se facă simțite printr-o recrudescență a terorii: arestări în masă și execuții în serie amintesc populației, amplificîndu-le, spaimele trăite în cele mai sumbre momente ale războiului civil. Grupuri de cîteva zeci de „cetățeni“ sînt împușcați mai întîi în fiecare săptămînă, pe urmă în fiecare zi, fără nici o formalitate și fără cea mai mică garanție de justiție sau în urma unor proceduri secrete echivalînd cu niște asasinate pseudo-legale. În ultima zi a lunii mai, Ian Gamarnik, comisar adjunct la Război și șef al Direcției politice a armatei, se sinucide. O neliniște grea apasă peste lumea militarilor, unde mai mulți generali de frunte (Levandovski, Schmidt, Kuzmicev) sînt luați în vizor de GPU, închiși, poate deja suprimați, și unde transferări misterioase remaniază cadrele superioare. O înfruntare necruțătoare are loc între poliție și armată, căderea lui Iagoda deschizînd o nouă fază. Lovitura de trăsnet cade în iunie, decapitînd statul major și răspîndind groaza în toată țara: sub incredibila acuzație de spionaj, sub pretextul derizoriu că au „încălcat jurămîntul militar, patria, popoarele U.R.S.S., Armata Roșie“, mareșalul Tuhacevski, generalii Iakir, Kork, Uborevici, Eideman, Feldman, Primakov și Putna, toți cunoscuți drept „eroi ai războiului civil“, toți decorați în mai multe rînduri cu Drapelul Roșu, toți clasați printre adversarii lui Troțki și partizanii lui Stalin, sînt judecați cu ușile închise, condamnați la moarte fără drept la apărare și fără martori, executați în 48 de ore.

Este absolut cert că Rusia care suferă și pătimește nu se simte solidară cu nici unul dintre asupritorii ei, politicieni, birocrați, polițiști, militari, care se omoară între ei în numele aceluiași ideal; în absența informației adevărate, ea nu înțelege, nimeni n-are cum să înțeleagă ce se petrece; „explicațiile“ oficiale, în realitate înfierări grosolane, le repugnă chiar și

celor mai puțin indulgenți dintre adversarii celor care pier în dezonoare; poporului oprimat nu-i pare în mod sigur rău să-i vadă dispărînd pe atîția dintre opresorii lui, dar pe lîngă ei pătimesc mii de nevinovați și dincolo de aceste omoruri străine de orice idee de justiție se așteaptă nenorociri și mai mari. Într-adevăr, anul 1937 va rămîne ca un coșmar de nedescris în amintirea rușilor contemporani ai măcelului sistematic întreprins de Stalin sub imperiul fricii. Se pare că Iagoda își epuizase toate resursele lui de persecutor, de călău, de torționar și de temnicer în momentul cînd Ejov i-a luat locul pentru a continua într-un ritm și mai accelerat sinistra treabă încredințată de Stalin, „cel mai mare umanist". Cu toate că GPU a avut mînă liberă să masacreze fără zgomot, presa locală începe să anunțe execuțiile capitale, dar numai în anumite cazuri și din motive cunoscute numai autorităților: intenția de a răspîndi teroarea este prin urmare evidentă.

Lumea află atunci că statul sovietic este pretutindeni cangrenat de „troțkism" și că în realitate troțkism înseamnă fascism, spionaj, prejudiciu și restaurare a capitalismului. Or, proclamînd fără încetare dispariția troțkismului, Stalin și acoliții lui au continuat să intețească măsurile de rigoare pentru extirparea lui; și în acuzațiile lor împotriva adversarilor lor învinși le recunoaștem pe acelea ale opoziției înseși împotriva camarilei aflate la putere. Cei mai tari abuzau deci de puterea lor pentru a-i distruge pe cei mai slabi, nu însă înainte de a încerca să-i compromită. Pentru a-i stigmatiza, nu se face prea mare risipă de imaginație: trădarea, cîrdășia cu spionajul polonez sau japonez, cu Gestapoul și cu Intelligence Service (lucru curios, Ovra italiană n-a fost niciodată pusă în discuție) devin monedă curentă. În felul acesta au fost descoperite „cuiburi de troțkiști", „cuiburi de spioni", „cuiburi de fasciști" în toate republicile sovietice, în sate și orașe, la șes și la munte, în fruntea tuturor instituțiilor și serviciilor. După revelațiile și denunțurile epocii, întreaga armătură a regimului, în toate domeniile, construită de Stalin printr-o selecție răbdătoare care i-a luat zece ani, nu era alcătuită decît din troțkiști „cu două fețe".

După votul unanim și definitiv dat „Constituției staliniste" la cel de-al VIII-lea Congres Extraordinar al Sovietelor, cel mai recent, care avusese loc la sfîrșitul anului 1936, destituirile, înlocuirile din funcție, transferările se succed la toate etajele edificiului birocratic; iar sub un asemenea regim ele implică cel mai adesea, pentru cei căzuți, dispariția definitivă. Cele mai importante personaje din aparatul de stat identificate cu „dușmanii poporului", președinți de Comitete Executive și de Consilii ale Comisarilor, secretari de partid și comisari ai poporului, aleși toți în unanimitate, dispar o dată cu rudele, colaboratorii, prietenii și o mulțime de subalterni ai lor. De la Minsk la Vladivostok și de la Arhanghelsk la Tbilisi nu se mai aude decît ecoul execuțiilor cotidiene care decimează personalul sovietic „unanim". Mii de intelectuali, muncitori, directori de uzine, agronomi, funcționari, feroviari, ingineri, pedagogi, militari, militanți, preoți, jurnaliști, funcționari,

medici, veterinari, țărani, șefi de întreprinderi, artiști, catalogați fără nici un motiv drept „bandiți fasciști“ și „spioni troțkiști“, drept cîini și vipere, se rostogolesc în gropi comune, cu ceafa găurită de un glonte. Nimeni nu știe cum să se pună la adăpost, în cine să mai aibă încredere. Nimeni nu mai are curajul să țină socoteala deportărilor în masă.

Lista sinuciderilor devine tot mai lungă: după poeții Esenin și Maiakovski, după politicienii Ioffe și Lutovinov urmează însăși soția lui Stalin, Nadejda Allilueva, Skrîpnik, Lominadze, Handjian, Tomski și Gamarnik, ca să nu amintim decît numele cunoscute, apoi Cerviacov, președintele Executivului în Bielorusia; apoi Hodjaev, fratele a doi comisari ai poporului din Uzbekistan; pe urmă Liubcenko, președintele Consiliului Comisarilor în Ucraina; și, fără îndoială, Doleţki, director al Agenției telegrafice și Ustinov, ministru al U.R.S.S. în Estonia. În privința acestora din urmă există dubii, dar în privința celorlalți, despre care circulă zvonul că au fost asasinați de către cekiști, nu există oare nici un dubiu? Sub o asemenea teroare, acestea nu sînt decît metode de exterminare, așa cum deportările înseamnă deseori moarte rapidă. Mai tîrziu se va afla despre alte sute, mii de sinucideri, acoperite de cîntecele de slavă închinate „celui mai mare om al timpului său“.

Deși Stalin, împreună cu „ingineri de suflete“ experți în arta de a zdrobi conștiințele, de felul lui Iagoda și Ejov, au putut, prin torturi inchizitoriale, promisiuni și amenințări, șantaje și negocieri, să pună în scenă mai multe procese spectacol cu mărturisiri false care depășeau în gravitate acuzațiile, cele mai multe dintre victimele lor au refuzat totuși să se preteze la aceste înscenări și a trebuit să fie înlăturate fără altă parodie juridică sau sub acoperirea vreunui simulacru. Sute de persoane implicate nominal ca pretinși complici nu au apărut niciodată în fața „justiției“ lui Stalin. Militarii au fost condamnați cu ușile închise, executați fără judecată poate. În iulie 1937, la Tbilisi, șapte foști conducători ai Georgiei sovietice, printre care Budu Mdivani, prieten din copilărie al lui Stalin, și Okudjava, prieten al lui Troțki, au fost judecați cu ușile închise, împușcați, fără să fi consimțit să facă mărturisiri mincinoase, din cîte se știe. La sfîrșitul anului teribil, la Moscova vor avea loc opt execuții capitale fără proces, ale unor oameni care n-au aparținut niciodată vreunei opoziții: Enukidze, prieten din tinerețe și din adolescență al lui Stalin; Karahan, comisar adjunct la Afacerile Externe și ambasador, Orahelașvili, președinte al Consiliului Comisarilor în Transcaucazia; Șeboldaev, omul lui Stalin, secretar de partid în Caucazul septentrional; plus alți patru figuranți oarecare. Nici aici nu există nici măcar mărturii false. Tehnica prin care se smulg recunoașterile este penibilă, greoaie, grosolană, rezultatele dificil de pus în acord cu fapte verificabile, ba chiar imposibil, fiindcă după examinarea obiectivă a celor două procese publice, în străinătate, nu mai rămîne nimic din tezele extravagante ale lui Stalin și ale acoliților săi, Iagoda, Ejov și Vîșinski, martorii acuzării și

procurorul. Va trebui deci să așteptăm pînă la procesul-spectacol al așa-zisului „bloc troțkist de dreapta" pentru a auzi din nou false mărturii, la fel de absurde ca și cele dinaintea lor, dar și mai incoerente, și mai rău concepute și puse de acord și foarte puțin convingătoare.

Din amalgamul bizar al celor 21 de acuzați, 18 sînt condamnați și executați: Buharin și Rîkov, doi dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Lenin, cei mai importanți ideologi și lideri ai regimului, foști lideri ai dreptei prin concursul cărora Stalin l-a putut învinge pe Troțki, deveniți troțkiști fără s-o știe; Krestinski și Rosengolz, comisari ai poporului, odinioară troțkiști care se deziseseră de fracțiunea lor și se alăturaseră lui Stalin la primul semn de pericol; Iagoda, ucigașul troțkiștilor, acuzat și el de troțkism; comisarii poporului Grinko, Cernov, Șarangovici, F. Hodjaev, Ivanov, toți staliniști nedezmințiți; doctorul Levin, medicul Kremlinului, medicul lui Lenin și al lui Stalin; Kriucikov, agent al GPU, secretarul lui Gorki și alte personaje, mai mărunte, foarte dubioase. Nu se știe de ce Rakovski, considerat ca cel mai vinovat, a beneficiat de o clemență relativă (20 de ani de închisoare), la fel ca și Pletnev, bănuit de asasinate prin otrăvire (25 de ani), condamnări care echivalează de altfel cu moartea pentru oameni care au depășit deja de mult vîrsta de șaizeci de ani. Monstruozității celorlalte procese i se adaugă acum noutatea „asasinatului medical": Iagoda, exercitînd presiuni asupra doctorilor de la Kremlin și dispunînd de un laborator farmaceutic foarte special[1], le-ar fi scurtat zilele predecesorului său, Menjinski, lui Kuibîșev, lui Gorki și fiului acestuia, Peșkov. În virtutea unui *crescendo* indispensabil în aceste mașinații oribile, pentru a evita monotonia care le-ar face ineficiente, regizorii vor merge pînă la a-l acuza pe Buharin de intenție de asasinat împotriva lui Lenin, în 1918, iar pe Troțki de legături cu Intelligence Service încă din 1926, cu spionajul german din 1921, ceilalți inculpați fiind mai mult sau mai puțin complici. O parte a procesului tinde să compromită retrospectiv memoria lui Tuhacevski, Gamarnik, Putna și a colegilor lor, morți și îngropați: în realitate, este vorba în felul acesta de o reabilitare, fiindcă nu mai sînt acuzați de spionaj, motivul oficial al executării lor, ci numai de încercare de lovitură de stat, adică numai de ostilitate ascunsă față de Stalin. O altă parte din proces tinde să explice situația lamentabilă a industriei, comerțului și agriculturii „socialiste" prin sabotajul conștient al „dușmanilor poporului", cu singurul scop de a-i disculpa pe adevărații vinovați, Stalin și sateliții. Este partea cea mai

---

[1] Laboratorul doctorului I. N. Kazakov și „dulapul lui cu otrăvuri" (expresie curentă în epocă) au fost puse în cauză la procesul lui Buharin, Rîkov, Iagoda, Racovski și ceilalți, în martie 1938. Acest Kazakov s-a numărat printre cei 18 condamnați la moarte, la fel ca și Iagoda, și el tot farmacist de profesie înainte de a deveni cekist. (Vezi „Procesul blocului deviaționiștilor de dreapta și al troțkiștilor antisovietici", dare de seamă stenografiată, Moscova, 1938.) Vezi mai departe, p. 520.

interesantă, fiindcă dezvăluie realități de netăgăduit, zdrobitoare pentru regim și pentru stăpînii lui, ca înseși aceste procese.

Mussolini a arătat un viu interes pentru spectacolul acestei contrarevoluții *sui-generis*, mergînd pînă la a-i consacra în *Popolo d'Italia* comentarii proprii. După senzaționala execuție a generalilor, articolul lui intitulat „Crepuscul" (13 iunie 1937) este mai degrabă sever cu regimul lui Stalin, în care „masacrul este la ordinea zilei și a nopții". Dar o lună mai tîrziu (15 iulie), *Critica Fascista* apreciază, într-un studiu despre „« fascismul » lui Stalin", că reformele „fasciste" ale acestuia dovedesc forța naturală de expansiune și universalitatea idealului Cămășilor Negre. Iar în timpul procesului celor Douăzeci-Și-Unu Mussolini se întreabă (*Popolo d'Italia* din 5 martie 1938) dacă „în fața catastrofei sistemului lui Lenin, Stalin va fi devenit în secret fascist" și constată în tot cazul că „Stalin aduce un serviciu considerabil fascismului, secerîndu-și pe capete dușmanii reduși la tăcere". Pe capete, într-adevăr, Stalin își seceră nu numai dușmanii, declarați sau nu, autentici sau presupuși, dar și dintre „prieteni", complici și proprii lui oameni. Între ultimele două înscenări pseudo-judiciare, el a secerat nu numai vechea gardă a partidului și floarea tineretului comunist, ci, după ce secerase statul major al Armatei Roșii, toate capetele administrației sovietice guvernamentale, regionale și naționale. (Se înțelege aproape de la sine că vechii opozanți care nu s-au arătat la proces ca Smilga, Preobrajenski, Sosnovski, Beloborodov, Uglanov etc., au trebuit să moară în ocnele „patriei lor socialiste".)

Din preajma lui Stalin au dispărut în anul 1938 cea mai mare parte dintre colaboratorii lui, cunoscuți ca staliniști încercați, membri în Biroul Politic, în Comitetul lui Central, în Comisia lui de Control, în Consiliul lui de comisari, în Executivul lui Sovietic, în Consiliile lui al Muncii și al Apărării: Rudzutak, Postîșev, Ciubar, Akulov, S. Kossior, Eihe, Antipov, Bubnov, Krîlenko, Unșliht, frații Mejlauk, Iakovlev, Ianson, Lomov, Sulimov, Miliutin, Kaminski, Pașukanis, Ruhimovici, Hinciuk, Liubimov, Arbuzov și atîția alții, pe lîngă asasinatele, sinuciderile, pedepsele deja trecute în revistă; 6 președinți din 7 ai Executivului Sovietelor și aproape toți membrii și toți supleanții; comisarii poporului în proporție de aproximativ 9 din 10. Și dispariția, sub Stalin, însemna moarte instantanee într-un beci sau moarte lentă într-un loc insalubru. La sfîrșitul acestui an, populația U.R.S.S. va avea nemărginita satisfacție să ia act de dispariția lui Ejov însuși, lichidat de urmașul lui, cum dispăruseră proprii săi predecesori. Din organele de conducere ale Partidului, alcătuite pe cînd trăia Lenin, nu mai rămîn, ca să spunem așa, 20 de ani după Octombrie, decît Troțki în Mexic și, la Moscova, Stalin.

Au pierit sau dispărut fără zgomot, în 1938, aproape toți cei 80 de membri ai Consiliului de Război constituit în noiembrie 1934 pentru a da asistență comisarului Apărării: în afară de principalii 9, deja înscriși pe

placa funerară, generalii Alksnis, Kașirin, Belov, Dîbenko — ei pronunțaseră sentința de condamnare la moarte împotriva tovarășilor lor —, urmați de mareșalii Egorov și Bliuher, de generalii Savițki, Smolin, Velikanov, Ozolin, Gorbaciov, Hekker, Kuibîșev, Tkacev, Hripin, Pomeranțev, Mezis, Apse, Bokis etc., amirali și viceamirali, Orlov, Victorov, Sivkov, Muklevici, Ludri, Kireev, Kojanov, Dușenov, Ivanov, Smirnov-Sverdlovski etc., însoțiți și urmați de mii de alți ofițeri de toate gradele. Un „om fără biografie", fost secretar al lui Stalin, devenit comisar adjunct la Război, Mehlis, cot la cot cu Ejov, continuă neîntrerupt sîngeroasa epurare. Se evaluează la mai bine de 30 000 numărul victimelor în Armata Roșie și în Flota Roșie din U.R.S.S., roșii de sîngele „alor săi" vărsat de Stalin.

Au pierit sau dispărut toți principalii șefi și adjuncți ai GPU, după superiorul lor: Agranov, Prokofiev, Balițki, Mesing, Pauker, Trilisser, Zakovski, Slutki, Deribas, Molceanov, Mironov, Leplevski și chiar foști cekiști la pensie Peters și Lațis. O dată cu ei, cea mai mare parte a colaboratorilor lor și mulți dintre subalterni. Au dispărut, după doi comisari adjuncți la Afacerile Externe, ambasadorii, miniștrii plenipotențiari sau consulii generali Iurenev, Bogomolov, Arosev, Davtian, Rosenberg, Antonov-Ovseenko, Tihmenev, Iakubovici, Bekzadian, Arens, Brodovski, Podolski, Ostrovski, Asmus. Doi dintre ei și-au salvat o dată cu viața și un simulacru de onoare, rămînînd în străinătate: A. Barmin și W. Krivițki, acesta din urmă agent al Comisariatului pentru Război. Raskolnikov, bolșevic dîrz, devenit umil stalinist, a trebuit să le urmeze exemplul. Un altul, Butenko, reprezentant tipic al tinerei generații staliniste, s-a alăturat deschis fascismului.

Printr-o supremă ironie a sorții au dispărut majoritatea membrilor Comisiei care redactase „Constituția cea mai democratică din lume" și cei ai Comisiei de revizuire a manualelor de istorie, admiratorii lui Ivan cel Groaznic... Au dispărut aproape toți cei care puseseră în aplicație planurile cincinale, teoreticieni și practicieni, industrializatori și colectivizatori, jandarmi și călăi; directorii principalilor „giganți" industriali și agricoli, ai celor mai mari întreprinderi; comisarii de la Industrie, grea și ușoară, și de la Agricultura colectivizată. Au dispărut toți statisticienii, Ossinski, Strumilin, în frunte cu Kraval ale cărui calcule falsificate au servit mult timp drept bază pentru ficțiunile și înșelătoriile lui Stalin.

Au dispărut ultimii supraviețuitori ai Internaționalei comuniste, persecutorii propriilor lor tovarăși, apologeți interesați ai „gloriosului conducător al lui Octombrie mondial": Piatnițki, Béla Kun, Eberlein, Remmele, Warski, Waletski, Dombal, Borodin și cele mai multe dintre mediocritățile care făceau carieră în birourile acestei instituții corupte și parazitare. Au fost arestați, închiși sau deportați aproape în totalitate miile de comuniști străini, în special nemții și polonezii, refugiați pe teritoriul sovietic în virtutea articolului 129 al Constituției staliniste: „U.R.S.S. acordă drept de azil cetățenilor străini persecutați pentru că apără interesele muncitorilor,

sau pentru activitatea lor științifică, sau pentru lupta de eliberare națională.“ Sînt numeroși cei care, printre acești *outlaws*, vor regreta prea tîrziu că n-au urmat exemplul acelor condamnați în contumacie care, după ce avuseseră prilejul să aprecieze „dreptul de azil“ și „viața fericită“ în U.R.S.S. au preferat să revină la ei în țară și să ispășească aici pedepse aspre cu închisoarea decît să se bucure de „libertate“ sub Stalin și cu atît mai puțin de închisorile sovietice...

Au pierit în cea mai mare parte a lor, în urma unor procese cu ușile închise, sau au dispărut în timpul acestei lungi nopți a Sfîntului Bartolomeu a comuniștilor, conducătorii tuturor pretinselor republici federale: cei ai Bielorusiei (Goloded, președinte al Consiliului, Diakov, Benek etc., comisari ai poporului; pe lîngă Cerviakov, președinte al Executivului, generalii Uborevici și Belov); cei ai Ucrainei (Bondarenko, președinte al Consiliului; Suhomlin, vicepreședinte; Zatonski, Rekis etc., comisari ai poporului; pe lîngă Petrovski, Ciubar, Liubcenko, Iakir, deja amintiți); cei ai Uzbekistanului (Ahun-Balaev, președinte al Executivului, Hodjaev, președinte al Consiliului și cei doi frați ai lui etc.); cei din Tadjikistan (Șotmor, președinte al Executivului, Rahimbaev, președinte al Consiliului, Imanov, Kaktîn, Șirinov etc., vicepreședinte și comisari); cei din Turkmenistan (Aitakov, președinte al Executivului, Atabaev, Sahatov, președinte și vicepreședinte al Consiliului; Ataev etc., comisari); cei din Kirchizia (Isakov, președinte al Consiliului și principalii lui comisari); cei ai Kareliei (Arhipov, președinte al Executivului, Bușuev, președinte al Consiliului etc.); cei ai Tanscaucaziei și ai Azerdbaidjanului (Musabekov și Efendev, președinți ai Executivului, Rahmanov, președinte al Consiliului; Safarov, Sultanov, Ibrahimov, Huseinov etc., comisari); cei ai Armeniei (Ter-Gabrielian, președinte al Consiliului; Mamikonian, Kalantarian, Șahnazarian etc. comisari; pe lîngă Handjian, deja numit).

O mențiune specială se cuvine Georgiei, patria lui Stalin, a lui Ordjonikidze și a lui Enukidze, unde un „om fără biografie“, P. Beria, a secerat „în snopi mari“ în numele seniorului și maestrului său: după B. Mdivani, fost președinte al Consiliului și Okudjava, Toroșelidze, Cihladze, Kurulov, Karțevadze (socialist) și G. Eliava (bacteriolog), executați în luna iulie a anului teribil, urmează Mgalobișvili și Agniașvili, președinte și vicepreședinte al Consiliului; Metvereli, Abașidze și zece dintre colegii lor, comisari; apoi Gogoberidze, alt fost președinte al Consiliului; Kirkvelia, comisar; Ș. Eliava, L. Gheghecikori, socialiștii S. Davderiani, G. Maharadze; în sfîrșit, Orahelașvili, fost președinte al Consiliului în Transcaucazia. În Adjaristan: Lorkipanidze, președinte al Executivului; G. Ramișvili, E. Megrelidze, G. Laghidze și alți vreo șase comisari. În Oseția: Togoev, președinte al Executivului; Maurer, secretar al Partidului etc. În Abhazia: Nestor Lakoba, președinte al Executivului, și cele două rude ale lui, Mihail și Vasili, plus doisprezece comisari. Nestor Lakoba, acuzat de intenția de a-l ucide pe Stalin, era nici

mai mult nici mai puțin decît autorul unei prefețe la broșura *Stalin și Hașim* în care îl omagiază pe „marele bărbat al unei epoci întregi, așa cum istoria dă omenirii unul o dată la o sută sau la două sute de ani", „conducătorul genial, de neclintit și de oțel, Stalin al nostru mult iubit și stimat".

Pretutindeni deci, comisarii poporului nu erau decît „dușmani ai poporului". Pretutindeni, Executivele sînt executate. Pretutindeni dușmanii poporului executați fuseseră aleși în unanimitate, ca și succesorii lor. Și, după Stalin, Lenin nu avusese drept prieteni, tovarăși și partizani decît frați fățarnici, cu două fețe, fasciști, spioni, sabotori, trădători, cîini, cu un cuvînt, „troțkiști". Căci s-ar putea alcătui un catalog lugubru și pentru sferele numite conducătoare și responsabile ale vieții sovietice unde sovietele nu există și unde între viață și moarte distanța este așa de mică. „Bunul", „blîndul", „iubitorul" Stalin — expresii consacrate în U.R.S.S. de către cei care nu și-au primit încă glonțul în ceafă — nu a cruțat decît un număr foarte restrîns de indivizi care i-au cunoscut trecutul și fără îndoială i-a cruțat doar pentru moment: înainte de a pregăti înlocuitori este contraindicat să-i ucidă pe toți o dată. A procedat de aceea pe etape, sistematic, ocupîndu-se întîi de Partid, pe urmă de armată, pe urmă de diplomație, luînd-o de la mijloc spre margini, dinspre industrie spre agricultură, de la presă la statistică, de la comerț la literatură.

Toată lumea știe că Stalin este protectorul literelor și al artelor, amator luminat de tot ce este cultură: l-a trimis în exil pe Pilniak, l-a persecutat pe Pasternak, i-a azvîrlit în închisoare pe așa-numiții „scriitori proletari" devotați lui: Averbah, Kirșon, Ermilov, Libedinski, Bruno Jasenski, Tarasov-Rodionov și confrații lor; i-a persecuat pe poeții Nikolai Kliuev, Mandelștam, Selvinski, Tretiakov; a deportat un critic de talia lui Voronski, un filozof ca Ivanov-Razumnik, umoriști ca Erdman și Krotki, istoricii Nevski, Steklov, Volghin, Friedland, Zeidel, Anișev, Piontkovski, S. Dalin; ziariștii Gronski, Rojkov, Lukianov, Lapinski, Colțov, Tal, aproape pe toți colaboratorii foarte oficialelor *Pravda* și *Izvestia* și redacțiile foarte ortodoxe ale principalelor reviste; pe scriitorii Ivan Kataev, P. Vasilev, I. Makarov, Bezîmenski, Maznin, Selivanovski, G. Serebriakova, pentru a nu-i cita decît pe cîțiva dintre ei. Nici unul n-ar fi putut comite nici cel mai mic delict de idei dată fiind cenzura prealabilă în cinci trepte. Stalin a sterilizat cele mai valoroase talente ale Rusiei, i-a împins la sinucidere morală pe adevărații scriitori, după ce-i împinsese fizic la sinucidere pe cei mai mari poeți. A suprimat editura Academia, singura care făcea cinste producției de carte contemporană în U.R.S.S., i-a împușcat și deportat pe comentatori, critici și redactori. În lumea spectacolului și-a abătut fără nici un motiv, în tot cazul fără motive mărturisite, trăsnetul asupra directorilor și regizorilor Liadov, Amaglobeli, Arkadin, Rafalski, Natalia Saț și alții, ba chiar, după moarte, asupra lui Granovski, a făcut din Meyerhold un șomer și din teatrul acestuia un cadavru.

Cîți oameni care nu-l omorîseră pe Kirov a ucis Stalin? În fața unei asemenea hecatombe este imposibilă o socoteală precisă.[1] Fiecare dintre personalitățile importante trage după ea, în cădere, cîteodată zeci, cîteodată sute de subordonați, a căror nenorocire este trecută sub tăcere. Execuțiile capitale sînt de obicei ținute secrete atunci cînd nu există ordin special să fie făcute publice. Nu s-au putut aduna decît informațiile din 10–20 de ziare sovietice, după zile, ziare sosite neregulat în capitală, unde presa se abține prin consemn să le reproducă; căci, există în jur de 10 mii de foi locale și regionale inaccesibile.

După mărturia lui Liușkov, șeful GPU în Siberia orientală, refugiat în Japonia pentru a evita soarta omologilor săi, 40 de mii de persoane ar fi fost executate ca urmare a bănuielii nejustificate de complot, în cursul acelei perioade în care s-a votat „Constituția cea mai democratică din lume“ și s-a dus prima „campanie electorală“ pentru primul Consiliu Suprem. Unul dintre colegii lui din Transsiberia, Petrov, evaluează la 5 milioane numărul deținuților din lagărele de concentrare, fără să pună la socoteală alte milioane de dizlocați, nici pe cei aflați în închisori și carcere. S-a înregistrat așadar un „progres“ remarcabil de la lucrarea *Russia's Iron Age* în care W. H. Chamberlin relata în 1934 că 30 000 de prizonieri se aflau internați doar în lagărele de concentrare din Siberia și că cel puțin 2 milioane de „cetățeni“ au fost privați de libertate fără cel mai neînsemnat simulacru de judecată în cei patru ani ai primului plan cincinal. W. Krivițki, comunist încercat, a cărui slujbă era asimilată cu gradul de general a putut declara pentru *Bulletin de l'Opposition* (decembrie 1937) că numărul arestărilor politice se ridică la vreo 300 000 numai în intervalul de timp cît au durat procesele, în mai 1937, și trebuie să fi atins pînă la sfîrșitul anului cifra de 500 000.

[1] Începînd din acel an cele mai prudente evaluări, calculele succesive cele mai puțin hazardate vor cifra la mii, pe urmă la milioane, numărul victimelor. Vezi: Boris Souvarine, *Peine de mort en U.R.S.S.*, Paris, 1936; *Bilan de la terreur en U.R.S.S.*, Paris, 1936; texte reproduse în *Contrat social*, revistă, vol. VII, nr. 1, Paris, 1963. Boris Souvarine, „Cauchemar en U.R.S.S.“, în *Revue de Paris*, nr. 13, iulie 1937. Boris Souvarine „Aveux à Moscou“, în *La vie intelectuelle*, Paris, aprilie 1938. Toate aceste scrieri de epocă au fost depășite, treizeci de ani mai tîrziu, de Robert Conquest: *La grande terreur*, Paris, 1970 (Humanitas, 1998); de Roy Medvedev, *Le Stalinisme*, Paris, 1971 (Humanitas, 1991), la care s-a adăugat monumentala mărturie a lui Aleksandr Soljenițîn, *Arhipelagul Gulag*, 3 volume, Paris, 1974–1976 (Vol. I, Univers, 1997). Articolul lui Boris Souvarine în *Le Figaro* din 23 noiembrie 1956, cu titlul „Abomination de la désolation“ evaluează deficitul de populație rezultat din creșterea mortalității și scăderea natalității sub Stalin la peste 100 milioane de suflete. Dar un comunist polonez foarte influent, Andrei Stawar, aprecia, în 1961, la 100 de milioane pierderile de vieți omenești numai în lagărele de concentrare *(Preuves-Information*, 10 oct. 1961). Profesorul I. Kurganov, economist și statistician, ne confirmă calculele în *Novoe Ruskoe Slovo*, New York, din 14 aprilie 1964 și 5 decembrie 1965. Aleksandr Soljenițîn a răspîndit pe scară largă concluziile lui Kurganov intitulate „Trei cifre“ și „Catastrofă demografică“.

O corespondență comunistă publicată în *Le courrier socialiste*, ediția în rusă (30 iulie 1938), apreciază la 7 milioane numărul deținuților aflați numai în lagăre de concentrare. Această cifră este cea mai apropiată de realitate dacă ținem seama de măsurile draconice luate după epurarea de la Leningrad declanșată de afacerea Kirov, de operațiile chirurgicale practicate în Partid și urmate de deportări masive ale celor excluși și ale familiilor acestora, de amputările operate în rîndul cadrelor din sectorul administrației și cel economic, în sfîrșit și mai ales, dacă se estimează nevoia de brațe de muncă forțată pentru lucrările publice faraonice ale lui Stalin.

Așa cum a scris comunistul iugoslav A. Ciliga, om sincer și martor irecuzabil, unul dintre puținii supraviețuitori ai gulagului sovietic, în cartea lui intitulată *În țara marii minciuni*: „Cel care n-a trecut prin închisorile, lagărele de concentrare și locurile de exil sovietice, în care se află mai mult de cinci milioane de ocnași, care nu știe nimic despre cea mai mare ocnă care a existat vreodată în istorie, unde ființele umane mor ca muștele, unde sînt ucise ca niște cîini, unde sînt puse să muncească precum sclavii, acela nu-și poate face nici o idee despre ce înseamnă Rusia sovietică și « societatea fără clase » a lui Stalin." În absența datelor științifice exacte imposibile în cazul mărturiilor confruntate, este izbitoare concordanța în ceea ce privește ordinele de mărime și proporțiile halucinante. Trebuie să ținem cont de asemenea de înspăimîntătoarea mortalitate care decimează rîndurile ocnașilor, în special copiii, și de arestările repetate ale acelorași persoane, de migrările de la un lagăr la altul, de deplasările de șantiere, care fac să varieze cifrele.

Același autor expune astfel informațiile aproximative culese pe loc, la carcera de la Vehnie-Uralsk: „La sfîrșitul lui 1932, un troțkist recent sosit ne-a povestit că, după spusele unui funcționar important al GPU, condamnat pentru abateri în serviciu, numărul arestărilor se ridica, după statisticile poliției, la 37 de milioane în cursul ultimilor cinci ani. Chiar admițînd că deținuții ar fi fost în mare parte arestați de mai multe ori la rînd, cifra ni s-a părut incredibil de mare. Propriile noastre estimări variau între 5 și 15 milioane... Cînd am fost eliberat și trimis în exil în Siberia, am putut constata exactitatea multora dintre afirmațiile care mi se păruseră exagerate și fantastice în închisoare. În felul ăsta am putut verifica veracitatea celor ce se spuneau despre ororile foametei din 1932, inclusiv cazurile de canibalism. După cele ce am putut vedea în Siberia, consider că cifra de 5 milioane de condamnați este mult prea mică și că 10 milioane este mai aproape de realitate." Într-adevăr, în 1935, observatorii cei mai serioși și prudenți cădeau de acord asupra acestei cifre medii. În 1937, în timpul celei de-a 20-a aniversări a lui Octombrie, ținînd cont de tot ce-a fost înainte, 15 milioane de condamnați de diferite categorii, ar fi probabil cifra cea mai veridică.

La sfîrșitul anului teribil (12 decembrie 1937) au avut loc alegeri la Consiliul Suprem, cu acompaniament de răpăieli de gloanțe în surdină. Nu era decît cîte un singur candidat pe circumscripție, ales dinainte, desemnat în

prealabil prin vot deschis de către alegători la propunerea Partidului și cu girul GPU; pe buletinele de vot nu era tipărit decît numele candidatului oficial, care beneficia în plus de toate buletinele cu tăieturi, cu ștersături, pe care se află un semn sau o pată; s-a interzis abținerea, care putea fi controlată prin consemnarea în pașaport și pe listele electorale. Stalin n-a putut deci să-și realizeze nici măcar proiectul de a pune în scenă o competiție „între tot felul de organizații sociale fără partid“, cu alte cuvinte, comuniste: își supraestimase mijloacele tehnice, își supraestimase mai ales resursele umane și a trebuit să rămînă la candidatura unică și obligatorie. În aceste condiții a proclamat presa lui victoria zdrobitoare a „blocului bolșevic și al organizațiilor nepartinice“ cu o majoritate depășind în medie 99 la sută.

Hitler l-a copiat mult pe Stalin, în special în privința lagărelor de concentrare; în ce privește respectarea Constituției, Stalin n-a avut decît să-l imite el pe Hitler, care a depus jurămîntul știut pe Constituția de la Weimar. În timpul operațiunilor electorale, un anumit număr de candidați aleși totuși cu grijă au dispărut în beciurile GPU; după prima ședință a Consiliului Suprem, mai mulți deputați, vicepreședinți ai adunării, comisari ai poporului au suferit aceeași soartă, ca pentru a ilustra articolele 127 și 128 din Constituție privitoare la inviolabilitatea persoanei, a domiciliului și a corespondenței. Virtuoz al antifrazei, „părintele și prietenul mult iubit al poporului“ declarase într-un discurs din ajunul alegerilor: „Lumea n-a mai cunoscut alegeri atît de libere, în mod efectiv, atît de democratice cu adevărat. Niciodată. Istoria nu cunoaște nici un exemplu de această natură.“

În fața masacrelor ordonate cu sînge rece de Stalin și a omorurilor, din motive la prima vedere impenetrabile, dintre bolșevici în interiorul partidului, se impune o comparație cu Rusia secolului al XVI-lea și cu domnia lui Ivan cel Groaznic. Nu este poate întîmplător faptul că acest secol a fost în Europa secolul nopții Sfîntului Bartolomeu și al Inchiziției și că Ivan al IV-lea a fost, în sensul cel mai larg, contemporanul lui Ludovic al XI-lea, al lui Filip al II-lea, al lui Henric al VIII-lea și al lui Selim cel Crud, principi sîngeroși și papi asasini. Nici că epoca noastră de convulsii sociale și politice suscită atîtea comparații cu Evul Mediu sau, mai bine zis, cu ideea tulbure pe care ne-o putem face despre el și că este bîntuită de fenomene înrudite ca bolșevismul și fascismul. Marile conflicte sociale și naționale născute ca urmare a războiului mondial sugerează, de asemenea, referințe frecvente la războaiele religioase din același secol al XVI-lea care a fost secolul lui Luther și al lui Loyola, al gînditorilor risipiți pretutindeni și care astăzi cunosc o extraordinară revenire în atenție, de la Machiavelli la Paracelsius și, în plus, întîmplător sau nu, secolul Utopiei lui Thomas Morus și, de asemenea, al umanismului european autentic. Dar Ivan cel Groaznic nu dispunea, ca Stalin, de electricitate, de rotative, de radio, de căi ferate, de tancuri, de avioane, de sonde de petrol, de mine de aur și de mangan. Amestecul dintre un Ev Mediu ruso-asiatic tîrziu cu o tehnică modernă și

cu inepuizabile bogății naturale produce efecte derutante în interiorul Rusiei, ca și în afara ei, și complică lucrurile cele mai simple. S-au spus multe despre neajunsurile comparației istorice, dar nimic nu ne împiedică să limpezim cît de cît incertitudinile prezentului prin cunoașterea trecutului, fie și pentru a sesiza mai bine diferențele și pentru a pune mai bine în legătură reacțiile cunoscute ale naturii umane față de necunoscutele actualității nestatornice și ale continuei deveniri. Nu va fi deci inutil să recurgem la vechea cronică moscovită pentru a revela anumite repetări ale istoriei care nu exclud noutățile și discontinuitățile.

Stalin socotise nimerit în convorbirea lui cu E. Ludwig să se delimiteze de Petru cel Mare, dar ulterior, nemaiexistînd o contradicție între ei, și-a schimbat complet părerea, cum o dovedesc, între altele, amendamentele aduse la indicațiile lui manualelor de istorie, ca și comentariile frecvente ale presei controlate de el. Scriitorul de curte, Aleksei Tolstoi, al cărui zel în a-i sluji pe bolșevici indică exact măsura dezgustului pe care îl resimte față de ei, executa o „comandă socială" venită foarte de sus cu romanul său despre Petru I și filmul care s-a făcut după el în intenția de a sugera apropieri constante între „țarul muncitor" și țarul roșu. Dar înrudirea celor două personaje nu constă în ceea ce își închipuia Stalin, ci în disprețul pentru viață, pentru sensibilitatea și demnitatea umană.

Toți istoricii serioși îl recunosc în Ivan cel Groaznic pe adevăratul precursor al lui Petru cel Mare ca inițiator de reforme și văd în el întruchiparea cea mai desăvîrșită a mentalităților lor comune. Nimănui nu-i trece prin cap, din proprie inițiativă, să-i atribuie lui Stalin epitetul de Mare, toată lumea acordîndu-i-l în schimb pe acela de Groaznic. Folosirea „metodelor barbare" pentru a forța industrializarea, cum spunea Lenin, nu este suficientă în zilele noastre ca să dea grandoare unui țar industrializator atunci cînd metodele civilizației există. Barbaria, scuzabilă la Ivan, explicabilă la Petru, trăsătură a timpului lor, ținînd cont de întîrzierea rusă, este anacronică la culme în cazul lui Stalin și deci de neiertat. În plus ea frînează adevăratul progres industrial, economic și tehnic, căci nici o industrie modernă nu ar putea prospera sub amenințarea permanentă a cnutului și a pistoalelor. Se știe de altfel că foarte puține uzine, în jur de 20, i-au supraviețuit lui Petru cel Mare din cele 230 pe care le-a lăsat teoretic în urma lui și din cele vreo 100 care funcționau practic, rezultat de rău augur pentru imitatorul lui.

Comparația cu Ivan cel Groaznic, în schimb, ajută mult la înțelegerea crizelor sîngeroase ale autocrației staliniste. În jurul tronului, familiile nobile favorizate Șuiski, Belski, Glinski și, mai tîrziu Miloslavski, Narîșkin, Dolgoruki își dispută întîietatea și influența pînă cînd Romanovii pun capăt conflictului, la fel ca secretarii și comisarii, clanurile și clicile din jurul lui Stalin. Certurile pentru întîietate între boieri, înveninate și ajungînd pînă la nemiloase reglări de conturi, prefigurează într-o oarecare măsură antagonismele dintre membrii Comitetului Central și cei ai Comisiei de Control,

între aparatul de Partid și aparatul sovietelor, între poliție și armată, între Afacerile Externe și Internaționala comunistă, între clanurile letone și caucaziene. Și atunci opresiunea autocratică paraliza lupta de clasă și dădea curs liber unei lupte zoologice între caste. Actele colective ale GPU sub Stalin nu prea sînt comparabile decît cu Opricinina lui Ivan, comparație care se impune, așa cum actele personale ale lui Stalin, prin intermediul GPU, trimit inevitabil cu gîndul la Ivan cel Groaznic. Paralela oferă chiar similitudini surprinzătoare.

Scump la vorbă, încă de cînd era foarte tînăr, bănuitor și ascuns, Ivan a procedat lovind prin surprindere în momentul cînd i-a apostrofat pe boierii lui și, drept avertisment, l-a azvîrlit pe cel mai influent dintre ei, Șuiski, propriilor săi cîini care l-au făcut bucăți, apoi i-a alungat pe mai mulți dintre ei în regiuni îndepărtate. Boierii au profitat de prima ocazie, un incendiu la Moscova, pentru a învinui familia Glinski de daune și pentru a provoca un masacru. Mai tîrziu, considerînd că are motive să se plîngă de favoriții lui, Silvestr și Adașev, țarul scria: „Cînd s-a descoperit trădarea cîinelui ăsta de Aleksei Adașev și a complicilor săi, nu ne-am făcut simțită mînia decît cu îngăduință; nu am ordonat pedepse capitale împotriva vinovaților, i-am izgonit numai în diferite orașe... La început n-am osîndit pe nimeni la pedeapsa ultimă. Celor care erau din clica lui Silvestr și Adașev, le-am poruncit să se lepede de ei și să nu-i mai recunoască de mai mari. Făgăduiala asta le-am cerut să o întărească prin jurămînt; dar ei nu numai că nu s-au lepădat de trădători, dar i-au ajutat în toate chipurile și și-au dat toată sîrguința să-i readucă la vechea putere și să uneltească împotriva noastră cea mai vicleană lucrare. Numai atunci, văzîndu-le răutatea îndărătnică și nepotolita sămînță de răzvrătire, am poruncit pentru vinovați pedeapsa fărădelegii lor." În acest fragment care se referă la o perioadă de relativă clemență recunoaștem pînă la confuzie viitorul discurs al lui Stalin, numai că acesta este și mai vulgar, și regăsim cîinii, trădarea, daunele, bandele, falsa pocăință, nesinceritatea celor care își mărturisesc vina, pretinsa conspirație, îngăduința despotului, pe scurt, tocmai teza pe care Stalin o va pune în circulație în presa internațională aflată în solda lui.

După îndepărtarea lui Kurbski, care coresponde *mutatis mutandis* exilului lui Troțki, lucrurile se precipită. Kurbski îi adresează lui Ivan un mesaj plin de reproșuri vehemente aproape, în stilul viitorului *Buletin al Opoziției* troțkiste. Polemica începe, Ivan cel Groaznic răspunde personal și uzează de viclenie pentru a-l atinge de departe pe Troțki, adică pe Kurbski, prin intermediul pretinșilor lui complici: șantajul cu demisia, întrucîtva, pe care îl va folosi în mai multe rînduri Stalin, îi aduce pe boieri la supunere. Țarul întreprinde atunci o reformă administrativă profundă, înființează Opricinina, însărcinată să „stîrpească trădarea", ca mai tîrziu GPU. Timp de șapte ani, o teroare selectivă decimează „straturile superioare" ale societății moscovite, execuțiile urmează torturilor, Zinovievii, Piatakovii și Buharinii

timpului pier împreună cu servitorii și cu familiile lor. Se povestește că unii boieri amestecau, în timpul supliciilor, strigătele de durere cu laudele la adresa lui Stalin, adică a lui Ivan cel Groaznic. În fiecare zi, grupuri întregi de oameni sînt trimiși la moarte. Nu se cunosc nici astăzi, în ciuda controverselor dintre specialiști, păcatele victimelor și nu se vor ști niciodată rațiunile secrete ale lui Stalin.

Cînd Ivan a vrut să se justifice în fața polonezilor, le-a scris: „Mulți spun la voi că sînt crud; este adevărat că sînt crud și irascibil, nu neg acest lucru; dar cu cine, mă rog, sînt crud? Sînt crud cu cine este crud cu mine." Și își acuză dușmanii că i-au otrăvit prima soție; or Stalin, dînd citire faimosului pasaj din testamentul lui Lenin: „Stalin este prea brutal etc.", declarase și el, în Comitetul Central, în 1927: „Da, tovarăși, sînt brutal cu aceia care cu brutalitate își încalcă cuvîntul și cu trădătorii care submineează democrația din Partid. N-am ascuns asta niciodată și nu o ascund" etc. Am putea continua aceste juxtapuneri instructive. Analogia este evidentă, atît în fapte, cît și în cuvinte. Stalin își acuză adversarii nu că i-au otrăvit soția, care s-a sinucis, ci pe Gorki și pe alți cîțiva; diferență foarte mică și, dacă o privim de aproape, nu în favoarea lui Stalin. „Trebuie să ne ferim să credem că adversarii lui Ivan cel Groaznic au fost mai buni decît el: erau tot așa de cruzi cu supușii lor pe cît era țarul de crud cu ei înșiși", observă A. Rambaud și observația transpusă rămîne valabilă, cel puțin pentru victimele lui Stalin din „fruntea listei".

Rațiunea de a fi a atîtor crime, alături de multiple considerații secundare, pare să fie, în ultimă instanță, aceea de a-i asigura tiranului exercitarea deplină a tiraniei în prezent și în viitor. Sigur, tiranul continuă să susțină că are un ideal impersonal, mergînd de la voința divină pînă la salvarea revoluției, trecînd prin interesul național, dar este întotdeauna vorba, în cuvintele prozei cotidiene, de o dominație oligarhică impusă prin violență și întrupată într-un pretins supraom. În insatisfacția generală, datorată mizeriei materiale, ca și sărăciei spirituale și opresiunii politice, tirania nu se menține decît printr-un constant joc de pîrghii, sprijinindu-se pe stîlpi sociali cărora bunăvoința tiranului le conferă o autoritate provizorie și care îi par periculoși pe termen lung: de unde necesitatea de a-i distruge dacă, din cauza duratei, riscă să capete prea multă importanță. Că privilegiații sînt feudali ai nobilimii, sau feudali ai birocrației, ei văd peste tot trădarea și se tem întotdeauna pentru privilegiile lor.

Mai întîi, Stalin s-a debarasat una după alta de toate fracțiunile politice susceptibile să-l elimine, le-a învins pe fiecare dintre ele, coalizîndu-se cu celelalte, împărțind dinainte prada, adică funcțiile. Scăpat de orice grijă imediată în aparatul pseudo-Partidului, a crezut că va întîmpina rezistență, dar a întîlnit mai degrabă dificultăți de aplicare în aparatul pseudo-sovietelor, unde GPU sfîrșise prin a constitui un fel de stat în stat. Este posibil ca dificultățile să fi devenit cu timpul surde rezistențe conștiente în poliție și în

armată. În jurul fiecărui șef postat în fiecare instituție, începînd cu marele stat major și pînă la ultimul comisariat, la Moscova și în capitalele provinciilor, se constituiseră grupuri de adepți acumulînd încetul cu încetul anumite interese comune și un simț al solidarității în aceste interese. Om precaut, Stalin supraveghea în principiu fiecare șef printr-un adjunct sau un subaltern, înconjurat de propria-i camarilă și gata să-l dea jos pe titular. Aceste colectivități nedefinite din sînul funcționărimii, alcătuite la întîmplare în funcție de necesitățile de soluționare a problemelor urgente și după criterii variate de docilitate, de aptitudini sau de întîmplare nu aveau în ele nimic omogen: alături de ariviști, oamenii conștiincioși, foarte calificați în specialitatea lor se amestecau aici delatori și paraziți. Epurări individuale și colective au remaniat de nenumărate ori aceste formațiuni instabile, le-au modificat fizionomia și au lăsat ca reziduuri niște nuclee fixe, rezultate ale unei selecții pe dos, cu rutina lor, cu obiceiurile lor profesionale, și uneori, niște ultime competențe necesare funcționării mașinii statale, indispensabile mai ales în principalele angrenaje economice și militare. Dar niște epurări inspirate de țelurile conservatoare și înguste ale puterii centrale — păstrarea noilor privilegii, frică de cea mai neînsemnată inițiativă, neîncredere bănuitoare față de toți și de oricine — coboară la maximum nivelul oamenilor și al muncii lor. În definitiv, puterea și știința se contrazic într-un antagonism insolubil.

Rezultă din acest lung proces luptele degradante între sectoare ale birocrației rezultate din această selecție negativă, lupte arbitrate de Stalin în numele superiorității sale intangibile; din ele decurge această violență a celor puternici, această umilință a celor slabi, adevăratele abuzuri ale unora, falsele mărturisiri ale altora, în absența oricărei expresii normale a gîndirii publice și a nevoilor individuale, a oricărui respect al persoanei umane și a oricărei reguli morale. În largul lui într-un asemenea mediu, în această ambianță, elementul său natural, Stalin îi incită și îi excită pe subalternii lui, ațîță pasiunile rivale, exploatează ranchiunele și urile pentru a garanta în felul său perenitatea despotismului și unicitatea arbitrului suprem. El rezolvă diferendele, dezbină protagoniștii, profită de certuri pentru a numi oameni noi. Neștiind în cine să aibă încredere, văzînd peste tot trădători, schimbă favoriții fără a schimba metodele și obținînd rezultate identice. Din deziluzie în deziluzie și din eșec în eșec în impasul unde bate pasul pe loc și cîteodată dă înapoi marea operă tehnico-industrială, el ia drept rea voință orice neputință naturală, drept obstrucție orice vicisitudine supărătoare, drept daună și sabotaj orice banal neajuns. Are nevoie de vinovați de pedepsit pentru a păstra mitul infailibilității puterii și prestigiul său personal.

Curtenii cei mai servili el și-i tratează drept oameni „cu două fețe", îi acuză măcar de lipsă de vigilență și creează mereu suplimente de birocrație polițienească, cum ar fi de pildă „consiliile militare" și comisarii în armată, după ce instituise „secțiunile politice" în colhozuri, pentru a întări și mai mult supravegherea. După părerea lui, din moment ce tot răul constă în

trădare, tot binele nu mai este decît o problemă de poliție. Fracțiunile birocratice diferențiate pe diverse eșaloane ale Partidului și statului, solidare împotriva inferiorilor, dar dezbinate în fața superiorilor, îi apar în cel mai bun caz ca din ce în ce mai puțin apte să rezolve sarcinile imposibile pe care le presupun planurile, calculele greșite, proiectele rău întocmite. Ele se denunță și se devoră unele pe altele, sacrificate, pe rînd după necesitățile unei politici mărunte, constituită de pe o zi pe alta și, în final, Stalin le reînnoiește cu „oameni fără biografie“, tînăra generație lacomă, nerăbdătoare și brutală pe care mizează el. În impasul economic în care se găsea U.R.S.S. înainte de cea de-a douăzecea aniversare a lui Octombrie, a fost necesară, pentru a zdruncina lucrurile, o hecatombă. Afacerea Kirov a oferit pretextul.

Totuși, „oamenii fără biografie“, care sînt în același timp oameni fără cultură, fără experiență și prea adesea fără scrupule, oameni lipsiți de știință și de conștiință, îi rezervă lui Stalin surprize regretabile așa cum a dovedit-o, între alte incidente de aceeași natură, trădarea diplomatului sovietic F. Butenko, trecut direct la fascism. Este adevărat că de la bolșevism la fascism, pasul era de mult timp ușor de făcut. Personajul nu este episodic, erou al unui simplu fapt divers, ci, într-adevăr, un produs caracteristic al neobolșevismului: există în numeroase exemplare. Pentru a fi trimis în străinătate a trebuit să treacă prin nenumărate filtre, să se supună la numeroase controale. Stalin și Ejov încă mai garantează pentru el sub semnătura lui Litvinov, în timp ce se afla în drum spre Roma. S-a declarat totuși dușmanul lor vechi, dorindu-le din tot sufletul pierirea, lor și regimului lor. Congenerii lui, care slujesc în interior, îi subminează într-un fel diferit, făcînd carieră; ei nu valorează mai mult în economie și în administrație decît în diplomație și în politică. Dacă transfugul în discuție nu reprezintă tot „tineretul sovietic“, care a servit drept temă pentru o abundentă literatură mincinoasă sau nulă, el face totuși parte din generația cinică modelată de GPU și dresată la școala lui Stalin.

La Congresul Sovietelor din 1936, s-a spus că 43% din populație s-a născut după revoluție și prin urmare nu are despre trecut decît noțiuni teoretice. Stalin își trage prin urmare resursele dintr-un izvor inepuizabil, obsedat fără îndoială de această proliferare care îl autorizează să-și permită totul, crede el, în privința materialului uman; fiindcă ea nu poate să fie străină tendinței lui de „a lua cu secera snopi mari“ de bătrîni și de adulți, cum dovedește printre alte semne, una din frazele lui: „La ora actuală, în fiecare an se înregistrează la noi o creștere netă a populației de aproape 3 milioane de locuitori; asta înseamnă că în fiecare an noi creștem cu o Finlandă întreagă.“ Asta vrea să spună în plus că, din nefericire pentru Rusia, Stalin pune prețul cel mai mic pe viața omenească, ca și cum, făcînd abstracție chiar și de argumentele etice, ființele sociale ar fi interșanjabile în muncă și în producție indiferent de cultura lor.

Dacă T. G. Masaryk a avut dreptate să spună: „Semidoctismul bolșevist este mai rău decît absența oricărei culturi", suprimarea de către Stalin a acestui semidoctism nu a apropiat mai mult Rusia de fericirea celor simpli: nu numai că nu a netezit calea, ci el a înarmat tineretul studios cu scheme simpliste, sofisme primare și cu noțiuni atît de false, contrazise de orice experiență, încît bolșevicii înșiși trebuie să le respingă pe rînd și să „redescopere alfabetul" în fiecare zi. Incultura constitutivă a oamenilor noi nu corespunde nici civilizației industriale a cărei carcasă a fost importată cu cheltuieli mari și implantată cu de-a sila și cu atît mai puțin unui anumit nivel moral transcendent, fără de care o societate cu orientare socialistă este de neconceput. Dar din masa amorfă încă și pasivă a generației tinere se degajează două curente contrarii. Tineretul zis sovietic, conformist, turnat în tiparul organizației bolșeviste, incult, egoist, sportiv, mimetic, lăudăros, profitor, avid de cîștig, dotat cu un simț practic grosolan, neîndoindu-se de nimic, cu capul tobă de broșuri ortodoxe, este mai degrabă steril, în ciuda privilegiilor sale. Un tineret pseudo-sovietic, nonconformist, imposibil de definit în ermetismul lui, neliniștit, scormonitor, reflexiv, nemulțumit, își păstrează spiritul critic, învață meserii, evită politica, își ascunde opiniile, citește poezie și filozofie, se sustrage influenței oficiale simulînd de ochii lumii mimetismul. Nici unul, nici celălalt nu poate răspunde, din rațiuni diferite, speranțelor lui Stalin.

Amploarea exterminării petrecute între procesele de trădare și terorism și ca urmare a acestora le-a diminuat într-o oarecare măsură importanța proprie: semnificația lor rămîne totuși valabilă pentru întregul ansamblu. Pentru istoria Rusiei, a revoluțiilor și contrarevoluțiilor ei, nu este indiferent de știut dacă aceste procese au comportat, sub grămada de înșelătorii evidente, și o parte de adevăr.

Minciuna aproape integrală a acuzațiilor și recunoașterilor, conforme cu minciuna mărturiilor și rechizitoriilor, s-a năruit sub contradicții flagrante de la un proces la altul. Afirmațiile celor două părți care puteau fi verificate în străinătate, s-au dovedit toate false, fără nici o excepție. Opiniile atribuite inculpaților sînt diametral opuse celor ce li se cunosc dintotdeauna. Propriile lor declarații în fața instanței, referitoare la ideile care au inspirat opoziția, apoi pretinsele comploturi, au fost integral dezmințite prin toată documentația existentă, care n-a fost concepută pentru nevoile cauzei. În fine, dovadă inutilă a imposturii „totalitare", comparația cu procesele anterioare, în special cel al „industriașilor" și cel al „menșevicilor", stabilește o remarcabilă identitate de structură care nu lasă nici un dubiu în privința tehnicii înscenării polițienești: singura diferență este că Franța ținea locul Germaniei, singura noutate constă în adăugarea acuzației de terorism.

Tezele generale ale acuzației au fost rezumate în martie 1937 de către Stalin în acești termeni: „... Dintr-un curent politic cum a fost acum şapte sau opt ani, troțkismul a devenit o bandă turbată și neprincipială de sabotori, de agenți ai diversiunii și de asasini acționînd la ordinul serviciilor de spionaj ale statelor străine." Falsul integral al acestor acuzații nu mai trebuie dovedit pentru că mai departe el rezultă din publicarea dărilor de seamă, din examinarea faptelor, din confruntarea textelor, din lipsa probelor, din contradicțiile în care termenii se anulează reciproc, din dispariția fără motiv a mai multor sute de acuzaţi și mii de martori, din imposibilitățile materiale care discreditează tot restul. În plus, anumite lacune inexplicabile, obscurităţi nejustificate, minciuni indiscutabile, unanimităţi neverosimile, izolarea completă a prizonierilor, condițiile anormale ale detenției lor, secretul ermetic al anchetei, absența apărării și a probelor, rolul evident al cekiștilor și al provocatorilor, uşile închise ale proceselor similare sau conexe, o revărsare mecanică de injurii mult prea excesive, totul, nu prea dă greutate acestor teze. Implicarea ca troţkişti a unor oameni cunoscuți drept adversari de moarte ai lui Troțki le contrazic; prezența lui Rîkov și Buharin, pînă și a lui Iagoda, pe banca acuzaților, le discreditează. Stalin însuși le-a contrazis cu imprudență un an mai tîrziu împingînd momentul racolării lui Troțki și Krestinski de către spionajul german în 1921, a lui Rakovski de către Intelligence Service în 1924 etc., deci mult înainte de acesti „şapte sau opt ani în urmă" și în momente în care colaborarea strînsă a acestor personaje cu el este incontestabilă. Prin grija aceluiași Stalin, același Troțki fusese de altfel tratat cu generozitate drept agent al Franței înainte de a fi bănuit că este agent al Germaniei, aserțiuni mai degrabă incompatibile. Pentru șefii militari, „spionajul" din 1937 se transformă în 1938 în vagi intenții confuze și încîlcite de tentativă de lovitură de stat politică. Toate imputațiile acuzatoare sînt de aceeași greutate. Nu există nici cea mai vagă prezumție juridică valabilă.

Mai este cazul să spunem că nu mai încape nici o îndoială asupra fondului problemelor, după aceste constatări obiective, pe care atîția acuzați le îngreunează prin asemănarea lor cu acuzatorii? Prea multe enigme istorice sînt încă neelucidate și nu numai în privința Rusiei pentru a spera să se facă lumină completă înainte de moartea lui Stalin. În legătură cu terorismul, răspuns clasic dat de jos terorii venite de sus, nici un act efectiv sau proiect concret nu a fost dat la iveală cu prilejul proceselor. Dar asasinarea lui Kirov de către Nikolaev, unic fapt real, și alți indici dovedesc, în ciuda imixtiunii active a GPU, existența unui climat sufletesc de exasperare și de disperare în rîndul unei părți a tinerei generații comuniste: terorismul în derivă, ineluctabil.

Stalin nu avea nici un motiv să se teamă, în această privință, de foștii lui adversari, iscusiți, dar îngenuncheați; are toate motivele să se teamă de cei umili, de cei credincioși, de anonimi. Nici unul dintre „capitularzi" nu se

gîndea să-l asasineze, fiecare spera poate ca vreun necunoscut s-o facă, chiar dacă ar fi profitat de acest gest și ar fi trimis tiranicidul la ceea ce ținea atunci loc de eșafod și ar fi lăsat în seama posterității să-i împletească coroane de laur. Ca să intimideze și mai mult o opinie publică obosită, blazată, abrutizată Stalin nu putea să se limiteze să sacrifice o serie de Nikolaevi fără importanță; a făcut să cadă în fața acestei opinii publice capete ilustre, alese după considerații secunde: vechi polițe care erau de plătit, setea de răzbunare care trebuia potolită, oameni care știau prea mult și trebuia să li se astupe gura. În plus, cu măsurile polițienești de siguranță fără precedent de care se înconjoară, o tehnică de protejare fabuloasă, mergînd pînă la percheziționarea minuțioasă a celor apropiați lui, nu i se poate întîmpla să-și riște viața la Kremlin decît în timpul unei întîlniri întîmplătoare cu un individ foarte apropiat și de aceeași categorie, ca Ordjonikidze, de pildă, capabil să înșele cu ușurință vigilența gărzilor însărcinate cu percheziția sau să prindă din zbor un prilej propice ivit pe neașteptate. În public, unde își face foarte rar apariția și pe neașteptate pentru a dejuca orice plan, Stalin este încadrat de o mulțime de „tovarăși" dezarmați, trecuți prin control de o sută de ori, și de o mulțime și mai mare de ieniceri. Teroarea preventivă și frica de represaliile îndreptate împotriva familiilor completează sistemul. Practic hazardul este redus la zero, în acest fel.

Căci Ordjonikidze, vechi complice al lui Stalin, unul dintre artizanii ascensiunii lui, știind pe de rost vicleniile și tacticile stăpînului și compatriotului său, era un tip capabil să preîntîmpine o situație după ce a mirosit că se apropie dizgrația. Dar tocmai moartea lui prea oportună a devenit imediat suspectă moscoviților, suspiciune agravată de moartea lui Iagoda și revelațiile oribile prilejuite de ea. Numai lui Stalin crima îi putea fi de vreun folos și numai asupra lui planează deci suspiciunile. Descoperirea bizarului laborator al GPU nu permite să se treacă evenimentul cu vederea. Cum Stalin era interesat să-i lichideze pe doctorii de la Kremlin, misterul „asasinatelor medicale" nu se va elucida nici el mai ușor. Capitolul otrăvuri ocupa deja un loc însemnat în istoria Rusiei, alături de capitolul torturi, dar a fost nevoie în timpurile mai moderne de „socialismul într-o singură țară", scop mărturisit vorbind despre mijloace de nemărturisit, pentru a-i adăuga încă niște pagini sinistre.

Cum Iagoda, omul lui Stalin, era perfect capabil să comită sub acoperirea „patronului" crimele de care se acuză singur, nu există motiv de mirare că ar fi putut comite crime și pe cont propriu. Să spunem ca simplă supoziție că ar fi putut să se debaraseze de Menjinski pentru a-i lua locul și de Peșcov pentru a-i lua femeia. Ceea ce nu atenuează deloc răspunderea constantă și vina precisă a lui Stalin. Cît îl privește pe Kuibîșev, martor jenant și mediocritate stînjenitoare, afacerea ar fi inexplicabilă fără ordinul expres de a fi „lichidat" al lui Stalin, care voia să dispună de mai multe posturi de oferit. În fine, în privința lui Gorki, tot Stalin era singurul care avea în

același timp și puterea, și interesul de a-i grăbi moartea. În ultimii ani, refuza să-i mai dea autorizația de a pleca la Sorrento, presimțind că este vorba de o plecare definitivă, și îi interzisese, din același motiv, participarea în 1935 la un congres internațional al „scriitorilor antifasciști" în Franța. (O dată liber și dincolo de granițele țării, n-ar exercita Gorki asupra Moscovei, în anumite situații, o presiune morală inoportună și n-ar lăsa el oare, sub influențe noi, în urma lui, texte care ar dăuna prestigiului lui Stalin?) După un episod trecător de prietenie reciprocă interesată în care fiecare îl socotea pe celălalt necesar, din motive și prin mijloace diferite, propriei glorii, relațiile lor s-au răcit ca urmare a demersurilor umanitare ale lui Gorki, care intervenea pentru limitarea abuzurilor; ele mergeau din ce în ce mai rău de la procesul secret al lui Kamenev care i-a scandalizat și i-a alarmat pe ultimii prieteni ai lui Lenin. „Conducătorul genial" și „artistul genial" nu mai aveau nimic să-și spună și nu mai așteptau nimic unul de la celălalt. Nu este cîtuși de puțin exclus ca primul să fi pus capăt zilelor celui de-al doilea pentru a putea să aibă mînă liberă în marea vărsare de sînge deja hotărîtă în forul său interior.[1] Dar nici un om serios n-ar da crezare versiunii poliției care atribuie inițiativa diabolică lui Troțki, aflat, ca să spunem așa, pe o altă planetă, atît din punct de vedere moral, cît și din punct de vedere fizic, versiune ce pune în spinarea „teroriștilor" subtile manevre pentru a îmbolnăvi de gripă un om de aproape șaptezeci de ani, deja ros de boli incurabile, ca să-i administreze apoi supradoze de medicamente. În schimb, una dintre trăsăturile distinctive ale lui Stalin, pusă în evidență de-a lungul întregii sale cariere, este aceea de a azvîrli sistematic pe spinarea altcuiva propriile sale fărădelegi și ticăloșii, ca și, asupra celor pe care vrea să-i discrediteze și să-i piardă, propriile erori politice și eșecurile în guvernare.

De altfel, terorismul nu are nici un sens și nici o rațiune de a exista dacă nu este revendicat de o persoană sau de un colectiv; prin definiție, el tinde să impună prin violență un sentiment de frică în numele cuiva sau a ceva; el este propriu-zis de neconceput în anonimat și în liniște. Un terorism care nu este revendicat de nimeni își pierde obiectul, nu terorizează pe nimeni și, prin ea însăși, moartea lui Gorki, ca și cea a lui Kuibîșev nu a răspîndit nici cea mai mică teroare. Dimpotrivă, orice minte normală poate să înțeleagă că Stalin trage foloase de pe urma asasinatului, dacă se presupune că despre crimă este vorba. Depoziția sărmanului doctor Levin: „Iagoda mă amenința că-mi distruge familia", explicînd pretinsa lui complicitate, confirmă ceea ce se știe despre metodele teroriste ale GPU sub Ejov ca și sub

---

[1] E posibil ca Gorki, bolnav și bătrîn, să fi murit de moarte naturală. Dar în anii care au urmat, toți indicii care s-au adunat, înlănțuirea faptelor și diferitele supoziții au contribuit toate la consolidarea convingerii că ar fi vorba de încă una din crimele lui Stalin (vezi prefața lui Boris Souvarine la: Maxim Gorki, *Reflecții intempestive*, Lausanne, 1975).

Iagoda, dar caracterizează mai presus de orice regimul terorist al lui Stalin. Mama „celui mai înțelept bărbat al timpului nostru" a spus despre el, puțin înainte de a muri, în *Izvestia*: „Un fiu model. Le doresc tuturor părinților un fiu ca el." Toată Rusia spune, prin antifrază, același lucru.

Se deschide în acest caz, după procesul lui Iagoda, o tulburătoare serie de întrebări, mai ales dacă ne gîndim că, după zvonurile din U.R.S.S., esențiale într-o țară unde presa liberă nu există, mai multe asasinate ale unor personalități influente au fost prezentate drept sinucideri; că Budionnîi a putut să-și ucidă nestînjenit nevasta pentru a se însura cu alta; că dispărițiile misterioase se țin lanț sub regimul „vieții fericite". De ce a murit Tovstuha, secretarul lui Stalin? De ce „sinuciderea" Alliluevei[2], soția lui Stalin? Se întîmplă și în U.R.S.S., ca și în alte părți, morți naturale: cea din 1937, a Ecaterinei Djugașvili, mama lui Stalin; cea a lui Lunacearski (1933), cea a lui Cicerin (1936), cea a Annei Elizarova (1935) și a Mariei Ulianova (1937) surorile lui Lenin, cea a Nadejdei Krupskaia (1939), văduva lui Lenin, nu au poate în ele nimic suspect. Dar ciudatul laborator al doctorului Kazakov să nu fi servit oare decît pentru două sau trei împrejurări? (Și, ca o culme a incoerenței, în versiunea oficială, medicii „teroriști" s-au limitat să mărească dozele de digitalină și alte ingrediente, ceea ce nu necesită nici un laborator special.) Dacă ne întoarcem la moartea lui Menjinski (1934), de ce să n-o evocăm pe cea a lui Krasin, pe cea a lui Dzerjinski, pe cea a lui Lenin? În calitatea lui de membru, alături de Lenin și de Bogdanov, al troicăi care a coordonat acțiunile teroriste în Rusia, după revoluția din 1905, Krasin știa multe despre Stalin și nu-l considera tocmai un leu. Numele lui Dzerjinski a fost adesea invocat ca posibil secretar general al Partidului, unul tot atît de ferm, dar mai loial decît Stalin. Dacă urmașul lui din GPU, Menjinski, a fost ucis de către propriul urmaș, Iagoda, care a fost efectiv suprimat de către urmașul propriu, Ejov, care la rîndu-i a fost lichidat de Beria, urmașul lui, moartea lui bruscă poate fi și ea pusă în discuție. Mai există, în plus, cazul straniu al lui Frunze, comisar pentru Război, mort în 1925 în timpul unei operații chirurgicale interzisă de medici și ordonată de Stalin. Arestarea și deportarea nejustificată a lui Pilniak, autor al unei nuvele avînd drept subiect această dramă, nu sînt de natură să înlăture opinia negativă asupra problemei.

---

[2] Versiunea „sinuciderii" a fost din ce în ce mai puțin admisă după moartea lui Stalin, în ciuda dezmințirilor date de fiica lui refugiată în Occident (era prea tînără în 1932 pentru a ști iar 35 de ani mai tîrziu n-a făcut decît să repete ceea ce se spunea la Kremlin). De altfel, „sinuciderea" în discuție ar fi oricum o crimă a lui Stalin, un asasinat *sui generis*. Stalin este cel care a dus la bun sfîrșit exterminarea familiei soției sale (Vezi: Svetlana Allilouieva, *Vingt lettres à un ami*, Paris, 1967, *Une seule année*, Paris, 1971; Boris Souvarine: „La fille de Staline" și „Le meurtre de Nadejda Allilouieva" în *Contrat social*, revistă, vol. XI, nr. 3, Paris, 1967; și „Staline et les siens", *id.* nr. 6.)

Era inevitabil ca execuția generalilor să nu îndrepte atenția asupra ipotezei unei conjurații militare, chiar nedemonstrată în „justiție“, ipoteză în care principalii vinovați ar fi cei ale căror „mărturisiri“ scontate ca trimițînd, culme a incertitudinii, spre acuzația de spionaj, nici nu sînt cunoscute. Or, represiunea în armată a început prin dispariția unor generali ca Levandovski, Schmidt, Kuzmicev etc., despre care n-a mai fost în continuare vorba și precedînd procesul celor 16; a continuat cu arestarea lui Putna, evocat în procesul celor 17 în care a fost aruncat în arenă numele lui Tuhacevski; a fost marcată de „sinuciderea“ lui Gamarnik, urmată de cele opt execuții de răsunet; a continuat printr-o serie neîntreruptă de arestări și execuții implicîndu-i pe mareșalii Egorov și Bliuher, aproape întregul stat major, militar și naval, în jur de jumătate din cadrele din armată și din flotă și chiar jumătate din consiliul de război care-i condamnase pe cei opt. În condițiile politico-polițienești ruso-sovietice, a pune în acest fel problema unui complot antrenînd un număr incalculabil de indivizi, pus la cale sub o teroare indescriptibilă, înseamnă deja a o rezolva.

Nici între comandanți, nici între soldați, nici între comandanți și soldați nu există în U.R.S.S. posibilitatea practică a unei asemenea coordonări, fie ea și incomparabil mai restrînsă. Planul de a ataca Kremlinul cu scopul de a face o revoluție de palat, dezvăluit în procesul celor 21, nu s-ar putea concepe de altfel decît pentru a nimici rezistența garnizoanei și, în caz de nevoie, a trupelor speciale ale GPU: or, o represiune egală a lovit pe mai marii garnizoanei, ca și pe cei din GPU și pe cei din armată. O conjurație care antrena toate forțele în luptă, menită, în consecință, să nu aibă de învins pe nimeni și care n-ar fi putut niciodată să treacă la acțiune — aceasta este versiunea definitivă a lui Stalin. Ea este tot atît de interesantă ca și aceea, mai recentă, care justifică sîngeroasa epurare de la marină: „tînăra școală“ navală apreciind unitățile ușoare (submarine, torpiloare, hidroavioane) preferabile marilor crucișătoare și *dreadnoughts*, costisitoare și vulnerabile, serveau în felul acesta interesele „dușmanilor poporului“, privînd U.R.S.S. de o flotă de mare capacitate, dar „eroicii lucrători din Comisariatul pentru Afaceri Interne au retezat capetele acestor reptile“.

Sub regimul stalinist de delațiune generalizată și de amputare preventivă sistematică, dacă vreun embrion de complot s-a putut vreodată schița la nivelul cuvintelor, singurul în stare să preia inițiativa și să țină în mîini toate frîiele era chiar Stalin. Nu este doar părerea lui Liușkov, specialist în materie, dar este lecția unei întregi experiențe politice a Rusei sovietice de la moartea lui Lenin. În aceste povești sumbre, nu există nimic sigur decît răspunderea majoră, culpabilitatea generală și particulară a lui Stalin. Pentru a nu exclude nici o ipoteză, nu o putem ignora nici măcar pe aceea că Stalin este nu numai indirect responsabil de moartea lui Kirov, constatare valabilă, ci și direct vinovat, ca instigator din umbră: caz în care, informat despre uneltirile teroriste, ar fi dat indicația să li se lase acestora mînă

liberă, chiar poate ar fi orientat asasinatul în direcția lui Kirov, pentru a simula apoi indignarea și pentru a întreprinde represaliile. Tabloul îngrozitor al măcelului ar fi suficient ca să probeze complicitatea întregii populații active, inclusiv a comuniștilor, la pretinsul complot; într-o asemenea situație, un „complot" poartă, în toate limbile, alt nume. Este vorba despre ură populară latentă, despre ostilitate colectivă mută împotriva lui Stalin și despre o luptă preventivă inexorabilă dusă de el, de acoliții lui, de oligarhia lui aflată la cîrmă, de garda lui pretoriană înarmată pînă-n dinți, în numele unei noi clase privilegiate, împotriva unui popor dezarmat.

Înainte de a se hotărî, de la bun început sau încetul cu încetul, să treacă la vastele epurări care culminează cu procesele, Stalin a trebuit să cîntărească argumentele pro și contra, inconvenientele și avantajele. N-a văzut, ca neajuns, decît pierderea de oameni capabili pe care nu-i crede de neînlocuit și, în străinătate, eventuala rea impresie, pe care o socotește, în definitiv neglijabilă. Cît despre avantaje, le socotește numeroase. Și-a îndepărtat concurenții, și-a nimicit posibilii pretendenți la succesiune. Cu aceleași intenții ascunse, interzice omagierea prea ostentativă a oamenilor din anturajul propriu. Spusese cu un alt prilej: „Să-ți alegi victima, să-ți pregătești pe îndelete lovitura, să-ți potolești setea nestinsă de răzbunare și pe urmă să te duci să te culci... Nu există nimic mai plăcut pe lumea asta...". Simte în sfîrșit, satisfacția răzbunării. Îi obligă, sub amenințarea cu moartea, cu tortura sau cu represaliile, pe adversarii lui să-i decerneze brevete de genialitate, îi împinge la dezonoare pentru a le smulge aureola de martiri și, voind să se asigure de tăcerea lor viitoare, îi și ucide pînă la urmă. Îi folosește pe ex-opozanți în mai multe scopuri, speră să abată ura publică de la persoana lui, cel puțin momentan, expunîndu-i pe aceștia ca pe niște epave inconștiente, explicînd dezastrul economic prin acte dăunătoare și sabotaj, aruncînd astfel pe executanți întreaga răspundere a actelor lui. Înmulțește listele de proscriși pentru a-i elimina pe suspecți, pentru a-i îndepărta pe cei nesiguri și pentru a completa prin aceeași manevră efectivele de deținuți necesare marilor lucrări publice. Realizează în felul lui, în interesul dictaturii sale personale, dacă nu al economiei și al culturii, reînnoirea cadrelor. Se debarasează și de oamenii care știu prea multe despre el, despre trecutul lui, despre prezent, despre tarele și crimele lui.

Este obsedat de propria lui biografie. Cei mai vechi dintre tovarășii lui, Mdivani, Enukidze, Ordjonikidze, au plătit cu viața, nu încape nici o îndoială, faptul că îl cunoșteau de prea mult timp. Nici ei, nici Gorki sau Iagoda, care i-au stat cel mai mult prin preajmă în ultimii ani, nici Zinoviev sau Kamenev, care l-au cunoscut prea bine în perioada colaborării lor strînse și care au trăit în apropierea lui Lenin, nu vor scrie memorii. Dacă există pe undeva hîrtii ascunse este improbabil ca, de acum înainte,

tăinuitorii să le poată folosi curînd. I-am văzut pe Enukidze, pe Krupskaia, pe Gorki modificîndu-și, falsificîndu-și, în ediții noi, amintirile scrise, pentru a fi pe placul despotului. După ce se sinucisese, Handjian a fost acuzat de succesorul lui că a permis să se publice lucrări în care „rolul tovarășului Stalin de creator al organizațiilor bolșevice din Transcaucazia și Armenia este ignorat". Un altul, A. K. Karaev, a trebuit să-și ispășească crima de a fi „ascuns", într-o carte apărută în 1926, contribuția lui Stalin la mișcarea muncitorească din Baku, odinioară. Asemenea exemple abundă și dezvăluie în persoana lui Stalin, megaloman și suferind de mania persecuției, complexul de superioritate care-l chinuie. Istoricii de curte cei mai docili sînt pedepsiți fără milă atunci cînd n-au știut să-i atribuie noi merite, să-i construiască bucată cu bucată un rol în trecut pe măsura staturii lui viitoare. *Istoriile Partidului* editate pînă în 1937, deși beneficiau toate de aprobarea oficială, chiar și cele ale lui Bubnov și Iaroslavski, Popov și Knorin, sînt declarate neadevărate sau nule. În anul 1938, la indicațiile explicite ale beneficiarului, un nou compendiu de istorie a Partidului, anonim, anulează toate monografiile precedente. Stalin cere ca în fiecare împrejurare totul să se raporteze la persoana sa. Îi suprimă pe ultimii martori susceptibili să producă vreodată o mărturie veridică în privința lui. Se răzbună cînd pe unii, pentru că n-au știut să vorbească, cînd pe alții, pentru că n-au știut să tacă. Își dă astfel măsura curajului, ca și a „umanismului", cînd, la adăpost de orice risc, insultă învinșii, zdrobește prizonierii, se înverșunează împotriva cadavrelor.

În aceeași ordine de idei, nevoia lui Stalin de a auzi laude grandilocvente și prefăcute, complimente mai mult sau mai puțin sincere la adresa lui nu s-a domolit niciodată. Cele mai multe dintre victimele lui își făcuseră iluzia că îl vor îmblînzi slăvindu-i virtuțile, talentele, geniul și întrecîndu-se într-un indescriptibil servilism. Ca să nu dăm, citînd din N. Lakoba, decît un eșantion din această antologie a înjosirii în lingușire, este destul să spicuim la întîmplare dintr-un text de Buharin: „... Brațul de fier al celei mai înțelepte călăuze a muncitorilor, conducătorul suprem al milioanelor de oameni, al cărui nume simbolizează mărețe planuri cincinale, lupte și victorii uriașe, Stalin." Editorialele *Pravdei*, ca și cele ale altor zece mii de ziare, sînt în același stil: „Milioane de ochi arzînd de iubire înflăcărată sînt ațintiți asupra tovarășului Stalin. Numele lui este repetat cu emoție profundă de muncitorii din lumea întreagă. În el își pun speranța toți cei asupriți. El este părintele tuturor celor ce luptă pentru fericirea omenirii." Ori de cîte ori Führerul bolșevic rostește vreo vorbă banală și obișnuită, *Pravda* vede în discursul lui o „nouă treaptă a istoriei universale" și nu pierde nici un prilej să afirme „că personalitatea remarcabilă a lui Stalin concentrează întreaga măreție a viitoarei etape în dezvoltarea omenirii". Pretinșii dușmani ai poporului, trădători, spioni, troțkiști, fasciști cu două fețe, cu toții au rostit sau au scris ditirambi asemănători.

Lenin mort a fost sanctificat; Stalin, în viață, este divinizat. Un delegat la un congres dă seamă de mandatul lui în următorii termeni: „În acel moment, l-am văzut pe părintele nostru mult iubit Stalin și mi-am pierdut cunoștința. Într-o atmosferă de mare entuziasm, Congresul a ovaționat îndelung: « Ura! » Probabil că zgomotul uralelor m-a readus la viață... Iertați-mă, tovarăși, dacă, aflat într-asemenea stare de emoție la vederea tovarășului Stalin, nu l-am putut saluta." Funcționari zeloși își scot în evidență zelul conformist botezînd localități cu numele lui Stalin, cu toate dezinențele imaginabile. Alți filistini organizează la Batumi o expoziție a „relicvelor revoluționare" legate de viața dictatorului. Unii îi așază bustul pe vîrful Stalin, cel mai înalt din Pamir, unde vîrful Lenin este al doilea; alții îi ridică statuie în Caucaz pe Elbruz și anunță în exaltarea lor simulată: „Pe cel mai înalt pisc din Europa, am înălțat bustul celei mai mari personalități a epocii noastre." Ca și pentru Țar, majusculele sînt obligatorii în tipografii pentru pronume și pentru adjectivele care se referă la temutul lui nume. „Poeții" din est sînt însărcinați contra unor sume considerabile să ridice diapazonul panegiricelor: „Rapsozii nu mai știu cu cine să Te compare. Poeții nu au destule cuvinte alese pentru a Te slăvi." Alte versuri de același gust: „O, tu, măreț conducător al popoarelor, Care ai adus pe oameni la viață, Care trezești pămîntul la rodnicie, Care chemi secolele la întinerire... Soare strălucind în milioane de inimi omenești... " Se pare, de asemenea, că Stalin este „mai înalt decît cele mai înalte spații cerești", „mai transparent și mai curat ca apele limpezi ale Baikalului"; „are privirea mai ageră decît vulturii"; este, în fine, „mai puternic ca un leu viteaz" și este, pe deasupra, o „magnifică grădină cu fructe parfumate" și, de asemenea, „cel mai scînteietor dintre diamantele Partidului". „Asemeni soarelui el își revarsă razele, izvoare aurite de fericire." O iconografie hidoasă ilustrează abundent această retorică.

Și scriitorii din vest se aliniază, de altfel fără efort. Cineva cu numele de Prokofiev rezumă: „Totul este inclus în acest nume atît de uriaș. Totul: Partidul, patria, viața, iubirea, nemurirea, totul!" Un anume Avdeenko, simulînd admirabil spontaneitatea, recită un mare cîntec de vitejie învățat pe de rost, cu strofe de felul acesta: „Pot să-mi iau zborul spre Lună, să plutesc pe Oceanul Înghețat, să fac o mare descoperire, să inventez o nouă mașină, căci energia mea creatoare nu este de nimeni înăbușită, toate acestea mulțumită ție, Stalin, marele meu învățător" și, în final: „Oamenii, în toate timpurile, în întreaga lume, vor da numele tău la tot ce-i frumos, puternic, înțelept, minunat. Numele tău este și va fi încrustat pe fiecare uzină, pe fiecare mașină, pe fiecare plantă de pe pămînt, în inima oricărui om." Este o întrecere pentru depășirea paroxismului. Și mai spre vest unde bugetul sovietic (favoruri, drepturi de autor, invitații turistice) întreține o prostituție a condeiului considerabilă, s-a găsit în Franța un scriitor destul de cunoscut și destul de venal ca să publice o biografie a lui Stalin împodobită

cu inexactități grosolane, istorice și de geografie, și cu falsuri reproduse cu bună știință pe un fond apologetic tot atît de înjositor pentru autor ca și pentru beneficiar.[1] Tuhacevski și confrații lui executați recunoscuseră în Stalin un mare maestru în strategie. Un aviator renumit în U.R.S.S. proclamă: „Acolo unde apare Stalin se risipesc tenebrele... ", dovedind că se poate urca foarte sus și coborî foarte jos, că un anumit eroism este compatibil cu o anumită lipsă de demnitate. Echipajul de pe *Marat* îi scrie lui Stalin: „Obiect al iubirii Dumneavoastră, însuflețiți de grija și dragostea Dumneavoastră părintească, bărbații măreței noastre patrii înfăptuiesc miracole cum nu a mai văzut lumea și înmulțesc minunile pe pămînt, în văzduh, pe apă și sub apă." Cu toate acestea, viceamiralul Ivanov, comandant al acestui cuirasat, a fost împușcat ca dușman al poporului, ca om „cu două fețe". Este cum nu se poate mai evident că această revărsare de ditirambi frenetici — în care ironia se strecoară adesea în antifrază —, amestecată cu formule bombastice derizorii, trădează o frică intensă de a nu fi pe placul tiranului și că lingușelile poetice sau literare, adevărate lucrări la comandă plătite cu bani grei, nu sînt decît în aparență înflăcărate. Atîtea gloanțe în atîtea cefe, atîția ocnași și atîtea închisori ne interzic și cea mai mică iluzie asupra acestui aspect foarte revelator.

„Suflet al oricărei poezii", se pare, Stalin este în același timp cel ce însuflețește și întreaga proză: admiratorii lui cu simbrie îi atribuie rolul esențial în toate domeniile activității umane, în agricultură și în industrie, în arte, în științe și în tehnică. Toate izbînzile se datoresc „genialei lui perspicacități", intervențiilor lui de fiecare clipă, „în toate detaliile" oricărei activități creatoare. Fie că este vorba despre huilă, despre fontă, despre chimie, despre transporturi, despre aviație, colhozuri, arhitectură, urbanism, „marele inițiator" s-a gîndit la toate, a prevăzut totul, a prescris totul; „el rezolvă personal toate problemele importante" și, în plus, „se ocupă el însuși de toate detaliile practice". Chiar și realizările cinematografice s-ar datora „indicațiilor sale zilnice". Nou Pico de la Mirandola, el știe tot și ceva pe deasupra: fiecare zi aduce o nouă dovadă în acest sens. Dar în 1937, în timpul celei de-a douăzecea aniversări a lui Octombrie coincizînd aproape cu sfîrșitul celui de-al doilea plan cincinal, situația internă a U.R.S.S. se prezintă astfel încît Stalin și experții lui, totuși maeștri în prezentarea de dări de seamă mincinoase și pricepuți în discursuri kilometrice, n-au îndrăznit să prezinte bilanțul falsificat al precarei lor opere. O liniște de moarte a stăpînit momentul solemn, așteptat ca sărbătoarea cea mai importantă a regimului.

---

[1] Henri Barbusse este autorul acestei apologii nerușinate. Moartea lui bruscă survenită la Moscova, în 1935, a părut suspectă, mai ales lui Troțki, din cauza relațiilor lui cu Gorki: aproape toți oamenii apropiați lui Gorki au fost suprimați de Stalin.

Asta pentru că cel de-al doilea plan cincinal, redus totuși mult mai mult față de proiectele delirante elaborate în ajun, n-a putut fi dus la bun sfîrșit mai bine decît primul din nici un punct de vedere și din aceleași motive. „Industria produce de 7 ori mai mult decît înainte de război și venitul național a crescut de patru ori“ rezumase Stalin la Congresul Sovietelor din 1936. Ar fi mai departe inutil să cităm cifre lipsite de semnificație certă: indicii serioși de valoare și de calitate lipsesc și pe bună dreptate. Stalin este primul care ignoră starea reală a economiei fiindcă el nu primește decît informații false, dictate de frică, sinceritatea comisarilor și a secretarilor, a șefilor de trusturi și de întreprinderi fiind interpretată ca sabotaj și pedepsită cu moartea. Corectivele aduse de *svodki* polițiste risipesc iluziile fără să modifice cifrele. Nici rapoartele, nici contabilitatea, nici statistica, nu traduc date efective. Orice verificare și inspecție dezvăluie o minciună, orice analiză dă la iveală o iluzie. Comparațiile în ruble arbitrare și variabile nu permit să se înțeleagă nimic. Progresele cantitative se dovedesc amăgitoare cînd se raportează la investițiile corespunzătoare și după ce se dau deoparte rebuturile. Producția meșteșugărească, atît de importantă cîndva în Rusia, se află în 1937 la nivelul ei cel mai de jos și nu se pune la socoteală în bilanțurile favorabile. Indicatorii referitori la venitul național sînt pură fantasmagorie. Creșterea prețului de cost și al celui de vînzare, semn negativ prin excelență, servește la umflarea cifrelor de producție pe hîrtia sovietică de proastă calitate. Trebuie deci să luăm în seamă alte criterii.

Nu se poate nega că în 1937 bilanțul general este dezastruos, în ciuda minciunilor propagandei: demonstrațiile din timpul proceselor menite să-l scoată basma curată pe Stalin și să dea vina pe subordonații lui o dovedesc cu toată certitudinea. Accidente de cale ferată, explozii în mine, deteriorări ale utilajelor, risipă de materiale, pierderi de efective la animale, degradarea mărfurilor, distrugeri inutile, sacrificii nejustificate, deficit financiar, dezordine comercială, accidente și risipă, haosul acesta nu este specific unor comisariate sau altora, ci caracterizează economia „sovietică“ totalitară. Stalin știe totul, face totul, vede totul, răspunde de toate, afirmă cu toate ocaziile apologeții lui. Acuzîndu-l pe Piatakov și pe colegii lui, comandantul suprem se acuză în primul rînd pe sine și recunoaște astfel că totul merge cum nu se poate mai rău în cea mai rea dintre dictaturi. Aici se dezvăluie unul dintre motivele accesorii grefate, în născocirile din timpul proceselor, pe considerațiile principale: găsirea unor vinovați în locul și în contul lui Stalin, infailibilul, fiind de la sine înțeles că esențialul și secundarul se alternează uneori, se confundă alteori și că marasmul economic, ca și pericolul de război, sînt luate în seamă de Stalin în funcție de necesitățile păstrării puterii.

Așa cum pretinsul sistem bolșevic n-a fost niciodată, așa cum spune T.G. Masaryk, decît absența totală a oricărui sistem, altfel spus o serie de improvizații și o acumulare de expediente, în ciuda principiilor afișate, tot

așa pretinsele Planuri se caracterizează prin absența unui plan real. Dacă mai există încă o economie mai mult sau mai puțin dirijată în U.R.S.S., aceasta se întîmplă grație abaterilor de la Plan, încălcărilor, nesocotirilor planului care poartă numele argotic, intraductibil, de *blat*, exprimînd contrariul ideii de Plan, combinațiile personale substituindu-se regulilor stabilite și grație cărora devine posibilă evitarea anumitor obstacole. *Blat*-ul se opune prin inițiativa individuală imposibilităților create de autoritatea centralizată, dar este neputincios în fața statului polițist în a rezolva toate problemele. El amînă criza finală a pseudo-sistemului, fără să o prevină, și prelungește prin paliative un faliment fraudulos ale cărui ficțiuni aritmetice, absolute sau relative, nu dau socoteală de nimic. Uzînd de criterii juste, se poate obține totuși cheia enigmei.

Este suficient să luăm salariul mediu în Rusia sovietică și să-l comparăm cu cel din Rusia țaristă, dar raportate amîndouă la o unitate comună de măsură. (Vezi Yvon: *L'U.R.S.S. telle qu'elle est*): salariul de 600 de kilograme de pîine pe lună în 1913 scăzuse în 1935 la 170 de kilograme, se micșorase, prin urmare de două ori. Or, în 1927, în momentul celei de-a zecea aniversări a lui Octombrie, ultimul an de NEP, el crescuse la 800 de kilograme. În 1937, era echivalentul a 260 de kilograme, adică jumătate față de cel de dinaintea războiului, dar aparenta creștere se datora privilegiilor crescute ale favorizaților regimului, încorporate și ele în suma globală. (Profesorul S. Prokopovici deduce savant, din date sovietice parțiale, dar mai degrabă favorabile, în artificiul lor, regimului lui Stalin, că salariul lunar de 24,30 de ruble de dinainte de război a coborît la 16,50 ruble în 1937, din care trebuie scăzute de altfel reținerile obligatorii variind între 15 și 21 la sută.) Exprimat în produsul alimentar de bază, pîinea neagră, calcul simplu și mai apropiat de adevăr decît cele mai savante cifre statistice, salariul mediu al muncitorilor nu atinge, la sfîrșitul celui de-al doilea cincinal, nici măcar jumătate din salariul de mizerie de altădată, unul dintre cele mai mici din Europa, ținînd cont de salariul în natură (servicii sociale) și de rețineri (impozite, cotizații, subscripții obligatorii). Suprafața de locuit în orașe este mai mică de 5 metri pătrați de persoană, asta pe hîrtie, în realitate, pentru categoria muncitorilor, ea se reduce la jumătate. Asigurările sociale redistribuie cu parcimonie, cu o mînă, o mică parte din ceea ce se reține cu cealaltă. Deoarece muncitorii agricoli împărtășesc în privința veniturilor soarta nefericită a locuitorilor de la orașe, rezultă că întreaga populație muncitoare suportă costurile acestui regim deosebit de dur de exploatare și asuprire a omului de către om, în care domnesc delăsarea și arbitrariul, venalitatea și minciuna, delapidarea și parazitismul, nepotismul în despotism, cnutul simbolic și pedeapsa cu moartea.

Între 1927 și 1937 sute de miliarde de ruble au fost investite în industrie și în agricultură pentru a le dota cu echipament modern, ca să se ajungă în final la munca în pierdere. Chiar știind ce înseamnă miliardele sovietice

și cît valorează rublele lui Stalin, resursele afectate astfel mijloacelor de producție arată că a fost considerabil afectat venitul național și corespund exact acestei brutale scăderi a nivelului de viață exprimată prin salariu. La acest preț exorbitant, cuceririle tehnice își capătă semnificația lor adevărată. Nici una dintre ele nu merită cheltuiala făcută, sacrificiile, suferințele impuse unui mare popor pe care istoria l-a privat de mijloace de apărare. Exemplul altor țări și chiar al Rusiei țariste dovedește că era posibil să se facă mult mai bine, mai ieftin și mai durabil prin mijloace mai raționale și cu metode mai umane.

Cum era de prevăzut, în absența unor reforme profunde, structura industrială încropită cu ajutorul terorii nu rezistă probei experienței: dezechilibru permanent, disproporții de necorectat, uzură prematură a materialului, imobilizarea mașinilor, prăbușire sau deteriorare a clădirilor noi, avarii frecvente și multe accidente, întreruperi forțate ale lucrului denunță viciile „sistemului“ și tarele regimului. Calitatea producției scade continuu, diminuînd cantitățile utile; proporția „rebuturilor“ atinge și depășește cîteodată 50% în anumite uzine model. Transporturile se află într-o stare de deteriorare extremă, stahanovismul grăbește uzura mașinilor-unelte indispensabile și costisitoare. Producția de bunuri de consum pe anul 1937, comparativ cu cea a mijloacelor de producție, nu reușește să o ajungă din urmă pe cea de dinainte de război și n-o va ajunge din urmă nici măcar în 1942, la sfîrșitul celui de-al treilea cincinal (*Pravda*, 14 august 1937). Randamentul în muncă, comparativ cu cel din marile țări industrializate, este în U.R.S.S. de aproximativ cinci ori mai mic. Prețurile de cost sînt de cinci ori mai mari, poate — calculele oficiale nu permit o evaluare sigură. Este imposibil să estimăm pierderile, furturile, risipa, deficiențele. Centralismul excesiv, numărul instanțelor, abuzul de controale, birocrația, formalismul, suspiciunea și incompetența, adăugate la celelalte plăgi ale societății sovietice, fac ineficiente metodele industriale și explică în mare parte rezultatele mediocre. Se înțelege de ce a ținut Stalin să găsească cu orice chip trădători, sabotori pentru a da socoteală de eșecurile lui și de ce a decapitat în 1937 mai mult de jumătate din întreprinderi trimițîndu-i la închisoare sau la moarte pe conducătorii lor.

Agricultura colectivizată suferă de aceleași neajunsuri ca și industria de stat și în plus de propriile ei tare. Sub apăsarea noii birocrații rurale, polițienească și hîrțogară, colhozurile nu sînt rentabile iar sovhozurile uriașe, condamnate după cum o dovedește experiența la fărîmițare inevitabilă, nu supraviețuiesc decît grație subvențiilor. Pierderile înregistrate în șeptel ca urmare a colectivizării nu vor fi remediate multă vreme, altfel decît pe calea creșterii animalelor în gospodăriile individuale. Producția de cereale a scăzut, de la 96,6 milioane de tone în 1913, la 77 milioane de tone în 1936, cifra lui S. Prokopovici stabilită după datele sovietice. Dar, a spus Stalin în decembrie 1935, „... secerișul făcut cu ajutorul treierătorii duce la pierderi

enorme... Cu sistemul acesta pierdem în jur de 20–25 la sută din recoltă". Evalua atunci pierderile la un miliard de puduri pe an, adică 16 milioane de tone, aproape un sfert din recolta teoretică și preconiza ca „producția anuală de cereale în viitorul apropiat să ajungă de la 7 la 8 miliarde de puduri". În anul 1937, an socotit excepțional, a fost vorba în propagandă despre o recoltă brută de 110 milioane de tone, adică cele 7 miliarde de tone cerute de Stalin, care comandă elementelor naturii ca și oamenilor, care-și impune voința solului, semințelor, meteorologiei, dar mai ales statisticii. Cifre pe hîrtie, cifre teoretice estimate înainte de recoltă, cifre record din care va trebui scăzut cel puțin un sfert, pierderile recunoscute de Stalin și pierderile suplimentare datorate neglijenței administrative obișnuite: a șasea parte din recoltă, neridicată de pe cîmp și netreierată, a putrezit sub zăpadă și asta într-o țară unde dacă aduni spice de pe cîmp în urma secerișului ești pasibil de pedeapsa cu moartea ca „furt din proprietatea socialistă". În afară de asta, nu se mai pun la socoteală pierderile din timpul transportului și ale însilozării. (Mai tîrziu, statistica va evalua recolta de cereale a anului 1937 la 120 milioane de tone, pe cea din 1938 la 95 milioane de tone, cifre de altfel contrazise de alte documente nu mai puțin oficiale.) Statul reține, la prețuri echivalînd cu o spoliere, 85 la sută din producția agricolă. Urmarea este o sărăcie generală îngrozitoare; numai producția individuală sau familială, alături de sectorul pseudo-socialist, mai stăvilește foametea. În 1937 colectivizarea este aproape integrală (18,5 cămine țărănești) și pentru a-i constrînge pe ultimii cultivatori rămași în afara colhozurilor (1,4 milioane de familii) au fost decretate pentru 1938 impozite prohibitive pentru posesorii de cai, deși Stalin amintise în anul precedent în Comitetul Central „principiul adeziunii libere". În 1939, puterea emite alte decrete pentru a reduce terenurile repartizate agriculturii private, sub pretextul de a păstra proprietatea colhozurilor și pentru a-i constrînge pe țărani să depună o mai mare cantitate de muncă colectivă în beneficiul statului parazit. Și cu punerea în aplicare a acestor noi măsuri arbitrare nu a fost spus ultimul cuvînt, bolșevicii neisprăvind niciodată să strice ceea ce a fost făcut și să refacă ceea ce nu fuseseră în stare decît să strice.

La cel de-al XVIII-lea Congres al Partidului, în martie 1939, Stalin și Molotov au trebuit să recunoască considerabila întîrziere economică a U.R.S.S. față de celelalte țări industrializate, după două planuri cincinale aplicate într-un ritm triumfal. Este retractarea implicită a tuturor afirmațiilor lor anterioare cu privire la avansul pe care l-ar fi luat tînăra producție pretins socialistă asupra bătrînei lumi capitaliste decadente, cea mai crudă dezmințire posibilă suferită de propaganda lor mincinoasă. „Ne trebuie timp, mult timp pentru a depăși din punct de vedere economic principalele state capitaliste", descoperă Stalin după ce proclamase de mult timp *urbi et orbi* că U.R.S.S. „ajunsese din urmă și depășise" Europa și America. Iar Molotov precizează: „Cum spune Stalin în raportul lui, este nevoie de timp

pentru a duce la îndeplinire această sarcină: cel puțin zece sau cincisprezece ani și încă două sau trei planuri cincinale.“ În detaliu, în harababura de lăudăroșenii obișnuite, datele referitoare la realizări pe care le recunosc cei doi profeți se referă la produsele de primă necesitate în aceeași măsură și chiar mai mult decît materiile prime; mai multe hotărîri care contrazic gigantomania industrială și centralizarea excesivă li se alătură; ele fac de acum inutilă respingerea unui anumit șarlatanism care ținuse pînă atunci, timp de vreo zece ani, loc de doctrină pentru bolșevici.

Dacă industria și agricultura U.R.S.S. produc în pierdere și înghit o mare parte din venitul național, deficitul se traduce în privațiunile suportate de ansamblul muncitorimii: în definitiv, el este acoperit prin milioane de ore de muncă neplătită, duce la sacrificarea a milioane de vieți omenești. Criteriul demografic, ținut ascuns de către Stalin, vorbește mai elocvent decît oricare altul. Pe baza recensămîntului din 1926: 147 de milioane de locuitori și, aplicînd un coeficient de natalitate de 2,3 la sută pe an, adică în jur de 3 milioane de creștere anuală, cifră repetată de Stalin, cel de-al doilea plan cincinal prevedea o populație de 180 de milioane de suflete la sfîrșitul anului 1937. Recensămîntul efectuat la începutul acestui an, după o minuțioasă pregătire și cu o armată de peste un milion de recenzenți, duce la arestarea șefilor de la Statistică și a colaboratorilor lor apropiați, rezultatele rămînînd necunoscute. După W. Krivițki, informat la excelenta sursă confidențială a GPU, „ în locul celor 171 milioane de locuitori scontați pentru 1937, s-au găsit mai puțin de 145 milioane; nu ies deci la socoteală în U.R.S.S. aproape 30 de milioane de indivizi“. În realitate, dacă Planul sconta pe 180 de milioane la sfîrșitul anului, asta înseamnă 177 la început deci o lipsă de 32 de milioane. În loc să crească în fiecare an „cu încă o Finlandă întreagă“ cum spunea Stalin, U.R.S.S. a pierdut echivalentul unei întregi Polonii, sau a zece Finlande. Departe de a „oglindi victoriile socialismului“, așa cum se prevăzuse, recensămîntul reflectă eșecurile bolșevismului, dezastrele industrializării și ale colectivizării, comparate adesea cu efectele cîtorva războaie devastatoare. Cerînd pentru ianuarie 1939 un nou recensămînt, Stalin va veghea de această dată să obțină totalul fixat dinainte: 170 de milioane de suflete, cifră mai modestă decît previziunile anterioare. Dar nu-i va învia pe morți și nu va compensa atîtea pierderi fizice și atîtea prăbușiri morale.

Informația, tragică în uscăciunea ei și de un patetism inexprimabil, culeasă de W. Krivițki, este, de altfel, conformă informațiilor fragmentare și aproximative primite din altă parte. Dacă un reprezentant al *Curierului socialist* putuse deja să semnaleze 5 milioane de victime cîte s-au înregistrat în timpul foametei din 1932–1933 (*Soțialisticeski Vestnik* nr. 9, din 10 mai 1934), un socialist american probolșevic, Harry Lang, întorcîndu-se îngrozit dintr-o călătorie în U.R.S.S., a aflat, grație unui înalt funcționar sovietic

și a publicat în *Forward* din New York, că cel puțin 6 milioane de înfometați au murit atunci în Ucraina; el raportează că 40% din populație a dipărut în anumite regiuni ale Ucrainei și ale Bielorusiei; organizații de sprijin numără 140 000 de morți în 1933 numai în coloniile de țărani nemți (*Forward*, 19 februarie 1936 și următoarele). Un fost comunist american dezamăgit, Adam J. Tawdul, știe de la Skrîpnik că cel puțin 8 milioane de indivizi au murit de foame în Ucraina și în Caucazul septentrional; Balițki, șeful GPU în Ucraina, număra între 7 și 8 milioane de victime numai în Ucraina; directorul uzinei de tractoare de la Celiabinsk, Lovin, îi spune că mai bine de un milion de înfometați au pierit în Ural, pe Volga superioară și în Siberia occidentală (*New York American*, 18–29 august 1935). Dacă ne gîndim la soarta cruntă a milioane de deportați, la nenumărații deținuți maltratați din lagărele de muncă forțată în care o rată a mortalității înspăimîntătoare seceră un număr uriaș de vieți, la carcerele și la închisorile înțesate, la milioanele de copii părăsiți dintre care numai un procent mic reușește să supraviețuiască execuțiilor capitale și expedițiilor punitive, pe scurt, la abundența de „secerări în snopi mari" ale lui Stalin, nu există motive de mirare în fața imenselor masacre din această gigantică temniță numită printr-o dublă antifrază „patrie sovietică".

Autor și vinovat de pierderi de substanță care echivalează într-un stat modern cu mai multe mari războaie pierdute, primul răspunzător de un regres material și de o decădere morală care împing Rusia foarte departe în urmă în ciuda avioanelor și tancurilor sale de asalt, Stalin este atunci prins între frica de un război limitat în care U.R.S.S. s-ar afla față în față cu un adversar puternic și dorința unui război generalizat în care ar beneficia fie de aparenta ei neutralitate, fie de alianțe puternice. Astfel înțeles, un război limitat ar însemna pentru el pierzania, în mod sigur, războiul generalizat ar fi, în mintea lui, salvarea. Alternativa îi dictează politica externă care, drept răspuns la ostilitatea activă a lui Hitler, tinde să determine U.R.S.S. să intre în orice alianță formată împotriva Germaniei sau Japoniei și, în subsidiar, împotriva aliaților sau complicilor lor. Intervenția rusă în Spania (1936) sau în China (1937) ilustrează bine tactica lui de prezență moderată corespunzînd cu mijloacele modeste ale U.R.S.S., permițîndu-i, la costurile cele mai scăzute, să dejoace planurile inamicilor săi, să contribuie la subminarea lor și să aibă astfel un cuvînt de spus în mersul războiului și în încheierea păcii, păstrîndu-și în același timp intact grosul forțelor pentru circumstanțe vitale. O aceeași perspectivă era cu bucurie luată în considerație în privința Cehoslovaciei (1938), greul luptei împotriva Germaniei căzînd, în acest caz, pe umerii Franței și ai Angliei. Mimarea unui patriotism activ și belicos sub paravanul unor formule democratice și tradiționaliste de către partidele comuniste din Vest și din Est aservite lui Stalin nu are alte mobiluri. O lucrare paralelă de imixtiune prin diferite modalități de influențare se efectuează în partidele de guvernămînt,

exploatînd uneori sentimente respectabile, uneori interese inavuabile, întotdeauna complezențe înfricoșate.

Karl Marx, de care bolșevicii se servesc pînă la a suporta efecte de ricoșeu, denunța deja din 1864 „... pagubele imense și de nimic stăvilite ale acestei puteri barbare al cărei cap se află la Petersburg și a cărei mînă poate fi regăsită în toate cabinetele Europei“... De atunci, Rusia nu s-a schimbat decît în rău și, cum a spus-o marchizul de Custine în urmă cu un secol, „națiunea însăși nu este decît un afiș lipit pe harta Europei, indusă în eroare de o imensă ficțiune diplomatică“. Totuși, prin diplomația lui întortocheată și prin carențele socialismului contemporan, Stalin a obținut fără dificultate succese parțiale grație tulburării profunde a vechii Europe cuprinsă de panică în fața statelor totalitare care vor să revizuiască harta lumii. A putut, într-un monstruos echivoc, să trateze cu statele plutodemocratice oarbe în fața antagonismului între slavi și germanici, inconștiente asupra afinităților totalitarismului de dreapta cu cel de stînga, incapabile să discearnă la timp pericolele și să acționeze rapid în consecință, resemnate din miopie să accepte necondiționat orice concurs eventual pentru a-și asigura în caz de război existența. Dar, în același timp, prin politica sa autocratică și economia sa înapoiată, Stalin subminează puterea de care dispune lipsind-o de suport popular, suprimînd elitele, zdruncinînd întreaga armătură, ruinînd statul sub contradicțiile sale interne, suscitînd în imperiul său forțele centrifuge, ceea ce explică tăcerea glacială a Moscovei în momentele cele mai critice ale istoriei europene de la venirea la putere a național-socialismului în Germania.

Rusia eternă cu milioanele ei de locuitori împrăștiați pe spații atît de imense ar putea să reziste timp îndelungat unui război defensiv, dar regimul ar trebui să se transforme sau să dispară în timpul oricărui război amenințînd țara în realizările ei concrete. Această antinomie între Rusia propriu-zisă și regimul lui Stalin are consecințe inexorabile. O înfrîngere militară a U.R.S.S. ca și o criză internă riscă să fie fatale aliaților săi lipsiți de prevedere și să se transforme în dezastru. O victorie comună, repurtată, în epuizarea generală, datorită armelor și resurselor aliaților săi, ar aduce în actualitate o altă previziune sumbră a aceluiași Karl Marx: în ipoteza în care continentul european ar persista în excesele capitalismului, aservirea omului de către mașină, cursa înarmărilor, creșterea datoriilor publice, scria autorul *Capitalului* în 1867, „întinerirea Europei prin cnut și printr-o infuzie obligatorie de sînge calmuc, prezisă cu atîta seriozitate de către pe jumătate rusul și în întregime moscovitul Herzen... ar deveni inevitabilă“.

Dar tînăra Rusie epuizată de Stalin pînă la anemiere, lasă cale liberă dinamismului germanic și, în absența unui *modus vivendi* cu Hitler, stă în expectativă asemeni bătrînelor națiuni occidentale pacifiste, ceea ce reușește

cel mult să amîne eventualitatea apocaliptică întrevăzută de Herzen și de Marx, profeți adesea contradictorii ai socialismului. Regimul ei politic îi interzice să joace un rol pe măsura ei în istoria timpului nostru și, în această privință, Stalin se arată a fi cel mai bun agent benevol al Germaniei. Acest regim polițienesc care nu încetează să evolueze prin contradicții, va evolua încă pînă la a suporta la primul șoc serios o mutație bruscă, anunțată prin toate semnele, pregătită prin fermenți invizibili. Înainte de a atinge un stadiu durabil, caracterul ei tranzitoriu face imposibilă tentativa de a o defini printr-o formulă satisfăcătoare: dar trăsăturile frapante ale fizionomiei sale exclud, în orice caz, definițiile măgulitoare cu care o împodobește Stalin.

Lenin, Troțki și Buharin, cei trei capi principali ai regimului în vremea cînd era încă permisă gîndirea, nu s-au putut pune de acord pentru a-l defini drept capitalism sau socialism de stat, primul preferînd capitalism, ceilalți socialism. Evoluția ulterioară, sub Stalin, a simplificat și complicat în același timp problema. Dificultatea de a alege ține fără îndoială de identitatea conținutului celor doi termeni. Este semnificativ faptul că o aceeași ezitare intervine și cînd este vorba despre realizările etatiste ale fascismului și național-socialismului. Vechiul vocabular exprimă deci foarte nesatisfăcător noile fenomene istorice. Au fost necesare cuvinte noi, ca bolșevism și fascism, fără sens politic în sine, pentru a desemna mișcări sociale necunoscute și ideologia lor empirică, mișcări care oferă pe termen lung atîtea asemănări și se dedau la atîtea împrumuturi și schimburi, încît același neologism „totalitarism“ le caracterizează de minune pe amîndouă. Mussolini a început prin a-l imita pe Lenin, Hitler a continuat prin a-i imita pe Mussolini și pe Stalin, acesta din urmă în schimb copiază de la cei doi emuli, mai ales în ceea ce au ei mai rău. La intervale mari de timp, cu Stalin în frunte, dictatorii se urmează unul pe celălalt pe calea aleasă pentru a-și educa și disciplina supușii prin aducerea la ordine, trimiterea la răcoare sau la moarte. Nu este deloc posibil ca atîtea analogii în limbaj și în fapte, procedee și metode, instituții și tipuri umane să nu reflecte nici o înrudire istorică, doar dacă nu presupunem eventualitatea unui divorț absolut între fond și forme.

În ce-l privește pe Stalin el pretinde că pînă și „expresia socialism de stat este inexactă“; el apreciază în 1936 că „victoria totală a sistemului socialist în toate sferele economiei naționale este acum un fapt împlinit“ și că „prima fază a comunismului, socialismul, s-a realizat deja la noi pe ansamblu“; el merge pînă la a spune că stahanovismul „pregătește condițiile necesare pentru trecerea de la socialism la comunism“. Pentru a-l dezminți sînt suficiente faptele. Stalin neagă „socialismul de stat“ sub pretextul că proprietatea mijloacelor de producție în U.R.S.S. este colectivă. Dar însușirea profitului are aici un caracter privat indubitabil și asta este important. Profitul transpare în inegalitatea socială tot mai accentuată, mai

revoltător în injustiția lui mai pregnantă decît în țările capitaliste unde se atenuează, mai intolerabil sub o terminologie egalitară ipocrită. Se știa deja, nici o societate, n-a existat niciodată, fără o ierarhie, fără autoritate, fără privilegii naturale sau artificiale. Dar visul socialist de a pune bazele unui nou tip de societăți s-a transformat în Rusia în coșmar. „Exproprierea expropriatorilor" a dus la un fel de feudalism birocratic sub care proletariatul și țărănimea, înjosiți de către funcționărime și elită, au fost reduse la un fel de sclavie; și dacă modul de producție nu este chiar capitalist propriu-zis, noțiune de altminteri indefinisabilă, atunci el merită mai degrabă, pentru majoritatea defavorizaților sovietici, numele de sclavagism.

Stalin analizează „păturile conducătoare" ale Partidului în termenii următori: în jur de 3 000–4 000 cadre superioare, „înaltul comandament"; urmează între 30 000–40 000 conducători mijlocii, „cadrele noastre ofițerești"; în fine, între 100 000 și 150 000 subalterni, „cadrele noastre subofițerești". Acești aproximativ 200 000 de indivizi domină politic populația și conduc birocrația, specialiștii, intelectualii, funcționarii care ocupă poziții economice privilegiate. Se poate estima, după Troțki, la aproximativ 10 milioane numărul celor aparținînd categoriilor sociale cele mai favorizate, adică vreo 25 de milioane, socotindu-i cu familii cu tot. Dacă populația numără 145 de milioane de suflete, cifrele lui W. Krivițki, privilegiile sînt cîștigate pe spinarea a 120 de milioane; dacă ea ar fi fost de 180 de milioane, cifra de plan, ele s-ar fi obținut prin truda a 155 de milioane. Regim de privilegii, fiindcă este un regim de exploatare, regim polițienesc pentru că este unul de opresiune. Prezența mulțimii de polițiști în toate organele așa-zis reprezentative ale acestui regim paradoxal dă o slabă idee despre această opresiune și despre această exploatare, mai dură decît oriunde în altă parte în lume fără ca prin asta regimul să fie mai solid. Herzen a definit printr-o schiță percutantă, valabilă încă și astăzi, pentru U.R.S.S., vechea Rusie: „Edificiu mixt, fără arhitectură, fără soliditate, fără rădăcini, fără principii, eterogen și plin de contradicții. Lagăr civil, cancelarie militară, stare de asediu în timp de pace, amestec de reacțiune și de revoluție, în stare să dureze timp îndelungat și să cadă mîine în ruină."

Acest amestec de reacțiune și de revoluție derutează amatorii de situații clasice și se pretează rău la mijloacele sărace ale limbajului sociologic, puțin fecund în neologisme. Fascismul derutează și el prin același amestec. Mussolini îl numește revoluție, adversarii lui răspund: contrarevoluție preventivă. Revoluția și contrarevoluția au accepții foarte diferite și nu este, fără îndoială, întîmplător că în U.R.S.S., în certurile de interpretare istorică dintre școala lui Tarle, triumfătoare împotriva școlii Pokrovski, condamnată la tăcere, rolul revoluționar al lui Bonaparte sau contrarevoluționar al lui Napoleon ocupă un loc atît de important. Unii au considerat că în Rusia contrarevoluția există chiar în bolșevism, alții n-o identifică decît după impostura Constituției staliniste. O mai putem defini de asemeni ca epocă în care practica merge deschis în contradicție cu teoria, în care vechile iluzii ale credinței cedează noului cinism sceptic, unde inconștiența în

contradicția dintre fapte și vorbe se transformă în conștiința minciunii. În acest sens, Lenin întruchipează revoluția cu înfrîngerile ei reale iar Stalin contrarevoluția în ciuda pretinselor ei victorii.

Un anumit recul va da mai multă precizie mersului acestei contrarevoluții informe ale cărei efecte vor fi timp îndelungat mai puțin evidente decît cauzele. T. G. Masaryk, mai clarvăzător în analiza psihologică decît în concepțiile de constructor al statului, a evidențiat cel mai bine eroarea fatală pe care i-a transmis-o Lenin lui Stalin: „Cînd se crede că s-a atins deja stadiul definitiv al evoluției și că s-a ajuns deja la cunoașterea infailibilă a întregii organizații a societății, oamenii încetează să lupte pentru progresul și perfecționarea acesteia și nu mai există ca principal și chiar unic scop decît conservarea propriei poziții și puteri.“ Experiența confirmă pe deplin opinia lui asupra spiritului acestui „regim abstract dedus dintr-o teză și pus în practică prin violență“, „dictatură absolutistă a unui singur om și a ajutoarelor lui“, regim de centralism rigid, de inchiziție și de infailibilitate: „Dictatura bolșevistă își are originea într-un infailibilism lipsit de orice simț critic, de orice spirit științific; un regim care se teme de critică și de judecata oamenilor care gîndesc este, prin chiar acest lucru, un regim imposibil“. Și un regim imposibil, neviabil, nu durează decît prin minciună, constrîngere, corupție, teroare și masacre.

Mersul lucrurilor și comportamentul oamenilor au contrazis toate previziunile optimiste ale lui Lenin, atît speranțele lui într-o democrație superioară, cît și concepțiile semianarhiste enunțate în *Statul și revoluția* și alte scrieri din aceeași epocă, în ajunul revoluției. Din tezele particulare ale lui Troțki — la fel — nimic n-a rezistat experienței, în special noțiunea verbioasă și abstractă de „revoluție permanentă“. Lenin a murit prea devreme pentru a apuca să tragă concluziile despre moartea prematură a bolșevismului. Troțki n-a știut să profite de calmul exilului pentru un adevărat examen de conștiință: memoriile sale nu aduc istoriei nici măcar contribuția documentară pe care am fi fost îndreptățiți să o așteptăm de la un protagonist de talia lui, articolele și broșurile lui parafrazează în gol o argumentare reluată mereu fără să clarifice nici o problemă. Eșecul bolșevismului în Rusia este însoțit de acela, iremediabil, al comunismului în Internațională și învățămintele trase din experiență depășesc cu mult terenul războiului civil. Socialismul democratic în diferitele sale curente, s-a lăsat aproape peste tot antrenat și compromis în numele legitimei apărări împotriva fascismului de către comunismul totalitar. Agonia speranței socialiste în lume deschide astfel o criză ideologică greu previzibilă. Le va reveni prin urmare epigonilor generației neputincioase sarcina de a face bilanțul bolșevismului național, al comunismului internațional și al socialismului tradițional pentru a trage învățămintele necesare. În mod logic, aceasta ar trebui să-i determine să examineze ce mai rămîne viu și ce este mort în doctrina mamă, destul de prost cunoscută, deși foarte celebră sub numele de „marxism“.

Paris, martie 1939

BIBLIOGRAFIE

Începînd cu 1936 devine imposibil să înregistrăm toate scrierile mărunte ale lui Stalin (scrisori publicate, telegrame, toasturi etc.) la sfîrșitul unei lucrări ca cea de față, destinată marelui public instruit. Nu putem decît să-i trimitem pe cei interesați la repertoriul bibliografic complet: Lista de articole și documente de Marx, Engels, Lenin, Stalin publicată pentru prima oară în 1935–1936, *Prol. Rev.*, nr. 7, M., 1936; *idem* pentru 1936–1937, *Prol. Rev.*, nr. 8, M., 1937; și *idem* pentru 1937–1938, *Prol. Rev.*, nr. 9, M., 1938.

După prima ediție (franceză) a prezentei lucrări au apărut în U.R.S.S. diverse texte, opuscule, culegeri avînd mai mult sau mai puțin direct legătură cu trecutul lui Stalin. Am crezut de cuviință să le menționăm pe cele mai importante în bibliografia ultimului capitol, deși se referă la epoci tratate în capitolele anterioare.

I. STALIN, Congresul de la Londra al P. M. S.–D. R. Notele unui delegat; Reeditare după *Bakinski Proletari*, nr. 1–2, Baku, 2 și 10 iulie 1907; semnate Koba Ivanovici; *Prol. Rev.*, nr. 6, M., 1935;

I. V. STALIN, Scrisoare lui V. I. Lenin (1915); Scrisoare către ziarul *Les Questions d'Assurance* (1916); Articol: „Strîngeți rîndurile“ (1917); *Prol. Rev.*, nr. 7, M., 1936;

I. STALIN, Discurs la prima conferință a stahanoviștilor, M., 1935; Discurs la palatul Kremlinului la investirea academicienilor din Armata Roșie, M., 1935. Convorbire cu scriitorul englez H. D. Wells, M.,1935; Despre proiectul de Constituție a U.R.S.S., Raport, etc., M., 1936; Convorbire cu președintele sindicatului de presă american Scripps-Howard News Papers, cetățeanul Roy Howard, M., 1936; Articole și discursuri despre Ucraina, Kiev, 1936;

I. STALIN, A. JDANOV, S. KIROV, Remarci pe tema sumarului manualului de „Istorie a U.R.S.S.“, *Prol. Rev.*, nr. 7, M., 1936;

I. STALIN, S. KIROV, A. JDANOV, Remarci asupra sumarului manualului de „Istorie Nouă“, *Prol. Rev.*, nr. 7, M., 1936;

I. STALIN, Despre manualul de „Istorie a Partidului“, *Prol. Rev.*, nr. 8, M., 1937; Despre neajunsurile muncii de partid și măsurile pentru lichidarea troțkiștilor și a altor indivizi „cu două fețe“; Discurs de încheiere etc., *Prol. Rev.*, nr. 8, M., 1937; Scrisoare a tovarășului Ivanov și Răspuns al tovarășului Stalin, *Prol. Rev.*, nr. 9, M., 1938.

(Stalin); S. ALLILUEV, Întîlniri cu tovarășul Stalin, *Prol. Rev.*, nr. 8, M., 1937. — L. BERIA, Despre problema istoriei organizațiilor bolșevice în Transcaucazia, M., 1935, ed. a 3-a, completă, M., 1937; Demonstrația de la Batumi în 1902, M., 1937. — E. GHENKINA, Sosirea tovarășului Stalin la Țarițîn, M., 1937 și *Prol. Rev.*, nr. 7, M., 1936; Bătălia pentru Țarițîn în 1918, *Prol. Rev.*, nr. 1, M., 1939. — V. M. LEVITSKI, La lutte de Staline et la lutte contre Staline, P., 1937. — Lupta revoluționară a țăranilor din Georgia în 1905, M., 1935. — F. MAHARDZE, Organizațiile de partid în Transcaucazia în ajunul și după cel de al doilea Congres, *Prol. Rev.*, nr. 2, M., 1933. — A. MARKOV, Staline et Araktcheev, *Posliednia Novosti*, P., 21 nov. 1933. — Materiale bibliografice despre greva din Baku în 1904, *Prol. Rev.*, nr. 5, M., 1935. — M. ORAHELAȘVILI, Victoria revoluției socialiste din Octombrie în Georgia, *Prol. Rev.*, nr. 7, M., 1936. — Povestirile muncitorilor bătrîni din Transcaucazia despre marele Stalin, ed. a 2-a, M., 1937. — Stalin și

Hașim, Prefață de N. LAKOBA, M., 1935. — Profile sovietice, 7, Iosif Visarionovici Stalin (după amintirile personale), *Russian in Britain*, de la nr. 19–43 la nr. 1– 49, London, din 17 oct. 1937 pînă în 20 ian. 1938.V. SCHWEITZER, Tov. Stalin în exil la Turuhansk, *Prol. Rev.*, nr. 8, M., 1937.

A. BARMINE, Vingt ans au service de l'U.R.S.S., P., 1939. — N. DE BASILY, La Russie sous les Soviets, P., 1938. — Bilan de la terreur en U.R.S.S. (faits et chiffres), P., 1936. — B. BRUTZKUS, Economic Planning in Soviet Russia, London, 1935. — U.R.S.S., Terrain d'expériences économiques, P., 1937. — A. CILIGA, Au pays du grand mensonge, P., 1938. — WALTER CITRINE, I Search for Truth in Russia, London, 1936. — W. H. CHAMBERLIN, Russia's Iron Age, Boston, 1934. — Conferința P.M.S.-D.R. de la Praga din 1912, Articole și Documente, M., 1937. — Conferința P.M.S.-D.R. de la Praga etc. Culegere de articole și de materiale de O. PIATNIȚKI, M., 1937. — Constituția (Legea fundamentală) a U.R.S.S., M., 1936. — Cursul scurt de istorie a U.R.S.S., sub coordonarea lui A. ȘESTAKOV, M., 1937. — Max EASTMAN, Artists in Uniform, New York, 1934; The End of Socialism in Russia, Boston, 1937. — A. GIDE, Retour de l'U.R.S.S., P., 1936; Retouches à mon retour de l'U.R.S.S., P., 1937. — (E. HERRIOT): Les procès politiques en U.R.S.S., P.,1937. — Istoria scurtă a Partidului Comunist din U.R.S.S., stabilită de o echipă de profesori roșii de la Institutul Istoric al Partidului etc., sub direcția lui V. KNORIN, ed. a 2-a, M., 1936. — Istoria Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii, Cursul scurt, M., 1938. — N. HARITONOV, K. E. VOROȘILOV, Biografie, M., 1931. — M. KALININ, În acești ani, 3 vol., M., 1929. — Kléber LEGAY, Un mineur français chez les Russes, P., f.d. — M. LITVINOV, Politica externă a U.R.S.S., M., 1935. — Eugène LYONS, Assignment in Utopia, 1937.— MILIERO, Sous le ciel rouge, P., 1935. — V. MOLOTOV, Constituția Socialismului, M., 1936. — Patria Noastră (sub coordonarea lui A. STEȚKI, S. INGULOV, N. BARANSKI), M., 1937.

(Opoziția); Case (the) of Leon Trotsky. Report of hearings on the charges made against him in the Moscow trials, by the preliminary Commision of Inquiry: John Dewey, chairman etc., London, 1937. — Complicii de dreapta ai bandei troțkiste, M., 1937. — Despre istoria Partidului bolșevist. Partidul în luptă cu Opoziția, Culegere de articole, M., 1936. — D. MANUILSKI, Ambianța capitalistă și rezervele troțkiste, M., 1937. — Pînă unde au ajuns. Bandiții troțkisto-zinovieviști, avangardă a burgheziei contrarevoluționare etc., (Culegere), M., 1936. — Procesul Centrului terorist troțkisto-zinovievist, Dare de seamă asupra dezbaterilor, M., 1936. — Procesul Centrului antisovietic troțkist, Dare de seamă stenografiată a dezbaterilor, M., 1937. — Procesul „Blocului antisovietic al Deviaționiștilor de Dreapta și al Troțkiștilor", Dare de seamă stenografiată a dezbaterilor, M., 1938. — Restauratorii de dreapta ai capitalismului, Culegere de articole, M., 1937. — L. SEDOV, Livre Rouge sur le Procès de Moscou, P., f.d. — L. TROTSKY, La bureaucratie stalinienne et l'assassinat de Kirov, P., f.d. — L. TROTSKY, La Révolution trahie, P., f.d.; Les Crimes de Staline, P., f.d. — Troțkiști și zinovieviști, dușmani ai poporului, Londra, 1936.

Douăzeci de ani de putere sovietică, Culegere statistică, M., 1937. — Peine de mort en U.R.S.S., P., 1936. — Pe frontul științei istorice, M., 1936. — *Pravda* bolșevică a 25-a etc., 1937. — Arthur ROSENBERG, Histoire du bolchévisme, P., f.d. — Andrew SMITH, J'ai été ouvrier en U.R.S.S., P., 1937. — I. SOLONIEVITCH, Barbelés rouges, P., 1938. — B. SOUVARINE, Cauchemar en U.R.S.S., P., 1937; Ouvriers et paysans en U.R.S.S., P., 1937; Aveux à Moscou, P., f.d. (1938). —

A. STEȚKI, L. MEHLIS, E. VARGA, V. KARPINSKI, U.R.S.S. și țările capitaliste, M., 1937. — Victor SERGE, Destin d'une Révolution, P., 1937. — L. TROTSKY, Vie de Lénine, vol. I, P., 1936. — C. VOROȘILOV, Despre tinerețe, M., 1936; Articole și Discursuri, M., 1936. — G. WELTER, Histoire de la Russie communiste, P., 1935. — YVON, L'U.R.S.S., telle qu'elle est, P., 1938.

Post-scriptum
RĂZBOIUL

La un sfert de secol după declanşarea, în august 1914, a unui război funest ale cărui consecinţe sînt bolşevismul, fascismul şi naţional-socialismul, Stalin se apropia de ţinta urmărită, care era, pe termen scurt, crearea condiţiilor unui război inevitabil pe care el însuşi, cel puţin aşa îşi închipuia, să-l evite. În 23 august 1939, Ribbentrop şi Molotov semnau la Moscova, în numele stăpînilor lor, „pactul Hitler-Stalin", care anunţa un nou război european. La 1 septembrie, Germania invadează fără avertisment Polonia. În 3 septembrie, Franţa şi Anglia, garante ale Poloniei, luau act de starea de război intervenită între ele şi Germania. Un nou capitol de doliu, ruine şi nenorociri se deschidea în istoria Europei şi a lumii.

Ca toţi bolşevicii, Stalin considera în principiu că războiul era, mai devreme sau mai tîrziu, inevitabil, căci Lenin îl învăţase, urmînd aforismul lui Clausewitz asimilat marxismului vulgar, că războiul este „continuarea politicii prin alte mijloace". Pentru el pacifismul este antiteza bolşevismului şi, în partidul lui, epitetul de pacifist are sensul bine definit al unei injurii. Mereu gata să-i strivească pe cei slabi sau să anexeze cu forţa un popor lipsit de apărare, dar prea prudent ca să se hazardeze de bună voie într-un război cu deznodămînt incert, de nimic nu se temea mai mult decît de perspectiva de a participa la un război împotriva unui adversar din imediata vecinătate geografică şi puternic. În mintea lui aceasta ar fi însemnat propria pierzanie şi a regimului, fiindcă U.R.S.S. ar fi suportat atunci o încercare disproporţionată faţă de mijloacele ei materiale şi spirituale de rezistenţă, la fel cum nici un regim autocratic impus populaţiei în primul rînd prin violenţă n-ar fi supravieţuit primelor înfrîngeri. Se punea deci problema de a orienta evenimentele în aşa fel încît inevitabilul război să se petreacă între principalele puteri europene şi să le epuizeze, U.R.S.S. rămînînd intactă iar Stalin nevătămat. O tactică vizînd menţinerea păcii, dar a unei păci foarte precare conform cu vederile bolşeviste, comporta pericolul probabil de a permite formarea unei viitoare coaliţii împotriva Moscovei; prin urmare era mai bine pentru Stalin să tragă sforile pentru a crea ireparabilul în ultimul moment.

Atît timp cît Hitler refuza o înţelegere cu Stalin, în ciuda sondajelor şi a avansurilor neobosite ale acestuia, lui Stalin nu-i rămînea decît să realizeze

o apropiere de Franța și de Anglia. El a încercat să obțină din ea maximum de avantaje cu minimum de riscuri, continuînd în același timp să-și reînnoiască pe ascuns propunerile față de Germania și fără să înceteze, sub acoperirea Internaționalei sale comuniste, să întrețină în vechile democrații lașe amenințarea revoluționară. În războiul civil spaniol, dintre 1936–1939, alimentat de intervențiile străine, nu vede decît posibilitatea unei ocazii de a declanșa departe de propriile frontiere o conflagrație mai amplă, sperînd să rămînă neutru pentru a deveni apoi arbitru. În războiul declanșat în 1937 de Japonia împotriva Chinei nu vedea decît o modalitate de epuizare a forțelor japoneze atrase în imensitățile Chinei și deturnate astfel din teritoriile sale asiatice, iar concomitent căuta să ducă tratative cu Japonia în defavoarea Chinei. Luptele din apropierea lacului Hasan (august 1938) n-au fost din partea U.R.S.S. și a Japoniei decît niște manifestări de slăbiciune, fiecare dintre ele nedorind altceva decît să evite un război serios și să salveze aparențele. După anexarea în martie 1939 a Boemiei și a Moraviei de către Germania, care nu-și mai ascundea intențiile și pregătirile în ce privește Polonia, voința Franței și a Angliei de a stăvili expansiunea germană i-a apărut în fine lui Stalin drept conjunctura cea mai propice.

Solicitantul, recompensat pentru răbdarea lui, era la rîndu-i solicitat. Parisul și Londra negociau cu Moscova un acord protejînd România și Polonia, în timp ce Berlinul evolua în același sens, dar cu scopuri opuse. Stalin își putea vinde sprijinul celui care oferea un preț mai bun, cu condiția să nu dea nimic sau să dea puțin și să primească mult. Franța și Anglia îi garantaseră, *ipso facto*, frontierele poloneză și românească fără să-i ceară nimic în schimb. Ele îi propuneau acum cinstea de a se bate în caz de nevoie și cu Germania, adică de a fi bătut de aceasta, fără să-i promită nimic în schimb. Hitler nu avea nevoie decît de ajutor pasiv, în schimbul căruia el îi acorda complicelui său o treime din Polonia, pe care s-o ocupe fără să cheltuie un glonț, și-i lăsa mînă liberă în statele baltice și în Finlanda, fără a mai aminti de avantajele balcanice — pînă la noi ordine. În ciuda ultimelor sale atitudini oficiale și declarații publice, de stăpîn cinic și versat în palinodii doctrinare ca și în schimbări bruște de poziție politică, Stalin se temea prea mult de Germania pentru a ezita.

Cu monopolul informației vorbite și scrise în țara lui lipsită prin teroare de orice opinie publică și într-un regim în care tiranul nu are de dat socoteală nimănui, era simplu pentru Stalin să prezinte alor săi lucrurile într-o lumină favorabilă, mai ales aducînd argumentul suprem al menținerii păcii pentru poporul rus. Cît despre secțiunile domesticite ale Internaționalei comuniste, corupte, pervertite sau dresate de mult timp la supunere servilă, nu le rămînea decît să se dezică din nou, să-și retracteze afirmațiile democratice lipsite de acoperire și pseudo-iacobine din ultimii ani, să-și repudieze patriotismul de circumstanță și solidaritatea națională foarte recent descoperită, pentru a propovădui din nou lupta de clasă și pentru a predica

internaționalismul revoluționar de această dată în beneficiul eventual al diferitelor state totalitare solidare în slujirea aceleiași cauze.

Redescoperind imperialismul francez și britanic de care, la ordinele interesate ale lui Stalin nu mai fusese vorba de cinci ani, pretinșii comuniști din toate țările, propovăduitori ai „antifascismului“, ai „securității colective“, ai „politicii de fermitate“ împotriva „ațîțătorilor la război“, s-au transformat la un semn în campioni ai păcii cu orice chip, în propagatori clandestini ai defetismului, dar nu în Germania, Austria și Cehoslovacia și Polonia. Astfel se înfăptuiește, în huruitul diviziilor blindate germane trecînd peste trupul Poloniei, în vuietul avioanelor cu zvastică bombardînd orașele lipsite de apărare militară, satele, drumurile, alianța lipsită de pudoare și plină de semnificație a bolșevismului cu nazismul. Nu s-a găsit nimeni care să se mire, să se indigneze sau să protesteze, în Europa sau în America, decît bunii democrați destul de naivi ca să fi crezut în convertirea sinceră a comuniștilor și mult prea ignoranți în privința trecutului lui Stalin ca și a istoriei bolșevismului.

Profitînd de agresiunea lui Hitler, neașteptată și irezistibilă datorită mijloacelor puse în joc, în 17 septembrie Armata Roșie ataca pe la spate Polonia în derută și își lua, fără pericol, partea de pradă cuvenită lui Stalin ca răsplată pentru noua lui trădare. Statele baltice, îngrozite de soarta națiunii vecine, au capitulat fără să opună vreo rezistență în fața puterii militare a U.R.S.S., ca în fața unui rău mai mic. Marele beneficiar al operațiunii părea să fie Stalin și se pregătea să-și impună voința Finlandei. La 28 septembrie, la Moscova, Ribbentrop și Molotov semnau noi acorduri, aruncînd asupra Franței și Angliei răspunderea războiului, fixînd „frontiera sferelor de influență reciprocă în teritoriul actualului stat polonez“ și schițînd un program vag de relații economice între cele două state totalitare complice. Unul dintre acorduri amenința Aliații cu măsuri concertate, în cazul în care aceștia ar persevera în a nu recunoaște faptul împlinit și ar continua războiul.

Dar după două luni de tratative, Finlanda nu s-a înclinat în fața pretențiilor care echivalau cu o vasalitate față de Stalin. În 29 noiembrie, acesta face prima sa declarație publică de la începutul războiului, pentru a-l scoate basma curată pe Hitler: „Nu Germania este cea care a atacat Franța și Anglia, ci Franța și Anglia sînt cele care au atacat Germania... După declararea ostilităților, Germania a făcut propuneri de pace Franței și Angliei iar Uniunea Sovietică a susținut deschis propunerile de pace ale Germaniei... Cercurile conducătoare din Franța și Anglia au respins cu brutalitate atît propunerile de pace ale Germaniei, cît și tentativele Uniunii Sovietice de a pune rapid capăt războiului.“ A doua zi, în 30 noiembrie, Armata Roșie invada Finlanda și oferea lumii stupefiate spectacolul trupelor sale inconștiente, bătute de o armată de cinci ori mai puțin numeroasă și de o sută de ori mai puțin dotată cu mijloace materiale. În 21 decembrie, în toiul

înfrîngerii ignorate de populațiile U.R.S.S., Stalin își sărbătorea, cocoțat pe mormane de cadavre, cea de-a șaizecea aniversare. În 25 decembrie, răspunzînd la felicitarea adresată de Ribbentrop, el îi telegrafiază: „Prietenia popoarelor Germaniei și Uniunii Sovietice, cimentată prin sînge, are toate motivele să fie trainică și solidă."

Faptele vorbesc de la sine. Ele risipesc și ultima îndoială cu privire la transformarea bolșevismului teoretic în contrariul său practic. Ele înlătură orice incertitudine și tranșează orice dezacord în privința rezultatelor și consecințelor celor douăzeci de ani de dictatură și a aprecierii realităților numite sovietice. Ele clarifică de asemenea esențialul asupra a ceea ce Stalin, în cursul anilor precedenți, avusese grijă să păstreze ascuns. Contrarevoluția ducea la război iar masacrele din interior pregăteau hecatomba de la granițe. Încă din 29 august 1939, ziarul hitlerist *Frankfurter Zeitung* publica un articol în care adevărul iese la iveală: „Apropierea între Germania și U.R.S.S. s-a realizat într-o evoluție care a durat luni. Din partea rusească ea s-a înfăptuit în acești ultimi ani prin schimbări de persoane și modificări de structură de o importanță esențială și care pot fi fără îndoială considerate drept condiții indispensabile pentru acest eveniment istoric. Înlăturarea din viața publică a păturii conducătoare, operată pe o bază largă sub cuvîntul de ordine al antitroțkismului, a constituit fără nici o îndoială un element important, contribuind la transformarea U.R.S.S. într-un partener mai conciliant..." Astfel comisese Stalin crimă după crimă pentru a înlătura orice obstacol din drumul care-l ducea spre crima cea mai mare. De frica lui Hitler, trebuia să pactizeze cu orice chip cu Hitler. De frica unui război anume, trebuia să împingă toată Europa în război.

Dar în același timp el a trebuit să-și dea pe față jocul pe care de acum oricine — aliat sau adversar — îl poate descifra. Și pentru cei mai puțin preveniți, calculele lui greșite în Finlanda au dezvăluit tare profunde, au revelat slăbiciuni incurabile. El n-a putut îngenunchea un mic stat dezarmat a cărui populație nu o depășește cu mult pe cea a Leningradului și care n-a semnat pacea, în 12 martie 1940, decît la amenințarea cu o invazie militară germană în peninsula scandinavă. Va fi el în stare să stăpînească la el acasă evenimente care zdruncină lumea veche și care vor mătura regimuri învechite și nepopulare? În mod evident nu va putea rezista și dura decît devenind și mai prudent, decît abținîndu-se să se angajeze în vreo confruntare serioasă în exterior și subordonîndu-se din ce în ce mai mult altor state totalitare. Este fără îndoială îndreptățit să profite de orbirea oamenilor de stat care l-au menajat atunci cînd îl aveau la mînă. O experiență seculară îl învață totuși că nu trebuie să se bizuie la nesfîrșit și exclusiv pe greșelile altuia, fiindcă nu prea există exemplu care să arate că este posibil, pe plan istoric, să înșeli tot timpul pe toată lumea.

Paris, martie 1940.

POSTFAȚĂ

Această carte se încheia în 1940 cu invocarea prescurtată a unor vorbe atribuite lui Abraham Lincoln și pe care trebuie s-o reproducem acum în întregime pentru ca, pe baza experienței, să o combatem: „Poți înșela o parte a poporului tot timpul și tot poporul pentru un timp, dar nu poți înșela tot poporul tot timpul."

Istoria dovedește că este o eroare. Stalin a înșelat pe toată lumea tot timpul, cu excepția lui Hitler, emulul lui, pe care nu l-a putut înșela, încheind cu el faimosul pact din 23 august 1939, urmat curînd de un „pact de prietenie și delimitare a frontierelor" publicat în 28 septembrie următor și însoțit de protocoale secrete. Cuvîntul „prietenie" figurează aici cu litere de o șchioapă.

De altfel, în 25 decembrie 1939, ca urmare a victoriilor germane împotriva „fraților slavi" din Cehoslovacia și Polonia, o prietenie foarte explicită prindea glas într-o telegramă a lui Stalin către Ribbentrop formulată în termenii aceștia: „Prietenia popoarelor Germaniei și Uniunii Sovietice, cimentată prin sînge, are toate motivele să fie trainică și solidă." În 22 iunie 1941, cimentul acestei prietenii sărea în aer și sîngele popoarelor avea să curgă în valuri, căci Hitler își asmuțea Wehrmachtul și Luftwaffe împotriva Imperiului zis sovietic.

Stalin a înșelat pe toată lumea și, pentru un scurt interval de timp, și pe Hitler. El l-a înșelat cu ușurință pe Churchill, pe urmă pe Roosevelt, pe urmă pe de Gaulle; și guvernele lor, și consilierii lor, și diplomații lor, și mijloacele lor de informare, și presa aflată în slujba lor. A înșelat fără efort opinia publică din țările civilizate fără să întîlnească obstacole de care să trebuiască să țină cont, marile sindicate muncitorești americane fiind singura excepție notabilă în aberația universală.

În momentul cînd von Schulenburg, ambasador al Germaniei la Moscova, îi notifică declarația de război lui Molotov, acesta n-a putut decît să bîiguie: „Credeți că am meritat una ca asta?" Într-adevăr, Stalin își dăduse toată osteneala pentru a favoriza sinistra întreprindere devastatoare a lui Hitler, nu doar prin vorbe, ci și prin fapte. De mult timp, mai precis încă din 1933, trăgea sfori în vederea unui acord cu „național-socialismul" german. Între alte mobiluri, sîngeroasa epurare operată în principalele

cadre ale partidului și statului, ale Armatei Roșii și diplomației sovietice, exterminarea „vechii gărzi“ a bolșevismului, toate aceste măsuri nemiloase aveau drept scop suprimarea eventualelor obstacole în calea politicii respective.

În 10 martie 1939, la cel de-al XVIII-lea congres al Partidului, Stalin pronunța un discurs semnificativ în care preconiza o apropiere cu Germania. Puțin mai tîrziu, la începutul lui mai, înlocuirea lui Litvinov cu Molotov la Afacerile Externe nu lăsa loc decît pentru o singură interpretare. În timpul încheierii pactului, în august, Stalin și Ribbentrop se felicită în legătură cu recentul discurs din martie, „bine primit de Hitler“, iar Molotov închină un toast în onoarea lui Stalin al cărui discurs adusese „revirimentul relațiilor politice“ între cele două țări. La rîndul său Stalin ridică paharul spunînd: „Știu cît își iubește poporul german Führerul; pot deci să beau în sănătatea lui.“

La 29 noiembrie 1939, Stalin îndrăznește să declare: „Nu Germania a atacat Franța și Anglia, ci Franța și Anglia au atacat Germania.“ În 25 decembrie îi telegrafiază lui Ribbentrop formula cinică citată mai sus, despre „prietenia dintre popoarele Germaniei și Uniunii Sovietice cimentată prin sînge“. *Pravda* din 26 ianuarie 1940 acuză: „Imperialiștii anglo-francezi vor să transforme acest război în război mondial. Ei vor să azvîrle întreaga omenire într-un ocean de suferințe și lipsuri etc.“ La 28 martie 1940, înaintea Sovietului Suprem, Molotov ia încă o dată apărarea Germaniei naziste și denunță Franța și Anglia.

În momentul cînd Hitler comite agresiunea împotriva Norvegiei, Molotov îi spune ambasadorului Schulenburg, în 9 aprilie 1940: „Îi urăm Germaniei succes complet în măsurile sale defensive (*sic*).“ *Isvestia* din 11 aprilie îi aprobă pe naziști: „Este mai presus de orice îndoială că acțiunile germane în Danemarca și în Norvegia au fost generate de inițiativele anterioare ale Angliei și ale Franței.“

În 10 mai 1940, Von Schulenburg îl informează pe Ribbentrop despre aprobarea lui Molotov care „înțelegea că Germania trebuie să se protejeze împotriva unui atac anglo-francez și nu se îndoia deloc de succesul nostru“ în timpul ofensivei germane la Vest. După înfrîngerea Franței, în 18 iunie 1940, Molotov îl convoacă pe ambasadorul german pentru a-i exprima „cele mai calde felicitări din partea guvernului sovietic pentru succesele splendide ale forțelor armate germane.“[1]

---

[1] Vezi *Nazi-Soviet Relations, 1939–1941*, Department of State, Washington, 1948 (Documente scoase din arhivele de pe Wilhelmstrasse). Ediția franceză este un sabotaj nerușinat al acestei prețioase culegeri, sub titlul: *Adevărul* (sic) *despre relațiile germano-sovietice*, Paris, 1948. Lipsesc în ea două treimi din principalele texte, și anume, protocoalele secrete anexe la cele două pacte și afirmațiile cele mai infamante ale lui Molotov. Autoritățile americane nu au fost capabile să publice o versiune franceză

În contribuția lor la „efortul de război“ german, Stalin și acoliții lui nu se mulțumesc cu vorbele. Mai sînt și măsurile practice. Principalele măsuri constau în furnizarea de materii prime care lipsesc industriei celui de-al treilea Reich pentru o campanie militară prelungită vizînd la îngenuncherea întregii Europe. Uniunea Sovietică se achită astfel de livrările convenite după pactele semnate în august și septembrie 1939. Pe de altă parte, Stalin ordonă secțiunilor Internaționalei comuniste să acționeze cu sprijinul propagandei și al manevrelor sau intrigilor germane de toate felurile care contribuie la zdrobirea spiritului de rezistență în țările cucerite sau de cucerit. În special partidul comunist din Franța se distinge prin zelul lui odios în cooperarea cu invadatorul. La ordinele Moscovei, el își va schimba la 180 de grade atitudinea abia în iunie 1941, cînd Hitler își va ataca mișelește complicele, pe Stalin.

N-am putea pretinde să scriem, nici chiar în rezumat, istoria „marelui război pentru apărarea patriei“ cum l-au calificat, pentru nevoile propagandei șovine, Stalin și slugile lui, renegînd întreaga ideologie socialistă, orice referință la comunism, abandonînd orice aluzie la „marxism-leninismul“ lor, invocînd doar vechile glorii ale Rusiei imperiale și imperialiste, slăvind exemplul lui Suvorov și Kutuzov, manifestînd în fine o înduioșătoare solicitudine față de Biserica ortodoxă persecutată pînă atunci cu cruzime, fără a uita să exalte solidaritatea popoarelor slave împotriva rasei germanice. De altfel nimeni n-ar putea scrie istoria veridică a acestui război, atît timp cît epigonii lui Stalin, adepții „marxism-leninismului“ vor ține sub obroc secretele lui esențiale. Nu ne putem baza decît pe anumite certitudini, inseparabile de portretul lui Stalin.

Profitînd de primele cuceriri ale Wermachtului, irezistibile în condițiile date, Armata Roșie ocupase o mare parte din Polonia, aproape fără dificultăți. A putut apoi să pună mîna pe Statele baltice, apoi pe Basarabia și pe Bucovina, înainte de a ataca Finlanda căreia nu i-a putut veni de hac

---

corectă. — *Cf.* cele două lucrări irefutabile ale lui A. Rossi: *Deux ans d'alliance germano-soviétique,* Paris, Fayard, 1949; și *Le Pacte germano-soviétique,* Paris, „Preuves“, 1954. Vezi: Generalul W. G. Krivitsky: *Agent de Staline*, Paris, 1940, și Maurice Ceyrat: *La Trahison permanente*, Paris, Ed. Spartacus, 1947. (Prefața, atunci anonimă, aparține lui Boris Souvarine). —Vezi și: *Les relations germano-soviétiques*, sub coordonarea lui J.B. Duroselle, Paris, 1954; M. Baumont: *La Faillite de la paix (1918–1939)* Paris, 1945. Cele două lucrări ale lui A. Rossi citate anterior dau toate informațiile de dorit și ne scutesc să îngreunăm aici bibliografia temei.

Asupra preliminariilor „prieteniei“ stalinisto-nazistă pe care nimeni nu voia s-o vadă înainte de pactul Hitler-Stalin,vezi articolul lui Boris Souvarine „Une partie serrée se joue entre Staline et Hitler“ în *Le Figaro* din 7 mai 1939, reprodus sub titlul „Staline et Hitler“ în *Est et Ouest* nr. 149 din 1 aprilie 1956.

decît sub presiunea germană. Nu s-au cunoscut decît mult mai tîrziu crimele atroce comise de Stalin în regiunile recent ocupate de trupele sale, deportările în masă ale polonezilor și ale balticilor spre Siberia care au provocat moartea a milioane de ființe nevinovate, bărbați, femei și copii. Dar cînd agresiunea perfidă a lui Hitler s-a declanșat împotriva aliatului său de pînă mai ieri, cu greu s-a dat crezare comunicatelor germane anunțînd victoria, cărora nu le răspundeau decît informațiile mincinoase de origine sovietică. Au fost necesari mulți ani pentru a reconstitui adevărul, pe fragmente, adică pe fărîme.

Stalin mizase pe Hitler pînă la capăt. El își închipuise că alianța lor se bazează pe interese comune durabile. Calculul său pe termen lung era să intervină cu toate forțele sale intacte după epuizarea țărilor beligerante și să-și impună astfel preponderența în condiții avantajoase. Asta se citește în întreaga lui atitudine și de altfel își formulase concepțiile în termeni foarte expliciți încă din 1925: „... Dacă începe războiul, nu vom sta cu brațele încrucișate, vom interveni, dar vom interveni ultimii. Și vom interveni pentru a arunca în balanță greutatea decisivă, greutatea care va putea să o încline definitiv" (discurs rostit în Comitetul Central, în 19 ianuarie 1925). Este destul de clar, dar nu și pentru politicienii occidentali care se complac în ignoranță și într-un optimism nesăbuit, pentru a merge apoi din surpriză costisitoare în surpriză costisitoare.

Prăbușirea apărării franceze în 1940 va dejuca planurile lui Stalin în privința uzurii reciproce a principalilor protagoniști ai conflictului la acea dată.[1] Dar Anglia rezista și multe semne promiteau implicarea viitoare a Statelor Unite în acest conflict pe cale de a deveni mondial. După ce Stalin îi procurase lui Hitler avantajul major de a nu mai avea a se teme de un al doilea front, nu-și imagina că aliatul lui și-ar asuma un asemenea risc. Și, în ciuda informațiilor și avertismentelor pe care le primea din toate părțile și din toate sursele în 1940 și 1941, n-a vrut să renunțe la convingerea lui în privința fidelității lui Hitler, și la „prietenia... cimentată prin sînge". Pînă la capăt a avut încredere în acest descreierat care, în *Mein Kampf*, preconizase să „urmeze căile trasate de vechii cavaleri teutoni" pentru a ajunge la „lichidarea Rusiei ca stat" pentru a o aservi și a o transforma în colonie a Germaniei.

Hitler a putut masa vreo 180 de divizii gata de război la frontierele sale din est, cu tot ce presupune aceasta — tancuri, aviație, material — fără să trezească nici o bănuială în mintea totuși foarte neîncrezătoare a lui Stalin. Cele mai sigure și precise informații îi soseau din toate direcțiile

---

[1] Stalin nu era singurul care făcea acest calcul. Mussolini spune unuia dintre demnitarii săi: „Acești imbecili se căsăpesc pe linia Maginot și noi vom fi cei care vom dicta pacea." *Documentation française*, 6 februarie 1951 (citat din *Corriere della Sera* din 14 decembrie 1950).

„genialului conducător" care nu voia să știe nimic. Tot proclamîndu-și el însuși propria genialitate, masacrînd fără milă milioane de ființe umane pe care le credea capabile să se îndoiască de geniul lui, sfîrșise prin a se crede omniscient și infailibil. În jargonul specific al „marxism-leninismului" său, adică al stalinismului propriu-zis, cuvîntul „provocare" ținea loc de respingere a tot ceea ce risca să-l contrazică. Or, pregătirile „planului Barbarossa", nume de cod desemnînd agresiunea viitoare, erau fabula Europei, brăzdată de trenuri încărcate de militari și de materiale de război în drum spre est. Toate serviciile de informații culegeau fără efort numeroase indicii, colecționau numeroase semne, schimbau confidențe și secrete ale lui Polichinelle. Indiscrețiile transmise din cele mai „înalte sfere" se multiplicau, repercutate spre Kremlin de către toți cei ce aveau interesul să contracareze proiectele monstruoase ale nazismului. Stalin nu voia să știe nimic.

Ulterior s-a găsit o documentație irefutabilă referitoare la avertismentele adresate lui Stalin, atît din exterior, cît și din interior. Churchill face tot posibilul ca să dea alarma. El crezuse că acționează cum trebuie numind ca ambasador la Moscova un socialist, un laburist, Sir Stafford Cripps, crezîndu-l *a priori* binevenit ca atare pe lîngă un guvern comunist. Eroare enormă care denotă ignoranța lui Churchill în această materie: un socialist era tot ceea ce Stalin detesta mai mult pe lume, atribuindu-i cele mai tenebroase intenții. Dacă premierul englez ar fi avut vreo idee despre mentalitatea patologică a secretarului general, ar fi trimis la Moscova un conservator de extremă dreaptă, singura șansă, minimă, de a se apropia de Stalin. Acesta a refuzat să ia în considerație mesajul personal al lui Churchill care, din surse sigure, îl informa despre masarea în apropierea frontierelor sale, a patru milioane de dușmani, în realitate mai mulți. „Provocare" spunea Stalin, care nu-și recunoștea afinități decît cu naziștii. Reciproc, Hitler avea o mare simpatie pentru staliniști; se felicita, între altele, după Hermann Rauschning, că a „dat ordin ca foștii comuniști să poată imediat intra în partid. Din mic-burghezii social-democrați și bonzii din sindicate, spunea el, nu vom face niciodată național-socialiști, dar din comuniști, întotdeauna" (*Gespräche mit Hitler*, Zurich, 1940).

Roosevelt, la fel, dispunînd de informații excelente despre viitoarea ofensivă germană, a încercat să-i fie de folos lui Stalin. Nici ambasadorul sovietic la Londra, nici atașații militari sovietici de la Berlin nu au fost luați în seamă. Unul dintre cei mai buni agenți secreți ai spionajului sovietic, Richard Sorge, excepțional de bine plasat în Japonia, a transmis la Moscova informații foarte exacte despre „planul Barbarossa", dar în zadar. O rețea de informații instalată în Elveția obținea, prin intermediul unui agent remarcabil, Rudolf Roessler (alias Lucie), secondat de geograful ungur Sándor Radó (alias Dora) și comunistul englez Alexander Foote, secrete

militare de o precizie stupefiantă, inclusiv despre iminența agresiunii naziste. „Provocare“, comenta Stalin.[1]

Abia în 1974 apare la Londra cartea lui F. W. Winterbotham, *The Ultra Secret*, care revelează una dintre explicațiile capitale ale înfrîngerilor germane după victoriile inițiale ale Blitzkrieg-urilor din prima fază. Autorul, șeful secției aviatice a Intelligence Service, a cărui lucrare e prefațată de mareșalul de la Royal Air Force, Sir John Slessor, expune condițiile în care o strălucită echipă de matematicieni și de criptografi reușesc să „străpungă“ secretul reputat drept indescifrabil al mașinilor de cifrat germane, denumite Enigma, începînd din aprilie 1940. Această extraordinară performanță tehnică permitea interceptarea și decodarea a mii de mesaje, de instrucțiuni și de comunicări avînd legătură cu planurile și intențiile inamicului, cu mișcările de trupe și de materiale, cu strategia și cu tactica, cu ordinele și contraordinele în toate detaliile.

Fără aceste informații constante și neprețuite, transmise de îndată către toți conducătorii și șefii militari importanți nu ar fi putut fi împiedicată invazia Angliei și învins Rommel în Africa de Nord, cu toate consecințele care decurg de aici. Ele i-au permis lui Churchill să-l avertizeze la timp pe Stalin, care nu voia să știe nimic. Dl Winterbotham nu spune că toate aceste date secrete erau transmise și lui Rudolf Roessler, care opera de asemeni în contul Elveției, dar nu avem o altă ipoteză plauzibilă care să explice capacitățile, unice în genul lor, ale rețelei lui „Lucie“. De altfel Moscova nu a încetat să solicite acestei rețele tot mai multe informații, atunci cînd ea a fost pe deplin confirmată de „operațiunea Barbarossa“. Armata Roșie va trage de aici avantaje incalculabile, ale căror merite nu va întîrzia să și le atribuie Stalin.

Mai mult chiar. În lucrarea sa, *Codeword Barbarossa* (Cambridge Mass., M.I.T. Press, 1973), dl Barton Whaley studiază condițiile și motivele care au făcut din atacul german împotriva Uniunii Sovietice, pe o porțiune atît de întinsă, de la Marea Baltică la Marea Neagră, „o surpriză“. Tuhacevski prevăzuse acest atac brusc, dar se știe cum a știut Stalin să respingă previziunea mareșalului. Primele consecințe ale „surprizei“ au fost pentru Armata Roșie pierderea a peste 1 800 de avioane, dintre care 1 400 la sol, încă din prima zi a agresiunii, a 205 300 prizonieri pînă la 1 noiembrie, a 3 600 000 pînă la 28 februarie 1942, adică după 8 luni de campanie. „Numai monstruoasa înfumurare a unui dictator bizantin și sistemul lui autoritar pot să explice o asemenea orbire“, scrie dl Whaley.

Acest autor foarte competent întocmește o lungă listă de personaje pe care Stalin n-a vrut să-i asculte, care își luau informațiile din vreo 12 surse

---

[1] Există pe marginea acestor fapte o literatură jurnalistică și polițistă considerabilă în care puținele date istorice reale nu se lasă rezumate în cîteva rînduri. Trebuie deci aici să ne limităm la adevăruri sumare și la o punere în gardă, renunțînd să furnizăm vreo bibliografie care l-ar dezorienta pe cititorul neavizat.

excelente. El recenzează 84 de dezvăluiri, provenind din 14 țări din care plecau mesajele interceptate și decodate, anunțînd punerea în aplicare a planului Barbarossa (chiar dacă se scot din aceste dezvăluiri trei sau patru cu dublă folosire, rămîn totuși optzeci). Confirmînd observațiile lui John Erikson, scriitorul militar britanic a cărui competență n-o contestă nimeni, el consacră capitole întregi descrierii proastei pregătiri a apărării sovietice de care Stalin era răspunzător. Ar fi necesare pagini întregi numai pentru a rezuma episoadele și indicii adunați de dl Whaley cu scopul de a arăta neglijența și incapacitatea lui Stalin, înainte de a comenta: „Nu cunosc eveniment istoric de amploare comparabilă asupra căruia să existe puncte de vedere atît de unanim similare din partea autorităților competente.“ Totuși, trîmbițașii oficiali continuau să proclame geniul universal al șefului suprem cu mijloacele enorme ale unei propagande fără precedent în propria țară și în lume.

Mult timp a persistat incertitudinea în privința episoadelor războiului din Est. Era greu de dat crezare buletinelor triumfătoare de la Berlin, anunțînd cutare și cutare dezastru sovietic, ca și comunicatelor prea vizibil mincinoase de la Moscova. Confruntată cu anumite precizări de ordin geografic a trebuit acceptată evidența și curînd certitudinea că soldații Armatei Roșii se predau inamicului cu milioanele (se va afla mai tîrziu că Wermachtul făcuse aproape 6 milioane de prizonieri în interval de un an). „Se părea că Rusia era pe punctul de a împărtăși soarta Franței. Dar marile ei rezerve și imensitatea întinderilor i-au dat timpul care i s-a refuzat Franței“, scrie F. A. Voigt în *The Nineteenth Century and after* (nr. DCCC). Cuvîntul lui Jaurès: „Rusia se apără prin întindere“ s-a verificat încă o dată; ea s-a apărat și prin starea primitivă a imensității și a drumurilor rusești de țară, în ale căror noroaie se împotmoleau diviziile de Panzere. Talentele demențiale ale lui Hitler i-au venit în ajutor lui Stalin și mai multe divizii venite în frigul siberian i-au ținut pe nemți în șah înaintea Moscovei, în pragul iernii. Nu se va ști decît mult mai tîrziu, cu prețul cîtor vieți omenești.

Adevărurile despre războiul germano-sovietic, stupefiante pentru publicul înșelat de către politicieni nedemni, de presa ignorantă și trivială, de propaganda tendențioasă, aceste adevăruri au început să iasă la iveală în America o dată cu publicarea (în *Life* din 19 decembrie 1949) a unui articol al dlui Wallace Carroll, șeful serviciilor americane de informații de război în Europa. Cităm: „Există un capitol nescris în istoria ultimului război și asupra căruia trebuie să ne informăm fără întîrziere. Știm cum i-au oprit rușii pe nemți la Stalingrad. Dar cum au putut nemții să ajungă pînă la Stalingrad? Cum au avansat ei mai bine de 1 600 kilometri în ciuda forței Rusiei și a superiorității ei numerice?“

Fiindcă din cauza lui Stalin, Wehrmachtul nu numai că înaintase în Rusia pe mai mult de 1 600 de kilometri, dar ajunsese chiar în apropierea

Caucazului. La întrebările de mai sus, scrie dl Carroll, „arhivele militare germane dau răspunsul: nemții aveau milioane de complici plini de solicitudine în Rusia". Un număr mic de americani avertizați știau „la ce să se aștepte în privința versiunii oficiale care solidariza în mod fals regimul sovietic cu popoarele din U.R.S.S. Dar în timpul războiului era imposibil de contrazis legenda inventată de guvernul de la Moscova și acreditată nechibzuit în lume de către guvernele de la Londra, Washington, Alger și Paris. De cînd începuse războiul, din obișnuință și din inerție, din oboseală și din ignoranță, din nevoie de justificare retrospectivă, de asemenea, liderii de opinie publică au respectat și au întreținut falsificarea istorică de care comuniștii profită din nou". Altfel spus, toată lumea a mințit.

În rezumat, explică dl Carroll, nemții au eșuat „fiindcă nu au răspuns speranțelor minorităților naționale și țăranilor supuși împotriva voinței lor colectivizării". „Treceri în masă de partea inamicului, numărînd mai bine de 2 milioane de persoane, au avut loc în timp ce forțele sovietice combăteau pe propriul lor teritoriu" împotriva agresorului... „Nemții au fost stupefiați să vadă poporul primindu-i ca pe niște eliberatori și oferindu-le colaborarea. În țările baltice și în Ucraina și chiar în Bielorusia, țăranii primeau coloanele îmbrăcate în uniformele gri-verde cu tradiționala pîine cu sare."

Țăranii, continuă dl Carroll, sperau că nemții vor aboli colectivizarea „sistem sub care, spuneau ei, nu se poate nici trăi nici muri". În Ucraina, sentimentul național se adăuga urii împotriva regimului. S-au format „spontan unități de voluntari sovietici". În ciuda unei intense propagande antigermane care dura de vreo zece ani, „soldații ruși, țăranii și orășenii, în special cei din minoritățile naționale, îi primeau pe nemți ca pe niște eliberatori. Totuși, Hitler, prea sigur de el și crezînd că poate să învingă prin mijloace pur militare, avea să-și irosească toate șansele."

Acest energumen în delir voia să facă din Rusia niște „Indii germanice". A refuzat ajutorul alogenilor. Prizonierii sovietici încartiruiți în Polonia au fost supuși unui tratament abominabil. Adevărul s-a răspîndit în Ucraina și în Rusia, a urmat o trezire a opiniei publice, bărbați și femei au trecut în număr mare în rezistență, declanșînd împotriva lui Hitler un război de partizani provocat de el însuși. Mai mulți generali și consilieri ai săi au încercat, dar degeaba, să-l trezească la realitate. În 1942 existau totuși în armata Reichului vreo 200 000 de voluntari sovietici. „În curînd, anumite divizii numărau tot atîția ruși cît și germani. În mijlocul verii, armata germană care înainta spre Stalingrad avea o jumătate de milion de sovietici în efectivele ei."

În Occident nimeni nu știa aceste lucruri, ținute secrete în arhivele țării învinse și a căror dezvăluire tardivă a părut inactuală marelui public prostit de propaganda mincinoasă și rezistent la adevărurile care tulbură conștiința. În numeroase țări, ca Franța, s-a făcut tot posibilul pentru a menține poporul în ignoranță și pentru a acredita cele mai grosolane minciuni. În special în legătură cu generalul Andrei Vlasov, „eroul apărării Moscovei"

cum era numit în țara lui, decorat de Stalin în persoană, luat prizonier în 1942, și care, disperat de incompetența comandamentului sovietic, de sacrificarea nebunească a mii de oameni, a încercat să înființeze în Germania o „Armată rusă de eliberare“ pentru a lupta nu împotriva patriei sale, ci împotriva regimului lui Stalin, urît de populația adusă la un fel de sclavie.

„Pe nedrept este confundată de altfel această formațiune distinctă (armata lui Vlasov) cu detașamentele de prizonieri și corpurile de alogeni auxiliare armatei germane“, scrie dl Carroll care citează un memorandum german conform căruia Vlasov „nu va fi niciodată un mercenar care să poată fi cumpărat și nu va voi niciodată să comande unor mercenari“. Vlasov voia să instaureze în Rusia „un guvern democratic și parlamentar. Era gata să se înțeleagă cu nemții pentru a atinge acest scop: oare Stalin nu se înțelesese și el pînă nu demult cu Hitler?... Le-a făcut concesii verbale... știind că viitorul nu aparține nimănui“. Vlasov a formulat în martie 1943 un program democratic numit Manifestul de la Smolensk, care i-a displăcut lui Hitler. Acesta l-a consemnat pe Vlasov în arest la domiciliu. La această dată „numărul soldaților ruși în armata germană se ridica la 800 000“. În 1945 Vlasov nu dispunea decît de o singură divizie armată în Cehoslovacia. Ea s-a alăturat americanilor și i-a ajutat să elibereze Praga. (N-a existat niciodată în Franța vreun soldat al lui Vlasov; pe această temă totul este doar calomnie și legendă.) Necesitatea de a nu prezenta aici decît rezumatul unui rezumat ne obligă să trimitem cititorul la textul principal.[1]

William Henry Chamberlin, unul dintre observatorii cei mai competenți ai scenei sovietice, autor de lucrări istorice care se bucură de autoritate, a publicat, la rîndul lui în *New Leader*, ziar socialist din New York, numărul din 28 ianuarie 1950, un document care-l confirmă pe precedentul, cel al ofițerilor germani ostili lui Hitler. „Cu toate handicapurile create prin brutala și nesăbuita politică rasistă nazistă, am ridicat de partea noastră peste o jumătate de milion de soldați printre prizonierii de război și locuitorii teritoriilor ocupate. Cu o politică inteligentă, am fi cîștigat războiul în Est pur și simplu fiindcă popoarele din U.R.S.S. ele însele ar fi răsturnat regimul... În primele luni de război, populația se preda în masă și acțiunea era de ordin politic nu militar. Aș fi putut să ies în patrulare ca ofițer de cavalerie și să aduc mii de prizonieri voluntari... S-a creat o divizie de turkmeni care a luptat pe frontul italian. Am recrutat 45 000 de cazaci...“ Etc.

---

[1] Traducerea franceză în *B.E.I.P.I.* (*Bulletin de l'Association d'études et d'informations internationales*) nr. 25, Paris, 1 mai 1950, sub titlul: „Comment Hitler a perdu la guerre en U.R.S.S.“. Acest buletin a devenit, începînd din ianuarie 1956, *Est et Ouest* și va fi mai departe desemnat cu acest nume pentru a simplifica trimiterile și pentru că numerotarea lui a mers în continuare. Pentru Franța, oferă o culegere documentară unică în această materie și pentru perioada tratată în prezenta lucrare. În același număr din acest buletin, a se vedea „Un autre témoignage“, articol menționat mai departe.

În felul acesta l-a salvat Hitler pe Stalin cu regimul lui detestat de către populația supusă pseudo-dictaturii proletariatului. Prin îndărătnicia lui stupidă în a voi să-i trateze pe ruși ca „sub-oameni“, prin cruzimea lui josnică față de prizonieri și față de popoarele subjugate, pretenția lui absurdă de a ignora opinia generalilor lui serioși, el a făcut constant jocul fostului său partener pentru care nutrea o considerație comparabilă celei dovedite de Roosevelt și Churchill. Se credea infailibil pentru că văzuse corect atunci cînd contase pe slăbiciunea Franței și atunci cînd ocupase, luîndu-le prin surprindere, micile state lipsite de mijloace de apărare reale. Dar pe întinderile nesfîrșite ale Rusiei el a comis greșeală după greșeală, pînă la ireparabil, permițînd instinctului național să reacționeze și resurselor populare să se afirme cu o hotărîre eficientă, apoi să profite de ajutorul enorm venit din Anglia și din America.

Istoricii militari sovietici, pentru a nu mai aminti de propaganda comunistă, trec sub tăcere ajutorul britanic furnizat U.R.S.S. sau nu-l semnalează decît rar și de o manieră imperceptibilă. Un rezumat din *London Gazette* (18 octombrie 1950) menționează 5 000 de tancuri și 7 000 de avioane. Marina engleză a pierdut 2 669 de ofițeri și marinari în periculoasele operații de escortă, plus 2 crucișătoare, 6 distrugătoare, 3 șalupe, 2 fregate, 3 dragoare, 62 de nave mari, 792 de nave comerciale scufundate cu 300 000 tone de material, fără a mai vorbi despre ajutorul substanțial al Crucii Roșii. Drept răsplată, după război, Stalin și corifeii lui au acoperit Anglia de calomnii și de injurii.

Dosarul ajutorului american este enorm. Cîteva rînduri din *l'Observateur des Deux Mondes* (1 octombrie 1948) îl revelează în complexitatea lui: „Cu prețul celor mai mari riscuri și pericole (torpilări și bombardamente), al unor grele sacrificii de vieți omenești și pe distanțe de mai multe mii de kilometri, S.U.A. au livrat U.R.S.S. în jur de 2 000 de locomotive, 375 000 de camioane, 52 000 de jeepuri, aproape 4 milioane de pneuri, 35 000 de motociclete, 451 000 de aparate telefonice, 15 milioane de perechi de cizme, 4 milioane de tone de alimente în afară de mașini-unelte în valoare de 500 milioane de dolari și de materii prime în valoare de 2 miliarde și jumătate de dolari, fără a mai socoti avioanele de vînătoare nocturnă și benzina cu cifră octanică superioară pe care rușii nu erau capabili s-o producă...“ Rezumat mult prea scurt care contrastează cu torentul de acuzații și de insulte pe care Stalin le-a rezervat binefăcătorilor lui. Fapt caracteristic: Stalin a dat ordin să se șteargă mărcile de origine de pe materialul american, pentru a le înlocui cu inscripții în limba rusă. (În sprijinul acestei afirmații, a se vedea „Ajutorul american dat U.R.S.S.“, în *Est et Ouest*, nr. 530 și 534, Paris,1974).

Limitele acestei postfețe nu ne permit să evocăm decît în treacăt anumite aspecte, anumite trăsături ale acestei istorii contemporane falsificate de versiunile mincinoase răspîndite cu mare cheltuială în timpul războiului și în perioada următoare, deși ar merita fiecare un capitol. „Cazul Vlasov“ în special, n-a fost decît în treacăt atins în relatarea dlui Carroll. El este totuși

foarte important, prin el însuși și prin implicațiile pe care le are. Adevărul pe această temă este exprimat într-o remarcabilă expunere a dlui George Fischer care îndreaptă toate nedreptățile, toate afirmațiile false, toate denigrările și oferă toate referințele de dorit. Nimic nu scuză gestul americanilor responsabili pe care generalul Vlasov îi ajutase să-i alunge pe naziști din Praga și care i l-au predat lui Stalin, cu alte cuvinte călăului, pe „eroul apărării Moscovei și Leningradului", deși acesta putea fi judecat de un tribunal imparțial din Occident. Douăzeci de ani după lucrările dlui George Fisher, *Arhipelagul Gulag* al lui Aleksandr Soljenițîn le aducea o confirmare elocventă dovedind că generalul fusese o victimă înainte de a fi un vinovat.[1]

În consemnarea de față adăugată la ceea ce la origine a fost scris ca un „Studiu istoric al bolșevismului" n-ar putea fi vorba să urmărim o ordine logică sau cronologică, ci doar să clarificăm cîteva puncte principale care jalonează cariera personajului, sugerînd în același timp cîteva lecturi complementare. Se ridică întrebări firești cu privire la atitudinea lui Stalin în momentul cînd evenimentul din iunie 1941 i-a provocat o dezmințire dureroasă și o umilință de neșters. Minciuna, totuși, minciuna omniprezentă și atotcuprinzătoare, i-a permis, cu mijloacele tehnicii moderne să inducă în eroare și să salveze aparențele. A putut să pună în aplicare, în avantaj propriu, formula pe care Hitler a născocit-o pentru a o atribui adversarilor săi: „Cu cît o minciună este mai grosolană, cu atît are șanse să fie crezută" (ea figurează în *Mein Kampf*). Dar a trebuit să treacă 15 ani înainte de a se afla cîte ceva despre reacțiile și comportamentul lui Stalin în timpul eșecului catastrofal al certitudinilor sale, Blitzkriegul de la Est, operațiunea Barbarossa.

Cu prilejul celui de-al XX-lea Congres al Partidului, în 1956, clanul conducător, Prezidiul sau Biroul Politic al Comitetului Central, a hotărît să termine cu mitul nefast al omniscienței lui Stalin și cu legendele inepte care-l însoțeau. Altfel spus, să repudieze minciuna uriașă care învăluia partidul și societatea sub apăsătoarea teroare polițienească instaurată de tiran în propriu-i beneficiu. Se urmărea, prin această întreprindere riscantă să se scuture torpoarea care paraliza viața intelectuală și economică a țării. Totuși, operațiunea trebuia făcută cu prudență, trebuia procedat prin etape revelatoare, trebuiau să nu i se dea Partidului înmărmurit doze prea puternice de adevăr și, mai ales, trebuia diminuată statura lui Stalin păstrînd dogma infailibilității Partidului, deținător al sensului Istoriei. Sarcina i-a fost încredințată lui Hrușciov, nou secretar de partid, fost complice activ al lui Stalin în marile și micile lui

---

[1] Vezi George Fischer: *Soviet Opposition to Stalin*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1952. Și de același autor: „Cazul Vlasov", buletin *Est et Ouest*, nr. 89, Paris, 16 mai 1953. Presa și editurile franceze au păstrat liniștea în privința acestei contribuții majore la istoria războiului.

acțiuni teroriste, în special în Ucraina, dar extrem de amnezic în privința propriului său trecut recent și capabil să se achite cu tot atîta vervă cît inconștiență de datoria oribilă care îi revenea. Nu prevăzuse însă consecințele.

Mai mulți membri ai „conducerii colective" aveau cîteva presentimente în privința asta, cei care erau amestecați cel mai mult în atrocitățile comise de Stalin și care se temeau că vor trebui să răspundă de ele, temîndu-se în același timp, și nu fără temei, de tulburările care ar fi urmat dacă disciplina întemeiată pe omnipotența stăpînului de ieri și pe omniprezenta lui poliție nu ar mai fi fost atît de severă. Acești vinovați neliniștiți și prevăzători se numeau Molotov, Malenkov, Kaganovici, Voroșilov, Bulganin, dar erau în minoritate și, după regula din acest anturaj, au trebuit să cedeze pentru a se alătura, în timpul congresului, unanimității de rigoare.

În 25 februarie 1956, în fața unei adunări stupefiate, provocînd emoție, exclamații, agitație, chiar sincope și crize de nervi, Hrușciov și-a citit raportul secret „despre cultul personalității și consecințele acestuia". „Cultul personalității", expresie peiorativă preluată dintr-o scrisoare a lui Marx, evocată cu această ocazie, devine noua minciună universală înlocuind celelalte minciuni pentru a camufla crimele lui Stalin și ale complicilor lui. Înainte de a enunța vreun adevăr despre pseudo-cultul acesta, Hrușciov avea să aducă un omagiu ipocrit și ritual virtuților trecute și depășite ale conducătorului defunct, „marxismului" său, serviciilor aduse de acesta Partidului, toate acestea de formă, în mod evident. Ajunge în fine să vorbească despre Stalin în timpul războiului.

Menționează mai întîi numeroasele avertismente enunțate de Churchill și cele provenind din „propriile noastre surse militare și diplomatice" de care Stalin n-a ținut cîtuși de puțin cont, mergînd pînă la a interzice pregătirile de apărare sub pretextul de a evita orice „provocare", refuzînd să admită evidența în momentul cînd inamicul a deschis ostilitățile. Au rezultat imense pierderi de vieți omenești. După primele dezastre, „Stalin a crezut că acesta este sfîrșitul... A declarat: *Tot ce a creat Lenin am pierdut noi pentru totdeauna*". Timp îndelungat „n-a mai făcut absolut nimic". N-a ieșit din starea lui de prostrație decît la insistențele exprese ale Biroului Politic. Într-adevăr, culegerea lui de texte despre război arată că nu-și va recăpăta darul vorbirii decît în 3 iulie, după nouă zile de paralizie. În 16 octombrie, cuprins de panică, a părăsit precipitat Moscova.

Hrușciov s-a decis în fine să evoce masacrul mareșalilor, în frunte cu Tuhacevski, al generalilor, al cadrelor superioare din armată, din marină și din aviație, ca una dintre cauzele principale ale dezastrelor. Nu menționează la început nici un nume. Pentru Biroul Politic ar fi fost prematur, Partidul trebuia pregătit să audă mai multe. Dar din vorbăria lui Hrușciov rezultă deja că militarii asasinați din ordinul lui Stalin, la fel de altfel ca și liderii politici, intelectualii de toate felurile uciși de-a lungul celor 20 de ani scurși, fuseseră victimele calomniate cu cinism de un maniac sîngeros

dispunînd de torționari capabili să smulgă mărturisiri absurde de la oricine. Cei mai străluciți conducători din armată au fost „lichidați" recunoaște Hrușciov. Cei care „au supraviețuit torturilor" s-au comportat ca niște eroi. Va fi de nenumărate ori vorba despre torturi, despre abuzuri, despre „presiuni fizice" în acest extraordinar raport secret care nu va rămîne secret multă vreme, căci mulți oameni aveau interesul să-l divulge.

Referindu-se la perioada războiului, Hrușciov denunță „nervozitatea și isteria" lui Stalin, funeste pentru soarta operațiunilor militare și care au dus la „imense pierderi de efective". El notează în special un caz precis în care din cauza îndărătniciei lui Stalin, „am pierdut sute de mii de soldați". Și comentează: „Acesta este geniul militar al lui Stalin", adăugînd alte critici pentru a o discredita pe bruta nerușinată care și-a atribuit toate victoriile finale, datorate în realitate generalilor formați în timpul bătăliilor și eroismului întregului popor care a vărsat atîta sînge și atîtea lacrimi. Raportul secret era dezlînat și incoerent, așa că pentru a da o idee asupra esențialului și pentru concizie nu se pot extrage decît cîteva rînduri pe cîteva teme. În afară de partea care critică minciunile sfruntate care-l înfățișaseră pe Stalin drept cel mai mare strateg și tactician, mare căpitan, un laitmotiv punctează constant expunerea, cel al torturilor suferite de către victimele sale inocente.

Hrușciov nu desemnează decît cîteva, „reabilitează" anumiți colegi din oligarhia la putere, zdrobiți în chinuri înainte de supliciul final, dar nu spune nici a milioana parte de adevăr, pentru că victimele se numără cu milioanele. Expresii ca „presiuni fizice" și „ anihilări fizice" revin fără încetare ca să înlocuiască cuvintele „torturi" și „asasinate", dar eufemismele lasă curînd locul expresiilor „torturi barbare", „teroare în masă", „torturi crude și inumane", „teribile abuzuri", „metode bestiale" etc., explicînd metodele nemiloase folosite pentru a smulge recunoașteri absurde unor oameni martirizați. Aceste orori indicibile alternează cu platitudini prea cunoscute despre marele Lenin, despre „marxism", despre Partidul fără prihană, iubitul popor sovietic, și eternele acuzații la adresa lui Troțki, Zinoviev, Buharin, momentul adevărului în ce-i privește nesosind încă. Anumite aluzii arată că acest moment va veni totuși, în special pentru militari. Raportul secret nu distilează această justiție contrafăcută decît după criteriile cunoscute ale complicilor apropiați ai lui Stalin.

Soarta militarilor uciși de Partidul Polițienesc înainte de război nu va fi explicit evocată, cel puțin în privința marilor comandanți, decît începînd din 1957, numele lui Tuhacevski, al lui Putna, al lui Bliuher, al lui Iakir, Uborevici și alții, fiind menționate în presă, pe urmă în *Marea Enciclopedie Sovietică*, ca și cum nimic anormal nu li s-ar fi întîmplat. După ipocrizia limbajului oficial asta echivala cu niște „reabilitări". Dar fără nici un cuvînt pentru a risipi monstruoasele calomnii răspîndite pe seama celor astfel

supliciați, nici pentru a informa în legătură cu circumstanțele supliciului lor. Chiar dacă viața țăranilor și a muncitorilor trimiși pe nedrept la moarte nu este mai puțin prețioasă decît cea a oamenilor în uniformă. Interesul public s-a orientat inevitabil spre armată, garantă a destinelor țării și a cărei sacrificare a avut consecințe atît de catastrofale asupra primei faze a războiului. Și erau firești întrebările asupra amplorii „epurării" practicate de Stalin.

În momentul cuvîntării lui Hrușciov, 7 679 de persoane fuseseră „reabilitate" de un colegiu militar special și nu era decît un început. Un asemenea început este suficient pentru a înlătura definitiv ipoteza idioată a unui complot condus de mareșal și sprijinit de mai multe mii de complici. Dar W. Krivițki aprecia la vreo 35 000 numărul ofițerilor executați fără nici o justificare declarată. Alte evaluări serioase se apropie de această cifră și chiar o depășesc. Se știe că arestarea fiecărui militar antrena arestarea anturajului său, a principalilor săi subordonați, a întregii sale familii. N-a existat niciodată un „grup" Tuhacevski, contrar a ceea ce au povestit atîția „specialiști" josnici care se iau în serios. Să nu le fie cu supărare atîtor politicieni lipsiți de scrupule și publiciști lipsiți de conștiință c-o spunem, dar n-a existat niciodată nici urmă de „afacere" Tuhacevski. Așa cum n-a existat „proces" și cu atît mai puțin așa-zisele „mărturisiri". Totul s-a petrecut în Biroul Politic sub ochiul vigilent al lui Stalin, Mare Inchizitor sui-generis. La momentul potrivit Hrușciov o va spune.

Presupunerile în privința numărului de victime ale măcelului în rîndurile armatei nu au încetat să se înmulțească și cu bună știință. În 1961 a avut loc cel de-al XXII-lea Congres al Partidului și după 5 ani de surde lupte intestine în sferele înalte ale oligarhiei, stăpînii momentului s-au hotărît să-i disculpe în totalitate și fără rezerve pe toți militarii asasinați începînd din 1937, principalii dintre ei fiind desemnați nominal. Mai mulți vorbitori, I.V. Spiridonov, Ecaterina Furțeva, A. N. Șelepin și Hrușciov s-au străduit să proclame totala inocență a victimelor, să respingă defăimările sfruntate, calomniile monstruoase ale lui Stalin și ale acoliților lui. Tuhacevski și Iakir au fost în mod special ridicați în slăvi. S-a dat la iveală că înainte de a muri Iakir strigase: „Trăiască Stalin!" ceea ce arată cît de avansată era intoxicarea Partidului cu minciuna stalinistă, comună victimelor și călăilor. *Izvestia* a publicat apologii emfatice în onoarea lui Tuhacevski și a lui Iakir. Ceilalți generali sacrificați au fost elogiați în presă în diverse feluri. În special un scriitor bine văzut, Lev Nikulin, a primit sarcina să redacteze o biografie elogioasă a lui Tuhacevski; pentru a o realiza, el a avut acces, în anumite limite, la prețioase arhive militare. Cartea lui, foarte anodină și conformistă în a nu pune în cauză decît pretinsul „cult al personalității", a apărut în 1963.

Or, Nikulin care venea aproape în fiecare an în Franța pentru îngrijiri medicale, avea la Paris un vechi prieten, pictorul Georges Annenkov. Conversațiile lor evitau cu grijă problemele politice pentru a se limita la literatură

și la arte. Dar se iveau momente în care deveneau inevitabile, în legătură cu prietenii comuni dispăruți, ca Isaak Babel, aluzii discrete la... „cultul personalității". În acest fel Nikulin, care avusese privilegiul de a cerceta în arhivele secrete, face aluzie la 60 000 militari dispăruți în vîrtejul epurării. Cifră stupefiantă care depășea cu mult evaluările lui W. Krivițki, ale specialiștilor occidentali ca John Erickson și Raymond Garthoff sau cele ale serviciilor de informații japoneze, foarte bine informate. Cifră înspăimîntătoare, greu de crezut și care totuși nu va mai părea atît de uimitoare cînd se va ajunge la bilanțul demografic al regimului lui Stalin.

Cifrele răpesc acestor îngrozitoare realități o parte din impactul lor afectiv. Există detalii terifiante care răzbat din răceala cifrelor. O ultimă cifră privitoare la anul cînd a fost decapitată Armata Roșie: un comunist iugoslav, Moše Piade, confident al lui Tito nu s-a sfiit să afirme că „în anii 1936–1937 au fost ucise mai mult de 3 milioane de persoane... Toți cei care refuzau să se încline în fața lui Stalin au fost măcelăriți sub eticheta de spioni sau de fasciști și de agenți ai lui Hitler. Iar după ce s-a debarasat de ei, Stalin a semnat un pact cu Hitler" (vezi Vladimir Dedijer: *Tito parle...*, Paris, 1953). Este adevărat, numai că în realitate nimeni nu refuza să se încline în fața lui Stalin.

Mai emoționante și mai revoltătoare decît numărul mare de morți fără mormînt, dat la iveală an după an de către comuniști excedați de atîtea crime, sînt anumite episoade și anumite detalii care îngrozesc. Hrușciov a povestit cu ce injurii abjecte, imprecații dezgustătoare, și-au acoperit Stalin și Molotovii, Voroșilovii și Kaganovicii lui hotărîrile ucigașe, vizînd oameni integri a căror loialitate nu o putea nimeni pune la îndoială și „a căror nevinovăție era atît de evidentă", cum a spus Furțeva la cel de-al XXII-lea Congres. Nevinovăție atît de evidentă că deja în 12 iunie 1937, a doua zi după asasinatul pseudo-legal al generalilor, adică înainte cu un sfert de secol de Furțeva și Hrușciov, *Le Figaro* o afirma cu argumente, categoric. Articolul acesta dictat de indignarea resimțită la lectura comunicatului funebru de la Moscova se încheia astfel: „Stalin vrea să rămînă singurul supraviețuitor dintre tovarășii de arme ai lui Lenin și să nu aibă în jurul lui decît inși mediocri, incapabili să privească « soarele » în față. Fiindcă Stalin pretinde să fie asemănat cu soarele. Cazul este de competența psihiatrilor."[1]

---

[1] Articol al lui Boris Souvarine, reprodus textual, la fel ca și diferite documente esențiale, în „Decapitarea Armatei Roșii", în *Contrat social*, revistă, vol. VI, nr. 4, Paris, august 1962. — Vezi și „Afacerea Tuhacevski", pusă între ghilimele menite să conteste titlul, *ibid.* vol. III, nr. 4, iulie 1959. Memoriu redactat de Boris Souvarine în iulie 1957 pentru o comisie internațională de revizie a „proceselor spectacol" puse în scenă la Moscova înainte de război. Totuși, nici un proces, măcar fictiv nu a avut loc pentru conducătorii Armatei Roșii.

Un istoric rus conformîndu-se întocmai doctrinei „marxist-leniniste", dar disident pe plan moral, care lucra la Moscova, Roy Medvedev, va dezvălui într-o carte publicată la New York, apoi la Paris, toată oroarea răzbunării lui Stalin înverșunat împotriva fratelui, fiicei și celor patru surori ale lui Tuhacevski (*La tribunalul Istoriei*, N.Y. 1974, traducere franceză *le Stalinisme*, P., 1972). Acest autor demn de încredere confirmă că poliția secretă aresta „numeroși colegi, prieteni și chiar relații întîmplătoare ale unor pseudo-dușmani ai poporului... Fiecare arestare antrena o serie de alte arestări... ale soției, copiilor adulți și adesea fraților, surorilor și a altor rude... Au pierit opt membri ai familiei lui Enukidze (vezi mai sus, pagina 484) și un destin asemănător s-a abătut asupra a sute de mii de nevinovați".

N-a existat nici un fel de „afacere Tuhacevski", cum n-a existat o afacere Troțki, sau o afacere Buharin. Fără îndoială, Stalin nutrea de mult timp o ură puternică împotriva autorului „Marșului dincolo de Vistula", care sugerează printr-o foarte discretă aluzie răspunderea lui Stalin în eșecul ofensivei asupra Varșoviei în 1920, aluzie care va fi explicitată de Troțki în 1927 și pe care prezenta lucrare o expune succint (vezi mai sus p. 211). Acest text al lui Tuhacevski figurează în franceză în cartea lui Pilsudski: *L'année 1920*, Paris, 1929. Dar Stalin medita o „dulce răzbunare" ucigașă împotriva a numeroși camarazi pe care-i credea capabili să se opună, la un moment dat, ambițiilor sale nemăsurate și proiectelor sale monstruoase. În tot cazul, l-ar fi ucis pe mareșal cum a ucis toți activiștii de partid și de stat promovați de Lenin și pe care îi socotea incapabili să admită înțelegerea lui cu Hitler.

În Occident, toți comentatorii, toți specialiștii care au studiat această temă s-au înșelat atribuindu-i lui Stalin rațiuni speciale de a suprima mii de militari, diferite de cele care i-au inspirat „lichidarea" a milioane de civili. În *The Twentieth Century* de la Londra, iulie 1957, de pildă, John Erickson căruia nimeni nu-i ignoră competența în chestiuni militare, se ocupă de „The Soviet Military Purge"; el caută diverse explicații ale „epurării" în divergențele de concepții strategice sau tactice din trecut; ia în considerație scrieri lipsite de valoare, ecouri ale minciunilor staliniste și discută chestiuni tehnice care n-au nici o legătură cu sîngele vărsat. Nici un cuvînt din această argumentație, nici din oricare alta de aceeași inspirație, nu merită credit. În ce fel ar explica ele amploarea și cruzimea nemaivăzută a masacrelor? Ea nu explică nici de ce șapte din nouă ofițeri de rangul cel mai înalt, desemnați ca judecători în tribunalul militar fictiv care i-a condamnat la moarte pe primii opt acuzați, au fost executați la rîndul lor.

La cel de-al XXII-lea congres, într-o intervenție în care nu se poate distinge cîtă contribuție are ignoranța, cîtă adevărurile parțiale și cîtă minciunile rituale, Hrușciov a făcut aluzie la o „informație curioasă apărută în presa străină după care Hitler (...) ar fi pus în circulație un document fals

conform căruia tovarășii Iakir, Tuhacevski și alții ar fi fost agenți ai statului major german. Acest document pretins secret ar fi fost înmînat președintelui Cehoslovaciei, Beneš, iar acesta, fără îndoială cu bună intenție, l-a trimis lui Stalin". Și adaugă: „Iakir, Tuhacevski și ceilalți tovarăși au fost arestați și apoi suprimați." După această versiune, Stalin cel naiv ar fi fost indus în eroare de Hitler, cel rău, ceea ce ar explica o atît de lungă serie de hecatombe. Se așteaptă încă și azi publicarea „documentului fals".

În 18 iunie1946, în fața unei comisii de anchetă parlamentară, Léon Blum a făcut dezvăluiri conform cărora în 1936 ar fi primit de la Eduard Beneš un mesaj care „mă sfătuia insistent să-mi iau cele mai mari precauții în relațiile mele cu statul major sovietic. După propriul său serviciu de informații — care se bucura în Europa de o binemeritată reputație — conducătorii marelui stat major sovietic întrețineau cu Germania relații suspecte". În 1948, memoriile lui Eduard Beneš îl confirmau pe Léon Blum; „o vorbă care a scăpat" (*sic*) unui diplomat nazist i-a dat de înțeles lui Beneš ce se petrecea la Berlin cu „Tuhacevski, Rîkov și alții". A se remarca adăugarea neașteptată a lui „Rîkov și alții" adică a unor civili.

În 1948 au început să apară *Memoriile* lui Churchill despre cel de-al doilea război mondial, suscitînd nenumărate obiecții, rectificări și proteste. Ilustrul om de stat, ale cărui merite de apărător al propriei țări și al Europei nu pot fi negate, se referă și la Beneš în legătură cu „conspirația așa-zisei « vechi gărzi comuniste » avînd drept scop înlăturarea lui Stalin și instaurarea unui regim pro-german… A urmat o epurare politică și militară nemiloasă, dar poate justificată, și o serie de procese..." Dar o notă de subsol contrazice straniu afirmațiile precedente, dovedind că Churchill nu și-a dat osteneala să recitească ce făcuseră secretarii lui: „Există totuși unele dovezi că informația lui Beneš ajunsese la poliția cehă prin intermediul GPU care voia să ajungă la Stalin prin intermediul unei surse străine prietene." Cu alte cuvinte, GPU, deci Stalin, l-a informat pe Beneš pentru ca acesta să-l informeze la rîndu-i pe Stalin. Culme a absurdului, nota insistă: „Ceea ce nu diminuează valoarea serviciului adus de Beneš lui Stalin și este în consecință în afară de discuție." Nici dacă ar fi vrut cu tot dinadinsul să se descalifice ca istoric și memorialist, n-ar fi acumulat Churchill atîtea contradicții în așa de puține rînduri, după atîtea afirmații neverosimile. De observat că, de data asta, întreaga „veche gardă comunistă" este pusă în cauză ca progermană, realitatea fiind exact contrară: doar Stalin și mafia lui au dorit acordul cu Hitler.

Această istorie încîlcită a fost destul de bine descîlcită, clarificată, combătută în cele două texte citate anterior, „Afacerea Tuhacevski" și „Decapitarea Armatei Roșii" (vezi mai sus p. 557). Este vorba despre o mașinațiune deosebit de întortocheată a lui Stalin, executată cu ajutorul unui general al vechiului regim, Skoblin, agent dublu și triplu al GPU, Gestapo și al unui grup de ofițeri țariști la Paris. Acest trădător de rang superior, manipulat

de Stalin, a colaborat cu naziştii care au creat documente false pentru a-i compromite pe Tuhacevski şi ceilalţi, apoi le-au transmis confidenţial la Praga, de unde Beneš le-a trimis nu mai puţin confidenţial lui Stalin, înainte de a-l pune şi mai confidenţial la curent pe Léon Blum. Cartea lui Kriviţki, citată înainte, apărută în 1940, denunţa deja mişcările acestui Skoblin. Cu toate acestea, Beneš, Léon Blum şi Churchill s-au lăsat înşelaţi cu o uşurinţă deconcertantă. Şi la fel o mulţime de comentatori, de politicieni şi de diplomaţi şi de publicişti de toate categoriile. Există pe această temă numeroase cărţi, articole, reviste abjecte, pline de pretenţii ştiinţifice nejustificate.

Stalin a pus prin urmare în aplicare formula concepută de către Hitler, conform căreia „cu cît minciuna este mai mare, cu atît ea are şanse să fie crezută". Ignoranţa oamenilor de stat şi a consilierilor lor în legătură cu procesele înscenate la Moscova, ignoranţa lui Roosevelt şi a succesorilor săi, tot atît de mare ca şi cea a europenilor, merge mînă în mînă cu abisala credulitate a publicului îndobitocit de presa scrisă şi vorbită, din ce în ce mai vulgară şi josnică. O excepţie iluminează, cu durata unui fulger, sumbra epocă a lui Stalin şi a lui Hitler. În timpul „procesului spectacol" în care Rakovski a mărturisit crime imaginare, Anatole de Monzie, mare burghez liberal, inteligent şi informat, de mai multe ori ministru şi care se interesa mult de Rusia, îi replică în *le Matin* din 7 martie 1938. Sub titlul: „Nebunia furioasă a proceselor de la Moscova", acest ziar publica o declaraţie a lui Anatole de Monzie care afirma că „Rakovski nu este vinovat de crimele de care se acuză el însuşi". De Monzie combătea mărturisiri „lipsite de bun simţ, lipsite chiar de orice sens", după ce afirmase: „Susţin, indiferent de ce se zice la Moscova şi indiferent ce spune el însuşi, că prietenul meu este inapt de trădare." Cuvinte de bun simţ, cuvinte spuse din tot sufletul, care restabilesc adevărul în enorma cantitate de stupidităţi acumulate de dizertaţiile pedante ale escrocilor şi corifeilor plătiţi care au infectat opinia publică în Franţa, intelighenţia franceză, Universitatea, presa şi editurile franceze, timp de mai bine de treizeci de ani, propagîndu-se şi contaminînd spaţii largi şi dincolo de graniţele Franţei. Cele cîteva cuvinte ale lui Anatole de Monzie referitoare la un caz particular constituie excepţia şi restabilesc adevărul sfidat prin atîtea abominabile minciuni. Fiindcă ce spune el aici despre Rakovski este valabil pentru toţi ceilalţi.

Dacă din întîmplare, după primul război mondial, un guvern francez de impostori i-ar fi acuzat pe Poincaré, Clemenceau, Joffre, Foch, Pétain, Cambon etc. că sînt spioni, trădători, vînduţi, terorişti, asasini, nimeni în Anglia nu ar fi admis-o. Dar cînd puterea sovietică a unui detracat mintal, îmbătat de sînge şi de orgoliu, îi acuză pe Troţki, Buharin, Zinoviev, Tuhacevski, Iakir şi atîţia alţii că au furat turnurile de la Notre Dame şi pe cele de la Kremlin, se găsesc la Londra un Churchill ca să admită asta, în Europa şi în America oameni de stat care s-o creadă şi „lideri de opinie

publică" să facă mulțimile să creadă și ele. Iar asta nu privește doar biografia politică a unui Stalin.

Civilizația occidentală este astfel pusă sub semnul întrebării. În urmă cu un secol, Aleksandr Herzen a spus: „Se scriu cărți, se pronunță discursuri, se curăță armele... și singurul lucru omis este studierea atentă a Rusiei." Această stare de lucruri n-a încetat să se înrăutățească pînă în zilele noastre pe măsură ce se perfecționează mijloacele de informare și de comunicare.

În 1975 are loc la Helsinki, din inițiativa Moscovei, o conferință „asupra securității și cooperării" la care au participat principalele puteri occidentale cu Uniunea Sovietică și sateliții ei. Rezoluțiile adoptate în unanimitate implică acceptarea de către statele civilizate a celor mai urîte crime ale lui Stalin, ale acoliților și urmașilor săi, a celor mai grave violări ale drepturilor omului, ale dreptului populațiilor și ale dreptului popoarelor.[1]

În raportul său secret, vorbind în numele „conducerii colective", Hrușciov subscrie mai mult sau mai puțin explicit la crimele comise de Stalin înainte de cel de-al XVII-lea Congres al Partidului, ținut în 1934. Fiindcă noua echipă datorează acelor crime venirea ei la putere. Acest „Congres al învingătorilor", după frazeologia stalinistă, a fost o interminabilă ceremonie de aclamații delirante și de apoteoză în cinstea Secretarului secretarilor, divinizat în mod clar (vezi mai sus, p. 464). Or, spune Hrușciov, dintre cei 1 966 participanți la Congres, 1 108 au fost „lichidați" ulterior. Și din 139 de membri ai Comitetului Central aleși *(sic)* la Congres, 98 la sută au suferit aceeași soartă din voința asasină a maniacului. Hrușciov nu încearcă să explice acest măcel și, bineînțeles, nimeni nu pune nici o întrebare. Fiecare să tragă ce concluzii poate.

Pornind de la o asemenea revelație, adevărurile parțiale se succed, alternînd cu minciunile convenționale întru slăvirea regimului. Este vorba de

---

[1] I. Stalin: *Despre marele război al Uniunii Sovietice pentru salvarea patriei*, ediția a V-a, Moscova, 1946. — Général W. C. Krivitsky: *Agent de Staline*, Paris, 1940. — Raport secret al lui N. S. Hrușciov etc., *La documentation française*, Note și studii documentare, nr. 2 189, Paris, 1956. — A. Rossi: *Autopsie du stalinisme.* Cu textul integral al raportului Hrușciov. Postfață de Denis de Rougemont, Paris, 1957. — *The crimes of the Stalin Era,* Special report to the 20th Congress of the Soviet Union by Nikita S. Khrushchev. Annoted by Boris I. Nicolaevsky, Introduction by Anatole Shub, New York, *The New Leader.* — „Le Rapport secret de N. Khrouchtchev" în *Est et Ouest*, nr. 168, Paris, 16 februarie 1957. (Adnotările aparțin lui B. Nicolaevski și B. Souvarine). — „Les Mémoires de Churchill" și „Encore les Mémoires de Churchill" în l'*Observateur des Deux Mondes,* Paris, 1 și 15 iunie 1948. Bertram D. Wolfe: *Khrushchev and Stalin's Ghost*, New York , 1957. Charles E. Bohlen: *Witness to History, 1929–1969*, New York, 1973. Branko Lazitch: le Rapport Khrouchtchev et son histoire, Paris, 1976. (Completare indispensabilă la *Autopsie du stalinisme* de A. Rossi, citată mai sus.).

a delimita Partidul de anumite excese oribile comise în numele lui. Auditoriul va afla, printre altele, că popoare întregi, în Caucaz, au fost deportate în masă, „inclusiv femei, copii, bătrîni, comuniști și comsomoliști“. Pentru un motiv nemărturisit, deci de nemărturisit, tătarii din Crimeea și nemții de pe Volga, și ei deportați, decimați, nu sînt menționați. Pentru ei, nu există grațiere, nici măcar simbolică.

Raportul secret nu prezintă decît o selecție din ororile regimului, imputate doar lui Stalin și celor mai apropiate instrumente ale lui, Ejov și Beria. Pentru un catalog general, chiar incomplet, ar fi nevoie de o bibliotecă întreagă. Hrușciov evită să evoce asasinatul, comis cu sînge rece, al celor aproximativ 12 000 de prizonieri polonezi de la Katîn, în regiunea Smolensk. Numai un Stalin, sau un Hitler putea ordona un măcel atît de laș. Nici un cuvînt despre asasinarea lui Troțki și a întregii sale familii, ca și despre familia lui Tuhacevski și a celei a lui Enukidze, despre care nu se va afla decît mai tîrziu și din alte surse. Moștenitorii lui Stalin acceptă moștenirea numai după ce au examinat situația în detaliu și după criterii care le sînt proprii.

Pentru a explica monstruozitățile pe care le evocă, Hrușciov atinge în treacăt aspectele patologice din psihologia monstrului, „suspiciunea lui maladivă“, „neîncrederea generalizată“, „isteria“ lui, „mania persecuției“, „mania grandorii“, „megalomania“, pe scurt, trăsăturile caracteristice ale paranoicului. Psihoza potentatului se traducea, între altele, prin elogiile exagerate pe care le pretindea din partea curtenilor lui, care mergeau pînă la a corecta el însuși scrierile lor servile unde trebuia să apară ca un „supraom dotat cu calități supranaturale, egalul unui zeu“. Stalin, ameliorîndu-și biografia deja exagerat de înfrumusețată „se acoperea el însuși de laude referitoare la geniul lui militar, la arta de strateg“. Or, raportul secret l-a discreditat automat și definitiv în calitatea lui de comandant de război, aducînd în privința asta destule argumente, înainte de a-l dezonora ca ucigaș, ca torționar și ca „marxist“, aducînd totuși un omagiu „marxismului“ său primitiv de odinioară.

Dar cu mai mult de doi ani înainte de raportul secret, adevărul despre „cazul patologic al lui Stalin“ fusese rostit, scris, imprimat la Paris sub acest titlu și cu subtitlul „ Un Caligula la Moscova“ în buletinul deja menționat devenit *Est et Ouest*, nr. 98, în noiembrie 1953. Autorul era N. Volski (alias Valentinov) în colaborare cu subsemnatul, iar informațiile veneau din sursă absolut sigură, anume de la frații Ivan și Valeri Mejlauk, unul, vicepreședinte al Consiliului comisarilor poporului, altul administrator (*upravdiel*) al Sovietului suprem. În plus, Volski, primise confidențele unui înalt funcționar din GPU, pe nume Fink, și cele ale unui alt cekist important, I. N. Kogan. Personajele acestea bine informate veniseră la Paris în 1937 pentru inaugurarea pavilionului sovietic al Expoziției. Ei au avut ocazia să vorbească despre doctorii Levin și Pletnev, oameni ireproșabili implicați în procesul Buharin–Rîkov din 1938 și viitori condamnați, dar

sub ce pretext? Pentru că totul era minciună în acest proces ca și în precedentele, era nevoie de un alt motiv. Interlocutorii lui Volski știau: medicii diagnosticaseră psihoza paranoică a lui Stalin și încredințaseră secretul unora dintre conducătorii cel mai sus plasați, iar asta într-un oraș unde pereții au multe urechi. Aveau să plătească scump diagnosticul acesta.

Acest „mare secret al Kremlinului", alt subtitlu al expunerii despre „cazul patologic al lui Stalin" este o prețioasă contribuție la istoria regimului sovietic, așa cum va fi, într-un alt sens raportul secret. El a suscitat vii controverse în rîndurile intelighenției ruse în exil unde inteligența nu era „cel mai bine împărțit lucru din lume". De ce n-au remarcat nimic Roosevelt, Churchill și alți vizitatori ai lui Stalin, obiectau comentatorii incompetenți, înarmați cu idei de-a gata, cu formule stereotipe opunînd concluziei medicale „logica sistemului" și alte sofisme, introducînd în același timp în discuție clișee pseudo-marxiste despre „lupta de clasă" și alte vechituri. Autorii lui „Caligula" se sprijineau pe lucrările doctorului H. Baruk, psihiatru notoriu, care descriu printre sindroamele paranoide „nevoia imperioasă de a domina, ura patologică, conștiința morală anesteziată, conducînd la reacții criminale". O altă sursă serioasă citată adaugă anumite caracteristici laterale „egoism exagerat, orgoliu, susceptibilitate, neîncredere și pervertiri ale facultăților logice". Anemierea spiritului critic în Occident și „trădarea intelectualilor", cum spunea Julien Benda înainte de a cădea și el în stalinism, au stat în calea adevărului bine stabilit de observatori onești și calificați.

Un al doilea articol, „Un Caligula la Kremlin", a răspuns punct cu punct criticilor (același buletin, nr. 102, ianuarie 1954). Între timp a apărut un articol al doctorului Logre: „Caracter și personalitate", răspuns întîmplător la obiecția enunțată anterior; în el este vorba despre „caracterul neîncrezător și orgolios, predispus la interpretări false, care corespunde *constituției paranoice* a lui Krafft-Ebing, preludiu eventual al unui delir de persecuție sau de grandoare (...). Delirul halucinatoriu de persecuție divizează personalitatea într-o *parte lucidă*, în care subiectul se recunoaște pe sine, și o parte automatică în care, printr-o intuiție delirantă, i se pare că recunoaște spiritul ostil și injurios al unui străin".

Într-adevăr, *partea lucidă* apare la Stalin împreună cu alte sindroame ale răului și explică comportamentul lui normal în prezența interlocutorilor înșelați de talentul lui actoricesc. Aparențele episodice nu exclud actele morbide și specific staliniste care au însîngerat cronica regimului timp de mai mult de un sfert de secol.

Vreo doi ani după articolele despre „Caligula" Hrușciov le-a confirmat pe deplin valabilitatea în raportul lui secret deși i-a negat cu nerușinare existența, atribuindu-l „serviciilor secrete americane", minciună sfruntată (încă una) în curînd de nesusținut, căci textul autentic s-a răspîndit, justificînd cum nu se poate mai bine publicarea în franceză. Ceea ce a permis

buletinului mai sus invocat să se folosească de el sub titlul original „Le cas pathologique de Staline“ urmat de „Khrouchtchev confirme le B.E.I.P.I. et persiste dans le stalinisme“.[1] Nimeni n-a putut contesta de atunci temeinicia acestor mărturii culese de N.Volski și a argumentelor care le însoțesc.

Mai multe idei fixe, foarte caracteristice la un dezaxat mintal de acest gen, sînt detectabile de la prima vedere, ca *parte lucidă* a psihozei. În lucrarea de față am afirmat (p. 522) că Stalin nu-i lasă și nu-i va lăsa în viață pe cei care știu adevărul: „El se debarasează și de oamenii care știu prea multe despre el, despre trecutul lui, despre prezent, despre tarele și crimele lui (...) Îi suprimă pe ultimii martori susceptibili să producă vreodată o mărturie veridică în privința lui.“ De același autor: „Este îndoielnic că Stalin ar lăsa în viață oameni susceptibili să vorbească mai tîrziu... El găsește de cuviință să-i suprime pe martorii susceptibili să scrie într-o zi memorii (Iagoda va muri fiindcă știe prea multe). În curînd nu va supraviețui nimeni care să depună mărturie în fața istoriei“ („Cauchemar en U.R.S.S.“ în *Revue de Paris*, iulie 1937). Vor urma numeroase confirmări.

Căci Svetlana Alliluieva, fiica lui Stalin, va scrie mult mai tîrziu: „În 1937, tatăl meu n-a ezitat să-i extermine pe membrii propriei familii: cei trei Svanidze, Redens, Enukidze (nașul mamei mele)... Același lucru s-a repetat în 1948 cu mătușile mele. Le socotea periculoase pentru că « știau prea multe » și erau « prea vorbărețe ». Nu a ezitat să le aresteze pe cele două văduve, femei bătrîne care suferiseră deja destul. Nu putea, desigur, să uite că ele erau la curent cu tot ce se petrecea în familia noastră, cunoșteau detaliile sinuciderii mamei mele, scrisoarea pe care o lăsase ea.“ La pagina următoare, remarcă despre cekiști: „... Cei mai importanți, cei care « știau prea multe », trebuiau să se aștepte să fie lichidați la rîndul lor; este ceea ce li s-a întîmplat lui Iagoda, lui Ejov, lui Agranov, direct implicat în asasinarea lui Kirov“ (Vezi *Une seule année*, Paris, 1971).

Înaintea ei, un cekist de rang înalt, transfug, refugiat în America și care semnează Aleksandr Orlov, confirmă și el cele consemnate în această carte și în aceea scrisă de Svetlana: „Ca regulă generală, Stalin se debarasa de oamenii care știau prea mult despre trecutul lui și care, în lumina crimelor monstruoase ale ultimilor ani, puteau să-și amintească și să evoce anumite episoade îndoielnice din trecutul lui, cărora nu le dăduseră destulă atenție pe moment“ (Vezi *The Secret History of Stalin's Crimes*, New York,1953). Asupra acestui punct nici n-a apărut o contestație serioasă.

---

[1] Vezi *Est et Ouest*, nr. 149, Paris, aprilie 1956. Articolul introductiv și notele complementare la articolele despre „Caligula“ aparțin lui B. Souvarine. Tot de el vezi și „Khrouchtchev signe son discourse secret“, în *Est et Ouest*, nr. 219, Paris, 1 iulie 1959 și „Sur la folie de Staline“, *ibid,*. nr. 220, Paris, 16 iulie 1959.

O altă idee fixă a despotului se desenează și se accentuează după „Congresul învingătorilor“ cînd a exterminat marea majoritate a panegiriștilor, aceea de a se înțelege cu Hitler. Masacrul principalelor cadre ale diplomației și ale armatei, după el al înalților funcționari ai Partidului care era tot una cu statul, nu se explică altfel: aceste cadre sacrificate nu susțineau că aparțin opoziției. Stalin împărtășea de multă vreme iudeofobia lui Hitler. Nu o exprima prea deschis pe vremea lui Lenin, fiindcă acesta din urmă n-ar fi tolerat-o, dar imediat după ruptura sa cu Zinoviev și Kamenev nu s-a mai jenat să pună cu fățărnicie în circulație temele și procedeele favorite ale celor desemnați drept „Sutele Negre“ sub vechiul regim. Antisemitismul, sinonim cu iudeofobia, a luat un caracter din ce în ce mai vexatoriu și persecutor, pe măsură ce continuau demersurile oculte pentru apropierea dintre cei doi tirani. În ale sale *Discuții la masă*, Hitler îl consideră pe Stalin drept „una dintre cele mai extraordinare figuri ale istoriei mondiale... Stalin ne impune un respect necondiționat. În felul lui este *ein genialer Kerl*“. Iar Stalin admira felul în care Hitler își lichidase foștii camarazi de arme care-l incomodau, în timpul „nopții cuțitelor lungi“ în 1934 și, reciproc, Hitler i-a întors politețea după decapitarea Armatei Roșii.

Hermann Rauschning a consemnat o interesantă remarcă a lui Hitler: „Nu Germania va deveni bolșevistă, ci bolșevismul se va transforma într-un fel de național-socialism. În afară de asta, există mult mai multe puncte care ne apropie de bolșevism decît divergențe.“ Această previziune justă este contrazisă de o afirmație stupidă din 1944, consemnată de ministrul lui, Albert Speer: „Astăzi înțelegea că, punînd la cale un proces pentru a-l elimina pe Tuhacevski, Stalin făcuse un pas decisiv care-i permitea să pună pe picioare un comandament eficace. Lichidînd statul major general, el făcuse loc pentru oameni noi care nu fuseseră formați în epoca țaristă. Odinioară văzuse întotdeauna în acuzațiile formulate în timpul proceselor de la Moscova din 1937 niște falsificări; dar acum, după experiența din 20 iulie, se întreba dacă nu fusese o parte de adevăr în acele acuzații. Desigur, nu avea astăzi mai multe probe decît ieri, dar nu mai putea să excludă posibilitatea unei trădări a celor două state majore care colaborau unul cu celălalt.“

Aceste divagații de alienat mintal merg laolaltă cu observațiile uimitor de *lucide* ca aceasta, pe care a împărtășit-o mareșalului Antonescu, conducătorul român, în 26 martie 1944: „Stalin nu era om care să-și asume riscuri. Exemplul Poloniei este tipic: nu le-a ordonat unităților sale să avanseze, în ciuda invitației germane, decît în momentul în care imixtiunea în afacerea poloneză n-a mai comportat nici un pericol... Chiar atunci cînd are un revolver iar adversarul nu este înarmat decît cu un cuțit, el va aștepta pînă cînd acesta din urmă va adormi: este un Goliat care se teme de David. Are cruzimea animalului sălbatic și lașitatea omului.“ Remarcă *lucidă* care

alternează cu considerații ale unui ignorant despre Tuhacevski și cîteva fărîme de informații exacte, amestecate cu stupidități de maniac.

Albert Speer mai spune că Hitler era „prizonierul teoriei sale după care slavii nu erau decît niște sub-oameni". Dar Führerul „vorbea despre Stalin cu multă considerație, punînd în evidență analogiile între propria sa rezistență și aceea a lui Stalin... Spunea adeseori pe un ton glumeț că cel mai bun lucru de făcut, dacă se va reuși supunerea Rusiei, ar fi să i se încredințeze lui Stalin administrarea țării, evident sub tutela Germaniei, căci în privința științei de a se purta cu rușii era șeful cel mai bun care se poate imagina. Îl socotea pe Stalin, într-o oarecare măsură, un coleg".

Și Stalin îl privea pe Hitler ca pe un coleg. Se convinsese că amîndoi erau făcuți să se înțeleagă. Va fi neconsolat, el, infailibilul, că s-a înșelat într-o asemenea măsură în privința lui Hitler și că a fost înșelat de Hitler într-o asemenea măsură. Există nenumărate mărturii incontestabile în acest sens, în special cea a fiicei sale, care în plus citează multe exemple ale obsesiilor sale iudeofobe în timpul războiului și după aceea. Și le potolea cu cea mai mare cruzime, chiar în propria-i familie. Și el punea la cale o „soluție finală", după modelul lui Hitler, dar prin alte mijloace. În acest caz ca și în multe altele nu se grăbea. Războiul îi solicita întreaga atenție, punea puterii sale unipersonale nenumărate probleme. Persecutorul prin excelență se credea persecutat, de cine dacă nu de evrei (considerați, sub regimul sovietic ca o naționalitate). Se știe cum își savura cu mult timp înainte „dulcea răzbunare".[1]

După un clișeu atît de răspîndit, Stalingradul a fost o „cotitură" a războiului, dar nu în sensul pe care l-a lăsat să se înțeleagă propaganda comunistă și credulitatea populară, ca și cinismul lui Stalin și complezența conducătorilor anglo-americani. Nici o persoană de bun simț nu ar trebui să creadă că înaintarea germană pînă pe Volga, adică 1 600 de kilometri în profunzime, a fost o manevră strategică abilă a Armatei Roșii și că atitudinea nesăbuită a lui Hitler ar fi imputabilă geniului lui Stalin. Fapt este că masacrul înspăimîntător datorat celor doi siniștri „colegi" nu face tocmai cinste civilizației secolului XX. De aceea, istoria adevărată a acestui episod nu a fost scrisă; sub Stalin era interzis, și după „destalinizarea" relativă inaugurată sub Hrușciov, memoriile militare, chiar și cele ale mareșalilor, vor face parte din literatura oficială, adică tendențioasă și mincinoasă. Semnatarii nu sînt de altfel adevărații autori care trudesc cu sîrg în vreo oficină a Comitetului Central. Detaliu burlesc pentru a caracteriza această literatură: meritul tristei victorii de la Stalingrad, retras lui Stalin după

---

[1] Albert Speer: *Au coeur du Troisième Reich,* Paris, 1971. — Svetlana Allilouieva: *Vingt lettres à un ami,* Paris, 1967; *idem*: *Une seule année,* Paris, 1971.

Congresul al XX-lea, atribuit lui Hrușciov cînd acesta a întruchipat puterea, i-a fost de asemenea retras după căderea lui.

Imposibilitatea de a scrie o istorie sinceră a „marelui război patriotic" rezultat din pactul Hitler-Stalin este demonstrată prin experiența istoriografului Aleksandr Nekrici. Acesta, foarte conformist în „marxism-leninismul" lui, dar autorizat de Partid să trateze despre un moment al războiului în limitele prescrise de către autorități sub Hrușciov, și-a scris polilogia în stil de propagandă patriotică, întrețesută cu poncife sonore și patronată de Academia de Științe, dar cu două capitole veridice despre începutul ostilităților, deci despre răspunderea dezastruoasă a lui Stalin, pentru că atunci era permis. Dar cînd s-a produs la „vîrful" partidului un reviriment o dată cu dizgrația lui Hrușciov, cartea (deși fusese primită favorabil de critică și de cititori) s-a dat la topit, autorul a fost defăimat, exclus din Partid și lipsit astfel de mijloace de existență. S-a bucurat totuși de privilegiul de a se expatria, zece ani mai tîrziu. Aviz pentru cei care voiau să scrie cinstit despre Stalingrad.

Churchill povestește în *Memoriile* lui o conversație cu Stalin în care transpare, în termeni imprecişi, ideea conform căreia cooperativizarea agriculturii costase vreo zece milioane de vieți omenești în satele sovietice și acest lucru a fost necesar. Numărul de victime la Stalingrad nu avea deci de ce să-l afecteze pe Stalin (o jumătate de milion, poate, dar *Marea Enciclopedie Sovietică* evită să dea o cifră, iar *Larousse* nu menționează decît pierderile germane). Stalin este prea prudent pentru a-și număra pe față victimele, care vor figura în anonimatul statisticilor viitoare. Își va duce prudența pînă la a se abține să se apropie de front, lucru atestat de mai multe surse sovietice. În schimb, este imprudent în minciună, știind totuși, din proprie experiență, că minciuna n-are consecințe imediate. Un singur exemplu: în 7 noiembrie 1942, el anunță că „forțele inamicului, deja slăbite, sînt pe cale de a fi zdrobite. În timpul războiului, Armata Roșie a scos din luptă mai mult de 8 milioane de soldați și de ofițeri dușmani". Îndrăznește să afirme asta după 16 luni de război. Or, în 1945, după 68 de luni de război pentru ea, Germania nu pierduse „decît" 2 800 000 de militari. Pentru Stalin, pe care nu-l putea contrazice nimeni, prea puțin conta asta.

Punctul lui cel mai tare constă în arta de a-i îmbrobodi pe aliați, care se pretează bucuroși la asta. Din punctul acesta de vedere, și Hitler se dovedește uimitor de *lucid*, cînd îi spune mareșalului Antonescu, întrerupîndu-și divagațiile pe diferite teme: Stalin „nu solicită niciodată, ci doar pretinde sau protestează. Cînd i se dă ceva, este pentru că acel ceva i se datorează. Cînd el este cel care restituie, nu spune că o face din obligație ci, dimpotrivă, pentru că este generos. Astfel, a știut să-i convingă pe englezi și mai ales pe americani că nu ei sînt aceia care-i ajută pe sovietici să se apere, ci că Stalin a intrat în război numai pentru a-i scoate

pe occidentali dintr-o situație dificilă. Rusul (*sic*) care ar fi fost, fără ajutorul american, obligat să capituleze încă din vara lui 1942, a reușit să se facă privit de către Aliați ca un salvator... Ca să obțină un asemenea rezultat el a pus la bătaie milioanele de ruși morți pe front. Atît că a știut să-i convingă pe soldați că mor nu pentru regimul comunist, ci pentru patria rusă."

Căci Stalin, bine informat chiar de către americani, care-și răspîndesc opiniile și-și etalează „secretele", bine informat și de serviciile lui de spionaj a căror valoare a subapreciat-o totuși în ce privește întoarcerea la 180 de grade a lui Hitler în 1941, a știut să exploateze la maximum concursul pe care Churchill și Roosevelt erau foarte dispuși să i-l dea pentru a-l ține în șah pe monstruosul agresor devenit inamic comun. Să sară în ajutorul țării atacate, devenită fără voia lui aliată a democraților împotriva cărora spumegase pînă mai ieri, era ceva normal. Dar nu era deloc normal ca ei să ignore natura, intențiile, proiectele regimului și ale conducătorilor stăpîni ai acestei țări, victimă a celor ce-o stăpîneau.

Englezii, care și l-au citit pe Shakespeare și chiar cei care nu l-au citit, știu că *„Necessity creates strange bedfellows.*" La fel știu și americanii. Dar nimic nu justifica pretențiile lui Stalin prelungite pe toată durata războiului, ca și cum ar fi avut drepturi de revendicat, mai ales cînd a început să exercite presiuni asupra lui Churchill și Roosevelt ca să întreprindă o debarcare în Europa atunci cînd nu existau mijloacele practice ale unei asemenea întreprinderi. Pretenția aceasta, de deschidere a unui „al doilea front", adevărat șantaj exercitat de Stalin asupra binefăcătorilor săi incapabili s-o accepte, îi făcea să se teamă de eventualitatea unei păci separate, profitabilă numai lui Hitler. Cei doi șefi ai coaliției occidentale nu-l cunoșteau pe Stalin. Pînă și reaua lui credință strigătoare la cer în legătură cu un „al doilea front" nu l-a învățat nimic pe Roosevelt care, pînă la moarte, a vrut să creadă în metamorfozarea lui Stalin într-un democrat aspirînd spre justiție și pace eternă.

Stalin a știut să-i îmbrobodească nu numai pe Churchill și Roosevelt, ci mai tîrziu și pe de Gaulle, așa cum îl îmbrobodise pe Beneš și atîția alții. El i-a fraierit și pe toți înalții lui oaspeți, diplomați, ziariști cunoscuți, oameni de afaceri etc. veniți să-și „dea seama", pe loc, *de visu*, de calitățile legendarului personaj. Tuturor le spunea pur și simplu ceea ce aceștia doreau să audă, știind că nimic nu-l va împiedica să acționeze, o dată ocazia ivită, așa cum dorea el. Nu aștepta de la Occident decît un ajutor material nelimitat, ferm hotărît să nu plătească niciodată nici un bănuț. Roosevelt i l-a trimis pe omul lui de încredere, Harry Hopkins, care s-a întors încîntat că a stat de vorbă cu un om așa de simplu, așa de cumpătat. O singură dată a schimbat Stalin tonul, atunci cînd a vorbit despre Hitler, fostul lui partener viclean: „Cînd te gîndești ce încredere am avut în omul ăsta..." Mărturie sinceră în totalitatea ei. Americanilor Stalin nu le cere decît tancuri, avioane, tunuri,

camioane, benzină etc. uitînd să precizeze că va șterge de pe ele marca americană de origine pentru a o înlocui cu semne fictive în limba rusă...[1]

Cu o lună înainte de agresiunea germană, Stalin s-a ales președintele Consiliului Comisarilor, care va deveni curînd, pentru mai multă respectabilitate burgheză, „Consiliu de Miniștri“; puțin mai tîrziu va fi președintele Comitetului Apărării și curînd își va lua în plus titlul de comisar pentru Apărare, apoi acela de comandant suprem al forțelor armate și în final se va numi generalissim. Nesătul, își va adăuga între timp la numeroasele decorații pe cea de Erou al Muncii Socialiste, apoi pe cea de Erou al Uniunii Sovietice. Crescut astfel în proprii ochi ca și în aceia ai masei umane supuse și inculte, el a deliberat împreună cu Roosevelt și Churchill la conferințele de la Teheran (1943) și de la Ialta (1945), cu președintele Truman la Potsdam (1945), sigur de el, sigur de sacrificiile umane de care nu se sfia să se prevaleze și pe care numai imperiul lui le-ar fi putut suporta, sigur mai ales de ignoranța interlocutorilor care-l numeau cu drăgălășenie „Uncle Joe“, diminutiv amical pe care l-a considerat peiorativ, dar care a fost adoptat rapid de presa americană, grăbită să se ia după modă.

În felul acesta la Ialta Polonia a fost trădată și oferită dominației comuniste, în schimbul unor vane promisiuni cu privire la independența ei, formulate de asasinul celor aproape 12 000 de polonezi prizonieri la Katîn. N-a avut loc în timpul acestei conferințe nici o „împărțire a lumii“, cum a vrut de Gaulle să facă să se creadă în Franța, unde o literatură pseudo-istorică, polemică și mincinoasă a proliferat pe această temă înșelătoare, unde falsa „împărțire a lumii“ a devenit, împotriva evidenței, o noțiune curentă. În schimb, acordurile de la Ialta includeau o clauză secretă, inavuabilă, care nu va fi dată la iveală decît treizeci de ani mai tîrziu, ceea ce ne obligă aici să răsturnăm ordinea cronologică, deja trangresată în această postfață prin referirile la raportul lui Hrușciov, la amintirile Svetlanei Allilueva, la mărturia lui Soljenițîn și a altora. (Caracteristica acestui adaos la o carte scrisă acum 40 de ani ne obligă să ignorăm cronologia acolo unde secretul de stat a ținut sub obroc atîtea adevăruri. Nu putem avea pretenția decît să trasăm în linii mari cronica și să sugerăm lecturi complementare.)

Clauza secretă de la Ialta comporta angajamentul de a „repatria“ cu forța sau de bunăvoie, deci cu forța, supușii arbitrar numiți sovietici, de categorii foarte diverse și stabiliți în afara granițelor țării de origine. Nimeni în

---

[1] A.M. Nekrici: *22 iunie 1941*. Moscova, 1965. Traducere franceză: *l'Armée Rouge assassinée*, Paris, 1965. — Harry Hopkins: „My meeting with Stalin“, *American Magazine*, decembrie 1941. — Eric A. Johnson: „My Talk with Stalin“, *The Reader's Digest*, octombrie 1944. — Elliott Roosevelt : „A Personal Interview with Stalin“, *Look*, 4 februarie 1947.

Occident n-a avut cunoștință de actul îngrozitor prin care Roosevelt și Churchill, ignoranți în această materie și inconștienți, crezînd că nu trebuie să-i refuze nimic lui Stalin, au dat pe mîna zbirilor și călăilor din GPU mai mult de 2 milioane de oameni, bărbați, femei și copii. Mulți dintre acești nefericiți au preferat să se sinucidă, mulți n-au cedat decît după cele mai crunte violențe, cei mai mulți au pierit în chinurile Gulagului, al cărui nume nu era încă răspîndit în lumea întreagă, dar asta nu înseamnă că niște șefi de stat care se respectă sau consilierii lor aveau dreptul să-i ignore existența.[1]

La Potsdam, președintele Truman era încă și mai novice în fața unchiului lui „Uncle Joe" decît predecesorul său. Întors în Statele Unite, el a declarat publicului: „L-am cunoscut bine pe Joe Stalin și-l iubesc pe acest bătrîn Joe, este un tip de nădejde. Dar Joe este prizonierul Biroului Politic. Nu poate să facă ce vrea. Își ia angajamente și dacă ar putea și le-ar ține, dar membrii guvernului (?) spun foarte clar că nu poate să și le țină" (vezi *L' Observateur des Deux Mondes*, 15 iulie 1948). Printr-o mulțime de agenți aflați în solda lui sau devotați lui, i-a fost ușor lui Stalin să acrediteze imaginea poziției lui precare în fața redutabilei opoziții a lui Molotov și a acoliților lui, de unde datoria americanilor de a-i face pe plac pentru a evita agravarea situației. *The New York Times* susținea serios această teză, de pildă printr-un articol al lui Dorothy Thomson, care și-ar avea locul într-o antologie. Lui Truman, Roosevelt îi ținuse predici pe tema asta, lui Roosevelt aceleași predici i le ținuse Beneš și ex-ambasadorul său la Moscova, foarte bogatul și foarte stupidul Joseph Davies, autorul unei apologii lipsite de orice măsură și pudoare la adresa crimelor și minciunilor lui Stalin (vezi *Mission to Moscow*, New York, 1941).

Înconjurat de asemenea competențe, nu-i era deloc greu „unchiului Joe" să lase impresia unui democrat filantrop și cumsecade, în contrast cu răul și intratabilul Molotov. I se datora ajutor și asistență în toate felurile, sub toate formele. De aceea armata americană ajunsă pînă în centrul Europei a primit ordin să-i lase Armatei Roșii avantajul de a lua Berlinul și Praga. Consecințele se cunosc. William Bullitt, prieten personal și ambasadorul lui Roosevelt la Moscova, pe urmă la Paris, a explicat atitudinea acestuia în articolul lui din 1948: „Cum am cîștigat noi războiul și am pierdut pacea". El a arătat cum au acordat americanii „sprijinul lor necondiționat și fără nici un fel de recompensă" aliatului lui Hitler și cum a beneficiat Stalin în plus de un ajutor de 11 miliarde de dolari.

Vorbind despre Stalin, Roosevelt i-a spus lui Bullitt: „Dacă-i dau tot ce-i pot da, fără să-i cer nimic în schimb, *noblesse oblige*, nu se va putea gîndi să anexeze nimic și va accepta să acționeze alături de mine pentru construirea

[1] Julius Epstein: *Operation Keelhaud. The story of forced repatriation.* Introduction by Bertram D. Wolfe, Old Greenwich, Cann., 1973. — Nicholas Bethell: *The Last Secret*, Londra, 1974. Trad. fr.: *le Dernier Secret*, Paris, 1975.

unei lumi a democrației și a păcii". Bullitt a remarcat că în materie de *noblesse oblige* nu avea de-a face în cazul ăsta cu ducele de Norfolk, ci cu un bandit caucazian care se gîndește, atunci cînd obține ceva degeaba: *partenerul meu nu este decît un prost* (vezi *Est et Ouest*, B.E.I.P.I., supliment, 16 mai 1949).

Bullitt nu știa cîtă dreptate avea să-l califice pe Stalin drept bandit. Nu știa că Jaurès îi scrisese, la începutul secolului, lui Charles Péguy: „O clasă apărută în sînul democrației care, în loc să se supună legilor democrației și-ar prelungi dictatura dincolo de primele zile ale revoluției, nu va mai fi în curînd decît o bandă care și-a instalat corturile pe teritoriul unei țări și-i jefuiește resursele." Sub pana lui Jaurès, cuvîntul *bandă* nu reprezintă o injurie, ci o definiție. Și cum pot fi desemnați membrii unei *bande* și mai ales căpetenia lor, atunci cînd ne aflăm în 1977, iar banda și-a *instalat corturile* de acum 60 de ani? Bullitt îl citează pe ex-ambasadorul Joseph Davies care crede în „cuvîntul de onoare al guvernului sovietic ca în cuvîntul Bibliei" și comentează: „El (Davies) nu spune că Stalin violase tot atît de multe acorduri internaționale ca și Hitler."

Și cum trebuie numită căpetenia unei bande care a trimis un asasin în Mexic ca să ucidă un adversar politic aflat în exil? În 20 august 1940 lui Troțki i s-a zdrobit țeasta cu lovituri de piolet de către unul dintre partizanii lui, în realitate agent al GPU, aflat în misiune. Act de banditism calificat, crud și laș, purtînd semnătura lui Stalin.[1] Victima nu dispunea în lupta politică de nici o altă armă decît pana lui. Și această crimă nu este decît o verigă într-un lanț fără sfîrșit de crime în care inițiativa stalinistă nu lasă nici un dubiu: dovezile și probele abundă, nu este aici loc pentru a le expune. Crimele individuale ale lui Stalin sînt nenumărate, așa cum nenumărate sînt crimele lui colective. Și creierul lui pervers va dispărea o dată pentru totdeauna tocmai cînd pregătea o crimă comparabilă ca monstruozitate cu colectivizarea, cu foametea repetată, cu războiul în care este co-responsabil.

Stalin preluase de la Hitler noțiunea de „evrei utili", referitoare la acel număr restrîns de evrei pentru moment de neînlocuit și pe care va avea timp destul să-i înlocuiască imediat ce-și va fi format înlocuitori capabili. Îi păstra deci pe cîțiva dintre ei în poziții foarte privilegiate, foarte puțini, pentru a păstra aparențele, eliminîndu-i pe alții de pe pozițiile și funcțiile lor de răspundere, pregătindu-și în paralel propria sa versiune viitoare de „soluție finală", după expresia lui Hitler. Tot așa, cinicii de la Moscova îi etichetau drept „idioți utili" pe simpatizanții din străinătate, definiți ca „liberali" în Statele Unite, ca „intelectuali de stînga" în Franța (inclusiv subcategoria

[1] Între timp serviciile secrete sovietice au dezvăluit detalii despre acest asasinat prin cel mai calificat reprezentant al lor, șeful misiunilor speciale ale lui Stalin, Pavel Sudoplatov; vezi: Pavel Sudoplatov, *Misiuni speciale*, Elit-comentator, București, 1996 (*n.t.*).

„existențialiștilor“), iar cele două țări nu dețineau exclusivitatea în asemenea perversiuni. Una dintre reușitele cele mai uimitoare ale lui Stalin a fost punerea în aplicare și punerea în scenă, în beneficiul propriei persoane, a unei desfășurări fără precedent de ceremonialuri „de curte“, a unui concert de elogii delirante nemaivăzute și fără echivalent în nici o limbă.

Molima s-a propagat dincolo de hotarele imperiului său, stimulată prin mijloace de corupție multiple și a căror presiune a avut o contribuție considerabilă în a orienta puterile publice „burgheze“ într-un sens favorabil imperialismului sovietic. Se amesteca aici, desigur, ceea ce Anatole France numește „generozitatea tumultuoasă a ideilor generale“, în cazul dat o seducție naturală pentru principiile abstracte ale socialismului, chit că deprinderile lui Stalin au mers mai degrabă în direcție contrară în practică. Nimeni nu putea să facă mulțimea de naivi și de ignoranți, în care intrau și „mediile bine informate“ și „cercurile autorizate“ și alte ficțiuni general admise, să înțeleagă care era adevărul. Rezultatul a fost că o forță malefică a putut cîștiga de partea voinței sale dominatoare aprobarea aproape universală.

Și totuși, s-a văzut ce fel de om era Stalin din timpul războiului civil din 1936–1939 în Spania, cînd intervențiile lui, mereu de partea contrarevoluției, mereu în dezavantajul taberei democratice, dezmințeau profesiunile de credință socialiste afișate. Se știa că în plin război european își dusese la bun sfîrșit pornirea ucigașă față de Bund, partid polonez, și-și exercitase, asupra unor intelectuali inofensivi, iudeofobia asasină, sub pretextul perfid al „cosmopolitismului“ și din unicul motiv al originii lor. Numai cine nu voia să înțeleagă nu înțelegea. De altfel multe dintre actele lui Stalin se dovedeau a fi realmente de neînțeles pentru conducătorii occidentali și liderii de opinie.

Astfel, cînd în 15 mai 1943 suprimă dintr-o trăsătură de condei Internaționala comunistă, „experții“ își închipuie că a răspuns unei pretenții a lui Roosevelt. Presupunere gratuită și în întregime falsă: Roosevelt n-avea nici un amestec aici, explicația se găsește în lucrarea de față (p. 468) în care se reproduce această expresie a lui Stalin: „Internaționala comunistă nu reprezintă nimic și nu există decît datorită sprijinului nostru“. Există și alte aprecieri ale lui, și mai disprețuitoare, despre această „mică prăvălie“. Nu aștepta decît un moment propice pentru a se debarasa de ea și, împușcînd doi iepuri dintr-o dată, pentru a le da apă la moară clevetitorilor. Lui Roosevelt îi era prea frică să-l supere, a spus-o în nenumărate rînduri. Iar Stalin, în acest caz, nu renunțase decît la o fațadă, păstrînd în întregime sub control partidele comuniste reduse la condiția de umili servitori.

Aceeași neînțelegere a Occidentului în fața măsurilor obscurantiste impuse în literatură și artă sub autoritatea lui Andrei Jdanov, împotriva unor scriitori și artiști de talent ca Anna Ahmatova, Boris Pasternak, Șostakovici și atîția alții. Termenul de „jdanovism“ pus atunci în circulație era impropriu, Jdanov nefiind decît un instrument al lui Stalin. La fel s-a vorbit pe nedrept despre *ejovșcina*, pentru a desemnna perioada în care Ejov ordona

represalii terifiante, deși n-a fost nici el decît o slugă a lui Stalin. Artificii de limbaj ciudate, care dezvăluie o tendință irațională de a-l exonera pe Stalin de o parte din turpitudinile lui.

Era nevoie, pe termen lung de o orbire ciudată și tenace ca să nu afli ce era Stalin, pentru a nu-l înțelege, pentru a nu-i descifra jocul implacabil, nici după masacrul nefericiților polonezi, în majoritatea lor ofițeri în rezervă, lipsiți de apărare, masacru conceput și ordonat cu sînge rece cu scopul de a lovi mortal în intelighenția Poloniei.[1] Pe toată durata războiului Stalin n-a încetat să-și urmeze genocidul propriu, urmărind mai multe scopuri în același timp, după propriile-i criterii, în slujba a ceea ce complicii lui vor masca sub formula de „cult al personalității". Lista obsesiilor, fobiilor, delirurilor sale însoțite sau urmate de acte criminale ar necesita un întreg capitol. Niciodată nu s-a știut exact în ce a constat o anumită „afacere de la Leningrad" care a decimat cadrele superioare de partid din acest oraș. Ceea ce pare indiscutabil este că pentru Stalin numai morții nu vorbesc, numai ei nu vor reveni niciodată. Necrologia acestui regim terorist care exercită asupra reprezentanților Occidentului civilizat o fascinație de un gen dificil de înțeles este interminabilă.

Roosevelt își propunea să-l „îmblînzească" pe Stalin (este expresia americană) venind în întîmpinarea dorințelor lui, fără nici o reciprocitate. A fost destul de inconștient ca să se deplaseze el, bolnav și bătrîn, pînă la Teheran și la Ialta „pentru a-l întîlni pe Stalin personal și pentru a-l convinge să accepte procedee creștine și principii democratice", scrie Bullitt care descrie invadarea de către comuniști și prietenii lor a administrației de la Washington. „Departamentul de stat, cel al Finanțelor la fel ca și alte instituții au fost împănate cu partizani ai Sovietelor. Departamentul de Război a început să admită comuniști cunoscuți și bolșevizanți în rîndurile ofițerilor care aveau acces la informațiile secrete". Etc. Puțin a lipsit ca vicepreședintele Henry Wallace, prostalinist din ignoranță și naivitate, să nu devină președinte al Statelor Unite la moartea lui Roosevelt în 1945. Truman a moștenit această politică. Churchill nu s-a simțit capabil să se împotrivească. Stalin nu întrevedea nici un obstacol.

În cele din urmă, capacitatea industriei americane combinată cu tenacitatea britanică au reușit să biruie nebunia nazistă, Stalin risipind fără să

---

[1] Cu același perfid gînd ascuns, el a incitat, prin intermediul radioului în 29 iulie 1944, forțele patriotice din Varșovia să se răscoale împotriva nemților imediat ce Armata Roșie s-a aflat în apropierea capitalei poloneze, dar sovieticii au rămas pasivi în timp ce nemții, bine echipați, i-au masacrat pe insurgenții polonezi lăsați să se descurce singuri. Provocare sinistră, tipic stalinistă, pentru a epuiza Polonia, pe care o relatează Churchill în *Memoriile* lui. Vezi Henri de Montfort: *le Massacre de Katyn,* Paris, 1966. — Joseh Czapski: *Souvenirs de Starobielsk,* Paris, 1945; *id. Terre inhumaine,* Paris, 1949. — Stanislas Mikolajczyk: *Le Viol de la Pologne,* Paris, 1949.

stea pe gînduri materia primă umană care nu va fi evaluată decît după moartea lui. Prin cele mai vulgare procedee ale reclamei comerciale de o parte și de cealaltă s-a făcut totul, în special de către aliații lui provizorii, pentru ca Stalin să apară ca marele învingător în războiul pe care el însuși împreună cu Hitler îl pusese la cale. S-a făcut totul pentru a-l slăvi, a-l încorona, a-l acoperi cu laurii nemeritați ai victoriei.

Cu intuiția lui, Roosevelt era sigur că Stalin „nu va încerca să anexeze nimic și va lucra alături de mine pentru construirea unei lumi a democrației și a păcii". În realitate, Stalin a anexat mai mult de 680 000 kilometri pătrați, populați de aproape 25 de milioane de suflete. În plus, a adus sub jugul lui șase țări europene întinse pe mai bine de 800 000 de kilometri pătrați și populate de vreo 90 de milioane de locuitori. Roosevelt n-a trăit să vadă roadele politicii sale, ale cărei consecințe stabilizate după 30 de ani de existență și-au avut consacrarea la conferința de la Helsinki din 1975. Dar a avut discipoli, fiindcă în Franța, în fața Adunării Naționale, ministrul Afacerilor Externe s-a bucurat, relatează *Le Figaro* din 30 octombrie 1975, pentru Conferința de la Helsinki, „marea operă căreia generalul de Gaulle i-a deschis calea acum 10 ani". În realitate, Roosevelt se aflase în această privință cu 10 ani înaintea lui de Gaulle.

„Stalin s-a schimbat" acesta era laitmotivul pe care-l auzea W. Bullitt la Casa Albă, la departamentul de stat și alte instituții guvernamentale de la Washington, repetat de *fellow-travelers* (tovarășii de drum ai comuniștilor) în timpul anilor funești. Ce știau aceștia și de ce s-ar fi schimbat Stalin? Dovada că rămăsese același a dat-o în 6 iunie 1945 afirmînd sus și tare în fața lui Harry Hopkins că Hitler nu murise. Minciună grosolană, pusă în circulație cu bună știință pentru a căuta gîlceavă, în caz de nevoie. (Moscova nu va admite decît în 1968 moartea lui Hitler.) Faptul că la procesul „criminalilor de război" la Nürenberg, în noiembrie 1945, reprezentanții sovietici au luat loc în sala de tribunal în scaunele judecătorilor în loc să se afle pe banca acuzaților nu putea decît să-l încurajeze pe Stalin în aroganța și în pretențiile lui nelimitate.

Stalin nu se schimbase și nu putea să se schimbe în comportamentul lui patologic de criminal incurabil. Toate actele lui și toate faptele lui, din care nu putem menționa decît puține exemple în această postfață sumară care se limitează să consemneze esențialul dintr-o carieră oripilantă și să sugereze lecturile complementare esențiale, o dovedesc. Fiind de la sine înțeles că crimele lui Ejov, șeful GPU, și cele ale lui Beria, succesorul său, trebuie trecute în contul lui Stalin, domnul și stăpînul lor.

Herodot povestește că înainte de invazia perșilor în Grecia, Xerxes, fiul lui Darius, ordonase să fie biciuite valurile Mării Egee care spărseseră podul lui de vase, pentru a le învăța să stea liniștite. Și Stalin pretindea să

poruncească elementelor nesupuse și a hotărît să deturneze curenții aerieni pentru a înfăptui „transformarea stalinistă a naturii", plantînd perdele de arbori pe kilometri întregi de teren pentru a împiedica vînturile să contribuie la uscarea imenselor regiuni aride. O enormă paradă apologetică a însoțit această experiență costisitoare fără precedent, socotită dinainte fără sorți de izbîndă de către specialiști competenți în cultura copacilor și care s-a terminat într-adevăr printr-un lamentabil fiasco trecut cu grijă sub tăcere.

„Corifeul științei" cum îl numesc curtenii lui nu s-a mulțumit cu această extravaganță ecologică. S-a amestecat și în biologie și în genetică. Analfabet în materie, i-a acordat totală încredere unui șarlatan agronom, Trofim Lîsenko, care se lăuda cu crearea unei agrobiologii materialiste și „proletare", opusă legilor lui Mendel, lucrărilor lui Morgan, acuzați de idealism burghez și retrograd. Impostorul pseudomarxist înzestrat cu geniu universal care lăsase soarta Europei în mîinile lui Hitler își atinge scopurile alungîndu-i din Academia de Științe Agricole pe Nikolai Vavilov, savant adevărat, și pe ireproșabilii lui colaboratori, învinuiți toți de sabotaj, de „troțkism" și de alte minciuni infame pentru a fi dați pe mîna călăilor GPU (Vavilov și mulți alții au murit în închisoare și în lagărele Gulagului). Și-a impus prin teroare teoria „eredității caracterelor dobîndite" sfidînd achizițiile geneticii clasice, condamnată ca „occidentală", ca și cum stalinismul inculcat fidelilor ar fi transmisibil progeniturilor prin gene și cromozomi, a căror existență o nega el însuși. Cît despre experimentele sale agronomice, ducînd la rezultate pe dos și cu pierderi mari, nimic n-a rămas din ele. Și acolo este vorba din nou despre stalinism sub pseudonimul fals de „marxism-leninism".

În relațiile sale cu comunismul internațional, Stalin a putut să supună și să umilească vechile secțiuni ale organizației create de către Lenin, dar după epurări care au durat un sfert de secol, reînnoindu-le aproape în întregime componența și aducînd în ele o corupție fără precedent în istoria mișcării muncitorești. Dar s-a înșelat grav închipuindu-și că va supune secțiile din Iugoslavia și din China (aceasta din urmă nu se va emancipa decît după moartea sa, dar deja în timpul vieții apar semnele unei voințe de independență).

În raportul lui secret, expunînd „mania grandorii" de care suferea Stalin, Hrușciov a citat o afirmație a acestuia: „Mi-ar ajunge o mișcare a degetului mic și n-ar mai rămîne nimic din Tito, s-ar prăbuși." Denunțînd această „megalomanie", Hrușciov a subliniat ignoranța megalomanului în privința unui conducător comunist foarte competent avînd „în spatele lui un stat și un popor crescut la aspra școală a luptei pentru libertate și independență". Stalin nu s-a limitat să „miște degetul mic", el a declanșat adevărate cutremure fără a-l intimida pe Tito, ins lipsit de iluzii în ce-l privește pe adversarul lui. Hitler era mai clarvăzător cînd îi spunea mareșalului Antonescu: „Ce bărbat, acest Tito!... N-ai putea face un pas în Serbia fără pericol! Iată un adevărat erou național... Pe lîngă el, generalul de Gaulle era un erou de

mucava.“ În realitate, Tito știa cu cine și cu ce avea de-a face, spre deosebire de Roosevelt, Churchill și de Gaulle, iar hotărîrea lui de a rezista corespundea mijloacelor de rezistență de care dispunea. Lecția n-a fost înțeleasă la Washington, la Londra și la Paris în cercurile diriguitoare. În schimb, ea le va folosi lui Mao Tze-Dun și albanezilor cînd se vor înfrunta cu succesorii lui Stalin. Vor ști atunci să reacționeze fără slăbiciune și să vorbească singura limbă pe care o înțeleg staliniștii.

În timpul războiului și în perioada următoare, persecuția evreilor, pentru care, stimulat de Hitler, Stalin avea o adevărată obsesie, continua fără milă iar măsurile iudeofobe cele mai crude se abăteau una după alta asupra intelectualilor și artiștilor tratați de „cosmopoliți“, abandonați dezlănțuirii arbitrare a regimului, din ce în ce mai apropiată de „național-socialismul“ german. Stalin își rumega marele proiect exterminator prin alte mijloace decît cele ale lui Hitler, dar cu scopuri identice.

Brusc ceasul fatidic a sunat în 13 ianuarie 1953 cînd se anunță descoperirea unui complot al „medicilor teroriști“ acuzați de a-și fi ucis mișelește pacienții (Jdanov și alte importante personalități politice militare) și în plus de a fi în solda serviciilor secrete străine și anume a unei instituții filantropice evreiești denunțată ca criminală. Acești „călăi ai speciei umane“ *(sic)* au făcut toți, cum se cuvine, mărturisiri complete. Era vorba despre nouă somități ale medicinei, academicieni și profesori, dintre care șase de origine evreiască; puțin după aceea li s-au adăugat alți șase. Erau medicii Kremlinului deveniți „asasinii în bluze albe“. Această invenție fantastică, inimaginabilă, primită cu interes și deferență în lumea exterioară intoxicată de propaganda comunistă, n-a putut înșela pe nimeni în lumea sovietică: era semnalul pogromului final, ale cărui modalități nu le prevedea nimeni încă. Secretele tehnice ale GPU se filtrează greu.[1]

Ele se scurg totuși, cu timpul, căci inițiații sfîrșesc prin a-și da drumul la gură. Deportarea în masă a evreilor în nordul îndepărat al înghețatei Siberii era de atunci o previziune curentă în Partid și în jurul acestuia. Douăzeci de ani după amenințarea care plana asupra a milioane de oameni nevinovați, Aleksandr Soljenițîn va scrie în *Arhipelagul Gulag*: „… După zvonurile care circulau la Moscova, planul lui Stalin era următorul: la începutul lui martie, trebuiau spînzurați *medicii asasini* în Piața Roșie. Patrioții

---

[1] Ghédéon Haganov: „Le Communisme et les Juifs“, Paris, supliment al publicației *Contacts*, nr. 9 mai 1951. — „Staline contre Israël“, Paris, supliment al *B.E.I.P.I.* (*Est et Ouest*, februarie, 1953). — Sur la judéophobie communiste“, Paris, *Est et.Ouest*, nr. 319, aprilie 1964. — Lev Navrozov: *The Education of Lev Navrozov*, New York, 1975. (Această carte aduce mărturie în același sens cu Soljenițîn. Un pasaj de la pagina 46 spune că Stalin pregătea „un pogrom general, bine organizat, perfect centralizat, în urma căruia toți supraviețuitorii evrei vor fi închiși în lagăre de exterminare prin muncă, exceptîndu-i pe aceia ce vor fi declarați individual arieni“.)

indignați trebuiau în mod firesc (sub conducerea îndrumătorilor lor) să se lanseze într-un pogrom și atunci, guvernul (recunoaștem imediat aici amprenta lui Stalin, nu-i așa?) i-ar fi salvat cu mărinimie pe evrei de furia populară determinîndu-i să părăsească Moscova în aceeași noapte, în direcția Extremului Orient și a Siberiei, unde deja li se pregăteau barăci." Se cunoaște rata mortalității în lagărele morții lente, unde survin, în plus, nenumărate cazuri de moarte violentă.

Destinul a hotărît altceva: la 3 martie 1953, un comunicat oficial anunța hemoragia cerebrală care-l va ucide pe Stalin, precedînd cu trei zile necrologul: bolnavul a murit în 5 martie fără să-și fi recăpătat între timp cunoștința. Coincidența cu afacerea „medicilor asasini" avea să dea naștere la diferite ipoteze și numeroase zvonuri, într-o țară în care totul este secret, chiar și cînd nu există motiv. După Lev Niculin, Stalin dăduse ordin să nu se apropie nimeni de el fără ca el să-l fi chemat, se închisese în camera lui și nimeni n-a îndrăznit să intre decît după o zi de așteptare. Cei mai apropiați dintre aghiotanții lui au fost atunci alertați, aceștia au forțat ușa, dar prea tîrziu pentru a-i mai putea veni muribundului în ajutor. Versiune foarte plauzibilă și pe care de altfel nu o va amenda nici o alta semnificativă. O lună mai tîrziu, medicii teroriști, asasinii în bluze albe, erau eliberați, „reabilitați" în maniera ipocrită a stalinismului, fără vreo explicație sinceră și veridică asupra mașinațiunii a cărei victimă fuseseră. Doi dintre ei muriseră în timpul torturilor.

Toți „experții" occidentali prevedeau ascensiunea lui Molotov sau a lui Malenkov la „vîrful" Secretariatului. N-a fost nici unul nici celălalt. Alegerea conducerii colective s-a oprit asupra unuia dintre cei mai puțini importanți dintre membrii Biroului Politic, Nikita Hrușciov, fără îndoială fiindcă era cel mai sigur pentru colegii lui înspăimîntați, cel mai capabil să respecte sfatul lui Lenin: „Să nu se verse sînge în rîndurile partidului", fiindcă Molotov și Malenkov erau cel mai direct amestecați în crimele lui Stalin vizîndu-i pe tovarășii lui din Comitetul Central. Sîngele a curs cu toate acestea în sferele înalte ale Partidului, obișnuința deprinsă fiind o a doua natură; „sistemul" instaurat de Stalin nu putea funcționa altfel. Au avut loc numeroase execuții capitale, în realitate asasinate, în special al lui Beria (asupra căruia Hrușciov a dat mai multe versiuni) și al unor binecunoscuți cekiști. „Dar aceasta este o altă poveste".

Imediat după punerea în scenă cu toată pompa a ceremoniei funebre și după discursurile pe cît de grandilocvente, pe atît de nesincere în onoarea defunctului, s-a simțit în societatea sovietică o profundă ușurare. Numele lui Stalin care, sub teroare, umplea în fiecare zi fiecare pagină a ziarelor, dispare aproape complet și în curînd dispare complet. (Acest nume figura în calendarul pe 1953 de 367 de ori.) Vocabula „geniu" scrisă, dictată de

frică, în articolele de dicționar, a dispărut ca prin farmec. Se pregătea ceva ce nu se poate exprima, greu de definit, fără să se știe ce anume. „Reabilitarea“ bieților doctori supraviețuitori, fapt fără precedent, sugera așteptarea unei cotituri spre o anumită speranță.

În străinătate, incertitudinea dădea naștere la tot felul de ipoteze lipsite de temei, căci prestigiul artificial al lui Stalin pervertise cercurile influente și dezorientase opinia publică. Este suficient să amintim că în Franța, țară tratată drept inamică de către Stalin, Parlamentul adusese un omagiu solemn aliatului lui Hitler, cu toți deputații în picioare pentru a asculta cuvîntarea președintelui lor; un singur socialist, unul singur, care nu uitase nimic, a avut demnitatea de a rămîne așezat, iar numele lui, Jean Le Bail, merită reținut din acest motiv. Ceilalți parlamentari, de toate orientările, au împărtășit doliul complicilor.

Totuși la Teheran, la Ialta și în toate împrejurările, Stalin își manifestase ostilitatea și disprețul față de Franța pe care o considera războinică, agresivă, imperialistă. După opinia lui din timpul războiului, „Pétain reprezintă Franța, de Gaulle nu contează“. În tratativele lui cu Anglia, îi propune lui Anthony Eden o înțelegere conform căreia Anglia trebuia să instaleze baze militare permanente în Franța, în timp de pace, consemnează Churchill în *Memoriile* sale. Lista actelor și gesturilor sale de inamiciție ar fi lungă. Să reținem măcar faptul că 16 000 de alsacieni și loreni francezi, prizonieri în Gulag, nu s-au mai întors în Franța, victime ale tratamentului barbar îndurat sub regimul lui Stalin de prizonierii de toate categoriile. (Vezi „Staline contre la France“ în *Est et Ouest*, nr. 34, Paris, noiembrie 1950. Și „Jean Le Bail“ în *Contrat social*, vol. X, nr. 3, Paris, mai 1966). Republica Franceză nu-i purta pică, dimpotrivă.

Dar deplorabilul „cult al personalității“ lui Stalin, în Franța și în alte țări, avea să devină dezorientare în mintea fidelilor în 1956, după ce are loc la Moscova cel de-al XX-lea Congres al Partidului, în timpul căruia Hrușciov și-a rostit „raportul secret“ care nu va întîrzia să-și răspîndească ecourile în ciuda precauțiilor luate. A trebuit să ne referim aici la el fără a respecta cronologia, fiindcă evocă retrospectiv o mulțime de fapte. Documentul acesta, curățat de vocabularul pseudo-marxist și de minciunile convenționale care întrețin mitul Partidului și legendele regimului, ar merita să fie reprodus integral. Fiindcă, citit în cunoștință de cauză, el confirmă și justifică tot ceea ce am expus în lucrarea de față, cu o mulțime de detalii și ilustrații suplimentare, și marchează începutul revizuirii istoriei oficiale. Cîteva pasaje chiar par inspirate din această lucrare, deși nu este cazul, dar trebuie luate *cum grano salis*. Raportul trebuie citit în întregime. După citatele reproduse din el mai sus, ne vom limita să scoatem în relief cîteva dintre trăsăturile lui: ele dovedesc că, denigrat de dușmanii săi cei mai înverșunați, comunismul n-a apărut niciodată sub o lumină atît de defavorabilă ca aceea dezvăluită de Hrușciov.

Vorbind despre „complotul doctorilor“ el arată că Stalin însuși „a ordonat arestarea unor eminenți specialiști și a dat indicații cu privire la desfășurarea anchetei și cu privire la metodele de interogatoriu... A dat indicația ca academicianul Vinogradov să fie pus în lanțuri și ca altcineva să fie bătut“. El a spus ministrului securității: „Dacă nu obțineți din partea doctorilor recunoașterea vinovăției, vă voi tăia capul.“ A dat ordine anchetatorilor lui: „Bătăi, bătăi și iar bătăi.“ Etc. Raportul confirmă ceea ce știam din alte surse despre satisfacția sadică a lui Stalin în materie de represiune inchizitorială; lucrul este valabil și pentru mii de alți nevinovați chinuiți pînă cînd și-au dat sufletul de către torționari aflați în slujba lui.

Hrușciov îl atacă în special pe Beria pe care-l acuză, nu fără temei, de cele mai crunte nelegiuri și îl tratează drept spion (?) în serviciul străinătății. „Există astăzi dovezi că acest scelerat a urcat diferite trepte ale puterii călcînd pe un număr incalculabil de cadavre“, spune el, ceea ce este adevărat, dar tot atît de adevărat pentru toată echipa aflată atunci la putere, inclusiv Hrușciov, care pare lovit de amnezie cu privire la propriul său rol în Ucraina. (Vezi Lazar Pistrak: *The Grand Tactician. Khruschchev's Rise to Power*, New York, 1961.) Raportul citează nominal cazuri îngrozitoare de cruzimi comise de Beria „care lichidase zeci de mii de persoane“ nevinovate. Ceea ce-l acuză pe Stalin, tot atît cît și pe Beria și tot regimul pseudo-socialist.

Stalin nu este mai puțin acuzat atunci cînd Hrușciov îl denunță pe predecesorul lui Beria care întocmea liste de oameni condamnați dinainte: „Ejov îi trimitea aceste liste lui Stalin... În 1937–1938, 383 de liste conținînd numele mai multor mii de slujbași devotați ai Partidului, ai Sovietelor, ai Comsomolului, ai armatei etc. i-au fost trimise lui Stalin“, liste care ratificau aceste sentințe de condamnare colectivă la moarte. (Mai tîrziu, în memoriile sale, Hrușciov va scrie că victimele astfel desemnate erau trimise la „măcelărie“.) El dezvăluie faptul că Stalin îl suspecta pe Voroșilov că ar fi fost spion englez, se pregătea să-i lichideze pe Molotov și Mikoian, ca și tot Biroul Politic cu scopul de a „arunca un văl de tăcere peste actele sale rușinoase“. Hrușciov însuși, la fel ca Bulganin, se temea în orice moment că va fi trimis la „măcelărie“.

Raportul, devenit de atunci public și celebru peste tot, mai puțin în U.R.S.S. unde n-a fost tipărit și dat publicității, nu dă decît vreo 12 nume bine cunoscute dintre cadrele Partidului, ca exemplu, alternînd cu motivul obsedant al torturilor îndurate de victime, copleșite de „acuzații nebunești și lipsite de bun simț“. Nu era decît un început, cîntărit cu prudență și cu grija de a păstra rațiunea de a fi a Partidului, ficțiunea unei terminologii semimarxiste, amestecată cu o parte de adevăr, nu prea mare, astfel încît să rămînă intactă minciuna fundamentală pe care se sprijină întregul edificiu al statului totalitar. Așa cum a ajuns el pînă la noi, după o cenzură prealabilă operată în sferele cele mai înalte, raportul aduce o contribuție

esențială la biografia lui Stalin. O luptă surdă se dădea în culise în gruparea dominantă, care va fi numită „antipartinică“, etichetă tot atît de arbitrară ca și injuriile curente în oligarhia supremă. Ea va apărea la lumina zilei cu ocazia celui de-al XXII-lea congres, în 1961, încă și mai revelator pentru istorie decît raportul secret.

Căci de această dată, Hrușciov nu este singurul care-l pune la stîlpul infamiei pe Stalin, singur și flancat doar de cei doi bandiți, Ejov și Beria, numiți pe față „desfrînați“ de către apologeții lor de odinioară, ci o întreagă pleiadă de oratori care, de la tribuna congresului, îi vor pune sub acuzare pe principalii adjuncți ai tiranului discreditat și anume, Molotov, Malenkov, Kaganovici, Voroșilov, Bulganin. Printre acești acuzatori publici figurează Brejnev, Podgornîi, Suslov, Mikoian, Furțeva, Kuusinen, Șelepin, Pospelov, Ponomarev, pentru a nu-i semnala decît pe cei mai cunoscuți. Nu se poate rezuma în cîteva rînduri o dare de seamă de 1 800 de pagini.[1] Toate discursurile repetă neobosit aceleași formule despre „cultul personalității“, despre marele Lenin, despre Partidul infailibil, despre glorioasa revoluție din Octombrie. Dar aceste litanii concertate ale Biroului Politic sînt folosite pentru a încadra nemiloase rechizitorii împotriva „grupului antipartinic“ care n-ar fi ezitat să lichideze grupul de la conducerea Partidului dacă ar fi reușit să le submineze poziția în Secretariat (se spune și se repetă de mai multe ori cu litere de o șchioapă).

Să nu uităm că Molotov, Malenkov, Kaganovici și acoliții sînt găsiți tot timpul „vinovați de crimele cele mai grave“ și de „masacrarea unor oameni cinstiți“. Ei au decimat și au exterminat fără nici un motiv prețioase cadre din Partid. Au comis „crime bestiale“ și „represiuni brutale“ (represiune fiind sinonim cu tortură și asasinat). Unul a ucis cu mîna lui muncitori de toată încrederea, altul „și-a torturat subalternii“. Unul era „un adevărat sadic“, altul este „un gunoi“ și unul și celălalt sînt „fiare sălbatice“, care nu mai au în ei „nimic de adevărați comuniști“. Iar aceasta pe pagini întregi dintr-o dare de seamă totuși delestată în vederea publicării. În monotonia acestor lucruri îndelung repetate, o singură voce omenească, pe care cenzorii au uitat s-o șteargă, se face auzită: „Ne întrebăm cîteodată în ce fel oamenii aceștia (Molotov și acoliții lui) pot să trăiască liniștiți și să doarmă liniștiți. Ar trebui să-i chinuie coșmarele, ar trebui să audă plînsul și blestemele mamelor, soțiilor și copiilor tovarășilor noștri care au murit fără vină.“ Acest memorabil strigăt al lui A.N. Șelepin necesită un amendament: în general mamele, soțiile și copiii pier și ei, soarta întregii familii Tuhacevski o dovedește.

---

[1] *Cel de-al XXII-lea Congres* etc. Dare de seamă stenografiată, 3 volume, Moscova, 1962. — „Au XXIIe Congrès: aveux et révélations“, în *Est et Ouest*, nr. 270, 271, 272, 273, Paris, ianuarie și februarie 1962. — Merle Fainsod, *The 22nd Party Congress*, United States Information Service, f. d.

„Mi se strînge inima la auzul suferințelor fizice și morale pe care au trebuit să le îndure acești vrednici slujitori ai Partidului“, declară unul dintre acuzatori. Și totuși, nici unul dintre acuzați nu este lăsat să se apere, iar criminalii nu sînt trimiși în judecată. Deci Constituția sovietică, statutul Partidului, legislația și tot restul sînt petice de hîrtie, stalinismul îi supraviețuiește lui Stalin, chiar dacă este un stalinism din care lipsește demența creatorului său. Și cînd un anume N. N. Rodionov îi acuză pe Molotov, Malenkov, Kaganovici și alții de „banditism“, „gangsterism“, cuvintele sînt cum nu se poate mai potrivite pentru ca să justifice cuvintele lui Jaurès despre „banda care și-a instalat corturile pe teritoriu“ și expresia lui W. Bullitt despre „banditul caucazian“. Fiindcă este efectiv vorba despre banditism politic și nu, cum o cred o mulțime de ignoranți și de filistini din lumea întreagă, despre „marxism“.

Este foarte important să subliniem că numai la acest congres, la cinci ani după precedentul, stăpînii zilei s-au hotărît să-i „reabiliteze“ în fine, spunîndu-le pe nume, pe Tuhacevski și pe ceilalți militari de rang superior calomniați, insultați, murdăriți, asasinați ei și familiile lor, prin decizia Biroului Politic (nici un simulacru de tribunal, invocat cu ipocrizie în 1937, n-a fost necesar). Este evident că scrupulul adevărului și al dreptății nu are nici un amestec în această pseudoreabilitare, rezultat al unor calcule josnice și al unor reglări de conturi politice între cei care au profitat de toate aceste crime. Culme a ironiei, cel de-al XXII-lea congres a hotărît înălțarea unui monument în cinstea nenumăratelor victime, hotărîre rămasă literă moartă. Singura hotărîre pusă în aplicare a fost expulzarea din locul pe care-l ocupa în mausoleul lui Lenin a cadavrului lui Stalin concomitent cu schimbarea în Volgograd a numelui blestemat de Stalingrad.

Și ce monument funebru s-ar fi putut înălța ca să fie pe măsura numărului de victime sacrificate poftei neostoite de putere și de glorie deșartă a „celui mai mare conducător al tuturor timpurilor și popoarelor“, cum spunea plin de devotament Serghei Kirov? În 1950, într-un studiu serios și cît se poate de bine documentat la data respectivă, Paul Berline s-a străduit să evalueze pierderile sovietice în timpul războiului pus la cale de Stalin împreună cu Hitler („Combien y a-t-il d'habitants en U.R.S.S.?“ în *Est et Ouest*, nr. 35, Paris, noiembrie 1950). Prin diferite metode de calcul, ale căror rezultate concordă, se constată că „37,5 milioane de vieți omenești reprezintă costul demografic al războiului“ pentru Uniunea Sovietică, adică 30 de milioane de morți și 7,5 milioane de nașteri în minus. Mult timp mincinoșii de la Moscova n-au vrut să declare decît 17,5 milioane de morți, dar au sfîrșit prin a admite cifra de 25 de milioane, care figurează în ultima ediție (1976) a lucrării *Histoire de l'U.R.S.S.*, de obediență stalinistă, publicată de Presses Universitaires de France, printre multe alte cărți de

aceeași tendință. Germania, care a dus un război mai lung, și pe trei fronturi, n-a pierdut decît 2 800 000 de militari și 500 000 de civili. În aceasta a constat superioritatea „genialului“ Stalin.

După mai puțin de trei ani, un alt studiu al aceluiași Paul Berline: „Ce que Staline a coûté en vies humaines à l'U.R.S.S.“ (în *Est et Ouest*, nr. 82, Paris, februarie 1953) enumeră pierderile cauzate de foamete, colectivizare, mortalitatea în lagăre, agresiunea împotriva Finlandei, războiul mondial, denatalitatea, genocidul împotriva alogenilor etc., pentru a se opri tot la terifianta cifră de 37,5 milioane de suflete. Nu există precedent. Dar după această foarte detaliată expunere, sprijinită pe argumente puternice, alte date provenind tot din U.R.S.S. au adus confirmări, rectificări, inducții care fac să pălească evaluările precedente.

În 1964, profesorul I. Kurganov, economist, statistician și demograf, într-o expunere care se intitulează „Trei cifre“, compilînd și confruntînd exclusiv date sovietice, se fixa asupra cifrei de 44 de milioane de suflete (mortalitate și denatalitate) ca pierdere în timpul războiului dorit de Stalin în acord cu Hitler. El calcula pierderile anterioare războiului, începînd de la revoluția din Octombrie, ca depășind cifra de 66 milioane de suflete. În consecință, costul revoluției și al regimului sovietic ar depăși 110 milioane de vieți omenești, atît prin moarte prematură, cît și prin scăderea natalității din cauza acestei catastrofe demografice. Toate cifrele, coeficienții, indicii de variabilitate sînt expuși în fața cititorului, cu trimiterile lor indiscutabile. Doar imensul teritoriu sovietic a putut suporta o hemoragie atît de înspăimîntătoare, adusă de Aleksandr Soljenițîn la cunoștința unui vast public occidental fără să-i tulbure indiferența.[1]

De Gaulle nu avea în mod sigur nici cea mai vagă idee despre acest bilanț demografic atunci cînd spunea unui ziarist că Stalin a fost, „pentru Rusia“, „pozitiv“. Căci, vorbind despre generalul Franco, „pozitiv, în ciuda tuturor represiunilor și a tuturor crimelor“, el adaugă: „Și Stalin a comis crime. Și chiar mai multe decît Franco. El a fost totuși pozitiv, și încă cum, pentru Rusia, care o va recunoaște într-o zi.“ De Gaulle, ca și Roosevelt, „nu știa nimic despre Rusia“ și despre comunism și, la fel ca și Roosevelt (după George Kennan) „nu-i frecventa și nici nu aprecia opinia celor care știau cîte ceva“. (La Ministerul Afacerilor Externe l-a înlăturat pe singurul funcționar superior competent în materie.)

În *Memoriile de război* în care povestește întîlnirile sale cu Stalin la Kremlin în 1944, de Gaulle atribuie „pasiunii“ (?) interlocutorului său „un fel de farmec tenebros“ și „o voință de putere“ care n-are nimic comun cu ceea ce Nietzsche înțelege prin această expresie. El crede că Stalin este un

---

[1] I. Kurganov: „Trei cifre“ în *Novoe Ruskoe Slovo*, New York, 14 aprilie 1964; *id.*: „Catastrofă demografică“, *ibid.*, 5 dec. 1965. — A. Soljenițîn: *Arhipelagul Gulag*, vol. I, Paris, 1974 (trad. rom., Editura Univers, 1996, 1997).

„rus“ și cînd vorbește despre „Rusia“ nu folosește niciodată cuvîntul „sovietic“ sau îl folosește foarte rar. Ca și Roosevelt, ca și Churchill, el nu-și poate imagina că puterea bolșevică ar putea fi de un alt fel, de o altă natură decît cea a guvernărilor clasice cunoscute pînă atunci. Și tot ca Roosevelt, care-și imagina că edifică „Națiunile Unite“ pe doi stîlpi de susținere, S.U.A. și U.R.S.S., el speră să realizeze o Europă întinsă „de la Atlantic la Ural“ asociind Franța cu „Rusia“. În *Memoriile* sale, în care trebuie să-i recunoaștem talentul literar și abilitatea politică, el dă de înțeles că nu s-a lăsat înșelat de înscenarea pregătită la Moscova în onoarea lui, culminînd cu dineul de adio: „Masa strălucea de un lux inimaginabil. S-a dat un dineu uluitor.“ Dar va sfîrși prin a se înclina în fața personajului „pozitiv“. În treacăt, el preia o atenționare a lui Stalin adresată traducătorului său: „Știi cam prea multe, tu! Mi-ar plăcea să te trimit în Siberia.“ Se știe din lucrarea de față și din relatările Svetlanei cum se purta tatăl ei cu cei care „știau prea multe“. Nu s-a spus încă ultimul cuvînt în privința a ceea ce va atîrna mai mult în memoria oamenilor, pozitivul sau negativul.[1]

Această postfață nu pretindea să completeze de o manieră exhaustivă biografia politică a lui Stalin; ar fi trebuit un alt volum dedicat războiului, un altul dedicat perioadei de după război și, mai ales, perioadei de după Stalin, fiindcă adevărurile, revelațiile asupra trecutului recent provenind din surse sovietice nu au devenit abundente decît după „raportul secret“ din 1956. Din alte surse, informațiile se scurseseră cu mult timp înainte. N-a fost posibil aici decît să punctăm esențialul dintr-un supliment la o lucrare întreruptă în 1940 și n-am dori, în final, decît să semnalăm principalele contribuții la cunoașterea subiectului. Toate mărturiile autentice, toate expunerile autorilor competenți și probi merg în același sens.

Prima dintre aceste contribuții importante, după război, a fost aceea a lui Ivanov-Razumnik a cărui broșură *Destine de scriitori*, a apărut în 1951 în Statele Unite, precedînd cartea sa *Închisori și deportări* (New York, 1953). Broșura a fost tradusă și publicată în franceză în *Contrat social*, vol. VIII, nr. 5 și 6, Paris, 1964 și vol. IX, nr. 1. Paris, 1965. Ea evocă soarta tragică a mai multor scriitori ruși, or Ivanov-Razumnik nu știa nimic despre moartea lui Isaak Babel și a atîtor alții. Revista citată înainte a schițat o listă, încă incompletă, de scriitori și poeți asasinați sau împinși la sinucidere. Cît despre carte, putem citi un extras în franceză în revista *Est et Ouest*, nr. 15 din 1 decembrie 1949, „tablou zguduitor al închisorilor sovietice și relatare cutremurătoare a unor interogatorii; nici un editor francez n-a avut curajul elementar să publice această carte veridică, indispensabilă“. Fragmentul

[1] De Gaulle : „Franco a été aussi positif pour l'Espagne que Stalin pour l'U.R.S.S.“ în *Le Figaro*, 29 oct. 1975. — Charles de Gaulle, *Mémoires de guerre*, vol. 3, Paris, 1959.

este însoțit de o introducere: „Lagărele de concentrare și închisorile sovietice“, anonim (autorul era Boris Souvarine care în cele două publicații a scris note biografice despre Ivanov Razumnik.)

Datorăm mărturii de primă importanță despre Stalin și camarila acestuia conducătorilor comuniști iugoslavi, după ce aceștia au rupt relațiile cu Moscova. Aceștia erau comuniști, ba chiar staliniști, dar fără să consimtă să se supună autoritarismului acestui „nou Genghis-Han“ cum l-a numit Buharin. Ei înțelegeau să rămînă stăpîni la ei acasă și logica naționalismului lor natural i-a dus la dezvăluirea unor fapte pe care le reținuse memoria lor. Ar fi imposibil să rezumăm în cîteva rînduri, chiar în cîteva pagini, cărțile lor care arată grosolănia, micimea intelectuală și morală a parveniților cățărați în vîrful piramidei birocratice sovietice prin impostură cinică și prin crime. Vladimir Dedijer reproduce un sfat pe care Stalin i l-a dat lui Tito, în momentul cînd acesta a refuzat să se preteze la un acord, chiar provizoriu, cu regele Petru al II-lea al Iugoslaviei: „N-ai nevoie să-l reîntronezi pentru întotdeauna. Primește-l pentru moment și, cu prima ocazie, împlîntă-i liniștit cuțitul în spate.“ E Stalin, întreg și într-adevăr „pozitiv“, în acest gest de a împlînta cuiva cuțitul în spate, la momentul potrivit și mai ales „liniștit“. Dedijer l-a auzit pe Stalin adresîndu-i-se la telefon mareșalului Malinovski: „Spui că n-ai tancuri? Bunică-mea n-ar fi avut nevoie de tancuri ca să se lupte. E timpul să-ți miști fundul. Ai înțeles?“ Amenințarea implicită din ultimele cuvinte le era familiară tuturor subordonaților săi, fie ei mareșali. Un comunist iugoslav care a trăit în Rusia, martor al „masacrelor care au înecat în sînge floarea revoluționarilor iugoslavi refugiați în U.R.S.S.“ și care deplînge opera stalinismului, „asfixierea sufletelor, ruinarea trupurilor“, este citat de Dedijer: „Stalin a ucis mai mulți comuniști decît a ucis întreaga burghezie luată la un loc.“[1]

Există un document mișcător referitor la „reabilitarea“ parțială a lui Stalin întreprinsă în momentul cînd Biroul Politic a socotit că demolarea idolului mersese prea departe (consecințele acestui electroșoc depășiseră previziunile în țările supuse imperialismului sovietic). Este vorba despre o lungă scrisoare adresată Comitetului Central de către istoricul L. Petrovski, datată 5 martie 1959 și denunțînd rămășițele stalinismului, fie și sub forme mascate și întrucîtva atenuate. Într-un stil și cu o terminologie strict „leniniste“ ea reamintește nenumăratele orori comise sub Stalin (deghizate ulterior sub cultul personalității) printre care exterminarea „strălucitelor capacități din Comintern“, umilințele și suferințele atroce îndurate de sute de mii de femei nevinovate, de copiii minori ai unor pretinși „dușmani ai poporului“, ca fiii lui Antonov-Ovseenko, ai lui Piatnițki, ai lui Tomski,

---

[1] Vladimir Dedijer, *Tito parle…* , Paris, 1953. — Milovan Djilas, *la Nouvelle classe dirigeante*, Paris, 1957; *id. Conversations avec Staline*, Paris, 1962. — Vladimir Dedijer, *la Défi de Tito: Staline et la Yougoslavie*, Paris, 1970.

Iakir și atîția alții (aceste nume figurează în prezentul „studiu istoric al bolșevismului"). Scrisoarea pledează în favoarea familiei lui Lenin, persecutată oribil, Nadejda Krupskaia, M. Ulianova, Dmitri Ulianov (soție, soră și frate ai lui Lenin). Și pentru soția lui Kalinin, pentru fratele și nepotul lui Sverdlov, pentru cei trei frați ai lui Ordjonikidze, cei doi fii ai lui G. Petrovski, fiica lui Bonci-Bruevici etc., „familiile celor mai străluciți reprezentanți ai vechii gărzi leniniste". Scrisoarea îi enumeră apoi pe principalii militanți ai Internaționalei comuniste trimiși *ad patres* între care Béla Kun, Warski, Sultan Zade, Hermann Remmele, Vladimir Čopić, Ganețki, László Rajk, Tanev... Ca să nu-l amintim pe Fritz Platten (vezi, pe această temă, de Branco Lazić: „Martirologiul Cominternului", urmat de „Comentarii despre martirologiu" de Boris Souvarine, în *Contrat social*, vol. IX, nr. 6, Paris, noiembrie 1965. Despre masacrul comuniștilor străini, vezi Roy Medvedev: *le Stalinisme*, Paris, 1972; trad. rom., *Despre Stalin și stalinism*, București,1990). Stalin n-a putut să-i trimită la „măcelărie" pe fiul și nepotul lui Karl Liebknecht care nu-i erau la îndemînă, dar i-a dat afară din Partid. În sfîrșit, în scrisoarea lui L. Petrovski, urmează o lungă necrologie a tovarășilor lui Lenin pe nedrept persecutați, executați (numele lor figurează aproape toate în cartea de față.)

Culegerea *Vingt lettres à un ami* a Svetlanei Allilueva și reflecțiile ei, scrise în același timp, *Une seule année*, apărute în 1967 și 1971, menționate deja mai sus cu ocazia unui telescopaj cronologic inevitabil, sînt o contribuție documentară foarte prețioasă pentru cunoașterea lui Stalin în viața lui de zi cu zi, atitudinile lui în viața privată, relațiile cu familia și cu prietenii. Nu-i putem reproșa unei fiice că nu-și zugrăvește tatăl în culorile cele mai negre, nu-i putem deci imputa Svetlanei că-l dezvinovățește pe Stalin pentru crimele lui, punîndu-le cu naivitate pe seama influenței negative a lui Beria. Dar ea nu va insista asupra acestui punct și, de la o carte la alta, se vede că a aflat multe în timpul șederii ei în Occident. Nu mai poate nega că tatăl ei a pus la cale asasinarea lui Kirov, „prietenul lui cel mai bun". Crede în sinuciderea mamei ei, Nadejda, dar repetă și ce s-a spus la Kremlin, unde toată lumea minte, în timp ce versiunea sinuciderii, admisibilă în momentul cînd s-au petrecut faptele (admisă și în această lucrare vezi mai sus, pp. 473, 520, 536), este abandonată în discuțiile particulare din anturajul Kremlinului și respinsă de mărturii importante. La fel, ipoteza unei morți naturale a lui Gorki, acceptabilă înainte de război din lipsă de informații precise (vezi, mai sus, pp. 519 și urm.), nu se mai susține după apariția unor publicații serioase după război.

În ansamblu evocarea mediului în care a trăit Svetlana, descrierea locurilor și condițiilor acestei vieți, ecoul anumitor evenimente din epocă și spusele lui Stalin, toate acestea sînt povestite cu o sinceritate de netăgăduit și cu un talent simplu și natural de către naratoare. Nu spune, fără îndoială, tot ce știe și, de altfel, nu știe tot, dar relatarea ei interesează în cel mai înalt

grad istoricul destul de avizat ca să se orienteze (scrierile ei nu se adresează publicului larg, dezinformat). Cu sau fără voia ei și în ciuda sentimentului filial coexistînd cu onestitatea mărturiei, portretul lui Stalin care se degajă de aici este hidos, la fel ca și tabloul parveniților de care s-a înconjurat șeful, profitori, desfrînați, vulgari, așa cum i-au zugrăvit Dedijer și Djilas care-i văzuseră la ei acasă. Oricine i-a cunoscut pe Lenin și Troțki sau pe Buharin și Kamenev, de pildă, și orice opinie ar avea despre ei, nu va găsi nimic comun între această categorie de oameni și „banda“ pe care o înfățișează Svetlana.

Atitudinea infamă a lui Stalin față de nefericitul lui fiu, Iașa (Iacov), primul născut dintre copiii lui, a cărui sinucidere ratată o comentează cu sarcasm și pe care îl lasă pe urmă să se stingă în mizerie într-un lagăr german cînd ar fi putut să-l salveze printr-un schimb de prizonieri, atitudinea lui criminală față de membrii propriei familii prin alianță, Svanidze, Alliluev, îndreptată în special împotriva celor de origine evreiască, această răutate funciară revelată de Svetlana provoacă într-adevăr oroare. Ești în permanență tentat să citezi, dar asta ar însemna să nu mai terminăm. Trebuie totuși să reținem ceva esențial, care depășește biografia personajului și cadrul acestor fărădelegi și crime, anume confirmările numeroase ale iudeofobiei lui înrăite care-l înrudește îndeaproape pe Stalin cu Hitler, iudeofobie consubstanțială cu politica lui de alianță cu național-socialismul german.[1]

Această iudeofobie virulentă inoculată partidului său incult, deja infectat de un șovinism delirant și epurat de moștenirea de comunism clasic, a transformat acest partid într-o armată național-socialistă sovietică acționînd ca atare pe scena internațională prin nenumăratele sale ramificații publice și secrete. Anatole France prevedea, în *le Lys rouge*: „Antisemitismul, vedeți dumneavoastră, este moartea civilizației europene.“ S-a dovedit că hecatomba anilor '40 ai acestui secol nu este decît o fază a acestei perspective; o alta se pregătește în văzul și cu știința cui are ochi să vadă că Stalin și Hitler au lăsat descendenți care le continuă opera.

Nu este adevărat că Uniunea Sovietică ar fi un „rebus învăluit în mister, în interiorul unei enigme“, după celebra formulă a lui Churchill potrivită doar

---

[1] Vezi Boris Souvarine: „La fille de Staline“ și „Le meurtre de Nadiéjda Allilouieva“ în *Contrat social*, revistă, vol. XI, nr. 3, Paris, mai 1967. Și: „Staline et les siens“, *ibid.*, vol. XI, nr. 6, nov. 1967. — Elisabeth Lermolo: *Face of a Victim*. Prefață de Alexandra Tolstoi, New York, 1955. — B. Souvarine: „Deux nouvelles biographies de Staline“, în *Est et Ouest*, nr. 554, Paris, iunie 1975. (În post-scriptum, autorul citează două mărturii care-l acuză direct de asasinat pe Stalin, anume de cel al soției lui Otto Kuusinen și al surorii lui Iagoda, celebrul șef cekist. Este vorba de mărturii ale unor comuniști staliniști. Vezi Aimo Kuusinen: *Der Gott stürzt seine Engel*. Verlag Fritz Molden, Viena, München, 1972. Și: Karlo Stajner: *7000 dana u Sibiru*. Zagreb, Globus, 1971). — Raphael R. Abramovitch: *The Soviet Revolution*, New York, 1962. — M. Vișniac: „Viclenie și dragoste“, *Novoe Ruskoe Slovo*, New York, 21 decembrie 1949.

cu politica vicleană a Biroului Politic. Acesta se consideră în permanentă stare de război împotriva lumii care îi rezistă și în consecință nu-și dezvăluie în piața publică secretul propriilor intenții, manevre (contrar americanilor și altora care nu încetează să-și informeze inamicul). Cît despre regimul sovietic, el nu mai are nimic misterios și enigmatic. Dovadă, lucrarea absolut remarcabilă, esențială, a lui Robert Conquest: *The Great Terror*, apărută la Londra în 1968, la Paris în 1970*, adevărată sumă de cunoștințe sigure, obținute pe diferite căi, despre realitatea vieții și a morții în împărăția lui Stalin și a urmașilor lui, fără rebus, fără mister și fără enigmă. Această lucrare confirmă tot ce a putut, la timpul ei, enunța a noastră, dar o depășește cu mult în calitatea ei de bilanț al terorii. (I se adaugă „The great Purge“ în *Encounter*, Londra, octombrie 1968.) Ea a marcat pe bună dreptate un moment în istorie și nu va fi depășită, la rîndul ei decît, în anumite capitole, de către un istoric sovietic, Roy Medvedev, deja invocat aici și a cărui importanță nu va fi niciodată subliniată îndeajuns.

Acest Medvedev se declară „marxist-leninist“, etichetă inventată după moartea lui Lenin pentru a defini doctrina oficială patronată de Stalin. Dar el se desparte de congenerii lui pe plan moral, fiindcă se străduiește să spună adevărul conform cu propriile sale convingeri (adesea criticabile) și are o reacție plină de omenie împotriva nedreptăților și „represiunilor“ arbitrare (represiuni care n-aveau nimic de reprimat). Dacă facem abstracție de ideologie, înțesată de stereotipii, de locuri comune, de contradicții, de termeni improprii, cartea lui despre stalinism (vezi mai sus, p. 558) este o necrologie veridică și terifiantă care recapitulează listele victimelor deja cunoscute de toate categoriile și le îmbogățește cu informații inedite dintre care unele ne înfioară. În această privință, această carte capitală eclipsează tot ce-a precedat-o pe această temă și este foarte utilă celor mai informați sovietologi. Nimeni bunăoară nu dezvăluise încă faptul că soția președintelui Kalinin a trebuit să-și petreacă șapte ani la ocnă și a fost supusă torturilor ca și alte „sute“ de nefericite (dar pentru ce? pentru ce?). Tortura le era aplicată și copiilor. „La Leninsk-Kuznețk, au fost arestați șaizeci de copii între 10 și 12 ani și acuzați că au organizat un grup terorist contrarevoluționar... Anchetatorii *au torturat în timpul interogatoriului pentru a obține mărturisiri* mai mult de o sută de copii.“ Dar pentru ce? pentru ce? La această întrebare angoasantă, un singur răspuns: Stalin. Supremă ironie, copiii au fost „reabilitați“. Faptul că au fost torturați nu se șterge însă prin asta.

Aflăm din cartea aceasta, între altele, că personalități foarte influente, știind ce chinuri le așteaptă, pe ele și pe ai lor, le veneau în întîmpinare. „Liubcenko, președinte al Consiliului comisarilor Ucrainei, temîndu-se pentru ce i se va întîmpla familiei, după moartea lui, și-a ucis soția și fiul și apoi s-a sinucis.“ Mai departe: „Vladimirski și-a omorît soția, fiul și și-a

---

* *Marea Teroare*, ed. Humanitas, București, 1998 (*n.t.*).

pus și el capăt zilelor." Mai departe: Nestor Lakoba a fost executat sub un pretext absurd, soția lui a fost torturată de cîteva ori la rînd: „era adusă dimineața, plină de sînge... Fiul ei, în vîrstă de 14 ani, a fost adus cu lacrimile șiroind în fața maică-si căreia i s-a spus că el va muri, dacă ea nu semnează." Complicii lui Stalin l-au ucis pe copil și „după o noapte de torturi, ea a murit în celulă". Femeia, fratele, fiica, cele patru surori ale lui Tuhacevski au pierit în același fel. După o expresie curentă în Rusia, „asta îți îngheață sîngele în vine".

Sentimentului de oroare pe care îl inspiră aceste practici i se adaugă stupoarea în fața așa-zisei intelighenția occidentale care le privește aprobator ca pe niște aplicații ale „marxismului". Medvedev cel puțin are înțelepciunea să afirme că „marxismul nu este doar un ansamblu de concepte, ci și un ansamblu de convingeri și de principii morale". Și are prezența de spirit de a se referi la Marx și la Engels, care, la timpul lor, respingeau deja cu fermitate o jumătate de duzină de tipuri de socialism implicînd în abstract ceea ce era execrabil în cel al lui Stalin. Nici un individ dotat cu rațiune, în Franța, n-ar putea găsi, în marxismul lui Jaurès, al lui Guesde și al lui Vaillant, cea mai mică urmă din trăsăturile „marxism-leninismului".

Se știa deja că Stalin nu era autorul unora dintre scrierile pe care le-a semnat pentru a-și da aere de gînditor și de teoretician. Medvedev pune punctele pe i. Jan Sten, care s-a străduit, de altfel zadarnic, să-l învețe pe Stalin Hegel, a fost arestat în 1937 și executat. Articolul lui despre „materialismul dialectic" a apărut într-o enciclopedie sovietică, dar semnat cu nerușinare de M. B. Mitin, scribul lui Stalin pentru capitolul de filozofie din tratatul de *Istorie a Partidului*. Broșura lui Stalin despre *Bazele leninismului* nu este decît un plagiat după o carte a lui Xenofontov pe care l-a arestat și care a fost ucis în timpul interogatoriului. Textele lui Stalin despre lingvistică, polemizînd cu N. Marr, au un sens pentru că aparțin academicianului V. Vinogradov, azvîrlit și el în închisoare și căruia nu i se cunoaște soarta. Aceste detalii dau o idee despre bogăția informației cărții lui Medvedev, care ar merita, curățată un pic de verbiajul „marxist-leninist", să fie pusă la dispoziția publicului larg. Spre sfîrșit, un document extras din arhivele „bătrînului bolșevic" E. P. Frolov adună principalele manifestări ale iudeofobiei lui Stalin și semnalează o rezoluție votată la uzina de tractoare de la Stalingrad (*sic*) preconizînd deportarea în masă a evreilor, adică „soluția finală" în sensul hitlerist al termenului. Ceea ce-l confirmă în totalitate pe Soljenițîn.

Numele lui Soljenițîn o dată pronunțat, avem ezitări la gîndul de a nu evoca decît în cîteva rînduri grandioasa lui operă, dar ea este inseparabilă de epoca pe care Stalin și Hitler au necinstit-o, cu tot ceea ce i-a însoțit și le-a prelungit efectele dăunătoare. Nu ne putem abține să nu cităm o reflecție din Chateaubriand, atît de des citată, nu întotdeauna oportun, dar care se potrivește mult mai bine decît după asasinarea ducelui d'Enghien: „... Cînd, în tăcerea așternută peste abjecție, nu se mai aude decît zornăitul

lanțurilor sclavului și vocea delatorului, cînd totul tremură înaintea tiranului și cînd este tot atît de periculos să riști să-i intri în grații ca și să-i meriți dizgrația, apare istoricul, însărcinat să răzbune popoarele. Degeaba prosperă Nero, Tacitus s-a născut deja în imperiu..." Soljenițîn nu este Tacitus, dar este Soljenițîn, adică rusul care întruchipează Rusia civilizată și domină de la înălțimea sa morală, cu toată bogăția lui documentară, ceea ce a fost scris înainte despre Stalin și despre regimul lui.

Soljenițîn este Martorul prin excelență, întruparea a mii de mărturii, martor și moralist care-l depășesc pe istoric și a înălțat, de unul singur, în memoria martirilor, monumentul funerar pe care Partidul oligarhic îl promisese fără să fie capabil să-și țină promisiunea, așa cum a mințit această oligarhie în toate cîte le-a promis de mai bine de o jumătate de secol. Strigătul de neuitat al lui Soljenițîn: „*Să nu trăim în minciună*" merită să răsune fără încetare în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii. Profesiunea lui de credință religioasă nu-i va prea convinge pe increduli, fiindcă el uită persecuțiile crunte îndurate de catolicii din Lituania și Polonia din partea Bisericii ortodoxe. Opiniile lui grăbite, improvizate, sumare despre „marxism" și despre originile revoluției în Rusia nu sînt la înălțimea mărturiei lui extraordinare despre *Arhipelagul Gulag* nici a talentului său literar egal cu al scriitorilor cei mai străluciți. Dar aceasta nu-i diminuează locul excepțional în istoria civilizației contemporane.

Se aștepta de la Troțki cea mai importantă contribuție la înțelegerea tragediei care a impus țării sale o nenorocire fără nume și lumii întregi un război inexpiabil. Prin cartea lui despre Stalin, într-un anumit fel neterminată, el n-a răspuns acestei așteptări, fiindcă și-a interzis să facă o apreciere critică asupra partidului devenit propriul partid, deci asupra regimului sovietic și „realizările" sale. El ținea să exprime o solidaritate necondiționată cu Lenin considerat infailibil, deci cu tot ce a determinat ascensiunea lui Stalin la puterea supremă și unică. El dă dovadă apoi de o părtinire considerabilă atunci cînd justifică retrospectiv propria sa atitudine ca și cum, în tot cazul, nimic n-ar fi putut modifica mersul fatal al istoriei. În 1926, el îl considera pe Stalin omul „cel mai eminent al partidului nostru" și fără de care „nu s-ar putea constitui Biroul Politic". Peste puțin timp îl va socoti „cea mai eminentă mediocritate a partidului nostru". Dreptul de a-ți schimba opinia este indiscutabil, dar nu mai puțin obligatorie este și datoria de a explica această schimbare.

Nu putem decît să deplîngem foarte semnificativa imprudență care i-a permis ucigașului tocmit de Stalin să-și îndeplinească misiunea și să-l împiedice pe Troțki să și-o îndeplinească pe a lui, căci spre sfîrșitul cărții despre Stalin, scurte aluzii la Nero și la Cesare Borgia par să sugereze că autorul începuse să se îndoiască de eternele explicații inoperante pe

care le avansase pînă atunci pentru a pune în lumină prepotența lui Stalin. Într-adevăr, a-i evoca pe Nero și pe Cesare Borgia însemna a renunța la „marxismul" primar și caricatural constînd în a invoca lupta de clasă, influența culacilor, fenomenul birocratic, refluxul valului revoluționar și alte noțiuni abstracte fără nici o legătură cu realitatea prozaică din care s-a născut încetul cu încetul monstruozitatea totalitară numită Stalin.

Cînd Troțki se hotărăște într-un tîrziu să scrie „Nero", cuvîntul semnifică la el ceea ce înseamnă la noi „Caligula", iar apropierea se impune, fiindcă Medvedev, la rîndul său, se gîndește la „Tiberiu, Caligula și Nero" iar Boris Pasternak, în *Doctor Jivago*, face aluzie la „ferocitatea sordidă și sanguinară a unor Caligula roși de sifilis" (aluzie transparentă la Stalin). *Cei 12 Cesari* ai lui Suetoniu fac dificilă alegerea. Conștient sau nu, Troțki își lasă la vestiar marxismul lui de imitație. I s-a întîmplat de altfel, zece ani după înfrîngere, să se hazardeze într-o apreciere conform căreia „lupta politică ar fi, în esența ei, o luptă de interese… și nu de argumente". Or, el și-a pierdut ani întregi ca să se opună intereselor lui Stalin cu idei hrănite cu citate „marxiste" pe care Stalin nu dădea două parale. Interpretările lui livrești au alimentat numeroase teze universitare și lucrări politico-istorice a căror influență a contribuit în chip apreciabil la un fel de divagație universală asupra raporturilor imaginare între Marx și Gulag, iar asta, pe ambele maluri ale Atlanticului.

Alt profesor de marxism este Buharin, autor al *ABC-ului comunismului*, în colaborare cu Preobrajenski, acesta din urmă azvîrlit peste bord și lăsat pradă fiarelor sălbatice. Se știe că Buharin, prigonit, hăituit, a recunoscut în Stalin un nou Genghis-Han (vezi, mai sus, pag. 392). Ideea îi vine, nu de la Marx, ci de la Tolstoi, care o preluase de la Aleksandr Herzen. Încă din 1910, în broșura lui, *Genghis-Han cu telegraf*, Tolstoi scria că „guvernul rus se află exact în situația despre care vorbea cu oroare Herzen. El îl întruchipează pe acest Genghis-Han cu telegraf, eventualitate care îl îngrozea pe Herzen". Și Tolstoi enumeră tot ce știința și tehnica modernă adaugă telegrafului. Nici el, nici Herzen nu puteau să-și închipuie ce mijloace noi avea să-i ofere lui Genghis-Han al Biroului Politic, al GPU și al Gulagului, o jumătate de secol de progres material.

Stalin a mai fost comparat, nu fără motive întemeiate, cu Mitridate și cu Irod, celebri prin perfidie și cruzime, mari asasini în fața istoriei și asasini ai propriei lor familii, ca și Stalin. Nici originea, nici rasa, nici religia nu-i înrudeau pe acești virtuoși ai măcelului, prototipuri diferite ale despotismului oriental. Marxismul n-are aici nici un amestec. Li se poate aplica expresia lordului Acton, devenită banală de mult ce a circulat: „Puterea corupe, iar puterea absolută corupe în chip absolut." În ce-i privește pe Borgia, de origine spaniolă, pe care Tolstoi ni-l readuce în memorie, Anatole France spune: „Puteau totul: din cauza asta erau criminali oribili." Și Stalin putea totul, în numele Partidului omniscient, deținător al sensului istoriei.

Ca și acest Genghis-Han modern, pedanți perverși, lachei și șarlatani dispun în plus de minunile tehnicii și ale științei contemporane pentru a-și răspîndi sofismele și pentru a prosti opinia publică, acoperind vocea martorilor autentici, a istoricilor conștiincioși, a gînditorilor independenți. Se pot revendica nestînjeniți, care din Marx, care din Hegel, care din Freud, ca să suscite admirația pentru „experiența“ comunistă camuflată sub ideologia înșelătoare și denunțată judicios de Soljenițîn. Astfel progresul ignoranței care se ignoră îl depășește cu mult pe acela al mecanicii și al electronicii, favorizînd teatromania în spatele căreia se elaborează viitoarele catastrofe. Roosevelt și de Gaulle, personaje teatrale, se cred plini de înțelepciune și pe calea cea bună atunci cînd negociază cu Stalin ca și cum puterea acestui potentat ar fi fost de aceeași natură cu orice altă putere. Generalul Franco, la rîndul lui, l-a elogiat pe Stalin atunci cînd a aflat despre reușita sovietică într-o experiență spațială. La șaizeci de ani după lovitura de forță a lui Lenin și Troțki la Petrograd în octombrie 1917, legenda lui Stalin și practica stalinismului încă impresionează.

Marx a avut inteligența de a repudia explicit și în mai multe rînduri orice specie de marxism. Ceea ce nu-i împiedică pe o mulțime de ignoranți și de filistini să se revendice de la el fără nici o justificare, unii, iar alții să-l tragă la răspundere pentru „socialismul de cazarmă“ pe care el îl condamnase cu mult timp înainte. Marx revizuise la maturitate, pe urmă cînd era relativ bătrîn, multe dintre ideile concepute în timpul tinereții lui romantice și este absurd să faci caz de el fără a ține cont de date. Dar nu s-a înșelat în 1842 cînd a scris, în *Kölnische Zeitung*: „Ignoranța este o forță demonică și trebuie să ne așteptăm că ea va fi cauza multor tragedii și de acum înainte.“ Considerație pertinentă mai actuală ca oricînd acum, cînd am văzut burghezia occidentală admirîndu-l fanatic pe Stalin, apoi pe Stalinul chinez, Mao Tze-Dung, care n-a exterminat decît vreo 50–60 de milioane dintre compatrioții lui, după ancheta minuțioasă a lui Richard Walker specialist foarte scrupulos și foarte competent.[1]

Reflecție pe care n-am putea-o contrazice, cînd observăm fenomenele modei și ale snobismului incitînd cercurile conducătoare din țările democratice să fraternizeze cu cei mai înrăiți asupritori ai popoarelor lipsite de apărare. Și cînd o pretinsă intelighenția europeană nu se teme să justifice cele mai îngrozitoare brutalități ale descendenților lui Stalin și ai lui Mao făcînd apel la Marx, la Hegel sau la Freud, care n-au nici un amestec.

Cea de-a doua ediție a *Micii Enciclopedii Sovietice* din 1940 îi consacra lui Stalin 72 de coloane de panegiric. Ediția următoare, din 1960, le-a redus la 3 coloane, de altfel tot deformate în spiritul „marxism-leninismului“.

---

[1] Richard L. Walker: „Le prix en vies et en souffrances humaines du communisme en Chine“. Studiu pentru subcomisia Senatului american. În *Est et Ouest*, nr. 482 și 483, Paris, februarie, 1972.

Această mărturie implicită a imposturii anterioare nu este suficientă pentru a stăvili proliferarea de filistini „cosmopoliți“, nici să trezească la realitate masa numeroasă a corifeilor ignoranți, îmbătați de iluzii și de frazeologie, care aspiră să reînnoiască la ei „experiența“ comunismului „științific“. În fața acestei forme de obscurantism, lipsită de orice simț moral, există materie de filozofat pe tema declinului Occidentului într-un alt sens decît prin intermediul metafizicii lui Oswald Spengler. Ceea ce ar depăși limitele unei cărți despre Stalin.

La sfîrșitul secolului trecut, „părintele marxismului rus“, Gheorghi Plehanov, le-a făcut un deserviciu discipolilor săi, între alții lui Lenin, învățîndu-i că natura umană nu există, că singurele care contează sînt condițiile economice și sociale. Cu timpul a urmat versiunea simplificată a „marxismului rus“, în care Marx nu mai este recongnoscibil și care, negînd existența naturii umane, ajunge cu Stalin la socialismul cu față inumană. Experiența îl contrazice pe Plehanov și arată că natura umană există, la fel ca și „umana condiție“ de care vorbește Montaigne.

Depășind materialismul istoric și determinismul economic, indiferent de partea de adevăr pe care le conțin, ca și alte teorii mai mult sau mai puțin controversabile, trebuie să cădem de acord, cu Machiavelli, că „lumea a fost întotdeauna, invariabil, locuită de oameni care au avut aceleași pasiuni“. Să fim de acord cu Pascal că printre aceste pasiuni figurează *libido dominandi*, independent de doctrine. Cu La Fontaine că „omul rămîne de gheață în fața adevărului și se aprinde la minciuni“. Trebuie să mai știm de asemenea că poți deveni „prinț“ sau prim secretar de Partid „prin ticăloșie“, altfel spus, prin mijloace îndreptate împotriva poporului, să devii prinț „pe o cale ticăloasă și abominabilă“ ca Agatocle din Sicilia: „Nu se poate spune că este un merit să-ți ucizi concetățenii, să-ți trădezi prietenii, să fii fără credință, fără milă, fără religie; asemenea procedee te pot duce la putere, dar nu la glorie... Bestiala lui cruzime și neomenie, ca și nenumăratele lui ticăloșii nu-i permit să fie vestit printre personajele cele mai ilustre...“ Aceste cuvinte nu-i aparțin nici lui Marx, nici lui Hegel, nici lui Freud, ci lui Machiavelli. Trebuie cu toate astea să învățăm să le citim.

B.S.
aprilie 1977

Bibliografie

STALIN

I. V. Stalin, Opere, 13 volume, Moscova, 1946–1952. Sub acest titlu au apărut treisprezece volume în timpul vieții lui Stalin. Cel de-al XIV-lea, anunțat în ianuarie 1956, n-a apărut niciodată, cum n-au mai apărut nici următoarele. Moștenitorii

despotului s-au rușinat de maestrul lor după raportul secret al lui Hrușciov, citit în timpul celui de-al XX-lea Congres al Partidului din 25 februarie 1956. Diferitele texte ale lui Stalin editate în milioane de exemplare sînt practic retrase din circulație în Uniunea Sovietică.

I. V. STALIN, Opere, 3 volume, The Hoover Institution, Stanford, Calif., 1967,Vol. XIV, XV și XVI (Complementare celor 13 volume precedente, realizate de Robert H. McNeal). — Stalin's Works. An annotated bibliography compiled by R.H. McNeal, The Hoover Institution, Stanford, Calif., 1967. — Iosif Visarionovici Stalin, Scurtă biografie (243 pagini) întocmită de 6 apologeți, printre care M. B. Mitin și P. N. Ponomarev, Moscova, 1947. — J. STALINE, Après la victoire, pour une paix durable, Paris, 1949; A propos du marxisme en linguistique, Paris, 1951; Les problèmes économiques du socialisme en U.R.S.S., Paris, 1952; Derniers écrits, Paris, 1953. — The Anti-Stalin Campaign and International Comunism, Columbia University, New York, 1956. — Corespondența lui Stalin cu președinții S.U.A. și prim-miniștrii Marii Britanii, 1941–1945 (în rusă și în engleză), 2 volume, Moscova, 1957).

A. AVTORKHANOV, Stalin and the Soviet commmunist Party, New York, 1959. — A. V. BAIKALOFF, I Knew Stalin, Londra, 1940. — L. FISCHER, The Life and Death of Stalin, New York, 1952; Vie et mort de Staline, Paris, 1953. — H. M. Hyde, Stalin, Londra,1971. — S. LABIN, Staline le Terrible, Paris, 1948. — L. LAURAT, Staline, la linguistique et l'impérialisme russe, Paris, 1951. — K. MEHNERT, Stalin versus Marx, Londra, 1951. — J. MONNEROT, Sociologie du communisme, Paris, 1949. — S. OURALOV, Staline au pouvoir, Paris, f.d. — E. E. SMITH, The Young Stalin, New York, 1967. — (B. Souvarine), Staline et Trotski, *le Contrat Social*, revistă, vol. IV, nr. 3, Paris, mai 1960. — L. TROTSKY, Stalin, New York, 1941; trad. fr., Paris, 1948. — R.C. TUCKER, Stalin as Revolutionary, New York, 1973. — A. ULAM, Stalin, New York, 1973.

LENIN

Ediția a V-a de *Opere* (pretins complete), în 55 de volume, plus 3 volume de cuprins și de indici, a fost publicată la Moscova din 1958 în 1965. Aceasta este singura intitulată *completă*, în timp ce precedentele se numesc simplu *Opere*. Prima ediție, în coordonarea lui Kamenev, nu număra decît 20 de volume. Ea și-a păstrat un interes particular din cauza notelor explicative care o îmbogățesc, deși este editată în spiritul tendențios al Partidului, ceea ce nu-i împiedică pe istoricii serioși să se orienteze corect cu ajutorul ei. Edițiile a II-a și a III-a în 32 de volume sînt identice, dar numai primele trei volume sînt editate sub îndrumarea competentă și relativ onestă a lui Kamenev, care a fost atunci trimis la „măcelărie", cum spune Hrușciov. Notele și anexele sînt prețioase pentru istoric. Începînd de la volumul al patrulea, Kamenev este înlocuit de o echipă în care figurează Buharin pînă la volumul 12, laolaltă cu Molotov și alții, după care Buharin, la rîndul lui, este trimis la „măcelărie" iar ediția eșuează și decade sub bagheta lui Molotov și a altor scribi ai lui Stalin. (Realitatea a fost ceva mai complicată fiindcă volumele nu au apărut toate în ordine cronologică, dar acest lucru este puțin important.) Cea de-a patra ediție, în 38 de volume, numită „stalinistă", nu merită decît să fie dată la rebut. Cea de-a 5-a, în fine, cea mai completă, nu este completă cu adevărat, fiindcă o

hotărîre a Comitetului Central, luată în 1967, a creat un fond special de documente nedate publicității, în arhivele Partidului și în special cele (cotate cu numărul 2) referitoare la Lenin și la familia lui. Sînt deci texte secrete după Părintele fondator al statului sovietic. Scrierile lui Lenin conținute în cele 37 de volume ale culegerii Lenin (Moscova, 1924–1970) au fost incluse în *Operele complete*.

L. FISHER, The Life of Lenin, New York, 1964. — J. LALOY, Le socialisme de Lénine, Paris, 1967. — B. LAZITCH și M. DRACHKOVITCH, Lenin and the Comintern, vol. I, Stanford, Cal., 1972. — V. I. LENIN și Ve-Ce-Ka. Culegere de documente, Moscova, 1975. — R. PAYNE, The Life and Death of Lenin, New York, 1964. —D. SHUB, Lenin, A Biography, New York, 1948. — L. TROTSKI, Lénine, suivi d'un texte d'André Breton, Paris, 1970. — A.B. ULAM, Lenin and the Bolscheviks, Londra, 1965. — N. VALENTINOV, Rencontres avec Lénine, Paris, 1964; The Early Years of Lenin, Ann Arbor, 1969; Lénine peu connu, introduction de B. Souvarine, Paris, 1972. — B. D. WOLFE, La jeunesse de Lénine; Lénine et Trotski; Lénine,Trotski, Staline, 3 vol., Paris, 1951.

TROȚKI

L. TROTSKY, The First Five Years of the Communist International (vol. I, New York, 1945; vol. II, Londra, 1953. — Journal d'exil, Paris, 1960; Sur la deuxième guerre mondiale, Paris, 1970; *Bulletin de l'opposition*, 87 numere, din iulie 1929 în august 1941; The Trotsky Papers, 1917–1922, edited and annotaded by J. M. Meijer, Haga, 1964, vol. 2, 1971; Litérature et Révolution, Paris, 1964.

H. ABOSCH, Trotzki Cronik, München, 1973. — J. BAECHLER, Politique de Trotski, Paris, 1968. —J. GORKIN, L'assassinat de Trotski, Paris, 1970, publicație a secretariatului celei de-a patra Internaționale, fără dată și loc de apariție.

W. D. ALLEN și P. MURATOFF, The Russian Campaigns of 1941–1943; of 1944–1945; 2 volume, Londra, 1944 și 1946. — The Anatomy of Terror, Washington, D. C. 1956. — D. ANINE, Revoluția din 1917 văzută de conducătorii ei, Roma, 1971. — H. ARENDT, Du mensonge à la violence, Paris, 1972. — A. AVTORHANOV, Tehnologia puterii, München, 1959. — A. BALABANOFF, My Life as a Rebel, Londra, 1938. — E. BECK și W. GODIN, Russian Purge and the Extraction of Confession, New York, 1951. — A. BESANÇON, Court traité de soviétologie à l'usage des autorités civiles, militaires et religieuses, Paris, 1976. — C. E. BLACK, editor, Rewriting Russian History, New York, 1956. — Z. BRZEZINSKI, La purge permanente, Paris, f.d. — M. BUBER-NEUMANN, La révolution mondiale, Paris, 1971. — J. BURNHAM, Suicide of the West, New York, 1964. — R. CAILLOIS, Description du marxisme, Paris, 1950. — La campagne antistalinienne de l'Internationale communiste, Paris, 1956. —A. CILIGA, Au pays du mensonge déconcertant, Sibérie, 2 volume, Paris, 1950. — S. COHEN, Buckharin and the Bolshevik Revolution, Londra, 1974. — M. COLLINET, Du bolchévisme, Paris, 1957. — G. N. CROCKER, Roosevelt's Road to Russia, Chicago, 1959. — A. DALLIN, German Rule in Russia, Londra, 1957. — D. J. DALLIN, Soviet Espionage, New Haven, 1955; From Purge to Coexistence, Chicago,1964. — D. DALLIN și B. NICOLAEVSKY, Forced Labor in Soviet Russia, New Haven, 1947. — F. DAN, Originea bolșevismului, New York, 1946. — R.V. DANIELS, The Conscience of the Revolution, Cambridge, Mass,

1960. — (J. Degras), The Communist International, 1919–1943, documente, 2 volume, Londra, 1956–1960. — F.R. DULLES, Drumul Teheranului, New York, 1944.

M. EASTMAN, The End of Socialism in Russia, Boston, 1937; Stalin's Russia and the Crisis in Socialism, New York, 1940; Reflexions on the Failure of Socialism, New York, 1962; Love and revolution, New York, 1964 — Generalul „EL CAMPESINO", La vie et la mort en U.R.S.S., Paris, 1950. — J. ERICKSON, The Soviet High Command, Londra, 1962; The Road to Stalingrad, Londra, 1975. — M. FAINSOD, Comment l' U.R.S.S. est gouvernée, Paris, 1957; Smolensk under Soviet Rule, Cambridge, Mass. 1958. — G. FISCHER, Soviet Opposition to Stalin, Cambridge, Mass, 1952; Russian Liberalism, Cambridge, 1958. — M.T. FLORINSKI, Encyclopaedia of Russia and the Soviet Union, New York, 1961. — A. FOOTE, Les secrets d'un espion soviétique, Paris, 1951. — A.L. GARTHOFF, La doctrine militaire soviétique, Paris, f.d. — I. GETZLER, Martov, Cambridge, Univ. Press, Melbourne, 1967. — M. GORKI, Pensées intempestives, texte établi et annoté par H. Ermolaev, avant-propos de B. Souvarine, Lausanne, 1975. — H. GRUBER, Soviet Russia masters the Comintern, New York, 1974. — W. GURIAN, Bolshevism, Notre Dame, Indiana, 1952; Soviet Imperialism, Notre Dame, 1953. — L.H. HAIMSON, The Mensheviks, Chicago, 1974. — M. HELLER, Le monde concentrationnaire et la littérature soviétique, Lausanne, 1974. — G. KENNAN, Memoirs, Londra, 1967. — A. KERENSKY, Russia and History's Turning Point, New York, 1965. — W. KERR, The Russian Army, New York, 1944. — W. KOLARZ, La Russie et ses colonies, Paris, 1954.

A. B. LANE, J'ai vue la Pologne trahie, Paris, f.d. — L. LAURAT, Du Komintern au Kominform, Paris, 1951. — Dr. I. LAZAREVITCH, La médecine en U.R.S.S., Paris, f.d. — I. și N. LAZAREVITCH, L'école soviétique, préface de P. Pascal, Paris, 1954. — B. LAZITCH with DRACHKOVITCH, Biographical Dictionary of the Comintern, Stanford, Calif., 1973. — N. LEITES, A Study of Bolshevism, Glencoe, III, 1953. — W. LEONHARD, L'Union Soviétique, apparences et réalités, Paris, f.d. — B. LEVITSKY, The Stalinist Terror in the Thirties, Stanford, Calif., 1974. — B.H. LIDDELL HART, The Soviet Army (lucrare colectivă), Londra, 1956. — E. LYONS, Assignment in Utopia, New York, 1937; The Red Decade, the Stalinist Penetration in America, New York, 1941. — MACHIAVEL, Le prince, et autres écrits politiques, traduction, introduction et analyse par Y. Lévy, Geneva, 1972. — Colonelul MAKHINE, L'armée rouge, Paris, 1938. — J. MALERA și L. REY, La Pologne, d'une occupation à l'autre, Paris, 1952. — Martov și colaboratorii lui, culegere, New York, 1959. — K. MARX, La Russie et l'Europe, Paris, 1954. — R. MEDVEDEV, Qui a écrit „le Don paisible"?, Paris, 1975. — I. A. MEDVEDEV, 10 ani după „O zi din viața lui Ivan Denisovici", Londra, 1973. —A. G. MEYER, Leninism, Cambridge, Mass, 1957. — G. I. MYASNIKOV, Nouvelle tromperie, Paris, 1931. — J. MONNEROT, La guerre en question, Paris, 1951; Sociologie de la révolution, P., 1969. — M. MOSKALEV, Biroul rus al Comitetului Central al partidului bolșevist, 1912 – martie 1917, Moscova, 1947. — L. NAVROZOV, The Education of Lev Navrozov, New York, 1975. — B. NICOLAEVKI, Les dirigeants soviétiques et la lutte pour le pouvoir, Paris, 1965. — A. NOVZE, Was Stalin Really Necessary?, Londra, 1964.

K. PAPAIOANNOU, Marx et les marxistes, Paris, 1972. — R. PIPES, The Formation of the Soviet Union, Cambridge, Mass, 1954; Russia under the Old Regime, New York, 1974. — Ch. PLISNIER, Faux passeports, Paris, 1937. — Polititcevski

Dnevnik, 2 vol., Fondurile Herzen, Amsterdam, 1972 şi 1975. — E. K. PORETSKI, Les nôtres, avant-propos de L. Trotsky, Paris, 1969. — W. RESWICK, I dreamt Revolution, Chicago, 1962. — A. ROSSI, Les communistes français pendant la drôle de guerre, Paris, 1951. — A. SAKHAROV, Mon pays et le monde, Paris, 1975. — L. SCHAPIRO, Les bolcheviks et l'opposition, Paris, 1957; De Lénine à Staline, Paris, 1967. — L. SCHAPIRO şi P. REDDAWAY, Lenin, Londra, 1967. — I. SCHOLMER, Vorkuta, Londra, 1954. — G. K. SHUELLER, The Politburo, Stanford, 1951. — S. M. SCHWARTZ, Antisemitismul în U.R.S.S., New York, 1952. — M. SHACHTMAN, The Bureaucratic Revolution, New York, 1962. — R. E. SHERWOOD, Roosevelt and Hopkins, 2 vol., New York, 1948. — D. SHUB, Polititchevskie Deiateli Rosii, New York, 1969. — A. SOLJENIŢÎN, O zi din viaţa lui Ivan Denisovici, ed. Dacia, 1990; Casa Matrionei, Braşov, 1990; Le pavillon des cancéreux, P., 1968; Le premier cercle, P., 1968; Les droits de l'écrivain, P., 1969; Soljénitsine accuse, P., 1971, Lettre aux dirigeants de l'Union soviétique, P., 1974; Arhipelagul Gulag, 3 volume, ed. Univers, Bucureşti, 1997; Le chêne et le veau, P., 1975; (Soljeniţîn, prefaţă de), D***, Le cours du Don paisible, Paris, 1975. — F. STERNBERG, The End of a Revolution, New York, 1953. — Z. STYPULKOWSKI, Invitation à Moscou, Paris, f.d. — I. G. TSERETELLI, Souvenirs sur la révolution de février, 2 vol., Paris–Haga, 1963. — S.V. UTECHIN, Concise Encyclopaedia of Russia, Londra, 1961. — N. VALENTINOV (Volsky), The New Economic Policy and the Party Crisis after the death of Lenin, Stanford, Calif., 1971. — Lordul VANSITTART, Lecţiile vieţii mele, New York, 1945. — K. A. WITTFOGEL, Oriental Despotism, Londra, 1957. — B.D. WOLFE, Communism, Totalitarianism, Boston, 1956; Six Keys to the Soviet System, B., 1956; Khrushchev and Stalin's Ghost, New York, 1957; Marxism, N.Y., 1965, trad. fr., Paris, 1965; An Ideology in Power, N.Y., 1969; „Dress Rehearsals for the Great Terror", in *Studies in Comparative Communism*, vol. 3, nr. 2, aprilie, 1970. — W.S. WOYTINSKY, Stormy Passage, New York, 1961; So much alive, N.Y., 1962. — K. ZAWODNY, Death in the Forest, the Story of the Katyn Forest Massacre, Indiana, 1962. — I. ZEMTSOV, La corruption en Union soviétique, Paris, 1976.

Redactor
ILEANA BUSUIOC

Apărut 1999
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial“